

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**1894 DEPREMİNİN İSTANBUL ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ
(DEPREM SONRASI İMAR FAALİYETLERİ)**

DOKTORA TEZİ

SEMA KÜÇÜKALIOĞLU ÖZKILIÇ

İSTANBUL 2011

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**1894 DEPREMİNİN İSTANBUL ÜZERİNDEKİ
ETKİLERİ
(DEPREM SONRASI İMAR FAALİYETLERİ)**

DOKTORA TEZİ

SEMA KÜÇÜKALIOĞLU ÖZKILIÇ

DANIŞMAN: Prof. Dr. ALİ AKYILDIZ

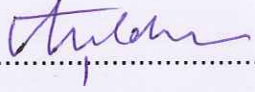
İSTANBUL 2011

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi Sema KÜÇÜKALIOĞLU ÖZKILIÇ'ın "1894 Depreminin İstanbul Üzerindeki Etkileri (Deprem Sonrası İmar Faaliyetleri)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakın Çağ Tarihi Bilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği /oy çökluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Ali Akyıldız
Üniversitesi Marmara

.....

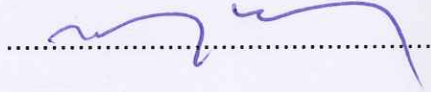
Üye : Prof.Dr. Zekeriya Kurşun
Üniversitesi Marmara

.....

Üye : Prof.Dr. Vahdettin Engin
Üniversitesi Marmara

.....

Üye : Prof.Dr. Mahir Aydın
Üniversitesi İstanbul

.....

Üye : Doç.Dr. Oğuz İcimsoy
Üniversitesi Marmara

.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 23/06/2011 tarih ve 2011/12-2 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	V
ÖZET	IX
ABSTRACT.....	X
KISALTMALAR.....	XII
GİRİŞ.....	XV
TARİHİ İSTANBUL DEPREMLERİ	XV
BİRİNCİ BÖLÜM	1
1894 DEPREMİ: İLK TESPİTLER	1
I.I. DEPREM ÖNCESİ BELİRTİLER	5
I.II. DEPREM; 10 TEMMUZ 1894.....	7
I.II.I. Depremın Tasviri.....	8
I.II.II. Depremın Yarattığı Korku ve Artçı Sarsıntılar	14
I.II.III. Depremın Etkilediği Alan.....	25
İKİNCİ BÖLÜM	35
MUHASEBE	35
II.I. ÖLÜ VE YARALI SAYISI.....	36
II.II. İLK HASAR TESPİTLERİ VE HASAR GÖREN-YIKILAN BİNALARIN SAYISI.....	43
II.II.I. İlk Hasar Tespitleri.....	44
II.II.II. Hasar Gören-Yıkılan Binaların Sayısı	60
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	73
MÜDAHALE	73
III.I. ENKAZ ALTINDAN ÇIKARILANLAR VE ÖLÜLERİN TOPLANMASI....	73
III.II. YARALILARIN TEDAVİSİ	79
III.III. İAŞE VE BARINMA	80
III.III.I. Su İhtiyacının Karşılanması	81
III.III.II. Gıda İhtiyacının Karşılanması.....	84
III.III.III. Barınma Sorunu	89
III.III.III.I. Meskenler	89

III.III.III.II. Dükkânlar	98
III.III.III.III Kamu Binaları	101
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	111
YARDIMLARIN ORGANİZASYONU: İÂNE-İ MUSÂBİN KOMİSYONU VE FAALİYETLERİ	111
IV.I. İÂNE-İ MUSÂBİN KOMİSYONU'NUN KURULUŞU	113
IV.II. YARDIM PARALARI	119
IV.III. İANENİN DAĞITIMI	128
IV.IV. DEPREM MADALYALARI VE BUNLARIN DAĞITIMI	136
IV.V. SONUÇ VE KOMİSYONUN LAĞVI	141
IV.VI. KURUMLARIN VE ŞAHISLARIN YAPTIĞI ŞARTLI YARDIMLAR	143
BEŞİNCİ BÖLÜM	149
RESMÎ VE SİVİL YAPILARIN KEŞİF VE TAMİRİ	149
V.I. RESMÎ DAİRELERİN KEŞİF VE TAMİRİ	150
V.II. ASKERÎ BİNALARIN KEŞİF VE TAMİRİ	162
V.III. SİVİL YAPILAR VE MESKENLER	167
V.IV. RASATHANENİN YENİDEN DÜZENLENMESİ	174
ALTINCI BÖLÜM	187
MÜSLİM VE GAYRİMÜSLİMLERE AİT DİNÎ VE SOSYAL MÜESSESELERİN KEŞİF VE TAMİRİ	189
VI.I. SUYOLLARI	192
VI.II. CAMİ/MESCİTLER, DERGÂHLAR, TÜRBELER VE İMARETLER	196
VI.III. MEDRESELER VE MEKTEPLER	199
VI.IV. HASTANELER	202
VI.IV.I. BİMARHANE	204
VI.IV.II. GUREBÂ-YI MÜSLİMİN HASTANESİ	204
VI.IV.III. HASEKİ NİSA HASTANESİ	206
VI.V. KAPALIÇARŞI	207
VI.VI. AYASOFYA CAMİİ	235
VI.VII. DERSAADET VE TOPKAPI SARAYI SURLARI	236
VI.VIII. KIZTAŞI	240
VI.IX. GAYRİMÜSLİMLERE VE YABANCILARA AİT DİNÎ VE SOSYAL MÜESSESELERİN KEŞİF VE TAMİRİ	241

YEDİNCİ BÖLÜM	247
DEPREMİN KAMU ZİHNİNE YANSIMASI	247
VII.I. DEPREMLE İLGİLİ SPEKÜLASYONLAR VE BAZI TARTIŞMALAR...	247
VII.II. DEPREMİN YABANCI BASINDA YANKILARI.....	260
VII.III. DEPREMİN EDEBİYATIMIZA YANSIMASI.....	268
SONUÇ	279
BİBLİYOGRAFYA	285
EKLER	315

ÖNSÖZ

19. yüzyılın büyük depremlerinden biri olan 1894 Depremi'nin İstanbul üzerindeki etkileri, deprem sonrasında yürütülen çalışmalar ve imar faaliyetleri bu araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Tez konusu olarak böyle bir tercihin yapılmasında, 1894 Depremi'ni konu alan ve derinlemesine inceleyen bir çalışmanın olmayışı etkili oldu. Aslında, İstanbul'u etkileyen, diğer depremlerle kıyaslandığında en fazla bilgiye sahip olduğumuz bu deprem hakkında daha önce yapılmış bazı çalışmalar, belge neşriyatı, makaleler ve raporlar vardır. Bunların başında Fatma Ürekli'nin *İstanbul'da 1894 Depremi* başlıklı çalışması gelmektedir. Meseleyi Atina Rasathanesi Müdürü Eginitis'in depremden sonra düzenlediği rapor çerçevesinde ele alan çalışmada, genel olarak 1894 Depremi ile depremden sonra kurulan iane komisyonunda toplanan ve dağıtılan yardımlara değinilmiştir. Ancak, söz konusu çalışmada arşiv kaynakları ve gazete haberlerinin yalnızca cüz'î bir kısmı kullanıldığı gibi, kullanılan kaynaklardaki bilgilerin depremin ilk şokunun etkisi altında kaleme alınmış olabileceği durumu göz ardı edilmiştir. Dolayısıyla, çalışma bu şekliyle sorgulama ve detaylardan uzaktır.

1894 Depremi hakkında yapılmış olan ve birçok araştırmacının verilerini tekrarladığı ikinci çalışma, jeomorfolog Feriha Öztin'in hazırladığı *10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu*'dur. Öztin çalışmasında, 1894 Depremi hakkında yerli ve yabancı literatürde yayımlanan çalışmalara ve depremin ardından İstanbul basınında çıkan ilk birkaç günlük haberlere yer vermiştir. Ayrıca, ölü/yaralı ve hasar gören bina sayısı ile hasar gören yerler hakkında bir de envanter hazırlamıştır. Basında çıkan haberler doğrultusunda ve diğer verilerle mukayese edilmeden hazırlandığı anlaşılan söz konusu envanterlerin en büyük eksiği, arşiv vesikalarının kullanılmamasıdır. Nitekim, Öztin'in depremde ölen kişi sayısı hakkında verdiği rakam, devletin resmî rakamlarının yaklaşık dört katıdır. Bu durumda, devletin resmî rakamlarını depremin yıkıcı etkisinin azaltılmaya çalışıldığı şeklinde yorumlamamak gerekir; zira, bunlar, vesikalarda geçen rakamlardır ve bu rakamlar kamuoyuna hiçbir zaman duyurulmamıştır. Dolayısıyla, Öztin'in çalışmasındaki veriler vesikalardaki verilerle örtüşmemektedir.

Mehmet Genç ve Mehmet Mazak'ın birlikte hazırladıkları *İstanbul Depremleri Fotoğraf ve Belgelerde 1894 Depremi* başlıklı albüm ise, 1894 Depremi'nin etkilerini anlatan son çalışmadır. Ancak, söz konusu çalışmada depremin İstanbul üzerindeki etkileri görsel malzemeyle anlatılmakta ve depremin etkileri Eginitis'in raporu

çerçevesinde izah edilmektedir. Ayrıca, arşiv vesikaları arasından seçilen bazı örnekler ile bunların transkripsiyonlarına da yer verilmektedir.

Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi, konu hakkında yapılan çalışmalar döneme ait ve birinci el kaynaklara dayalı olarak hazırlanmıştır; ancak, sorunun yalnızca birkaç aylık bir dönemle sınırlandırılması ve verilerin doğruluğunun diğer bilgilerle kritik edilmeden ham haliyle verilmesi meselenin layıkıyla ortaya konulmasını engellemiştir. Oysa, konuya ilişkin sadece Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yüzlerce belge mevcuttur ve söz konusu belgelerin önemli bir kısmı aranan sorulara cevap verebilecek mahiyettedir. Şüphesiz, tarihî depremlerin etki alanlarının belirlenmesi, şiddeti ve depremin yarattığı sonuçlarla ilgili ortaya konabilecek her türlü veri muhtemel depremlere ışık tutacağından deprembilimciler açısından da önemlidir. Bu nedenle geçmişte meydana gelen depremler hakkında daha doğru ve ayrıntılı bilgi sunulması bu açıdan da önem arz eder.

Çalışmamızın asıl konusunu, 1894 Depremi'nin İstanbul üzerindeki etkileri ve deprem sonrasında yapılan imar faaliyetleri oluşturmaktadır. Amaç, depremin İstanbul üzerindeki fizikî etkilerini ortaya koyduktan sonra devletin yaşanan bu felaket karşısındaki tavrını, aldığı tedbirleri, yürüttüğü çalışmaları, düzenlediği yardım kampanyalarını ve halkın deprem karşısındaki durumunu bütün ayrıntılarıyla ortaya koymaktır. Bunun yanı sıra 1894 Depremi'nin etki alanında olan İstanbul çevresindeki genel durumdan da elde edilen veriler ışığında konu bütünlüğü sağlamak amacıyla bahsedildi. Ancak, bu alandaki etkilerin yerel bazı kaynaklar ışığında incelenmesi gerekmektedir.

Çalışma, giriş, altı bölüm ve eklerden oluşmaktadır. Girişte, Doğu Roma [Bizans] ve Osmanlı döneminde İstanbul'u etkileyen depremler; birinci bölümde, deprem öncesi belirtiler, depremin meydana gelişi, deprem sonrasında yaşananlar ve depremin etkilediği alan; ikinci bölümde, depremden sonra ölü ve yaralı sayısının tespiti ile hasar tespit çalışmaları; üçüncü bölümde, enkaz altından ölü ya da yaralıların çıkarılması, yaralıların tedavisi ile hükümetin iâşenin temini ve barınma sorununun çözümüne yönelik aldığı tedbirler; dördüncü bölümde, İâne-i Musâbin Komisyonu'nun kuruluşu, faaliyetleri, depremedeler ve hasar gören yerler için yapılan şartlı yardımlar; beşinci bölümde, imar faaliyetleri ve rasathanenin yeniden yapılandırılması; altıncı bölümde, depremin halkın zihnindeki yansıması, yabancı basında 1894 Depremi'yle ilgili çıkan haberler ve edebiyatımız üzerindeki etkileri hususu ele alındı. Son olarak,

1894 Depremi'nde Hasar Gören Yerleri Gösterir Envanter Tablosu başlığı altında hazırladığımız bir envanter ekler kısmına ilave edildi. Arşiv vesikaları ve dönemin basınında çıkan haberler ışığında hazırlanan envantere yer alan tüm binalar imkânlar ölçüsünde ayrıca araştırıldı ve bilgiler kritik edilmeye çalışıldı. Bu çok yorucu bir iş olduğu için envanterin hazırlanması bir yıl sürdü. Ancak, envantere bilgilerin bir kısmının depremin ilk günlerindeki telaş haliyle basında yer alan haberler olduğu ve bunların bir kısmının doğru olmayabileceği ihtimali de unutulmamalıdır.

Çalışma, büyük ölçüde arşiv vesikalarına ve dönemin matbuatında çıkan haberlere dayanmaktadır. Çoğu zaman avantaj olan belge çokluğu bazen de bilgi kirliliğinin sebebi olabiliyor. Dolayısıyla doğruluğu kritize edilemeyen bilgilerin kullanımından kaçınıldı ve eldeki veriler mevcut literatür ile ikinci el kaynaklarla mukayeseli olarak kullanıldı. Çalışmada başkalarının yanlışlarını düzeltmekten ziyade meselenin arşiv belgeleri ışığında tespit edilen doğrularla izah edilmesine özen gösterildi.

Bütün bu çaba ve gayretlere rağmen söz konusu çalışmada bazı eksiklikler ve hatalar olabilir. Öte yandan çalışmanın dördüncü ve beşinci bölümünde yer alan başlıkların her biri esasen birer tez konusu olabilecek nitelikte olup daha detaylı olarak araştırılmaları gerekir. Meseleye yaklaşım tarzımız doğal olarak tarih bilimi perspektifindedir. Bu sebeple eldeki veriler tarih nokta-i nazarından değerlendirilmiş olup ortaya konan bilgi ve verileri ayrıca deprembilimciler de yorumlayacaklardır.

Bu çalışma nedeniyle birçok kimseye borçlu olduğumu ifade etmek isterim. Özellikle ve de öncelikle çalışma konusunu belirlediğimiz ilk andan itibaren kıymetli vaktini ayırarak araştırma safhasından yazım safhasına kadar benden yardımlarını esirgemeyen ve her bölümü satır satır okuyarak gereken düzeltmeleri yapan değerli hocam Prof. Dr. Ali Akyıldız'a müteşekkirim. Onun katkı ve yönlendirmeleri bu çalışma için çok önemli olmuştur. Ayrıca, yazım aşamasında sordukları sorularla meseleye farklı bir açıdan bakmamı sağlayan tez izleme komitesindeki hocalarım Prof. Dr. Zekeriya Kurşun ve Doç. Dr. Oğuz İcimsoy'a; Fransızca arşiv vesikaları ile bazı matbu eserleri tercüme eden hocam Prof. Dr. Vahdettin Engin ve arkadaşlarım Yasemin Özdemir ile Nilüfer Mutlu Acemi'ye; depremle ilgili bazı literatürün ve saat çevirme kılavuzlarının temininde rasathanenin bütün birimlerini araştırmamıza açarak yardımlarını esirgemeyen Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırmaları Enstitüsü Ulusal Deprem İzleme Merkezi Müdürü Dr. Doğan Kalafat'a;

kendi çalışmalarını yaptıkları sırada buldukları belge ve bilgilerden beni haberdar eden değerli dostlarım Yrd. Doç. Dr. Mesut Ayar, Dr. Davut Hut ve Dr. Yüksel elik'e ve nihayet metnin bilgisayardaki düzenlemelerini yapan arkadaşım Harun Yalvaç'a teşekkürü bir borç bilirim.

Sema Kkcalioğlu zkılı

İstanbul 2011

ÖZET

Tarih boyunca pek çok depreme maruz kalan İstanbul, 19. yüzyılın son büyük depremini 10 Temmuz 1894 günü yaşadı. Ardı ardına üç sarsıntıyla meydana gelen deprem, İstanbul'da büyük bir yıkıma neden oldu. Durumun anlaşılmasının ve depremin yarattığı şaşkınlığın atlatılmasının hemen ardından padişah, mevcut tabloyu görebilmek amacıyla Şehremini Rıdvan Paşa ve Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa'yı görevlendirdi. Tablonun az çok ortaya çıkması üzerine de hükümet, depremin neden olduğu hasarı ve kayıpları telafi etmeye çalıştı ve eldeki tüm imkânlarını bunun için seferber etti. Diğer yandan depremin meydana geliş sebebini, etkilerini kısaca bu depremi bilimsel olarak incelemek amacıyla Atina Rasathanesi profesörlerinden Eginitis'i İstanbul'a davet etti. İstanbul'a gelen Eginitis, depreme ilişkin bir rapor hazırladı.

Aradan geçen zaman içinde depremin yarattığı hasar tablosu daha da netleşti. Öyle ki, deprem, İstanbul'da 20.000'den fazla sivil yapının ve 1.500'e yakın da kamu binasının hasar görmesine neden olmuştu. Bu tablonun maliyeti ise, devletin bütçesini oldukça aşırıyordu. Bunun üzerine daha önce yaşanan doğal afetlerde tecrübe edilen iane uygulamasına müracaat edildi. Yurtiçi ve yurtdışından Müslim-gayrimüslim halka yardım çağrısında bulunularak deprem yaraları nispeten sarılmaya çalışıldı. Öte yandan hasar gören bazı kamu binalarının onarımı için Osmanlı Bankası'ndan kredi alındı.

1894 Depremi, halkın zihninde de derin yaralar açtı. Halkın toplandığı semaî kahvehanelerinde dilden dile söylenen destanlara ve şiirlere konu oldu. Kısaca, İstanbul halkının eski hayatına dönmesi uzun bir zaman aldı.

Anahtar Kelime: 1894 Depremi, İstanbul Depremi, İâne-i Musâbin Komisyonu, Hareket-i Arz Madalyası, Rasathane.

ABSTRACT

Istanbul, exposed to too many earthquakes throughout the history, lived through the largest earthquake of the 19 th century on 10 July 1894. The earthquake, happening with three continuing shake caused a very big destruction in İstanbul. Soon after the situation had been realised and the shock caused by the earthquake had been recovered, the Sultan assigned Şehremini Rıdvan Paşa and Security Minister [Zaptıye Nazırı] Hüseyin Nazım Paşa to examine the existing picture. As soon as the Picture was built up, the government tried to compensate the damage and destruction caused by the earthquake and mobilized all the available facilities. On the other hand, the Sultan invited the professor Eginitis of Athens Observatory in order to study the reasons and effects of the earthquake that is to study the earthquake in a scientific way. Eginitis, coming to İstanbul, prepared a report of the earthquake.

The damaging Picture created by the earthquake has got clearer as time passed. It meant that the earthquake caused a damage to over 20.000 civil building and almost 1.500 government buildings. Therefore the cost of that Picture was highly above the government's budget. Upon that they tried the donating application used before for such natural disasters. The injuries of the earthquake were tried to be recovered by calling for aid from muslim and non-muslim people in the country and abroad. On the other hand, it was asked for loan from the Otoman Bank in order to reconstruct some of the government buildings.

The 1894 Earthquake had caused deep wounds in people's memories. It has become a subject matter of the widely heard myths and poems told by the people coming together in semaî coffehouses. In short, it took too many years for İstanbul people to come back to their early years and lives.

Key words: 1894 Earthquake, İstanbul Earthquake, Comision of İâne-i Musâbin, Medals of Hareket-i Arz, Observatory.

KISALTMALAR

A.DVN.MKL	Sadaret Divan Kalemi Mukavelenameler
a.g.d	adı geçen dergi
a.g.e	adı geçen eser
a.g.g	adı geçen gazete
a.g.m	adı geçen makale
a.g.r	adı geçen risale
a.g.s	adı geçen salnâme
a.g.y	adı geçen yıllık
B	Recep
BEO	Bâbîâli Evrak Odası
BEO.AYN.d	Bâbîâli Evrak Odası Ayniyat Defterleri
BEO.NGG.d	Bâbîâli Evrak Odası Nezaret Gelen Giden Defterleri
Bkz.	Bakınız
C	Cemaziyelahir
c.	cilt
CA	Cemaziyelevvel
çev.	çeviren
DBİA	Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DÜİT	Dosya Usulü İradeler Tasnifi
EV.d	Evkaf Nezareti Defteri
HR.MTV	Hariciye Nezareti Mütenevvi Evrakı
HR.SYS	Hariciye Nezareti Siyasi Evrakı
haz.	hazırlayan
İA	İstanbul Ansiklopedisi

İ.ASK	İrade Askeri
İ.AZN	İrade Adliye ve Mezahip
İ.BH	İrade Bahriye
İ.DH	İrade Dâhiliye
İ.EV	İrade Evkaf
İ.HR	İrade Hariciye
İ.HUS	İrade Hususi
İ.MF	İrade Maarif
İ.ML	İrade Maliye
İ.OM	İrade Orman Maadin
İ.RSM	İrade Rüsûmat
İ.ŞE	İrade Şehremaneti
İ.TAL	İrade Taltifat
İ.TNF	İrade Ticaret ve Nafia
İ.TPH	İrade Tophane
Kr.	Kuruş
L	Şevval
M	Muharrem
MF.MKB	Maarif Nezareti Meclis-i Kebir-i Maarif Evrakı
MF.MKT	Maarif Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı
MSK	Medvelev-Sponhever-Karnik Şiddet Cetveli
MV	Meclis-i Vükela Mazbataları
N	Ramazan
nr.	numara
R	Rebiülahir
RA	Rebiülevvel

S	Safer
s	sayfa
sr. nr.	sıra numarası
Ş	Şaban
ŞD	Şûrâ-yı Devlet Evrakı
T	Ticaret Nezareti Dosya Usulü Evrakı
T.d	Ticaret ve Nafia Nezareti Defterleri
TDK	Türk Dil Kurumu
T.HFN	Ticaret Nezareti Heyet-i Fenniyye Evrakı
T.NFİ	Ticaret Nezareti Nafia İdaresi Evrakı
ty	tarih yok
vr.	varak
vs.	ve sâir
Y.A.HUS	Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y.A.RES	Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
YEE	Yıldız Esas Evrakı
YEE.d	Yıldız Esas Evrakı Defterleri
Y.MTV	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.A	Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı
Y.PRK.ASK	Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzatı
Y.PRK.AZJ	Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller Maruzatı
Y.PRK.AZN	Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahip Nezareti Maruzatı
Y.PRK.BŞK	Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.DH	Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Maruzatı
Y.PRK.EŞA	Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik

	Ataşemiliterlik Maruzatı
Y.PRK.GZT	Yıldız Perakende Evrakı Gazete Maruzatı
Y.PRK.HR	Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Maruzatı
Y.PRK.MF	Yıldız Perakende Evrakı Maarif Maruzatı
Y.PRK.MK	Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Maruzatı
Y.PRK.ML	Yıldız Perakende Evrakı Maliye Maruzatı
Y.PRK.MŞ	Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Maruzatı
Y.PRK.MYD	Yıldız Perakende Evrakı Maiyet-i Seniyye ve Yaveran Dairesi Maruzatı
Y.PRK.OMZ	Yıldız Perakende Evrakı Orman-Maadin-Ziraat Maruzatı
Y.PRK.SGE	Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri Maruzatı
Y.PRK.ŞH	Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı
Y.PRK.SRN	Yıldız Perakende Evrakı Serkurenalık Maruzatı
Y.PRK.TKM	Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği Maruzatı
Y.PRK.TNF	Yıldız Perakende Evrakı Ticaret ve Nafia Maruzatı
Y.PRK.ZB	Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Maruzatı
Z	Zilhicce
ZA	Zilkade

GİRİŞ

TARİHİ İSTANBUL DEPREMLERİ

İstanbul, Saros Körfezi'nden başlayarak Doğu Anadolu'da Aras Vadisi'ne kadar uzanan Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın etki alanında yer almaktadır. Marmara Denizi'nden geçen bu fayın batısında ve doğusunda meydana gelen hareketlilik İstanbul'u, geçmişten günümüze kadar pek çok kez az veya çok etkiledi. İstanbul'un öteden beri bir imparatorluklar başkenti olması nedeniyle de bu depremlerin bir kısmı çok eski zamanlardan itibaren kaydedildi.¹

İstanbul, Roma İmparatorluğu'nun başkenti sıfatıyla ilk olarak 342 yılında sarsıldı.² İstanbul'u fazla etkilemeyen bu depremi, 358 yılı Ağustos ayında meydana gelen ve asıl büyük tahribatı İzmit ve çevresinde yapan deprem izledi. Makedonya'ya kadar olan bölgede hissedilen depremde, birçok kişi hayatını kaybetti ve çok sayıda bina yıkıldı. Işın Demirkent'in tarihçi Ammianus Marcellinus'tan aktardığı bilgilere göre, İstanbul'da kamu binaları ile İmparatorun karısı adına yaptırdığı Pietas Kilisesi depremden etkilenen yerlerin başında geliyordu. Bundan yedi yıl sonra, 365 yılında,

¹ Bizans ve Osmanlı tarihçileri tarafından kaydedilen ve bir yerin depremselliğini ortaya koymada önem arz eden kayıtlar sebebiyle İstanbul, bu fay hattı üzerinde bulunan diğer yerlere kıyasla daha şanslıdır. Zira, depremlerin meydana geldiği zaman aralıklarını ve fay hattındaki enerjinin açığa çıkış sürelerini periyodik olarak ortaya koymak ve muhtemel depremlere ilişkin bir tespitte bulunabilmek bu sayede mümkün olabilmekte ya da en azından pek çok deprembilimci bunların tespitini muhtemel depremler açısından anlamlı bulmaktadır. Yine de, tarihî İstanbul depremlerini her yönüyle ortaya koymak yahut koyabilmek oldukça zordur. Çünkü, kaynakların bir kısmı isyanlar, istilalar ve muhtemelen doğal afetler sebebiyle günümüze ulaşmamıştır. Diğer yandan depremlere ilişkin tutulan kayıtlar da pek yeterli değildir. Nitekim, söz konusu kaynaklarda deprem ve etkileri hakkında verilen bilgiler gözlemlere dayalıdır ve somut veriler yerine muğlak ifadelerle olay izah edilmeye çalışılmıştır. Eldeki verilerin önemli bir kısmı depremin muhasebesini tutup etki alanını belirlemek ve devletin depremin sonuçlarıyla ne şekilde mücadele ettiğini göstermekten uzaktır. Yıkılan binalara ve ölen/yaralanan kişilere ait veriler rakamsal olmaktan öte “birçok, pek çok” gibi belirsiz ifadelerle karşılığını bulmaktadır. Her ne kadar bazı Osmanlı kaynaklarında bu yönde rakamsal veriler varsa da, bunlar devletin resmî rakamları olmaktan uzak olup kaydı tutan kişinin tahmini rakamlarından öteye geçememektedirler. Bununla beraber söz konusu kayıtlarda bu kuşakta meydana gelen depremlerin etkilediği İstanbul dışındaki İzmit, Karamürsel, Çatalca, Tekirdağ gibi yerleşim yerlerindeki hasarlara da çoğu zaman yer verilmemiştir. Dolayısıyla bu veriler, İstanbul'u etkileyen bir depremin gerçek boyutlarıyla ortaya konması açısından yetersizdirler. Ancak, yine de eldeki veriler çerçevesinde 1894 Depremi'nden önce İstanbul'u etkileyen depremlerden ve bunların etkilerinden bahsetmek mümkündür.

² Bizans döneminde meydana gelen depremlerin kayıt tarihleri hakkında kaynaklar genelde birbirinden farklı tarihler vermektedirler. Nitekim, Nuriye Pinar Erdem ve Ervin Lahn tarafından hazırlanan *Türkiye Depremleri İzahlı Kataloğu*'nda İstanbul'u etkileyen depremlerin tarihleri ile Orhan Sakin'in *Tarihsel Kaynaklara Göre İstanbul Depremleri* adlı ve Işın Demirkent'in *Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*'nde takdim ettiği “Bizans Kaynaklarına Göre IV-XI. Yüzyıllarda İstanbul ve Çevresinde Depremler” başlıklı çalışmalardaki tarih verileri birbirinden farklıdır. Bu farklılık, her araştırmacının konuya yaklaşımının ayrı olmasından ve kaynaklardaki her veriyi sorgulamadan, olduğu gibi aktarmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Ancak, Bizans tarihçisi olan Işın Demirkent'in makalesi, diğerlerine göre daha detaylı ve konuyu izah edicidir. Demirkent, makalesinde, genel olarak depreme şahit olanların gözlemlerine dayalı olarak kaleme alınan Bizans kaynaklarından yararlanmıştır. Gerek daha detaylı oluşu ve gerekse birinci el kaynakların ağırlıklı olarak kullanılması nedeniyle, İstanbul'un kuruluşundan XI. yüzyıla kadar olan depremler hakkındaki bilgilerin çoğu I. Demirkent'in çalışmasından alınmıştır.

meydana gelen deprem ise, denizde dalgalanmalara ve deniz sularının çekilerek dev dalgalar halinde geri gelmesine neden oldu. Bu sırada birçok gemi parçalandı.

V. yüzyılın ilk sarsıntısı, 25 Eylül 437’de yaşandı. Depremi nakleden dönemin tarihçilerinden Theophanes, sarsıntıların aylarca sürdüğünü ifade ederken halkın çoğunun bu süre zarfında şehrin dışında ikâmet ettiğini belirtiyordu.³ İstanbul halkı, bu depremden sonra dinî törenler yaparak anma yıldönümleri düzenledi. Benzer ayin ve törenler büyük depremler sonrasında da tekrarlandı.⁴ 477 tarihli depremde de benzer sahneler yaşanmış; Taurus Meydanı’ndaki⁵ Büyük Theodosius heykeli kırılmış ve şehrin surları kısmen yıkılmıştı.⁶ Toplam 16 depremin olduğu tespit edilen VI. yüzyıldaki depremlerin en şiddetlisi, 15 Ağustos 554 tarihindeki depremdi. İzmit’te de büyük hasara neden olan bu deprem, surların yakınlarındaki evlerin yıkılmasına ve çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden oldu.⁷

611 ila 740 yılları arasında 129 yıl İstanbul’da herhangi bir deprem olduğuna dair bilgimiz yoktur. Ancak, 740 Depremi, kaynakların aktardıklarına göre oldukça şiddetliydi ve maddî hasar fazlaydı. Nitekim, birçok kilise ve manastırın yanı sıra Aya İrini Kilisesi kısmen yıkıldı; çok sayıda heykel parçalandı. İzmit ve Karamürsel’de büyük hasarlar tespit edildi. Bu depremi, 790, 796, 860 ve 866 yıllarındaki depremler takip etti. İstanbul, 9 Ocak 869’da başka bir deprem felaketi yaşadı. Tarihçilerin “büyük deprem” olarak adlandırdıkları bu deprem, Ayasofya, Azize Meryem ve Havariler [Havariyun] Kiliseleri başta olmak üzere çok sayıda binanın yıkılmasına sebep oldu. X. ve XI. yüzyıllarda şiddetli başka depremler de oldu. Bunlar içinde özellikle 1032 ve 1033 tarihli depremler şehirde büyük tahribat yarattı.⁸ Kaynaklar, XII. yüzyılda meydana gelmiş depremler hakkında ise, veri sunmamaktadırlar.

Bizans dönemi depremleri hakkında çalışma yapan bazı araştırmacılara göre, XIII. yüzyıldan İstanbul’un fethine kadarki süreçte, toplam 17 büyük deprem tespit edilebildi. Bu araştırmacılardan Esin Ozansoy, bunlardan bir tanesinin Marmara Adası’nda olduğunu ifade etmekte ve depremlerin tarihlerini şu şekilde sıralamaktadır: 1200–1204, 1231, 1237, 1265, 1280, 1289, 1303, 1315, 1332, 1343–1344, 1354, 1391, 1402, 1419, 1437, 1452–1453. Bu depremlerde hasar gören yerlerin ortak noktası,

³ Işın Demirkent, “IV-XI. Yüzyıllarda İstanbul ve Çevresinde Depremler”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22–23 Mayıs 2000*, İstanbul 2001, s. 52–55.

⁴ Nevra Necipoğlu, “Depremler”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi(DİA)*, İstanbul 1994, III, 34.

⁵ Beyazıt Meydanı.

⁶ I. Demirkent, *a.g.m.*, s. 56.

⁷ Orhan Sakin, *Tarihsel Kaynaklara Göre İstanbul Depremleri*, İstanbul 2002, s. 22–24; I. Demirkent, *a.g.m.*, s. 58.

⁸ I. Demirkent, *a.g.m.*, s. 63–64.

öncekilerle aşağı yukarı aynıydı; surlar, Ayasofya ve bazı kamu binaları. Bununla beraber söz konusu depremlerden 1343 tarihli deprem hakkındaki veriler, diğerlerine nispetle daha fazladır. Buna göre, deprem nedeniyle Boğaziçi'ne doğru ilerleyen dalgalar Beylerbeyi sahillerine ulaşarak kıyıda ve liman içindeki tekneleri, sandalları sürüklemiş; suların çekilmesinin ardından da sahilde ölü balık ve parçalanmış tekne kalıntıları bulunmuştu. Görgü şahitleri, bu tarihte meydana gelen depremin bir yıl boyunca aralıklarla sürdüğünü iddia etmekte ve bu süre içinde meydana gelen depremlerde çok sayıda küçük mabedin yanı sıra surlar ve Ayasofya'nın depremden nasibini aldığını belirtmektedirler.⁹

Osmanlılar döneminde İstanbul'u etkileyen depremlere gelince, fetihten sonra meydana gelen ilk deprem 1489 tarihlidir. Hakkında fazla bilgi sahibi olamadığımız bu depremin¹⁰ ardından gelen 1509 Depremi ise, son beş yüzyıldaki İstanbul depremleri içinde yıkıcı etkisi en büyük depremlerden biri olarak anılır. Deprem, 10 Eylül 1509'da akşam saatlerinde meydana geldi. Marmara Bölgesini geniş ölçüde etkileyen bu deprem, asıl yıkıcı etkisini İstanbul'da yaptı.

Denizin dev dalgalar halinde kıyıya doğru hareketi nedeniyle büyük hasarlar meydana geldi. Şehri çevreleyen surlardan kara surları Eğrikapı'dan Yedikule'ye kadar olan kısımda bulunan burçlar ve kale duvarları ile şehrin ana kapılarından Edirnekapı, Silivrikapı ve Yedikule kapısı ile Marmara surlarının Yedikule'den Ahırkapı'ya kadar olan kısmın burçları büyük ölçüde zarar gördü. Topkapı Sarayı'nın denize bakan kısmındaki surlar yer yer yıkıldı; surlarda gedikler açıldı. Galata surları da, depremden etkilenen kale duvarları arasındaydı ve Galata Kulesi de bu sırada harap oldu.

Bizans döneminden kalma eserlerden Valens Su Kemerli [Bozdoğan Kemerli], Cerrahpaşa'daki Arcadius Sütunu, Kız Kulesi, At Meydanı'ndaki sütunlar ile muhtemelen Beşiktaş'ta olan bir sütun ya yıkıldı ya da hasar gördü.

Ayasofya Camii, 1509 Depremi'nden pek fazla etkilenmedi. Fetih sonrası inşa edilen minarenin yıkılması ve mozaikleri kapatan ince sıvaların düşmesi dışında bir hasar gözlemlenmedi. Ancak, daha önceki depremlerde de hasar gören Havariyun Kilisesi'nin yerine inşa edilen Fatih Camii, yeni inşa edilen bir yapı olmasına rağmen Ayasofya kadar şanslı değildi. Caminin kubbeyi taşıyan dört büyük sütunun baş kısmı

⁹ Esin Ozansoy, "1200-1453 İstanbul Depremleri", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri* 22-23 Mayıs 2000, s. 3-21.

¹⁰ O. Sakin, *a.g.e.*, s. 32.

çatladı ve ana kubbe ağır hasar gördü; minareler yıkıldı. Bunun dışında Fatih Külliyesi'nde de bazı hasarlar tespit edildi. Nitekim, Sahn-ı Seman Medreselerinden birinin üç kubbesi ile imarethane ve şifahanenin kapıları üzerindeki kubbeler yıkıldı. Depremden etkilenen diğer bir selâtin camii olan Sultan Bayezid Camii de ağır hasar gördü. Yapımı 1506 yılında tamamlanan caminin minaresi; külliyenin imarethanesinin ana kubbesi, mutfak ve ambar kısımları yıkıldı ve bazı kemerler çatladı. Çemberlitaş'taki Hadım Ali Paşa Camii'nin kapısı hafif bir hasar gördü. Kaynaklar, bu depremde 109 mescit ve caminin hasar gördüğünü belirtmektedir.¹¹

1509 Depremi, Adalar ve Boğaziçi'nde de etkili oldu. Burgazada'daki Ayios Prodromos [Ioannes Prodromos veya Aya Yani] ve Heybeliada'daki bir kilise,¹² Anadoluhisarı ve Rumelihisarı ile Anadolu Kavağı'ndaki Yoros Kalesi hasar gördü. Depremden sonra İstanbul'da imar faaliyetleri başladı. II. Bayezid, şehir dışından işçi, kalfa ve usta getirtti ve masrafları karşılayabilmek için de yeni vergileri yürürlüğe koydu.¹³

1509 Depremi'nden sonra Marmara Denizi'nde meydana gelen ve büyük ölçüde İstanbul'u etkileyen diğer depremler 10 Mayıs 1556, 17 Şubat 1659 ve 11 Temmuz 1690 tarihliydi. Bunları takip eden 25 Mayıs 1719 tarihli deprem ise, Marmara Denizi'nin doğusunda bulunan bütün şehir ve kasabalarda hissedildi. Deprem, Yalova, Pazarköy, Karamürsel, İzmit ve Düzce'ye kadar birçok yerde ağır hasara neden oldu ve asıl yıkıcı etkiyi de buralarda yaptı. İstanbul'da ise, Ayasofya, Fatih, Sultan Bayezid, Edirnekapı Mihrimah ve Bali Paşa Camileri ile Eski Saray, Topkapı Sarayı'nın Yalıköşkü yakınındaki kayıkhanesi hasar gören yerler arasındaydı.¹⁴ Ayrıca, İstanbul Surları'nın bazı yerleri ve burçları da yıkıldı. 2 Eylül 1754 tarihli depremin etkisi ise, aşağı yukarı 1719 Depremi'yle aynıydı. Nitekim, bu depremde İstanbul'da ve çevresinde etkilenen yerler öncekiyle benzerlik gösteriyordu. Her depremde olduğu gibi, İstanbul Surları, Ayasofya, Sultan Bayezid ve Fatih Camileri bu depremde de

¹¹ N.N. Ambraseys-C. F. Finkel, "The Marmara Sea Earthquake of 1509", *Terra*, II, Oxford 1990, s. 167-174; N. N. Ambraseys-C. F. Finkel (çev. M. Umur Koçak), *Türkiye'de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler, Bir Tarihsel İnceleme 1500-1800*, İstanbul 2006, s. 30-32.

¹² Kaynakta Burgazadası'ndaki kilisenin adı Saviour Kilisesi ve Heybeliada'daki kilise de Agios Prodromos Kilisesi olarak geçmektedir. Ancak, her iki adada bu isimlerde kiliseye rastlanmamıştır. Bu nedenle söz konusu durum, eserin çevirisinden kaynaklı olmalıdır. Zira, Heybeliada'da Aya Yani adında bir kilise yoktur; ancak, Burgazada'da bu adla anılan bir kilise vardır. Öte yandan, kaynaklarda "Saviour" isminde bir kiliseye rastlanmamıştır. Kurtarıcı anlamına gelen "Saviour", depremde hasar gören yapının İngilizce karşılığını ifade ediyor olmalıdır. Ancak, bu kelimeye karşılık gelen bir kiliseye rastlanmadı. Yalnız Heybeliada'da Aya Yorgi tarafından İstanbul'un fethinden yaklaşık 18 yıl önce kurulan Panagia Manastırı'nın kilisesi bahsi geçen kilise olabilir.

¹³ N. N. Ambraseys-C. F. Finkel, *a.g.e.*, s. 33-34; Halil İnalçık, "İstanbul, Yangınlar ve Depremler", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 232.

¹⁴ N.N. Ambraseys-C. F. Finkel, *a.g.e.*, s. 102-104; O. Sakin, *a.g.e.*, s. 50.

etkilendi. Bununla beraber Fatih'teki Şekerci Hanı, Çemberlitaş'taki Vezir Hanı ve Galata Kulesi depremin hasara uğrattığı diğer yerlerdendi.¹⁵

1509 Depremi'nden sonra İstanbul'u etkileyen en şiddetli deprem, 22 Mayıs 1766 Kurban Bayramı'nın üçüncü günü sabah saatlerinde meydana geldi ve Marmara Denizi'nin doğusunu etkiledi. Depremde, Fatih Camii'nin ana kubbesi çöktüğü gibi, külliyeyle bağlı olan medreselerden biri, bimarhane ve imarethane; ayrıca, Sultanahmet, Edirnekapı Mihrimah Sultan, Eyüp Sultan, Sultan Bayezid ve Atik Ali Paşa Camilerinin minareleri yıkıldı. Bunların dışında Atik Ali Paşa'nın Karagümrük'te yaptırdığı camii ve 1511'de kiliseden camiye çevirdiği Kariye Camii¹⁶ ile Çorlulu Ali Paşa, Firuz Ağa, Silivrikapı'daki İbrahim Paşa, Aksaray'daki Murat Paşa ve Koca Mustafa Paşa Camileri de hasar gördü. Selâtin Camilerinden Ayasofya, Sultan Selim, Süleymaniye, Şehzade, Bahçekapı'daki Valide Sultan, Laleli ve Nuruosmaniye Camileri ise, hafif hasarla kurtuldu.

Topkapı Sarayı'nın bölümlerinden darphane ve mutfak kısmı ağır hasara uğradı. Saray burçlarının bir kısmı yıkıldı. Muhtemelen sarayın harem kısmı da depremde zarar gördü. Zira, padişah III. Mustafa, sarayın gördüğü hasar nedeniyle birkaç gün çadırda kaldı; ardından Edirne Sarayı'na taşındı. Eski Saray'ı çevreleyen duvarlar çatladı.

1766 Depremi, pek çok işyeri, han ve sivil yapıya da zarar verdi. 1754 Depremi'nde de hasar gören Vezir Hanı ve Fatih'teki Şekerci Hanı başta olmak üzere, Kapalıçarşı'yı çevreleyen Baltacı, Çuhacı ve Kalpakçılarbaşı'nda bulunan bir han¹⁷ yıkılırken; Mercan'daki Örucüler Çarşısı ve Esir Pazarı'ndaki dükkânlar hasar gördü. Surlara bitişik evler surların hasara uğraması ve yer yer yıkılması nedeniyle büyük zarara uğradı. Ayrıca, suyolları da tahrip oldu.

Depremden Çatalca, Büyükçekmece, Küçükçekmece, Kumburgaz, Çorlu, Lüleburgaz, İzmit, Karamürsel ve Bursa da nasibini aldı. İzmit'teki Mehmed Bey Camii ve Çalık Ahmed Camii, Bursa'daki Emir Sultan Camii ile türbesi, Hersek'te Hersekoğlu

¹⁵ N.N. Ambraseys-C. F. Finkel, *a.g.e.*, s.122–125.

¹⁶ <http://www.istanbulgezirehberi.org/kariye-camii.html-07.04.2011>.

¹⁷ 1766 Depremi'nin etkileriyle ilgili bilgi veren literatürde “Kalpakçılarbaşı hanı” ifadesi kullanılmaktadır. Ancak, Yaşar Baş tarafından doktora çalışması olarak hazırlanan Kapalıçarşı hakkındaki tezde, söz konusu tarihlere bu ad altında bir hana rastlanmadı. Dolayısıyla literatürde geçen bu ifade, muhtemelen eksik olarak yer almış olmalıdır. Bu tarihlere Kalpakçılarbaşı Caddesi üzerinde, Sorguçlu Han, Yolgeçen Hanı, Sepetçi Hanı, Baltacı Hanı, Takkeci Hanı bulunuyordu (Yaşar Baş, *İstanbul Kapalıçarşısı (XV. Yüzyılın İkinci Yarısı-XVII. Yüzyıl)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2008, s. 73).

Ahmed Paşa Camii ve Çatalca'daki Gazi Ali Paşa Camii 1766 Depremi'nden etkilenen binalardan birkaçıdır.¹⁸

1766 Depremi sonrasında yaşanan önemli sorunlardan biri, iâşe ve barınma idi. Nitekim, depremin suyollarını tahrip etmesi nedeniyle sular kesildi. Diğer yandan gıda depolarının, değirmenlerin, fırınların ve bakkal dükkânlarının hasar görmesi gıda sıkıntısı yarattığı gibi, muhtemelen deprem korkusuyla gıda ihtiyacını karşılayan işyerlerinin kapanması sorunun büyümesine neden oldu. Bazı yerlerde yolların kapanması da İstanbul'un iâşesini zora soktu. Nitekim, yollar, köprüler ve surların yıkılması sonucu kapanan yollar yüzünden ulaşım aksadı.

Depremin yarattığı zararın etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik imar çalışmalarının depremden kısa bir süre sonra başladığı söylenebilir. Çünkü, mevsimin tamir ve inşa için uygun olması bu faaliyetleri hızlandırmış olmalıdır. Devlet, hasar gören ve yıkılan binaların olduğu yerlere mimar ve kalfalar gönderdi. Onların yaptığı keşifler doğrultusunda bazı yerler yıktırıldı, bazılarında giriş yasaklandı. Vakıf eserlerin de, ağır hasar görenlerinin mütevellilerince yıktırılmasına karar verildi. Fakat, bu durum zaman zaman halkın şikayetlerine neden oldu. Diğer yandan kiracılar ile mal sahipleri arasında sorunlar yaşandı. Çünkü, kiracılar mal sahiplerinden dükkân ya da evlerini onarmalarını isterken; mal sahipleri maddî imkânları olmadığını belirterek sözleşmeyi feshetmeye uğraşıyordu. Bu arada, mal sahipleri arasında depremi fırsat bilenler de yok değildi. Nitekim, kimileri depremin kendilerini zor durumda bıraktığını iddia ederek kiralarını arttırken; kimileri de kiracılarını çıkmaya zorluyordu.

Devletin bu soruna yaklaşımı hakkında fazla bilgi yoktur. Ancak, devlet, deprem sonrasında başlayan sivil yapıların inşa faaliyetlerinde ahşap kullanımının tercihi noktasında meseleye müdâhil oldu ve yalnızca bazı kısımlarda ahşap kullanımına izin verdi. Bu kısımlar dışında kalan yerlerin kâgir olarak inşasını istedi.¹⁹

İstanbul'da, bu depremden 1894'e kadar süreçte hafif ve orta şiddette sarsıntılar meydana geldi. 29 Mayıs 1776, 4 Temmuz 1790, 27 Ekim 1802 ve 1 Mart 1855 Depremleri bunlardan yalnızca birkaçıydı ve İstanbul, bu depremlerden hafif hasarla kurtulmuştu. Örneğin; 1802 Depremi'nde tespit edildiği kadarıyla Kapalıçarşı'daki bazı

¹⁸ N. N. Ambraseys-C. F. Finkel, *a.g.e.*, s. 132-138; Erhan Afyoncu-Zekai Mete, "1766 İstanbul Depremi", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000*, İstanbul 2001, s. 86-87.

¹⁹ E. Afyoncu-Z. Mete, *a.g.m.*, s. 88-90.

kemerler ve köhne evler hasar gördü. 1855 Depremi'nde de Davut Paşa Camii'nin iki kubbesi çöktü ve surların bazı yerleri hasara uğradı.²⁰

İstanbul'un 1766 Depremi'nden sonra yaşadığı en şiddetli depremlerinden biri de, 1894 Depremi'dir. Bu deprem, başta İstanbul olmak üzere büyük ölçüde Marmara Denizi'nin doğusunu ve az oranda da batısını etkiledi. Ancak, en büyük tahribatı İstanbul'da yaptı ve bu yüzden haklı olarak "Büyük İstanbul Depremi" adıyla anıldı. Tarihî İstanbul depremleri hakkında bilgi verildikten sonra artık bu çalışmanın konusu olan 1894 Depremi, depremin İstanbul ve İstanbul halkı üzerindeki etkileri ile deprem sonrasında yürütülen çalışmalar incelenebilir.

²⁰ O. Sakin, *a.g.e.*, s. 75.

BİRİNCİ BÖLÜM

1894 DEPREMİ: İLK TESPİTLER

Deprem kuşağında bulunan İstanbul, kuruluşundan günümüze kadar pek çok depreme maruz kalmıştır. Bugüne değin hemen her yüzyılda en az bir kez şiddetli sarsıntı geçiren şehir, 19. yüzyılın son büyük depremini 10 Temmuz 1894 (6 M 1312)'te yaşadı. Arşiv vesikalarında “Dersaadet Depremi” olarak anılan bu sarsıntı, Rumi takvime göre 28 Haziran 1310 günü meydana geldiği için “1310 Zelzelesi” adıyla da anılmıştır.

İstanbul Depremi şeklindeki tanımlama, merkez üssünün İstanbul olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Zira, günümüzde depremler genel olarak merkezleri ile adlandırılmaktadır; Erzincan Depremi, Gölcük Depremi, Dinar Depremi gibi. Ancak, tarihsel depremlerle ilgili çalışmalarda karşılaşılan en büyük sorunlardan biri, depremlerin merkezinin tespitidir. Teknik imkânların ve sismoloji bilgisinin yetersizliği, depremlerin merkez üslerini tartışmalı hale getiren önemli faktörlerden biri olmuştur. Bu durum, tarihî depremlere ilişkin bilgilerin depremden daha çok etkilenen yerler ve depremin insanlar üzerindeki etkileri ile sınırlandırılmasına sebebiyet vermiştir. Bu nedenle depremler adlandırılırken söz konusu kriterler esas alınmıştır. Bu noktadan hareketle, 1894 Depremi’ni tanımlarken depremden en fazla etkilenen yerlerin başında gelen İstanbul ile adlandırmanın genel bir eğilim olduğu görülür. Fakat, bu durum yukarıda izah ettiğimiz gerçeklerle pek uyuşmamaktadır; zira, Osmanlı coğrafyasındaki tarihsel depremlerden belki de en fazla bilgi sahibi olduğumuz 1894 Depremi’nin merkezi, aslında tarihî yarımada olarak adlandırılan İstanbul değil, Marmara Denizi’nin doğusudur. Bu nedenle, söz konusu deprem için *İstanbul Depremi* tanımlaması bilimsel gerçeklerle tam olarak örtüşmemektedir.

1894 Depremi’nin *İstanbul Depremi* olarak adlandırılmasında başka etkenler de vardır. Depremin merkez üssü olan bölgelere nispetle İstanbul nüfusunun kalabalıklığı ve iskânın burada yoğunlaşması bunların başında gelir. İstanbul’un başkent olması ve haberleşme imkânlarının daha elverişli olması, depremle ilgili bilgilerin yerli ve yabancı basında ağırlıklı olarak öne çıkmasına, dolayısıyla da depremin *İstanbul Depremi* olarak isimlendirilmesine sebep olmuştur. Yukarıda da temas edildiği gibi, dönemin şartları gereği merkez üssüne göre tanımlamanın yerleşmemiş olması ve bunun tespitindeki teknik imkânsızlıkların tabii bir sonucu olarak resmî yazışmalar ile Avrupalı

diplomatların raporlarında 1894 Depremi'ni *İstanbul Depremi* olarak tanımlamaları da bu yanlışı pekiştirmiştir.

Ağır maddi kayıplara neden olan 19. yüzyılın bu son büyük depremi, 10 Temmuz günü öğle saatlerinde ardı ardına üç sarsıntı ile meydana geldi. İlk şokun atlatılmasından hemen sonra devlet tüm imkânlarını, deprem nedeniyle meydana gelen hasar ve kayıpların karşılanması için seferber etti. Öncelikle yaraların sarılmasına ve muhtaçlara gereken yardımın yapılmasına çalışıldı. Ardından da gerek çıkan bazı söylentilerin önüne geçmek, gerekse dönemin padişahı II. Abdülhamid'in isteği ile depremi bilimsel açıdan tetkik ettirmek için bir takım çalışmalar yapıldı.

Sultan II. Abdülhamid, ilk olarak Mabeyn-i Hümayûn tercümanlarından Louis Sabuncu'yu görevlendirdi. Esasen bir gazeteci olan Sabuncu,¹ 10 Temmuz Depremi ile ilgili bir takım araştırmalar yaptıktan sonra hazırladığı 15 sayfalık raporu padişaha sundu. Bir ön çalışma niteliğinde olan bu rapor, bilimsel olmaktan ziyade deprem sonrasında ortaya çıkan bilgi eksikliğini ve yapılan spekülasyonları gidermek amacıyla hazırlanmış olmalıdır. Deprem uzmanı olmayan bir mabeyn tercümanına böyle bir rapor hazırlatılmasını; yeni ve daha şiddetli bir depremin meydana geleceği şeklindeki söylentilerin yarattığı panik havasını dağıtmak ve kamuoyunu sakinleştirmek şeklinde yorumlamak da mümkündür. Zira, raporda depremin merkez üssünün Bursa olduğunun ısrarla vurgulanması ve buna dair iki ayrı cetvelin de ilave edilmesi bu ihtimali akla getirmektedir.²

Sabuncu bu çalışmaları yürütürken, Meclis-i Âyan üyelerinden Logofet Bey ile aynı kişi olduğunu tahmin ettiğimiz Logofet Bey³ tarafından hazırlanan başka bir çalışma ise, diğerinden farklı olarak istatistikî bazı yorumlar içerir. Deprem uzmanı olmadığı anlaşılan Logofet'in bazı tarih kaynaklarından yararlanarak hazırladığı İstanbul depremlerini gösteren çizelge ve arızada, İstanbul depremlerinin giderek seyrekleştiğini belirterek 10 Temmuz Depremi'nin ardından daha şiddetli bir deprem olmayacağını öne sürmesi⁴ hazırlanan çalışmanın yine benzer bir amaç için kullanılmış olabileceği ihtimalini kuvvetlendirir. Öte yandan konuyla ilgili yapılan ilk istatistik

¹ Sabuncu'nun mabeyndeki görevi; İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Arapça gazeteleri okuyarak Osmanlı Devleti hakkında çıkan yazıları tercüme etmek ve haftada iki kez Avrupa devletlerinin Osmanlı siyaseti hakkında yazılar yazmaktı (Sabuncuzade Louis Alberi [haz. Mehmet Kuzu], *Yıldız Sarayı'nda Bir Papaz*, İstanbul 2007, s. 13).

² Y.PRK.TKM, 32/13, 21 Temmuz 1894 (17 M 1312).

³ Logofet Bey'in padişaha takdim ettiği gerek 1894 (1312), gerekse 1905 (1321) tarihli çizelgelerde yalnızca "Logofet Kulları" ifadesi olup, kimliği hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak, Logofet Bey'in hazırladığı çalışmayı padişaha takdim etmiş olması onun padişaha yakın bir isim olduğu ihtimalini kuvvetlendirir. Bu noktadan hareketle onun, dönemin Meclis-i Âyan üyelerinden Logofet Bey olması kuvvetle muhtemeldir.

⁴ YEE, 91/35, 1894 (1312).

çalışma olmamakla beraber İstanbul depremlerinin tarihselliğini ortaya koymayı amaçlayan çizelgenin padişaha takdim edilmiş olması da ayrıca dikkate şayandır. Zira, padişahın güvendiği adamlardan biri olduğu görülen Logofet Bey'in padişahın konuyla yakından ilgilenmesi sebebiyle bundan istifade etmek istediği de düşünülebilir.

Bir yandan kamuoyunu teskine yönelik çalışmalar gündeme gelirken, diğer yandan da konuyu anlamaya yönelik olmak üzere bir deprebilimcinin çağrıldığı görülmektedir. Nitekim, tüm bu çalışmalarla hemen hemen eş zamanlı olarak 1894 Depremi'ni bilimsel açıdan tetkik etmek üzere Tabii Bilimler ve Astronomi Profesörü ve aynı zamanda Atina Rasathanesi Müdürü olan Dimitrios Eginitis İstanbul'a davet edildi. Eginitis'in 1894 depremini incelemek amacıyla davet edilmesinde sismolojiyle ilgili pek çok çalışma yapmasının yanı sıra, daha önce Yunanistan'da meydana gelen depremleri araştırmış olması da önemli rol oynamış gibidir.

İstanbul'a gelen Eginitis'e, padişahın yapılacak çalışmalarla ilgili olarak her türlü imkânın seferber edilmesi yönündeki talimatı doğrultusunda, bir *muş*⁵ vapuru tahsis edildi.⁶ Bu çerçevede Dersaadet Rasathanesi Müdürü Aristide Coumbary Efendi, Rasathane müdür yardımcısı Emile Lacoine Efendi⁷ ve Bahriye subaylarından Vasıf Bey, Eginitis'in maiyetine verildi.⁸ Eginitis depremle ilgili raporunu hazırlarken maiyetindeki bu ekibin çalışmalarından da yararlandı.⁹

Eginitis gerekli incelemeleri yaptıktan ve verileri topladıktan sonra *10 Temmuz 1894 Depremi* başlığı ile Fransızca olarak hazırladığı raporunu 15 Ağustos 1894'te

⁵ Fransızca *mouche* olarak yazılan kelime, Türkçe çatana anlamına gelmektedir (Baha Öngel, *Fransızcadan Türkçeye Yeni Sözlük*, İstanbul 1976, 319). Çatana, filika büyüklüğünde buharla işleyen deniz teknesi, küçük vapur, istimbob anlamlarında kullanılmaktadır (*Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara 1988, 282).

⁶ İ.HUS, M 1312/199, 24 Temmuz 1894 (20 M 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1663, s. 8.

⁷ İradede, Emile Lacoine Efendi'nin Telgraf ve Posta Nezareti fen müşaviri (İ.HUS, M 1312/199, 24 Temmuz 1894/20 M 1312), Eginitis'in raporunda da rasathane müdür yardımcısı olduğu belirtilmektedir (YEE, 11/24, s. 2, 15 Ağustos 1894). Gerçekte Emile Lacoine Efendi rasathane müdür muavinliği yanı sıra Telgraf ve Posta Nezareti Fen Müşavirliği görevini de yürütmekteydi (*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, sene 1313, s. 448).

⁸ Vahdettin Engin ve Finkel-Ambraseys, Eginitis'in maiyetinde söz konusu isimlerin dışında matematik profesörü Valsamaki Efendi'nin de olduğunu ifade etmektedirler (V. Engin, "II. Abdülhamit'in Hususi İradeleri Işığında 1894 İstanbul Depremi ve Gündelik Hayata Etkisi", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000*, İstanbul 2001, s.146; C. F. Finkel-N. N. Ambraseys, "10 Temmuz 1894 Marmara Denizi Depremi ve Tarihi Binalara Etkisi", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, sayı 93, İstanbul 1999, s. 4). Ancak, raporda ve diğer belgelerde bu yönde herhangi bir bilgiye rastlanmadı.

⁹ Eginitis'in maiyetindekilerin çalışmalarından yararlanması bazı araştırmacılar raporum ortak bir çalışma olduğu ve bir heyet tarafından hazırlandığı izlenimini uyandırmışsa da (Fatma Ürekli, *İstanbul'da 1894 Depremi*, İstanbul 2000, s. 16; Haluk Dursun, "İstanbul'u Seven Katlanır Depremine; Neydi O Eski Zelzeleler", *Tarih ve Düşünce*, sayı 1, Ekim 1999, s. 15; Taha Batur Can, "10 Temmuz 17 Ağustos'un aynıydı!..", *Tarih ve Düşünce*, sayı 1, Ekim 1999, s. 20), gerçekte rapor Eginitis tarafından hazırlanmıştır. Ancak, Eginitis raporunda, Vasıf Efendi'nin sondaj çalışmaları ile İngiliz haritasındaki bilgileri ve Emile Lacoine Efendi'nin depremin derinliği hakkında yaptığı hesaplamaları ile kendi hesaplamalarını kıyaslayarak bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır.

hükümete sundu.¹⁰ Raporla yakından ilgilenen II. Abdülhamit Eginitis'i huzuruna kabul ederek çalışmalarından ötürü kendisini 3. rütbeden Mecidiye nişanı¹¹ ve hırfet, sanat, ticaret madalyasıyla ödüllendirdi.¹²

Eginitis'in resmî verilerden de yararlanarak hazırladığı raporu, 1894 Depremi hakkında yapılan en detaylı araştırmadır. Söz konusu rapor, depremden bir ay sonra 20 Ağustos 1894'te Paris'te yapılan bilimsel toplantıda okunmuş ve literatürün önemli belgelerinden biri olarak kabul edilmiştir.¹³ Bu rapor, 10 Temmuz Depremi için hazırlanan tek rapor olmamakla birlikte, Osmanlı coğrafyasında meydana gelen bir deprem için hazırlanan ilk resmî rapor olması bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

1894 Depremi ile ilgili olarak aynı dönemde başka çalışmalar da yapıldı. Nitekim, 1894 tarihli *Cosmos* dergisinde Fransızca olarak "Tremblement de Terre de Constantinople" [İstanbul Depremi] başlığıyla neşredilen makale bunlardan biridir. Jeoloji konusunda bilgi sahibi olduğunu tahmin ettiğimiz bir müellif¹⁴ tarafından kaleme alınan bu makalede, İstanbul'un çeşitli bölgelerinin jeolojik yapısı, deprem günü meydana gelen sarsıntılar, depremin şiddeti ve merkezi gibi konularda detaylı bilgiler verilmektedir.¹⁵ Öte yandan Mekteb-i Mülkiyye hocalarından dönemin ünlü jeologu ve Müze-yi Hümayûn Müdür Muavini Halil Edhem Bey,¹⁶ Avrupalı bazı bilim adamlarının çalışmalarından yararlanarak *Hareket-i Arza Dair Birkaç Söz* isimli bir risale kaleme aldı. Risalede, depremler hakkında genel bilgi verildikten sonra İstanbul'da hissedilen bu depremin türü, mahiyeti ve diğer depremlerden farkı konusunda bazı açıklamalara yer verilmektedir.¹⁷

¹⁰ 20 Ağustos'ta Bogos Efendi tarafından tercüme edilen raporun (YEE, 11/24, s. 1) sadeleştirilmiş metni için bkz. Mesude Çorbacıoğlu, "1894 Zelzelesi Hakkında Rapor", *Hayat Tarih*, sayı 9, Eylül 1976, s. 58-62 ve transkripsiyonu için de bkz. Hamiyet Sezer, "1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme", *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, sayı 29, Ankara 1996, s. 169-197; F. Ürekli, *a.g.e.*, s. 59-68'e bakılabilir.

¹¹ İ.TAL, S 1312/32, 17 Ağustos 1894 (14 S 1312).

¹² *The Levant Herald and Eastern Express (The Levant Herald)* gazetesi bu madalyanın adını "medal of arts" olarak vermektedir (20 Ağustos 1894, nr. 33, s. 404), bunun anlamı sanat madalyasıdır. Ancak, mevcut literatürde bu adla anılan bir madalyaya rastlanmadı. Bu nedenle söz konusu madalya bu türden yararlı hizmetlerde bulunanlara takdim edilen ve içinde "sanat" sözcüğünün geçtiği *hırfet, sanat ve ticaret madalyası* olmalıdır.

¹³ Afife Batur, "Bir Depremin Yüzyıl Dönümü", *İstanbul*, sayı 10, Temmuz 1994, s. 26.

¹⁴ Makalenin müellifi adını S.B şeklinde rumuz olarak kullandığından kimliği ve dolayısıyla bu konuda uzman olup olmadığı netleştirilememiştir.

¹⁵ Feriha Öztin, *10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu*, Ankara 1994, s. 48-52.

¹⁶ Viyana'da jeoloji ve kimya tahsili gören Halil Edhem Bey, 1887'de Mülkiye, 1900'de Darülmüallimîn, 1901'de Darülfünun'da Batıdaki eğitim usullerini uygulayarak İlm-i Maadin, Tabakatü'l-arz [Jeoloji] ve Kimya dersleri okutmuştur. Ayrıca, *İlm-i Maadin ve Tabakatü'l-arz* adlı bir çalışması bulunan Halil Bey, Almanca bir jeoloji kitabını *Muhtasar İlm-i Tabakatü'l-arz* adıyla da Türkçe'ye çevirdi. Halil Edhem Bey'in jeoloji alanında yaptığı bu çalışmalar ve halen kendi adıyla anılan (rhynchonella ethemi ve acrocordi ceras halili) iki fosil cinsini bulmuş olması onun bu alanda literatüre girmesinde etkili oldu (Semavi Eyice, "Halil Ethem Eldem", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 18-19).

¹⁷ Halil Edhem, *Hareket-i Arza Dair Birkaç Söz*, İstanbul 1312. Bu çalışmayı ilk olarak *Sabah* gazetesinde neşreden (21 Ağustos 1894/19 S 1312, nr. 1806, s. 1-3) Halil Bey, konunun ilgi çekmesi üzerine bazı ilavelerle genişleterek

Bilimsel nitelikli çalışmalardan olmamakla birlikte 1894 Depremi ile ilgili literatür arasında zikredilmesi gereken bir başka çalışma da, aynı yıl Paris’te yayımlanan ve Oscar Bey Rendelmann¹⁸ tarafından kaleme alınan *Le Tremblement de Terre de Constantinople- Juillet 1894* [İstanbul Depremi-Temmuz 1894] başlıklı risaledir. Avrupa kamuoyunu bilgilendirmeye yönelik olarak hazırlandığını tahmin ettiğimiz söz konusu çalışmada, deprem olgusu hakkında genel bilgi verildikten sonra 10 Temmuz Depremi ile ilgili olarak depremin saati ve süresi, etkilediği alan, İstanbul’da meydana gelen hasar ve halkın durumu anlatılmaktadır.¹⁹ İleride ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, 1894 Depremi’ni konu alan “destan” ve şiirler de, yaşanan bu büyük doğal felaket ve trajik sonuçları hakkında önemli ipuçları sunmaktadır.

Sonuç olarak, özellikle İstanbul ve çevresinde ağır kayıplara neden olan bu deprem, başkentteki halkın zihninde ve gönlünde derin yaralar açtı. Depremin etkileri uzun süre belleklerden silinmezken, İstanbul’un yeniden eski çehresine kavuşması da zaman aldı. Şimdi, bu raporlar ve tespit edebildiğimiz bazı yeni kaynaklar muvacehesinde deprem olmadan önceki belirtiler, deprem anı ve sonrası yaşananlar ele alınabilir.

I.I. DEPREM ÖNCESİ BELİRTİLER

Depremlerin ne zaman olacağını tahmin edilememesi bu doğal afeti daha da önemli ve trajik hale getirmektedir. Bu sorun ve çaresizlik, günümüzde bilim adamlarını deprem öncesi yaşanan olağandışı bazı olaylarla deprem arasında bir ilişkinin olup olmadığı sorusunu sormalarına zemin hazırladığı gibi, deprem öncesinde yaşanmış garip ve dikkat çekici olayları da araştırmaya yöneltti. Halk arasındaki söylentilere göre, depremlerden önce hayvanların davranışlarındaki değişiklikler, gökyüzünde ışımlar,

risale şeklinde yayımlandı. Halil Bey’in çalışması *Saadet* gazetesinden de büyük ilgi gördü ve gazete, çalışmanın ilmî açıdan takdire şayan olduğunu belirtmeyi de ihmal etmedi (13 Ekim 1894/12 R 1312, nr. 3111, s. 2). *Sabah* gazetesi de, çalışmanın adını ve yazarını belirtmeksizin daha önce yayınladığı makalenin kitap şeklinde basıldığını ve 100 para fiyatla satıldığını okuyucularına duyurdu (14 Ekim 1894/13 R 1312, nr. 1859, s. 2).

¹⁸ Risalenin yazarının *Bey* unvanını kullanması ve çalışmasında İstanbul’u tasvir ederek hasar gören yerler, ölü sayısı hakkında neredeyse günlük bilgiler vermesi, onun İstanbul’da bulunmuş bir Levanten veya bir gazeteci olduğu izlenimini uyandırmaktadır.

¹⁹ Oscar Bey Rendelmann, *Le Tremblement de Terre de Constantinople (Juillet 1894)*, Paris 1894. Böyle bir çalışmanın İstanbul’da değil de, Paris’te, hem de depremden yalnızca 15 gün sonra, yayımlanmış olması çalışmanın esasen Avrupa kamuoyunu bilgilendirmeye yönelik hazırlandığını düşündürmektedir. Öte yandan bilgi düzeyini tespit edemediğimiz X. Dybowski tarafından kaleme alınıp, depremden sadece birkaç ay sonra Paris’te çıkan *La Nature* adlı dergide yayımlanan “Tremblement De Tere De Turquié A Adabazar”[Adapazarı’nda Gözlenen Türkiye Depremi] başlıklı yazıda da, bu depremin Adapazarı üzerindeki etkileri hakkında bilgi verilir (Söz konusu makalenin tercümesi için bkz. F. Öztin, *a.g.e.*, s. 30–31). Yabancı dilde yayımlanan söz konusu çalışmaların özellikle Paris’te neşredilmesinin sebebi, 10 Temmuz Depremi’yle ilgili o sıralarda yapılmış ya da yapılacak olan bilimsel toplantıya katkı sağlamak ve bu depremle ilgili gelişmeleri merak eden Fransız halkını bilgilendirmek olsa gerektir.

deniz seviyesinde ve havada bazı farklılaşmalar meydana geliyordu.²⁰ Böylece, eğer bu söylentilerin doğruluğu bilimsel olarak açıklanabilirse depremler önceden tahmin edilebilir ve can kayıplarının önüne geçilebilirdi. Ancak, bu, bilim dünyasında hâlâ tartışılan bir konudur. Çünkü, deprem habercisi gibi algılanan olaylar her deprem öncesinde yaşanmamakta; bunun yanı sıra deprem şokunun atlatılmasından sonra halk arasında dillendirilen olayların kişiler tarafından izahında ve algılanışlarında büyük farklılıklar görülebilmektedir. Diğer yandan deprem habercisi olarak nitelendirilen bazı olayların başka nedenlerden dolayı meydana gelmesi de mümkün görünmektedir. Örneğin, karıncaların yuvalarından çıkmaları çoğu zaman deprem habercisi olarak öne sürülürken, kimi zaman bu durumun yeryüzündeki başka değişikliklerden kaynaklandığı gözlenmiştir. Bazı bilim adamları deprem habercisi olarak görülen bu gibi olayları bilimsellikten uzak, bazıları ise anlamlı bulmaktadır. Ancak, sonuç ne olursa olsun, yukarıda zikredilen çaresizlik yüzünden, bu konu yine de araştırmacıların dikkatini çekmeye devam edecek gibi gözükmektedir.²¹

Deprem öncesinde yaşanan olaylar 10 Temmuz Depremi'ni bilimsel açıdan araştırmak üzere gelen Eginitis'in de dikkatini çekti. Öncelikle depremden etkilenen yerlerin önemli bir kısmını gezen²² ve depremin merkezi, yönü, toprağın jeolojik yapısı, hissedildiği yerler ve etki alanlarını inceleyen Eginitis, ayrıca başkentte depremi yaşayanların gözlemlerinden ve depremin hissedildiği diğer eyaletlerden gelen telgraflardan da yararlandı.

Eginitis'in raporuna göre, deprem günü yaşanan olağandışı olaylar şunlardı: 10 Temmuz 1894 (6 Muharrem 1312) Salı günü hava hafif rüzgârlı, sıcaklık da mevsim normallerinde idi. Ancak, deniz sıcaklığı dikkat çekecek derecede yüksekti. Rapora yansıyan görgü şahitlerinin ifadelerine göre, İstanbul sahillerinde deniz adeta kaynamakta idi. Nitekim, aynı gün Yeşilköy [Ayastefanos]'de denize elini sokan bir denizci ile depremden 15 dakika önce denize giren bir kadın suyun olağanüstü sıcaklığından rahatsız olur. Diğer yandan Yeniköy'de depremden yarım saat önce denize giren iki kadın denizin normalden sıcak olduğunu, üstelik iki büyük dalganın

²⁰ Söz konusu değişiklikler ve farklılaşmalardan bazıları şöyledir; sineklerin aniden ortadan kaybolması, kuş sürülerinin olağandışı bir biçimde daireler çizerek uçuşması, havanın olağanüstü sıcak ve kuru olması, gökyüzünde ışıkların görülmesi, su seviyesinin birden değişmesi... (Matthys Levy-Mario Salvari, *Deprem Kuşağı, Deprem Nedir? Ne Değildir?*, İstanbul 2000, s. 144-145).

²¹ 1999 Marmara Depremi habercisi olaylara ilişkin görgü tanıklarının ifadelerinden yola çıkarak hazırlanan çalışma için bkz. Ülkü Ulusoy-Motoji Ikeya, *Deprem Habercisi Olaylar ve Bilimsel Yorumlar*, Ankara 2001.

²² Eginitis, daha çok depremden etkilenen kıyı şeridinde incelemeler yapmış, depremin etkilendiği Adapazarı, Bursa gibi çevre bölgelere gitmemişti (C. F. Finkel-N. N. Ambraseys, *a.g.m.*, s. 4).

varlığını fark eder. Bunun yanı sıra kuyu sularının sıcaklığı da yükselir. İlk sarsıntıdan birkaç dakika önce Bakırköy’de bir kadın kuyudan çektiği suyun sıcak olduğunu hisseder.

Deprem habercisi olarak kabul edilen olaylarda hayvanların davranışlarındaki farklılaşma ve değişiklikler de önemli yer tutar. Bu türden garip davranışlar, 1894 Depremi’nde de gözlemlendi. Nitekim, görgü şahitlerinin ifadelerine göre, kırlangıçlar deprem merkezine yakın pek çok yerde yuvalarını terk eder. Depremden birkaç dakika önce bazı hayvanların ürkererek kaçmak istedikleri gözlemlenir. Eginitis, bu durumun şiddetli depremden önce yerkürenin hafifçe sallanmasıyla izah eder. Ona göre, söz konusu sarsıntılar insanlardan çok daha hassas olan hayvanlar ve sismik aletler²³ tarafından hissedilebilirdi.

Eginitis raporunda, deprem habercisi olarak bir başka gözleme daha yer verir. Bir mühendis depremden az önce ölçüm aletinin mıknatıs iğnesinin, etrafında sanki demir çubuk varmış gibi, sallandığını gözlemlemiştir. Eginitis, bu gözlemden hareketle bir takım bilimsel çalışmalar yapılarak depremlerin önceden tespit edilebileceğini ve yeni aletler geliştirilebileceğini ileri sürer.

Sonuç itibarıyla, bilimsel olmamakla birlikte deprem öncesinde halkın gözlemlerine dayanarak tespit edilen bu belirtiler, halk ve bazı bilim adamlarına göre depremin habercisiydi. Raporunda, 1894 Depremi öncesi belirtilere de yer veren Eginitis ise, bu tespitleri bilimsel olmanın ötesinde anlamlı bulur. Nitekim, deprem öncesi belirtileri sıralarken bunların meydana gelme sebeplerini de izah etmeye çalışır. Böylece, bu alandaki çalışmaların arttırılmasıyla depremlerin önceden belirlenebileceğini kanaatini taşır.²⁴

I.II. DEPREM; 10 TEMMUZ 1894

Bu başlık altında öncelikle depremin meydana gelişi, deprem sırası ve sonrasında yaşananlar görgü tanıklarının bakış açısıyla ve onların ifadelerinden yola çıkılarak ortaya konacak; daha sonra 1894 Depremi’nin halkın duyguları üzerinde yarattığı sosyo-psikolojik etkiler ve artçı sarsıntılar, ardından da depremin etkilediği alan ele alınacaktır.

²³ 1894 Depremi meydana geldiğinde gelişmiş ülkelerde bulunan sismograflar, depremin süresini, yönünü ve şiddetini ölçebiliyordu (Ramazan Demirtaş-Cenk Erkmen, *Deprem ve Jeoloji*, Ankara 2000, s.104–106).

²⁴ YEE, 11/24, s. 19–20, 25, 26.

I.II.I. Depremın Tasviri

Ezanî veya diğeri ismiyle alaturka saatle²⁵ 04.37²⁶ [zevalî veya alafranga saatle 12.19]²⁷ sularında ve öğle ezanı esnasında muazzam bir gürültüyle deprem meydana geldi. Eginitis'in de raporunda yer verdiği ve depremi yaşayanların ifadeleri doğrultusunda tasvir ettiği bu gürültü, kaldırım üzerinden aynı anda birden çok arabanın geçmesine benzemekteydi.²⁸ Yerin derinliklerinden gelen bu müthiş homurtunun hemen ardından başkent beşik gibi sallanmaya başlamış ve sarsıntının etkisiyle neredeyse tüm

²⁵ Uluslararası esasların kabulünden önce kullanılan ve güneşin batışını 12.00 olarak kabul eden saate ezanî veya alaturka saat denilmektedir (Çinuçen Tanrıkorur, "Alaturka", *DİA*, İstanbul 1989, II, 344). Alaturka saat, güneşin doğuşu ve batışı esas alınarak hesaplanırdı. Gün, 2x12 saatten oluşur, güneşin batışı günün başlangıcı olarak kabul edilirdi. Saat ayarı, güneşe göre yapıldığından her yerde kullanılan alaturka saatler birbirlerinden farklılık gösterirdi. Bu nedenle her şehirde büyük camilere bağlı bir muvakkithane inşa edilir, bu sayede halk arasında kullanılan mekanik saatler de ayarlanabilirdi (Kemal Özdemir, *Osmanlı'dan Günümüze Saatler*, İstanbul 1993, s. 52, 87, 90). Alaturka saat uygulaması önce askerî makamlar, 1913 yılında yapılan Tevhid-i Saat Konferansı çerçevesinde de sivil makamlar tarafından terk edilerek alafranga (Avrupa) saat ayarı benimsendi (Safiye Kıranlar, "Uluslar Arası Saatin Kabul Edilmesi Ve İleri Saat Uygulaması Kapsamında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zaman Kavramının Şekillendirilmesi (1919-1946)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 15, İstanbul 2006, s. 70-72).

²⁶ Görgü şahitlerinin ifadelerine göre, deprem esnasında şehirdeki saatlerin birçoğu durmuş olmasına rağmen, depremin meydana geldiği saat konusu tartışmalıdır. Bu tür tartışmaların yaşanmasında o dönemde depremle ilgili kurumların ve teknik donanımın yetersizliği de etkili olmuştur. Dönemin basını ve belgeleri incelendiğinde, depremin saati konusunda bir mutabakatın olmadığı göze çarpmaktadır. Nitekim, *Saadet* gazetesi depremin 04.35 (11 Temmuz 1894/7 M 1312, nr. 3019, s. 1), *Tercümân-ı Hakikat* (11 Temmuz 1894/7 M 1312, nr. 4808, s. 1) ve *Sabah* ise, 04.45'te meydana geldiğini ifade etmektedir (11 Temmuz 1894/7 M 1312, nr. 1766, s. 1). Öte yandan resmî belgelerde 04.30 (Y.PRK.ZB, 13/35, 10 Temmuz 1894/6 M 1312), 04.37 (Y.PRK.ASK, 93/51, 11 Temmuz 1894/7 M 1312), 04.40 (HR.MTV, 513/57, 18 Temmuz 1894; Y.PRK.SGE, 6/32, 10 Temmuz 1894/6 M 1312; Y.PRK.TKM, 32/13, 21 Temmuz 1894/17 M 1312), 04.50 (Y.PRK.MYD, 15/6, 10 Temmuz 1894/6 M 1312) ve bilimsel nitelikli bazı çalışmalarda ise, 04.40 olarak verilmektedir (Ebu'l-Muhsin Kemal'in *Yeni İlmü'l-Arz* ve Dr. M. Sadi Bey'in *İlm-i Arz* adlı çalışmaları için F. Öztin, *a.g.e.*, s. 39, 52). Tüm bu tartışmaların ötesinde kesin olan depremin, öğle ezanı okunduğu saatlerde meydana geldiğidir. Bu cümleden hareketle 1312 tarihli *Devlet Salnâmesi* ve Ahmed Kamili tarafından hazırlanan *Tâkvim-i Devr-i Dâim* adlı cetvel incelendiğinde 6 Muharrem 1312 (28 Haziran 1310/10 Temmuz 1894) günü öğle ezanı saatinin 04.37 olduğu ve depremin de bu saatten sonra gerçekleştiğini ifade edebiliriz (*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, sene 1312, s. 3; A. Kamili, *a.g.e.*, İstanbul 1311, s. 277). Ancak, öğle ezanının ne kadar süre içerisinde okunabileceğini tam olarak tespit etmek mümkün olmadığından deprem saatini 04.37 civarı olarak kabul etmek en makul yaklaşımdır.

²⁷ Benzer bir sorun ezanî saatin zevalî saate çevrilmesinde karşımıza çıkar. Bu konuda da çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Buna göre, dönemin Pera basınından *The Levant Herald* 12.20 (16 Temmuz 1894, nr. 28, s. 344) Viyana basınından *Fremden-Blatt* (12 Temmuz 1894, nr. 189, s. 10 için bkz. Y.PRK.GZT, 4/16) ve Atina Rasathanesi Müdürü Eginitis 12.24 (YEE, 11/24, s. 2), *Moniteur Oriental* 12.25 (A. Batur, *a.g.m.*, s. 27), *Cosmos* dergisinde yayımlanan "Tremblement de Terre de Constantinople" başlıklı çalışma 12.26 (F. Öztin, *a.g.e.*, s. 48) ve günümüz araştırmacılarından birçoğu ise, 12.27'yi depremin zevalî saati olarak vermektedir (İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1961, IV, 331; Mehmet. Ö. Alkan, "Toplumsal ve Siyasi Açından 1894 İstanbul Depremi Üzerine", *Toplumsal Tarih*, sayı 70, Ekim 1999, s. 11; Yavuz Selim Karakışla, "Deprem Nedeni Petrol Arama Gemisi mi?", *Toplumsal Tarih*, sayı 110, Şubat 2003, s. 28). Alaturka saatin alafranga saate çevrilmesi yönünde dönemin bazı çalışmaları dikkate alınarak hesaplama yapıldığında zevalî saatin tespiti konusunda farklı sonuçlara ulaşılır. Nitekim, 04.37 ezanî saati zevalî saatle, İbrahim Şevket'in hazırladığı çizelgede 12.10 (İ. Şevket, *Mizanü's-sına'a*, Dersaadet 1304, s. 42)'a, 1910 yılında yabancılara yardımcı olmak amacıyla hazırlanan *Tableaux pour La Coïncidence des Dates* adlı çalışmaya göre 12.17 (A. Bacolla, *a.g.e.*, Constantinople 1910, s. 91)'ye ve *Rasadhâne-i Âmire salnâmesi*'ne göre ise, 12.21'e tekabül etmektedir (*a.g.s.*, sene 1288, s.20). Ancak, 1958 yılında Kandilli Rasathanesi Müdürü olan Hasan Tayşî tarafından daha bilimsel çerçevede hazırlanmış *Türkiye'ye Mahsus Evkâtı Şer'iyeye Cetvelleri* adlı çalışmaya göre bir hesaplama yapıldığında 6 M 1312/10 Temmuz 1894 günü 04.37 ezanî saati, zevalî olarak 12.19'a tekabül eder (*a.g.e.*, İstanbul 1958, s. 40). Ayrıca, uluslar arası bilimsel çevreler tarafından kabul edilmiş olan *1700-2100 Noval Observatory Range* adlı her yıl için ayrı olarak hazırlanan almanakta yer alan veriler de Tayşî'nin tespitini teyit eder. Dolayısıyla, deprem, zevalî saate göre 12.19 civarında meydana gelmiş olmalıdır.

²⁸ YEE, 11/24, s. 2. Deprem sırasında, babası George H. Clifton'a tahsis edilmesi nedeniyle Clifton Yalısı olarak anılan Kandilli'deki Edip Efendi Yalısı'nda olan Lady Neave, korkunç bir uğultuyla aniden gelen sarsıntının en cesur yüreklerle dahi dehşet saçtığını belirtir (Dorina L. Neave, *Sultan Abdülhamit Devrinde İstanbul'da Gördüklerim*, İstanbul 2008, s. 109).

saatler durmuştu.²⁹ Birkaç saniye süren bu ilk sarsıntı oldukça hafifti. Yatay olarak gerçekleşen birinci hareket sonrasında meydana gelen ikinci hareket, öncekine göre hem daha şiddetliydi, hem de daha uzun sürdü. Depremın asıl yıkıcı etkisi bu dikey sarsıntı sonucu meydana geldi. Üçüncü hareket ise, tıpkı birincisi gibi yatay, hafif ve kısa süreliydi. Eginitis, ilk sarsıntının 4–5, ikinci ve şiddetli olanın 8–9 ve üçüncüsünün de tahminî 5 saniye olmak üzere üç sarsıntının toplam 17–18 saniye sürdüğünü belirtmektedir.³⁰

Sarsıntılar, depremden kısa bir süre sonra *Cosmos* dergisinde neşredilen bir makaleye göre, her yerde aynı derecede hissedilmedi. Yeşilköy ve Boğaziçi'nde yatay olarak hissedilen ikinci sarsıntı, Adalar'da “kale duvarlarında delik açmak amacıyla peşpeşe atılan havan sesleri”ni andıran yeraltı patlamaları ve dikey olarak kendini gösterdi.³¹

Yukarıda da belirtildiği gibi, deprem deniz sıcaklığını etkilemişti. Bu durum deprem sırasında ve sonrasında da gözlemlendi. Esenköy [Katırlı] halkı deprem esnasında deniz yüzeyinde güneydoğu istikâmetinden kuzeybatıya doğru buharların yükseldiğini iddia ediyordu. Benzer bir durum, Büyükkada halkı tarafından da depremden sonraki üç gün boyunca gözlenmişti. Öne sürülen bu iddiaların gerçek olması imkânsız değildir. Zira, Eginitis'e göre, deniz yüzeyinden buharların yükselmesi ve denizin normalden daha sıcak olması gayet doğaldı; çünkü, deprem öncesi ve sonrasında çıkan gazlar ve sıcak buhar deniz suyunu ısıtmıştı.³²

Sarsıntılar, yer yüzeyinde bazı yarılma ve çökmelere neden olmuştu. Özellikle zemini iyi olmayan Ambarlı'da 3 km. uzunluğunda bir yarık ve bu yarığa paralel başka bir yarık;³³ Esenköy'de de sahile paralel bazı yarıklar tespit edildi. Öte yandan depremin

²⁹ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Sabah*, nr. 1767, s. 2. *Cosmos* dergisinde yayınlanan makaleye göre, sadece garın ve kurumların saatleri durmuştur (F. Öztin, *a.g.e.*, s. 48).

³⁰ YEE, 11/24, s. 2–3. Gazeteler depremin süresi konusunda farklı rakamlar vermektedir. Nitekim, *Fremden-Blatt* depremin yaklaşık 10 (Y.PRK.GZT, 4/16), *Sabah* gazetesi 10–12 (11 Temmuz 1894/7 M 1312, nr. 1766, s. 1), *Moniteur Oriental* yaklaşık 30 saniye (A. Batur, *a.g.m.*, s. 27) ve *Tercümân-ı Hakikat* 1 dakika sürdüğünü belirtmektedir (11 Temmuz 1894/7 M 1312, nr. 4808, s. 1). Hariciye Nezareti'nin Sefaretlere gönderdiği tamimde ve padişahın hususi bir iradesinde ise, bu süre 6,5–7 saniye olarak ifade edilmektedir (HR.MTV, 513/57, 18 Temmuz 1894; İ.HUS, 1312 M/54, 13 M 1312/17 Temmuz 1894). Görüldüğü gibi, bu konuda da bir mutabakat yoktur. Bunun nedeni, depremin süre açısından herkes tarafından farklı algılanmasından kaynaklanacağı gibi, belgelere yansıyan sürenin diğerlerine nispetle az oluşunda sadece ikinci sarsıntı süresinin verilme ihtimali ile süre konusundaki abartının yurtdışında yol açacağı gerçek dışı felaket senaryolarını engelleme endişesinden kaynaklanmış olabilir. Öte yandan şüphesiz böyle bir sorunun yaşanmasında, Rasadhâne-i Âmire'de deprem şubesinin olmaması ve o dönemde gelişmiş ülkelerin aksine bir sismografin bulunmayışının rolü vardır.

³¹ F. Öztin, *a.g.e.*, s. 49.

³² YEE, 11/24, s. 20–21.

³³ Eginitis'in tespitlerine göre, Ambarlı'daki yarık denize 300 m. uzaklıkta olup Doğu-Batı istikâmetindedir ve her geçen gün tedrici olarak kapanmaktadır. Birincisine paralel ve 30 m. uzaklıkta olan ikinci yarığın uzunluğu, ilkinin göre oldukça kısa olup 100 m. idi (YEE, 11/24, s. 15).

en fazla hissedildiği Adalar'da da en uzununu 200 metre olan yarılmalar³⁴ ve yer yer çökmeler meydana geldi. Nitekim, zemini pek de iyi olmayan Sivriada'da toprak kaymalarına bağlı olarak toprak yüzeyinde bazı çökmeler fark edildi.³⁵ Diğer yandan Sur İçi'nde Balıkpazarı'ndan Limon İskelesi'ne kadar olan mesafe ile Sirkeci İskelesi'nin önü yer yer yarılrken, zemin bazı yerlerde de çöktü.³⁶ Aynı şekilde Ortaköy'de de toprağın bir miktar çöktüğü, bu sebeple deniz kenarındaki caminin iki derece kadar eğildiği gözlemlendi.

Deprem çeşme ve kaplıcaları da etkiledi. Nitekim, Ambarlı'da depremden sonra yarım saat süreyle çekilen çeşme suları yeniden geri geldiğinde bulanık akmaya başladı. Yalova'daki kuru kaplıcasının suları da deprem olduğu günün akşamına kadar akmadı. Öte yandan Esenköy'de, kaynak sularının çoğaldığı gözlenir; buna mukabil Aya Kırıyaki bölgesinde daha önce kurumuş olan bir ayazmadan sular akmaya başlar.³⁷ Üstelik Yalova'da sarsıntıdan az önce çekilen kaplıca suları tekrar akmaya başladığında, normalden 2 derece daha sıcak olduğu görülür.³⁸

Deniz, deprem nedeniyle bazı noktalarda çekilirken; bazı yerlerde kıyıya doğru taşı. O günlerde İstanbul Yeşilköy'de bulunan bir Fransız görgü tanığının ifadesine göre, depremden bir gün önce oldukça durgun olan deniz, deprem sırasında mürekkep rengine döner ve çekilmeye başlar.³⁹ Deniz, Adalar'dan⁴⁰ Büyükçekmece'ye kadar uzanan sahil şeridinde içeriye doğru çekilir⁴¹ ve sığ olan yerler açıkta kalır. Hatta İdâre-i

³⁴ Gazetelere yansıdığı kadarıyla, Büyükada'daki Hristo Dağı birkaç yerinden yarıldığı gibi, Kınalıada Rıhtım Kumpanyası'na ait taş ocağının üstüne dağdan büyük bir kaya parçası yuvarlanır (12 Temmuz 1894/8 M 1312, *Saadet*, nr. 3020, s. 2). Bunun yanı sıra Eginitis de Adalar'da deprem nedeniyle oluşan bazı yarıklara rastlanmış olup bunların yönlerini de tespit etti. Onun tespitlerine göre, Heybeliada Ruhban Mektebi ile Ticaret Mektebi arasındaki yarık kuzeybatı-güneydoğu; Burgazada sahilindeki yarıklar kuzey-güney; Kınalıada'da denize yakın yerlerdeki yarıklar ise, kuzeydoğu-güneybatı istikâmetinde idi (YEE, 11/24, s. 15-16). Kınalıada'da görülen yarıklara ilişkin gazete haberi için bkz. 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4810, s. 2.

³⁵ F. Öztin, *a.g.e.*, s. 51.

³⁶ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Sabah*, nr. 1766, s. 1; 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Sabah*, nr. 1767, s. 2.

³⁷ YEE, 11/24, s. 16, 18.

³⁸ F. Öztin, *a.g.e.*, s. 50.

³⁹ A. Batur, *a.g.m.*, s. 26. Görgü şahitlerinin ifadelerine yer veren gazetelerde denizin daha çok Yeşilköy ve Adalar'da çekildiği görüşü ağırlık kazanmışsa da; Beyoğlu basınından olan *The Levant Herald*, denizin, İzmit Körfezi'nden Kadıköy-Haydarpaşa sahillerine, diğer kıyıda da Yeşilköy'den Sarayburnu'na kadar çekilerek çok güçlü bir şekilde geri döndüğünü ve bu med-cezirin özellikle Asya kıyılarında kuvvetli olduğunu belirtir (16 Temmuz 1894, nr. 28, s. 345).

⁴⁰ *La Dix-Neuvième Caravane D'Arcueil*, Paris 1895, s. 70. *Saadet* gazetesinin haberine göre, Heybeliada'da sular çekilir ve çam limanı körfezi açıkta kalır (12 Temmuz 1894/8 M 1312, nr. 3020, s. 2). Bu haberi teyit eden *Tercümân-ı Hakikat*'e göre, deniz burada 100 m. kadar çekilir (12 Temmuz 1894/8 M 1312, nr. 4809, s. 3).

⁴¹ Görgü şahitlerinin ifadelerinden anlaşıldığına göre, deniz güneydoğu yönünde 50 m. kadar çekilmişti (YEE, 11/24, s. 19; F. Öztin, *a.g.e.*, s. 49). Ancak, *Moniteur Oriental*, mürekkep rengine dönen denizin 100 m. ye kadar çekildiğini belirtir (A. Batur, *a.g.m.*, s. 28). *Sabah* gazetesi ise, önce denizin Yeşilköy'de 200 m. ye kadar çekildiğini yazdı (13 Temmuz 1894/9 M 1312, nr. 1768, s. 2); ancak, daha sonra bu haberi *Neologos*'tan aldığını ve asılsız olduğunu belirterek tekzip etti (15 Temmuz 1894/11 M 1312, nr. 1769, s. 1). Öte yandan *Tercümân-ı Hakikat*, denizin Bakırköy [Makriköy]'de çekilirken, Yeşilköy'de taşıdığı ifade eder. Ancak, Bakırköy'de denizin ne kadar çekildiği hakkında herhangi bir bilgi vermezken, Yeşilköy'de çekildiği haberlerini yalanlamış olur (11 Temmuz 1894/7 M 1312, nr. 4808, s. 1).

Mahsûsa'ya ait *Eser-i Cedit* vapuru Büyükkada önlerinde karaya oturur.⁴² Bu durum Üsküdar, Kadıköy, Tophane, Sarayburnu ve Samatya taraflarında da gözlenir.⁴³

Deniz, bir süre sonra bu sefer büyük dalgalar halinde karaya doğru taşar ve kıyıda bulunan iskele, kayık, sandal, büyük ve küçük yelkenliler parçalanarak sahile vurur.⁴⁴ Denizin geri dönüşü Boğaziçi, Fenerbahçe ve Tuzla burnuna kadar olan sahil şeridinde aynı anda gözlenir.⁴⁵ Bazı yerlerde ise, tam tersine deniz önce yükselip, sonra çekilir. Fakat, görgü tanıklarının ifadeleri, genel olarak denizin önce çekildiği ve sonra kıyıya doğru büyük dalgalar halinde hücum ettiği yönündedir.⁴⁶

Depremi denizde yaşayanların anlattıkları da ilginçti: O sırada şehir hatları vapurları birdenbire büyük bir dalgaya çarpmış gibi sarsılmaya başlar; seyir halinde olan İdâre-i Mahsûsa ve Şirket-i Hayriyye vapurları deprem anında denizin ortasında durmak zorunda kalır.⁴⁷ Sandallar ise, tanıkların ifadesiyle “büyük bir balığın sırtındaymış gibi” sarsılır.⁴⁸ Dönemin gazetelerinden *Moniteur Oriental*'e göre, bu dalgalanmalar Karaköy ve Azapkapı köprülerinin sular altında kalmasına neden olur. O sırada köprüde bulunanlar birbirlerini ezer, yaşanan izdiham ve panik sebebiyle geçişler kontrol edilemez ve insanlar şaşkınlıktan sağa sola koşuşur.⁴⁹

⁴² Mekteb-i Bahriyye Nazırı Miralay Mehmed Raşid Bey tarafından römorkörle kurtarılmaya çalışılan vapur depremden sonraki gün bile yüzdürülemedi (12 Temmuz 1894/8 M 1312, *Saadet*, nr. 3020, s. 2). Ancak, *Tercümân-ı Hakikat*'e göre, vapur hemen kurtarıldı (11 Temmuz 1894/7 M 1312, nr. 4808, s. 2).

⁴³ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Sabah*, nr. 1766, s. 1.

⁴⁴ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4809, s. 3; 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Sabah*, nr. 1768, s. 2. *Moniteur Oriental*, çekilen denizin birden hortum gibi yükseldiğini ifade ederek kıyıdaki her şeyi süpürdüğünü belirtir (A. Batur, *a.g.m.*, s. 28). *Cosmos* dergisinde yayınlanan yazıda, denizin 5 dakika sonra geri geldiği, bu sırada deniz üzerinde bulunan her şeyin kayayı andıran bir dalga ile kıyıya vurduğu ifade edilir. Ayrıca, deprem esnasında denizin çekilerek daha sonra taşmasının, bir başka deyişle tsunaminin, daha önce 1509 depreminde de gözlemlendiği belirtilir (F. Öztin, *a.g.e.*, s. 49). Bazı kaynaklarda geçen dalga boyunun 5–6 m. olduğu ifadelerini abartılı bulan Öztin, dalga yüksekliğinin ancak 1,5 m. seviyesinde olabileceğini ifade etmektedir (*a.g.e.*, s. 24). Gerçekten de, dalga boyu hakkında söylenenler abartılı olmalıdır. Çünkü, gerek deprem sonrasında İstanbul'un sular altında kalmaması, gerekse de başkent halkının sarsıntıdan hemen sonra evlerine gitmek için deniz ulaşımını tercih etmesi bu bilgiyi doğrular niteliktedir.

⁴⁵ F. Öztin, *a.g.e.*, s. 49.

⁴⁶ YEE, 11/24, s. 19.

⁴⁷ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Saadet*, nr. 3019, s. 1; *Sabah*, nr. 1766, s. 1; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4808, s. 1; 16 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 28, s. 345. Deprem esnasında vapurda bulunan yolculardan bir kısmı, dalgalanmanın şiddetli rüzgâr; bir kısmı ise, deprem sonucu olduğunu düşündü (11 Temmuz 1894/7 M 1312, *Sabah*, nr. 1766, s. 1).

⁴⁸ Kevork Pamukçıyan, “1893 Kolera Salgını ve 1894 Büyük Depremi”, *Tarih ve Toplum*, sayı 132, Aralık 1994, s. 14.

⁴⁹ Gazete, panik anını şu ifadelerle anlatmaktadır: “... o sırada köprüden geçenler boğulacaklarını sandılar. Fakat, köprüler aynı anda ne yapacağını bilmeyen yalnızca içgüdüyle olabildiğince uzağa kaçıp kurtulmak isteyen bir kalabalıkla doldu. On para olan köprü geçiş ücretini ödemeyen zorla yumrukla geçen ama hemen sonra mücadele etmekten vazgeçenler İstanbul'dan kaçanlarla Galata'yı terk edenler birbirine çarpıyordu.” (A. Batur, *a.g.m.*, s. 27). Köprüde yaşanan bu izdiham haberi *Saadet* ve *The Levant Herald* gazetelerinde de yayınlanmıştır (11 Temmuz 1894/7 M 1312, *Saadet*, nr. 3019, s. 1; 16 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 28, s. 342). *Sabah* gazetesi ise, deprem nedeniyle Galata civarında bazı yerlerin yıkılması üzerine halkın dükkânlarını terk ederek rıhtımda toplandıklarını, bazılarının da sandallara binerek denize açılmayı tercih ettiklerini söylemektedir (12 Temmuz 1894 /8 M 1312, nr. 1766, s. 2). Ancak, denizdeki dalgaların yüksekliği söylenildiği kadarı ve bu dalgalanmalar sırasında köprüler sular altında kaldıysa, insanların göz göre göre denize açılmaları pek mantıklı görünmemektedir.

Görgü şahitlerinin anlattıklarına göre, şiddetli sarsıntının hemen ardından şehirden büyük bir toz bulutu yükselir⁵⁰ ve halk arasında İstanbul'un toz bulutları içinde yok olduğuna dair söylentiler de veran etmeye başlar.⁵¹

Lady Neave,⁵² deprem sırasındaki dehşet anlarını şu cümlelerle anlatmaktadır: "...tüm zamanların en şiddetli sarsıntısıyla duvarlar çatlıyor, biblolar raflardan aşağı düşüyor, tablolar çivilerinden sökülüyor ve her yandan canhıraş kadın çığlıkları yükseliyordu. O sırada kendimi dev bir mengeneyle ezilen bir fındığın içindeki küçük bir kurtçuk gibi hissettim. Etrafımızdaki her şey sallanıyordu ve bahçeye ulaşana kadar sanki asırlar geçmişti. Her yanda bacalar ve duvarlar yıkılıyor, minarelerin tepeleri aşağı düşüyor ve kocaman toz bulutları yükseliyordu. Kendini sokağa atan korku dolu kadınların ve çocukların çığlıklarını ve ihtiyar adamların heyecanlı bağırışlarını bastırarak şekilde havlayan köpekler, anıran eşekler, kışneyen atlar, öten horozlar, korku içinde çırpınan ve bir araya toplaşan küçük kuşlar, hüküm süren dehşet ve kargaşayı iyice arttırıyordu."⁵³

Deprem, insanları, işlerinin başında, alışverişte, yolda, okulda, camide, hamamda kısacası günlük hayatları içinde yakaladı.⁵⁴ Bazıları deprem sırasında *yere düşenin bir daha kalmayacağına* dair inançları sebebiyle hemen oldukları yere çömeldi.⁵⁵ Kaçabilenler kendilerini sokak ve açık alanlara attı. Davutpaşa, Langa, Çinili ve Mirahur gibi hamamlarda bulunanlar telaş ve korkudan çıplak bir halde dışarı fırladı.⁵⁶ Bazı dükkân sahipleri de kasalarını kapatmaya bile fırsat bulamadan her

Öte yandan *İstanbul Ansiklopedisi*'nde *Sabah* gazetesi kaynak gösterilerek yapılan yorumda halkın panikten bu şekilde davrandığı ifade edilmekteyse de (H. Kımaylı, "Deprem-Zelzele", *İA*, İstanbul 1966, VIII, 4469), adı geçen gazetede bu yönde bir bilgi yoktur.

⁵⁰ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Sabah*, nr. 1766, s. 1; D. L. Neave, *a.g.e.*, s. 110. Şehirden yükselen bu toz bulutu muhtemelen yıkılan binalar nedeniyle çıkmıştır. Ayrıca, depremden sonra çıkan yangınlar da bu toz kümesine karışmış olabilir. Nitekim, *Sabah* gazetesi, ortaya çıkan görüntüyü şu şekilde tasvir etmektedir: "...yıkılan hane ve duvarlardan düşen taş ve toprak ve molozlar ortalığı simsiyah eylemiş..." (13 Temmuz 1894/9 M 1312, nr. 1768, s. 2).

⁵¹ D. L. Neave, *a.g.e.*, s. 110.

⁵² 1881'de İngiliz Sefareti'ne atanan George H. Clifton'un kızıdır. Çocukluk ve gençlik yıllarını kapsayan 26 yılını İstanbul'da geçirmiştir (D. L. Neave, *a.g.e.*, s. 5).

⁵³ D. L. Neave, *a.g.e.*, s. 109–110.

⁵⁴ Deprem sırasında Küçük Safran Hanı'nda bulunan Mikayel Pamukçıyan, sarsıntının şiddetiyle kendini bulunduğu odadan Vanlı komisyoncu Bedros Bogosyan'a ait odaya kaymış olarak bulur. Odadan çıkarken de yıkılan duvarların ağırlığı nedeniyle döşemenin aşağı kata çökmüş olduğunu görür (K. Pamukçıyan, *a.g.m.*, s. 14). Depremi, Adapazarı'nda yaşayan Dybowski de, sarsıntuların şiddeti nedeniyle merdivenin trabzanından duvara fırladığını, sığınağa gitmek için güçlükle ayakta durabildiğini ve sanki fırtınaya yakalanmış bir geminin güvertesindeki yolculara benzediklerini belirtir (F. Öztin, *a.g.e.*, s. 31).

⁵⁵ D. L. Neave anılarında, deprem sırasında Kandilli'deki yalıda bulunan iki Rum terzinin, bu itikatları nedeniyle yere çömeldiklerini ve kendilerine de böyle yapmalarını söylediklerini belirtir. Ancak, kendileri bu tavsiyeye aldılmayarak merdivenlere koşarsa da, aşağıya inmek pek kolay olmaz. Evin sallanmasıyla basamaklar adeta ayaklarının altından kayar ve trabzanlara tutunarak aşağıya inmeyi başarırlar (*a.g.e.*, s. 109).

⁵⁶ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Sabah*, nr. 1767, s. 2. Ayrıca, Çukurçeşme Kadınlar Hamamı'nın kubbesi çöktüncü, içeride bulunanlar kendilerini güçlükle dışarı atmışlardı (12 Temmuz 1894/8 M 1312, *Saadet*, nr. 3020, s. 2).

şeylerini ortada bırakarak kaçtı.⁵⁷ Deprem sırasında en fazla zarar gören Kapalıçarşı'da bulunanlardan bazıları kaçıp kurtulurken;⁵⁸ diğerleri, Çarşı'nın büyük kubbesinin depremde güvenli bir yer olarak kabul edilmesi nedeniyle kubbe altına koşuşturdu. Ancak, halk arasındaki yaygın kanaatin aksine, sarsıntılar yüzünden duvarların yıkılarak kubbenin çökmesi, buraya sığınan insanların enkaz yığınlarının altında kalmasına neden oldu.⁵⁹ Deprem esnasında hareket halindeki bazı arabalar devrildi. Örneğin, Erenköy'den Bostancıbaşı İstasyonu'na gitmekte olan bir araba sarsıntı sebebiyle devrilmiş; arabadaki yolculardan bazıları yaralanmıştı.⁶⁰

Kimileri de şaşkınlıktan yıkılmaya yüz tutmuş binalar ile dar sokak aralarında her türlü tehlikeye açık bir şekilde oldukları yerde kalakaldı. Örneğin, Nuruosmaniye Sivri Mescid Mahallesi'nde yıkılmakta olan hanelerin önünde ne yapacağını şaşırان bazı kişiler, şans eseri oradan geçmekte olan Tiyatrolar Eski Müfettişi Mehmed Hilmi Bey tarafından boş bir arsaya götürülerek kurtarılmıştı.⁶¹ Bazıları panikle kendini pencereden atarken,⁶² bazıları da depremin yarattığı heyecan sebebiyle hayatını kaybetmişti.⁶³

Zelzele, okul gibi kalabalık yerlerde izdihama neden oldu ve okulların boşaltılması esnasında merdivenlerden acele ile inen öğrenciler birbirlerini ezdi.⁶⁴ Nitekim, deprem olduğu sırada derste olan Harbiye öğrencilerinden Celal Esat [Arseven] Bey'in ifadesine göre, zelzele sırasında kapının izdiham nedeniyle kapanması üzerine kendisi ve Fevzi [Çakmak] Bey, koridora bakan pencereden atlayarak kurtulabilmişlerdi. Ani bir hamle ile ezilmekten son anda kurtulduklarını ifade eden

⁵⁷ A. Batur, *a.g.m*, s. 27.

⁵⁸ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Sabah*, nr. 1766, s. 1.

⁵⁹ D. L. Neave, *a.g.e*, s. 110.

⁶⁰ O sırada arabada Tüfengi-i Şehriyârî Ahmed Paşa'nın maiyetinden Ali Ağa, kethüdası Mahmud Efendi, Doktor Kasabyan Efendi ile Üsküdarlı Hakkı Bey bulunmaktaydı. Arabada bulunan Doktor Kasabyan ile kethüda Mahmud Efendi yaralandı (12 Temmuz 1894/8 M 1312, *Saadet*, nr. 3020, s. 2). Aynı haberi veren *Tercümân-ı Hakikat* gazetesi arabada sadece Ali Ağa, Doktor Kasabyan ve Üsküdarlı Hakkı Bey'in olduğunu belirtirken, Kasabyan'ın dışında yaralanan şahsın ismini vermez (12 Temmuz 1894/8 M 1312, nr. 4809, s. 3).

⁶¹ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Sabah*, nr. 1767, s. 2; 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Saadet*, nr. 3021, s. 2.

⁶² Merkez Efendi Mahallesi'nde oturan Mustafa Ağa'nın eşi heyecandan pencereden atlayarak belini incitti. Öte yandan kendini üst kattan aşağı atan Kartal'da vapur emanetçisinin karısının ayakları kırıldı (12 Temmuz 1894/8 M 1312, *Sabah*, nr. 1767, s. 2; 11 Temmuz 1894/7 M 1312, *Saadet*, nr. 3019, s. 2). Aynı şekilde Atik Mustafa Paşa Mahallesi Papas Sokağı'nda arabacı olan İstefan'ın kızı Anika pencereden atlayıp yaralandı (11 Temmuz 1894/7 M 1312, *Sabah*, nr. 1766, s. 2).

⁶³ Nitekim, Ortaköy'e gitmekte olan bir kişi deprem esnasında heyecandan düşerek hayatını kaybetti (13 Temmuz 1894/9 M 1312, *Sabah*, nr. 1768, s. 2). Depremi yaşayan ve anılarında bu konuda bir takım ayrıntılar veren Mehmet Tevfik (Biren) Bey, sarsıntının ardından Beşiktaş'tan vapurla Boyacıköy'deki evine giderken muhtemelen kalp hastası olan bir şahsın aşırı heyecan sebebiyle vefat ettiğini kaydeder (M. T. Biren [haz.Ezzan Hürmen], *II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, I, İstanbul 1993, s. 53).

⁶⁴ A. Batur, *a.g.m*, s. 29; Mehmet Ö. Alkan, "Toplumsal ve Siyasal Açından ...", s. 13.

Celal Bey, pencereden atladıktan kısa bir süre sonra pencerenin üzerindeki taşların düşmeye başladığını söylemektedir.⁶⁵

Yıldız Sarayı'nda da benzer sahneler yaşanır. Mabeyn Başkitabeti'nde kâtip olan Mehmet Tevfik [Biren] Bey'in ifadesine göre, deprem önce hafif bir sarsıntıyla başlar. O sırada dairede bulunan herkes bunu, ara sıra meydana gelen sarsıntılardan biri zanneder. Ancak, ardından gelen şiddetli sarsıntı üzerine dairedekiler, uşaklar da dâhil, büyük bir panikle merdivenlere koşar.⁶⁶ Mabeyn kâtiplerinden Ahmet Reşit [Rey] Bey'in anlattıkları da Tevfik Bey'inkilerle aynıdır. Ona göre, deprem olduğu anda herkes binalardan kaçmaya başlar; hatta dönemin padişahı II. Abdülhamid bulunduğu zemin kattaki odadan bahçeye atlar.⁶⁷ Depremın Yıldız Sarayı'ndaki en yakın görgü tanıklarından biri olan Ayşe Osmanoğlu⁶⁸ ise, deprem sırasında oturduğu sandalyeden düştüğünü ifade eder. Onun anlattıklarına göre, depremden az önce öğle yemeği hazırlığında olan kalfalar sarsıntılarla birlikte "Allah, Allah!" nidalarıyla merdivenlere koşar; fakat, hiç kimse sarsıntılar devam ederken merdivenlerden inmeyi başaramaz. Bu arada saraydaki avizeler hızla sallanır. Depremden birkaç dakika önce Derviş Paşa ile görüşmekte olan II. Abdülhamid ise, zelzelenin ardından bahçeye çıkar.⁶⁹

Deprem, yangınların çıkmasına da neden olur. Nitekim, Fatih-Hoca Hayrettin Mahallesi'ndeki Şekerci Hanı'nda yangın çıkar. İtfaiye, yangına derhal müdahale etmesine rağmen on altı odanın kül olmasını engelleyemez.⁷⁰ Öte yandan Maltepe'de bulunan üç ahşap konak çıkan yangınlar yüzünden kül olur.⁷¹ Böylece bir yanda depremin yarattığı yıkım ve travma, diğer yanda depremin sebebiyet verdiği yangınlar 1894 Depremi'ni büyük bir trajediye dönüştürür.

I.II.II. Depremın Yarattığı Korku ve Artçı Sarsıntılar

Deprem günü doğal olarak İstanbul halkı büyük bir panik yaşadı. Depremın hemen ardından bankalar, postaneler, okullar tatil edildi. Devlet daireleri ise, tatil

⁶⁵ Mehmet Ö. Alkan, "Hatıralarda Deprem", *Cogito*, Deprem Özel Sayısı, sayı 20, İstanbul 1999, s. 28–29, 30.

⁶⁶ M. T. Biren, *a.g.e.*, s. 53.

⁶⁷ Ahmet Reşit Bey, bu bilgiyi Seccadecibaşı İzzet Efendi'den naklettiğini ifade etmektedir (M. Ö. Alkan, "Hatıralarda...", s. 27)

⁶⁸ 1894 yılında yedi yaşında olan Ayşe Osmanoğlu, II. Abdülhamid'in baş ikbali Müşfika Kadın'dan olan kızıdır (Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 181).

⁶⁹ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*, İstanbul 1994, s. 101–102.

⁷⁰ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Saadet*, nr. 3019, s. 1. Aynı şekilde Etpazarı'nda da bir yangın çıkar; fakat yayılmadan söndürülür (11 Temmuz 1894/7 M 1312, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4808, s. 1). Benzer bir olay Burgazada'da bir evin alt katında yaşanır. Evin etrafında herhangi bir binanın olmaması yangının başka yerlere yayılmasını engeller (11 Temmuz 1894/7 M 1312, *Sabah*, nr.1766, s. 2). Sultaniye çayırındaki bir evde oturan Tuğla fabrikası direktörünün odasında bulunan gaz lambasının devrilmesi sonucu yangın çıktıysa da kısa sürede söndürülür (Y.MTV, 99/56, 7 M 1312/11 Temmuz 1894).

⁷¹ 16 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 28, s. 345.

edildiğine dair bir irade olmamasına rağmen hemen boşaldı ve memurların birçoğu işyerlerini terk ederek ailelerinin yanında gitmeye başladı. Yıldız Sarayı'nda, önce nöbetçi olsun olmasın kimsenin saraydan çıkmaması ve buldukları yerlerde beklemeleri irade edildiyse de, bir süre sonra nöbetçilerin dışındaki görevlilerin evlerine gitmelerine izin verildi.⁷² *Moniteur Oriental*'in ifadesine göre, ilk sarsıntıdan sonra Galata ve Pera'da tek bir dükkân bile açık kalmadı. Diğer taraftan öğleden sonra çıkan bazı İstanbul gazeteleri de yayınlanamadı.⁷³

Depremin yarattığı hasar ve tedirginlik nedeniyle ilk gün tramvaylar ve hasar görmüş olma ihtimaline karşı da, ihtiyaten, tünel çalıştırılmadı.⁷⁴ Vapur seferlerinin arttırılması bile, telaş içerisinde işyerlerini kapatıp ailelerinden bir an önce haber alabilmek için uğraşan halkın oluşturduğu izdihamı karşılamaya yetmedi. Şirket-i Hayriye memurları bunun üzerine çareyi gişeleri kapatmakta buldu. Fakat, bu durum büyük tepkilere neden olacağından, Sirkeci Gümrüğü Müdürü Namık Bey'in talebi üzerine gişelerini açıp tarife dışı ve biletsiz olarak halkı Boğaziçi köylerine taşıdılar.⁷⁵ Öte yandan İdâre-i Mahsûsa Nazır Muavini John Avramides [Con] Paşa, Köprü'ye gelerek panik içinde olan halkın güvenli bir şekilde gidiş-gelişini kolaylaştırmak amacıyla ek vapur seferleri koydu. Ardarda on iki sefer yapan vapurlar, Adalar, Kalamış, Kadıköy ve Haydarpaşa hattı üzerindeki tüm iskelelere uğradı ve bu uygulama halk tarafından memnuniyetle karşılandı.⁷⁶

İnsanların birçoğu depremin meydana geldiği ilk dakikalardan itibaren buldukları mekânları terk etmeye ve daha güvenli gördükleri yerlere sığınmaya başladı. Yanlarına hiçbir şey almadan adeta göç eden bu insanlar, çoğu zaman etrafta şuursuzca dolaşmaktaydılar. Dönemin Pera gazetelerinden *Moniteur Oriental*'e göre, din ve sınıf farkı olmaksızın en üst tabakadan insanlar bile üzerlerinde sadece -sabahlık, jüpon veya kombinezon gibi- iç giyimleriyle kendilerini dışarı atmışlardı. Öte yandan kalabalıklar arasında sinir krizi geçirenler, bayılanlar olduğu gibi, kendi inanç biçimine göre dua ve ibadet edenler de çoktu.⁷⁷ *The Levant Herald and Eastern Express*⁷⁸ ise,

⁷² M.T. Biren, *a.g.e.*, s. 53.

⁷³ *Saadet* gazetesi, *Moniteur Oriental* ve *Konstantinopolis* gibi öğle saatinde neşredilen bazı gazetelerin yayınlanmadığını okuyucularına duyurur (11 Temmuz 1894/7 M 1312, nr. 3019, s. 1). *Moniteur*'un yayınlanmadığı haberi *Tercümân-ı Hakikat*'te de yer alır (11 Temmuz 1894/7 M 1312, nr. 4808, s. 2). Ancak, sabah yayımlanan gazetelerin tamamı çıkmıştır.

⁷⁴ Yalnızca geç saatlerde Sultanahmet-Köprü hattındaki tramvay işlemeye başlar (11 Temmuz 1894/7 M 1312, *Saadet*, nr. 3019, s. 1).

⁷⁵ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Saadet*, nr. 3019, s. 1; A. Batur, *a.g.m.*, s. 27.

⁷⁶ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Sabah*, nr. 1766, s. 2.

⁷⁷ A. Batur, *a.g.m.*, s. 27.

İstanbul halkının 1800 yılından beri Salı günkü kadar ciddi bir âfet yaşamadığını, yaşanan panik havasının hiç de abartılı olmadığını kaydeder.⁷⁹

Salı günü meydana gelen ilk sarsıntıdan sonra zaman zaman artçı sarsıntılar meydana geldi.⁸⁰ *The Levant Herald*'a göre, ilk günkü artçı sarsıntılarının en şiddetlisi öğleden sonra alafranga saatle 16.00 civarında meydana gelen sarsıntıydı.⁸¹ İlk gün yaşanan artçı sarsıntılar zaten korku ve panik içinde olan insanların tedirginliğini daha da arttırdı. Özellikle ilk depremde hasara uğramış, fakat yıkılmamış olan yapıların artçı sarsıntılar sonucu çökmesi ve bazı insanların bu sarsıntılar nedeniyle enkaz altında kalması halkın korkularını tetikledi. Evlerini güvenli görmeyenler ya da korkularından evlerine giremeyenler kendilerini daha güvende hissedebildikleri açık alanları mesken tutmaya başladı. Yerleri müsait olanlar bahçelerine keçe, kilim ve benzeri şeylerden çadırlar yaparken; bahçeleri olmayanlar Taksim, Tepebaşı gibi Belediye Bahçeleri'nde, Taksim Kışla Meydanı'nda, Taksim ve Şişli Mezarlıkları gibi açık alanlarda çadır, tente gibi şeyler yaparak geceyi geçirdi.⁸² Bu hengâmede bazı hayırseverler, açıkta kalan depremzedelere evlerinin ve bahçelerinin kapılarını açarak onların güvenli bir şekilde geceyi geçirmelerini temin etti.⁸³ Amerikan Elçisi Vekili Riddle'ın İngiliz Sefareti'nde görevli olan Clifton'a, ailesinin geceyi kendi özel teknesinde geçirmesi için yaptığı ilginç teklif ise, Rum bir kayıkçının bir med dalgasının Boğaz'da tehlikeye neden

⁷⁸ *The Levant Herald and Eastern Express* İstanbul'da 1856'dan beri Pazartesi günleri yayınlanan haftalık bir gazetedir. Bundan sonra *The Levant Herald* olarak kısaltılacaktır.

⁷⁹ 16 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 28, s. 344.

⁸⁰ Deprem günü, ezanî saate göre sabah 08.45 (16.27) ve 10.45 (18.27), akşam da 03.40 (23.22), 04.45 (00.27), 07.40 (03.22) ve 07.25 (03.07)'te olan artçı sarsıntılar en fazla hissedilenleridir. Artçıları 10 Temmuz'u müteakip diğer günlerde de devam eder. Çarşamba sabahı 10.10 (05.52); Perşembe sabahı 08.40 (04.23), 09.10 (04.53), öğleden sonra 08.03 (15.46), 08.35 (16.16), 09.40 (17.21), 11.05 (18.46); Cumartesi öğleden sonra da 06.08 (13.52) ve 12.00 (19.43)'deki sarsıntılardan Çarşamba gününe kadar büyük şiddette herhangi bir artçı sarsıntı olmaz (HR.MTV, 513/57, 18 Temmuz 1894). Artçı sarsıntılarla ilgili bilgiler gazetelere de yansımıştır. Gazeteler Salı günkü ilk depremin saati ile ilgili çelişkili bilgiler vermekle birlikte artçı sarsıntılarının saatleri hakkında çok az bir farklılıkla Hariciye Nezareti tarafından sefaretlere gönderilen tahrirattaki saatleri verirler. Basında artçı sarsıntılarla ilgili olarak farklı verilen saatler şöyledir; *Saadet* gazetesi Salı akşamı 07.40 (03.22)'tan sonra 03.30 (11.12) ve 08.35 (16.17)'te iki ayrı artçı sarsıntısının daha meydana geldiğini belirtir (12 Temmuz 1894/8 M 1312, nr. 3020, s. 1). Öte yandan *Sabah* gazetesi, Salı günkü sarsıntıdan sonra verilen ilk artçının saatini 08.50 (16.32) (13 Temmuz 1894/9 M 1312, nr. 1768, s. 4); Cumartesi günü 06.08 (13.52)'de meydana gelen sarsıntının saatini 06.00 (13.44) olarak verir (15 Temmuz 1894/11 M 1312, nr. 1769, s. 2). Bununla birlikte Pera basımından *The Levant Herald*, Salı günkü ilk artçının saatini, tahrirattakinin aksine 16.15 olarak kaydeder (16 Temmuz 1894, nr. 28, s. 344). Gerek gazeteler ve gerekse belgelerde, deprem sonrasında oluşan artçı sarsıntılarının saatleri ezanî saatle verildiğinden ve sabah veya akşam olup olmadıkları belirtilmediğinden, bunların zevalî saate çevrilmesinde birtakım sorunlar yaşanmaktadır. Bununla birlikte depremin öğle ezanî vaktinde meydana geldiği kesin olarak bilindiğinden, belgede saate ilişkin olarak yer alan bilgiler bu husus göz önünde bulundurularak hesaplanmıştır.

⁸¹ 16 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 28, s. 344.

⁸² 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Saadet*, nr. 3019, s. 1.

⁸³ Nitekim, Kurtuluş (Tatavla) semti sakinleri bu mahallede yer arayan evsiz depremzedelere evlerinin kapılarını açtı; en yoksul olanlar bile çılgına dönen aileleri evlerine davet etti (A. Batur, *a.g.m.*, s. 30). Kurtuluş'taki evlerin ahşap olması tercih edilmesindeki en önemli etkenlerden biri olmuştu (15 Temmuz 1894/11 M 1312, *Sabah*, nr. 1769, s. 2). Öte yandan Cerrahpaşa Hobyar mahallesi'nde oturan Takıyüddin Paşazade Abdullah Bey de, mahalle sakinlerine konağının bahçesini açmıştı (15 Temmuz 1894/11 M 1312, *Sabah*, nr. 1769, s. 2; 1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük (haz. Sıddık Çalık), İstanbul ty, s. 73).

olabileceği şeklindeki uyarısı üzerine reddedildi ve aile, geceyi bahçede geçirdi.⁸⁴ Öte yandan dönemin padişahı II. Abdülhamid de, Yıldız Sarayı'nın bahçesine çadırlar kurdurttu. Sarsıntıların yoğun olduğu dönemlerde, saray halkı geceleri çadırda geçirdi. Kızı Ayşe Osmanoğlu'na göre, sadece Sultan II. Abdülhamid saraydaki odasında kaldı.⁸⁵

Depremzedelerden hali vakti yerinde olanlar otellere veya depremde hasar görmemiş bölgelerde bulunan evlere taşınırlar. Nitekim, depremin hemen ardından Büyükkada'da hasar görmeyen Calypso Otel⁸⁶ ve Heybeliada'daki La Greece Oteli⁸⁷'nin tüm odaları tutulur.⁸⁸ Diğer yandan hasarın büyük olduğu İstanbul ve Adalar'dan pek çok aile Erenköy ve çevresi⁸⁹ ile Tarabya, Yeniköy ve Büyükdere'ye taşınır. Bu durumu değerlendiren fırsatçılara gün doğar ve ev fiyatları ile kiralarda büyük artışlar yaşanır.⁹⁰ Maddi durumu iyi olmayan bazı depremzedeler de akrabalarının evlerine sığınır.⁹¹

Depremin yarattığı korku ve endişe nedeniyle yurtdışına gidenler bile olur.⁹² Nitekim, Şûrâ-yı Devlet üyelerinden Pavlaki Musurus Bey, depremden hemen sonra, üstelik Bâbiâlî'den izin dahi almadan, Paris'e gitti. Daha sonra Hariciye Nezareti'ne bir mektup göndererek İstanbul'dan izinsiz ayrılışının sebebini izah etmektedir. Musurus Bey, 22 Temmuz 1894 tarihli mektubunda, eşinin depremden çok korktuğunu, hemen İstanbul'dan ayrılmak istediğini ve onu vazgeçirmeye muvaffak olamadığını anlatmaktadır. Ayrıca, İstanbul'a dönmek için eşinin sakinleşmesini beklediğini ve en kısa sürede tekrar işinin başına döneceğini de ilave eder.⁹³

Deprem, bazı işyerlerinin birkaç gün, bazılarının da uzunca bir süre kapanmasına neden olur. Kimi korkuları, kimileri de işyerlerinin yıkılması sebebiyle işlerine gidemez. Bazı işyerleri ise, çalışanlarının ailelerine destek olması gibi

⁸⁴ D. L. Neave, *a.g.e.*, s. 111.

⁸⁵ Abdülhamid, daha sonra Büyük Köşk'ün önüne Japon usulü bir köşk ve yanında da mavi çinili bir hamam yaptırır (A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 102–103).

⁸⁶ Daha sonra Akasya Oteli adını alan otel, 1858'de kurulmuştu (Orhan Erdenen, *İstanbul Adaları*, İstanbul 1962, s. 29).

⁸⁷ Heybeliada'da bulunan eski otellerin ismini zikreden O. Erdenen, bu otelden bahsetmez. Bu durumun nedeni, otelin başka bir adla anılması olmalıdır. Erdenen'in ismini zikrettiği diğer oteller ise, şunlardır: Halki Palas, Santral Oteli, Makras, Britania, Bristol, Pikadilli ve Panaroma. Erdenen, 1960'lı yılların başında bunlardan yalnızca ikisinin otel-pansiyon şeklinde devam ettiğini belirtir (*a.g.e.*, s. 93).

⁸⁸ A. Batur, *a.g.m.*, s. 30, 32; 16 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 28, s. 342.

⁸⁹ Şûrâ-yı Devlet, depremden sonra Erenköy civarına yerleşenlerin sayısının artması nedeniyle burada posta ve telgraf işlerinin yürütülmesi için aylığı 200 kuruş olmak üzere bir memur görevlendirilmesini talep etti. Talebi haklı bulan padişah, gereğinin yapılmasını istedi (*BEO.AYN.d.*, nr. 1652, s. 32, 13 B 1312/10 Ocak 1895).

⁹⁰ A. Batur, *a.g.m.*, s. 32.

⁹¹ Depremde evleri harap olan Mikayel Pamukçıyan, dayısı Mardik Şekerciyan'ın Paşabahçe'deki yazlığında misafir olarak kaldıklarını belirtir (K. Pamukçıyan, *a.g.m.*, s. 15).

⁹² Lady Neave, anılarında, ülke dışına çıkabilecek durumdaki herkesin dehşet içindeki insanlarla dolup taşan tren ve gemilerle İstanbul'u terk ettiklerini belirtir (*a.g.e.*, s. 111).

⁹³ Y.A.HUS, 304/88, 2 Ağustos 1894 (29 M 1312).

sebeplerle bir müddet için tatil ilan eder.⁹⁴ Nitekim, matbaası depremde hasar görmemesine rağmen Hüseyin Kâzım [Kadri],⁹⁵ Ali Ekrem [Bolayır]⁹⁶ ve Tevfik Fikret⁹⁷ tarafından haftada bir çıkarılan *Malûmat* depremin olduğu hafta yayınlanmaz.⁹⁸ Aynı şekilde Ebussuud Caddesi'nde bulunan Mahmud Bey Matbaası da tatil edilir.⁹⁹ Tatil edilen bir başka kurum da, Cibali'deki Reji Tütün Fabrikası'dır. Fabrikanın tatil nedeni, binanın depremde hasar görmüş olma ihtimaliydi. Depremden hemen sonra gazetelerde ciddi hasar gördüğü yazılan fabrikanın¹⁰⁰ sadece ihtiyaten tatil edilmiş olduğu ancak birkaç gün sonra anlaşılır.¹⁰¹ Şehremaneti'ne bağlı mühendis ve kalfalardan oluşan bir heyet tarafından yapılan incelemeler sonucu fabrikanın çalışmasında bir sakınca olmadığına karar verilerek işyeri birkaç gün sonra açılır.¹⁰²

Artçı sarsıntıların devam etmesi ve bazılarının şiddetli oluşu halkın tedirginliğini giderek arttıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk açık alanlara sığınmış olmasına rağmen, deprem şokunu bir müddet daha üzerinden atamaz. Öyle ki, etrafta duyulan ufak bir gürültü zaman zaman yeni bir deprem olarak algılanabilmekte, ilk depremde yaşananlara benzer sahneler yaşanabilmekteydi. Nitekim, 12 Temmuz tarihli *Moniteur Oriental*'de çıkan bir haber, bu durumu gayet güzel tasvir etmektedir. Habere göre, Tepebaşı Belediye Bahçesi'nde kalabalık arasında dolaşan biri boş bir kasayı

⁹⁴ Tamamen tatil edilmemesine rağmen *Saadet* gazetesi ise, çalışanlarına izin vermek zorunda kalır. İzin sebebi, gazetenin matbaa müdürü Ömer ve imtiyaz sahibi Mehmet Nuri Bey ile bazı çalışanların evlerinin depremde hasar görmesidir. Bu nedenle, gazete, iki gün dört sayfa yerine iki sayfa olarak yayımlanır (11 Temmuz 1894/7 M 1312, nr. 3019, s. 1; 12 Temmuz 1894/8 M 1312, nr. 3020, s. 1). Aynı şekilde *Tercümân-ı Hakikat* gazetesi de, 11 ve 13 Temmuz günleri sekiz sayfa yerine dört sayfa olarak çıkar. Gazete bu durumun nedenini, matbaa çalışanlarının sarsıntılar sonrası ailelerinin yanlarına gitmek zorunda olmalarına bağlamaktadır (11 Temmuz 1894/7 M 1312, nr. 4808, s. 1; 13 Temmuz 1894/9 M 1312, nr. 4810, s. 1).

⁹⁵ Trabzon Valisi Kadri Bey'in oğlu olan Hüseyin Kâzım Kadri, tarım öğrenimi için Almanya'ya gitmiş, 1866'dan sonra Maliye ve Hariciye Nezaretleri'nde çalıştıktan sonra Darüşşafaka'da astronomi derslerine girmiştir. II. Meşrutiyet'ten sonra Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit'le beraber Tanin gazetesini çıkardı. Bu dönemde Anadolu'da mutasarrıflık ve valiliklerde bulundu. 1921'de Tevfik Paşa Kabinesi'nde nazırlık yaptı ("Hüseyin Kâzım Kadri", *Büyük Larousse*, İstanbul 1986, XI, 5452-5453).

⁹⁶ Namık Kemal'in oğludur. Mabeyn-i hümâyûn kâtipliğinde çalıştı (1888-1905). Daha sonra Beyrut Valiliği, Cezayir-i Bahr-ı Sefid Valilikleri'nde bulundu. Edebiyat-ı Cedide'nin önemli üyelerinden biridir ("Bolayır, Ali Ekrem", *Büyük Larousse*, İstanbul 1986, IV, 1772).

⁹⁷ Pertevniyal Valide Sultan'ın kâhyası Hüseyin Efendi'nin oğludur. Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi'ni bitirdikten sonra Hariciye İstişare Odası Kâtipliği ile memuriyete başladı. 1890'da Ticaret Mektebi'nde hüsni hat hocası yaptı (1890). 1895'te Robert Kolej'i'de Türkçe öğretmenliği yaptı. II. Abdülhamid döneminde *Mirsat*, *Maarif*, *Malûmat* ve *Servet-i Fünûn*'da şiirleri yayımlandı ve yine bu dönemde *Rübâb-ı Şikeste* adlı şiir kitabı çıktı (Yaşar Nabi, *Tevfik Fikret, Hayatı, Sanatı, Şiirleri*, İstanbul 1967, s. 4).

⁹⁸ 19 Temmuz 1894 (15 M 1312), *Malûmat*, nr. 21, s. 1.

⁹⁹ Haber, önce matbaanın depremde hasar görmesi nedeniyle kapandığı şeklinde verilir (13 Temmuz 1894/9 M 1312, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4810, s. 2). Ancak, daha sonra matbaanın hasar görmediği anlaşıldığından haber tezkip edilir ve matbaanın çalışanların ailelerinin yanında olması sebebiyle tatil edildiği kamuoyuna açıklanır (14 Temmuz 1894/10 M 1312, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4811, s. 2-3).

¹⁰⁰ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Sabah*, nr. 1767, s. 3.

¹⁰¹ *Sabah* gazetesi, iki gün sonra haberi *İstanbul* gazetesinden aktardığını; ancak, daha sonra yapılan tahkikat sonucu haberin asılsızlığını öğrendiklerini belirtir (15 Temmuz 1894/11 M 1312, nr. 1769, s. 2). Haberi tezkip eden bir başka gazete de, *Saadet* olur (15 Temmuz 1894/11 M 1312, nr. 3023, s. 2).

¹⁰² Mühendis İzzet Bey, emanet kalfalarından Ohannes, Papanoğlu Kosti, Fenerli Yani ve Tanaş kalfalardan oluşan bir heyet fabrikayı denetler. Yapılan çalışmalar Reji İdaresi Müdürü Farnati Bey tarafından memnuniyetle karşılanır (15 Temmuz 1894/11 M 1312, *Sabah*, nr. 1769, s. 2).

devirince büyük gürültü kopar. Kazayı, artçı sarsıntı zanneden bir müşteri heyecanla ayağa kalkarken masa ve sandalyesini devirir ve ortalık bir anda savaş alanına döner. İnsanlar çılgın gibi koşuşturmaya ve ilk depremde olduğu gibi bağırıp çağırmaya, ağlamaya başlar. Durumun anlaşılması ve ortalığın sakinleşmesi ise, yarım saati bulur.¹⁰³

Cumartesi gününe kadar daha yoğun ve şiddetli hissedilen sarsıntılar daha sonra da aralıklarla devam eder. Lady Neave, ilk hafta boyunca on altı artçı sarsıntının meydana geldiğini belirtir.¹⁰⁴

10 Temmuz Depremi'nden sonra devam eden bu artçı sarsıntıların en şiddetlisi, 12 Temmuz Perşembe günü ezanî saatle 08.35¹⁰⁵ [zevalî saatle 16.16]¹⁰⁶,te meydana geldi. Bu sarsıntı sırasında, ilkinde olduğu gibi, yeraltından gürültüler duyuldu. *Moniteur Oriental*'e göre, bu sesler “kalın bir kumaşın yırtılmasına benzemekte”ydi.¹⁰⁷

Sarsıntı, ilk depremde yıkılmadığı halde büyük hasar gören yapılara zarar verir. İlk sarsıntıda hayli zarar gören Kapalıçarşı (Çarşı-yı Kebir)'nin duvarları Perşembe günü şiddetli sarsıntı sırasında dökülmeye başlar; çarşı enkazıyla meşgul olan memur ve amele hafriyatı durdurmak zorunda kalır. Yine, daha önce birkaç yeri hasar gören Yeşilköy'deki Katolik kilisesi ikinci sarsıntıdan sonra tamamen yıkılır. Makasçılar [Mıkrascılar]¹⁰⁸,daki evler bir kat daha zarar görür.¹⁰⁹ Valide Hanı civarındaki Saka Çeşmesi karşısında bulunan bina, tehlike arz edecek şekilde eğilir. Kızlarağası Hanı'nın bir köşesi de açılır.¹¹⁰ İlk depremde zarar gören Vefa Karakolu'nun çatısı Perşembe günü artçı nedeniyle yarılr.¹¹¹ Benzer şekilde Adliye Dairesi'nin Ticaret Mahkemeleri kısmındaki kemerlerden birinde yeni bir çatlak tespit edilir.¹¹² Sarsıntı nedeniyle enkaz altında kalanlar olur. *Saadet* gazetesi, bu zelzele sırasında da duvar saatlerinin çoğunun durduğunu yazar.¹¹³

¹⁰³ A. Batur, *a.g.m.*, s. 29.

¹⁰⁴ D. L. Neave, *a.g.e.*, s. 111.

¹⁰⁵ HR.MTV, 513/57, 18 Temmuz 1894; 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Saadet*, nr. 3021, s. 1. *Sabah* gazetesi bu sarsıntının saatini alaturka saatle 08.23 olarak verirken (13 Temmuz 1894/9 M 1312, nr. 1767, s. 1), bazı resmî evraklarda tam saat belirtilmeksizin 08.30 civarı denilmektedir (Y.PRK.HR, 19/51, 13 Temmuz 1894/9 M 1312).

¹⁰⁶ Eginitis'in raporunda bu sarsıntının saati, Avrupa saat ayarına göre 16.10 olarak gösterilir (YEE, 11/24, s. 27). İstanbul ve Würzburg (Almanya)'da yayımlanan *Orientalische Handelszeitung* gazetesi bu sarsıntının saatini 16.12 olarak verir (Y.PRK.GZT, 4/18, 31 Temmuz 1894).

¹⁰⁷ A. Batur, *a.g.m.*, s. 30.

¹⁰⁸ Beyazıt Meydanı civarında, Kapalıçarşı'nın Beyazıt kapısı tarafındadır.

¹⁰⁹ 14 Temmuz 1894 (10 M 1312), *Saadet*, nr. 3022, s. 2; A. Batur, *a.g.m.*, s. 30–31.

¹¹⁰ 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Saadet*, nr. 3021, s. 1.

¹¹¹ Y.PRK.ASK, 99/13, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

¹¹² İ.HUS, M 1312/163, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

¹¹³ 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Saadet*, nr. 3021, s. 2.

12 Temmuz Perşembe günkü artçı sarsıntılardan hemen sonra ortalık bir anda karışır, herkes bir yerlere koşturmaya başlar. Tıpkı ilk deprem sonrasında olduğu gibi, bir an önce evlerine gitmek isteyen Ada halkı köprüye hücum eder. *Sabah* gazetesine göre, İdâre-i Mahsûsa yönetimi, Adalar hattına ek seferler koymasına rağmen artçı sarsıntılardan sonraki alaturka saatle 08.45 [alafranga saatle 16.26] ve 10.00 [17.41] vapurları hiç olmadığı kadar kalabalık olur.¹¹⁴ Sarsıntılar ncesinde Beyoğlu'nda dolaşanlardan bazı kadınlar ilginç bir refleksiyle mağazalara sığınırken, bazı insanlar istavroz çıkararak veya secde ederek dua etmeye başlar. Beyoğlu'nda esnaf hemen dükkânlarını kapatır,¹¹⁵ devlet daireleri boşalır.¹¹⁶ Diğer yandan artçı sarsıntılarının hafiflemesiyle evlerine dönmeye başlayan pek çok aile de, geceyi dışarıda geçirmek üzere yeniden bahçe ve kabristan gibi açık alanlara yönelir.¹¹⁷

Yaşanan bu ikinci şok dalgası sonrası sokaklar adeta boşalır. şehirde hayat artık bahçeler ve mezarlıklarda sürmeye başlar. Dönemin önemli gazetelerinden *Moniteur Oriental* bu durumu şu ifadelerle anlatır; “Pera dün gece nekropol gibiydi. Bir l kadar ıssız sokaklarda evlerinden kaçarken unuttukları teberiyi almaya gelen tek tük insan görülüyordu. Hiçbir ışığın yanmadığı pencereler, karanlık ve sessiz evler... Canlılık, gürültü ve yaşam belediye bahçelerine ve mezarlıklara sığınmıştı. Bu gece çok az kişi kendi evinde uyudu. Anlaşılan sarsıntılar az veya çok devam ettiği sürece bu koşturmalar da devam edecek. Bu acıklı bozgun sahneleri her salınımda yinelenecek mi?” ; “ 13 Temmuz günü sarsıntısız geçti ve ortalık biraz yatıştı. Ama, yine de Galata ve Pera'da dükkânların çoğu kapalı kaldı. Sokakların o alışılmış canlılığı, birbiriyle dalaşan köpekler bile yok. zgn ve donuk bir sessizlik hkim.”¹¹⁸

İstanbul halkına yeniden depremin ilk günkü dehşetini yaşatan 12 Temmuz tarihli sarsıntıdan sonraki en şiddetli artçı şok, 18 Temmuz'da alaturka saate göre 04.20 [alafranga saatle 11.58]'de meydana geldi.¹¹⁹ Yeraltından duyulan seslerle kendini hissettiren¹²⁰ bu sarsıntıda herhangi bir hasar meydana gelmedi. Buna rağmen benzer sahneler her şiddetli artçı şok sonrası yaşandı.

¹¹⁴ Gazetenin haberine göre, İdâre-i Mahsûsa yönetimi arşamba ve Perşembe günkü sarsıntılardan sonra Köprüden Adalar'a ek sefer koymuştur (15 Temmuz 1894/11 M 1312, *Sabah*, nr. 1769, s. 2).

¹¹⁵ A. Batur, *a.g.m.*, s. 30.

¹¹⁶ Y.PRK.HR, 19/51, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312).

¹¹⁷ 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Sabah*, nr. 1768, s. 2.

¹¹⁸ A. Batur, *a.g.m.*, s. 30, 31.

¹¹⁹ 19 Temmuz 1894 (15 M 1312), *Saadet*, nr. 3027, s. 1. Eginitis de bu sarsıntının saatini 11.58 olarak verir (YEE, 11/24, s. 27).

¹²⁰ YEE, 11/24, s. 27.

Korkulu ve endişeli insanları teskin etmenin en etkili yolu, insanların Tanrı'ya sığınmalarıdır. II. Abdülhamid de, bu noktadan hareketle depremden hemen sonra Yıldız Sarayı'nda ezan ve "Zilzâl [Deprem] Sûresi"ni okutur;¹²¹ ardından tüm Müslümanların daima abdestli gezmelerini, dini vecibelerini yerine getirmelerini, tövbe etmelerini ve bu âfetin tekrarını göstermemesi için niyazda bulunmalarını ister.¹²² Padişah, ayrıca iradenin kamuoyuna duyurulmasını emreder.¹²³

Padişah emriyle, Kur'an okutulması ve Allah'tan af dilenmesi depremin üzerinden bir ay gibi bir süre geçmesine rağmen tekrarlanır. Abdülhamid, Hicaz Valisi Hasan Hilmî Paşa¹²⁴,ya gönderdiği emirnâme ile Haremeyn-i Şerife'nin İstanbul'daki deprem ve koleranın son bulması için dualar okunmasını ister. Bunun üzerine Medine-i Münevvere'de tüm din adamları, seyit ve eşraftan birtakım kimseler bir araya gelerek İstanbul'un söz konusu felaketlerden kurtulması için dua ederler. Ayrıca, Abdullah bin Abbas¹²⁵ makamında da dualar ve Buharî-i şerîf okunur.¹²⁶ Bunun dışında, bazı tekke ve dergâhlarda da dualar edilir. Nitekim, depremin meydana geldiği günden itibaren her gece, Kara Baba¹²⁷ ve Kasımpaşa'daki Hüsrev Çelebi Dergâhı¹²⁸ postnişinleri öncülüğünde, Sadık Paşa Konağı bahçesinde toplanan halk, deprem felaketinin son bulması için dua ve niyaz eder.¹²⁹ Bununla birlikte taşradaki cami ve mescitlerde de deprem felaketlerinin son bulması için dualar okunur.¹³⁰

Gayrimüslim kesimde de dinî hassasiyet ve Tanrı'ya sığınma hali had safhadadır. Zira, kiliselerde de halkı teskin edici vaazlar verilir;¹³¹ deprem felaketinden kurtulmak ve ölenlerin başışlanması için Tanrı'ya dualar edilerek depremzedeler adına

¹²¹ A. Osmanoğlu, *a.g.e.*, s. 102.

¹²² Y.PRK.BŞK, 37/8, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

¹²³ Y.PRK.BŞK, 37/9, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312). Ancak, dönemin gazeteleri incelendiğinde bu yönde bir tebliğe rastlanmadı.

¹²⁴ Haziran 1894-Haziran 1895 arasında Hicaz valiliği görevinde bulunmuştur (Sinan Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922)*, İstanbul 1999, s. 32).

¹²⁵ Hazreti Muhammed (s.a.v)'in amcasının oğlu olup kendisinden 1660 hadis rivayet eden ve fıkıh ile tefsir ilimlerinde otorite kabul edilen sahabe. Kabri Tâif'tedir (İsmail L. Çakan-Muhammed Eroğlu, "Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib", *DİA*, İstanbul 1988, I, 76-79).

¹²⁶ Y.A.HUS, 311/79 (29 Ekim 1894/28 R 1312).

¹²⁷ Çemberlitaş'ta, Atikalipaşa Mahallesi'nde Gedikpaşa civarındaki dergâh, Rifâî tarikatına ait olup (www.turkiyat.selcuk.edu.tr/dergi21.htm-25.04.2011), deprem nedeniyle yapının bir kısmı tamamen yıkılmıştı (İ.EV, Ş 1312/24; *EV. d.*, 28331, s. 28, 50; 13 Temmuz 1894/9 M 1312, *Sabah*, nr. 1768, s. 1; 12 Temmuz 1894/8 M 1312, *Saadet*, nr. 3020, s. 1).

¹²⁸ Mevcut kaynaklarda bu dergâh hakkında herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır.

¹²⁹ 17 Temmuz 1894 (13 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4813, s. 2.

¹³⁰ Y.A.HUS, 305/38, 2 Ağustos 1894 (29 M 1312).

¹³¹ Pera'daki Katolik Kilisesi'nin papazı Rev. F. W. Anderson, depremde zarar gören Heybeliada Ruhban Okulu'nun enkazı yanında yazdığını ifade ettiği vaazında, halka barış ve huzur telkininde bulunur. Depremden sonraki Pazar günü okunan bu vaaz gazetelerde yayımlandığı gibi, daha sonra bir risale şeklinde de yayınlanarak Tünel'deki Mr. McGill'in dükkânında satışa sunulur. Vaaz, ayrıca Hollanda Elçiliği'nin şapelinde okunur (24 Aralık 1894, *The Levant Herald*, nr. 51, s. 569).

bağışlar toplanır. Depremi takip eden iki gün boyunca Yeniköy'deki Rum ve Ermeni kiliselerinde alaturka saatle akşam 01.00 [alafranga saate göre 20.42]'de depremin son bulması için âyinler düzenlenir.¹³² Yine aynı amaçla depremden sonraki ilk Pazar günü Salma Tomruk Rum Kilisesi'nde şükür âyini ve dualar yapılır. Âyinde, halkı teskin etmeye çalışan padişah ve devlet memurlarına da dua edilir. Kesilen kurbanlar fakirlere dağıtılır.¹³³ Benzer bir ayin, 16 Temmuz sabahı Sulu Manastır Ermeni Kilisesi'nde düzenlenir; ayrıca, deprem mağdurlarına yardım çağrısı yapılır.¹³⁴

Dehşet ve endişe içinde olup işini gücünü terk eden bu insanları sakinleştirmek oldukça zordu ve dinî telkinler dışında yollar da deneniyordu. Resmî makamlar ve gazeteler zaman zaman bu amaçla kamuoyuna bazı telkinlerde bulunuyorlardı. Nitekim, konuyla ilgili ilk uyarı, depremden sonra işlerini bırakarak¹³⁵ ailelerinin yanına koşan devlet memurlarına geldi. Memurların büyük bir kısmının devlet dairelerinin hasarlı olduğu gerekçesiyle ertesi gün de görevlerine gelmemesi üzerine padişah, memurların bir an önce işlerinin başında olmalarını emretti. Ardından bütün devlet dairelerinin, Şehremaneti'nden gönderilen teknik heyetler tarafından kontrol edilerek sağlam olduğunun anlaşıldığı ve resmî işlerin aksamasına neden olacak herhangi bir hasarın olmadığına dair bir tebligat,¹³⁶ ertesi günkü gazetelerde yayımlandı.¹³⁷ İleride *İlk Hasar Tespitleri* başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, bütün resmî binaların hasar tespiti tamamlanmamasına rağmen sağlam olduklarını vurgulayan bir tebligatın gazetelerde yayımlanması, kamuoyunu rahatlatmaya ve panik havasına son vermeye yönelik çabaların bir ürünüydü. Ancak, yine de her artçı sarsıntı sonrası ilk günkü sahnelerin yaşanması engellenemedi.

¹³² Y.PRK.ŞH, 4/100, 13 Temmuz 1894 (10 M 1312).

¹³³ 16 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 28, s. 342.

¹³⁴ Yapılan yardım çağrısı üzerine bazı Ermeni kadınları, aralarında 400–500 kuruş topladı ve dört koyun satın alarak etini ihtiyaç sahiplerine dağıttılar (Y.PRK.ŞH, 5/1, 16 Temmuz 1894/12 M 1312). Halk, deprem korkusunu uzun süre üzerinden atamadı. Depremin yıldönümünde yeniden şiddetli bir deprem meydana geleceği haberlerinin halk arasında yayılması üzerine Rum Patrikhanesi'nin isteğiyle 9–10 Temmuz 1895 gecesi tüm kiliselerin açılması kararlaştırılır. Ayrıca, sabaha karşı Meryem Ana ve azizlerin resimleri ile sokaklarda dolaşarak insanların kiliselere davet edilmesi uygun görülür. Ancak, Hıristiyan cemaatlerden bazılarının köylere çekilerek geceyi dışarıda geçirmek ve depremden korunmak amacıyla çadır gibi malzemeler tedarik ettiklerinin haber alınması üzerine yalnızca ayin yapılmasına izin verilir. Diğer taraftan da gerekli tedbirlerin alınması için yetkililer uyarılır (Y.MTV, 124/38, 9 Temmuz 1895/16 M 1313). Ayinin ertesi günü *Sabah* gazetesinde yer alan haber, ayinin yapıldığını gösterir. Zira, gazetenin haberine göre, 9 Temmuz'daki âyinde, tıpkı bir yıl önce olduğu gibi, depremedelere yardımını esirgemeyen padişaha dualar edilir (10 Temmuz 1895/17 M 1313, nr. 2129, s. 2).

¹³⁵ Y.MTV, 99/49, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); İ.HUS, M 1312/168, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); Y.A.HUS, 302/68.

¹³⁶ İ.DH, M 1312/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); Y.PRK.BŞK, 37/11.

¹³⁷ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Sabah*, nr. 1766, s. 1; 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Saadet*, nr. 3020, s. 1; 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4809, s. 1.

Padişahın iradesi ile görevlerine yeni yeni dönmeye başlayan devlet memurları¹³⁸ Perşembe günü artçı sarsıntılardan hemen sonra daireleri boşaltarak kaçır ve yalnızca birkaç memur vazifesi başında kalır. Yapılan tüm uyarılara rağmen ertesi günü sarsıntı sırasında da bildik sahneler tekrarlanır. Kamu çalışanları, devlet görevlilerinin böyle her sarsıntı sonrasında işlerini bırakmasının, ileride izah edileceği gibi, ahalinin korkularını arttıracığı ve devlet işlerini aksatacağı gerekçesiyle yeniden uyarılır.¹³⁹ *Saadet* gazetesi, gazetelerin resmî ilan kısımlarında yer alan tebligatlardan esinlenerek yaptığı yorumda, korku ve endişede aşırıya kaçılmasının zararlı olduğunu; özellikle ticaret ve sanayi ile uğraşanların işlerine gitmemelerinin ticarî hayatı felce uğratacağını ve bunun ise, depremden daha büyük felakete neden olacağını belirtir.¹⁴⁰ Öte yandan Rasadhâne-i Âmire Müdürü Coumbary Efendi, depremin kritik döneminin atlatıldığı ve tekrarının mümkün olmadığını bildiren bir rapor düzenledi ve raporun içeriği bazı gazetelerde yayımlandı.¹⁴¹ Ancak, alınan tüm tedbirler ve yapılan tüm uyarılara rağmen başkentte sükûnetin sağlanması mümkün olmadı.

10 Temmuz gününden itibaren deprem, bir anda yaşamın ta kendisi oluvermiştir. Artçı sarsıntıların devam ediyor olması, insanların her sarsıntı sonrası ilk günküne benzer tavırlar sergilemesi ve deprem konusunda yapılan spekülasyonlar hayatın normalleşmesinin önündeki en büyük engel gibi görünüyordu. Halkın hissiyatına tercüman olmaya soyunan ve aynı zamanda haber kaynağını oluşturan basın ise, bu günlerde daha da önem kazanmıştı. Zira, halk, bu sayede, hem İstanbul'un, hem de depremde zarar görenlerin durumu hakkında kısa sürede bilgi sahibi olabiliyordu. İlk günlerde hasar gören yerler, ölenler ve yaralananlar, deprem sonrasında yaşananlar ile artçı sarsıntıların ayrıntıları şeklinde basında önemli yer işgal eden haberler, Bâbîâlî

¹³⁸ Y.MTV, 99/64, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

¹³⁹ Y.PRK.HR, 19/51, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312). Tüm bu uyarıların ve memurları teskin çabalarının ardından memurlar yeniden görevleri başına döner (Y.MTV, 99/68, 13 Temmuz 1894/9 M 1312; Y.A.HUS, 302/94, 14 Temmuz 1894/10 M 1312).

¹⁴⁰ "... devâir-i devlet ve şu'abât-ı idarece mu'amelâtın inkıtâ'ı gerek umûr-ı devlet ve gerek ashab-ı mesâlihîn menâfi'i nokta-i nazarından gayr-i câiz bulunduğundan mu'amelâtın temin-i devamı için tedâbir-i mukteziyyeye tevessül edilmesi dünkü nüshamızda münderic tebligat-ı resmîyeden müsteban olduğu üzere irâde-i hikmet ifade-i hazret-i padişahî muktezasından bulunmuştur. Bu gibi afâtta tehlikeden mehmâ-emken azâde bulunmak üzere ihtiyatkârâne davranmak vecâibden ise de, telaş ve havfî derece-i ifrâta vârdırmak kat'a câiz olamayacağından herkes hükûmet-i seniyyenin gösterdiği gayrete imtisâlen kendi vezâif ve umûruyla işigâl eylemesi bi'l-hassa tavsiye edilir..." (14 Temmuz 1894/10 M 1312, *Saadet*, nr. 3022, s. 1). Benzer bir yaklaşım *The Levant Herald*'da da görülür. *Gazete*, 16 Temmuz tarihli nüshasında; artçı sarsıntıların giderek hafiflediğini ifade ederek depremin çok büyük bir felakete neden olmamasından dolayı Tanrı'ya şükredilmesi gerektiğini ve dolayısıyla hayatın normale dönmesi için herkesin işinin başında olması gerektiğini dile getirir (16 Temmuz 1894, nr. 28, s. 342). Gazetelerin böyle bir haber yapmasında, bazı gazetelerin kapatılması ve halkı endişeye sevkeden haberlerin yayımlanmaması hakkında çıkan irade de etkili olmuştur. Ayrıntıları için bkz. *Depremle İlgili Spekülasyonlar ve Bazı Tartışmalar* başlığı.

¹⁴¹ 17 Temmuz 1894 (13 M 1312), *Saadet*, nr. 3024, s. 1; 17 Temmuz 1894 (13 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4813, s. 2. *Moniteur Oriental*, bu haberlerden önce, 12 Temmuz tarihli nüshasında Rasathane Müdürü Coumbary Efendi'nin hazırlayacağını duyurduğu raporun halkı yatıştıracağını belirtmişti (A. Batur, *a.g.m.*, s. 29).

tarafından İstanbul halkının gündelik hayatına dönmesini güçleştiren bir faktör olarak görüldü. Nitekim, gazetelerde yeni ve şiddetli bir başka depremin olacağı yönünde haberler yayınlanmasının halk üzerindeki korku ve endişeleri arttırması, ileride ayrıntılarıyla ele alınacağı gibi, devletin müdahalesine neden olacak ve gazeteler de zorunlu olarak haberleri süzeceklerdir. Bundan sonra, özellikle sansürün ve devletin telkinlerinin etkisiyle, basında, depremin ikinci haftasından itibaren kamuoyunun moralini yüksek tutmayı hedefleyen ve teskin edici yayınlar yapılacaktır. Öncelikle artçı sarsıntıların hissedilmeyecek kadar hafiflediği,¹⁴² daha sonra da insanların yavaş yavaş işlerine dönmeye başladığı ve kimisinin de depremde zarar gören hanelerini onarıp hayatlarını idame ettirdikleri haberleri gazetelerdeki yerlerini alır.¹⁴³ Hatta kimi zaman bu normalleştirme çabaları bazı basın organları tarafından abartılır. Nitekim, haftada bir yayınlanan *Servet-i Fünûn*, deprem sonrası ilk sayısında “deprem nedeniyle bir müddet neşesi kaçan” İstanbul halkının yeniden eski çehresine kavuştuğunu, hatta haftada bir gün olan tatil gününden bile istifade ettiğini belirtir. Ardından da halkın mesire yerleri ve Boğaziçi’ne gidebilecekleri yönünde tavsiyede bulunur.¹⁴⁴

Dinî ve resmî telkinler ile halkın ne kadar huzur bulduğu veya şehrin ne kadar sükûnete erdiği bilinmez; ama, gerçekte insanların endişelerini azaltan şey, artçı sarsıntıların giderek hafiflemesi,¹⁴⁵ hatta son bulması¹⁴⁶ ve yayılan söylentilerin asılsız

¹⁴² 14 Temmuz 1894 (10 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4811, s. 2; 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Saadet*, nr. 3023, s. 1; *Sabah*, nr. 1769, s. 1; 16 Temmuz 1894 (12 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4812, s. 2; 16 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 28, s. 342; 17 Temmuz 1894 (13 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4813, s. 1–2; 18 Temmuz 1894 (14 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4814, s. 1; 20 Temmuz 1894 (16 M 1312), *Saadet*, nr. 3028, s. 2.

¹⁴³ 14 Temmuz 1894 (10 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4811, s. 2; 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Sabah*, nr. 1769, s. 2, 16 Temmuz 1894 (12 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4812, s. 2; 17 Temmuz 1894 (13 M 1312), *Sabah*, nr. 1771, s. 1; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4813, s.1–2; 21 Temmuz 1894 (17 M 1312), *Sabah*, nr. 1775, s. 1; 27 Temmuz 1894 (23 M 1312), *Saadet*, nr. 3035, s. 2.

¹⁴⁴ 26 Temmuz 1894 (14 Temmuz 1310), *Servet-i Fünûn*, nr. 176, s. 302.

¹⁴⁵ Artçı sarsıntılar daha sonraki günlerde de devam eder (20 Temmuz 1894/16 M 1312, *Saadet*, nr. 3028, s. 2; 21 Temmuz 1894/17 M 1312, *Saadet*, nr. 3029, s. 3). Bununla birlikte daha sonraki günlerde çevre vilayetlerden gelen telgraflarda belirtilen sarsıntılar, 10 Temmuz Depremi’nin artçıları gibi görünmektedir (21 Temmuz 1894/ 17 M 1312, *Saadet*, nr. 3029, s. 1; 27 Temmuz 1894/23 M 1312, *Saadet*, nr. 3035, s. 1; 28 Temmuz 1894/24 M 1312, *Saadet*, nr. 3036, s. 1; 30 Temmuz 1894/26 M 1312, *Saadet*, nr. 3038, s. 1; 31 Temmuz 1894/27 M 1312, *Saadet*, nr. 3039, s. 1; 7 Ağustos 1894/5 S 1312, *Saadet*, nr. 3046, s. 1). Eğinitis raporunda artçıların Ağustos’un 8’ine kadar hafifleyerek devam ettiğini belirtirse de (YEE, 11/24, s. 27), sarsıntıların bir müddet daha sürdüğü görülüyor. Nitekim, 20 Ekim 1894 Cumartesi günü meydana gelen sarsıntının Bursa, Gemlik, Bilecik, Balıkesir gibi ilk depremin zarara uğrattığı yerlerde hissedilmesi, bu sarsıntının 10 Temmuz Depremi’nin artçısı olduğu izlenimini uyandırmaktadır (6 Kasım 1894/7 CA 1312, *Saadet*, nr. 3136, s. 2). Öte yandan *The Levant Herald* gazetesi İstanbul’da 27 Ekim 1894 günü gece yarısı 00.02’de yönü güneybatıdan kuzeydoğuya doğru olan hafif bir sarsıntı (29 Ekim 1894, *The Levant Herald*, nr. 43, s. 525); 20 Ocak 1895 günü saat 12.04’te de iki hafif sarsıntının olduğunu yazar (21 Ocak 1895, nr. 3, s. 24). Anılarından yararlandığımız Lady Neave ise, artçıların iki ay boyunca sürdüğünü ve bu süre zarfında 40’ın üzerinde sarsıntının meydana geldiğini belirtir (*a.g.e.*, s. 112).

¹⁴⁶ Lady Neave, bu durumu şu sözlerle anlatmaktadır: “... sarsıntılar başladığı kadar beklenmedik bir şekilde aniden kesilince hepimiz çok şaşırдық. Geceyi dışarıda geçirme ve yanımızda taşıyabileceğimiz yemekler pişirme alışkanlıklarımızdan ve yeni bir sarsıntının ya da med dalgasının geleceğine ya da yer kabuğunun çatlayıp ayrılacağına dair korkularımızdan kurtulmamız biraz zaman aldı. Depremde ölmeye mahkûm olduğumuz fikrinden

olduğunun ortaya çıkmasıydı. Bunun dışında depremin şehirde yarattığı kasvetli havayı dağıtmak ve İstanbul'un yeniden eski sosyal hayatına dönmesini sağlamak için ilginç bazı faaliyetlerde bulunanlar da vardı. Nitekim, İngiliz Büyükelçisi Sir Philip Currie, elçilikte eğlenceler tertip etti. Ardından İstanbul'da bulunan tarihî yapılara ve kalıntılara geziler düzenledi. Böylece yaşanan acıları bir parça unutturmaya ve sekteye uğrayan ticareti canlandırmaya çalışmıştı. Bu çerçevede ilk gezi, depremden sonra kapanan ve 31 Ağustos 1894'te, yani cülûs-ı hümâyûnun 19. yıldönümünde bir kısmı açılan Kapalıçarşı'ya yapıldı.¹⁴⁷ Ancak, tüm bu çabalara rağmen İstanbul'un eski çehresine ve normal hayatına dönmesi kolay olmayacak ve zaman alacaktı.

I.II.III. Depremin Etkilediği Alan

1894 Depremi'nin yayıldığı ve etkilediği saha ile söz konusu alan üzerindeki tesirlerine geçmeden önce, bu başlık altında depremin iç merkez derinliği ile şiddeti ve yayılma alanı arasındaki ilişkileri hakkında dönemin ve günümüz bilim çevrelerinin görüşlerinin yansıtılması faydalı olacaktır. Zira, bu bilgiler verilmeden, 1894 Depremi hakkında yürütülen bilimsel çalışmaların günümüz deprem bilgisi nokta-i nazarından değerlendirilmesi eksik kalacağı gibi, depremin yayıldığı ve etkilediği alanın mahiyeti de netleşmeyecektir.

Mevcut sismoloji literatürü incelendiğinde, depremlerin yayılma alanları ile merkez iç derinliği ve yeryüzünde hissedilen şiddeti arasında organik bir bağın olduğu görülür. Günümüz bilim çevreleri, depremin merkez derinliğinin, etkilediği alanın sınırlarını ve yeryüzünde hissedilen şiddetin derecesini belirlediğini ifade etmektedirler. Buna göre, derinlik arttıkça depremden etkilenen alan genişlemekte; şiddeti ve yıkıcı etkisi ise, azalmaktadır.¹⁴⁸ Ancak, burada izah edilmesi gereken şey, depremin etkilediği alandaki şiddetin ne anlama geldiğidir. Bu nedenle öncelikle, şiddetin tanımını yapmak ve büyüklük ile şiddet arasındaki farkı ortaya koymak gerekir. Zira, çoğu kere şiddet denince, depremin aletsel büyüklüğü akla gelmekte ve bu konudaki kavram karmaşasının önüne geçilememektedir.

Şiddet, depremlerin yeryüzünde meydana getirdiği fiziksel değişimler, yıkımlar ile insanlar ve yapılar üzerindeki etkileri ifade eder. Büyüklük [aletsel büyüklük veya

kurtulup umutlar yeşermeye başlayınca yavaş yavaş normal halet-i ruhiyemize ve ardından da işimize gücümüze geri döndük." (a.g.e, s. 112).

¹⁴⁷ D. L. Neave, a.g.e, s. 112-113.

¹⁴⁸ R. Demirtaş-C. Erkmen, a.g.e, s. 3-4, 10, 298.

magnitüd]¹⁴⁹ ise, depremde açığa çıkan enerji miktarının aletler aracılığıyla tespit edilmesidir. Bu cümleden hareketle, şiddet; depremin hasar ve yıkıcılık etkisine bağlı olarak derecelendirilir; gözlemseldir ve aletsel büyüklük ile kıyaslandığında daha subjektif verileri yansıtır.¹⁵⁰ Bununla beraber önceleri insan algısına göre tanımlanan depremlerin boyutunun tespitinde belli bir standart yakalamak ve daha objektif kriterler belirlemek amacıyla günümüze kadar bir takım şiddet cetvelleri düzenlenmiştir.¹⁵¹

Büyük ölçüde İstanbul ve civarını etkileyen 1894 Depremi'nin yayılma alanı, iç merkez derinliği, şiddeti, merkezi ve hızı ile ilgili hususlarda dönemin çalışmaları arasında en güvenilir veriler, Eginitis'in naklettikleridir. Eginitis, önce 1894 Depremi'ni bazı büyük depremlerle kıyaslayarak bu depremin yayılma alanı ve süresi bakımından büyük; şiddeti açısından ise, küçük bir deprem olduğunu ifade eder. Ona göre, 1894 Depremi'nin yayılma alanı oldukça geniş; buna karşın şiddeti hafiftir.¹⁵² Benzer bir yaklaşım dönemin jeologlarından Halil Edhem Bey'de de görülür. O da sismolojiyle ilgili çalışmalarında depremlerin etki alanlarının, derinliği ile doğru orantılı olduğunu belirterek¹⁵³ Eginitis'e paralel bir görüş sunar. Gerek Eginitis'in yayılma alanı ile şiddet, gerekse de Halil Edhem Bey'in yayılma alanı ile derinlik arasında kurduğu bağlantılar günümüz bilim çevrelerinin görüşleriyle kıyaslandığında dönemin deprem bilgisinin azımsanmayacak derecede gelişmiş olduğunu ortaya koyar.

Gerçekten de 1894 Depremi'nin yayılma alanı oldukça geniştir. Nitekim, ilk sarsıntı ve sonrasında meydana gelen artçılar Rumeli'de Gümülcine, Dedeagaç, Kırkkilise, Dimetoka, Ortaköy, Cisir-i Mustafa Paşa,¹⁵⁴ Kırcaali, Havsa, Uzunköprü [Cisir-i Ergene], Vize, Lüleburgaz, Babaeski, Tekirdağ, Gelibolu, Vasilikos, Pınarhisar;¹⁵⁵ Anadolu'da ise, Konya, Ankara ve İzmir'e kadar olan geniş bir alan

¹⁴⁹ Günümüzde depremlerin magnitüdü, 1935 yılında Charles Richter tarafından geliştirilen *Richter ölçeğine* göre tespit edilmektedir (Şener Üşümezsoy, *17 Ağustos Sonrası Marmara'da Deprem Riski*, İstanbul 2001, s. 244; M. Levy-M. Salvani, *a.g.e.*, s. 82).

¹⁵⁰ Çünkü, deprem şiddetinin tespitinde, insanların sarsıntı esnasındaki tepkileri ve tanık oldukları olaylar dikkate alınır. Bu sebeple şiddet tanımlaması yoruma açıktır.

¹⁵¹ İlk şiddet cetveli, 1788 yılında Pignataro tarafından hazırlanmıştır. Ancak, bilimsel anlamda ilk cetvel Michele Stefano Rossi ve F. A. Forel tarafından tespit edilen 10 dereceli *Rossi-Forel şiddet cetvelidir*. Bu cetvel 1912 yılında Sieberg ve daha sonra Giuseppe Mercalli, A. Cancani ve A. Sieberg tarafından geliştirilerek 12 dereceli *Mercalli-Cancani-Sieberg cetveli* oluşturuldu. 1931 yılında Harry Oscar Wood ve Frank Neumann *Değiştirilmiş Mercalli cetvelini*; 1964'te de Medvedev, Sponhever ve Karnik *Medvedev-Sponhever-Karnik cetvelini (MSK)* düzenler. MSK cetveli sismik çalışmalarda hâlen kullanılmaktadır. Son yıllarda daha çok mühendislik alanında kullanılmak amacıyla *Avrupa Makrosismik Cetveli (EMS)* hazırlanmıştır (R. Demirtaş-C. Erkmen, *a.g.e.*, s. 152). Şiddet cetvelleri, özellikle zemin etütlerinin yapılması ve mühendislik bilgisi açısından önem taşıdığından hâlâ kullanılmaktadır.

¹⁵² YEE, 11/24, s. 8.

¹⁵³ 21 Ağustos 1894 (19 S 1312), *Sabah*, nr. 1806, s. 2; H. Edhem Bey, *Hareket-i Arza Dair...*, s. 15-16.

¹⁵⁴ Bugün Bulgaristan'da bulunmakta ve Svilengrad olarak anılmaktadır.

¹⁵⁵ Kırklareli'nin tarihî kimliğe sahip ilçelerinden biridir.

içerisinde¹⁵⁶ ve hatta bir İngiliz kaptanın ifadesine göre, Ege Denizi'nde¹⁵⁷ de hissedilir. Eginitis'in beş bölgeye ayırdığı bu alanın batı sınırında Bükreş ve Yanya, doğu sınırında Konya vardır. Eginitis'e göre 10 Temmuz Depremi Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının bazı noktalarında hissedilmiş ve bazı yerlerde de sismograflarla tespit edilebilmiştir.

1894 Depremi'nin etki alanlarına dair en geniş veriler, yine Eginitis'in raporunda yer almaktadır. Eginitis, önce deprem nedeniyle oluşan fay hatlarını belirler ve depremin etkilediği alanları şiddet derecelerine göre beş bölgeye ayırır. Ardından da bu alanları Kiepert Haritası¹⁵⁸ üzerinde gösterir. Onun tespitlerine göre, ilk üç bölge depremin oldukça yoğun olarak hissedildiği alanlardı. En fazla zarar gören yerler depremin merkezi olan ve bu merkeze yakın bölgeleri içine alan I. bölgeydi. Bölgenin büyük ve küçük olmak üzere iki ekseni vardı ve harita üzerinde eğri bir hat şeklinde gösterilmişti. Bölgenin büyük ekseni İzmit Körfezi boyunca uzanmakta olup 175 km; küçük ekseni ise, 39 km. uzunluğunda olup Esenköy ve Maltepe bölgesini içine almakta idi. I. bölgede yer alan ve depremden etkilenen yerleşim yerleri; İstanbul Sur İçi, Adalar, Üsküdar, Marmara Denizi'nin bir kısmı, Küçük ve Büyükçekmece, Çatalca, Kartal, Gebze, İzmit, Adapazarı, Sapanca, Yalova, Karamürsel ve Bozburun'du.

II. bölgenin büyük ekseni 248 km, küçük ekseni de 74 km. uzunluğundaydı. Bu bölge Çorlu, Tekirdağ, Mudanya, Akhisar, Üsküdar, Ortaköy, Terkos, İznik, Osmaneli [Lefke], Yenişehir, Demirtaş, İmrallı Adası, Marmara Denizi'nin bir kısmı, Ereğli, Silivri, Beykoz, Beyoğlu ve Büyükdere'yi içine almaktaydı. Bu bölgede sağlam inşa edilmemiş binaların bir kısmı yıkıldı, bir kısmı da hasar gördü.

Raporda, 1894 Depremi'nin III. bölgede bulunan yerleşim yerlerindeki binalara fazla zarar vermediği, sadece bazı eşyaları yere düşürdüğü belirtilir. Eginitis, bu bölgede büyük ekseni 354 km, küçük ekseni de 175 km. olarak hesaplar. Bölgenin sınırları Bandırma ve Bilecik yakınındaki Karaköy'den geçen fay hattı ile belirlenmişti. Etki alanları ise, Bursa, Bilecik, İnegöl, Vezirhan, Gölpazarı, Geyve, Taraklı, İncirli,

¹⁵⁶ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Sabah*, nr. 1767, s. 2; 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Saadet*, nr. 3021, s. 2; 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Sabah*, nr. 1769, s. 2. Çok sağlıklı bir bilgi olmamakla beraber Oscar Bey tarafından kaleme alınan risalede, depremin Edirne, Dedeoğlu, Kavala, İzmir, Çanakkale, Bursa ve İzmit'in içinde yer aldığı 450 km.lik bir alanda hissedildiği ve buralardan yıkıntı haberleri geldiği ifade edilmektedir (Oscar Bey R., *Le Tremblement...*, s. 9).

¹⁵⁷ Kaptanın ifadesine göre, Adalar Denizi'nde bulunan bir adadaki dağın zirvesinden dumanlar çıkar (Y.PRK.TKM, 32/13, 21 Temmuz 1894/17 M 1312). Öte yandan Bahr-ı Sefid Vilayeti'nden gönderilen telgrafa göre; deprem, Limni'de hafif, Bozcaada'da ise, şiddetli hissedilir (15 Temmuz 1894/11 M 1312, *Saadet*, nr. 3023, s. 1).

¹⁵⁸ H. Kiepert tarafından hazırlanan 1: 4.000.000 ölçekli *Asiatische Türkei* başlıklı harita üzerinde gösterilmiştir (YEE, 11/24). Johann Samuel Heinrich Kiepert'in 1845 yılında neşrettiği *Generalkarte von Kleinasien (Küçük Asya Genel Haritası)* adlı 1: 1.500.000 ölçekli haritasından (Metin Tuncel, "Türkiye Haritacılığında Dönüm Noktası: Kiepert Haritaları", *Prof. Dr. Işın Demirkent'in Anısına*, İstanbul 2008, s. 734) küçültülerek uyarlandığını düşündüğümüz harita, Berlin'de 1892 yılında yayımlanmıştır.

Sungurlu, Zandek ile Şile, Karadeniz'in bir kısmı, Boğaz, Istranca, Midye [Kıyıköy], Vize, Saray, Lüleburgaz, Tekirdağ, İğnecik, Marmara Denizi'nin bir bölümü ile Marmara Adası, Bandırma ve Erdek'ti. IV. ve V. bölgelerde ise, herhangi bir hasar meydana gelmemişti.¹⁵⁹

Yayıma alanı ile iç merkez derinliği arasında doğrudan bir bağ olduğunu düşünen Eginitis, yukarıdaki tespitlerinin ardından depremin derinlik hesaplarına geçer. Ona göre, 1894 Depremi son 150 yıldaki depremlerin en derinlerinden biriydi ve iç merkez derinliği 34 km.yi bulmaktaydı. Eginitis'in Dutton ve Hayden tekniğine¹⁶⁰ göre yaptığını ifade ettiği bu hesap, Lacoine Efendi'nin başka bir teknikle yaptığı hesaplara aynıdır.¹⁶¹ Ancak, bu konuda farklı sonuçlara ulaşanlar da vardır. Çok sağlıklı ve araştırmaya dayalı bir bilgi olmamasına rağmen, Halil Edhem Bey'in *İlm-i Maadin ve İlm-i Tabakatü'l-Arz* ve Dr. Sadi Bey'in *İlm-i Arz* adlı çalışmalarında, bu derinlik 32 km. olarak verilmektedir.¹⁶²

Tüm bu verilerden hareketle, 1894 Depremi'nin iç merkez derinliğinin en azından 30 km.nin üzerinde olduğu söylenebilir. Marmara Bölgesi'nde meydana gelmiş depremlerin sığ depremler, yani 0–70 km. arasında ve çoğunun iç merkez derinliğinin ortalama 10 km. olduğu düşünülürse;¹⁶³ gerçekten de 1894 Depremi'ni sığ depremler kategorisindeki derin depremlerden biri olarak kabul etmek gerekir. Diğer yandan 30 km.nin üstünde hesaplanan bu derinlik, depremin neden çok geniş bir alana yayıldığını ve yayılma alanına rağmen şiddetinin hafifliğini de izah eder. Ancak, yine de, bu ölçümlerin, günümüzdeki ölçümler kadar hassas olamayacağı da göz ardı edilmemelidir.

Yukarıda izah edildiği gibi, şiddetin tespitinde depremin iç merkez derinliği ile dış merkeze olan mesafesi önemli rol oynar. Bu nedenle Marmara'daki derin

¹⁵⁹ IV. bölge, Yanya, Bükreş, Girit, Yunanistan, Konya ve Anadolu'nun büyük bir kısmını; V. bölge ise, oldukça geniş bir alanı kapsayan Asya, Avrupa ve Afrika'nın bir bölümünü içermekteydi. Bu kıtalarda yer alan bazı ülkelerde deprem çok hafif hissedildi. Nitekim, 1894 Depremi Birmingham (İngiltere), Pavlovsk (Rusya) ve Paris'te ancak sismograflarla kaydedilebilmişti (YEE, 11/24, s. 4–7).

¹⁶⁰ Mevcut jeoloji ve sismoloji literatüründe söz konusu teknik hakkında herhangi bir malumata rastlanmadı.

¹⁶¹ Eginitis'in raporunda belirtildiğine göre, son 150 yılın deprem istatistiklerinde yer alan derinlik ölçüsü 250 m. ile 60 km. arasındadır. Eginitis, yine de bu derinliğin merkez, yer kabuğu ve yerkürenin yarıçapı ile kıyaslandığında küçük sayılıp, yarıçapın 200'de biri kadar olduğunu ifade eder (YEE, 11/24, s. 23).

¹⁶² Halil Edhem, *İlm-i Maadin ve İlm-i Tabakatü'l-Arz*, İstanbul 1317, s. 76; Sadi Bey'in çalışmasının küçük bir bölümü için bkz. F. Öztin, *a.g.e.*, s. 52. Halil Edhem Bey'in okullarda okutulmak amacıyla çevirisini yaptığı *Muhtasar İlm-i Tabakatü'l-Arz* başlıklı çalışmada da aynı bilgiler tekrarlanmıştır (Halil Edhem, *a.g.e.*, İstanbul 1317, s. 73).

¹⁶³ İç merkez derinliği yeryüzüne ne kadar uzak olursa, depremin hissedilme alanı o kadar geniş olur. Buna rağmen yıkıcı etkisi daha az hissedilir. Nitekim, iç merkez derinliği 16 km. olarak hesaplanan 1999 Marmara Depremi yüzeyde çok büyük bir yıkıma neden olmuşken; aynı yıl Meksika'da meydana gelen ve derinliği 50 km. olarak saptanan depremde çok az bir can ve mal kaybı olmuştur (R. Demirtaş-C. Erkmen, *a.g.e.*, s. 298–299).

depremlerden biri olarak kabul edilen 1894 Depremi'nin şiddet derecesi, dış merkeze yakın derinlikte olan depremlere göre daha azdır. Deprem şiddetine dair döneme ait tek bilgi, aynı yıl *Cosmos* dergisinde yayınlanan "Tremblement de Terre de Constantinople" adlı çalışmada yer alır ve bu depremin *Rossi-Forel* cetveline göre 9 şiddetinde olduğu ifade edilir.¹⁶⁴ Burada dikkat edilmesi gereken husus, henüz aletsel büyüklüğün tespit edilemediği bir dönemde depremin büyüklüğünün şiddet cetvelleri aracılığıyla tanımlanmaya çalışılmasıdır. Zira, 9 şiddeti, 1894 Depremi'nin aletsel büyüklüğünü ifade etmeyip, bu depremin yeryüzünde sebep olduğu fiziksel değişimin, insanlar ve yapılar üzerindeki etkisinin boyutunu belirtir.

10 dereceli olan *Rossi-Forel* cetveli ile günümüzde yaygın kullanımı olan 12 dereceli *Medvelev-Sponhever-Karnik Cetveli (MSK)* kıyaslandığında, depremin şiddetinin bazı yerlerde en fazla 9'a tekabül ettiği görülür. Buna göre, *çok yıkıcı* olarak tanımlanan 9 şiddetindeki depremlerde görülen, düzlüklerde su ve çamur taşmaları, çok sayıda heyelan, sularda dalgalanma; ahşap ve betonarme yapılarda ağır hasar, kâgir, tuğla, kerpiç yapıların çoğunda yıkım meydana gelmesi gibi bazı olaylar, 1894 Depremi'nde de tespit edilmiştir. Bununla beraber, MSK şiddet cetvelindeki veriler detaylı bir şekilde incelendiğinde, 1894 Depremi'nin daha yaygın biçimde 8 şiddetinde gerçekleştiği söylenebilir. Zira, *yıkıcı* olarak tanımlanan 8 şiddetindeki depremlerde tespit edilen, zeminde çatlaklıkların oluşması, kurumuş kuyuların suyla dolması veya tam aksi bir durumun gözlenmesi, yeraltı sularının düzeyinin değişmesi; iyi yapılmış ahşap ve betonarme yapılarda, özellikle bacalarda küçük çatlaklar, kâgir ve tuğla yapılarda ağır hasar, kerpiç ve moloz taşlı yapılarda da yıkımın meydana gelmesi gibi veriler bu depremde daha ağırlıklı olarak ön plana çıkar.¹⁶⁵ Sonuç itibariyle; 1894 Depremi, şiddet cetvelleri açısından kimi yerde *çok yıkıcı*, kimi yerde de *yıkıcı* bir deprem niteliği taşır. Bu noktada, şiddet kavramının ve şiddet cetvelleri oluşturulurken belirlenen kriterlerin neler olduğunun biraz daha detaylı bir şekilde izahı gerekmektedir. Zira, bu konunun izahı, 1894 Depremi'nin daha sığ depremlere göre şiddetinin hafif olmasına rağmen yıkıcı etkisinin fazla olmasının nedenini açıklayacaktır.

¹⁶⁴ F. Öztin, *a.g.e.*, s. 50. Tarihsel depremlerle ilgili olarak günümüzde hazırlanan bazı katalog ve çalışmalarda 1894 Depremi'nin şiddetinin 8 ila 10 arasında olduğu ifade edilmektedir. Bu tespitler genel olarak MSK cetveline göre yapılmıştır (Kazım Ergin-Uğur Güçlü-Zeki Uz, *Türkiye ve Civarının Deprem Katalogu*, İstanbul 1967, s. 32; Nevzat Öcal, *Türkiye'nin Sismisitesi ve Zelzele Coğrafyası*, İstanbul 1968, s. 114; Vit Karnik, *Seismicity of the European Area*, Holland 1971, s. 25; Nuriye P. Erdem-Ervin Lahn, *Türkiye Depremleri İzahlı Katalogu*, İstanbul 2001, s.48; A. Ercan, *Marmara Deprem*, İstanbul 2001, s. 63).

¹⁶⁵ R. Demirtaş-C. Erkmen, *a.g.e.*, s. 167-168; Ahmet Tabban-Sinan Gençoğlu, *Deprem ve Parametreleri*, Ankara 1975, s. 21-23.

Şöyle ki; şiddet, depremlerin yeryüzünde meydana getirdiği fiziksel değişimleri, insanlar ve yapılar üzerindeki yıkıcı ve tahrip edici etkileri ifade eder. Bu etkiler tespit edilirken kullanılan kriter, insan algısı ve gözlenen fiziksel değişimler olduğu için şiddet mefhumu subjektif bir değer taşır. Dolayısıyla şiddetin derecesini gerçekte arttıran unsur, bunun yeryüzündeki etkilerinin ağırlığıdır. Bir başka deyişle kötü zemin, kötü yapılaşmayla meydana gelen yıkım şiddetin derecesini artırır. Bununla beraber şiddet, zemin ile yapılar üzerindeki hasara ve yıkıcılığa göre tespit edildiğinden her yerde aynı derecede vuku bulmaz. Bu durumda, depremin merkezine yakınlığın yanı sıra, yukarıda da değinildiği gibi, zeminin ve yapıların sağlamlığı da sonuca etki eder. Nitekim, benzer zemin özelliklerine sahip farklı yerler aynı şiddetle derecelendirilirken, birbirine daha yakın, ama farklı zemin özelliklerine sahip yerler arasında *şiddet farklılıkları* görülür. Öte yandan yapıların eskiliği, kullanılan malzemenin niteliği ve sismik hareketin yönü de şiddet farklılığının ortaya çıkmasında belirleyici rol oynar.

Söz konusu detaylar, dönemin bilimsel çalışmalarında önemli yer tutar. Nitekim, şiddet farklılığı, 1894 Depremi'ni inceleyen Eginitis'in raporunda, *Cosmos* dergisinde yayınlanan "Tremblement de Terre de Constantinople" [İstanbul Depremi] başlıklı makalede ve Mihailovic'in 1927'de yayınladığı "Sur Les Grandes Tremblement de Terre de la Mer de Marmara" [Marmara Denizi'ndeki Büyük Deprem Anıları] başlıklı bilimsel çalışmada irdelenir. Söz konusu çalışmalarda şiddet farklılığının nedenleri; genel olarak zeminin sağlamlığı, sismik hareketin yönü ve bina yapımında kullanılan malzemenin niteliği gibi unsurlara bağlanır.¹⁶⁶

1894 Depremi'nde hissedilen şiddet farklılığının nedeni, ilk olarak zemin dinamiklerinde aranır. Nitekim, *Cosmos*'daki yazıda, İstanbul'a oranla Adalar'daki hasarın daha fazla olmasının sebebi, zemininin sert kumtaşından meydana gelişi ve bu sebeple titreşimli hareketleri iletmeye elverişli oluşuyla açıklanır. Büyükada'da bu kumtaşı, çimentolaşmış tortu döküntülerinden meydana gelen toprakla kaplı olduğu için yerin sarsılmasıyla toprak yerinden oynar ve dayanıklı yapılara bile zarar verir. Bu yüzden Heybeliada Ruhban Okulu sağlam inşa edilmesine rağmen depremden zarar görür.¹⁶⁷ Zemin farklılığının yeryüzü ve yapılar üzerindeki etkisinin Esenköy [Katırlı], Yalova, Ambarlı ve Sur İçi'nde de açıkça görüldüğünü ifade eden ve depremden etkilenen yerlerde detaylı bir araştırma yapan Eginitis, Ambarlı, Esenköy ve Yalova'nın

¹⁶⁶ YEE, 11/24; F. Öztin, *a.g.e.*, s. 48–52, 66–71.

¹⁶⁷ Heybeliada ve Sivriada'da da zemin hemen hemen aynı niteliklere sahiptir (F. Öztin, *a.g.e.*, s. 51).

zemini kum veya çamurdan olan yerlerinde hasarın arttığını, aynı yerleşim bölgelerinin sağlam zeminlerinde bulunan yapıların ise, zarar görmediğini belirtir.¹⁶⁸ Bu görüşü teyit eden Mihailovic de, Eminönü ve Fatih semtlerinde hasarın artmasının nedenini, bu semtlerin gevşek zeminde olmasına bağlar.¹⁶⁹

Bina yapımında kullanılan malzemenin niteliği, dönemin çalışmalarında şiddetin farklı tezahürünün bir başka nedeni olarak ele alınır. Eginitis, raporunda bu konuya da dikkat çeker. Nitekim, bazı ahşap ve tuğla binalar depremden etkilenmezken, kâgir binalar yer yer ciddi hasar görmüştür. Bunun yanı sıra özellikle Sur İçi'nde bulunan yapıların eski ve yıpranmış olması da şiddeti arttırmıştır.

Dönemin çalışmalarında şiddetin değişik algılanması izah edilirken, sismik hareket yönünün oynadığı rol de unutulmaz. Eginitis'e göre, Adalar'da sismik hareketliliğin dalgalı ve dikey oluşu, burada şiddeti ve dolayısıyla da hasarı arttıran bir unsurdur.¹⁷⁰ Öte yandan *Cosmos*'daki yazı, Eginitis'in II. bölgede gösterdiği Boğaziçi ve köylerindeki hasarın az oluşunu zemin farklılığının yanı sıra sismik hareketliliğin yönüne bağlar. Yazıda, sismik hareketliliğin Boğaz yönünde dikey geliştiği için yıkıcı olmadığı ileri sürülür ve bu durum sarsıntıların kuzeye doğru azalmasının nedeni olarak izah edilir.¹⁷¹

Tüm bu bilgiler alt alta sıralanıp değerlendirildiğinde, zemin farklılığı, bina yapımında kullanılan malzeme ve sismik hareketin yönü şiddetin derecelendirilmesinde ve dolayısıyla 1894 Depremi'nin şiddetinin belirlenmesinde de önemli rol oynar. Bu nedenle 10 Temmuz Depremi; zeminine, binasına, sismik yönüne göre bazı yerlerde çok yıkıcı, bazı yerlerde de hafif denebilecek bir etkiye neden olmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu farklılığın aynı bölge içinde veya birbirine yakın yerlerde bile ortaya çıkmasıdır. Yoksa depremin merkezinden uzaklaştıkça hissedilen şiddet farklılığı değildir. Zira, merkezden uzaklaştıkça ortaya çıkan farklılığın yukarıda bahsedilen şiddet cetvelleri kriterleri ve deprem şiddetinin derecesiyle ilgisi yoktur.

Yine de, 1894 Depremi'nin merkez üssünün neresi olduğu sorusu, bu başlık altında durulması gereken bir başka noktadır. Zira, depremin etkilerini anlayabilmek için bunun bilinmesi gerekir. Eginitis, yaptığı tespitlerden hareketle, depremin merkezinin bir nokta olmayıp, büyük eksene paralel yönde ve eksen uzunluğu kadar bir

¹⁶⁸ YEE, 11/24, s. 10.

¹⁶⁹ F. Öztin, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁷⁰ YEE, 11/24, s. 11, 13.

¹⁷¹ F.Öztin, *a.g.e.*, s. 52.

yeraltı kırığında gerçekleşmiş olabileceğini ve bu depremin tektonik bir deprem olduğunu ifade eder.¹⁷² Jeolog Halil Edhem Bey de, muhtemelen Eginitis'in görüşünden hareketle,¹⁷³ depremin merkezinin belli bir noktada olmayıp büyük bir alana yayılmış olabileceğini belirtir.¹⁷⁴ Ancak, Halil Edhem Bey, daha sonra tercümesini yaptığı bir jeoloji çalışmasında, 1894 Depremi'nin merkez üssünün İzmit Körfezi olduğunu dile getirir.¹⁷⁵ Dönemin bazı gazetelerinde de depremin Asya, yani Anadolu tarafında olduğuna dair haberler yer alır. Nitekim, *The Levant Herald*, depremden sonraki ilk sayısında depremin sismik yönü, etkilediği alandaki yıkıcı etkisinin nedenleri hakkında bilgi verirken, merkezinin de Anadolu yakasında olduğunu ifade eder.¹⁷⁶

Tüm bu çalışmalara rağmen o dönemde depremin merkezi konusunda farklı görüşler ileri sürenler de olmuştur. Nitekim, ileride görüşlerine daha detaylı olarak değinilecek olan maden mühendisi Mösyö Schneider depremden birkaç gün sonra *Moniteur Oriental* gazetesine verdiği demeçte; depremin merkezinin Yeşilköy olduğunu, hatta Büyükada, Heybeliada ve Yeşilköy üçgeni içinde yer alan bir yanardağın faaliyete geçmesi sonucu meydana geldiğini ve bu durumun güneş lekelerinden kaynaklandığını öne sürer.¹⁷⁷ Aynı iddia, daha sonra Avusturyalı kimyager Joseph Nowack tarafından da gündeme getirilir.¹⁷⁸

Esasen bu görüşlerin gazetelerde yer alması üzerine söz konusu tartışmalara Avrupalı bilim adamlarının ağızından cevap vermeyi ve bu şekilde spekülasyonların önüne geçmeyi amaçladığı anlaşılan mabeyn tercümanlarından Louis Sabuncu'nun iddiası ise, oldukça ilginçtir. Ona göre, depremin merkezi İstanbul değil, Bursa'dır ve deprem Hüdavendigâr Vilayeti'nden başlayarak Mudanya, Adalar ve İstanbul'a doğru

¹⁷² YEE, 11/24, s. 22, 29.

¹⁷³ Daha önce de ifade edildiği gibi, Halil Edhem Bey bir jeologdur. Bu sebeple Halil Bey, gerek gazetede ki makalesinde, gerekse biraz daha geliştirerek yayınladığı risalesinde depremleri hem bir jeolog olarak izah etmiş, hem de deprem konusundaki çalışmalardan yararlanmış. Söz konusu çalışmalarda Eginitis'ten bahsedilmemekle birlikte, Eginitis'in raporundaki ifadelerin benzer şekilde yer alması; ayrıca, bu çalışmaların Eginitis'in raporunun hazırlamasından sonra kaleme alınmış olması merkez üssü konusunda profesörün görüşlerinden yararlanmış olabileceği izlenimini uyandırır.

¹⁷⁴ H. Edhem Bey, *a.g.r.*, s. 26; 21 Ağustos 1894 (19 S 1312), *Sabah*, nr. 1806, s. 2.

¹⁷⁵ H. Edhem Bey, *Muhtasar İlm-i ...*, s. 73. Daha önce de izah edildiği gibi, Halil Bey, bu eseri tercüme etmiştir. Ancak, eserin orijinal metni olmadığından bu bilgilerin Halil Bey'e mi, yoksa müellife mi ait olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Öte yandan jeoloji hakkında yazılmış bir eserde özellikle 1894 Depremi'nden bahsedilmiş ve Halil Bey'in daha önceki çalışmalarındaki bilgilerin verilmiş olması bu yorumun Halil Bey'e ait olabileceğini düşündürmektedir.

¹⁷⁶ 16 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 28, s. 344. Bu görüşe rağmen, *The Levant Herald*'ın gezici muhabirlerinden biri, depremin merkez üssü konusunda Büyükada-Yalova-Yeşilköy üçgeninin kesişme noktasında olduğunu ifade ederek, depremin buradan diğer yönlere dağıldığını belirtir (16 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 28, s. 347).

¹⁷⁷ Y.PRK.TKM, 32/13, 17 M 1312 (21 Temmuz 1894); HR.MTV, 513/68, 31 Temmuz 1894; HR.MTV, 697/48. Schneider, depremin merkezi ve sebeplerine dair iki makale neşreder. Bu makaleler Rıza Bey tarafından tercüme edilerek padişaha takdim edilir (Y.PRK.TKM, 32/13, 21 Temmuz 1894/17 M 1312).

¹⁷⁸ HR.MTV, 697/54, 8 Nisan 1895 ; Y.A.HUS, 324/98, 18 Nisan 1895 (21 L 1312).

güneybatı kuzeydoğu istikâmetine yayılmıştır. Sabuncu, tahminî 650 km.lik bir alana yayıldığını ifade ettiği depremin, merkezden çevreye doğru yayılma şiddetini gösteren iki de cetvel hazırlamıştır.¹⁷⁹ Sabuncu'nun depremin merkezinin Bursa olduğuna dair öne sürdüğü gerekçeler, bilimsellikten uzak görünmektedir. Zira, Bursa ve Yalova'da kükürtlü suların çamur ve ufak taşlarla çıktığı, Adapazarı bentlerindeki suların yükseldiği şeklindeki belirtiler bir tarafa bırakılırsa,¹⁸⁰ depremin İstanbul'dan önce Bursa'da hissedildiği ve Mudanya'da depremin daha şiddetli olduğu şeklindeki verilerin bilimsellikten uzak ve subjektif değerler olduğu görülür. Çünkü, yukarıda da izah edildiği gibi, şiddet kavramı algılamalara göre değişir. Bununla beraber dönemin teknik imkânları açısından depremin daha önce nerede hissedildiğini bilmek de olanaksızdır. Bu nedenle Sabuncu'nun, bilimsel gerçeklerle örtüşmeyen bu zoraki yorumunun altında yatan neden, muhtemel depremlerin İstanbul'un dışında cereyan edeceğine halkı inandırmak ve teskin etmek olmalıdır. Tüm bu yorumların dışında günümüz deprembilimcileri de, 1894 Depremi'nin merkeziyle ilgili dönemin tartışmalarını aratmayacak birtakım tespitler yapmışlardır.¹⁸¹

Depremin yayılma alanındaki hızı, bu bölümde üzerinde durulacak son noktadır. Eginitis, bu noktaya da değinerek depremin yayılma hızını tespit eder. Buna göre, deprem saniyede 3 km. hızla Paris'e,¹⁸² 3,5 km. hızla Pavlovsk [Rusya]'a ve 3,6 km. hızla Bükreş'e ulaşır.¹⁸³ Bu veriler doğru kabul edildiğinde, 1894 Depremi'nin yayılma hızı açısından oldukça hızlı bir deprem olduğu söylenebilir.

Son söz olarak; depremin etkilediği alan ve bu alan üzerindeki tesirleri konusunda dönemin çalışmaları değerlendirildiğinde en bilimsel verilerin Eginitis'e ait olduğu görülmektedir. Zira, Eginitis, 10 Temmuz Depremi'ni bilimsel olarak tetkik etmek üzere çağırılan bir deprembilimcidir. Bunun dışında bir deprembilimci olmamasına rağmen jeoloji tahsili yapması bakımından dönemin diğer çalışmalarından

¹⁷⁹ Y.PRK.TKM, 32/13, 21 Temmuz 1894 (17 M 1312).

¹⁸⁰ Çünkü, bazı bilim adamlarına göre, bu belirtiler depremlerin habercisi olabilecek niteliktedir.

¹⁸¹ Bir dönem İstanbul Kandilli Rasathanesi Müdürlüğü yapmış olan Muammer Dizer, depremin merkezinin İstanbul'dan 30 km. uzaklıkta ve İmralı Adası'nın kuzeybatısında 33 km. derinlikte olduğunu ifade ederken (*Deprem*, İstanbul 1991, s. 51); Ahmet Ercan, merkezin Yassıada üçgeni denilen Yassıada-Kınalı- Çekmece üçgeni içinde (*a.g.e.*, s. 79); N. Öcal, Adapazarı (*a.g.e.*, s. 114) ve N. P. Erdem-E. Lahn ise, dış merkezin Marmara Denizi'ndeki doğu çukuru olduğunu belirtirler (*a.g.e.*, s. 48).

¹⁸² Depremden yaklaşık 20 gün sonra Paris'te çıkan *Orient* gazetesinde Senmor (?) Rasathanesi müdürünün açıklaması da Eginitis'i doğrular niteliktedir. Buna göre, İstanbul'da deprem meydana geldiğinde 16 dakika sonra Paris rasathanesindeki sismograf tarafından hissedilmiş ve İstanbul-Paris arasındaki mesafeyi saniyede 3.125 m. hızla kat etmiştir (HR.MTV, 697/49, 2 Ağustos 1894). Gazetenin yayınlanma tarihi göz önüne alındığında Eginitis'in bu bilgiyi Hariciye Nezareti kanalıyla edinmiş olması da muhtemeldir.

¹⁸³ Eginitis raporda, 1894 Depremi'nin yayılma hızını Davison hesaplarına göre yaptığı Locride Depremi'ndeki yayılma hızı ile kıyaslar. Buna göre, Locride Depremi'nin Birmingham'a ulaşan yayılma hızı 3 km, yani 1894 Depremi ile hemen hemen aynıdır (YEE, 11/24, s. 24).

ayrılan Halil Edhem Bey'in çalışmalarını da nispeten bilimsel çerçevede değerlendirmek gerekir.

1894 Depremi, etkilediği alanın sınırları açısından oldukça geniş bir alana yayılmıştır. Dönemin deprembilimcileri ve bilim adamlarının yaptığı çalışmalar incelendiğinde, bu durumun sebebinin -günümüz bilim çevrelerinden çok da farklı olmayarak- depremin iç merkez derinliğiyle izah edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Dönemin teknik imkânları çerçevesinde yürütülen bu çalışmalarda, iç merkez derinliği 30 km.nin üstünde tespit edilmiştir. Marmara depremlerinin çoğunun 0–10 km. arasında olduğu düşünülürse, 1894 Depremi'nin Marmara Depremleri içerisinde derin sayılabilecek bir deprem olduğu söylenebilir. Öte yandan dönemin deprembilimcisi Eginitis tarafından depremin şiddeti, merkez üssü ve hızı konusunda da bazı veriler sunulmuştur. Bu doğrultuda 1894 Depremi'nin şiddetinin daha sığ depremlere göre az, hızı açısından hızlı olduğu belirlenmiş; ancak, merkez üssü dönemin teknik imkânlarının yetersizliği sebebiyle tam olarak tespit edilememiştir. Yine de yaptığı tetkikler doğrultusunda merkez üssü hakkında bir yorum yapan Eginitis, depremin merkezinin İzmit Körfezi ekseninde olduğunu ifade eder. Bu tespit, bölgede cereyan etmiş depremlerin etkileri açısından değerlendirildiğinde makul görünmektedir.

Teknik ve sismik konularla ilgili yeni tespit yapmak bu çalışmanın kapsam ve amacının dışında olmakla beraber, yine de söz konusu veriler ışığında depremin merkezi konusunda bir tespit yapılabilir. Gerek dönemin bilimsel çalışmaları, gerekse ileride ele alınacak olan depremin hasar gören yerlerdeki etkilerinden hareketle, 1894 Depremi'nin merkezinin Marmara Denizi'nin doğusunda olduğu söylenebilir. Ancak, çoğu kere 1999 Gölcük Depremi'yle benzerlik kurularak aynı merkez olduğu düşünülen 1894 Depremi merkezinin daha batıda, yani İstanbul Adaları ile İzmit Körfezi arasında bir yerde olma ihtimali daha kuvvetlidir. Zira, hasar tespit raporlarının ortaya koyduğu rakamlar ve bu hasarların niteliği dikkate alındığında,¹⁸⁴ depremin yarattığı tesirin binaca 1999 Depremi'yle kıyaslanamayacak kadar az olduğu görülür. Öte yandan 1894 Depremi'nde bu bölgenin zemininde meydana gelen bazı fiziksel değişimler ile Marmara Denizi depremlerinin tarihsel süreç içerisinde gösterdiği benzer etkiler de, bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

¹⁸⁴ İleride ele alınacağı gibi, İzmit'te hasarlı hane sayısı 600'dü ve bunun tamamı ikinci derece hasarlıydı.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHASEBE

Depremler esas itibariyle yerkürede meydana gelen fizyolojik değişimlerse de, onları asıl önemli kılan insanlar üzerindeki etkileridir. Zira, depremlerin sebebiyet verdiği rakamsal kayıplar -ölü ve yaralı sayısı ile hasar gören yerler- insanoğlunun depremleri kontrol altına alma ve/veya en azından önceden tahmin ederek muhtemel kayıpları asgariye indirme çabalarında etkili olmuştur. Nitekim, bu çabanın bir tezahürü olarak bir yerin depremselliğinin tespiti sorunu ortaya çıkmış ve bu sorunu çözmek için belirlenen kriterlerin başında depremlerin sebep olduğu kayıpların boyutu ilk sırayı almıştır. Öte yandan bu rakamsal veriler depremlerin büyüklüğünün tespitinde; hatta tedbirlerin belirlenmesinde önemli rol oynar. Şüphesiz ki; depremlerin büyüklüğünün tespitinde maddi kayıplar tek ölçüt değildir. Nitekim, aletsel büyüklüğüne göre şiddetli olan bazı depremlerde maddi kayıplar, aletsel olarak daha hafif olan bazı depremlerden az olabilmektedir. Dolayısıyla kayıpların çokluğu her zaman depremlerin büyük olduğu anlamına gelmez ve bu sebeple depremlerin büyüklüğünün tespitinde başka bazı kriterler de söz konusudur.

Tüm bunların yanında depremlerin neden olduğu maddi kayıpları önemli kılan bir başka husus, toplumlar üzerindeki etkilerinin belirlenmesinde önemli bir ölçü olmasıdır. Zira, depremler kimi zaman göç, salgın hastalıklar, ekonomik hayatın sekteye uğraması gibi toplumsal olaylara neden olabilmektedir.

Hasar, ölü ve yaralı sayısının tespiti, yukarıda saydığımız birçok kriterin oluşturulmasının yanı sıra sıradan insanlar için de bir merak konusudur. Çünkü, deprembilimciler dışındaki çevrelerin depremleri tanımlamasında ve anlamlandırmasında genellikle bu kriterler esas alınır. Öte yandan bu sayım işi, devletlerin deprem sonrasında yapacağı ve yürüteceği işlerin tespitinde de rol oynar.

Bu başlık altında 10 Temmuz günü meydana gelen 1894 Depremi'nin neden olduğu maddi kayıplar üzerinde durularak bu deprem, söz konusu kriterler açısından değerlendirilecektir. Bu minvalde, ilk başlıkta ölü ve yaralı sayısı, ikinci başlıkta da hasar gören yerler hakkında bilgi verilecektir.

II.I. ÖLÜ VE YARALI SAYISI

Marmara Denizi'nin doğusunda periyodik olarak cereyan eden ve bu bölgenin depremselliğinin belirlenmesinde etkili depremlerden biri olan 1894 Depremi'nin neden olduğu can kaybı ve bedensel hasarın tespiti, bu depremi inceleyenler için son derece büyük problemlerden biridir. Zira, deprem sonrasında halkın endişelerini arttıracakı gerekçesiyle gazetelere sansür uygulanması; deprem sonrasında ölü-yaralı sayısı hakkında hazırlandığını bildiğimiz bazı listelere arşivlerde ulaşamaması,¹ mevcut belgelerin çoğu kere spesifik ve mevzii rakamlar vermesi; bu mevzii rakamların da zaman zaman birbiriyle çakışması gibi durumlar ölü ve yaralı sayısının tespitini zorlaştırmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, ölü/yaralı sayısı hakkında bilgi veren kaynakların kimi zaman çöken bir binayı tanımlarken farklı yer veya mahalle ismi zikretmesi, aynı rakamların iki kere toplama dâhil edilme tehlikesini beraberinde getirmektedir.

Dönemin vesikaları incelendiğinde, depremden hemen sonra tespit çalışmalarının başlatıldığı görülür. Öncelikle belediyeler, askerî daireler, zaptiye, meşihat gibi resmî kurumlar ve depremden hemen sonra özel olarak görevlendirilen memurlar kendi sorumluluk alanları dâhilinde olan mahallerdeki ölü/yaralı sayısını tespite başlar. İleride ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, II. Abdülhamid'in ölü/yaralıların kimliklerinin ve hasar gören yerlerin tespiti için Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti'ni görevlendirmesinin ardından da söz konusu kurumlar, depremden sonraki birkaç saat içinde yukarıdaki kurumların ve görevli memurların verilerini de göz önünde bulundurarak ölü ve yaralıların kimliklerini içeren zabıtlar düzenler ve Yıldız Sarayı'na bildirirler.

Özellikle depremin ilk haftası bu zabıtlar düzenli olarak Bâbîâlî'ye iletilir. Daha sonra da Şehremaneti tarafından ilk günlerde zabıtlarda isimleri geçenlerin neredeyse tamamının yer aldığı bir liste hazırlanır.² Ancak, gerek ilk zabıtlarda, gerekse daha sonra defter şeklinde düzenlenen listede karşımıza çıkan en önemli sorun, ölü ve yaralıların künyelerinin her zaman tam olarak yer almayıp, bazı yerlerde ölü veya

¹ Bu listelerden biri Bâbîâlî Evrak Odası Nezaret Gelen Giden Defterlerinde tespit edilmiştir. Defterde “hareket-i arz nedeniyle ne kadar vefeyât ve mecrûhîn olduğuna dair tanzim edilen defterin takdimi” ifadesi yer alır (*BEO.NGG.d*, nr. 685, sr. nr. 121, 25 Temmuz 1894/21 M 1312). Ancak, sıra numaraları üç haneli evrakların akıbeti bilinmediğinden bu belgeye ulaşmamız mümkün olmamıştır.

² Elimizde bu şekilde hazırlanmış yalnızca bir liste bulunmaktadır. Listenin tarihi tam olarak belli değilse de, listede ismi geçenlere ve söz konusu isimlerin depremin ilk günlerinde tespit edilenler olduğuna; öte yandan depremin ilk haftasında deprem nedeniyle ne kadar vefat ve yaralı olduğunun sorulduğu tezkereye bakılırsa (*BEO.AYN.d*, nr. 1687, s. 109, 15 Temmuz 1894/11 M 1312) listenin depremin ikinci haftasının başında düzenlendiği düşünülebilir.

yaralıların sayısının toplu olarak verilmesidir. Örneğin, kimi belgede bir yerdeki toplam ölü sayısı verilirken,³ bir başka belgede aynı yerleşim biriminde ölen kişilerin tam adı⁴ verilebilmektedir. Dolayısıyla toplu olarak verilen rakamların içinde, isimleri tek tek zikredilenlerin olup olmadığını tespit etmek oldukça güçtür. Öte yandan isimleri tespit edilemeyenlerden bazıları da dinî aidiyetiyle, “bir İslam çocuğu”, “bir Hıristiyan” gibi ibarelerle yer alırken;⁵ bazıları da “bir Hıristiyan familyası”, “birkaç kişi”⁶ gibi ifadelerle anılır. Söz konusu muğlâk ibareler tespit işlemini zorlaştıran bir başka unsurdur. Tüm bunlar alt alta değerlendirildiğinde ölü/yaralı sayısının tespitinin güçlüğü daha iyi anlaşılır.

Ölü ve yaralı sayısı hakkında bilgi veren diğer bir kaynak da gazetelerdir. Bilindiği gibi, gazeteler, ilk andan itibaren konuyla yakından ilgilenirler. Ancak, ölü/yaralıya ilişkin bu ilgi sadece üç gün sürer. Zira, ileride ayrıntılarıyla ele alınacak olan, II. Abdülhamid’in halkı endişeye sevk edici deprem haberlerine karşı gazetelere uyguladığı ihtar ve kapatma cezaları gazetelerin otokontrol mekanizmasını harekete geçirir ve ölen yahut yaralananlara dair haberler yerini sarsıntılıların giderek hafiflediği, herkesin işinin başında olduğu ve toplanan iane haberlerine bırakır. Bu nedenle yalnızca gazetelere yansıyan bu yöndeki maddi kayıpları göz önüne alarak bir tespit yapmak oldukça zordur ve eksiktir. Tüm bunların yanı sıra gazetelerde de, belgelerdekine benzer sorunlarla karşılaşılır. Söz konusu sorun, özellikle Kapalıçarşı’da ölenlerin/yaralananların sayısının tespitinde daha da büyür. Nitekim, gazeteler Kapalıçarşı’daki ölü/yaralı haberlerini genellikle toplu⁷ ve bazen de çelişkili olarak⁸ verirler. Birbiriyle çelişen haberler, belgelerde de karşımıza çıkar.⁹

Bâbîâli basını dışında yabancı dilde yayım yapan gazeteler ile Avrupa’daki gazetelerde de özellikle ölü sayısına ilişkin bazı rakamlar vardır. Nitekim, *The Levant*

³ Çarşı enkazında 19 kişi (Y.PRK.ŞH, 4/92, 10 Temmuz 1894/6 M 1312); Bakırköy (Makriköy)’de 2 kişi gibi (Y.PRK.ZB, 13/50).

⁴ Samatya’da kömürcü Dimitri’nin zevcesi Arasto kadın, Samatya’da derici Hristo’nun kızı Zafirice, Bakırköy’de kuyucu Hırvat Yanko gibi (Y.PRK.ŞH, 7/16, 1894/1312).

⁵ Y.PRK.ZB, 13/50, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); 13/52; Y.PRK.ŞH, 7/16, 1894 (1312).

⁶ Y.PRK.ZB, 13/50, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); Y.PRK.ŞH, 5/4, 16 Temmuz 1894 (12 M 1312); 7/16 (1312).

⁷ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Sabah*, nr. 1766, s. 1; 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Saadet*, nr. 3020, s. 2; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4809, s. 3; 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Saadet*, nr. 3021, s. 1.

⁸ Nitekim, 12 Temmuz tarihli *Saadet* gazetesinde, 11 Temmuz günü alaturka saatle saat 11.00 [gazetede alaturka saatle akşam mı, yoksa sabah mı olduğu belirtilmediğinden günümüz saat ölçülerine göre bir değerlendirme yapılamamıştır]’e kadar çarşı enkazından çıkarılan ölü sayısının 135’i bulunduğu belirtilirken (12 Temmuz 1894/8 M 1312, nr. 3020, s. 2); ertesi günkü nüshasında çarşı enkazından 117 kişinin ölü olarak çıkarıldığı ifade edilmektedir (13 Temmuz 1894/9 M 1312, nr. 3021, s. 1).

⁹ 10 Temmuz tarihli Şehremaneti tezkeresine göre, Kapalıçarşı’da ölenlerin sayısı 19 iken (Y.PRK.ŞH, 4/92, 10 Temmuz 1894/6 M 1312); ertesi gün Yıldız’a sunulan tezkerede ölü sayısı 12 olarak verilir (Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894/7 M 1312).

Herald yaklaşık olarak nüfusun her altı binde birinin hayatını kaybettiğini belirtirken;¹⁰ *Moniteur Oriental*, 12 Temmuz tarihli nüshasında, ölü sayısını 135, yaralı sayısını 144¹¹ ve Viyana’da yayımlanan *Fremden Blatt* da ölü sayısını tahminî 100 olarak verir.¹² Gazeteler dışında döneme ait depremde hayatını kaybedenlerin sayısına ilişkin bir başka veri de aynı yıl Paris’te kimliğini tespit edemediğimiz Oscar Bey Rendelmann isimli bir şahıs tarafından hazırlanan risalede karşımıza çıkar. Oscar Bey’in verdiği bilgilere göre, 13 Temmuz gününe kadar enkaz altından çıkarılan ceset sayısı 225’tir.¹³ Görüldüğü gibi, yayımların birbirleri arasında bir tutarlılık yoktur. Diğer taraftan söz konusu yayımlarda karşımıza çıkan en önemli sorun, tahminî rakamlar öne sürmeleri ve bu rakamları neye dayanarak verdiklerini izah etmemeleridir.

1894 Depremi’nin sebebiyet verdiği ölü/yaralı sayısı hakkında günümüz araştırmacılarının ise, genel bir eğilim olarak dönemin gazetelerini dikkate aldıkları görülür. Zira, zikredildiği gibi, ilk üç gün dönemin basınında ölü-yaralılara ilişkin rakamlara oldukça geniş yer verilmiştir. Öte yandan belgelerin aksine, gazetelerde ölen ya da yaralanan kişilerin tek tek künyelerinin yanı sıra toplu ölü ve yaralı sayılarının verilmesi de tespit işini kolaylaştırmış gibi görünmektedir. Ancak, gazetelerde yer alan bu toplu rakamlar, Kapalıçarşı’daki ölü/yaralı sayısı örneğinde olduğu gibi, genel olarak çelişkilidir.¹⁴ Bununla birlikte gazetelerde adı geçen depremzedeler tek tek sayıldığında da karşımıza birbirinden farklı rakamlar çıkar.¹⁵

Oldukça karmaşık ve çelişik görülen bu duruma rağmen günümüz araştırmacıları dönemin gazetelerine dayalı olarak bazı tespitlerde bulunmuşlardır.

¹⁰ 16 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 28, s. 342.

¹¹ A. Batur, *a.g.m.*, s. 28.

¹² Y.PRK.GZT, 4/16, 12 Temmuz 1894.

¹³ O. B. Rendelmann, *a.g.r.*, s. 20. Pamukçıyan, aynı tarihe kadar tespit edilen ölü sayısını 138, yaralı sayısını da 156 olarak verir (Kevork Pamukçıyan, “Depremler- Osmanlı Dönemi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 35). Bununla birlikte deprem sırasında Adapazarı’nda olan ve depremin buradaki etkileri hakkında gözlemlerine yer veren Dybowski, *La Nature* dergisinde yayımlanan yazısında yalnızca Adapazarı’nda deprem nedeniyle 60 kişi öldüğünü belirtir (F. Öztin, *a.g.e.*, s. 52).

¹⁴ Nitekim, 12 Temmuz tarihli *Sabah* gazetesinde, 11 Temmuz günü akşamına kadar ölü sayısının 75, belediye memurlarına müracaat eden 700 kadar yaralının 170’i ağır, 100 kadar da hafif olduğu belirtilirken (12 Temmuz 1894/8 M 1312, nr. 1767, s. 2); aynı günkü *Saadet* gazetesinde ölü sayısı 135, yaralı sayısı 144 (12 Temmuz 1894/8 M 1312, nr. 3020, s. 1) ve *Tercümân-ı Hakikat*’te de ölü sayısı 112, yaralı sayısı da 146 olarak verilir (12 Temmuz 1894/8 M 1312, nr. 4809, s. 2).

¹⁵ Gazetelerde yer alan birkaç, bazı, 5–6 kişi gibi ifadeler dikkate alınmadan bir hesap yapıldığında asgari, söz konusu ifadelerden en az 3 veya 5–6 ifadesinden de en az 5 kişi oldukları düşünülerek bir hesaplama yapıldığında da azami sayıya ulaşılır. Buna göre, *Saadet* gazetesinde toplam ölü sayısı 212 ila 215, yaralı sayısı 132 ila 135 (11 Temmuz 1894/7 M 1312, nr. 3019, s. 1; 12 Temmuz 1894/8 M 1312, nr. 3020, s. 1; 13 Temmuz 1894/9 M 1312, nr. 3021, s. 2; 15 Temmuz 1894/11 M 1312, nr. 3023, s. 2); *Sabah* gazetesinde ölü sayısı 155 ila 189, yaralı sayısı 201 ila 204 (11 Temmuz 1894/7 M 1312, nr. 1766, s. 1; 12 Temmuz 1894/8 M 1312, nr. 1767, s. 2; 13 Temmuz 1894/9 M 1312, nr. 1768, s. 1–2; 15 Temmuz 1894/11 M 1312, nr. 1769, s. 1; 16 Temmuz 1894/12 M 1312, nr. 1770, s. 1); *Tercümân-ı Hakikat*’te de ölü sayısı 130, yaralı sayısı 299’u bulur (11 Temmuz 1894/7 M 1312, nr. 4808, s. 1; 12 Temmuz 1894/8 M 1312, nr. 4809, s. 3; 13 Temmuz 1894/9 M 1312, nr. 4810, s. 2).

Osmanlı Devleti'ndeki depremlere ilişkin pek çok çalışması olan C. Finkel & N. Ambraseys, *Saadet, Sabah ve Tercümân-ı Hakikat*'e dayanarak ölü sayısını 280, yaralı sayısını 298 olarak verir.¹⁶ Öte yandan jeomorfolog Feriha Öztin ise, 1894 Depremi'ne dair her yerleşim bölgesinde vuku bulan ölü ve yaralı sayısının yer aldığı tabloda toplam ve “kesin” ölü sayısını 474, yaralı sayısını da 482 olarak gösterir.¹⁷ Öztin'in, tablodaki verilerin kaynaklarını zikretmemekle birlikte *10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu* adlı araştırmasında dönemin sansür rejimine atıfta bulunarak gerçek ölü/yaralı sayısının daha fazla olabileceğini öne sürmesi¹⁸ bu verilere genel olarak basın yoluyla ulaştığı izlenimini verir. Bununla beraber Öztin'in tabloyu hazırlarken kaynaklarda geçen toplu rakamları ve her gazetede yahut aynı gazetenin farklı nüshalarında geçen mükerrer isimleri de çalışmasına dâhil ettiği anlaşılıyor. Zira, yalnızca dönemin üç önemli gazetesinde geçen toplam rakamlar dikkate alınmadan sadece isimleri ile çıkarıldıkları mevkiî veya hangi nedenle öldüğü/yaralandığı belli olan ve bir gazete nüshasında zikredilen ismin mükerrerleri dışındaki şahıslar sayıldığında ölü sayısı 170, yaralı sayısı da 248'i bulmaktadır.¹⁹ Görüldüğü gibi, yalnızca basına dayalı olarak yapılan tespit çalışmaları arasında bile belli bir mutabakat yoktur. Öte yandan belgelerdeki verilerle kıyaslandığında ortaya konan bu rakamsal verilerin son derece yanıltıcı olduğu da görülür.

Peki, ama aynı kaynaklara dayanarak yapılan çalışmalar arasında ortaya çıkan bu farklılığın sebebi nedir? Bu sorunun birkaç cevabı olabilir: birincisi, enkaz altından çıkarılan kişilerin yer tespiti yapılırken zaman zaman farklı yerlerin zikredilmesi sebebiyle bir kişinin birden fazla sayılma ihtimali; ikincisi, ilk günlerde ölü/yaralı olarak gazetelere yansıyan isimlerin gerçekte ölüp ölmediğinin yahut yaralanıp yaralanmadığının araştırılmaması veya basında yayımlanmaması; üçüncüsü, hükümetin

¹⁶ C. F. Finkel & N. N. Ambraseys, “10 Temmuz 1894 Marmara Denizi...”, s. 3.

¹⁷ F. Öztin, *a.g.e.*, s. 20. Öztin'in verileri, 1894 Depremi hakkında yapılan en kapsamlı araştırma olarak kabul edildiğinden aynı konu hakkında yapılmış diğer çalışmalarda da zikredilir (F. Ürekli, *a.g.e.*, s. 38; Osman Köker, “Sansüre Uğramış Bir Deprem”, *Toplumsal Tarih*, sayı 69, Eylül 1999, s. 4; TÜDAV Kıyı Yönetimi Grubu, “Deprem, Su Hareketleri ve Kıyılarımız”, *İstanbul, Deprem Özel Sayısı*, sayı 31, Ekim 1999, s. 75; Y. Selim Karakışla, “Arşivden Bir Belge: 1894 Depreminde Ölenlerin Ailelerine Yardım”, *Toplumsal Tarih*, sayı 71, Kasım 1999, s. 29; M. Ö. Alkan, “Toplumsal ve Siyasal ...”, s. 11).

¹⁸ F. Öztin, *a.g.e.*, s. 7, 9, 20.

¹⁹ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Saadet*, nr. 3019, s. 1; *Sabah*, nr. 1766, s. 1; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4808, s. 1; 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Saadet*, nr. 3020, s. 1; *Sabah*, nr. 1767, s. 2; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4809, s. 3; 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Saadet*, nr. 3021, s. 2; *Sabah*, nr. 1768, s. 1-2; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4810, s. 2; 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Saadet*, nr. 3023, s. 2; *Sabah*, nr. 1769, s. 1; 16 Temmuz 1894 (12 M 1312), *Sabah*, nr. 1770, s. 1. Bununla birlikte söz konusu hususlar dikkate alınmadan, yani toplu ölü/yaralı sayısı da dâhil edilerek bir hesap yapılırsa, bu rakamlar ölü sayısı için en az 400, yaralı sayısı da 500'ü bulmaktadır.

resmî rakamlara ilişkin gazetelere hiçbir yazılı açıklamada bulunmaması²⁰ ve dördüncüsü de ölü/yaralı sayısını toplu olarak verilen yüksek rakamlar üzerinden hesaplayarak 10 Temmuz Depremi'nin büyük bir deprem olduğunu kanıtlama arzusu.

Daha önce de ifade edildiği gibi, ölü ve yaralı sayısının tespiti, depremlerin büyüklüğünün tanımlanmasında ve depremlerin sosyal açıdan etkilerinin belirlenmesinde önem arz eder. Ancak, bunların dışında bu hususu önemli kılan bir başka nokta, deprem mağdurlarının tespitidir. Osmanlı hükümeti de, bu noktaya ve hatta deprem sonrasında yürütülecek çalışmaları belirlemek amacıyla 10 Temmuz Depremi'nin neden olduğu maddi kayıpların tespitine önem verdi.

Depremi ilk şokunun atlatılmasından hemen sonra belediye memurları, polis, jandarma ve ameleler tarafından enkaz kaldırma ve kurtarma çalışmaları başlatıldı.²¹ Çalışmalar yürütülürken enkaz altından ölü/yaralı olarak çıkarılanların kimlikleri ve çıkarıldıkları yerler de zabıtlar halinde tutuldu. Öte yandan enkaz altında olmayıp deprem korkusuyla ölen veya hasar gören yapılardan düşen taş vs. gibi nesnelere sonuca hayatını kaybeden/yaralananlar da bu zabıtlarla kayıt altına alındı. Tespit edilen kişilerin kimlikleri Zaptiye Nezareti ve Şehremaneti tarafından günlük raporlar halinde Yıldız'a bildirildi.

Ölü ve yaralıların kimliklerine ilişkin ilk birkaç gün Yıldız Sarayı'na oldukça yoğun bir bilgi akışı olur. Zira, devlet kurumları, bir yandan hizmet verdikleri yapılarda depremin neden olduğu maddi hasar ve nüfus kayıpları hakkında bilgi verirken,²² diğer yandan da görevli memurlar aracılığıyla kendi sorumluluk alanlarındaki yerleşim yerlerinde tespit edilen ölü/yaralıların kimliklerini bildirirler.²³ Yıldız'a bildirilen bu ilk zabıtlarda karşımıza çıkan en önemli sorun, genel olarak deprem mağdurlarından isimleri henüz tespit edilemeyenlerinin ya dini/etnik aidiyeti²⁴ ya da ölü/yaralı olarak buldukları yerlerin zikredilmesi²⁵ ve zabıtlarda geçen bazı şahısların ismine farklı

²⁰ Gerçi 11 Temmuz tarihli *Moniteur Oriental* gazetesi ilk gün açıklanan resmî rakamın 38 ölü, 72 yaralı olduğunu okuyucularına duyurur (A. Batur, *a.g.m.*, s. 27); ancak gerek Bâbiâli'deki basın organlarında, gerekse sair İstanbul basınında ölü/yaralı sayısına ilişkin herhangi bir resmî veri yayımlanmamıştır.

²¹ Y.PRK.ŞH, 4/102, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); Y.PRK.ZB, 13/50; 13/52.

²² Y.PRK.SGE, 6/30, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

²³ Y.PRK.ZB, 13/35, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); 13/50; 13/52; Y.PRK.ŞH, 4/92; Y.PRK.SGE, 6/32; Y.PRK.MYD, 15/6; 15/8; Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); Y.PRK.ASK, 99/13, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312); 93/51, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312); Y.PRK.ŞH, 5/4; 4/102, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312); 7/16 (1312).

²⁴ “Edirnekapı'da bir Hıristiyan”, “Acıçeşme Camii minaresinin düşmesiyle ölen bir Müslüman çocuk”, “Gedikpaşa'da Ermeni cemaatinden biri” (Y.PRK.ZB, 13/50, 10 Temmuz 1894/6 M 1312).

²⁵ “Fatih Mekteb-i Rüşdiyyesinde bir kişi”, “Baruthane'de bir amele”, “Makriköy'de iki vefat” (Y.PRK.ZB, 13/50, 10 Temmuz 1894/6 M 1312).

kurumlar tarafından gönderilen listelerde de rastlanılmasıdır.²⁶ Öte yandan özellikle yaralananların bir kısmının kendi hanesinde tedavi edilmesi sebebiyle zabıtaca hemen bir tespitin yapılamaması²⁷ da ilk günlere mahsus bir sorundur. Depremden hemen sonra detaylı bir çalışma yapılmadan mevcut bilgileri bir an önce bildirmeyi hedefleyen bu yoğun bilgi transferinin doğurduğu sorun, ilk günlerde belgelere yansıyan ölü/yaralı sayılarına ilişkin verilerin çok da sağlıklı olamayacağı izlenimini uyandırır. Nitekim, Şehremaneti tarafından eldeki bilgiler doğrultusunda toplu verilere dair yapılan ilk çalışmada, net ifadeler yerine muğlâk bazı ifadelerin kullanılması ilk günlere özgü bu sorunun sonucudur.

Genel olarak Yıldız Sarayı'nı, dolayısıyla II. Abdülhamid'i depremin neden olduğu maddi kayıplar hakkında bilgilendirme amacını taşıyan 11 Temmuz tarihli tahrirata göre, ölü sayısı Adalar da dâhil olmak üzere 70'i aşmıştır ve yaralı sayısı da 107 civarındadır.²⁸ Ancak, ilerleyen günlerde, enkaz kaldırma faaliyetlerinin devam etmesinin de etkisiyle, bu sayı arttı. Nitekim, depremin özellikle Avrupa kamuoyunda ilgi ve merak uyandırması üzerine II. Abdülhamid'in, Zaptiye Nezareti ve Şehremaneti'nden depremin başlangıcından altıncı gününe kadar vuku bulan ölü-yaralı sayısı ile hasar gören yerlerin nereleri olduğuna dair kendisine bilgi verilmesini istemesi²⁹ sonucu yapılan çalışma, deprem nedeniyle ölenlerin sayısının tahminî 150–160 civarında olduğunu ortaya koyar.³⁰

Görüldüğü gibi, ilk günlerde yalnızca depremin neden olduğu kayıplar hakkında bilgi verme amacını taşıyan bu çalışmalardaki veriler tahminîdir. Ancak, ilerleyen günlerde deprem nedeniyle hayatını kaybedenlerin/yaralananların tek tek kimliklerinin belirlendiği ve bu konuda resmî rakamlara ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Zira, benzer felaketlere maruz kalan pek çok devlette olduğu gibi, Osmanlı Devleti için de deprem mağdurlarını tespit edip, onlara gereken yardımları yapmak, sadece ölü/yaralı sayısını öğrenmekten daha öncelikli bir konu idi. Bu nokta, yaşanan felaket sonrasında yardım yapılacak deprem mağdurları hakkında düzenlenen belgeleri ön plana çıkarır. Nitekim, sonradan düzenlenen bu belgelerdeki veriler, öncekilere oranla daha güvenilirdir.

²⁶ Davutpaşa Kışlası'ndan Ertuğrul Miralaylı Naim Bey (Y.PRK.ZB, 13/50, 10 Temmuz 1894/6 M 1312). Aynı bilgi bir başka belgede “Yusuf Paşa civarında oturan Ertuğrul Miralaylı Naim Bey” şeklinde geçer (Y.PRK.ŞH, 5/4, 14 Temmuz 1894/10 M 1312)

²⁷ Y.PRK.ZB, 13/50, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

²⁸ Y.A.HUS, 302/53, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312).

²⁹ Abdülhamid'in bu talebinin nedeni, İngiliz kraliçesinin İstanbul'daki elçiliği aracılığıyla 10 Temmuz Depremi hakkında malumat istemesidir (YEE.d, nr. 1088, vr. 37, 15 Temmuz 1894/11 M 1312; BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 109).

³⁰ Y.PRK.BŞK, 37/17, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312).

Esasen iane verileceklerle ilgili yürütülen veya yürütülecek çalışmalar hakkında bilgi veren bu belgelerde geçen “hareket-i arz esnasında enkaz altında kalarak vefâtı vuku’ bulan 161 neferden...”,³¹ “hareket-i arz esnasında enkaz altında kalarak vefât eden 161 nüfusun eytâm ve erâmili için iâne...”³² ve “hareket-i arz esnasında enkâz altında kalarak vefât eden eşhâsın ailelerine iâne itâsı eşhâs-ı merkûmenin 161 neferden ibaret olduğu”nun belirtilmesi³³ ölü sayısının 161; “ ... hareket-i arz esnasında mecrûh olan ve şimdiki halde mikdâr-ı muhakkakı 378 nüfûsdan ibâret olan kesânın dahi ...” ifadesinin³⁴ yer alması da yaralı sayısının 378 olduğunu ortaya koyar. Söz konusu belgelerin ilkinin depremin üzerinden en az dört ay, sonuncusunun da altı buçuk ay sonrasına ait olması ve belgelerde sürekli aynı rakamların telaffuz edilmesi bu verilerin devletin ölü/yaralı sayısına ilişkin resmî rakamları olduğunu gösterir. Öte yandan belgelerden bazılarının padişahın konu hakkında çıkardığı iradelerden olması da söz konusu ihtimali kuvvetlendirir.

Bütün bunlardan anlaşılacağı gibi, hakkında çok fazla spekülasyon ve gazetelere uygulanan sansür nedeniyle eldeki verilerin çok da üzerinde olduğu tahminleri yapılan 10 Temmuz Depremi’nin neden olduğu ölü/yaralı sayısı hakkında, belgeleri göz ardı ederek ortaya konan rakamlar oldukça abartılıdır. Öte yandan yalnızca dönemin gazetelerine dayalı olarak bir tespit yapmak ve sansürü öne sürerek gerçekte ölen insan sayısının basına yansıyan rakamın birkaç katı olduğunu savunmak,³⁵ sorunu daha da ağırlaştırmaktadır. Gerçi gerek her yerleşim mahallindeki kayıpların tespitinde,³⁶ gerekse toplam rakamların gazetelere yansıtılmamasında söz konusu mazeret makulse de, belgelere sansürün uygulanamayacağı da bir gerçektir. Bu sebeple devletin ancak

³¹ *BEO.NGG.d*, nr. 685, sr. nr. 411, 8 Kasım 1894 (9 CA 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1697, s. 168, 16 Aralık 1894 (17 C 1312); İ.ŞE, Ş 1312/6, 31 Ocak 1895 (4 Ş 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1697, s. 228, 2 Şubat 1895 (6 Ş 1312).

³² MV, 83/49, 20 Ocak 1895 (23 B 1312).

³³ İ.ŞE, C 1312/15, 13 Aralık 1894 (14 C 1312).

³⁴ İ.ŞE, C 1312/7, 10 Kasım 1894 (11 CA 1312).

³⁵ Zira, bazı araştırmacılar, gazetelere uygulanan sansürü, ölü/yaralı sayısının daha fazla olduğunu kanıtı kabul ederek gerçek sayının bilinenin 3 veya 5 katı olabileceğini ifade etmektedirler (F. Öztin, *a.g.e*, s. 9).

³⁶ F. Öztin’in çalışmasında Kapalıçarşı, Adalar gibi yerleşim birimlerinde ölen ya da yaralananların sayıları verilmekte ise de (F. Öztin, *a.g.e*, s. 20), yukarıda bahsedildiği gibi, ölen/yaralananların künyelerini (yani, kim oldukları ve depreme nerede maruz kaldıklarını) içeren tam listelerin olmayışı ve eldeki listeler göz önünde bulundurularak yapılacak bir tespit de yanıltıcı olması, böyle bir çalışmanın yapılmasını engellemiştir. Ancak, ilk günlere ait listelere dayanarak şöyle bir tespit yapılabilir: Depremde en fazla can kaybı/yaralanma Sur İçi’nde idi. Özellikle Kapalıçarşı ile Edirnekapı arasında tespit edilen ölüm ve yaralanmalar diğer yerlerle kıyaslanamayacak kadar çoktu. İlk listelere göre, Sur İçi’nde ölenlerin sayısı 79 olup, bunun 32’i Kapalıçarşı’da hayatını kaybetmişti (Y.PRK.ZB, 13/50, 10 Temmuz 1894/6 M 1312; Y.PRK.ŞH, 4/92; Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894/7 M 1312; Y.PRK.ŞH, 5/4, 14 Temmuz 1894/10 M 1312; Y.PRK.ŞH, 7/16, 1894/1312). Yaralılara gelince, Sur İçi’nde 104 kişi, bunun da 18’i Kapalıçarşı’daydı (Y.PRK.ŞH, 4/92, 10 Temmuz 1894/6 M 1312; Y.PRK.ZB, 13/50; Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894/7 M 1312; Y.PRK.ASK, 93/51, 14 Temmuz 1894/10 M 1312, Y.PRK.ŞH, 5/4; 7/16, 1894/1312). Bu sonucun ortaya çıkmasında söz konusu yerleşim birimlerinde binaca zayıfın çok olmasının yanı sıra, ilk günlerde bu çevrelerden gelen bilgilerin daha çabuk Yıldız Sarayı’na ulaştırılması da etkili olmuş olabilir. Zira, telgraf hatlarının kesilmesi, yakın çevreden gelecek bilgi akışını bile engellemiştir.

iane kayıtlarından tespit edebildiğimiz resmî rakamlarına göre; ölü sayısı 161, yaralı sayısı da 378'dir. Bu noktada karşımıza iki soru çıkar: Biri, ölü/yaralı sayısının bu bölgede cereyan eden diğer depremlerle kıyaslandığında neden az olduğu; diğeri ise, ölü/yaralı sayısının az olmasına karşın neden hükümet tarafından kamuoyuna yansıtılmadığı veya yansıtılmak istenmediğidir.

İlk sorunun cevabı; depremin meydana geliş saati ve şekliyle ilgilidir. Zira, 10 Temmuz Depremi'nin öğle saatlerinde ve asıl yıkıma neden olan sarsıntının da öncü sarsıntının ardından meydana gelmesi can kaybının fazla olmasının önüne geçmiştir. İkinci sorunun cevabı ise; hükümetin, baştan beri depremle ilgili haberlerin kamuoyunu endişeye sevk etmesini engellemek istemesidir. Öte yandan bu bilginin kamuoyuyla paylaşılmasının herhangi bir anlamının olmayacağı da düşünülmüş olabilir. Nitekim, bu türden toplam sayı verilmesi yerine toplanan ianelerin miktarı ve kimlere, ne kadarının dağıtıldığının bilinmesi konusuna daha fazla hassasiyet gösterilmiş ve söz konusu haberler gazetelerin “tebligat-ı resmiye” sütunlarını doldurmuştur.

II.II. İLK HASAR TESPİTLERİ VE HASAR GÖREN-YIKILAN BİNALARIN SAYISI

1894 Depremi'nin yapılar üzerinde meydana getirdiği hasar ve bunların niteliği ya da niceliği hakkında ortaya konacak veriler, depremin etkilerini tespit etme açısından oldukça önemlidir. Zira, bu, 10 Temmuz Depremi'nin daha gerçekçi bir boyutta tanımlanmasını sağlayacağı gibi, etkilediği tüm yerleşim birimlerinde oluşturduğu hasar konusundaki merakı da giderecektir. Ancak, geçmişteki depremlerin neden olduğu maddi hasarların niteliğinin, yani yapılar üzerinde bıraktığı etkilerin³⁷ ve niceliğinin tespiti en büyük problemlerden biridir. Bu sorun, Osmanlı coğrafyasında meydana gelen depremler söz konusu olduğunda biraz daha karmaşıktır. Çünkü, yetkililer tarafından depremlerin oluşturduğu hasarın boyutlarını ortaya koymak ve bu çerçevede bir liste oluşturmak düşüncesi birinci derecede önemli görülmemiş;³⁸ hasarın tespitini yapıp bir bilanço çıkarmak yerine hasarlı yapıların onarımına daha çok önem verilmiştir. Bu noktada eldeki kaynakların verdiği bilgiler, hasarın boyutunu ortaya koyma açısından önem arz eder.

³⁷ Yıkılma, çökme, çatlama vb...

³⁸ N. N. Ambraseys-C. F. Finkel, 1766 Depremi'nden sonra İstanbul ve İzmit'te hasar gören camilerin hasarının niteliği hakkında düzenlenen tarihsiz bir listeden bahsetmekte; ancak, bu listenin yetersiz olduğunu ifade etmektedirler (N. N. Ambraseys-C. F. Finkel, *Türkiye'de ve Komşu...*, s. 133–135).

19. yüzyıla gelene kadar Osmanlı coğrafyasında meydana gelen depremlerin etkileri hakkında bir hasar tespiti yapmak oldukça zordur. Zira, vesika sayının azlığı³⁹ ve kaynakların dağınık oluşu⁴⁰ bu konuda gerçekçi bir tespit yapmayı zorlaştırır. Bunun yanı sıra eldeki kaynaklarda bulunan bilgiler, bir hasar tespit çalışması yapma ve hasarın niteliğini yahut niceliğini yansıtma açısından da oldukça yetersizdir.

19. yüzyıla gelindiğinde ise, durum biraz daha farklıdır. Zira, bürokrasinin gelişmesi sonucu resmî kurumlar arası bilgi akışının hızlanmasına bağlı olarak eldeki vesika sayısının artması; kamuoyunun bilgilendirilmesi yahut yönlendirilmesi amacıyla depremlere dair bilgilerin gazetelere yansması; deprem gibi doğal afetler sonrasında hasar gören yerlere ilişkin raporlar düzenlenmesi⁴¹ ve âfetzedelere yardım amacıyla iane sandıklarının oluşturulması⁴² 19. yüzyıl depremleri ve bunların etkileri hakkında daha fazla veriye ulaşılmasını sağlar. Ancak, bu defa da veri çokluğunun yarattığı bilgi kirliliği, eldeki verilerin kritik edilmesini gerektirdiğinden, bu durum, depremin neden olduğu kayıpların ve hasarın tespitini hem zorlaştırır, hem de karmaşık bir hale getirir.

II.II.I. İlk Hasar Tespitleri

Ardı ardına üç sarsıntıyla cereyan eden 10 Temmuz Depremi'nin neden olduğu hasarın tespiti depremin ilk şokunun atlatılmasından hemen sonra başladı. Şehirdeki

³⁹ 19. yüzyıl öncesine ait evrakın az olmasının nedenlerinin başında, 1846'da Bâbü'lî'de Hazine-i Evrak kuruluncaya kadar devlete ait evrakın dağınık ve birden fazla mekânda muhafaza edilmesi gelmektedir. Nitekim, bu dönemde, Hazine-i Evrak olarak kullanılan yerler, Yedikule civarında bir mahzen; Topkapı Sarayı'nda Divân-ı Hümâyûn toplantılarının yapıldığı Kubbealtı'nın yanındaki oda; Atmeydanı'ndaki mahzen-i atık; Sultanahmet'teki Çadır Mehterleri Kışlası ve Tomruk Dairesi idi. Bu duruma bir de, İstanbul'un fethi öncesine ait evrakın önemli bir kısmı ile fetihten sonraki döneme ait evrakın bir kısmının, çeşitli nedenlerle (yangın, sel gibi doğal afetler, çürüme ve kayıp olması) günümüze ulaşamamış olması ve bürokratik işlemlerin tek bir belge üzerinde yürütülmesi de eklendiğinde (Ali Akyıldız, "Hazine-i Evrak'ın Kurulması ve İlk Tasnif Usûlleri (1846-1856)", *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995, s. 72-73) belge sayısının az olmasının nedeni daha iyi anlaşılır.

⁴⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Osmanlı coğrafyasına ilişkin alınan tüm kararlar ile ilgili vesikalara sahipse de, bunların bir kısmının günümüze ulaşamaması nedeniyle vilayet, kaza gibi idarî birimlerin arşivlerinde yer alan vesikaların önemi giderek artmaktadır. Ancak, imparatorluğun parçalanma sürecinde yaşanan savaşlar yüzünden bunların da pek azının günümüze ulaşması ve bugün Osmanlı coğrafyası üzerinde birçok devlet kurularak çok sayıda devlet arşivinin olması sebebiyle söz konusu arşiv vesikalarının tamamına ulaşmak oldukça zordur (Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, İstanbul 2001, s. 53-60). Bunun yanı sıra depremde hasar gören yerlerin tespitinin hem sosyal, hem mimarî, hem malî, hem de askerî gibi birçok alanı ilgilendiren arşiv malzemesine ihtiyaç duyması, Türkiye'de Başbakanlık Osmanlı Arşivi dışında diğer arşivlerde de konuyla ilgili çalışma yapılmasını gerekli kılar. Ancak, bu defa da Topkapı Sarayı Arşivi, Vakıflar Arşivi, Tapu ve Kadastro Arşivi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE) ile Millî Kütüphane gibi arşiv ve kütüphanelerin farklı farklı şehirlerde yer alması, yapılacak çalışmanın süresini uzatan ve tespit işini zorlaştıran bir faktördür.

⁴¹ 1855 Bursa Depremi için hazırlanan hasar raporu hakkındaki bilgi için bkz. Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı Arşivi Kayıtlarına Göre 1855 Bursa Depremi", *Bursa Yöresi'nin Depremelliği ve Deprem Tarihi*, Bursa 2001, s. 81; Mehmet Yıldız, "1855 Bursa Depremleri", *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, İstanbul 2001, s. 120, 124-126. 1898 Balıkesir Depremi için düzenlenen raporlar hakkında bkz. Nesimi Yazıcı, "1898 Balıkesir Depremi", *Tarih Boyunca Anadolu'da ...*, s. 156, 158. Ayrıca çalışmamızın konusu olan 1894 Depremi'nde hasar gören yerlerin yer aldığı Evkaf listesi için bkz. İ. EV, Ş 1312/24.

⁴² 1898 Balıkesir Depremi sonrasında oluşturulan iane komisyonu tarafından tamire muhtaç kaç haneye, ne kadar yardım yapıldığını gösteren listeler ve raporlar (Nesimi Yazıcı, *Ocak 1898 Balıkesir Depremi ve Sonrası*, Ankara 2003, s. 39, 56-65), depremin sebebiyet verdiği hasarın rakamsal boyutunu ortaya koyması bakımından anlamlıdır.

tahribata dair saraya ulaşan ilk bilgiler, Seraskerlik ana kapısı ile Maliye Nezareti'nin saçaklarının düştüğü, Kapalıçarşı'nın bazı yerlerinin tamamen yıkıldığı, Ayasofya Camii'nin büyük direği ile sıvalarının çatladığı, Fatih Camii'nin de minarelerinden birinin tepesinin düştüğü, diğerinin de düşmek üzere olduğu⁴³ ve Kâğıthane civarında padişaha ait olan bazı yapıların⁴⁴ hasar gördüğü yönündeydi. Ardından Saray-ı Hümâyûn Muhafızlığı,⁴⁵ Adliye Nezareti,⁴⁶ Sıhhiye Dairesi,⁴⁷ Seraskerlik'e bağlı bazı kurumlar⁴⁸ ikâmet ettikleri yapıların hasarını tespit ederek mevcut durumu telgraf veya jurnalle Yıldız Sarayı'na bildirdiler. Genel olarak gözlemsel bir nitelik arzeden ve uzmanlar tarafından yapılmadığı anlaşılan⁴⁹ bu tespitlerin ilgili makamlara ulaşması biraz gecikmeli olur.⁵⁰ Zira, deprem, telgraf hatları ile Soğukçeşme'deki merkez telgrafhaneye⁵¹ ve Beyoğlu Telgrafhanesi'ne zarar verir.⁵² Eastern Telgraf Şirketi'nin Kartal'dan Çanakkale'ye kadar olan denizaltındaki telgraf kabloları birkaç yerinden kopar.⁵³ *Moniteur Oriental*'e göre, sarsıntıyla beraber Çanakkale-Bozcaada-Sakız kablosu devreden çıkar ve haberleşme Odessa üzerinde sağlanır.⁵⁴ Öte yandan merkez telgrafhanede bulunan makineler de onarılmaya başlanır; ancak, çok az bir kısmı çalıştırılabilir.⁵⁵ Telgraf haberleşmesi, ancak depremden bir gün sonra gerçekleştirilir.⁵⁶

II. Abdülhamid, bu ilk tespitlerden sonra gerek kendi sorumluluk alanlarındaki, gerekse diğer daire veya kurumların yahut şahıslara ait yapıların hasar tespiti ile ölü ve

⁴³ Y.PRK.SGE, 6/31, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

⁴⁴ Yıldız'a ulaşan bilgilere göre, Kâğıthane'deki Mirahor Köşkü'nün deniz tarafındaki odanın çatısı çökmüş, Darülfere-i hümâyûnun bazı duvarları hasar görmüş ve Çağlayan Kasrı'nın mabeyn tarafındaki duvarı da hasar göerek camları kırılmıştı (Y.PRK.SGE, 6/32, 10 Temmuz 1894/6 M 1312).

⁴⁵ Y.PRK.SGE, 6/30, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

⁴⁶ Adliye Nazırı Hüseyin Rıza Paşa, depremden hemen sonra nezaret binasına gelerek bazı tespitlerde bulundu. Onun gözlemlerine göre, nezaret binasında tehlike arzedecek bir hasar olmayıp, yalnızca Ticaret Mahkemesi'nin alt ve üst kat merdivenbaşı kemerleriyle Ticaret-i Bahriye Mahkemesi'nin bir penceresinin üstü ve Mezahip Müdüriyeti Odasının bir kısmı çatlamıştı (Y.MTV, 99/49, 10 Temmuz 1894/6 M 1312).

⁴⁷ İ.HUS, M 1312/158, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1691, s. 18, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

⁴⁸ Y.PRK.AZJ, 31/52, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); Y.PRK.ZB, 13/35; Y.PRK.MYD, 15/6; 15/8; Y.PRK.ASK, 93/51, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); 99/13, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312); Y.MTV, 99/56.

⁴⁹ Nitekim, gelen ilk haberlerde hiçbir uzman ismin imzasına rastlanmamaktadır. Verilen bilgilere bakıldığında ise, çoğu yerlerin çatladığı, bir iki sıva döküntüsü olduğu şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Örneğin; Üsküdar Mutasarrıflığı'ndan gönderilen jurnalde Haydarpaşa Hastanesi'nin ekseri mahallerinin çatladığı, karakolların çoğunun zedelendiği, Selimiye Kışla-yı hümâyûnu'nda da Harem İskelesi tarafındaki koğuşların ziyadece zedelendiği bildirilmektedir (Y.PRK.ASK, 93/51, 10 Temmuz 1894/6 M 1312). Jurnalde, ayrıca keşif için Seraskerlik'e müracaat edildiğinin belirtilmesi ayrıntılı kontrollerin daha sonra yapıldığını göstermektedir.

⁵⁰ Y.PRK.SGE, 6/30, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); Y.PRK.ŞH, 5/4.

⁵¹ *BEO.AYN.d*, nr. 1687, s. 198, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); İ.HUS, M 1312/157; M 1312 /165; YEE, 11/24, s. 65; Y.PRK.ŞH, 5/4.

⁵² Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312).

⁵³ YEE, 11/24, s. 65; 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4809, s. 3. Eastern Telgraf Şirketi'nin denizaltındaki kabloları tamiri bir aydan uzun sürdü. *Sabah* gazetesinin haberine göre, şirkete ait Electra vapuru, ancak 20 Ağustos sabahı İstanbul'a dönebildi (21 Ağustos 1894/19 S 1312, nr. 1806, s. 3).

⁵⁴ A. Batur, *a.g.m*, s. 29. *Tercümân-ı Hakikat* gazetesi, İzmir ve Selanik'le olan haberleşmenin bu hat üzerinden yapıldığı bildirir (12 Temmuz 1894/8 M 1312, nr. 4809, s. 3).

⁵⁵ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Saadet*, nr. 3020, s. 1; *Sabah*, nr. 1767, s. 1; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4809, s. 3.

⁵⁶ A. Batur, *a.g.m*, s. 29. *Sabah* gazetesine göre de, Selanik, Edirne ve Üsküdar hatları depremden bir gün sonra muhaberata başlar (12 Temmuz 1894/8 M 1312, nr. 1767, s. 1).

yaralı sayısının belirlenmesi amacıyla Şehremini Rıdvan Paşa ve Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa'yı görevlendirdi.⁵⁷ Bu görev için söz konusu iki kurumun seçilmesinin nedeni, Şehremaneti'nin beledî hizmetlerden ve Zaptiye'nin de kamu düzeni ile güvenliğinin sağlanmasından sorumlu kurumlar olması, yani hasar gören yapıların yaratacağı muhtemel bir başka felaketin önüne geçerek halkın güvenliğinin sağlanması⁵⁸ ve enkaz kaldırma çalışmalarının yürütülmesi içindi. Nitekim, görevlendirmenin hemen ardından bu çerçevede hasar tespitine başlandı.⁵⁹

Depremın meydana geldiği ilk günlerde hasar tespitlerinin mahiyeti genel olarak hasar gören yerlerin tehlikelerinin ortadan kaldırılması yönündeydi. Bu nedenle Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti tarafından görevlendirilen memurların dışında, önce Şehremaneti'ne bağlı belediye daireleri,⁶⁰ daha sonraları da Evkâf Nezareti hasar gören bina, cami, medrese gibi yapıların keşifleri için kalfa, memur ve mühendislerden oluşan ekipleri şehrin değişik kısımlarına gönderdi.⁶¹ Belediye ekiplerinin iş yükünü azaltmak ve hasar tespit süresini kısaltmak amacıyla kurulduğu anlaşılan evkaf ekibi, Evkaf Meclisi üyelerinden Kâşif Efendi başkanlığında oluşturuldu. Yalnızca hayır kurumlarının kontrollerinden sorumlu tutulan bu ekip, belediye ekiplerinin tespit ederek yaptıkları ihbarları da değerlendirmekteydi.⁶² Ekiplerin öncelikli görevi, yıkılma tehlikesi olan hasarlı binalar ile bazı binaların baca, minare, yangın duvarı gibi ağır hasarlı kısımlarının tespiti ve bunların yıktırılarak tehlikelerinin giderilmesiydi.⁶³ İkinci

⁵⁷ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Saadet*, nr. 3019, s. 1; *Sabah*, nr. 1766, s. 1; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4808, s. 1; 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4809, s. 2; 14 Temmuz 1894 (10 M 1312), *Saadet*, nr. 3022, s. 1; 16 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 28, s. 345.

⁵⁸ Ağır hasarlı yapıların önlerini tahta setlerle kapatmak, kimi zaman da içeri girmelerine engel olmak için zabıtalardan/memurlardan oluşan kontrol noktaları oluşturmak ve aşayışı sağlamak (Y.PRK.ZB, 13/50, 10 Temmuz 1894/6 M 1312; 11 Temmuz 1894/7 M 1312, *Sabah*, nr. 1766, s. 2).

⁵⁹ Y.PRK.ZB, 13/50, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); 13/52; Y.MTV, 99/56; 99/65, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312); 16 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 28, s. 342.

⁶⁰ Y.PRK.ŞH, 5/4, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312). Nitekim, 1. Belediye Dairesi'nde Mühendis Hüsnü Efendi ile iki kalfadan oluşan ekiplerden biri Unkapanı'ndan Balıkpazarı Sirkeci'ye kadar olan bölgeye; Mühendis Hamdi Bey'in başkanlığında 10 kadar lağımçı amelesinden müteşekkil ikinci ekip, Aksaray civarına; üçüncü ekip, Saraçhanebaşı'ndan Direklerarası yolu ile Merkepçilerkapısı'na ve dördüncüsü ise, Kumkapı tarafına gönderildi (Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894/7 M 1312; 12 Temmuz 1894/8 M 1312, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4809, s. 2; 14 Temmuz 1894/10 M 1312, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4811, s. 2). Kumkapı tarafı memurları 1. Belediye Dairesi hendesehanesine mensup memurlardan Ali Saib Bey'in maiyetinde olarak çalışmalarını yürüttü. Bu ekip Stelyo Kalfa ve belgede ismi zikredilmemiş olan mevki başçavuşundan müteşekkildi (Y.PRK.ŞH, 5/12, 19 Temmuz 1894/15 M 1312). Tehlikeli bir şekilde hasar gören yerlerin yıkımında da yine aynı kişiler görevlendirilmekteydi. Nitekim, 1. Belediye Dairesi dâhilindeki hasarın giderilmesinde Başmühendis Hacı Tahir Efendi'nin maiyetine keşif kollarında bulunan Mühendis Hamdi Bey ile Hüsnü Efendi tayin edilmişti (19 Temmuz 1894/15 M 1312, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4815, s. 1). Oluşturulan ekipler hakkında ayrıntılar için bkz. 16 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 28, s. 346.

⁶¹ İ.EV, M 1312/24, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); *Sabah*, nr. 1766, s. 1; Y.MTV, 99/56; 99/65, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312); 14 Temmuz 1894 (10 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4811, s. 2; 23 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 29, s. 356; İ.HUS, R 1312/2, 28 Eylül 1894 (27 RA 1312).

⁶² Y.PRK.ŞH, 5/5, 16 Temmuz 1894 (12 M 1312).

⁶³ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4808, s. 1; Y.MTV, 101/33, 28 Temmuz 1894 (24 M 1312). Yapılan tespitlerin ardından yıkılma tehlikesi olan ev, dükkân, han gibi binaların yıkımına başlandı (Y.PRK.ŞH,

olarak da hasarın niteliğini belirleyip yeniden inşasının gerekip gerekmediğine karar vermektir.⁶⁴ Hasar tespit ekipleri çalışmalarını sürdürürken, tespit listeleri de bu birimlerin bağlı olduğu kurumlar aracılığıyla Meşihat, Seraskerlik, Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti tarafından düzenlenerek Yıldız Sarayı'na iletilmekte idi.⁶⁵

Genel olarak Yıldız Sarayı'na gönderilen bu resmî yazıların içeriğine bakıldığında, özel mülkiyetten kamu binalarına kadar her türlü yapının hasarına dair bilgilere rastlamak mümkündür. Ancak, hasara ilişkin ayrıntılı olmayan bu bilgiler, çoğu kere depremin meydana getirdiği hasarın mahiyetini tam olarak yansıtmaz. Bununla beraber bu türden depremin görünen yüzüne dair bilgi akışı depremi takip eden günlerde de sürer.⁶⁶

Kamu binalarının, Şehremaneti'ndeki teknik elemanlardan seçilen ve çoğunlukla heyet-i fenniyye⁶⁷ olarak anılan ekipler tarafından kontrolleri de bu süreçte başlar. Binanın tehlike arz edip etmediğini yahut ikâmete uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan bu kontroller sonucu düzenlenen raporlar, öncekilerin aksine depremin mahiyetine ilişkin bazı ipuçları verir.

Keşfi yapılan devlet dairelerinin başında hükümet merkezi olan Bâbîâli gelir. Zira, gelen haberler, Bâbîâli'nin Meclis Odası, Sadaret Dairesi, Âmedi-i Divân-ı Hümâyûn Kalemî Odası, Dâhiliye Mektubî Kalemî, Dâhiliye Dairesi, Nüfus Kalemî ve Evrak Odaları'nın korkulacak derecede hasarlı olduğu yönündedir. Diğer taraftan ertesi günü burada Meclis-i Mahsûs'un toplanacak olması da bu çalışmalarını hızlandırmış görünmektedir.⁶⁸ İlk uzman görüş, Şehremaneti'nden görevlendirilen Mühendis Binbaşı Âsaf Bey' e aittir. Onun tespitleri, binada bazı çatlaklıklar olmasına rağmen bunların tehlike arz etmediği; ancak, yine de teknik bir komisyonun incelemelerde bulunması

4/102; 12 Temmuz 1894/8 M 1312, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4809, s. 2; 13 Temmuz 1894/9 M 1312, *Sabah*, nr. 1768, s. 1; 14 Temmuz 1894/10 M 1312, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4811, s. 2; 15 Temmuz 1894/11 M 1312, *Sabah*, nr. 1769, s. 2; 16 Temmuz 1894/12 M 1312, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4812, s. 2; 19 Temmuz 1894/15 M 1312, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4815, s. 1; 21 Temmuz 1894/17 M 1312, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4817, s. 1).

⁶⁴ Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); İ.EV, M 1312/24, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312); Y.MTV, 99/65; İ.HUS, R 1312/2, 28 Eylül 1894 (27 RA 1312).

⁶⁵ Y.MTV, 99/56, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); Y.PRK.ŞH, 5/4; 5/5; Y.PRK.ZB, 13/50; 13/52; Y.MTV, 99/52, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); *Saadet*, nr. 3019, s. 1; Y.PRK.ŞH, 4/102, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312); 100/40.

⁶⁶ Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); 99/52; Y.PRK.ML, 15/38, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312); Y.MTV, 101/33, 28 Temmuz 1894 (24 M 1312).

⁶⁷ Y.PRK.ŞH, 5/6, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); İ.HUS, M 1312/154; İ.DH, M 1312/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312). Kamu binalarının keşfini yapan bu teknik ekipler, kimi belgelerde "memûrin-i fenniyye" (Y.A.HUS, 302/68, 11 Temmuz 1894/7 M 1312; İ.HUS, M 1312/156, 11 Temmuz 1894/7 M 1312); kimisinde "erbâb-ı vukûf" (Y.A.HUS, 305/15; Y.MTV, 101/7, 25 Temmuz 1894/21 M 1312); kimisinde de "erbâb-ı fen" şeklinde adlandırılır (*Meclis-i Umûr-ı Şhhiye Mazbataları*, yıl 1894, 17 Temmuz 1894 tarihli oturum).

⁶⁸ Y.A.HUS, 302/49, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); Y.PRK.ŞH, 5/6; İ.HUS, M 1312/154..

gerektiği yönündedir.⁶⁹ Bu nedenle, Bâbîâli binasında hasarlı yerlerin tespiti ve ertesi günkü Meclis-i Mahsûs toplantısının binanın hangi dairesinde yapılacağı belirlenmesi amacıyla Şehremaneti'nden, mühendislerden oluşan bir komisyonun gönderilmesi istenir.⁷⁰ Ardından padişahın iradesi doğrultusunda, Şehremini Rıdvan Paşa'nın da bizzat katıldığı ve Başmühendis Mehmet Kemalettin Bey ile bazı mühendis ve kalfaların yer aldığı komisyon tarafından kontroller yapılır ve binanın ağır hasarlı olmadığı anlaşılır.⁷¹ Öte yandan aynı gün Bâbîâli binasının kontrolü için komisyonun gönderilmesine dair yazışmalar sürerken görevlendirildikleri anlaşılan Erkân-ı Harbiyye'den Miralay Ali Avni Bey ile Ebniye-i Seniyye Anbarı⁷² mühendislerinden Mehmet Rıfat Efendi tarafından düzenlenerek Yıldız Sarayı'na takdim edilen rapor da benzer tespitleri içerir.⁷³ İki farklı heyet tarafından yapılan bu kontrollerde ortaya çıkan sonuç, Bâbîâli binasının hasarının tehlike arz etmediği, hatta ertesi gün Meclis-i Mahsûs'un toplanmasında bir sakınca olmadığı ve burada en fazla hasar gören yerin, binanın dışındaki Hazine-i Evrâk Dairesi olduğuydu. Bununla birlikte raporlara yansıyan bir başka ortak görüş ise, gerek binada, gerekse Hazine-i Evrâk'ta hasarlı olan yerlerin deprem öncesinde zaten çürümüş/köhneleşmiş yerler olduğu ve deprem nedeniyle hasarının arttığı şeklindedir. Birkaç heyet tarafından yapılan bu tespitler ve hatta Meclis-i Mahsûs'un Bâbîâli'de toplanacağı haberi ertesi günkü gazetelerde gayr-i resmî olarak yayımlanır.⁷⁴ Binanın az hasarlı olmasına rağmen böyle bir haberin “tebligat-ı resmiyye” sütunlarında değil de, gayr-i resmî bir şekilde yayımlanmasının nedeni ise, bazı devlet dairelerinin kontrollerinin bitmemesi sebebiyle yalnızca

⁶⁹ İ.HUS, M 1312/154, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

⁷⁰ Y.A.HUS, 302/49, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); İ.HUS, M 1312/154.

⁷¹ Komisyonunda bulunan kişiler Şehremaneti kalfalarından Fenerli Yani ve Mehmet İzzet Bey, Hendesehane Müdürü İbrahim Edhem Bey ile Şehremaneti Başmühendisi Mehmet Kemalettin Bey'dir. Yapılan incelemelerde, binanın tehlikeli şekilde hasar görmediği, yalnız deprem öncesinde hasarlı olan bazı duvarların badanalarının döküldüğü, tavanlar etrafında çürümüş olan yerlerdeki siva ve bağdadi adı verilen yapı elemanlarının düştüğü tespit edilir (İ.HUS, M 1312/154, 10 Temmuz 1894/6 M 1312; Y.PRK.ŞH, 4/95; Y.A.HUS, 302/52).

⁷² Ebniye-i Seniyye Anbarı, Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı bir birim olup padişaha ait saray ve kasırların kontrolü ve tamirinden sorumluydu. Başında bir müdürün yer aldığı kurumda, mimar ve mühendislerin bulunduğu bir hendesehane vardı (Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Ankara 2000, s. 67–68).

⁷³ Bu rapora göre; Sadaret Dairesi'nde sadrazama ait oda, teneffüs odası, meclis-i mahsûsa ait oda ve elçi odası; Dâhiliye Nezareti Odası, Dâhiliye Mektubi Odası, kalem odası, defter ve teneffüs odalarında küçük çatlaklıklar tespit edilmişti. Öte yandan Dâhiliye Nezareti'ne ait evrak odası girişindeki duvarın kapı kemerinden saçağa kadar olan çatlak ise, güvenliğin sağlanabilmesi için tamire muhtaçtı. Hariciye Nezareti dairesinde küçük çatlaklıkların dışında tercümanlara ait odanın tavan kenarlarının bağdadi denilen kısımları çürümüş olup deprem nedeniyle dökülmüş; ayrıca Hariciye Muhasebecisi Odası hizasının baca altında bir metre kadar tehlikeli olmayan bir çatlaklık meydana gelmişti. Amedi Odası ve bazı odalarda, birkaç siva çatlağı olup bunların büyük bir kısmı da eskiden kalma idi. Bâbîâli'nin bahçesinde bulunan Hazine-i Evrak binasında ise, durum biraz farklıydı. Çünkü, bina eski olması ve zaten tamire muhtaç bir halde bulunması sebebiyle depremde hayli hasar görmüştü (İ.HUS, M 1312/154, 10 Temmuz 1894/6 M 1312).

⁷⁴ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Saadet*, nr. 3019, s. 1; *Sabah*, nr. 1766, s. 1; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4808, s. 1.

Bâbîâli'nin sağlam olduğunun yazılmasının halk nezdinde diğer dairelerin hasarlı olduğu şeklinde algılanması endişesidir.⁷⁵

Bâbîâli binasının ardından hasar gören bazı kurumlar da keşif talep etti.⁷⁶ Bu konuda çıkan şifahî irade doğrultusunda kamu binalarının kontrollerine başlandı.⁷⁷ İlk gün başladığını tahmin ettiğimiz bu keşifler, depremde hasar gören yapıların çokluğu sebebiyle ilerleyen günlerde de devam etti. İlk iki gün Şehremaneti'nce görevlendirilen teknik elemanların bulunduğu heyetler tarafından Adliye,⁷⁸ Maliye ve Orman-Maadin-Ziraat Nezaretleri, Tahrîr-i Vergi Dairesi, Kupon Kalemi,⁷⁹ Ticaret Mektebi, Beyazıt Merkez Rüşdiyesi, Muhâcirin Komisyonu heyetinin ikâmet ettiği Eski Zaptiye Dairesi⁸⁰ ile komisyona ait Dulhane'nin [Kırmızı Kışla]⁸¹ keşif ve kontrolleri yapıldı. Keşifler sonucu, Adliye Nezareti'nin az hasarlı olduğu,⁸² Maliye Nezareti'nin Beyazıt tarafındaki üçüncü kat gövde duvarının iç bölmelerinden ayrıldığı ve içeride de çatlakların olduğu, ayrıca, birinci kat merdivenleri önündeki mermer sütunun üst başlıklarının sallanması ve biraz da kırılmış olması nedeniyle muhtemel bir sarsıntıda tehlike arz edeceği; Orman-Maadin-Ziraat Nezareti Dairesi'nin Maliye Nezareti tarafına bakan gövde duvarının çatıdan ayrılarak dışa doğru meylettiği; Vergi Dairesi'nin iki tarafındaki gövde duvarının, tavanlarının, Orman Mektebi binasının pencere kemerlerinin, Beyazıt Merkez Rüşdiyesi'nin pencereleri ile Kupon Dairesi'nin dört tarafındaki duvarların yarıldığı;⁸³ deprem öncesinde zaten harap olan Muhacirin Komisyonu Dairesi'nin hasarının daha da artarak içinde ikâmetin mümkün olmadığı ve Muhacirin Komisyonu Dulhanesi olarak kullanılan Gülhane'deki Kırmızı Kışla'nın da ağır hasarlı olup tahliye edilmesi gerektiği anlaşılır.⁸⁴

⁷⁵ Y.A.HUS, 302/68, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312).

⁷⁶ Y.MTV, 99/49, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); Y.A.HUS, 302/68; İ.HUS, M 1312/158; *BEO.AYN.d.* nr. 1691, s. 18, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

⁷⁷ Bu doğrultuda Maliye Nezareti, Orman-Maadin ve Ziraat Nezareti, Kupon Kalemi, Ticaret Mektebi Daireleri'nin iç ve dış kontrolleri yapıldı (İ.HUS, M 1312/163, 11 Temmuz 1894/7 M 1312).

⁷⁸ Ayasofya'nın denize bakan kısmındaydı (Afife Batur, "Darülfünun Binası", *DBİA*, İstanbul 1994, II, 562).

⁷⁹ Bu dönemde Maliye Nezareti, bugün İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi olarak kullanılan Fuat Paşa Konağı'nda bulunmaktaydı. Nezaret binasının arkasındaki müştemilatta Kupon İdaresi vardı. Diğer yandan Orman-Maadin-Ziraat Nezareti de buradaki müştemilatın birinde bulunuyordu (Doğan Kuban, "Beyazıt", *DBİA*, İstanbul 1994, II, s. 185; Feza Günergun-Sevtap Kadioğlu, "İstanbul Üniversitesi'nin Yerleşim Tarihi Üzerine Notlar", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 2006, VIII/1, s. 154).

⁸⁰ Sirkeci'deki Büyük Postane binasının olduğu cadde üzerindeydi (O. N. Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, II, s. 957).

⁸¹ Gülhane'de eski Otlukçu Kışlası (www.istanbulsaglik.gov.tr/w/dergi/mayis2006/editordenpdf-04.06.2008).

⁸² Y.A.HUS, 302/68, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); İ.HUS, M 1312/156.

⁸³ Keşif heyetinde bulunanlar şunlardı; hendesehane memurlarından Binbaşı Asaf, Fenerli Kosti Kalfa ve Prodromos Kalfa (İ.HUS, M 1312/163, 11 Temmuz 1894/7 M 1312).

⁸⁴ Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); İ.HUS, M 1312/162. Papasoğlu Kosti Kalfa, Şehremaneti mühendislerinden Mehmet Tefik Bey ve Rıza Bey tarafından düzenlenen raporda, Dulhane olarak kullanılan Kırmızı Kışla'nın dört tarafında eskiden beri varolan çatlakların deprem nedeniyle arttığı, tavan, döşeme ve çatışısının harap olduğu, alt katta çamaşırhaneden korantına olarak kabul edilen koğuşa kadar zeminin yarıldığı ve

İkinci gün daha önce iki farklı heyet tarafından keşfi yapılan Bâbîâli'nin üçüncü kez keşfi yapıldı. Binanın bu üçüncü keşfinde, yine Şehremaneti mühendis ve kalfalarından oluşan, ancak daha önceki keşifte görev almamış uzman bir kadro⁸⁵ yer aldı. Son keşfin nedeni, Bâbîâli binasının ağır hasarlı olduğu şeklinde deveren eden rivayetler ve muhtemelen bu sebeple çalışanların binaya girmek istememesiydi. Zira, II. Abdülhamid, binanın ağır hasarlı olmasının memurlar ve halk üzerinde heyecana neden olduğu haberinin ulaşması üzerine, haberin doğru olup olmadığının araştırılmasını istemişti.⁸⁶

Bazı devlet binalarının ağır hasarlı olduğu şeklindeki haberler ve devlet memurlarının depremin ikinci gününde görev yerlerine gitmeyerek tatılmış gibi hareket etmeleri⁸⁷ üzerine aynı gün resmî dairelere bir tebligat gönderilerek⁸⁸ Şehremaneti'nden görevlendirilen “heyet-i fenniyye”lerin yaptığı keşiflerde devlet dairelerinin “hatar ve tehlikeden tamamıyla salim olduğunun” yani, devlet işlerinin yapılmasına engel olacak bir durumun olmadığına anlaşıldığı ve ertesi gün bütün devlet memurlarının görevleri başına gelmeleri gerektiği bildirildi.⁸⁹ Bu tebligatın ardından çıkan iradede, resmî dairelerde ağır hasarlı olan odaların kapatılarak diğer kısımların açılması ve daha önceki tebligat çerçevesinde resmî bir ilânın gazetelerde yayımlanması istendi.⁹⁰ Ancak, tebligat ile gazetelerde yayımlanması istenen resmî ilân arasında bazı farklılıklar dikkat çeker. Nitekim, ilk tebligatta bütün devlet dairelerinin sağlam olduğu belirtilmişken,⁹¹ ikincisinde Şehremaneti'nden gönderilen fen komisyonları tarafından yapılan kontrollerde Bâbîâli binasındaki Sadaret, Dâhiliye, Hariciye, Şûrâ-yı Devlet Daireleri, Bâb-ı Meşihât, Seraskerlik, Tophane-i Âmire, Bahriye, Adliye, Evkaf, Maliye, Maarif, Nafia, Defter-i Hakanî, Rüsûmât ve Zaptiye Nezaretleri ile Şehremaneti binalarının sağlam olduğu ve tehlike arz etmediği ifade edilir.⁹² Gazetelerde yayımlanması istenen

bu şekilde binanın kullanılmasının imkânsız olduğu belirtiliyordu (İ.HUS, M 1312/162, 11 Temmuz 1894/7 M 1312).

⁸⁵ Keşifte bulunan ekipte yer alan isimler şunlardı; Prodromos Kalfa, Hümmüz Kalfa, Ohannes Kalfa, Fenerli Yani Kalfa, Tanaş Kalfa, ismi tam olarak tespit edilemeyen Hacı Yanko Kalfa, Emanet mühendislerinden Binbaşı Süleyman ve Mehmet İzzet Bey, Altıncı Daire Başmühendisi İshak Cevdet, Şehremaneti Başmühendisi Mehmet Kemalettin Bey ile Başmimar Sarkis Bey (Y.A.HUS, 302/62, 11 Temmuz 1894/7 M 1312).

⁸⁶ İ.HUS, M 1312/28, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312).

⁸⁷ Y.A.HUS, 302/68, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); İ.HUS, M 1312/156; İ.HUS, M 1312/168; Y.MTV, 99/68, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

⁸⁸ Tebligatın gönderildiği kurumlar şunlardı: Seraskerlik, Tophane Müşirliği, Şûrâ-yı Devlet Dairesi, Rüsûmât Emaneti, Şehremaneti, Muhacirin Komisyonu Müdürlüğü, Divân-ı Muhâsebât Dairesi ile Bahriye, Hariciye, Maliye, Nafia, Dâhiliye, Orman-Maadin-Ziraat, Zaptiye, Defter-i Hakanî ve Telgraf ve Posta Nezaretleri.

⁸⁹ Y.PRK.BŞK, 37/11, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); İ.HUS, M 1312/159, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312); Y.MTV, 99/68, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

⁹⁰ İ.DH, M 1312/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312).

⁹¹ Y.PRK.BŞK, 37/11, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312).

⁹² İ.DH, M 1312/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312).

bu ikinci tebligat, kapsamı biraz daha genişletilerek, ertesi gün tüm gazetelerin “tebligat-ı resmîye” sütunlarında yer alır.⁹³ İki tebligat arasında dikkat çeken bu farklılığın nedeni, Telgraf ve Posta Nezareti ile Muhacirin Komisyonu Dairesi’nin ağır hasarlı olması olabilir. Ancak, yine de gazetelerde yayımlanan ilânda, uzman ekipler tarafından keşfi yapılmadığı halde sağlam olduğu bildirilenlerin yanında,⁹⁴ hemen ertesi gün hasarı nedeniyle başka yerlere nakledilen kamu binaları da vardı.

Devlet dairelerinin keşiflerinin tamamlanarak sağlam olduğunun anlaşıldığı ve memurların görevlerine gelmemesi için hiçbir nedenin olmadığına dair yayımlanan tebligat, gerçekte depremin yarattığı panik ve korku haline son verme çabalarının bir tezahürüydü. Zira, tebligatın ilgili makamlara gönderilmesi ve yayımlanmasıyla asıl vurgulanmak istenen, devlet memurlarının işlerine dönmesini sağlamaktı. Nitekim, yukarıda zikredilen tebligatların dışında memurların tekrar tekrar göreve çağırılması,⁹⁵ ardından göreve gelip gelmediklerinin hem nazırlar, hem de özel görevliler tarafından denetlenmesi⁹⁶ ve kamu binalarının daha sağlam olduğu düşüncesi nedeniyle bu durumun halkın korkularını arttıracığı endişesi⁹⁷ tebligatın, halkı teskin etmek ve devlet işlerinde devamlılığı sağlamak amacıyla yayımlandığını ortaya koyar. Bir başka deyişle, tebligatın yayımlanma gerekçesi, 10 Temmuz günü yaşanan depremin İstanbul halkı ve kamu çalışanları üzerinde yarattığı panik havasına son vermek ve deprem nedeniyle alt üst olan hayatın normalleşmesini sağlamaktı. Bu amaçla, 12 Temmuz günü hasarlı/hasarsız tüm resmî daireler açıldı;⁹⁸ ancak, devlet memurları çıkan irade

⁹³ Gazetelerde yayımlanan resmî tebligatta bazı ifadeler değişmiştir. Buna göre “Evvelki gün vukua gelen hareket-i arzdan Dersaadet’de bazı mahaller rahnedâr olmasıyla şehremânet-i celîlesinden ta’yin kılınan heyet-i fenniyyeler ma’rifetiyle Bâbîâlî’de daire-i celîle-i sadâret ile dâhiliye, hariciye, şûrâ-yı devlet devâiri ve bâb-ı vâlâ-yı meşihâtpenâhi ile daire-i celîle-i askeriyye ve bahriye ve tophâne-i âmire ve adliye ve evkâf-ı hümâyûn ve maliye ve nafi’a ve maarif ve şehremâneti ve zabtiye ve defter-i hakanî ve rûsûmât daireleri ve *devâir-i resmîyye yegân yegân keşf ve muayene ettirildikde cümlesinin hâl-i hazırı tamamıyla* hatar ve tehlikeden salim olduğu tahakkuk eyleyip hey’ât-ı mezkûre tarafından bunu mübeyyin raporlar ile tanzim edilmiş olmasına mebni *bugün* bi’l-umûm devâir kemâkân küşâd edilüb kâffe-i memûrînin vazifeleri başında bulunmaları için ...” (12 Temmuz 1894/8 M 1312, *Saadet*, nr. 3020, s. 1; *Sabah*, nr. 1767, s. 1; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4809, s. 1).

⁹⁴ Maarif Nezareti, Rûsûmât Nezareti gibi. Hatta Maarif Nezareti’nin tehlikeli şekilde hasar gördüğü haberine rağmen (Y.A.HUS, 302/68, 11 Temmuz 1894/7 M 1312) sağlam olduğunun bildirilmesi oldukça ilginçtir. Öte yandan ertesi günkü keşif sonunda tehlike arz etmediğinin anlaşılması (Y.PRK.ŞH, 5/6, 12 Temmuz 1894/8 M 1312), sonra da ziyadece zedelendiğinin belirtilmesi ise (Y.PRK.ZB, 13/50, 12 Temmuz 1894/8 M 1312), tam bir muammadır.

⁹⁵ İ.HUS, M 1312/159, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312); M 1312/161, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312).

⁹⁶ Y.PRK.ZB, 13/50, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312); Y.MTV, 99/64; Y.PRK.MYD, 15/35, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312); Y.PRK.HR, 19/51; Y.PRK.MŞ, 5/59; Y.A.HUS, 302/94, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 108.

⁹⁷ İradede geçen “...mesâlih-i mühimme-i devletin bu sebeble düçâr-ı sekte olması asla ve kat’a câiz ve mümkün olmadığından devâir-i resmîyye me’mûrîn ve ketebesinin işleriyle iştigâl etmeleri ... hareket-i arzın devâm ve tekrarı müddetince bi’l-cümle me’mûrînin terk-i eşgâl etmeleri halka daha ziyade dehşet vereceği ...” şeklindeki ifadeler hem devlet işlerinin aksatılmasına engel olma, hem de halkın endişelerini arttırmama amacını taşımaktadır (İ.DH, M 1312/58, 12 Temmuz 1894/8 M 1312). Ayrıca bkz. Y.PRK.MYD, 15/35, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312); Y.PRK.HR, 19/51.

⁹⁸ Y.MTV, 99/68, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

doğrultusunda binaların ya hasarsız kısımlarında, ya bahçelerde ya da başka binalarda hizmet vermeye başladı.⁹⁹

Görüldüğü gibi, resmî dairelere gönderilen ve gazetelere yansıyan tebligatların aksine, bütün kamu kurumlarının hasar tespit çalışmaları iki günde tamamlanamamıştı. Nitekim, aynı günün akşamında çıkan bir irade, bunu doğrular niteliktedir. Gerek devlet dairelerinden gelen, gerekse istihbarî olarak elde ettiği haberler nedeniyle II. Abdülhamid, henüz keşfi yapılmamış devlet dairelerinin “fennen muayenesi” için Başmimar Sarkis Bey¹⁰⁰ ile seçilecek mühendis ve kalfaların görevlendirilmesini ve bu ekibin üç nüsha olarak hazırlayacakları raporlarını ertesi gün öğlene kadar takdim etmesini; raporlara göre, aralarında Soğukçeşme Merkez Telgrafhanesi gibi kullanılmayacak derecede hasarlı olanlarının da kira bedeline bakılmaksızın ahşap konaklara naklini istedi.¹⁰¹ Önce bizzat Şehremini Rıdvan Paşa'nın da katıldığı teknik bir heyet Adliye, Evkaf, Maarif Nezaretleri, Divân-ı Muhasebât, Hukuk Mektebi,¹⁰² Mülkiye Mektebi,¹⁰³ Darümuallimîn, Jandarma Dairesi,¹⁰⁴ Askerî Teka'üd Sandığı ve Divân-ı Harb'e ait odaları tek tek kontrol eder.¹⁰⁵ Ardından yine Rıdvan Paşa'nın refakatinde Başmimar Sarkis Bey, Mimar D'Aronco,¹⁰⁶ Ebniye-i Seniyye Memuru Miralay Hasan Bey ve kimliklerini tespit edemediğimiz bazı belediye mühendis ve mimarlarından oluşan teknik bir ekip Seraskerlik binasında hasar tespitinde bulunur.¹⁰⁷ Ancak, daha önce ele alındığı gibi, Perşembe günü 16.00 civarında meydana gelen artçı sarsıntının hem bazı hasarlara neden olması, hem de çalışanların deprem korkusunu tetiklemesi hasar tespitinde başa dönülmesine neden olur. Zira, daha önce hasar tespiti

⁹⁹ Y.PRK.ZB, 13/50, 12 Temmuz 1894/8 M 1312; Y.MTV, 99/68, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

¹⁰⁰ Hassa mimarı ve Osmanlı Devleti'nin son başmimarıdır. Eğitimi, Paris'teki çeşitli okullarda tamamlayan (Sainte-Barbe College, Ecole Centrale, Ecole des Beaux Arts) Sarkis Bey'in uzmanlığı, mimarlık ve mühendislik üzerinedir. Gösterdiği başarılar nedeniyle ilk kez kendisine verilen ser-mimâr-ı devlet ünvanı almıştır (1878). En önemli eserleri; Beylerbeyi Sarayı, Çırağan Sarayı, Maçka Silahhânesi ve Galatasaray Mekteb-i Sultanîsidir (Afife Batur, “Balyan Ailesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 40–41).

¹⁰¹ Hazırlanan raporlardan biri Sadaret'e, ikincisi ilgili nezarete ve sonuncusu da padişaha takdim edilecekti (İ.HUS, M 1312/157, 11 Temmuz 1894/7 M 1312).

¹⁰² Cağaloğlu'nda eski Lisan Mektebi olan bina, bugün Cağaloğlu Moda Tasarım Anadolu Meslek Lisesi'ne tahsis edilmiştir (<http://www.scribd.com/doc/26747369-lisan-mektebi-25.06.2011>).

¹⁰³ Bugün İstanbul Cağaloğlu Anadolu Lisesi olan Divanyolu haziresinin arkasındaki bina (http://tr.wikipedia.org/wiki/Cağaloğlu_Anadolu_Lisesi-25.06.2011).

¹⁰⁴ Beyazıt'ta Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin bulunduğu bina (Turhan Baytop, “Eczacı Mektebi Tarafından Kullanılan Binalar”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 2002, III/2, s. 3).

¹⁰⁵ Yapılan incelemelerde söz konusu binalarda tehlike arz edecek bir hasarın olmadığı; yalnızca Ticaret Mahkemesi'ne ait evrak odasının tavan sıvalarının döküldüğü; Maarif Nezareti'nin üçüncü katında tamire muhtaç bazı yerlerin olduğu; Mülkiye Mektebi'nin türbe tarafındaki duvarın çatlaması nedeniyle yıkılması gerektiği ve yıkılan mutfak bacasının da bazı yerleri tahrip ettiği tespit edilir (Y.PRK.ŞH, 5/6, 12 Temmuz 1894/8 M 1312). Aynı günkü bir başka belgede de, daha önce keşfi yapılan Maliye Nezareti binasının tehlike arz etmediği belirtilmektedir (İ.HUS, M 1312/159, 12 Temmuz 1894/8 M 1312).

¹⁰⁶ 1893–1909 yılları arasında İstanbul'da görev yapmış İtalyan mimar. Şeyh Zafir Efendi Türbesi, Yeniköy'deki Huber Köşkü, Haydarpaşa'daki Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne, Yeniçeri Müzesi gibi yapılar İstanbul'da inşa ettiği eserlerden birkaçıdır (Afife Batur, “D'Aronco, Raimondo Tommaso”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 550).

¹⁰⁷ Y.MTV, 99/58, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

yapılan binalar, gelen talepler doğrultusunda yeniden gözden geçirilir¹⁰⁸ ve bu durum diğer binaların keşfini geciktirir.¹⁰⁹

Yapılan kontrollerde kimi zaman yeni hasarlar tespit edilirse de, genel olarak bu sarsıntı kamu binalarında daha öncekinden farklı, tehlike arz eden bir hasar meydana getirmedi. Nitekim, daha önce keşfi yapılan Adliye Nezareti ve Maliye Nezareti'nin ikinci keşfinde de tehlike arz edecek ve devlet işlerini aksatacak bir hasara rastlanmadı.¹¹⁰ Buna rağmen muhtemelen bu artçı sarsıntı, deprem sonrasında ortaya çıkan tabloyu netleştirdi. Nitekim, her artçı sonrası benzer görüntülerin yaşanarak devlet memurlarının işlerini terk edip dışarı çıkmasının engellenemeyeceğini düşünen padişah, aynı gün bir iradeyle, devlet işlerinin aksamaması için resmî dairelerin binanın hasarsız kısımlarına yahut ahşap konaklara naklini, Bâbiâli ve Defter-i Hakanî Nezareti¹¹¹ için hafif barakalar inşasını ve hasar gören mekteplerdeki yatılı öğrencilerin evlerine yahut hasar görmeyen başka okullara gönderilmesini uygun gördü.¹¹² Burada dikkat çeken nokta, 11 Temmuz tarihli iradede kullanılmayacak kadar hasarlı olan dairelerin ahşap konaklara nakli istenirken,¹¹³ 12 Temmuz tarihli söz konusu iradede, “lüzûmu tahakkuk ettiği takdirde” ifadesinin kullanılmasıdır.¹¹⁴ Zira, bu durum az hasarlı dairelerin bile taşınmasında rol oynamıştır.

Kamu Binaları başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, ilk olarak daha önce hasarlı olmadığı açıklanan Maarif Nezareti kararın çıktığı gün “ziyadece hasara uğraması” nedeniyle Hukuk Mektebi binasına; Telgraf Nezareti, Seraskerlik Masraf

¹⁰⁸ Şûrâ-yı Devlet, Hariciye ve Adliye Nezaretleri çalışanlarının binalarına girmek istememesi üzerine (İ.HUS, M 1312/161, 13 Temmuz 1894/9 M 1312), 14 Temmuz günü Fenerli Prodromos Kalfa, Şehremaneti Hendesehane Memuru Binbaşı Süleyman, Şehremaneti mühendislerinden Mehmet İzzet, Şehremaneti Başmühendisi Mehmet Kemalettin, Papasoğlu Kosti Kalfa, Ohannes Kalfa, Fenerli Tanaş Kalfa, Hürmüz Kalfa ve Başmimar Sarkis Bey tarafından, Bâbiâli ve Adliye Nezareti binaları birkez daha kontrol edilir (Y.PRK.ŞH, 4/95, 14 Temmuz 1894/10 M 1312). Buna rağmen aynı gün Şehremini Rıdvan Paşa'nın refakatinde Başmimar Sarkis Bey, Şehremaneti Başmühendisi Mehmet Kemalettin Bey ve Mimar D'Aronco birkez daha her iki binayı kontrol eder. Üç saat kadar süren keşif sonunda, binanın Şûrâ-yı Devlet merdivenlerinin bölme duvarında görülen hasarsız bir çatlak dışında önceki keşiflerden farklı bir hasar tespit edilmez (İ.HUS, M 1312/33, 14 Temmuz 1894/10 M 1312; Y.PRK.ŞH, 5/11).

¹⁰⁹ Nitekim, Salı günkü depremden sonra hasar tespiti yapılamayan Postahâne-i Âmire binasının keşfi bir gün daha ertelenir (Y.PRK.ZB, 13/50, 12 Temmuz 1894/8 M 1312).

¹¹⁰ İ.HUS, M 1312/163, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

¹¹¹ Sultanahmet'te. Bugün İstanbul Tapu ve Kadastro Müdürlüğü binasının arşiv kısmını oluşturan 1881 tarihinde inşa edilen yapıdır (<http://www.hayallem.com/indexphp/2008/08/defteri-hakani-25.06.2011>).

¹¹² II. Abdülhamid, tüm bunlara ek olarak; resmî dairelerin nakledileceği konakların ahşap olması nedeniyle çıkabilecek yangın ihtimaline karşı bazı tedbirlerin alınmasını uygun görür. Bu çerçevede dairelere ait evrakların konaklardaki kâgir odalarda yahut satın alınacak demir kasalarda saklanmasını ve konakların güvenliği için geceleri fazladan bekçilerin tayin edilmesini ister (İ.DH, M 1312/58, 12 Temmuz 1894/8 M 1312; Y.PRK.HR, 19/51, 13 Temmuz 1894/9 M 1312; Y.PRK.MYD, 15/35, 13 Temmuz 1894/9 M 1312). İrade, ertesi gün *Saadet* gazetesinin “tebligat-ı resmîye” sütununda yayımlanır (13 Temmuz 1894/9 M 1312, nr. 3021, s. 1).

¹¹³ “...mezki raporlar münderecâtına göre devâirden Soğukçeşme Merkez Telgrafhanesi gibi, bütün kabil-i sükenâ olmayacak derecede harab olanı var ise, verilecek bedel-i icâre bakılmayıp seri'an münâsib konak isticâr olunarak...” (İ.HUS, M 1312/157, 11 Temmuz 1894/7 M 1312).

¹¹⁴ İ.DH, M 1312/58, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

Nazırı Hasan Paşa'nın Soğukçeşme'deki konağına; Defter-i Hakanî Nezareti'nin bazı birimleri Sultanahmet civarındaki Hariciye Muavini Galip Efendi Konağı'na; Adliye Nezareti ve Divân-ı Muhasebât da Sadık Paşa Konağı'na taşındı. Bu arada Defter-i Hakanî Nezareti'nin diğer birimleri ile Bâbiâli'deki daireler için barakalar inşa edildi. Başka binalarda ve barakalarda hizmet veren resmî kurumlar bunlarla sınırlı değildi. Söz konusu daireler dışında hasar gören kamu kurumlarının barakalara yahut konaklara nakli ise, aynı süreçte gerçekleşti.¹¹⁵ Öte yandan gelen talepler doğrultusunda keşfi yapılmamış binaların kontrolleri de devam etti.¹¹⁶

İlk hasar tespitlerine göre, tehlike arz edecek şekilde hasarlı olmayan bazı resmî dairelerin hemen sonra ahşap konaklara veya barakalara naklinin gündeme gelmesinde, memurların işlerini aksatmasının rolü büyüktü. Zira, çalıştıkları binaları güvenli görmeyen memurların işyerlerine girme konusunda bir türlü ikna edilemeyişi, bazı binaların tekrar tekrar kontrolünde rol oynadığı gibi, defalarca kontrol edilen ve tehlike arz etmediği anlaşılan bazı kurumların taşınmasına izin verilmesinde de etkili oldu.¹¹⁷ Öte yandan az hasarlı da olsa tamiratın süratli ve güvenli bir şekilde tamamlanmak istenmesi de, resmî dairenin naklini gerektirmişti. Tüm bunların yanı sıra ilk kontrollerde tespit edilemeyen yahut tehlike arz etmediği düşünülen bazı hasarların daha sonra yapılan kontrollerde tehlikeli olduğunun fark edilmesi, söz konusu dairelerin başka mekânlarda hizmet vermesinin nedenlerinden bir başkasıydı.

Özellikle bu sonuncu neden, ilk raporların hasarlara ilişkin verdiği bilgilere ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini izah eder. Çünkü, depremin yarattığı karmaşa ortamının raporlara yansıttığı bu tablo, ilk hasar tespitlerinin güvenilirliği ve mahiyeti açısından önemli ipuçları verir. Nitekim, amacı, kamu binalarının ikâmete uygun olup olmadığını belirlemek olan bu ilk raporlar, hasarın boyutları hakkında ayrıntı veren nihaî teknik bir rapordan ziyade durum tespitinden ibarettir ve bu nedenle hasara dair

¹¹⁵ Y.MTV, 99/70, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312); 14 Temmuz 1894 (10 M 1312), *Saadet*, nr. 3022, s. 1; Y.A.HUS, 302/94; Y.MTV, 99/83.

¹¹⁶ Daha önce Şeyhülislam'ın, Meşihat Dairesi'nin hasarlı olmadığına dair Yıldız Sarayı'na gönderdiği tahrirata rağmen (Y.MTV, 99/64, 12 Temmuz 1894/8 M 1312; Y.PRK.MŞ, 5/59, 13 Temmuz 1894/9 M 1312), gelen talep üzerine 17 Temmuz'da Sarkis Bey tarafından kontrolü yapıldı. İncelemelerde, mutfak dairesinin bitişiğindeki kiler ve aşçı odalarının bulunduğu caddeye bakan duvarın yerinden oynadığı ve tehlike arz etmesi nedeniyle yıkılarak yeniden inşa edilmesi gerektiği; dairedeki diğer hasarların ise, önemsiz bazı çatlak ve sıva döküntülerinden ibaret olduğu anlaşıldı (Y.PRK.ŞH, 5/6, 17 Temmuz 1894/13 M 1312).

¹¹⁷ Nitekim, Adliye Nezareti çalışanların ısrarla binalarına girmek istemeyişi ve bazı resmî daireler gibi barakalar inşa etmek için izin istemesi üzerine kurumun Sadık Paşa Konağı'na taşınmasına karar verilir. "...dâire-i adliyenin her türlü hatar ve tehlikeden sâlim olduğunu tayin etmiş olmakla beraber adliye me'mûrîni bu sûretle emniyetsizlik göstermekte olmalarına mebni mücerred-i umûr-ı devletin ve mesâlih-i ibâdın sekteden vikâye maksad-ı merâhimmersâd-ı âlisiyle Sandıkçılarda kâin olub geçende taraf-ı eşref-i cenâb-ı padişâhîden mübaya'a buyurulmuş olan Sadık Paşa Konağı adliye nezâretine tahsis ..." (İ.HUS, M 1312/33, 14 Temmuz 1894/10 M 1312).

güvenilir verilere ihtiyaç vardır. Bu konuda, ileride tekrar değinilecek olan, resmî kurumların tamirine ilişkin düzenlenen keşif defterleri, hasar hakkında da bilgi verdiğinden diğerine göre daha güvenli bilgileri haizdir. Çünkü, kimi hasarların tamirat sırasında ortaya çıkması ve söz konusu hasarın tamiri için yeni defter düzenlenmesi hasarın niteliğine tam olarak işaret eder. Örneğin, daha önce ifade edilen ve başka yere nakli gereken Maarif Nezareti'nin, ilk raporunda sıva kabarması olarak tespit edilen hasarın, tehlikeli olduğu ancak sıvanın kaldırılması sırasında fark edilebilmiş ve Şehremaneti'nde oluşturulan komisyon tarafından yıkılması gerektiğine karar verilmişti.¹¹⁸ Öte yandan kimi zaman bunun tam tersi durumla da karşılaşıldığı oldu. Nitekim, *Askerî Binaların Keşif ve Tamiri* kısmında görüleceği gibi, ilk gün bir iki yerinde duvar çatlağı ve sıva döküntüsü olduğu belirtilerek 8.000 küsur kuruşa tamir edilebileceği tahmin edilen Gümüşsuyu Kışlası'nın depremde hasar görmediği nice sonra yapılan kontrollerde ortaya çıktı. Dolayısıyla bu örnekler, ilk günlere özgü karmaşa ortamının belgelere yansıttığı farklılıkları ve bu dönemde yapılan çalışmaların gerçek bir hasar tespitinden uzak olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Resmî kurumların farklı farklı teknik heyetler tarafından kimi zaman tekrar tekrar yapılan kontrolleri, ileride ayrıntılı ele alınacak olan Şehremaneti'ndeki komisyonun çalışmalara başlamasına kadar devam eder. Ancak, bu süre içinde hâlâ herhangi bir teknik heyet tarafından keşfi yapılmamış¹¹⁹ yahut keşfi yapılmasına rağmen tehlikeleri bertaraf edilmemiş kamu binalarına rastlamak mümkündür.¹²⁰ Bu sorun kimi zaman nezaretlere ve dairelere bağlı bazı teknik birimlerin, keşfi gereken binaların kontrolü için görevlendirilmesiyle çözümlenmeye çalışıldıysa da,¹²¹ kamu kurumlarının keşfinin tamamlanması zaman almıştır.

¹¹⁸ İ.ŞE, S 1312/6, 6 Ağustos 1894 (3 S 1312). Benzer şekilde ilk raporda, yalnızca türbe tarafındaki beden duvarının çatladığı ve mutfak bacasının yıkılarak bazı yerlerin hasar görmesine neden olduğu belirtilen Mekteb-i Mülkiye binasının (Y.PRK.ŞH, 5/6, 12 Temmuz 1894/8 M 1312), daha sonraki kontrollerinde, beden duvarında bazı yerler ile kütüphane üzerindeki tonoz kemerinin yarıldığı ve zemin katın payelerinin depremin tesiriyle harap olduğu anlaşıldı (İ.ŞE, S 1312/6, 6 Ağustos 1894/3 S 1312).

¹¹⁹ Nitekim, Rüşumat Emaneti dairesiyle gümrük idare ve ambarlarının ağır hasarlı olduğu ve bir an önce teknik bir heyetin kontrol etmesi gerektiği Şehremaneti'ne haber verilmesine rağmen, depremden dört gün sonra bile bir heyet gönderilememiş ve nihayet keşif Nafia Fen Müşaviri Galland ile isimlerini tespit edemediğimiz bazı memurlar tarafından yapılmıştı (*BEO.AYN.d*, nr. 1687, s. 108, 14 Temmuz 1894/10 M 1312). Bu süre, genel olarak depremde hasar gören binanın çok olduğu ve dolayısıyla bu kurumlara sıra gelemediği için makûl görülebilirse de, aynı süre içinde Bâbiâli'nin dört, Adliye Nezareti'nin üç kez kontrol edildiği düşünülecek olursa oldukça uzun bir süredir.

¹²⁰ Örneğin; Şehremaneti'nde teşekkül eden teknik heyetin beklenmesi nedeniyle bir kısmı barakalara nakledilen Maliye Nezareti'nde, tehlike arz eden ve arasına taşların düştüğü korkuluk vs. yerler hâlâ yıkılmamıştı (*BEO.AYN.d*, nr. 1687, s. 120, 20 Temmuz 1894/16 M 1312).

¹²¹ Nitekim, Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'nin keşfi için önce Ticaret ve Nafia Nezareti Turûk ve Ma'abir Müdür yardımcısı Arslan Efendi; daha sonra da Ziraat Heyet-i Fenniyesi Reisi Aram Efendi ile Mühendis Semprini gönderilir (Y.A.HUS, 302/94, 14 Temmuz 1894/10 M 1312).

Depremi, kamu binaları dışında İstanbul'da yarattığı hasara dair ilk tespitler, daha önce açıklandığı gibi, Şehremaneti hendesehanesine bağlı mühendis ve kalfaların başkentte hasar gören binalar ile bunların yıkılması gereken ya da yıktırılan kısımları hakkında düzenledikleri listelerde yer alır. İlgili makamlara ulaştırılan bu listeler,¹²² daha sonra bir yandan Kapalıçarşı ve su şebekesi gibi ağır hasarlı yapıların kontrolleri için özel keşif heyetlerinin kurulmasına; diğer yandan da ileride ayrıntılarıyla anlatılacak olan İâne-i Musâbin Komisyonu tarafından depremde evleri yıkılan yahut hasar gören kişilere yapılacak yardımların tespit edilmesine yardımcı olur. Dolayısıyla bunlar, hem depremin şehirde yarattığı tahribatın, hem de bir anlamda deprem nedeniyle evleri yıkılarak yahut hasar görerek yardıma muhtaç olanların tespit listeleridir, diyebiliriz.

Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı gibi, Şehremaneti mühendislerinin hasarlı binalar hakkında yaptıkları tespitler yardıma muhtaç âfetzedelerin belirlenmesinde rol oynadı. Şehirde dolaşarak hasar gören binaların hasarlarının giderilmesi için tespitlerde bulunan mühendisler, gelen ihbarları ve hanesi yıkılan yahut hasar gören şahısların mahalle muhtarlarından veya imamlarından tahririye ücreti karşılığında aldıkları ilm u haberle beraber ilgili kurumlara verdikleri arzuhalleri de değerlendirmekteydiler.¹²³ Fakat, muhtemelen tespit edilmesi gereken binanın çokluğu hasarlı yerlerin tespitlerinde ve dolayısıyla tehlike arz eden kısımların yıkımında bazı aksaklıklara neden oldu.¹²⁴

Mühendislerin bir binanın sağlam mı, yoksa hasarlı mı olduğuna dair karar verme yetkisi vardı. Ancak, bu durum, kimi zaman bazı suistimallere neden oldu. Nitekim, Şehremaneti mühendislerinin emlak sahiplerinden para isteyerek sağlam binayı çürük yahut çürük binayı sağlam gösterdikleri haberinin padişaha ulaşması üzerine çıkan iradeyle, şikâyetçi olan emlak sahiplerinin bu kişiler hakkında suç duyurusunda bulunması istendi.¹²⁵ Diğer yandan gereken incelemeler yapılarak haberin aslının olmadığı anlaşıldı.¹²⁶ Buna rağmen, mühendislere, belediye daireleri ve hendesehane aracılığıyla gerekli uyarılar yapıldı.¹²⁷ Ancak, yine de söz konusu haberlerin arkası kesilmedi.¹²⁸ Her ne kadar tahkikatta haberin bir rivayetten ibaret

¹²² Y.MTV, 99/56; Y.PRK.ŞH, 5/4; 4/102.

¹²³ *BEO.AYN.d*, nr. 1687, s. 112, 18 Temmuz 1894 (14 M 1312); s. 154, 2 Ağustos 1894 (29 M 1312); nr. 1696, s. 436, 27 Ağustos 1894 (24 S 1312); ŞD, 773/3; *BEO.AYN.d*, nr. 1697, s. 29, 3 Ekim 1894 (2 R 1312); s. 36.

¹²⁴ *BEO.AYN.d*, nr. 1687, s. 112, 18 Temmuz 1894 (14 M 1312).

¹²⁵ İ.HUS, M 1312/184, 24 Temmuz 1894 (20 M 1312); 25 Temmuz 1894 (21 M 1312), *Saadet*, nr. 3033, s. 1.

¹²⁶ Y.MTV, 101/3, 25 Temmuz 1894 (21 M 1312); Y.A.HUS, 304/16.

¹²⁷ Y.A.HUS, 304/16, 26 Temmuz 1894 (22 M 1312).

¹²⁸ İ.HUS, M 1312/200, 31 Temmuz 1894 (27 M 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1689, s. 49; 1 Ağustos 1894 (28 M 1312), *Saadet*, nr. 3040, s. 1.

olduğu anlaşılmışsa da, böyle bir haberde az da olsa haklılık payı olabilir. Zira, ileride ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, hanesi/dükkânı hasarlı olanların devletten alacağı ianenin yanı sıra, ödeyeceği bazı vergilerden 8 ay veya bir yıllığına muaf olması mühendislerin bundan yararlanmak istemiş olabileceklerini düşündürmektedir.

Taşra ve çevre vilayetlerdeki hasar tespit çalışmaları da, tıpkı İstanbul'da olduğu gibi, depremden hemen sonra başladı. Daha önce ifade edildiği üzere, hasar gören telgraf hatları sebebiyle başkente gecikmeli olarak ulaşan depremin taşradaki etkilerine dair tespitler, mutasarrıf, kaymakam veya valiler tarafından öncelikle Dâhiliye Nezareti¹²⁹ ve Hassa Müşîriyeti gibi kurumlara bildirildi;¹³⁰ ardından peyderpey gelen bilgiler yine Şehremaneti, Zaptiye Nezareti ve Seraskerlik tarafından düzenlenerek, kimi zaman da taşra yetkililerince doğrudan Yıldız Sarayı'na ulaştırıldı.¹³¹

Bazılarının gazetelerde yayımlandığı söz konusu telgraflar,¹³² depremin hissedildiği bölgeler ve buralarda meydana gelen bazı hasarlara ilişkin bilgiler içerir. Ancak, bunlar hasar gören yapılar hakkında pek fazla bilgi vermez. Örneğin; Çatalca Mutasarrıflığı'ndan gönderilen telgrafta; "... Mehmed Paşa Camii şerifi minaresi kısmen yıkılıp duvarları dahi çatladığı ve pek çok hane ve dükkân ve hamam duvarları yıkılarak bazı köhne hanelerin çatıları dahi çökmüş..."¹³³ olduğu ve Karamürsel'den çekilen telgrafta geçen "...Kazada camı kırılmadık sıvası dökülmedik hane kalmadığı gibi bir hayli hane dahi külliye münhedim olmuş ve kısım-ı küllîsi inhidama yüz tutmuştur..."¹³⁴ şeklindeki ifadeler bu bağlamda zikredilebilir.

İstanbul'un dışında veya uzak kazalarda hasar gören yapılarla ilgili bilgilerimiz sınırlıdır. İzmit'te askerlere tahsis edilen Kasr-ı Hümâyûn¹³⁵ ile İzmit Fabrika-yı Hümâyûnu¹³⁶ bu değerlendirmelerin istisnalarıdır. Askerî binalar dışındaki kurumların

¹²⁹ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Saadet*, nr. 3020, s. 1; 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Saadet*, nr. 3021, s. 1-2; 14 Temmuz 1894 (10 M 1312), *Saadet*, nr. 3022, s. 1; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4811, s. 1; 24 Temmuz 1894 (20 M 1312), *Saadet*, nr. 3032, s. 1.

¹³⁰ Y.MTV, 99/52, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312).

¹³¹ İ.HUS, M 1312/170, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); Y.MTV, 99/52, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); Y.MTV, 99/56.

¹³² 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Saadet*, nr. 3020, s. 1-2; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4809, s. 2; 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Saadet*, nr. 3021, s. 1-2; 14 Temmuz 1894 (10 M 1312), *Saadet*, nr. 3022, s. 1; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4811, s. 1; 16 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 28, s. 345-347; 24 Temmuz 1894 (20 M 1312), *Saadet*, nr. 3032, s. 1.

¹³³ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Saadet*, nr. 3020, s. 1; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4809, s. 2.

¹³⁴ 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Saadet*, nr. 3021, s. 2.

¹³⁵ Belgede ikâmet edilemeyecek derecede hasarlı olduğu ve yaklaşık 40.000 kuruşa onarılacağı belirtilen (Y.MTV, 108/71, 8 Kasım 1894/9 CA 1312) İzmit Kasrı'nın keşif heyetinde hangi birimlere ait mühendis ve kalfaların görev aldığına dair bir bilgiye ulaşılamadı.

¹³⁶ İzmit Fabrika-yı Hümâyûnu'nun keşfi, ileride askerî kurumların keşfi kısmında ayrıntılı olarak ele alınacak olan, Erkân-ı Harbiyye Feriki Şakir Paşa nezaretindeki heyet tarafından yapılır. Bu listeye göre, fabrikanın keşif bedeli 602 lira 89 kuruştur (Y.MTV, 115/38, 18 Şubat 1895/22 Ş 1312).

hasar tespitleri ve keşifleri, “mahallince” yapılmıştı.¹³⁷ Yerel yönetimlere bağlı mühendislerce yapılması muhtemel bu keşiflere ait defterlere ulaşamadı. Ancak, bu tespitlerin çoğu kere yetersiz teknik elemanlar tarafından¹³⁸ yapılmış olduğu düşünülebilir.

Depremin etkilediği alanlarla ilgili bilgi veren bir kaynak da gazetelerdir. Nitekim, depremin meydana geldiği andan itibaren bazı görgü tanıklarının hasara ilişkin verdiği bilgilerin ve muhabirlerin tespit ettikleri yüzeysel hasar listelerinin¹³⁹ gazete sütunlarını doldurduğu ve esasında büyük bir bilgi kirliliğine sebep olduğu görülür.¹⁴⁰ Öte yandan kamu kurum ve kuruluşlarından özel mülkiyete kadar pek çok yapının hasarına dair bilgi veren gazetelerin yayımladıkları hasar tespitlerinin çoğunun gözlem ve rivayetlere dayalı olması, kimi zaman da bazı haberlerin araştırılmadan ve başka gazetelerden alınarak yayımlanması gazetelerdeki verilere ihtiyatlı bakmayı gerektirir.

Gazeteler, depremin İstanbul dışındaki etkileri hakkında da bilgi verirler. Nitekim, Dâhiliye Nezareti’ne gönderilen telgraflar gibi, şehir dışından gelen kişilerin verdiği bilgiler de gazete sütunlarına yansır. Örneğin, bu dönemde İzmit Sancağı’na bağlı bir kaza olan Adapazarı’ndan gelen yolcuların gözlemlerini aktaran *Moniteur Oriental*, burada tüm kâgir evlerin yıkıldığını, İzmit’te hasarın ve nüfus zayıyatının çok büyük, Eskişehir’de ise, durumun kötü olduğunu ve Anadolu Demiryolu’nun geçtiği istasyonların hasar gördüğünü yazar.¹⁴¹ *Saadet* gazetesi de, İzmit’teki durumun Adapazarı kadar kötü olmadığını belirtir.¹⁴² Ancak, tüm bu örneklerden anlaşılacağı gibi, gazetelerde taşradaki duruma ilişkin yayımlanan birbirinin benzeri bu haberler,

¹³⁷ Örneğin; Küçükçekmece Kazası’nda Sultan Mehmet Han’ın hayratından olan caminin keşfi (İ.EV, RA 1314/23, 30 Ağustos 1896/21 RA 1314) ve taşradaki bazı resmî kurumların keşfi (Y.A.HUS, 303/77, 22 Temmuz 1894/18 M 1312; *BEO.AYN.d*, nr. 1650, s. 5, 23 Ağustos 1894/20 S 1312; 1653, s. 65, 15 Nisan 1895/19 L 1312).

¹³⁸ Nitekim, *Sabah* gazetesinin haberine göre, İzmit’te Evkaf’a ait yapılardan Fevziye Camii, Gazi Süleyman Camii ve Sapanca’daki Rüstem Paşa Camii’nin kontrollerini yapacak “fenn-i mimariye aşına birinin olmayışı nedeniyle” İzmit Evkaf Müdüriyeti, Mühendis Ferit Efendi’nin keşif için gönderilmesini ister (27 Ekim 1894/27 R 1312, nr. 1873, s. 2).

¹³⁹ Adalar ve Gebze muhabirlerinin haberleri için bkz. 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Saadet*, nr. 3020, s. 2; “Büyükkada’dan Mektup” başlıklı haberler için bkz. 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Sabah*, nr. 1768, s. 2 ve 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Sabah*, nr. 1769, s. 2; 24 Temmuz 1894 (20 M 1312), *Saadet*, nr. 3032, s. 1; Tekirdağ ve Bursa ile çevre vilayetlerdeki durumu anlatan haberler için bkz. 14 Temmuz 1894 (10 M 1312), *Saadet*, nr. 3022, s. 1; “Adapazarı’ndan Mektup” başlıklı haber için bkz. 16 Temmuz 1894 (12 M 1312), *Saadet*, nr. 3024, s. 3. Çevre vilayet ve kazalardaki durum için bkz. 16 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 28, s. 345–347. 20 Ağustos 1894 (18 S 1312), *Sabah*, nr. 1805, s. 2; 27 Ekim 1894 (27 R 1312), *Sabah*, nr. 1873, s. 2; 5 Aralık 1894 (7 C 1312), *Sabah*, nr. 1910, s. 1.

¹⁴⁰ 23 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 29, s. 356.

¹⁴¹ A. Batur, *a.g.m*, s. 29. *Sabah* gazetesi, aynı haberi muhtemelen *Moniteur*’dan alıntı yaparak yayımlar. (12 Temmuz 1894/8 M 1312, nr. 1767, s. 2). Benzer şekilde *The Levant Herald* gazetesi de, görgü şahitlerinin ifadelerine yer vererek İzmit Körfezi’nin her iki yakasının oldukça kötü durumda olduğunu; Tuzla’da bazı evlerin çöktüğü; Yakacak’ta 18 ev ve Yalova’nın yaklaşık yarısının harabe haline geldiğini okuyucularına duyurur (16 Temmuz 1894, nr. 28, s. 345–347).

¹⁴² 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Saadet*, s. 3020, s. 1.

İstanbul'daki haberlere göre, daha yüzeysel, hasarlı yapılara ve hasarın mahiyetine işaret etmeyen muğlâk ifadelerden ibarettir. Bununla beraber söz konusu bilgilerin çoğu arşiv vesikaları ve dönemin diğer kaynakları tarafından doğrulanmamaktadır. Ayrıca, verilen bazı bilgiler de, doğruluğu açısından oldukça zayıftır. Nitekim, gerek 1894 Depremi'nin etkilediği alanla ilgili bilgi veren bilimsel çalışmalarda,¹⁴³ gerekse resmî vesikalarda Eskişehir'de hasarın büyüklüğüne ve çok sayıda yapının yıkıldığına dair hiçbir bilgi olmadığı gibi, bu depremin merkezi ve etki alanındaki tahribatı açısından da böyle bir sonuç gerçek dışı görünür. Benzer şekilde İzmit'teki hasar ile nüfus zayıfına ve Anadolu Demiryolu'nun geçtiği istasyonların hasarına dair gazetelere yansıyan muğlâk ifadeli bu bilgiler, resmî kaynaklarda yer alan ve hasar gören yapılara işaret eden tüm bilgilere göre oldukça abartılıdır.

Depremin İstanbul dışında, sadece Adapazarı'ndaki hasarına dair bilgi veren bir kaynak da, kim olduğu ve ne amaçla Adapazarı'nda bulunduğu hakkında bilgi edinemediğimiz Dybowski isimli bir şahsın *La Nature* adlı dergide yayımladığı ve gözlemlerine yer verdiği yazısıdır. Dybowski'nin gözlemlerine göre, kazada 600 hane oturulamaz hale gelmiş ve her beş binadan biri hasar görmüştü. Yukarıdaki soruların cevabını bulamadığımız yazıda, söz konusu tespitlerin neye dayanarak yapıldığına dair de bir işaret yoktur.¹⁴⁴

Dybowski'nin Adapazarı'nda hasar gören yapı sayısına dair verdiği bu bilgiler de, İstanbul dışındaki hasar hakkında bilgi veren gazetelerde olduğu gibi, resmî kaynaklardaki verilerle örtüşmemekte yahut doğrulanmamaktadır. Nitekim, iane kayıtlarındaki verilerden, İzmit Sancağı'nda hasar gören toplam 600 hane sahibine yardım yapıldığı ve bunların ikinci derecede hasarlı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu veri, Dybowski'nin “600 hanenin oturulamayacak durumda olduğu” tezini çürütür. Zira, bu dönemde İzmit Sancağı, bugün her biri il veya ilçe olan İzmit, Adapazarı, Karamürsel, Kandıra ve Geyve'den müteşekkildi ve bu rakam, yalnızca Adapazarı'nda değil, söz konusu yerleşim birimlerindeki toplam hasarlı bina sayısını ifade etmekteydi. Öte yandan söz konusu yardım yapılan haneler oturulamayacak kadar ağır hasarlı değil, İstanbul'a nisbeten daha az hasarlıydı. Sonuç olarak; 10 Temmuz Depremi'nin

¹⁴³ Nitekim, Eginitis'in tespitlerine göre, Eskişehir'in de içinde olduğu IV. bölgedeki şehirlerde herhangi bir hasar meydana gelmemiştir (YEE, 11/24, harita).

¹⁴⁴ Dybowski'nin Ekim 1894'te Paris'te çıkan *La Nature* Dergisi'nde yayımladığı “Tremblement De Tere De Turquié Observe A Adabazar” (Adapazarı'nda Gözlenen Türkiye Depremi) adlı makalesinin tercümesi için bkz. F. Öztin, *a.g.e.*, s. 30–31. Gazetelere yansıdığı kadarıyla Adapazarı'nda yıkılan ev, dükkân vs. sayısı 200'ün üzerinde olup yıkılan ev sayısı 127'di (13 Temmuz 1894/9 M 1312, *Sabah*, nr. 1768, s. 2; 16 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 28, s. 346).

İstanbul'un dışındaki etkileri hakkında eldeki bilgiler, oldukça sınırlı olup, özellikle yerel kaynaklarda tespit edilecek yeni bilgilere muhtaçtır.

II.II.II.Hasar Gören-Yıkılan Binaların Sayısı

Yukarıdaki izahtan da anlaşılacağı gibi, dönemin vesikalari ve gazeteleri incelendiğinde, 1894 Depremi'nin neden olduğu yıkım ve zayiata dair pek çok bilgiye rastlanır. Özellikle gazeteler ilk günlerde yayımladıkları haberlerle tam anlamıyla hasar tespit çalışması yapar görünümündedir. Ancak, haberlerin abartılı yahut rivayete dayalı veya başka gazete haberinden alıntılanarak yapılması bu bilgilerin güvenilirliğini tartışmalı hale getirir ve bunların tahkik edilmesi gereğini doğurur. Tahkik işinin hiç de kolay olmadığını itiraf etmek gerekir. Zira, yukarıda izah edildiği gibi, depremin vuku bulunduğu andan itibaren bazı kurumların hasar ve nüfus zayiati hakkındaki jurnalleri ile Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti'nin hasar gören yerlere dair sunduğu tahrirler ve ilk hasar tespitlerine ilişkin raporlar bu konuda hatırı sayılır ölçüde malzeme yekûnu oluşturur ve bu durum tahkik işini güçleştirir.

10 Temmuz Depremi'yle ilgili hasar gören yapılara dair yapılacak bir hasar tespit çalışmasında en önemli verileri, ileride de ele alınacak olan Evkaf Nezareti,¹⁴⁵ Seraskerlik¹⁴⁶ ve Meşihat¹⁴⁷ gibi resmî kurumların kendi sorumluluk alanlarındaki yapılar hakkında oluşturdukları listeler oluşturur. Ancak, hasarlı yapılara dair toplu rakamlara da rastladığımız söz konusu listeler çoğu zaman eksik¹⁴⁸ ve hasarların nitelikleri konusunda çok da açıklayıcı olmadığından tek başına bir hasar listesi oluşturmak için yeterli değildir. Öte yandan depremin vuku bulunduğu anlardaki heyecan ve telaş halinin yarattığı etkiyle yapılan ilk hasar tespitlerinin şahısların müşahedelerine

¹⁴⁵ Depremde hasar gören yerlere dair kapsamlı listeler, Evkaf Nezareti listeleridir. Zira, nezarete ait 28331 nolu defterde yer alan bu listeler, hasarın niteliği konusunda pek fazla açıklayıcı olmayan; ancak, hasar gören yerlerin tespitine imkân veren toplu veriler sunar. Benzer şekilde hazırlanan bir başka liste de, Evkaf İradesi'nde karşımıza çıkar (İ.EV, Ş 1312/24).

¹⁴⁶ Y.MTV, 104/90, 13 Eylül 1894 (12 RA 1312); 106/44, 12 Ekim 1894 (11 R 1312); 115/38, 18 Şubat 1895 (22 Ş 1312).

¹⁴⁷ Y.MTV, 100/40, 19 Temmuz 1894 (15 M 1312).

¹⁴⁸ Deprem sonrasında hasar gören medreseler hakkında Meşihat'ın hazırladığı listenin takdim tezkeresinde, toplu rakamlar verilerek hasarlı medreselerin kaçının tamamen, kaçının kısmen harap olduğu belirtilmektedir. Buna göre, İstanbul ve bilâd-ı selâse (Eyüp, Galata ve Üsküdar)'de bulunan 180 medresenin 111'i hasar gördüğü; bunların 28'inin tamamen; 38'inin ise, kısmen harap olduğu ve kısmen harap olanlardan bazılarının dersliklerinin de, oturlamayacak derecede zarar gördüğü ifade edilmektedir (Y.MTV, 100/40). Söz konusu rakamlara rağmen, Meşihat tarafından gönderilen bu listeler incelendiğinde, mevcut listenin iliştiğindeki tezkerenin aksine, yalnızca Sur İçi'ndeki medreselerin isimlerine rastlanır. Diğer yandan belgede 111 olarak ifade edilen medreselerden bazılarının mükerrer olarak ve Fatih Medresesi (Semaniye ve Tetimme) ile Çorlulu Ali Paşa Medreselerinin (Evvel ve Sani) tüm bölümlerinin ayrı ayrı verilerek bu hesaba dâhil edildiği anlaşılır. Bu durum listenin eksik olduğu izlenimini verir. Aynı şekilde Evkaf Defterlerine ait listelerde (EV.d, nr. 28331), Şehremaneti'nden takdim edilen keşif defterleri içinde mükerrer keşif defterlerine rastlamak mümkün olduğu gibi (Altımermer'deki Kâtip Muslihiddin Camii gibi), Evkaf'a ait olup depremde hasar görmesine rağmen defterde olmayan (Arabacıbaşı Camii, Bâlâ Dergâhı, Balaban Camii gibi) birçok yapıya da rastlanır.

dayalı olması;¹⁴⁹ yukarıda kamu binaları örneklerinde görüldüğü gibi, keşiflerin binanın ikâmete uygun olup olmadığına karar verme amacıyla yapılması nedeniyle belgelere yansıyan bazı çelişkili ifadeler ile nihayetinde İstanbul dışında depremden etkilenen bölgelerin hasar tespitlerinin telgraflardaki sınırlı bilgiye dayalı olarak verilmesi bu konuda net bilgilere ulaşılmasını engeller.

Tüm bunlara bir de bazı vesikaların içerdiği sorunlar eklendiğinde, depremin sebebiyet verdiği yıkım ve hasarın rakamsal boyutları ile ilgili yapılacak bir hasar tespit işleminin güçlüğü daha iyi anlaşılır. Nitekim, devlet işlerini aksatmama ve hasarı az göstererek deprem nedeniyle meydana gelen yıkımların halk üzerinde olumsuz kanaatler oluşturmasını engelleme çabası şeklinde tezahür eden bürokratik yaklaşımlar, bu bürokrasinin ürettiği kaynak ve belgeler arasında bazı çelişkili ifadelerle neden olabilmekte ve bu durum hasarın gerçek boyutlarıyla ortaya konmasını zorlaştırabilmektedir. Nitekim, kimi kaynaklarda hasarın çok büyük boyutlarda olmadığı,¹⁵⁰ kimilerinde ise İstanbul'un yerle bir olduğunun belirtilmesi¹⁵¹ mevcut kaynakların verdiği bilgilerin kritik edilmesini zorunlu kılar. Arşiv belgelerinde farklı farklı rakamların mevcudiyeti veya aynı belgede bile bu tür çelişkilere rastlanması;¹⁵² bazı belgelerde yapının adını vermek yerine “..... Mahallesiindeki cami” gibi genel ifadelerin kullanılması;¹⁵³ özellikle cami, medrese ve tekkelerin birkaç isimle anılıyor

¹⁴⁹ Nitekim, Evkaf Nezareti'nin yapılan kontrollerde Laleli, Nuruosmaniye ve Şehzade Camilerinin hasar görmediği ve bu camiler ile belgede ismi geçen diğer camilerin tamirinin başlaması için heyet-i mahsusa tarafından keşiflerinin yapılacağı şeklindeki ifadeler (Y.MTV, 101/33, 28 Temmuz 1894/24 M 1312), söz konusu bilginin ilk tespitlere dayalı olarak verildiğini düşündürür.

¹⁵⁰ Nitekim, devlet memurlarının göreve gelmeleri için yayımlanan tebligatta, kamu binalarının sağlam olduğu vurgusu yapılmıştı. Öte yandan özellikle Bâbiâli binasının ilk keşif raporlarında, meydana gelen hasarın binanın eskiliğine veya zaten hasarlı olmasına atfedilmesinin ardından düzenlenen keşif defterlerinde burasının yaklaşık 200.000 kuruşa (199.270 kr.) onarılacağına ilişkin anlaşılması belgelere yansıyan bir çelişki gibi durmaktadır (İ.ŞE, M 1312/10, 19 Temmuz 1894/15 M 1312; M 1312/8, 23 Temmuz 1894/19 M 1312; RA 1312/19, 28 Eylül 1894/27 RA 1312). Bununla birlikte gazetelere “tahfif-i lisan” ettirilmesinden hemen sonra *Saadet* gazetesinin, Evkaf-ı Hümâyûn'a teknik bir heyet tarafından takdim edilen rapora atıfta bulunarak Ayasofya, Nuruosmaniye, Sultan Selim, Şehzade, Laleli ve Sultan Ahmet Camileri'nde ufak bir çiziğin bile görülmediğini belirtmesi (15 Temmuz 1894/11 M 1312, nr. 3023, s. 2) mevcut hasarın az gösterilmeye çalışıldığı ve sergilenen tavrın kamuoyunu rahatlatmaya yönelik olduğu izlenimini vermektedir.

¹⁵¹ Özellikle ilk günlerde yayımlanan gazete haberleri bu izlenimi vermektedir (*Saadet*, *Sabah*, *Tercümân-ı Hakikat*, *The Levant Herald* ve *Moniteur Oriental*). Diğer yandan İstanbul'daki izlenimlerini aktaran yabancı seyyah veya gazetecilerin görüşleri de bu yöndedir (Oscar Bey, *Le Tremblement...*, s. 11-12, 14; *La Dix-Neuvième Caravane D'Arcueil*, s. 78). Ayrıca, depremin yabancı basında abartıldığı ve bu nedenle doğru bilgilerin gönderilmesinin istendiği tahriratlarla ilgili olarak bkz. *Depremin Yabancı Basındaki Yankıları* başlığı.

¹⁵² Nitekim, yukarıda bahsedilen ve askerî kurumlar tarafından keşfi ve onarımı yapılan binaların olduğu listede, tamiri biten 56 karakoldan bahsedilmesine rağmen; ilişiği olan tezkerede bu sayı 51 olarak verilmektedir (Y.MTV, 106/44, 12 Ekim 1894/11 R 1312). Bu yanlışlık, diğer belgelerde tekrarlanır (Y.MTV, 108/129, 14 Kasım 1894/15 CA 1312). Benzer şekilde Evkaf Nezareti'ne ait defterde yer alan ve 6 Ocak 1895'e kadar Şehremaneti'ne gönderilen 6 listeye göre, toplam 443 yapının (külliye ve müştemilat tek olarak sayılmıştır) keşfi istenir, buna karşın toplam 88 yapının kontrolü yapılarak keşif defteri düzenlenirken; Evkaf Nezareti tarafından Şubat 1895 tarihine ait olan ve Bâbiâli'ye sunulan listelerde hasarlı vakıf eseri sayısı 458 olup, bunlardan yalnızca 73'ünün keşfi yapılmıştı (İ.EV, Ş 1312/24, 17 Şubat 1895/21 Ş 1312).

¹⁵³ “Balıkpazarı'ndaki Mescit” (*Saadet*, nr. 3019, s. 1; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4808, s. 1); “Hoca Üveys Mahallesi Camii” (*Sabah*, nr. 1766, s. 1); “Galata'da Yüksekaldırım'da Yazıcı Sokağı'ndaki Cami” (*EV.d*, nr. 28331, s.

olması;¹⁵⁴ şahısların tanımlamalarına bağlı olarak aynı yapının farklı semtlerde gösterilmesi,¹⁵⁵ bazı kurumların aynı binada hizmet veriyor olmasına rağmen farklı yerlermiş gibi zikredilmesi¹⁵⁶ kaynaklardaki bilgilerin değerlendirilmesinde ve bir bilanço çıkarmada karşılaşılan önemli sorunlardan birkaçıdır. Bunun yanında mevcut literatürde görülen bazı eksiklikler de bu tespit işlemini zorlaştırır. Nitekim, İstanbul'da bulunan cami¹⁵⁷-dergâh¹⁵⁸-mektepe-karakol gibi kurumlara dair bilgilerin yetersizliği verilen rakamlara ihtiyatlı bakmayı zorunlu kılar. Zira, söz konusu eksiklik, bazı

38); "Hatun Kişi Mahallesi'nde Bulunan Dergâh" (İ.EV, Ş 1312/24); "Adalar'daki jandarma karakolhaneleri" (Y.PRK.ZB, 13/50); "Atık Mustafa Paşa Mahallesindeki Hamam" (*Sabah*, nr. 1766, s. 2); "Galata Maltız Sokağı'nda İki Han" (*Sabah*, nr. 1769, s. 1) gibi... Bu durum yapılacak bir hasar tespitinde mevcut sayının artmasına neden olur.

¹⁵⁴ Cami veya mescitlerin ya halk arasında geçen şekliyle, ya banisinin ya da ihya edenin adıyla veya bağlı olduğu vakıfla; tekkelerin ya tekkenin bağlı olduğu tarikatla, ya tekkenin kurucusunun ya da postnişinin adıyla ve medrese, mektep gibi kurumların da ya tam adları, ya ikinci banileri yahut da buldukları semtlerin adlarıyla anılması deprem nedeniyle hasar gören yapıların tespitini ve mevcut bilgilerin birleştirilmesini zorlaştıran etkenlerdir. Örneğin; Beylerbeyi'ndeki İstavroz Camii'nden, Ser-Bostanî Abdullah Ağa Camii (ŞD, 134/23), Beylerbeyi'nde İstavroz'da Abdullah Ağa Camii (*EV.d*, nr. 28331, s. 14) ve Beylerbeyi'nde İstavroz Camii (*EV.d*, nr. 28331, s. 46); Çoban Çavuş Camii'nden (İ.EV, Ş 1312/24; *EV.d*, nr. 28331, s. 4), aynı belgenin bir başka yerinde caminin banisinin adıyla Çavuşbaşı Süleyman Ağa Camii (*EV.d*, nr. 28331, s. 58); halk arasında Ağaçkakan Tekkesi olarak bilinen tekkenin bir belgede Ahmet Niyazi Efendi Dergâhı (İ.EV, Ş 1312/24), diğerinde de yalnızca yer adı belirtilerek Bedevî Dergâhı (*EV.d*, nr. 28331, s. 51); Meşihat listesi ve Evkaf Defteri'ndeki listede Cerrahpaşa Medresesi olarak zikredilen medreseden (Y.MTV, 100/40 ve *EV.d*, nr. 28331, s. 36), listenin bir başka yerinde ve Evkaf İradesi'nde Gevherhan Sultan Medresesi (*EV.d*, nr. 28331, s. 12 ve İ.EV, Ş 1312/24); Evkaf listesinde Topkapı'daki Gazi Ahmet Paşa Medresesi olarak geçen medreseden de (*EV.d*, nr. 28331, s. 58), Meşihat listesinde sadece bulunduğu yer zikredilerek, üstelik literatürde olmayan bir şekilde, Topkapı Medresesi (Y.MTV, 100/40) olarak bahsedilmesi söz konusu durumu izah eden yalnızca birkaç örnektir. Söz konusu sorun, yani yapıların birkaç şekilde anılması bazı devlet kurumları için de geçerlidir. Örneğin; Borsa Salonu ve Komisyon Hanı'ndan Havvar Hanı; Dâhiliye Gümrüğü'nden Emtia-i Dâhiliye Gümrüğü şeklinde bahsedilmesi gibi... Diğer yandan hangi yapı olduğu tespit edilemeyen, ancak envanterde yer vermek zorunda kalınan yapılar da vardır. Örneğin; bir belgede "Hüsameddin Camii" (*EV.d*, nr. 28331, s. 68) olarak geçen yapının hangisi olduğu tüm araştırmalara rağmen tespit edilememiştir. Bununla birlikte adı geçen kaynaktaki sadece ismin verilmesi, caminin başka adlarla anıldığı veya banilerinden birinin adının Hüsameddin olduğu izlenimini verirse de, yine de bu konuda net bir şey söylemek eldeki kaynaklar çerçevesinde mümkün olamamıştır. Bu nedenle hazırlanacak bir hasar listesinde söz konusu yapının iki veya daha fazla sayılması muhtemeldir.

¹⁵⁵ Cabir Camii bir belgede Atık Mustafa Paşa Mahallesi'nde (*EV.d*, nr. 28331, s. 51), bir başkasında Eyüp'te (İ.EV, L 1314/4); Emin Ganem Mustafa Çavuş Mektebi bir yerde Yedikule'de (*EV.d*, nr. 28331, s. 11 ve 51), diğerinde Kocamustafapaşa'da (İ.EV, Ş 1312/24); Cedit İbrahim Paşa Medresesi Meşihat listesinde Beyazıt civarında (Y.MTV, 100/40), Evkaf listesinde Şehzadebaşı'nda (*EV.d*, nr. 28331, s. 36, 72) gibi...

¹⁵⁶ Örneğin; Büyük Yeni Han ile Emniyet Sandığı'nın ayrı zikredilmesi gibi.

¹⁵⁷ İstanbul'daki camiler hakkında yapılmış çalışmalardaki (Ayvansarayî Hüseyin Efendi-Ali Satı Efendi-Süleyman Besim Efendi (hz. Ahmet Nezih Galitekin), *Hadikatü'l-Cevâmi (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar)*, İstanbul 2001; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, I-II, Ankara 1997) veriler ile elimizdeki bilgiler kıyaslandığında söz konusu çalışmalarda zikredilmeyen cami ve mescit isimlerine rastlanılır. Öte yandan geçmişte herkesçe bilinen yer adlarının bugün bilinemeyişi, bazı eserlerin yerinin ve adlarının tespitinde önemli bir sorun teşkil eder. Bu durum depremde hasar gören camilerin tespitini zorlaştıran bir etken olarak karşımıza çıkar.

¹⁵⁸ İstanbul'da bulunan dergâhlar hakkında Celvetî şeyhlerinden Bandırmalızâde Ahmed Münib Efendi tarafından hazırlanan çalışma (Selami Şimşek, "Son Dönem Celvetî Şeyhlerinden Bandırmalızâde Seyyid Ahmed Münib Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Mecmûa-i Tekâyâsi, www.turkiyat.selcuk.edu.tr/dergi21.htm-25.04.2011), bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmasına rağmen, yine de yetersizdir. Diğer yandan mevcut kaynaklarda bir tekkeden birkaç şekilde bahsedilmesi ve bu nedenle *Mecmûa-i Tekâyâ*'daki bilgilerle örtüşmemesi de bir başka sorundur. Örneğin, kaynaklarda geçen Bebek Kayalar Mevkii'ndeki Ahmed Sıdkı Efendi Dergâhı, *Mecmûa-i Tekâyâ*'da zikredilmez. Ancak, Mecmua'da Bebek Kayalar Mevkii'nde Şeyh Mehmed Efendi Tekkesi adındaki bir başka dergâhın varlığından bahsedilir. Belgelerin tekkenin hangi tarikatla ait olduğu yolunda da bir bilgi vermemesi ve her iki tekke arasında buldukları yer dışında hiçbir benzerliğin olmaması bunların farklı yapılar olduğunu düşündürür. Ancak, yine de bu konuya ihtiyatlı yaklaşmak gerekir. Zira, bu durum, depremde hasar gören tekkelerin tespitinde hata payını artırır.

yapıların mükerrer olarak tespitine neden olduğundan sağlıklı bir veriye ulaşılmasını engeller.

Yine de eldeki vesikalardan ve gazete haberlerinden yararlanılarak 1894 Depremi'nde Hasar Gören Yerleri Gösterir Envanter Tablosu başlıklı bir envanter hazırlamak mümkündür. Bu çerçevede hasar gören binanın adı, bulunduğu mevki,¹⁵⁹ gördüğü hasarın niteliği ve bilginin alındığı kaynakları gösteren bir envanter hazırlanmıştır. İleride, ekler kısmında yer alan envanter, resmî, dinî, askerî ve sivil kuruma ait binalarda depremin yol açtığı hasarı göstermektedir. Bununla beraber, evlerin/hanelerin dâhil edilmediği listede, önde gelen bazı şahsiyetlerin depremde hasar gören konakları yahut yalıları zikredilmiştir.¹⁶⁰ Bu cümleden olarak, 1894 Depremi'nin İstanbul ve çevresinde neden olduğu maddi hasarın rakamsal sonuçları nedir?

Söz konusu envantere göre bir sayım yapılacak olursa; depremde Müslüman ibadethanelerinden Kapalıçarşı içindeki iki cami de dâhil olmak üzere 472 cami ve mescit,¹⁶¹ 97 dergâh, tekke, zaviye ve hankâh; gayrimüslim ibadethanelerinden 37 kilise, manastır ve sinagog; 54 türbe; 139 medrese; 17 muvakkithane; 144 mektep;¹⁶² 101 karakol, polis merkezi, jandarma ve zabıta dairesi;¹⁶³ 34 askerî kurum;¹⁶⁴ 47 resmî daire;¹⁶⁵ 20 imaret; 12 hastane;¹⁶⁶ 22 çeşme, şadırvan, sebil; 14 kütüphane; 21 hamam; 4 sefarethane binası; 171 işyeri; Kapalıçarşı'daki hanlar da dâhil olmak üzere 65 han; 22 fırın;¹⁶⁷ 15 fabrika¹⁶⁸ ve 10 otel hasar görür. Bu rakamsal verilere göre, 1.500'e yakın yapı depremin etkisiyle hasara uğrar. Ancak, yine de söz konusu rakamlara ihtiyatlı

¹⁵⁹ İl/ilçe/semt/cadde/sokak gibi. Bu kısımda yer alan bazı cadde veya sokak adları o dönemdeki tanımlamalar ve adlardır. Bunların günümüzde olduğu yerler, tespit edilebildiği kadarıyla yine aynı sütun içinde belirtilmiştir. Bazı yapıların tam olarak yerinin tanımlanması veya bugün hangi kurum tarafından ne olarak kullanıldığı hakkındaki bilgiler ise, dipnotlarda ayrıca verilmiştir.

¹⁶⁰ Fuat Paşa Sahilhanesi, İdâre-i Mahsûsa Müdürü John (Con) Paşa'nın hanesi gibi.

¹⁶¹ Ancak, isimleri veya hangisi olduğu tam olarak tespit edilemeyen *Ağa Yokuşu'ndaki Camii*, *Eski Hamam Caddesi'ndeki Mescit*, *Haffaflar İçinde Bulunan Camii*, *Kırık Tulumba Caddesi'ndeki Camii*, *Köprübaşı Beşiktaş İskelesi Bitişindeki Camii*, *Masraf Sokağı'ndaki Camii*, *Sarıgül'deki Camii*, *Sirkeci'de Bulunan Camii* ve *Taşçı Foti'nin Dükkanının Yanındaki Mescit* dâhil edilmemiştir.

¹⁶² Bu okulların 129'u Müslümanlara ait olup, üçü yabancı, ikisi Ermeni, dokuzu Rum ve biri de Yahudilere aittir. Modern medrese olarak kabul edebileceğimiz Muallimhâne-i Nüvvab nam-ı diğer Mekteb-i Nüvvab da bu rakama dâhil edilmiştir.

¹⁶³ İleride *Askerî Binaların Keşif ve Tamiri* kısmında görüleceği gibi, bu sayı, listelerde gösterilen karakol sayısından oldukça fazladır. Ancak, bu durumun nedeni, listelerde sayısı verilen karakolların askerî birimlere ait olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Zira, envanterde verilen karakol ve zabıta dairelerinden bazıları Zaptiye Nezareti'ne, bazıları da Seraskerlik'e ait olup bunlardan hangilerinin hangi birime ait olduğunu tespit etmek oldukça zordur. Diğer yandan bu farklılık, aşağıda işaret edileceği gibi, bir yerin farklı isimlerle anılmasından kaynaklanan sorunla da ilgili olabilirki, bu durumda aynı bina iki kere sayılma ihtimaliyle karşı karşıyadır.

¹⁶⁴ Kışla, deboy, hapishane, erzak ambarı gibi. Askerî birimlere ait olmasına rağmen bu rakama askerî fabrikalar dâhil edilmemiştir.

¹⁶⁵ Belediye daireleri, hükümet konağı, telgrafhaneler, askerî hapishane hariç diğer iki hapishane binası buna dâhildir.

¹⁶⁶ Hastanelerden biri yabancılara, biri Rumlara ve biri de Ermenilere aittir.

¹⁶⁷ Bu sayıya askerî kurumlara ait fırınlar dâhil değildir.

¹⁶⁸ Depremde hasar gören 4 askerî fabrika bu rakama dâhildir.

bakmak ve daha kesinlik arz eden yeni bulgularla bunların değişebileceği ihtimalini göz önünde bulundurmamak gerekir.

Yukarıda ifade edilen yapı grupları dışında, dönemin depremle ilgili kaynakları depremin tesiriyle yıkılan veya hasar gören hanelere dair de bilgiler verir. Nitekim, gazetelerde bu tür bilgiler yer aldığı gibi, arşiv vesikaları içinde de, hem tehlike arz eden yapılar¹⁶⁹ ve bunların yıkımıyla ilgili tutanaklar,¹⁷⁰ hem de evlerinin onarımı için yardım isteyen kişilerin arzuhalleri önemli yer tutar.¹⁷¹ Buna rağmen *1894 Depremi'nde Hasar Gören Yerleri Gösterir Envanter Tablosu* başlıklı listede, depremin en çok etkilediği yapı grubu olarak meskenler yer almamıştır. Zira, gazetelerin ve tutanakların ilk günler dışında tehlike arz eden veya tehlikesi bertaraf edilen yapılar hakkındaki bilgileri oldukça sınırlıdır. Bununla birlikte evleri hasar görenlerin yardım için ilgili makamlara verdikleri arzuhaller de, çoğu zaman yer/mekân ve hasarın niteliği gibi hususlarda açıklayıcı bilgiler içermemekte ve sayı olarak da yetersiz kalmaktadır.¹⁷² Tüm bunların yanı sıra, daha önce ölü ve yaralı sayısını tespititte devletin resmî rakamlarına ulaşılan iane kayıtlarının, bu defa da deprem nedeniyle yıkılan yahut hasar gören hane sayısına ulaşılmasına imkân tanınması, yeterli bilgiye sahip olmayan söz konusu arzuhallerin envantere dâhil edilmesini anlamsız hale getirmiştir.

İleride ayrıntılarıyla izah edilecek olan ve depremzedelere yardım etmek amacıyla kurulan İane-i Musabin Komisyonu'nun Eylül 1895 tarihinde padişaha sunduğu ve komisyon tarafından yapılan harcamaları gösteren çizelge, 1894 Depremi'nde yıkılan/hasar gören hane sayısı hakkında oldukça önemli veriler sunar. 10 Temmuz 1894–12 Eylül 1895 tarihleri arasında depremzedelere komisyon tarafından dağıtılan iane miktarından, Şehzade Camii avlusunda inşa edilen baraka masrafına kadar vs. konularda bilgi edinebileceğimiz söz konusu çizelgeye göre, 1894

¹⁶⁹ “Köyüçü'nde Ortabağçe'de Anderiko'nun hanesi külliye mail-i inhidam olduğu”, “Bakkal Yorgi'nin mutasarrıf olduğu mücedded kâgir hanesinin duvarları çatlamış”, “Ermeni milletinden Durik Kadının hanesi matbah bacasının bir miktar mahalli çökmüş”... gibi (Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894/7 M 1312).

¹⁷⁰ “Divanyolu'nda Şekerçi Sokağı'nda Ragıp Bey'in müsteciren ikâmet etmekte olduğu hane balasının sol ciheti hedm edilmiştir.”, “Küçük Ayasofya'da Fırın Sokak'ta Hassa dairesi ketebesinden Ali Bey'in duvar köşesi hedm edilmiştir.”, “Taftalçesmesi'nde Akif Bey'in hanesinin bacası hedm edilmiştir.” gibi (Y.PRK.ŞH, 4/102, 15 M 1312/11 M 1312).

¹⁷¹ *BEO.AYN.d.*, nr. 1673, s. 407, 26 Temmuz 1894 (22 M 1312); *BEO.*, 34030, 11 Ağustos 1894 (8 S 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1696, s. 405, 12 Ağustos 1894 (9 S 1312); *İ.HUS.*, S 1312/82, 25 Ağustos 1894 (22 S 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 232, 20 Eylül 1894 (19 RA 1312); nr. 1650, s. 247, 26 Eylül 1894 (25 RA 1312); nr. 1697, s. 29, 3 Ekim 1894 (2 R 1312); nr. 1661, s. 238, 22 Ekim 1894 (21 R 1312); nr. 1674, s. 466, 6 Kasım 1894 (7 CA 1312); *İ.ML.*, B 1312/7, 9 Ocak 1894 (12 B 1312) ...

¹⁷² Zira, Şeyh Şamilzâdelerden Mehmed Şamil isimli birinin arızasında “...bu defaki hareket-i arzıyyede bir kısmı bütün bütün münhedim ve turâb olmasıyla artık tamir ve ıslahına kudretyâb olamadığımdan..” (Y.MTV, 105/11, 16 Eylül 1894/15 RA 1312); Şûrâ-yı Devlet Evrak Müdürü'nün istidasında da “..hareket-i arzdan yegâne mâlik olduğum hane-i çakerânem hemen külliye denecek derecede harab olmuş...” (İ.ML, B 1312/7, 21 Kasım 1894/22 CA 1312) şeklindeki ifadeler.

Depremi'nde hasar gören/yıkılan hane sayısı 20.959'dur. Bu rakam, İâne-i Musâbin Komisyonu'ndan alınan yardım parasıyla tamir ya da inşa ettirilen hane sayısını göstermektedir. Nitekim, ileride ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, evlerini kendi imkânlarıyla tamir ettiren yahut inşa ettirenler de vardı. Ancak, bunların sayısı muhtemelen çok fazla değildir. Bu nedenle depremde az ya da çok hasar gören toplam hane sayısı, İâne Komisyonu'nun tespit ettiği rakamın biraz üzerinde olmalıdır. Yardım yapılan hane sayısının belediye, kaza ve vilayetlere göre dağılımının da yer aldığı ve iane komisyonu tarafından düzenlenen ve ileride tablo olarak gösterilecek olan bu listeye göre, bugünkü İstanbul ili sınırları içinde 20.000'in üstünde hane depremde zarar görmüştür. Söz konusu veri, yukarıda envanter çerçevesinde verilen rakamlara ve depremin İstanbul üzerindeki etkilerine daha farklı açılardan bakmayı gerektirir. Zira, İstanbul'daki hane sayısının yaklaşık 1/6'sını oluşturan bu rakam,¹⁷³ depremde hasar gören sosyal kurumların sayısının on beş katından da fazladır ve deprem sonrası İstanbul'un nasıl bir görüntü oluşturduğunu tahayyül etmemizde önemli rol oynar.

Gerek envanter, gerekse iane komisyonunun düzenlediği çizelgeyle ortaya konan rakamlar ve bunların bölgelere göre dağılımı, 1894 Depremi'nin neden olduğu hasarın büyüklüğü ile İstanbul ve çevresinin depremselliği hakkında yorum yapılmasına imkan tanıyan önemli bir veridir. Zira, daha önce de ifade edildiği gibi, depremlerin neden olduğu kayıpların rakamsal boyutları, bir yerin depremselliğinin ve alınması gereken tedbirlerin belirlenmesinde rol oynar. Dolayısıyla bugün dünyanın en büyük ve en kalabalık şehirlerinden biri olan İstanbul'un geçmişte yaşanan depremlerde maruz kaldığı hasarın rakamsal boyutları, hem akademik çevrelerin, hem de meraklı bazı insanların ilgi odağı durumundadır. Bu noktada, 1894 Depremi'nde hasar gören yapılar hakkında sadece rakamsal verilere göre bir tespit yapılacak olursa; depremde en fazla etkilenen bölge neresidir?

Kuşkusuz bu sorunun cevabı Sur İçi'dir. Eldeki rakamsal veriler, bu dönemde üç belediye dairesinden oluşan Sur İçi'nde, 3. Belediye dâhilindeki Cerrahpaşa, Kocamustafapaşa, Yedikule, Silivrikapı, Mevlanakapı, Topkapı ve çevresinin en fazla hasar gören yer olduğunu ifade eder. Ardından 1. Belediye dâhilindeki Eminönü-Beyazıt-Aksaray'a kadar olan hat ile 2. Belediye dâhilindeki Şehzadebaşı-Fatih-

¹⁷³ Raphael Cervati'nin hazırladığı *Annuaire Oriental* başlıklı yıllığa göre, 1893-1894 yıllarında İstanbul'da bulunan mesken sayısı 165.950'dir (R. Cervati, *Annuaire Oriental*, Constantinople 1311, s. 64). Dolayısıyla İstanbul'da depremde hasar gördüğü tespit edilen yaklaşık 20. 300 hanenin 6 katından da fazladır.

Edirnekapı hattı gelir. Bunu 6. Belediye dâhilindeki Galata ve Beyoğlu takip eder.¹⁷⁴ Bu tespit, eldeki kaynakların farklı bir bakış açısıyla değerlendirilmesini gerektirir. Zira, depremden sonra gerek gazetelere, gerekse ilk hasar tespitlerinde belgelere yansıyan bilgilere göre, depremin en fazla etkili olduğu alan, 1. Belediye'ye bağlı Eminönü-Beyazıt ile 1. ve 2. Belediye'nin sorumluluk alanındaki Beyazıt-Edirnekapı güzergâhları idi.¹⁷⁵ Diğer taraftan dönemin kaynaklarında yer alan bir diğer tespit, Galata ve Beyoğlu'nun deprem nedeniyle fazla hasar görmediği, insanların bu çevrelerdeki açık alanları tercih ettiği yönündedir. Buna karşın depremin en tesirli olduğu yer Adalar'dır.¹⁷⁶ Söz konusu tespitler, *Cosmos* dergisinde yayımlanan bir makalede de yer alır. S. B rumuzlu ve kimliği hakkında bilgi sahibi olamadığımız biri tarafından kaleme alınan makale, bu bölgede hasarın az olduğuna işaret eder ve bunun sebebinin zeminin kayalık olmasına ve sismik hareketin yönüne bağlar. Ardından Adalar'da hasarın çok olmasını da zeminin fizikî özelliklerine dayandırır.¹⁷⁷ Oysa bu bilgiler, yıkılan binalar ile çatlayan duvarların aynı kategoride değerlendirildiği bu rakamsal verilerle örtüşmemektedir. Zira, iane kayıtlarında toplam 15 birimden oluşan İstanbul'da, rakamsal olarak en fazla hasar gören yerler sıralamasında Galata ve Beyoğlu 4; Adalar ise, 9. sırada yer alır.

Rakamsal verilerle çelişen bu tespitlerinin nedenlerinin enikonu sorgulanması gerekir. Öncelikle kaynaklarda işaret edilen söz konusu tespitlerin ilk günlerin telaş ve heyecanı içinde ve müşahedelere dayalı olarak yapıldığı unutulmamalıdır. Öte yandan bu tespitlerin nicelik olarak değil, nitelik olarak yapılmış olma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim, *Cosmos*'daki makalede, Beyoğlu ve kuzeyinde sadece minare ve bacaların yıkıldığı, bazı binaların duvarlarında çatlaklıkların olduğu ifade

¹⁷⁴ 3. Belediye Dairesi [Merkezi Cerrahpaşa] dâhilinde 6.605, 1. Belediye Dairesi [Merkezi Şehzadebaşı] dâhilinde 3.368 ve 2. Belediye Dairesi [Merkezi Fatih] dâhilinde 2.789 olmak üzere Sur İçi'nde toplam 12.762 yapı. 6. Belediye Dairesi [Merkezi Beyoğlu] dairesinin sorumluluk alanında bu sayı, 1.916 idi.

¹⁷⁵ “..Hareket-i arzın şehrimizde en ziyade şiddet gösterdiği yer Sultanahmet'ten ta Edirnekapısı'na kadar olan sırat üzerindeki emâkin olub” (11 Temmuz 1894/7 M 1312, *Sabah*, nr. 1766, s. 1); “Şâyân-ı zikr mevâddandır ki Edirnekapısı civarları sâir mahallerden ziyâde hasardîde olmuş olup..” (13 Temmuz 1894/9 M 1312, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4810, s. 2); “..daire dâhilinde en ziyade hasardîde olan mahal Unkapanı'yla Sirkeci arasındır...” (Y.PRK.ŞH, 4/102, 10 Temmuz 1894/6 M 1312); “..ebniyece İstanbul'un Edirnekapısı ve çarşu cihetlerinde ziyadece hasarat olup..” (Y.PRK.BŞK, 37/17, 17 Temmuz 1894/13 M 1312).

¹⁷⁶ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Saadet*, nr. 3019, s. 1; 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Sabah*, nr. 1766, s. 1–2; 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4808, s. 1; 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Saadet*, nr. 3020, s. 1; 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Sabah*, nr. 1767, s. 2; 14 Temmuz 1894 (10 M 1312), *Saadet*, nr. 3022, s. 2; A. Batur, *a.g.m.*, s. 28–29; 16 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 28, s. 342. Daha önce anılarında yararlandığımız Lady Neave de, depremin Adalar'da büyük hasara yol açtığını söyler (D. L. Neave, *a.g.e.*, s. 111).

¹⁷⁷ *Cosmos* dergisinde yayımlanan makaleye göre, Beyoğlu ve Galata'nın üst taraflarının kayalık zeminde olmasına karşın Eminönü ve Fatih'in gevşek zeminde olması hasarın bu bölgede artmasına neden olmuştur. Öte yandan Boğaziçi'nin her iki yakasının zemin açısından Galata'ya benzediğine işaret ederek Boğaziçi'nin sert killi şistlerden oluştuğunu, ayrıca sismik hareketin Boğaziçi yönüne göre dikey gerçekleşmesi nedeniyle depremin bu bölgede daha az etkili olduğunu ifade eder (F. Öztin, *a.g.e.*, s. 52).

edilir ki,¹⁷⁸ bu izah, tespitin niteliğine göre yapıldığına işaret eder. Tüm bunların yanı sıra kaynaklara yansıyan tespitlerin yahut bazı bilgilerin yapılaşmanın azlığına/çokluğuna göre yorumlanması gerektiği de gözden kaçırılmaması gereken önemli bir ayrıntıdır.¹⁷⁹ Nitekim, yukarıdaki çizelgeye göre, Sur İçi'nden sonra depremde en çok etkilenen bölgeden aza doğru yapılacak bir sıralamada Üsküdar ve Bursa'ya kadar Anadolu yakası; Boğaziçi'nin her iki yakası (Şile dâhil); Beşiktaş ve Kâğıthane arası; Çatalca'ya kadar İstanbul'un batısı ve Adalar şeklindeki tespit rakamsal olarak doğru, ancak, depremin gerçekte hangi bölgelerde daha etkili olduğunu göstermesi bakımından eksiktir.

Şüphesiz böyle bir sonucun çıkmasında, Sur İçi'nin devlet yönetim merkezi, en eski yerleşim birimi olarak sivil/dinî/askerî/resmî yapının bu bölgede yoğunlaşmasına karşın, Adalar'ın İstanbul'a bağlı küçük bir yerleşim birimi ve sayfiye yeri olmasının rolü büyüktür.¹⁸⁰ Dolayısıyla salt rakamsal verilere göre bir çalışma yaparak mevcut durumu genelleştirmek çoğu zaman yanıltıcı olabilir. Zira, rakamsal verilerin önemini reddetmemekle birlikte, maddi hasarın niteliği bilinmeksizin ortaya konacak böyle bir bilginin gerçeğin ötesinde bir yoruma neden olabileceği göz ardı edilmemelidir. Bu cümleden olarak, eldeki verilerin maddi hasarın niteliğini yansıtacak şekilde değerlendirilmesi gerekir.

1894 Depremi'nin binalar üzerindeki etkisi ve hasarın büyüklüğü hakkında veriler sunmayı amaçlayan yukarıda bahsettiğimiz envanter, bu durum göz önüne alınarak hazırlanmaya çalışılmıştır. İşte tam da bu noktada, kaynakların hasarın niteliği konusunda verdiği bilgiler önem arz eder.

Dönemin kaynakları içerisinde hasarın niteliği konusundaki en net bilgilerin resmî/askerî daireler ile evkafa ait bazı kurumlar için hazırlanan keşif defterlerinde olduğu görülür. Esasen yapılması gereken onarımın, yapının neresinde ve ne şekilde

¹⁷⁸ F. Öztin, *a.g.e.*, s. 52. Benzer şekilde ilk günlere ait bir hasar tespit raporunda, Tophane'den Karaköy'e kadar uzanan güzergâhta birkaç kâğıt dükkânının bazı yerlerinin yıkıldığı, çoğunun ise duvar ve çatısının çatlamış olduğu ifadesi (Y.PRK.ŞH, 5/4, 10 Temmuz 1894/6 M 1312), depremin bu bölgedeki hasarının niteliğine dair yapılan bir tespittir.

¹⁷⁹ Nitekim, depremden sonra insanların Beyoğlu ve çevresindeki açık alanlara yerleştiği ya da deprem olacak korkusuyla Boğaziçi ve İstanbul'un Anadolu yakasında ev kiraladığı ve kira fiyatlarının bu yüzden arttığı şeklinde dönemin kaynaklarında yer alan bilgileri depremin bu bölgelerde daha az etkili olduğu şeklinde yorumlamak oldukça hatalı bir tespittir. Zira, bu bölgelerdeki yapılaşma Sur İçi ile kıyaslanamayacak kadar azdır.

¹⁸⁰ R. Cervati'nin hazırladığı 1893–1894 yılına göre, Adalar'da bulunan hane sayısının 4.950 (R. Cervati, *a.g.y.*, s. 64) ve depremde hasar gören hane sayısının da 446 olduğu düşünülecek olursa; 1894 Depremi'nin Adalar'daki hanelerin yaklaşık 1/10'una zarar verdiği görülmektedir.

yapılacağına işaret eden ve hasarın maddi boyutunu açığa çıkaran bu defterlerin,¹⁸¹ kimi zaman tespit edilen hasara ve hatta söz konusu hasarın depremden mi, yoksa daha öncesine mi ait olduğuna dair verdiği bilgiler, depremin yapılarda meydana getirdiği hasarın niteliği konusunda önemli veriler sunar. Ancak, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde hasar gören yerlerle ilgili bazı keşif defterlerine ulaşılammış olması pek çok yapı hakkında bilgilerimizin sınırlı kalmasına neden olmaktadır. Öte yandan bu konuda bilgi edinebileceğimiz kaynaklarda da çoğu zaman “rahnedar olduğu, harap olduğu, hasar gördüğü” gibi hasarın boyutuna işaret etmeyen muğlâk ifadelerin kullanılması tam bir tespitin yapılması önündeki bir başka engeldir.

Eldeki verilere göre, bu konuda tam bir tespit yapılamasa da depremin sebebiyet verdiği hasarın niteliği hakkında bazı tespitlerde bulunulabilir. Söz konusu verilere göre, depremde en çok hasar gören yapı elemanlarının minare, baca ve burç gibi kule biçimli ve dayanıksız yapılar olduğu söylenebilir. Öte yandan kimi zaman bu yapı elemanlarının düşerek çevredeki diğer yapılara zarar vermesi hasarın artması üzerinde etkili olmuştur.¹⁸² Eldeki ilk hasar tespitlerinden anlaşıldığı kadarıyla, özellikle Boğaziçi'nin köylerinde meydana gelen bu tür hasarlar, duvarların yahut binaların yıkılma/çökme/çatlama gibi hasarlarına nispetle daha fazladır.¹⁸³ Bunların yanı sıra hakkında tespit edilmiş çok fazla veri olmamasına rağmen, *Moniteur Oriental*'in ifadesiyle “bazıları telle tutturulan” balkonların da depremde hasar gören yapı elemanlarından olduğu ifade edilebilir. Zira, dayanıksız yapılardan olması nedeniyle *Moniteur Oriental*'in şehirde ve taşrada tüm evlerin balkonlarının, hatta dükkân tabelaların kontrol edilmesi gerektiğine işaret eder.¹⁸⁴ Ayrıca, genelde çıkma şeklinde inşa edilen balkonların yıkılarak dönemin kaynaklarında “kısmen münhedim veya bir kısmının hasardide olduğu” şeklindeki ifadelerle anılmış olması da muhtemeldir.

Yukarıdaki tespitlerin dışında İstanbul'da hasar gören yerlerin önemli bir kısmının kâgir yapılar olduğu da söylenebilir. Nitekim, envantere yansıyan yapıların neredeyse tamamına yakını kâgirdir. Öte yandan, ileride ayrıntılı olarak üzerinde

¹⁸¹ Keşif bedelleri, hasarın büyüklüğüne dair bazı ipuçları verse de, daha önce ifade edildiği gibi, söz konusu keşif defterleri hasarın onarımı dışında kalan bazı yerleri sağlamlaştırma, sıva, iskele kurma masrafları gibi bazı masraf kalemlerini de içine alır. Bu nedenle defterlerde belirtilen keşif bedelleri, tamir masraflarından biraz daha fazladır.

¹⁸² Nitekim, deprem sırasında Edirnekapı'da Mihrimah Sultan Camii'nde ezan okuyan Hoca Kasım Mahallesi müezzinlerinden Salih Efendi, minarenin yıkılması (11 Temmuz 1894/7 M 1312, *Sabah*, nr. 1766, s. 1); Büyükkada'da bahçede sallanan bir çocuk da üzerine bacanın düşmesi nedeniyle hayatını kaybetmişti (14 Temmuz 1894/10 M 1312, *Saadet*, nr. 3022, s. 2). Diğer yandan Karagümrük Camii'nin minaresi kubbesinin üzerine düşerek büyük bir hasara neden olmuştu (11 Temmuz 1894/7 M 1312, *Sabah*, nr. 1766, s. 1).

¹⁸³ Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312).

¹⁸⁴ A. Batur, *a.g.m.*, s. 31.

duralacağı üzere, deprem sonrasında hasarlı kamu binalarının ahşap konaklara taşınması, deprem nedeniyle hasar gören kâgir yapıların sahiplerinin hane ve dükkânlarını, Ebniye Kanunnâmesi'nin öngördüğünün aksine, ahşap olarak inşa etmek istemesi¹⁸⁵ ve 1894 Depremi hakkında bilimsel bir rapor hazırlayan Eginitis'in çalışmasında zelzeleye en çok dayanan yapıların ahşap olduğunu belirtmesi¹⁸⁶ bu görüşü doğrular niteliktedir. Bunun yanı sıra hasar gördüğü tespit edilen resmî/askerî kurumların tamamına yakını kâgirdir. Ancak, yine de eldeki veriler bu konuda çok net ifadelerin kullanılması için yeterli değildir. Nitekim, depremden sonra yeniden inşa edilen evlerin ahşap olarak inşasında, söz konusu malzemenin tuğla vb. gibi malzemelere göre daha ucuz olması deprem sonrasında ortaya çıkan bu eğilimi arttırmış olabilir.¹⁸⁷ Ayrıca, İstanbul'da 19. yüzyılın sonu itibarıyla, ne kadar ahşap ve tuğla yapı olduğu ile ne kadarının hasar gördüğüne dair dönemde yapılmış bir çalışmaya da rastlanmamıştır. Ancak, 1891 tarihli Ebniye Nizamnâmesi'nde geçen Sur İçi'ndeki evlerin hemen hemen tamamının ahşap olduğu ifadesi¹⁸⁸ mevcut durumu izah eder. Bu izah, dönemin bazı çalışmalarının ve genel eğilimlerinin ortaya koyduğu ahşap yapıların zarar görmediği yahut daha az zarar gördüğü şeklindeki görüşün, göreceli ve şahısların müşahedeleri çerçevesinde şekillendirildiğini düşündürür. Nitekim, depremden sonra yıkılan ve hasar gören yapılardan kâgir olanlarının yarattığı moloz yığınlarının ahşaplara göre daha fazla görüntü kirliliğine sebep olması yahut hasar gören ahşap yapıların kâgire göre hafif oluşunun ölümle sonuçlanacak can kaybı riskini azaltmış olması¹⁸⁹ bu eğilimi arttırmış olmalıdır. Zira, en eski yerleşim merkezi ve en fazla hasara sahip olarak Sur İçi'nde hasar gören 13.000'e yakın yapı ile Üsküdar'da 1.100 kadar yapının kâgir olduğunu söylemek abartının ötesinde gerçek dışı gibi görünmektedir. Bu durum İstanbul'un sair bölgelerindeki yapılar için de geçerlidir.

¹⁸⁵ Y.PRK.ŞH, 5/7, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312); İ.ŞE, M 1312/15, 23 Temmuz 1894 (19 M 1312); MV, 81/52, 17 Eylül 1894 (16 RA 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1687, s. 247, 24 Eylül 1894 (23 RA 1312); nr. 1650, s. 228, 24 Eylül 1894 (23 RA 1312); İ.ŞE, RA 1312/3, 27 Eylül 1894 (26 RA 1312); *BEO.NGG.d*, nr. 685, sr. nr. 391, 1 Kasım 1894 (2 CA 1312); İ.ŞE, C 1312/9, 12 Aralık 1894 (13 C 1312).

¹⁸⁶ Eginitis, raporunda çoğu hanenin ahşap olması sebebiyle hasarın az olduğunu ve kötü yapılmış eski ahşap hanelerin bile depreme dayandığını belirtir. Eginitis, bundan sonra depreme dayanan ikinci yapı grubunun da tuğla ile inşa edilenler olduğunu, elastik ve dayanıklı olması nedeniyle kolay dağılmadıklarını ifade eder (YEE, 11/24, s. 11-12).

¹⁸⁷ Örneğin; depremde hasar gören Gureba-yı Müslimîn Hastanesi'nin Avrupa'daki hastaneler şeklinde inşası için oluşturulan komisyonun, hazırlanan plana göre binanın ahşap olarak inşası durumunda daha ucuza mal edilebileceğini belirtmesi bu durumu izah eder (Y.MTV, 103/106, 30 Ağustos 1894/27 S 1312; İ.HUS, RA 1312/1, 6 Eylül 1894/5 RA 1312).

¹⁸⁸ O. N. Ergin, *a.g.e*, II, 1057.

¹⁸⁹ Nitekim, Eginitis raporunda, çoğu hanenin ahşap olmasının depremden az olmasına hizmet ettiğini ve İstanbul'daki hanelerin başka yerler gibi tamamen kâgir olmamasının memnuniyet verici olduğunu belirtir (YEE, 11/27, s. 11).

Tüm bunlara ek olarak; hasarın bazı bölgelerde artmasında yapıların eskiliğinin yahut uzun süre bakımsız kalmasının ya da yeni inşa edilen bazı yapıların dönemin teknik bilgilerinin gerisinde inşa edilmiş olmasının rolü de unutulmaması gereken bir diğer ayrıntıdır. Nitekim, dönemin kaynakları bu noktaya da dikkat çekerler.¹⁹⁰ Depremde bir kısmı yıkılan/zarar gören Kapalıçarşı'nın hasarının artmasında özellikle bu durum büyük bir önem taşır. Zira, ileride ayrıca ele alınacağı gibi, Çarşı'daki bazı dükkân sahiplerinin daha fazla yer kazanmak için kubbeleri/tonozları taşıyan sütun/paye/kemerlerde tahribat yapması tonoz ve kemerlerin tamamen yıkılmasında rol oynamıştır.

Görüldüğü gibi, depremde hasar gören yerlerin rakamsal boyutları hakkında yapılan tespitler, 1894 Depremi'ni yorumlamamızda çok önemli bir yere sahipse de, hasarın niteliği konusunda benzer bir rakamsal veriye ulaşılammış olması önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkar. Örneğin; Adalar'da hasar gören hane sayısını verirken bunlardan kaç tanesinin tamamen yıkıldığı, kaçının bacasının hasar gördüğü, ne kadarının eskiliğinden, ne kadarının zemininden dolayı yıkıldığı konusunda net bir şeyler söylenebilse idi,¹⁹¹ muhtemelen daha farklı bir değerlendirme yapılabilirdi.

Elimizde böyle bir veri yoksa da, hanesi yıkılan veya hasar gören kişilere yapılan iane miktarını ve kaç haneye yardım yapıldığını gösteren kayıtlar bu noktada bir yorum yapma imkânı tanır. Zira, daha sonra açıklanacağı gibi, söz konusu kayıtlarda ilk etapta kaç haneye iane verildiğinin gösterilmesi ve yapılan yardımların ihtiyaçlar nispetinde olup olmadığını teftiş için görevlendirilen iane komisyonu üyelerinden birinin yardım dağıtımında önceliğin hanesinin hasarı nedeniyle 1. derecede muhtaç olan kişiler olduğuna dikkat çekmesi, eldeki yardım kayıtlarının farklı bir bakış açısıyla da değerlendirilmesi gerektiğini düşündürür. Buna göre, kayıt listelerinde tertib-i evvel olarak belirtilen sütun, depremden hemen sonra belediye daireleri ve kazalar tarafından

¹⁹⁰ *Sabah* gazetesi, depremde en fazla hasar gören yapıların mimarî usullere aykırı olan yapılarla köhne binalar olduğunu ifade ederken (15 Temmuz 1894/11 M 1312, nr. 1769, s. 2); *Saadet* gazetesi, "Frenk Kârgiri" başlıklı yazısında, bir mimarın konuyla ilgili görüşüne yer vererek, Osmanlı Bankası'nın ve Beyoğlu'ndaki büyük apartmanların batı tarzı mimariye göre yapılması nedeniyle hasar görmediği, buna karşın 2 veya 3 katlı bazı yapıların yıkıldığı belirtilir (22 Temmuz 1894/18 M 1312, nr. 3030, s. 1). Bununla birlikte Eginitsi de bu görüşü doğrularak hasarın artmasının nedenlerinden biri olarak zeminin sağlamlığına da işaret eder (YEE, 11/27, s. 11).

¹⁹¹ Nitekim, dönemin kaynaklarında depremde İstanbul'dan sonra en fazla hasar gören yerleşim biriminin Adalar olduğu görüşü yer almaktadır. Hem dönemin gazetelerinde, hem de *Cosmos* dergisindeki makalede ortaya çıkan görüş bu yöndedir. Gazetelerde Adalar'da yerin yırtıldığına ve buradaki evlerin harap bir vaziyet aldığına işaret edilirken (*Moniteur Oriental*, *Saadet*, *Sabah*, *Tercümân-ı Hakikat*, *The Levant Herald*); *Cosmos*'daki yazıda Adalar'ın jeolojik yapısına değinilerek sert kumtaşından meydana gelen zeminin, titreşimli hareketleri iletmeğe elverişli olduğu üzerinde durulur. Özellikle bu ikinci yaklaşım oldukça ilginç olup dikkate değerdir. Kimliğini tespit edemediğimiz, ancak konunun uzmanı biri tarafından hazırlandığı anlaşılan yazıda, Büyükkada'da kumtaşının çimentolaşmış tortu döküntülerinden oluşan toprak zeminin, sarsıntıyla birlikte yerinden oynamasının dayanıklı yapılara bile zarar verdiği ifade edilir (F. Öztin, *a.g.e.*, s. 51).

1. derecede muhtaç olduğu belirlenen kişilere yapılan yardımı; tertib-i sani sütunu da 2. derecede muhtaç olan kişilere yapılan yardımı ifade eder ve bu durum yapıların hasarı konusunda bir yorum yapabilmemizi sağlar.

Söz konusu kayıtlarda 1. derecede ianeye muhtaç hane sayısı 10.171; 2. derecede muhtaç hane sayısı da toplam 10.644'tür. Bunların belediye daireleri, kazalar ve vilayetlere göre dağılımı, depremin hangi bölgede daha etkili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu çerçevede depremde hasarı ikinciye nispetle daha ağır olan hanelerin çoktan aza doğru dağılımı şöyledir; Cerrahpaşa merkezli 3. Belediye, yani Sur İçi'nin Marmara Denizi'ne bakan kıyı şeridinde toplam 6.605 hanenin 4.926'sı; Fatih merkezli 2. Belediye'de 2.789 hanenin 1.438'si; merkezi Şehzadebaşı olan 1. Belediye'de 3.368 hanenin 1.210'u; Kartal ve Gebze'de 871 hanenin 686'sı; Küçükçekmece'de 1.215 hanenin 601'i; Adalar'da 446 hanenin 392'si; Beyoğlu merkezli 6. Belediye'de 1.916 hanenin 273'ü; Kanlıca merkezli 8. Belediye'de 342 hanenin 182'si; Üsküdar merkezli 9. Belediye'de 1.081 hanenin 171'i; Kadıköy merkezli 10. Belediye'de 332 hanenin 126'sı; Beşiktaş merkezli 4. Belediye'de 278 hanenin 122'si; Yeniköy merkezli 5. Belediye'de 213 hanenin 28'si ve Büyükdere merkezli 7. Belediye'de 228 hanenin 16'sı.¹⁹² Bu tablo, depremden sonra gerek gazetelerde, gerek belgelerde ve gerekse kaleme alınan bazı raporlarda yer alan Adalar'da hasarın çok veya Beyoğlu'nda az olduğu şeklindeki verileri izah eder.¹⁹³ Zira, yukarıda işaret edilen ve sayıca diğer yerlere göre daha az hanenin hasar gördüğü anlaşılan Adalar, söz konusu tabloda ağır hasarlı olduğunu düşündüğümüz hane sayısı ile üst sıralara yükselir. Bu durum, yani depremde hasar gören 446 hanenin 392'sinin daha hasarlı oluşu depremin buradaki etkisini göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır. Benzer şekilde Beyoğlu'nda hasar gören 1.916 hanenin 273'ünün ve Üsküdar ile Beşiktaş hariç Boğaziçi'ndeki 783 hanenin 226'sının çok hasarlı oluşu da neden buradaki hasarın kaynaklarda az gösterildiğini izah eder.

Tabloda dikkat çekilmesi gereken bir başka nokta, kaynaklarda çok net bilgilere ulaşılamayan, buna rağmen muğlak ifadelerle hasarın çok büyük ve tahminlerin üzerinde olduğu belirtilen İstanbul dışındaki İzmit, Adapazarı ve Bursa ile bugün İstanbul'un uç noktalarında yer alan Büyükçekmece, Çatalca ve Şile'de hasar gören

¹⁹² Y.A.HUS, 337/82, 10 Ekim 1895 (20 R 1313).

¹⁹³ Öte yandan bu tablo, ileride değinilecek olan belediye daireleri ve Adalar'a dağıtılan ekmek için harcanan miktara dair düzenlenen çizelgeyle örtüşür. Zira, depremedelerin ve özellikle iâşesini temin edemeyenlerin yoğun olduğu yerleri gösteren söz konusu çizelge, bir anlamda hasarın artış gösterdiği yerlere de işaret etmektedir.

hane sayısı¹⁹⁴ ve kısmen bunların niteliğidir. Tabloda, bu yerlerde hasar gören hane sahiplerine dağıtılan iane, tertib-i sani olarak gösterilmiştir. Bu durum, tertib-i evvelde, yani 1. derece muhtaç listesinde yer almayan bu şehirlerdeki hasarın pek de ağır olmadığını düşündürür. Çıkan sonuç, özellikle Marmara'nın doğusunda yer alan ve kaynaklarda çok hasarlı olarak tanımlanan yerler açısından oldukça ilginçtir. Zira, söz konusu tanımlamalar, kimi zaman 1894 Depremi'nin 1999 Gölcük Depremi ile aynı olduğu yorumlarına neden olmaktadır.¹⁹⁵ Oysa yukarıda çizilen tablo, bu durumun aksini ortaya koyar. Nitekim, söz konusu tabloda en fazla hasar Sur İçi, az hasarlı yerler İzmit ve Adapazarı'dır. Buna karşın 1999 Depremi'nde tam tersi bir durum söz konusudur. Elbette yalnız tek veriye dayalı olarak bir yorum yapılamaz ve depremin meydana getirdiği hasarın niteliği konusunda bölgede yapının azlığı/çokluğu, sağlamlığı, zeminin özellikleri göz ardı edilemezse de, yine de söz konusu veri, bir fikir vermesi açısından önemlidir. Bununla beraber bu konuda net bir şeyler söylemek için daha ayrıntılı bilgilere ve yeni bulgulara ihtiyaç olduğu da unutulmamalıdır.

Sonuç olarak; gerek rakamsal, gerekse nitelik olarak ortaya konan veriler, İstanbul'un bu depremde hatırı sayılır ölçüde hasara uğradığını gösterir. Dolayısıyla 1894 Depremi'nin bina/yapı olarak ardında bıraktığı maddi hasarın, bu depremin sebep olduğu can kaybı/bedensel hasarlarla kıyaslandığında çok daha büyük olduğu söylenebilir. Nitekim, bu deprem, başta payitaht olmak üzere tüm Marmara Bölgesini etkisi altına alarak ciddi hasarlara/yıkımlara neden olur ve zaten bu yıkımlar sebebiyledir ki; 10 Temmuz Depremi Marmara depremleri içinde önemli ve haklı olarak büyük depremlerden biri olarak tanımlanır.

¹⁹⁴ Daha önce belirtildiği gibi, İzmit ve Adapazarı'nda toplam 600, Bursa'da 49, Çatalca ve Çatalca Sancağı'na bağlı Büyükçekmece kazasında 509 ve Şile'de 117 hane hasar gördü (Y.A.HUS, 337/82, 10 Ekim 1895/20 R 1313).

¹⁹⁵ V. Engin, "II. Abdülhamit'in Hususi...", s. 141; Osman Köker, "İstanbul, Adapazarı, İzmit, Yalova, 10 Temmuz 1894 Sansüre Uğramış Bir Deprem", *Toplumsal Tarih*, sayı 69, Eylül 1999, s. 5.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜDAHALE

10 Temmuz günü öğle saatlerinde meydana gelen sarsıntılar, doğal olarak İstanbul halkı üzerinde şok etkisi yarattı. Depremde yıkılan ve hasar gören binaların oluşturduğu yığınlardan çıkan toz bulutları ve yangınlardan yükselen duman insanlar üzerinde büyük bir korkuya sebep oldu. Sarsıntıların ardından kâh canını kurtarmaya, kâh evlad ü iyalini görmeye çalışan insanlarla dolup taşan sokaklarda, caddelerde ve köprülerde yaşanan panik hali, devlet kurumlarında da kendini gösterdi. Sarsıntıların nispeten azalmaya başlamasıyla birlikte depremin acımasız yüzüyle karşı karşıya gelen devlet, aldığı bir dizi karar ve tedbirle enkaz altında kalanların kurtarılmasına, yaraların sarılmasına ve hayatını kaybedenler için son vazifenin yerine getirilmesine çalıştı. Aşağıda, depremin neden olduğu bu panik halinin ardından yaşananlar ve devletin depremzedeler için aldığı tedbirlere yer verilecektir.

III.I. ENKAZ ALTINDAN ÇIKARILANLAR VE ÖLÜLERİN TOPLANMASI

Yukarıda zikredildiği gibi, 1894 Depremi, özellikle başkentte çok sayıda resmî, dinî, askerî ve sivil kuruma önemli ölçüde zarar vermiş; pek çok ticarethanenin ve evin ya tamamen ya da kısmen hasar görmesine neden olmuştu. Dolayısıyla bu deprem, sebebiyet verdiği yıkımlar ve felaket görüntüleri açısından büyük bir deprem sayılabilir. Ancak, depremin, meydana geliş şekli ve saati, yani asıl yıkıcı etkiyi ikinci sarsıntıda yapması ve herkesin işinde gücünde olduğu öğle saatlerinde vuku bulması, İstanbul halkı için büyük bir şanstı. Zira, bir nevi uyarıcı niteliğindeki ilk sarsıntının, bina içlerinde bulunanların dışarıya kaçmasına fırsat vermesi, yaşanan can kaybının ve bedensel hasarın az oluşunda rol oynadı.

Yine de, muhtemelen yaşanan şokun yarattığı şaşkınlıkla ilk sarsıntıda kaçamayıp enkaz altında kalanlar vardı. Bununla birlikte ilk sarsıntının şiddetine dahi tahammül gösteremeyecek durumdaki yapıların hemen bu sarsıntıda yıkılması ve halk arasında nesilden nesile aktarılagelen bazı kanaatler de böyle bir sonu hazırlamış olabilir. Nitekim, anılarına müracaat ettiğimiz Lady Neave'nin, deprem anında köşkünde yaşananlara ve Kapalıçarşı enkazı altında ölenlere dair verdiği bilgiler,¹ halk

¹ *Deprem'in Tasviri* başlığında açıklandığı gibi, "depremde ayağa kalkan bir daha yürüyemez" gibi yaygın bir kanaat ile Çarşı'nın büyük kubbесinin depremde sığınacak güvenli bir yer olarak kabul edilmesi.

arasındaki kanaatlerin insanların neden ilk sarsıntıda dışarı çıkmamış olabileceğini izah etmesi bakımından önemlidir.

Esnafın daha fazla yer kazanmak için dükkânlarında yaptığı tahribat nedeniyle ağır hasar gören Kapalıçarşı'nın enkazı² ile yerleşim alanı içinde ve zaten harap durumda olan surlardan kopan taşların sivil yapılar üzerine düşerek yarattığı enkaz, altında çok sayıda insanın kaldığı yerlerin başında geliyordu.³ Özellikle *Tercümân-ı Hakikat*'te yer alan bir haber, bu durumu tasvir etmesi bakımından oldukça iyi bir örnektir: "Edirnekapısı civarları sâir mahallerden ziyade hasardîde olmuş olup sur bedeninden kopan taşlar sur sırasındaki mesâkini setr eylemiş ve kopan parçalar gayet cesîm şeyler olduğundan bunların mesâkini kâmilten setr eylediği maa teessüf müşâhede kılınmıştır. Bu halde buralarda hane olduğu fark edilememektedir."⁴

İlk sarsıntıda enkaz altında kalanların yanında sarsıntılar durup hasarlı binaya girildiği sırada meydana gelen artçıların etkisiyle göçük altında kalanlar da vardı.⁵ Ayrıca, minare/baca gibi dayanıksız yapı elemanlarının⁶ yahut taş, kiremit gibi cisimlerin gerek ilk sarsıntı, gerekse artçılar sırasında dışarıda olan ya da dışarı kaçmayı başarabilen insanların üzerine düşmesi can kaybını ve yaralı sayısını arttırdı. Şüphesiz, böyle bir sonucun ortaya çıkmasında kimi yerlerde sokakların dar ve binaların birbirine yakın oluşunun da rolü büyüktü.⁷ Tüm bunlara ek olarak, *Deprem'in Tasviri* başlığında belirtildiği gibi, depremin yarattığı şaşkınlık, heyecan, korku ve panik hali de ölüm ya da yaralanmalara sebebiyet verdi. Dolayısıyla söz konusu ölüm veya yaralanmaların bir

² Zira, gazetelere yansıyan haberlerde, burada ölenlerin sayısı 100'ü bulurken, yaralananların sayısı da 150'ye yaklaşıyordu.

³ Edirnekapı civarındaki Çakır Ağa'da kale dibinde üç katlı büyük kâgir binanın üzerine kale duvarı yıkılmıştı ve enkaz altında kalan beş altı kişiden yalnızca bir çocuk ve bir kadın çıkarılabılmış, ancak, bunlardan yalnızca çocuk kurtulabilmişti (12 Temmuz 1894/8 M 1312, *Sabah*, nr. 1767, s. 2). Benzer bir başka olay da, Anadoluhisarı Çingene İskelesi'nde vukubuldu. Nitekim, kale duvarının Yusuf Cemil Bey'in kayıkhanesine düşmesi sonucu Yakup isimli biri enkaz altında kalmıştı (13 Temmuz 1894/9 M 1312, *Saadet*, nr. 3021, s. 2). Bakkal Nikoli adındaki bir şahıs da Bozdoğan Kemerî'nden düşen taşların altında kalarak ölmüştü (12 Temmuz 1894/8 M 1312, *Saadet*, nr. 3020, s. 2).

⁴ 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4810, s. 2.

⁵ Nitekim, Asakir-i şahane neferlerden birinin eşi çamaşır yıkarken zelzele nedeniyle sokağa çıkmış, üç aylık çocuğunu almak için geri döndüğü sırada evi yıkılarak enkaz altında kalmıştı (*1894 Yılında Meydana...*, s. 53).

⁶ Buna dair birkaç örnek verilecek olursa; Beşiktaş İskelesi bitişiğinde bulunan caminin minaresi iki hamalın; Ortaköy Camiinin minaresi de bir kişinin üzerine düşerek ölümlerine neden olduğu gibi (11 Temmuz 1894/7 M 1312, *Sabah*, nr. 1766, s. 1), Büyükkada'da bahçede sallanan bir çocuk üzerine bacanın düşmesi sonucu öldü (14 Temmuz 1894/10 M 1312, *Saadet*, nr. 3022, s. 2). Benzer bir başka olay da, Çemberlitaş'ta Vezir Han'da kule diye adlandırılan bir odanın çökmesi neticesinde yaşandı. Çökme sonucu enkaz altında kalan 6 kişiden 4'ü kurtarılabildi (16 Temmuz 1894/12 M 1312, *Sabah*, nr. 1770, s. 1).

⁷ Nitekim, Tahtakale'de Çakıroğlu Ahmet isimli bir şahıs, Sandıkçılar'dan geçerken başına taş düşmesi sonucu ölmüştü (11 Temmuz 1894/7 M 1312, *Saadet*, nr. 3019, s. 1). Yine benzer bir olay da, depremin görgü tanıklarından biri olan Mikayel Pamukçıyan'ın bir akrabasının başına gelmiş ve bu kişi, düşen bir kiremit parçası sonucu hayatını kaybetmişti (K. Pamukçıyan, *a.g.m.*, s. 14). Yukarıdan düşen cisimlerden en ilginç olanı ise, dükkân tabelalarının düşmesidir. Örneğin; Voyvoda Caddesi'ndeki bir dükkân tabelası sarsıntının şiddetine dayanamayarak, o sırada geçen Temistokli adındaki birinin kafasına düşmüş ve yaralanmasına neden olmuştu (A. Batur, *a.g.m.*, s. 28). Dönemin gazeteleri incelendiğinde, bu türden çok sayıda örnekle karşılaşılır.

kısmı sarsıntılarının şiddetine dayanamayan zaten yıpranmış yapıların yıkılması nedeniyle olurken, diğer kısmı da ya ihtiyatsızlıktan ya da çarpık yapılaşmadan kaynaklanmıştı.

Göçük altında kalanları kurtarabilme ümidi, artçı sarsıntılara ve bu sarsıntılarının yarattığı korkuya rağmen, enkaz kaldırma çalışmalarının vakit kaybetmeden başlamasında etkili oldu. II. Abdülhamid, yukarıda açıklandığı gibi, depremden hemen sonra ölü/yaralı sayısının ve hasar gören yerlerin tespiti, binalarda tehlike arz eden yerlerin yıkılması, depremzedelere yardım edilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Şehremini ve Zaptiye Nazırı'nı görevlendirmişti. Zira, "Çarşı ebniyesi hurdahâş olarak bir hayli dükkânın yıkılmış ve nice nüfusun derûnunda kalmış olduğu anlaşılması üzerine tezelzülü müte'akiben şerefsadır olan emr ü fermân-ı şefkatbeyân-ı hazret-i zillûllahi mantûk-ı celiline tevfikân tayin kılınan me'mûrin ve amele vasıtasıyla hemen hafriyâta başlanmış"tı.⁸ Bu çerçevede görevlendirildiği anlaşılan belediye çavuşları, zabıta, jandarma ve polisler ile bunların maiyetinde bulunan amelelerden oluşan ekipler göçük altındakileri kurtarmaya çalıştı.⁹

Kurtarma faaliyetleri sırasında enkaz kaldırma ekibinde bulunanların bir sarsıntı ya da bir kaza sonucu yaralanması yahut ölmesi, çalışmalar sürerken rastlanan bir durumdu. Nitekim, Kapalıçarşı'da, enkaz kaldırma çalışması yapan işçiler yıkılan bir duvarın altında kalarak hayatını kaybetti.¹⁰ İlginç ve benzer bir başka olay da, depremden sonra çıkan bir yangının söndürülmesi sırasında yangını söndürmeye gelen itfaiye ekibinde görevli iki zabitin, itfaiye arabasının altında kalarak yaralanmasıydı.¹¹

Bazı kişilerin göçük altında olduğu haberlerinin ardından başlayan çalışmaların sonunda ise, başka bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Kimi yerde ümitler yerini umutsuzluğa bırakırken, kimi yerde de umutsuz bekleyişler sevinçle sonuçlanır. Göçükten çıkarılan cansız bedenler meydanlarda¹² depremin acımasız yüzüne dair ilginç bir manzara oluşturur. Adeta savaş alanını andıran bu tablonun beri tarafında ise, enkaz altından çıkarılacak canlı bir bedene ulaşabilmek adına hummalı bir çalışma devam eder.

⁸ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Saadet*, nr. 3020, s. 1.

⁹ Y.PRK.ZB, 13/50, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); Y.PRK.ŞH, 4/102; Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Saadet*, nr. 3020, s. 1; *Sabah*, nr. 1767, s. 1; 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Saadet*, nr. 3021, s. 1.

¹⁰ A. Batur, *a.g.m.*, s. 31.

¹¹ Y.PRK.ZB, 13/50, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

¹² *Depremin Edebiyatımıza Yansıması* başlığında ele alınacak olan Halid Efendi isimli bir askerî rüşdiye öğrencisinin kaleme aldığı *Hareket-i Arz Destanı*'nda, bu tablo "Leşleri serdiler cümle meydâne" ifadesiyle anlatılmıştı.

Ölümler, ölü sayısının en fazla olduğu Sur İçi'nde¹³ bağlı buldukları belediye dairelerinin tahsis ettiği tebhirhaneye mahsus arabalarla,¹⁴ özellikle Kapalıçarşı enkazı altından çıkarılan cesetler “liecli't-tedfîn ve't-tekfîn”, yani kefenlenmek ve defnedilmek amacıyla eskiden Mehterhane olduğundan aynı adla da anılan Hapishâne-i Umûmî Hastanesine¹⁵ gönderiliyordu.¹⁶ Birinci Belediye Dairesi Müdürü'nün Mabeyn Başkitabeti'ne gönderdiği tezkerede, “liecli't-tebhîr Mehterhaneye gönderildiği” ifadesini kullanması,¹⁷ cesetlere ait eşyaların mikroplardan arındırılması için etüvden¹⁸ geçirilmek ve böylece sağlık koşullarını temin amacıyla buraya gönderildiğini düşündürmektedir. Böyle bir tedbirin alınmasında, enkazdan çıkarılan bazı cesetlerin çürümesi ve havaların da sıcak olması nedeniyle mikroorganizmaların daha çabuk yayılma ihtimali ve ilk dönemi Nisan 1894'te son bulan kolera salgınının yeniden başlamasından korkulması etkili olmuş olmalıdır. Konuya ilişkin yapılan çalışmalarda Hapishane Hastanesi'nde bir tebhirhanenin kurulmuş olduğuna dair bir bilgi yoksa da, bulaşıcı bir hastalığın ortaya çıkmasını engellemek için cesetlere ait eşyaların buraya en yakın Gedikpaşa'daki tebhirhaneye¹⁹ gönderilmiş olması mümkündür. Dolayısıyla

¹³ Bölgelere göre ölü sayısına işaret eden bir belge tespit edilememiştir. Ancak, gerek Şehremaneti, gerekse Zaptiye Nezareti tarafından Yıldız Sarayı'na takdim edilen tezkerelerde belirtilen ölü ve yaralılara ilişkin isim listelerinde en fazla Sur İçi'nde hayatını kaybeden yahut yaralananlara rastlanmaktadır.

¹⁴ Y.PRK.ŞH, 4/92, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); Y.A.HUS, nr. 302/53, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312). Tebhirhanelere ait arabalar, dezenfeksiyon ekiplerine ait olup temiz ve bulaşık olarak tabir edilen hastalığın bulaştığı giysilerin konduğu araçlardı. Bulaşık elbiseler arabalarla tebhirhaneye getiriliyor, burada etüvden geçtikten sonra temiz arabalarla hastane veya evlere taşınıyordu (Nuran Yıldırım, “1893'te İstanbul'da Kolera Salgını”, *Tarih ve Toplum*, sayı 129, Eylül 1994, s. 18).

¹⁵ Sultanahmet, At Meydanı'nda bugün bir bölümü *Türk İslam Eserleri Müzesi* olarak kullanılan İbrahim Paşa Sarayı'dır. Kanunî'nin sadrazamlarından makbul ve maktul İbrahim Paşa'ya ait olan saray, onun katlinin ardından çeşitli amaçlarla kullanılmıştı. Acemioglanlar Ocağı, Arslanhane, Defterhane, Maliye Evrak Hazinesi, Genel Hapishane (Hapishane-i Umûmî), askerlik şubesi gibi. Kaynaklarda Atmeydanı Sarayı, Mehterhane Kasrı veya Köşkü, Çadır Mehterleri Kasrı ve Hıyamiye Kasrı olarak anılırdı (Tülay Artan, “İbrahim Paşa Sarayı”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 130). İncelediğimiz dönemin kaynaklarında ise, Hapishane-i Umûmî dışında Mehterhane olarak zikredilmektedir (Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894/7 M 1312). Aynı yerde bulunan hastane hakkında ise, fazla bilgi sahibi değiliz.

¹⁶ Y.PRK.ŞH, 4/92, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); Y.PRK.ŞH, 5/4, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312); *Saadet*, nr. 3020, s. 1; A. Batur, *a.g.m.*, s. 30.

¹⁷ Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312).

¹⁸ Salgın ve bulaşıcı hastalıkların giysi ve ev eşyaları aracılığıyla yayılmasına engel olmak için geliştirilen makinedir. Tebhirhane denilen kurumlara kurulan etüvler, bulaşıcı hastaya ait eşyaları yüksek derecedeki ısıyla dezenfekte ederek hastalığın yayılmasını önliyordu (Nuran Yıldırım, “Tersane-i Âmiri Fabrikalarında Tebhîr Makinası/Etüv Üretimi ve Kullanımı”, *Dünü ve Bugünü İle Haliç, Sempozyum Bildirileri 22-23 Mayıs 2003*, İstanbul 2004, s. 421).

¹⁹ 1893 Kolera Salgını nedeniyle İstanbul'da, Gedikpaşa, Tophane ve Üsküdar olmak üzere üç ayrı noktada tebhirhane kuruldu. Tebhirhanelerde, bulaşıcı hastalığın olduğu yerlerden getirilen eşyalar etüv makinelerinden geçirilirdi. 1891 yılında Paris'ten Geneste ve Herscher Fabrikası'nda üretilen iki etüv makinesi, İzmir Klazomen ve İstanbul Kavak Tahaffuzhanelerine yerleştirildi. Daha sonra aynı yıl, Bahriye Merkez Hastanesi operatörlerinden Dr. Ancelo Bohor, bu fabrikanın etüvlerini örnek alarak bir etüv makinesi yaptı. Ardından Tersane-i Âmiri'de etüv makinesi üretilmeye başlandı. Üretilen ilk makineler koleranın görüldüğü yahut görülebileceği önemli limanlardaki tahaffuzhanelere (karantina merkezleri) yerleştirilir. İstanbul'da salgın başlayınca II. Abdülhamid, İstanbul'daki tüm askerî hastanelere birer etüvün yerleştirilmesini ister ve bu çerçevede Gureba-yı Müslimîn Hastanesi, Beyoğlu Kışlası'na etüv ve pulverizatör yerleştirilir. Ayrıca, Yıldız Sarayı ve diğer askerî hastanelere de peyderpey etüv makineleri konulur. Nuran Yıldırım, hangi askerî hastanelere yerleştirildiği konusunda isim vermemektedir. Ancak, İstanbul'daki tüm hastanelere yerleştirilmiş olsa gerektir. Bu durum Hapishane gibi kalabalık ve bir arada yaşama zorunluluğunun olduğu mekânlara da birer etüvün yerleştirilebileceğini düşündürürse de, gerek Yıldırım'ın

Hapishane Hastanesi'nin tercih edilme nedeni, hem bu tebhirhaneye, hem de cesetlerin çıkarıldığı noktalara yakınlığı olmalıdır.²⁰

Sirkeci'deki Demirkapı Kışlası'nda bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne,²¹ dönemin kaynaklarında işaret edildiğine göre, depremde hayatını kaybedenlerin nakledildiği yerlerden bir diğeridir.²² Kaynaklarda, enkaz altından çıkarılan cesetlerin çoğunun gönderildiği Hapishane Hastanesi yerine bu okulun tercih edilme nedenine ve sevkedilenlerin kimliklerine dair herhangi bir bilgi yoktur; ancak, ölü ve yaralılara en yakın hastane olması dolayısıyla tercih edildiği ya da depremde hayatını kaybeden ve yaralanan askerlerin gönderildiği düşünülebilir.

Enkaz altından çıkarılan cesetlerin gönderildiğini tespit ettiğimiz son yer ise, muhtemelen enkazın ve ölümlerin çok olduğu Edirnekapı civarındaki cesetlerin götürüldüğü ve *Saadet* gazetesinde “Edirnekapı dışındaki gasılhane”²³ olarak tanımlanan yerdir. Civarda çok sayıda caminin gasılhanesi varken, Edirnekapı dışındaki mezarlığa ait olduğunu tahmin ettiğimiz gasılhanenin tercih edilme nedeni de, yine sağlık önlemleriyle ilgili olmalıdır.²⁴

Deprem nedeniyle ölen insanlar hakkında izlenecek yol hakkında belgelere yansıyan bazı ifadeler, koleranın yeniden başlamasından korkulduğunu göstermektedir. Zira, cesetlere ait eşyaların tebhiri, cesetlerin tebhirhaneye mahsus kapalı arabalarla taşınması, bulaşıcı bir hastalığın ortaya çıkma ihtimaline karşı alınan bir tedbir olsa gerektir.²⁵ Depremden sonraki günlerde enkaz yığınlarının üzerine kireç dökülmesi de, enkaz altında kalan cesetlerin kokuşmasına engel olmak düşüncesinden hareketle

konuya ilişkin yaptığı çalışmalarda (Nuran Yıldırım, “Tersane-i Âmire Fabrikalarında ...” s. 421; N. Yıldırım, “1893'te İstanbul'da Kolera ...”, s. 14-25; N. Yıldırım, “1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistikleri”, *Tarih ve Toplum*, sayı 150, Haziran 1996, s. 51-54), gerekse kolera salgını hakkında Mesut Ayar'ın yaptığı çalışmada (*Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)*, İstanbul 2007) böyle bir uygulamaya dair bilgi yoktur. Dolayısıyla Abdülhamid'in askerî hastanelerle ilgili talebinin uygulanmadığı ve bu talebin diğer hastanelere yaygınlaştırılmadığı düşünülebilir.

²⁰ Kaynaklarda bu yönde açıklayıcı bilgiye rastlanmamış olmasına rağmen, ölenlerin çoğunun Çarşı ve çevresindeki binaların enkazında olduğu düşünülürse, söz konusu enkaza en yakın hastane olması, tercih edilmesindeki önemli etkenlerden biri gibi durmaktadır. Bununla beraber cesetleri tek merkezde toplama ve ölenlerin kimliklerini daha çabuk teşhis edebilme gibi pratik bir düşünce de bu uygulamayı gerektirmiş olabilir. Zira, cesetlerin belli bir merkezde toplanması, yakınlarını arayanlar için bir kolaylık olduğu gibi, ölü'nün yıkanıp, kefenlenip bir an önce defnedilmesi için de büyük bir kolaylıktır.

²¹ Askerî hekim yetiştirmek amacıyla 1839'da açılan okul (N. Yıldırım, “Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 375-376).

²² Y.PRK.SGE, 6/30, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

²³ 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Saadet*, nr. 3021, s. 2.

²⁴ Nitekim, 1893 Kolera Salgını'nda, koleradan ölen bir hristiyanın cenaze töreninin defnedileceği mezarlığın kilisesinde yapılmasını uygun gören yetkililer, hastalığın tören yoluyla yayılmasını önlemeye çalışmıştı (Cem Emrence, “Alınan Koruyucu Önlemler ve İstanbul'da Kolera Salgını (1893-1894)”, *Tarih ve Toplum*, sayı 88, Ağustos 1999, s. 113).

²⁵ Y.PRK.ŞH, 4/92, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

alınmış benzer bir tedbir olmalıdır.²⁶ Çünkü, halkın ikâmet ettiği ve temizlik koşulları iyi olmayan boş arsalardan²⁷ etrafa yayılan kötü kokuların hastalığın habercisi olarak algılanması üzerine harekete geçen Birinci Belediye Dairesi, her biri bir doktor, bir tathir memuru ve üç tanzifat amelesinden oluşan üç ekip kurdu. Kendilerine tahsis edilen arabalarla kokuşmanın başladığı yahut başlama ihtimalinin olduğu yerlere kireç dökmekle görevli ekiplerden biri Kumkapı, biri Yenikapı ve sonuncusu da Balıkpazarı-Sirkeci istikâmetine gönderildi.²⁸ Depremin ilk günlerine mahsus bir uygulama gibi duruyorsa da, bu tedbirin ilerleyen günlerde de tekrarlandığı görülmektedir. Nitekim, Lady Neave, depremin üzerinden iki aydan fazla bir süre geçmesine rağmen yetkililerin bazı yerlerde öbeklenen enkaz yığınlarını kaldırmak yerine sadece bunların üstüne kireç döktüklerini belirtmektedir.²⁹

Hastane veya gasılhaneye getirilen ölüler, daha sonra burada kefenlenerek³⁰ kabristanlara gönderildi. Enkaz altından yaralı olarak çıkarılanlardan bazıları kısa bir süre sonra hayatını kaybetti,³¹ bir kısmı da, aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, yaralarının derecesine göre tedavi altına alındı.

Enkaz kaldırma çalışmaları devam ederken bazı mucizevî olaylara da tesadüf edildi. Nitekim, Kapalıçarşı'da bir sucu dükkânının enkazı altında kalan bir Ermeni depremden 72 saat sonra; yine Kapalıçarşı'da yıkılan kısımların altında kalan bir simitçi depremden onbeş gün sonra kurtarıldı. Bu kişilerin hayatta kalış hikâyeleri ise, oldukça ilginçti; zira, biri su içerek, diğeri tablasındaki simitleri yiyerek hayatta kalmayı başarabilmişti.³²

²⁶ Zira, kolera sırasında, mezarların üzerine kireç dökülerek hastalığın yayılması önlenmeye çalışılmıştı. Bunun dışında koleralı mahallin kireçle sıvanması, kirli yerler ile açık lağımlara kireç ve asit fenik dökülmesi, kolera nedeniyle ölen kişinin kireçle kefenlenmesi kolera sırasında uygulanan tedbirlerden bir kaçı idi (M. Ayar, *a.g.e.*, s. 94, 216, 299, 301, 479).

²⁷ Mezarlıklar, bahçeler yahut parklar.

²⁸ Y.PRK.ŞH, 4/102, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312).

²⁹ D. L. Neave, *a.g.e.*, s. 113.

³⁰ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Saadet*, nr. 3020, s. 1.

³¹ Eyüp civarında Yavedud Mahallesi'nde Mühendis İsmet Bey'e ait ahşap hanenin yıkılması sonucu göçük altında kalan eşi Muhsine Hanım ve sekiz aylık torunu Burhaneddin enkaz altından çıkarıldıktan birkaç saat sonra yaşamlarını yitirdi (12 Temmuz 1894/8 M 1312, *Saadet*, nr. 3020, s. 1). Edirnekapı'da üç katlı büyük bir binanın altında kalan Kalyupi adındaki genç bir kadın da, kurtarma ekiplerine güç bela sesini duyurmayı başardı; beş buçuk saatlik bir kurtarma çabası sonucu sağ olarak çıkarılabildi. Ancak, ağır yaralı olduğu anlaşılan genç kadın kurtarıldıktan yarım saat sonra öldü (13 Temmuz 1894/9 M 1312, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4810, s. 2).

³² 15 Temmuz 1894 (11 M 1312, *Saadet*, nr. 3023, s. 2; 16 Temmuz 1894 (12 M 1312), *Sabah*, nr. 1770, s. 1; 1894 Yılında Meydana ..., s. 83.

III.II. YARALILARIN TEDAVİSİ

Bu başlık altında, enkaz altından sağ olarak çıkarılanlarla depremin meydana getirdiği telaş yüzünden yaralananlar konusunda devletin aldığı tedbirler söz konusu edilecektir.

Depremi ardından enkazdan çıkarılan yaralılar hemen en yakın hastanelere sevk edildi.³³ İleride ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, Haseki Nisa, Gureba-yı Müslimîn, Haydarpaşa Hastaneleri gibi yatak kapasitesi açısından şehrin en büyük ve önde gelen hastaneleri depremde hasar görmüş ve hastalarının bir kısmı bahçelere çıkarılmıştı. Ancak, hastanelere sevk edilen veya müracaat eden yaralı sayısı oldukça fazlaydı. Nitekim, *Sabah* gazetesinin haberine göre, depremin ilk günü belediye ekiplerine tedavi amacıyla müracaat eden yaralı sayısı 700'e yakındı.³⁴ Bu durum, muhtemelen “Belediye Hastaneleri”nin³⁵ yeniden açılmasında rol oynadı. Deprem yaralıların tedavisi için büyük bir kolaylık sağlayacak olan bu uygulama çerçevesinde kapalı olan hastanelerin açılmasına ve yaralıların buralarda tedavi edilmesine dair irade çıktı. II. Abdülhamid, Şehremini Rıdvan Paşa'nın başkanlığında kurulacak bir iane komisyonunun bu işle de meşgul olmasını istedi.³⁶ Böylece hastaların belediye hastanelerine nakli sağlandı. Kararın ardından söz konusu hastanelere sıhhi malzeme takviyesi yapıldı.³⁷ Muhtemelen daha merkezî bir konumda ve deprem hasarının yoğunlaştığı yerler olduğu için Sultanselim, Şehremini ve Beyoğlu'ndaki yani İkinci, Üçüncü ve Altıncı Dairelere bağlı Belediye Hastaneleri açıldı.³⁸

Yaralıların bir kısmı bir nevi günümüzün acil servisleri olan nöbet eczaneleri,³⁹ kolera salgını sırasında açılan eczaneler,⁴⁰ Beyazıt çevresinde bulunan Seraskerlik'e

³³ Y.PRK.ZB, 13/50, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); 13/35; Y.PRK.ŞH, 4/92; 4/102; Y.PRK.MYD, 15/6; 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Saadet*, nr. 3019, s. 1; 12 Temmuz 1894 (8 M 1312, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4809, s. 3; 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Saadet*, nr. 3023, s. 2.

³⁴ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Sabah*, nr. 1767, s. 2.

³⁵ Belediye Hastaneleri, 1893'te İstanbul'da başlayan “Kolera Salgını”nın İstanbul'un birçok semtinde görülmesi nedeniyle şehrin tüm noktalarında, koleralı hastaları tedavi için kurulmuş, salgının ilk etabının son bulduğu deprem öncesi günlerde ise, kapatılmıştı. Bu hastaneler, her Belediye Dairesi'ne ait olmak üzere genelde yerleşimin seyrek ve ulaşımın güç olduğu yerlerde kurulmuştu. Birinci ve İkinci Belediye Dairelerine ait hastane Sultan Selim'de; Üçüncü Belediye Hastanesi Şehremini'de; Dördüncü Belediye Hastanesi, Kuruçeşme'de; Beşinci Belediye Hastanesi Emirgan'da; Altıncı Belediye Hastanesi Beyoğlu'nda; Yedinci Belediye Hastanesi Sarıyer'de; Sekizinci Belediye Hastanesi Beykoz'da; Dokuzuncu Belediye Hastanesi Üsküdar Tophaneliöğlü'nda ve Onuncu Belediye Hastanesi de Haydarpaşa İbrahim Ağa Çayırı'nda bulunuyordu (M. Ayar, *a.g.e.*, s. 193–195).

³⁶ İ.HUS, M 1312/169, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312). Ancak, *Dördüncü Bölümde* ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, aynı gün çıkan bir başka iradeyle, Şehremani bünyesinde hali hazırda bir iane komisyonu olduğu için, söz konusu çalışmaların bu komisyon tarafından yürütülmesi kararlaştırıldı (İ.HUS, M 1312/155, 10 Temmuz 1894/6 M 1312).

³⁷ Y.A.HUS, 302/53, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Sabah*, nr. 1767, s. 2.

³⁸ Y.MTV, 99/56, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); Y.A.HUS, 302/53; *Saadet*, nr. 3019, s. 2.

³⁹ Abdülmecid döneminde, İstanbul'da bulunan hastalara bakmak amacıyla açılan “hekim dükkânı” adı verilen muayenehaneler gece kapalı olduğundan acil hastalara bakmak amacıyla karakollara ve bazı yerlere geçici

bağlı eczaneye⁴¹ depremden sonra kapatılmış olan ve Zaptiye Nezareti'nin gönderdiği memurlarca açtırılan eczanelerde tedavi edildi.⁴²

Depremin ardından görevi, yaralılara ilk müdahaleyi yapmak ve mümkünse tedavi etmek olan gezici sağlık ekipleri oluşturuldu.⁴³ Bunun için Belediye Şubeleri ve Zaptiye Nezareti'ne bağlı tüm karakollara yaralılar için ilaç, sargı gibi tıbbî malzeme gönderildi.⁴⁴ Ekipler, bahçe ve arsa gibi meydanlarda kalan hastaların yanı sıra⁴⁵ talep geldiği takdirde yaralıları evlerinde de tedavi etmekteydi.⁴⁶

Bununla birlikte gönüllü sağlık çalışanları da yaralı depremezdelere yardım etmek için seferber oldu. Nitekim, Kumkapı'da bir muayenehanesi olan Doktor Dobreş Efendi, depremezdelere yardım etmek için maiyetindeki Avrupalı iki kadın doktoru da alarak yaralıları tedaviye başladı. *Sabah* gazetesinin haberine göre, tehlikeli binaların bulunduğu yerlere dahi giren bu gönüllü ekip, yanlarındaki sıhhi malzeme ve ilaçlarla yaralıları tedavi etmede büyük bir gayret gösterdi.⁴⁷

III.III. İAŞE VE BARINMA

Yukarıda izah edildiği gibi, deprem, birçok dükkânın ve hanın yıkılmasına, yaşanan korku sebebiyle işyerlerinin kapanmasına neden olduğundan İstanbul'un ticarî hayatı sekteye uğramış; evleri yıkılanlar ya da evlerini güvenli görmeyenler kilim ve benzeri şeylerden çadırlar yaparak park, bahçe, mezarlık gibi açık alanları yahut evlerinin bahçelerini mesken tutmuş; varlıklı aileler hasar görmeyen otellerin odalarını veya haneleri kiralarırken, maddi durumu iyi olmayanlar da akrabalarının yanına

hekimler atandı. Ancak, istenen sonucun alınmaması üzerine 1845'te, Beyazıt'ta Simkeşhane karşısında bulunan Yanko'nun eczanesinde (bugünkü İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nin yerinde idi) sadece geceleri nöbet tutacak yedi doktor ve iki cerrahın acil hastaları tedavi etmesine karar verildi. Adı geçen eczane devlet tarafından kiralanacak, yoksul hastalar ilaçlarını bu eczaneden ücretsiz olarak temin edecekti. Ancak, devlet, ilaçların parasını eczaneye ödemekle yükümlüydü. Söz konusu doktor ve cerrahlar gerektiğinde acil hastaların evlerine de gidebilecekti. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye bağlı olarak açılan Beyazıt'taki nöbet eczanesinin ardından Eyüp ve Üsküdar'da da nöbet eczaneleri açıldı (1847) ve takip eden yıllarda sayıları ihtiyaçlar nisbetinde arttı. 1867'den 1895'e kadar Beyazıt'taki merkez nöbet eczanesi, Koska Nöbet Mahalli olarak anılan Eczacı Bogos'un dükkânına geçti (Nuran Yıldırım, "İstanbul'da Nöbet Mahalleri-Nöbet Eczaneleri (1845-1895)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 2005, VI/2, s. 152-154, 168).

⁴⁰ N. Yıldırım, "İstanbul'da Nöbet...", s. 165. Bu eczaneler, Şehzadebaşı Direkleriarası'ndaki nöbet eczanesi ve Koska Tramvay Caddesi'ndeki eczane idi (M. Ayar, *a.g.e.*, s. 286).

⁴¹ 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Sabah*, nr. 1769, s. 2.

⁴² Y.PRK.ZB, 13/50.

⁴³ Y.PRK.ZB, 13/50, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); Y.A.HUS, 302/53, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4808, s. 1; 16 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 28, s. 342.

⁴⁴ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Saadet*, nr. 3019, s. 1.

⁴⁵ Y.PRK.ŞH, 4/102, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312)

⁴⁶ Y.PRK.ZB, 13/50, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); Y.A.HUS, 302/53, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); Y.PRK.ŞH, 5/4, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

⁴⁷ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Sabah*, nr. 1766, s. 2. Benzer şekilde Gedikpaşa'da yaralanan beş kişi Doktor Corci (Georgy ?) Bey tarafından ücretsiz olarak tedavi edildiği gibi, o civardaki eczacı Gülle (?) Efendi de yaralılara yardım etti (12 Temmuz 1894/8 M 1312, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4809, s. 3).

yerleşmişti. Bir yanda ölümler defnedilip, yaralıların tedavisi sürerken; diğer yanda işini gücünü kaybedip ailesine bakmak zorunda olanlar ve haneleri yıkılıp evsiz barksız kalanlar ile depremin yarattığı korku ve artçı sarsıntılar yüzünden evlerine giremeyenler birbiriyle aynı kaderi paylaştı.

Afetzedelerin ihtiyaçlarının karşılanması, insanların toplu olarak yerleşmeye başladığı yerleri dolaşan gezici memurların beyanlarıyla ilgili kurumların Şehremaneti ya da Zaptiye Nezareti'ne yaptığı müracaatlar çerçevesinde oldu. Böylece, yardıma muhtaç depremzedelere ulaşılmaya çalışıldı. Ekmek, su gibi temel gıda ve çadır, baraka gibi barınak problemi ilk günden itibaren beliren ihtiyaçlardı. Bunun yanı sıra insanlarla dolup taşan bu meydanların suistimale açık olması nedeniyle etrafının geceleri fenerlerle aydınlatılması ve polis ya da jandarma noktaları oluşturarak güvenlik tedbirlerinin alınması da bugünlerde ortaya çıkan ihtiyaçlardandı. Bu başlık altında, söz konusu sorunlara karşı devletin aldığı tedbirler hususu ele alınacaktır.

III.III.I. Su İhtiyacının Karşılanması

İleride ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, depremin, İstanbul'un su ihtiyacını karşılayan Kırkçeşme, Halkalı, Taksim Suyolları'na, bu suyolları üzerindeki bazı bentlere ve İstanbul'un Avrupa yakasının neredeyse tamamına abone usûlüyle su dağıtan Dersaadet Anonim Su Şirketi [Terkos Su Şirketi]'ne⁴⁸ ait bazı borulara zarar vermesi⁴⁹ suların kesilmesine neden oldu.⁵⁰ Bir yandan susuzluk ve diğer yandan bentlerin hasar görmesi nedeniyle içme suyuna çamurun karışması bulaşıcı hastalıkların çıkma ihtimalini gündeme getirdi.

Terkos Su Şirketi, hasarlı boruların tespitini yaptıktan sonra tamirine yönelik çalışmalara hemen başladı. Öte yandan depolardaki suyun ihtiyacı karşılayabilecek şekilde dağıtımını için de bazı tedbirler aldı. Şehremaneti'yle yapmış olduğu anlaşma çerçevesinde cadde ve sokakların suyla yıkanmasıyla ilgili yükümlülüğü bulunan

⁴⁸ 1883'e kadar Beyoğlu ve çevresinin su ihtiyacını karşılayan Taksim Suyolu'nun, bu bölgedeki nüfusun artması sebebiyle yetersiz gelmesi üzerine, 1874'te yabancı bir şirkete İstanbul'un kuzeybatısındaki gölden Terkos suyuna şehre getirme imtiyazı verildi. Terkos suyunun, Beyoğlu-Galata'ya, Boğazın Rumeli yakasına ve İstanbul'a getirilmesi ve binaların abone edilerek satılması kararlaştırıldı. 1887'de şirket, Dersaadet Anonim Su Şirketi (Terkos Şirketi)'ne devredildi (Meral Avcı, "Terkos Gölü", *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 253). Bundan sonra bu şirketten Terkos Su Şirketi ya da Terkos Su Kumpanyası şeklinde de bahsedilecektir.

⁴⁹ Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312).

⁵⁰ Su kemeri ve suyollarının kısmen yıkılması ve özellikle Bahçeköy'deki üç benden (Topuzlu, Valide ve Mahmut Bentleri) sularının dışarı akması nedeniyle kışlalar, saraylar, Boğaziçi'nin Rumeli tarafının suları tamamen kesildi. Beyoğlu tarafındaki bazı çeşmelere de su verilemedi (Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894/7 M 1312; 99/62, 12 Temmuz 1894/8 M 1312; Y.PRK.ŞH, 5/3, 16 Temmuz 1894/12 M 1312).

şirket,⁵¹ depolardaki suyun ancak halka yeteceğini belirterek bu yükümlülüğünü yerine getiremeyeceğini Şehremaneti'ne bildirdi.⁵² Saraylar ile Beyoğlu, Nişantaşı ve Şişli gibi bazı semtlerdeki abonelerine de birkaç gün su veremedi.⁵³ Şirket, birkaç gün içinde su borularının tamirini tamamlayarak çeşitli mevkilerdeki su havuzlarını doldurmaya başladı. Bu doldurma işlemi sırasında Dâye Hatun Büyük Havuzu'na su veren boruların hasarlı olduğu anlaşıldı.⁵⁴ Hasar giderilirken sokakların temizliği de ihtiyaten iki gün gecikmeli başladı.⁵⁵

Hükümet ise, ileride ele alınacağı gibi, Evkaf Nezareti'nin denetiminde olan bentler ve suyollarındaki hasarı tespit etmek üzere Su Nezareti Başkâtibi Faik Bey'i görevlendirdi. Tespit çalışmalarının ardından tamirat başladı. Hasarlı olan bentlerin suyu boşaltıldı⁵⁶ ve bu bentlerden çeşmelere gelen su kesildi.⁵⁷

İstanbul halkının su ihtiyacını karşılayabilmek için bazı tedbirler alan hükümet, öncelikle hasarlı olmayan bentlerin suyunun şehre verilmesi kararlaştırdı. İlk etapta, Kırkçeşme Suyolları üzerinde bulunan Büyük Bent [Bend-i Kebir]'teki su şehre dağıtılmaya başlandı.⁵⁸ Şehrin su ihtiyacı, depremde kısmen hasar gören Halkalı Suyolları şebekesine bağlı 80⁵⁹ ve Kırkçeşme Suyolları'na bağlı 7 çeşmeden karşılandı.⁶⁰ Şehremaneti, Beyoğlu ve Boğaziçi tarafında Taksim Suyolu'na ait bazı çeşmelere su verilebilmesi için de sözleşmesinin bazı hükümlerine dayanarak⁶¹ Terkos Su Şirketi'yle anlaştı ve dışarıdan su alınmasını sağladı. Şirket, önce kendi sorumluluğu dâhilindeki yerlere;⁶² ardından Boğaziçi'nin bazı mevkilerine geçici olarak su vermeye başladı.

Bu tedbirler de yetmedi. Zira, deprem aynı anda çok sayıdaki suyoluna, çeşmeye ve bende zarar verdiği için su ihtiyacı fazlaydı ve yukarıda zikrettiğimiz çeşmeler ise,

⁵¹ İlhami Yurdakul, *Aziz Şehre Leziz Su Dersaadet (İstanbul) Su Şirketi (1873-1933)*, İstanbul 2010, s. 89, 91.

⁵² Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); Y.PRK.ŞH, 4/103, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312).

⁵³ Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Sabah*, nr. 1767, s. 2; 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4810, s. 2.

⁵⁴ Y.PRK.ŞH, 4/96, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312).

⁵⁵ Y.PRK.ŞH, 5/2, 16 Temmuz 1894 (12 M 1312).

⁵⁶ İ.HUS, S 1312/110, 24 Ağustos 1894 (21 S 1312); T.HFN, 666/68.

⁵⁷ Y.MTV, 101/20, 27 Temmuz 1894 (23 M 1312). Suların kesilmesini gerektiren nedenlerin başında, bentlerin tamir edilmesi nedeniyle suların bulanık gelmesiydi (*YEE.d.*, nr. 1088, vr. 47, 2 Ağustos 1894/29 M 1312; Y.A.HUS, 304/96, 3 Ağustos 1894/30 M 1312; 304/94).

⁵⁸ Y.MTV, 101/20, 27 Temmuz 1894 (23 M 1312).

⁵⁹ 2 Ağustos 1894 (29 M 1312), *Sabah*, nr. 1787, s. 1.

⁶⁰ 1 Temmuz 1895 (8 M 1313), *Sabah*, nr. 2120, s. 1.

⁶¹ Şirket, sözleşmesi gereği, Beyoğlu, Galata, Haliç, Sur İçi, Boğaziçi'nin Rumeli yakasında abone usûlüyle; kışlalar, saraylar, hastaneler, bazı okullar ile güneşin doğuşundan batışına kadar Şehremaneti'nin uygun gördüğü on iki çeşmeye ve yangın mahallerine ihtiyacı kadar suyu ücretsiz dağıtmakla yükümlüydü (O. Nuri Ergin, *Mecelle ...*, V, 2889-2890).

⁶² Y.PRK.ŞH, 4/96, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312).

bu ihtiyacın çok az bir kısmını karşılıyordu. Dolayısıyla Terkos Su Şirketi'yle yeniden anlaşma yoluna gidilmesi kararlaştırıldı. Evkaf Nezareti, suyollarının tamirinin daha uzun süreceğinin ve Büyük Bent'teki suyun yalnızca 15 gün daha idare edebileceğinin anlaşılması üzerine⁶³ Terkos Su Şirketi'nden imtiyaz alanı dışında kalan Sur İçi'ndeki bazı çeşmeler ile Eyüp'teki çeşmelere ve çevresindeki fabrikalara su vermesini;⁶⁴ bunun için Sur İçi'nde 24 yerde çeşme açmasını yahut var olan çeşmelere su bağlamasını istedi.⁶⁵ Şehremaneti, Terkos Su Şirketi'nden bu defa Beyoğlu'nun aşağı kesimlerine su vermesini talep etti.⁶⁶

Sonuçta, Şehremaneti, İstanbul tarafı ve Altıncı Daire dâhilinde olan otuz kadar çeşmeye Terkos Suyu isalesi için şirkete tebligat gönderdi. Esasen sözleşmesine göre bu çeşmelere su verilmesi şirketten istenemezdi; bu durumda şirketle yeni bir anlaşma yapılması gerekiyordu. Bu olağanüstü durum ve suya duyulan ihtiyaç nedeniyle şirketle anlaşma yoluna gidildi. Terkos Su Şirketi, istenilen yerlere su isalesi için boruların döşenmesine harcanan paranın ve verilen suyun masraflarının karşılanmasını; ayrıca, sakalar tarafından taşınmasına karşı çıkarak suyun ihtiyaç sahipleri tarafından alınmasını istedi. Şehremaneti'ne göre, şirket, bu talebiyle aslında su vereceği yerlerdeki halkı abone olmaya ikna etmek istiyordu. Neticede, Şehremaneti, belirlenecek uygun bir ücretle masrafları ödemeyi kabul etti⁶⁷ ve öncelikle en fazla ihtiyaç duyulan çeşmelere su verilmesini istedi.⁶⁸ Suyun sakalar tarafından taşınması hususunda ise, mutabakat sağlanarak günde bir saat süreyle sakaların su taşınmasına izin verildi.⁶⁹

Şirket, muhtemelen görüşmelerin devam ettiği sırada,⁷⁰ başta Kadırga, Yenikapı, Küçükpazar, Mercan, Çarşıkapı ve Ayasofya tarafındaki dokuz çeşme olmak üzere⁷¹

⁶³ Y.MTV, 101/20, 27 Temmuz 1894 (23 M 1312).

⁶⁴ Y.MTV, 101/20, 27 Temmuz 1894 (23 M 1312); MV, 80/115, 29 Temmuz 1894 (25 M 1312); Y.MTV, 101/56, 31 Temmuz 1894 (27 M 1312).

⁶⁵ Y.MTV, 101/20, 27 Temmuz 1894 (23 M 1312).

⁶⁶ Bu talebin gündeme gelmesinde Hıfzıssıhha-i Umûmiyye Komisyonu'nun önerisi etkili oldu (*YEE.d.*, nr. 1088, vr. 47, 2 Ağustos 1894/29 M 1312; Y.A.HUS, 304/94, 2 Ağustos 1894/29 M 1312).

⁶⁷ MV, 81/19, 22 Ağustos 1894 (19 S 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 206, 29 Ağustos 1894 (26 S 1312).

⁶⁸ İ.HUS, S 1312/63, 9 Ağustos 1894 (6 S 1312).

⁶⁹ *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 158 (ty-muhtemelen 11 veya 12 Ağustos 1894/8 veya 9 S 1312).

⁷⁰ Şirkete gönderilen ilk tebligatın tarihine dair elimizde bir belge yoksa da, konuya ilişkin daha sonra yapılan yazışmalara göre, tebligatın şirkete gönderilme tarihi 4 Ağustos 1894 veya az öncesi olmalıdır. Dolayısıyla şirket, tebligattan hemen sonra Sur İçi'ndeki 24 çeşmeye su verilmesi için hazırlıklarını yapmış, ancak suyun verilme şartları hakkında müzakereler devam ederken şehrin su ihtiyacını peyderpey karşılamaya başlamıştı. Nitekim, *Sabah* gazetesi, şirketin Eyüp'ten başlayarak Sur İçi'nin çeşitli mevkiilerindeki 22 çeşmeye ve gazetenin yayımlandığı gün de yukarıda bahsi geçen çeşmelere su verileceğini yazdı (7 Ağustos 1894/4 S 1312, nr. 1791, s. 1). *Saadet* gazetesi, 8 Ağustos tarihli nüshasında, Terkos Su Şirketi'nin 7 Ağustos'tan itibaren Ayvansaray, Kırkçeşme, Unkapı, Ayasofya, Yenikapı, Yüksekaldırım, Küçükpazar, Uzunçarşı çeşmelerine su vermeye başladığını; 8 Ağustos'ta da Aksaray, Vefa, Haydar, Kadıçeşme, Ayasofya, Samatya, Topkapı, Etmeydanı'ndaki çeşmelere su isale edeceğini okuyucularına duyurdu (8 Ağustos 1894/5 S 1312, nr. 3046, s. 1-2).

Sur İçi'ndeki yirmi dört çeşmeye su vermeye başladı. Evkaf Nezareti, Terkos suyunun bu çeşmeler dışında Kumkapı, Sultan Selim ve Davutpaşa gibi su sıkıntısının baş gösterdiği yerlere verilmesini sağladı.⁷² Ancak, sur dışında kalan Eyüp civarındaki Otakçılar, Nişancı, Akarçeşme, Defterdar, Bahariye ve bu çevredeki pek çok yerleşim yerine su verilemedi. Bu, Terkos Şirketi'nin bölgede su dağıtımını yapabilecek çeşmesi olmamasından veya borularla şehrin bu kısmına su vermenin zorluğundan yahut da şirketin kasten buralara su dağıtımını yavaşlatarak halkı abone yapmak istemesinden kaynaklanmış olabilir. Su sıkıntısı çeken insanlar ise, arzuhaller yazarak soruna çözüm bulunmasını istemekteydi.⁷³

Görüldüğü gibi, depremin ardından ortaya çıkan su sıkıntısı, fazla hasar görmeyen suyolları, havuzlarda biriken sular, Terkos Su Şirketi'nin şehrin çeşitli noktalarına su isale ettiği çeşmelerden karşılanmaya çalışıldı. Öte yandan Terkos Su Şirketi'nin elindeki suyu abonelerine ve yükümlülüğü altındaki yerlere dağıtmada ihtiyatlı bir yaklaşım sergilemesi ve sokakların temizliğini bir müddet ertelemesi İstanbul'un uzun süre susuz kalmasını engelledi. Ancak, yine de, İstanbul halkının su sıkıntısı hasarlı boruların ve bentlerin tamiri bitinceye kadar sürdü. Zira, depremin üzerinden iki aya yakın bir süre geçmesine rağmen, gerek halkın gerekse hükümetin yeni çeşmeler açılması yahut Terkos Su Şirketi'nin şehre su vermesi konusundaki taleplerinin son bulmaması⁷⁴ su sıkıntısının aylar sonra bile devam ettiğini göstermektedir.

III.III.II. Gıda İhtiyacının Karşlanması

II. Abdülhamid, depremden hemen sonra halkın ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilgili olarak Şehremaneti'ni ve Zaptiye Nezareti'ni görevlendirdi. Bu nedenle her iki kurum, depremzedelerin ihtiyaçlarının belirlenmesi ve imkânlar nispetinde karşılanması

⁷¹ 7 Ağustos 1894 (4 S 1312), *Sabah*, nr. 1791, s. 1. *Saadet* gazetesi, 8 Ağustos tarihli nüshasında aynı haberi, çeşme sayısı belirtmeksizin su verilen çeşmelerin bulunduğu yer adlarını farklı olarak verir. Habere göre, Terkos Su Şirketi 7 Ağustos'tan itibaren Ayvansaray, Kırkçeşme, Unkapanı, Ayasofya, Yenikapı, Yüksekaldırım, Küçükpazar, Uzunçarşı çeşmelerine su vermeye başlamış; gazetenin yayımlandığı tarihte de Aksaray, Vefa, Haydar, Kadiçeşme, Ayasofya, Samatya, Topkapı, Etmeydanı'ndaki çeşmelere su isale edecekti (8 Ağustos 1894/5 S 1312, nr. 3046, s. 1-2).

⁷² *BEO.AYN.d.*, nr. 1661, s. 136, 14 Ağustos 1894 (11 S 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 179; 20 Ağustos 1894 (17 S 1312), *Sabah*, nr. 1804, s. 1.

⁷³ Balat dışındaki Karabaş Mahallesi halkı mecraların bozulması nedeniyle suyun kokuştüğünü ve Terkos Su Şirketi'nin burada bir çeşme yapmasını talep etti (*BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 190, 20 Ağustos 1894/17 S 1312). Benzer bir başka talep de Debbağ Yunus Mahallesi sakinlerinden geldi (*BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 212, 3 Ağustos 1894/2 RA 1312).

⁷⁴ Nitekim, Evkaf Nezareti'nin Sultanahmet, Çemberlitaş, Aksaray ve Boğaziçi tarafındaki bazı mahallerin su ihtiyacının karşılanması için geçici olarak Terkos Suyu'nun verilmesini istemesi üzerine irade çıktı (*BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 206, 29 Ağustos 1894/26 S 1312). Ardından da Şehremini civarındaki bazı mahalleler ile karakollara da Terkos Suyu'nun verilmesi uygun görüldü (*BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 209, 30 Ağustos 1894/27 S 1312).

amacıyla şehrin çeşitli noktalarına, özellikle de mezarlık, bahçe gibi halkın yoğun olarak yerleşmeye başladığı açık alanlara memurlar gönderdi. Bunlar, yaptıkları tespitler ve yürüttükleri çalışmalar hakkında kurumlarını bilgilendirmek zorundaydı.⁷⁵ Bunun dışında, belediye daireleri ile kaymakamlıklardan gelen talepler de ihtiyaçların belirlenmesinde etkili oldu.

İlgili kurumlardan Şehremaneti'ne gelen haberlerden ilki, henüz ortalıkta muhtaç kimseye rastlanmadığı yönündeydi.⁷⁶ Ancak, saatler ilerledikçe ve insanlar evlerinde kalamayıp meydanlara, açık alanlara çekilmeye başladıkça su, gıda ve barınma ihtiyacı ortaya çıkmaya başladı.

İaşe temini, felaketzedeler için önemli bir sorundu. Depremi çok sayıda bakkal ve fırına zarar vermesi⁷⁷ ve ayrıca yarattığı korku nedeniyle aynı esnafın dükkânlarını kapatması temel gıdaların teminini büyük bir sorun haline getirdi.⁷⁸ Şehremaneti, bunun üzerine gıda maddesi satan dükkânları açtırdı ve Belediye Daireleri'yle ve Adalar Kaymakamlığı'na bir tebliğ göndererek⁷⁹ fırın ve bakkal gibi dükkânların açtırılmasını istedi. II. Abdülhamid'in de halkın iaşesine önem verilmesini isteyen iradesi üzerine,⁸⁰ açtırılan bakkal dükkânlarının deprem öncesi dönemden daha fazla gıda maddesi tedarik etmesi;⁸¹ fırınların da normal zamandan biraz daha fazla ekmek çıkartması sağlandı.⁸² Bu uygulama, *Saadet* gazetesi tarafından takdirle karşılandı:

Bu gibi ahvalde en ziyade düşünülecek mevâddan biri de halkın ihtiyacât-ı rûzmeresi mes'elesidir. Hükûmet-i seniyyenin bu hususu da şükrân-ı mahsûsi da'i bir sûretde nazar-ı itibare aldığı görülmüştür.

⁷⁵ Y.MTV, 99/56, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); Y.PRK. ŞH, 4/102, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312); 4/99.

⁷⁶ Y.PRK.ŞH, 4/92, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); 4/102.

⁷⁷ Dönemin kaynaklarına yansıdığı kadarıyla, depremde 13 bakkal dükkânı ve 22 fırın (simit, poğaça, börek ve ekmek) olmak üzere toplam 35 dükkân hasar görmüştü. Ancak, bu sayı daha fazla olmalıdır. Zira, yukarıda verilen sayı, kaynaklarda dükkânın kimliğine açıkça işaret edilen sayıdır. Ekteki envanter dikkatle incelenirse, kaynaklara yansıyan çok sayıda dükkân olduğu görülür. Bununla beraber kaynaklarda yer almamış çok sayıda fırın ve bakkal dükkânının hasar görmüş olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Zira, kaynaklarda ancak; ya ilk birkaç gün belediye dairelerinin yaptığı hasar tespitlerini içeren tutanaklarda, ya hasarı ağır olup tehlikelerinin bertaraf edildiğini gösteren tutanaklarda ya da gazetelerin ilk günlerin heyecanıyla yayımladıkları haberleri içeren nüshalarda bu tür yapıların hasarına rastlanmaktadır.

⁷⁸ Y.MTV, 99/56, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312). Bunun yanı sıra, deprem, bazı evlerin kilerinde bulunan stokları kullanılamaz hale getirmiş de olabilir.

⁷⁹ Y.MTV, 99/56, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312). Mevcut belgelerde yalnızca belediye daireleri ve Adalar'a gönderildiğine işaret ediliyorsa da, aynı tebliğin İstanbul'un diğer kazaları Beykoz, Gebze, Kartal, Küçükçekmece ve Şile'ye de gönderilmiş olması muhtemeldir.

⁸⁰ Y.MTV, 99/56, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312). Rinaldo Marmara, Orhan Bayrak'a atıfta bulunarak Abdülhamid'in saray fırınlarının çıkaracağı ekmeklerin muhtaçlara dağıtılmasını istediğini yazar (R. Marmara, "Latin Cemaatinde 1894 Depremi", *İstanbul Deprem Özel Sayısı*, sayı 31, Ekim 1999, s. 94). Ancak, arşiv vesikalarında bu yönde bir bilgiye rastlanmamıştır.

⁸¹ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Saadet*, nr. 3020, s. 1.

⁸² Y.MTV, 99/56, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); Y.A.HUS, 302/53, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312).

İhtiyacât-ı mezkûrenin başlıca müstahzırlarından olan fırıncı ve bakkal esnaftı – onlar da hüküm süren helecan tesiriyle- dükkânlarını kapalı bulundurmak teşebbüsünde oldukları halde merkûmun bu tasavvurlarından kat'iyen men' edilerek dükkânları açtırılmış ve evkat-ı sâireden ziyâde malzeme tedârik ettirilmiştir.

*Bir ferdin istihsâl-i vesâil-i maişet emrinde düçâr-ı müşkilât olmaması hakikaten pek büyük bir nimettir.*⁸³

Bu çalışmalarla eş zamanlı olarak depremzedeler için gıda satın alınarak⁸⁴ belediye dairelerinden ve kaymakamlıklardan gelen talepler doğrultusunda ve görevlendirilen memurlar aracılığıyla zaten *fakr ü zaruret* içinde olup deprem nedeniyle daha da zor durumda kalan ve bağ, bahçe gibi alanlara yerleşen *muhtacîn* ve *musabîne*⁸⁵ ekmeğe, su, peynir ve hatta sebze gibi gıda yardımı yapılmaya başlandı.⁸⁶

Şehremaneti, bir kısmını vapurla ve bir kısmını da kiralanan bir kayıkla olmak üzere toplam 2.000 kıyye (2.564 kg) ekmeği gıda ihtiyacının yoğun olarak hissedildiği yerlerin başında gelen Adalar'a gönderdi. Ekmeğin dağıtımı için ayrıca dört belediye çavuşunu görevlendirdi.⁸⁷ Adalar'a gönderilen ekmeğe daha sonra küçük vapurlarla ihtiyaçlar nispetinde diğer adalara paylaştırıldı.⁸⁸ Ekmeğe sevkiyatı, ilerleyen günlerde de sürdü.⁸⁹

Tespit edilebildiği kadarıyla, halkın sığındığı açık alanların başında gelen Taksim ve Tepebaşı Bahçeleri, Altıncı Belediye Dairesi dâhilindeki mezarlıklar,⁹⁰ Adalar ile Langa, Yenikapı, Kumkapı civarındaki bağ, bahçe ve bostanlara⁹¹ gıda yardımı yapıldı. II. Abdülhamid'in, açık alanlarda kalan herkesin iaşesinin teminini

⁸³ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Saadet*, nr. 3020, s. 1.

⁸⁴ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Sabah*, nr. 1767, s. 2.

⁸⁵ Deprem sonrasında yardıma muhtaç olan kesimi ifade etmek için kullanılan muhtacîn ve musabîn kelimeleri esasen başka anlamlar ifade etmektedir. Yukarıdaki ifadede de anlaşılacağı gibi, muhtacîn kelimesi, genel olarak yoksulluk kelimesinin yerine kullanılmış olup, geçimini tek başına sağlayamayan düşkünleri ifade eder (Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet*, İstanbul 2004, s. 50). 1894 Depremi ile ilgili kaynaklarda “fukara ve bîkes takımından”, “muhtacîn ve biçaregân”, “fukara ve muhtacîn” şeklinde geçen kelimenin, *aceze* olarak da tanımlanan yaşlı, sakat ve kimsesiz çocuklar anlamında kullanıldığı görülmektedir. Musabîn ise, daha genel bir anlam ifade etmekte olup deprem, yangın, sel gibi birtakım afetlere uğrayanlar anlamına geldiğinden belgelerde depremzede anlamında kullanılır.

⁸⁶ Y.MTV, 99/56, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); *Sabah*, nr. 1766, s. 1; 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Sabah*, nr. 1769, s. 2.

⁸⁷ Y.MTV, 99/56, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); Y.A.HUS, 302/53.

⁸⁸ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Saadet*, nr. 3020, s. 2.

⁸⁹ 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Sabah*, nr. 1768, s. 2; İ.ŞE, RA 1312/13, 19 Eylül 1894 (18 RA 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1697, s.11, 21 Eylül 1894 (20 RA 1312).

⁹⁰ Y.MTV, 99/56, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

⁹¹ Y.PRK.ŞH, 4/102, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312).

istememesi üzerine⁹² zengin-fakir, Müslim-gayrimüslim ayrımı olmaksızın herkese iaşe yardımı yapıldı.⁹³

Gıda yardımlarında en temel besin maddesi olan ekmeğin temini ve dağıtımı, ilerleyen günlerde Şehremaneti için önemli sorunlardan biri oldu. Çünkü, ekmeğin masrafları Şehremaneti bütçesinin “Zuhurat Tertibi”⁹⁴nden karşılanmakta⁹⁵ ve bütçedeki para, her geçen gün artan ihtiyaçlar için kâfi gelmemekteydi. Nitekim, bütçeden bütün Belediye Daireleri’ne tahsis edilen 25.000 kuruş üç günlük ekmeğin masrafını bile karşılayamadı.⁹⁶ Bunun üzerine Şehremaneti, ekmeğin masraflarının, ileride ayrıntılı olarak ele alınacak olan, İane Komisyonu’ndan karşılanmasını istedi.⁹⁷ II. Abdülhamid İane Komisyonu’nun ekmeğin masrafları için Şehremaneti’ne 50.000 kuruş ödemesine karar verdi.⁹⁸

İane Komisyonu, belediye dairelerinin düzenledikleri ihtiyacı olan ekmeğin miktarını ve masraflarını gösteren defterler doğrultusunda belediyelere ödeme yaptı.⁹⁹ Ancak, ekmeğin için tahsis edilen para kısa sürede tükendiği için belediyeler, yeniden para talep etmeye başladı. İane Komisyonu, bu talepleri karşılayamayacağını belirterek¹⁰⁰ dağıtılan ekmeğin miktarının azaltılmasını istedi. Ancak, bu durumun şikâyetlere ve birçok kişinin mağduriyetine neden olma ihtimaline binaen meselenin incelenerek komisyonun talebinin mümkün olup olmadığını araştırmak amacıyla belediyelere müfettişler gönderildi.¹⁰¹ Müfettişlerin yaptığı incelemelerde,

⁹² Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312).

⁹³ Beyoğlu ve civarındaki boş arsa ve mezarlıklardaki halka peynir, ekmeğin gibi yiyecek dağıtıldığı hk. bkz. Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312). Langa, Yenikapı ve Kumkapı tarafındaki bahçe, bostan ve boş arsalarda kalan insanlara ekmeğin dağıtıldığı hk. bkz. Y.PRK.ŞH, 4/102, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312). Belediye Daireleri’ndeki bahçe ve mezarlık gibi boş arsalara yerleşen ahaliye ekmeğin, su ve fener dağıtılarak ihtiyaçlarının karşılandığı hk. bkz. Y.PRK.ŞH, 4/99, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312). Edirnekapı ve Topkapı halkından olup boş arsa ve bahçelere çekilen halka ekmeğin, peynir ve mum dağıtıldığı hk. bkz. Y.PRK.ZB, 13/50, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312). Birinci Belediye Dairesi’ndeki bahçe, bostan ve boş arsalarda kalan halka ekmeğin dağıtıldığı ve hatta Kapalıçarşı içinde aklıktan ölmek üzere olan köpeklere dahi günlük 40 okka (51.2 kg.) ekmeğin verildiği hk. bkz. Y.PRK.ŞH, 4/102, 15 Temmuz 1894 (9 M 1312).

⁹⁴ Olağanüstü Bütçe.

⁹⁵ İ.ŞE, M 1312/16, 25 Temmuz 1894 (21 M 1312).

⁹⁶ Belgeye göre, Belediye Daireleri tarafından dağıtılan ekmeğin miktarı günlük 10.000 kıyyeye (12.280 kg) yakındı ve bu da yaklaşık 10.000 kuruşu buluyordu (İ.ŞE, M 1312/16, 24 Temmuz 1894/20 M 1312).

⁹⁷ *BEO.NGG.d.*, nr. 685, nr. 130, 24 Temmuz 1894 (20 M 1312).

⁹⁸ İ.ŞE, M 1312/16, 25 Temmuz 1894 (21 M 1312). Bundan sonra ekmeğin masrafları, İane-i Musâbîn Komisyonu’ndan karşılandı (*BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 186, 13 Ağustos 1894/10 S 1312; nr. 685, sr. nr. 210, 23 Ağustos 1894/20 S 1312).

⁹⁹ Y.A.HUS, 305/80, 9 Ağustos 1894 (7 S 1312); 306/69, 16 Ağustos 1894 (13 S 1312); 307/27, 23 Ağustos 1894 (20 S 1312); İ.ŞE, C 1312/7, 8 Aralık 1894 (9 C 1312).

¹⁰⁰ Komisyonun talebi reddetmesindeki en önemli neden; toplanan paranın tükenmeden evsiz kalan ya da evleri tamire muhtaç olan depremzedelere bir an önce ödeme yapma zorunluluğuydu.

¹⁰¹ Üçüncü Daire’ye gönderilen müfettişin tespitlerine göre, bu daire dâhilinde günde 1.079 kıyye (1.383,278 kg) ekmeğin dağıtılmakta; bunun 304 kıyyesinin (289,728 kg) depremzedelere, 775 kıyyesinin (993,55 kg) de deprem sebebiyle durumları daha da kötüleşen sakat, dul gibi acezeye verilmekteydi. Üstelik İkinci Belediye Dairesi’ne gönderilen müfettişin de tespitleri benzer yöneydi.

depremzedelere dağıtılan ekmeğin kesilmesi halinde güç durumda kalacakları anlaşıldı. Bunun üzerine ekmek dağıtımına devam edilmesi ve iane bütçesinden 100.000 kuruşun ekmek masrafı olarak tahsis edilmesi kararlaştırıldı.¹⁰² Böylece ekmek için komisyonun bütçesinden 150.000 kuruş ayrılmış oluyordu. Ancak, komisyonun belediyelere bu miktardan fazla ödeme yaptığı anlaşılıyor. Nitekim, depremden bir yıl sonra gazetelerde yayımlanmak üzere hazırlanan ve iane komisyonu tarafından ekmek için belediyelere yapılan ödemeleri gösteren aşağıdaki çizelge, komisyonun ekmek masraflarına karşılık 155.832 kuruş harcama yaptığını ortaya koyuyor.¹⁰³

Tablo 3.1. İâne-i musabin komisyonu tarafından ödenen ekmek masrafını gösteren tablo.

Belediye Dairesi	Komisyon Tarafından Ekmek Masrafı Olarak Ödenen Para
Birinci	35.500 kuruş
İkinci	15.587 kuruş
Üçüncü	89.280 kuruş 10 para
Dördüncü	2.500 kuruş
Beşinci	2.500 kuruş
Altıncı	1.798 kuruş
Sekizinci ¹⁰⁴	-----
Onuncu	2.500 kuruş
Adalar Kazası	8.667 kuruş 20 para
Toplam Ekmek Masrafı	155.832 kuruş 30 para

¹⁰² *BEO.NGG.d.* nr. 685, nr. 210, 23 Ağustos 1894 (20 S 1312); İ.ŞE, S 1312/4, 28 Ağustos 1894 (25 S 1312).

¹⁰³ Y.MTV, 125/58, 30 Temmuz 1895 (7 S 1313); 31 Temmuz 1895 (9 S 1313), *Sabah*, nr. 2150, s. 1.

¹⁰⁴ Komisyon tarafından Sekizinci Daire'ye 2.500 kuruş ödeme yapıldı; ancak, bu para daha sonra iade edildi (İ.ŞE, C 1312/7, 8 Aralık 1894/9 C 1312). Para iade edildiği için gazetede yayımlanan çizelgede yer almadı (31 Temmuz 1895/9 S 1313, *Sabah*, nr. 2150, s. 1). Buna karşın, paranın Komisyonun kasasına teslim edilip edilmediğini bilmiyoruz. Zira, Eylül 1895 tarihli çizelgede, 2.500 kuruşun ödenerek komisyonca ekmek masrafı olarak toplam 158.332 kuruş 30 para ödeme yapıldığı anlaşılıyor. Fakat, çizelgede bir yazım hatası oldu ve bu miktar sehven 158.032 kuruş olarak gösterildi (Y.A.HUS, 337/82, 19 Eylül 1895/29 RA 1313). Gerçekte ise, belediyelere ekmek masrafı olarak 155.832 kuruş ödendi.

Şehremaneti'nin depremzedelere yaptığı gıda yardımlarının ardından halkın memnuniyetini dile getiren sözler, dualar ve teşekkür mektupları basında yer aldı.¹⁰⁵ Bunlar içinde en ilginç olanları gayrimüslim din adamlarına ait olanlarıydı.¹⁰⁶ Zira, bunlar, ileride *Deprem'in Yabancı Basında Yankıları* başlığında ele alınacak olan ve Avrupa basınında toplanan yardım paralarının çoğunlukla Müslümanlara dağıtıldığı yahut hristiyanlara verilmediği, sadece 3.000 kişiye 300 ekmek verildiği şeklindeki haberlere adeta cevap mahiyetindeydi.

III.III.III. Barınma Sorunu

Hükümet ve Şehremaneti'nin depremden sonra uğraştığı sorunlardan bir diğeri de, barınma idi. Zira, deprem, fırınlar da dâhil olmak üzere 193 işyeri, askerî fabrikalar hariç 11 fabrika, 65 han, 47 resmî daire ve en az 20.959 meskenin hasar görmesine neden oldu ve çok sayıda mağdur yarattı. Bu başlık altında meskenler, dükkânlar ve kamu binalarının nakli hususu ele alınacaktır.

III.III.III.I. Meskenler

Deprem sonrası çıkarılan bilançoda, İstanbul ve çevresinde toplam 3.703 kişinin evsiz kaldığı ve 20.959 hanenin de az veya çok hasar gördüğü anlaşıldı. Evleri tamamen yıkılan bu kişiler, açık alanları mesken tutmaya başladığı gibi, hafif hasarlı evlerini dahi güvenli görmeyenler ve sarsıntıların devam etmesi yüzünden evlerine girmekten korkanlar evsiz kalan insanlarla aynı kaderi paylaştı. Nitekim, ilk gün ve devamındaki birkaç gün boş arsalarla yerleşenler yalnız evsiz kalanlar değil, yukarıdaki tanımın içinde yer alan her kesimden insandı. Halk arasında deveran eden daha şiddetli ve büyük bir depremin meydana geleceği söylentileri; bazı artçı depremlerin şiddetli oluşu; artçı sarsıntıların hasara uğrayan bazı yapıları tamamen yıkması halkın korkularını perçinlemiş ve bu durum deprem sonrası meydanlara doğru yaşanan göçün önemli nedenlerinden biri olmuştu. Kısaca, depremden hemen sonra ortaya çıkan barınma ihtiyacının temelinde depremin neden olduğu yıkım ve yarattığı korku vardı.

¹⁰⁵ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Saadet*, nr. 3019, s. 1; 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Sabah*, nr. 1769, s. 2; 16 Temmuz 1894 (12 M 1312), *Sabah*, nr. 1770, s. 1.

¹⁰⁶ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Saadet*, nr. 3020, s. 2. Örneğin; Kumkapı ve civarındaki Ermeniler'e dağıtılan ekmek nedeniyle Ermeni Patriği'nin yazdığı teşekkür mektubunun (Tercümesi için bkz. Y.A.HUS, 310/83, 16 Ekim 1894/15 R 1312; *BEO.AYN. d.*, nr. 1650, s. 377, 17 Ekim 1894/16 R 1312) bazı bölümleri hem padişahın, hem de hükümetin hoşuna gitmiş olmalı ki, mektup ertesi gün dönemin tüm gazetelerinde yayımlandı (19 Ekim 1894/18 R 1312, *Sabah*, nr. 1864, s. 1; 19 Ekim 1894/18 R 1312, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4893, s. 1).

Deprem sonrası yaşanan panik ve korku hali nedeniyle ilk gün evlerini terk edip kendi evlerinin bahçelerine ve açık alanlara sığınanların dışında otellere, akrabalarının yanına ve depremden daha az etkilenen yerlerde kiraladıkları evlere yerleşenler de vardı. Böylelikle bu grupta yer alanlar hem korkuları yüzünden, hem de meskenleri hasarlı olduğundan ortaya çıkan barınma sorununu kendileri çözmüş oluyorlardı. *Depremın Yarattığı Korku ve Artçı Sarsıntılar* başlığı altında söz konusu grubun barınma biçimi ve İstanbul'un hangi semtlerine yerleşmeyi tercih ettikleri hususunda ayrıntılı bilgi verildiğinden, bu başlık altında depremde evleri yıkılıp ya da ağır hasar görüp veya korkuları yüzünden evlerine giremeyip çadır ve barakalarda yaşamak zorunda kalan depremzedelerin barınma sorununun çözümlenmesine dair alınan tedbirler konusu ele alınacaktır.

Bilindiği gibi, deprem sayıca en fazla yıkım ve hasarı Sur İçi'nde, Yenikapı-Yedikule arasında kalan bölgede meydana getirmiş; bunu Birinci Belediye Dairesi'ne ait hemen hemen eski Eminönü Belediyesi sınırları¹⁰⁷ ve İkinci Belediye Dairesi'ne bağlı Haliç Surlarına bakan kısım ile Edirnekapı civarı takip etmişti. Bununla birlikte meydana gelen hasarın niteliği açısından diğerlerinden geri kalmayan Adalar da, depremin etkilerinin yoğun olarak gözlemlendiği yerlerdendi.

Vesikalara yansıdığı kadarıyla halkın yerleştiği bu alanlardan en fazla zikredilenleri; Kadırga Meydanı, Langa, Yenikapı, Gedikpaşa ve Kumkapı civarındaki bahçe ve bostanlar; Soğukçeşme ve Demirkapı tarafındaki meydanlar;¹⁰⁸ Edirnekapı civarındaki arsalar ve Adalar'dı. Bununla birlikte Sur İçi ve Yedikule civarındaki kalabalık bir topluluk ile Bakırköy halkının bir kısmı Bakırköy'deki bahçelere yerleşti. Bunun üzerine Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa, halka yardımcı olması ve herhangi bir huzursuzluğun yaşanmaması için bölgeye polis ve jandarma gönderilmesini istedi.

Yukarıda zikredilen meydanlar dışında, Altıncı Belediye Dairesi dâhilindeki Taksim, Tepebaşı Bahçeleri ile bu çevredeki mezarlıklar,¹⁰⁹ parklar, bahçeler vs. meydanlar da halkın tercih ettiği yerler arasındaydı. Ancak, *Moniteur Oriental*'in ifadesine göre, Taksim ve Tepebaşı bahçelerine yerleşmek isteyen depremzedeler, belediyeye ait parkların ücretli olması yüzünden sorunlar yaşadı. Zira, parklara girişler

¹⁰⁷ 1868 yılında belirlenen sınırlar; Yalıköşkü'nden Yenikapı İskelesi'ne kadar, oradan Langa yoluyla Beyazıt-Süleymaniye'den Unkapanı İskelesi'ne kadardı. Bu sınırlar 1877 Dersaadet Belediye Kanunu'yla değiştirildiyse de, 1880 yılındaki düzenlemeyle yeniden eski halini aldı (*Birinci Dâire-i Belediye* [hz. Selman Soydemir-Kemal Erkan], İstanbul 2006, s. XXI-XXII).

¹⁰⁸ Y.PRK.SGE, 6/30, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

¹⁰⁹ Y.PRK.ZB, 13/50, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); Y.MTV, 99/56; 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Sabah*, nr. 1766, s. 2; Y.PRK.ŞH, 4/93, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

yasaklanarak halktan para talep edildi. Üstelik bahçelere her giriş de, ücrete tabiydi. Gazetenin haberine göre, ilk iki gün yaşanan bu kriz, daha sonra çözümlendi.¹¹⁰ Öte yandan, buralara yerleşen ahalinin ekmek, su ve etrafın fenerlerle aydınlatılması şeklindeki ihtiyaçları da, II. Abdülhamid’in iradesi çerçevesinde Altıncı Belediye Dairesi’nden karşılandı ve asayişin temini için özel memurlar tayin edildi.¹¹¹

Barınma, halkın ihtiyaçlarının karşılanması noktasında Şehremaneti’nin en fazla uğraştığı sorundu. Çünkü, özellikle evleri yıkılan veya oturulamayacak durumda olan insanlara, belki de uzun süre kalabilecekleri yerler bulmak gerekiyordu. Sorunun çözümü, İâne-i Musâbîn Komisyonu tarafından evlerin inşası yahut onarımı için depremzedelere ödenecek paranın verilmesine ve inşa faaliyetlerinin tamamlanmasına bağlıydı.

Depreminden evleri yıkılan ve tedaviye muhtaç depremzedelerin tespiti için II. Abdülhamid’in tayin ettiği memurların gönderdiği ilk raporlar, daha önce de ifade edildiği gibi, “yersiz yurtsuz kalmış kimseye henüz rastlanmadığı” yönündeydi. Ancak, sarsıntıların yarattığı şokun atlatılmasının ardından açık alanlara başlayan göç, giderek belirginleşen barınma ihtiyacını gündeme getirdi.

İlk gün çadır talebinin en fazla olduğu yer Adalar’dı. Nitekim, Adalar Kaymakamlığı’ndan Yıldız Sarayı’na ulaşan ilk bilgiler çok sayıda binanın yıkıldığı ve halkın yerleştirilmesi için de acilen çadır talep edildiği yönündeydi. Padişah, Seraskerlik’ten Adalar’a çadır göndermesini istedi.¹¹² Karara rağmen Şehremini Rıdvan Paşa, Adalar’daki depremzedelerin uygun yerlere yerleştirilebileceğini ileri sürerek çadır gönderilmesine gerek duymadı. Ancak, İran Sefiri’nin kaldığı evin bazı yerlerinin yıkıldığını belirterek çadır talep etmesi ve ahalden de bu yönde yoğun talep gelmesi üzerine Şehremaneti tavrını değiştirdi. Nitekim, yirmisi Büyükada, on sekizi Heybeliada ve on ikisi Burgazada’ya verilmek üzere toplam elli adet çadırı özel bir memur aracılığıyla kaymakamlığa teslim etti.¹¹³ Ardından Seraskerlik’ten aynı gün aldığı elli çadırın bir kısmını Küçükçekmece Kaymakamlığı’na göndermeye, kalanını da ihtiyaten elinde bulundurmaya karar verdi.¹¹⁴ Şehremaneti, gelen talepler doğrultusunda daha

¹¹⁰ A. Batur, *a.g.m.*, s. 30. Birkaç gün sonra *Sabah* gazetesinde yer alan bir haber, deprem nedeniyle Tepebaşı Bahçesi’ne sığınan depremzedelerden dört gün süreyle ücret alınmadığını doğrulamaktadır (15 Temmuz 1894/11 M 1312, nr. 1769, s. 2).

¹¹¹ Y.MTV, 99/56, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); Y.A.HUS, 302/53, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312).

¹¹² İ.HUS, M 1312/170, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

¹¹³ Y.MTV, 99/56, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Saadet*, nr. 3020, s. 2; *Sabah*, nr. 1767, s. 2; Y.A.HUS, 303/18, 16 Temmuz 1894 (12 M 1312).

¹¹⁴ Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312).

sonra Adalar'a, Bakırköy'e ve Maltepe'ye de çadır gönderdi.¹¹⁵ Ayrıca, *Sabah* gazetesinde yer alan bir habere göre, bahçelerde vesair yerlerde ikâmet etmek zorunda kalanlardan gelen çadır taleplerini de karşıladı.¹¹⁶ Buna rağmen kurumların ve halkın çadır talebine ilişkin müracaatları son bulmadı.¹¹⁷ Ancak, Şehremaneti muhtemelen bu taleplerin tamamını karşılayamadı.

Halkın çadır talebinde bulunduğu tek yer Şehremaneti değildi. Nitekim, Sarıyer ve çevresine hava değişimi sebebiyle giden hastalar ile yakınları, kendilerine çadır verilmesi için Tophane-i Âmire'ye; Dolapdere Polis Komiserliği de, Kurtuluş [Tatavla] civarında kırlara yerleşen insanlara ihtiyaç duyulan 40–50 kadar çadırın dağıtılması için Zaptiye Nezareti'ne müracaat etti. Ancak, Tophane-i Âmire, hem kurumun ihtiyaç sahiplerine çadır vermesi gibi bir teamülü, hem de hali hazırda çadır olmadığı gerekçesiyle söz konusu talepleri reddederken;¹¹⁸ Zaptiye Nezareti, Polis Komiserliği'nden gelen çadır talebini ilgili kuruma, yani Şehremaneti'ne ilettili.¹¹⁹

Şehremaneti'ne gelen ve her geçen gün artan çadır ihtiyacının eldeki imkânlarla karşılanmasının güçlüğü ilerleyen günlerde açıkça ortaya çıktı. Bu nedenle sorunun çözümüne yönelik olarak Kapalıçarşı'nın yıkılan Çadırcılar kısmının enkazı altındaki çadırlar çıkarılarak evsizlere dağıtıldı.¹²⁰ Kartal Kaymakamlığı, Maltepe ve civarında açıkta kalan depremzedelere dağıtmak üzere talep ettiği 200 çadır gönderilemeyince buradaki depremzedelerin evlere yerleştirilmesini istedi.¹²¹ Bakırköy'de 300 kişinin barınabileceği büyük bir baraka yaptırıldı.¹²² Sınırları dâhilindeki çoğu kâgir binanın hasar gördüğü gerekçesiyle çok sayıda müracaat olduğunu ifade eden Beşiktaş merkezli 4. Belediye Dairesi'nin müdürü de, dileyenlerin kendi bahçelerine geçici olarak baraka kurmasına; bahçesi olmayanlar için de, uygun yerlerdeki boş arsalar baraka inşa edilmesine izin verilmesi için Şehremaneti'ne başvurdu. Şehremaneti ise, yalnızca kendi

¹¹⁵ 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Sabah*, nr. 1768, s. 2; Y.PRK.ŞH, 4/94, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312).

¹¹⁶ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Sabah*, nr. 1767, s. 2.

¹¹⁷ Nitekim, Adalar zabıta memurlarından birinin jurnalinde, Adalar Jandarma Karakolu'nun hasar görmesi nedeniyle beş çadırın gönderilmesi istenmişti (Y.PRK.ZB, 13/50, 15 Temmuz 1894/11 M 1312). Beşiktaş Polis memuru Ferik Hasan Paşa da jandarma dairesi riyasetine gönderdiği tezkerede, Ortaköy ve Bebek Karakollarında açıkta kalan jandarma için dört adet çadır talep etmişti (Y.MTV, 99/83, 15 Temmuz 1894/11 M 1312). Öte yandan İstinye'de oturan Şûrâ-yı Devlet azalarından Şerif Ali Paşazâde Hüseyin üç adet çadır; meydanlarda kalan halk da kendilerine çadır verilmesini talep istedi (Y.PRK.ŞH, 4/99, 13 Temmuz 1894/9 M 1312).

¹¹⁸ Y.PRK.ZB, 12/13, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312).

¹¹⁹ Y.PRK.ZB, 13/41, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312).

¹²⁰ Y.PRK.ŞH, 4/102, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312); 14 Temmuz 1894 (10 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4810, s. 2.

¹²¹ Y.PRK.ŞH, 4/98, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312).

¹²² Y.PRK.ŞH, 5/4, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312).

evlerinin bahçelerine baraka inşa etmek isteyenlere müsaade etti.¹²³ Ancak, yine de boş alanlara ve başkalarına ait arsalar baraka inşasında ısrar ve yetkililere mukavemet edenler oldu. Hükümet, konunun hassasiyeti nedeniyle sarsıntılar azalana kadar söz konusu kişilere müdahale edilmemesini istedi.¹²⁴

Giderek artan çadır taleplerine son vermek amacıyla gündeme gelen başka bir alternatif ise, korkuları yüzünden meydanlarda barınan halkı evlerine dönmeye ikna etmektir. Aynı endişeler, bahçe, mezarlık gibi yerlerde barınanların buralardan çıkarılıp şehirden uzak yerlere dikilecek çadır ve barakalara nakledilmesi konusu gündeme geldiğinde de dillendirildi. Bu konu, aslında sağlıklı ortamlarda barınan insanların yaşam koşullarını iyileştirme amacıyla gündeme gelmişti. Taksim ve Tepebaşı Bahçeleri ile Altıncı Belediye Dairesi dâhilindeki mezarlıklarda derme çatma çadırlarda barınmaya çalışan insanların böyle toplu halde yaşamalarından ve buralardan etrafa yayılan kötü kokuların şehirde iki yıl hüküm sürmüş kolera gibi salgın hastalıklara neden olmasından ve özellikle Altıncı Belediye Dairesi dâhilindeki Müslüman mezarlığına yerleşen gayrimüslim ahalinin her türlü ihtiyacını burada gidermesinin yanı sıra buralara yerleşmelerinin Müslüman halkın tepkisine neden olmasından çekinilmekteydi. Bu yüzden birkaç bin kuruş masrafla Müslüman mezarlığının dışındaki boş bir alana çadırlar dikilerek mezarlıklarda kalan gayrimüslim depremzedelerin buralara yerleştirilmesine ilişkin irade çıktı.

Padişah, ayrıca, depremzedelerin zorla çıkarılmasının tepkilere neden olmaması için depremzedelere durumun izah edilmesini istedi.¹²⁵ Ancak, civarda istenilen büyüklükte boş bir arsanın olmayışı ve var olan bahçe gibi sair yerlerin de zaten dolu oluşu nedeniyle bu fikirden vazgeçildi. Depremzedelerin Şişli tarafındaki arsalarla yerleştirilebileceği fikri de, uzak oluşu ve buraların iskân için elverişli olmayışı yüzünden uygun bulunmadı. Böylelikle başlangıçta iyi bir fikir gibi görünen çadır ve barakalara yerleştirme düşüncesinden zaten giderek azalan sarsıntılar, yukarıda izah edilen fizikî şartların elverişsizliği ve duyulan endişeler sebebiyle vazgeçildi.¹²⁶

Çok sayıda insanın evini terk ederek meydanlarda kalması bazı güvenlik sorunlarını da beraberinde getirdi. Yıkılan binalar ve enkaz yığınları altında para, ziynet

¹²³ Y.PRK.ŞH, 4/99, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312). Şehremaneti'nin bu kararı almasında, inşa edilecek barakaların daimî ikâmetgâh haline getirileceği endişesi etkili oldu. Çünkü, depremden çok önce Balat'ta meydana gelen yangın sonrasında kurulan barakalar, hâlâ kaldırılamamıştı (Y.PRK.ŞH, 4/103, 15 Temmuz 1894/11 M 1312).

¹²⁴ MV, 80/100, 22 Temmuz 1894 (18 M 1312; *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 137, 167, 26 Temmuz 1894 (22 M 1312); 9 Ağustos 1894 (6 S 1312).

¹²⁵ *YEE.d.*, nr. 1088, vr. 37, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312).

¹²⁶ Y.PRK.ŞH, 4/105, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312).

gibi değerli eşyaların olması hırsızlık olaylarına davetiye çıkardığı gibi; kargaşa ortamından faydalanmak isteyenler de genel huzuru bozacak bazı davranışlarda bulundu.¹²⁷ Bunun üzerine hükümet, öncelikle bu ortamın hırsızlık olaylarını arttırma ihtimaline karşı bazı önlemler aldı. Kapalıçarşı gibi büyük ticaret merkezleri ile depremde hasar gören Maliye Hazinesi ve boş olan evlerin bulunduğu mahallelere güvenlik noktaları kurulmasını istedi.¹²⁸ Ayrıca, şehirde çıkması muhtemel olaylara karşı da Şehremaneti'nden ve Zaptiye Nezareti'nden görevlendirilen memurları uyardı.¹²⁹ Buna rağmen şehirde genel huzuru bozan bir takım olayların meydana gelmesi engellenemedi.¹³⁰

Sonuç itibariyle, Altıncı Belediye Dairesi'ne bağlı bahçe ve mezarlıkların bir an önce tahliyesine ve korkuları yüzünden buralarda kalan insanların evlerine dönmesi konusunda ikna edilmesine karar verildi. Padişah, depremzedelerin tahliye edilen mezarlıklara yeniden yerleşmelerinin engellenmesi için mezarlıklar çevresine kontrol noktaları kurulmasını istedi.¹³¹ Şehremaneti de, mezarlık ve bahçelerin tahliyesi sırasında bazı kişilerin huzursuzluk çıkarmasına engel olmak için ilgili kurumları gereken tedbirlerin alınması konusunda uyardı.¹³²

¹²⁷ Örneğin; evi yıkıldığı için kurduğu barakada yaşayan Aleko'dan içki isteyen on altı kişilik bir grubun çıkardığı olaylar, devriye gezen memurlar tarafından bastırılmış ve olaylara neden olan Çerkes Ali ile bazı arkadaşları yakalanmışsa da bir kısmı kaçmayı başaramamıştı (Y.PRK.ŞH, 4/107, 15 Temmuz 1894/11 M 1312). Bir başka olay da, yıkım için görevlendirilen ekibin başına gelmişti. Etyemez civarında tehlike arz edecek şekilde hasarlı yerleri yıkmaya giden Üçüncü Belediye Dairesi'ne bağlı ekip, şarhoş olduğu gözlemlenen Divan-ı Harp Alay Kâtibi Celal Bey'in saldırısına uğramıştı (Y.PRK.ŞH, 5/1, 16 Temmuz 1894/12 M 1312).

¹²⁸ Y.PRK.ZB, 13/50, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); *Saadet*, nr. 3019, s. 1; 16 Temmuz 1894 (12 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4812, s. 2. Genel olarak bu güvenlik tedbirleri hırsızlık olaylarının artmasını engelledi. Nitekim, depremden bir hafta sonra Kapalıçarşı'daki eşyalarını almaya gelen esnaf, bunların yerinde olduğunu görünce memnuniyetini dile getirdi (Y.PRK.ZB, 13/50, 17 Temmuz 1894/13 M 1312; 17 Temmuz 1894/13 M 1312, *Saadet*, nr. 3025, s. 1). Deprem olduğu sırada alışveriş etmekte olan bir hanımın içinde 60 Osmanlı lirası ve mücevher olan çantasını, yine depremden bir hafta sonra eksiksiz olarak bulması alınan güvenlik önlemlerinin amacına ulaştığına bir başka örnektir (18 Temmuz 1894/14 M 1312, *Sabah*, nr. 1772, s. 2).

¹²⁹ "...havf ve haşyetlerinden naşi hanelerini terk ile meydanlara ve vasi' mahallere iltica ve ictima edenlerin peyderpey münasip mahallere yerleştirilmekte oldukları gibi bunlar arasında bir güne fenalık vuku'una meydan kalmamak üzere sûret-i mahsûsada tayin ve izam edilen memûrîn marifetiyle de takayyüdât-ı mukteziyye ifâ kılınmakta olduğu ...", "...ahalinin etraflarına fenar rekziyle ve muhtacine nan-ı aziz ve su itâsiyle levâzım-ı istirahatleri temin olunduğu gibi muhâlif-i rıza-yı âli ahval vuku'una meydan verilmemesine de pek ziyade itina edilmekte bulunduğu..." (Y.MTV, 99/56, 10 Temmuz 1894/6 M 1312). "...Galata ve Beyoğlu cihetinde kâin kâgir dükkânların ekserisi rahnedar olmak hasebiyle ashâbı dükkânları kapayıp harice çıkmış ve Taksim Bahçesi'nde bir hayli izdihâm vuku'bulup bir günâ uygunsuzluk vuku'una meydan bırakılmamak üzere lâzım gelenlere teflîgât-ı mukteziyye icra kılındığı misillü zabıtaca da emr-i takayyüdâta itina olunmak üzere bizzat Zaptiye Nazırı paşa hazretleri dahi görülerek taraflarından dahi icâp edenlere evâmîr-i mukteziyye itası..." (Y.PRK.ŞH, 5/4, 10 Temmuz 1894/6 M 1312).

¹³⁰ Nitekim, *Saadet* gazetesine yansıyan habere göre, Altınbakkal Sokağı olarak bilinen sokakta deprem nedeniyle terk edilen bir evin kapısı, üç kişi tarafından zorlandı. Bekçinin durumu fark etmesi üzerine yakalanan hırsızlar, kısa bir süre sonra mahalle sakinlerinden Nikolaki'nin himmetiyle serbest bırakıldı (17 Temmuz 1894/13 M 1312, nr. 3025, s. 2). Bir başka hırsızlık olayı ise, Kapalıçarşı'nın Kalpakçılarbaşı tarafı açıldığı sırada fark edildi. Çarşı'nın enkazı arasında dolaştığı görülen ve doğramacı esnafı olduğu söyleyen şahıstan şüphelenilmesi üzerine arama yapılmış ve üstünden 17 Osmanlı lirası, 1 adet sim mecidi ve 1 adet elmas yüzük çıkmıştı (Y.PRK.ŞH, 4/107, 15 Temmuz 1894/11 M 1312).

¹³¹ Y.PRK.ŞH, 4/105, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312).

¹³² Y.PRK.ŞH, 4/104, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312).

Yetkili kurumların aldığı tedbirler ve kararlar dışında, dönemin gazetelerinin insanları evlerine dönmeye ikna etme konusunda önemli bir rol üstlendiği de görülmektedir. Nitekim, *Saadet* gazetesi, 14, 15 ve 17 Temmuz tarihli nüshalarında, muhtemelen hükümetin telkinlerinin de etkisiyle ortada dışarıda konaklamayı gerektirecek bir zaruret olmadığına vurgu yaparak söz konusu barınma şeklinin zorluklarına ve neden olacağı salgın hastalıklara dikkat çekti. Gazete, ayrıca, telaş halinin ülkenin sanayiine ve ticaretine büyük darbe vuracağını belirtmeyi de ihmal etmedi.¹³³ Benzer nitelikte haberler diğer gazetelerde de yer aldı.¹³⁴ Nihayetinde ise, gazeteler halkın evlerine dönmeye başladığı haberlerini ilk sayfadan verdiler¹³⁵ ve şüphesiz bu haberler dönüşü hızlandırdı.

Gerek hükümetin aldığı karar doğrultusunda attığı adımların, gerekse gazetelerin telkinlerinin kısa sürede sonuç verdiği görülmektedir. Nitekim, kararın uygulanmaya başlamasının hemen ardından durum tespiti yapmak için tayin edilen memurlar, Müslüman mezarlığına sığınan gayrimüslimlerin üçte birinin mezarlığı boşalttığını; kalanların da, yakında çıkacağını Şehremaneti'ne bildirdi.¹³⁶ Tepebaşı Bahçesi yetkilileri ise, bahçeye sığınan halktan, bahçenin boşaltılmasını isteyerek 15 Temmuz akşamından itibaren müzikli programlara başlanacağını ve bu tarihten itibaren girişlerin ücretli olacağını duyurdu.¹³⁷ İki gün sonra Tepebaşı Bahçesi ile Şişhane Karakolu'nun arkasındaki mezarlıklarda, Altıncı Belediye Dairesi'nin önündeki mezarlıkta ve Tekke mezarlığında sadece 136 çadır kaldı; fakat, bunların çoğu akşama doğru evlerine döneceklerini bildirmişti.¹³⁸ Nitekim, aynı gün kırlara çekilen halkın bir kısmı evlerine dönmeye başladı.¹³⁹

Yapılan uyarılara rağmen, tahliye işlemleri sırasında yine de bazı huzursuzluklar yaşandı. Zira, aralarında gecekondular, hatta ahşap baraka inşa edenlerin de olduğu bazı kişiler, korkuları yüzünden yerleştikleri bahçeleri boşaltmak istemediği gibi, “bize bir daha sarsıntı olmayacağını ve evlerimizin yıkılmayacağını söyleyebilir misiniz?” diye

¹³³ 14 Temmuz 1894 (10 M 1312), *Saadet*, nr. 3022, s. 1; 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Saadet*, nr. 3023, s. 1; 17 Temmuz 1894 (13 M 1312), *Saadet*, nr. 3025, s. 1.

¹³⁴ *Moniteur Oriental*, mezarlıklar ve bahçelerin boşaltılmasıyla birlikte salgın riskinin azalacağını belirttikten sonra, şehrin içinde oluşan bu yerleşim biçiminin tehlikeli olduğu kadar kötü bir görüntü oluşturduğunu ifade etti (A. Batur, *a.g.m.*, s. 29–30, 32). Benzer haberler için ayrıca bkz. 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Sabah*, nr. 1769, s. 2; 16 Temmuz 1894 (12 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4812, s. 2; 17 Temmuz 1894 (13 M 1312), *Sabah*, nr. 1771, s. 1; 18 Temmuz 1894 (14 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4814, s. 1.

¹³⁵ 14 Temmuz 1894 (10 M 1312), *Saadet*, nr. 3022, s.1; 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Sabah*, nr. 1769, s. 1; 17 Temmuz 1894 (13 M 1312), *Saadet*, nr. 3025, s. 1.

¹³⁶ Y.PRK.ŞH, 4/104, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312).

¹³⁷ 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Sabah*, nr. 1769, s. 2.

¹³⁸ Y.PRK.ŞH, 5/9, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312).

¹³⁹ Y.PRK.ZB, 13/52, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312).

zorluk çıkarttılar ve bu durum, gitme niyetinde olanları da endişelendirdi.¹⁴⁰ Öte yandan Altıncı Daire dâhilindeki mezarlıklarda kalanlardan bazıları da mühendislerin evlerini kontrol etmesinin ardından çıkacaklarını belirtti. Şehremaneti, bu talebi uygun buldu.¹⁴¹ Nihayet on beş gün içinde Taksim Bahçesi, Tepebaşı Bahçesi, Şişli ve Feriköy ile bu çevredeki mezarlıklar boşaltıldı.¹⁴²

Tahliye işlemlerinin tamamlanmasının ardından boşaltılan yerler salgın hastalık riskine karşı temizlenmeye başladı. “Fennî usûllere göre” temizlendiği ifade edilen¹⁴³ bu mekânların, ne şekilde ve nasıl dezenfekte edildiğine dair pek fazla bilgi yoktur. Konuya ilişkin tek bilgi, kokuşmaya başlayan yerlere yapılan ilk müdahalenin, kireç dökmek olduğudur. Önceki başlıkta açıklandığı gibi, bu iş için Birinci Belediye Dairesi üç ekip kurmuş ve kendi sorumluluk bölgesinde görevlendirmişti. Ancak, tahliye edilen yerlerde, çıkması muhtemel bir salgın hastalığa meydan vermeme ve özellikle koleranın yeniden hortlamasına engel olma düşüncesi; Taksim ve Tepebaşı gibi bahçelerin yeniden halka açılacak ve programlara başlayacak olması yapılan dezenfekte işleminin¹⁴⁴ yalnızca kireç dökmekten ibaret olmadığını düşündürmektedir.

Yetkililer, insanların yeniden açık alanlara yerleşmesini önlemek için bazı tedbirler aldı. İlk olarak tahrip olan mezarlık duvarlarının tamiri için Evkaf Nezareti'ne müracaat edildi. Şehremaneti, nezaretin, bazı mezarlıkların tamiri için deprem öncesinde uyarıldığını, fakat bu yönde herhangi bir adım atılmadığını ifade ederek; gerek deprem, gerekse deprem sonrasında yaşananlar nedeniyle daha da harap olan mezarlıklara yeniden yerleşimin engellenmesi için duvar yıkıntılarının kaldırılıp onarılması ve kapı kanatlarının yenilenmesi gerektiğini belirtti. Diğer yandan da geçici

¹⁴⁰ A. Batur, *a.g.m.*, s. 32. Taksim Bahçesi'ne yerleşen Reji ve bazı şirketlerin memurları ile deavi vekillerinden bazıları, kurdukları barakaları terk etmek istemeyerek zorluk çıkardı. Bu durum üzerine Şehremaneti, memurlara yardımcı olmayan Taksim Bahçesi'nin kiracısı hakkında yasal işlem yapılarak sözleşmesinin fesh edileceğini bildirdi ve huzursuzluk çıkararak diğer insanlara kötü örnek olan bu kişilerin bir an önce çıkarılmasını istedi (Y.PRK.ŞH, 5/13, 26 Temmuz 1894/22 M 1312).

¹⁴¹ Y.PRK.ŞH, 5/9, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312).

¹⁴² Depremden on iki gün sonra yapılan tespit; Tepebaşı Bahçesi'nde kalanların tamamı evlerine dönmüşken, Taksim Bahçesi'nde hâlâ bazı kişiler kalmıştı (*BEO.NGG.d.*, nr. 685, nr. 103, 22 Temmuz 1894/18 M 1312).

¹⁴³ Y.PRK.ŞH, 5/13, 26 Temmuz 1894 (22 M 1312)

¹⁴⁴ 1893 Kolera Salgını sırasında, şehirde hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla dezenfektör ekipler oluşturulmuştu. Hıfzıssıhha-i Umûmiyye Müfettişi Bonkowski Paşa ve Doktor Binbaşı Celalettin Muhtar Efendi'nin denetiminde olan dezenfektörler, itfaiye alaylarından seçilmişti. Bu ekipler hastalığın görüldüğü yahut mikropların neşv ü nüma bulabileceği yerlere şehrin temizliğinde çok önemli bir rol oynayan kireç, asit fenik ve muhtemelen güçlü bir mikrop öldürücü, yani antiseptik olan aksülümen [süblime; beyaz renkte zehirli bir toz olan madde civanın klorla yaptığı bir bileşiktir-<http://misticshop.yetkinforum.com/havas-ilm-i-aci-kamalar-bilgiler-f19/-12.10.2009>] dökerek dezenfekte ediyordu (M. Ayar, *a.g.e.*, s. 215, 310–319).

olarak mezarlıkların etrafına belediye çavuşlarından müteşekkil güvenlik noktaları oluşturdu.¹⁴⁵

Esasen yaşanan korku nedeniyle evlerinde kalamayan halkın açık alanları mesken tutması, deprem sonrası ortaya çıkan barınma sorununun yalnızca bir yönüydü. Şehremaneti ve hükümet, depremin ilk günlerinde bu insanlara evleri yıkılan ya da hasar gören depremzedeler gibi muamele etti; ancak, yukarıda izah edilen bazı sorunların meydana gelmesi üzerine insanları bir an önce evlerine dönmeye ikna edilmesini istedi. Evsiz kalan depremzedeler için ise, iaşelerini düzenli olarak karşılamayı ve açık alanlarda barınmalarına müdahale etmemeyi tercih etti. Ancak, gündemi meşgul eden sorunların azalmaya başladığı günlerde, sorunun kalıcı çözümü için bazı somut adımların atılması zorunlu hale geldi.

Böyle bir zorunluluğun doğmasında, İstanbul'un değişken hava şartları ve yaklaşan kış nedeniyle, depremzedelerin çadır veya baraka gibi derme çatma ve insan sağlığı açısından tehlike arz eden barınaklarda uzun süre yaşamasının güçlüğü etkili oldu.¹⁴⁶ Nitekim, depremden yaklaşık bir ay sonra İstanbul'da başlayan şiddetli yağışlar sorunun çözümü yolunda somut kararların alınma sürecini hızlandırdı. 7 Ağustos gecesi başlayan aşırı yağış ve özellikle Fazlıpaşa Yokuşu gibi yerlerde meydana gelen sel yüzünden çadırlar/barakalar ıslanarak bozuldu ve oturulamayacak hale geldi. Depremden sonra bir de sel felaketine maruz kalan depremzedeler, ilk olarak zabıta memurlarının yardımı ve dükkân sahiplerinin izniyle çevredeki kahvehaneler ile sair dükkânlara¹⁴⁷ ve boş olan bazı evlere yerleştirildi.

Daha önce ifade edildiği gibi, evsiz barksız kalan depremzedelerin barınma sorununun tamamen çözümlenmesi, inşa faaliyetlerinin tamamlanmasına bağlıydı. Dolayısıyla Şehremaneti, ileride ayrıntılarıyla ele alınacak olan İane-i Musâbin Komisyonu'nun evleri yıkılan ya da ağır hasar gören depremzedelere para yardımına başlamasına ve akabinde de inşa faaliyetlerinin tamamlanmasına kadarki süreçte meydanlarda kalan insanların mesken ihtiyacının karşılanması için bazı çalışmalar

¹⁴⁵ Y.PRK.ŞH, 5/7, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312).

¹⁴⁶ Depremden sonra İstanbul'a gelen bir seyyah, 1895'te Paris'te yayımladığı anılarında, Edirnekapı civarında kurulan çadırlarda barınmaya çalışan halkın durumunu tasvir eder. Burada yaşayanların durumunun perişan olduğunu belirten seyyah, depremzedelerin bu çevreyi ziyaret eden herkesten para istediklerini; birçok kez para vermeye teşebbüs ettiyse de, bundan izdihama yol açabileceği düşüncesiyle vazgeçtiğini anlatır (*La Dix-Neuvième ...*, s. 78). Öte yandan Balat dışında Karabaş Mahallesi'nde Köprübaşı olarak tanımlanan yerde bulunan ve deprem sonrasında kurulan kulübelerin çevresinde akan pis sular, halk sağlığını tehdit ediyordu (*BEO.AYN.d*, nr. 1687, s. 190, 20 Ağustos 1894/17 S 1312).

¹⁴⁷ Y.PRK.ZB, 13/62, 8 Ağustos 1894 (5 S 1312). Bâbîâlî, aynı gün arsalarda inşa edilen barakaların kaldırılmasına ilişkin bazı kararlar aldıysa da (*BEO.NGG.d*, nr. 685, nr. 170, 8 Ağustos 1894/5 S 1312), alınan kararların ne olduğu hakkında bilgimiz yoktur.

yaptı. Öncelikle depremde ağır hasar gören bina sayısının fazla olduğu Sur İçi'ndeki Birinci, İkinci ve Üçüncü Belediye Müdürleri'nden kendi sorumluluk alanlarında boş evler olup olmadığının araştırılmasını ve depremzedelerin evlerinin inşası tamamlanana kadar buralara yerleştirilmelerini istedi. Diğer yandan da Evkaf Nezareti'nin denetiminde olan boş ev sayısı ile bunların kaç kişinin iskânına elverişli olduğunun araştırılması için nezarete müracaat etti. Şehremaneti, depremzedelerin yerleştirileceği boş evlerin kirasının İane Komisyonu tarafından karşılanacağını da ayrıca tüm belediye daireleri ve Evkaf Nezareti'ne bildirdi.¹⁴⁸ Ancak, komisyonun harcamaları gösteren listede bu hususa dair bir bilgi yoktur.

Çadırlarda kalan bir kısım depremzedelerin hanelere yerleştirildiği ve bazılarının kış aylarında bile çadırlarda yaşamaya mecbur kaldığı düşünülebilir. Zira, ileride ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, Eylül ayı ortasında dağıtmaya başlayan yardım parası, ilk etapta Birinci, İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Belediye dâhilindeki yalnızca otuz dokuz hane sahibine verilebildi. Dağıtım işi kış aylarında da sürdü ve depremzedelerin önemli bir bölümünün inşaa/tamir faaliyetlerini tamamlanması ertesi senenin ilkbahar/yaz aylarını buldu.¹⁴⁹

III.III.III.II. Dükkânlar

Daha önce ifade edildiği gibi, deprem, birçok işyerinin hasar görmesine neden oldu. Ancak, eldeki veriler Kapalıçarşı dışındaki bu işyerlerinin barınma sorununun çözümüne ilişkin bilgi vermemektedir. Bu nedenle bu başlık altında Kapalıçarşı'daki esnafın durumu konusu ele alınacaktır.

Bilindiği gibi, Kapalıçarşı, depremden en fazla etkilenen yerdi. Daha ilk gün çarşıdan gelen haberler, çarşının tamamen yıkıldığı, çarşı enkazının altında birçok insanın kaldığı yönündeydi. Depremin ardından çarşının kapıları yıkılma tehlikesi nedeniyle kapatıldı ve kapı önlerinde zabıta noktaları oluşturuldu.¹⁵⁰ Bunun nedeni, muhtemel bir kazanın önüne geçmek olduğu gibi, çarşı içindeki eşyaları hırsızlığa karşı korunmaktı.¹⁵¹ Bu arada enkaz kaldırma, arama kurtarma çalışmaları başladı. Sarsıntuların azalması üzerine de esnafın çarşıda bulunan eşyalarını almasına izin verildi. Her bir sokakta ve caddede ticaretle uğraşan esnaf ayrı ayrı günlerde içeri alındı.

¹⁴⁸ Y.A.HUS, 306/63, 15 Ağustos 1894 (12 S 1312).

¹⁴⁹ 29 Ocak 1896 tarihli *Sabah* gazetesinde yer alan bir haber, bu durumun biraz daha uzun sürdüğünü düşündürür. Zira, habere göre, Seraskerlik, vaktiyle halka dağıtılan çadırların iadesini istemektedir (29 Ocak 1896/14 Ş 1313, nr. 2332, s. 1). Bu durumda, çadırlarda yaşam 1895 yılının sonunu bulmuş olmalıdır.

¹⁵⁰ Y.PRK.ŞH, 5/4, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

¹⁵¹ Y.PRK.ŞH, 4/92, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

Yan sokaklara giden köşelere polis ve zabıta görevlileri yerleştirildi ve esnafın bu kısımlara girmesi engellendi.¹⁵² Taşınma, birkaç gün sürdü.¹⁵³

Kapalıçarşı'daki hasarın büyük olması nedeniyle dükkânlarının akibetinden haberdar olan esnafın bir kısmı işyerlerini başka yerlere nakletmek için harekete geçti. Yağlıkçı esnafı, Naci Efendi isimli bir tüccara ait Fincancılar Yokuşu'nda Şark Çarşısı'ndaki dükkânları kiraladı.¹⁵⁴ Bazıları yine Fincancılar Yokuşu'nda Rıza Paşa Konağı arsasında sahiplerinin izniyle ticarete başlarken;¹⁵⁵ bazıları da şehrin değişik yerlerinde dükkân kiraladı.¹⁵⁶

Çarşıda en fazla hasar gören yerler Koltukçular, Yorgancılar ile Çadırcılar Caddeleri'ydi. Bu kısmın tamirinin uzun süreceği tahmin edildiği için esnaf başka yerlerde sergi açmayı, yani ticaret yapmayı talep etti. Koltukçu esnafı, Bâbiâli'ye müracaat ederek Süleymaniye veya Sultanahmet'te dükkân açmalarına izin verilmesini istedi. Bunun üzerine II. Abdülhamid, Sultanahmet Camii avlusunu uygun gördü.¹⁵⁷ Ancak, daha sonra muhtemelen caminin avlusunun yeterli olmaması nedeniyle esnafın bir kısmı Yeni Camii avlusunda ticarete başladı.¹⁵⁸ Yorgancılar kendilerine uygun bir yer gösterilmesini istedilerse de,¹⁵⁹ bu taleplere olumlu bir cevap verilemedi. Yorgancılar bir ara çarşı içindeki Yorgancı çarşısının molozlarının kaldırılarak ticarete açılmasını istediysede, sonuç alamadı.¹⁶⁰ Esnafın taleplerinin giderek artması üzerine¹⁶¹ Şehzade Camii'nin dış avlusu uygun görülerek burada 100 barakanın inşasına karar verildi.¹⁶² Esnafın maddi durumunun iyi olmadığı ve barakaların 60.000 kuruşa inşa edileceği anlaşıldığından hükümet, bu paranın İâne-i Musâbin Komisyonu tarafından ödenmesini kararlaştırdı¹⁶³ ve komisyon, gereken parayı gönderdi.¹⁶⁴ Barakaların

¹⁵² 16 Temmuz 1894 (12 M 1312), *Sabah*, nr. 1770, s. 1.

¹⁵³ 18 Temmuz 1894 (14 M 1312), *Saadet*, nr. 3026, s. 2; *Sabah*, nr. 1772, s. 2; 20 Temmuz 1894 (16 M 1312), *Sabah*, nr. 1774, s. 1; 21 Temmuz 1894 (17 M 1312), *Saadet*, nr. 3029, s. 3; *Sabah*, nr. 1774, s. 2.

¹⁵⁴ 18 Temmuz 1894 (14 M 1312), *Saadet*, nr. 3026, s. 3; 24 Temmuz 1894 (20 M 1312), *Saadet*, nr. 3032, s. 1.

¹⁵⁵ *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 140, 29 Temmuz 1894 (25 M 1312).

¹⁵⁶ 30 Temmuz 1894 (26 M 1312), *Saadet*, nr. 3038, s. 2; *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 184, 18 Temmuz 1894 (15 S 1312); 21 Eylül 1894 (20 RA 1312), *Sabah*, nr. 1836, s. 2.

¹⁵⁷ *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 91, 18 Temmuz 1894 (14 M 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 117, 19 Temmuz 1894 (15 M 1312); İ.HUS, M 1312/175.

¹⁵⁸ Y.A.HUS, 304/58, 30 Temmuz 1894 (26 M 1312).

¹⁵⁹ *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 196, 25 Ağustos 1894 (22 S 1312); s. 204, 27 Ağustos 1894 (24 S 1312); *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 221, 28 Ağustos 1894 (25 S 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 207, 29 Ağustos 1894 (26 S 1312).

¹⁶⁰ *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 210, 1 Eylül 1894 (29 S 1312).

¹⁶¹ İ.ŞE, RA 1312/9, 6 Eylül 1894 (5 RA 1312).

¹⁶² İ.ŞE, RA 1312/7, 11 Eylül 1894 (10 RA 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 225, 12 Eylül 1894 (11 RA 1312).

¹⁶³ İ.ŞE, R 1312/6, 22 Ekim 1894 (21 R 1312).

¹⁶⁴ Y.A.HUS, 337/82, 19 Eylül 1895 (29 RA 1312).

inşasının tamamlanması Ocak ayını buldu ve 24 Ocak 1895 günü resmî açılışı yapıldı. Giriş kapısına “Padişahım Çok Yaşa” levhası asıldı ve kurbanlar kesildi.¹⁶⁵

Benzer talepler terlikçi, haffaf, gömlekçi, basmacı, ressam basmacı ve sahaflardan da geldi. Nuruosmaniye Camii avlusu, Sultanahmet Meydanı yahut da Kapalı Fırın civarında bir arsada kendileri için baraka kurulmasını isteyen terlikçiler için Sultanahmet Camii avlusu uygun görüldü.¹⁶⁶ Sahaflar için ise, Beyazıt Camii’nin türbe tarafındaki meydana,¹⁶⁷ basmacı ve ressam basmacılar için Yeni Han içindeki avluya barakalar kuruldu.¹⁶⁸ Cağaloğlu civarında Cezeri Kasım Paşa mahallesindeki bir arsaya 20 baraka kurmak isteyen manifaturacı ve haffaf esnafına da ruhsat verildi. Basmacı ve manifaturacıların bir kısmı da Hocapaşa civarındaki dükkânlara yerleşti.¹⁶⁹

Esnafın önemli bir kısmı ise, teknik bir komisyon tarafından çarşının keşif defterinin hazırlanmasını bekliyordu. Zira, esnafta çarşıda hasarın az olduğu yerlerin ticarete açılması yönünde bir beklenti vardı. Hatta aralarında kâgir dükkânlarının iç kısımlarının ahşap olarak inşası için ruhsat verilmesini isteyenler de oldu.¹⁷⁰ Gerçekten de, ileride ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, Kapalıçarşı’nın Kürkçüler Çarşısı, Kalpakçılarbaşı Caddesi, Ayineciler, Mahfazacılar ve Çuhacı Hanı önü gibi doğu ve güneydoğusunda yer alan bazı sokaklar ile Yağlıkçılar, Mahmutpaşa kapısından Akarçeşme’ye kadar olan kısımların hasarsız olduğu anlaşılmış ve teknik komisyon buraların ticarete açılmasında bir sakınca görmemişti. Öncelikle, hasarlı kısımların önüne tahtaperdeler çekilmesi ve çarşının dışından da girilebilen Kürkçüler Çarşısı’nın açılması kararlaştırıldı.

Esnaf, keşiften çıkan sonuçlar doğrultusunda Kuyumcular’dan Çuhacılar’a kadar olan caddeyle onlara bağlı sokakların da açılmasını talep ediyordu ve hükümet de, çarşının tamiri için verilecek karara kadar esnafın buralarda ticaret yapmasını uygun buldu¹⁷¹ ve molozların kaldırılmasına karar verdi.¹⁷² Ancak, bu iş giderek uzadı; çünkü, molozları kaldırmakla dükkân sahipleri sorumluydu ve onlar da mağdur olduklarını

¹⁶⁵ Cihangir ve Kesmekaya Dergahları postnişinleri Mehmet Resmi ve Mehmet Efendiler dualar ederek açılışı yaptı (Y.PRK.ZB, 14/124, 24 Ocak 1895/27 B 1312).

¹⁶⁶ *YEE.d.*, nr. 1088, vr. 40, 23 Temmuz 1894 (19 M 1312); Y.A.HUS, 304/11, 25 Temmuz 1894 (21 M 1312).

¹⁶⁷ Y.A.HUS, 304/58, 30 Temmuz 1894 (26 M 1312); *YEE.d.*, nr. 1088, vr. 45; *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 138; İ.HUS, M 1312/188, 31 Temmuz 1894 (27 M 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 145.

¹⁶⁸ *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 148, 1 Ağustos 1894 (28 M 1312); Y.A.HUS, 304/85, 2 Ağustos 1894 (29 M 1312).

¹⁶⁹ İ.ŞE, M 1312/6, 23 Temmuz 1894 (19 M 1312).

¹⁷⁰ İ.ŞE, M 1312/15, 23 Temmuz 1894 (19 M 1312).

¹⁷¹ *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 135, 26 Temmuz 1894 (22 M 1312). Bu kısım, teknik heyetin hazırladığı raporda hasarın olmadığı yerler arasında gösterilmekteydi (İ.ŞE, M 1312/6, 23 Temmuz 1894/19 M 1312).

¹⁷² *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 184, 186, 18 Ağustos 1894 (15 S 1312); 19 Ağustos 1894 (16 S 1312).

ifade ederek bu molozları nakletmeye pek yanaşmıyordu.¹⁷³ Bir yanda bu kısımların açılmasına yönelik söz konusu çalışmalar yapılırken; çarşı içindeki bedestenlerden muhtemelen kısmen hasar gören Sandal Bedesteni'nin ticarete açılmasının kararlaştırıldığı anlaşılıyor. Zira, 1 Eylül 1894 tarihli *Sabah* gazetesi, cülûs-ı hümayunun 19. yıldönümünde, yani 31 Ağustos 1894 günü Bedesten'in ticarete açıldığını ifade etmekteydi.¹⁷⁴ Bundan yaklaşık bir ay sonra da Kuyumcular tarafında bazı dükkânlar da açıldı.¹⁷⁵

Kürkçüler Çarşısı, Sandal Bedesteni ve Kuyumcular civarındaki dükkânlardan birkaçı ticarete başlamasına rağmen esnafın önemli bir kısmı keşif raporları doğrultusunda çarşıda daha fazla dükkânın açılmasını istiyordu. Özellikle Cevahir Bedesteni kethüdası ve tüccarları, çarşı esnafının bir kısmının ellerinde arabalarla çarşılarda dolaşarak iaşesini temin etmeye çalıştığını ve Ticaret ve Nafia Nezareti tarafından bugün yarın tamirat başlayacak diyerek oyalandıklarını belirterek sorunun bir an önce çözümlenmesini istedi.¹⁷⁶ Gerek nezaret, gerekse hükümet bu yönde ileride bahsedilecek olan bazı çalışmalar yaptı; ancak, Kapalıçarşı'nın çatısının yıkılarak yeniden inşa edilmesi kararlaştırıldığından bu kısımların tamamının açılışından vazgeçildi. Bununla beraber Kuyumcular'da ticarete başlayan esnafın çarşının tamiri yahut inşası hakkında bir karar verilinceye kadar faaliyetlerine devam etmesine izin verildiği görülüyor. Nitekim, çarşının onarımının başlaması üzerine bu kısımdaki esnaf dükkânlarından çıkarıldı.

III.III.III.III Kamu Binaları

Deprem sonrası ortaya çıkan sorunun bir başka yönü, kamu binalarının nakli meselesiydi. Zira, depremde yalnızca sivil yapılar değil, kamu binaları da az veya çok hasar gördü. Depremin yarattığı şaşkınlık ve korku nedeniyle resmî daireler, okullar ve hastaneler boşaltıldı. Daha sonra yapılan hasar tespitleri çerçevesinde hükümet ve Şehremaneti, kamu çalışanlarının, askerlerin, öğrencilerin ve hastaların bir kısmını bahçelere ve boş arsalara kurulan çadırlara; bir kısmını da inşa edilen barakalarla kiralanan konaklara yerleştirmeye çalıştı.

Kamu binaları içerisinde barınma sorunun yaşandığı yerlerin başında, kışla, hastane ve okullar geliyordu. Öğrencilerden gündüzlüler ile yatılı olup ailesi İstanbul'da

¹⁷³ ŞD, 772/2, 26 Ağustos 1894 (23 S 1312).

¹⁷⁴ 1 Eylül 1894 (29 S 1312), *Sabah*, nr. 1817, s. 2.

¹⁷⁵ 9 Ekim 1894 (8 R 1312), *Sabah*, nr. 1854, s. 2.

¹⁷⁶ Y.PRK.ZB, 13/79, 21 Ağustos 1894 (18 S 1312).

olanlar evlerine gönderilirken; İstanbul dışında ikâmet eden öğrenciler, hastalar ve kışlalardaki askerler için bahçelere ve arsalar çadırlar kuruldu.

İlk çadır talebi, Saray-ı Hümâyûn¹⁷⁷ Muhafızı Rıza Bey'den geldi. Rıza Bey, Yıldız Sarayı'na gönderdiği telgrafta, Hamidiye, Bağdat Kasr-ı Hümâyûnu, Hazine-i Hümâyûn ve Hapishane Karakollarının ağır hasar görmesi nedeniyle geceyi dışarıda geçirmek zorunda olduklarını belirterek askerlerin konaklaması için kırk kadar çadıra ihtiyaç olduğunu bildirdi.¹⁷⁸ Muhtemelen olumlu karşılanan bu talebin ardından peyderpey diğer talepler geldi. Davutpaşa, Rami ve Selimiye Kışlaları'nda bulunan askerler kışlaların avlusuna dikilen çadırlara;¹⁷⁹ Seraskerlik'teki askerler avluya inşa edilen altı baraka ile dairenin dışındaki bir lokantaya taşındı.¹⁸⁰ Depremde ağır hasar gören Vefa ve Kadırğa karakolları¹⁸¹ ile Üsküdar tarafında oturulamayacak şekilde hasar gören karakolların yanlarına barakalar inşa edilmesine¹⁸² ve Bebek ve Ortaköy karakolları için de çadırlar kurulmasına karar verildi.¹⁸³ Birkaç gün içinde asker, jandarma ve polislerin ikâmeti için uygun görülen yerlere barakalar inşa edildi.¹⁸⁴ Ancak, Adalar Jandarma Karakolu ile Beşiktaş Karakolu için uygun bir yer bulunamadı. Adalar Komiserliği geçici bir süre için kendilerine beş çadır gönderilmesini istedi.¹⁸⁵ Beşiktaş Karakolu ise, Mekteb-i Rüşdiyye-i Mülkiyye'nin alt katına nakledildi.¹⁸⁶

Balıklı Rum Hastanesi, depremde tehlike arz edecek şekilde hasar gördü ve depremin ardından hastanede bulunan 700'den fazla hasta bahçeye çıkarıldı. Bununla birlikte depremde yaralı olarak kurtulan Rum cemaatinden bazı kişiler de bu hastaneye sevk edildi; dolayısıyla hastanedeki hasta sayısı arttı. Rum Patrikhanesi Kethüdası, İstanbul Polis Müdüriyeti ve Zaptiye Nezareti'ne müracaat ederek hastalar için 100 çadır talep etti. Hastaneye 100 çadır gönderildi; ayrıca, bahçesinde baraka inşasına müsaade edildi.¹⁸⁷

¹⁷⁷ Topkapı Sarayı.

¹⁷⁸ Y.PRK.SGE, 6/30, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

¹⁷⁹ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4808, s. 1.

¹⁸⁰ Y.A.HUS, 302/94, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312).

¹⁸¹ Y.PRK.ASK, 99/13, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

¹⁸² Y.MTV, 99/59, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

¹⁸³ Y.MTV, 99/83, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312).

¹⁸⁴ 14 Temmuz 1894 (10 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4811, s. 2.

¹⁸⁵ Y.PRK.ZB, 13/50, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312).

¹⁸⁶ Y.MTV, 100/58, 22 Temmuz 1894 (18 M 1312).

¹⁸⁷ Y.MTV, 99/71, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312); Y.PRK.ZB, 12/13, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312); 18 Temmuz 1894 (14 M 1312), *Saadet*, nr. 3026, s. 2.

Depremde hasar gören diğer hastanelerden Haydarpaşa Hastanesi'nde bulunan hastalar da bahçelere kurulan çadırlara yerleştirildi.¹⁸⁸ Yedikule dışındaki Ermeni Hastanesi'nde bulunan erkek hastalar bahçeye, kadın hastalar da avluya çıkarıldı.¹⁸⁹ Yine aynı mevkide bulunan Rum Yetimhanesi de Büyükkada'ya taşındı.¹⁹⁰ Şehremaneti, Haseki Nisa Hastanesi'ne bağlı olup eski Darüşşifa binasını kullanan acezhanenin ağır hasar görmesi üzerine aceze ve hastalar ile yetim çocukların Darülaceze'nin biten kısımlarına geçici olarak naklini istedi.¹⁹¹ Padişahın talebi uygun bulması üzerine¹⁹² hasta nakli başladı.¹⁹³

Yenibahçe'deki Gureba-yı Müslimîn Hastanesi¹⁹⁴ ağır hasar gördüğünden hastaların uzun süre çadırlarda kalamayacağı anlaşıldı. Bu sebeple padişah, hastaların kolera sırasında Okmeydanı'nda inşa edilen barakalara taşınmasını ve bulaşıcı hastalık ihtimaline karşı da barakaların ilaçlanmasını istedi.¹⁹⁵ Avrupa'dan getirtilip kolera riskinin azalması nedeniyle kaldırılmış ve Tophane-i Âmire Müşiriyeti'ne teslim edilmiş olan¹⁹⁶ taşınabilir nitelikteki bu barakalar yeniden kuruldu. Ağır hastalar sedyelerle, diğerleri de arabalarla Unkapanı-Beyoğlu-Şişli güzergâhı üzerinden Okmeydanı'ndaki barakalara nakledildi.¹⁹⁷ Ancak, hasta sayısının çok olması nedeniyle barakaların yetersiz kalması üzerine hastane yönetimi Tophane'ye müracaat ederek kendilerine 10'u normal ve 2'si büyük olmak üzere 12 çadırın gönderilmesini istedi. Bu talep, Tophane ambarlarında çadır olmadığı gerekçesiyle reddedildi.¹⁹⁸ Bunun üzerine daha önce hademelere tahsis edilen barakalar boşaltılarak hastalar buralara yerleştirildi. Hademeler ve levazımın konması için Evkaf Nezareti'nin üç tahta baraka inşa etmesi kararlaştırıldı.¹⁹⁹ Bütün bu çalışmalara rağmen söz konusu barakalar ihtiyacı karşılayamadı ve hükümet, çeşitli yerlerde kiralanacak hanelerde hastaların tedavisine devam edilmesini istedi.²⁰⁰

¹⁸⁸ Y.PRK.ASK, 93/51, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

¹⁸⁹ 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Saadet*, nr. 3021, s. 2.

¹⁹⁰ Y.PRK.AZN, 23/19, 9 Temmuz 1902 (2 R 1320).

¹⁹¹ Y.A.HUS, 305/91, 11 Ağustos 1894 (8 S 1312).

¹⁹² İ.HUS, S 1312/129, 19 Ağustos 1894 (16 S 1312).

¹⁹³ Y.PRK.ŞH, 5/24, 16 Eylül 1894 (15 RA 1312).

¹⁹⁴ Çapa ile Vatan Caddesi arasında bulunan hastane, günümüzde Vakıf Gureba adıyla meşhurdur.

¹⁹⁵ 16 Temmuz 1894 (12 M 1312), *Saadet*, nr. 3024, s. 1.

¹⁹⁶ 17 Temmuz 1894 (13 M 1312), *Sabah*, nr. 1771, s. 2.

¹⁹⁷ Y.MTV, 99/95, 16 Temmuz 1894 (12 M 1312); Y.PRK.ZB, 13/52; 17 Temmuz 1894 (13 M 1312), *Sabah*, nr. 1771, s. 2. Hastane başhekimî Mirliva Ahmet Paşa ve Evkâf-ı Hümâyûn Tanzîfât Müdürü Hüseyin Efendi de hastalara refakat etti (17 Temmuz 1894/13 M 1312, *Sabah*, nr. 1771, s. 2).

¹⁹⁸ Y.PRK.ZB, 12/13, 16 Temmuz 1894 (12 M 1312).

¹⁹⁹ İ.HUS, S 1312/42, 8 Ağustos 1894 (5 S 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1661, s. 130, 12 Ağustos 1894 (9 S 1312); 25 Ağustos 1894 (22 S 1312), *Sabah*, nr. 1809, s. 1.

²⁰⁰ *BEO.AYN.d*, nr. 1650, s. 13, 25 Ağustos 1894 (22 S 1312).

İkinci gün yapılan hasar tespitlerinde ağır hasarlı olduğu anlaşılan Muhacirin Komisyonu Dairesi ile Dulhanesi'nin²⁰¹ ise, o civarda kiralanacak ahşap büyük bir haneye taşınması kararlaştırıldı.²⁰² Ancak, uygun bir yerin bulunamaması üzerine, dairenin arkasındaki avlu ile komisyona bağlı Dulhane'nin bulunduğu Kırmızı Kışla civarına barakalar inşa edilmesi uygun görüldü.²⁰³ Çadırlarda kalan dul kadınlarla²⁰⁴ yetimler, 16 Temmuz'da bir kısmı tamamlanan bu barakalara yerleştirildi.²⁰⁵

Okulların bir kısmı da depremden zarar gördü. Heybeliada Ruhban Mektebi'nin ağır hasar görmesi üzerine Şehremaneti iki parti halinde toplam on çadır gönderdi.²⁰⁶ Darüşşafaka, depremde ağır hasar gördü.²⁰⁷ Okul hemen tatil edildi; evleri İstanbul'da olanlar ile kalabileceği bir yakını olan öğrenciler gönderildi. Diğerlerinin ise, kurulacak çadırlara yerleştirilmesi kararlaştırıldı. Okul müdürlüğü, 100 öğrenci ve 60 hademenin açıkta kaldığını belirterek çadır talep etti; ancak, bu talep, çadırların eğitim için uygun olmadığı gerekçesiyle reddedildi. Konuyla yakından alakadar olan II. Abdülhamid, okul öğrencilerinin Akaretler'e yahut kiralanacak ahşap bir haneye yerleştirilmesini ve eğitim-öğretime burada devam edilmesini istedi.²⁰⁸ Neticede, okulun Darüşşafaka yakınlarındaki Hüseyin Paşa Konağı'na taşınmasına karar verildi.²⁰⁹ II. Abdülhamid, okulun tamirinin tatil döneminde tamamlanmasını istedi;²¹⁰ ama, öğrenciler, ancak Ocak 1895'te okullarına dönebildi.²¹¹

Sultanahmet'te bulunan Mekteb-i Sanayi binası, depremde en fazla etkilenen okul binalarının başında geliyordu. Öğrenci, öğretmen ve idarecilerin Orman-Maadin ve Ziraat Nazırı Selim Melhame Efendi'nin isteği doğrultusunda²¹² inşa edilecek barakalara yerleştirilmesi kararlaştırıldı. Fuad Paşa arsası, bu iş için uygun görüldü; fakat, daha sonra bundan vazgeçildi. Çünkü, Mekteb-i Sanayi binasının hasarı çoktu ve tamiri uzun süreceğe benziyordu. Barakalar, uzun süreli eğitim ve sanayi makineleri

²⁰¹ Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); İ.HUS, M 1312/162.

²⁰² İ.HUS, M 1312/162, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

²⁰³ Y.MTV, 99/70, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312); 14 Temmuz 1894 (10 M 1312), *Saadet*, nr. 3022, s. 1. Komisyon binasının arkasındaki arsa belediyeye aitti. Bu sebeple gereken izin Şehremaneti'nden izin alındı (*BEO.NGG.d*, nr. 685, sr. nr. 79, 13 Temmuz 1894/9 M 1312).

²⁰⁴ 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4810, s. 1.

²⁰⁵ Y.MTV, 99/97, 16 Temmuz 1894 (12 M 1312).

²⁰⁶ Y.PRK.ŞH, 4/94, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312); 18 Temmuz 1894 (14 M 1312), *Saadet*, nr. 3026, s. 2.

²⁰⁷ Hazırlanan keşif defterine göre, çatının bir köşesi ve tavan tamamen; çatının üzerindeki kâgir korkuluğun büyük bir kısmı yıkıldı. Üst kat gövde duvarının bazı kısımları çatladı ve bazı kısımları da yeniden inşa edilmesini gerektirecek derecede hasar gördü (İ.ŞE, S 1312/8, 9 Ağustos 1894/6 S 1312).

²⁰⁸ İ.HUS, M 1312/173, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1696, s. 361; Y.PRK.ŞH, 5/9, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312); Y.A.HUS, 303/33, 18 Temmuz 1894 (14 M 1312).

²⁰⁹ Y.PRK.ŞH, 5/9, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312); Y.A.HUS, 303/33, 18 Temmuz 1894 (14 M 1312).

²¹⁰ *BEO.AYN.d*, nr. 1687, s. 146, 31 Temmuz 1894 (27 M 1312); İ.ŞE, S 1312/8, 9 Ağustos 1894 (6 S 1312).

²¹¹ *BEO.NGG.d*, nr. 685, sr. nr. 591, 19 Ocak 1895 (22 B 1312).

²¹² Y.A.HUS, 302/94, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312).

için uygun olmadığı için daha uygun bir yer arayışı başladı. Okul, daha önce Baytar Mektebi için düşünülen Çırçır civarında [Fatih] kiralanan Beylikçi Hacı Mustafa Efendi'nin konağına taşındı.²¹³ Daha sonra burasının sanayi makinelerinin kullanımına elverişli olmaması nedeniyle iki yıllığına Direklerarası'ndaki Safvet Paşa Konağı'na taşınan²¹⁴ okulun eski binasına dönüşü padişahın 24. cülus günü olan 31 Ağustos 1899 tarihinde oldu.²¹⁵

Depremde hasar gören yapılardan biri olan Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi ise, depremden hemen sonra boşaltıldı. Orman-Maadın ve Ziraat Nazırı, okul idaresinden öğretmen ve öğrenciler için baraka inşa edilmesini istedi.²¹⁶ Yatak koğuşu, yemekhane, dersane ve memur dairesinden oluşan²¹⁷ barakaların inşa masrafları Osmanlı Bankası [Bank-ı Osmanî]'ndan alınan ve ileride ayrıntılarıyla üzerinde durulacak olan krediden karşılandı.²¹⁸ Muhtemelen bu barakaların yetersiz olması nedeniyle okulun baytar kısmının İstanbul'a nakledilmesine karar verildi. Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye'nin iki idadî sınıfı, yatılı öğrencilere tahsis edildi. Okul binası olarak da Çırçır'daki Beylikçi Hacı Mustafa Efendi'nin konağı uygun görüldü.²¹⁹ Ancak, Mekteb-i Tıbbiyye'ye uzak olması nedeniyle bundan vazgeçildi ve Cünci Meydanı'nda Meclis-i Sıhhiyye-i Askeriyye Başkâtibi Esad Bey'in evinin üç yıllığına kiralanmasına karar verilerek okul buraya taşındı.²²⁰ Bu süre zarfında Cünci Meydanı'ndaki bir arsa üzerine Baytar Mektebi inşa edilecekti.²²¹ Halkalı Ziraat Mektebi ise, okul binasının onarımı büyük ölçüde tamamlanıncaya kadar²²² muhtemelen barakalarda eğitim-öğretimi sürdürdü.

²¹³ İ.OM, S 1312/4, 14 Ağustos 1894 (11 S 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1701, s. 442, 15 Ağustos 1894 (12 S 1312).

²¹⁴ İ.OM, B 1312/1, 9 Ocak 1895 (12 B 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1702, s. 86, 10 Ocak 1895 (13 B 1312).

²¹⁵ 1 Eylül 1899 (25 R 1317), *Sabah*, nr. 3515, s. 1.

²¹⁶ Y.A.HUS, 302/94, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312).

²¹⁷ İ.OM, S 1312/5, 24 Ağustos 1894 (21 S 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1701, s. 451, 27 Ağustos 1894 (24 S 1312); 1674, s. 79.

²¹⁸ İ.OM, S 1312/5, 24 Ağustos 1894 (21 S 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1674, s. 79; nr. 1701, s. 451, 27 Ağustos 1894 (24 S 1312).

²¹⁹ *BEO.AYN.d.*, nr. 1701, s. 464, 11 Eylül 1894 (10 RA 1312).

²²⁰ *BEO.AYN.d.*, nr. 1702, s. 46, 19 Aralık 1894 (20 CA 1312); İ.OM, Z 1312/1, 30 Mayıs 1895 (5 Z 1312); İ.OM, CA 1313/4, 10 Temmuz 1895 (17 M 1313); 7 Kasım 1895 (19 CA 1312), *Sabah*, nr. 2249, s. 1.

²²¹ Hazırlanan planlara göre, giriş katında; dört sınıf, üç öğretmen odası, sermubassır odası, avlu, divanhane, iki hademe odası, serhademe odası, tenefüs odası, 60 kişilik yemekhane, memurlar yemekhanesi, çamaşır odası, banyo ve tuvaletler, kimyahane, hikmet ameliyathanesi, amfityatro, ahır, ameliyathane, teşrihhane, kümes, tavşan kümesi, iki öküz ahır, depo, eczane, seririyat-ı dahiliyye ve hariciyye-i fûrûs hastanesi olacaktı. Birinci katta; 40 talebelik yatakhane, hastane, eczane, hademe odası, çamaşır odası, sofa, banyo, tabib odası, cami, kütüphane, müze, divanhane, müdür muavini odası, müdür odası, kalem odası ve gezinti mahalli vardı. (Y.PRK.OMZ, 1/74, 21 Eylül 1894/20 RA 1312). Haber, *Sabah* gazetesine, binanın "İtalyan mimarisi tarzında inşa edileceği" şeklinde yansıdı (9 Ocak 1895/12 B 1312, *Sabah*, nr. 1947, s. 1).

²²² *Resmî Dairelerin Keşif ve Tamiri* başlığında açıklanacağı gibi, tamiri biten ve bitmek üzere olan kamu binaları hakkında düzenlenen listede, okul onarımı bitmek üzere olanlar kısmında yer almaktadır (Y.MTV, 108/50, 17 Kasım 1894/18 CA 1312). Ancak, okulun tamamının tamiri beklenen tarihte tamamlanamadı. Zira, keşif defterlerinde yer almasına rağmen bazı yerlerin tamiri sonraya bırakıldı (İ.OM, R 1314/1, 14 Eylül 1896/6 R 1312). Küçük bir tamirat olduğunu tahmin ettiğimiz bu kısımların hasarı, muhtemelen okulun eski binasında eğitim-öğretime başlaması için engel teşkil etmiyordu.

Kadırğa'daki Darüledeb Özel Okulu yakınındaki Kâtip Sinan Mahallesi'nde kiralanmış bir konağa taşınırken;²²³ Mekteb-i Mülkiyye'nin yatılı öğrencileri için okulun avlusuna barakalar yaptırıldı. Hasar gören rüşdiye mekteplerinin öğrencilerinin bir kısmı bahçelere kurulan çadırlara yerleştirildi. Bazı rüşdiyeler de, imtihan dönemi bittiği için Ağustos'un 18'ine kadar tatil edildi.²²⁴ Cağaloğlu'nda bulunan bir konakta hizmet veren Ayasofya Merkez Rüşdiyesi'nin ise, Atik Zaptiye civarındaki Hakkı Paşa Konağı olarak bilinen konakta eğitim-öğretime devam etmesi uygun görüldü.²²⁵ Ancak, bugünkü Sirkeci Postanesi civarında olan bu konak, muhtemelen Ayasofya'ya uzaklığı nedeniyle tercih edilmedi. Zira, 5 Temmuz 1895 tarihli *Sabah* gazetesinde yer alan bir habere göre, okul, Yerebatan'da Maarif Nezareti tarafından satın alınan bir konakta eğitime başladı.²²⁶

Medrese öğrencilerinin barınma sorunu da benzer şekilde çözülmeye çalışıldı. Ders Vekili, ilk gün açıkta kalan öğrencilerin tespitini ve bunların ihtiyaçlarının karşılanmasını istedi.²²⁷ Yapılan tespit sonucu, sadece altmış altı medresede yaklaşık 2.800 kadar öğrencinin medrese bahçesinde ya da civardaki boş arsalarda kaldığı anlaşıldı. Bu durum üzerine medrese bahçelerine baraka inşa edilmesi kararlaştırıldı.²²⁸ Mekteb-i Nüvvab'da ise, bir dersanenin kubbesinin çatladığı ve bitişiğinde bulunan kâgir dairenin de hasar gördüğü tespit edildi. Bunun üzerine, okul idarecilerinden biri olabileceğini tahmin ettiğimiz Derviş Ali Rıza Bey, mektebin civarda kiralanacak ahşap bir haneye taşınması gerektiğini savundu.²²⁹ Ancak, okulun taşınıp taşınmadığını bilemiyoruz.

İlk Hasar Tespitleri başlığı altında belirtildiği üzere, depremin ardından resmî dairelerin hasar tespiti başladı. Bu arada ağır hasar gören bazı resmî daireler hemen bahçeye kurulan çadırlara taşındı. Nitekim, Soğukçeşme'deki Telgraf Nezareti binasının sevk ve muhabere odalarıyla diğer odaları tamamen tahrip olduğundan muhabere makineleri Telgraf ve Posta Nazırı Hasan Ali Bey'in emriyle bahçeye çıkarılarak Topkapı Sarayı'nın Soğukçeşme kapısı önüne kurulan çadırlara yerleştirildi.²³⁰ Ayrıca, II. Abdülhamid'in iradesi doğrultusunda Defter-i Hakanî memurları nezaretin giriş

²²³ 17 Kasım 1894 (18 CA 1312), *Saadet*, nr. 3147, s. 3.

²²⁴ Y.A.HUS, 302/94, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312).

²²⁵ 15 Ekim 1894 (14 R 1312), *Sabah*, nr. 1860, s. 2; İ.MF, R 1312/2, 22 Ekim 1894 (21 R 1312).

²²⁶ 5 Temmuz 1894 (12 M 1313), *Sabah*, nr. 2124, s. 1.

²²⁷ Y.PRK.BŞK, 37/10, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

²²⁸ Y.MTV, 100/40, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312).

²²⁹ Y.PRK.MŞ, 5/62, 9 Ağustos 1894 (6 S 1312).

²³⁰ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Saadet*, nr. 3019, s. 1; 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Sabah*, nr. 1767, s. 1.

katında; Tophane ve Muhacirin Komisyonu çalışanları bahçelerde kurulan çadırlarda;²³¹ Orman-Maadin-Ziraat Nezareti memurları da binanın hasarsız ve tehlike arzermeyen odalarda hizmet vermeye başladı.²³²

Artçılar devam ederken yürütölen çalışmalar sonucunda, bazı kamu binalarının ağır hasarlı olduğu ve bazılarında da devlet işlerini aksatacak bir hasarın olmadığı tespit edildi. Ancak, gerek şiddetli artçıların hasarı arttırma ihtimali, gerekse kamu çalışanlarının az hasarlı da olsa dairelerine girmek istemeyişi sağlam binalara nakledilecek kamu kurumu sayısının artmasına neden oldu. Nitekim, yukarıda açıklandığı gibi, padişah, resmî dairelerin binaların hasarsız kısımlarına veya gerektiği takdirde ahşap konaklara taşınmasını istedi. Ardından ilk günkü telaş haliyle hasarlı olmadığı gözlenen,²³³ fakat daha sonra ağır hasarlı olduğu anlaşılan Maarif Nezareti Hukuk Mektebi'ne;²³⁴ ağır hasarlı olan Telgraf Nezareti Soğukçeşme'deki Seraskerlik Masraf Nazırı Hasan Paşa Konağı'na²³⁵ ve Beyoğlu Telgrafhanesi, Tepebaşı Tiyatrosu'nun kışlık bölümündeki sahne kısmına;²³⁶ Defter-i Hakanî Nezareti'nin bir kısmı Sultanahmet'te Galip Efendi Konağı'na,²³⁷ bir kısmı inşa edilen barakalara; Maarif ve Telgraf Nezaretleri'ne göre daha az hasarlı olan Maliye Nezareti'nin bir kısmı avlusunun aşağısındaki binaya, diğer kısmı inşa edilen barakalara;²³⁸ Orman-Maadin-Ziraat Nezareti'nin bazı birimleri eski Orman Mektebi'ne,²³⁹ geri kalanı dairenin karşısında inşa ettirilen barakalara;²⁴⁰ az hasarlı olan Adliye Nezareti ve Divân-ı Muhasebât, Sadık Paşa Konağı'na;²⁴¹ Bâbiâli'de bulunan nezaretler de bahçedeki barakalara nakledildi.²⁴² Evkaf Nezareti'nin memur ve kâtipleri için nezaretin bahçesine baraka inşa edildi.²⁴³ Ticaret ve Nafia Nezareti binası depremde çok fazla hasar görmemesine rağmen depremin yarattığı korku nedeniyle tamirat bitene kadar nezaretin

²³¹ Y.PRK.ZB, 13/50, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

²³² Y.MTV, 99/68, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

²³³ Y.PRK.şH, 5/6, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

²³⁴ İ.DH, M 1312/58, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312); İ.HUS, M 1312/163; Y.PRK.ZB, 13/50; Y. PRK. HR, 19/51, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312); Y.PRK.MYD, 15/35; Y.A.HUS, 302/94, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312).

²³⁵ 14 Temmuz 1894 (10 M 1312), *Saadet*, nr. 3022, s. 2.

²³⁶ Y.MTV,99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Sabah*, nr. 1768, s. 2.

²³⁷ Y.A.HUS, 302/94, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312).

²³⁸ Y.A.HUS, 302/94, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312).

²³⁹ Y.PRK.OMZ, 1/65, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312).

²⁴⁰ Y.A.HUS, 302/94, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312).

²⁴¹ İ.HUS, M 1312/33, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312); M 1312/36; *YEE.d*, nr. 1088, vr. 37, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312).

²⁴² Barakalardan birinin Bâbiâli bahçesine, diğerinin Defter-i Hakanî Nezareti'nin önündeki Sultanahmet meydanının uygun bir yerine inşası kararlaştırılır (Y.PRK.şH, 4/99, 12 Temmuz 1894/8 M 1312; 18 Temmuz 1894/14 M 1312, *Saadet*, nr. 3026, s. 2).

²⁴³ *BEO.AYN.d*, nr. 1674, s. 16, 15 Ağustos 1894 (12 S 1312); 1661, s. 137.

bahçesine birkaç baraka inşası için izin istedi.²⁴⁴ Ancak, bu talebe olumlu cevap verilip verilmediğini bilemiyoruz. Bu arada Galata Tünel Sokağı'nda bulunan Beyoğlu Bidayet Mahkemesi 2. Hukuk Dairesi de, Galata'da kiralanmış ahşap bir konağa taşındı.²⁴⁵

Görüldüğü gibi, bazı nezaret ve dairelere ait birimler farklı yerlerde hizmet veriyordu. Bu durumun nedeni, hasar gören kamu binalarına yakın ve kamu kurumları için uygun ahşap konak sayısının azlığı yahut mevcut konakların böyle bir hizmet sektörü için yetersiz oluşuydu. Nitekim, Maliye Nezareti'nin bir kısmının taşınabildiği nezaret binasının arkasında bulunan binalar nezaretin müştemilâtıydı ve muhtemelen binanın küçük olmasına karşın taşınacak birim sayısının fazlalığı nedeniyle bu bina yetersiz kalarak baraka inşasına gerek duyulmuştu. Öte yandan bazı resmî dairelerin ahşap konaklara veya barakalara taşınmasında, daha önce ayrıntılı olarak ele alındığı gibi, devlet memurlarının korkuları etkili olmuştu. Nitekim, depremde fazla hasar görmeyen Adliye Nezareti ve Divân-ı Muhasebât Dairesi'nin Sadık Paşa Konağı'na taşınmasında bu durum etkili olmuş;²⁴⁶ benzer bir gerekçeyle Adliye Nezareti'yle aynı binayı paylaşan Evkaf Nezareti ve Cağaloğlu'ndaki Ticaret ve Nafia Nezareti ahşap bir konak kiralanmasına yahut barakalar inşa edilmesine izin verilmesi için Bâbîâli'ye müracaat etmişti.²⁴⁷

Rüsûmat Emaneti ve gümrük daireleri de ikâmet edilemeyecek şekilde hasarlı olduğundan muhasebe kalemleri, müsteşar odası, evrak odası ve dâhiliye gümrüğü yeni yapılan antreponun zemin ve birinci katlarına taşındı. Galata Gümrüğü ise, o civarda bulunan ahşap yolcu salonuna nakledildi.²⁴⁸ Rüsûmat Emni, daha sonra dâhiliye gümrüğü ambarı bitişiğindeki koğuşlarda kalan gümrük muhafaza memurlarının ikameti için Tersane-i Âmire'den eski bir vapurun tahsis edilmesini istedi. Çünkü, hasar tespitlerine göre gümrük ambarı bitişiğindeki koğuşların yıkılması gerekmekteydi. II. Abdülhamid, bunun üzerine 40–50 kişinin kalabileceği İdare-i Mahsusa vapurlarından birinin gümrük muhafaza memurlarına tahsisine karar verdi.²⁴⁹

Hasar gören diğer resmî dairelerin barakalara yahut konaklara nakli de bu süreçte başladı. Muhacirin Komisyonu Dairesi bunlardan biriydi. Depremde ikâmeti mümkün olmayacak şekilde hasar gören Sıhhiye Dairesi ile Parlatoryası'nın dairenin

²⁴⁴ İ.HUS, M 1312/39, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312).

²⁴⁵ 18 Temmuz 1894 (14 M 1312), *Saadet*, nr. 3026, s. 3.

²⁴⁶ İ.HUS, M 1312/33, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312); M 1312/36.

²⁴⁷ İ.HUS, M 1312/39, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), Y.A.HUS, 303/7.

²⁴⁸ Y.PRK.ML, 15/38, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312).

²⁴⁹ İ.HUS, M 1312/179, 20 Temmuz 1894 (16 M 1312).

önüne demirlenecek bir tebhir gemisine nakli düşüncesi de bu süreçte ortaya çıktı. Sıhhiye Nazırı, memurların geçici bir süreyle Kavak'ta bulunan "Burhanettin" adlı tebhir gemisinin bu iş için uygun olduğunu belirterek hükümete müracaat etti. Ancak, bu talep, geminin Kavak Tahaffuzhanesi'nde bulunması gerektiği gerekçesiyle reddedildi ve nezaretin o civarda kiralanacak ahşap bir haneye nakledilmesi istendi.²⁵⁰ Meclis-i Umûr-ı Sıhhiyye, depremden sonraki ilk toplantısını geçici olarak kiralanmış "Katerina" adlı römorkör vapurunda yaptı. Toplantıda, dairenin Tophane civarında inşa edilecek bir barakaya taşınması uygun görüldü.²⁵¹ Sıhhiye Dairesi ile Parlatorya'nın sahilde ve Galata tarafında olması gerektiğinden Talimhane Meydanı'ndaki eski top fabrikası civarına bir baraka inşası kararlaştırıldı.²⁵² Daire, bir müddet daha vapurda ikâmet etti.²⁵³ Belgeler barakaların inşa edilip edilmediği hakkında bilgi vermemektedir. Ancak, bu fikirden bir müddet sonra vazgeçilmiş olmalıdır. Zira, dairenin ahşap olarak yeniden inşası kararlaştırıldığından Sıhhiye Dairesi'nin inşaat tamamlanıncaya kadar Kabataş'ta Cemiyet-i Rüsûmiyye üyelerinden Aziz Bey'e ait sahilhaneye nakledilmesi uygun görüldü²⁵⁴ ve birkaç gün içinde taşındı.²⁵⁵

Birinci Belediye Dairesi de depremden etkilendi. Belediye Müdürü Mehmet Cevdet Bey, çalışanları için Şehzade Camii avlusunda bir çadır kurulmasını talep etti;²⁵⁶ ancak, buna müsaade edilmedi ve memurlar belediye dairesinin bahçesine kurulan çadırlara yerleştirildiler. Ancak, burası uzun süreli ikâmet için uygun olmadığından, Cevdet Bey, Koska'da bulunan Molla Sadık Konağı'nın belediye çalışanlarına tahsis edilmesini istedi. II. Abdülhamid'in uygun bulması üzerine daire buraya nakledildi.²⁵⁷

Emniyet Sandığı'nın bulunduğu Büyük Yeni Han'ın bazı kısımları depremde çatladığından, sandık idaresinin eski zaptiye arsasında inşa edilecek barakalara taşınması kararlaştırıldı. Ancak, daha sonra bu karardan vazgeçildi ve II. Abdülhamid, Emniyet Sandığı'nın ahşap bir haneye taşınmasını ve kasalarının ise, eski yerinde kalmasını istedi.²⁵⁸ Padişahın böyle bir karar almasında yapılan detaylı keşif çalışmalarından çıkan sonuç etkili oldu. Zira, keşiflerde Yeni Han'da tehlike arzedecek

²⁵⁰ İ.HUS, M 1312/158, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1691, s. 18.

²⁵¹ *Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye Mazbataları*, 1894, 17 Temmuz 1894 tarihli müzakere.

²⁵² İ.HUS, M 1312/166, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312); Y.A.HUS, 303/20.

²⁵³ İ.HUS, S 1312/41, 8 Ağustos 1894 (5 S 1312).

²⁵⁴ *BEO.AYN.d*, nr. 1691, s. 81, 12 Ekim 1894 (11 R 1312). Önce, Kabataş'taki Ali Beyzâde Nahid Bey yalısına nakledilmesi düşünüldüyse de (İ.SH, RA 1312/2, 21 Eylül 1894/20 RA 1312), bundan vazgeçildi.

²⁵⁵ 19 Ekim 1894 (18 R 1312), *Saadet*, nr. 3117, s. 1; *BEO.AYN.d*, nr. 1675, s. 58, 17 Kasım 1894 (18 CA 1312).

²⁵⁶ Y.PRK.ŞH, 4/102, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

²⁵⁷ Y.A.HUS, 306/68, 17 Ağustos 1894 (14 S 1312); 18 Ağustos 1894 (15 S 1312); İ.HUS, S 1312/83; 22 Ağustos 1894 (19 S 1312), *Saadet*, nr. 3060, s. 2.

²⁵⁸ İ.HUS, M 1312/171, 16 Temmuz 1894 (12 M 1312); 17 Temmuz 1894 (13 M 1312).

nitelikte bir hasarın olmadığı ve yalnızca ocak bacalarının hasar gördüğü anlaşıldı.²⁵⁹ Kararın ardından Emniyet Sandığı kısmî olarak Cağaloğlu'ndaki ahşap bir haneye taşındı. Hanın tamiri kısa sürede tamamlandı ve yaklaşık bir ay sonra Yeni Han'a geri döndü.²⁶⁰

Nakledildiği tespit edilen son resmî daire ise, İdare-i Mahsûsa'nın Karaköy Mumhane'de bulunan merkeziydi. Hasar gören idarenin bazı birimleri Azapkapı önünde demirli "Türk" vapuruna; Ser-acentelik kalemi de idareye ait Sirkeci iskelesi üzerindeki odaya nakledildi.²⁶¹ İdare-i Mahsusa Heyeti de, toplantılarını Köprübaşı'nda Aziziye Karakolu önüne demirlenmiş olan Dolmabahçe Vapuru'nda yaptı.²⁶²

Resmî dairelerin tamamlanmasına yakın, bu dairelerin kullanımına tahsis ve inşa edilen barakalar konusu gündeme geldi. Tophane-i Âmire Müşiri ve Mekâtib-i Askeriyye Nazırı Mustafa Zeki Paşa Bâbîâli'ye müracaat ederek resmî dairelerin taşınması sonucu boş kalacak olan barakaların Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'nin ihtiyaç duyduğu hastane için kullanılmasını teklif etti. Böylece hastane inşası için ayrıca masraf yapılmamış olacaktı. Bu öneri kabul edildi²⁶³ ve kaldırılan barakalar Daire-i Askeriyye'ye gönderildi. Öte yandan Maarif Nazırı Zühdü Paşa'nın Mülkiye Tıp Mektebi için inşa olunacak hastanenin ihtiyaç duyduğu kerestelerin bu barakalardan karşılanması isteği üzerine kereste enkazının nezarete teslimi kararlaştırıldı.²⁶⁴

Görüldüğü gibi, devlet, depremden sonra duruma acilen müdahale etti ve İstanbul halkının yaralarını sarmaya çalıştı. II. Abdülhamid, bu süreçte Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti'ni görevlendirerek bir yanda enkaz kaldırma, arama-kurtarma çalışmalarını yürütmelerini, diğer yanda da halkın ihtiyaçlarını karşılamalarını istedi. Söz konusu kurumlar aracılığıyla ilk andan itibaren halkın durumu tespit edilmeye; yaralılar kurtarılmaya; halkın su ve gıda gibi iâşe ve barınma ihtiyacı karşılanmaya çalışıldı. Belki de, doğal bir afet karşısında devlet ilk kez bu kadar organize olabildi.

²⁵⁹ *BEO.NGG.d*, nr. 685, sr. nr. 90, 18 Temmuz 1894 (14 M 1312).

²⁶⁰ 18 Ağustos 1894 (15 S 1312), *Saadet*, nr. 3056, s. 3.

²⁶¹ 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4810, s. 2.

²⁶² Y.PRK.ŞH, 5/7 (15 Temmuz 1894/11 M 1312).

²⁶³ İ.DH, RA 1312/52, 15 Eylül 1894 (14 RA 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1691, s. 57, 16 Eylül 1894 (15 RA 1312).

²⁶⁴ İ.MF, RA 1312/9, 27 Eylül 1894 (26 RA 1312).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YARDIMLARIN ORGANİZASYONU: İÂNE-İ MUSÂBİN KOMİSYONU VE FAALİYETLERİ

Osmanlı toplumunda, geleneksel çerçevede ortaya çıkan ve Selçuklu modellerinin benimsendiği sosyal yardımlaşma, 19. yüzyıla kadar dinî ve sosyal müesseselerin kurucusu ve koruyucusu niteliğinde, sivil bir inisiyatif olan vakıflar tarafından gerçekleştirildi. Nitekim, acizlerin, yoksulların bakımı, barınması amacıyla vakıfların kurduğu müesseseler vardı. Ayrıca, zaruret halinde bazı ihtiyaçlarının karşılanmasında da vakıflara ait gelirler kullanılırdı.¹ Bununla beraber devlet de, olağanüstü durumlarda ihtiyaçları karşılayabilmek için halkın desteğine başvururdu. Bu destek, çoğu kere gönüllülük esasına dayanmaz; *avâriz* denen örfî bir vergi türü olarak alınırdı. Ancak, bu vergilerin giderek daha sık toplanması üzerine zamanla sivil inisiyatif devreye girerek *avâriz vakıfları* adı verilen para vakıfları kurulmuştu.² 19. yüzyıla gelindiğinde, *avâriz* kelimesinin yerini *iâne* kelimesi aldı. Bu tabir, her ne kadar gönüllü olarak yapılan bağış anlamına geliyorsa da, bu yüzyılda zorunlu yardım yahut *avâriz* anlamında da kullanıldı.³ 19. yüzyıl boyunca kâh zorunlu, kâh gönüllü olarak toplanan *iâneler*, bu dönemde farklı adlar altında toplandı.⁴

19. yüzyıl öncesinde, yaşanan doğal afetler ve özellikle de deprem felaketinin yarattığı hasarlar ile mağduriyetler karşısında devletin sosyal yardımlaşmayı teşvik etmedeki rolü hakkında çok fazla bilgi sahibi değiliz. Ancak, bu konuda devletin daha çok vergi koymak ya da vergi miktarını arttırmak gibi bir yol takip ettiği düşünülebilir.⁵ Buna karşılık 19. yüzyılın ikinci yarısında, *iânenin*, bu tür felaketler karşısında bir

¹ Cafer Çiftçi, “Osmanlı’da Sosyal Yardımlaşma”, *Bursa Defteri*, Nisan 2007, sayı 29, s. 44–46; Nuran Yıldırım, *Darülaceze Müessesesi Tarihi*, İstanbul 1996, s. 3–4.

² *Avâriz* adı verilen vergi, genelde savaş zamanlarında toplanırdı. Ancak, giderek daha sık toplanması yüzünden halkın bu vergileri karşılayamaz hale gelmesi üzerine *avâriz vakfi* olarak adlandırılan para vakıfları kuruldu. Bu vakıflar, bazı hayırseverlerin kendi mahallelerini vergi yükünden kurtarmak amacıyla kurulmuşsa da, daha sonraları halkın karşılaştığı yangın, deprem, sel, salgın hastalıklar gibi afetler; yoksul halkın çeyiz, cenaze masrafı gibi ihtiyaçlar ile kamu hizmeti gören bazı binaların tamiri ve beledî hizmetlerin karşılanması gibi sorunların çözülmesi amacıyla da taşıyordu (Halil Sahillioğlu, “Avâriz”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 109; Mehmet İpşirli, “Avâriz Vakfi”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 109).

³ Nitekim, 1810 yılında alınmaya başlayan *iâne-i cihadiyye* bir savaş yardımı olarak toplandı ve merkez bürokratları başta olmak üzere taşranın önde gelenleri yardım yapmaya çağırıldı. Ancak, devlet, söz verdiği halde *iâne* vermek istemeyen zenginlerden bu parayı zorla aldı (Abdülkadir Özcan, “İâne”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 229-231).

⁴ Yardımlar, savaş masraflarını karşılamak amacıyla *iâne-i cihadiyye*, *iâne-i harbiyye*; kâğıt parayı piyasadan çekebilmek amacıyla *iâne-i umûmiyye*; askerî tesislerin inşa ve tamirini gerçekleştirmek amacıyla *te’sisât-ı askerîyye iânesi* ve nihayet doğal afetler sonucu halkın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla *iâne-i musâbin* adları altında toplandı (A. Özcan, *a.g.m.*, s. 230).

⁵ Nitekim, Ambraseys & Finkel, II. Bayezid’in, 1509 Depremi’nden sonra inşa masraflarının karşılanması için yeni vergiler koyduğunu belirtir (N.N. Ambraseys-C. F. Finkel, “İstanbul’u Sarsan Depremler”, *İstanbul, Deprem Özel Sayısı*, sayı 31, Ekim 1999, s. 77; N. N. Ambraseys-C. F. Finkel, *Türkiye’de ve Komşu...*, s. 34).

sosyal yardımlaşma aracı olarak kullanıldığına dair birçok örnek vardır. Bunun nedeni, pek çok konuda olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin, bu dönemde Avrupa'nın etkisiyle oluşturmaya çalıştığı yeni kamusal düzende kamuoyunu yönlendirme çabalarında ya da Kırım Harbi'nin Osmanlı toplumunda bıraktığı tesirlerde aranmalıdır. Çünkü, özellikle söz konusu savaş, Osmanlı'nın bir Avrupa devleti olma yolunda önemli bir geçiş noktası olduğu gibi, batı tesirlerinin yumuşak bir biçimde ülkeye girişinde de etkilidir.

19. yüzyılda, devletin doğal afetlerin -özellikle depremlerin- yarattığı maddî hasarlar ve felaketzedelerin mağduriyetlerinin giderilmesi karşısındaki tutumunda tedricî bir değişim görülür. Yüzyılın ilk yarısında 1822'de meydana gelen Halep-Antakya Depremi'nde geleneksel bir tutum sergileyerek yıkılan ve hasar gören binaların onarımının vakıflar tarafından gerçekleştirileceğini düşünen⁶ ve 1855 Bursa Depremi'yle de devam eden Kırım Savaşı yüzünden pek fazla ilgilenmeyen devlet,⁷ söz konusu savaş sırasında harp mağdurları için gönüllü yardım çağrısında bulunur, İstanbul halkını yaklaşan Kurban Bayramı nedeniyle kurban bağışında bulunmaları için teşvik ederken;⁸ doğal bir afet karşısında halkın yardımına başvurmayı henüz akıl edememiştir. Her iki olayda, İngilizlerin tutumu ise, daha sonrası atılacak adımlara bir nevi ışık tutar niteliktedir.⁹

1866 Konya-İlgın Depremi'nde, depremin yarattığı hasara ilişkin masrafların yarısının hayırsever bölge halkından toplanmasını isteyerek öncekilerden farklı bir yaklaşım sergileyen devlet,¹⁰ bu olaydan kısa bir süre sonra yaşanan 1873-1875 Anadolu Kıtlığı sırasında -*The Levant Herald* ve *Basiret* gazetelerinin konuya dikkat çekmesiyle- halkı, Anadolu halkının dramına ortak olmaya çağırır. Yapılan yardımları bizzat organize ettiği *Îâne-i Musâbin Komisyonu* adı verilen bir kurul oluşturur ve denetimini üstlenir.¹¹ Doğal bir afet sonrasında devletin himayeci, teşvik edici gücünü

⁶ Ümit Ekin, "1822 Halep-Antakya Depremi ve Bölgeye Etkileri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 17, İstanbul 2007, s. 47.

⁷ Şubat ayında meydana gelen deprem, İstanbul'da da hissedildi; ancak, depremin Bursa'da büyük bir yıkıma neden olduğu haberi yaklaşık on gün sonra İstanbul'a ulaştı. Cevdet Paşa'nın belirttiğine göre, yaşanan Bursa Depremi sonrasında devlet, herhangi bir adım atmadı ve bu olaya karşı lakayd davrandı (Ahmet Cevdet Paşa -haz. Cavid Baysun-, *Tezâkir*, I, Ankara 1991, s. 34-35).

⁸ Alexandre Toumarkine, "Kırım Savaşı Sırasında Osmanlı'da Hayırseverlik, Filantropi ve Vatandaşlık Bağışları", *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, 22-23 Mayıs 2006, İstanbul 2007, s. 47.

⁹ Nitekim, ilk olayda İngiliz Levant Şirketi, bir yardım kampanyası başlatırken (Ü. Ekin, *a.g.m.*, s. 46); ikincisinde, İstanbul'da bulunan İngilizler mağdur depremedeler için ekmeğe ve para yardımında bulundular (A. Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 35).

¹⁰ Hüseyin Muşmal, "Konya Eyaleti İlgın Kazası'nda 1866 Depremi Üzerine Bir İnceleme", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 20, Konya 2008, s. 523.

¹¹ Sinan Kuneralp, "Orta Anadolu'da Kıtlık (1873-1875)", *Tarih ve Toplum*, sayı 76, Nisan 1990, s. 54-55.

görebildiğimiz bu olaydan sonra, afet ve salgın hastalık gibi felaketlerde benzer yaklaşımlar sergilenir.

1894 Depremi'ne gelindiğinde, devletin, artık bu tür felaketlerden sonra ne yapacağı konusunda daha tecrübeli olduğu açıktır. Zira, aşağıda ayrıntılarıyla ele alınacağı gibi, Bâbîâli, 1892–1893 Kolera Salgını sırasında da hastaların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bir komisyon kurmuş; üstelik komisyonun başkanlığını padişah üstlenmişti. Diğer bir deyişle, artık bu yardım organizasyonlarının bizzat yürütücüsü ve yönlendiricisi padişah olmuştu. Dolayısıyla, önceleri bazı vakıflar aracılığıyla ve bölgesel olarak yürütülen yardımlaşma faaliyetleri; 19. yüzyılın ikinci yarısında daha organize bir şekilde, devlet teminatı altında ve tüm Osmanlı tebasını, hatta yabancıları içine alan bir kampanya çerçevesinde yürütüldü.

Şimdi, bu bölümde, 1894 Depremi sonrasında padişahın denetiminde kurulan yardım organizasyonu İâne-i Musâbin Komisyonu'nun kuruluşu, faaliyetleri ile aynı süreçte gerek yurtdışında, gerekse yurtiçinde organize edilen şartlı yardımlar üzerinde durulacaktır.

IV.I. İÂNE-İ MUSÂBİN KOMİSYONU'NUN KURULUŞU

II. Abdülhamid'in 10 Temmuz günkü depremin ardından yıkılmaya yüz tutan binaların ya da yapı elemanlarının tehlikelerinin giderilmesi, enkazın kaldırılarak ölü ve yaralıların çıkarılması, ölenlerin defni, yaralananların tedavisi, açık alanlara çıkan halkın iâşe ve çadır ihtiyacının karşılanması ile bunların organize edilmesi için Şehremini Rıdvan Paşa'yla Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa'yı görevlendirdiği yukarıda ayrıntılı olarak açıklanmıştı. Tüm bu tedbirlerin yanı sıra padişah, Maliye Nazırı Ahmet Nazif Efendi'yi de Osmanlı Bankası'ndan 200.000–250.000 lira civarında bir istikraz yapmak üzere görevlendirdi. Amaç, acil ihtiyaçlar için hazineye nakit para bulundurmaktı.¹² Neticede, bir sonraki yıla ait ağnam ve âşar gelirleri karşılık gösterilerek yıllık % 7'lik faizli 250.000 liralık bir kredi anlaşması yapıldı.¹³

II. Abdülhamid, ayrıca, deprem günü depremzedelere yardımcı olmak ve yardımları organize etmek üzere Şehremini Rıdvan Paşa'nın başkanlığında bir iane komisyonu kurulmasını istedi.¹⁴ Ancak, bu sırada Şehremaneti bünyesinde, kolera

¹² İ.DH, M 1312/57, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

¹³ İ.ML, M 1312/29, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312); 14 Temmuz 1894 (10 M 1312); 16 Temmuz 1894 (12 M 1312).

¹⁴ İ.HUS, M 1312/169, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

salgını sırasında kurulmuş bir yardım komisyonu zaten mevcuttu.¹⁵ Bu yüzden çıkan ikinci bir iradeyle, söz konusu yeni komisyonun kurulmasından vazgeçildi ve görevlerini mevcut komisyonun üstlenmesine karar verildi. İâne-i Hastagân Komisyonu, İâne-i Musâbin ve Hastagân Komisyonu veya İâne-i Aceze ve Hastagân Komisyonu¹⁶ şeklinde anılan bu komisyonun, yeni görevi; evsiz ve yaralı afetzedelere para yardımında bulunmak ve yaralıları belediye hastanelerine sevk ederek tedavi ettirmektir. Bu işler için gerekli olan parayı ise, iane bileti bastırarak sağlayacaktı.¹⁷ Karar, ertesi gün gazetelerle kamuoyuna duyuruldu.¹⁸

İlk olarak belediye hastanelerini açtıran ve yaralıları buralara sevkeden¹⁹ komisyon, depremin ertesi günü²⁰ ianenin toplanma şeklini belirlemek amacıyla bir araya geldi. Neticede, 2.000 liralık bilet basılmasına; bu biletlerin bankalara, şirketlere, vilayetlere dağıtılmasına ve depremde işyerlerini kaybederek zarara uğrayan esnafın ianeden muaf tutulmasına karar verildi. Memurlar ise, ianeye dâhildi.²¹ Ancak, II. Abdülhamid, ihtiyacı karşılamayacak olan 2.000 liralık biletin basılması ve ianenin tıpkı esnaf gibi malî sıkıntıda olan memur maaşlarından kesilmesi kararlarını onaylamadı. Bunun yerine 5.000 liralık bilet basılarak 1.000 liralığının kendisi, 500 liralığının hanedan üyeleri için ayrılmasını ve memurların zorunlu ianeden muaf tutulup kalan 3.500 liralık biletin bağış yapan yardımseverlere dağıtılmasını istedi.²²

İrade doğrultusunda çalışmalara başlayan komisyon, birer ve yarımşar liralık ile birer ve yarımşar mecdiyelik olmak üzere dört kategoride 13.500 adet iane bileti

¹⁵ Kolera nedeniyle tahaffuzhanelerde bulunan fakir hastalar ile İstanbul'da muhtaç olan hastalara yardım etmek amacıyla padişahın başkanlığında bir iane komisyonu kurulmuştu. Başlangıçta komisyonun ikinci başkanlığını yürüten Şehremini Rıdvan Paşa (BEO, 42/3125, 31 Temmuz 1892/6 M 1310; 42/3126, 31 Temmuz 1892/6 M 1310), daha sonra komisyon başkanlığı görevini üstlendi (İ.HUS, M 1312/155, 10 Temmuz 1894/6 M 1312).

¹⁶ Y.PRK.ŞH, 4/9, 29 Eylül 1892 (7 RA 1310); Y.A.HUS, 279/57, 23 Ağustos 1893 (10 S 1311); İ.ŞE, M 1312/12, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); Y.MTV, 99/56.

¹⁷ İ.HUS, M 1312/155, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

¹⁸ “Şehremini devletlü paşa hazretlerinin taht-ı riyasetinde ve daire-i emanette zaten müteşekkil olan komisyonca dünkü hareket-i arzdan dolayı biçaregân ahaliden meskensiz kalmak veya mecrûh olmak sûretiyle düçâr-ı felâket olanlara biletler tab’ ve tahsiliyle ve suver-i sâire ile muavenât-ı lâzime ifâsı hususuna ve kolera esnasında yapıldığı gibi fukara-yı ahaliden bu yüzden musâb ve hasta olanların devâir-i belediye hastanelerine nakledilerek orada icra-yı müdâvâtlarına irâde-i merâhim mu’tade-i hazret-i hilâfetpenâhi şerefsüdüdür buyurulmuş olmağla ilân-ı keyfiyete ibtidâr kılındı.” (11 Temmuz 1894/7 M 1312, *Saadet*, nr. 3019, s. 1; *Sabah*, nr. 1766, s. 1; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4808, s. 1).

¹⁹ *Sabah* gazetesi, komisyonun, depremzedeler için gerekli olan eşya ve malzemeyi temin ederek dağıtmaya başladığını; bu çerçevede elli adet çadırı Büyükaada, Heybeliada ve Burgazada’da kırlara çıkan halka verilmek üzere özel memurlarla Adalar kaymakamlığına gönderdiğini belirtmektedir (12 Temmuz 1894/8 M 1312, nr. 1767, s. 1). Ancak, bu gazete haberi dışındaki belgelerde ve gazete haberlerinde söz konusu çadırların komisyon tarafından gönderildiğine dair bir bilgi yoktur. Bkz. *İaşe ve Barınma*.

²⁰ Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); İ.ŞE, M 1312/12. *Saadet* gazetesi, her ne kadar komisyonun 12 Temmuz’da toplanacağını belirtiyorsa da (12 Temmuz 1894/8 M 1312, nr. 3020, s. 1), bu doğru değildir.

²¹ Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 83.

²² İ.ŞE, M 1312/12, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312). Padişahın bağış yaptığı haberi, gazetelerde yayımlandı (17 Temmuz 1894/13 M 1312, *Sabah*, nr. 1771, s. 1; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4813, s. 1; 18 Temmuz 1894/14 M 1312, *Sabah*, nr. 1772, s. 1).

basmaya karar verdi.²³ Bir yandan da basılacak iane biletlerine ait örnekler Matbaa-i Osmaniyye'ye gönderildi.²⁴ Ancak, matbaa tezgâhları depremde hasar gördüğü için bilet basımı bir iki gün gecikti.²⁵ Bu biletler, muhtemelen oldukça sade tasarlanmıştı. Zira, padişah, bilet basımı işinin hızlandırılması amacıyla ve biletlerin depremzedelere yardım amacını taşımaya nedeniyle sade tasarlanmasının daha münasip olduğunu düşünüyordu.²⁶

Basılan biletlerin 1.500 liralığı, yaptığı yardıma karşılık padişaha gönderildi. Kalanlar ise, yardımseverlere dağıtılması için Şehremaneti'ndeki komisyona teslim edildi.²⁷ Komisyon, biletlerin 775 liralığını daha sonra tahsil etmek üzere vükelaya,²⁸ 1.135 liralığını da bağış yapan bazı şirketlerden ve bankalardan gelen ianeye karşılık olarak gönderdi.²⁹ Öte yandan kalan biletlerin bir kısmı da, bağışta bulunan Sırp Kralı Alexander'a takdim edilmek üzere ilgili ülkenin İstanbul'daki temsilciliğine verildi.³⁰

Komisyon, yardımseverlere dağıtılmaya başlanan biletlerin çoğunun kısa sürede satılması ve gördükleri talep üzerine ikinci kere 5.000 liralık bilet bastırıldı.³¹ İlerleyen günlerde depremin yarattığı hasarın maddî boyutunun ve deprem mağdurları sayısının somut olarak ortaya çıkması, belirlenen bu yardım miktarının az olduğunu ve ikinci parti biletin de depremzedelerin ihtiyacını karşılamayacağını gösterdi. II. Abdülhamid, 20 Temmuz tarihli iradesinde, bu duruma, yani depremin ilk günlerinde felaketin

²³ Y.A.HUS, 303/11, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312).

²⁴ Y.A.HUS, 302/98, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312); *YEE.d.*, nr. 1088, vr. 37.

²⁵ Biletlerin üç gün içinde hazır olacağı tahmin ediliyorsa da, komisyona davet edilen Matbaa-i Osmaniyye Müdürü Bekir Efendi, biletlerin istenilen tarihte hazır olamayacağını belirtti (Y.A.HUS, 303/11, 15 Temmuz 1894/11 M 1312). Bir an önce biletlerin basılarak inanın toplanmasını isteyen padişah, bilet basımının gecikeceğini öğrenince 1.500 liralık biletin kendisine gönderilmesini beklemeden yaptığı bağışı kurenâdan Bekir Bey aracılığıyla komisyona gönderdi (Y.PRK.BŞK, 37/46, 17 Temmuz 1894/13 M 1312). Amacı, paranın bir an önce depremzedelere dağıtılmasıydı (*YEE.d.*, nr. 191, vr. 4, 15 Temmuz 1894/11 M 1312; İ.HUS, M 1312/51, 16 Temmuz 1894/12 M 1312). Bu para komisyona teslim edildiği gün, dağıtılmak üzere belediye dairelerine gönderildi (Y.A.HUS, 303/28, 17 Temmuz 1894/13 M 1312).

²⁶ Abdülhamid, ayrıca, biletlerin başka bir matbaada basılmasını istedi (İ.HUS, M 1312/40, 16 Temmuz 1894/12 M 1312). Ancak matbaadaki hasar, tahmin edilenden daha kısa sürede giderildi ve biletler Matbaa-i Osmaniyye'de basıldı (Y.A.HUS, 303/28, 17 Temmuz 1894/13 M 1312).

²⁷ Y.A.HUS, 303/28, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312).

²⁸ *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 84, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312); nr. 685, sr. nr. 113, 19 Temmuz 1894 (15 M 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 112, 18 Temmuz 1894 (14 M 1312). Bu biletlerin 600 liralık kısmı Sadrazam, Şeyhülislam, Serasker, Tophane-i Âmire Müşiri ile Adliye, Maliye, Evkaf, Maarif, Nafia ve Dâhiliye Nazırlarına (Y.MTV, 100/66, 23 Temmuz 1894/19 M 1312); 75 liralık kısmı ise, Hariciye Nazırı ve Sadaret Müsteşarı'na verildi (*BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 131, 24 Temmuz 1894/20 M 1312). Komisyon, bilet paralarını birkaç gün sonra tahsil etti (Y.MTV, 100/66, 23 Temmuz 1894/19 M 1312; *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 131, 24 Temmuz 1894/20 M 1312; 25 Temmuz 1894/21 M 1312, *Saadet*, nr. 3033, s. 1; 25 Temmuz 1894/21 M 1312, *Sabah*, nr. 1779, s. 1; 30 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 30, s. 369).

²⁹ Y.A.HUS, 303/50, 19 Temmuz 1894 (15 M 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 121, 20 Temmuz 1894 (16 M 1312).

³⁰ Y.PRK.EŞA, 20/3, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312); *YEE.d.*, nr. 815, vr. 57-58, 68; 16 Temmuz 1894 (12 M 1312); Y.PRK.SRN, 4/63; İ.HUS, M 1312/164; 18 Temmuz 1894 (14 M 1312), *Saadet*, nr. 3026, s. 1; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4814, s. 1.

³¹ Komisyonun Matbaa-i Osmaniyye'ye gönderdiği talimata göre, basılacak biletler, 10 tanesi 100'er, 20 tanesi 50'er, 100 tanesi 20'er ve 200 tanesi de 5'er liralık olmak üzere toplam 330 adet olacaktı (Y.A.HUS, 303/40, 18 Temmuz 1894/14 M 1312).

büyükülüğünün yeterince anlaşılmadığına işaret ederek 5.000 lira daha bağışladı. Bu paranın 3.000 lirası depremzedelere dağıtılmak üzere Şehremaneti'ndeki komisyona, 2.000 lirası da deprem nedeniyle mağdur olan medrese öğrencileri ile ilmiyenin diğer mensupları için Bâb-ı Meşihât'a gönderildi.³² Böylece hükümdarın, yalnızca komisyona gönderdiği bağış miktarı 4.000 Osmanlı lirasıydı ki, hanedan üyeleri adına da verilen parayla 4.500 lira oluyordu. Ancak, bu miktar da, depremzedelerin mağduriyetinin giderilmesine yetmedi.

İnenin boyutunun giderek büyümesi, depremzedelerin tespit edilmesi, yapılacak iane için mağduriyet oranının ölçü olarak belirlenmesi ve iane kayıtlarının tutulması büyük bir organizasyonu gerektirmekteydi. Dolayısıyla iş, mevcut komisyonun kapasitesini aşıyordu. Bunun üzerine, Şehremaneti'nde yukarıda izah edilen çalışmalar devam ederken, başkanlığını padişahın üstleneceği yeni bir iane komisyonunun kurulması fikri gündeme geldi. Komisyonun kurulma gerekçesi, toplanan yardım paralarının gerçekten mağdurlara dağıtılacağı hususunda kamuoyuna güvence vermektir.³³

Padişahın komisyonun başkanlığını üstlenmesi, deprem yardım organizasyonlarına daha bir ciddiyet kazandırdı. Zaten bilgisi ve direktifi doğrultusunda yürütülen çalışmalar belli bir program çerçevesinde yapılmaya başladı. Padişah, öncelikle komisyonda toplanan paraların makbuz karşılığında Osmanlı Bankası'na teslim edilmesini; ianede bulunan kurum veya şahısların isimleriyle bağış miktarlarını gösteren listelerin kendisine takdiminden sonra komisyonda muhafaza edilmesini; yardım paralarının kendi onayının ardından harcanmasını³⁴ ve nihayet, komisyonun işleyiş ve amacına dair bir nizamnâme hazırlanmasını istedi.³⁵

Tam ismi “İâne-i Musâbin Komisyon-ı Âlisi”³⁶ olan komisyonun ilk işi, geçici bir nizamnâme hazırlamak oldu. İki gün içinde hazırlanan metin, yedi maddeden

³² İ.HUS, M 1312/177, 20 Temmuz 1894 (16 M 1312). 3.000 lira, hemen aynı gün sadaret yaverlerinden Neşet Bey tarafından komisyona teslim edildi (*BEO.NGG.d*, nr. 685, sr. nr. 98, 20 Temmuz 1894/16 M 1312). Tıpkı ilki gibi, padişahın bu bağışı da, gazetelerle kamuoyuna duyuruldu (21 Temmuz 1894/17 M 1312, *Saadet*, nr. 3029, s. 1; 21 Temmuz 1894/17 M 1312, *Sabah*, nr. 1775, s. 1; 21 Temmuz 1894/17 M 1312, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4817, s. 1; 23 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 29, s. 358). Söz konusu bağış, kimi kaynaklarda kuruluş cinsinden belirtildi. Buna göre, padişah, kendi adına 432.000 kuruş; hanedan üyeleri adına verdiği miktarla birlikte 486.000 kuruş bağışta bulundu (Y.PRK.ML, 15/86, 21 Temmuz 1894/17 M 1312; 22 Temmuz 1894/18 M 1312, *Saadet*, nr. 3030, s. 1; 22 Temmuz 1894/18 M 1312, *Sabah*, nr. 1776, s. 1).

³³ İ.HUS, S 1312/2, 4 Ağustos 1894 (1 S 1312).

³⁴ İ.HUS, M 1312/176, 20 Temmuz 1894 (16 M 1312).

³⁵ İ.HUS, M 1312/178, 20 Temmuz 1894 (16 M 1312).

³⁶ *BEO.NGG.d*, nr. 685, sr. nr. 115, 22 Temmuz 1894 (18 M 1312); Y.MTV, 100/57.

müteşekkildi. Şehremini, nizamnâme müsveddesini önce sadarete gönderdi.³⁷ Sadaret, metin üzerinde gerekli incelemeleri yaptıktan sonra bazı hususlara yanlış anlaşılabilirliği gerekçesiyle karşı çıkarken, bazı noktalara da yetersiz kaldığı gerekçesiyle müdahale etti. Sadrazam Cevat Paşa, öncelikle ilk maddede yer alan ve beş kişiden müteşekkil olan üye sayısının sekize çıkarılmasını; ardından da yedinci maddede yer alan “muhtac-ı muavenet bir hale gelmiş olanlar” ifadesinin *yalnızca Müslümanlara yardım edileceği* şeklinde yorumlanacağı düşüncesinden hareketle “her sınıf ahali” olarak düzeltilmesini istedi. Sadrazam, ayrıca, yedinci maddenin sonuna “iane akçesinin hin-i tevzi’inde defterin mazhar-ı iane olanlara imza ettirileceği” ifadesinin ilave edilmesinin uygun olacağını belirtti. Ardından, nizamnâme, bu tavsiyeler ve öneriler doğrultusunda padişaha arz edildi. II. Abdülhamid, söz konusu önerileri değerlendirdi ve metin üzerinde bazı değişiklikler yapılmasını istedi. Buna göre, öncelikle Rum, Ermeni, Musevi ve Katolik cemaatlerinden seçilecek birer kişinin komisyon üyeliğine getirilmesini, böylece üye sayısının on ikiye çıkarılmasını; daha sonra sadrazamın önerisindeki “her sınıf ahali” yerine “memâlik-i şâhânedeki bi’l-cümle muhtacîn ve musâbîn” ifadesinin kullanılmasını ve nizamnâmeye, ileride ayrıntılı olarak değinilecek olan, ek bir madde konulmasını irade etti. Bu son madde, deprem madalyalarına ilişkindi.³⁸ Metin, üzerinde gerekli düzenlemelerin yapılmasının ardından “İâne-i Musâbin Komisyonu Nizamnâmesi” başlığı altında dönemin gazetelerinde yayımlandı.³⁹

Haftada bir gün Mabeyn-i Hümâyûn’da toplanan komisyonun başkanlığını, padişahın meşgul olduğu dönemlerde, vekâleten Sadrazam Cevat Paşa yürütmekteydi.⁴⁰ Komisyonun ikinci başkanı, Şehremini Rıdvan Paşa olurken;⁴¹ üyeliklerine⁴² Ziraat Bankası Müdürü Cemal Bey, Mahkeme-i Temyiz İstida Dairesi ikinci başkanı Şefik Bey, Meskûkât Müdürü Hacı Kamil Efendi,⁴³ Osmanlı Bankası memurlarından Vekil

³⁷ *BEONGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 10, 22 Temmuz 1894 (18 M 1312); *DÜİT*, 38/15.

³⁸ *DÜİT*, 38/15, 23 Temmuz 1894 (19 M 1312); 31 Temmuz 1894 (27 M 1312).

³⁹ 1 Ağustos 1894 (28 M 1312), *Saadet*, nr. 3040, s. 1; 1 Ağustos 1894 (28 M 1312), *Sabah*, nr. 1786, s. 1; 6 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 31, s. 381.

⁴⁰ İ. HUS, S 1312/2, 4 Ağustos 1894 (1 S 1312); *YEE.d.*, nr. 1088, vr. 49, 5 Ağustos 1894 (2 S 1312); Y.PRK.BŞK, 37/45; 7 Eylül 1894 (6 RA 1312), *Saadet*, nr. 3076, s. 1; *Sabah*, nr. 1822, s. 1; 9 Eylül 1894, *The Levant Herald*, nr. 36, s. 450; Y.PRK.ŞH, 5/42, 8 Ekim 1894 (7 R 1312).

⁴¹ *BEO.AYN.d.*, nr. 1696, s. 412, 426, 18 Ağustos 1894 (15 S 1312); 22 Ağustos 1894 (19 S 1312); nr. 1687, s. 192, 230, 23 Ağustos 1894 (20 S 1312); 19 Eylül 1894 (18 RA 1312); nr. 1697, s. 51, 14 Ekim 1894 (13 R 1312).

⁴² Nizamnâmenin birinci maddesine göre; komisyon üyeleri, Şûrâ-yı Devlet ve Maliye Nezareti’nden ikişer, Adliye Nezareti, Şehremaneti, Osmanlı Bankası memurlarından birer kişi ve diğer beşi Rum, Ermeni, Musevi ve Katolik cemaatlerinden seçilmek üzere toplam on iki kişiden oluşacaktı (Y.PRK.ŞH, 7/16, 1894/1312; Y.PRK.BŞK, 37/45, 5 Ağustos 1894/2 S 1312).

⁴³ 6 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 31, s. 378.

Efendi, Kamondo Bankası Müdürlerinden İzak Molho,⁴⁴ Ticaret Odası Başkanı Aristakis Azaryan Efendi, tüccar Apik Efendi⁴⁵ ile Şişmanoğlu Kostaki;⁴⁶ İâne-i Hastagân Komisyonu üyelerinden Şûrâ-yı Devlet üyeleri Ekrem Bey ile Menemenlizâde Abdullah Bey, Maliye Meclisi Üyesi Hacı Arif Efendi ve Şehremaneti Mektupçusu Emrullah Efendi getirildi.⁴⁷

Her aşamasını padişahın denetlediği bir çalışma mekanizmasına sahip olan ve belli bir program dâhilinde çalışan İâne-i Musâbin Komisyonu, bu yönüyle hastagân komisyonundan ayrılıyordu. Buna karşın Hastagân Komisyonu, depremden hemen sonra yaralıların belediye hastanelerine sevk edilmesi, hastanelerin tıbbî malzeme açısından eksikliklerinin giderilmesi, depremedelerin gıda ve çadır gibi gününbirlik ihtiyaçlarının karşılanması gibi acil önlemlerin alınması, yardım toplamak amacıyla iane biletlerinin bastırılması, bunların dağıtılması, yardım paralarının tek elde toplanması hususunda önemli bir rol üstlendi ve yeni bir komisyon kuruluncaya kadar ortaya çıkabilecek zaman kaybının önüne geçti. Devletin, doğal afet ve salgın gibi toplumu derinden etkileyen felaketler karşısındaki tutumunu ve hemen organize olabildiğini göstermesi bakımından varlığıyla da dikkat çeken İâne-i Hastagân Komisyonu, 10 Temmuz Depremi'nin yarattığı hasarın ve deprem mağduru sayısının tahmin edilenden büyük olması sebebiyle depremedelerle ilgili görevlerini İâne-i Musâbin Komisyonu'na devrederek aslî görevine döndü.⁴⁸

⁴⁴ Komisyonun teklifinde ve padişahın ilk iradesinde, Osmanlı Bankası Tercüman Muavini Namyas Efendi'nin adı vardı (İ.HUS, M 1312/191, 3 Ağustos 1894/30 M 1312). Ancak, Namyas Efendi'nin hasta olması nedeniyle komisyon, Kamondo Bankası müdürlerinden İzak Molho Efendi'yi önerdi (YEE.d, nr. 1088, vr. 51, 9 Ağustos 1894/6 S 1312). Bunun üzerine İzak Molho komisyon üyeliğine getirildi (İ.HUS, S 1312/34, 10 Ağustos 1894/7 S 1312). Haber, *Saadet* gazetesinin 12 Ağustos tarihli nüshasında yayımlandı (12 Ağustos 1894/9 S 1312, nr. 3050, s.1).

⁴⁵ Komisyon üyelerine dair padişaha gönderilen tezkerede, söz konusu isimlere ek olarak; Sebuhan Maksudî Efendi'nin ismi de vardı. Ancak, II. Abdülhamid, bu kişinin yerine başka bir ismin seçilmesini istedi (İ.HUS, M 1312/191, 3 Ağustos 1894/30 M 1312; Y.A.HUS, 305/24, 5 Ağustos 1894/2 S 1312). Bunun üzerine Ermeni cemaatinden Hüdaverdizâde Ohannes Efendi uygun görüldü. Ancak, padişah bu ismi de kabul etmeyerek yerine aynı cemaatin önde gelen tüccarlarından Apik Efendi'yi seçti (İ.HUS, S 1312/18, 6 Ağustos 1894/3 S 1312).

⁴⁶ Kasım ayının sonunda Kostaki Efendi'nin istifa etmesi nedeniyle, yerine tüccardan Velastari Efendi getirildi (İ.ŞE, C 1312/2, 6 Aralık 1894/7 C 1312; BEO.AYN.d, nr. 1697, s. 155, 9 Aralık 1894/10 C 1312).

⁴⁷ Y.A.HUS, 303/28, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312). Nizamnâme'ye göre, komisyonda ayrıca, Maliye Nezareti'nden görevlendirilen ve hesap işlerinden sorumlu iki memur ile birkaç kâtip de bulunacaktı (Y.PRK.ŞH, 7/16, 1894/1312). Bu çerçevede söz konusu görevlere muhasebe-i umumiyye-i maliyye merkez kalemi memurlarından Talat Bey, Nazif Bey ve Edhem Bey getirildi (7 Ekim 1894/6 R 1312, *Sabah*, nr. 1852, s. 2; 8 Ekim 1894/7 R 1312, *Saadet*, nr. 3106, s. 2).

⁴⁸ İâne-i Hastagân Komisyonu üyelerinin yeni komisyonda da yer alması, İâne-i Musâbin Komisyonu'nun yeni bir komisyon olmayıp, mevcut komisyonun yetki ve sorumluluk alanlarının genişletilmiş olabileceğini düşündürürse de; Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler, Hastagân Komisyonu'nun faaliyetlerini sürdürdüğünü gösterir. Dolayısıyla Hastagân Komisyonu üyeleri, her iki komisyonda birden görev almışlardı (İ.HUS, ZA 1312/109, 15 Mayıs 1895/20 ZA 1312; İ.ŞE, Z 1312/3, 30 Mayıs 1895/5 Z 1312).

IV.II. YARDIM PARALARI

İmparatorluğun başkentinde ve hilâfetin merkezinde halkın yaşadığı dram, hangi dinden, milletten veya cemaatten olursa olsun her kesimden insanı etkiledi. Deprem yarattığı ilk şaşkınlıktan sonra, insanlar depremden etkilenenlere organize olmayan bir biçimde ellerinden gelen yardımı yapmak istedi. Hükümet ise, o sırada elinin altında hazır bulunan hastagân komisyonunu, iane toplamakla ve gelen yardımları organize etmekle görevlendirdi. Padişahın depremedeler için bağışta bulunmasından sonra komisyona yardımlar gelmeye başladı. Komisyonun bilet gönderdiği vükelâ ile şirket ve bankalardan da bağışlar gelmekteydi. Yapılan bu ilk yardımlar gelişigüzelde. Zira, ianenin kimlerden, ne şekilde toplanacağı ve toplanan yardımların nasıl ve hangi ölçülere göre dağıtılacağı henüz belli değildi. Gelişigüzel yapılan bu bağışlara ve bunların organizasyonundaki eksikliklere rağmen, söz konusu komisyon, İâne-i Musâbin Komisyonu kuruluncaya kadar, yani on gün içinde, bastıracağı 10.000 liralık biletin 518.020 kuruşunu tahsil etmeyi başarmıştı.⁴⁹

İâne-i Musâbin Komisyonu, öncelikle hastagân komisyonundan devraldığı biletleri tahsil etti; ardından da, nizamnâmesinin üçüncü maddesine dayanarak yeni bilet bastırmak üzere harekete geçti. Musâbin Komisyonu, gerekli gördüğü takdirde bilet bastırma hakkına sahipti. Yalnız, bu biletler öncekinden farklı olarak, yani komisyonun adını taşıyan mühürle mühürlenecekti.⁵⁰ Komisyon, öncelikle Matbaa-i Osmaniyye'de 10.000 liralık bilet bastırdı.⁵¹

Padişahın himayesinde halka güvence veren bir iane komisyonunun varlığı ile insanların acıma ve yardım etme duygularını canlı tutarak depremedelerin içinde buldukları durumdan kurtarılması için bağış yapılması gerektiğini telkin eden hükümetin teşvikleri sayesinde bağışlar artmaya başladı.⁵²

Zengin-fakir herkesi etkileyen ve eşitleyen deprem, bağışta bulunanları da insanlık görevini yerine getirme noktasında eşitledi. Hükümdarlardan tüccarlara, bankerlerden din adamlarına kadar, isimlerini bir arada zikretmenin mümkün olmadığı herkes aynı listede bulundu. Avrupa hükümdarları arasında bağışta bulunan ilk isim, bilindiği gibi, Sırp Kralı Alexander'dı. Depremden yalnızca üç gün sonra yaptığı 5.000

⁴⁹ İ.HUS, M 1312/176, 20 Temmuz 1894 (16 M 1312).

⁵⁰ Y.PRK.ŞH, 7/16, 1894 (1312).

⁵¹ *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 145, 1 Ağustos 1894 (28 M 1312); *YEE.d.*, nr. 1088, vr. 46.

⁵² Nitekim, komisyonun kurulmasının ardından ilk on dört günde 1.741.360 kuruş toplandı ve kasadaki toplam para, 2.259.380 kuruşa ulaştı (Y.A.HUS, 305/80, 9 Ağustos 1894/6 S 1312).

franklık⁵³ bağışla dikkat çeken Sırp kralını, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in 5.000 marklık,⁵⁴ Avusturya İmparatoru Franz Joseph'in 6.000 franklık⁵⁵ ve Karadağ Prensi'nin 1.100 florinlik bağışları takip etti.⁵⁶ İleride ele alınacağı gibi, Alman ve Avusturya İmparatorları, ayrıca, depremde hasar gören ve kendi misyonlarını temsil eden bazı kurumlar için de yardım ettiler. II. Abdülhamid, bağışta bulunan hükümdarlara İstanbul'daki elçileri aracılığıyla memnuniyetlerini bildirdi.⁵⁷

Bağışta bulunanlar arasında şahıslardan yardım cemiyetlerine kadar pek çok isim, kurum ve kuruluş yer aldı. Nitekim, yabancı devlet adamları,⁵⁸ Osmanlı Devleti'nin hariciyesinde görevli bazı diplomatlar,⁵⁹ Rio de Jenairo'da yaşayan Müslümanlar,⁶⁰ Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa, ailesi⁶¹ ve Mısır vilayetinin önde gelenleri,⁶² Şehremini Rıdvan Paşa ve ailesi,⁶³ eski sadrazamlar,⁶⁴ memur ve halktan

⁵³ Bu miktar, Osmanlı lirasına göre 23.625 kuruştur (Y.PRK.ML, 15/86, 21 Temmuz 1894/17 M 1312; 22 Temmuz 1894/18 M 1312, *Saadet*, nr. 3030, s. 1).

⁵⁴ İ. HUS, S 1312/8, 5 Ağustos 1894 (2 S 1312); HR.MTV, 513/71, 6 Ağustos 1894; 7 Ağustos 1894 (5 S 1312), *Saadet*, nr. 3046, s. 1; HR.MTV, 699/6, 8 Ağustos 1894; Y.A.HUS, 305/72, 9 Ağustos 1894 (6 S 1312); 10 Ağustos 1894 (7 S 1312), *Saadet*, nr. 3049, s. 1; 13 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 32, s. 390, 392. Bu para, Osmanlı lirasıyla 29.091 kuruştur (Y.MTV, 102/26, 8 Ağustos 1894/5 S 1312; 11 Ağustos 1894/8 S 1312, *Saadet*, nr. 3049, s. 1; *Sabah*, nr. 1795, s. 1).

⁵⁵ Y.MTV, 102/72, 13 Ağustos 1894 (10 S 1312); 13 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 32, s. 392; Y.A.HUS, 306/29, 14 Ağustos 1894 (11 S 1312). 6.000 frank, 28.500 kuruşa tekabül etmekteydi (18 Ağustos 1894/15 S 1312, *Saadet*, nr. 3056, s. 1; 18 Ağustos 1894/15 S 1312, *Sabah*, nr. 1802, s. 1).

⁵⁶ Bu para, 100 Osmanlı lirasına denkti (HR.MTV, 513/78, 18 Ağustos 1894; 699/11, 7 Eylül 1894; *BEO.AYN.d*, nr. 1697, s. 25, 30 Eylül 1894/29 RA 1312).

⁵⁷ İ. HUS, M 1312/164, 16 Temmuz 1894 (12 M 1312); Y.PRK.SRN, 4/63, 16 Temmuz 1894 (12 M 1312); *YEE.d*, nr. 815, vr. 68, 18 Temmuz 1894 (14 M 1312); *Saadet*, nr. 3026, s. 1; *Sabah*, nr. 1772, s. 1; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4814, s. 1; 23 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 29, s. 354; İ. HUS, S 1312/8, 5 Ağustos 1894; HR.MTV, 513/71, 6 Ağustos 1894; 7 Ağustos 1894 (5 S 1312), *Saadet*, nr. 3046, s. 1; Y.A.HUS, 305/72, 9 Ağustos 1894; HR.MTV, 513/76, 14 Ağustos 1894 (11 S 1312); 513/78, 18 Ağustos 1894; 19 Ağustos 1894 (16 S 1312), *Saadet*, nr. 3057, s. 1; *Sabah*, nr. 1803, s. 1; HR.MTV, 699/11, 7 Eylül 1894.

⁵⁸ Hollanda'nın İstanbul Sefiri M. Tets van Goudrian (Y.MTV, 103/3, 20 Ağustos 1894/17 S 1312; 27 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 34, s. 417); Alman Sefiri Radowitz (Y.A.HUS, 306/100, 20 Ağustos 1894/17 S 1312; *BEO.AYN.d*, nr. 1696, s. 420, 21 Ağustos 1894/18 S 1312); Anvers Belediye Başkanı (*BEO.AYN.d*, nr. 1697, s. 137, 26 Kasım 1894/27 CA 1312; 1636, s. 45, 30 Aralık 1894/2 B 1312); Fransa Dışişleri Bakanı Hanotaux (8 Ağustos 1894/5 S 1312); Viyana bankierlerinden Nicolas Fitlbun (10 Eylül 1894/9 RA 1312, *Saadet*, nr. 3079, s. 1; 17 Eylül 1894, *The Levant Herald*, nr. 37, s. 459); Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Halep Konsolosu (14 Eylül 1894/13 RA 1312, *Sabah*, nr. 1829, s. 2) ianede bulunan yabancılardan yalnızca birkaçıydı.

⁵⁹ Marsilya Konsolosu Mavroyeni Bey (Y.MTV, 104/6, 3 Eylül 1894/2 RA 1312; 10 Eylül 1894/9 RA 1312, *Saadet*, nr. 3079, s. 1; 17 Eylül 1894, *The Levant Herald*, nr. 37, s. 457); Stockholm Başkonsolosu Simon Sacks (HR.MTV, 513/69, 23 Ağustos 1894; 29 Ağustos 1894/26 S 1312, *Saadet*, nr. 3067, s. 1); Stuttgart Fahri Konsolosu (HR.MTV, 514/11, 31 Ekim 1894).

⁶⁰ HR.MTV, 699/45 (28 Ocak 1895); 5 Nisan 1895 (10 L 1312), *Sabah*, nr. 2033, s. 1. *Sabah*'ın haberine göre, Bombay'daki Müslümanlar da İstanbul depremezdeleri için bir komisyon kurarak bağış topladı (22 Eylül 1894/21 RA 1312, *Sabah*, nr. 1837, s. 2).

⁶¹ Y.PRK.ML, 15/86, 21 Temmuz 1894 (17 M 1312); 22 Temmuz 1894 (18 M 1312), *Saadet*, nr. 3030, s. 1; *Sabah*, nr. 1776, s. 1; Y.MTV, 100/78, 24 Temmuz 1894 (20 M 1312); 26 Temmuz 1894 (22 M 1312), *Saadet*, nr. 3034, s. 1; 22 Ağustos 1894 (19 S 1312), *Saadet*, nr. 3060, s. 1.

⁶² 30 Ağustos 1894 (27 S 1312), *Sabah*, nr. 1814, s. 2; 3 Eylül 1894 (2 RA 1312), *Saadet*, nr. 3073, s. 3.

⁶³ 9 Ekim 1894 (8 R 1312), *Saadet*, nr. 3107, s. 1; 15 Ekim 1894, *The Levant Herald*, nr. 41, s. 505; 5 Nisan 1895 (10 L 1312), *Sabah*, nr. 2033, s. 1; 8 Nisan 1895, *The Levant Herald*, nr. 14, s. 465.

⁶⁴ Y.MTV, 102/26, 8 Ağustos 1894 (5 S 1312); Y.MTV, 102/72, 13 Ağustos 1894 (10 S 1312); 9 Ağustos 1894 (6 S 1312), *Saadet*, nr. 3047, s. 1; 11 Ağustos 1894 (8 S 1312), *Saadet*, nr. 3049, s. 1; 18 Ağustos 1894 (15 S 1312), *Saadet*, nr. 3056, s. 1.

kişiler değişen oranlarda bağışlar yaptı.⁶⁵ Bununla beraber imtiyazlı yabancı şirketler ya da bankalar⁶⁶ ile Avrupa'nın önde gelen şirketleri,⁶⁷ sivil toplum kuruluşları,⁶⁸ Mason locası⁶⁹ ve dinî kurumlar bağışta bulundu.⁷⁰

İstanbul'da, bu çalışmalar sürerken; Anvers,⁷¹ Belgrad,⁷² Berlin,⁷³ Brüksel,⁷⁴ Dresden,⁷⁵ Hamburg,⁷⁶ Londra⁷⁷ ve Paris⁷⁸ gibi Avrupa'nın önemli şehirlerinde de yardım komisyonları kuruldu. İstanbul felaketzedelerine yardım etme konusunda Avrupa'ya göre daha geç harekete geçen Amerika'da yardım toplama kampanyaları Osmanlı Devleti'nin Washington Sefiri Mavroyeni Bey'in girişimleri sonucu başladı. Başkent Washington hariç,⁷⁹ Amerika'nın ticaret merkezleri konumunda olan Chicago, San Fransisko ve New York'ta iane komisyonları kuruldu.⁸⁰ Yardım kampanyası düzenleyenler arasında, yabancı devletlerin Osmanlı topraklarında bulunan kurumları da vardı ve ileride bahsedilecek olan bu kurumlar, afetzedeler için öncelikle Osmanlı Devleti'nde yaşayan vatandaşlarından bağış toplamayı hedefledi.

⁶⁵ Y.MTV, 100/66, 23 Temmuz 1894 (19 M 1312); 101/14, 26 Temmuz 1894 (22 M 1312); 102/21, 7 Ağustos 1894 (4 S 1312); 103/13, 21 Ağustos 1894 (18 S 1312); 28 Temmuz 1894 (24 M 1312), *Saadet*, nr. 3036, s. 1; 12 Ağustos 1894 (9 S 1312), *Saadet*, nr. 3050, s. 1; 22 Ağustos 1894 (19 S 1312), *Saadet*, nr. 3060, s. 1; 27 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 34, s. 417; 1 Eylül 1894 (29 S 1312), *Saadet*, nr. 3070, s. 3; 12 Eylül 1894 (11 RA 1312), *Saadet*, nr. 3081, s. 1.

⁶⁶ Dersaadet Su Kumpanyası (Y.A.HUS, 304/54, 30 Temmuz 1894/26 M 1312; *BEO.AYN.d.* nr. 1696, s. 389, 30 Temmuz 1894/26 M 1312); Fenerler İdaresi (Y.A.HUS, 304/32, 28 Temmuz 1894/24 M 1312); Osmanlı Bankası'nın yurtiçi ve yurtdışındaki şubeleri (29 Ağustos 1894/27 S 1312, *Sabah*, nr. 1814, s. 2; 3 Eylül 1894, *The Levant Herald*, nr. 35, s. 425); Crédit Lyonnais (Y.A.HUS, 303/104, 24 Temmuz 1894/20 M 1312; 17 Ağustos 1894/14 S 1312, *Saadet*, nr. 3055, s. 2; 17 Ağustos 1894/14 S 1312, *Sabah*, nr. 1801, s. 1); Deutsche Bank'ın İstanbul Şubesi (20 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 33, s. 405).

⁶⁷ Hedmann Alman Fişenk Fabrikası (Y.MTV, 101/73, 1 Ağustos 1894/28 M 1312; 6 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 31, s. 381); Lloyd Kumpanyası (9 Ekim 1894/8 R 1312, *Saadet*, nr. 3107, s. 1); Krupp ve Mauser Fabrikası (Y.MTV, 101/73, 1 Ağustos 1894/28 M 1312; 6 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 31, s. 381) gibi.

⁶⁸ Siècle d'Orient (Y.A.HUS, 303/63, 21 Temmuz 1894/17 M 1312; *BEO.AYN.d.* nr. 1687, s. 123, 21 Temmuz 1894/17 M 1312); Sırbistan Kızılhaçı (12 Ağustos 1894/9 S 1312, *Saadet*, nr. 3050, s. 1; 13 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 32, s. 392); Caritas Yardımseverler Cemiyeti (HR.MTV, 513/87, 25 Ağustos 1894/22 S 1312); Balat'taki Aios Vassilos Rum Yardımseverler Cemiyeti (17 Eylül 1894, *The Levant Herald*, nr. 37, s. 457) bunlardan birkaçıdır.

⁶⁹ 7 Ocak 1895, *The Levant Herald*, nr. 1, s. 5.

⁷⁰ Bulgar Eksarhlığı'nın bağışı için bkz. Y.MTV, 101/14, 26 Temmuz 1894 (22 M 1312); 28 Temmuz 1894 (24 M 1312), *Saadet*, nr. 3036, s. 1.

⁷¹ 16 Eylül 1894 (15 RA 1312), *Sabah*, nr. 1831, s. 2. Komisyon, şenlikler tertip ederek iane topladı (11 Aralık 1894/12 C 1312, *Saadet*, nr. 3171, s. 1; HR.MTV, 699/44, 23 Ocak 1895; 514/35, 23 Ocak 1895).

⁷² *YEE.d.* nr. 815, vr. 68, 19 Temmuz 1894; 25 Temmuz 1894 (21 M 1312), *Sabah*, nr. 1779, s. 1.

⁷³ HR.MTV, 513/66, 24 Temmuz 1894; 699/3.

⁷⁴ HR.MTV, 699/9, 20 Ağustos 1894; 513/79, 11 Ağustos 1894; 22 Ağustos 1894.

⁷⁵ HR.MTV, 699/26, 3 Kasım 1894.

⁷⁶ HR.MTV, 699/8, 12 Ağustos 1894.

⁷⁷ 23 Temmuz 1894 (19 M 1312), *Saadet*, nr. 3031, s. 1; , *Sabah*, nr. 1777, s. 2.

⁷⁸ Paris İane Komisyonu, *Ajans Fournier*, *Figaro* ve *Gaulois* gazeteleri tarafından ve onların himayesinde kurulur (HR.MTV, 513/60, 20 Temmuz 1894; 699/1; 21 Temmuz 1894/17 M 1312, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4817, s. 2; Y.A.HUS, 303/70, 22 Temmuz 1894; 23 Temmuz 1894 (19 M 1312), *Saadet*, nr. 3031, s. 1; *Sabah*, nr. 1777, s. 2; *The Levant Herald*, nr. 29, s. 354).

⁷⁹ Mavroyeni Bey, Washington'un bir ticaret merkezi olmadığına işaret ederek komisyon kurulmasına gerek olmadığını belirtir (HR.MTV, 699/10, 30 Ekim 1894).

⁸⁰ HR.MTV, 699/12, 9 Eylül 1894; 699/13, 17 Eylül 1894; 699/18, 2 Ekim 1894; Y.A.HUS, 310/86, 16 Ekim 1894 (15 R 1312). Mavroyeni Bey, Boston'un iane toplamaya uygun olduğunu söylese de (Y.A.HUS, 310/47, 10 Ekim 1894/9 R 1312), bu şehirde bir komisyon kurulmaz.

Yurtdışında açılan bu komisyonların başkanlıklarını kurdukları ülkenin yahut şehrin önde gelen isimleri;⁸¹ birkaçının fahri başkanlıklarını da Osmanlı hariciyesinde görevli diplomatlar üstlendi.⁸² Bununla beraber, bazı iane komisyonları, basının himayesindeydi. New York'ta yayımlanan *Christian Herald* gazetesi, imtiyaz sahibi Louis Klopsch'ın başkanlığında bir yardım kampanyası başlattı.⁸³ Londra hariç olmak üzere,⁸⁴ Avrupa'nın diğer şehirlerinde ve ABD'de düzenlenen kampanyalardan elde edilen paralar, İstanbul'daki musâbin komisyonuna gönderildi.⁸⁵ Öte yandan yurtdışında toplanan bu bağışlar ile bağışçıları gösteren listeler, iane toplayan kurum yahut makamın adıyla yerli⁸⁶ ve yabancı basında neşredildi.⁸⁷

Yabancı devletler tarafından organize edilen ve kurulan iane komisyonları dışında, Osmanlı Devleti'nin yurtdışındaki temsilcilikleri de bağış topladı. Nitekim, haberin duyulmasının ardından Müslüman halk başta olmak üzere, her dinden ve milletten yardımseverler, elçiliklere müracaat ederek bağışlarda bulundu. Osmanlı elçileri ile şehbenderleri, halkın bu teveccühü üzerine Bâbîâli'ye müracaat ederek iane sandığı açmak istedi. Osmanlı Devleti'nin özellikle yurtdışındaki imajına önem veren bir padişah olan II. Abdülhamid,⁸⁸ devletin, dileniyor görüntüsü vermemek ve onurunu korumak saikiyle bu talepleri reddetti. Padişah, iane için halkı teşvik edilebileceklerini sefir ve şehbenderlere ilettiler.⁸⁹ Dolayısıyla, Osmanlı hariciyesi, Avrupa ve Amerika'da yardım komisyonları kurulmasını teşvik etmek, buralardaki komisyonlarda fahri olarak

⁸¹ Belgrad İane Komisyonu, Belgrad Metropolidi Mihail'in (*YEE.d*, nr. 815, vr. 68, 19 Temmuz 1894; 25 Temmuz 1894/21 M 1312, *Sabah*, nr. 1779, s. 1); Berlin Komisyonu Berlin Şehremini'nin (*BEO.AYN.d*, nr. 1697, s. 65, 22 Ekim 1894/21 R 1312); Paris İane Komisyonu, Fransa'nın eski İstanbul Sefiri Marquies de Noailles'in (HR.MTV, 513/60, 20 Temmuz 1894; 699/1, 20 Temmuz 1894; Y.A.HUS, 303/70, 22 Temmuz 1894; 29 Temmuz 1894/25 M 1312, *Sabah*, nr. 1783, s. 1); New York'taki komisyon New York Ticaret Odası başkanının (HR. MTV, 699/18, 2 Ekim 1894) başkanlığında kuruldu.

⁸² Osmanlı Devleti'nin Brüksel Sefiri Kara Todori Paşa, Anvers'te açılan komisyonun (16 Eylül 1894/15 RA 1312, *Sabah*, nr. 1831, s. 2); Paris Maslahatgüzarı Misak Efendi, Paris Komisyonunun fahri başkanıydı (HR.MTV, 513/60, 20 Temmuz 1894; 699/1; Y.A.HUS, 303/70).

⁸³ HR.MTV, 699/22, 23 Ekim 1894.

⁸⁴ Bkz. *Kurumların ve Şahısların Yaptığı Şartlı Yardımlar*.

⁸⁵ Yurtdışından gönderilen evrak arasında iane listeleri de vardı. Bu listeler ve gönderilen paralar hakkında bkz. HR.MTV, 699/14, 24 Eylül 1894; 699/15, 25 Eylül 1894; 699/19, 6 Ekim 1894; 699/23, 28 Ekim 1894; 699/29, 21 Kasım 1894; 699/39, 2 Ocak 1895; 699/40, 3 Ocak 1895; 699/45, 28 Ocak 1895; 699/47, 6 Şubat 1895.

⁸⁶ 10 Ağustos 1894 (7 S 1312), *Sabah*, nr. 1794, s. 2; 17 Ağustos 1894 (14 S 1312), *Saadet*, nr. 3055, s. 2; *Sabah*, nr. 1801, s. 1; 6 Eylül 1894 (5 RA 1312), *Sabah*, nr. 1821, s. 2.

⁸⁷ HR.MTV, 513/58, 19 Temmuz 1894; 23 Temmuz 1894 (19 M 1312), *Saadet*, nr. 3031, s. 1; *Sabah*, nr. 1777, s. 2; 24 Temmuz 1894 (20 M 1312), *Sabah*, nr. 1778, s. 1; 25 Temmuz 1894 (21 M 1312), *Sabah*, nr. 1779, s. 1. Avrupa'da İstanbul depremedeleri için iane kampanyaları başlatan gazetelerden Fransa'da çıkan *Figaro* ve *Gaulois* gazeteleri ile New York'ta yayımlanan *Christian Herald* gazetesi de kendi kampanyalarına katılanların isimlerini neşretti. *Figaro* gazetesinde yayımlanan iane listesi hakkındaki haber için bkz. 17 Ağustos 1894 (14 S 1312), *Sabah*, nr. 1801, s. 2.

⁸⁸ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, İstanbul 2002, s. 141-155.

⁸⁹ İ.HUS, M 1312/86, 24 Temmuz 1894 (20 M 1312). Brüksel Sefiri'nin iane komisyonu kurma talebinin (HR.MTV, 697/40, 19 Temmuz 1894) irade doğrultusunda reddedilmiş olması (HR.MTV, 513/58, 19 Temmuz 1894), bu yönde daha önce de irade olduğunu gösterir. Petersburg elçisiyle (HR.MTV, 513/72, 7 Ağustos 1894) Batum (HR.MTV, 513/61, 21 Temmuz 1894; 699/2) ve Tiflis Şehbenderlerinin izin talepleri de benzer şekilde reddedildi (HR.MTV, 513/77, 16 Ağustos 1894).

görev almak, sosyal bazı etkinlikleri desteklemek⁹⁰ ve yapılan bağışları İstanbul'daki İâne-i Musâbin Komisyonu'na göndermek⁹¹ dışında bağış toplamada aktif bir rol almadı.

İstanbul ve yurtdışında bu bağışlar toplanırken, Osmanlı coğrafyasında yaşayan halk da, depremzedelere kayıtsız kalmadı. Nitekim, depremin üzerinden beş gün geçmeden İzmir'de bir iane komisyonu kuruldu.⁹² Bunu, diğer vilayet, sancak ve kazalarda önde gelen isimlerin kurduğu komisyonlar izledi.⁹³ Bunlar, İâne-i Musabin Komisyonu'nun birer şubesi konumundaydı⁹⁴ ve merkezden talep ettikleri biletleri⁹⁵ halka arz ederek karşılığında yardım topluyorlardı. Toplanan bağışlar, kimi zaman sancaklarda kurulan komisyonlar, kimi zaman da vilayetteki komisyonlar tarafından peyderpey İâne-i Musâbin Komisyonu'na gönderildi. Bolu ve İzmir Sancakları,⁹⁶ Adana, Aydın, Bağdat, Basra, Halep, Kastamonu, Kosova ve Manastır Vilayetleri'nde açılan iane komisyonları gönderdikleri yüklü bağışlarla dikkat çeken taşradaki birkaç

⁹⁰ Nitekim, Venedik'te depremzedeler yararına verilen konser, Venedik Şehbenderi Lokadis Efendi'nin teşvikleri sonucu gerçekleşmişti (21 Ağustos 1894/18 S 1312, *Sabah*, nr. 1805, s. 1).

⁹¹ HR.MTV, 699/14, 24 Eylül 1894; 514/7, 22 Ekim 1894.

⁹² İ.HUS, M 1312/189, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1699, s. 278.

⁹³ Biga Sancağı İane Komisyonu, Kaymakam Muhlis Bey'in başkanlığında kurulurken; üyeliklerine Bidayet Mahkemesi Başkanı Mehmet Nuri, Belde Müftüsü Hüseyin, Mal Müdürü Osman Nuri, Tahrirat Kâtibi Ali Rıza, Belediye Başkanı Hüseyin Efendiler getirildi (23 Temmuz 1894/19 M 1312, *Sabah*, nr. 1777, s. 2). Adana İane Komisyonu'nun Redif Fırkası Kumandanı Ferik Emin Paşa başkanlığında kurulduğu ve komisyonun diğer üyeleri hakkında bkz. 23 Ağustos 1894 (20 S 1312), *Saadet*, nr. 3061, s. 1. Lefkoşa'da Osmanlı Bankası Şube Müdürü Savaşyan Karabet Efendi aracılığıyla bir komisyon kurulduğu gibi, Müftü Efendi'nin başkanlığında da bir iane komisyonu kurulduğu hakkında bkz. 24 Ağustos 1894 (21 S 1312), *Sabah*, nr. 1808, s. 2. Drama'da eşraftan Raif Efendi'nin başkanlığında sancağın önde gelenlerinden müteşekkil bir iane komisyonu olduğu hakkında bkz. 14 Ekim 1894 (13 R 1312), *Sabah*, nr. 1859, s. 2; 15 Ekim 1894 (14 R 1312), *Saadet*, nr. 3113, s. 1.

⁹⁴ Nitekim, II. Abdülhamid, Aydın Valisi Hasan Fehmi Paşa'nın İzmir'de kurmak istediği iane komisyonunun Şehremaneti'ndeki komisyona bağlı olarak faaliyet göstermesine izin verdi (İ.HUS, M 1312/189, 15 Temmuz 1894/11 M 1312; *BEO.AYN.d.*, nr. 1699, s. 278). Öte yandan Adalar'da deprem mağduru halka yardım etmek amacıyla kurulan Adalar iane komisyonunun (5 Ekim 1894/4 R 1312, *Saadet*, nr. 3103, s. 2; 8 Ekim 1894, *The Levant Herald*, nr. 40, s. 493), Şehremaneti'nden ayrı olarak bilet bastırıp dağıtma talebi, komisyonun Şehremaneti'ne bağlı olması nedeniyle reddedildi (Y.MTV, 100/39, 19 Temmuz 1894/15 M 1312; 21 Temmuz 1894/17 M 1312).

⁹⁵ *BEO.AYN.d.*, nr. 1696, s. 398, 6 Ağustos 1894 (3 S 1312); 22 Ağustos 1894 (19 S 1312), *Saadet*, nr. 3060, s. 2; 28 Ağustos 1894 (25 S 1312), *Saadet*, nr. 3066, s. 2; *Sabah*, nr. 1812, s. 2; 26 Eylül 1894 (25 RA 1312), *Saadet*, nr. 3095, s. 2; *Sabah*, nr. 1841, s. 3.

⁹⁶ Bolu Sancağı İane Komisyonu'ndan 4. defa 2.000 kuruş ve Mardin Sancağı İane Komisyonu'ndan 2. defa 17.016 kuruş için bkz. Y.MTV, 106/117, 22 Ekim 1894 (21 R 1312).

komisyonda.⁹⁷ Komisyonlarda toplanan bu bağışlar, tıpkı yurtdışında toplananlarda olduğu gibi, İstanbul basını ile yerel gazetelerde yayımlandı.⁹⁸

İâne-i Musâbin Komisyonu'na elden teslim edilen ianeler dışındaki bağışlar, çoğunlukla Osmanlı Bankası'nın şubeleri,⁹⁹ sefirler¹⁰⁰ ve diğer bankalar,¹⁰¹ postaneler¹⁰² ve İdare-i Mahsûsa vasıtasıyla komisyona ulaştırıldı.¹⁰³ Hastagân Komisyonu döneminde yurtdışından gelenler de dâhil olmak üzere, bağışta bulunan şahısların ve kurumların tamamına,¹⁰⁴ musâbin komisyonunun kurulmasından sonra ise, yalnızca vilayet, sancak ve kazalardan gelen bağışlar ile İstanbul'dan yapılan bağışlara karşılık iane bileti gönderilirken,¹⁰⁵ yurtdışından gelen ianeye karşılık makbuz ilmuhaberi verildi.¹⁰⁶

Nizamnâme çerçevesinde,¹⁰⁷ komisyona ulaştıkça iane defterine kaydı yapılan bağışlar,¹⁰⁸ Şehremaneti veznesinde biriktirilip Osmanlı Bankası'na yatırılıyordu.¹⁰⁹

⁹⁷ Adana Vilayeti'nden 4. defa gönderilen 4.935 kuruş için bkz. 2 Aralık 1895 (15 C 1313), *Sabah*, nr. 2274, s. 1; Aydın Vilayeti'nden İzmir İane Komisyonu'ndan 1.200 lira, diğer sancak ve kazalardan bağışlanan 1.000 lira hakkında bkz. 8 Ağustos 1894 (5 S 1312), *Saadet*, nr. 3046, s. 3; *Sabah*, nr. 1792, s. 2; Bağdat İane Komisyonu'ndan gönderilen 108.000 kuruş hakkında bkz. 27 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 34, s. 417; Basra Vilayeti'nden 3. defa gönderilen 21.350 kuruş için bkz. 4 Kasım 1894 (5 CA 1312), *Sabah*, nr. 1881, s. 2; Halep Vilayeti İane Komisyonu'ndan gönderilen 48.276 kuruş için bkz. Y.MTV, 103/3, 20 Ağustos 1894 (17 S 1312); 27 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 34, s. 417; Kastamonu Vilayeti İane Komisyonu'ndan 2. defa 20.000 kuruş bkz. Y.MTV, 106/117, 22 Ekim 1894 (21 R 1312); Kosova Vilayeti'nden gönderilen 62.269 kuruş için bkz. 6 Kasım 1894 (7 CA 1312), *Saadet*, nr. 3136, s. 2; Manastır Vilayeti'nden 3. defa 123.795 kuruş 5 para için bkz. 25 Ekim 1894 (24 R 1312), *Saadet*, nr. 3123, s. 1.

⁹⁸ İzmir İane Komisyonu'na iane veren bağışçıların isimleri ve bağış miktarı hakkında bkz. 22 Ağustos 1894 (19 S 1312), *Saadet*, nr. 3060, s. 2. İzmir'deki komisyonunda 300 liranın toplandığı haberi İzmir'de çıkan Rum gazetelerinde (28 Temmuz 1894/24 M 1312, *Saadet*, nr. 3036, s. 2); Halep'te toplanan yardımlar yerel gazetelerden *Fırat* gazetesinde (7 Eylül 1894/6 RA 1312, *Saadet*, nr. 3076, s. 3); Port Said'de toplanan miktarın 12.660 kuruşa ulaştığı haberi, mahalli gazetelerden *El-Müeyyed*'de (3 Eylül 1894/2 RA 1312, *Saadet*, nr. 3073, s. 3); Beyrut'un kazalarında toplanan bağışlar Beyrut gazetelerinde neşredildi (27 Eylül 1894/26 RA 1312, *Saadet*, nr. 3096, s. 2; 29 Eylül 1894/28 RA 1312, *Sabah*, nr. 1844, s. 3).

⁹⁹ Y.PRK.BŞK, 37/16, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312); HR.MTV, 513/55, 22 Temmuz 1894; Y.MTV, 101/48, 30 Temmuz 1894 (26 M 1312); Y.A.HUS, 305/45, 7 Ağustos 1894 (4 S 1312); HR.MTV, 513/73, 11 Ağustos 1894; Y.PRK.BŞK, 37/46, 15 Ağustos 1894 (12 S 1312); 16 Ağustos 1894 (14 S 1312), *Sabah*, nr. 1801, s. 1; İ.HUS, S 1312/59, 19 Ağustos 1894 (16 S 1312); HR.MTV, 699/19, 6 Ekim 1894; İ.HUS, CA 1312/24, 7 Kasım 1894 (8 CA 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1697, s. 123, 20 Kasım 1894 (21 CA 1312); 3 Aralık 1894 (4 C 1312), *Saadet*, nr. 3163, s. 1.

¹⁰⁰ 28 Ağustos 1894 (25 S 1312), *Saadet*, nr. 3066, s. 2; 12 Eylül 1894 (11 RA 1312), *Sabah*, nr. 1827, s. 2; *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 242, 27 Eylül 1894 (26 RA 1312); İ. HUS, R 1312/1, 14 Ekim 1894 (13 R 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1697, s. 48, 53, 65, 22 Ekim 1894 (21 R 1312); HR.MTV, 514/12, 1 Kasım 1894; 4 Kasım 1894 (5 CA 1312), *Sabah*, nr. 1881, s. 2; *BEO.AYN.d.*, nr. 1697, s. 127, 22 Kasım 1894 (23 CA 1312).

¹⁰¹ Rio de Jenario'daki Müslümanların yaptığı bağış, Cr dit Lyonnais aracılığıyla gönderildi (HR.MTV, 699/45, 28 Ocak 1895).

¹⁰² 25 Ocak 1895 (28 B 1312), *Sabah*, nr. 1963, s. 1; HR.MTV, 699/34, 5 Aralık 1894; 699/37, 27 Aralık 1894; 12 Temmuz 1894 (19 M 1313), *Sabah*, nr. 2131, s. 1.

¹⁰³ *BEO.AYN.d.*, nr. 1697, s. 85, 29 Ekim 1894 (28 R 1312); nr. 1697, s. 314, 26 Nisan 1895 (30 L 1312).

¹⁰⁴ Örneğin; Sırp Kralı'nın yaptığı bağış karşılığında bilet kesildi ve çıkan irade doğrultusunda bunların Sırbistan Sefareti aracılığıyla hükümdara teslim edilmesini istendi (İ.HUS, M 1312/164, 16 Temmuz 1894/12 M 1312).

¹⁰⁵ Y.A.HUS, 304/32, 28 Temmuz 1894 (24 M 1312); 304/54, 30 Temmuz 1894 (26 M 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1696, s. 404, 11 Ağustos 1894 (8 S 1312); nr. 1696, s. 428, 23 Ağustos 1894 (20 S 1312).

¹⁰⁶ HR.MTV, 513/73, 11 Ağustos 1894; 513/81, 23 Ağustos 1894; *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 215, 25 Ağustos 1894 (22 S 1312); HR.MTV, 513/92, 15 Eylül 1894; 514/2, 7 Ekim 1894; 514/7, 22 Ekim 1894; 514/12, 1 Kasım 1894; 514/15, 6 Kasım 1894; *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 427; HR.MTV, 514/31, 8 Ocak 1895; *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 603, 21 Ocak 1895 (24 B 1312).

¹⁰⁷ Y.PRK.ŞH, 7/16, 1894 (1312).

Bankadan alınan çek ise, komisyon kasasında muhafaza ediliyordu. Komisyon, hazırladığı haftalık gelir-gider çizelgelerini her Perşembe Şehremini aracılığıyla sadrazama ve o da padişaha takdim ediyordu.¹¹⁰ Bağışçıların isimleri ve bağış miktarına dair listeler de, padişaha ve gazetelerde neşredilmek üzere Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmekteydi.¹¹¹ İane listeleri, İstanbul basınında düzenli olarak yayımlandı.¹¹² Böylece bağışta bulunanlar, yapılanları denetleyebildi.¹¹³

Basın, iane toplama sürecinde de çok önemli bir rol üstlendi. Nitekim, bir yandan halkın durumunu tasvir edip Müslim-gayrimüslim herkesi yardım etmeye çağırırken,¹¹⁴ diğer yandan da bağışçılara ait isim ve iane listelerini yayımladı. Gerçi, iane listelerinin yayımlanması İâne-i Musâbin Komisyonu Nizamnâmesi'nin beşinci maddesi gereği idi¹¹⁵ ve listeler tebligat-ı resmiyye sütunlarında yer alıyordu. Ancak, basında bağışçılara ve yapılan bağış miktarına dair yer alan haberler yalnızca hükümetin ve komisyonun yayımlamasını istediği listeler değildi. Basın, kendi haber kaynaklarından elde ettiği bu yöndeki bilgileri de yayımlıyordu. Nitekim, yurtdışında düzenlenen kampanyalar, yurtiçinde açılan iane sandıklarına ve toplanan ianelere dair yabancı ve yerel basında çıkan haberleri de iktibas etti.¹¹⁶ Basın, iane listelerini yayımlamayı 1896 yılının başlarına kadar sürdürdü.¹¹⁷ Basın, padişahın isteği

¹⁰⁸ *BEO.AYN.d.*, nr. 1649, s. 227, 22 Temmuz 1894 (18 M 1312); *Sabah*, nr. 1776, s. 1.

¹⁰⁹ *BEO.AYN.d.*, nr. 1697, s. 15, 24 Eylül 1894 (23 RA 1312); *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 151, 2 Ağustos 1894 (29 M 1312).

¹¹⁰ Y.A.HUS, 305/80, 10 Ağustos 1894 (7 S 1312); *YEE.d.*, nr. 1088, vr. 51; Y.A.HUS, 306/69, 17 Ağustos 1894 (14 S 1312); 307/27, 23 Ağustos 1894 (20 S 1312); *YEE.d.*, nr. 1088, vr. 61, 31 Ağustos 1894 (28 S 1312).

¹¹¹ Y.MTV, 100/57, 22 Temmuz 1894 (18 M 1312); 100/66, 23 Temmuz 1894 (19 M 1312); 100/78, 24 Temmuz 1894 (20 M 1312); 101/4, 25 Temmuz 1894 (21 M 1312); 101/14, 26 Temmuz 1894 (22 M 1312); 101/53, 30 Temmuz 1894 (26 M 1312); 101/73, 1 Ağustos 1894 (28 M 1312); 102/46, 9 Ağustos 1894 (6 S 1312); 102/72, 13 Ağustos 1894 (10 S 1312); 103/3, 20 Ağustos 1894 (17 S 1312); Y.PRK.ŞH, 5/42, 22 Eylül 1894 (21 RA 1312); Y.MTV, 106/83, 18 Ekim 1894 (17 R 1312); 106/117, 22 Ekim 1894 (21 R 1312).

¹¹² 25 Temmuz 1894 (21 M 1312), *Saadet*, nr. 3033, s. 1; *Sabah*, nr. 1779, s. 1; 26 Temmuz 1894 (22 M 1312), *Saadet*, nr. 3034, s. 1; *Sabah*, nr. 1780, s. 1; 27 Temmuz 1894 (23 M 1312), *Saadet*, nr. 3035, s. 1; *Sabah*, nr. 1781, s. 1; 4 Ağustos 1894 (1 S 1312), *Saadet*, nr. 3043, s. 1; *Sabah*, nr. 1789, s. 1; 30 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 30, s. 369; 13 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 32, s. 392; 20 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 33, s. 405.

¹¹³ Nitekim, Teftiş-i Askerî Komisyonu üyelerinden Ferik Fazlı Paşa'nın bağışı, Dâhiliye Nezareti'nden gazetelere gönderilen iane listelerinde olmasına rağmen gazetelerde neşredilmedi. Şehremaneti, bunun üzerine listenin tashihi istedi (*BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 217, 25 Ağustos 1894/22 S 1312; *BEO.AYN.d.*, nr. 1650, s. 53, 28 Ağustos 1894/25 S 1312). Bu hata, muhtemelen Fazlı Paşa'nın durumu fark ederek komisyona müracaat etmesi sonucu anlaşılmıştı.

¹¹⁴ Örneğin; *Sabah* gazetesi, 18 Temmuz tarihli nüshasında, muhtaçlar ve acizler yararına bağışta bulunmanın Müslümanlara farz olduğunu, hali vakti yerinde olanların bağış yapmada birbiriyle yarışacağını ümit ettiğini belirtti (18 Temmuz 1894/14 M 1312, nr. 1772, s. 1). Gazete, birkaç gün sonraki nüshasında, benzer temennilerde bulunarak halkı yardım için teşvik etti (22 Temmuz 1894/18 M 1312, *Sabah*, nr. 1776, s. 1).

¹¹⁵ Y.PRK.ŞH, 7/16, 1894 (1312).

¹¹⁶ 17 Ağustos 1894 (14 S 1312), *Saadet*, nr. 3055, s. 2; *Sabah*, nr. 1801, s. 1; 27 Eylül 1894 (26 RA 1312), *Saadet*, nr. 3096, s. 2; 29 Eylül 1894 (28 RA 1312), *Sabah*, nr. 1844, s. 3.

¹¹⁷ Gazetelerde neşredildiğini tespit ettiğimiz son liste, 13 Ocak 1896 tarihidir (28 B 1313, *Sabah*, nr. 2316, s. 1).

doğrultusunda¹¹⁸ yurtdışında yapılan bu yardımlara karşılık Türk halkının minnettarlığını ifade eden teşekkür yazılarına da yer verdi.¹¹⁹ Bunun yanı sıra yardım toplamak amacıyla düzenlenen etkinlikler de matbuatta yer aldı.

Yurtiçinde ve yurtdışında, yardım etme duygusunu dinç tutarak insanların düzenlenen kampanyaları sahiplenmesini sağlamak amacıyla ve elde edilen gelirlerin çoğu zaman sembolik olduğu bazı sosyal etkinlikler yapıldı. Yurtdışında kurulan komisyonlardan bazıları, sosyal etkinliklerin ve eğlencelerin organize edilmesinden sorumlu olmak üzere alt komisyonlar kurdu.¹²⁰ Bunun yanı sıra tek amacı etkinliklerle bağış toplamak olan bazı komisyonlar¹²¹ ile komisyonlardan bağımsız olarak eğlence düzenleyen kurumlar yahut şahıslar da vardı.¹²² Bu çerçevede Avrupa'nın birçok şehrinde balolar, tiyatro oyunları ve konserler düzenlendi.¹²³

İstanbul'da ve ülkenin diğer yerlerinde de konser, tiyatro ve yarışma gibi birtakım etkinliklerin yapılması gündeme geldi. Esasen doğal afet ya da herhangi başka bir nedenle para toplamak için bu tür etkinlikler yapmak dünyada olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de oldukça yaygındı.¹²⁴ Benzer etkinlikler şimdi depremzedeler¹²⁵ ile

¹¹⁸ II. Abdülhamid, Avrupa ve Amerika'da ianede bulunanların insaniyet gösterisi karşısında Türk halkının memnuniyetini ve minnettarlığını belirten yazıların basında yer almasını istemişti (İ.HUS, S 1312/1, 4 Ağustos 1894/1 S 1312).

¹¹⁹ 6 Ağustos 1894 (3 S 1312), *Saadet*, nr. 3044, s. 1; *Sabah*, nr. 1790, s. 1; 7 Ağustos 1894 (4 S 1312), *Saadet* nr. 3045, s. 1; 16 Ağustos 1894 (13 S 1312), *Sabah*, nr. 1800, s. 1.

¹²⁰ Örneğin, Paris'teki yardım komisyonu, iane toplamaktan ve eğlence organize etmekten sorumlu olmak üzere iki alt komiteden oluşmaktaydı (29 Temmuz 1894/25 M 1312, *Saadet*, nr. 3037, s. 1; 29 Temmuz 1894/25 M 1312, *Sabah*, nr. 1783, s. 1; 30 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 30, s. 366).

¹²¹ Peşte'de, bu amaçla bir komisyon kuruldu. Komisyon, önce bir konser (HR.MTV, 699/31, 30 Kasım 1894; 3 Aralık 1894/4 C 1312, *Sabah*, nr. 1909, s. 2; 3 Aralık 1894, *The Levant Herald*, nr. 48, s. 583), ardından bir tiyatro oyunu düzenledi. Macar asilzâdelerinin ve Avusturya'nın önde gelen isimlerinin katıldığı eğlencelerde, davetliler arasında olan Johann Strauss, orkestra şefliği yaptı ve mini konserler verdi (HR.MTV, 699/32, 4 Aralık 1894; 699/33).

¹²² Marsilya'da basın mensuplarının bağlı olduğu sendika, bir konser düzenledi (HR.MTV, 513/73, 11 Ağustos 1894). Berlin'de, Alman tiyatro yönetmenlerinden ve Neuen Tiyatrosu'nun genel müdürü Sigmund Lautenburg (www.biographien.ac.at/lautenburg_sigmund-04.07.2009), bir tiyatro oyunu düzenledi (HR.MTV, 513/95, 25 Eylül 1894). İsviçre'de tahsil gören Suriye eski valisi Rauf Paşa'nın oğlu Osman Bey ve arkadaşı Ohanidis Yeşare İlif Efendi de, konser verdi (Y.MTV, 106/83, 18 Ekim 1894/17 R 1312; 21 Ekim 1894/20 R 1312, *Saadet*, nr. 3119, s. 1).

¹²³ 11 Ağustos 1894 (8 S 1312), *Sabah*, nr. 1795, s. 3; HR.MTV, 513/80, 20 Ağustos 1894; 23 Ağustos 1894 (20 S 1312), *Sabah*, nr. 1807, s. 2. Berlin'de düzenlenen eğlenceler oldukça ilginçti. Bir İtalyan mahallesinde düzenlenen program kapsamında kahvehaneler, birahaneler ve sair yerler ışıklandırılarak bir piyango tertip edildi. Türk kıyafetlerini giyen kahveciler, Türk usûlüne göre yaptıkları kahveyi gelenlere sunmuş; Alman kızları İtalyan kıyafetleri giyerek dans etmişlerdi. Venedik şehrini anımsatan yerler, kanallar ve gondollar ise ışıklandırılmıştı (10 Ağustos 1894/7 S 1312, *Sabah*, nr. 1794, s. 2).

¹²⁴ Nitekim, daha önce Yunanistan'da meydana gelen deprem nedeniyle 11 Temmuz, yani İstanbul'da yaşanan depremin ertesi günü Taksim Bahçesi'nde bir eğlence programı düzenlenmesi ve elde edilen gelirin Yunanistan afetzedelerine gönderilmesi kararlaştırılmıştı (İ.HUS, M 1312/11, 7 Temmuz 1894/3 M 1312; İ.HUS, M 1312/14, 8 Temmuz 1894/4 M 1312). Ancak, padişah, 10 Temmuz günü meydana gelen deprem ve halkın Taksim Bahçesi gibi açık alanlara çekilmesi nedeniyle programın kapalı bir yerde yapılmasını istedi (Y.A.HUS, 302/58, 11 Temmuz 1894/7 M 1312).

¹²⁵ İzmir İane Komisyonu, bir tiyatro oyunu gösterisine karar verdi (2 Ağustos 1894/29 M 1312, *Sabah*, nr. 1787, s. 2). Tiyatronun oynanacağı Rıhtım Tiyatrosu, gösteriyi ücretsiz olarak sunmayı; Demiryolu İdaresi de seyircileri Buca, Karşıyaka ve Birunabad'a ek seferler düzenleyerek taşınmayı taahhüt etti (10 Ağustos 1894/7 S 1312, *Sabah*, nr. 1794, s. 2; 11 Ağustos 1894/8 S 1312, *Saadet*, nr. 3049, s. 2). Osmanlı Opera Kumpanyası Müdürü Beyliyan

depremde hasar gören dinî ve sosyal müesseselere ait binaların onarım masraflarını karşılamak amacıyla yapılıyordu.¹²⁶ Etkinlikler içinde en yaygın olanı konserlerdi. İstanbul'da depremzedeler yararına düzenlenen konserlerden ilki, Tepebaşı Bahçesi'nde Alman müzisyen Paul Lange¹²⁷ tarafından verildi. Bunu, yine Lange'nin Tarabya'daki Summer Palace Oteli'nde verdiği ikinci konser takip etti.¹²⁸ Tepebaşı Bahçesi ile Summer Palace Oteli orkestralarının da yer aldığı bu konserlerin hasılatı,¹²⁹ İâne-i Musâbin Komisyonu'na gönderildi.¹³⁰ Halkı bu tür etkinliklere katılmaya davet eden gazeteler, konserlerden bazılarının programını ayrıntılı olarak yayımladı,¹³¹ ayrıca, konserlere dinleyici olarak katılanlar hakkında da bilgi verdi.¹³² İstanbul'daki konserleri,¹³³ spor müsabakaları,¹³⁴ balolar¹³⁵ ve tiyatro oyunları takip etti.¹³⁶ Düzenlenen tüm etkinlikler padişahın iznine tâbiydi ve bunların hükümetin denetiminde yapılması gerekiyordu. Nitekim, daha sonra Brüksel'de bir iane komisyonunun kurulmasına destek olan Osmanlı Yataklı Vagonlar Şirketi Müdürü Nagelmakers'in

tarafından icra edilen operanın geliri 20.000 kuruşa ulaşarak İzmir İane Komisyonu'na gönderildi (28 Ağustos 1894/25 S 1312, *Saadet*, nr. 3066, s. 2). Öte yandan Mısır'da da Meclis-i Şûrâ-yı Kavânin üyelerinden Ahmet Şükrü Paşa'nın başkanlığında, Kahire yakınlarındaki Hilvan'da Âlâtı Salonu'nda depremzedeler yararına önce bir eğlence, ardından bir balo düzenlendi (28 Eylül 1894/27 RA 1312, *Sabah*, nr. 1843, s. 2).

¹²⁶ Nitekim, Patrikhane, Büyükkada'da yıkılan Rum Mektebi yararına tiyatro oyunu gösterimi için Bâbîâlî'den izin istedi (*BEONGG.d*, nr. 686, sr. nr. 432, 11 Ekim 1895/21 R 1313).

¹²⁷ Paul Lange, önceleri Amerikan Kız Koleji'nde, ardından Alman Lisesi'nde hocalık; V. Mehmed Reşad ve VI. Mehmed Vahdeddin dönemlerinde de Mızıkâ-yı Hümâyûn şefliği yaptı (www.wikipedia.org/wiki/Paul_Lange-04.07.2009).

¹²⁸ İlk konser, 29 Temmuz Pazar günü (29 Temmuz 1894/25 M 1312, *Sabah*, nr. 1783, s. 1; 30 Temmuz 1894/26 M 1312, *Sabah*, nr. 1784, s. 1); ikincisi ise, 6 Ağustos Pazar günü gerçekleştirildi (6 Ağustos 1894/3 S 1312, *Saadet*, nr. 3044, s. 2; 8 Ağustos 1894/5 S 1312, *Sabah*, nr. 1792, s. 2). *Saadet* gazetesi, bu konserlerden üçüncüsünün, yine Tepebaşı Bahçesi'nde verilmesinin planlandığını belirtirse de (6 Ağustos 1894/3 S 1312, nr. 3044, s. 2), dönemin diğer kaynaklarında üçüncü konsere dair bir bilgi yoktur.

¹²⁹ Tepebaşı Bahçesi'nde verilecek konsere giriş ücreti 5 kuruş (29 Temmuz 1894/25 M 1312, *Sabah*, nr. 1783, s. 1); Summer Palace Oteli'nin giriş ücreti ise, 20 kuruş yani 1 mecdiyeydi (6 Ağustos 1894/3 S 1312, *Saadet*, nr. 3044, s. 2). *Saadet* gazetesinin haberine göre, bu gecenin çiçek satışlarından 30 lira elde edildi (8 Ağustos 1894/5 S 1312, nr. 3046, s. 2). İâne-i Musâbin Komisyonu'nun düzenlediği listeye göre, Summer Palace'da Lange tarafından verilen bu konser ile daha sonra yine aynı mekânda gösterilen tiyatro oyununun toplam hasılatı, 3.732 kuruştur (4 Ekim 1894/3 R 1312, *Saadet*, nr. 3102, s. 1; 8 Ekim 1894, *The Levant Herald*, nr. 40, s. 493).

¹³⁰ Y.MTV, 100/76, 24 Temmuz 1894 (20 M 1312).

¹³¹ 29 Temmuz 1894 (25 M 1312), *Sabah*, nr. 1783, s. 1. Bu konserin ayrıntıları öncelikle Yıldız Sarayı'na bildirilmişti (Y.MTV, 100/76, 24 Temmuz 1894/20 M 1312).

¹³² Tarabya'daki otelin bahçesinde verilen konsere katılanlardan en önemlileri; İran Sefiri Mirza Esedullah Han, Yunan Sefiri Prens Mavrokordato, İspanya ve Belçika Sefirleri, İtalya ve Karadağ maslahatgüzarları, Şûrâ-yı Devlet üyelerinden Safvet Bey, *Times* gazetesinin İstanbul muhabiri idi (8 Ağustos 1894/5 S 1312, *Saadet*, nr. 3046, s. 2; 8 Ağustos 1894/5 S 1312, *Sabah*, nr. 1792, s. 2).

¹³³ Bakırköy Tren İstasyonu'na yakın gazinoda verilen konser haberi için bkz. 4 Ağustos 1894 (1 S 1312), *Sabah*, nr. 1788, s. 3.

¹³⁴ Dönemin ünlü atletlerinden olduklarını tahmin ettiğimiz Ortega ve Ramos'un katıldığı Tepebaşı Belediye Bahçesi'nde bir spor müsabakası yapıldı (22 Temmuz 1894/18 M 1312, *Saadet*, nr. 3030, s. 3; 24 Temmuz 1894/20 M 1312, *Saadet*, nr. 3032, s. 1).

¹³⁵ Nitekim, Tarabya Summer Palace Otel'de bir balo düzenlendi (15 Ağustos 1894/12 S 1312, *Sabah*, nr. 1799, s. 2).

¹³⁶ Tüm bu etkinliklerin dışında, halkın maddî desteğini arttırmak amacıyla piyango düzenlenmesi düşünüldü. Bir kişinin 2.000 lira kazanacağı piyangoda, toplam ikramiye 25.000'di ve bu paranın 1363 kişiye dağıtılması planlanıyordu. 25.000 lira kâr getirmesi planlanan piyango için arz edilecek bilet sayısı 100.000; bilet fiyatı da yarım Osmanlı lirası olacaktı. Elde edilen miktar ihtiyaç sahiplerine ya da Kapalıçarşı'nın tamirine tahsis edilecekti. (Y.A.HUS, 306/32, 13 Ağustos 1894/10 S 1312).

tertip ettiği tiyatro oyununun bir sansür memuru gözetiminde yapılması kararlaştırıldı.¹³⁷ Diğer yandan sakıncalı bulunan bazı eğlencelere izin verilmedi.¹³⁸

Bütün bu çalışmalar sonunda İâne-i Musâbin Komisyonu, toplanan ve dağıtılan iane miktarına ilişkin bir çizelge hazırladı. 12 Eylül 1895 tarihli çizelgeye göre, komisyon, bastırıldığı 6.479.960 kuruşluk biletin 6.477.770 kuruşunu tahsil etti. Bu para, komisyona elden yapılan bağışlar ile yurtiçinden gönderilen bağışlardan elde edilen miktardı. Komisyona yurtdışından gönderilen iane miktarı ise, 2.954.610 kuruştı. Böylece, İâne Komisyonu 10 Temmuz 1894'ten 12 Eylül 1895 tarihine kadar ki on dört aylık süre içinde toplam 9.432.380 kuruş toplamış oluyordu.¹³⁹ Ancak, komisyon bu tarihten sonra da iane topladı. Özellikle yurtiçinden gecikmeli olarak gönderilen bağışlar vardı. Basına yansıyan 13 Ocak 1896 tarihli son iane listesine göre, iane komisyonu bu tarihe kadar 9.476.540 kuruş topladı.¹⁴⁰ Daha sonraki günlerde iane sandıklarında kalan yardım paralarının gönderilmesine devam edildi.¹⁴¹

IV.III. İANENİN DAĞITIMI

Deprem, ölen ve yaralanan sayısı az olmasına rağmen, birçok ev ve işyerinin yıkılmasına ve bir kısmının da harap olmasına neden oldu. İlk günden itibaren ailesini, eşini, dostunu defnetmek için padişaktan ve hükümetten yardım isteyen¹⁴² ve günler geçtikçe de mağduriyetini dile getirerek ihtiyaçlarının karşılanmasını talep eden yüzlerce insan vardı. İstekler farklı farklıydı. Başını sokacak bir yer arayanlar,¹⁴³ harap olan evinin onarımını isteyenler,¹⁴⁴ hazineye borçlanıp bu yüzden kesinti yapılan maaşının tamamının ödenmesini talep edenler¹⁴⁵ ve İstanbul'da hasar gören hanesi/dükkânı yüzünden taşradan bu şehre tayin edilmeyi bekleyenler hükümete

¹³⁷ Y.PRK.ZB, 13/69, 9 Ağustos 1894 (6 S 1312).

¹³⁸ Örneğin, Mösyö Ralli ve Rıhtım Kumpanyası'nın yöneticileri tarafından Fenerbahçe'de deniz üzerinde bir konserle gece şenliği planlandı ve gereken izin için Bâbiâli'ye müracaat edildiye de, bu eğlence uygun bulunmadı (Y.MTV, 102/2, 8 Ağustos 1894/5 S 1312).

¹³⁹ Komisyon, gelir-gider çizelgesinde, tahsil edilen biletlerin 723 kuruş 20 parasının Bitlis'ten İâne-i Musâbin Mülkiye Komisyonu için gönderilen para olduğu ve yanlışlıkla kendilerine teslim edildiği ifade edilmektedir (Y.PRK.ŞH, 7/27, 12 Eylül 1894/22 RA 1313; Y.A.HUS, 337/82, 10 Ekim 1895/20 R 1313).

¹⁴⁰ Y.MTV, 134/1, 2 Ocak 1896 (16 B 1313); 13 Ocak 1896 (28 B 1313), *Sabah*, nr. 2316, s. 1.

¹⁴¹ Y.MTV, 135/138, 2 Şubat 1896 (17 Ş 1313).

¹⁴² Y.PRK.ŞH, 4/90, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

¹⁴³ Y.PRK.MYD, 15/10, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312); 15/11, 19 Temmuz 1894 (15 M 1312); İ. HUS, S 1312/71, 14 Ağustos 1894 (11 S 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1661, s. 138, 16 Ağustos 1894 (13 S 1312).

¹⁴⁴ Y.PRK.AZJ, 29/46, 26 Temmuz 1894 (22 M 1312); *BEO*, 34030, 11 Ağustos 1894 (8 S 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1696, s. 406, 13 Ağustos 1894 (10 S 1312); s. 451, 456, 30 Ağustos 1894 (27 S 1312); nr. 1687, s. 208, 29 Ağustos 1894 (26 S 1312).

¹⁴⁵ ŞD, 2637/12, 24 Temmuz 1894 (20 M 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1673, s. 421, 422, 29 Temmuz 1894 (25 M 1312); nr. 1649, s. 355, 2 Ağustos 1894 (29 M 1312); nr. 1673, s. 495, 8 Ağustos 1894 (5 S 1312); nr. 1661, s. 238, 22 Ekim 1894 (21 R 1312).

başvurmaktaydı.¹⁴⁶ Öte yandan Şehremaneti de, yukarıda ifade edildiği gibi, depremzedelere dağıtılan ekmeğin masraflarını kaldıramayacağını belirterek bunların İâne Komisyonu'nca üstlenilmesini istedi. Hükümet, imkânları ölçüsünde bu talepleri karşılamaya çalıştı;¹⁴⁷ ekmeğin masraflarıyla evi veya dükkânı yıkılanların taleplerini de İâne-i Musâbin Komisyonu'na havale etti.¹⁴⁸

Komisyonun aslî görevlerinden biri, topladığı ianeyi depremzedelere dağıtmaktı. Ancak, ianenin hakkaniyetle dağıtılabilmesi için ihtiyaç sahiplerinin ve mağduriyet derecelerinin doğru bir şekilde tespit edilmesi gerekiyordu. Nizamnâme'ye göre, evleri yıkılanlar ile deprem nedeniyle muhtaç duruma düşenler iane alabilirdi. Her belediye dairesi kendi bölgesindeki mağdurları tespit ve kaydettikten; komisyon müfettişleri de yapılan tespiti denetledikten sonra bu listelerin komisyona verilmesi gerekiyordu.¹⁴⁹ Ancak, komisyon, Sur İçi'nde hasar gören bina ve dolayısıyla da mağdur sayısının fazla olması nedeniyle tespitlerin iki komisyon üyesinin denetiminde yapılmasını uygun gördü. Amaç, tahkikat işini hızlandırmak ve vakit kaybının önüne geçmektir.¹⁵⁰ Kararın ardından, seçilen komisyon üyeleri belediye ekipleriyle beraber tespit işlemlerine başladı.¹⁵¹

Kısa bir süre sonra, tespit işinin oldukça uzun bir zaman alacağı anlaşıldı. Çünkü, yardıma muhtaç olanların sayısı çoktu ve bunların önemli bir kısmını, yaklaşan kış aylarında barınacak yeri olmayanlar oluşturuyordu. Komisyon, öncelikle bu durumda olanların belirlenmesine ve ilk etapta tahsis ettiği 1.000.000 kuruşluk ianenin âcil ihtiyaç sahiplerinden başlanarak dağıtılmasına karar verdi.¹⁵² Tespit işinin yavaş ilerlemesi üzerine Şehremaneti aracılığıyla belediye dairelerine bir tamim gönderilerek tahkikatın bir hafta içinde tamamlanması istendi.¹⁵³ Ancak, eldeki veriler, tespit işleminin bir haftada bitirilemediğini gösteriyor.¹⁵⁴

Yardım paralarının ne şekilde ve hangi şartlarda dağıtılacağı önemli ve hassas bir konuydu. İanenin nakden veya hizmet olarak mı yapılması gerektiği hususları

¹⁴⁶ Y.A.HUS, 304/21 26 Temmuz 1894 (22 M 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1694, s. 271, 27 Ağustos 1894 (24 S 1312).

¹⁴⁷ Nitekim, hükümet, tüm memur ve kâtiplere 20 gün aradan sonra yeniden maaş dağıttı (30 Ağustos 1894/27 S 1312, *Sabah*, nr. 1814, s. 1).

¹⁴⁸ MF.MKB, 67/35 26 Ocak 1895 (29 B 1312).

¹⁴⁹ Y.PRK.ŞH, 7/16, 1894 (1312); 13 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 32, s. 390.

¹⁵⁰ İ.HUS, M 1312/56, 15 Ağustos 1894 (12 S 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1696, s. 410.

¹⁵¹ 20 Ağustos 1894 (17 S 1312), *Sabah*, nr. 1804, s. 1.

¹⁵² Y.A.RES, 71/56, 27 Ağustos 1894 (24 S 1312); 28 Ağustos 1894 (25 S 1312), *Sabah*, nr. 1812, s. 1. *Sabah* gazetesinde yer alan bir habere göre, bu para 1., 2. ve 3. Belediye dâhilindeki mağdurlara dağıtılacaktı (14 Eylül 1894/13 RA 1312, nr. 1829, s. 1).

¹⁵³ 4 Eylül 1894 (3 RA 1312), *Sabah*, nr. 1819, s. 1.

¹⁵⁴ *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 260, 262, 16 Eylül 1894 (15 RA 1312); 17 Eylül 1894 (16 RA 1312).

komisyonu meşgul etmiştir. Çünkü, söz konusu olan para olunca, gerek talep edenler ve gerekse dağıtanlar açısından bir takım suistimallerin ortaya çıkması ihtimal dâhilindeydi. Nitekim, öncelikle mağdurların beyanlarını esas alan komisyon işin içerisine girdikçe yanlış bilgilerle kendisini mağdur göstermeye çalışan insanların olduğunu gördü.¹⁵⁵ Komisyon üyeleri, bu gibi suistimallerden hareketle inşa ve tamirlerin kendi denetimlerinde yapılmasını dahi düşündü. Ancak, hasarlı binaların fazlalığı bu ihtimali gündemden çıkardı. Paranın doğrudan mağdurlara verilmesi durumunda da bir takım mahzurlar vardı. Bütün bu ihtimalleri artı ve eksileriyle müzakere ettikten sonra verilmesi gereken miktarın yarısının mağdurların güvence vermesinin ve geri kalan yarısının da inşaata başladığına dair komisyona bağlı müfettişlerin vereceği raporun ardından ödenmesine karar verildi. Sağlam güvence verenlere ise, yardımların ikiye bölünmeksizin peşin olarak ödenmesi esası benimsendi. Her belediye dairesine komisyon üyelerinden birer ikişer müfettiş atanarak inşaatların kontrolüne başlandı¹⁵⁶ ve düzenlenen defterler komisyona gönderildi.¹⁵⁷

Çalışmalar, en fazla hasarın Sur İçi'nde olduğunu göstermişti. Bu nedenle iane dağıtımında önceliğin mağduriyet derecesi 1.000 kuruşa kadar olan Sur İçi'ndeki mağdurlara verilmesi kararlaştırıldı. Defterlerin düzenlenmesi ve ne şekilde verileceğinin tespiti uzun zaman aldığından ianenin dağıtılmaya başlaması Eylül ayı ortalarını buldu.¹⁵⁸ Dağıtım, genel olarak daha önce hasarlı binaları denetleme görevini üstlenen komisyon üyelerinin kontrolünde yapıldı.¹⁵⁹ Basın da, dağıtılan iane miktarını

¹⁵⁵ İ.DH, RA 1312/54, 5 Eylül 1894 (4 RA 1312); Y.PRK.ŞH, 5/42, 5 Eylül 1894 (4 RA 1312); 7 Eylül 1894 (6 RA 1312), *Saadet*, nr. 3076, s. 1; *Sabah*, nr. 1822, s. 1.

¹⁵⁶ Bu karar alınmazdan evvel, Sur İçi'ndeki belediye dairelerini teftiş için komisyon üyelerinden Şefik ve Apik Efendi görevlendirilmişti (24 Ağustos 1894/21 S 1312, *Saadet*, nr. 3062, s. 1; 4 Eylül 1894/3 RA 1312, *Sabah*, nr. 1819, s. 1). Kararın alınmasından sonra ise, Dördüncü ve Altıncı Belediye Dairelerine Ekrem Bey ve Şişmanoğlu Kostaki Efendi; Beşinci ve Yedinci Belediye Dairelerine Aristakis Azaryan Efendi; Sekizinci ve Dokuzuncu Dairelere Hacı Arif Efendi; Onuncu Daireye yine Apik Efendi; Adalar Kazası Kaymakamlığına Cemal Bey Efendi tayin edildi. Kartal, Küçükçekmece kazalarının denetimi işine de komisyon üyesi olmayan Şehremaneti Meclisi üyesi Sadık Bey ile Şehremaneti Sicill-i Ahval Dairesi Başkâtibi Hacı Daniş Bey atandı (İ.ŞE, RA 1312/6, 7 Eylül 1894/6 RA 1312; RA 1312/16, 20 Eylül 1894/19 RA 1312; 9 Eylül 1894/8 RA 1312, *Saadet*, nr. 3078, s. 1; *Sabah*, nr. 1824, s. 1; *BEO.AYN.d*, nr. 1687, s. 235, 23 Eylül 1894/22 RA 1312).

¹⁵⁷ *BEO.NGG.d*, nr. 685, sr. nr. 260, 16 Eylül 1894 (15 RA 1312); İ.ŞE, RA 1312/16, 20 Eylül 1894 (19 RA 1312).

¹⁵⁸ *BEO.NGG.d*, nr. 685, sr. nr. 260, 262, 16 Eylül 1894 (15 RA 1312); 17 Eylül 1894 (16 RA 1312); 18 Eylül 1894 (17 RA 1312), *Saadet*, nr. 3087, s. 1; 20 Eylül 1894 (19 RA 1312), *Saadet*, nr. 3089, s. 1. *The Levant Herald*'ın haberine göre, bu 39 aileden 27'si Müslüman, 6'sı Rum, 4'ü Yahudi ve 2'si de Ermeni idi (24 Eylül 1894, nr. 38, s. 471). Diğer iane dağıtımları için bkz. Y.PRK.ŞH, 5/42, 24 Eylül 1894 (23 RA 1312); 5/46, 12 Ekim 1894 (11 R 1312); Y.MTV, 107/5, 23 Ekim 1894 (22 R 1312); 113/25, 16 Ocak 1895 (19 B 1312); Y.PRK.ŞH, 6/40, 18 Mart 1895 (21 N 1312); Y.MTV, 117/85, 9 Nisan 1895 (13 L 1312).

¹⁵⁹ *BEO.AYN.d*, nr. 1650, s. 415, 22 Ekim 1894 (21 R 1312); Y.MTV, 107/100, 30 Ekim 1894 (29 R 1312); 108/24, 1 Kasım 1894 (2 CA 1312). Birinci Belediye Dairesi'ne müfettiş olarak atanan komisyon üyeleri Şefik ve Apik Efendi, aynı zamanda bu bölgedeki iane dağıtımında da görev aldı (Y.PRK.ŞH, 5/46, 12 Ekim 1894/11 R 1312; Y.MTV, 107/5, 23 Ekim 1894/22 R 1312).

ve kimlere verildiğini düzenli olarak yayımladı.¹⁶⁰ Böylece toplanan ianede oluşturulan kontrol mekanizması dağıtılan ianede de yürürlüğe konmuş oldu ve doğabilecek suistimallerin önüne geçilmeye çalışıldı.

Komisyon, nizamnâme çerçevesinde hasarlı olduğu tespit edilen bütün hane sahiplerine yardım parası ödeyecekti. Ancak, hasar gören mesken sayısının yüksek olması mağdurlara verilecek ianenin sınırlandırılmasını yahut en azından bir kısmının ödenmesini gerektirdi. Bu nedenle, hasar derecesi 2.500 kuruşa kadar olanlara ödeme yapılması kararlaştırıldı.¹⁶¹ Hasarı daha fazla olanlara ise, kalan paranın sonra ödenmesi yahut imkânları doğrultusunda kendileri tarafından karşılanması düşünüldü. Ancak, mağdurlar, hasarın tamamının bir an önce ödenmesini talep etti. Zira, depremzedelerin birçoğu kendilerine verilen parayla evlerini onarmaya muktedir değildi. Komisyon, gelen bu talepler üzerine, tamiri ya da inşası 2.500 kuruşu aşan hane sahiplerine, kalan paranın % 40'ını ödemeyi kararlaştırdı.¹⁶² Tabloda görüleceği gibi, sayısı az olmakla beraber bazı şahıslara ait evleri de aldığı özel kararlar bu miktarın hayli üzerinde bir para ödeyerek tamir ettirdi. Ayrıca, yangın duvarı hasar gören on bir haneye de yardım yapıldı.

Kışın yaklaşması ve mağdurlardan gelen yoğun talep iane dağıtımını hızlandırdı. Nitekim, üç ay içinde hanesi hasar görenlere toplam iane miktarının % 65'i dağıtıldı¹⁶³ ve hasar gören yaklaşık 21.000 haneden 11.000 hane sahibine yardım edildi.¹⁶⁴ Yardımlar, Eylül 1895'e kadar sürdü. Tablodan da anlaşılacağı üzere, toplanan ianenin yaklaşık % 85'i, hane sahiplerine dağıtıldı.¹⁶⁵ Geri kalan %15'lik kısım ise, aşağıda izah edileceği gibi, diğer mağdurlar ve masraf kalemleri için kullanıldı.

¹⁶⁰ 20 Eylül 1894 (19 RA 1312), *Saadet*, nr. 3089, s. 1; 25 Eylül 1894 (24 RA 1312), *Saadet*, nr. 3094, s. 1; 27 Eylül 1894 (26 RA 1312), *Saadet*, nr. 3096, s. 1; 29 Eylül 1894 (28 RA 1312), *Saadet*, nr. 3098, s. 1; 3 Ekim 1894 (2 R 1312), *Saadet*, nr. 3101, s. 1; 10 Ekim 1894 (9 R 1312), *Saadet*, nr. 3108, s. 1; 12 Ekim 1894 (11 R 1312), *Saadet*, nr. 3110, s. 1; 15 Aralık 1894 (16 C 1312), *Saadet*, nr. 3175, s. 1. Basın, zaman zaman belediye daireleri ve kazalara dağıtılmak üzere gönderilen toplam iane miktarını da neşretti (24 Temmuz 1894/2 S 1313, *Sabah*, nr. 2143, s. 1; 1 Ağustos 1894/9 S 1313, *Sabah*, nr. 2150, s. 1).

¹⁶¹ Y.MTV, 107/100, 30 Ekim 1894 (29 R 1312); 108/24, 1 Kasım 1894 (2 CA 1312).

¹⁶² İ.ŞE, B 1312/7, 7 Aralık 1894 (8 C 1312); 26 Aralık 1894 (27 C 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1697, s. 198, 10 Ocak 1894 (13 B 1312); s. 202, 12 Ocak 1895 (15 B 1312).

¹⁶³ İ.ŞE, B 1312/6, 18 Aralık 1894 (19 C 1312); 26 Aralık 1894 (27 C 1312), *Sabah*, nr. 1932, s. 1.

¹⁶⁴ 6 Mart 1895 (9 N 1312), *Sabah*, nr. 2003, s. 1.

¹⁶⁵ Y.A.HUS, 337/82, 19 Eylül 1895 (29 RA 1312). Çok az bir kısmının bakiyeleri ilerleyen günlerde de devam etti (19 Ocak 1896/4 Ş 1313, *Sabah*, nr. 2322, s. 1).

(Kanlıca)												
Dokuzuncu (Üsküdar)	171	100.720	910	165.172	1.081	265.932
Onuncu (Kadıköy, Maltepe)	126	59.820	205	51.870	1	200	332	111.890
Küçükçekmece	601	421.150	602	108.695	12	7.160	1.215	537.005
Kartal ve Gebze	686	261.267	184	46.025	3	1.140	873 ¹	308.692
Adalar	392	175.960	51	12.608	3	1.200	446	189.768
Çatalca, Büyükçekmece	.	.	509	79.300	509	79.300
Şile	.	.	117	10.670	117	10.670
İzmit	.	.	600	108.240	600	108.240
Hüdavendigâr (Bursa)	.	.	49	10.970	49	10.970
Toplam	10.171 ²	5.476.769	10.644 ³	2.330.549 ⁴	129	93.090	4	19.060	11	8.929	20.959	7.925.866

¹ Belgede 871 olarak gösterilmektedir.

² Belgede 10.471 olarak gösterilmektedir.

³ Belgede 10.648 olarak gösterilmektedir.

⁴ Belgede 2.330.519 olarak gösterilmektedir.

Tablo dikkatle incelendiğinde, ağır hasarlı bina sayısının üçüncü belediye dairesinde yani Cerrahpaşa civarında olduğu görülür. Ancak, bu bölgede ağır hasarlı binalara dağıtılan ortalama iane miktarı, Büyükdere, Sirkeci-Eminönü ve Küçükçekmece'nin gerisinde kalmaktadır. Zira, Büyükdere'de hane başına ortalama 1.001, Sirkeci, Beyazıt ve Kumkapı civarında 912, Küçükçekmece'de 700, Beşiktaş'ta 596, Üsküdar'da 589, Cerrahpaşa ve çevresinde 494, Kadıköy'de 474, Beyoğlu'nda 468, Adalar'da 448, Fatih ve çevresinde 442, Yeniköy'de 401, Kartal ve Gebze'de 380 ve Kanlıca'da 285 kuruş ödendi. Tabloya bu açıdan bakıldığında, ortaya yeni ve farklı bir resim çıkar. Nitekim, hasarın boyutu açısından Büyükdere ve çevresinde 16 hane hasar görmesine rağmen, hane başına 1.001 kuruş gibi oldukça önemli bir para ödendi. Öte yandan Sirkeci ve çevresinde, Cerrahpaşa'da hasar gören hane sayısının dörtte biri kadar ev ağır hasarlı olmasına karşın, birinci bölgede hane başına 912 kuruş yani üçüncü bölgede dağıtılan paranın iki katı kadar ödeme yapıldı. Ortaya çıkan bu yeni tabloya göre, Büyükdere, Sirkeci ve Küçükçekmece'deki hasarın diğer bölgelere nispetle daha ağır olduğu ve dolayısıyla mağdurlara daha fazla ödeme yapıldığı düşünülebilir.

Komisyonun ödeme yaptığı bir diğer grup, yaralanarak veya ailesini kaybederek yardıma muhtaç duruma düşenler ile depremde hasar gören evlerde kiracı olup açıkta kalanlardı. Mağduriyetlerinin giderilmesi için başvuran bu gibi vatandaşlar iane kapsamına alındı.¹⁶⁶ Komisyon, aile reisi olduğunu tespit ettiği 32 kişinin ailesine 1.000'er kuruş ve dul ve yetimler için de 500'er kuruş ki toplam 113 kişiye 89.500 kuruş ödeme yapmayı kararlaştırdı.¹⁶⁷ Ancak, ölen bu 32 kişiden 8'i askerdi ve subay olan ikisinin ailesine Askerî Tekaüd Sandığı'ndan maaş bağlanmıştı. Üstelik yıkılan ya da hasar gören evleri için de ianeden pay almışlardı. Bu nedenle miralay ve kolağası rütbesinde olan bu iki kişinin ailesine ayrıca ödeme yapılmaması; kalan altı askerin ailesine ise, ödeme yapılması uygun görüldü.¹⁶⁸ Sonuçta, Eylül 1895'e kadar depremde hayatını kaybeden 82 kişinin ailesiyle yaralanan 191 kişiye toplam 210.400 kuruş ödedi. Ayrıca, meskensiz kaldığı tespit edilen 3.703 kişiye de ödeme yaptı. Böylece,

¹⁶⁶ İ.ŞE, B 1312/6, 30 Aralık 1894 (2 B 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1697, s. 186, 1 Ocak 1895 (4 B 1312); 16 Ocak 1895 (19 B 1312), *Sabah*, nr. 1954, s. 1; İ.ŞE, Ş 1312/6, 31 Ocak 1895 (4 Ş 1312).

¹⁶⁷ İ.ŞE, C 1312/15, 7 Aralık 1894 (8 C 1312); 13 Aralık 1894 (14 C 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1697, s. 168, 16 Aralık 1894 (17 C 1312); 27 Aralık 1894 (28 C 1312), *Saadet*, nr. 3187, s. 1; 28 Aralık 1894 (29 C 1312), *Sabah*, nr. 1934, s. 1.

¹⁶⁸ MV, 83/49, 20 Ocak 1895 (23 B 1312); İ.ŞE, Ş 1312/6, 31 Ocak 1895 (4 Ş 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1697, s. 228, 2 Şubat 1895 (6 Ş 1312). İaneden muaf tutulanlar miralay Naim Bey ile Musika kolağalarından Hacı Ali Efendi idi (İ.ŞE, Ş 1312/6, 31 Ocak 1895/4 Ş 1312).

komisyon, bu durumda olduğunu, yani meskensiz kaldığını, yaralandığını ya da ailesinden birini kaybettiğini tespit ettiği 4.515 kişiden 3.976'sına toplam 334.860 kuruş ödedi;¹⁶⁹ ödeme peyderpey yapıldı.¹⁷⁰ Diğer yandan kalan 266 kişiden 264'ü için de 189.600 kuruş ödemeyi planladı.¹⁷¹

Gayrimüslim cemaatların ruhanî liderlerinin başvurması üzerine¹⁷² depremde hasar gören gayrimüslimlere ait hayır kurumlarına da ianede bulunuldu. Esasında komisyon nizamnâmesinde bu tür taleplerle ilgili hüküm olmadığı gibi, bu kurumların tamiri için hazineden de para ödenmesi mümkün değildi. Konuyu ele alan Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ, yalnızca gayrimüslim hayır kurumlarına değil, Müslümanlara ait olup herhangi bir geliri olmayan dinî kurumlara da iane akçesinden pay verilmesini uygun gördü. II. Abdülhamid, cami ve mescit gibi Müslümanlara ait dinî kurumlar için gereken 2.750 lirayı kendi cebinden karşıladı; ancak, gayrimüslimlere ait kurumlara yardım edilmesini onayladı¹⁷³ ve 384.400 kuruş yardım yapıldı. Sultan Abdülhamid'in Müslümanlara ait dinî yapıların yardım parasından pay almasını onaylamayıp diğerlerine yardım etmesi yurtdışında ortaya atılan bazı spekülasyonlarla ilgili olmalıdır. Zira, ileride açıklanacağı üzere, dış basında toplanan paraların camilerin onarımına harcandığı yönünde bazı haberler yer almıştı.

Netice olarak, komisyon, topladığı 9.139.424 kuruşun 8.645.126 kuruşunu deprem mağdurlarına dağıttı. Geri kalan para ise, depremedelere dağıtılan ekmeğe, Şehzâdebaşı Camii avlusunda inşa edilen baraka, yardımları teşvik için basılması kararlaştırılan madalyalar; hasarlı binaların denetimini yapan komisyon üyelerinin refakatindeki memur ve müfettişlerin masrafları gibi gider kalemlerine harcandı. Ayrıca, topladığı paranın 32.400 kuruşunu yangın felaketine uğrayanlara dağıtılmak üzere Adana Vilayeti'ne gönderdi. Böylece, ianenin tamamına yakın bir kısmını Eylül 1895'e, yani, bir yıl gibi bir sürede dağıtmayı başardı.¹⁷⁴ Bununla beraber, bu tarihten sonra da komisyona yardımlar gelmeye devam etti. Gelen bu yardımların bir kısmı

¹⁶⁹ Bu paranın 124.460 kuruşu evsiz kalan 3.703 kişiye; 153.000 kuruşu vefat eden 82 kişinin ailesine ve 57.400 kuruşu da yaralanan 191 kişiye ödendi (Y.A.HUS, 337/82, 19 Eylül 1895/29 RA 1312).

¹⁷⁰ Y.PRK.ŞH, 7/47, 26 Aralık 1895 (9 B 1313); T.NFİ, 1438/2, 26 Aralık 1895; 14 Ocak 1896 (29 B 1313), *Sabah*, nr. 2317, s. 1.

¹⁷¹ Y.A.HUS, 337/82, 19 Eylül 1895 (29 RA 1312).

¹⁷² Y.A.HUS, 305/7, 21 Temmuz 1894 (17 M 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1696, s. 393, 1 Ağustos 1894 (28 M 1312); s. 436, 27 Ağustos 1894 (24 S 1312).

¹⁷³ *YEE.d*, nr. 194, vr. 7, 8 Aralık 1894 (9 C 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1697, s. 158, 159, 10 Aralık 1894 (11 C 1312); nr. 1657, s. 143, 144; nr. 1661, s. 310; nr. 1651, s. 312; 12 Aralık 1894 (13 C 1312), *Saadet*, nr. 3172, s. 1; Y.PRK.ŞH, 5/64 29 Aralık 1894 (1 B 1312).

¹⁷⁴ Y.PRK.ŞH, 5/64, 29 Aralık 1894 (1 B 1312); Y.A.HUS, 337/82, 19 Eylül 1895 (29 RA 1312).

ileride ayrıca ele alınacağı üzere, Kapalıçarşı'nın onarımı ve 1898 Balıkesir Depremzedeleri için harcandı.

IV.IV. DEPREM MADALYALARI VE BUNLARIN DAĞITIMI

Siyasî, sosyal ve ekonomik olayların simgeleri olarak kabul edilen madalya ve nişanların, Osmanlı Devleti'nde, çoğu kere siyasî ve askerî bir anlam ettiği söylenebilir. Zira, madalya ve nişanlar, 18. yüzyıldan devletin yıkılışına kadar ki süreçte, genel olarak devlete bağlılık gösteren veya yararlı hizmetlerde bulunan ya da siyasî bir gelişmenin anısı olarak devlet adamlarına, bürokratlara, askerlere ve diplomatlara verildi. Vak'a-i Mısriyye Madalyası, Hünkâr İskeleyi Madalyası, Tanzimat-ı Hayriyye Madalyası, Üçlü İttifak Madalyası, Silistre Madalyası, İmtiyaz Nişanı, Mecidî Nişanı, Atik Girid Madalyası, Nişân-ı Osmanî, Plevne Madalyası, Abide-i Hürriyet Madalyası, Alman Mülakatı Madalyası gibi madalyalar ve nişanlar bu türdendi.¹⁷⁵ Ancak, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bu simgeler, yukarıda belirtilen anlamlarının dışında toplumsal bir boyut da kazanarak çok daha geniş bir kesime hitap etmeye başladı; dolayısıyla farklı anlamlar üstlendi. Bu defa, sosyal yardımlaşmanın teşviki; bilimsel bir çalışmanın desteklenmesi veya ödüllendirilmesi; sergi, yarışma, seyahat ve benzeri olayların anısı olarak verildi.¹⁷⁶

Deprem madalyası fikri, bu çerçevede ianeyi teşvik için gündeme geldi. Sultan II. Abdülhamid'in gündeme getirdiği bu madalyalar, on lira ve üzeri bağış yapanlara verilecek; altın ve bakır olmak üzere iki kategoride hazırlanacaktı. Altın madalyalar, kral, kraliçe, veliaht, cemiyet ve kurumlara ve bakır madalyalar ise, diğer yardımseverlere verilecekti. Madalyaların bir yüzünde tuğrası, madalya adı ve ihdas tarihi; diğer yüzünde ise, şahsın ismi ile madalyanın verildiği tarih bulunacaktı.¹⁷⁷ Padişahın isteği doğrultusunda madalya ihdasına ilişkin karar, komisyon nizamnâmesinin sekizinci maddesinde yer aldı.¹⁷⁸

Sadrazam Cevat Paşa, Avrupa'da bakır madalyaların takılmadığını gerekçe göstererek nizamnâmenin son maddesinde bazı düzenlemeler yapılmasını önerdi.

¹⁷⁵ Metin Erüreten, *Osmanlı Madalyaları ve Nişanları, Belgelerle Tarihi*, İstanbul 2001, s. 13, 161, 167, 188, 194, 196, 207, 208, 230, 232, 248, 310, 330.

¹⁷⁶ Nitekim, Abdülmecid döneminde ihdas edilen Demiryolu Madalyası; Abdülaziz dönemindeki Sergi-i Umûmî-i Osmanî Hirfet Sanat ve Ticaret Madalyası, Kolerâ Madalyası; Abdülhamid'in verdiği Liyakat Madalyası, Ziraat ve Sinaat Madalyası, Tesiat-ı Askeriyye İanesi Madalyası, Şehid Evladı ve Malûl Askere İane Sergisi Madalyası, Şefkat Nişanı; V. Mehmed Reşad dönemine ait Donanma İane Madalyası ve Galatasaray Futbol Kulübü Hatırası Madalyası bunlardan yalnızca birkaçıdır (M. Erüreten, *a.g.e.*, s. 200, 225, 229, 264, 268, 273, 276, 286, 316, 335).

¹⁷⁷ Madalya sahiplerine, ayrıca madalyanın verilmiş nedenini açıklayan bir berat verilecekti (DUİT, 38/15, 31 Temmuz 1894/27 M 1312).

¹⁷⁸ DUİT, 38/15, 31 Temmuz 1894 (27 M 1312); Y.PRK.ŞH, 7/16, 1894 (1312).

Teklifi, 10 lira bağış yapanlar için bakır, 50 liraya kadar olanlar için gümüş, daha fazlası ve Avrupa'daki kral, kraliçe ve veliahtlar için altın; şahıslar için küçük ve cemiyet adına bağış yapanlar için de büyük boy olmak üzere altı tip madalya hazırlanmasıydı. II. Abdülhamid, sadaretin teklifini uygun buldu.¹⁷⁹ Bu arada, Saray hakkâklarından Mösyö Zani'nin tasarladığı madalya örneği de, padişaha takdim edildi. Padişah, bu örneği beğendi¹⁸⁰ ve nizamnâmenin sekizinci maddesi yeni uygulamaya göre tashih edildi.¹⁸¹

Madalyanın adı, iradede ve nizamnâmede “Hamiyet ve ebnâ-yı cinsine muavenet” olarak zikredilmektedir. Ancak, bir madalya adı için pek de uygun olmayan bu ifade yerine, halk arasında ve bazı belge ve salnamelerde “Hareket-i Arz Madalyası”¹⁸² yahut “Hareket-i Arz Musâbinine İâne Madalyası” adı kullanıldı.¹⁸³

Nizamnâmenin son şeklini almasıyla birlikte, iane listelerinin yanı sıra madalya almaya hak kazananların isimlerini ve verilecek madalyanın cinsini gösteren listeler de komisyona gönderilmeye başladı.¹⁸⁴ Listeler peyderpey ulaştığı için madalyaların da peyderpey basılmasının maliyeti arttıracığını düşünen komisyon, listelerin tamamlanmasının ardından madalyaların hepsinin birden basılmasına karar verdi. Komisyon, ayrıca, Meskûkât-ı Şâhâne Muhasebeciliği'nden basılacak madalyaların maliyetinin hesaplanmasını istedi.¹⁸⁵ Bunun üzerine, listeler yeniden düzenlenerek basılacak madalya sayısı tespit edilmeye çalışıldı. Oluşturulan listelerde bu defa, yapılan bağış miktarı, bağışta bulunan kişi ya da kurumun adı ile almaya hak kazandığı madalyanın cinsi ve madalya sırası yer aldı.¹⁸⁶

Madalya listeleri oluşturulurken bağışta bulunanların yanı sıra depremzedeler yararına toplanan bağış miktarını arttırmak amacıyla faaliyetlerde bulunanlardan bazıları da listeye dâhil edildi. Nitekim, İstanbul'da bir konser veren Madam Sucher,

¹⁷⁹ Y.A.HUS, 305/27, 5 Ağustos 1894 (2 S 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1650, s. 12, 23 Ağustos 1894 (20 S 1312); nr. 1687, s. 192; 29 Ağustos 1894 (26 S 1312), *Saadet*, nr. 3067, s. 1; *Sabah*, nr. 1813, s. 1. M. Erüreten, bu madalyaların üç boy olarak basıldığını, büyük boy olan madalyanın hatıra madalyası olduğunu ve asılmadığını belirtir. Ayrıca, 31 Temmuz 1894 (27 M 1312) tarihli iradede, büyük ve küçük boy madalyaların kaç liraya kadar yardım yapanlara verileceğinin açık olmamasına işaret ederek bu konuda çelişkili ifadelerin olduğunu söyler (M. Erüreten, *a.g.e.*, s. 269). Ancak, dönemin kaynakları ve madalya listeleri incelendiğinde, iane komisyonunun iki boy madalya bastıracağı görülür. Diğer yandan sadaretin teklifi ve bu teklif üzerine çıkan irade, büyük ve küçük boy madalyaların kimlere verileceği konusunda gayet açıktır. Bu doğrultuda hazırlanan ve gazetelere de yansıyan madalya listeleri incelendiğinde (İ.TAL, Ş 1312/146; S 1313/98; RA 1313/117; RA 1313/118; 19 Şubat 1895/24 Ş 1312, *Sabah*, nr. 1988, s. 1; 7 Mart 1895/10 N 1312, *Sabah*, nr. 2004, s. 1) küçük boy madalyaların şahıslara; büyük boy madalyaların ise, cemiyet ve kurumlara verildiği anlaşılır.

¹⁸⁰ DÜİT, 38/15, 24 Ağustos 1894 (21 S 1312).

¹⁸¹ A.DVN.MKL, 37/18, 18 Eylül 1894 (17 RA 1312).

¹⁸² HR.MTV, 514/53, 22 Ocak 1896; 514/54.

¹⁸³ *Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye*, sene 1327, s. 81.

¹⁸⁴ *BEO.AYN.d.*, nr. 1697, s. 85, 29 Ekim 1894 (28 R 1312); s. 130, 22 Kasım 1894 (23 CA 1312); BEO, 591/44303, 31 Mart 1895 (4 L 1312).

¹⁸⁵ *BEO.AYN.d.*, nr. 1697, s. 130, 22 Kasım 1894 (23 CA 1312).

¹⁸⁶ İ.TAL, Ş 1312/146, 26 Ocak 1895 (29 B 1312).

gümüş madalyaya lâıyk görüldü;¹⁸⁷ yine İstanbul'da üç konser veren Paul Lange de madalya alacaklar listesinde yer aldı.¹⁸⁸

Liste çalışmasının büyük ölçüde tamamlanmasından sonra Meskûkât-ı Şâhâne İdaresi'ne basım için toplam 825 madalya siparişi verildi. Aslında sipariş verilen sayı, tahminiydi. Çünkü, madalya listelerinden bazıları henüz komisyona ulaşmamıştı.¹⁸⁹ Öte yandan madalya almaya hak kazandığı halde, bazı kişilerin isim veya iane miktarının komisyona gönderilen listelerde yer almayı ve bu durumda kime, hangi madalyanın verileceğinin tespit edilememesi de bu süreçte yaşanan bir başka sorundu.¹⁹⁰ Bununla beraber nizamnâmedeki şartları haiz olmamasına, yani bağışta bulunmamasına yahut cüz'i bir miktar bağış yapmasına rağmen listelerde yer alanlar da vardı. Nitekim, *Christian Herald* gazetesinin imtiyaz sahibi Klopsch ve kimliğini tespit edemediğimiz Mösyö George Hall listeye dâhil edildi. Bu durum, esasen, söz konusu kişilerin iane toplamadaki gayretlerinin madalyaya layık görülmesinden¹⁹¹ ya da yaptıkları bağış miktarının madalya almak için yeterli olduğunun düşünülmesinden kaynaklanıyordu. Durumun fark edilmesi üzerine bu gibi şahıslar listeden çıkarıldı.¹⁹²

Meskûkât İdaresi, öncelikle 480 madalyayı basarak komisyona teslim etti. Bunların 50'si büyük, 10'u küçük toplam 60 altın; 50'si büyük, 250'si küçük toplam 300 gümüş; 20'si büyük, 100'ü küçük toplam 120 adedi bakırdı.¹⁹³ Deprem madalyalarının bir yüzünde hilâl, hilâlin içerisine padişahın "El-gazi"li tuğrası ve altında "hamiyet ve ebna-yı cinsine muavenet" yazısı; diğer yüzünde ise, defne yapraklı bir çelenk, altına hicri 1312, yani, madalyanın ihdas tarihi vardı. Çelengin içi ise, bağışçının adının yazılması amacıyla boş bırakıldı.¹⁹⁴ Madalyalardan büyük boy olanlarının kurdelaları altı sıra yeşil ve beş sıra beyaz şeritten; küçük boy olanları da

¹⁸⁷ HR.MTV, 515/79, 24 Nisan 1897.

¹⁸⁸ 18 Nisan 1895 (23 L 1312), *Sabah*, nr. 2046, s. 1.

¹⁸⁹ İ.TAL, Ş 1312/146, 26 Ocak 1895 (29 B 1312).

¹⁹⁰ HR.MTV, 514/43, 26 Nisan 1895.

¹⁹¹ HR.MTV, 699/48, 10 Mayıs 1895. Gerçi, iane toplamadaki gayretleri nedeniyle taltif edilen bazı kişiler vardı. Ancak, Klopsch'un madalya listesinden çıkarılmasının asıl nedeni, ianede bulunmamış olması değil, gazetesinde Ermeni Meselesi'ne dair Osmanlı Devleti aleyhine yayımlar yapmasıdır (HR.MTV, 514/54, 11 Mart 1896).

¹⁹² Benzer şekilde Amerika'da Chicago'nun önde gelen isimlerinden olan Madam Potter da listeye dahil edilmiş; ancak yapılan araştırmalar kendisinin bağış yapmayıp, yalnızca eşinin bağışta bulunduğunu ortaya koymuştu (HR.MTV, 514/54, 22 Ocak 1896). Yine Belgrad Belediye Başkan Yardımcısı Michel P. Yivodinovitch'in yaptığı 100 franklık bağışın 475 kuruşa tekabül ettiği anlaşılacak şekilde madalya almak için en az 1.080 kuruş olması gerektiği ifade edilmişti (HR.MTV, 515/67, 14 Mart 1896).

¹⁹³ Komisyon, madalyalardan bazılarının mahfazalarının teslim edilmemesi ve bazı madalyaların da eksik olması yüzünden sadece 114 adedini kurdelaları ve mahfazalarıyla beraber Sadaret'e gönderilebildi. Bunu, 261 adet madalya takip etti (İ.TAL, Ş 1312/146, 26 Ocak 1895/29 B 1312).

¹⁹⁴ M. Erüreten, *a.g.e.*, s. 269–270; Edhem Eldem, *İftihar ve İmtiyaz Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, İstanbul 2004, s. 324–325.

dört sıra yeşil ve üç sıra beyaz şeritten ve her bir şeritin kenarları ince kırmızı çizgiden oluşmaktaydı.¹⁹⁵

Madalya ihdasına ve kimlere verileceğine dair irade ve bu yönde alınan kararlar dönemin basınına yansımaya rağmen, ne Mösyö Zani'nin taslağı, ne de Darphane'de basılan madalyalara ait fotoğraflar basında yer aldı. Öte yandan Amerika'da depremzedeler yararına yardım toplayan *Christian Herald* gazetesinin sahibi Klopsch, iane miktarını arttıracığı düşüncesiyle deprem madalyalarına ait resimleri gazetesinde yayımlamak istedi. Washington Sefiri Mavroyeni Bey konuyu Bâbîâli'ye iletti;¹⁹⁶ ancak, söz konusu talebin nasıl sonuçlandığını bilemiyoruz.

Madalyaların basılmasından sonra, yapılacak en önemli iş ya da bir sonraki adım, üzerine hak sahiplerinin isimlerinin kazınmasıydı. Bâbîâli, Şehremaneti'nden ve komisyondan masrafları iane gelirlerinden karşılanmak üzere bir hakkâkın istihdam edilmesini istedi.¹⁹⁷ Buna rağmen, özellikle yabancı isimlerin kazınmasında bazı sorunlar meydana geldi.¹⁹⁸

Madalya almaya hak kazananlara ve alacakları madalyaların cinsine ilişkin listeler gazetelerde yayımlandı.¹⁹⁹ Bu durum, bağışçılara, kendi adlarının yayımlanan listelerde olup olmadığını kontrol etme imkânı tanıdı.²⁰⁰ Diğer yandan yayımlanan listelerde olmasına rağmen, adına madalya düzenlenmemiş olanların başvuruları da hükümeti ve özellikle hariciyeyi meşgul etti.²⁰¹

Listelerin yayımlanmaya başlanmasından kısa bir süre sonra madalyalar, hak sahiplerine ulaştırılmaya başlandı.²⁰² İlk sırada depremzedeler için toplam 6.500 lira bağış yapan padişah vardı.²⁰³ Komisyon, bastırılan madalyalardan büyük boy bir

¹⁹⁵ M. Erüreten, *a.g.e.*, s. 269.

¹⁹⁶ HR.MTV, 699/30, 24 Kasım 1894.

¹⁹⁷ *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 87; *BEO.AYN.d.*, nr. 1697, s. 329, 5 Mayıs 1894 (10 ZA 1312).

¹⁹⁸ Nitekim, Petersburg Elçisi Hüsnü Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne gönderdiği 17 Haziran 1896 ve 26 Temmuz 1896 tarihli telgraflardan anlaşıldığına göre, iki kişinin ismi (HR.MTV, 515/72, 17 Haziran 1896; 26 Temmuz 1896) ve benzer şekilde, Sivastopol'da 200 ruble yardım yapan Georges Livas'ın adı, madalyada Georges Rulita şeklinde yazılmıştı (HR.MTV, 515/69, 11 Nisan 1896; 515/80, 17 Mart 1897; 7 Ağustos 1897). Ayrıca, Amerika'da madalya almaya hak kazananlardan üçünün adı da okunamamıştı (HR.MTV, 514/54, 22 Ocak 1896).

¹⁹⁹ 19 Şubat 1895 (24 Ş 1312), *Sabah*, nr. 1988, s. 1; 7 Mart 1894 (10 N 1312), *Sabah*, nr. 2004, s. 1; 18 Nisan 1895 (23 L 1312), *Sabah*, nr. 2046, s. 1; 25 Temmuz 1895 (3 S 1313), *Sabah*, nr. 2144, s. 1; 1 Ağustos 1895 (20 Temmuz 1311), *Servet-i Fünûn*, nr. 229-ek, s. 2-3; 24 Ekim 1895 (5 CA 1313), *Sabah*, nr. 2235, s. 1; 11 Kasım 1895 (23 CA 1313), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 5219, s. 1; 14 Kasım 1895 (2 Teşrinisani 1311), *Servet-i Fünûn*, nr. 244, s. 75; 10 Ağustos 1896 (29 S 1314), *Sabah*, nr. 2526, s. 1.

²⁰⁰ Nitekim, 1500 rublelik bağış yapan bir yardımsever, isminin listelerde zikredilmediğini belirterek Hariciye Nezareti'ne müracaat etti (HR.MTV, 515/71, 18 Mayıs 1896).

²⁰¹ *BEO*, 749/56105, 26 Mart 1896 (11 L 1312); HR.MTV, 515/69, 1 Nisan 1896; 6 Aralık 1896.

²⁰² Y.A.HUS, 323/111, 7 Nisan 1895 (11 L 1312).

²⁰³ Y.A.HUS, 319/29, 8 Şubat 1895 (12 Ş 1312).

madalya ile altın iki madalyayı padişaha takdim etti.²⁰⁴ Bu madalyalar, toplam rakamın dışında olup gazetelerde yayımlanan listelerde yer almadı. Küçük boy altın madalyalardan dördü, bağış yapan hükümdarlara gönderildi.²⁰⁵

Eldeki veriler, özellikle yurtdışında madalya dağıtımının 1898 yılının Kasım ayının sonlarına kadar sürdüğünü göstermektedir.²⁰⁶ Bu gecikmenin nedenlerinden birkaçı, madalyaların zamanında ilgili sefaretlere gönderilmeyişi,²⁰⁷ madalyalardan bazılarının gönderilen postalar içinde olmayışı²⁰⁸ ve madalya sahiplerinden bazılarının ulaşamayışı idi.²⁰⁹

Komisyon, tespit edebildiğimiz kadarıyla Şubat 1896'ya kadar 710 madalya dağıttı²¹⁰ ve madalyalara 76.467 kuruş harcadı.²¹¹ Ancak, bu harcamanın kaç adet madalya için olduğu ve bu masrafların içinde hakkâka ait harcamaların olup olmadığını tespit etmek mümkün olmamıştır.

Depremzedelere yardım etmek amacıyla ianede bulunanlara dağıtılan deprem madalyaları dışında, yardım toplamada gösterdikleri çaba nedeniyle yurtdışında kurulan iane cemiyetlerinde faaliyet gösterenlerle, Osmanlı hariciyesinde görevli memurların nişanla taltifi gündeme geldi. Örneğin; Washington Sefiri Mavroyeni Bey, daha önce madalya listesinden çıkarıldığını ifade ettiğimiz Mösyö Klopsch ile kim olduğu tespit edilemeyen Thomsen isimli şahısların duruma uygun bir nişanla ödüllendirilmelerini önerdi.²¹² Paris Sefiri Mahmud Esad Paşa²¹³ ile Berlin Sefiri Tevfik Paşa da benzer

²⁰⁴ İ.ŞE, L 1312/1, 21 Mart 1895 (24 N 1312); 2 Nisan 1895 (6 L 1312); Y.A.HUS, 323/111, 7 Nisan 1895 (11 L 1312).

²⁰⁵ Alman İmparatoru, Avusturya İmparatoru, Sırbistan Kralı ve Karadağ Prensi (18 Nisan 1895/23 L 1312, *Sabah*, nr. 2046, s. 1; 22 Nisan 1895, *The Levant Herald*, nr. 11, s. 188; HR.MTV, 515/74, 19 Kasım 1896; 515/75; 515/76, 25 Kasım 1896; 515/77, 12 Aralık 1896; 515/78, 8 Ocak 1897). Madalya dağıtımı, ilerleyen günlerde devam etti (*BEO.NGG.d*, nr. 686, sr. nr. 230, 20 Temmuz 1895/27 M 1313; sr. nr. 314, 22 Ağustos 1894/30 S 1312; HR. MTV, 514/53, 22 Ocak 1896; 514/54).

²⁰⁶ Bu konuda Hariciye Nezareti'ne gönderilen son tahrirat 27 Kasım 1898 tarihlidir (HR.MTV, 515/88).

²⁰⁷ HR.MTV, 515/73, 23 Temmuz 1896; 515/69, 6 Aralık 1896; 515/81, 4 Mart 1898.

²⁰⁸ HR.MTV, 515/69, 1 Nisan 1896; 515/82; 515/83; 515/84; 515/85, 16 Kasım 1898; 515/86; 515/87, 17 Kasım 1898.

²⁰⁹ HR.MTV, 515/68, 23 Mart 1896.

²¹⁰ Y.A.HUS, 323/111, 7 Nisan 1895 (11 L 1312); *BEO.NGG.d*, nr. 686, sr. nr. 230, 20 Temmuz 1895 (27 M 1312); İ.TAL, S 1312/98, 24 Temmuz 1894 (1 S 1313); *BEO. NGG.d*, sr. nr. 314, 22 Ağustos 1895 (30 S 1313); İ.TAL, RA 1313/117, 31 Ağustos 1895 (10 RA 1313); RA 1313/118, 18 Eylül 1895 (28 RA 1313); CA 1313/95, 21 Ekim 1895 (2 CA 1313); CA 1313/96, 8 Kasım 1895 (20 CA 1313); HR.MTV, 514/53, 22 Ocak 1896; 514/54; İ.TAL, N 1313/168, 19 Şubat 1896 (5 N 1313).

²¹¹ Y.A.HUS, 337/82, 12 Eylül 1895.

²¹² HR.MTV, 699/48, 10 Mayıs 1895.

²¹³ Esad Paşa, Paris Meclisi ikinci başkanı ve sömürge eski bakan yardımcısı Mösyö Atin'in 3. rütbeden mecidi nişanı; milletvekillerinden Fransua De Leunkal ve Henry Schneider, Gaulois gazetesi Müdürü ve iane komitesinin sekreteri Arthur Meyer ile Prens De Sagan'ın 2. rütbeden mecidi nişanı; Gaulois gazetesinin İdare Müdürü Mösyö Emile Schumul ve Son gazetesinin yazarlarından Mösyö Alief'in 3. rütbeden nişan-ı Osmanî ile taltifini önerdi (HR.MTV, 699/46, 6 Şubat 1895; *BEO.AYN.d*, nr. 1697, s. 309, 24 Nisan 1895/28 L 1312). Aynı dönemlerde Berlin Sefiri Tevfik Paşa da, iane toplamada gayretleri olan bazı kişilere nişan verilmesinin uygun olacağını ifade etti (İ.TAL, ZA 1313/50, 11 Ağustos 1895/19 S 1313).

isteklerde bulundu.²¹⁴ Komisyon, bu talepleri nizamnâmeye aykırı buldu²¹⁵ ve sorunun çözüm yeri olarak Bâbîâli'yi gösterdi. Ancak, bu taleplerin daha sonra çeşitli vesilelerle gündeme getirilmesi hükümetin buna sıcak bakmadığını göstermektedir.

Komisyon, son olarak, mağdurları tespit ve teftişle görevli komisyon üyelerine bir miktar ödeme yapılmasını ve komisyonda yazı ve hesap işleriyle meşgul olan memurlara da birer maaş ikramiye verilmesini önerdi. Konuyu inceleyen Meclis-i Mahsûs, komisyon üyelerinden yalnızca İkinci ve Üçüncü Belediye Daireleri yetki alanlarında teftişle görevlendirilen ve maaşları yetersiz olan Kamil Bey, Abdullah Bey, Vekil Efendi ve İzak Molho Efendi'ye günlüğü yarımşar liradan ödeme yapılmasını ve yazı ve hesap işleriyle uğraşanlara bir misli maaş verilmesini uygun gördü; komisyon üyeleri ile belediye çalışanlarına iane gelirlerinden toplam 19.200 kuruş ödenmesini kararlaştırdı.²¹⁶

Netice itibariyle, 1894 Depremi, Osmanlı Devleti'nde bir doğal afet karşısında halkın desteğine başvuru olan ilk olay değildi elbette; ancak, toplumu sosyal yardımlaşmaya teşvik etmede bu gibi simgelerin kullanıldığı ilklerden biriydi ve *hareket-i arz madalyası* bu amaca hizmet için atılan ciddi bir adımdı. Bu madalyanın toplumda uyandırdığı ilgi, daha sonra benzer amaçlarla ihdas edilen madalyalar için bir model oldu.

IV.V. SONUÇ VE KOMİSYONUN LAĞVI

Amacı, depremzedeler yararına iane toplamak ve muhtaç depremzedelere dağıtmak olan İâne-i Musâbin Komisyonu, bir yıl gibi bir sürede görevinin önemli bir kısmını tamamladı. Ardından, kurulduğu günden 12 Eylül 1895'e kadarki faaliyetleriyle gelir-gider hesaplarını gösteren detaylı bir çizelge hazırlayarak sadarete takdim etti. Daha önce ilgili kısımlarda açıklandığı gibi, komisyon, bu tarihe kadar 6.479.960 kuruşluk, yani tahminî 60.000 liralık²¹⁷ bilet bastırıp bunun 6.458.900 kuruşunu tahsil etmişti. Öte yandan yurtdışında açılan iane cemiyetlerinden de yaklaşık bu paranın

²¹⁴ İ.TAL, ZA 1313/50, 26 Kasım 1895 (8 C 1313).

²¹⁵ İ.TAL, RA 1313/117, 20 Temmuz 1895 (27 M 1313); ZA 1313/50, 3 Mayıs 1896 (10 ZA 1313).

²¹⁶ Komisyon-ı âli maiyetinde çalışan on yedi kâtime 11.100; Birinci ve İkinci Belediye kâtipleri için 2.000'er; Üçüncü Belediye 2.100; Dördüncü Belediye 600; Altıncı Belediye 900 ve Onuncu Belediye kâtipleri için 500 kuruş ödeme yapılması uygun görüldü (*BEO.NGG.d.*, nr. 686, sr. nr. 367, 12 Eylül 1895/22 RA 1313; İ.ŞE, Ş 1313/3, 13 Ocak 1896/27 B 1313).

²¹⁷ Bu rakamsal farklılık lira-kuruş arasındaki değer farkından kaynaklanmış olmalıdır. Çünkü, zaman zaman vesikalara da yansdığı gibi, bazen 1 lira 100 kuruş iken; bazen de 1 lira 103 kuruşa denk gelmektedir.

yarısı kadar²¹⁸ para toplandı. Böylece komisyon, söz konusu tarihe kadar 9.432.380 kuruş topladı. Ancak, bu paranın 723 kuruşu İâne-i Musâbin-i Mülkiyye Komisyonu yerine yanlışlıkla İâne-i Musâbin Komisyonu'na gönderildiğinden komisyon daha sonra bu parayı mülkiye komisyonuna gönderdi. Komisyona bir müddet daha para geldiği düşünülürse, toplanan paranın 9,5 milyona ulaştığı söylenebilir ki, dönemin rayiçine göre, hatırı sayılır bir miktardı. Komisyon, bu tarihlerde topladığı paranın 9.139.424 kuruşunu dağıttı ve kalan parasının 189.600 kuruşunu da hak sahiplerine ödemeyi planladı.²¹⁹ Sonuç olarak, komisyonun kasasında 103.356 kuruş kalıyordu.

Fiilen 10 Temmuz 1894 ve resmen 20 Temmuz 1894'te kurulan İâne-i Musâbin Komisyonu'nun ne zaman lağvedildiği açık değildir. Ancak, komisyon, verdiği raporla birlikte görevini tamamladığını düşünüyordu. Nitekim, komisyon, 19 Eylül 1895 tarihli mazbatasında, topladığı paranın tamamına yakınını depremzedelere ve ilgili yerlere verdiğini ifade ile zaten zayıflayan yardım oranlarını da gerekçe göstererek lağvını gündeme getirdi. Musâbin Komisyonu, eldeki paranın İâne-i Hastagân Komisyonu'na devredilerek kalan ufak tefek işlerin bu komisyon tarafından yürütülmesini istedi.²²⁰ Ancak, bu talep, padişah tarafından kabul görmedi ve komisyon, 1895 yılının Aralık ayına kadar çalışmalarını sürdürdü.

Komisyon, üç ayın sonunda yapılan çalışmaları gösteren bir hesap cetveli hazırladı. Hesaba göre, yaklaşık 41.000 kuruş daha toplandı ve hasılât, 9.473.128 kuruşa ulaştı. Gider ise, 48.000 kûsur kuruştı ki, bununla beraber toplam gider 9.187.563 kuruşu buluyordu. Kasada bulunan 285.564 kuruşun 224.100 kuruşu, depremde hayatını kaybedenlerin aileleri ile yaralıları; birinci ve ikinci derecede hasarlı olan yapıların onarım masraflarının bakiyesine ve komisyon maiyetinde çalışanlara ayrıldı. Diğer yandan komisyon, Hazine-i Maliye'den alacağı olan 105.263 kuruşu olduğu gibi Yanya

²¹⁸ 2.954.610 kuruş 7 para toplandı. Yurtdışında toplanan para, toplandığı ülkenin parası olduğundan, yani frank, dolar veya sterlin olduğundan, Türk lirasına çevrildiğinde değer kaybına uğruyordu. Dolayısıyla, toplanan para, 926 kuruş 8 para değer kaybetti.

²¹⁹ Yukarıda izah edildiği gibi, paranın 7.925.866 kuruşu depremde hasar gören ve yardıma muhtaç olan 20.959 hanenin sahibine; 153.000 kuruşu depremde hayatını kaybeden 161 kişiden 92 kişinin ailesine; 57.400 kuruşu yaralanan 378 kişiden 191'ine ve 124.460 kuruşu da evsiz barksız kalıp dışarıda barınmaya mecbur olan 3.703 kişiye verildi. Kalan paranın 384.400 kuruşu gayrimüslimlere ait kurumların tamiri için Patrikhanelere verilirken 84.094 kuruşu da Fransa Sefareti'nin talebi üzerine muhtaç depremzedelere dağıtılmak üzere sefarethaneye gönderildi. Ayrıca, muhtaçlara dağıtılan ekmek için 158.032, baraka inşası için 60.000, hasar gören binaları tespit ve kontrol için görevlendirilen memur ve kalfaların yevmiyeleriyle Küçükçekmece, Kartal ve Gebze'ye gönderilen müfettişlerin masrafları için 81.653 ve madalya basımı için 76.467 kuruş harcandı. Komisyon, bu arada Adana'da çıkan yangından zarar gören felaketzedelere 32.400 kuruş gönderdi. Böylece Eylül 1895'e kadar toplanan paranın 9.139.424 kuruşu dağıtılmış oldu. Ancak, komisyonun dağıtmayı planladığı 189.600 kuruş daha vardı. Bu para, depremde hayatını kaybedenlerin aileleri ile yaralananlardan daha önce kendilerine ödeme yapılmamış olanlardan 264'üne verilecekti. Kalan iki kişiye ise, maaşa bağlanmış oldukları için ödeme yapılmayacaktı.

²²⁰ Y.A.HUS, 337/82.

Vilayeti'nde yaşanan sel felaketine maruz kalıp evleri yıkılan ya da hasar görenlere gönderecekti. Sonuç olarak, kasada 61.464 kuruş bulunuyordu.²²¹ İleride ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, daha sonra bu paranın 60.000 kuruşu Kapalıçarşı'nın onarımına tahsis edildi.

Hesap cetvelinin takdiminden kısa bir süre sonra, komisyonun lağvı meselesi yeniden gündeme geldi ve 19 Ocak 1896 tarihli maruzatında bu hususu dile getiren Şehremini Rıdvan Paşa, komisyon üyelerinden Ziraat Bankası Genel Müdürü Cemal Bey, Mahkeme-i Temyiz İstida Dairesi Başkanı Şefik Bey ve Şûrâ-yı Devlet üyesi Abdullah Bey'in aynı zamanda Bâbiâli bünyesinde oluşturulan Islahat Komisyonu'nda, Maliye Nezareti'nden tayin edilen üyelerin de Tophane'de teşekkül eden başka bir komisyonda görevlendirilmeleri ve Meskûkât-ı Şâhâne İdaresi Müdürü Kamil Bey'in de iş yoğunluğu nedeniyle Musâbin Komisyonu toplantılarına katılmadıklarını belirterek komisyona son verilmesi talebini tekrarladı.²²²

Bütün bu taleplere rağmen, padişahın bunu onayladığına dair bir bilgiye sahip değiliz. Ancak, Anadolu'da hüküm süren salgın hastalık ve başka sorunlar nedeniyle yukarıda ifade ettiğimiz yeni komisyonların kurulması depremi gündemden düşürdü. Nitekim, arşiv belgelerinde depreme ilişkin haberlerin oldukça azaldığı görülmektedir. Dolayısıyla zaten fiilî olarak toplanamayan komisyonun kısa bir süre daha ismen de olsa varlığını sürdürdüğü ifade edilebilir.²²³

IV.VI. KURUMLARIN VE ŞAHISLARIN YAPTIĞI ŞARTLI YARDIMLAR

Yukarıda belirtildiği gibi, İâne-i Musâbin Komisyonu, padişah tarafından depremzedeler için yapılan yardımları organize etmek ve bunların devlet güvencesi altında dağıtılmasını sağlamak amacıyla kurulmuştu. Ancak, depremzedelere yardım etmek isteyen ve yapacağı yardımları kendi eliyle dağıtma amacını güden şahıs veya gruplar da vardı. Bunlar genelde, kendi cemaatlerine ve kurumlarına tevzi olunmak üzere yurtdışından gönderilen yardımlardı. Ayrıca, bazı mahallelerin halkının ve önde gelen şahıslarının da hafif hasarlı müesseseleri kendi imkânlarıyla tamir ettirmeleri de

²²¹ T.NFİ, 1438/2, 26 Aralık 1895.

²²² Y.A.HUS, 344/97, 19 Ocak 1896 (3 Ş 1313).

²²³ İlerleyen günlerde ortaya çıkan ihtiyaç doğrultusunda komisyonun kasasında bulunan paranın 60.000 kuruşunun Kapalıçarşı'nın onarımına tahsis edilmesi kararlaştırılınca fiilen lağvedilmiş olması nedeniyle vilayet ve sancaklarda biriken iane bakiyesinin Osmanlı Bankası aracılığıyla komisyon adına gönderilmesi istendi.

bu kategoride değerlendirilebilir. Biz bu tür yardımları “şartlı yardımlar” olarak nitelendiriyoruz.

Deprem yarattığı şokun atlatılmasından ve depremin yol açtığı sorunların boyutlarının netleşmesinden kısa bir süre sonra İstanbul’daki İngiliz Ticaret Odası²²⁴ bir yardım kampanyası başlattı;²²⁵ ayrıca, yardım toplamak amacıyla Londra Belediyesi’yle de işbirliği yaptı.²²⁶ İngiliz Ticaret Odası Başkanı Whithall, Osmanlı Bankası Genel Müdürü Sir Edgar Vincent ve İstanbul’da bulunan İngiliz Amiralî Henry Woods Paşa, Londra Belediye Başkanı’na ayrı ayrı mektuplar gönderdiler ve depremzedelerin içler acısı durumunu söz konusu ederek İngiliz halkından yardım toplanmasını istediler.²²⁷ Londra Belediyesi’nde bir iane komisyonu kuruldu²²⁸ ve gazetelerde bir beyanname neşredilerek halk iane için teşvik edildi.²²⁹ Yardımların, Osmanlı Bankası şubeleri, J.W. Whithall ve şirketi, Georges Baker ve şirketi, İngiliz Büyükelçiliği ile *The Levant Herald* gazetesine teslim edilmesi; toplanan yardımların dağıtımında J. W. Whithall, *The Levant Herald* gazetesinin imtiyaz sahibi Dr. Lewis Mizzi, Başkonsolos W. H. Wrench gibi İstanbul’daki İngiliz toplumunun önde gelen isimlerinin görev alması kararlaştırıldı.²³⁰

İstanbul İngiliz Ticaret Odası, topladığı ve dağıttığı ianelerle ilgili olarak hazırladığı raporu, 22 Ekim 1894 tarihinde Londra Belediye Başkanı’na gönderdi. Öncelikle ihtiyaç sahipleri belirlendi ve İstanbul ve çevresinde yaşayan her millet ve dinden 1.607 aileye 1.969 sterlin yardım yapıldı. Ayrıca, 45.900 adet ekmek dağıtıldı.²³¹

İstanbul ve Londra’da düzenlenen bu yardım kampanyasında toplanan ianeler ve bağışçıların isimleri her iki şehirde çıkan gazetelerde yayımlandı.²³² Bu komisyonun faaliyetleri, Avrupa’da kurulan diğer komisyonlardan farklıydı. Şöyleki, yukarıda izah edildiği üzere, Paris ve Berlin’de kurulan yardım komisyonları, topladıkları bağışları,

²²⁴ 1887 yılında İstanbul’da ticaretle uğraşan bazı İngiliz tüccarlar tarafından kurulmuş, İngiltere dışındaki ikinci ticaret odasıydı (www.tobb.org.tr/rehber/ingiltere/bcc_of_TR.pdf-10.03.2010).

²²⁵ 23 Temmuz 1894 (19 M 1312), *Saadet*, nr. 3031, s. 1; *Sabah*, nr. 1777, s. 2; *The Levant Herald*, nr. 29, s. 354; 22 Ekim 1894, *The Levant Herald*, nr. 42, s. 517.

²²⁶ Y.A.HUS, 305/45, 7 Ağustos 1894 (4 S 1312).

²²⁷ 23 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 29, s. 354; 24 Temmuz 1894 (20 M 1312), *Sabah*, nr. 1778, s. 1; 6 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 31, s. 381.

²²⁸ 23 Temmuz 1894 (19 M 1312), *Saadet*, nr. 3031, s. 1; *Sabah*, nr. 1777, s. 2.

²²⁹ 25 Temmuz 1894 (21 M 1312), *Sabah*, nr. 1779, s. 1; 26 Temmuz 1894 (22 M 1312), *Sabah*, nr. 1780, s. 1; Y.A.HUS, 305/45, 7 Ağustos 1894 (4 S 1312).

²³⁰ 27 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 34, s. 415.

²³¹ 5 Kasım 1894, *The Levant Herald*, nr. 44, s. 537.

²³² 23 Temmuz 1894 (19 M 1312), *Sabah*, nr. 1777, s. 2; 30 Temmuz 1894 (26 M 1312), *Sabah*, nr. 1784, s. 1; 1 Ağustos 1894 (28 M 1312), *Sabah*, nr. 1786, s. 3; 11 Ağustos 1894 (8 S 1312), *Sabah*, 1795, s. 3; 17 Ağustos 1894 (14 S 1312), *Sabah*, nr. 1801, s. 1; 20 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 34, s. 415; 21 Ağustos 1894 (18 S 1312), *Sabah*, nr. 1805, s. 1; 23 Ağustos 1894 (20 S 1312), *Sabah*, nr. 1807, s. 2; 26 Ağustos 1894 (23 S 1312), *Sabah*, nr. 1810, s. 2; 9 Eylül 1894 (8 RA 1312), *Sabah*, nr. 1824, s. 3.

İstanbul'daki İâne-i Musâbin Komisyonu'nun vasıtasıyla ihtiyaç sahiplerine ulaştırmaktaydı. Londra iane cemiyeti ise, topladığı bağışları, doğrudan İngiliz Ticaret Odası'na gönderiyor²³³ ve paraları kendi uygun gördüğü cihetlere ve depremzedelere dağıtıyordu.²³⁴

Özellikle yabancı yardımseverlerin topladıkları bağışları kendilerinin uygun gördüğü yerlere vermeyi tercih etmelerinin nedeni, Avrupa kamuoyunda mevcut olan daha önce yapılan yardımların yerine ulaşmadığı şeklindeki yaygın inanç nedeniyle Osmanlı makamlarına karşı duyulan güvensizlik de olabilir. Esasında İâne-i Musâbin Komisyonu Nizamnâmesi'ne göre toplanan paraların komisyonun izni ve bilgisi dâhilinde dağıtılma zorunluluğu da yoktu. Ancak, özellikle yabancıların topladıkları bağışları bu şekilde kendi başlarına dağıtıyor olmalarının Osmanlı makamlarını ve Şehremaneti'ni rahatsız ettiği anlaşılıyor. Nitekim, İstanbul İngiliz Ticaret Odası'nın Karagümrük civarında muhtemelen sadece gayrimüslim depremzedelere para dağıtması kendilerine para verilmeyen Müslüman mahalle sakinlerinin şikâyetine neden olmuş; bu kişilerin Bahçekapı'daki merkez büroya gitmek istemeleri Osmanlı makamlarınca engellenmiş ve Ticaret Odası'nın kendi başına hareket etmesinden rahatsız olmuşlardı. Ayrıca, aynı kurumun, Samatya'da Sulu Manastır ve Edirnekapı'daki Ermeni ve Rum kiliselerinde muhtaç depremzedelere para dağıtmak için Komisyon-ı Âli'ye müracaat etmemesi de ikinci başkan Şehremini Rıdvan Paşa'nın hoşuna gitmemişti.²³⁵

Yurtdışından yapılan yardımların bu şekilde kendi istedikleri yerlere dağıtılma arzusu yalnızca İngilizlere mahsus değildi.²³⁶ Zira, yabancı devletler ve halkı, Osmanlı makamlarının gayrimüslimlere ve kendi cemaatlerine fazla yardım yapmayacağı endişesini taşıyor; dolayısıyla kendi ianelerini kendileri dağıtmak istiyordu. Nitekim, Paris'teki komisyon, gönderdiği ianenin bir kısmını depremde zarar gören kurumları yahut kendi vatandaşları için talep etmiş; hatta İstanbul'daki Fransız Ticaret Odası²³⁷ iane dağıtımını üstlenmek istemişti. Ancak, Fransız Ticaret Odası'nın bu talebi, spekülasyonlara yol açabileceği düşüncesiyle uygun görülmedi.²³⁸ Bunun yerine Fransa Sefareti'nin isteği üzerine Fransa Sefiri'nin eşi Madam Cambon'un himayesindeki dört

²³³ Nitekim, İâne-i Musâbin Komisyonu'nun yayımladığı hiçbir iane listesinde, Londra'daki iane komisyonun adı yoktur.

²³⁴ 5 Kasım 1894, *The Levant Herald*, nr. 44, s. 537.

²³⁵ Y.PRK.ŞH, 5/23, 3 Eylül 1894 (2 RA 1312).

²³⁶ *The Levant Herald*'da çıkan bir habere göre de, Rus Çarı'nın depremzedeler için bağışladığı 20.000 ruble İstanbul Rus Elçiliği'nce dağıtıldı (3 Eylül 1894, nr. 35, s. 430).

²³⁷ İstanbul'daki Fransız Ticaret Odası, 1885'te kuruldu (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/937/11667.pdf>-17.06.2010).

²³⁸ Y.PRK.AZJ, 31/98, 1894 (1312).

hayır cemiyetinin yardım ettiği muhtaç depremzedelere verilmek üzere Komisyon-ı Âli tarafından bir miktar para ödenmesi kararlaştırıldı.²³⁹

Benzer bir kampanya da, İstanbul'daki İtalyan Ticaret Odası tarafından düzenlendi ve İtalyan Sefiri'nin başkanlığında İstanbul'da yaşayan İtalyan asıllı banker ve önde gelen isimlerden oluşan bir komisyon kuruldu.²⁴⁰ İane listelerine göre, İstanbul'daki İtalyanlardan 10.800 kuruş toplandı; ancak, bu para İngiliz Ticaret Odası'ndan farklı olarak İtalya'nın İstanbul Sefiri aracılığıyla İâne-i Musâbin Komisyonu'na teslim edildi.²⁴¹

Yabancı devletlerden bazıları da, İstanbul felaketzedeleri için genel bir yardımda bulunmanın yanı sıra, depremde hasar gören kendi sosyal kurumları için özel yardımlarda bulundu. Nitekim, Alman İmparatoru, depremzedeler için iane komisyonuna bağışta bulunurken; depremde hasar göreyerek yeniden inşası gereken Beyoğlu'ndaki Alman Mektebi'ne²⁴² 5.000 mark gönderdi.²⁴³ Diğer yandan okulun yönetim kurulu da, şirket ve banka yöneticileri ile yardım cemiyetlere müracaat ederek bağış topladı.²⁴⁴ Bunun yanı sıra Avusturya İmparatoru Franz Joseph, Beyoğlu'ndaki Avusturya-Macaristan Mektebi²⁴⁵, ne ve Sankt Maria Kilisesi'ne 4.000 franklık yardımda bulundu.²⁴⁶ Ayrıca, Fransa Büyükelçiliği, Kadıköy'deki Fransız kurumlarına 1.000, Saint Esprit Katedrali için 508 ve okul için de 450 frank gönderdi.²⁴⁷

Şartlı yapılan bağışlardan bir başkası, depremde ağır hasar gören Heybeliada Ruhban Okulu'nun yeniden inşası ve cemaate ait hasarlı diğer binaların tamir masraflarının karşılanması amacıyla gündeme geldi. Patrikhane, öncelikle depremde hasar gören dinî ve sosyal müesseseler ile depremzede Rum halkına yardım edilmesi için hükümete müracaat etti.²⁴⁸ Ancak, Ruhban Mektebi, Rum halkı için hem çok önemliydi, hem de okulun hasarı diğer binalardan çoktu. Bu nedenle henüz hükümetten bir cevap gelmeden okul adına bağışlar gelmeye başladı. *Saadet* gazetesinde yer alan bir

²³⁹ İ.ŞE, RA 1312/12, 15 Eylül 1894 (14 RA 1312).

²⁴⁰ 10 Ağustos 1894 (7 S 1312), *Sabah*, nr. 1794, s. 2.

²⁴¹ 8 Şubat 1895 (13 Ş 1312), *Sabah*, nr. 1977, s. 1; 11 Şubat 1895, *The Levant Herald*, nr. 6, s. 65.

²⁴² Okul, 1868'de, Alman ve İsviçre uyruklu erkek ve kız çocuklarına eğitim vermek amacıyla kurulmuştur (Adnan Şişman, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Ankara 2006, s. 317).

²⁴³ HR.MTV, 699/5, 4 Ağustos 1894. Ayrıca Almanya'nın Dresden şehrinde depremzedeler yararına kurulan iane cemiyeti de, topladığı ianenin bir kısmını söz konusu okula bağışlamak için Hariciye Nezareti'ne müracaat etti ve bu talep nezaretçe uygun görüldü (HR.MTV, 699/42, 17 Ocak 1895; HR.MTV, 514/40, 14 Şubat 1895).

²⁴⁴ Kurul, 1895 yılının sonuna kadar 96.000 mark toplar (A. Şişman, *a.g.e.*, s. 319).

²⁴⁵ Sankt George Avusturya Lisesi.

²⁴⁶ 13 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 32, s. 390; 1 Ekim 1894 (30 RA 1312), *Sabah*, nr. 1846, s. 1.

²⁴⁷ R. Marmara, "Latin Cemaatinde ...", s. 93.

²⁴⁸ Y.A.HUS, 305/7, 21 Temmuz 1894 (17 M 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1696, s. 393, 1 Ağustos 1894 (28 M 1312).

habere göre ise, okulun yeniden inşası için İzmir’de bir iane komisyonu açılmış ve başkanlığına İzmir Metropolidi getirilmişti.²⁴⁹

Ruhban Mektebi için iane toplandığı ve okulun yeniden inşa edileceği haberinin duyulmasının ardından ülkenin değişik yerlerindeki kiliselerden ve hatta yurtdışında yaşayan Rumlardan yardımlar geldi. Yardım yapanlar arasında çeşitli şehirlerde bulunan kilise ve manastırların ruhanî liderleri²⁵⁰ ile Rum tüccar ve zenginler vardı.²⁵¹ Ayrıca, Atina’daki Rizarios Kilise Okulu [Rizarios Ecclesiastical School]²⁵² da bağış toplayarak İstanbul’a gönderdi.²⁵³ Öte yandan, Selanik Metropolidi, Aynaroz’da bulunan manastırlardan iane toplamakla görevlendirildi.²⁵⁴

Yardımlar, yalnızca Ruhban Mektebi için değil, depremde hasar gören diğer Rum müesseselerine de yapıldı. Dolayısıyla Rum Ruhban Okulu başta olmak üzere Rum cemaatine ait dinî ve sosyal müesseselerin onarılması yahut yeniden inşası amacıyla olan bu ianelerin organize edilmesi gerekiyordu. Bunun üzerine, İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi’nde 3 Eylül’de toplanan patrikhane meclisinin kararıyla Patrik Néophytos’un başkanlığında beş kişilik bir iane komisyonu kuruldu.²⁵⁵ Görüldüğü gibi, bu iane komisyonu depremde hasar gören Rum cemaatine ait bütün yapıların tamir edilmesini amaçlıyordu. Toplanan para, komisyonun görevlendireceği memurlar vasıtasıyla ve onların nezaretinde harcanacaktı.²⁵⁶

Gazetelere yansıdığı kadarıyla, Rum müesseselerine yapılan yardımların şartlı olduğu anlaşılıyor. Zira, bağışta bulunanlar yardım ettikleri kurumun adını belirtiyorlardı ve patrikhanedeki komisyon, muhtemelen, bağış yapan, bağış yaptığı kurum ve bağış miktarı gibi hususların ayrıntılı olarak yer aldığı listeler düzenliyordu. Nitekim, Patrikhane, *Saadet* gazetesinde yer alan bir habere göre, 1894 Eylül ayının

²⁴⁹ 13 Ağustos 1894 (10 S 1312), *Saadet*, nr. 3051, s. 2.

²⁵⁰ Beyrut Metropolidi Gavril Efendi, 10 Osmanlı lirası (27 Ağustos 1894/24 S 1312, *Saadet*, nr. 3065, s. 2); Ayasuluğ [Selçuk] Metropolidi 30 Osmanlı lirası (2 Eylül 1894/1 RA 1312, *Saadet*, nr. 3072, s. 1); Liverpool Rum Cemaati Rahibi 10 İngiliz lirası ve Kitnos Manastırı 1500 kuruş (24 Eylül 1894/23 RA 1312, *Saadet*, nr. 3093, s. 1); Çeşme Piskoposu 15 Fransız lirası, Rusya’da Kiev’de yaşayan bir rahip 15 Fransız lirası bağışta bulundu (16 Ekim 1894/15 R 1312, *Saadet*, nr. 3114, s. 2).

²⁵¹ Banker İlyako (27 Ağustos 1894/24 S 1312, *Saadet*, nr. 3065, s. 2), tüccar Stefanaki Zafiropulo, Yorgaki Zarifi’nin oğlu Perikles Zarifi (20 Eylül 1894/19 RA 1312, *Saadet*, nr. 3089, s. 2; *Sabah*, nr. 1835, s. 2) ve Londra’da yaşayan Madam Zarifi bunlardan birkaçıydı (8 Ekim 1894/7 R 1312, *Sabah*, nr. 1853, s. 2).

²⁵² Manthos ve George Rizarios tarafından 1841’de Atina’da kurulan okul, Doğu Ortodoks Kilisesi’nin himayesindedir (eiekrizarios.files.wordpress.com-18.06.2010)

²⁵³ Kurum, 1.000 drahmi bağış göndermişti (4 Eylül 1894/3 RA 1312, *Saadet*, nr. 3074, s. 2; 7 Eylül 1894/6 RA 1312, *Saadet*, nr. 3076, s. 2).

²⁵⁴ 2 Eylül 1894 (1 RA 1312), *Saadet*, nr. 3072, s. 1.

²⁵⁵ 4 Eylül 1894 (3 RA 1312), *Saadet*, nr. 3074, s. 2.

²⁵⁶ 21 Ekim 1894 (20 R 1312), *Sabah*, nr. 1866, s. 2.

ortalarına kadar yalnızca Yedikule'deki Rum Hastanesi'nin tamiri için 485 lira toplamıştı.²⁵⁷

Patrikhanede, bir yandan bu çalışmalar yürütülür ve bağışlar toplanırken; diğer yandan da gayrimüslim cemaat liderlerinin hükümete ve Komisyon-ı Âli'ye yaptığı müracaât da sonuçlandı ve komisyon, Rum Patrikhanesi'ne 750 lira gönderdi.²⁵⁸ Ancak, bu bağışlar yeterli değildi. Zira, Heybeliada'daki Ruhban Okulu'nun yeniden inşa edilmesi gerekiyordu. Bu sorun, Rum cemaatinin önde gelen isimlerinden Mösyö Paul Stefanovich'in okulun inşa masraflarını üstlenmesiyle çözüldü. Dönemin gazetelerine göre, Stefanovich okul için 10.000 lira bağış yaptığı gibi, sonrasında çıkacak masrafları da üstlendi.²⁵⁹ Patrikhane, Ruhban Okulu için toplanan 5.500 liradan bir "ihtiyat sermayesi" oluşturulmasına karar verdi²⁶⁰ ve ardından binanın inşasına başlandı.²⁶¹

Bu kategoride değerlendirebileceğimiz bir başka şartlı yardım da, az hasarlı bazı ibadethanelerin onarımı amacıyla mahalle sakinlerinin yahut bazı zenginlerinin yaptığı mevzii yardımlardı. Dönemin gazetelerinde çok sayıda örneğine rastladığımız bu yardımlar sayesinde sivil inisiyatifle yürütülen inşa ve tamir faaliyetleri,²⁶² deprem sonrasında ortaya çıkan imar sorununun çözümünde az da olsa etkili oldu.

Netice itibariyle, gerek İâne-i Musâbin Komisyon-ı Âlisi, gerek yabancıların ve gayrimüslim cemaatlerin oluşturdukları yardım komisyonları ve gerekse de bireysel olarak yapılan şartlı yardımlar, deprem sonrası yaraların sarılmasında önemli rol oynadı. Ancak, şüphesizki, bu konuda en önemli rolü, yardımların devlet güvencesi altında toplanıp dağıtılmasını sağlayan ve toplanan bağış, yardım edilen muhtaç sayısı hususunda hiçbir komisyonun ulaşamadığı bir rakama ulaşmayı başaran İâne-i Musâbin Komisyonu üstlenmişti.

²⁵⁷ 13 Eylül 1894 (12 RA 1312), *Saadet*, nr. 3082, s. 2. Bu paranın 100 Osmanlı lirasını, daha sonra İâne-i Musâbin Komisyonu üyesi olarak göreceğimiz Banker Velastari Efendi bağışlamıştı (6 Ekim 1894/5 R 1312), *Sabah*, nr. 1851, s. 3). Madam Zarifi de, 70 lira Ruhban Mektebi için, 30 lira da Patrikhane kilisesi için toplam 100 lira (8 Ekim 1894/7 R 1312, *Sabah*, nr. 1853, s. 2); Hristaki Zoğrafos Efendi de, 7.500 Ruhban Mektebi'nin inşası, 5.000 frank da Rum hastanesinin tamiri için bağışladı (21 Ekim 1894/20 R 1312, *Sabah*, nr. 1866, s. 2; 22 Ekim 1894/21 R 1312, *Saadet*, nr. 3120, s. 1).

²⁵⁸ *BEO.AYN.d*, nr. 1697, s. 158, 159, 10 Aralık 1894 (11 C 1312); nr. 1651, s. 312; nr. 1657, s. 142; 12 Aralık 1894 (13 C 1312), *Saadet*, nr. 3172, s. 1.

²⁵⁹ 9 Mart 1895 (12 N 1312), *Sabah*, nr. 2006, s. 2; 3 Nisan 1895 (8 L 1312), *Sabah*, nr. 2031, s. 3; 29 Mayıs 1895 (5 Z 1312), *Sabah*, nr. 2087, s. 2; 1 Haziran 1895, *The Levant Herald*, nr. 17, s. 258.

²⁶⁰ 27 Ekim 1895 (8 CA 1313), *Sabah*, nr. 2238, s. 2.

²⁶¹ 28 Aralık 1895 (11 B 1313), *Sabah*, nr. 2300, s. 2; 17 Mart 1896 (2 L 1313), *Sabah*, nr. 2380, s. 2.

²⁶² Eyüp'te minaresi yıkılarak içinde ibadet edilemez hale gelen Kızılmesjid Camii Eyüp'te minaresi yıkılarak içinde ibadet edilemez hale gelen Kızılmesjid Camii (16 Kasım 1894/17 CA 1312, *Sabah*, nr. 1893, s. 2) ile Sarıyer Camii mahalle sakinleri (25 Kasım 1894/26 CA 1312, *Saadet*, nr. 3155, s. 2); Beyazıt'taki Sekbanbaşı Yakup Ağa Camii tüccar Hacı Nuri Efendi (27 Aralık 1894/28 C 1312, *Sabah*, nr. 1933, s. 2) Kabasakal Camii de Nemlizâde Tahsin ve Cemal adlı hayırseverler tarafından onarılarak ibadete açıldı (18 Aralık 1894/1 B 1312, *Sabah*, nr. 2290, s. 1).

BEŞİNCİ BÖLÜM

RESMÎ VE SİVİL YAPILARIN KEŞİF VE TAMİRİ

İkinci Bölümde ayrıntılı olarak ele alındığı üzere, 10 Temmuz 1894 günü meydana gelen sarsıntıların yarattığı heyecanın etkisiyle başlayan ve bir an önce padişahı ve hükümeti bilgilendirmek amacını taşıyan ilk günlük hasar tespitleri gözlemlere dayalıydı. Depremin İstanbul'da büyük hasara neden olduğu, pek çok kişinin hayatını kaybettiği haberlerinin Yıldız Sarayı'na ulaşmasından sonra II. Abdülhamid, şehirde depremin yarattığı hasarın tespiti ve özellikle tehlike arz eden binalardaki hasarların giderilmesi amacıyla Şehremaneti ile Zaptiye Nezareti'ni görevlendirdi ve Şehremaneti'ne bağlı hasar tespit ekipleri oluşturulmasını istedi. Ayrıca, cami, medrese ve imaret gibi vakıflara ait kurumların hasarlarını tespit ve belediye daireleri tarafından oluşturulan hasar tespit ekiplerine yardımcı olması için Evkaf Nezareti'nce de başka bir hasar tespit ekibi kuruldu. Bu ekipler, genel olarak hasar gören binalardaki tehlikeleri ortadan kaldırmaya yönelik tespitlerde bulunuyordu.

Sivil ve askerî kurumlara ait binaların ilk hasar tespitleri de bu süreçte başlamıştı. Bu kurumların kontrolleri için meskenlerin ve sivil yapıların hasar tespit ekiplerinden farklı olarak Başmimar Sarkis Bey'in denetiminde ve alanının uzmanı mimarlardan müteşekkil teknik ekipler kuruldu. Bunların amacı, binaların ikâmete uygun olup olmadığını belirlemektir. Sarsıntıların gölgesinde yürütülen bu tespit çalışmaları detaylı olmaktan uzaktı. Çünkü, padişah ve hükümet, devlet işlerinin aksamaması için bu tespitlerin hemen tamamlanmasını ve bir an önce normal hayata dönülmesini istiyordu. Bu iş yoğunluğu ve acelecilik muhtemelen esasta meydana gelen hasarların gözden kaçmasına neden oldu ve hasarlı binaların problemleri fark edilemedi.

Daha önce ilgili başlıkta açıklandığı gibi, kamu binalarının ilk hasar tespitlerinin ardından ağır hasarlı ya da ikâmeti mümkün olmayan resmî dairelerin bazıları civardaki sağlam konaklara taşınırken; bazı daireler de çadır veya barakalarda hizmet vermeye başlamıştı. Ancak, çalışanların baraka veya çadırlarda yahut kiralanan ahşap konaklarda uzun süre kalması çalışma şartları bakımından uygun değildi¹ ve bir an önce hasarlı

¹ İstanbul'un değişken hava şartları; aynı yapı içine nakledilen resmî daire sayısının çokluğu veya bir resmî dairenin iki ayrı yerde hizmet vermesi.

yapıların tamiratına başlanması gerekiyordu. Bu süreçte, II. Abdülhamid'in keşif ve tamir çalışmalarını tek elden yürütmek istediği anlaşılıyor. Nitekim, aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, padişah, resmî daireler başta olmak üzere askerî binaların ve vakıf eserlerin tamamının detaylı olarak keşfinin ve tamirinin bir komisyon tarafından yürütülmesini istedi. Fakat, hasar gören bina sayısının çokluğu, askerî binaların tamirinin askerî kurumların sorumluluğunda olması ve bazı yapıların tarihî bir kimliğe sahip oluşu komisyonların sayısının artmasına neden oldu. Buna rağmen, deprem sonrası keşif ve tamir çalışmaları büyük ölçüde tek merkezden yürütüldü.

Bu başlık altında, resmî dairelerin, askerî binaların; bir sonraki başlıkta da vakıf eserlerin ve tarihî eserlerin keşif ve tamirleriyle az önce bahsedilen standardizasyon çalışmalarının dışında bırakılan gayrimüslimlere ait dinî ve sosyal müesseselerin keşif ve tamirlerinde takip edilen süreç mümkün mertebe ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Keşif ve tamir çalışmalarının dışında olmasına rağmen, devletin, sismoloji alanındaki eksikliğini fark edip bir deprem rasathanesi kurulmasına yönelik çabaları ise, burada irdelenecektir.

V.I. RESMÎ DAİRELERİN KEŞİF VE TAMİRİ

Depremde hasar görmeleri nedeniyle ayrı ayrı yerlerde hizmet veren devlet memurlarının çalışma şartları oldukça zordu. Bir yanda artçı sarsıntılar ve deprem korkusu, diğer yanda elverişsiz şartlar hayatın normalleşmesinin önündeki engellerdi. Keşif defterlerinin² hazırlanarak hasarlı binaların tamirine başlanmasına yönelik ilk çalışmalar depremin ertesi günü başladı. II. Abdülhamid, 11 Temmuz gecesi çıktığı anlaşılabilir bir iradeyle kamu binalarının tamirine başlanması için Şehremaneti'ne bağlı, Başmimar Sarkis Bey'in de dâhil olduğu bir komisyon kurulmasını istedi. Fakat, gerek tüm devlet dairelerinin ilk hasar tespitlerinin tamamlanamaması, gerekse Perşembe günü artçı sarsıntı nedeniyle bazı kamu binalarının tekrar gözden geçirilmesi komisyonun kurulmasını geciktirdi. Nitekim, Şehremini Rıdvan Paşa, 13 Temmuz tarihinde mevcut durumu Yıldız Sarayı'na bildirerek komisyonun hemen ertesi gün kurulacağını arz ettiyse³ de, bu da mümkün olamadı.⁴ Ertesi gün bir araya gelen

² Detaylı olan bu keşif raporları, buraların nasıl tamir edileceğini, kullanılacak malzemeleri ve tamir bedellerini göstermekte, kimi zaman hasarlı yerlerin neresi olduğuna tam olarak işaret etmektedir.

³ Y.PRK.ŞH, 5/6, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312).

⁴ O gün komisyon kurulamamasına rağmen, padişahın 11 Temmuz tarihli iradesi doğrultusunda (İ.HUS, M 1312/157) Sarkis Bey'in dâhil olduğu teknik heyet resmî dairelerin kontrollerini yaptı. Nitekim, 14 Temmuz günü Sarkis Bey, Fenerli Prodromos Kalfa, Emanet Hendesehane Memuru Binbaşı Süleyman, Emanet Mühendislerinden Mehmet İzzet, Bursalı Ohannes Kalfa, Fenerli Tanaş Kalfa, Hürmüz Kalfa, Papasoğlu Kosti Kalfa, Şehremaneti

Sadrazam Cevat Paşa ve Şehremini Rıdvan Paşa, Bâbîâli'nin keşfini yapan Başmimar Sarkis Bey, Mimar Vallaury⁵ ve Mimar D'Aronco'nun yer aldığı bir komisyonun kurulmasını kararlaştırdı.⁶ Diğer taraftan depremin meydana geldiği ilk gün Maliye Nazırı ile Osmanlı Bankası İdaresi arasında evsiz kalan halkın iskân ve askerî/sivil kamu binalarının tamir masraflarının karşılanması amacıyla alınacak kredi konusunda başlayan müzakereler,⁷ daha önce de belirtildiği gibi, olumlu bir şekilde sonuçlanınca komisyonun kurulma çalışmaları da hızlandı. Nitekim, kararın ardından 16, 17 ve 18 Temmuz tarihlerinde çıkan iradelerle⁸ komisyonun kurulabilmesi için gerekli olan adımlar atıldı.

Depremde hasar gören kamu binalarının keşfi ve tamirinden sorumlu olmak üzere Şehremaneti'ne bağlı iki komisyonun kurulması kararlaştırıldı. Belgelerde ve keşif defterlerinde daha çok “heyet-i fenniyye”⁹ olarak anılan ilk komisyonda Mimar D'Aronco, Mimar Vallaury, Mimar Berthier¹⁰ ve Başmimar Sarkis Bey; bazı vesikalarda “inşaat-ı fenniyye komisyonu”,¹¹ bazılarında “komisyon-ı mahsûs”¹² şeklinde adlandırılan ikinci komisyonda ise, Şehremaneti Başmühendisi Mehmet Kemalettin Bey, Şehremaneti Meclisi üyelerinden Mustafa, Kamil ve Andon Beyler¹³ ile Maliye Nezareti adına da Maliye Meclisi üyelerinden Edhem Bey yer aldı.¹⁴

Başmühendisi Mehmet Kemalettin Bâbîâli'nin Sadaret, Meclis-i Vükelâ, Dâhiliye Nezareti, Şûrâ-yı Devlet ve Hariciye Nezareti daireleri ile Adliye Nezareti'ni kontrol etti (Y.PRK.ŞH, 4/95, 14 Temmuz 1894/10 M 1312).

⁵ Levanten bir ailenin çocuğu olarak İstanbul'da doğan Fransız asıllı mimardır. Döneminin en iyi mimarlık eğitimi veren kurumlarından Paris'teki Ecole des Beaux-Arts'da eğitim gören Vallaury, İstanbul'da pek çok yapıya imza atmıştır. Bunlardan birkaçı; İstiklal Caddesi'ndeki Cerle d'Orient, Eminönü'nde Hidayet Camii, Union Française, Düyûn-ı Umûmiyye Binası, Karaköy'deki Osmanlı Bankası Binası'dır (Mustafa Akpolat, “Vallaury, Alexandre”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 364–365).

⁶ Y.PRK.ŞH, 5/9, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312).

⁷ İ.DH, M 1312/57, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

⁸ İ.HUS, M 1312/165, 16 Temmuz 1894 (12 M 1312); Y.A.RES, 71/11, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312); İ.HUS, M 1312/56; İ.ŞE, M 1312/9, 18 Temmuz 1894 (14 M 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1661, s. 109, 28 Temmuz 1894 (24 M 1312); nr. 1687, s. 147–148, 31 Temmuz 1894 (27 M 1312); *YEE.d.*, nr. 1088, vr. 46; İ.HUS, S 1312/43, 9 Ağustos 1894 (6 S 1312).

⁹ İ.ŞE, M 1312/10, 19 Temmuz 1894 (14 M 1312); M 1312/8, 26 Temmuz 1894 (22 M 1312); S 1312/6, 8 Ağustos 1894 (5 S 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1674, s. 118, 4 Eylül 1894 (3 RA 1312); İ.HUS, RA 1312/37, 12 Eylül 1894 (11 RA 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1683, s. 184, 15 Eylül 1894 (14 RA 1312).

¹⁰ 1893'te saray baş-mühendisi idi (A. Batur, “D'Aronco, Raimondo Tommaso”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 550).

¹¹ İ.ŞE, RA 1312/8, 3 Eylül 1894 (2 RA 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 215, 4 Eylül 1894 (3 RA 1312); 1697, s. 23 (ty); İ. RSM, RA 1312/8, 4 Eylül 1894 (3 RA 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1674, s. 118; İ.HUS, RA 1312/37, 12 Eylül 1894 (11 RA 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1683, s. 184, 15 Eylül 1894 (14 RA 1312).

¹² İ.ŞE, M 1312/18, 28 Temmuz 1894 (24 M 1312); M 1312/7, 1 Ağustos 1894 (28 M 1312); S 1312/6, 8 Ağustos 1894 (5 S 1312); S 1312/5, 9 Ağustos 1894 (6 S 1312); İ.AZN, S 1312/13, 21 Ağustos 1894 (18 S 1312).

¹³ Y.A.RES, 71/11, 17 Temmuz 1894 (15 M 1312); İ.ŞE, M 1312/9, 18 Temmuz 1894 (14 M 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1673, s. 394, 23 Temmuz 1894 (19 M 1312).

¹⁴ Tayin işi yaklaşık bir ay sonra gerçekleşmiştir. Komisyona, önce Maliye Meclisi azası Mustafa Bey atanmışsa da (*BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 178, 14 Ağustos 1894/11 S 1312), Mustafa Bey'in hastalığı komisyon çalışmalarına katılmasına mani olacağı için Edhem Bey bu göreve getirildi (*BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 183, 18 Ağustos 1894/15 S 1312).

Her iki komisyon, çalışmalarını Şehremini'nin¹⁵ nezaretinde yürüttü. Nitekim, depremde hasar gören tüm resmî ve sosyal kurumlara ait binaların “heyet-i fenniyye” tarafından bizzat kontrol edilmesinden sonra düzenlenen ve tamir masrafları ile kimi zaman hasarlı yerleri gösteren keşif defterleri Şehremini'ne gönderiliyor; burada “inşaât-ı fenniyye komisyonu” tarafından incelenip onaylandıktan sonra yine Şehremini tarafından Bâbîâlî'ye teslim ediliyordu. Sadrazam'ın durumu padişaha arz etmesi üzerine çıkan iradeyle de hasarlı binanın tamirine başlanıyordu.¹⁶ Binaların tamirinden inşaat komisyonu sorumluydu. Nitekim, komisyonun hem tamirat için görevlendirilen kalfaları, hem de tamir için tahsis edilen paranın¹⁷ israf edilmeden kullanılmasını denetleme yetkisi vardı.

Keşif ve tamirat için kurulan bu komisyonlar, esasen ayrı iki komisyondur.¹⁸ Ancak, bu iki komisyonun sürekli olarak birlikte hareket etmesi, keşif defterlerinin mutlaka inşaat komisyonu tarafından onaylanması gerekliliği ile bazı vesikalarda “Şehremaneti'nde müteşekkil komisyon-ı mahsûs tarafından keşf-i evvelleri icra” şeklinde geçen ifadeler¹⁹ birbirine bağlı olarak hareket eden tek bir komisyon olduğu izlenimini vermektedir. Heyet-i fenniyye tarafından düzenlenen keşif defterlerinin neden tamirat komisyonu tarafından onaylandığı konusu bu noktada karşımıza çıkan bir sorundur. Belgelerde bu konuda ayrıntı yoktur.

Bu komisyonlar, başlangıçta resmî ve askerî daireler ile bunlara bağlı birimlere ait binalar ve cami, okul, medrese, hastane gibi bazı dinî ve sosyal kurumların keşfinden ve tamirinden sorumluydu. Ayrıca, yapılacak harcamaları denetleme yetkisi vardı ki, bu durum keşif ve tamirin tek elden yürütülmek ve harcamalarda çıkması muhtemel çok başlılığın baştan engellenmek istendiğini düşündürüyor. Ancak, aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, askerî kurumların keşif ve tamir yetkisi daha sonra bu

¹⁵ Komisyonun Şehremini'nin başkanlığında kurulmuş olması, Şehremini Rıdvan Paşa'nın görev ve sorumluluklarının artmasına neden olmuştur. Zira, Paşa, yalnızca komisyonun hazırladığı keşif defterlerini ilgili yerlere ulaştırmaktan sorumlu değil, aynı zamanda devlet dairelerinin tamirinin bir an önce tamamlanması için inşaatta görevli olanların ve binanın tamirinin bitmesinden sonra dairelerin nakledilmesinde görevlendirilecek işçilerin denetlenmesinden de sorumluydu. Bu sebeple irade Rıdvan Paşa'ya istediği ve güvendiği kişileri istihdam etme yetkisi veriyordu.

¹⁶ Keşif bedellerinin bildirildiği tezkerelerde, tamir için gereken ödemenin yapılması hususunda izin de istenirdi. Komisyon tarafından hazırlanan keşif defterlerinden birkaçı ve izlenen prosedür için bkz. İ.ŞE, M 1312/8, 26 Temmuz 1894 (22 M 1312); M 1312/5, 1 Ağustos 1894 (28 M 1312); S 1312/6, 9 Ağustos 1894 (6 S 1312); İ.AZN, S 1312/13, 22 Ağustos 1894 (19 S 1312); İ.ŞE, RA 1312/8, 4 Eylül 1894 (3 RA 1312).

¹⁷ Osmanlı Bankası'ndan istikraz edilen 250.000 lira.

¹⁸ Y.A.RES, 71/11, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312); İ.ŞE, M 1312/9, 18 Temmuz 1894 (14 M 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1673, s. 394, 23 Temmuz 1894 (19 M 1312); İ.ŞE, M 1312/8, 27 Temmuz 1894 (23 M 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1661, s. 109, 28 Temmuz 1894 (24 M 1312); 1687, s. 147-148, 31 Temmuz 1894 (27 M 1312).

¹⁹ İ.ŞE, Ş 1312/24, 3 Şubat 1895 (7 Ş 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1661, s. 443, 19 Şubat 1895 (23 Ş 1312); 1661, s. 454, 2 Mart 1895 (5 N 1312).

komisyonlardan alınarak Erkân Harbiye Feriki Mehmet Şakir Paşa nezaretinde kurulan komisyonlara verildi.

Bir yandan komisyonun kurulma prosedürü devam ederken, bir yandan da keşif komisyonu vakit kaybetmeksizin detaylı keşiflere başladı.²⁰ İlk olarak Adliye Nezareti, Evkâf Nezareti,²¹ Divân-ı Muhasebât Dairesi ile kısmen de Bâbiâli'nin²² kontrolleri yapıldı ve hasarlı yerlerin tamir şeklini ve maliyetini içeren keşif defterleri düzenlendi.²³ Bâbiâli binasında Sadaret'in yanı sıra Dâhiliye ve Hariciye Nezaretleri ile Şûrâ-yı Devlet'e ait birçok birimin bulunmasından dolayı burada çalışan çok sayıdaki personelin barakalarda hizmet veriyor olması; Adliye Nezareti ve Divân-ı Muhasebât'ın depremden sonra hemen hemen bütün birimleriyle Sadık Paşa Konağı'na taşınması, keşiflerde önceliğin Bâbiâli ve söz konusu nezaretlere verilmesinde etkili olmuş olmalıdır.

Keşif komisyonu, önce maiyetinde bulunan kalfalara hasarlı yerleri ve tamirin ne şekilde yapılacağını izah ediyor; bu kalfalar tarafından düzenlenen keşif defterleri komisyonca gözden geçirildikten sonra Şehremaneti'ne gönderiliyordu.²⁴ Buna rağmen keşif komisyonunda görev alan mimarların, nezaretlerden hastanelere kadar pek çok binanın keşfinden ve bazı kamu binalarının tamirinden sorumlu olmalarının komisyonun iş yükünü ağırlaştırdığı ve üyelere birlikte hareket etme imkânı tanımadığı anlaşılıyor. Nitekim, resmî dairelerin keşfine başlanmasının üzerinden yalnızca birkaç gün sonra Mimar Vallaury'nin ve Berthier'in iş yoğunluğu nedeniyle bazı keşiflere katılamayacağı anlaşıldı. Bunun üzerine, onların yokluğunda görev yapmak üzere Sirkeci Garı mimarı olarak tanınan A. Jasmund²⁵ ile mimar Patroklos Kambanakis²⁶

²⁰ Komisyon heyetiyle birlikte görev alan müstahdem ve kâtiplerin alacağı maaşlarının ifade edildiği tezkerede, komisyonun göreve başlama tarihi 18 Temmuz, yani komisyona son şeklini veren iradenin çıktığı gün olarak gösterilmiştir (*BEO.AYN.d.*, nr. 1674, s. 232, 30 Eylül 1894/29 RA 1312).

²¹ Bu dönemde Evkaf Nezareti, Ayasofya Camii'nin denize bakan tarafında bulunan Adliye Nezareti binasının yanındaki blokta ve üst katındadır.

²² Sadaret'te Elçi Odası, Yazlık Oda, Misafir Odası, Kışlık Oda bitişiğindeki Küçük Oda, Abdesthane Gezinti Mahalli, Vükela Abdesthanesi, Sadaret'e ait Küçük Oda, Amedi-i Divân-ı Hümâyûnu Odası, Marûzât Odası; Dâhiliye Nezareti'nde Teneffüs Odası'yla ara Sofa, tuvaletlerin çevre duvarları, Teşrifatçı'ya ait oda, Dâhiliye Nazırı'nın Odası, Nezaret'e ait Salon, Mektûbî Odası, Dâhiliye Müşteşarı'na ait oda ve Teneffüs Odası, müsteşarlığa ait Evrak Odası, Sadaret Mektupçusu Odası, Dâhiliye Nezareti Evrak Odası, Dâhiliye Mektûbî Kalemi ve Teneffüs Odası, Dâhiliye Nezareti Telgraf Kalemi'yle Defter Odası, Sicil Müdüriyeti Odası'yla bitişiğindeki ara sofa; Şûrâ-yı Devlet'te Tanzimat Dairesi ve Yazlık Oda, Muhakemât Dairesi, İstintak Dairesi Odası.

²³ Y.PRK.ŞH, 5/6, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312); Y.A.HUS, 303/42, 18 Temmuz 1894 (14 M 1312); İ.ŞE, M 1312/10, 19 Temmuz 1894 (15 M 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 118.

²⁴ Y.A.RES, 71/11, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312); Y.PRK.ŞH, 5/6; İ.HUS, M 1312/56; İ.ŞE, M 1312/9, 18 Temmuz 1894 (14 M 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1649, s. 407, 9 Ağustos 1894 (6 S 1312).

²⁵ Asıl adı August Jasmund olan Alman asıllı mimar, 1889 tarihinde II. Abdülhamid'in daveti üzerine Osmanlı Devleti'nin hizmetine girer. Sanayi-i Nefise Mektebi ve Mühendishâne-i Berr-i Hümâyûn'da hocalık yapan Jasmund, Hazine-i Hassa Mimarı olma ünvanını alır. En önemli eseri; Sirkeci Garı'dır (Afife Batur, "A. Jasmund", *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 317).

keşif komisyonuna katıldı.²⁷ Jasmund ve Kambanakis, keşif komisyonunun üyesi değildi. Zira, isimleri keşif defterlerinde yer almadı. Bu durum, onların görevlerinin sadece keşifleri çabuklaştırmak olduğunu ortaya koyuyor. Nitekim, daha sonraları başka mimar ya da kalfalar da keşiflerde görev aldı.²⁸

Bununla birlikte bazı kamu binalarının keşiflerine bu kurumlarda çalışan ve işten anlayan bazı görevlilerin, muhtemelen mihmandarlık ve yapılanları denetlemek üzere, katıldığını görüyoruz. Örneğin, depremde hasar gören Galata'daki Sıhhiye Dairesi'nin bitişiğindeki Yeraltı Camii'ne zarar verebileceğinden ve yine Galata'da Sıhhiye Dairesi'ne bağlı Parlatorya'nın tamirinin de o sıralarda burada çalışma yapan Rıhtım Şirketi'nin faaliyetlerine engel olabileceğinden Sıhhiye Dairesi ile Parlatorya'nın keşfine Sıhhiye Dairesi'yle Evkaf Nezareti ve Rıhtım Şirketi'nden görevlendirilen uzmanlar da katıldı. Bu mühendisler ve uzmanlar, Şehremaneti'ndeki keşif komisyonuyla bir keşif defteri hazırladı.²⁹ Ancak, defterin sonunda sadece keşif heyetinin imzası vardı.³⁰ Bu, diğer iki daireden katılanların daha ziyade istişarî bir mahiyeti olduğunu ortaya koyuyor.

Yukarıda izah edildiği gibi, komisyonların kurulmasını hızlandıran etkenlerden biri, Osmanlı Bankası'yla deprem günü başlayan kredi müzakerelerinin olumlu sonuçlanmasıydı. 250.000 liralık krediyle başlangıçta depremde hasar gören bütün binaların tamiri amaçlandı; ancak, deprem şokunun atlatılmasından kısa bir süre sonra hasarın boyutunun biraz daha netleşmesi bu paranın bütün binaların tamirine yetmeyeceğini gösterdi. Bunun üzerine, bir yandan amaçlarından biri depremedelerin hasarlı evlerinin onarılması için maddî destek sağlamak olan iane komisyonu kurulurken; diğer yandan da alınacak kredinin yalnızca resmî, askerî kurumlar ile vakıf eserlerin tamirine tahsis edilmesi kararlaştırıldı. Böylece, kamu binalarının tahsisat sorunu halledilmiş oldu. Ancak, kredinin yalnızca kamu binalarının deprem hasarlarına karşılık verilecek olması keşiflerin daha detaylı bir şekilde yürütülmesini gerektirdi. Zira, bazı binaların eski ve tamire muhtaç bir durumda olması depremin binalar

²⁶ Hakkında fazla bilgi sahibi olamadığımız mimar, Beyoğlu Aya Triada Kilisesi ile Belçika Sefareti'nin mimarı olarak bilinmektedir (http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:q7O0bG_u150J:www.mo.org.tr/-05.03.2011).

²⁷ *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 216, 22 Temmuz 1894 (18 M 1312).

²⁸ Örneğin; Topkapı Sarayı'nın Surlarının keşfini Saray-ı Hümayûn hademe kolağalarından İbrahim Efendi'nin refakatinde, Mühendis Veli Efendi, Midillili Kosti, Kumbarı Vasil ve Tanaş Kalfalar yaptı; ardından keşif defteri heyet-i fenniyye tarafından incelenerek onaylandı (*Y.MTV*, 101/13, 24 Temmuz 1894/20 M 1312).

²⁹ *YEE.d.*, nr. 1088, vr. 48, 4 Ağustos 1894 (1 S 1312); *Y.A.HUS*, 305/15; *İ.HUS*, S 1312/38, 5 Ağustos 1894 (2 S 1312); S 1312/41, 8 Ağustos 1894 (5 S 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 171, 11 Ağustos 1894 (8 S 1312); nr. 1691, s. 24.

³⁰ Kontrollerde Berthier ve D'Aronco bulunmamıştı (*İ.ŞE*, C 1312/14, 6 Kasım 1894/7 CA 1312).

üzerindeki etkisini artırmış ve bu durum resmî dairelerin keşfi sırasında da gözlenerek hasarların tamamının depremden kaynaklanmadığını ortaya koymuştu. Bu sebeple, deprem hasarları ile deprem öncesi hasarların ayrı ayrı tespitinin yapılması gerekiyordu. II. Abdülhamid, keşifler sırasında deprem kaynaklı hasarlarla diğerlerinin ayrı ayrı kaydedilmesini, her ikisi için ayrı keşif defteri düzenlenmesini³¹ ve Mabeyn Başkitabeti'nde, krediden karşılanan masrafların bir defterinin tutulmasını istedi.³²

Keşif çalışmalarının devam ettiği sırada resmî dairelerin tamirine de başlandı. Kamu binalarının tamirinde Sarkis Bey ile onun refakatinde olan mimarlar görev almakta ve her birime gönderilen kalfalar aracılığıyla inşa faaliyetleri yürütülmekteydi. Kalfalar, inşaata nezaret etmenin yanında, yapılacak harcamalardan da sorumlu tutulmuşlardı; ancak, pratikte bu işin zorluğu göz önünde bulundurularak her dairede üç dört kalfadan müteşekkil tamirat komisyonunun kurulması ve tamirat veya inşaatın bunlar aracılığıyla yürütülmesi kararlaştırıldı. Komisyonlar, gerekli malzemelerin temini ve yapılan harcamaların rapor edilmesinden sorumluydu. Ayrıca, tamiratın/inşaatın bitiminde hesap cetveliyle yapılan işin neden ibaret olduğu hakkında bir de rapor hazırlayacaklardı. Şehremaneti'ndeki inşaat komisyonunca onaylanacak olan bu raporlar, daha sonra Şehremini aracılığıyla Bâbıâli'ye gönderilecekti.³³ Bu uygulamanın nedeni, bir binanın tamirinin bitip diğerine başlanmasının sebep olacağı vakit kaybını önlemek ve tamirat işini hızlandırmaktı.³⁴ Bu doğrultuda, Bâbıâli binasının tamiri için Hazine-i Evrak Müdürü Ata Bey ile Dâhiliye, Hariciye ve Şûrâ-yı Devlet'ten birer kişi seçilerek bir komisyon kurulmasına karar verildi.³⁵ Bu komisyonun kurulmasının ardından tamirat yahut inşaatın her daire için oluşturulacak komisyonlarca yürütülmesi kararı, keşifleri tamamlanan diğer daireler için de uygulandı.³⁶

Keşif komisyonu, ilk keşiflerin ardından on yedi gün içinde, tespit edilebildiği kadarıyla, Meskûkât-ı Şâhâne,³⁷ Maliye Nezareti, Vergi ve Kupon İdareleri,³⁸ Defter-i Hakanî Nezareti, Tevkifhane Dairesi,³⁹ Maarif Nezareti, Mülkiye Mektebi,⁴⁰

³¹ 1 Kasım 1894 tarihli bir tezkereden bu konuda iki ayrı tarihe ait iradenin olduğu anlaşılmaktadır (*BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 293, 1 Kasım 1894/2 CA 1312). Ayrıca bkz. *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 322, 20 Kasım 1894 (21 CA 1312).

³² Y.PRK.BŞK, 38/17, 24 Ekim 1894 (23 R 1312); *YEE.d.*, nr. 192, vr. 10.

³³ *YEE.d.*, nr. 1088, vr. 46, 31 Temmuz 1894 (27 M 1312).

³⁴ Y.A.RES, 71/11, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312); İ.ŞE, M 1312/9, 18 Temmuz 1894 (14 M 1312).

³⁵ *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 147-148, 31 Temmuz 1894 (27 M 1312).

³⁶ İ.HUS, S 1312/40, 7 Ağustos 1894 (4 S 1312).

³⁷ İ.ŞE, M 1312/13, 21 Temmuz 1894 (17 M 1312).

³⁸ İ.ŞE, M 1312/18, 26 Temmuz 1894 (22 M 1312); M 1312/5, 29 Temmuz 1894 (25 M 1312).

³⁹ İ.ŞE, M 1312/7, 2 Ağustos 1894 (29 M 1312).

⁴⁰ İ.ŞE, S 1312/6, 5 Ağustos 1894 (2 S 1312).

Hapishâne-i Umumî,⁴¹ Darüşşafaka Mektebi,⁴² Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi,⁴³ Topkapı Sarayı Surları'nın⁴⁴ keşfini tamamladı. Görüldüğü gibi, keşfi tamamlanan binalar yalnızca resmî daireler değildi; dolayısıyla keşiflerde öncelik binanın acil onarım ihtiyacına göre belirlenmiş olmalıydı.

Padişahın önceliğinin ise, resmî dairelerin tamirinin bir an önce tamamlanması olduğu anlaşılıyor. Nitekim, keşifleri tamamlanan Adliye ve Evkaf Nezaretleri binası ile Bâbîâli'nin tamirinin başlamasından kısa bir süre sonra tamiratın yavaş ilerlediğini fark eden II. Abdülhamid, resmî dairelerden ne kadarının tamir edildiğinin, nerelerin kaldığının ve tamiratın ne kadar süreceğinin araştırılmasını istedi. Tahkikat sonucu, depremde hasar gören resmî dairelerin 19'unun keşfinin tamamlandığı, Bâbîâli'nin tamirine yeni başlandığı, Divân-ı Muhasebât ve Evkâf-ı Hümâyûn'un tamirinin bitmek üzere olduğu ve Maarif Nezareti binasının, Mekteb-i Mülkiye, Beyazıt Rüşdiye, Davutpaşa ve Aşiret Mektepleri'nin tamirine başlanması için Maarif Nezareti'ne yazı gönderildiği ortaya çıktı.⁴⁵ Tahkikata göre, tamir işinin uzamasının nedeni, tamirat için her dairede oluşturulan ve yukarıda izah edilen komisyonların inşaat için gerekli malzemenin satın alımını⁴⁶ veya tamirat bedelini geciktirmesiydi.

II. Abdülhamid, resmî dairelerin tamirinin Ekim ayı ortalarına kadar bitirilmesi⁴⁷ ve inşaat sezonu bitmeden, yani kış ayları gelmeden tamiratın tamamlanabilmesi için dairelerde kurulan alt komisyonlara yeteri kadar memur ve kalfa tayin edilmesini istedi.⁴⁸ Ancak, hemen ardından ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle bu komisyonların kaldırılmasına, inşaat için alınacak malzeme ve tamirin takibi gibi işlerin Şehremaneti'ndeki inşaat komisyonunca yürütülmesine ve gerekirse komisyonun üye sayısının arttırılmasına karar verdi.⁴⁹ Şehremini Rıdvan Paşa'ya göre ise, tamiratın gecikmesinin nedeni yeterli sayıda amelenin bulunmamasıydı.⁵⁰ Ama, komisyonların

⁴¹ İ.ŞE, M 1312/5, 31 Temmuz 1894 (26 M 1312).

⁴² İ.ŞE, S 1312/8, 9 Ağustos 1894 (6 S 1312).

⁴³ İ.ŞE, S 1312/5, 7 Ağustos 1894 (4 S 1312).

⁴⁴ Y.MTV, 101/13, 24 Temmuz 1894 (20 M 1312).

⁴⁵ Bu tahkikatta, Defter-i Hakanî Nezareti'nin keşif defterinin henüz Şehremaneti'nden gönderilmediği; keşfi yapılan gümrük dairelerine ait keşif defterinin hazırlanmakta olduğunun haber alındığı; Ticaret ve Nafia Nezareti'nin ise, henüz keşfinin yapılmadığı ve Telgraf Nezareti'nin keşfi için de mühendis beklendiği ve maarife ait diğer binaların keşfinin yapılıp yapılmadığının bilinmediği anlaşıldı (Y.A.HUS, 305/78, 9 Ağustos 1894/6 S 1312; İ.HUS, S 1312/45, 12 Ağustos 1894/9 S 1312). Bunun yanı sıra Sanayi Mektebi ile Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi binasının da keşifleri yapılmamıştı (BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 166, 9 Ağustos 1894/6 S 1312). Keşifleri geciken binalar için bkz. BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 120, 20 Temmuz 1894 (16 M 1312); nr. 1687, s. 164, 8 Ağustos 1894 (5 S 1312); Y.A.HUS, 305/78, 9 Ağustos 1894 (6 S 1312); İ.HUS, S 1312/45, 12 Ağustos 1894 (9 S 1312).

⁴⁶ İ.HUS, S 1312/40, 7 Ağustos 1894 (4 S 1312); BEO.AYN.d, nr. 1649, s. 294; s. 407, 9 Ağustos 1894 (6 S 1312).

⁴⁷ BEO.AYN.d, nr. 1697, s. 23, ty; nr. 1687, s. 264, 12 Ekim 1894 (11 R 1312).

⁴⁸ İ.HUS, S 1312/43, 9 Ağustos 1894 (6 S 1312).

⁴⁹ İ.HUS, S 1312/47, 10 Ağustos 1894 (7 S 1312).

⁵⁰ YEE.d, nr. 1088, vr. 53, 11 Ağustos 1894 (8 S 1312).

kaldırılarak yeni üyeler tayini talebini tekrarlayan padişah, Seraskerlik inşaat dairesinden bir uzman ile iki mühendisin atanmasını istedi.⁵¹ Ancak, Seraskerin, askerî binaların keşif ve tamiri için uzmana ihtiyacı olduğu gerekçesiyle bunun mümkün olmadığını bildirmesi üzerine⁵² inşaat komisyonuna üye atamasından vazgeçildi.

Görüldüğü gibi, gerçekte keşiflerin ve tamiratın tamamlanmasına engel teşkil eden neden, bu iş yoğunluğuna karşın yeterli sayıda uzman, mimar, kalfa ve işçinin olmamasıydı. Nitekim, Defter-i Hakanî Nezareti inşaatının hangi aşamada olduğunun sorulması üzerine, nazırın sadarete gönderdiği tezkerede geçen ifadeler, bu durumu izah etmektedir: "...her tarafca tamirâtın kesreti üzerine usta tedarükünce su'ûbet görmekte olduğu ve bu halde işin yine biraz müddet uzayacağı hiss olunmakta olmasına binâen...".⁵³ Bunun yanı sıra, keşif komisyonunda yer alan üyelerin bir yanda keşiflerle ve tamirâtı yürüten alt komisyonların denetlenmesiyle, diğer yanda ise bazı resmî dairelerin veya vakıf eserlerin keşif ve tamiriyle meşgul olmaları da keşifleri ve dolayısıyla da tamirâtı geciktiriyordu. Örneğin, gümrük binaları ve ambarların tamiri için Vallaury, Orman-Maadin ve Ziraat Nezareti için D'Aronco ve Maliye Nezareti için önce Vallaury, daha sonra da Sarkis Bey görevlendirildi. D'Aronco, ayrıca Beşiktaş Sahil Sarayı'nın divan mahallinin keşfini evkafa ait suyollarının tamirinde görevli olan Berthier'le birlikte yürüttü.⁵⁴

Rıdvan Paşa, keşif komisyonunun bu iş yükünü hafifletmek amacıyla keşif komisyonuna bağlı yeni keşif kolları kurdu. Keşif komisyonu üyelerini yalnızca resmî dairelerin keşfinden sorumlu tuttu; okulların keşfi için ise, Mühendis Hayri Bey, Hürmüz Kalfa ve Papasoğlu Kosti Kalfa'yı görevlendirdi. Vakıf binalarının keşif ve kontrolleri için de, aşağıda ayrıca ele alınacak olan, Mimar Jasmund başkanlığında⁵⁵ Şehremaneti mühendislerinden Hurşit Efendi ile Prodromos ve Fotyadi Kalfalardan

⁵¹ Y.A.HUS, 306/1, 12 Ağustos 1894 (9 S 1312); İ.HUS, S 1312/53, 13 Ağustos 1894 (10 S 1312).

⁵² YEE.d, nr. 1088, vr. 54, 15 Ağustos 1894 (12 S 1312); Y.A.HUS, 306/55.

⁵³ İ.HUS, S 1312/45, 11 Ağustos 1894 (8 S 1312). Aynı şekilde Orman-Maadin-Ziraat Nezareti de dairenin tamiri için beklenen kalfanın bir türlü gönderilememesinden yakınır (BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 195, 25 Ağustos 1894/22 S 1312; Y.A.HUS, 308/74, 9 Eylül 1894/8 RA 1312).

⁵⁴ İ.RSM, M 1312/4, 22 Temmuz 1894 (18 M 1312); BEO.AYN.d, nr. 1694, s. 227, 24 Temmuz 1894 (20 M 1312); nr. 1687, s. 151, 1 Ağustos 1894 (28 M 1312); İ.HUS, S 1312/45, 10 Ağustos 1894 (7 S 1312); Y.PRK.BŞK, 39/21, 26 Aralık 1894 (27 C 1312). Ayrıca, D'Aronco, Halkalı Ziraat Mektebi (BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 240, 26 Eylül 1894/25 RA 1312; 1702, s. 18, 28 Eylül 1894/27 RA 1312; 22 Ekim 1894, *The Levant Herald*, nr. 42, s. 516), Bayezid Camii (BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 325, 5 Aralık 1894/6 C 1312; İ. EV, C 1312/18, 10 Aralık 1894/11 C 1312; 20 Aralık 1894/22 C 1312, *Sabah*, nr. 1927, s. 1) ve Humbarahane Kışlası içindeki Camii (BEO.AYN.d, nr. 1675, s. 376, 20 Ocak 1895/23 B 1312); Vallaury de Emtia-i Dâhiliye Gümrüğü'nün tamirine memur edildi (İ.ŞE, C 1312/13, 16 Aralık 1894/17 C 1312). Vallaury, ayrıca askerî binalardan Rami, Davutpaşa ve Maltepe Kışlaları'nın da tamirine nezaret etti (30 Mart 1896/15 L 1313, *Sabah*, nr. 2393, s. 2).

⁵⁵ Dönemin önemli isimlerinden Jasmund'un böyle bir heyette görevlendirilmesi, *Saadet* gazetesine Hazine-i Hassa Mimarı Jasmund'un, Şehremaneti'nde teşekkül eden komisyonda görevlendirildiği şeklinde yansıdı (17 Ağustos 1894/14 S 1312, nr. 3055, s. 1).

müteşekkil bir ekip kurdu.⁵⁶ Böylece, hasarlı tüm “devâir-i resmiyye ve ebniye-i vakfiyye”nin⁵⁷ keşifleri birkaç heyete taksim edilerek keşifleri hızlandırma ve bir an önce tamirata başlama yoluna gitti.

Ekim ayının başına kadar resmî dairelerden ve kamu binalarından Defter-i Hakanî Nezareti, Orman-Maadin ve Ziraat Nezareti ve Bâbîâli civarındaki Tomruk Dairesi’nde bulunan koğu ile Fatih’teki Nakşidil Sultan Mektebi, Atpazarı’ndaki Kız Mektebi, Mekteb-i Mülkiye, Aşiret Mektebi ve Beyazıt’taki Umumî Kütüphane’nin tamiri tamamlandı.⁵⁸ Maarif Nezareti binasının da yalnızca iç tezyinatı kalmıştı ve Şehremaneti, Mekteb-i Hukuk’ta hizmet veren bu nezaretin taşınması için bu durumun bir engel teşkil etmeyeceğini ifade etti.⁵⁹ Böylece, padişahın istediği gibi Ekim ortalarına kadar toplam dokuz resmî dairenin tamiri bitmişti. Bu sayı, hasar gören resmî daire sayısının dörtte birinden de azdı. Tamiri devam eden binalardan bir kısmının onarımı bitmek üzere⁶⁰ olmasına rağmen Ekim ayı ortalarına kadar bitmesi gereken bazı binaların keşfi dahi yapılamamıştı.

Durumun anlaşılması üzerine padişahın isteği doğrultusunda⁶¹ tamiri biten veya bitmek üzere olan kamu kurumları ile tamirine başlanacak olanların yer aldığı bir liste hazırlandı. Listede Divân-ı Muhasebât, Evkâf Nezareti, Adliye Nezareti, Meskûkât-ı Şâhâne İdaresi, Davutpaşa Mahkemesi, Bâbîâli Mahkemesi, Maliye Nezareti, Defter-i Hakanî, Tevkihane, Beyazıt Merkez Rüşdiyesi, Orman-Maadin-Ziraat Nezareti, Mülkiye Mektebi, Maarif Nezareti, Aşiret Mektebi, Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi, Atpazarı Kız Mektebi, Nakşidil Valide Sultan Mektebi (Fatih), Tomruk Dairesi’nde Tulumbacı Koğu, Galata Rüşdiyesi, Mekteb-i Sultanî, Hobyar Mektebi, vesikada “Ahırkapı’daki Hastane” olarak geçen Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiye tarafından kullanılan hastane binası,⁶² Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne (Kadırga), Dilsiz ve Âmâ Mektebi (Kadırga), Umûmi Kütüphane (Beyazıt), Darümuallimîn, Divan Karakolu, Beyoğlu Mutasarrıflığı, Paşakapısı Rüşdiyesi (Üsküdar) ve Atlamataşı Mektebi’nin

⁵⁶ Y.MTV, 102/64, 12 Ağustos 1894 (9 S 1312).

⁵⁷ Resmî daireler ve vakıf binaları.

⁵⁸ *BEO.AYN.d.*, nr. 1685, s. 1, 3 Ekim 1894 (2 R 1312); *YEE.d.*, nr. 1088, vr. 78, 4 Ekim 1894 (3 R 1312).

⁵⁹ Nezaretin tamiri tamamlanmış ve yalnızca sivaları kurduktan sonra yapılacak olan kalem işleri kalmıştı. Şehremaneti, bu kısımların nezaretin binaya taşınmasından bir ay sonra tatil gününde yapılıp tamamlanabileceğini ifade etmekteydi (Y.PRK.ŞH, 5/49, 14 Ekim 1894/13 R 1312; *BEO.AYN.d.*, nr. 1683, s. 209, 24 Ekim 1894/23 R 1312).

⁶⁰ Nitekim, Sadaret’ten Şehremaneti’ne gönderilen 21 Ekim 1894 tarihli tezkereye göre, Meskûkât-ı Şâhâne’nin tamiri bu sıralarda tamamlanmıştı (*BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 359, 21 Ekim 1894/20 R 1312; *BEO.AYN.d.*, nr. 1674, s. 387, 25 Ekim 1894/24 R 1312).

⁶¹ *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 357, 22 Ekim 1894 (21 R 1312).

⁶² *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 265, 16 Ekim 1894 (15 R 1312).

tamiri tamamlanmıştı. Tahrir ve Vergi Dairesi, Kupon Dairesi, Ticaret ve Nafia Nezareti, Davutpaşa Rüşdiyesi, Emtiâ-i Dâhiliye Gümrüğü, Telgrafhâne, Sanayi-i Nefise Mektebi, Hazine-i Evrak Binası, Duhan Gümrüğü, Halkalı Ziraat Mektebi,⁶³ Mekteb-i Sanayi'nin tamirinin ise bitmek üzere olduğu ve Postahane ve Humbarahane Kışlası içindeki caminin de tamirine başlanacağı belirtiliyordu. Ayrıca, henüz tamirine başlanmayan Postahane'nin hasarının az olduğu ve caminin de D'Aronco tarafından tamirine başlanacağı ifade ediliyordu.⁶⁴

Listede, masrafları krediden ödenen ve tamiri komisyon-ı mahsûs tarafından yapılan Bâbîâli, Tütün Gümrüğü Dairesi, Galata Polis Merkezi,⁶⁵ Haseki Nisa Hastanesi ile Darüşşafaka Mektebi yoktu. Oysa, daha önce belirtildiği gibi, Bâbîâli'nin tamirine Ağustos ayında ve Haseki Nisa Hastanesi'nin tamirine de, *Sabah* gazetesinin haberine göre, Eylül ayı başında başlanmıştı.⁶⁶ Dolayısıyla mevcut listede yer almaları gerekiyordu. Öte yandan, listede, depremde ağır hasar gören ve yeniden inşası gereken Sıhhiye Dairesi'nin adı da yoktu. Gerçi, ahşap olarak inşa edilmesi kararlaştırılan dairenin inşasına henüz başlanmamış;⁶⁷ hatta bu sıralarda dairenin Rıhtım Şirketi Mukavelenamesi'nin 22. maddesi çerçevesinde⁶⁸ şirketçe inşa ettirilip ettirilemeyeceği hususu tartışılmaya başlanmıştı. Ancak, tüm bunlara ve hakkında bir karar verilmemiş olmasına rağmen Sıhhiye Dairesi'nin listede yer almamasının asıl nedeni, dairenin inşa masraflarının krediden karşılanmayacak olması olmalıdır. Zira, listede yalnızca, masrafları Osmanlı Bankası'ndan alınan krediden karşılanan kamu binalarına işaret edilmektedir. Oysa, Sıhhiye Dairesi binasının inşa masrafları -eğer Rıhtım Şirketi'nce yapılmazsa- dairenin kendi tahsisatından ödenecekti.⁶⁹ Resmî dairelerden olmasına ve depremde hasar görmesine rağmen Sıhhiye Dairesi'nin inşa masraflarının Osmanlı Bankası'ndan alınan krediden ödenmemesinin nedeni, söz konusu paranın listede adı

⁶³ Listede, Halkalı Baytar Mektebi olarak geçmektedir. Ancak, deprem öncesinde Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi olarak kullanılan bina, depremden sonra baytar şubesinin İstanbul'a taşınması nedeniyle Halkalı Ziraat Mektebi olarak anıldı. İstanbul'daki okul ise, Mülkiye Baytar Mektebi adını aldı.

⁶⁴ Y.MTV, 108/50, 17 Kasım 1894 (18 CA 1312).

⁶⁵ *BEO.AYN.d*, nr. 1687, s. 262, 10 Ekim 1894 (9 R 1312).

⁶⁶ 11 Eylül 1894 (10 RA 1312), *Sabah*, nr. 1826, s. 2.

⁶⁷ 22 Aralık 1894 (23 C 1312), *Saadet*, nr. 3182, s. 1; *Sabah*, nr. 1928, s. 1.

⁶⁸ "...mesârifi şirkete ait olmak üzere gerek Galata ve gerek İstanbul cihetlerinde devletin tayin edeceği mevkilerde ve isteyeceği şekl ve suretlerde şirket müceddeden gümrük daireleriyle gümrük anbarlarını ve sıhhiye ve liman idarehanelerini ve rıhtımlarla dok ve antrepoların teftiş ve nezaretine ve umûr-ı haritasına mensup memûrîn-i devletin ikâmetlerine mahsûs odalar ebniyesini tam kâgîr olarak sûret-i mükemmelede inşa ve tesis edecek ve mezkûr memûrîn odalarından şukka devâir-i muharrerinin her biri işbu mukavelenâmenin tarih-i teatisinde mevcut olup taraf-ı devletten bi'l-mukâbele meccanen şirkete terki ..." (T.HFN, 669/37, 9 Nisan 1895/13 L 1312). Ayrıca bkz. *BEO.AYN.d*, nr. 1691, s. 154, 16 Nisan 1895 (20 L 1312).

⁶⁹ *BEO.AYN.d*, nr. 1675, s. 141, 6 Aralık 1894 (7 C 1312); nr. 1675, s. 220, 22 Aralık 1894 (23 C 1312).

geçen kurumlar ile ileride izah edilecek olan askerî birimlere ait bazı binaların onarımı için harcanmış olması olmalıdır.

Bütün bunlara ek olarak, listede adı geçen bazı kurumların tamirat durumunun tespiti gerekmektedir. Nitekim, listede tamirinin bitmek üzere olduğu ifade edilen Mekteb-i Sanayi binasının tamirine daha yeni başlanmıştı. Listenin hazırlandığı sıralarda eski binayla ilgili bazı tartışmalar gündeme gelmiş; bu binanın okul için elverişli olmadığı gerekçesiyle mektebin Silahtarağa, Bahariye veya Kızıltoprak'ta belirlenecek bir arsa üzerine inşası, eski binanın kısmen yenilerek Orman-Maadin ve Ziraat Nezareti'ne teslim edilmesi⁷⁰ kararlaştırılmış ve karar padişahça onaylanıncaya kadar tamirine ara verilmişti.⁷¹ Karar, ancak 15 Şubat 1895'te, yani kamu kurumlarına ait binaların çoğunun onarımının tamamlandığı ve komisyon-ı mahsûsun lağvedilmesinin gündemde olduğu tarihlerde onaylandı.⁷² Dolayısıyla listenin takdim edildiği sıralarda, Mekteb-i Sanayi binasının tamirinin bitmek üzere olması mümkün değildi.

Listeye göre, yine de 1894 yılının sonuna kadar biteceği tahmin edilen resmî daire, okul ve diğer binaların sayılarına ilişkin bir tespit yapılabilir. Bu çerçevede 17 nezaret ve nezarete bağlı birim,⁷³ 17 okul, iki mahkeme, bir tevkifhane, bir hastane, bir karakol, bir kütüphane binası olmak üzere toplam 40 resmî daire ve kamu kurum binasının tamiri ya tamamlanmış yahut tamamlanmak üzereydi.⁷⁴ Ekteki envanter incelendiğinde, listede işaret edilen bu sayının eksik olduğu görülüyor. Nitekim, tespit edebildiğimiz kadarıyla, belediye daireleri, mahkemeler ve hapisaneler ile İstanbul dışındaki resmî kurumlar da dâhil olmak üzere, depremde hasar gören resmî daire sayısı 47'ydі. Bu rakama, yukarıdaki listede zikredilen hastane, okul gibi kamu binaları dâhil değildi.

Buna rağmen, hükümetin, Şehremaneti'nde kurulan keşif ve tamirat komisyonlarının lağvedilmesi teklifinin görüşüldüğü sırada listedeki rakamları dikkate

⁷⁰ Mekteb-i Sanayi binasının nezarete teslimini gerektiren neden ise, onarımı tamamlanan eski nezaret binasının yetersiz oluşuydu. Nitekim, bu yetersizlik sebebiyle eski binaya sadece orman ve maadin şubeleri taşınabilmiş ve ziraat heyeti de başka yerlere nakledilmişti. Kurumun okul binasına taşınmasıyla bu dağınklığa son verilmesi amaçlanıyordu (İ.OM, Ş 1312/8, 30 Ekim 1894/29 R 1312).

⁷¹ İ.HUS, CA 1312/48, 13 Kasım 1894 (14 CA 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1702, s. 40, 15 Kasım 1894 (16 CA 1312); nr. 1687, s. 315, 17 Kasım 1894 (18 CA 1312); 21 Kasım 1894 (22 CA 1312), *Sabah*, nr. 1898, s. 1.

⁷² İ.OM, Ş 1312/8, 30 Ekim 1894 (29 R 1312); 8 Şubat 1895 (12 Ş 1312); 15 Şubat 1895 (19 Ş 1312). Fakat, her iki karar da uygulanamadı. Nitekim, Mekteb-i Sanayi için yeni bir bina inşa edilmedi ve eski binanın tamirine de uzun bir ara verildi. Binanın tamirine muhtemelen 1899 yılının başında başlanabildi ve padişahın 24. cülûs yıldönümü olan 31 Ağustos 1899'da açılabilirdi (1 Eylül 1899/25 R 1317, *Sabah*, nr.f 3515, s. 1).

⁷³ Bu dönemde Adliye Nezareti ve Evkaf Nezareti aynı binada hizmet vermektedir. Dolayısıyla kurum sayısı bina sayısı aynı değildir.

⁷⁴ Y.MTV, 108/50, 17 Kasım 1894 (18 CA 1312).

aldığı anlaşılıyor. Nitekim, Osmanlı Bankası'ndan alınan kredinin bütün kamu binalarının keşif bedellerinin çok altında kalması ve istikraz edilen paranın bazı binaların tamiri bile tamamlanmadan bitmesi üzerine, hükümet, depremde hasar gören 45 resmî binadan 35'inin tamamlandığı, diğer on tanesinin de tamamlanmak üzere olduğu gerekçesiyle Şehremaneti'nde kurulan komisyonların çalışmalarına son verilmesini istedi.⁷⁵

Bilindiği gibi, bunlardan keşif komisyonu, resmî dairelerden vakıflara, dinî müesseselerden sosyal müesseselere kadar birçok yapının keşfinden; inşaat ve tamirat komisyonu da bütün kamu binalarının onarımı ve inşasından sorumluydu. Halbuki, 1894 yılının sonu itibarıyla resmî dairelerin yalnızca bir kısmının tamiri bitmiş ve ilgili başlıkta ele alınacağı gibi, evkafa ait hasarlı yapıların %10'unun bile keşfi yapılamamıştı. Bu yüzden komisyonların kaldırılması çalışmaların yarıda bırakılması anlamına geliyordu. Ancak, kredinin bitmesi nedeniyle, muhtemelen Maliye hazinesinin çok sayıdaki kamu binasının tamir masrafını aynı zaman diliminde ödeyemeyecek olması komisyonların lağvının gündeme alınmasında etkili oldu. Öte yandan, II. Abdülhamid'in iradesi gereği, kamu binalarının keşif ve tamirinde görev alan komisyon üyeleriyle kalfa, işçi gibi çalışanlara verilecek olan zamlı maaş ve yevmiyelerin yine aynı nedenle ödenmesinde yaşanacak güçlükler de böyle bir kararın alınmasında rol oynadı.⁷⁶ Buna rağmen Maliye Nezareti'ndeki ilave inşaatların devam etmesi⁷⁷ komisyonların hemen lağvını engellemiş olmalıdır. Zira, hükümet, komisyon heyetine zamlı maaş verilmemesi kararında ısrar etti; ama, söz konusu inşaatın komisyon-ı mahsûs tarafından tamamlanması istedi.⁷⁸

Komisyonların lağvında tahsisat meselesinin etkili olduğu açıktır. Ancak, keşfi gereken bina sayısının çokluğu ve bunların keşfi için mimara ve kalfaya ihtiyaç duyulması bu komisyonlardan keşif komisyonunun faaliyetlerine devam etmesinde rol oynadı. Buna karşın, resmî binaların inşaatının tamamlanması ve keşfi gereken yapıların çoğunun Evkaf'a ait olması inşaât-ı fenniyye komisyonuna duyulan ihtiyacı da ortadan

⁷⁵ Y.A.HUS, 315/93, 14 Aralık 1894 (15 C 1312); 23 Aralık 1894 (24 C 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1675, s. 246, 26 Aralık 1894 (27 C 1312); MV, 83/27, 6 Ocak 1894 (9 B 1312). Nitekim, Davutpaşa Rüşdiye Mektebi'nin tamamlanmayan ilave inşaatının komisyonun memuriyetine son verilmesi nedeniyle Maarif Dairesi tarafından tamamlanması istendi (*BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 354, 26 Aralık 1894/27 C 1312).

⁷⁶ Nitekim, komisyonun kurulmasıyla ilgili iradede, keşif ve tamiratın bir an önce yapılması için bu işle istihdam edilenlere tamirat bittiğinde iltifata mazhar olacaklarının ve tamir bitene kadar da birer misli maaş alacaklarının bildirilmesi istenmişti (İ.ŞE, M 1312/9, 18 Temmuz 1894/14 M 1312; *BEO.AYN.d.*, nr. 1661, s. 109, 28 Temmuz 1894/24 M 1312; 1687, s. 147–148, 31 Temmuz 1894/27 M 1312).

⁷⁷ İ.ŞE, C 1312/11, 26 Aralık 1894 (27 C 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1675, s. 282, 1 Ocak 1895 (4 B 1312); nr. 1687, s. 358, 6 Ocak 1894 (9 B 1312); MV, 83/27; *BEO.AYN.d.*, nr. 1675, s. 408, 26 Ocak 1895 (29 B 1312).

⁷⁸ MV, 83/27, 6 Ocak 1895 (9 B 1312).

kaldırılmış görünmektedir.⁷⁹ Zira, Gureba Hastanesi dışındaki vakıf binalarının tamirinden Evkaf Nezareti sorumlu tutulmuştu. Ayrıca, vakıf eserlerinin tamir masrafları da istikrazdan ayırdı. Dolayısıyla resmî dairelerin keşif ve tamiri tamamlanıp inşaat komisyonu lağvedildikten sonra keşiften sorumlu komisyon, vakıf eserlerinin kontrollerini yapmaya devam etti.

V.II. ASKERÎ BİNALARIN KEŞİF VE TAMİRİ

Yukarıda açıklandığı gibi, deprem günü Yıldız Sarayı'na ulaştırılan telgraflar ve jurnaller arasında bazı askerî binaların hasar gördüğü, hatta kiminin ağır hasarlı olduğu haberleri vardı. Haberler arasında Seraskerlik binasının tehlike arz edecek şekilde hasarlı olduğu bildiriliyordu. Bu binanın ilk hasar tespiti, Şehremini Rıdvan Paşa'nın katılımıyla Mimar Sarkis Bey, Mimar D'Arconco, Erkân-ı Harbiyye Miralay ve Ebniye-i Seniyye Memuru Hasan Bey ile bazı belediye mühendislerinden oluşan ekip tarafından yapıldı.⁸⁰ Dâire-i Askeriyye'de bu çalışmalar yapılırken, bir yandan da Seraskerlik'e bağlı İstihkâm ve İnşaat Dairesi memurlarından oluşan heyetler depremde hasar gören askerî kurumların keşfini yapmak üzere görevlendirildi. Nitekim, İstihkâm ve İnşaat Dairesi memurlarından Mirliva Hüsnü Paşa, Seraskerlik Başkalfası Ohannes Bey, Erkân-ı Harbiye Miralaylarından Mustafa Bey ve İnşaat Dairesi Binbaşısı Rasim Bey'den müteşekkil bir heyet, Selimiye Kışlası'nın keşfini yaptı.⁸¹ Benzer başka bir heyet de, Tophane'ye bağlı binaların keşfi için muhtemelen Tophane-i Âmire İnşaat Dairesi'nde kuruldu. Nitekim, aşağıda görüleceği üzere, Mehmet Şakir Paşa'nın kaleme aldığı 22 Temmuz tarihli tahriratta böyle bir heyetin varlığına işaret edilmektedir. Hasarlarının boyutu hakkında bilgi sahibi olamadığımız bu keşifler de, tıpkı kamu binalarının keşiflerinde olduğu gibi, sarsıntıların gölgesinde ve depremin neden olduğu karmaşa ortamında yürütülmüştü.

Askerî binaların hasarı hakkında daha detaylı keşif yapılması ve bu işlemlerin tek elden yürütülmesi fikri, kamu binalarının keşifleriyle eş zamanlı olarak gündeme geldi. *Resmî Dairelerin Keşif ve Tamiri* başlığında ele alındığı gibi, Şehremaneti'ne bağlı olarak keşif ve inşaat komisyonlarının kurulmasının kararlaştırıldığı iradede, resmî dairelerin yanı sıra Seraskerlik, Tophane-i Âmire Müşîriyeti Dairesi, kışlalar ve karakolların keşif ve tamirinin bu komisyonlar tarafından yapılması istenmişti.⁸² Ancak,

⁷⁹ İ.OM, R 1314/1, 14 Eylül 1896 (6 R 1314).

⁸⁰ Y.MTV, 99/58, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312). Ancak, elimizde bu keşife ve binanın hasarına dair bir bilgi yoktur.

⁸¹ Y.MTV, 99/69, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312).

⁸² Y.A.RES, 71/11, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312); İ.ŞE, M 1312/9, 18 Temmuz 1894 (14 M 1312).

hemen sonra bundan vazgeçildiği anlaşılıyor. Nitekim, Erkân-ı Harbiyye Feriki Mehmet Şakir Paşa'nın Yıldız Sarayı'na gönderdiği bir tahrirattan anlaşıldığına göre, II. Abdülhamid, bu karardan üç gün sonra daha önce Seraskerlik İstihkâm ve İnşaat Dairesi ve Tophane-i Âmire İnşaat Dairesi tarafından keşfi yapılan ve tamir bedeli 100 liraya kadar olan askerî yapıların tamirine başlanmasını ve tamir edilecek binaların bir listesinin kendisine gönderilmesini istedi.⁸³ Aynı tahriratta Sarkis Bey, Mimar Carre⁸⁴ ile Vallaury veya D'Aronco'dan oluşan bir heyetle askerî binaların kontrollerine başlayacağını ifade eden⁸⁵ Mehmet Şakir Paşa'nın nezaretinde bir komisyon kurulduğu da Mabeyn Başkitabeti'nden gönderilen 23 Temmuz tarihli bir tezkereden anlaşılıyor. Tezkerede, hasarı 100 liradan fazla olduğu tahmin edilen askerî binaların keşfinin Şakir Paşa'nın nezaretinde kurulan teknik bir komisyon tarafından yapılacağı ifade ediliyordu.⁸⁶

Şakir Paşa'nın nezaretinde kurulan keşif komisyonunun yalnızca masrafı 100 liradan fazla ve Seraskerlik'e bağlı olan askerî binaların keşfinden sorumlu olduğu anlaşılıyor. Nitekim, Davutpaşa Kışlası, Mekteb-i Harbiye, Fatih Askerî Rüşdiyesi, Aziziye Karakolu, Humbarahane Hastanesi gibi 100 liranın üstünde olduğu anlaşılan Seraskerlik'e bağlı askerî yapıların keşfi Şakir Paşa'nın nezaretinde teşekkül eden komisyonca,⁸⁷ tamiri, Seraskerlik İnşaat Dairesi'nce yapılırken,⁸⁸ masrafı 90 lira olan Beşiktaş Zabıta Dairesi'nin⁸⁹ keşfi İstihkâm ve İnşaat Dairesi, tamiri, İnşaat Dairesi aracılığıyla yürütüldü.⁹⁰ Tophane-i Âmire'ye bağlı askerî binaların keşif ve tamiri ise, 100 liradan fazla veya az olduğuna bakılmaksızın Tophane Müşiriyeti'ne bırakıldı. Örneğin, 60 lira keşif bedeli olan Tophane-i Âmire Kışlası'nın keşfi ve tamiri Tophane-i

⁸³ Y.PRK.MYD, 15/12, 22 Temmuz 1894 (18 M 1312). Mehmet Şakir Paşa tarafından Seraskerlik'e 11 Ekim 1894 tarihinde gönderilen tezkerede, söz konusu iradenin 21 Temmuz 1894'te Seraskerlik makamına tebliğ edildiği anlaşılmaktadır (Y.MTV, 106/44, 11 Ekim 1894/10 R 1312).

⁸⁴ 24 Temmuz tarihli bir iradede, Fransız Hastanesi'nin mimarı olarak geçmektedir (İ.ŞE, M 1312/6, 24 Temmuz 1894/20 M 1312). Hakkında bunun dışında bir bilgiye sahip olmadığımız mimar, bir internet sitesinde Fransız Başkonsolosluğu binasını inşa ettiği ifade edilen Oliver Carre (www.gezi-yorum.net/15.06.2009) ile aynı ismi taşıması söz konusu şahsın o olduğunu düşündürür. Zira, Fransız Başkonsolosluğu, Vebalılar Hastanesi olarak bilinen binanın yerine yapılmıştır.

⁸⁵ Y.PRK.MYD, 15/12, 22 Temmuz 1894 (18 M 1312).

⁸⁶ YEE.d, nr. 191, s. 7-10, 23 Temmuz 1894 (19 M 1312).

⁸⁷ İ.HUS, S 1312/55, 15 Ağustos 1894 (12 S 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1674, s. 10, 15 Ağustos 1894 (12 S 1312); İ.HUS, S 1312/58, 18 Ağustos 1894 (15 S 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1674, s. 35, 20 Ağustos 1894 (17 S 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1674, s. 84, 27 Ağustos 1894 (24 S 1312); İ.ASK, S 1312/27; RA 1312/32, 2 Eylül 1894 (1 RA 1312); Y.MTV, 115/38, 18 Şubat 1895 (22 Ş 1312).

⁸⁸ Y.A.HUS, 306/55, 15 Ağustos 1894 (12 S 1312).

⁸⁹ Beşiktaş Jandarma Dairesi diye de geçmektedir (İ.ASK, M 1312/19, 26 Temmuz 1894/22 M 1312).

⁹⁰ İ.ASK, M 1312/19, 26 Temmuz 1894/22 M 1312. Bu gibi kurumların tamiri, çoğu kere İnşaat Dairesi aracılığıyla emaneten yapılmaktaydı (İ.ASK, C 1312/16, 2 Aralık 1894/3 C 1312; C 1312/17; C 1312/18; L 1312/9, 20 Nisan 1895/24 L 1312).

Âmire Ebniye Komisyonu;⁹¹ depremde hasar gören ve 100 liraya onarılacağı anlaşılan Tophane-i Âmire'ye bağlı Zeytinburnu Demir Fabrikası'nın bacalarının tamiri ile yaklaşık 415 liraya onarılacağı tespit edilen Liman-ı Kebir Hastanesi'nin tamirinden Tophane Müşiriyeti sorumlu tutuldu.⁹²

Başlangıçta Şehremaneti'ne bağlı komisyon tarafından yürütüleceği açıklanan askerî binaların keşif ve tamirinin daha sonra askerî makamlarca yürütülmesinin gerekçesi, sivillerin kışla, karakol gibi askerî binalara girip çıkmasının istenmemesiyle ve Serasker Rıza Paşa'nın Sadaret'e gönderdiği bir tezkerede işaret ettiği gibi, askerî binaların inşa ve tamirinin İnşaat-ı Askeriye Dairesi'nin görev ve sorumluluğunda olmasıyla⁹³ ilgili olmalıdır.

Askerî keşif komisyonunda bulunan isimler Şehremaneti'ndekiyle hemen hemen aynıydı: Sarkis Bey, Carre, Vallaury ve D'Aronco.⁹⁴ Komisyon, keşif defterini inşaat dairesine teslim etmekte⁹⁵ ve orada oluşturulan inşaat komisyonu tamirati veya inşaatı yürütmekteydi. İstihkâm ve İnşaat Dairesi Reisi Erkân-ı Harbiye Miralvası Hüseyin Paşa, Miralay Mehmet Bey, Kaymakam Vacid Bey ve Yüzbaşı Cemal Bey'den oluşan inşaat komisyonu inşaatların denetlenmesinden ve tamirden sorumluydu.⁹⁶ Bununla beraber askerî yapıları kontrol eden teknik heyette bulunanlar da, askerî binanın inşa ve tamirinde görev alabiliyorlardı. Nitekim, Mimar Vallaury, Davutpaşa ve Rami Kışlaları ile Maltepe Hastanesi'nin inşa ve tamirini üstlenmişti.⁹⁷

Şakir Paşa'nın nezaretinde çalışmalarını yürüten keşif komisyonu, kışladan karakola, fabrikalardan hastanelere kadar birçok askerî kurum binasını denetledi. Komisyon, Mecidiye Kışlası [Taşkışla], Selimiye Kışlası, Davutpaşa Kışlası ile yakınındaki cephanelik ve fırın, Rami Kışlası, Seraskerlik binası ile yakınındaki

⁹¹ İ.TPH, S 1312/6, 29 Temmuz 1894 (25 M 1312).

⁹² *BEÖ.AYN.d*, nr. 1638, s. 349, 15 Ağustos 1894 (12 S 1312).

⁹³ Daire-i Askeriye'de tamirat için teşkili kararlaştırılan komisyona gerek olmadığına bildirilmesi üzerine Seraskerin Sadarete cevaben gönderdiği tezkerede için bkz. Y.A.HUS, 306/55, 15 Ağustos 1894 (12 S 1312).

⁹⁴ Y.MTV, 102/120, 19 Ağustos 1894 (16 S 1312).

⁹⁵ İ.ASK, RA 1312/32, 2 Eylül 1894 (1 RA 1312); BEO, 35041.

⁹⁶ Serasker Rıza Paşa, Yıldız Sarayı'na gönderdiği bir tezkerede, gerek Şakir Paşa, gerek heyette bulunanlar ve gerekse inşaat komisyonunda bulunan kişilerin taltifini teklif etmektedir. Hüseyin Paşa'ya feriklik, Mehmet Bey'e Erkân-ı Harbiye Miralivalığı, Vacid Bey'e diğer miralivalığı, Yüzbaşı Cevat Bey'e kolağalık tevcihinde bulunulmasını; Vallaury ve D'Aronco'ya da 3. rütbeden bir kıta mecidi nişanı ve birer de sanayi madalyası verilmesini önerir (Y.MTV, 107/26, 24 Ekim 1894/23 R 1312). Ancak, Vallaury'nin 3. rütbeden mecidiye nişanı olduğundan ertesi gün yaptığı tashihle, 2. rütbeden ödüllendirilmesini ister (Y.MTV, 107/26, 25 Ekim 1894/24 R 1312). Taltifi istenen kişiler listesinde, Sarkis Bey ve Mimar Carre'nin olmaması dikkat çekicidir. Ancak, Şakir Paşa tarafından gönderilen bir başka tezkerede, Vallaury ile D'Aronco'nun hergün heyette bulduklarını, buna karşın Sarkis Bey ve Mösyö Carre'nin sürekli olarak gelmediğini ifade etmesi, bu durumun nedenini açıklamaktadır (Y.MTV, 102/120, 19 Ağustos 1894/16 S 1312).

⁹⁷ Y.MTV, 104/58, 10 Eylül 1894 (9 RA 1312).

Taşkışla,⁹⁸ Gümüşsuyu Kışlası, Jandarma Tekaüd Sandığı Dairesi, Bez Fabrikası, Fes ve Çuha Fabrikası, İzmit Fabrika-yı Hümâyûnu, Beykoz Debbağhânesi, Elbise Ambarı ile Nisa Terzihanesi, Saraçhane Ambarı ile Demirhane ve Matbaa-i Askerî, Erkân-ı Harbiyye Matbaasıyla Fotoğrafhane, Gülhane Fırını, Şâir Ambarı (Kasımpaşa), Aziziye Karakolu, Hırka-i Şerif Karakolu, Şehremini Karakolu, Kadırğa Karakolu, Büyük Karakol (Üsküdar), Cephane Karakolu, Kemberburgaz Karakolu, Bahçeköy Karakolu, Fatih Karakolu, Beylerbeyi İstavroz Karakolu, Haydarpaşa Hastanesi, Maltepe Hastanesi, Humbarahane Hastanesi, Beylerbeyi Hastanesi, Askerî Baytar Mektebi (Eyüp), Kocamustafapaşa Askerî Rüşdiyesi, Fatih Askerî Rüşdiyesi, Mekteb-i İdadî-i Şâhâne (Kuleli), Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne ve Beyazıt Yangın Kulesi olmak üzere 6 kışlanın, askerî kurumlara bağlı 13 birimin, Seraskerlik'e bağlı 4 fabrikanın, 10 karakolun, 4 askerî hastanenin, 5 askerî okul binası ile Seraskerlik binasının, yani toplam 43 binanın keşfini yaptı. Keşifler sonucunda Gümüşsuyu Kışlası, Beykoz Debbağhânesi ve Beylerbeyi İstavroz Karakolu'nun deprem nedeniyle hasar görmediği anlaşıldı.⁹⁹

İstihkâm ve İnşaat Dairesi, 21 Temmuz'a kadar depremde hasar gören askerî kurumlara ait binaların büyük bir kısmının keşfini hazırladı.¹⁰⁰ Buna göre, hasarları 100 liradan fazla olan askerî dairelerin tamir ve inşa masrafları 150.000 Osmanlı lirasının biraz üzerinde olmasına rağmen, Şakir Paşa'nın nezaretinde yürütülen çalışmalarda bu tamirat, 49.406 liraya tamamlandı.¹⁰¹ Arada 100.000 lira gibi önemli bir farkın olmasının nedeni; muhtemelen bu kurumlarının tamirinde ve inşasında askerlerin işçi olarak kullanılmış olmasıdır.

⁹⁸ Bazı listelerde Atik Taşkışla olarak da geçen Süleymaniye Kışlası olmalı.

⁹⁹ Y.MTV, 104/90, 13 Eylül 1894 (12 RA 1312); 115/38, 18 Şubat 1895 (22 Ş 1312).

¹⁰⁰ İlk listede olmayan binalar, Hırka-i Şerif Karakolu, Şehremini Karakolu, Kadırğa Karakolu, Kasımpaşa'da Şâir Ambarı, Kemberburgaz Karakolu, Bahçeköy Karakolu ve İzmit Fabrika-yı Hümâyûnu (Y.MTV, 115/38, 18 Şubat 1895/22 Ş 1312).

¹⁰¹ Bu paranın fevkelade bütçesinden karşılanması mümkün olmadığından, inşaat için gerekli olan malzeme parası olan 30.000 liranın fevkelade bütçesinden; diğerinin ise, Osmanlı Bankası'ndan alınacak krediden karşılanması uygun görülür. Ancak, bir taraftan da tasarrufa dikkat edilerek, inşaat/tamiratın bu miktardan daha aşağı bir miktara tamamlanması istenir (Y.PRK.MYD, 15/12, 22 Temmuz 1894/18 M 1312). Bu çerçevede yürütülen tasarrufta başarılı olduğu gözlenmektedir. Nitekim, Şakir Paşa'nın ifadesine göre, daha önce keşfi yapılan 34 askerî binanın 2.527 liraya tamiri mümkün görünürken, yapılan tasarrufla üstelik 51 askerî bina, 2.148 lira 31 kuruşa mal edilmişti (Y.MTV, 106/44, 12 Ekim 1894/11 R 1312). Tüm askerî emlakın keşiflerinin tamamlanmasından sonra, Şakir Paşa'nın kendi nezaretinde yaptırdığı keşif ve tamirleri gösteren çizelgeye göre ise, Seraskerlik İnşaat Dairesinin hesapladığı keşif bedeli 162.650 lira, heyet-i fenniyye tarafından düzenlenen defterlerdeki keşif bedeli, 50.314 liradır (Y.MTV, 104/90, 13 Eylül 1894/12 RA 1312). Diğer yandan Şehremaneti'ndeki komisyonun lağvının gündeme geldiği günlere ait yine Şakir Paşa tarafından arz edilen listede, Beyoğlu Kışlası hariç olmak üzere, Seraskerlik İnşaat Dairesi tarafından düzenlenen keşif defterlerindeki miktar 152.650 lira; tasarruftan sonra yapılan harcamaların net olarak yer aldığı listede bu miktar 49.406 lirayı bulmuştu (Y.MTV, 115/38, 18 Şubat 1895/22 Ş 1312).

Tamiri ve inşası biten askerî kurumların adlarının ve keşif bedellerinin yer aldığı listeler peyderpey Yıldız Sarayı'na takdim edildi. Resmî dairelere kıyasla daha kısa sürede bittiği anlaşılan 1. ve 2. fırkaya ait bütün karakollar ile Seraskerlik'e bağlı birkaç kurumdan oluşan toplam 33 askerî binanın tamiri 13 Ağustos tarihine kadar, yani depremden itibaren bir ay içerisinde tamamlandı.¹⁰² Ancak, bu askerî binaların çoğu keşif bedellerinden anlaşıldığı kadarıyla hasarı az olan binalardı.¹⁰³ Bu rakam, Ekim ayı sonlarına doğru 86'yı buldu; ama bu defa hasarı çok olup tamiri tamamlanan binalardan bazıları da bu sayıya dâhildi.¹⁰⁴

Padişahı, keşfi ya da tamiri biten binalar hakkında bilgilendirmek amacıyla hazırlanan bu listeler, çoğu kere depremde hasar gören binaları topyekün görme ve listeleri birbiriyle kıyaslama imkânı sağlamaktadır. Nitekim, Şakir Paşa'nın tamiri tamamlanan binalara dair 13 Ağustos tarihli ilk listesinde geçen ve vesikada çok da açık olmayan bir şekilde "Asâkir-i Şâhâne barakalarının gerisindeki kâgir kışla" olarak belirtilen kışla ile "Ortaköy Fırını",¹⁰⁵ Ekim 1894 tarihli listesinde yoktu.¹⁰⁶ Benzer şekilde Şakir Paşa'nın askerî binaların keşif bedellerine dair Eylül ayında takdim ettiği listede bulunan "Beyoğlu Kışlası" da,¹⁰⁷ tamir ve inşa faaliyetlerinin sona ermesinden sonra düzenlenen listede yer almıyordu.¹⁰⁸ Dolayısıyla, listelerdeki bilgiler kritik edilmeye muhtaçtır. Nitekim, Beyoğlu Kışlası'nın hasar gördüğüne dair başka hiçbir belgede bir bilgiye rastlanılmaması¹⁰⁹ bunun sehven yazılmış olduğunu; "Asâkir-i Şâhâne barakalarının gerisindeki kâgir kışla" şeklinde geçen ifade, söz konusu yapının diğer belgelerde başka bir adla anılmış olduğu izlenimini veriyor ve depremden hemen

¹⁰² Bunlar; Aksaray, Şehzadebaşı, Unkapanı, Bahçekapı, İpekhane (?), Kapıçı (Galata), Şarap İskelesi, Kürkçükapısı, Papasköprüsü, Dolmabahçe, Ortaköy Tabya, Beşiktaş Jandarma, Malta, Üsküdar Küçük, Çayır, Kurbağalıdere Merkez, Beylerbeyi, Sırayalılar, Nakkaş, Validebağı, Nuhkuyusu, Selamsız, Toptaşı, İcadiye, Şemspipaşa, Küçüksu, Otakçılar, Paşalimanı Karakolları ile Gülhane Fırını, Orhaniye Kışlası, Ortaköy Fırını, Beşiktaş Askerî Rüşdiyesi ve Asakir-i Şâhâne barakaları arkasındaki kışla olarak geçen muhtemelen Atik Taşkışla da denilen Süleymaniye Kışlası (Y.MTV, 102/73, 13 Ağustos 1894/10 S 1312). Ancak, daha sonra düzenlenen listede Ortaköy Fırını'nın adı geçmemektedir.

¹⁰³ Bunlardan Aksaray karakolu 4 lira 40 kuruş, Şarap İskelesi Karakolu 4 lira 80 kuruş, Dolmabahçe 5 lira 9 kuruş ve Unkapanı Karakolu 6 lira 67 kuruştur (Y.MTV, 102/73, 13 Ağustos 1894/10 S 1312). Keşif bedelleri, bir binanın hasarının az mı, çok mu olduğunu ifade eden veriler sunmamakla beraber, yine de hasarın boyutu hakkında bir tahmin yapmamızda rol oynar. Zira, bir binanın onarımı için düzenlenen keşif defterlerinde, doğrudan hasarı karşılayan masraf kalemleri dışında, sıva, badana, iskele, moloz nakliyesi gibi doğrudan hasarla ve hasarın karşılanmasıyla ilgisi olmayan kalemler vardır. Ancak depremde hasar gören bir binanın keşif bedelinin 4 lira 40 kuruş, yani 440 kuruş olması, yukarıda hasarla ilgisi olmayan kalemler çıkarıldığında, hasarın çok fazla olmadığını düşündürür.

¹⁰⁴ Y.MTV, 107/26, 24 Ekim 1894 (23 R 1312).

¹⁰⁵ Y.MTV, 102/73, 13 Ağustos 1894 (10 S 1312).

¹⁰⁶ Y.MTV, 106/44, 12 Ekim 1894 (11 R 1312).

¹⁰⁷ Y.MTV, 104/90, 13 Eylül 1894 (12 RA 1312).

¹⁰⁸ Y.MTV, 115/38, 18 Şubat 1895 (22 Ş 1312).

¹⁰⁹ Benzer şekilde Ortaköy Fırını olarak geçen yapı da, söz konusu belgenin dışında zikredilmez. Ancak Ortaköy Fırını ifadesinin Ortaköy Tabya Karakolu'dan sonra anılması (Y.MTV, 102/73, 13 Ağustos 1894/10 S 1312) ve karakolu diğer listede yalnızca Tabya Karakolu şeklinde kısaltılarak gösterilmesi (Y.MTV, 106/44, 12 Ekim 1894/11 R 1312), fırının bu karakola ait olabileceğini düşündürür.

sonra Seraskerlik avlusunda askerler için kurulan barakaları çağrıştırarak bu binanın Süleymaniye Kışlası olabileceğini düşündürüyor. Bu durum ikinci listede¹¹⁰ neden barakaların arkasındaki kışla yerine Süleymaniye Kışlası dendiğini de açıklıyor.

Listelerde dikkat çeken bir başka konu da, uzman kişiler tarafından yapılmış olsalar bile hasara dair ilk tespitlerin tahkike muhtaç olduğunu ortaya koymalarıdır. Nitekim, ilk listelerde hasar gördüğü,¹¹¹ hatta 8.012 kuruşa tamir edilerek on beş gün içinde tamamlanacağı ifade edilen¹¹² Gümüşsuyu Kışlası'nın gerçekte hasar görmediği daha sonra anlaşıldı. Üstelik son listede, yukarıda belirtildiği gibi, hasar görmediği tespit edilen Beykoz Debbağhanesi ve Beylerbeyi'ndeki İstavroz Karakolu da vardı.

Keşfi yapılan binaların tamiri büyük ölçüde 1895 yılı Şubat ayına kadar tamamlandı. Tamiri sonraya bırakılanlar ise, Humbarahane Hastanesi ile Cephane Karakolu'ydu. Bu sürede, ancak, söz konusu kurumlar adına barakalar inşa edebildi.¹¹³ Şakir Paşa'nın denetiminde yapılan tamirat ve inşaat masraflarının bir kısmı Osmanlı Bankası'ndan alınan krediden ödendi.¹¹⁴ 30 Ağustos tarihine kadar alınan krediden Mecidiye Kışlası, askerî daireler, kışlalar ile Humbarahane Hastanesi'nin tamiri için toplam 2.071.000 kuruş Nizamiye Hazinesi'ne ve Zeytinburnu Demir Fabrikası ile Tophane-i Âmire idaresindeki binaların tamiri için 2.042.396 kuruş Tophane Hazinesi'ne gönderildi.¹¹⁵ Bunun dışında kalan masraflar ise, jandarmaya ait merkez/taşra inşaat ve tamirat hazinesiyle askeriyenin fevkelade bütçesinden karşılandı.¹¹⁶

V.III. SİVİL YAPILAR VE MESKENLER

İstanbul'da, deprem sonrasında hasar tespit çalışmalarının sürdüğü ve yıkılmak üzere olan yapıların tehlikelerinin bertaraf edildiği sıralarda, aşağıda ayrıntılı olarak görüleceği üzere, resmî yapıların yanında, evi veya işyeri yıkılanlar boş arsalarla yahut bahçelere geçici barakalar inşa veya hasarı az ve binası kullanılacak durumda olanlar da

¹¹⁰ Y.MTV, 106/44, 12 Ekim 1894 (11 R 1312).

¹¹¹ Y.PRK.AZJ, 31/52, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

¹¹² Y.MTV, 106/44, 12 Ekim 1894 (11 R 1312). Kışla, Seraskerlik'ten Yıldız Sarayı'na gönderilen listede, 15 gün içinde inşaatı tamamlanacak askeri binalar arasında yer aldı (Y.MTV, 102/73, 13 Ağustos 1894/10 S 1312).

¹¹³ Y.MTV, 104/90, 13 Eylül 1894 (12 RA 1312); 115/38, 18 Şubat 1895 (22 Ş 1312).

¹¹⁴ 27 Ağustos'ta Osmanlı Bankası'ndan alınan ilk makbuzaya göre, Mecidiye Kışlası için 250.000 kuruş, askeri daireler ve kışlalar için 321.000 kuruş ve Humbarahane Hastanesi ile askeri emlak için 1.500.000 kuruş, toplam 2.071.000 kuruş Nizamiye Hazinesine gönderildi (Y.A.HUS, 27 Ağustos 1894/24 S 1312).

¹¹⁵ Y.A.HUS, 307/82, 30 Ağustos 1894 (27 S 1312).

¹¹⁶ Y.PRK.MYD, 15/12, 22 Temmuz 1894 (18 M 1312); İ.HUS, M 1312/187, 28 Temmuz 1894 (24 M 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1674, s. 70, 21 Ağustos 1894 (18 S 1312); İ.ASK, S 1312/26, 22 Ağustos 1894 (19 S 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1674, s. 84, 27 Ağustos 1894 (24 S 1312); İ.ASK, S 1312/27; BEO, 35041, 2 Eylül 1894 (1 RA 1312); İ.ASK, RA 1312/31; RA 1312/32; C 1312/16, 2 Aralık 1894 (3 C 1312); C 1312/17; C 1312/18; Ş 1312/1, 28 Ocak 1895 (1 Ş 1312); L 1312/9, 20 Nisan 1895 (24 L 1312).

tamir etmeye başladı. Tespit edilebildiği kadarıyla, depremde en az 20.959 mesken¹¹⁷ ve 193 işyeri ile Kapalıçarşı'daki hanlar da dâhil olmak üzere 65 han hasar gördü. Dolayısıyla depremden sonra İstanbul'un büyük bir şantiyeyi andırdığı söylenebilir.

Depremle birlikte İstanbul'da kereste fiyatlarının arttığı anlaşılıyor. *Sabah*'ın haberine göre, yaşanan felaket nedeniyle inşa faaliyetlerini fırsat bilen esnaf, kereste fiyatlarını %30 ila %50 civarında arttırmıştı. Gazete, kereste fiyatlarının Şehremaneti tarafından belirlenip denetlenmesini önermekteydi.¹¹⁸ Haberin ardından keresteciler esnafı ustabaşısı Hacı Yorgi Efendi Şehremaneti'ne çağrıldı. Yorgi Efendi, haberin yanlış olduğunu, hatta kerestelerin altı ay önceki fiyatının yaklaşık %5 altında bir fiyatla satıldığını, keresteci esnafının depremzedeler için yardım topladığını ve ayrıca bazı fakir depremzedelere ücretsiz kereste yardımında bulunduğunu ifade etti.¹¹⁹ Bunun üzerine başta *Sabah* gazetesi olmak üzere dönemin basınında bir tekzip metni yayımlandı.¹²⁰ Tekzip edilmesine rağmen haberde doğruluk payı olabilir. Zira, aşağıda izah edileceği gibi, deprem sonrasında insanların ahşap yapılara rağbet etmesinin ve inşa faaliyetlerinin artmasının fırsatçıları harekete geçirdiği tahmin edilebilir.

Depremzedelerin evini veya işyerini bir an önce onararak normal hayata dönme çalışmaları beraberinde bazı sorunları da getirdi ve zaman zaman depremzedeler ile belediye görevlileri karşı karşıya geldi. Belediyelerin şikâyeti, depremzedelerin inşa faaliyetlerini ruhsatsız yapmaları ve Ebniye Nizamnâmesi'ne aykırı hareket etmeleriydi. Nizamnâmeye göre, binalarını tamir ya da inşa edenler belirlenmiş vergileri ödeyerek ruhsat almaya mecburdu.¹²¹ Öte yandan yeni binalar inşa edilirken arsanın belli bir kısmını yol için yer bırakmak zorunluluğu vardı.¹²²

Depremzedeler ise, öncelikle depremde hasar gören meskenleri ve dükkânlarının onarımı için kendilerine süre tanınmasını ve emlak ve temizlik (*tanzifat*) vergilerinin

¹¹⁷ Bu rakam, İâne-i Musâbin Komisyonu'ndan aldığı yardımla evlerini tamir ya da inşa eden hane sahibi mağdurlara aittir. Dolayısıyla depremde hasar gören mesken sayısı, söz konusu rakamın üzerindedir.

¹¹⁸ 19 Temmuz 1894 (15 M 1312), *Sabah*, nr. 1773, s. 1.

¹¹⁹ 21 Temmuz 1894 (17 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4817, s. 1.

¹²⁰ 21 Temmuz 1894 (17 M 1312), *Saadet*, nr. 3029, s. 1; *Sabah*, nr. 1775, s. 1; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4817, s. 1

¹²¹ O. Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Beledîyye*, IV, İstanbul 1995, 1716, 1725.

¹²² Yol genişletme çalışmaları sırasında belediyelerin nizamnâmeye göre hareket etmek istemesi bazı sıkıntılara neden oldu. Nitekim, Şehremaneti, İstanbul'un önemli caddelerinden biri olması nedeniyle Saraçhane civarındaki haffafhane dükkânları önündeki caddeyi genişletmek istemiş; hatta dört dükkânın istimlak edilmesini uygun görmüştü. Ancak, hem masraflı olması, hem de esnafın dükkânlarını eski usûlde yani sokağa yer ayırmaksızın inşa etmek istemesi nedeniyle bu karardan vazgeçildi (*BEO.AYN.d*, nr. 1687, s. 227, 8 Ağustos 1894/5 S 1312; s. 256, 5 Ekim 1894/4 R 1312).

alınmamasını; binalarının sokağa yer terk etmeksizin inşa edilmesine izin verilmesini; dolayısıyla nizamnâme hükümlerinin kendilerine uygulanmamasını talep etmekteydi.¹²³

Hükümet, depremin büyük kitleleri etkilemesi nedeniyle nizamnâme hükümlerinin biraz esnetilmesine razı oldu. Şöyle ki, yeniden inşa edilecek binalarda nizamnâmenin uygulanmasını ve yolların genişletilmesini; onarılan binaların bundan istisna tutulmasını; ayrıca, depremzedelerden Ağustos 1894'ten itibaren 6 ay süreyle emlâk ve temizlik vergilerinin alınmamasını padişaha önerdi. Ancak, II. Abdülhamid, hükümetin teklif ettiği süreyi inşaatın durumuna göre kademeli olarak uzattı.¹²⁴

İradenin yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra depremde evleri hasar görmediği halde yeni bir ev inşa etmek isteyen bazı varlıklı fırsatçılar depremzedelere tanınan bu haklardan yararlanmak amacıyla ruhsat almaksızın inşaata başladı. Depremzedelere tanınan hakların bu şekilde istismar edilme çabaları vergi gelirlerini azalttığı gibi, şikâyetlere de neden oldu. Sadaret, bunun üzerine, vergi muafiyetinin sadece evleri/işyerleri hasar gören depremzedeler için geçerli olduğunu ve emlâk veya diğer vergilerin ertelenmesinin mümkün olmadığını, konunun muhatabı olan Maliye Nezareti'ne ve Şehremaneti'ne hatırlattı.¹²⁵ Dönemin belgelerinde daha sonra bu yönde bir şikâyete rastlanılmaması kararın uygulanmasında bir sorunun yaşanmadığı veya tam aksine bu kargaşa ortamında inşaat denetlemelerinin gereğince yapılmadığı ihtimallerini akla getirmektedir.

Dönemin matbuatı, depremin yarattığı şokun ve şaşkınlığın atlatılmasının ardından binalarda bu kadar büyük bir hasar meydana gelmesinin nedenlerini sorgulamaya başladı. Basında ismi verilmeyen bazı uzmanlara dayanılarak tamamen ya da kısmen hasar gören binaların neredeyse tamamına yakınının mimarî usullere aykırı

¹²³ *BEO.AYN.d*, nr. 1687, s. 177, 13 Ağustos 1894 (10 S 1312). Nizamnâmenin 1–9. maddeleri sokakların genişliği hususuna ayrılmıştır. Söz konusu maddeler için bkz. O. Nuri Ergin, *Mecelle...*, s. 1716–1717.

¹²⁴ II. Abdülhamid, evleri/dükkânları hasar gören depremzedelerin 8 ay ya da 1 yıl süreyle vergiden muaf tutulmalarını istedi. Çünkü, kışa kadar inşaat ve tamirat için iki ay gibi bir süre vardı ve yeniden imar faaliyetlerine başlanması için ilkbaharı beklemek gerekiyordu. Bu nedenle padişah, 6 aylık süreyi yetersiz buldu (İ.HUS, S 1312/138, 10 Ağustos 1894/7 S 1312; MV, 81/1, 5 Ağustos 1894/2 S 1312; *BEO.AYN.d*, nr. 1687, s. 168; nr. 1649, s. 425, 9 Ağustos 1894/6 S 1312). Bu husus gazeteler aracılığıyla kamuoyuna duyuruldu (12 Ağustos 1894/9 S 1312, *Saadet*, nr. 3050, s. 1). İradede, vergi muafiyeti için tanınan sürenin kimler için 8 ay, kimler için 1 yıl olduğu hususu yer almamıştı. Ancak, dönemin vesikalarından anlaşıldığına göre, ianeleri önceden alan depremzedeler 8 ay, yani Mart ayının sonuna kadar; ianelerini geç alanlar da Temmuz ayı sonuna kadar vergiden muaf tutulacaklardı. Bu durum, yani vergi muafiyeti konusundaki bu ikilik bazı sıkıntılara neden oldu. Nitekim, önceden iane alan mağdurlardan bazıları inşaata/tamirata geç başladı ve kendilerine tanınan süre inşaat/tamirat bitmeden doldu. Dolayısıyla tezkere harcı gibi harçların ve vergilerin ödenmesi gerekti. Diğer yandan ianelerini geç alanların muafiyet süreleri devam etmekteydi. Bu nedenle hükümet, hem süresi dolanları daha fazla mağdur etmemek, hem de kimlerin muafiyetlerinin dolduğunun tespiti konusunda yaşanabilecek karışıklıkları daha baştan önlemek amacıyla ve zaten Temmuz ayının sonuna da fazla kalmaması nedeniyle süreyi 1 yıl olarak belirledi (MV, 84/76, 15 Mayıs 1895/20 ZA 1312). Böylece, haneleri hasar gören ve aldıkları ianelerle binalarını yapmaya/yaptırmaya muktedir olamayanlar 1 yıl vergiden muaf tutuldu.

¹²⁵ *BEO.AYN.d*, nr. 1674, s. 126, 6 Eylül 1894 (5 RA 1312); nr. 1687, s. 217.

inşa edildiği ve bir kısmının da köhnemiş, eski binalar olduğu sonucuna varıldı.¹²⁶ Ancak, meseleye yalnızca yıkılma ve yıkılmama noktasında yaklaşan basının hasarın boyutlarının nedeni olarak tek bir parametreyi esas aldığını ve zemin özellikleri ile merkezine yakın veya uzak olma gibi farklı parametreleri göz ardı ettiğini görüyoruz. Nitekim, *Saadet* gazetesi “Frenk Kâgiri” başlıklı yazısında Paris ve Roma’da tahsil gören, ancak ismini zikretmediği bir kişinin görüşlerine yer vererek Samatya, Kumkapı, Gedikpaşa ve Edirnekapı civarında tuğla ve demir potrellerle inşa edilen yapıların mimarîye aykırı olması nedeniyle yıkıldığını; mimarîye uygun olarak yapılan Beyoğlu’ndaki apartmanların sağlam kaldığını ifade ediyordu.¹²⁷

Sabah gazetesi ise, iki yazıyla tartışmaya katıldı. Yazılarında depreme karşı dayanıklı ve sağlam nitelikli yapıların özellikleriyle depremde en fazla zarar gören yapıların nitelikleri üzerinde duran ve bazı mühendislerin görüşlerine yer veren *Sabah*, inşa edilecek binaların mimarî usûllere uygun olup olmadığının denetlenmesini ve Ebniye Nizamnâmesi’nde depreme ilişkin olarak bazı değişiklikler yapılması gerektiğini hükümete tavsiye etmekteydi.¹²⁸ Ancak, nizamnâmede herhangi bir değişikliğin yapılmamış olması,¹²⁹ bu uyarıların dikkate alınmadığını göstermektedir.

Görüldüğü gibi, basın, inşa edilecek binaların mimarîye uygun bir biçimde yapılması gerekliliği üzerinde durmakta ve kâgir ve tuğla malzemelerin inşa teknikleri ile demirin sağlamlığını gündeme getirerek depreme karşı dayanıklı binaların bu malzemeler ve tekniklerle inşa edilebileceğini anlatmaktaydı. Fakat, depremzedelerin önceliği bir an önce başını sokabileceği bir yer inşa etmek veya evini çabucak onarmaktı. Dolayısıyla insanlar, kolay inşa edilebilir ve daha ucuz bir inşaat malzemesi olan ahşabı tercih etmekteydi. Öte yandan ahşabın depreme karşı daha dayanıklı olması da,¹³⁰ diğer bir tercih nedeniydi.

¹²⁶ 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Sabah*, nr. 1769, s. 2; 16 Temmuz 1894 (12 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4812, s. 2; 19 Temmuz 1894 (15 M 1312), *Saadet*, nr. 3027, s. 1.

¹²⁷ Ayrıca, Frenk kâgirinin pahalı olmakla beraber yangına ve depreme dayanıklı oldukları için sigorta bedeli ile tamir masrafları az olacağı göz önünde bulundurulduğunda daha avantajlı olduğunu belirtiyordu (22 Temmuz 1894/18 M 1312, *Saadet*, nr. 3030, s. 1).

¹²⁸ 12 Ekim 1894 (11 R 1312), *Sabah*, nr. 1857, s. 2. *Sabah* gazetesi, ayrıca İstanbul’da inşa edilecek kâgir veya ahşap yapıların inşasında öncelikle temellerin sağlam şekilde olmasına dikkat edilmesini ve nizamnâmelerde bu hususta düzenlemelerin yapılmasını istemekteydi. Durumu bir örnekle açıklayan gazete, bazı arazilerde üç dört katlı bina yapılması konusundaki uygulamalar yerine arazi sahiplerini, inşa edecekleri binaların temellerini sağlam surette yapmaya mecbur etmeleri istenmekteydi (10 Kasım 1894/11 CA 1312, nr. 1887, s. 1).

¹²⁹ Bu tarihlerde yürürlükte olan Ebniye Nizamnâmesi 1882 [1298] tarihli nizamnâmedir. Söz konusu nizamnâmenin bazı maddelerinde zaman içerisinde değişiklikler olmuşsa da, bu değişiklikler binaların depreme dayanıklı hale getirilmesine ilişkin tedbirlere dair değildir. Ebniye Nizamnâmesi’nin hükümleri ve daha sonraki yıllarda nizamnâmede yapılan değişiklikler için bkz. O. Nuri Ergin, *Mecelle...*, IV, 1715–1734.

¹³⁰ Bkz. *Hasar Gören-Yıkılan Binaların Sayısı* başlığı.

Evleri yıkılan veya hasara uğrayanlar, sarsıntıların azalmasının ardından evini ahşap olarak inşa etmeye başladı. Ancak, bu faaliyetlerin kimi zaman nizamnâmelere aykırı olarak gündeme gelmesi yetkilileri harekete geçirdi. Zira, İstanbul ve Bilâd-ı Selase’de yapılacak inşaata dair çıkan 1875 tarihli Nizamnâme’ye ve Ebniye Nizamnâmesi’ne göre, kısm-ı evvel olarak adlandırılan Unkapanı’ndan Yenikapı’ya kadar olan hattın Beyazıt tarafı, Azapkapı’dan Şişli-Feriköy hattına kadar kısmın sağ tarafı ile yine aynı istikâmetten Ortaköy’e kadar olan kısmında kâgir bina inşası zorunluydu. Ayrıca, bazı yerlerde de belli kriterler çerçevesinde ahşap bina inşasına izin veriliyordu.¹³¹ Bunun üzerine yetkililere müracaat eden mağdurlar, binalarının ahşap olarak inşa edilmesi veya onarımına izin verilmesini talep ettiler. Durumu değerlendiren hükümet, deprem nedeniyle yıkılan yahut hasar gören kâgir binaların iç kısımlarının ve çatılarının ahşap olarak inşasına izin verdi; fakat, fırın, hamam, fabrika gibi meslek icabı içerisinde ateş kullanılmak zorunda olan binalar ile nizamnâmelerde “harik mahalli”¹³² olarak tanımlanan ve yangın haritalarına dâhil edilen yerleşim yerlerindeki binalar izin kapsamı dışında tutuldu.¹³³ Buna karşın, bu sonuncu grupta yer alanlar arasında binalarının üst katlarını ya da tamamını ahşap olarak inşa etmek isteyenler vardı.¹³⁴ Adalar’daki ve Balat yakınlarındaki Karabaş Mahallesi’nde yaşayan halkın binalarını ahşaptan yapmak istemesi üzerine konuyu yeniden görüşen hükümet, Adalar’da Ebniye Nizamnâmesi’nin 83. maddesine¹³⁵ uygun olarak binalar arasında 8 arşın, yani 5.44 metre mesafe bırakmak ya da bitişik olarak inşa edileceklerde yangın duvarı yapmak kaydıyla ahşap bina inşasına izin verdi.¹³⁶ Karabaş mahallesinde ise, binaların kâgir olarak inşasını kararlaştırdı;¹³⁷ fakat, daha sonra yalnızca depreme

¹³¹ Kısım-ı evvel dışında, yeni açılacak caddelerde, sokaklarda ve mahalle haline getirilecek arazilerde inşa edilecek binalar da kâgir olmak zorundaydı. Kısım-ı sani olarak adlandırılan kısımda ise, daha önce yangın geçirmiş olan on hane arasında muhafaza duvarı inşası zorunluydu. Boğaziçi sahilindeki binalarla bağ köşkleri gibi yazlık kesimlerde ahşap bina yapımına izin veriliyordu. Ahşap bina üzerine kanunların verdiği ölçüyü geçmemek şartıyla ahşap bina inşasına müsaade ediliyordu (O. N. Ergin, *Mecelle...*, IV, s. 1698, 1713-1714).

¹³² 1882 tarihli ve mer’i nizamnâmeye göre, etrafı yollarla çevrili yerler ile mahallelerde on haneden fazla binanın yanması halinde tarla olarak kabul edilen bölgeler, harik mahalli olarak tanımlanmaktaydı. Bu bölgeler, nizamnâmeye göre yeniden düzenlenerek yangın haritaları çıkarılmaktaydı. Ebniye Nizamnâmesi’nin 20-25. maddeleri yangın mahalleri ve buradaki uygulamalara ayrıldığı gibi, 38.-48. maddeleri de yangınları önlemek amacıyla alınacak tedbirlere ayrıldı (O. N. Ergin, *Mecelle...*, IV, 1720-1721, 1723-1724).

¹³³ İ.Ş.E, M 1312/15, 16 Temmuz 1894 (12 M 1312); 22 Temmuz 1894 (18 M 1312); 23 Temmuz 1894 (19 M 1312).

¹³⁴ BEO, 34852, 28 Ağustos 1894 (25 S 1312).

¹³⁵ “Seksenkinci madde mücebinde ahşap olarak inşası tecviz olunan binaların dışarısını kaplama veya sıva olarak inşa sahibi muhtar olup fakat diğer bina ile ittisal eden her binanın sahibi tarafından hîn-i inşasında sağ cihetine icabı vechile taş veya tuğla ile sakftan iki zira’ mürtefi bir duvar yapılması mecburidir. Ham arazide olup mahalle şekline konulacak mahallere inşa olunacak her nevi ebniyenin birbirine lâ-ekal sekiz arşın uzak olduğu halde ahşap olarak yapılması caizdir. Bu makule ebniye yekdiğerine sekiz arşından noksan veya muttasıl olduğu takdirde her ikisi beynine kezalik icabı vechile taş veya tuğla ile sakftan iki zira’ mürtefi bir duvar yapılması mecburidir.” (O. N. Ergin, *Mecelle...*, IV, 1729).

¹³⁶ MV, 81/52, 17 Eylül 1894 (16 RA 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1650, s. 228, 24 Eylül 1894 (23 RA 1312).

¹³⁷ *BEO.NGG.d*, nr. 685, sr. nr. 225, 30 Ağustos 1894 (27 S 1312).

hasar gören binaların -yangın duvarı yapılması şartıyla- ahşap olarak inşasına izin verdi.¹³⁸ Ahşap bina inşasını bir türlü önleyemeyen hükümet, benzer taleplerin başka yerlerden de gelmesi üzerine aldığı bu kararları diğer yerler için de uygulamaya koydu.¹³⁹

Esasen bu konuda devletin tavrı açıktı; kâgir bina yapılmasını sağlamak. Fakat, bunu gerçekleştiremediği, inşaatların denetimini tam olarak yapamadığı ve 10 Temmuz Depremi'nden sonra, nizamnâmede değişiklik yapılması yolunda gerek basından, gerekse bazı resmî kurumlardan gelen talepleri¹⁴⁰ de pek dikkate almadığı anlaşılıyor. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla mevcut mevzuatın depreme dayanıklı bina inşası için yeterli olduğu ve dolayısıyla kanun değişikliğine gerek olmadığı kanaatini taşıyan hükümet, öncelikli olarak kanunları uygulamak istiyordu. Fakat, zor şartlar içindeki halkın talepleri ve maddî imkânsızlıklar nizamnâmenin tam olarak uygulanamamasında ve nizamnâme hükümlerinin biraz esnetilmesinde etkili oldu.

Buraya kadar izah etmeye çalışılan inşa faaliyetleri ve sorunlar, daha ziyade ev ve işyerlerini kendi imkânlarıyla onarmak isteyenlerle ilgilidir. Evini inşa veya onarma imkânı bulunmayan yardıma muhtaç olanlar ise, inşa/tamire başlayabilmek için zaten İâne-i Musâbin Komisyonu'ndan gelecek yardımı beklemek zorundaydı. Bu ise, yukarıda izah edildiği gibi, ancak binaları hakkında mühendislerin hazırladığı raporların onaylanmasından ve komisyon tarafından görevlendirilen müfettişlerin yaptığı kontrollerden sonra mümkündü. Dolayısıyla bu durumda olanların inşaata başlamaları, Eylül ayının sonlarını buldu.¹⁴¹

İnşa faaliyetleri sırasında ortaya çıkan ve bu noktada zikredilmesi gereken bir sorun da, deprem nedeniyle yıkılmaya yüz tutmuş yapılardan ve inşaatlardan çıkan molozların nakli ve taşınma masrafları meselesiydi. Dersaadet Rıhtım Şirketi, insanların molozları geceleyin denize döktüğünü belirterek Ticaret ve Nafia Nezareti nezdinde şikâyetçi oldu ve nezaret de konuyu esas sorumlusu olan Şehremaneti'ne ilettili.¹⁴² Daha sonra bu konuda şikâyet olmaması, Şehremaneti'nin gerekli tedbirleri almış olduğunu veya fiilî duruma göz yumduğunu ortaya koyuyor.

¹³⁸ İ.ŞE, RA 1312/3, 27 Eylül 1894 (26 RA 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1687, s. 247.

¹³⁹ ŞD, 773/2, 3 Kasım 1894 (4 CA 1312); İ.ŞE, C 1312/9, 22 Kasım 1894 (23 CA 1312); 9 Aralık 1894 (10 C 1312); 12 Aralık 1894 (13 C 1312).

¹⁴⁰ ŞD, 773/2, 3 Kasım 1894 (4 CA 1312).

¹⁴¹ *BEO.NGG.d*, nr. 685, sr. nr. 260, 17 Eylül 1894 (16 RA 1312; 20 Eylül 1894 (19 RA 1312), *Saadet*, nr. 3089, s. 1.

¹⁴² T.HFN, 666/71, 31 Ağustos 1894 (28 S 1312).

Sorunun ikinci yönü ise, molozların nakil masraflarına ilişkindi. Esasen tehlike arz eden yapıların sahipleri tarafından yıktırılması¹⁴³ ve yıkıntı molozlarının nakliye masraflarının da hane sahipleri tarafından karşılanması gerekiyordu. Ancak, fakir halkın bu masrafları üstlenmesi imkânsızdı. Hükümet, sahipsiz binalarla fakirlerin moloz nakliye masraflarının İâne-i Musâbin Komisyonu tarafından ödenmesini önerdi;¹⁴⁴ ancak, komisyon, bu işin belediyenin görevi olduğunu belirterek meselenin çözüm yeri olarak Şehremaneti'ni gösterdi.¹⁴⁵ Kapalıçarşı'nın yıkılan kısımlarından çıkan molozların nakliye ücretleri bu uygulamanın dışında tutuldu. Bu husus aşağıda müstakil bir başlık altında incelendiği için burada daha fazla tafsilata girilmedi.

Alınan karara rağmen sorun bir türlü çözülemedi. Çünkü, emlak sahiplerinden varlıklı olanlar bile molozlarını sokak ortasında bırakmakta ve bunların kaldırılması için belediye ekiplerinin yaptığı uyarıları da dikkate almamaktaydı. Öte yandan tüm molozların toplatılıp nakliye ücretlerinin karşılanması Şehremaneti için büyük bir külfetti. Bunun üzerine Bâbîâli, konunun bir kez de Şehremaneti Meclisi'nde görüşülmesini istedi. Meclis, moloz nakliye ücretlerinin, yukarıda izah ettiğimiz gibi, depremden hemen sonra hasar gören yerlerin onarımı ve inşası için Osmanlı Bankası'ndan istikraz edilen avans parasından ödenmesini ve söz konusu ücretlerin daha sonra Dersaadet Belediye Kanunu'nun 64. maddesi doğrultusunda¹⁴⁶ ilgililerden tahsil edilmesini önerdi.¹⁴⁷ Böylece, emlak sahipleri borçlandırılmış oluyordu.

Meclisin kararını görüşen hükümet, molozların nakliye ücretlerinin bankadan alınan avans akçesinden karşılanmasını uygun bulmadı. Ancak, 64. maddenin uygulanması önerisini kabul etti. Ayrıca, molozları kaldırmaya maddî açıdan muktedir olamayanların da tespit edilmesini istedi.¹⁴⁸ Alınan kararlara rağmen molozların daha

¹⁴³ Nitekim, eski Şeyhülislamıardan Ömer Lütfi Efendi, Süleymaniye'deki konağının bahçe duvarıyla taş mahzenini yıktırmadı ve yağın yağmurlar nedeniyle hasar daha da büyüdü. Bunun üzerine Birinci Belediye Dairesi Müdüriyeti, Ebniye Nizamnamesi'nin 48. maddesinin uygulanmasını istedi. Buna göre, hasarlı kısımlar belediye ekipleri tarafından yıkılacak; masraflar, çıkan molozların satılması suretiyle karşılanacaktı (Y.MTV, 108/139, 16 Kasım 1894/17 CA 1312). Ancak, padişah, hasarın Şehremaneti'nce giderilmesini ve masrafların "tamirata mahsus paradan", yani İâne Komisyonu'ndan alınacak paradan karşılanmasını istedi (BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 324, 21 Kasım 1894/22 CA 1312).

¹⁴⁴ MV, 80/117, 31 Temmuz 1894 (28 M 1312).

¹⁴⁵ MV, 81/8, 16 Ağustos 1894 (13 S 1312).

¹⁴⁶ 64. madde şunları ihtiva ediyordu; Şehremaneti'ne vergi ve sair borcu olan borçlular, eğer memur, kâtip, hademe veya esham sahibi iseler, borcu olan miktar maaş veya sehimlerinden kesilecek; hane, dükkân veya herhangi bir mülk sahibi ise, eşya nakline ruhsat verilmeyecek ve belediyece hiçbir işlemi yapılmayacaktı. Buna rağmen belediye alacağını tahsil edemez ise, borçluya bir ihtarname gönderilecek ve sekiz gün içinde borçlarına kefil olacak birini bulamazsa tutuklanabilecekti (O. Nuri Ergin, *Mecelle...*, IV, 1639).

¹⁴⁷ Borçluların memur, kâtip ve hademe olması durumunda maaşlarından kesilmesi; emlak sahibi ise, kiraya verilen emlakın kiracısına eşya nakli için ruhsat verilmemesini ya da emlak sahibinin taşınması durumunda da işlemlerinin durdurulması önerildi (ŞD, 772/2, 26 Ağustos 1894/23 S 1312; 5 Ekim 1894/4 R 1312).

¹⁴⁸ MV, 82/5, 4 Kasım 1894 (5 CA 1312); BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 307, 12 Kasım 1894 (13 CA 1312).

uzunca bir süre ortalıkta kaldığı anlaşılıyor. Nitekim, Şubat 1895 tarihli sadaret tezkeresinde, Simkeşhane yanında olup depremde kısmen yıkılan kazancı dükkânlarından çıkan molozların kış mevsiminde yağın yağmurlar nedeniyle bataklığa dönüştüğü ifade edilmekteydi.¹⁴⁹

Netice itibariyle, İstanbul'da depremden hemen sonra başlayan inşa ve tamir faaliyetleri meskenlerini ve işyerlerini kendi imkânlarıyla yürütenler açısından tahminen kış gelmeden tamamlandı. İâne Komisyonu'nun yardımlarını bekleyenler ise, inşaata ancak Eylül ayının sonunda başlayabildi. İlk etapta hane hasarı 1.000 kuruşa kadar olan deprem mağdurlarına ianeleri dağıtıldı; böylelikle az veya orta derecede hasar gören hanelerin tamirine öncelik verildi. Kısa bir süre sonra da ağır hasarlı yapıların tamiri için iane dağıtımını başladı. Fakat, yukarıda ayrıntılı olarak ifade edildiği gibi, ağır hasarlı yapıların tamiri için belirlenen yardım miktarı peşinen değil, genelde iki taksit olarak ödendi. Bu ise, meskenlerin onarımını geciktirdi ve hatta bazı yapıların tamirine başlanması kış sonunu buldu.

Dönemin gazetelerinde yayımlanan listelerden anlaşıldığına göre, ianenin dağıtımını Eylül 1895'e kadar sürdü. Ancak, mağdurların meskenleri için alacakları paranın miktarı belli ve devlet güvencesi altında olduğu için binaların önemli bir kısmının onarımının bu tarihte tamamlandığı ve deprem sonrasında yürütülen mesken tamirine ilişkin faaliyetlerin yaklaşık bir yıl sürdüğü tahmin edilebilir.

V.IV. RASATHANENİN YENİDEN DÜZENLENMESİ

10 Temmuz Depremi'nin imparatorluğun başkentinde yarattığı yıkım, Bâbıâli'nin ve toplumun dikkatini depreme ve deprem araştırmalarına yöneltti. İstanbul basını, gazete ve dergi sütunlarının bir kısmını dünyadaki sismik çalışmalara ayırdı. Bir yandan deprem tehlikesinin geçtiğini bilimsel yollarla izah ederek endişeli halkı teskin etmeye,¹⁵⁰ diğer yandan da toplumu deprem konusunda bilgilendirmeye çalışan bu yazılardan bazıları, depremlerin oluş nedenleri, çeşitleri, Avrupa, Amerika ve Japonya'da yapılan sismik araştırmalar, rasathaneler, sismograflar gibi teknik konulardaki ayrıntılardan ve tarihî İstanbul depremlerinden bahsediyordu.¹⁵¹ Daha önce

¹⁴⁹ *BEO.AYN.d*, nr. 1687, s. 391, 8 Şubat 1895 (12 Ş 1312).

¹⁵⁰ 17 Temmuz 1894 (13 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4813, s. 2; 18 Temmuz 1894 (14 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4814, s. 2.

¹⁵¹ 10 Ağustos 1894 (7 S 1312), *Malûmat*, nr. 24, s. 2-3; 21 Ağustos 1894 (19 S 1312), *Sabah*, nr. 1806, s. 2-3; 14 Eylül 1894 (13 RA 1312), *Malûmat*, nr. 29, s. 3; 8 Kasım 1894 (27 Teşrinievvel 1310), *Servet-i Fünûn*, nr. 191, s. 134-137; 29 Kasım 1894 (17 Teşrinisani 1310), *Servet-i Fünûn*, nr. 194, s. 179-180; 21 Şubat 1895 (9 Şubat 1310), *Servet-i Fünûn*, nr. 206, s. 373-374; 11 Nisan 1895 (16 L 1312), *Sabah*, nr. 2039, s. 2; 16 Mayıs 1895 (4

bahsedildiği gibi, jeolog Halil Edhem Bey'in *Sabah* gazetesinde yayımlanan makalesi de, daha sonra *Hareket-i Arza Dair Birkaç Söz* başlığı altında risale olarak basıldı. Böylece, 10 Temmuz'dan sonra deprem ve depremler konusunda yapılan çalışmalar basının ilgi odağı haline geldi.

Deprem, devletin sismoloji alanındaki bilgi eksikliğini fark etmesini sağladı. Nitekim, ileride ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi, 10 Temmuz'dakinden daha büyük ve şiddetli bir deprem olacağı, depremin Yeşilköy açıklarındaki bir volkan patlamasından kaynaklandığı yönündeki açıklamalar ile depreme sondaj yapan bir geminin neden olduğu gibi deprem üzerinden yürütülen bir takım spekülasyonlar kafaları karıştırdı.

Gerçi depremden kısa bir süre sonra söz konusu bilgi yetersizlikleri ortadan kaldırmaya yönelik bazı raporlar hazırlanmıştı. Ancak, muhtemelen halk arasında deveran eden söylentilere ve halkın endişelerine bir an önce son vermek amacıyla, deprembilimci olmayan kişiler tarafından hazırlanan ve daha önce ayrıntılarıyla izah ettiğimiz bu raporlar, bilimsel olmaktan uzaktı. Beri taraftan bir deprembilimci olmayan Rasadhâne-i Âmire Müdürü Coumbary Efendi'nin depremden sonra hazırladığı raporu da, daha çok halkı teskine yönelik olması nedeniyle yetersizdi. Neticede Osmanlı Devleti, 1894 Depremi'ni bilimsel olarak araştırmak üzere Atina'dan bir deprem uzmanı getirtti. Ayrıca, rasathane bünyesinde sismoloji çalışmalarının başlaması için önemli adımlar attı. Zira, bu tarihlerde Rasadhâne-i Âmire'de,¹⁵² deprem şubesi yoktu. Bâbîâli, öncelikle Avrupa'da üretilen ve kullanılan sismograflar hakkında bilgi topladı.

Depremden yalnızca dört gün sonra, Bâbîâli'ye ulaşan bir haber, depremi bir iki saat önceden bildiren bir sismograf olduğu yönündeydi. Haberin padişaha ulaşması üzerine harekete geçen II. Abdülhamid, Londra Sefareti'nden böyle bir aletin Londra'da olup olmadığını araştırmasını; var ise, kullanımını bilen bir uzmanla beraber İstanbul'a gönderilmesi için girişimde bulunmasını istedi.¹⁵³ Ancak, daha sonra araştırmanın kapsamı genişletildi. Nitekim, Viyana, Berlin, Londra ve Paris Sefaretleri'ne birer

Mayıs 1311), *Servet-i Fünûn*, nr. 218, s. 148–149; 23 Mayıs 1895 (11 Mayıs 1311), *Servet-i Fünûn*, nr. 219, s. 166–167.

¹⁵² Fransız hükümetinin tavsiyesi üzerine kurulan Rasadhane-i Âmire, bir meteoroloji merkez bürosu olarak açılmıştı. İlk zamanlar Osmanlı topraklarındaki istasyonlarda tespit edilip rasathaneye gönderilen meteorolojik gözlemleri, aynı gün Avrupa'daki merkezlere ulaştıran Rasadhâne-i Âmire; sonraları enlem-boylam hesaplamaları, ezanî saati zevalî saate, yani güneş saatine çevirme kılavuzları gibi astronomi olaylarına dair çalışmalar yaptı. Ayrıca bu çalışmaları içeren bir salname de yayımladı (Muammer Dizer, "Rasathane-i Amire", *Bilim Tarihi*, sayı 16, Şubat 1993, s. 3–4, 6; Muammer Dizer, "Türkiye'de Meteoroloji", *Bilim Tarihi*, sayı 21, Temmuz 1993, s. 8–10).

¹⁵³ Y.PRK.BŞK, 37/13, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312).

tebligat gönderilerek sismograflar hakkında bilgi istendi.¹⁵⁴ Berlin Sefiri Tevfik Paşa'nın en iyi sismografin depremlerin çok sık yaşandığı İtalya'da olabileceğini belirtmesi üzerine konu Roma Sefirine de yazıldı.¹⁵⁵ Viyana Sefareti'nden de, benzer bir cevap geldi. Viyana Rasathanesi Müdürü, sorumluluk alanında çok sık deprem meydana gelmemesi nedeniyle rasathanesinde sismograf olmadığını ifade ederek en mükemmel aletlerin İtalya'da olduğuna işaret ediyordu.¹⁵⁶ Bunun üzerine araştırmalar Paris, Londra ve Roma üzerinde yoğunlaştı.

II. Abdülhamid'in talebi doğrultusunda, sefaretlerin araştırma yapacağı bir diğer husus da, Coumbary Efendi'nin refakatinde istihdam edilecek bir deprem uzmanının hangi şartlarda İstanbul'a geleceğiydi. Bu uzman, maiyetinde bulunan kişilere sismoloji bilgisini¹⁵⁷ ve satın alınacak olan sismografin kullanımını öğretecekti.¹⁵⁸ Dolayısıyla araştırmalar her iki konuda birbiriyle eş zamanlı olarak yürütüldü.

Paris Sefareti, iki buçuk ayda imal edilip teslim edilecek olan sismografin 1.500 franka; Roma Sefareti ise, dört ayda üretilebilecek olan en iyi sismograf ile sismik araştırmalar için gerekli olan iki aletin toplam 3.000 franka mal olacağını belirtiyordu.¹⁵⁹ Londra Sefiri Rüstem Paşa, ilim çevrelerinde yaptığı tetkikat sonucunda böyle bir aletin olmadığını; ancak, deprem sırasında sarsıntıların şiddetini, yönünü tespit eden bir alet olduğunu ifade etmekteydi.¹⁶⁰

Sismograflar hakkında ayrıntılı bilgiler, daha sonraki günlerde Bâbîâli'ye gönderildi. Roma Sefiri Mahmud Nedim Bey, satın alınması düşünülen sismograf ile diğer iki aletin özellikleri, maliyeti ve teslim tarihi konusunda ayrıntılı bilgilerin yer aldığı bir tahrirat gönderdi. Depremin şiddetini, süresini ölçmeye yarayan ve tahminen 2.000 franka mal olacak olan sismografin dışında, Roma'da Collegio Romano Rasathanesi [Regio Osservatorio al Collegio Romano]'nde son bir aydır kullanılan ve hassas olması hasebiyle İstanbul ve çevresinde hissedilen 10 Temmuz Depremi'ni kaydeden başka bir sismograf ile en hafif sarsıntıları bile fotografik olarak tespit eden

¹⁵⁴ Tebligatta, sefirlerden sismografin üretildiği fabrika ve aletin maliyeti konusunda araştırma yapmaları ve kullanıldığı rasathanelerin müdürlerinin sismografa ilişkin görüşlerinin alınması isteniyordu (İ.HUS, M 1312/67, 18 Temmuz 1894/14 M 1312; BEO, 438/32792; BEO, 472/35386, 15 Ağustos 1894/12 S 1312).

¹⁵⁵ İ.HUS, M 1312/67, 18 Temmuz 1894 (14 M 1312); BEO, 438/32792.

¹⁵⁶ Y.A.HUS, 303/56, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312); 18 Temmuz 1894 (14 M 1312); 20 Temmuz 1894 (16 M 1312); *YEE.d.*, nr. 1088, vr. 38.

¹⁵⁷ İ.HUS, M 1312/67, 18 Temmuz 1894 (14 M 1312); BEO, 438/32792.

¹⁵⁸ BEO, 472/35386, 11 Eylül 1894 (10 RA 1312).

¹⁵⁹ Y.A.HUS, 303/56, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312); 18 Temmuz 1894 (14 M 1312); 20 Temmuz 1894 (16 M 1312); *YEE.d.*, nr. 1088, vr. 38.

¹⁶⁰ Y.MTV, 80/123, 23 Temmuz 1894 (19 M 1312).

bir aletten¹⁶¹ bahseden Nedim Bey, söz konusu aletlerin Collegio Romano Rasathanesi Müdürü Mösyö Tacchini'nin denetiminde üretileceğini de belirtti.¹⁶² Deprem sonrasında depremin türü yönündeki tartışmaları ve Bâbîâli'nin sismograflar hakkında yaptırdığı araştırmaları yakından takip ettiği anlaşılan Messina Başşehbenderi Zeki Bey, içerisinde daha sonra İstanbul'da istihdam edilecek olan Prof. Agamennone'un da bulunduğu, İtalya'nın meteoroloji ve jeodinamik hocaları tarafından tamamlanıp geliştirilen sismografin yerkürede meydana gelen depremlerin dikey ya da dalgalı olup olmadığını, süresini, yönünü ve şiddetini tespit edebildiğini ve Roma'nın en iyi fabrikası olan Brassart'ta üretilen bu aletin Avrupa'daki tüm rasathanelerde kullanıldığını belirtiyordu.¹⁶³

Londra Sefiri Rüstem Paşa ise, Cambridge Üniversitesi hocalarından olup Japonya'da bulunduğu sıralarda en hafif sarsıntıları bile kaydedebilen bir alet yapan J. Ewing'in sismografı ve bunun maliyeti ile Napoli'de Vezüv Rasathanesi Müdürü L. Palmiere'nin icadı olan sismografı hakkında bilgi verdi. Ayrıca, Ewing'in, icat ettiği sismografin özelliklerini anlattığı bir mektubunu da Hariciye Nezareti'ne gönderdi.¹⁶⁴

Londra'da üretilen ve Palmieri'nin *Sismografo electro-magnetic* adını verdiği depremin yönünü, şiddetini, süresini ölçen sismografı ile Ewing'in arkadaşları J. Milne ve T. Gray'le birlikte icat ettiği zemin sarsıntısını ölçebilen sismografı dünyada bu ölçümleri yapabilen ilk aletlerdi.¹⁶⁵ Ancak, II. Abdülhamid, bunlar yerine Roma'da üretilen sismografları tercih etti. Padişahın bu tercihinde, çok sık depremlerin meydana geldiği İtalya'daki çalışmaların devamlılık arzemesi ve bu sismografların son İstanbul depremi ve yerkürede meydana gelen en hafif sarsıntıları bile kaydedebilmesi etkili olmuş olmalıdır. Zira, Ewing ve Eginitis'in işaret ettiği gibi, çok sık depremlere maruz kalmayan yerlerde meydana gelen ve sismograflarca kaydedilen bu hafif sarsıntılar anlamlı olabilirdi.¹⁶⁶ II. Abdülhamid, biri Yıldız Sarayı'na, diğeri Rasadhâne-

¹⁶¹ Belgede *Termometer fotografik* olarak tanımlanmaktadır.

¹⁶² YEE, d, nr. 1088, vr. 43, 27 Temmuz 1894 (23 M 1312); Y.PRK.A, 9/46.

¹⁶³ HR.MTV, 697/48, 31 Temmuz 1894.

¹⁶⁴ BEO, 472/35386, 28 Temmuz 1894. Bâbîâli'ye gönderilenler arasında Ewing'in sismografı hakkında bilgi veren ve 1889'da "Cambridge Bilimsel Aletler Şirketi" tarafından yayımlanan bir risale ile Louis Palmieri'nin *Sismographes electro-magnetiques* başlıklı 1878'de Napoli'de yayımlanan risalesi de vardı (Y.MTV, 101/18, 26 Temmuz 1894/22 M 1312).

¹⁶⁵ R. Demirtaş-C. Erkmen, *a.g.e.*, s. 105–106.

¹⁶⁶ BEO, 472/35386, 28 Temmuz 1894; YEE, 11/24, s. 26.

i Âmire'ye konulmak üzere depremin şiddetini ölçmeye yarayan sismograf ile diğer aletlerden ikişer adet sipariş verilmesini istedi.¹⁶⁷

İstanbul'a davet edilecek ve rasathanede görev yapacak uzman hakkındaki ilk cevap Roma Sefareti'nden geldi. 27 Temmuz tarihli telgrafa göre, daha önce kendisinden sismograf konusunda bilgi alınan Roma Rasathanesi [Collegio Romano] Müdürü Tacchini, sismoloji bilgisine güvendiği bir uzman tavsiye edebileceğini söylüyordu.¹⁶⁸ Bunun üzerine Tacchini ile tavsiye edeceği uzmanla istihdam edilme şartlarını görüşme kararı alındı. Rasathane Müdürü, kendi maiyetinde olan ve rasathanenin Jeodinamik Şubesi Müdürü olan Profesör Agamennone'u önerdi. Ardından da İstanbul'a gelme şartlarını sıraladı: senelik 8.500 frank maaş, ailesiyle birlikte yol masraflarının karşılanması, İstanbul Rasathanesi Jeodinamik Şubesi Müdürü unvanı, tercihen rasathane içinde yahut yakınında ücretsiz olarak kalabileceği bir ikâmetgâh.¹⁶⁹

Aynı konuda araştırma yapan Londra Sefareti'nden cevap, Cambridge Üniversitesi'nin tatilde olduğu için oldukça geç geldi. Greenwich Rasathanesi Müdürü'yle görüşen Rüstem Paşa, onun tavsiyesi üzerine İskoçya'daki Ben Nevis Rasathanesi'nde geçici müdür yardımcısı sıfatıyla görev yapmış olan J. E. Craig (?) adlı bir bilim adamıyla görüştü. Craig, senelik 400 lira maaş ve her sene 20 lira zamla iki-üç seneliğine İstanbul'a gelebileceğini belirtiyordu.¹⁷⁰

Bâbîâli'nin, Agamennone'un, İstanbul'daki rasathanede deprem şubesi açmak ve deprem çalışmalarını yürütmek için daha uygun bir isim olduğuna karar vermesi üzerine,¹⁷¹ Osmanlı Devleti'ni temsilen Roma Sefiri Mahmud Nedim Bey ile Profesör Giovanni Agamennone arasında 25 Eylül 1894 tarihinde bir sözleşme yapıldı. Genel olarak Tacchini'nin öne sürdüğü şartlara uyulduğu görülen sözleşmeye göre; Rasadhâne-i Âmire Hareket-i Arziyye Şubesi Müdürü unvanını alacak olan Agamennone, rasathanede deprem şubesinin kurulması için gereken çalışmaları başlatacak ve işlerin düzgün bir şekilde yürütülmesini temin edecekti. Ayrıca, bazı

¹⁶⁷ Saraya mahsus olan sismografların bedeli Hazine-i Hassa'dan; diğerlerinin bedeli ise, Maliye Hazinesi'nden ödenecekti (İ.HUS, M 1312/113, 28 Temmuz 1894/24 M 1312; Y.PRK.A, 9/46).

¹⁶⁸ *YEE.d.*, nr. 1088, vr. 43, 27 Temmuz 1894 (23 M 1312).

¹⁶⁹ Y.A.HUS, 306/26, 1 Ağustos 1894; 2 Ağustos 1894; 13 Ağustos 1894 (10 S 1312).

¹⁷⁰ BEO, 472/35386, 16 Ağustos 1894.

¹⁷¹ BEO, 476/35676, 18 Eylül 1894 (17 RA 1312). Ancak, Bâbîâli'nin, Agamennone ile anlaşma kararını daha önce verdiği Hariciye Nezareti'ne gönderilen 11 Eylül tarihli bir tezkereden anlaşılmaktadır. Zira, tezkerede, rasathanede istihdam edilmek üzere birisi seçildiğinden Londra Sefareti tarafından önerilen Craig'e gerek kalmadığı belirtiliyordu (BEO, 472/34386, 11 Eylül 1894/10 RA 1312).

öğrencilere, “Deprem” ve “Jeoloji” bilimlerini ve bu alanda kullanılan aletlerin teknik özellikleri ile kullanılmasını öğretecekti.¹⁷²

İki ay içinde İstanbul’da olması ve göreve başlaması planlanan Agamennone’un gelişi, Ocak ayının ilk haftasını buldu. Bir buçuk aylık bu gecikmenin nedeni, sözleşme gereği kendisine verilecek bir aylık maaşın geç ödenmesi¹⁷³ ile muhtemelen Agamennone’un İtalya’dan gönderilecek sismograflarla birlikte gelmesine karar verilmesi idi.

Dört ay içinde üretilmesi planlanan sismograf ile diğer iki aletin yapımı Ekim ayında tamamlandı ve bu aletler nakliye masrafiyla birlikte 3.200 franka mal oldu.¹⁷⁴ Muhtemelen üretimin ardından denenmek üzere bekletilen ve gerekli çalışmalar yapıldıktan sonra sandıklar içinde bir vapurla gönderilen aletler, Ocak ayında İstanbul’a ulaştı.¹⁷⁵ Roma’da üretilen bu sismograf hakkında ayrıntılı bir bilgiye sahip değiliz; ancak, bu alet, Messina Başşehbenderi Zeki Bey’in bahsettiği ve yukarıda izah edilen, İtalya’da meteoroloji ve jeodinamik hocalarından Bertelli, Cecchi, Mercalli, De Rossi ve Agamennone tarafından geliştirilmiş olan ve o dönemin son teknolojisiyle üretilen alet olmalıdır. Sismoloji alanında yapılan çalışmalarda böyle bir sismograftan bahsedilmemektedir; ancak, *Amerikan Sismoloji Derneği*’nin yayımladığı bültende, Agamennone’un 1893 yılında ilk uzun ortak sarkaçlı sismografi ürettiği ifade edilmektedir. Brassart tipi bir sismograf olarak üretilen bu alet, 1,5 metre uzunluğunda ve 10 kilogram ağırlığındaydı. Agamennone, 1894 yılında da, bu defa uzunluğu 6 metre, ağırlığı 200 kilogram olan bir sismograf yaptı. Bu sismografların genel özelliği, zemindeki sarsıntıları kaydetmektir.¹⁷⁶ Agamennone’un geliştirdiği ve kendi icadı olan bu aletler, Osmanlı Devleti’nin satın aldığı¹⁷⁷ ya da Agamennone’un Roma Rasathanesi’nin izniyle İstanbul’a getirdiği sismograflar olabilir.

Agamennone, daha önce rasathane olarak kullanılan Mekteb-i Sultanî’deki bir haneye yerleştirildi. Rasathane Müdürü ve Mekâtib-i İdadiyye Müfettişi aracılığıyla

¹⁷² BEO, 513/38438, 25 Eylül 1894.

¹⁷³ Agamennone’un hemen hareket edebilmesi için bir aylık maaşı olan 709 frankın kendisine ödenmesi gerekiyordu. Ancak, ödeme hemen yapılamadı. Bunun üzerine Roma Sefiri Mahmud Nedim Bey, profesörün yola çıkabilmesi için bir aylık maaşının bir an önce ödenmesini istedi (BEO, 513/38438, 27 Ekim 1894; 8 Kasım 1894/9 CA 1312). Bu talebin ardından Bâbü’lî, ödemenin yapılması için gereken işlemleri başlattı (BEO.AYN.d, nr. 1675, s. 1, 10 Kasım 1894/11 CA 1312). Dolayısıyla paranın yerine ulaşması tahminen Kasım ayını sonlarını buldu.

¹⁷⁴ İ.HR, R 1312/22, 16 Ekim 1894 (15 R 1312). Roma Sefareti’nin ödeme yapılması talebi üzerine çıkan irade için bkz. aynı belge, 26 Ekim 1894 (25 R 1312); BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 444, 3 Kasım 1894 (4 CA 1312).

¹⁷⁵ Y.A.HUS, 316/41, 5 Ocak 1895 (8 B 1312); BEO.AYN.d, nr. 1694, s. 410, 7 Ocak 1895 (10 B 1312).

¹⁷⁶ <http://earthquake.usgs.gov-22.08.2004>.

¹⁷⁷ Nitekim, 16 Şubat 1895 tarihli, Rasadhâne-i Âmire Müdiriyyeti’nden gönderilen takrirde geçen ifadeler, Agamennone’un yaptığı sismografi çağrıştırır. Takrirde, bedeli 130 frank olan ve depremleri incelemeye yarayan Brassart usûlü sismoskoptan bahsedilmektedir (MF.MKB, 68/64).

düzenlenen bu ev, iki odadan ibaretti.¹⁷⁸ Aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacağı gibi, Maçka'da bir deprem rasathanesinin inşa edilecek ve bu binanın tamamlanmasının uzun bir zaman alacak olması nedeniyle, Agamennone, depremlere ilişkin bazı çalışmalarını ve deprem tespitlerini bu hanede yapmış; dolayısıyla burayı bir rasathane olarak kullanmış olmalıdır.

Agamennone, bağlı olduğu kurumun izniyle görev süresi tamamlandığında geri götürmek üzere, İstanbul'a iki adet sismograf daha getirmişti.¹⁷⁹ Bu sismograflarla birlikte sekiz sandıktan oluşan sismograflar önce gümrükte bekletildi; daha sonra çıkan iradenin¹⁸⁰ ardından Maçka Silahhanesi'nde muhafaza edilmek üzere Tophane Müşiriyeti'ne teslim edildi.¹⁸¹

1868'den beri kullanılan Beyoğlu Pera tepesindeki, yani bugünkü İsveç Konsoloslugu'nun yanındaki arsada bulunan¹⁸² ve zaten yetersiz olan Rasadhâne-i Âmire'nin, gerek konumu, gerekse içinde bulunduğu yapı getirtilen sismografların konulması için uygun değildi ve yeni bir rasathaneye ihtiyaç vardı. 1894 Depremi'nden önce iki kez gündeme gelen yeni rasathane için 1882'de Mekteb-i Sultanî arazisi¹⁸³ ve 1888'de Silahhâne-i Hümâyûn'un karşısındaki arsa uygun görülmüştü.¹⁸⁴ Bu projelerden ikincisinin gerçekleşmediği kesinse de, ilkinin gerçekleşip gerçekleşmediğini bilemiyoruz. Ancak, Agamennone'un İstanbul'a geldikten sonra "vaktiyle rasathane ittihaz olunan hane"ye yerleştirildiği¹⁸⁵ ve burasının "Mekteb-i Sultanî'de" olduğu dikkate alınır, ¹⁸⁶ 1882'de Rasathane'nin bir şubesi olarak burada baraka tarzında küçük bina inşa edildiği düşünülebilir. Bununla beraber rasathanenin bulunduğu yer konusunda bazı kaynaklarda geçen Della Suda Eczanesi'nin karşısında

¹⁷⁸ BEO, 667/50010, 12 Ağustos 1895 (20 S 1313).

¹⁷⁹ BEO, 886/66421, 5 Aralık 1896 (29 C 1314). Bu aletler, Agamennone'un üzerinde çalıştığı sismograflar olmalıdır.

¹⁸⁰ İrade, Tophane Müşiriyeti'ne ve Rüşumat Emaneti'ne bildirilir (BEO.AYN.d, nr. 1694, s. 410, 7 Ocak 1895/10 B 1312; BEO, 554/41477, 17 Ocak 1895/20 B 1312).

¹⁸¹ BEO.AYN.d, nr. 1638, s. 438, 28 Ocak 1895 (1 Ş 1312); Y.MTV, 114/49, 5 Şubat 1895 (9 Ş 1312). Bu sandıklardan ikisi- muhtemelen Agamennone'un yanında getirdiği sismografların olduğu sandıklar-, birkaç ay sonra Maçka Silahhanesi'ne gönderildi (BEO.AYN.d, nr. 1638, s. 493, 26 Mayıs 1895/1 Z 1312).

¹⁸² *Annuaire Oriental*'in verdiği adres bilgilerine göre, Rasadhâne-i Âmire [Observatoire Impérial Météorologique], 1893-1894 yıllarında Pera Caddesi, Humbaracı Yokuşu ile Tekke Çıkmağı arasında, numara 473'te bulunuyordu (Cervati, a.g.y., s. 106, 681; İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler Harita Katalogu, *Beyoğlu-Plan de Galata, Pera, Taxim, Pangaldi et Farikewy*, 1895, No:1, Hrt 005319/06). Başlangıçta, rasathanenin ilk müdürü Coumbary Efendi'nin evinin bugün İsveç Konsoloslugu'nun olduğu yerde kurulan bu rasathane, daha sonra asil yerine geçti (M. Dizer, "Rasathane-i ...", s. 4).

¹⁸³ ŞD, 209/6 16 Nisan 1882 (27 CA 1299).

¹⁸⁴ Y.PRK.MF, 1/65, 5 Kasım 1888 (1 RA 1306).

¹⁸⁵ BEO, 667/50010, 12 Ağustos 1895 (20 S 1313).

¹⁸⁶ BEO, 698/52342, 30 Ekim 1895 (11 CA 1313).

olduğu tespiti de,¹⁸⁷ bu düşünceyi doğrular. Zira, *Annuaire Oriental*'e göre, söz konusu eczane Mekteb-i Sultanî'den Tünel'e doğru giderken sağ kolda bulunuyordu.¹⁸⁸ Agamennone'un kaldığı binayla aynı bina olduğunu tahmin ettiğimiz bu yapı da, deprem çalışmaları için yetersizdi.

Müstakil bir deprem rasathanesi kurma fikri, bu yetersizlikten doğdu.¹⁸⁹ Sadrazam Cevat Paşa, İstanbul veya civarında rasathanenin kullanımına uygun bir yer tespiti için teknik bir heyet oluşturulmasını önerdi. Heyet, Rasadhâne-i Âmire Müdürü Coumbary Efendi, Müdür Yardımcısı Emile Lacoïn Efendi, Mimar D'Aronco, Agamennone ile Erkân-ı Harbiye Feriki Şakir Paşa'nın seçeceği bir kişiden oluşacaktı. Padişahın teklifi uygun bulmasının ardından çalışmalar başladı.¹⁹⁰

Önce, Rasadhâne-i Hümâyûn'un Jeodinamik Şubesi Müdürü sıfatıyla Agamennone ile Rasathane Kâtibi Constantin Macridi Efendi, rasathanenin şubeleri ve kullanılacak aletlere göre binanın sahip olması gereken özellikler hakkında bazı mütalaalarda bulundu. "Meteoroloji", "Manyetik", "Astronomi" ve "Jeodinamik" birimlerine tahsis edilmiş dört ayrı bina ile personelin ikâmetine elverişli bir binadan oluşacak rasathane için en uygun yer, Darülaceze yakınındaki geniş arazi idi. Zira, rasathanenin jeodinamik ve meteoroloji şubelerine ait binalar alçak olmak koşuluyla her arazide inşa edilebilmesine rağmen, manyetik ve astronomi şubelerine ait binaların etrafı açık ve gözetlemeye müsait olması gerekiyordu. Dolayısıyla bu arazi, her iki koşulu da haizdi. Sadaretin isteği üzerine teknik heyet, inşası planlanan birimlerden öncelikle "Jeodinamik" binasının ve personeli için gereken binanın yapılmasını

¹⁸⁷ M. Dizer, "*Rasathane-i ...*", s. 6; M. Dizer, "*Türkiye'de ...*", s. 9; A. Hür, "*Rasathane-i...*", s. 307. Dizer, rasathanenin Della Suda Eczanesi'nin karşısında olduğu bilgisini 1896 tarihli bir gözlem defterinden aldığını belirtir ("*Rasathane-i ...*", s. 6). Bu bilgi, yukarıdaki görüşü doğrular.

¹⁸⁸ Eczane, numara 318'deydi (Cervati, *a.g.y.*, s. 679). 1895 tarihli haritaya göre, Glavany Sokağı ile Haçoçulo Pasajı arasında olup *Theatre Francis Cristal*'in önündeydi (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler Harita Katalogu, *Beyoğlu-Plan de Galata, Pera, Taxim, Pangaldi et Farikeuy 1895*, No:1, Hrt 005319/02). Turhan Baytop, Eugène Della Suda Eczanesi'nin 1880'lerden 1920'lere kadar Pera Caddesi no 298'de olduğunu belirtirse de (Turhan Baytop, "Faik Paşa", *DBİA*, İstanbul 1994, III, 256), dönemin en önemli yaylığı olan *Annuaire Oriental*'e göre bu numarada bir kırtasiye dükkanı bulunuyordu (*a.g.y.*, s. 679).

¹⁸⁹ Esasen bu yetersizliğin Agamennone'un gelmesinden önce de fark edildiğini söylemek mümkündür. Nitekim, Agamennone'un Osmanlı Devleti'nin hizmetinde görev yapacağını haber alınması üzerine daha önce depremedeler yararına İngiliz toplumundan yardım istediğini gördüğümüz Avukat Lewis Mizzi'nin, Bâbîâli'ye gönderdiği yazıda geçen bazı ifadeler bu görüşü kısmen destekler mahiyettedir. Yazısında akademik üyeliklerinden bahsettikten sonra astronomi alanındaki bilgisini derinleştirmek amacıyla Büyükkada'daki evinin bitişiğinde ve Beyoğlu'ndaki evinde birer rasathane inşa ettiğini; içerisinde her türlü alet ve edevatın olduğunu belirten Mizzi'nin özellikle Büyükkada'daki rasathanesinin D'Aronco'nun düzenlediği planlara uygun olduğunu ve Agamennone'a yardımcı olmak, hemen işe başlamasını kolaylaştırmak için içerisindeki aletlerle beraber iki rasathanesini de hükümetin hizmetine bırakabileceğini söylemesi (Y.A.HUS, 316/59, 4 Ocak 1895), bu yetersizliğin hükümet tarafından fark edilerek profesörün gelişinden önce D'Aronco'ya bazı planlar çizdirmiş olduğunu düşündürmektedir.

¹⁹⁰ İ.HUS, B 1312/133, 16 Ocak 1895 (19 B 1312); BEO, 554/41477, 17 Ocak 1895 (20 B 1312).

kararlaştırdı ve komisyon üyesi Mimar D’Aronco, binanın planlarını hazırladı.¹⁹¹ Haber, *Sabah* gazetesine rasathanenin Darüşşafaka civarına; *L’Orient*¹⁹² gazetesine ise, Feriköy civarına inşa edileceği şeklinde yansıdı.¹⁹³ *Moniteur Oriental* ise, aldığı istihbarata göre komisyonun tercihinin Çamlıca civarı olduğunu ifade etmekteydi.¹⁹⁴

Böyle bir binanın inşasının en az bir yıl süreceğ olması ve durumun aciliyeti sebebiyle Sadrazam Cevat Paşa, projeyi uygun bulmadı ve ileride geniş ve mükemmel bir rasathane yapılmak üzere, Darülaceze yakınındaki arsaya 8.250 kuruşa mal olacağı hesaplanan ve D’Aronco tarafından çizimleri yapılan baraka tarzında ahşap bir binanın yapılmasını önerdi.¹⁹⁵ II. Abdülhamid, Maçka Silahhanesi’nin karşısındaki arsanın yahut kadın efendinin oturduğu konağın karşısındaki dutluğun bina için uygun olduğunu düşünüyordu.¹⁹⁶ Durumu değerlendiren sadaret, deprem rasathanesinin Silahhane’nin karşısındaki arsaya yapılmasını uygun buldu. Böyle bir tercihin yapılmasında, ileride büyük bir rasathane inşa edildiğinde söz konusu binanın Silahhane’ye kalacak olması etkili oldu.¹⁹⁷ Öte yandan yukarıda bahsi geçen ve 10 Temmuz Depremi’nden önce, 1888’de, Coumbary Efendi’nin bu çayıran bir rasathane için müsait olduğunu belirterek yeni rasathanenin buraya kurulmasını istemesi de bu kararın alınmasında etkili olmuş olabilir.

Söz konusu arazide bir keşif çalışması yapan Mimar D’Aronco’ya göre, bina 170 lira masrafla inşa edilebilirdi. Neredeyse öncekinin iki katına mal olacak bu inşaatın masrafları, Rasadhâne-i Âmire’nin Maarif Nezareti’ne bağlı olması sebebiyle, nezaretin bütçesinden ödenecekti.¹⁹⁸ Maarif Nezareti’ne durumun bildirilmesinin¹⁹⁹ ve keşif defteri, resim ve planların Silahhane’nin bağlı olduğu Tophane Müşiriyeti’ne gönderilmesinin ardından²⁰⁰ “Deprem Rasathanesi”nin [Hareket-i Arz Rasadhanesi]²⁰¹ inşasına başlandı. D’Aronco’nun çizimini yaptığı baraka tarzında inşa edilen binanın planı öncekinden farklı olarak iki odalıydı. Küçük olarak tasarlanan oda, personele;

¹⁹¹ BEO.AYN.d, nr. 1702, s. 89, 17 Ocak 1895 (20 B 1312); nr. 1638, s. 435; İ.HUS, B 1312/133, 19 Ocak 1895 (22 B 1312).

¹⁹² André Zipey’in idaresinde olan gazetede, politik, ticarî, sanayi ve ekonomi üzerine yazılar çıkmaktaydı (R. Cervati, *Annuaire Oriental*, Constantinople 1312, s. 566).

¹⁹³ 24 Ocak 1895 (27 B 1312), *Sabah*, nr. 1962, s. 2.

¹⁹⁴ Afife Batur, “Rasathane-i Amire Binası İçin Mimarî Projeler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 2005, VI/2, s. 125-126.

¹⁹⁵ İ.HUS, B 1312/133, 21-22 Şubat 1895.

¹⁹⁶ İ.DH, L 1312/32, 7 Nisan 1895 (11 L 1312).

¹⁹⁷ İ.MF, ZA 1312/2, 19 Mayıs 1895 (24 ZA 1312).

¹⁹⁸ İ.MF, ZA 1312/2, 19 Mayıs 1895 (24 ZA 1312).

¹⁹⁹ BEO, 627/46980, 22 Mayıs 1895 (27 ZA 1312).

²⁰⁰ BEO, 664/49760, 2 Ağustos 1895 (10 S 1313).

²⁰¹ BEO, 686/51390, 25 Eylül 1895 (5 R 1313).

büyük olan oda ise, sismografa ayrılmıştı. Sismografin konacağı kısım için özel bir zemin hazırlanması uygun görülmüştü.²⁰²

Bu çalışmalar devam ederken, Agamennone, kurulacak deprem rasathanesinin yıllık bütçesini çıkardı. Yıllık genel bütçenin 19.700 kuruşu bulduğu kurumun giderlerini; rasathanedeki aletlerin bakım ve gaz, benzin, fotoğraf kâğıdı, kimyasal bazı malzemelerin; satın alınacak süreli yayınların; jeodinamik bölümünün faaliyete geçmesinden sonra çıkarılacak bültenlerin; İstanbul’da ve ülkenin değişik yerlerindeki sismik istasyonlar için alınacak malzemelerin ve işe, ısınma, aydınlatma ve posta masrafları ile jeodinamik biriminde çalışacak elemanların yıllık maaşları oluşturuyordu. Agamennone, ayrıca, genel bütçenin ayrıntılı ücret tablosunu, alınacak süreli yayınların isimleri ile abonman ücretlerini de detaylı olarak hesaplamıştı.²⁰³ Bütçenin sadaretçe uygun görünmesinin ardından, yine sadaretin önerisiyle, tıpkı inşa masraflarında olduğu gibi, rasathanenin senelik masraflarının maarif tahsisatından ödenmesine dair irade çıktı.²⁰⁴ Nezaret, muhtemelen bu ödemelerden aciliyeti olanları hemen ödedi. Rasathane için gerekli eşyanın bedeli ile istihdam edilecek memurların maaşlarının ödemesi ise, daha sonraya ertelendi. Nitekim, inşaatın bitmesine az bir zaman kala Agamennone’un konuya ilişkin sunduğu bir rapor üzerine Sadaret, Maarif Nezareti’nden paranın ödenmesi istedi.²⁰⁵

İnşaat devam ederken Agamennone’un bir yıllık sözleşme süresi doldu. Bâbîâli, “kendisinden henüz lâyıkiyla istifade edilememiş olduğu” gerekçesiyle sözleşmenin süresini bir yıl daha uzatmak istedi.²⁰⁶ Agamennone’un davet edilme nedeni, yani rasathanede deprem şubesi açmak, sismografların kullanımını öğretmek gibi gerekçeler dikkate alındığında Bâbîâli’nin talebinde haklı olduğu anlaşılır. Nitekim, bu bir yılda inşaatın başlaması ve aşağıda izah edilen çalışmalar dışında herhangi bir şey yapılamamış; İtalya’dan gelen aletler dahi sandıklarından çıkarılamamıştı. Sonuçta sözleşme, bir yıl daha uzatıldı.

²⁰² İ.MF, ZA 1312/2, 6 Mayıs 1895.

²⁰³ Buna göre, Paris’te çıkan “Comptes rendus de Académie des Sciences”, “Nature” ile “Mittheilungen”, “Journal seismologique du Japon” süreli yayınların abonelikleri ve özel kitap alımları için 1000 kuruş; Benzin, gaz, pil gibi malzemeler için 3.050 kuruş; jeodinamik bültenlerin baskısı için 1.000 kuruş ve olağanüstü yayınların baskısı 500 kuruş; İstanbul ve Osmanlı ülkesinde kurulacak istasyonlara gereken malzemeler için 2.000 kuruş; rasathanenin ihtiyaçları için 3.000 kuruş ve periyodik bazı yayınlar 150 kuruş olmak üzere 3.150 kuruş ile aylık 750 kuruş olmak üzere rasathane personelinin yıllık maaşı için 9.000 kuruş tahsis edilmesi gerekiyordu (İ.HUS, B 1312/133, 21-22 Şubat 1895).

²⁰⁴ İ.DH, L 1312/32, 7 Nisan 1895 (11 L 1312); İ.MF, ZA 1312/2, 19 Mayıs 1895 (24 ZA 1312).

²⁰⁵ BEO, 686/51390, 25 Eylül 1895 (5 R 1313).

²⁰⁶ İ.MF, Ş 1313/4, 24 Ocak 1896 (8 Ş 1313).

Maçka'da yapımı süren rasathanenin deprem şubesinin inşaatı, Mart 1896'da tamamlandı. Bir yanda satın alınan sismograf ve sair aletler binaya yerleştirilirken; diğer yanda Coumbary Efendi'nin ölümü²⁰⁷ üzerine yerine atanan Salih Zeki Bey,²⁰⁸ Maarif Nezareti'ne müracaat ederek rasathanenin eksikliklerinin tamamlanmasını istedi. Nezaret, gerekenin yapılması için meseleyi Mübayaat Komisyonu'na ilettili.²⁰⁹ Salih Zeki Bey'in bahsettiği eksiklikler, muhtemelen biraz önce izah ettiğimiz ve binanın tamamlanmasından sonra ödenmesi gereken masraf kalemleri ile bazı rutin masraflardı.²¹⁰

Görüldüğü gibi, Agamennone'un İstanbul'a gelişinin ardından başlayan çalışmalar sonunda bir rasathanenin deprem şubesinin inşa edilerek faaliyete geçmesi bir yıldan uzun bir zaman aldı. Bu süre zarfında bazı çalışmalar yapan Agamennone, öncelikle Osmanlı ülkesinde vukubulan bütün depremlerin telgrafla veya posta yoluyla Rasadhâne-i Âmir'e bildirilmesini istedi. Bir tamim şeklinde düzenlenen bu talep, posta-telgraf merkezleri ile demiryolu şirketlerinin tamamına iletildi.²¹¹ Deprem şubesinin faaliyete geçmesinden sonra benzer tebligatlar vilayetlerdeki idadî mektepleri müdürlüklerine de gönderildi.²¹² Söz konusu tamim ve tebligatların ardından deprem haberleri rasathaneye gelmeye başladı.²¹³

Bu arada kurulmuş olan sismograflar da depremleri kaydetmeye başladı. Nitekim, *Servet-i Fünûn*'da yayımlanan bir haberde, 25 Ekim 1896'da Gemlik'te meydana gelen iki şiddetli sarsıntıyı rasathanedeki sismografların kaydettiği; sarsıntıların Bursa ve İstanbul'da da hafif olarak hissedildiği belirtilmektedir.²¹⁴

²⁰⁷ 18 Ocak 1896 (3 Ş 1313), *Sabah*, nr. 2321, s. 2.

²⁰⁸ İ.MF, Ş 1313/2, 31 Ocak 1896 (15 Ş 1313) ; 13 Şubat 1896 (1 Şubat 1311), *Servet-i Fünûn*, nr. 257-ek, s. 177. Bu sıralarda Posta ve Telgraf Nezareti Fen Kalemi Müdürü Muavinliği ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'de "ilm-i hikmet" hocalığı yapan Salih Zeki Bey'in hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. 13 Şubat 1896 (1 Şubat 1311), *Servet-i Fünûn*, nr. 257-ek, s. 360-361; *Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Salih Zeki Özel Sayısı*, VII/1, İstanbul 2005.

²⁰⁹ 25 Mart 1896 (10 L 1313), *Sabah*, nr. 2388, s. 1.

²¹⁰ Bu eksikliklerden bir kısmı, Rasathane için kullanılacak yanıcı maddeler ile ayrıntısını bilemediğimiz bazı malzemelerdi. Kapuçukadarı Ahmet Efendi aracılığıyla satın alınan bu malzemeler, 210 kuruşa mal olmuştu (MF.MKB, 71/101, 22 Mart 1896/10 Mart 1312).

²¹¹ 31 Mayıs 1895 (7 Z 1312), *Sabah*, nr. 2089, s. 1. Bu talep, esasen daha önce gündeme getirilmiş olmalıdır. Nitekim, *The Levant Herald*'ın 29 Nisan 1895 tarihli nüshasında, Manastır Vilayeti'ne bağlı Florina'da 24 Nisan günü birkaç şiddetli sarsıntı meydana geldiğinin telgrafla Rasathane-i Âmir'e bildirildiğine işaret edilmektedir (29 Nisan 1895, nr. 12, s. 199).

²¹² MF.MKT, 312/42, 25 Nisan 1896 (12 ZA 1313); 316/22, 14 Mayıs 1896 (1 Z 1313).

²¹³ 10 Haziran 1895, *The Levant Herald*, nr. 18, s. 267; 15 Ağustos 1896 (6 RA 1314), *Sabah*, nr. 2531, s. 3; 25 Ağustos 1896 (15 RA 1314), *Sabah*, nr. 2541, s. 3; 17 Eylül 1896 (5 Eylül 1312), *Servet-i Fünûn*, nr. 288-ek, s. 14. Agamennone, daha sonra 1895 yılında Osmanlı coğrafyası ve civarında meydana gelen depremler hakkında bir risale yayınladı. Gazeteye yansıdığı kadarıyla, genel olarak bir istatistikî çalışmaya benzeyen risalede; yıl içinde bölgelere göre kaç deprem meydana geldiği ve şiddetinin derecesi hakkında bilgiler yer alıyordu (31 Ağustos 1896/19 Ağustos 1312, *Servet-i Fünûn*, nr. 286-ek, s. 204; 21 Ağustos 1896/11 RA 1314, *Sabah*, nr. 2537, s. 2; 29 Ağustos 1896/19 RA 1314, *Sabah*, nr. 2545, s. 2).

²¹⁴ 29 Ekim 1896 (17 Teşrinievvel 1312), *Servet-i Fünûn*, nr. 294-ek, s. 61.

Agamennone, sözleşmesinin sona erdiği Ocak 1897'ye kadar İstanbul'da kaldı. Bu süre zarfında hükümetle arasında bazı sorunlar yaşandı. Bu sorunlardan ilki, ailesiyle birlikte kalabileceği bir yer kiralanmasına ilişkindi. Agamennone, bu talebin sözleşmesinde olduğunu iddia ederek bir ev kiralanana kadar geçen süredeki kira bedeline karşılık tazminat isterken,²¹⁵ Bâbîâli, sözleşme çerçevesinde kendisine bir oda verildiğini, dolayısıyla bu iddiasında haksız olduğunu belirtiyordu.²¹⁶ Sorunun nasıl çözüldüğüne ilişkin net bir bilgiye sahip değiliz; ancak, sözleşmede Agamennone'a ailesiyle birlikte kalacağı bir yer kiralanacağına dair bir madde yoktu.²¹⁷

Diğer bir sorun da, Agamennone'un maaşının zamanında ödenememesi ve hazineden dokuz aylık alacağını olmasıydı. Alacağını bir kısmını İtalya Sefareti'ni devreye sokarak aldı. Bu sıralarda İtalyan Sanayi Bakanlığı da, Roma Rasathanesi'nde ihtiyaç olduğunu belirterek Agamennone'un İtalya'daki görevine dönmesini istedi. Bunun üzerine Agamennone, dönmeye karar verdi. Agamennone'un kalan maaşı, yol ve geri götürmek üzere yanında getirdiği sismografların İtalya'ya nakil masrafı olan 220 lira Osmanlı Bankası'na yatırıldı ve böylece sorun çözümlenmiş oldu.²¹⁸

Agamennone, Bâbîâli'ye, İtalya'ya dönmeden önce bilimsel içerikli bir risale-muhtemelen kendisinin hazırladığı risale-²¹⁹ ile rasathanenin durumuna ilişkin Fransızca bir yazı sundu. Yazısında, ikinci derecede önem arzeden bazı sismik aletlerin rasathaneye yeni konduğunu, bazı önemli aletlerin ise, hâlâ sandıklarda bekletildiğini ve bu işleri yapmak için rasathanenin tahsisatının yetersiz olduğunu ifade ediyordu.²²⁰

Agamennone'un İstanbul'da kaldığı iki yıllık süredeki deprem çalışmalarına dair söz konusu bilgiler dışında çok fazla bilgi sahibi değiliz. Ancak, onun İtalya'ya dönmeden önce sadarete sunduğu tahrir, oldukça manidardır. Zira, en iyi sismografi satın almak için kılı kırk yaran hükümetin, deprem rasathanesinin kurulmasından bir yıl sonra bile sandıklarından çıkarılmamış sismik aletlerle ilgilenmemesi oldukça düşündürücüdür ve depremlerle ilgili çalışmalara bakış açısını ortaya koyması açısından

²¹⁵ BEO.AYN.d, nr. 1683, s. 394, 16 Temmuz 1895 (23 M 1313).

²¹⁶ BEO, 698/52342, 30 Ekim 1895 (11 CA 1313).

²¹⁷ BEO, 513/38438, 25 Eylül 1894.

²¹⁸ BEO, 870/65232, 17 Kasım 1896 (11 C 1314); 877/65712, 5 Aralık 1896 (29 C 1314); 886/66421, 11 Kasım 1896; 30 Kasım 1896 (23 C 1314); 5 Aralık 1896 (29 C 1314); 22 Aralık 1896 (17 B 1314).

²¹⁹ Finkel ve Ambraseys, Agamennone'un İstanbul'da görev yaptığı sürede yıllık bülten yayımladığını belirtir (C. Finkel-N.N.Ambraseys, "10 Temmuz 1894 ...", s. 8; Caroline Finkel, "Tevarih-i Harekât-ı Arz", *Toplumsal Tarih*, sayı 15, Mart 1995, s. 12). *Sabah* gazetesinde yer alan bir haber de, bu bilgiyi doğrular. Nitekim, gazete, Agamennone'un 1895 yılında Osmanlı coğrafyasında meydana gelen depremlerle ilgili bir risale yayımladığını belirtir (21 Ağustos 1896/11 RA 1314, nr. 2537, s. 2; 29 Ağustos 1896/19 RA 1314, nr. 2545, s. 2). Ancak, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve kütüphanelerimizde bu risaleye rastlanamadı.

²²⁰ Sadaret, durumu Maarif Nazırı'na sorduysa da (BEO, 895/67119, 13 Ocak 1897/9 Ş 1314), nezaretin buna ne cevap verdiği bilinmemektedir.

önemlidir. Öte yandan bu tablo, Agamennone'un dönmesinden sonra rasathanenin ve çalışmaların durumuna da ışık tutar. Zira, yukarıdaki bilgi ve hükümetin 10 Temmuz günü yaşananların ardından deprem çalışmaları konusundaki heyecanını kaybettiği göz önüne alınırsa, bu konuda pek fazla bir şey yapıldığı da söylenemez. Nitekim, Maarif Nazırı'nın ifadesiyle, görevi, sismik hareketleri ölçmek ve bunları yurtdışındaki rasathanelere bildirmek olduğu anlaşılan deprem şubesi, 1898 Balıkesir Depremi'ni bilimsel olarak inceleyememiş ve bu bilgileri yurtdışına ulaştıramamıştı. 1899 Aydın Depremi'nde ise, Müdür Salih Zeki Bey ve kâtip Sadi Bey'in incelemelerde bulunmak üzere gereken izni aldıysa da, bu konuda ne tür bir çalışma yapıldığı yahut herhangi bir çalışma yapılıp yapılmadığı hakkında bilgi sahibi değiliz.²²¹ Eldeki verilere göre, bu alanda yalnızca Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerinde deprem meydana geldiğine dair telgrafların düzenli olarak Rasadhâne-i Âmire'ye gönderildiğini²²² söylemek mümkündür.

Deprem Şubesi 31 Mart Vak'ası [13 Nisan 1909]'na kadar muhtemelen Maçka'daki binada faaliyetini sürdürdü. Konuyla ilgili yapılan araştırmalarda, Rasadhâne-i Âmire'nin bu olaydan bir müddet önce Maçka Topçu Kışlası'nın karşısında ve Lacoın Efendi'nin sismograf istasyonunun yanındaki binaya taşındığı ifade edilmektedir.²²³ Bu durumda Beyoğlu'ndaki rasathane, deprem şubesinin yanında yahut yakınında bulunan bir binaya taşınmış olmalıdır. 31 Mart Vak'ası'nda tamamen tahrip olan rasathaneye ait sağlam kalabilen bazı aletler Kabataş Lisesi'nde muhafaza edildi.

İleride geniş ve mükemmel bir şekilde inşası düşünülen yeni rasathane ise, ancak, bu yağma ve tahrip sonrasında gündeme gelebildi. Rasathane, İcadiye Tepesi olarak bilinen Kandilli'de inşa edilerek iki yıllık bir aradan sonra 1911'de faaliyetlerine yeniden başladı. Ancak, bu rasathanede deprem çalışmalarının başlaması Cumhuriyet'in ilanından sonra oldu.²²⁴

²²¹ Feza Günergun, "Salih Zeki ve Astronomi: Rasathane-i Amire Müdürlüğü'nden 1914 Tam Güneş Tutulmasına", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 2005, VII/1, s. 103.

²²² Y.PRK.DH, 9/64, 29 Mayıs 1897 (27 Z 1314); 10/7, 16 Temmuz 1897 (15 S 1315); 10/10, 24 Temmuz 1897 (23 S 1315); 10/36, 13 Mart 1898 (19 L 1315); 10/37, 13 Mart 1898 (19 L 1315); 10/38, 13 Mart 1898 (19 L 1315); Y.PRK.MF, 3/67, 5 Mart 1897 (1 L 1314); 4/1, 18 Haziran 1897 (17 M 1315); 4/3, 3 Temmuz 1897 (2 S 1315); 4/7, 13 Mart 1898 (19 L 1315); Y.MTV, 172/29, 5 Şubat 1898 (13 N 1315); 174/44, 14 Mart 1898 (20 L 1315); 175/70, 27 Mart 1898 (4 ZA 1315); 178/18, 8 Haziran 1898 (18 M 1316).

²²³ M. Dizer, "Türkiye'de ...", s. 11; Salim Aydüz, "Kandilli Rasathanesi", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 302.

²²⁴ S. Aydüz, "Kandilli ...", s. 302.

ALTINCI BÖLÜM

MÜSLİM VE GAYRİMÜSLİMLERE AİT DİNÎ VE SOSYAL MÜESSESELERİN KEŞİF VE TAMİRİ

İlk Hasar Tespitleri kısmında izah edildiği gibi, deprem sonrasında belediye dairelerinin yürüttüğü hasar tespit çalışmalarını hızlandırmak ve iş yükünü azaltmak amacıyla 11 Temmuz'da Evkaf Nezareti bünyesinde bir keşif komisyonu kurulmuş ve bu komisyon, sadece cami, türbe, medrese gibi vakıf binalarını kontrol etmekle görevlendirilmişti. Belediye ekiplerinin ihbarlarını da değerlendiren Kâşif Efendi başkanlığındaki bu komisyon, hasarlı olduğunu tespit ettiği eserlerin listesini Evkaf Nezareti'ne göndermekteydi.

Resmî Dairelerin Keşif ve Tamiri başlığı altında açıklandığı üzere, 18 Temmuz tarihli iradeyle resmî dairelerden vakıf eserlerine kadar bütün kamu binalarının keşif ve tamirinden Şehremaneti'nde kurulan keşif ve inşaat komisyonları sorumlu tutuldu. Komisyonun sorumluluğu dışında olan tek vakıf eseri, suyollarıydı. Zira, suyollarının keşif ve tamiri için ayrı keşif ve tamir komisyonları oluşturulmuştu.

Komisyonun kurulmasından hemen sonra başlayan keşif çalışmalarında bazı resmî dairelere öncelik verildi; ancak, depremde ağır hasar görmesi ve bu nedenle hastaların kolera sırasında kurulan Okmeydanı'ndaki barakalara taşınması sebebiyle, ileride ayrıca ele alınacağı gibi, Evkaf'a bağlı Gureba-yı Müslimîn Hastanesi'nin keşfi de bu sıralarda yapıldı. Resmî dairelerde olduğu gibi, düzenlenen keşif defteri Şehremaneti'ndeki komisyon-ı mahsûsa gönderilerek onaylanıyor; daha sonra padişaha takdim edilmek üzere Bâbîâli'ye teslim ediliyordu. Ardından tamirat başlıyordu. Fakat, padişahın özellikle Ekim ayı ortalarına kadar resmî dairelerin tamirlerinin tamamlanması yönündeki iradesi gereği söz konusu binaların onarımına hız verilmesi bazı kamu binalarında olduğu gibi vakıf eserlerin keşiflerinin de bir müddet ertelenmesine neden oldu. Öte yandan keşif komisyonu üyelerinin hem birçok kamu ve vakıf binası ile askerî kurumlara ait binaları keşfetmek zorunda olmaları, hem de bu üyelerden bazılarının bir yanda tamirâtı denetlerken, diğer yanda da bazı binaların tamirini üstlenerek iş yüklerinin ağırlaşması da bu süreci daha da uzattı.

Okul ve medreseler gibi dinî ve sosyal müesseselerin keşiflerinin, dolayısıyla da tamirlerinin ertelenmesini ve sürecin uzamasını istemeyen Şehremini Rıdvan Paşa, daha önce açıklandığı gibi, keşif çalışmalarını hızlandırmak ve keşif komisyonunun iş yükünü hafifletmek amacıyla bu komisyona bağlı yeni ekipler kurdu. Bunlardan biri, okulların; diğeri de vakıf eserlerin keşfini yapacaktı. Bu çerçevede Mimar Jasmund başkanlığında Şehremaneti mühendislerinden Hurşit Efendi, Fotyadi ve Prodromos Kalfalardan oluşan bir komisyon Evkaf'a ait dinî ve sosyal bütün vakıf binaların keşiflerinden sorumlu tutuldu. Komisyonun görevi, daha önce Evkaf Nezareti'nde kurulmuş olan komisyonun hazırladığı listelerde¹ adı geçen hasarlı yapıların keşif defterlerini düzenleyerek Şehremaneti'ndeki keşif komisyonu üyelerine imzalatmaktı. İmzalanan keşif defterleri, Şehremini aracılığıyla komisyon-ı mahsûs tarafından onaylanmakta ve ardından Evkaf Nezareti'ne gönderilmekteydi.² Nezaret, bundan sonra tamiri kendi birimleri aracılığıyla yürütmekteydi. Dolayısıyla Şehremaneti'ndeki komisyon-ı mahsûs, resmî dairelerden farklı olarak sadece defterlerin onaylanmasından sorumluydu; vakıf eserlerin tamiriyle de Evkaf Nezareti görevliydi.

Şehremaneti'ndeki keşif komisyonunun lağvının gündeme geldiği ve tartışıldığı Ocak ayının başına kadar bu komisyon, Evkaf Nezareti'nin keşiflerini yapması için gönderdiği listedeki vakıf binalarının yalnızca %10'unun keşfini tamamlayabildi.³ Yukarıda izah edildiği gibi, vakıf eserlerin çoğunun keşfinin yapılamamış olması ve bu eserlerin tamirinin Evkaf Nezareti'nce yürütülmesi Şehremaneti'nde kurulan keşif komisyonunun, faaliyetlerine devam etmesinde etkili oldu. Dolayısıyla resmî dairelerin keşif ve tamiri tamamlanıp inşaat komisyonu lağvedildikten sonra keşiften sorumlu komisyon, vakıf eserlerinin kontrollerini yapmaya devam etti.⁴

¹ *EV.d.*, nr. 28331.

² *EV.d.*, nr. 28331; İ.HUS, R 1312/2, 28 Eylül 1894 (27 RA 1312); 6 Ekim 1894 (6 R 1312), *Sabah*, nr. 1852, s. 3; 22 Kasım 1894 (23 CA 1312), *Sabah*, nr. 1899, s.2; 3 Ocak 1895 (6 B 1312), *Sabah*, nr. 1941, s. 2; 20 Şubat 1895 (24 Ş 1312), *Sabah*, nr. 1988, s. 2; 4 Nisan 1895 (9 L 1312), *Sabah*, nr. 2032, s. 2; 10 Nisan 1895 (15 L 1312), *Sabah*, nr. 2038, s. 1, 22 Mayıs 1895 (27 ZA 1312), *Sabah*, nr. 2080, s. 2; 22 Ocak 1895 (25 B 1312), *Sabah*, nr. 1960, s. 2; 25 Ocak 1895 (28 B 1312), *Sabah*, nr. 1963, s. 2.

³ *EV.d.*, nr. 28331, s. 1–29, 45–48.

⁴ Elimizde Amcazâde Hüseyin Paşa Medresesi, Mescidi ve Mektebi'ne ait keşif defteri dışında keşfi yapılan herhangi bir vakıf binasının keşif defteri olmadığından ve keşif bedellerini gösteren belgelerde “Şehremaneti'nde müteşekkil heyet-i fenniyye/komisyon” şeklindeki ifadeler (İ.EV, Ş 1312/17, 15 Şubat 1895/19 Ş 1312; 22 Mayıs 1895/27 ZA 1312, *Sabah*, nr. 2080, s. 2; İ.EV, RA 1313/2, 22 Ağustos 1895/1 RA 1313; C 1313/11, 9 Aralık 1895/21 C 1313) yüzünden bundan sonra yürütülen keşif çalışmalarında kimlerin yer aldığına dair bir bilgiye sahip değiliz. Öte yandan gazetelerde de bu konuda açıklayıcı bir bilgi yoktur. Yalnız Çemberlitaş'taki Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Sebili, Türbesi ve kabristan duvarının keşfinin D'Aronco tarafından yapıldığı, Evkaf Nezareti'nin Şûrâ-yı Devlet'e gönderdiği bir takrirden anlaşılmaktadır (İ.EV, M 1313/5, 2 Temmuz 1895/9 M 1313).

Gureba-yı Müslimîn Hastanesi ve evkaf memurları için inşa edilen baraka masrafları dışındaki⁵ vakıf eserlerin tamir bedeli Osmanlı Bankası'ndan alınan istikrazdan ayrı tutulmuştu. Depremın ertesini günü II. Abdülhamid, hasarlı binaların tehlikelerinin giderilmesi, tamir masraflarının ve istihdam edilecek kişilere verilecek yevmiyelerin karşılanması amacıyla Evkaf Hazinesi'nin 1310 Rumî yılı bütçesine 200.000 kuruş ilave edilmesini istedi.⁶ Ardından bu paranın yeterli olmayacağını anlaşılmaması üzerine cami, medrese gibi vakıf binalarının keşifleri yapıp tamir bedelleri tespit edildikten sonra bir iane defteri açılabilceğini belirtti.⁷

Evkaf Nezareti'nin, bu parayı kısa sürede tükettiği anlaşılıyor. Dolayısıyla nezaretin ek bir ödeneğe ihtiyacı vardı. Zaten, nezaret Rumî 1300 senesinden 1309 senesine kadar olan tahsisatının bir kısmını alamadığı için hazineden 6 milyon kuruş alacağı vardı. Evkaf Nazırı Galip Paşa, bunun üzerine deprem nedeniyle hasar gören yapıların tamiri ve inşası için nezaretin alacağını bir an önce ödenmesini istedi. Sadrazam Cevat Paşa'nın önerisi üzerine, Osmanlı Bankası'ndan alınan kredinin 10.000 lirasının nezarete verilmesini kararlaştırdı.⁸ Böylece, bazı vakıf binaların tamir masrafları da krediden karşılanmış oluyordu.

Gerçi vakıflardan bazılarının geliri vardı; ancak, bir kısmının geliri tamir masrafının altındaydı. Bazılarının ise, hiçbir geliri yoktu. Bilindiği gibi, patrikhaneler İâne-i Musâbin Komisyonu'na müracaat ederek gayrimüslimlere ait dinî ve sosyal müesseselerin tamiri için kendilerine pay verilmesini istemiş ve bu talep hükümetçe uygun görülmüştü. Evkaf Nezareti de, bunun üzerine İane Komisyonu'ndan Müslümanlara ait müesseselere de para ödenmesini istedi. Ancak, II. Abdülhamid, bu talebi “şer'an uygun olmadığı”⁹ gerekçesiyle kabul etmedi ve herhangi bir geliri olmayan cami, mescit gibi dinî müesseselerin tamiri için 2.750 lira [275.000 kuruş] bağışta bulundu. Nezaretin vakıf eserlerin tamiri için hazineden aldığı para elbette bu kadarla sınırlı değildi.

Evkaf Nezareti, Şubat 1895 tarihine kadar yaklaşık 44.000 lira harcadı. Galip Paşa'nın bir yazısına göre, nezaretin vakıf eserlerin tamiri için maliye hazinesinden

⁵ Maliye Nezareti, bunların masrafları için 66.218 kuruş ödeme yaptı (Y.A.HUS, 307/82, 30 Ağustos 1894/27 S 1312).

⁶ İ.EV, M 1312/24, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1661, s. 96, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

⁷ Y.A.RES, 71/11, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312); İ.ŞE, M 1312/9, 18 Temmuz 1894 (14 M 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1661, s. 109, 28 Temmuz 1894 (24 M 1312); nr. 1687, s. 147-148, 31 Temmuz 1894 (27 M 1312); nr. 1661, s. 295, 2 Aralık 1894 (3 C 1312).

⁸ İ.EV, RA 1312/26, 3 Eylül 1894 (2 RA 1312).

⁹ *YEE.d.*, nr. 194, vr. 7, 8 Aralık 1894 (9 C 1312). II. Abdülhamid, muhtemelen iane komisyonundan yapılacak böyle bir ödemenin gerek yurtiçinde, gerekse yurtdışında spekülasyonlara yol açabileceği düşüncesiyle karşı çıktı.

12.000 lira aldığı ve geri kalanını ise, kendi bütçesinden karşıladığı anlaşılıyor. Ancak, bu parayla yalnızca bazı binaların tamiri yapılabilirdi.

Galip Paşa, ayrıca, depremde hasar gören vakıf eserlerin isimlerinin olduğu bir listeyi Sadaret'e sundu. Toplam 458 vakıf eserinin olduğu bu listenin birinci kategorisinde yer alan Ayasofya Camii, Kırkçeşme Suyolları, Taksim Suyolları, Halkalı ve Tercanlı Suyolları, Dolmabahçe Camii, Ortaköy Camii, Küçük Mecidiye Camii, Güngörmez Camii, Akbıyık Camii, Cezayirli Ahmed Paşa Camii (Hocapaşa), Beylerbeyi Camii, Şehid Mehmed Paşa Camii (Azapkapı), Pirî Mehmed Camii (Parmakkapı), Sultan Mustafa Camii (Çakmakçılar), Sultan Bayezid Camii, Burmalı Mescid (Şehzadebaşı), Kandilli Camii, Çakırcı Hasan Paşa Camii (Üsküdar), Beylerbeyi İstavroz Camii, Hırka-i Şerif Camii, Arnavutköy Camii, Bebek Camii, Fındıklı Camii, Gureba-yı Müslimîn Hastanesi ve Büyükkada Camii'nin tamiri büyük ölçüde tamamlanmış olup toplam keşif miktarı 4.891.603 kuruştur [yaklaşık 49.000 lira]. İkinci kategoride bulunan ve keşfi tamamlanan 48 yapının ise,¹⁰ 741.493 kuruşa [yaklaşık 7.415 lira] onarılacağı tahmin ediliyordu. Üçüncü kategoride de, henüz keşfi yapılmayan 385 vakıf eserinin ismi vardı. Ancak, hasarlı ve keşfi gereken vakıf eser sayısı bunlarla sınırlı değildi.

Görüldüğü gibi, Evkaf Nezareti'nin tamiri başlayan birkaç vakıf binasının onarımı için en az 4.900 liraya, keşfi tamamlanıp tamirine başlanacak olan 48 binanın onarımı için de yaklaşık 7.400 lira olmak üzere toplam 12.300 liraya ihtiyacı vardı. Ancak, Galip Paşa, ilerleyen günlerde keşfi tamamlanacak vakıf eserlerini de hesaba katarak 20.000 liranın evkaf hazinesine gönderilmesini istiyordu. Ancak, II. Abdülhamid maliye hazinesinden alınan parayla binaların çoğunun tamir edildiği ve bu şekilde tahminî bedel üzerinden bir ödeme yapılmasının uygun olmadığı gerekçesiyle

¹⁰ Cankurtaran Camii, Dülbent Ağa Camii (Nakilbent), Kabasakal Camii, Nakilbent Camii, Karaki Camii (Hocapaşa), Divân-ı Ali Camii (Gedikpaşa), Kariye Camii (Edirnekapı), Yeni Valide Sultan Camii, Yakup Ağa Camii (Mercan Yokuşu), Emin Sinan Camii (Gedikpaşa), Mehmet İzzet Camii (Balıkpazarı), Emirler Camii (Sirkeci), Mahmutpaşa Camii ve Türbesi, Kazasker Hüsametdin Camii (Şehzade Karakolu arkasında), Fatih İbtidai Mektebi, Rüstempaşa Camii (Tahtakale), Davutpaşa Camii (Üsküdar), Pirizat Hatun Camii (Fındıklı), Çengelköy İskele Camii, Bulgurlu köyü camii, Ser-Bostani Abdullah Ağa Camii (Kısıklı), Selami Ali Efendi Camii (Kısıklı), Muhtesip Karagöz Camii (Şehzade), Cerrah Mehmet Paşa Camii, Kürkcü Ahmet Şemseddin Camii (Topkapı), Kanlıca Camii, Davutpaşa Camii, Nasuhi Dergahı (Üsküdar), Kazasker Camii (Yüksekkaldırım), Defterdar Camii (Eyüp), Kalenderhane Camii (Şehzadebaşı), Hacı İlyas Mescidi ve meşrutası (Fatih Cumartesi pazarında), Abdi Subaşı Camii (Fener), Kocamustafapaşa Camii, imaret ve medresesi, Yavaşca Şahin Camii (Uzunçarşı), İbrahim Paşa Camii (Uzunçarşı), Sadık Efendi Dergahı (Üsküdar), Silahtar Abdurrahman Ağa Camii (Üsküdar Paşalimanı), Süleyman Ağa Camii (Üsküdar Karacaahmet Caddesi), Ahmet Sıtkı Efendi Dergahı (Rumelihisarı), Bağcılar Camii (Topkapı Sarayı içinde), Değirmen Camii (Sarayburnu), Kazlıçeşme'deki Camii (Yedikule), Firuz Ağa Camii (Divanyolu), Kara Mustafa Camii (Yedikule), Hekimoğlu Ali Paşa Camii, Kütüphanesi ve Dergahı, Küçük Ayasofya Camii ve Medresesi, İsmail Efendi Mektebi (Uzunçarşı).

konunun hükümet tarafından müzakere edilmesini istedi.¹¹ Bu süreçte, Evkaf Nezareti'nin kalan binaların tamir masraflarının karşılanması için iane düzenlenmesi yönündeki talebi padişah tarafından hükümete havale edildi. Ancak, hükümetin işi sürüncemede bıraktığı ve yokuşa sürdüğü anlaşılıyor. Çünkü, asıl sorun paranın teminiydi ve hükümetin bunu aşması oldukça zordu. Bu sebeple, hükümet, Evkaf Nezareti'nden tamiri gereken vakıf eseri sayısının ve keşif bedelinin tespiti ile inşa ve tamir masraflarının ne kadarının nezaretin hazinesinden karşılanabileceğinin belirlenmesini istedi.¹² Böylece, biraz daha zaman kazanılmış olacaktı. Vesikalarda buna dair bir bilgiye rastlanmadığı için bu konuda başka bir çalışma yapıp yapılmadığını bilemiyoruz. Dolayısıyla hazinenin içinde bulunduğu sıkıntı yüzünden ödemeler gecikmeli olarak yapıldı. Bununla beraber iane toplanması fikri de, bu süreçte muhtemelen unutulup gitti.

Şehremaneti'ne gönderilen listelerde olmalarına rağmen, herhalde İstanbul'dan uzak yerlerde olması veya komisyonun zaman bulamamasından dolayı bazı binaların keşifleri, yapıların bulunduğu belediye ve kazalardaki mühendis, usta vb. kişilerce yapıldı.¹³ Örneğin; depremde hasar gören Üsküdar'da Şabaniye tarikatına ait Çamlıcalı Mehmet Efendi Dergâhı'nın keşfi 9. Belediye Dairesi;¹⁴ Şile'de hasar gören cami Şehremaneti mülhakatı mühendisi Abdurrahman Efendi tarafından kontrol edildi¹⁵

Evkaf Nezareti'nin, komisyonun kurulmasından 19 Ağustos 1896 tarihine kadar, Şehremaneti'ne gönderdiği 13 defterde keşfini istediği vakıf binası sayısı 624'tü. Buna karşılık 13 Haziran 1898 tarihine kadar Şehremaneti komisyonu tarafından düzenlenip gönderilen keşif defteri sayısı 337'dir.¹⁶ Bu farklılık, bu süreçte bazı vakıf binalarının şahıslar ve bağlı olduğu kurumlar tarafından onarılmasından veya düzenlenen keşif defterlerinin komisyon tarafından onay alıp Evkaf Nezareti'ne gelene kadar yaşanan bürokratik sorunlardan ya da bu binaların keşfinin yavaşlatılmasından kaynaklanmış olmalıdır.

¹¹ Ancak, tezkere üzerine çıkan iradede, nezaretin maliyeden iki kere 12.000 lira, yani 24.000 lira aldığı ifade ediliyor (İ.EV, Ş 1312/24, 3 Şubat 1895/7 Ş 1312; 17 Şubat 1895/21 Ş 1312).

¹² MV, 83/115, 21 Şubat 1895 (25 Ş 1312); *BEO.AYN.d.* nr. 1661, s. 465, 17 Mart 1895 (20 N 1312).

¹³ 4 Mayıs 1895 (9 ZA 1312), *Sabah*, nr. 2062, s. 1; 28 Mayıs 1895 (4 Z 1312), *Sabah*, nr. 2086, s. 2; 1 Haziran 1895 (8 Z 1312), *Sabah*, nr. 2090, s. 1.

¹⁴ Evrakı, önce Şehremaneti'ne (3 Mayıs 1895/8 ZA 1312, *Sabah*, nr. 2061, s. 1), oradan da Evkaf Nezareti'ne gönderildi (*EV.d.* nr. 28331, s. 49–73, Şubat 1895).

¹⁵ 10 Haziran 1895 (17 Z 1312), *Sabah*, nr. 2099, s. 1. Ancak, bu caminin keşif defterinin Şehremaneti'nden Evkaf'a gönderildiğine dair bir bilgi ulaşılamadı. Ayrıca bkz. 4 Mayıs 1895 (9 ZA 1312), *Sabah*, nr. 2062, s. 1; 28 Mayıs 1895 (4 Z 1312), *Sabah*, nr. 2086, s. 2; 1 Haziran 1895 (8 Z 1312), *Sabah*, nr. 2090, s. 1.

¹⁶ *EV.d.* nr. 28331.

Görüldüğü gibi, Evkaf Nezareti'nden Şehremaneti'ne gönderilen listelerdeki bütün eserlerin keşif defterleri düzenlenemedi. Öte yandan, depremde hasar gördüğü bilinen pek çok yapıya Evkaf tarafından gönderilen listelerde rastlanamadı.¹⁷ Dolayısıyla depremde hasar gören bütün binaların keşfi 1898 yılı ortalarına kadar tamamlanamadı. Evkaf defterine göre, nezaret ile Şehremaneti arasındaki liste akışının bu tarihlerde sona ermesi ve sonrasına ait depremde hasar gören bir vakıf binasının keşif defterinin düzenlenip nezarete gönderildiğine dair bir bilgiye rastlanılamaması, Şehremaneti'ndeki keşif komisyonunun bundan bir müddet sonra lağvedildiği izlenimini vermektedir.

Evkafa ait binaların tamirinin ne zaman tamamlandığına gelince, bu konuda net bir şey söylemek oldukça zordur. Zira, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tamiri biten vakıf binaları hakkında nezaretçe hazırlanan bir listeye rastlanamadı. Bu yapıların tamiri hakkında tek tek tespit yapmak da kolay değildir. Bununla birlikte bazı vakıf eserlerin ve Müslümanlara ait dinî ve sosyal müesseselerin tamiri ve tamir süreçleri hakkında bilgi verilebilir.

VI.I. SUYOLLARI

Depremde, İstanbul'un su ihtiyacının büyük bir kısmını karşılayan Halkalı,¹⁸ Kırkçeşme¹⁹ ve Taksim Suyolları²⁰ ile bunlara bağlı isale hatları hasar gördü. Bazı bentlerin yıkılarak çamurun içme suyuna karışması ve çeşmelere gelen suların kesilmesi halk sağlığı açısından önemli bir sorun oluşturuyordu. Ayrıca, daha önce ayrıntılı olarak izah edildiği gibi, Terkos Su Şirketi'ne ait bazı borular da depremde hasar gördü.

¹⁷ Kasımpaşa'daki Acıçeşme Camii, Vefa'daki Arabacıbaşı Camii, Laleli'deki Balaban Ağa Camii gibi.

¹⁸ Halkalı köyü ile Cebeciköy arasındaki sulak araziden getirilen suyoludur. İlk olarak Bizans döneminde inşa edilen bu su yolu, daha sonra genişletilerek 17 isale hattına ulaşmıştır. Bu hatlar; Mazul Kemer (Beylik Suyolu), Turunçlu Suyolu, Fatih Suyolu ve Şadırvan Suyolu, Mahmut Paşa ve Laleli Suyolu, Koca Mustafa Paşa Suyolu, Süleymaniye Suyolları, Mihrimah Suyolu, Ebussuud Suyolu, Köprülü Suyolu, Cerrah Mehmet Paşa Suyolu, Sultan Ahmet Suyolu, Saray Çeşmeleri, Hekimoğlu Ali Paşa Suyolu, Sekbanbaşı Kasım Ağa Suyolu, Nuruosmaniye Suyolu. Suyollarının isimlerinden de anlaşılacağı gibi, Halkalı Suyolu genel olarak İstanbul Sur İçi'ndeki hayır eserlerine, saraya vs. yerlere su dağıtımını yapmıştır. Bu suyolları üzerinde bulunan kemerler ise, Mazul Kemer, Bozdoğan Kemer, Alipaşa Kemer, Avasköy Kemeridir (Kazım Çeçen, "Halkalı Suları", *DBİA*, İstanbul 1994, III, 524–526).

¹⁹ İstanbul'un kuzeyindeki Belgrad Ormanlarından başlayarak Eğrikapı'ya kadar uzanan ve oradan suyun şehre girdiği suyoludur. Bu su yolu üzerinde bulunan kemerler; bir Mimar Sinan eseri olan Mağlova Kemer, Kovuk Kemer, Paşa Kemer, Uzun Kemer ve Güzelcekemer (Cebeciköy Kemer)dir. Söz konusu suyolları üzerinde ayrıca 33 bent yer alır. Bunlardan en önemlileri şunlardır; Karanlık Bent, Büyük Bent, Kirazlı Bent, Ayvat Bendi. Halkalı Suyolları genel olarak Beyazıt, Ayasofya, Süleymaniye, Fatih gibi semtlerin su ihtiyacını karşılar; Kırkçeşme Suyolları Eyüp, Eğrikapı, Sulukule, Haseki, Yedikule, Gedikpaşa gibi semtlerin su ihtiyacını karşılar (Kazım Çeçen, "Kırkçeşme Tesisleri", *DBİA*, İstanbul 1994, V, 2–4).

²⁰ Haliç'in kuzeyinden gelen Beyoğlu, Beşiktaş, Galata, Kasımpaşa bölgesinin su ihtiyacı karşılamak amacıyla tesis edildi. I. Mahmud döneminde yapılan bu su yolu, Bahçeköy Kemer ve I. Mahmud Kemer üzerinden Levent, Harbiye yoluyla Taksim'e ulaşırdı. Bu güzergâh üzerinde bulunan en önemli yapılar, I. Mahmud Kemer, Topuzlu Bendi, Valide Bendi ve II. Mahmud Bendi (Bend-i Cedid)dir (Kazım Çeçen, "Taksim Suyu Tesisleri", *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 200).

Böylece, depremin ardından şehirde ortaya çıkan büyük sorunlardan birisi de susuzluk oldu.

İlk olarak suyollarının onarımı ve şehre su isalesinden sorumlu kurumlardan biri olan Şehremaneti'ne bağlı Su Nezareti²¹ Başkâtibi Faik Bey keşif için görevlendirildi. Muhtemelen bu keşifler sırasında Faik Bey'e Evkaf Nezareti'nden ve Şehremaneti'nden görevlendirilen bazı mühendisler de refakat etti.²² İlk keşiflerde, Taksim Suyolları'nda kemerlerden birinin kısmen yıkıldığı, Bahçeköy'deki üç bendin suyunun dışarı aktığını için saraylara ve kışlalara su verilemediği ve Derbend Karakolu önündeki su terazinin arkasındaki kurşun boruların çatladığı; Kırkçeşme Suyolları'nda, Ayvat Bendi'nin üst kısmı, Kurt Kemerinin bazı yerleri, Burgazköyü civarındaki Başhavuzun arka duvarı ile üzerindeki tonozun yıkıldığı, Çavuşköy'de Suludere deneni kısımda duvarın yerinden kayarak suların dışarı akmaya başladığı ve Büyük Bent'te bazı çatlakların olduğu; Halkalı Suyolları'nda ise, cüz'i hasarın olduğu ve su terazilerinden bazılarının yıkıldığı anlaşıldı.²³ Konunun ehemmiyeti sebebiyle tamirat hemen başladı. Bu arada, *Su İhtiyacının Karşılınması* başlığında ayrıntılı olarak açıklandığı gibi, tamirat devam ederken şehrin su sıkıntısı çekmemesi için Terkos Su Şirketi tarafından bazı çeşmelere su verildi.

İlk keşif sırasında tamirinin uzun süreceği anlaşılan Kırkçeşme Suyolları'nın bu keşfinin yetersiz olduğu görülüyor. Nitekim, tamiratın başlamasından birkaç gün sonra yapılan denetimlerde, burada hasarın sanılandan daha fazla olduğu tespit edildi; fakat, tamiri engelleyebileceği düşüncesiyle yeni keşfin sonraya bırakılması uygun görüldü.²⁴ Evkaf Nezareti, karardan yaklaşık bir ay sonra Kırkçeşme Suyolları'nın keşfi için yeni bir komisyonun kurulmasını talep etti. Buna gerekçe olarak da, teknik komisyonun tamiratın tahminî 2 milyon kuruşun üzerinde bir miktara yapılabileceğini belirtmesini gösterdi.²⁵ Çalışmalar esnasında suyun koktuğunun anlaşılması üzerine, gerekli incelemeleri yapmak üzere bir de sağlık ekibi görevlendirildi. Bu ekip, inşa edilen

²¹ 1293 (1876/1877) tarihli Belediye Kanunu'yla Şehremaneti'ne bağlanan nezaret, 1297 (1880/1881) tarihinde yapılan düzenleme neticesi bir su nazırı, bir başkâtib, iki ikinci kâtip, dört keşif memuru, altı korucu, iki çavuş, iki bent muhafızı ve bir odacıdan müteşekkildi. Nezaretin görevi, İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'ye isale edilecek suların dağıtımı, bentlerle su mecralarının muhafazası, yangın ihtimaline karşı gereği kadar su bulundurulması, suyollarının tamiri, temizliği ve suolcuların görevlerini yerine getirip getirmediklerinin kontrolü, su meselesine dair Şehremaneti, Evkaf Nezareti ve diğer kurumlardan gönderilen evrakın yürürlüğe konması gibi bürokratik işlemlerin yürütülmesi vs. idi (Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, İstanbul 1995, V, 2857-2858).

²² Mühendis Cafer Efendi ve Hurşit Efendi görevlendirildi (Y.PRK.ŞH, 5/3, 16 Temmuz 1894/12 M 1312).

²³ Y.MTV, 99/56, 11 Temmuz 1894 (7 M 1312); 99/62, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312)..

²⁴ Buna göre, Bahçeköy'deki kemerin baş kısmının yıkıldığı ve suyun akışını sağlayan suyunun hasarlı olduğu gözlemlendi. Ayrıca, tamirat sırasında yeniden inşa edilen paye kemerlerinin dayanıksız olduğu fark edildi (Y.PRK.ŞH, 5/3, 16 Temmuz 1894/12 M 1312).

²⁵ Y.A.HUS, 306/11, 12 Ağustos 1894 (9 S 1312); İ.HUS, S 1312/52, 13 Ağustos 1894 (10 S 1312).

duvarların dayanıklı olmadığını belirterek tamirat sırasında kaldırılan ve suyu dinlendiren çiftnehavuzların önemine işaret etti ve bentler ile suyollarının bir kez de inşaat komisyonunca tetkik edilmesini istedi.²⁶ Zira, fırsattan istifade etmek isteyen Terkos Su Şirketi'nin halkı abone olmaya zorlaması ve suyollarının tamirinden sorumlu bazı kişilere menfaat sağlayıp bendlerin tamirini kasden geciktirtmesi²⁷ de muhtemelen bu istekte rol oynadı.

Sonuçta, Evkaf Nezareti bünyesinde bentler ile suyollarının tamirini bir an önce tamamlamak amacıyla bir komisyon kuruldu. Komisyon, İstihkâm ve İnşaat Dairesi 1. Şube Müdürü Mirliya Hüsnü Paşa'nın başkanlığında,²⁸ Teftiş-i Askeriyye Komisyonu'ndan Erkân-ı Harbiyye Mirlivası İbrahim Paşa, Piyade Kaymakamı Halit Bey,²⁹ Mimar Berthier³⁰ ve Mühendis Galland'dan³¹ müteşekkildi. Zaman zaman Evkaf Nezareti'nden ve padişah tarafından görevlendirilen bazı kişiler komisyon çalışmalarına katıldı.³² Komisyon, önce yürütülen tamir ve inşaatı denetledi. Denetim sırasında sağlık ekibinin haklı olduğu ve süzgeç görevi görüp tamir edilmesi gereken çiftnehavuzların tamamen kaldırıldığını tespit etti. Çiftnehavuzların kaldırılması ise, çamurun doğrudan suya karışmasına ve suyollarının çamurla dolmasına neden oluyordu. Komisyon, öncelikle bu havuzların yeniden birleştirilmesini ve suyun temizliğini korumak amacıyla da taştan bir depo inşa edilerek etrafına korkuluk yapılmasını kararlaştırdı. Benzer korkuluğun Kirazlı Bendi'nde de inşasını ve su çıkışı kısmına sürgülü kapak konulmasını uygun gördü. Denetimlerde Taksim Suyolları'nın tamirinin bitmek üzere olduğu da anlaşıldı.³³

Bu noktada tamirin hızlanmasını engelleyen en önemli sorun, keşif bedelinin temini meselesiydi. Gerçi, zaman zaman belirtildiği üzere, Maliye Nezareti'nden Evkaf Nezareti'ne suyolları ve bazı vakıf eserlerinin tamiri için 10.000 liralık bir ödeme yapılmıştı. Osmanlı Bankası'ndan alınan krediden ödenen bu paranın ancak bir kısmı

²⁶ T.HFN, 666/68, 27 Ağustos 1894 (24 S 1312).

²⁷ İ.HUS, S 1310/110, 24 Ağustos 1894 (21 S 1312). Buna karşın Sadaret'in Ticaret ve Nafia Nezareti'ne gönderdiği tezkerede, Evkaf Nezareti'nin bu işi gereğinden fazla önemseydiği ve bu şekilde defalarca keşif yapılarak boşa vakit harcadığı belirtilerek bunun da hem halkın susuz kalmasına neden olacağı, hem de bendlerin inşasının maliyetini arttıracığı ifade edilmektedir (T.HFN, 666/68, 22 Ağustos 1894/19 S 1312).

²⁸ İ.HUS, S 1312/110, 24 Ağustos 1894 (21 S 1312); *BEÖ.AYN.d.* nr. 1661, s. 210, 28 Ekim 1894 (27 RA 1312).

²⁹ Y.MTV, 104/78, 12 Eylül 1894 (11 RA 1312); İ.EV, RA 1312/24, 28 Eylül 1894 (27 RA 1312).

³⁰ T.HFN, 666/68, 22 Ağustos 1894 (19 S 1312); İ.EV, RA 1312/24, 28 Eylül 1894 (27 RA 1312).

³¹ Sadaretin Nafia Nezareti'nden bir mühendis talep etmesi (T.HFN, 666/68, 22 Ağustos 1894/19 S 1312) üzerine görevlendirildiği anlaşılan Mühendis Galland'ın altı haftalığına yurtdışına gitmesi üzerine yerine, Nafia Nezareti Başmühendisi Lackler bakacaktır (T.HFN, 667/7, 8 Ekim 1894/7 R 1312).

³² Y.A.HUS, 309/56, 19 Eylül 1894 (18 RA 1312); Y.A.RES, 73/4, 3 Kasım 1894 (4 CA 1312); Y.A.HUS, 316/36, 30 Aralık 1894 (2 B 1312).

³³ Y.A.HUS, 309/56, 19 Eylül 1894 (18 RA 1312).

suyolları için kullanılabilirdi. Bunun üzerine Evkaf Nezareti, Maliye Nezareti'ne müracaat ederek, daha önce ifade edildiği gibi, hazineden Rumî 1300 ile 1309 senelerine ait alacağı olan paranın ödenmesini istedi. Mesele, hükümetin gündemine alındı ve muhtemelen bu sıralarda hazinede para olmaması sebebiyle bu talep reddedildi. Bununla birlikte hükümet, suyollarının tamirinden yalnızca Evkaf Nezareti'nin sorumlu olmadığını bildirerek ilgili kurumların da borçlandırılmasını istedi. Ancak, padişah, bu hususu daha sonra gündeme alarak ilk etapta Evkaf Nezareti'nin daha önce aldığı 10.000 lirayı nerelere harcadığı, suyollarının tamiri için ne kadar gerektiği konusunda bir hesap defteri hazırlamasını istedi.³⁴ Bunun üzerine Evkaf Nezareti, suyolları için harcadığı parayı gösteren bir çizelge hazırladı. Buna göre, nezaret suyollarının tamiri için 1.339.854 kuruş [yaklaşık 13.400 lira] harcadı, yani harcanan para nezarete ödenen 10.000 liranın üzerindeydi. Ancak, yine de keşf-i evvel defterlerinde belirtilen tahminî toplam keşif bedeli 3.470.350 kuruştur ki, bu paranın 3.081.709 kuruşu Kırkçeşme Suyolları, 189.046 kuruşu Taksim Suyolları ve 199.995 kuruşu da Halkalı Suyolları'nın keşif bedeliydi. Bunun yanı sıra 95.954 kuruş da fazladan harcama yapıldı. Çünkü, tamirat sırasında keşf-i evvel dışında bazı hasarların olduğu tespit edildi. Dolayısıyla, Galip Paşa, tamirata devam edilebilmesi için nezaretin yaklaşık 2.230.000 kuruşa ihtiyacı olduğunu dile getiriyordu. Ancak, maliye hazinesi Evkaf Nezareti'nin talep ettiği parayı ödeyebilecek durumda değildi. Bu nedenle padişah, masraflar için yalnızca 2.000 lira [yaklaşık 200.000 kuruş] ödenmesine izin verdi.³⁵

Ekim ayının sonunda Kırkçeşme Suyolları'nın Ayvat Bendi'nden Ayasofya maksemine kadar olan kısmının; Halkalı Suyolları'nın büyük bir bölümünün ve Taksim Suyolları'nın da tamamının tamiri tamamlandı. Aralık ayının ortalarında da kalan kısımların tamiri bitti. Tamirat masraflarının bir kısmının borçlanmak suretiyle ödenmeye çalışıldığını görüyoruz. Nitekim, Evkaf Nezareti, işçi ücretlerini Maliye Hazinesi'nden alacak olduğu parayla ödeyeceğini belirterek borçlandı.³⁶ Öte yandan Kırkçeşme Suyolları'nın bir kısmının tamir masrafları, daha önce hükümetin kararlaştırdığı şekliyle Nizamiye Hazinesi, Hazine-i Hassa-i Şahane, Bahriye, Maliye, Maarif, Telgraf ve Posta Nezaretleri, Rüsûmât Emaneti, Bâbîâli ve Muhacirin

³⁴ İ.EV, RA 1312/23, 1 Ekim 1894 (30 RA 1312).

³⁵ İ.EV, R 1312/17, 10 Ekim 1894 (9 R 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1661, s.230, 12 Ekim 1894 (11 R 1312).

³⁶ 1 Kasım 1894 (2 CA 1312), *Saadet*, nr. 3131, s. 1; Y.A.RES, 73/4, 4 Kasım 1894 (5 CA 1312); Y.A.HUS, 315/36, 13 Aralık 1894 (14 C 1312); 316/36, 3 Ocak 1895 (6 B 1312).

Komisyonu arasında paylaştırıldı.³⁷ Ancak, nezaretin bu parayı tahsili oldukça uzun sürdü.³⁸

Evkaf Nazırı Galip Paşa'nın Sadaret'e sunduğu ve yukarıda bahsi geçen Şubat 1895 tarihli listeye göre, Evkaf Nezareti'ne Halkalı Suyolları için 102.257, Taksim Suyolları için 476.395 ve Kırkçeşme Suyolları için 3.081.712 kuruş ödeme yapıldı. Bu, keşf-i evvel defterlerinde belirtilen miktara yakındı. Dolayısıyla hükümet, daha fazlası için bir ödeme yapamadı ve muhtemelen tamirat depremde hasar gören yerlerle sınırlı kaldı. Bu sebeple suyollarının tamiri meselesi gündemdeki yerini uzun bir süre korudu.³⁹

VI.II. CAMİ/MESCİTLER, DERGÂHLAR, TÜRBELER VE İMARETLER

Meskenlerden sonra depremde en fazla hasar gören yerler ibadethanelerdi. Yukarıda ifade edildiği gibi, ekteki envantere göre, hasar gören ibadethanelerden 472'si cami-mescit, 97'i dergâh-tekke-zaviye olmak üzere toplam 569'du. Bunun dışında 54 türbe, 20 imaret ve 17 muvakkithane de az veya çok hasara uğradı.

Hasar gören camilerden 21'i selâtin camisiydi. Bu tarihte İstanbul'da bulunan selâtin cami sayısının 27 olduğu göz önüne alınırsa,⁴⁰ hasar gören selâtin camii sayısının fazla olduğu anlaşılıyor. İlk tespitlere göre, selâtin camilerinden Ortaköy Camii'nin minaresinin külahları yıkılarak mahfil-i hümayûnun üzerine düşmüş ve caminin kubbe ve beden duvarlarının bazı yerleri çatlamıştı. Öte yandan Dolmabahçe Camii'nin de beden duvarlarıyla yay kemerleri birkaç yerinden çatlayarak hasar görmüştü.⁴¹ Selâtin camilerinden Sultan Bayezid, Sultanahmed Camileri ile Hırka-i Şerif Camii'nin hasarları diğerlerine göre daha çok olmakla beraber ağır hasar meydana gelmemişti. Yeni Camii'nin yalnızca minaresi tehlike arz ederken, Süleymaniye Camii'ndeki hasar pek cüz'iydi. Şehzade Mehmet, Laleli ve Nusretiye Camiileri'nde ise, hasar yoktu.⁴² Ancak, daha sonra yapılan detaylı keşif çalışmaları Şehzade Mehmet ve Laleli

³⁷ 3.081.712 kuruşun 572.063 kuruşunun Nizamiye Hazinesi'nden, 230.361 kuruşunun Hazine-i Hassa-i Şâhâne'den, 153.504 kuruşunun Bahriye, 61.429 kuruşunun Maliye, 23.036 kuruşunun Maarif, 23.036 kuruşunun Telgraf ve Posta Nezaretlerinden, 15.357 kuruşunun Rüsûmât Emaneti'nden ve 76.786 kuruşunun da Bâbîâli ve Muhacirin Komisyonu'ndan ödenmesi kararlaştırıldı (*BEO.AYN.d.*, nr. 1661, s. 361, 7 Ocak 1895/10 B 1312).

³⁸ *BEO.AYN.d.*, nr. 1652, s. 103, 20 Ocak 1895 (23 B 1312); nr. 1661, s. 443, 19 Şubat 1895 (23 Ş 1312); nr. 1661, s. 474, 27 Mart 1895 (30 N 1312).

³⁹ *BEO.AYN.d.*, nr. 1661, s. 383, 19 Ocak 1895 (22 B 1312); 11 Nisan 1895 (15 L 1312), Sabah, nr. 2038, s. 1; ŞD, 135/10, 4 Ağustos 1895 (12 S 1313); İ.EV, B 1313/6, 22 Aralık 1895 (5 B 1312); CA 1314/9, 20 Ekim 1896 (13 CA 1314); Ş 1316/17, 6 Ocak 1899 (23 Ş 1316).

⁴⁰ *İstanbul Belediyesi İhsaiyât Mecmu'ası*, İstanbul 1335, s. 9.

⁴¹ Y.MTV, 99/65, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312).

⁴² Y.MTV, 101/33, 28 Temmuz 1894 (24 M 1312).

Camiileri'nin depremde hasar gördüğünü ortaya koydu.⁴³ Büyük Ayasofya Camii de, depremden nasibini alan selâtin camilerindendi.⁴⁴

Yukarıda bahsi geçen ve Galip Paşa tarafından Sadaret'e sunulan Şubat 1895 tarihli listeye göre, selâtin camilerinden Ayasofya, Dolmabahçe, Ortaköy, Beylerbeyi ve Beyazıt Camiileri'nin tamiri Şubat 1895'e kadar büyük ölçüde tamamlandı. Önemleri itibariyle selâtin camilerindeki hasarın peyderpey de olsa tamamının tamirinin tamamlandığı söylenebilir. Zira, padişahın hükümdarlar tarafından yaptırılan camilerin tarzlarına uygun bir biçimde tamirine önem vererek Mimar D'Aronco'yu görevlendirmesi⁴⁵ bu camilerin uzun süre hasarlı bırakılmadıklarına işaret eder.

Selâtin camileri dışında kalan 548 ibadethanenin hasar dereceleri hakkında bir tespit yapmak ise, eldeki veriler çerçevesinde pek mümkün değildir. Ekteki envanter incelendiğinde görüleceği üzere, hasar gören ibadethaneler hakkındaki bilgiler bu konuda bir tespitte bulunmak için yetersizdir. Diğer yandan, depremde az veya çok hasar gören bu ibadethanelerin sayısı dikkate alındığında, depremin özellikle İstanbul'daki ibadethanelerin çoğunu etkilediği söylenebilir. Zira, hasar gören ibadethanelerden 12'si hariç, diğerleri bugünkü İstanbul ili sınırları içerisinde yer alıyordu. 1919 tarihli *İhsaiyât Mecmuası*'na göre, İstanbul'da cami, mescit, tekke, dergâh, zaviye dâhil olmak üzere toplam 837 ibadethane bulunuyordu.⁴⁶ Bu durum, 1894 Depremi'nde İstanbul'da bulunan ibadethanelerin yarısından fazlasının hasar gördüğünü ortaya koyuyor.

Eldeki veriler daha ziyade Müslümanlara ait mabetler hakkında bilgi sunmaktadır. Daha önce açıklandığı gibi, ilk olarak hasar gören ibadethanelerin, tıpkı diğer binalarda olduğu gibi, tehlikeli kısımları yıktırıldı. Ardından hasarlı kısımlar tespit edilerek ibadethanelerin muhtemelen büyük olmaları ve önemi çerçevesinde detaylı keşifleri yapıldı ve keşif defterleri düzenlendi.

Mabetlerin inşa veya tamir masrafları, daha ilk günlerde önemli bir sorun olarak ortaya çıktı. Nitekim, yukarıda ifade edildiği gibi, deprem nedeniyle hasar gören cami ve diğer hayır kurumlarının tehlikelerinin giderilmesi amacıyla başlayan yıkım ve keşif için görevlendirilen memur ve mühendislerin giderleriyle tamir masraflarının

⁴³ ŞD, 133/40, 30 Aralık 1894 (2 B 1312); İ.EV, C 1314/22, 28 Ekim 1896 (21 CA 1314).

⁴⁴ Y.PRK.SGE, 6/31, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); İ.EV, B 1312/11, 15 Ocak 1895 (18 B 1312).

⁴⁵ İ.EV, RA 1312/26, 3 Eylül 1894 (2 RA 1312).

⁴⁶ 249 cami, 303 mescit, 27 selâtin cami, 258 tekke-dergâh- zaviye olmak üzere toplam 837 mabet vardı (*İstanbul Belediyesi İhsaiyât ...*, s. 9).

karşılanması amacıyla 200.000 kuruşluk [2.000 lira] bir bütçe ayrılmış ve bu para nezaretin 1310 [1894–1895] senesi bütçesine dâhil edilmişti. Ardından, Evkaf Nezareti, Maliye Nezareti’ne müracaat ederek hazineden 6 milyon kuruşun üzerindeki alacağını talep etmiş; ancak, hazinede para olmaması nedeniyle II. Abdülhamid, sadrazamın önerisi doğrultusunda 10 bin liranın nezarete verilmesini onaylamıştı. Bu para, muhtemelen bazı camiler, suyolları ve diğer yapıların tamiri için tahsis edildi.⁴⁷ Fakat, Evkaf Nezareti, bu paranın da yetmemesi üzerine bu defa, daha önce ayrıntılarıyla ifade edildiği gibi, “iane akçesinden” pay istemiş; ancak, II. Abdülhamid, bu talebi reddederek herhangi bir geliri olmayan cami ve mescitler için 2.750 lira ianede bulunmuştu.

Kısmen çözümlenen bu sorun çerçevesinde ibadethanelerin keşif bedelleri, vakıflarına masraf olarak kaydedilip Evkaf Nezareti’nin 1310 senesi bütçesinden karşılandı.⁴⁸ Bunun yanı sıra resmî kurumlara bağlı cami ve mescitlerin tamir masrafları ise, ilgili kurumlarca karşılandı. Nitekim, Büyükdere’de bulunan Cezayirli Gazi Hasan Paşa Camii⁴⁹ ile Tersane-i Âmire içinde bulunan caminin inşa masraflarının Bahriye Nezareti’nce karşılanması kararlaştırıldı. Öte yandan gerek Tersane içindeki ve gerekse Humbarahane Kışlası’nın içinde yer alan camilerin inşa ya da tamir masraflarının Osmanlı Bankası’ndan alınan krediden ödenmesi hakkında irade çıktı.⁵⁰ Tüm bunlara ek olarak, mahallelerindeki caminin onarımını üstlenen şahıslar ya da bağışta bulunan mahalle sakinleri de vardı. Nitekim, Fatih Çarşamba semtinde deprem nedeniyle ibadet edilemez bir hale gelen ve halk arasında Leblebici Camii olarak anılan *Ahizâde Yusuf Efendi Camii*, Yeniköy Naibi İsmet Molla ve caminin imam hatibi Salih Efendi’nin girişimleriyle toplanan ianelerle onarılarak ibadete açıldı.⁵¹

Mabetlerin ve Evkaf Nezareti’ne bağlı türbe, imaret gibi diğer binaların tamiri, çoğunlukla resmî binaların aksine bir inşaat komisyonu tarafından değil, emâneten yani tamirin bir müteahhide havale edilmesi ya da bir kalfanın görevlendirilmesi şeklinde

⁴⁷ İradede, oldukça genel bir ifade kullanılmıştır: “...cevâmi-i şerife ve emâkin-i sâirece tamirât-ı mukteziyye ifa kılınmak için meblağ-ı mezkûreden 10.000 liranın Evkaf-ı Hümâyûn hazine-i celilesine itası...” (İ.EV, RA 1312/26, 2 Eylül 1894/1 RA 1312). Her ne kadar burada suyollarından bahsedilmiyorsa da, yukarıda ilgili kısımda anlatıldığı gibi, bu paranın suyollarının tamirine de harcandığı anlaşılıyor.

⁴⁸ *YEE.d.*, nr. 1088, vr. 42, 26 Temmuz 1894 (22 M 1312); *Y.A.HUS*, 304/23; *BEO.AYN.d.*, nr. 1694, s. 241, 2 Ağustos 1894 (29 M 1312); nr. 1661, s. 308, 30 Kasım 1894 (1 C 1312).

⁴⁹ 24 Ekim 1894 (23 R 1312), *Sabah*, nr. 1869, s. 2.

⁵⁰ İ.ŞE, R 1312/11, 17 Ekim 1894 (16 R 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 271, 19 Ekim 1894 (18 R 1312); nr. 1663, s. 128, 1 Ocak 1895 (4 B 1312); nr. 1675, s. 283.

⁵¹ 16 Ekim 1894 (15 R 1312), *Sabah*, nr. 1861, s. 2; 22 Ekim 1894 (21 R 1312), *Sabah*, nr. 1867, s. 2. Benzer şekilde Eyüp’teki Kızılmescid de mahallenin önde gelen isimlerinin bağışlarıyla tamir edildi (16 Kasım 1894/17 CA 1312, *Sabah*, nr. 1893, s. 2).

yapılmaktaydı.⁵² Bununla beraber eksiltme yoluyla ihaleye çıkarılıp tamir edilenler de vardı. Nitekim, Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camii'nin depremde harap olan kısımlarının tamiri için gereken 10.613 kuruş münakasayla 2.863 kuruş eksiltilerek 7.750 kuruşa onarılması kararlaştırıldı. Bu para, caminin zaten tamire muhtaç olması nedeniyle evkafın Rumî 1308 senesi bütçesinden karşılanacaktı.⁵³

Mevcut bilgiler depremde hasar gören tüm mabedlerin ne kadarının tamir edildiğini net bir şekilde ortaya koymak için yeterli değildir. Zira, her ne kadar zikredilen 1919 tarihli *İhsaiyat Mecmuası*'nda İstanbul'da kaç cami olduğunu ve bunların isimlerini biliyorsak da, depremde hasar görenler listesinde olup mecmuada yer almayanların ibadete açık olup olmadığını, yani depremden sonra onarıp onarılmadığını ya da mecmuadaki mabetlerden hangilerinin yeni hizmete girdiğini tespit etmek oldukça zordur.

VI.III. MEDRESELER VE MEKTEPLER

Deprem, İstanbul ve çevresinde bulunan medrese, ibtidaî-sıbyan mektebi, rüşdiye, idadî ve yüksek okullar dâhil olmak üzere toplam 266 okul binasını etkiledi. Müslümanlara ait okulların durumu hakkında medreseler ile mekteplerin tamirleri konusunun ayrı ayrı ele alınması gerekmektedir. Zira, her iki grupta yer alan binalar sayıca birbirine yakın oranda hasar görmelerine rağmen hükümetin bu kurumların onarılarak hizmete girmelerine verdiği önem aynı değildi. Öte yandan medreseler ve bazı sıbyan mektepleri Evkaf Nezareti'ne; diğer okullar ise, Maarif ve Orman-Maadin ve Ziraat Nezareti gibi kurumlara bağlıydı ve dolayısıyla bunların tamirleri de farklı farklı kurumlarca yürütülmekteydi.

Ekteki envanter incelendiğinde, depremin toplam 139⁵⁴ medreseye zarar verdiği görülür ki, bu, 1894'te İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de bulunan medreselerin⁵⁵ % 77'sinin depremde hasar gördüğü anlamına gelmektedir. Esasen medreselerin tamiri, nezaretin sorumluluğunda olup vakfin tamirâtı karşılayacak parası olduğunda onarımı yapılıyor; tamir masrafları gelirin üzerinde ise, onarım bedeli "ta'vîzen" Evkaf hazinesinden

⁵² *BEO.AYN.d.*, nr. 1661, s. 120, 30 Temmuz 1894 (26 M 1312); ŞD, 132/16, 23 Eylül 1894 (22 RA 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1661, s. 280, 21 Kasım 1894 (22 CA 1312); ŞD, 133/17, 6 Aralık 1894 (7 C 1312); İ.EV, N 1312/10, 10 Mart 1895 (29 N 1312); ŞD, 134/38, 4 Mayıs 1895 (9 ZA 1312).

⁵³ *BEO.AYN.d.*, nr. 1661, s. 486, 2 Nisan 1895 (6 L 1312).

⁵⁴ Fatih Külliyesi'nin bölümü olan Bahr-ı Sefid Başkurşunlu Medresesi, Bahr-ı Sefid Çifteayak Kurşunlu Medresesi gibi toplam 16 bölümden müteşekkil medrese, ayrı ayrı sayılarak bu rakama eklenmiştir.

⁵⁵ Depremden sonra Meşihat Dairesi'nin hasar gören medreseler hakkında sunduğu tezkerede bu tarihlerde İstanbul ve Bilad-ı Selâse'de bulunan medrese sayısının 180 olduğunu belirtilmektedir (Y.MTV, 100/40, 20 Temmuz 1894/16 M 1312).

ödenerek vakfi borçlandırılıyordu.⁵⁶ Ancak, depremin birçok medreseye zarar vermesi nedeniyle vakfın mevcudu olup olmadığına bakılmaksızın muhtemelen hasarın ehemmiyeti ve öğrencilerin mağduriyeti nispetinde tamirleri gündeme geldi. Böylece, medreselerin tamiri önemleri ve ihtiyaçları doğrultusunda başladı.⁵⁷

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, medreselerin tamir masrafları, tamir yılının Evkaf bütçesinden karşılandı.⁵⁸ Bazısının tamir masrafları, “vakfına masraf kaydedilerek” yani vakfi borçlandırılarak ödendi.⁵⁹ Medreselerin tamiri ise, ibadethanelerde ve Evkaf’a bağlı diğer binaların tamirinde olduğu gibi, emâneten ya da ihale yoluyla gerçekleştirildi. Nitekim, Irgatpazarı’ndaki⁶⁰ Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi, Evkaf tamirat memuru aracılığıyla emâneten onarılrken;⁶¹ Mahmud Paşa Medresesi’nin eksik kalan kısımlarının tamiri önceki gibi eksiltme usûlüyle ve ihale yoluyla 6.107 kuruşa Evkaf’ça tayin edilen müteahhide verildi.⁶² Öte yandan zaman zaman bu uygulamalarda bazı yer değişimleri de söz konusu olabiliyordu. Örneğin; Çemberlitaş’taki Çorlulu Ali Paşa Medresesi’yle kütüphanesinin tamiri önce en düşük rakamı veren Fenerli Yani Kalfa’ya 65.000 kuruşa ihale edilirken; Yani Kalfa’nın daha önce kendisine ihale edilen bazı işleri tamamlamadığı ortaya çıkınca tamiratın emaneten yapılmasına karar verildi.⁶³

Depremde hasar gören medreselerin ne kadarının tamir edildiğini tespit etmek mümkündür. Esasen başlı başına bir tez konusu olabilecek bu hususta, 1919 tarihli *İhsaiyat Mecmuası* ve Kütükoğlu’nun *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri* adlı çalışması yol gösterici bir nitelik taşır. Nitekim, *İhsaiyat Mecmuası* İstanbul’da mevcut 171 medresenin isim listesini; Kütükoğlu da, 19. yüzyıla metrûk, harap ya da iyi durumda ulaşan toplam 185 medrese hakkında bilgi verir. Kütükoğlu, ayrıca, elde ettiği

⁵⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara 2000, s. 27.

⁵⁷ Çorlulu Ali Paşa Medresesi’nin birinci ve ikinci kısımları, içinde bulunan cami, kütüphane ve dershanesi depremde hasar gördüğü halde, nezaret tarafından öncelikle caminin tamiri istendi. Evkaf Nezareti’nin Şûrâ-yı Devlet’e gönderdiği mazbatada “evvel-be-evvel tamiri ehem ve elzem olduğu anlaşıl原因 camii-i şerif” ve “şimdilik yalnız camii şerifi mezkûrun emâneten tamiriyle” ifadelerinin kullanılması (İ.EV, C 1314/9, 15 Kasım 1896/9 C 1314) tamiratta bazı tercihlerde bulunulduğunu gösterir. Gerçi her ne kadar örnek cami ise de, benzer yaklaşımın diğer kurumlar için yapılma ihtimalini kuvvetlendirmesi bakımından yeterli bir örnektir.

⁵⁸ Mahmud Paşa Medresesi’nin tamir masraflarının 1310 yılı Evkaf bütçesinden karşılanması hakkında bkz. ŞD, 133/49, 9 Ocak 1895 (12 B 1312). Bahçekapı’daki Hamidiye Medresesi’nin meşrutahanesinin tamir masraflarının 1311 senesi bütçesinden karşılanması hakkında bkz. İ.EV, ZA 1313/14, 16 Nisan 1896 (3 ZA 1313). Mahmud Paşa Medresesi’nin tamir masraflarının 1312 senesi bütçesinden karşılanması hakkında bkz. İ.EV, S 1314/11, 14 Temmuz 1896 (3 S 1314).

⁵⁹ İ.EV, C 1314/9, 15 Kasım 1896 (9 C 1314); ZA 1313/14, 16 Nisan 1896 (3 ZA 1313).

⁶⁰ Çarşıkapı.

⁶¹ İ.EV, S 1313/15, 31 Temmuz 1895 (8 S 1313).

⁶² ŞD, 133/49, 9 Ocak 1895 (12 B 1312). Muhtemelen daha sonra emaneten tamirine karar verildi. Nitekim, 6 Ağustos 1896 tarihli *Sabah* gazetesinin haberine göre, medresenin 25.000 kûsur kuruşla emaneten tamir ettirilmesi için gereken irade çıktı (6 Ağustos 1896/25 S 1314, nr. 2522, s. 1).

⁶³ İ.EV, Z 1318/10, 9 Mart 1901 (18 ZA 1318).

bazı vesikalar çerçevesinde bu medreselerin tamirleri ile onarım tarihlerinden de bahseder. Depremde hasar gördüğünü tespit ettiğimiz medreselerden 127'si Kütükoğlu'nun çalışmasında, 117'si de *İhsaiyât Mecmuası*'nda yer alır. Dolayısıyla hasar gören medreselerden 12'sinin tamamen yıkıldığı veya 19. asra erişemediği; diğer yandan mecmuada yer almayan 22 medresenin de benzer bir akibete uğradığı düşünülebilir. Kütükoğlu'nun çalışmasında, depremde hasara uğradığını tespit ettiğimiz medreselerden 80'inin 1894'ten sonra onarımdan geçtiği anlaşılmaktadır. Bu cümleden olarak, depremde az veya çok hasara uğrayan medreselerden 80'inin, yani % 60'ının peyderpey tamir edildiği veya en azından ayakta kaldığı söylenebilir.

Mekteplerin durumuna gelince, depremde 1 özel okul,⁶⁴ 2 inas rüşdiyesi,⁶⁵ 2 idadi,⁶⁶ 2 meslek okulu,⁶⁷ 3 yüksek okul,⁶⁸ 6 askerî rüşdiye,⁶⁹ 9 merkez rüşdiyesi,⁷⁰ 1 modern anlamdaki medrese⁷¹ ve 103 sıbyan ile ibtidaî okulu hasar gördü.

Yapılan hasar tespitleri ve detaylı keşif çalışmalarının ardından tamir ve inşaa faaliyetleri başladı. Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi, Darüşşafaka, Mekteb-i Sanayi, Aşiret Mektebi gibi hükümetin son derece önem verdiği ve hasarı diğerlerinden fazla olan okullardan bazılarının tamiri Şehremaneti'nde oluşturulan inşaat komisyonunca gerçekleştirildi. Bunların masrafları Osmanlı Bankası'ndan alınan krediden karşılandı.⁷² Askerî okullar ise, yukarıda belirtildiği gibi, hasarı 100 liradan fazla olanları Şakir Paşa'nın denetiminde, Seraskerlik İnşaat Dairesi tarafından tamir edildi.

Maarif Nezareti'ne bağlı okulların çoğu nezaretin kalfaları vasıtasıyla emaneten yaptırıldı ve masraflar nezaret bütçesinden ödendi.⁷³ Tamirleri, Şehremaneti'ndeki

⁶⁴ Darüledeb Özel Okulu.

⁶⁵ Atpazarı İnas Rüşdiyesi, Atlamataşı İnas Rüşdiyesi.

⁶⁶ Mekteb-i Sultani, Dersaadet Mekteb-i İdadisi.

⁶⁷ Mekteb-i Sanayi, Halkalı Ziraat-Baytar Mektebi.

⁶⁸ Mekteb-i Mülkiyye, Mekteb-i Tıbbiyye, Darülmüallimîn.

⁶⁹ Baytar Askerî Rüşdiyesi, Fatih Askerî Rüşdiyesi, Kocamustafapaşa Askerî Rüşdiyesi, Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi, Beşiktaş Askerî Rüşdiyesi, Gülhane Askerî Mektebi.

⁷⁰ Ayasofya Merkez Rüşdiyesi, Bayezid Merkez Rüşdiyesi, Beşiktaş Merkez Rüşdiyesi, Beylerbeyi Rüşdiyesi, Cerrahpaşa Merkez Rüşdiyesi [Maarif Nezareti tarafından yayımlanan istatistik cetvelinde bu isimde bir okula rastlanmamıştır], Davutpaşa Merkez Rüşdiyesi, Emirgan Merkez Rüşdiyesi, Galata Merkez Rüşdiyesi, Mahmudiye Rüşdiyesi, Paşakapısı Merkez Rüşdiyesi [Üsküdar Merkez Rüşdiyesi], Çengelköy Rüşdiye Mektebi [Muhtemelen Beylerbeyi Rüşdiyesi].

⁷¹ Mekteb-i Nüvvab.

⁷² Aşağıda izah edilen okulların dışında Bayezid Merkez Rüşdiyesi'nin masrafları da avans akçesinden ödendi (*BEÖ.AYN.d.*, nr. 1687, s. 237, 24 Eylül 1894/23 RA 1312).

⁷³ Yıkılmak üzere olan Ayasofya Merkez Rüşdiyesi'nin tamiri, nezaret kalfası tarafından okul müdürünün aracılığıyla yaptırılması hakkında bkz. MF.MKB, 65/134, 3 Aralık 1894 (4 C 1312); masrafların Maarif Nezareti bütçesinden merkeze ait inşaat tertibinden karşılanması hakkında bkz. *BEÖ.AYN.d.*, nr. 1683, s. 208, 8 Eylül 1894 (7 RA 1312). Şehzâde Mekteb-i İbtidaiyyesi'nin tamirinin Maarif Nezareti Mübayaat Komisyonu'nun nezaretinde ve nezaret kalfası tarafından yapılması hakkında bkz. MF.MKB, 66/79, 25 Aralık 1894 (26 C 1312). Kamer Hatun Mekteb-i İbtidaiyyesi'nin tamiri için gereken paranın maarifin inşaat ve tamirat tertibinden karşılanması hakkında bkz. MF.MKB, 71/41, 18 Şubat 1896 (4 N 1313).

inşaat komisyonu tarafından yürütülen okul binalarının masraflarının Osmanlı Bankası'ndan alınan krediden; diğer okulların giderlerinin ise, nezaretin bütçesinden karşılanmasının nedeni, II. Abdülhamid'in, "böyle rüşdiye mekteplerine varıncaya kadar icra olunacak tamirat mesarifinin avans akçesinden tesviyesinin caiz olmadığı"nı belirterek tamir bedellerinin Maarif Nezareti'nden ödenmesini istemesiydi.⁷⁴ Zira, onarılacak okul sayısı çoktu ve krediyle bu masrafları karşılamak imkânsızdı.

Başka nezaretlere bağlı olan okulların inşaatı da ilgili nezaretlerce yürütüldü ve masrafları da bu kurumların bütçelerinden karşılandı. Örneğin, Mekteb-i Bahriye'nin tamiri, Bahriye Nezareti'nce üstlenildi.⁷⁵ Öte yandan belli bir vakfa ait olan sıbyan ya da ibtidaî mekteplerinin tamiri Evkaf Nezareti tarafından gerçekleştirilirken; tamir masrafları da nezaretin bütçesinden karşılandı.⁷⁶ Bazı küçük hasarlı binaların onarımı da mahalle sakinlerince gerçekleştirildi.⁷⁷ Bu inşa ve tamir sürecinin uzun bir zaman aldığı görülüyor. Nitekim, Bâbîâlî'nin yakınındaki Aynışah Sultan Mektebi'nin tamirine ancak Temmuz 1896'da başlanabildi.⁷⁸

Maarif Nezareti tarafından 1902 tarihinde yayımlanan istatistik cetveline göre, bu sıralarda İstanbul ve çevresinde mevcut olan ibtidaî mektebi sayısı 244'tü.⁷⁹ Cetvel dikkatle incelendiğinde, dönemde kaynaklarında hasar gördüğünü tespit ettiğimiz bazı okulların isminin söz konusu cetvelde olmadığı görülmektedir. Örneğin; Cigalazâde Mektebi, Debbağzâde Kethüdası Hacı Hüseyin Efendi Mektebi, Hatice Sultan Mektebi gibi. Bu durum, bazı okulların hiç tamir edilmediği ya da muhtemelen sıbyan mektepleri olması nedeniyle zaten ihtiyaç duyulmayıp öğrencilerinin yakındaki başka bir okula aktarılmak suretiyle hiç açılmadığı şeklinde izah edilebilir.

VI.IV. HASTANELER

İlk hasar tespitleri ve yapılan detaylı keşif çalışmaları, depremde biri Ermeni ve biri de Rum cemaatlerine, biri yabancılara; beşi Seraskerlik'e; biri Tophane-i Âmire'ye;

⁷⁴ İ.ŞE, R 1312/12, 30 Ekim 1894 (29 R 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1687, s. 93, 291, 1 Kasım 1894 (2 CA 1312).

⁷⁵ *BEO.AYN.d*, nr. 1663, s. 80, 113, 1 Kasım 1894 (2 CA 1312); 11 Aralık 1894 (12 C 1312); İ.BH, C 1312/5, 2 Aralık 1894 (3 C 1312).

⁷⁶ Örneğin; Fatih Sultan Mehmed Han Vakfı hayratından olan Fatih Mekteb-i İbtidaiyyesi'nin tamirinin masraflarının 1311 senesi bütçesinden karşılanması hakkında irade çıktı (İ.EV, Ş 1313/15, 19 Ocak 1896/3 Ş 1313). Aynışah Sultan Mektebi'nin tamir masrafları da vakfına masraf olarak kaydedildi (İ.EV, M 1314/11, 1 Temmuz 1896/20 M 1314). Benzer hususlar için ayrıca bkz. İ.EV, RA 1314/6, 17 Ağustos 1896 (8 RA 1314); İ.EV, ZA 1314/6, 21 Nisan 1314 (19 ZA 1313); İ.EV, RA 1315/1, 20 Temmuz 1897 (19 S 1315).

⁷⁷ Nitekim, Ruznamçe-i Evvel Ali Efendi Mekteb-i İbtidaiyyesi, yardımsever bir kişinin ianesiyle onarıldı (26 Ocak 1896/11 Ş 1313, *Sabah*, nr. 2329, s. 1).

⁷⁸ İ.EV, M 1314/11, 1 Temmuz 1896 (20 M 1314).

⁷⁹ *Maarif-i Umûmiyye Nezareti İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidaiyye, Rüşdiyye, İdadiye, Âliye ile Mekâtib-i Hususiyeye-i Ecnabiyye'nin ve Dersaadet'de Tahriri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcud Bulunan Kütübhanelerin İstatistikî, 1311-1312 Sene-i Maliyesi*, İstanbul 1318, s. 4.

ikisi Şehremaneti'ne ve biri de Evkaf Nezareti'ne ait olmak üzere toplam 12 hastanenin hasar gördüğünü ortaya koyuyordu.⁸⁰ Daha önce ifade edildiği gibi, bu hastanelerden bir kısmı ağır hasar görmüş ve içerisinde bulunan hastalar bahçelere kurulan çadırlara ve barakalara yerleştirilmişti. Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi ise, 1893 kolera salgınında kurulan Okmeydanı'ndaki barakalarda hizmet vermeye başlamıştı. Taşınmanın ardından başlayan detaylı keşif çalışmaları sivil kurumların hasarlarını tespit etmekten sorumlu Şehremaneti'ndeki keşif komisyonu ile askerî kurumların keşfinden sorumlu komisyon tarafından yapıldı. Hastanelerin tamirini de, Şehremaneti'nde kurulan inşaat-ı fenniyye komisyonu ve askerî kurumların onarım ve inşasından sorumlu istihkâm ve inşaat dairesindeki komisyon üstlenildi. Masraflar ise, diğer kamu binalarında olduğu gibi, Osmanlı Bankası'ndan alınan krediden,⁸¹ bağlı oldukları kurumların olağanüstü bütçelerinden karşılandı.⁸² Gayrimüslim cemaatlere ait hastanelerin keşif ve tamirleri aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

Şehremaneti'ndeki komisyon tarafından inşası üstlenilen hastanelerin tamiri, aşağıda izah edileceği gibi, Şubat 1895'e kadar Seraskerlik'e bağlı hastanelerinki ise, Humbarahane Hastanesi dışında, aynı süreçte tamamlandı.⁸³ Humbarahane Hastanesi'nin hasarı çok olduğu için tamiri uygun görülmedi. İçindeki cami ve ahşap daire hariç olmak üzere hastanenin 300 yataklı olarak yeniden inşasına karar verildi.⁸⁴ Bu nedenle söz konusu tarihe kadar, daha öncede ifade edildiği gibi, sadece barakaları yapılabildi.

Eldeki veriler, tüm bu hastanelerin hasarları ve tamir süreçleri hakkında ayrıntılı bilgi vermek için yeterli değildir. Bu nedenle bu başlık altında yalnızca hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olabildiğimiz hastanelere değinilecektir.

⁸⁰ Bunlar Yedikule dışındaki Yedikule Ermeni Hastanesi, Balıklı Rum Hastanesi, İtalyan Hastanesi; Seraskerlik'in denetimindeki Beylerbeyi Hastanesi, Haydarpaşa Hastanesi, Humbarahane Hastanesi, Maltepe Hastanesi, Ahırkapı'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye ait hastane; Tophane'nin denetimindeki Liman-ı Kebir Hastanesi; Şehremaneti'nin idaresindeki Haseki Nisa Hastanesi ve kaynaklarda yalnızca Bimarhane olarak geçen Toptaşı Bimarhanesi ve Evkaf'a ait Gureba-yı Müslimîn Hastanesi idi. Hasarları için bkz. Ekteki envanter.

⁸¹ Aşağıda izah edileceği gibi, Gureba-yı Müslimîn Hastanesi ile Haseki Nisa Hastanesi'nin depremde hasar gören yerlerinin tamiri bankadan alınan krediden karşılandı.

⁸² *BEO.AYN.d.*, nr. 1638, s. 349, 15 Ağustos 1894 (12 S 1312); *İ.HUS*, S 1312/58, 18 Ağustos 1894 (15 S 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1674, s. 35, 20 Ağustos 1894 (17 S 1312); nr. 1674, s. 84, 27 Ağustos 1894 (24 S 1312); *İ.ASK*, S 1312/27, 27 Ağustos 1894 (24 S 1312).

⁸³ *Y.MTV*, 107/26, 25 Ekim 1894 (24 R 1312); 115/38, 17 Şubat 1895 (21 Ş 1312).

⁸⁴ *İ.HUS*, S 1312/58, 18 Ağustos 1894 (15 S 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1674, s. 35, 20 Ağustos 1894 (17 S 1312); 3 Eylül 1894 (2 RA 1312), *Sabah*, nr. 1818, s. 1.

VI.IV.I. BİMARHANE

Şehremaneti'ne bağlı olsun olmasın depremde hasar gören kamu binalarının keşfi, Şehremaneti'ndeki keşif komisyonunca yapılmaktaydı. Ancak, Bimarhane bu durumun istisnasıdır. Zira, Bimarhane'nin keşfi, Şehremaneti'ne bağlı Hendesehane tarafından Ocak 1895'te tamamlandı. Diğer yerlerin hasar tespitlerinin depremden kısa bir süre sonra başlamasına rağmen, söz konusu hastanenin keşfinin gecikmesinin nedeni, muhtemelen hastaların hastanenin başka kısımlarında tedavilerine devam ediliyor olmasıydı. Nitekim, ilk keşife göre, erkek hastalarının kaldığı 3. koğuş, eczane ve koridorları, kalem odalarının tavanlarının sıvaları düşmek üzereydi ve kadın hastaların bulunduğu tek katlı eski hastane koğuşu, yemekhane ile gasilhanenin zeminindeki tuğlalar hasar görmüştü. Düşmek üzere olan sıva ve taş parçaları hastalar ve görevliler için tehlike arz etmekte olduğu için bu kısımların tamiri gerekmekteydi. Keşfin ardından ihale açıldı ve binanın tamiri 24.000 kûsur kuruşa Şarköylü Kosti Kalfa'ya ihale edildi. Bu para, Bimarhane için ayrılan tahsisattan karşılanacaktı.⁸⁵ Bu işlemlerin ardından hastanenin tamirine başlanması için herhangi bir engel kalmadı ve tamire muhtemelen Temmuz 1895'te başlandı.⁸⁶

VI.IV.II. GUREBÂ-YI MÜSLİMİN HASTANESİ

Vallaury, D'Aronco ve Sarkis Bey'in denetiminde yapılan ilk keşfinde, hastanenin eczane ile mutfağı arasındaki yay kemeri üzengisi ve koridor kapılarından ikisinin üst başlıklarının kırıldığı; koridor ve koğuşların duvarlarının kabardığı, bazı duvarlarda sıva çatlaklarının oluştuğu; bazı odaların bölme duvarlarının çatladığı; çamaşırhanenin bacasının ağır hasar gördüğü ve çatıdaki kiremitlerin yerlerinden oynadığı tespit edildi.⁸⁷ Birkaç gün sonra bir keşif daha yapıldı. Hemen hemen aynı kısımlarda yapılan incelemelerde, ilk keşif sırasında bazı hasarların gözden kaçtığı anlaşıldı. Nitekim, ilkinde yalnızca kısmen kaldırılarak harçla sıvanmasına karar verilen 2. koğuşun duvarlarının, bu defa beden duvarının çatladığı; 4. koğuşun tuvaletler kısmında yer alan beden duvarının üstünün de kısmen yıkıldığı belirlendi.⁸⁸

⁸⁵ ŞD, 777/19, 27 Nisan 1895 (2 ZA 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1653, s. 456, 25 Haziran 1895 (2 M 1313); İ.ŞE, M 1313/2, 27 Haziran 1895 (4 M 1313).

⁸⁶ 18 Mayıs 1895 (23 ZA 1312), *Sabah*, nr. 2076, s. 2; 22 Haziran 1895 (29 Z 1312), *Sabah*, nr. 2111, s. 2; 14 Temmuz 1895 (21 M 1313), *Sabah*, nr. 2133, s. 1.

⁸⁷ İ.ŞE, S 1312/5, 7 Ağustos 1894 (4 S 1312); 9 Ağustos 1894 (6 S 1312).

⁸⁸ İlk 8.296 kuruş 84 santime mal olacağı tahmin edilen tamiratın, ikinci keşifte 9.056 kuruş 56 santime mal olacağı hesaplandı (İ.ŞE, S 1312/8, 10 Ağustos 1894/7 S 1312). İradesi için bkz. İ.HUS, S 1312/51, 13 Ağustos 1894 (10 S 1312).

İki keşif defterindeki tamirat bedeli birbirine yakındı ve her ikisinde de 100 liranın altında bir onarım bedeli vardı. Bu durum, hasarın nispeten çok olmadığını gösteriyordu. Hastanedeki hasarın gerçek boyutu ise, ancak tamirat sırasında fark edildi. Zira, bu esnada hazırlanan ilave keşif defteri, binanın hasarı yeni tespit edilen kısımlarının tamirinin tahminî olarak 53.914 kuruşa [yaklaşık 540 kuruşa] mal olacağını;⁸⁹ dolayısıyla toplam maliyetin 640 lirayı bulacağını ortaya koyuyordu. Görüldüğü gibi, ilave defterde belirtilen keşif bedeli önceki keşif bedellerinin en az altı katıydı.

Hastanenin tamiri ve keşifleri devam ettiği sırada başhekim, Mekteb-i Tıbbiye Cerrahi Kliniği⁹⁰ Muavini Cerrah Cemil Bey ve kimliğini tespit edemediğimiz bir kişiden oluşan bir komisyon kuruldu. Muhtemelen padişahın talebi doğrultusunda oluşturulan bu komisyonun görevi, Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi'nin yerine Avrupa'daki hastaneler tarzında ve modern tıbbıya uygun yeni bir hastane inşa edilmesi için gerekli çalışmaları yapmaktı. Çalışmalar sonunda yeni hastanenin koşullarını ve çevresini gösteren altı adet harita ile inşa masraflarının yer aldığı bir de bütçe hazırlandı. Kâğıt olarak tasarlanan bina, tahminî 53.000 liraya mal olacak; ahşap olarak inşa edildiği takdirde ise, inşa masrafları bu rakamın altına düşecekti.⁹¹ Ancak, II. Abdülhamid, bu miktarı fazla buldu ve hastanenin yeniden inşa yerine onarılmasını istedi. Öte yandan ihtiyaç halinde hastaneye bazı ilaveler de yapılabilecekti.⁹²

Yukarıdaki çalışmalar yapıldığı sırada hastanenin tamirâtı devam etmekteydi. Muhtemelen barakalarda tedavi gören hastaların kış gelmeden hastaneye yerleştirilmesi gerektiğinden hastanenin iç kısımlarının tamirine öncelik verildi. Bu kısımların tamiri, Ekim ayının başında tamamlandı. Dış cephede ise, sadece sıva ve boya işleri kaldı. Dış cephedeki onarımın hasta nakline engel olmadığını anlaşılması ve 150 karyolanın hastaneye yerleştirilmesi üzerine Okmeydanı'ndaki barakalarda kalan hastaların nakline karar verildi.⁹³ Daha sonra kupa arabalarıyla hasta nakline başlandı.⁹⁴

Evkaf Nezareti'ne bağlı bir kurum olmasına rağmen Gureba-yı Müslimîn Hastanesi'nin keşif ve tamiri, Şehremaneti'nde depremde hasar gören resmî dairelerin

⁸⁹ İ.ŞE, RA 1312/18, 19 Eylül 1894 (18 RA 1312).

⁹⁰ Seririyât-ı Hariciyye.

⁹¹ Y.MTV, 103/106, 30 Ağustos 1894 (27 S 1312).

⁹² İ.HUS, RA 1312/1, 6 Eylül 1894 (5 RA 1312).

⁹³ 1 Ekim 1894 (30 RA 1312), *Sabah*, nr. 1846, s. 2; İ.HUS, R 1312/5, 1 Ekim 1894 (30 RA 1312).

⁹⁴ İ.HUS, R 1312/5, 4 Ekim 1894 (3 R 1312); 9 Ekim 1894 (8 R 1312), *Sabah*, nr. 1854, s. 1.

keşfi ve inşa veya tamirinden sorumlu komisyon tarafından yapıldı.⁹⁵ Onarım masrafları da, Osmanlı Bankası'ndan alınan krediden karşılandı.⁹⁶ Ancak, muhtemelen bu paranın diğer binaların tamiri için de harcanacak olması nedeniyle koğuşların harap olan cam-çerçeve gibi kısımlarının masraflarının Evkaf Nezareti'nin Rumî 1310 senesi bütçesinden karşılanması uygun görüldü.⁹⁷

VI.IV.III. HASEKİ NİSA HASTANESİ

Depremde hastanenin acezehane olarak kullanılan ve Kanuni Sultan Süleyman'ın hasekisi Hürrem Sultan tarafından inşa ettirilen Darüşşifa binası⁹⁸ ağır hasar görmüş; binanın büyük kubbeleri çatlamıştı.⁹⁹ Bu nedenle, yukarıda ifade edildiği üzere, binada bulunan muhtaçlar geçici olarak Darülaceze'nin inşaatı biten kısımlarına yerleştirildi. Hastanenin 1890–1894 yılları arasında inşa edilmiş olan yeni bölümlerinde de, bazı hasarlar vardı. Şehremaneti'nde kurulan fen komisyonunun tespitlerine göre, yeni hastanede Memurîn Dairesi'nin¹⁰⁰ alt ve üst katlarının iç ve dış duvarları, mutfak, ahır, hademe ve çamaşırhane olarak kullanılan bölümlerin kiremitleri, sıvaları; gasilhane ile yanındaki muhafaza duvarları hasar gördü.¹⁰¹

Deprem sonrasında hastanenin hasar tespitine ve maliyetine ilişkin düzenlenen keşif defterleri, hastanenin yeni kısımları hakkındaydı. Bu defterlere göre onarım, 28.212 kuruşa mal olacaktı.¹⁰² İlk keşfin ardından tamirata başlandı.¹⁰³ Şubat ayına kadar da tamamlandı.¹⁰⁴ Hastanenin acezehane olarak kullanılan Darüşşifa kısmının tamirine ise, 1910 yılına kadar başlanamadı.¹⁰⁵

⁹⁵ İ.HUS, R 1312/5, 1 Ekim 1894 (30 RA 1312).

⁹⁶ İ.ŞE, S 1312/5, 10 Ağustos 1894 (7 S 1312); S 1312/8, 12 Ağustos 1894 (9 S 1312); RA 1312/18, 25 Eylül 1894 (24 RA 1312).

⁹⁷ Bu kısımların tamir masrafı, 15.332 kuruş 20 santim olarak tahmin edilmekteydi (*BEO.AYN.d.*, nr. 1661, s. 261, 28 Ekim 1894/27 R 1312; İ.EV, CA 1312/1, 1 Kasım 1894/2 CA 1312). Bununla beraber *Sabah* gazetesinde yer alan bir habere göre, depremde hastanenin önünde bulunan muhafaza duvarının yıkıldığından ve başhekimin, hastane önünden geçişleri zorlaştırdığı için Evkaf nezaretinden bu kısma duvar örülmesini ya da demir parmaklık konulmasını istediğinden bahsedilmekteydi (10 Kasım 1894/11 CA 1312, nr. 1887, s. 2). Ancak, mevcut keşif defterlerinde bu hasardan bahsedilmediği gibi, eldeki veriler arasında bu hasarın giderildiği ya da yapılan masrafa ilişkin bir bilgi yoktur.

⁹⁸ Bu binada sadece kimsesizler, dullar, yetimler ve muhtaç durumda olan bazı kimseler kalıyordu (Feryal Saygılıgil Gündüz, “Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Kadınlara Mahsus Bir Hastane: Haseki”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, sayı 5, İstanbul 1999, s. 103).

⁹⁹ İ.ŞE, ZA 1312/2, 10 Ağustos 1894 (7 S 1312).

¹⁰⁰ Bugünkü merkez bina. Bu bina, Morali Şefik Bey'in Taş Konağı'nın yerine inşa edilmişti (F. S. Gündüz, *a.g.m.*, s. 101).

¹⁰¹ ŞD, 776/5, 7 Şubat 1895 (11 Ş 1312); İ.ŞE, ZA 1312/2, 2 Nisan 1895 (6 L 1312).

¹⁰² *BEO.AYN.d.*, nr. 1650, s. 67, 29 Ağustos 1894 (26 S 1312); ŞD, 776/5, 7 Şubat 1895 (11 Ş 1312); İ.ŞE, ZA 1312/2, 2 Nisan 1894 (6 L 1312).

¹⁰³ 11 Eylül 1894 (10 RA 1312), *Sabah*, nr. 1826, s. 2.

¹⁰⁴ ŞD, 776/5, 7 Şubat 1895 (11 Ş 1312).

¹⁰⁵ F. S. Gündüz, *a.g.m.*, s. 103.

VI.V. KAPALIÇARŞI

Depremın yarattığı hasara dair gelen ilk haberler İstanbul'un en önemli ticaret ve alış-veriş merkezi olan Kapalıçarşı'nın pek de iyi durumda olmadığı, ziyadece harap olduğu ve hatta tamamen yıkıldığı yönündeydi. Çarşıdan kaçan kişilerin müşahedelerine dayanarak haber yapan *Sabah* gazetesi, Kalpakçılarbaşı Caddesi'ndeki¹⁰⁶ kemerler ile Yağlıkçılar, Feşçiler, Çadırcılar Caddeleri'nin tamamen, Bodrum ve Kellekesan Hanları [Yolgeçen Hanı]'nın kısmen yıkıldığını;¹⁰⁷ *Saadet* gazetesi de, Yolgeçen Hanı'nın tamamen, Baltacı ve Sorguçlu Hanları ile Takyeci [Takkeci] ve Çadırcılar Caddeleri'nin kısmen yıkıldığı haberini gazete sütunlarına taşıdı.¹⁰⁸ Daha sonra çıkan haberlerde de Kazazlar Sokağı'nın tamamen; Yarım Taş Han ve Sepetçi Hanı'nın da içerisinde oturulamayacak bir şekilde geldiği haberleri basında yer aldı.¹⁰⁹ Basına yansıyan bu bilgiler değerlendirildiğinde, deprem Kapalıçarşı'nın güney, güneybatı ve batısında ağır hasara neden olmuştu.¹¹⁰

Kapalıçarşı hakkında Yıldız Sarayı'na gelen haberler de bunlardan çok farklı değildi. Ancak, bu haberlerin çoğu da, tıpkı matbuattaki gibi müşahedelere dayanıyordu.¹¹¹ Kapalıçarşı'da teknik birimlerin veya uzmanların yaptığı ilk hasar tespiti ise, enkaz kaldırma, arama ve kurtarma çalışmalarının devam ettiği sırada başladı. İlk tespit, Polis Müdürü Hüsnü Bey'in refakatinde¹¹² Şehremaneti mühendislerinden Asaf Bey ve isimlerini tespit edemediğimiz üç kalfadan müteşekkil teknik bir heyet tarafından yapıldı¹¹³ ve çarşının tonoz¹¹⁴ kemerleri ile dükkânlara ait kemerlerinin çoğunun, kapılarının ve çarşı içindeki 18 hanın tehlikeli şekilde ağır hasar gördüğü rapor edildi.¹¹⁵ Bu rapor, Kapalıçarşı'nın önemli bir kısmının ağır hasarlı

¹⁰⁶ Gazetede, Kalpakçılarbaşı Caddesi yerine Nuruosmaniye Kapısı ile Bat Pazarı [Bit Pazarı] Kapısı arasında kalan kemerler ifadesi kullanılmaktadır.

¹⁰⁷ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Sabah*, nr. 1766, s. 1. *Sabah* gazetesine yakın bilgiler veren *The Levant Herald* da, çarşıda en fazla hasar gören yerin Bat Pazarı, Çadırcılar ve Bodrum Hanı olduğunu ifade eder (23 Temmuz 1894, nr. 29, s. 356).

¹⁰⁸ Gazetede, Takkeci ve Çadırcı Hanları şeklinde geçen ifadeler (11 Temmuz 1894/7 M 1312, *Saadet*, nr. 3019, s. 1) sehven yazılmış olmalıdır. Zira, Kapalıçarşı bu isimlerle anılan han yoktur. Bu ifadelerin doğrusu Takkeci Sokağı ve Çadırcılar Caddesi'dir.

¹⁰⁹ 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Sabah*, nr. 1768, s. 2. *The Levant Herald* gazetesinden alıntı yapan *Sabah* gazetesi, depremden aylar sonra, 12 Ocak 1895 tarihli nüshasında depremin en ziyade Bodrum, Peştemalci, Kellekesen, Rubiye [Rabia], Baltacı, Kuşakçı, Sarraf Hanları ile Yorgancılar ve Çadırcılar'da ağır hasara neden olduğunu belirtir (15 B 1312, nr. 1950, s. 1).

¹¹⁰ Baltacı, Sepetçi, Sorguçlu ve Yolgeçen Hanları bugün Kapalıçarşı'nın Kalpakçılarbaşı Caddesi'nin güneyinde; Yarım Taş Han, Bat Pazarı'nın kuzeybatısında; Bodrum Hanı, Kapalıçarşı'nın Bat Pazarı tarafında ve çarşının güneybatısında; Çadırcılar Caddesi çarşının güneybatısında; Yağlıkçılar ise, kuzeyinde yer alır (bkz. Kapalıçarşı haritası).

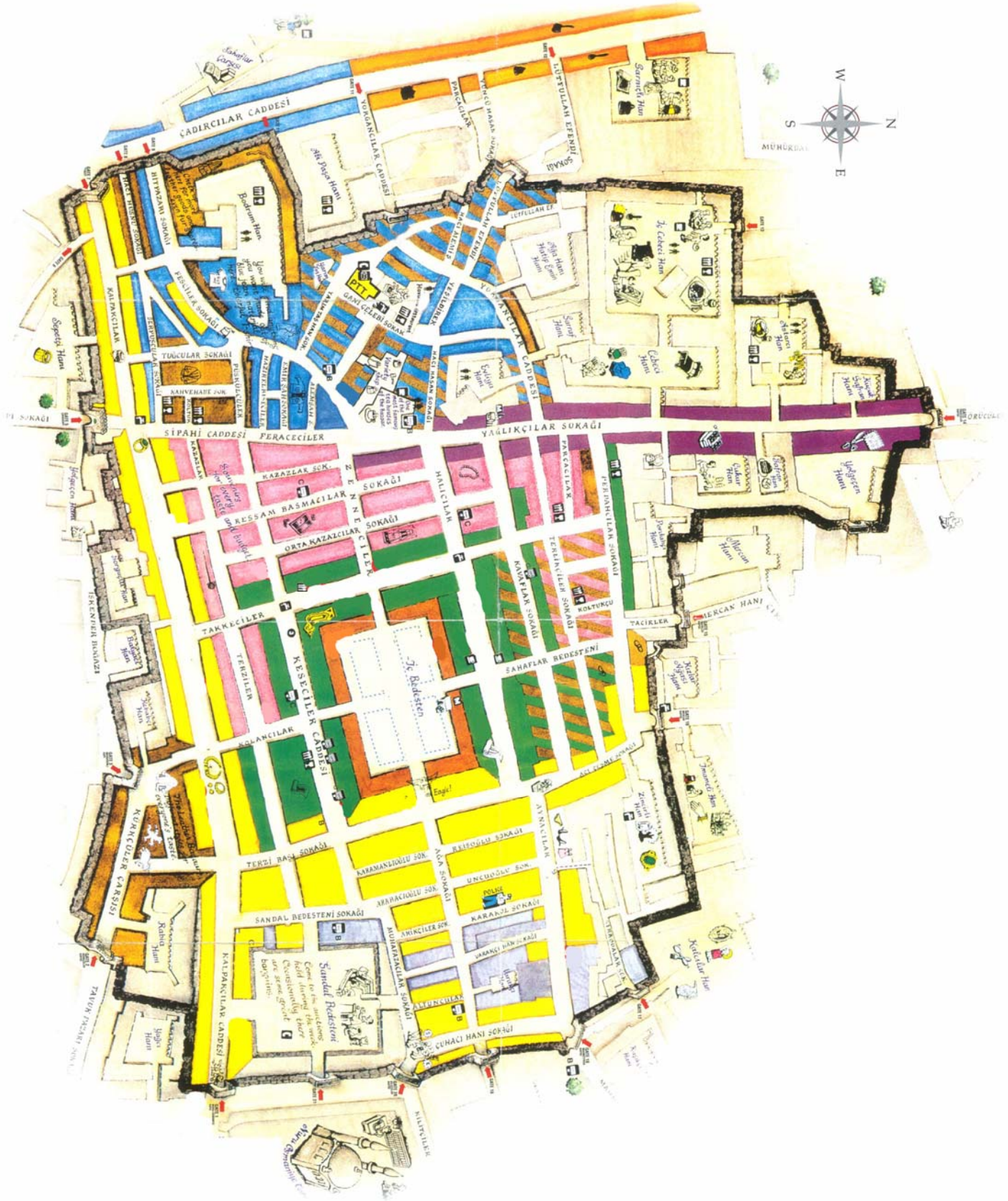
¹¹¹ Y.PRK.SGE, 6/31, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312); Y.PRK.ŞH, 4/92; 4/102.

¹¹² Muhtemelen depremin yarattığı enkazın herhangi bir kazaya meydan vermemesi için alınmış bir tedbirdir.

¹¹³ 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Saadet*, nr. 3021, s. 1; *Sabah*, nr. 1768, s. 2.

¹¹⁴ Bir kemerin aralıksız devam etmesiyle oluşan örtü biçimi (*Türkçe Sözlük*, II, TDK, Ankara 1988, 1482).

¹¹⁵ Y.PRK.ŞH, 4/93, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312).

KAPALI ÇARŞININ BUGÜNKÜ ŞEKLİ

olduğuna ve tamirinin de uzun süreceğine işaret ediyordu. Nitekim, padişaha yakınlığıyla tanınan Orman, Maadin ve Ziraat Nazırı Selim Melhame Efendi kaleme aldığı bir muhtırada,¹¹⁶ raporda belirtilenlerin yapılması durumunda çarşının tamirinin kısa sürede tamamlanmasının imkânsız olduğunu belirterek¹¹⁷ yeniden inşasını önermekte; detaylı keşif çalışması yapılması ve inşaat işleriyle ilgilenecek bir komisyon kurulması gerektiğini ifade etmekteydi. Selim Melhame Efendi, ayrıca, aşığıda ayrıntılı olarak izah edilecek olan ve çarşının yeniden inşası durumunda inşa masraflarının ödenme şekline ilişkin de bazı görüşler sundu. Görüşleri değerlendiren II. Abdülhamid, hükümetten bu doğrultuda bir çalışma yapmasını istedi.¹¹⁸

Bu çelişikili bilgileri değerlendiren hükümet, öncelikle çarşının tamiri gereken ve sağlam olduğu anlaşılan kısımlarının tam olarak tespitine karar verdi.¹¹⁹ Çünkü, çarşı esnafının bir kısmı bu keşiflerden çıkacak sonuca göre sağlam kısımların açılmasını bekliyordu. Bu amaçla öncekinden daha fazla uzmanın yer aldığı yeni bir keşif komisyonu kuruldu. Şehremini Rıdvan Paşa'nın başkanlığındaki komisyonda, Erkân-ı Harbiyye Feriki Şakir Paşa, Erkân-ı Harbiyye Miralayı Mehmet Bey, Başmimar Sarkis Bey, Ticaret ve Nafia Nezareti Fen Müşaviri Galland,¹²⁰ Mimar D'Aronco, Mimar Vallaury, Mimar Carre, Şehremaneti Başmühendisi Mehmet Kemalettin Bey ve Ticaret ve Nafia Nezareti mühendislerinden Mimar Lackler vardı. Komisyon, Kapalıçarşı'yı kontrol ederek hasara ilişkin bir rapor hazırladı. Rapor, depremde en fazla hasar gören yerlerden birisi olan Kapalıçarşı'nın bir kısmının hafif hasarla kurtulduğunu ortaya koyuyordu. Nitekim, güneydoğusunda ve doğusunda bulunan kısımlarından üzeri demir kirişler ve camla örtülü olan Kürkçüler Çarşısı, Ayineciler [Aynacılar], Mahfazacılar [Muhafazacılar] ile Çuhacı Hanı önü depremden etkilenmemiş; Örücüler, Sandal Bedesteni ile Kalpakçılarbaşı'nın doğusundaki tonozların bir kısmında hafif bir hasar oluşmuştu. Kapalıçarşı'nın Bat Pazarı, Çadircılar, Yorgancılar kısmı yıkılarak bu

¹¹⁶ Burada muhtıra kelimesi padişaha verilen bir nota anlamı taşımamaktadır. Zira, belgelerde *muhtıra* olarak geçen yazı, padişaha görüşünü bildirme ve yapılması gerekenin aslında ne olduğunu hatırlatma amacını taşımaktadır, yani kelime ilk anlamıyla (herhangi bir şeyi hatırlatma, uyarma amacıyla yazılan yazı, *Türkçe Sözlük*, II, 1041) kullanılmıştır.

¹¹⁷ Çarşı'nın kubbelerinin genel olarak harap olup bir kısmının da yıkıldığından bahisle.

¹¹⁸ Selim Efendi'ye göre, komisyon memur, sarraf, tüccar ve mimarlardan seçilecek iki kişiden oluşturulmalıydı (İ.HUS, M 1312/198, 17 Temmuz 1894/13 M 1312).

¹¹⁹ Hükümet, ayrıca keşiften önce Çarşı'nın bir haritasının çıkarılması gerektiğini belirtmektedir (İ.HUS, M 1312/11, 18 Temmuz 1794/14 M 1312; 21 Temmuz 1894/17 M 1312).

¹²⁰ 22 Temmuz tarihli iradeden, padişahın, Kapalıçarşı'nın keşfinden sorumlu heyette Galland'ın bulunmasını özellikle istediği anlaşılmaktadır (İ.HUS, M 1312/205, 22 Temmuz 1894/18 M 1312; *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 106; *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 124, 125).

kısımlarda bulunan tonozlar, ağır hasar görmüş ve keşfi yapan teknik ekip, bu tonozların tamamının yıktırılması gerektiğini ifade etmişti.¹²¹

Depremde ağır hasar gören kısımlarda bulunan Kapalıçarşı esnafı, yukarıda ifade edildiği gibi, hükümetin şehirde kendilerine gösterdiği yerlere nakledilerek ticarete başladı. Ancak, az hasarlı veya hasarsız olan yerlerdeki esnafa bir yer gösterilmedi. Çünkü, keşiflerde çıkacak sonuca göre, hasarsız kısımların ticarete açılabilme ihtimali vardı. Kapalıçarşı'daki keşifte hasar tablosunun ortaya çıkmasının ardından esnafın buraların açılması yönünde beklentiye girdiği anlaşılıyor. Esnaf, bir süre sonra hasarın az olmasını gerekçe göstererek dükkânlarının açılması için yetkililere başvurdu.¹²² Hükümet, bunun üzerine hasarsız kısımların ticarete açılması amacıyla bazı çalışmalar yaptı.

İlk olarak, Şehremini Rıdvan Paşa'nın başkanlığında daha önce oluşturulan ve Kapalıçarşı'nın keşfinden sorumlu olan teknik ekip, yaptığı çalışmalar neticesinde ticarete açılacak yerleri belirledi. Sadaret, rapora dayanarak hasarlı kısımlara geçişi tahtaperdelerle kapatarak çarşının sağlam kısımlarının alışverişe açılması yönünde fikir belirtti.¹²³ Ancak, II. Abdülhamid, Ziraat-Orman ve Maadin Nazırı Selim Melhame Efendi'nin de katılacağı bir toplantıda¹²⁴ bu kararın yeniden görüşülmesini istedi.¹²⁵ Hükümet, ticaretin daha fazla sekteye uğramaması açısından Kapalıçarşı'nın hasarsız kısımlarının ticarete açılması yönündeki görüşünü yineledi. Ancak, birkaç kez görüşülmesine ve atılacak adımlara ilişkin çalışmalar yapılmasına rağmen, yukarıda ifade edildiği gibi, Kürkçüler Çarşısı, Bedesten ile Kuyumcular tarafındaki birkaç dükkân dışında, Çarşı'nın hasarsız veya az hasarlı kısımlarının ticarete açılması fikri, bu sıralarda Kapalıçarşı'nın tamamen yıktırılarak yeniden inşasını öngören tartışmalar yüzünden hayata geçirilemedi.

¹²¹ İ.Ş.E, M 1312/6, 23 Temmuz 1894 (19 M 1312); M 1312/17, 29 Temmuz 1894 (25 M 1312).

¹²² *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 100, 19 Temmuz 1894 (15 M 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 122, 125, 21 Temmuz 1894 (17 M 1312), 22 Temmuz 1894 (18 M 1312); nr. 1687, s. 135, 26 Temmuz 1894 (22 M 1312).

¹²³ Buna göre, Bedesten ve çatıları demirden olan birkaç yer ile Kürkçüler kapısı dâhil olmak üzere Kürkçüler Çarşısı; Kalpakçılarbaşı Caddesi; Cevahir Bedesteni; Kazazlar Sokağı'nın köşesine kadar Kolancılar Sokağı; Perdahçılar Hanı Sokağı köşesine kadar olan kısım; Mercan Kapısı; Yağlıkçılar Caddesi; Mahmutpaşa Kapısı'ndan girildiğinde bir tarafta Akarçeşme'ye, diğer tarafta Çuhacı Hanı Sokağı ve Mahfazacılar Sokağı'nın bir kısmı üzerinde bulunan dükkânlara ruhsat verilmesi kararlaştırıldı (İ.Ş.E, M 1312/6, 23 Temmuz 1894/19 M 1312; 25 Temmuz 1894/21 M 1312, *Sabah*, nr. 1779, s. 1).

¹²⁴ İradeden, padişahın Selim Melhame Efendi'nin görüşünün muhakkak alınmasını istediği anlaşılıyor. Bu durumun nedeni, kendisine yakın bir isim olmasının yanı sıra Kapalıçarşı'nın hasar tespiti sırasında gönderdiği muhtıradaki görüşleri olmalıdır.

¹²⁵ İ.Ş.E, M 1312/6, 24 Temmuz 1894 (20 M 1312).

Esasen vakıf malı olan, ancak, tasarruf hakkı “icâreteyn”, “icâre-i vâhîde”, “ferâğ ve intikal”¹²⁶ ve “gedik”¹²⁷ gibi farklı usûllerle kullandırılan Kapalıçarşı, zamanla, mülkiyeti vakıflara ait olmakla beraber adeta özel mülkiyete dönüşmüştü.¹²⁸ Nitekim, buradaki dükkân işleticileri tasarruf hakkının durumuna göre, “ashâb-ı emlâk” ve “müste’cir” [kiracı] olarak anılıyordu. Dolayısıyla “ashâb-ı emlâk” kelimesinin sadece özel mülkiyet anlamında değil, çok daha geniş manada kullanıldığını anlaşıyor. Benzer bir durum “müste’cir” kelimesi için de geçerlidir. Zira, bu kelimenin özel mülkiyet olan emlâkin kiracısını veya vakıf malın kiracılarından herhangi bir cinsi kastedilebilir. Görüldüğü gibi, belgelerde geçen “ashâb-ı emlâk” ve “müste’cir” ifadelerinden hangilerinin kastedildiği açık değildir. İnşa ve onarım masraflarının kimler tarafından karşılanacağı hususu bu noktada ortaya çıkan önemli ve fakat karmaşık bir sorundu. Çünkü, yukarıda da ifade edildiği gibi, burada tek bir tasarruf biçimi yoktu. Ayrıca, vakıflara ait boş dükkânlar vardı ve bu dükkânların hisselerine düşen miktarın kim tarafından karşılanacağı meselesi tartışma konusuydu.

Hükümet, ilk etapta Selim Melhame Efendi’nin II. Abdülhamid’e sunduğu ve yukarıda bahsi geçen muhtıradaki işaret ettiği Kapalıçarşı’nın metrekare birim fiyatının belirlenmesi; tasarruf hakkını kendi kullanan veya kullanmayan her dükkân ve mağazanın senelik kira bedellerinin %40’lık kısmının karşılık gösterilerek alınacak borç parayla Kapalıçarşı’nın tamir edilmesine dair olan tekliflerini görüştü.¹²⁹ Öncelikle hasar gören dükkânların kira bedelleri ile dükkân sahiplerinin ve kiracıların kimliklerinin tespitini istedi. Ardından söz konusu teklif doğrultusunda tamir veya inşa masraflarının bir kısmının varlıklı dükkân sahipleri tarafından karşılanmasını; kalanının da kira bedellerinin %40’ı karşılık gösterilerek bankadan kredi şeklinde alınmasını

¹²⁶ *İcâre-i muaccele* yani vakıf akarının değerine yakın bir miktarda verilen peşin para ile her sene verilen *icâre-i müeccele* adı verilen kira bedeli karşılığında tasarruf edilen vakıf malları için kullanılır. Bu tür vakıflar, *ferâğ ve intikal* yoluyla da işletilir. Ferâğ ve intikal hakkının olmadığı vakıflar ise, *icâre-i vâhîde* olarak adlandırılır (Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988, s. 354).

¹²⁷ Vakıf bir dükkân üzerinde aynı hak sahibi olmak isteyenler, bir miktar para vererek dükkânın tamir masraflarını karşılıyor, buna mukabil dükkâna kendi mülkü olarak kabul edilen dolap, raf gibi eşyalar yerleştirmek ve senelik kira bedeli ödemek suretiyle dükkânı kiralyordu. Önceleri gedik, gayrimenkul üzerinde mutasarrıfa mesleğiyle ilgili ticaret yapma yetkisinden ibaretken, sonraları dükkân, mağaza, han, fırın gibi ticaret ve zanaatla uğraşan yerlerin tasarruf hakkına sirayet etmiş ve bunların tamamına gedik denmişti. Bu yerlerin sahipleri, gedik mutasarrıflarını mülklerinden çıkartamaz ve izinleri olmadan kiralarını artıramazdı. Tanzimat’tan sonra bazı düzenlemeler yapıldıysa da, tam olarak uygulanamamıştı (Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995, s. 263–266).

¹²⁸ Yaşar Baş, *a.g.t.*, s. 234; Çelik Gülersoy, *Kapalıçarşı’nın Romanı*, İstanbul 1979, s. 13.

¹²⁹ İ.HUS, M 1312/198, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312).

kararlaştırdı. Durumu iyi olan dükkan mutasarrıfları, kendi dükkanlarını onarmaları için teşvik edilecekti.¹³⁰

Selim Melhame Efendi'yle Ticaret ve Nafia Nazırı Tevfik Paşa'nın nezaretinde teknik bir komisyon kuruldu. Amacı, Çarşı'nın üstünün örtülmesi için uygun olan yöntemi ve tahminî maliyetini belirlemektir. Mimar D'Aronco, Vallaury ve Fen Müşaviri Galland'ın yer aldığı komisyon, çatının çimento ve demir kullanılarak inşa edilmesini uygun gördü ve bunun maliyetini 15.000 lira olarak hesapladı.¹³¹ Fakat, padişah, komisyonun önerdiği demir çubukların arasının harçla doldurulması yerine, demir levhalarla kapatılması şıkkının görüşülmesini istedi.¹³² Bu durumda maliyetin öncekinin yaklaşık iki katına çıkacağını belirten komisyonun raporunu inceleyen padişah, Kapalıçarşı'nın üstünün demir levhalarla kapatılmasına karar verdi.¹³³ Burada Kapalıçarşı'nın çatısının tamiriyle sadece çatı ve örtü değil, diğer kısımlar, yani çatıyı taşıyan kemerler ve tonozlar da dâhil olduğu halde tamirat ameliyesinin tamamı kastedilmektedir. Aksi belirtilmedikçe çatının tamiri söylemiyle bu geniş anlam ifade edilmektedir.

Bu yeni durum demir temini meselesini gündeme getirdi. Önce demirin yurtdışından getirilmesi düşünüldü; ancak, uzun zaman alacağı gerekçesiyle bundan vazgeçildi. Bunun üzerine demir levhaların Tersane-i Âmire ile Tophane fabrikalarında imal edilmesi tasarlandıysa da,¹³⁴ bu fikirden de vazgeçildi. Çünkü, Kapalıçarşı'da tamiri ve inşa edilmesi gereken cadde ve sokakların genişlikleri birbirlerinden farklıydı; dolayısıyla her kısım için farklı levhaların hazırlanması, her bir kemer ve tonoz için ayrı ayrı hesapların yapılması ve harita ile maketler için de yetenekli ve tecrübeli mühendislerin bulunması gerekiyordu.¹³⁵ Masraflı olacağı ve uzun zaman alacağı anlaşılan¹³⁶ inşaatın maktuan bir şirkete ihale edilmesi kararlaştırıldı.¹³⁷

¹³⁰ İ.ŞE, M 1312/11, 21 Temmuz 1894 (17 M 1312); M 1312/17, 29 Temmuz 1894 (25 M 1312). Böylece, görüşmelerde yukarıda açıklandığı gibi, Orman-Maadin ve Ziraat Nazırı Selim Melhame Efendi'nin önerisi ağırlık kazanmış oldu (İ.HUS, M 1312/198, 17 Temmuz 1894/13 M 1312).

¹³¹ İ.ŞE, M 1312/19, 29 Temmuz 1894 (25 M 1312). Zaten Kapalıçarşı'nın onarımının gündeme geldiği ilk anlardan itibaren mimarîdeki yeni teknikler ve sağlamlık açısından en uygun olan malzemenin demir olduğu düşüncesi hâkimdi (İ.HUS, M 1312/204, 22 Temmuz 1894/18 M 1312). Nitekim, çarşının hasarsız ve az hasarlı kısımları üzerinde demir kirişlerin olduğu yerlerdi (İ.ŞE, M 1312/6).

¹³² İ.ŞE, M 1312/19, 30 Temmuz 1894 (26 M 1312); *YEE.d.*, nr. 191, s. 15.

¹³³ İ.ŞE, S 1312/12, 26 Ağustos 1894 (23 S 1312).

¹³⁴ *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 202, 27 Ağustos 1894 (24 S 1312).

¹³⁵ Bu da en az altı-yedi ay demektir (Y.A.HUS, 309/16, 18 Eylül 1894/17 RA 1312). Gerçi aranan nitelikte iki mühendis bulunmuştu (*BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 229, 30 Ağustos 1894/27 S 1312; sr. nr. 461, 1 Eylül 1894/29 S 1312). Ancak muhtemelen işin maliyeti bu karardan vazgeçilmesinde etkili oldu.

¹³⁶ Y.MTV, 105/77, 27 Eylül 1894 (26 RA 1312).

¹³⁷ Y.A.HUS, 309/16, 18 Eylül 1894 (17 RA 1312); İ.HUS, RA 1312/57, 18 Eylül 1894 (17 RA 1312).

Hükümet, bu amaçla Kapalıçarşı'nın haritasının ve maketinin hazırlanarak inşaat için ihale açılacağına kamuoyuna duyurulmasını istedi.¹³⁸ Ancak, daha sonra yeni yapılacak demir kubbelerle eski kâgir kubbelerin birbirine uyum sağlayamacağı düşüncesiyle yalnızca yıkılan kısımların değil, tamamının çatısının değiştirilmesini ve harita ve maketinin bu doğrultuda hazırlanmasını kararlaştırdı.¹³⁹ İhale için Şehremaneti'ne birçok proje takdim edildi.¹⁴⁰ Projelerin hazırlanma amacı, yukarıda ifade edildiği gibi, ihalenin yapılacağı esasları belirlemek ve maliyeti hesaplamaktır. Şehremaneti'nde kurulan komisyon, Kapalıçarşı'nın yeniden yapılmasını öngören projeleri beğenmedi; eski haline uygun olarak inşasına dair olan bazı projeleri ise, değerlendirmeye aldı.¹⁴¹ D'Aronco, Vallaury ve Galland'ın hazırladığı proje beğenildi ve ihalenin bu proje üzerinden yapılması kararlaştırıldı. Fakat, daha sonra Şehremaneti Başmühendisi Mehmet Kemal Efendi'nin başkanlığında kurulmuş olan teknik bir heyet, planlar üzerinde bazı düzenlemeler yaptı ve ihale, bu planlar üzerinden yürütüldü.¹⁴²

İhalenin sonuçlanması yaklaşık bir buçuk yıl sürdü ve bu süreçte iki ihale yapıldı. Şehremaneti'nde Kapalıçarşı projelerini belirlemek amacıyla kurulan komisyonun bazı projeleri incelemeye almasının ardından başlayan ilk ihaleye yurtiçi ve yurtdışından birçok şirket ve şahıs katıldı.¹⁴³ İhaleye katılabilmek için bankaya 200.000 frank teminat parası yatırılması gerekiyordu.¹⁴⁴ Bu şart, yurtdışından ihaleye girenleri zorladı. Çünkü, ihaleye Avrupa'daki şirketler adına katılanlar, teklifleri telgrafla yurtdışına bildiriyor ve aldıkları cevaba göre hareket ediyorlardı.¹⁴⁵ Gerçekten de zaman darlığı bazı firmaların ihale oturumlarına girememelerine ve bazılarının da ihaleden çekilmelerine neden oldu.¹⁴⁶ Sonuçta, gelen talepler doğrultusunda ihalenin

¹³⁸ MV, 81/58, 20 Eylül 1894 (19 RA 1312); Y.MTV, 105/77, 27 Eylül 1894 (26 RA 1312).

¹³⁹ Y.MTV, 105/77, 27 Eylül 1894 (26 RA 1312); 28 Eylül 1894 (27 RA 1312).

¹⁴⁰ 6 Ekim 1894 (5 R 1312), *Saadet*, nr. 3104, s. 2. Gerek basının, gerekse Sadaret'in genel olarak düşüncesi Çarşı'nın doğu mimarî tarzını kaybetmeden eski haliyle inşa edilmesi yönündeydi (Y.MTV, 105/77, 27 Eylül 1894/26 RA 1312). *Saadet* gazetesi, *The Levant Herald*'in bu minvaldeki görüşüne yer verir (6 Ekim 1894/5 R 1312, nr. 3104, s. 2).

¹⁴¹ 10 Kasım 1894 (11 CA 1312), *Sabah*, nr. 1887, s. 1.

¹⁴² MV, 83/18, 2 Ocak 1895 (5 B 1312); *BEO.AYN.d*, nr. 1687, s. 366, 13 Ocak 1895 (16 B 1312).

¹⁴³ Haberin yurtdışında duyulmasının ardından Paris'te bulunan bir şirket, bankaya teminat parası yatırmaya hazır olduğunu bildirdi (*BEO.AYN.d*, nr. 1687, s. 269, 18 Ekim 1894/17 R 1312). İstanbul'un önde zenginlerinden Uncuyan Apik Efendi, Asâyân Agop Efendi, Kalfayan Mihran Efendi, Fransa'daki bir fabrikaya vekâlet eden ve Dr. Sarel adındaki bir kişinin kurduğu şirket namına katılan mühendis Mösyö Sauvageot ve yine Fransa'da bulunan Azau (?) fabrikasının vekili Balyan Minas Efendi vardı (18 Kasım 1894/19 CA 1312, *Sabah*, nr. 1895, s. 2; 21 Kasım 1894/22 CA 1312, *Sabah*, nr. 1898, s. 2; 22 Kasım 1894/23 CA 1312, *Saadet*, nr. 3152, s. 1).

¹⁴⁴ 23 Aralık 1894 (25 C 1312), *Sabah*, nr. 1930, s. 1; 30 Aralık 1894 (2 B 1312), *Sabah*, nr. 1937, s. 1.

¹⁴⁵ 21 Kasım 1894 (22CA 1312), *Saadet*, nr. 3151, s. 1.

¹⁴⁶ Nitekim, Azau (?) fabrikası adına katılan Balyan Minas Efendi, teminat parasına dair henüz bir vekaletname alamadığından ihaleye katılmadı (21 Kasım 1894/22 CA 1312, *Sabah*, nr. 1898, s. 2). Bu süreçte ihaleye katılmak için hükümete müracaat eden firmalar ve şahıslar da oldu. Belçikalı bir inşaat şirketi (7 Aralık 1894/9 C 1312, *Sabah*, nr. 1914, s. 2; 23 Aralık 1894/25 C 1312, *Sabah*, nr. 1930, s. 1) ile Şehremaneti mühendislerinden Asaf Bey Kapalıçarşı'nın inşasına talip oldu. (27 Aralık 1894/29 C 1312, *Sabah*, nr. 1934, s. 1).

süresi uzatıldı. Yine muhtemelen bu sebeple teminat akçesi 100.000 franka düşürüldü.¹⁴⁷ İhale oturumları ve verilen teklifler ayrıntılı olarak basına yansdı.¹⁴⁸

İhaleye katılanlardan bazılarının fiyatı biraz daha düşürebilmek amacıyla ayrıntılı bir keşif yapılmasını ve yapılacak işin daha somut olarak tanımlanmasını istedi.¹⁴⁹ Neticede metrekare birim fiyatını 220 kuruşa çeken ve Fransa’da Dr. Sarel tarafından kurulan bir şirket adına hareket eden Mösyö Sauvageot ihaleyi kazandı.¹⁵⁰ Ancak, Sauvageot’un ihaledeki en büyük rakibi olan Belçika şirketinin teklifi biraz daha aşağı çekebileceğini bildirmesi ihalenin kesin bir biçimde sonuçlanmasını geciktirdi. Nitekim, söz konusu şirket, şartnamede geçen bazı ifadelerin açık olmayışının fiyatın aşağı çekilmesini engellediğini ve şartnamede “Çarşı’daki dar yolların çatılarının genişletilmesi” şeklinde geçen ifadelerin inşa şartlarını ve bunun da ister istemez verilen fiyatları muğlaklaştırdığını söylüyordu.¹⁵¹ Zira, istenen iş somut ve tanımlanmamış olduğu için girişimciler fiyat kırarken temkini elden bırakamıyordu.

Bâbîâli, Belçika şirketinin keşif yenileme önerisinin ortaya çıkmasından bir gün sonra, Sauvageot’un verdiği teklifle Çarşı’nın düzgün yapılıp yapılamayacağını araştırılmasını istedi. Şehremaneti Başmühendisi Mehmet Efendi, D’Aronco, Galland¹⁵² ve Şehremaneti Hendesehanesi memurlarından Binbaşı Asaf Bey’den müteşekkil komisyon çalışmalara başladı¹⁵³ ve yaptığı incelemeleri bir rapor halinde sundu. Ardından hazırlanan rapor, plan ve resimler maliyet hesabı yapmak üzere¹⁵⁴ hakkında

¹⁴⁷ MV, 83/18, 2 Ocak 1895 (5 B 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 366, 13 Ocak 1895 (16 B 1312)

¹⁴⁸ Basından takip edildiği kadarıyla, Tophane-i Âmire başmimarı Ohannes Aznavuryan Efendi metre karesine 368 kuruş; Sauvageot 358 kuruş fiyat verirken, Balyan Minas ve Manukyan Efendiler ihaleden çekildiklerini açıkladılar. Daha sonra Ohannes Efendi birim fiyatı 295 kuruşa kadar indirebileceğini ifade etti (21 Kasım 1894/22 CA 1312, *Sabah*, nr. 1898, s. 2). *Saadet* gazetesinde de, Agop Asâyân Biraderler ile Manukyan Efendilerin ihaleden çekildiği; Ohannes Aznavuryan Efendi’nin 360 kuruş, Sauvageot’un 338 kuruş ve Azau Fabrikası’nın 330 kuruş fiyat verdiği haberleri yer aldı (22 Kasım 1894/23 CA 1312, *Saadet*, nr. 3152, s. 1). İhalenin ilk oturumunu Kapalıçarşı’nın inşa edilen kısmının metre karesini 256 kuruştan yapmayı taahhüt eden Dr. Sarel adındaki bir kişinin kurduğu şirket namına katılan mühendis Sauvageot’un önde kapadığı anlaşılıyor. Sonucun böyle olmasında Sauvageot’un birim fiyatı düşürmesinin yanı sıra yurtdışındaki firmaları temsilen katılan bazı şahısların firmalarından tam bir cevap alamamaları da rol oynadı (22 Kasım 1894/23 CA 1312, *Sabah*, nr. 1899, s. 1). Bunun üzerine bazı kişiler buna itiraz etti ve yeni taliplerin olması halinde ihaleye devam edileceği kamuoyuna duyuruldu (22 Kasım 1894/23 CA 1312, *Sabah*, nr. 1899, s. 1; 23 Kasım 1894/24 CA 1312, nr. 1900, s. 2). Buna rağmen, basın, bir müddet ihaleye katılmak isteyen olmadığı için ihalenin Sauvageot tarafından kazanıldığını ilan etti (24 Kasım 1894/25 CA 1312, *Saadet*, nr. 3154, s. 2; 25 Kasım 1894/26 CA 1312, *Sabah*, nr. 1902, s. 2; 26 Kasım 1894, *The Levant Herald*, nr. 47, s. 572, 574).

¹⁴⁹ 27 Aralık 1894 (29 C 1312), *Sabah*, nr. 1934, s. 1.

¹⁵⁰ 30 Aralık 1894 (2 B 1312), *Sabah*, nr. 1937, s. 1; *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 359, 1 Ocak 1895 (4 B 1312).

¹⁵¹ *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 359, 1 Ocak 1895 (4 B 1312).

¹⁵² Galland, bu görevi 13 Ocak 1895’e kadar devam etmiş olmalıdır. Zira, söz konusu tarihte Rıhtım Şirketi başmühendisi Sabaro (?) Galland’ın yerine davet edildi (*BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 574).

¹⁵³ 24 Ocak 1895 (27 B 1312), *Sabah*, nr. 1962, s. 2.

¹⁵⁴ *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 131, 27 Mayıs 1895 (2 Z 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 494, 30 Mayıs 1895 (5 Z 1312).

pek bilgi sahibi olamadığımız İtalyan asıllı bir uzman olan Dimitri'ye teslim edildi. Dimitri, incelemenin ardından hazırladığı raporu komisyona sundu.¹⁵⁵

Kapalıçarşı'nın yeniden inşası için düzenlenen rapor, plan ve haritaların hazırlanmasının uzun sürmesi ve inşaatın ihale yoluyla mı, yoksa emaneten mi olacağına bir türlü karar verilememesi halkın ve hatta padişahın bile şikâyetine neden olmaktaydı.¹⁵⁶ Bunun üzerine, hazırlanan rapor, plan ve haritalar doğrultusunda yeni bir ihale açılmasına karar verildi.

İhaledeki usuller, birincisinde olduğu gibiydi. İhaleye katılanlar, Osmanlı Bankası'na 100.000 frank (5.000 lira) teminat yatıracaklardı.¹⁵⁷ İhale şartnamesi de yeniden düzenlendi. Yeni planlara göre, Çarşı inşaatı, tahminî 23 bin metre olup yaklaşık 70.000 liraya mal olacaktı. Bu miktar, ashâb-ı emlâke ait dükkânların yıllık kira bedellerinin %40'ı karşılık gösterilerek Osmanlı Bankası'ndan borç alınacaktı. Açılan ikinci ihaleyi, yine Sauvageot kazandı. Ancak, bu defa metrekare birim fiyatı 220 yerine 340 kuruşa yükseldi.¹⁵⁸ İhale dosyasının Bâbîâli'ye gönderildiği sırada hükümet, Kapalıçarşı'da yıkılan kısımlardaki sokakların üstünün açık bırakılmasını ve çarşının bütünlüğü gözetilmeden bağımsız ve üstüne kat atılabilen bir biçimde inşa edilerek dükkân sayısının artırılması konusunun görüşülmesini Şehremaneti'nden istedi. Bu yapıldığı takdirde çoğalan dükkân sayısı ile beraber vergi miktarı da artacağından Maliye hazinesi, daha fazla kâr elde edebilirdi.¹⁵⁹ Böylece, bu konuyu görüşebilmek amacıyla ihalenin hayata geçirilmesi bir kez daha ertelendi.

Nafia Nezareti'nde kurulan komisyonun üyeliklerine Şehremaneti Meclisi üyesi Başmühendis Mehmet Kemal Bey, Tophane-i Âmire adına Başmimar Ohannes Efendi, Nafia Nezareti Fen Müşaviri Galland ile yardımcısı Miralay Şerafeddin Bey, Tünel

¹⁵⁵ *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 68, 25 Nisan 1895 (29 L 1312); sr. nr. 79, 30 Nisan 1895 (5 ZA 1312); sr. nr. 131, 27 Mayıs 1895 (2 Z 1312). Raporun İtalyanca olarak hazırlanması nedeniyle tercüme ettirilmesi uzun sürdü (*BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 68, 25 Nisan 1895/29 L 1312). Ayrıca, raporu incelemek üzere toplanması gereken heyet de bir türlü toplanamadı (*BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 456, 1 Mayıs 1895/6 ZA 1312).

¹⁵⁶ Y.A.HUS, 325/94, 24 Nisan 1895 (28 L 1312). Padişah, halkın daha fazla mağdur edilmemesini isteyerek inşaatın/tamiratın başlamasını istedi (*BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 447, 25 Nisan 1895/28 L 1312; 13 Mayıs 1895/17 ZA 1312, *Sabah*, nr. 2070, s. 1).

¹⁵⁷ 14 Mayıs 1895 (19 ZA 1312), *Sabah*, nr. 2072, s. 2; 23 Mayıs 1895 (28 ZA 1312), *Sabah*, nr. 2081, s. 2. İhaleye katılmak isteyenlerin on üç gün içinde müracaat etmeleri gerekiyordu. Ancak, *Moniteur Oriental*, yurtdışı katılımcıları için sürenin yetersiz olduğunu düşünüyordu (31 Mayıs 1895/7 Z 1312, *Sabah*, nr. 2089, s. 1).

¹⁵⁸ MV, 85/15, 30 Haziran 1895 (7 M 1313). 19 Haziran 1895 (26 Z 1312) tarihli *Sabah* gazetesinde metrekare birim fiyatı 330 kuruş olarak gösterilmesine rağmen (nr. 2108, s. 1); birkaç gün sonraki gazetelerde (21 Haziran 1895/28 Z 1312, *Sabah*, nr. 2110, s. 1; 24 Haziran 1895, *The Levant Herald*, nr. 20, s. 294) ve Meclis-i Vükelâ mazbatasında 340 kuruş olarak gösterilmektedir (MV, 85/15, 30 Haziran 1895/7 M 1313).

¹⁵⁹ MV, 85/15, 30 Haziran 1895 (7 M 1313).

Komiseri ve daha önce teknik ekipte yer alan Lackler, Seraskerlikten Miralay Abdurrahman Bey ve Ticaret Odası üyelerinden Boyacıyan Agop Efendi seçildi.¹⁶⁰

Çarşı'nın tamamen yıkılacak olan çatısının ve kemerlerinin yeniden inşa edilmesi durumundaki şeklini gösteren haritayı hazırlama görevi, Miralay Berthier'e verildi.¹⁶¹ Berthier, iki ayrı harita ve proje hazırladı. Bunlardan biri, çarşının üstünün ve kemerlerin tamamen demirden; diğeri ise, demirden yapılan çatı ve kemerlerin aralarının delikli tuğlayla doldurularak inşasını âmirdi. Her iki proje için ayrı ayrı maliyet hesapları yapıldı. İlkinin tahminî bedeli 77.000, ikincisinin ise 88.000 liraydı. Komisyon, projelerin avantaj ve dezavantajlarına dair bir rapor hazırladı. Tamamen demirden yapılması planlanan projeye göre, çatının daire biçiminde olan kısımlarının dışı galvanizli ve oluklu sac ile iç kısmı da adi sacla örtülecekti. Gayet sağlam olmasına rağmen bu sistemle inşa edilecek olursa yazın sıcakından, kışın soğuktan etkilenebilirdi. Sütunlar üzerine çifte potrel kirişler atılarak gergi demirleriyle bağlanıp delikli tuğla, harç ve çimentoyla doldurulan ve daire biçimli olan kısımları kurşunla kaplanabilen ikinci proje ise, sıcak ve soğuğa karşı yalıtımlı; ancak, daha masraflıydı. Konuyu görüşen hükümet, ikinci projeyi dayanıklılık açısından daha uygun buldu.¹⁶²

Raporun takdiminin ve söz konusu görüşlerin ortaya çıkmasının ardından inşaatın emaneten mi, yoksa ihale yoluyla mı yapılacağı hususu tekrar tartışılmaya başlandı.¹⁶³ Hükümet, ihale yoluyla inşa ettirilmesinin daha iyi olduğu kanaatindeydi. Fakat, gerek maliyetin yüksekliği ve iç piyasanın durumu sebebiyle bu paranın istikraz edilemeyeişi, gerekse inşaat süresince Çarşı'nın ticarete kapalı kalmasının esnafı ve hazineyi zarara uğratma ihtimali çatının yeniden inşası yerine yalnızca hasarlı

¹⁶⁰ Hükümet, komisyonun İstanbul'da bulunan yabancı, Şehremaneti ile Nafia Nezareti mühendislerinden; Bâbiseraskerî İnşaat dairesindeki uzmanlardan biri, Ticaret Odası üyelerinden biri ve Kapalıçarşı'da emlakî bulunanlardan birkaç kişiden teşkilini istedi (MV, 85/38, 25 Temmuz 1895/2 S 1313). Padişah, son guruptakilere gerek olmadığını ifade ederek komisyonun kurulmasına karar verdi (Y.PRK.BŞK, 42/58, 9 Ağustos 1895/17 S 1313). Karar üzerine Nazır Tevfik Paşa, komisyon üyelerini belirlemeleri için ilgili kurumlara yazılar gönderdi. Komisyonunda, ayrıca Tophane mühendislerinden biri ile Saray-ı hümâyûn demircibaşısının da komisyonda bulunması uygun görüldü ve nezaret gereğinin yapılmasını Tophane-i Âmire ve Hazine-i Hassa'dan istedi (T.HFN, 671/81, 12 Ağustos 1895/20 S 1313; 671/86, 12 Ağustos 1895/20 S 1313). Bâbiseraskerî'den bir kişinin tayin edilmesi için gönderilen yazı için bkz. T.HFN, 671/85, 12 Ağustos 1895 (20 S 1313). Şehremaneti'nden bir kişinin gönderilmesi hakkında bkz. T.HFN, 671/92, 12 Ağustos 1894 (20 S 1313). Komisyonunda ayrıca sekreterliğe Encümen-i Nafia Başkâtibi Tevfik Bey, tercümanlığa Tercüme kaleminden Bogos Efendi getirildi (18 Ağustos 1895/27 S 1313, *Sabah*, nr. 2168, s. 1; 20 Ağustos 1895/29 S 1313, *Sabah*, nr. 2170, s. 1). Komisyonunda daha sonra yabancı mühendislerden Tcholikow ile birkaç toplantıya katılan Ohannes Bey'in yerine miralay Berthier Bey komisyonunda tayin edildi (6 Eylül 1895/15 RA 1313, *Sabah*, nr. 2187, s. 1; 9 Eylül 1895, *The Levant Herald*, nr. 36, s. 424).

¹⁶¹ 6 Eylül 1895 (15 RA 1313), *Sabah*, nr. 2187, s. 1; 10 Eylül 1895 (19 RA 1313), *Sabah*, nr. 2191, s. 1; İ.TNF, CA 1313/4, 13 Eylül 1895 (23 RA 1313).

¹⁶² İ.TNF, CA 1313/4, 13 Eylül 1895 (23 RA 1313); 13 Ekim 1895 (23 R 1313); 13 Eylül 1895 (22 RA 1313), *Sabah*, nr. 2194, s. 1; 15 Eylül 1895 (24 RA 1313), *Sabah*, nr. 2196, s. 1; 16 Eylül 1895, *The Levant Herald*, nr. 37, s. 437; 20 Eylül 1895 (7 Eylül 1311), *Servet-i Fünûn*, nr. 236-ek, s. 16.

¹⁶³ 29 Ekim 1895 (10 CA 1313), *Sabah*, nr. 2240, s. 1; 1 Kasım 1895 (13 CA 1313), *Sabah*, nr. 2243, s. 1

kısımlarının tamir ettirilerek ticarete açılması seçeneğini öne çıkarıyordu.¹⁶⁴ Ticaret ve Nafia Nazırı Celaleddin Paşa'nın önerisiyle hükümetin gündemine alınan bu seçenek hayata geçirildiği takdirde, Kapalıçarşı eski şeklini muhafaza edeceği gibi, onarım maliyeti de kıyas kabul etmez derecede azalıyordu. Ayrıca, masraflı olması nedeniyle yeniden inşa edilmesine pek taraftar olmayan¹⁶⁵ ve sürecin daha fazla uzamasını istemeyen esnaf ve dükkân sahipleri de memnun edilmiş olurdu.¹⁶⁶ Celaleddin Paşa, bunun yanı sıra, hem tamirattan sorumlu olan Ticaret ve Nafia Nezareti'nin iş yükünü hafifletmek, hem de esnafın daha fazla zarara uğramasını önlemek amacıyla dükkân sahiplerinin tamirata teşvik edilmesini istedi. Hükümet, bu görüşler doğrultusunda Kapalıçarşı'nın yeniden inşası fikrinden tamamen vazgeçerek sadece hasarlı kısımların tamir edilmesini kararlaştırdı.¹⁶⁷

Hükümetin kararı doğrultusunda çalışmalara başlayan Ticaret ve Nafia Nazırı'nın denetiminde yeni bir komisyon kuruldu. Amacı, Kapalıçarşı'nın bir kez daha keşfini yaparak eski şekliyle tamirinin mümkün olup olmadığını ve olduğu takdirde onarımının tahminî maliyetini tespit etmektir. Komisyon, Turuk ve Meabir İdaresi Müdür Muavini Aslan Efendi, Tünel Komiseri Lakler, Ahmet Tevfik Bey ve Çerkezyan Efendi ile görevli birkaç kişiden oluşmaktaydı.¹⁶⁸ Ticaret ve Nafia Nazırı Celaleddin Paşa da, bu sırada tamiratın dükkân sahiplerince üstlenilmesi hakkında hükümete sunduğu öneri konusunda görüşlerini almak amacıyla dükkân sahipleri, tüccar ve esnafla görüştü. Görüşmeler neticesinde, tamiratın, yine nezaretin denetiminde olan ve uzmanlardan oluşan bir komisyon tarafından yürütülmesi görüşü ağırlık kazandı. Zira, emlak sahipleri ve esnaf, onarımın dükkân sahiplerine bırakıldığı takdirde uzayacağı gibi, bazı tartışmalara da yol açabileceği kanaatindeydi.¹⁶⁹ Öte yandan İstanbul'un önde gelen tüccarlarından Abud Efendi, Kapalıçarşı'nın yıktırılıp kurulacak bir Osmanlı Anonim Şirketi vasıtasıyla Avrupa çarşıları benzeri bir alış-veriş merkezinin inşasını önerdi. Ona göre, böyle bir çarşının inşa masrafları tahminen 500.000 Osmanlı lirasıydı

¹⁶⁴ MV, 86/18, 16 Aralık 1895 (28 C 1313).

¹⁶⁵ İ.TNF, ZA 1313/2, 12 Nisan 1896 (28 L 1313).

¹⁶⁶ Nitekim, daha Nisan 1895'te esnafın verdiği arzuhal, Kapalıçarşı'yla ilgili endişeleri dile getiriyordu. Çarşının tamir edilmeyişinin dükkânlarının yok olup gitmesine neden olduğu ve esnafın içinde bulunduğu sefaletin sona erdirilmesi gerekliliği anlatılıyordu (Y.A.HUS, 325/94, 24 Nisan 1895/28 L 1312). *Sabah* gazetesine göre, *The Levant Herald* da, çarşının inşaatına acilen başlanması gerektiğini yazıyordu (13 Mayıs 1895/17 ZA 1312, nr. 2070, s. 1). Arzuhalin ardından Bâbiâli, esnafın durumunu göz önüne alarak çarşının inşası meselesinin bir an önce sonuçlanmasını istemişti (*BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 447, 25 Nisan 1895/29 L 1312). Ancak, bu süreçte ne inşaatı ne de tamirata başlandı.

¹⁶⁷ MV, 86/18, 16 Aralık 1895 (28 C 1313); 24 Aralık 1895 (7 B 1313), *Sabah*, nr. 2296, s. 1; 27 Aralık 1895 (14 Kanunievvel 1311), *Servet-i Fünun*, nr. 250, s. 124; 31 Aralık 1895 (14 B 1313), *Sabah*, nr. 2303, s. 1.

¹⁶⁸ 5 Ocak 1896 (19 B 1312), *Sabah*, nr. 2308, s. 1; 8 Ocak 1896 (22 B 1312), *Sabah*, nr. 2311, s. 2; 17 Ocak 1896 (4 Kanunısani 1311), *Servet-i Fünun*, nr. 253-ek, s. 147.

¹⁶⁹ İ.TNF, ZA 1313/2, 8 Nisan 1896 (24 L1313).

ve bu para, dükkân sahipleri ile kiracılardan toplanabilirdi.¹⁷⁰ Celaledin Paşa, bu teklifi şehrin önde gelen tüccarları ve Kapalıçarşı'da dükkânı bulunanlarla müzakere ettiyse de, kabul görmedi.¹⁷¹

Komisyon bir aylık bir çalışmanın ardından hazırladığı raporu Mahmud Celaledin Paşa'ya sundu.¹⁷² Çarşının 31.000 metrelik kısmının tamirinin gerektiğinin belirtildiği raporda, hasar gören bazı sokak ve dükkân kemerleri ile kemerleri hasarsız olan kısımların çatısındaki kiremitlerinin yenilenmesi; çoğu sağlam olan sokak kemerleri ile su boruları, lağım ve kaldırımların onarılması; Kuyumcu Çarşısı'nda bulunan Kayserili ve Ağa Sokakları'nın depremde açılan çatıları demirden yapılarak Kalpakçılarbaşı'nın girişlerine iki kapının inşa edilmesi; ayrıca, depremde en fazla hasar gören Alipaşa ve Bodrum Hanları tarafının çarşının dışında bırakılarak Kapalıçarşı'nın sınırlarının daraltılması ön görülüyordu.

Görüldüğü gibi, rapor, çarşının tamiri ve kemerlerde tamamen yıkılmalarını gerektirecek nitelikte bir hasarın olmadığı kabulünden hareketle hazırlanmıştı. Bu tespit, Ticaret ve Nafia Nazırı'nın hükümete ilettiği keşifle ilgili mütalaalarında da yer almakta ve hatta Kapalıçarşı'nın tamirinin gündeme alınmış gerekçelerinden birini teşkil etmekteydi.¹⁷³ Bütün bunlardan hükümetle teknik heyetlerin meseleye yaklaşımının farklı olduğu anlaşılıyor. Teknik heyetler, konuya daha esaslı ve mühendislik bilgilerinin gereğine göre yaklaşmaktaydı. Çünkü, hükümetin amacı, Çarşının ticarete açılmamasının beraberinde getirdiği şikâyetleri bir an önce sona erdirmek, insanları teskîn edecek bir çözüm bulmak ve en önemlisi çarşığı az maliyetle onarmak olduğu için hükümetin konuya yaklaşımı daha yüzelseldir. Yukarıda ifade edildiği gibi, teknik komisyonların tespitlerine ve bu çerçevede yapılan ihale rakamlarına göre, Kapalıçarşı'nın mimarî usûllere uygun ve sağlam olarak inşa edilebilmesi için en az 70.000 liraya ihtiyaç vardı. Hatta kemerlerle kubbelerin demirden örtülüp delikli tuğla, çimento ve harçla doldurulup üzeri kurşunla kaplandığı takdirde maliyet 88.000 liraya

¹⁷⁰ 1 Şubat 1896 (19 Kanunısanı 1311), *Servet-i Fünûn*, nr. 255, s. 163. Kapalıçarşı'nın ikinci ihalesinin gündeme geldiği sıralarda benzer bir projenin gündeme geldiği *Sabah* gazetesinin 23 Mayıs 1895 tarihli nüshasından anlaşılmaktadır. Gazetenin haberine göre, büyük bir çarşı inşa edilmesini öngören ve iki katlı olarak inşa edilecek toplam 4.000 dükkândan ibaret olan proje hayata geçirildiği takdirde yaklaşık 500.000 Osmanlı lirasını bulacaktı. Söz konusu para ise, %6 faizli 100.000 adet çıkarılacak olan tahvil senediyle karşılanacaktı. Yapılan hesaplamalara göre, 4.000 dükkânın senelik kirası 120.000 lira olup bu paranın 40.000 lirası çarşının idare masraflarına, 55.000 lira Şehremaneti'ne teslim edildikten sonra 25.000 lirası istikraz için ödenecekti. Böylelikle kredi 20 yıl süreyle ödenmiş olacaktı (23 Mayıs 1895/28 ZA 1312, a.g.g, nr. 2081, s. 2). Abud Efendi'nin önerisiyle benzerlik taşıyan bu proje, gazetede haber olduğu dönemde pek dikkate alınmadı.

¹⁷¹ 25 Şubat 1896 (11 N 1313), *Sabah*, nr. 2359, s. 1; 31 Mart 1896 (16 L 1313), *Sabah*, nr. 2396, s. 1.

¹⁷² İ.TNF, ZA 1313/2, 31 Ocak 1896 (16 Ş 1313), *Sabah*, nr. 2334, s. 3; 4 Şubat 1896 (20 Ş 1313), *Sabah*, nr. 2338, s. 1.

¹⁷³ İ.TNF, ZA 1313/2.

kadar çıkıyordu.¹⁷⁴ Hükümetin, Kapalıçarşı'nın hasarlı kısımlarının tamirinin mümkün olup olmadığını tespit etmek üzere oluşturulmasını istediği son teknik komisyon ise, tam da hükümetin talepleriyle örtüşen bir maliyet çıkarmıştı.

Komisyon, Kapalıçarşı'nın yıkılması ve tamiri gereken kısımlarının tahminen 32.000 Osmanlı lirasına mal olabileceğini hesapladı. Bu miktar, ihale şartnamesine esas olan projenin maliyeti ile daha sonra Mimar Berthier tarafından hazırlanan iki projenin maliyetinin yarısından da azdı. Ancak, elde tamirata başlayabilecek kadar bir sermayenin olmayışı hükümetin bu noktada karşılaştığı en önemli sorundu.¹⁷⁵ Gerçi, tamir masrafları çarşıda tasarruf hakkı bulunanlar, yani dükkân sahipleri ve kiracılar tarafından karşılanacaktı; ama, bu paranın toplanması zaman alacaktı. Öte yandan Kapalıçarşı'da bulunan boş dükkânların tasarruf hakkı Evkaf Nezareti'ne ait olduğundan bu dükkânların hissesine düşen paranın toplanması zor görünüyordu. Neticede, tamirata bir an önce başlayabilmek için bir sermaye oluşturulması amacıyla ve Celaleddin Paşa'nın önerisiyle Evkâf hazinesinden 80.000, Maliye hazinesinden 120.000, Şehremaneti Sandığı'ndan 240.000¹⁷⁶ ve Hareket-i Arz İâne-i Musâbîn Komisyonu'nda toplanan ianelerin bakiyesi olan 60.000 kuruş ki, toplam 500.000 kuruşun, yani 5.000 liranın teşekkül edecek Kapalıçarşı Tamirat Komisyonu Sandığı'na verilmesi kararlaştırıldı. Görüldüğü gibi, bu para tahminî rakamın altıda biri nispetinde olup kalan miktar dükkân sahiplerinden ve kiracılardan peyderpey toplanacaktı.

Celaleddin Paşa'nın bir başka teklifi de, inşaat ve tamirat için alınması gereken ruhsat vergisi ile dükkân sahipleriyle esnafın ödemek zorunda olduğu bazı vergilerin tamirat süresince alınmamasıydı. Zaten, *Meskenler ve Dükkânlar* kısmında da açıklandığı gibi, benzer vergiler Kapalıçarşı dışındaki esnaftan ve evlerini tamir etmek zorunda olan depremzedelerden alınmamış; vergiler de bir yıllığına ertelenmişti. Mahmud Celaleddin Paşa, bunun depremde hasar görmeyen dükkânların sahipleri için

¹⁷⁴ Buna karşın, muhtemelen II. Abdülhamid tarafından görevlendirilen ve çarşıda gizlice keşifte bulunan kimliğini tam olarak tespit edemediğimiz, ancak Birinci Belediye Dairesi Müdürü ya da ileride çarşının inşaatında görev alan heyette görevli şahıs olabileceğini tahmin ettiğimiz Mehmet Cevdet adındaki bir şahıs, Kapalıçarşı'nın ihalelerde belirlenen maliyetin altında onarılabileceğini dile getiriyordu. Mehmet Cevdet Bey, Kapalıçarşı'nın tamirinin 15.000 liraya mal olacağını söylüyordu. Cevdet, bu paranın devletin hazinesinin ya da Şehremaneti'nin fedakârlık etmesine bile gerek kalmadan karşılanabileceğini ifade eder. Onun hesabına göre, çarşıda bulunan 4.000 dükkân ile 2.400 odaki toplam 6.400 ticarethaneden ayda 5.200 lira para toplanabilir ve altı ayda 30.000 lira gibi miktara ulaşabilirdi (Y.PRK.AZJ, 30/60, 18 Ocak 1895/21 B 1312). Ancak, ihalenin gündemde olduğu bir dönemde Mehmet Cevdet'in görüşlerinin dikkate veya ciddiye alınmadığı anlaşılıyor.

¹⁷⁵ Nitekim, haber basına da yansıdı (28 Şubat 1896/15 Şubat 1311, *Servet-i Fünûn*, nr. 259, s. 195). Bir ara 32.000 liranın istikraz suretiyle karşılanması düşünüldü (5 Mart 1896/20 N 1313, *Sabah*, nr. 2368, s.1).

¹⁷⁶ Böylece, Kapalıçarşı'nın tamir masraflarına Evkaf ve Maliye Nezaretleri ile Şehremaneti dâhil ediliyordu. Bunun nedeni, boş dükkânların Evkaf Nezareti'nin denetiminde; çarşının lağım ve kaldırılmalarının tamirinin Şehremaneti'ne ait olması ile çarşının ticarete açılmasından dolayı Maliye hazinesinin gümrüklerden elde edeceği kârı.

de geçerli olmasını istedi. Çünkü, hasarlı olmamasına rağmen yaklaşık iki seneden beri işyerlerini açamamış ve bu nedenle ticaretleri sekteye uğramıştı. Bunların Kapalıçarşı'nın tamir masraflarına dâhil edilmiş olmaları da, bu esnaf ve dükkân sahipleri için bir külfet olmuştu. Mahmud Celaleddin Paşa, öte yandan da bir an önce tamirata başlanarak öncelikle Kalpakçılarbaşı Caddesi'nin dükkânlarının açtırılmasını ve ardından az hasarlı diğer caddelerin ve sokakların tamir edilmesi gerektiğini belirtir. Böylece esnafın uğradığı zararın hafifletilebileceğini ifade eder.

II. Abdülhamid, 8 Nisan 1896'da Kapalıçarşı'nın tamiri konusunda verilen teklifi onayladı. İrade, aynı zamanda komisyon teşkilini de onaylıyordu.¹⁷⁷ Neticede, Ticaret ve Nafia Nazırı Mahmud Celaleddin Paşa başkanlığında “Çarşı-yı Kebir Tamirat Komisyonu” kuruldu. Komisyonda, teknik bir ekip dışında, çarşıdaki dükkân sahiplerinin önde gelenleri ve çarşı esnafı kethüdaları da yer alıyordu.¹⁷⁸ Ardından Kapalıçarşı'nın tamirine başlanabilmesi için 5.000 liralık bir fon oluşturuldu. Maliye Hazinesi, Şehremaneti ve Evkaf Hazinesi¹⁷⁹ ile depremzedeler için taşrada birikmiş yardım paraları peyderpey Çarşı-yı Kebir Tamirat Komisyonu sandığına teslim edildi.¹⁸⁰

Çarşı-yı Kebir Tamirat Komisyonu, öncelikle Kapalıçarşı'da bulunan dükkânların miktarı, sokaklar ve caddeler ile dükkân sahiplerinin isimlerini içeren bir defterin tanzimini çarşının bağlı olduğu belediye dairesi olan Birinci Belediye Dairesi'nden istedi.¹⁸¹ Komisyon, depremden az hasarla kurtulan Kalpakçılarbaşı Caddesi'nin Nuruosmaniye kapısı tarafından başlanılarak tamir edilmesini kararlaştırdı. Bu amaçla Kuyumcular Caddesi'nden Kalpakçılarbaşı'na çıkan sokakta bulunan ve depremden sonra yıkılan dükkânların önüne koydukları camekânlı dolaplarda alış-veriş yapmakta olan birkaç esnaf dükkânlarından çıkarıldı ve inşaat alanına girilmemesi için

¹⁷⁷ İradede, tamirat ve inşaatın dükkân sahipleri tarafından yapılmasının daha uygun olduğu; ancak komisyonun bunlara nezaret etmesi istenmektedir (İ.TNF, ZA 1313/2, 8 Nisan 1896/24 L 1313; 19 Nisan 1896/6 ZA 1313).

¹⁷⁸ 21 Nisan 1896 (8 ZA 1313), *Sabah*, nr. 2415, s. 1.

¹⁷⁹ BEO, 768/57561, 21 Nisan 1896 (8 ZA 1313); 23 Nisan 1896 (10 ZA 1313), *Sabah*, nr. 2417, s. 1; 29 Nisan 1896 (16 ZA 1313), *Sabah*, nr. 2424, s. 1.

¹⁸⁰ İâne-i Musâbin Komisyonu'nun bu dönemde fiilen lağvedilmiş olması nedeniyle, birikmiş ianeler vilayetlerdeki iane sandıklarında bulunuyordu. Ticaret ve Nafia Nazırı, Suriye Vilayeti'nin iâne bakiyesi olan 12.080 kuruşun Osmanlı Bankası'ndan alınarak komisyon sandığına teslim edilmesini istedi (T.NFİ, 1438/4, 20 Mayıs 1896/7 Z 1313; BEO, 782/58649). Benzer şekilde Limni Mutasarrıflığı'nın İdâre-i Mahsûsa acentesine teslim ettiği 877 kuruş da, böyle bir talep sonrasında komisyona gönderildi (T.NFİ, 1325/1, 30 Haziran 1896/18 Haziran 1312). Kütahya Sancağı'nda bulunan 867,5 kuruşun Postane'den alınılarak komisyon sandığına verilmesi hakkında bkz. T.NFİ, 1438/97, 23 Kasım 1897 (27 C 1315). Ayrıca bkz. BEO, 783/58660, 20 Mayıs 1896 (7 Z 1313); 809/60617, 11 Temmuz 1896 (30 M 1314); 812/60896, 20 Temmuz 1896 (9 S 1314).

¹⁸¹ 29 Nisan 1896 (16 ZA 1313), *Sabah*, nr. 2424, s. 1.

aralara tahtaperdeler çekildi.¹⁸² Ardından burada tehlike arzeden kısımlar yıktırıldı¹⁸³ ve burada inşaat devam ederken çarşının diğer kısımlarının yıkımına ve keşfine de başlandı. Önce Bat Pazarı tarafındaki kemerlerin 53 metrelik kısmı; daha sonra, sahiplerinin itirazlarına rağmen, yine aynı kısımda yer alan üç han yıkıldı.¹⁸⁴

Bu sırada, hükümet, Celaleddin Paşa'nın esnaf ve dükkân sahiplerinin ödemesi gereken vergilerin tamirat süresince alınmamasına ilişkin teklifini görüştü. Görüşmelerde, öncelikle öneride belirtilen hususlar, yani ruhsat resmi ile dükkânların birikmiş vergi borçlarının affı hususları ele alındı ve söz konusu vergilerin tecili kararlaştırıldı.¹⁸⁵ Daha sonra çarşı esnafının da deprem mağduru olması hasebiyle, karar genele teşmil edilerek ferağ ve intikal harçlarının çarşı açılana kadar alınmaması uygun görüldü.¹⁸⁶

Kalpakistanbaşı Caddesi'nin tamirinin Eylül ortalarına kadar bitirilmesi planlanıyordu;¹⁸⁷ ancak, daha sonra açılışın cülus-ı hümayûna denk getirilmesi uygun görülerek¹⁸⁸ tamirat hızlandırıldı. Temmuz ayının ortalarına kadar Kalpakistanbaşı Caddesi'yle ona bağlı Yağlıkçılar, Astarıcılar Caddelerinin kemerlerinin onarımı büyük ölçüde tamamlandı.¹⁸⁹ Ancak, Evliya Hanı üzerinde bulunan ve Yağlıkçılar Caddesi tarafından girişi olan Çakır Ağa Camii'nin hasar görmesi nedeniyle bu kısmın tamirine ara verildi ve açılış sonrasına bırakıldı.¹⁹⁰ Bu arada yağmur sularının duvarlara zarar vermesine engel olmak amacıyla caddenin her iki tarafına lağım sularının akabileceği bir kanalizasyon inşa edildi.¹⁹¹

¹⁸² Y.PRK.ŞH, 7/48, 26 Aralık 1895 (9 B 1313); 1 Mayıs 1896 (18 ZA 1313), *Sabah*, nr. 2425, s. 1; 1 Mayıs 1896 (18 Nisan 1312), *Servet-i Fünûn*, nr. 268, s. 61.

¹⁸³ 10 Mayıs 1896 (27 ZA 1313), *Sabah*, nr. 2434, s. 1; 8 Mayıs 1896 (25 Nisan 1312), *Servet-i Fünûn*, nr. 269, s. 68; 15 Mayıs 1896 (2 Mayıs 1312), *Servet-i Fünûn*, nr. 270, s. 74; 12 Haziran 1896 (30 Mayıs 1312), *Servet-i Fünûn*, nr. 274, s. 107; 29 Haziran 1896 (17 M 1314), *Sabah*, nr. 2484, s. 1.

¹⁸⁴ 10 Mayıs 1896 (27 ZA 1313), *Sabah*, nr. 2434, s. 1; 19 Haziran 1896 (6 Haziran 1312), *Servet-i Fünûn*, nr. 275, s. 114.

¹⁸⁵ 5 Haziran 1896 (23 Mayıs 1312), *Servet-i Fünûn*, nr. 273, s. 100.

¹⁸⁶ BEO, 827/61955, 18 Ağustos 1896 (8 RA 1314); 26 Ağustos 1896 (16 RA 1314), *Sabah*, nr. 2542, s. 2; 28 Ağustos 1896 (15 Ağustos 1312), *Servet-i Fünûn*, nr. 285, s. 197. Şûrâ-yı Devlet'e intikal eden bir meseleden Kapalıçarşı'da dükkânı olanların yalnızca birikmiş borçlarının ve ferağ ve intikal harçlarının affa uğradığı; emlak vergisinden muaf olmadıkları anlaşılıyor. Nitekim, Ser-sikkegen Abdülfettah Efendi'nin eşi, yetkililere müracaat ederek bu borcun affını istedi. Şûrâ, bu kararı uygun gördü (ŞD, 789/20, 8 Nisan 1897/6 ZA 1314). Fakat, bu konuda sadaretin ve padişahın ne karar verdiği hakkında malumat sahibi değiliz.

¹⁸⁷ 29 Mayıs 1896 (16 Mayıs 1312), *Servet-i Fünûn*, nr. 272, s. 92.

¹⁸⁸ Cülûs-ı hümayûnun yıldönümü törenleri rumî takvime göre yapılırdı. Bunun nedeni, her yıldönümünü aynı güne denk getirmek içindi. II. Abdülhamid'in tahta çıkış günü Rumî 19 Ağustos 1292/miladî 31 Ağustos 1876'ydı. Bu nedenle açılış, 31 Ağustos 1896 günü yapılacaktı.

¹⁸⁹ Y.A.RES, 80/65, 13 Temmuz 1896 (2 S 1314).

¹⁹⁰ T.NFİ, 1438/11, 13 Ağustos 1896 (4 RA 1314).

¹⁹¹ 29 Haziran 1896 (17 M 1314), *Sabah*, nr. 2484, s. 1. *Sabah* gazetesinin 12 Temmuz tarihli nüshasında belirtildiğine göre, Kapalıçarşı'da su isalesi için vibrasyon tekniği kullanılmıştı. Masrafları ashâb-ı emlakke paylaştırılan bu yöntem, çarşının tamamına tatbik edildi (12 Temmuz 1896/30 M 1314, a.g.g. s. 2).

Yukarıda ifade edildiği gibi, son keşif komisyonu Kalpakçılarbaşı Caddesi'nin iki tarafına giriş kapısı yapılmasını istemişti. Bu çerçevede bir yandan da caddenin doğu, yani Nuruosmaniye Camii tarafındaki girişine bir kapı inşa edilmeye başlandı. Muhtemelen açılışın cülûs-ı hümayûnun yıldönümü günü yapılacak olması ve tamiratı ölümsüzleştirebilmek amacıyla bu kapının abidevî bir şekilde inşası tasarlandı. Kapının üzerindeki levhaya Osmanlı arması ve padişahın tuğrası ile Serasker Mektupçusu Ahmed Muhtar Efendi'nin kaleme aldığı tarih manzumesi, yani inşa tarihinin düşürüldüğü bir beytin hakk edilmesi uygun görüldü.

Çarşu olmuşdu te'sir-i tezelzülde harab

Pek güzel yapırdı Han-ı Abdülhamid kamrân

Bendesî Muhtar bir tarih ile tebşîr eder

Çarşuyu eyledi tamir Sultân-ı azâm

1314

II. Abdülhamid, Ticaret ve Nafia Nezareti'nin ve tamirat komisyonunun önerisini kabul etti. Ancak, padişahın beyte itirazı vardı. Nitekim, bunun yerine arma ve tuğranın altındaki kitabeye *Ziyet efzâ-yı makam-ı muallâ-yı hilâfet-i İslâmiyye ve erike pirâ-yı saltanat-ı seniyye-i Osmâniyye es-sultan ibnü's-sultan el-gazi Abdülhamid Han-ı sâni hazretlerinin cümle-i meser-i umrân-küsteri hümayûnlarından olmak üzere işbu çarşu-yı kebir bin üç yüz on dört sene-yi hicriyyesi rebü'l-evvelinde müceddeden tamir olunmuştur* yazılmasını istedi.¹⁹² Kapının bu şekilde inşa edilecek olması nedeniyle, aşağıda izah edileceği gibi, kapıya bitişik olan kebabçı, sucu ve kunduracı dükkânların arsalarının istimlâk edilmesi kararlaştırıldı.¹⁹³ Diğer taraftan da aynı caddenin Beyazıt tarafında yer alan kapının inşasına başlandı. Komisyon, bu kapının üzerine de padişahın tuğrası ve altına “el-kâsibu habîbullah” [Allah, ticaret yapanı sever] hadis-i şerifinin yazılmasını uygun gördü. Yazı, hattat İsmail Hakkı Sami Efendi tarafından hakk edildi.¹⁹⁴ Açılışa yakın Çuhacı Hanı Sokağı ile Ayineciler ve Mahmutpaşa

¹⁹² Y.A.RES, 80/65, 12 Temmuz 1896 (1 S 1314); 13 Temmuz 1896 (2 S 1314); BEO, 820/61490, 4 Ağustos 1896 (24 S 1314).

¹⁹³ T.NFİ, 1438/9, 19 Temmuz 1896 (8 S 1314); BEO.NGG.d, nr. 686, sr. nr. 113, 28 Temmuz 1896 (17 S 1314); nr. 686, sr. nr. 131, (15 RA 1314). Ancak, dükkânların bu şekilde istimlâk edilmesi diğerlerine de örnek teşkil etti. Nitekim, Kalpakçılarbaşı Caddesi'nin diğer tarafına inşa edilen Beyazıt Kapısı tarafındaki dükkânların sahipleri de kendilerine istimlâk bedeli ödenmesini istedi (İ.ŞE, CA 1314/2, 29 Eylül 1896/21 R 1314).

¹⁹⁴ T.NFİ, 1438/10, 11 Ağustos 1896 (2 RA 1312); Çelik Gülersoy, *Kapalıçarşı'nın...*, s. 12. Ancak, Hadis-i Şerifin yazılı olduğu kitabe bugün Fesçiler Kapısı'nda yer almaktadır.

Caddeleri'nde bulunan molozlar kaldırılarak caddeler temizlendi.¹⁹⁵ Tamirat komisyonu, ödemesini yapan dükkân sahiplerinin de komisyona müracaat ederek ruhsatnamelerini almasını istedi.¹⁹⁶

Açılıştan önce Kapalıçarşı'nın harap hali, inşası ve yeni haliyle çekilmiş fotoğraflarının bulunduğu bir albüm hazırlaması için Darüşşafaka'da fotoğraf hocalığı yapan Hilmi Efendi görevlendirildi. Albümde ayrıca yeniden yapılan kapıların resimleri de bulunuyordu. Hilmi Efendi albümü açılıştan kısa bir süre sonra padişaha takdim etti.¹⁹⁷ Fotoğraf çekimleri tamiratın ilerleyen dönemlerinde de devam etti. Fakat, bu defa çekimleri yapan Fotoğrafçı Nadir adlı biriydi. Daha sonra da Kapalıçarşı'nın tamirat sırasında ve sonrasında çekilen resimlerinin bulunduğu iki ciltlik bir albüm hazırlandı.¹⁹⁸

Neo-klasik tarzda inşa edilen Nuruosmaniye Kapısı, sivri kemerliydi. Alınlığının üzerindeki levhada, padişahın arzu ettiği gibi Osmanlı arması ve II. Abdülhamid'in tuğrası; altında ise, yukarıdaki metnin yazıldığı kitabe yer aldı. II. Abdülhamid, muhtemelen cülûs münasebetiyle, Kapalıçarşı inşaatında görev alan memurları taltif etti.¹⁹⁹ Cülûs günü, Kalpakçılarbaşı Caddesi'yle ona bağlı bazı kısımlar açıldı.²⁰⁰ Onarımı daha önce tamamlanan Sipahi, Yağlıkçılar ve Astarçılar Caddeleri ise, muhtemelen Evliya Hanı bitişiğindeki hasarlı caminin insanlar için tehlike arz etmesi yüzünden Yağlıkçılar Caddesi'ndeki tamirata ara verilmiş olduğu için 23 Kasım 1896'da ticarete açılabilirdi.²⁰¹

Kapalıçarşı'nın ilk hasar tespitleri öncesinde II. Abdülhamid'e ulaşan jurnaller arasında dükkân sahiplerinin yer kazanmak amacıyla dükkân kemerlerinin inceltildiği

¹⁹⁵ T.NFİ, 1438/12, 13 Ağustos 1896 (4 RA 1314).

¹⁹⁶ Önce Kalpakçılarbaşı'nda bulunan 36 dükkân, sonra da Çarşıkapı'daki çeşmeye kadar bulunan dükkânlardan ödemesini yapmış olan mutasarrıfların cülûs-ı hümayûnun yıldönümü günü yapılacak açılıştan önce ruhsatnamelerini almaları için komisyona müracaat etmelerini istedi (6 Ağustos 1896/25 S 1314, *Sabah*, nr. 2522, s. 4; 21 Ağustos 1896/11 RA 1314), *Sabah*, nr. 2537, s. 2).

¹⁹⁷ Y.PRK.TNF, 4/59, 14 Ekim 1896 (7 CA 1314).

¹⁹⁸ Y.PRK.TNF, 6/25, 16 Kasım 1898 (2 B 1316); T.NFİ, 1339/17, 14 Eylül 1901 (30 CA 1319).

¹⁹⁹ Çarşıda hesap işlerinden sorumlu olan Ticaret ve Nafia Nezareti Muhasebe Kalemi kâtiplerinden Suphi Bey 5. rütbeden Mecidi nişanıyla; Enver Bey, Ambar Memuru İhsan Efendi ve ticarî işlerden sorumlu olarak da Tevfik Efendi 4. rütbeyle; Mübayaat Memuru Şakir Efendi ve teknik heyette yer alan Cevdet Bey 3. rütbeyle taltif edildi. Mimar Petraki Efendi de 2. dereceye terfi etti (31 Ağustos 1896/21 RA 1314, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 5402-301, s. 3).

²⁰⁰ Cülûs günü yayımlanan gazetelerde Kapalıçarşı açılışına dair bir bilgi yoktur. Ancak, *Tercümân-ı Hakikat*'in tevcihat sütununda Kapalıçarşı inşasında görev alan bazı kişilere nişan verildiği, bazılarının da terfi ettiği haberi yer almıştı (31 Ağustos 1896/21 RA 1314, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 5402-301, s. 3). Bu durum, cülûs günü açılması planlanan kısımların kararlaştırıldığı gibi açıldığını düşündürmektedir.

²⁰¹ T.NFİ, 1438/24, 23 Kasım 1896 (17 C 1314).

haberleri de vardı.²⁰² Bu iddia, tamirat sırasında tescil edildi. Nitekim, Tamirat Komisyonu gazetelerde yayımladığı ilanda, Kapalıçarşı'nın depremden çokça etkilenmesinin nedeni olarak dükkân sahipleri ve kiracıların yer kazanmak amacıyla çatılarda ve kemerlerde meydana getirdiği tahribatı gösterdi. Bu nedenle dükkân sahiplerinin ve kiracıların, izinsiz ve ruhsatsız tamiratta bulunmaları yasaklandı; tadilat veya onarım gerektiği takdirde yetkililere müracaat edilmesi istendi.²⁰³ Tebligatta, yetkili mercilerden hangi kurumun kastedildiği açık olmamakla birlikte, bu gibi işlerin komisyonun sorumluluğunda olduğu anlaşılıyor. Nitekim, Sahaflar Caddesi'nde bir dükkânın önünün açılmasına izin veren Nafia Nezareti'nin bu kararına itiraz eden Tamirat Komisyonu, bu gibi inşaat veya tamiratın komisyonun izni olmaksızın yapılamayacağını belirtti.²⁰⁴

Çarşının Kalpakçılarbaşı Caddesi'nin büyük bir kısmının açılışından sonra Kıraathane, Koltukçular, Kazazlar, Ressam Basmacılar, Orta Kazazlar, Cevahir Bedesteni, Sahaflar, Zenneciler, Takyeciler Sokakları ve Kîseciler Sokağı'nın yarısından müteşekkil kısmı 1897 yılının Ocak ayının ortalarına doğru tamamlanabildi.²⁰⁵ Takyeciler Sokağı'nın bir kısmı eski şeklini kaybetti ve dükkânların altındaki bodrumlar dolduruldu; büyük kemerler inşa edildi.²⁰⁶ Açılış günü, bu defa padişahın hicri doğum tarihi olan 15 Şaban 1314, yani 19 Ocak 1897 olarak belirlendi²⁰⁷ ve kararlaştırıldığı gibi ticarete açıldı.²⁰⁸ *Sabah*'a göre, çarşının üçte ikilik kısmı 19.000 lira harcanarak tamamlanmıştı.²⁰⁹

²⁰² II. Abdülhamid, Kapalıçarşı'da keşif çalışmalarını yürütecek komisyonun bu durumu göz önünde bulundurmasını istedi (İ.HUS, M 1312/182, 23 Temmuz 1894/19 M 1312).

²⁰³ Buna göre, dükkân sahipleri ve kiracıları camekân yerleştirmek üzere kemer ayaklarını, dükkân bölmelerini oymayacak veya ayak taşlarını sökmeyecek; dükkân döşemelerinin altında bodrum meydana getirmek amacıyla temellere zarar verecek bir inşaatla bulunmayacak; kiremitleri onarma bahanesiyle çatıya izinsiz duvarcı çıkararak sokak, cadde ve dükkân çatılarının kiremitlerini kırmayacak; dükkân kemerlerine aydınlık penceresi açmak, levha veya fener asmak amacıyla sokak dükkân kemerlerine halka veya çivi çakarak sıvaları ve nakışları bozmayacak; aynı nedenle kemer tuğlalarını ve duvar taşlarını yerinden oynatarak yağmur suyu borularını yerinden çıkaracak şekilde tamiratta bulunmayacaktır. Dükkân sahipleri yalnızca döşeme, camekân, raf, çerçeve gibi eşyaları yerleştirerek dükkân peykeleriyle camekânlar için belirlenen sınırları aşamayacaklar; dükkânları önünü temiz tutmaya özen gösterecekler; sokak pencerelerinin camlarının kırılması durumunda çarşı ağalarını çağıracaklar; yeni çatıda bir tamirat söz konusu olduğunda da yazılı olarak yetkililere müracaat edecekler kendileri müdahalede bulunmayacaklardı (T.NFİ, 1438/19, 10 Ekim 1896/3 CA 1314).

²⁰⁴ T.NFİ, 1440/57, 5 Nisan 1899 (24 ZA 1316). Hal böyle olunca, müracaatlar da komisyona yapıldı. Ayineciler'de 33 nolu dükkân mutasarrıfı ve Çukur Muhallebici olarak anılan dükkânın sahiplerinden İsmail Hakkı Efendi, dükkânında tadilat yapma talebini komisyona ilettili. Komisyon, söz konusu tadilatın fennen uygun olup olmadığını tetkikini istedi (T.NFİ, 1439/77, 4 Haziran 1898/14 M 1316).

²⁰⁵ T.NFİ, 1438/32, 18 Ocak 1897 (14 Ş 1314).

²⁰⁶ T.NFİ, 1328/48, 17 Nisan 1898 (25 ZA 1315).

²⁰⁷ 7 Ocak 1897 (3 Ş 1314), *Sabah*, nr. 2554, s. 1.

²⁰⁸ T.NFİ, 1438/32, 18 Ocak 1897 (14 Ş 1314); 28 Ocak 1897 (24 Ş 1314); 20 Ocak 1897 (16 Ş 1314), *Sabah*, nr. 2566, s. 2.

²⁰⁹ 25 Ocak 1897 (22 Ş 1314), *Sabah*, nr. 2572, s. 2.

Tamirat Komisyonu, çarşının sınırlarının daraltılması hakkında daha önce alınan karara uygun olarak Kapalıçarşı'nın Kazgancılar ile Mıkrasçılar arasında bulunan Çadırcılar, yani Bat Pazarı kısmının çatısının yeniden yaptırılmayarak üstü açık bir cadde haline getirme ve pazarı Hallaçlar İçi de denilen Yorgancılar kısmına nakletme kararı aldı.²¹⁰ Üçüncü kısmın tamamlanmasına az bir zaman kala Çadırcılar Caddesi tahliye edildi.²¹¹ Caddenin üstü açık bırakılarak Bat Pazarı'nı oluşturan dükkânların bir kısmı yıktırıldı; altlarındaki bodrumlar dolduruldu.²¹² Çadırcılar Caddesi'nde ortadan kaldırılan gediklerin sahiplerinin mağdur edilmemesi amacıyla buraların istimlâki; ayrıca, yeni yapılan dükkânların müzayede usûlüyle tasarruf hakkının satışı kararlaştırıldı.²¹³

Bu arada Bayezid İmareti'nin Kapalıçarşı'ya sınır olan dükkân duvarının depremde yıkılması nedeniyle dükkân mutasarrıflarından Seyyar Topçu Kolağası Mehmet Efendi, Evkaf Nezareti'nden duvarın inşasını istedi. Çünkü, vakıf binalarının inşasından nezaret sorumluydu. Nazır Galip Paşa da, Tamirat Komisyonu'ndan dükkân duvarının yapılmasını ve masraflarının çarşının inşası için oluşturulan ve Evkaf Nezareti tarafından gönderilen 80.000 kuruşla karşılanmasını talep etti.²¹⁴ Ancak, komisyon, Çadırcılar Caddesi'nin Kapalıçarşı'nın sınırları dışında bırakıldığını ve onarımının komisyona ait olmadığını belirterek 80.000 kuruşun da sadece çarşı içindeki icareteynli vakıflar ve boş dükkânlar ile bazı sokakların inşasına tahsis edildiğini; dolayısıyla imarete bitişik duvarın inşasının komisyonun sorumluluk alanında olmadığını ifade etti.²¹⁵

Komisyonun bu işlerle uğraştığı sırada Koltukçu esnafından birkaçı ile Bat Pazarı'nda daha önce esnafılık yapan hurdacı gibi eski eşya satıcıları Kalpakçılarbaşı Kapısı'na bitişik ve eski yerleri olan Bat Pazarı tarafına pazar kurdu. Esnafın bu oldubittisini kabul etmeyen komisyon, burada bu türden eşya satışının yasaklandığının bir kez daha kamuoyuna duyurulmasını,²¹⁶ ardından da esnafın girmesini engellemek amacıyla Zaptiye Nezareti'nden Kapalıçarşı'nın Bat Pazarı girişine polis yerleştirmesini istedi.²¹⁷ Nezaret tarafından Kalpakçılarbaşı Caddesi'ne polis memurlar için bir kulübe

²¹⁰ T.NFİ, 1438/19, 10 Ekim 1896 (3 CA 1314); 1438/21, 11 Ekim 1896 (4 CA 1314).

²¹¹ T.NFİ, 1438/27, 19 Aralık 1896 (14 B 1314).

²¹² 25 Ocak 1897 (22 Ş 1314), *Sabah*, nr. 2572, s. 2; T. NFİ, 1438/45, 20 Mart 1897 (16 L 1314).

²¹³ T. NFİ, 1438/45, 20 Mart 1897 (16 L 1314).

²¹⁴ T. NFİ, 1325/8, 12 Eylül 1896 (4 R 1314).

²¹⁵ T. NFİ, 1325/8, 17 Eylül 1896 (9 R 1314).

²¹⁶ T. NFİ, 1438/19, 10 Ekim 1896 (3 CA 1314); 1438/21, 11 Ekim 1896 (4 CA 1314).

²¹⁷ T. NFİ, 1438/22, 11 Ekim 1896 (4 CA 1314).

yaptırıldı.²¹⁸ Buna rağmen koltukçuların ve hurdacıların eski eşya satışları ve komisyona yasağa ilişkin uyarıları bir müddet daha devam etti.²¹⁹ Komisyona ait boş dükkânlarda kaçak olarak satış yapanlar da aynı şekilde uyarıldı.²²⁰ Yeni Kapalıçarşı'da yasak olan sadece Bat Pazarı tarafındaki eski eşya ticareti değildi. Çarşı içerisinde yük hayvanı ve arabayla dolaşılması da yasaklandı. Gerçi, bu yasak eskiden de vardı; ama, pek uygulanmıyordu. Komisyon, yasağa uymayıp çarşıya yük arabası ve hayvanla girenler hakkında cezaî işlem uygulanacağını kamuoyuna duyurdu.²²¹

Üstü açık bırakılacak olan kısımların inşasının sonraya bırakıldığı ve çarşı içindeki kısımlara öncelik verildiği anlaşılıyor. Nitekim, bir kısmı çarşı içinde olan Yorgancılar Caddesi'nin tamirine başlanırken, aynı caddenin Alipaşa Hanı Sokağı olarak adlandırılan, aslında caddenin devamı niteliğindeki kısmı çarşı dışında kalacağı dolayısıyla tamir edilmedi ve ödeme yapan dükkân sahiplerine paralarının iade edilmesi kararlaştırıldı.²²² Dükkânları iki katlı yapılacak olan²²³ Çadırcılar Caddesi'nin inşası da sonraya bırakıldı.²²⁴

Kapalıçarşı içinde kalan Yorgancılar Caddesi ile Fesçiler Caddesi ve ona bağlı sokaklardan müteşekkil dördüncü kısmın tamiratına 1897 Mart'ının sonunda başlandı.²²⁵ Açılışının, birinci kısımda olduğu gibi, cülûs-ı hümayûnun yıldönümü olan 31 Ağustos 1897 günü yapılması kararlaştırıldı.²²⁶ Bu arada Mektep Sokağı'nda yer alan ve esnaf çocuklarıyla çırakların eğitim gördüğü Sıbyan Mektebi'nin ve Bodrum Hanı bitişiğindeki mescidin komisyonca mı, yoksa Evkaf yahut Ticaret ve Nafia Nezaretleri'nce mi tamir edileceği üzerine başlayan tartışma çarşının dördüncü kısım tamirine ara verilmesine neden oldu. Çünkü, çarşının bu kısmındaki tamiratın devam edebilmesi için sıbyan mektebi ve mescidin enkazlarının kaldırılması ve daha da önemlisi tamirleri gerekiyordu. Ancak, dükkân sahipleri bu yapıların tamirini üstlenmek

²¹⁸ Kulübenin uzun süre burada kalması buradaki esnafın şikâyetine neden oldu. Nitekim, 136 nolu dükkânın kiracısı, zabıtaya müracaat edenlerin dükkân önünde kalabalık oluşturmasının satışlarını engellediğini söylüyor ve kulübenin başka bir yere naklini arz ediyordu (BEO, 1406/105427, 30 Mayıs 1897/19 M 1317; T.NFİ, 1332/16, 1 Haziran 1899/21 M 1317). Fakat, kulübe kaldırılmadı (DH.MKT, 2293/3, 3 Ocak 1900/1 N 1317). Şikâyetlerin artması üzerine mesele yeniden ele alındı ve güvenlik nedeniyle kulübenin kaldırılmasının mümkün olmadığı; ancak, dileyenlerin mahkemeye müracaat edebilecekleri cevabı verildi (DH.MKT, 2326/59, 1 Nisan 1900/30 ZA 1317).

²¹⁹ 25 Ocak 1897 (22 Ş 1314), *Sabah*, nr. 2572, s. 2; T.NFİ, 1438/47, 22 Mart 1897 (18 L 1314); 1438/49.

²²⁰ T.NFİ, 1439/53, 14 Mayıs 1898 (22 Z 1315); 1439/112, 20 Haziran 1898 (30 M 1316); 1439/125, 3 Temmuz 1898 (13 S 1316).

²²¹ T.NFİ, 1438/43, 1 Şubat 1897 (30 Ş 1314).

²²² T.NFİ, 1438/60, 8 Haziran 1897 (7 M 1315); 12 Haziran 1897 (11 M 1315); 21 Haziran 1897 (20 M 1315).

²²³ Dükkânlar iki katlı olacağından ashâb-ı emlakın ödeyeceği miktar da artıyordu. Dükkân sahiplerinin dükkân bedelinin %25'ini ödemesi kararlaştırıldı (T.NFİ, 1438/99, 25 Kasım 1897/29 C 1315).

²²⁴ Nitekim, Çadırcılar Caddesi'nin açılışı 1899-1900 yılını buldu (T.NFİ, 1440/72, 1 Eylül 1900/6 CA 1318).

²²⁵ T.NFİ, 1438/48, 20 Mart 1897 (16 L 1314); 1438/50, 3 Nisan 1897 (1 ZA 1314).

²²⁶ T.NFİ, 1438/86, 2 Ağustos 1897 (3 RA 1315).

niyetinde değildi. Bunun üzerine komisyon, Ticaret ve Nafia Nezareti'nden bu iki binanın tamirinin üstlenilmesini ve tamir için gereken 200 liranın ödenmesini istedi. Mesele, padişaha iletildi ve II. Abdülhamid, bu parayı bağışlayarak tamiratın cülûs günü başlamasını istedi.²²⁷

Depremden sonra Şehzâdebaşı Camii avlusuna inşa edilen ahşap barakalara yerleştirilmiş olan ve yaklaşık üç yıldır burada ticaret eden Yorgancı esnafı, Kapalıçarşı'ya taşındı. Padişahın ihsanıyla yapılan ahşap barakaların da Tamirat Komisyonu tarafından müzayede yoluyla satılarak Camili Han içindeki caminin inşa masraflarına harcanması kararlaştırıldı. Ardından cülûs günü çarşının dördüncü kısmı²²⁸ ile Lütfullah Efendi Sokağı'nın açılışı yapıldı.²²⁹

Tamirat Komisyonu, Kapalıçarşı'nın doğusunda yer alan Mahmutpaşa ile Kılıççılar Kapılarının yerlerinin değiştirilmesini ve batısındaki Fesçiler Caddesi'nin Bodrum Hanı tarafının çarşı dışında bırakılmasını kararlaştırdı.²³⁰ Ancak, bu karara rağmen, sebebini tespit edemediğimiz bir gerekçeyle, Bodrum Hanı'nın daha sonra çarşı içine alınmasının kararlaştırıldığı anlaşılıyor. Nitekim, Fesçiler Caddesi'nin sonunda bulunan bazı gedik mahalleri kaldırıldı ve bu kısma aynı adla anılan bir kapı inşa edildi.²³¹ Böylece Bodrum Hanı, eskiden olduğu gibi, Kapalıçarşı'nın içinde kaldı. Diğer yandan Mahmutpaşa ve Kılıççılar Kapılarının yerlerinin değiştirilmesi konusundaki kararı da uygulanamadı. Çünkü, bazı emlak sahipleri kapıların yerlerinin değiştirilmesinin ticaretlerine engel olacağını belirtmesi ve kapıların eski yerlerinde kalmasına karar verildiği takdirde masrafları üstleneceklerini ifade etmeleri üzerine bu karardan vazgeçti. Ancak, dükkân sahiplerinin ödemelerini yapmaması veya geciktirmesi²³² nedeniyle çalışmaların tamamlanması uzun sürdü.²³³

Kapalıçarşı inşaatının Kuyumcular ve Terlikçiler kısmındaki birkaç dükkândan oluşan beşinci kısmı 1 Mayıs 1898 tarihine denk gelen Kurban Bayramı'nda,²³⁴

²²⁷ Y.PRK.BŞK, 53/107, 20 Ağustos 1897 (25 RA 1315). Para, 7 Ekim 1897 tarihinde komisyon kasasına teslim edildi (T.NFİ, 1438/96, 10 CA 1315).

²²⁸ T.NFİ, 1438/95, 28 Eylül 1897 (1 CA 1315).

²²⁹ T.NFİ, 1440/105, 8 Ekim 1903 (16 B 1321).

²³⁰ 25 Ocak 1897 (22 Ş 1314), *Sabah*, nr. 2572, s. 2.

²³¹ T.NFİ, 1438/127, 4 Ocak 1898 (10 Ş 1315).

²³² Komisyon, önce dükkân sahiplerine ödemeler için dört ay süre tanıdı; fakat, esnaf, bu süre içinde yükümlülüklerini yerine getirmedi. Komisyon, bir aya kadar ödeme yapılmadığı takdirde kapıların yerlerinin değiştirileceğini duyurdu (T.NFİ, 1438/104, 6 Aralık 1897/11 B 1315; 1438/107, 8 Aralık 1897/13 B 1315). Emlak sahipleri ödemeleri yapamadı ve çarşının tamiri sırasında 27 Haziran 1898'de kapılar kaldırıldı (T.NFİ, 1439/128, 5 Temmuz 1898/15 S 1316).

²³³ T.NFİ, 1332/50, 5 Temmuz 1899 (25 S 1317); 1440/73, 15 Eylül 1900 (20 CA 1318); 22 Eylül 1900 (27 CA 1318).

²³⁴ T.NFİ, 1439/39, 28 Nisan 1898 (7 Z 1315).

Haffaflar [Kavaflar], Terlikçiler, Gâvseleciler, Makineciler ve Tacirler Sokakları II. Abdülhamid'in 31 Ağustos 1898 tarihindeki cülûs yıldönümü gününde²³⁵ ticarete açıldı. Komisyon, 1898 yılının sonuna kadar kuruluş amacına ve hazırlanan keşif raporuna uygun olarak Kapalıçarşı'nın tamirini tamamladı ve yukarıda açıklanan yerler dışında 1896-1897'de çarşı içindeki yeni Bat Pazarı Caddesi; 1897-1898'de Hacı Hasan Sokağı, Sahaflar Caddesi; 1898-1899'da Kayserilioğlu Sokağı'nı ticarete açtı.²³⁶ Çarşı dışında kalacağından onarım, daha sonraya bırakılan Çadırcılar Caddesi, yani Bat Pazarı, Camili Han içindeki mescit, Çadırcılar Caddesi'ndeki iki taraflı dükkânların tamamı, Camili Han, Alipaşa Hanı ile aynı adla anılan Alipaşa Hanı Sokağı ve Eskiçiler Sokağı'nın tamiri ve inşası tamamlanarak padişahın 24. cülûs yıldönümü olan 1899 yılında açılışları yapıldı. Bu defaki açılış öncekilerden biraz farklıydı; kurbanlar kesildi ve Camili Han Mescidi'nde mevlîd-i şerif okundu.²³⁷

1899 yılına kadar Çarşı tamiratının planlanan kısmından fazlası bitirildi. Nitekim, komisyon, tamiri kararlaştırılan 31.000 metrelik kısmın dışında kalan bazı yerleri de onardı. Bunun nedeni, buralarının onarılmadığı takdirde Kapalıçarşı'nın tamir edilmiş kısımlarına zarar verecek olması ve bazı yerlerde ashâb-ı emlâkin dükkânlarının tamir edilmesi amacıyla komisyona müracaat etmeleri idi. Bunun yanında komisyonun, Şehremaneti'nin talepleri doğrultusunda yaptığı bazı çalışmalar da vardı. Örneğin; ağır hasarlı olan Bodrum, Alipaşa, Camili, Astarıcı Hanları ile tamamen yıkılan Yüncü ve Kellekesen [Yolgeçen], Perdahçı ve diğer Yolgeçen Hanları'nın tehlikeleri komisyonca giderildi.²³⁸ Yaklaşık bir yıl içinde Camili Han içerisindeki cami, Camili Han, Alipaşa Hanı'nın tamiri tamamlandı ve açılışın yine bir cülûs yıldönümü olan 31 Ağustos 1899 günü yapılması kararlaştırıldı.²³⁹ Bununla beraber, Tamirat Komisyonu, daha önce tehlike arz etmediği gerekçesiyle tamirine gerek görülmeyen ve bu nedenle de ticarete kapatılmayan Kürkçüler Çarşısı²⁴⁰ ile Kebapçı Hanı'ndaki birkaç dükkânın onarımını üstlendi.²⁴¹

Yeni haliyle Kapalıçarşı'nın örtülü kısmı 36.800 m²'ydi. Dolayısıyla kapalı olarak tamiri kararlaştırılan 31.000 m²'lik kısımdan fazlası çarşı içine alınmış oldu.

²³⁵ T.NFİ, 1440/9, 30 Ağustos 1898 (12 R 1316); 1440/10; 1329/91; 31 Ağustos 1898 (13 R 1316), *Sabah*, nr. 3155, s. 3.

²³⁶ TNFİ, 1440/72, 1 Eylül 1900 (6 CA 1318); 1440/105, 8 Ekim 1903 (16 B 1321).

²³⁷ 31 Ağustos 1899 (24 R 1317), *Sabah*, nr. 3514, s. 4; 1 Eylül 1899 (25 R 1317), *Sabah*, nr. 3515, s. 1.

²³⁸ T.NFİ, 1439/92, 8 Haziran 1898 (18 M 1316).

²³⁹ T.NFİ, 1333/57, 25 Kasım 1899 (21 B 1317).

²⁴⁰ T.NFİ, 1439/98, 14 Haziran 1898 (24 M 1316), 1439/99; 1439/119, 27 Haziran 1898 (7 S 1316).

²⁴¹ T.NFİ, 1440/4, 13 Ağustos 1898 (25 RA 1316).

Tamir edilen bu kısma, daha sonra hem çarşı içinden, hem de dışından giriş kapısı olan Kürkçüler Çarşısı'nın onarımı ile Çarşı dışında kalan Çadircılar Caddesi'nin bir kısmı ve ona bağlı bazı sokakların bulunduğu 3.000 m²'lik bir alanın tamiri eklendiğinde, tamir edilen alanın toplamı 40.995 m²'yi buldu. Komisyon, bu kısmın tamirinin tamamlandığı Kasım 1898'e kadar ashâb-ı emlâkten onarım, aydınlık ve potrel masrafları, tamir masraflarına uygulanan gecikme faizi, tamir için alınan kredi faizi²⁴² ve kurumların gönderdiği para olmak üzere toplam 4.652.122 kuruş tahsil etti.²⁴³ Ayrıca, camekân, çerçeve, raf, kepenk gibi eşyanın bedelini de aldı.²⁴⁴ Ancak, bir süre sonra, muhtemelen dükkân sahiplerinden gelen talep üzerine bu gibi eşyaların komisyonca belirlenen şekil ve numuneye uygun olması şartıyla dükkân sahipleri tarafından yapılmasına izin verildi.²⁴⁵ Komisyon, Kapalıçarşı'nın tamamlanan kısımlarının onarım masrafı ve yıktırılan dükkânların istimlâk bedeli olarak toplam 4.563.375 kuruş harcadı.²⁴⁶ Bu tarihten sonra da yarım kalan Çadircılar Caddesi'nin dükkânlarını tamamladı. Ardından çarşı içinde kalan Bodrum Hanı, Camili Han, Yarım Taş Han gibi bazı hanlar ile Kürkçüler Çarşısı'nın onarımını da üstlendi.²⁴⁷ Bu nedenle yukarıda zikredilen tahsilât ve sarfiyatta artış oldu.

Görüldüğü gibi, Kapalıçarşı'nın tamir edilmesi planlanan kısımları yaklaşık üç buçuk yılda –Nisan 1896'dan Eylül 1899'a kadar- tamamlanabildi. Çarşı dışında bırakılan kısımların tamiri de bu süreye dâhildi. Çarşı-yı Kebir Tamirat Komisyonu, tamirin tamamlanmasının ardından sorumluluk alanı dışında kalan ve daha önce tamirini üstlendiği yerlerin dışındaki bazı yerleri de tamir etti. Bunun nedeni, buralarının onarılmamaları halinde Kapalıçarşı binasına zarar verebilecek nitelikte köhne ve harap olmalarıydı.

Onarılması gereken bu durumdaki hanların, dükkânların sayısının giderek artması ve dükkân sahiplerinin tamiratın üstlenilmesi konusundaki tazyiki komisyonun sınırlarını zorladı. Mesele, daha sonra Şûrâ-yı Devlet'e havale edildi. Şûrâ-yı Devlet,

²⁴² T.NFİ, 1438/51, 3 Mayıs 1897 (1 Z 1314); 1438/60, 28 Haziran 1897 (27 M 1315); 1438/145, 31 Ocak 1898 (8 N 1315); 1438/161, 12 Mart 1898 (18 L 1315); 1440/105, 8 Ekim 1903 (16 B 1321).

²⁴³ Bunun 36.800 m² çarşının üstü kapalı olan kısmı; 1.195 m² Şehremaneti'nin teklifi üzerine yapılan Kürkçüler Çarşısı; 2.100 m² keşf haricinde olan eski Bat Pazarı; 900 m² yeni Çadircılar Çarşısı ve ona bağlı olan sokaklar ile burada bulunan cami oluşturuyordu. Bu paranın 2.703.807 kuruş 37 santimi ashâb-ı emlâkten; 500.000 kuruşu hazineden; 94.218 kuruş 27 santimi iane bakiyesi olarak vilayetlerden; 534.000 kuruş istikrazdan; 20.000 kuruş okulun tamiri için padişah'tan; 800.097 kuruş 14 santim daha sonra çarşı tamirine eklenen Kürkçüler Çarşısı için ashâb-ı emlâkten tahsil edildi (Y.PRK.TNF, 6/25, 16 Kasım 1898/2 B 1316).

²⁴⁴ 1 Temmuz 1896 (19 M 1314), *Sabah*, nr. 2486, s. 1.

²⁴⁵ 11 Eylül 1896 (2 R 1314), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 5412–312, s. 4; T.NFİ, 1438/27, 19 Aralık 1896 (14 B 1314).

²⁴⁶ Y.PRK.TNF, 6/25, 16 Kasım 1898 (2 B 1316).

²⁴⁷ T.NFİ, 1335/27, 1 Ocak 1901 (10 N 1318).

Evkaf Nezareti'yle Şehremaneti'nden seçilecek kişilerden oluşacak yeni bir tamirat komisyonu kurulmasını önerdi. Yeni komisyonun görevi, Kapalıçarşı'nın sınırlarında bulunan ve tamire muhtaç hanların onarımı olacaktı. Karar, padişah tarafından onaylandı.²⁴⁸ Yeni komisyon, ilkiyle aynı adı taşıyordu²⁴⁹ ve belki de yapılan tek değişiklik de üyeleri idi. Bu şekliyle komisyon, onarım işini birkaç yıl daha, muhtemelen 1904 yılının Ocak sonuna kadar sürdürdü. Bu tarihten kısa bir süre sonra da çarşıyla ilgili işleri Ziraat Bankası İdaresi'ne devretti.²⁵⁰

Kapalıçarşı'nın Tamirâtı Sırasında Karşılaşılan Problemler

Kapalıçarşı'nın tamiri süresince karşılaşılan en büyük problemlerden biri, dükkân sahiplerinin komisyona ödemesi gereken parayı tahsil etmektir. Bilindiği gibi, Kapalıçarşı'nın tamirine başlanması için Tamirat Komisyonu'na, Evkaf, Maliye Nezaretleri'nden, Şehremaneti'nden ve İâne-i Musâbin Komisyonu'ndan yaklaşık 5.000 lira gönderilmişti. Bu para, başlangıç sermayesi olup onarım için gerekli olan asıl sermaye, esasen ashâb-ı emlâkten ve kiracılardan toplanacaktı. Dükkân sahiplerinin kuruluş cinsi üzerinden ödeyeceği bu para, dükkânların tahminî bedelinin %5'i olarak hesaplandı.

Dükkân sahipleri, tamirat bedelini peyderpey ödüyordu,²⁵¹ ancak, ödeme yapmayan çok sayıda mükellef vardı. Tamirat Komisyonu, ödemelerin zamanında yapılması gerektiği konusundaki ilk uyarısını Kalpakçılarbaşı Caddesi'nin tamiri sırasında yaptı. Öncelikle yeni açılacak kısımlarda bulunan dükkân sahiplerinin ödeme yapmasını istedi ve ödeme için bir hafta süre tanıdı.²⁵² Bu süreçte, dükkân sahiplerinin ödeyeceği paranın tespitinde bazı sorunlar yaşandığı anlaşılıyor. Zira, bazı dükkânların boş olması ve bazılarının da hissedârlarının olmaması nedeniyle dükkân sahiplerinin ödeyeceği miktar tam olarak tespit edilemiyor ve dolayısıyla bazıları ne kadar ödeme yapacağını bilemiyordu. Bu sebeple komisyon, sorunun çözümü için Evkaf Nezareti'ne müracaat etti.²⁵³ Bunun yanı sıra Emlâk-ı Hümâyûna ait olan dükkânların tamir masrafları için de bir ödeme yapılmamıştı. Komisyon, alacağını tahsil etmek için bir

²⁴⁸ İ.EV, ZA 1318/8, 9 Mart 1901 (18 ZA 1318).

²⁴⁹ T.NFİ, 1440/86, 15 Mayıs 1901 (26 M 1319).

²⁵⁰ Nitekim, komisyonun adını taşıyan son belge Eylül 1903 tarihidir (T.NFİ, 1440/104, 30 Eylül 1903/8 B 1321). Öte yandan bir başka kayıta komisyonun 14 Kasım 1900 tarihinden 28 Ocak 1904 tarihine kadarki, tahsilât ve sarfiyatından bahsedilmektedir (T.d, nr. 202, sayfa numarası belirtilmemiş, 30 M 1322/16 Nisan 1904 tarihli karar).

²⁵¹ T.NFİ, 1325/3, 17 Temmuz 1896 (6 S 1314); 16 Temmuz 1896 (4 S 1314), *Sabah*, nr. 2501, s. 4.

²⁵² 1 Temmuz 1896 (19 M 1314), *Sabah*, nr. 2486, s. 1.

²⁵³ Komisyon, bunun üzerine Evkaf Nezareti'nden boş olan dükkânların ve hissedârları olmayan dükkânların bulunduğu sokakların, numaralarının ve tahminî bedellerinin bildirilmesini istedi (T.NFİ, 1325/3, 17 Temmuz 1896/6 S 1314).

yandan da Hazine-i Hassa Nezareti'ne müracaat etti.²⁵⁴ Nezaret, 18.216 kuruş olan borcunu gecikmeli olarak ödedi.²⁵⁵

Tamirat komisyonu, dükkân sahiplerinin ödemelerini geciktirmesi üzerine süreyi biraz daha uzattı,²⁵⁶ ama, bu çağrı da pek etkili olmadı. Bunun üzerine, tamir masraflarıyla camekân, kepenk gibi eşya bedeli üzerine %8'lik faiz uygulanacağını ve ashâb-ı emlâke ait dükkânları iki-üç seneliğine kiraya vererek borçlarını ödemeyenlerin dükkânlarının teslim edilmeyeceğini duyurdu.²⁵⁷ Ardından tamir masraflarının 2/3'lik kısmı ödenmedikçe tamirata ara verileceğini ilan etti.²⁵⁸ Bu çağrıdan da olumlu sonuç alınamaması üzerine son çare olarak tamir masrafı ödenmeyen dükkânların kiraya verilmesini²⁵⁹ ve hatta, ticaret yapmasına izin verilmiş olan borçlu dükkân sahiplerinin işyerlerinden çıkarılıp eşyalarına el konulmasını kararlaştırdı;²⁶⁰ ancak, bu karar uygulanamadı. Komisyonun ödeme yapmayanlar hakkındaki kararlarına karşı dükkân sahiplerinden bazı talepler de gündeme geldi.²⁶¹ Ancak, komisyon kararlarının uygulanmaması yahut değiştirilmesi anlamına gelen taleplerin çoğunu reddetti.²⁶² Borçlarını dükkânlarını kiraya verdikten sonra ödemeyi teklif edenlerin taleplerini ise, borcun bir kısmının daha önce ödenmiş olması halinde kabul etti.²⁶³

²⁵⁴ T.NFİ, 1325/2, 15 Temmuz 1896 (4 S 1314). Talep üzerine Evkaf Nezareti, iki defter düzenleyerek Tamirat Komisyonu'na gönderdi. Komisyon, bu defterleri Maliye Nezareti'nden gelen kıymet defterleriyle birleştirdi (T.NFİ, 1438/13, 11 Ağustos 1896/30 Temmuz 1312).

²⁵⁵ T.NFİ, 1438/15, 16 Ağustos 1896 (7 RA 1314).

²⁵⁶ 22 Temmuz 1896 tarihine kadar, Kalpakçılarbaşı ashâb-ı emlâkından henüz ödeme yapmayanların ve tamirine yeni başlanmış olan Terzibaşı, Terzibaşı Aralık, Sandal Bedesteni, Cevahir Bedesteni, Orta Kazzazhane, Ressam Basmacılar ve Koltuk Sokakları ile Fesciler ve Sahaflar Caddeleri'ndeki ashâb-ı emlâkin borçlarını ödemesi istendi (16 Temmuz 1896/4 S 1314, *Sabah*, nr. 2501, s. 4).

²⁵⁷ 4 Ağustos 1896 (23 S 1314), *Sabah*, nr. 2520, s. 4; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 5386-274, s. 4; 6 Ağustos 1896 (25 S 1314), *Sabah*, nr. 2522, s. 4.

²⁵⁸ Bu arada öncelikle borcu ödenen dükkânların bulunduğu sokakların tamirine başlanacağını belirtmeyi de ihmal etmedi (T.NFİ, 1438/27, 19 Aralık 1896/14 B 1314).

²⁵⁹ Uygun fiyatla kiraya verilecek dükkânlara talip olanların da Sahaflar Caddesi'ndeki Antikacı Osman Bey'in mağazasına müracaat etmelerini istedi (T.NFİ, 1325/14, 26 Ocak 1897/22 Ş 1314; 1438/31, 27 Ocak 1897/23 Ş 1314; 1438/44, 3 Şubat 1897/1 N 1314; 1438/60, 17 Haziran 1897/16 M 1315).

²⁶⁰ T.NFİ, 1438/80, 26 Temmuz 1897 (25 S 1315); 1326/42.

²⁶¹ Örneğin; Kalpakçılarbaşı Caddesi'nde dükkânı ve gedik hissesi olan Pirlepelizâde Süleyman Şefik Efendi'nin kızları Fatma Bihîn ve Hatice Fehime Hanımlar, sahip oldukları gediğin 2/3 kısmını ferağ eylediklerini ve kendilerinin de bu borcu ödemeye güçlerinin olmadığını belirterek hisselerine düşen tamir masraflarını caddenin ticarete başlayıp dükkânlarını kiraya verdikten sonra ödemeyi teklif etti (T.NFİ, 1438/14, 17 Ağustos 1896/8 RA 1314). Kapalıçarşı'da Yağlıkçılar Caddesi'nde bulunan iki dükkânı için 3.362 kuruş borcu olan ve aynı zamanda komisyon azalığı yapan Yağlıkçı Hacı Mustafa Efendi, komisyondaki hizmetleri karşılığında borcunun affını talep etti (T.NFİ, 1438/60, 21 Haziran 1897/20 M 1315).

²⁶² Eski Bahriye Nazırlarından Ahmed Vesim Paşa, mutasarrıfı olduğu üç dükkânın borcunun yarısını ödemiş; ancak kalan miktarı ödeyemeyince borcunun altı ay tecilini istemişti. Komisyon, bu talebi de emsal teşkil edeceği için kabul etmedi ve borcun 12 Aralık'a kadar ödenmesini istedi (T.NFİ, 1438/25, 21 Kasım 1896/15 CA 1314). Yine dükkân sahiplerinden bir başkası, borcu olan 15 Osmanlı lirasının Emniyet Sandığı'nda alacağı olan paradan tahsil edilmesini talep etti (T.NFİ, 1438/60, 21 Haziran 1897/20 M 1315). Ancak, bu tür talepler de reddedildi (T.NFİ, 1439/18, 14 Nisan 1898/22 ZA 1315).

²⁶³ T.NFİ, 1439/18, 14 Nisan 1898 (22 ZA 1315; 1439/22; 1439/23; 1439/24).

Ödemelerin gecikmesi ve eldeki sermayenin çoğunun Kalpakçılarbaşı Caddesi'yle Nuruosmaniye ve Beyazıt kapılarının inşası için harcanması üzerine Tamirat Komisyonu, tamirata devam edebilmek için Tüccar Karagözoğlu Kırkor Efendi'den senelik %9 faiz ve bir kereye mahsus %2 komisyonla 6.000 lira kredi aldı.²⁶⁴ Kredinin geri ödemesi de altı yıldır. Borçlandırılan dükkân sahiplerinin ödeyeceği bu para, tamir masraflarına ilave edilen %3'lük faizle karşılandı. Böylece ödemesini zamanında yapmamış olan dükkân sahipleri 13 Nisan 1897 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere tamir masraflarını dükkân bedelinin %5'i yerine %8'i üzerinden ödedi.²⁶⁵ Ancak, dükkân sahiplerinin yine ödemelerini zamanında yapmaması kredi borcunun ödenmesinde sıkıntılara neden oldu. Komisyon, bu sorunu yeni yaptığı ve kiraya verdiği dükkânların kira bedelleriyle aştı.²⁶⁶

Görüldüğü gibi, Tamirat Komisyonu, tamir masraflarını düzenli olarak tahsil etmeyi başaramamıştı. Faiz uygulayacağı, dükkânları kiraya vereceği, eşyalara el koyacağı şeklindeki gibi yöntemlerden sonuç alamadı. Buna rağmen, ödemelerin zamanında yapılmasının en önemli nedeni olarak dükkân sahiplerinden bazılarının İstanbul dışında olması ile mutasarrıfların maddî yetersizlikleri gösterilebilir. Zira, bu hususta komisyona iletilen çok sayıda arzuhal vardı.²⁶⁷ Sorun, kolay çözümlenebilecek türden olmadığı için komisyon sadece süreyi uzatmakla yetindi;²⁶⁸ yukarıda izah edilen yöntemlerden bazılarını hayata geçirdi ve ödemelerin yapılması konusundaki çağrılarını her açılış öncesi tekrarlamak durumunda kaldı.²⁶⁹ Tamirat Komisyonu, maddî sıkıntılarını aşmak için, yukarıda açıklanan uygulamalar dışında başka yollara da

²⁶⁴ MV, 90/16, 22 Kasım 1896 (16 C 1314); T.NFİ, 1438/48, 20 Mart 1897 (16 L 1314).

²⁶⁵ T.NFİ, 1438/50, 3 Nisan 1897 (1 ZA 1314); 1438/60, 12 Haziran 1897 (11 M 1315). Komisyonun tuttuğu hesap pusulalarında açıkça görüleceği gibi, söz konusu %3'lük fark ayrı kaleme toplandı. Nitekim, 3 Mayıs 1897 tarihli hesap cetvelinde gösterilen ve ashâb-ı emlakten toplanan 4.468 kuruşun 1.340 kuruşu istikraza karşılık olarak ayrıldı (T.NFİ, 1438/51, 3 Mayıs 1897 (1 Z 1314). Diğer gelir cetvelleri için bkz. T.NFİ, 1438/60, 12 Mart 1897 (17 L 1314); 17 Nisan 1897 (15 ZA 1314); 22 Haziran 1897 (21 M 1315).

²⁶⁶ T.NFİ, 1440/104, 23 Eylül 1903 (1 B 1321).

²⁶⁷ Nitekim, Hüdavendigâr Vilayeti umûr-ı sıhhiyye eski müfettişi Abdurrauf Efendi, vazifesi gereği burada olmadığını için ödeyemediği borcu için ödemesi gereken faizin alınmamasını talep ediyordu (T.NFİ, 1438/82, 31 Temmuz 1897/1 RA 1315). Yine borcu bulunanlardan Feşçiler Caddesi'ndeki 74 ve 60 nolu dükkânın hissedarlarından Hatice Hanım, eşinin taşradaki görevi nedeniyle borcunu ödeyemediğini belirtiyordu (T.NFİ, 1438/113, 18 Aralık 1897/23 B 1315). Kasımpaşa'da Sakine Hanım mührüyle takdim edilen arizada ise, reşit olmayıp vesayete muhtaç olan dükkân sahiplerinin komisyonun yayımladığı ilanlardan haberdar olmadıkları belirtiliyordu (T.NFİ, 1438/134, 15 Mart 1898/21 Ş 1315). Diğer yandan Hariciye Evrak Müdürü merhum Mehmed Reşid Bey'in eşi Fatma Hanım da muhtaç olması hasebiyle borçlarının %5 kuruş 30 santim üzerinden hesaplanmasını istiyordu (T.NFİ, 1438/136, 15 Mart 1898/21 Ş 1315). Benzer arızalar hakkında bkz. T.NFİ, 1439/88, 6 Haziran 1898 (16 M 1316).

²⁶⁸ Komisyon, 26 Temmuz 1897 tarihli tebligatında ödemesini yapmayan ashâb-ı emlak 2 Ağustos'a kadar süre tanıdığını ve yine de ödeme yapılmayacak olursa dükkânlarının kapatılıp içindeki eşyaya el konulacağını duyurdu (T.NFİ, 1438/80, 28 Temmuz 1897/27 S 1315; 1326/42, 29 Temmuz 1897/28 S 1315).

²⁶⁹ 18 Eylül 1896 (8 RA 1314), *Sabah*, nr. 2534, s. 2. Komisyon, 25 Kasım 1897 tarihli tebligatında, borçların iki senelik faizle hesaplanacağını duyurdu (T.NFİ, 1438/100, 25 Kasım 1897/29 C 1315). Sürenin uzatılmasına ilişkin bkz. T.NFİ, 1438/122, 29 Aralık 1897 (4 Ş 1315); 1327/60, 31 Aralık 1897 (6 Ş 1315); 1438/160, 2 Mart 1898 (8 L 1315); 1438/161, 12 Mart 1898 (18 L 1315).

başvurdu. Nitekim, çarşı enkazının²⁷⁰ ve çatıdan çıkarılan kurşunların satılmasından da gelir elde etmeye çalıştı.²⁷¹

Çarşının tamiri sırasında yaşanan önemli sorunlardan bir diğeri de, istimlâk meselesiydi. Mesele, Nuruosmaniye Kapısı inşa edilirken, kapıya bitişik olan iki dükkânın çarşıya girişi engellemesi nedeniyle ortaya çıktı. Tamirat Komisyonu, bu dükkânların istimlâk edilmesini ve bunun için bir istimlâk komisyonu kurulmasını istedi.²⁷² İlk olarak vergi kayıtları doğrultusunda bu dükkânlar için bir istimlâk bedeli belirlendi. 80.000 kuruş olarak tespit edilen ve Tamirat Komisyonu'na ödenecek olan bu paranın bir kısmı şerefiye²⁷³ bedelinden karşılanacaktı.²⁷⁴ Ancak, istimlâk komisyonunun bir türlü kurulamamış ve bu nedenle dükkân sahiplerine herhangi bir ödeme yapılmamış olması bazı şikâyetlere neden oldu.²⁷⁵ Tamirat Komisyonu, birkaç ay sonra istimlâk komisyonu talebini tekrarladı. Nihayet, dükkânların keşfi ve gerekli muamelelerinin yapılması amacıyla Şehremaneti Meclisi üyelerinden Sermühendis Mehmed Kemal Efendi'nin başkanlığında bir istimlâk komisyonu kuruldu.²⁷⁶

Komisyon, arsa uzunluğu ve ederine göre bu dükkânların istimlâk bedelini belirledi. Ayrıca, vergi kıymetlerini de istimlâk için belirlenmiş olan toplam rakamdan düşürdü.²⁷⁷ Bu para, Tamirat Komisyonu tarafından ödenecekti; ancak, komisyon

²⁷⁰ Örneğin; Kellekesen ve Yorgancı Hanları'nın tamamen yıkılması suretiyle meydana gelen enkaz tamirat komisyonu tarafından alikonularak enkazın parça parça veya toptan satılmasına karar verilmişti (T.NFİ, 1439/136, 19 Temmuz 1898/29 S 1316; 1439/137).

²⁷¹ T.NFİ, 1438/26, 17 Kasım 1896 (11 B 1314).

²⁷² T.NFİ, 1438/9, 20 Temmuz 1896 (8 S 1314); *BEO.NGG.d*, nr. 686, sr. nr. 113, 28 Temmuz 1896 (17 S 1314); nr. 686, sr. nr. 131, (15 RA 1314).

²⁷³ Bir yerin imarıyla civarda bulunan mülklerin artan kıymeti göz önünde tutularak bunların sahiplerinden belediyece alınan vergi (F. Devellioğlu, *a.g.s.*, s. 1186).

²⁷⁴ Söz konusu arsa üzerinde bulunan kunduracı ve sucu olarak kullanılan iki katlı dükkânın her katı için 20.000, yanındaki kebabçı dükkânı için de 40.000 kuruş olarak belirlendi. Çarşı-yı Kebir Tamirat Komisyonu tarafından ödenecek bu paranın bir kısmı, dükkânların istimlâkiyle değeri artacak olan lokantacı dükkânından alınacak şerefiye bedeliyle karşılanacaktı. Şerefiye bedeli, 25.000 kuruş olarak tespit edilmişti (T.NFİ, 1438/16, 29 Ağustos 1896/20 RA 1314; ŞD, 786/16). Ticaret ve Nafia Nezareti tespit edilen miktarı çok buldu ve tespit edilen miktarın yarısının istimlâk bedeli olarak ödenmesini istedi ve Şûrâ-yı Devlet'e müracaat ederek istimlâk komisyonu kurulma talebini yineledi. Dükkânların bu şekilde istimlâk edilmesi benzer durumda olan ve olmayan arsa sahiplerinin Tamirat Komisyonu'na müracaatlarını arttırdı ve istimlâk bedeli taleplerine emsal teşkil etti. Nitekim, istimlâk bedelinin tespitinin ardından bu defa Kalpakçılarbaşı Caddesi'nin Bayezid Camii tarafındaki kapısı inşa edilirken muhtemelen daha önceki kayıtlarda yer almayan iki dükkân yıktırılınca, dükkân sahibi olarak ortaya çıkan Süvari Binbaşılardan Cemil Bey ve tüccar Raşko istimlâk bedeli talep etti (T.NFİ, 1438/10, 11 Ağustos 1896 (2 RA 1312); ŞD, 786/16, 29 Ağustos 1896 (20 RA 1314); İ.ŞE, CA 1314/2, 29 Eylül 1896 (21 R 1314)).

²⁷⁵ T.NFİ, 1325/9, 19 Ekim 1896 (12 CA 1314).

²⁷⁶ Komisyonunda, ayrıca, meclis üyelerinden Mehmed Kamil ve Hüsameddin Efendiler ile Mehmed Bey vardı (13 Ocak 1897/8 Ş 1314, *Sabah*, nr. 2559, s. 1; 15 Ocak 1897/10 Ş 1314, *Sabah*, nr. 2561, s. 1).

²⁷⁷ Dükkânlardan biri 27.500, diğeri de 24.750 kuruşa istimlâk edilecekti. Şerefiye bedeli ise, 15.575 kuruştı. Böylelikle Tamirat Komisyonu, iki dükkân için toplam 36.675 kuruş ödeyecekti. İlk belirlenen istimlâk bedelinin düşürülmesi dükkân sahiplerinin itirazına neden olduysa da, komisyon geri adım atmadı (ŞD, 791/23, 3 Nisan 1897/1 ZA 1314; 17 Temmuz 1897/16 S 1315).

istimlâk için gereken parayı bulamadı. Maddî sıkıntıları bir türlü aşamayınca da söz konusu dükkânların istimlâkından vazgeçti.²⁷⁸

Bu arada Kapalıçarşı'daki bazı sokakların genişletilmesi sırasında ortadan kaldırılan gedik mahallerinin sahipleri de Tamirat Komisyonu'na müracaat etti ve kendilerine, yeni yapılan kısımlardan uygun bir yer gösterilmesini yahut istimlâk bedellerinin ödenmesini istedi. Zira, bazı dükkânlar yıkılırken, bazı kısımlarda da artan kemer sayısı ile birlikte yeni dükkânlar ortaya çıkmıştı. Komisyon talepleri değerlendirdi ve ilk talebin kabul edilmesi durumunda bundan zarar edileceğini belirterek yıkılan gediklerin bedellerinin ödenmesini kararlaştırdı.²⁷⁹ Masrafsız ve herhangi bir ödeme yapılmadan halledilebilecek iken komisyonun böyle bir tercih yapmasında, yeni dükkânların yüksek fiyatla satılabilecek olması etkili olmuş olabilir. Benzer bir karar, Bat Pazarı tarafında bulunan bir dükkânın komisyon tarafından yıktırılması üzerine alındı.²⁸⁰

Komisyon, yeni yapılan dükkânların tasarruf haklarını özellikle paraya ihtiyaç duyduğu dönemlerde peyderpey satışa çıkarttı. Satıştan elde edilecek parayla, bazı gedik mahallerinin istimlâk bedeli ile keşif haricindeki inşaat masraflarının karşılanmasını amaçladı. Müzayede usûlüyle satışa çıkarılan gediklerin ve dükkânların tasarruf hakkı “icâreteyn” ve “ferağ”, yani icâre-i muaccele ve icâre-i müeccele bedeli alınarak tasarruf hakkı icâreteynli olarak kullanılan ve veraset yoluyla intikal edebilen vakıf türü olarak satıldı.²⁸¹ İlerleyen günlerde yeni dükkânların tasarruf haklarının satışı devam etti.²⁸² Tamirat Komisyonu, istimlâk edilecek dükkânların bir kısmının bedelini, bu satışlardan karşıladı.²⁸³ Tasarruf hakkı satılan bu yeni dükkânlardan elde edilen gelirlerin bir kısmı da, Kapalıçarşı'nın tamiri gereken kısımlarının belirtildiği keşfinin dışında ve komisyonun asli görevi olmayan kesimlerin inşasına ayrıldı.²⁸⁴

²⁷⁸ Komisyon, bu paranın 20.000 kuruşunu önce Şehremaneti'nden alacağı olan paradan ödemek istedi (T.NFİ, 1438/91, 7 Ağustos 1897/6 RA 1315). Ancak, Şehremaneti'nden parasını tahsil edemeyince iane bakiyesi olarak gönderilecek paradan ödemek istedi (T.NFİ, 1438/131, 14 Temmuz 1897/13 S 1315; *BEO.NGG.d.*, nr. 686, sr. nr. 179, 2 Mart 1898/8 L 1315); ama, bu para da Balıkesir depremedelerine gönderilince (İ.ŞE, RA 1316/3, 2 Ağustos 1898/14 RA 1316) istimlâkten vazgeçti. Ayrıca, istimlâki kararlaştırılmış olan arsaların bazı sokak satıcı tarafından kullanılması ve istimlâkten beklenen faydanın sağlanamayacak olması da bu işten vazgeçilmesinin nedenleri arasındaydı (T.NFİ, 1439/31, 21 Nisan 1898/29 ZA 1315; 1439/46, 10 Mayıs 1898/18 Z 1315).

²⁷⁹ T.NFİ, 1438/40, 29 Ocak 1897 (25 Ş 1314).

²⁸⁰ T.NFİ, 1440/64, 21 Nisan 1900 (20 Z 1317).

²⁸¹ Bu dükkânların çoğu Bat Pazarı, Sahafılar Caddesi, Çadırcılar Caddesi, Feşçiler Caddesi, Hacı Hasan Sokağı ve Kayserilioğlu Sokağı'ndaydı (T.NFİ, 1333/111, 29 Mart 1900/27 ZA 1317; T.NFİ, 1440/72, 1 Eylül 1900/6 CA 1318).

²⁸² T.NFİ, 1335/27, 1 Ocak 1901 (10 N 1318); 1440/76, 15 Ocak 1901 (24 N 1318); 1440/82, 6 Nisan 1901 (16 Z 1318); 1440/91, 9 Eylül 1901 (25 CA 1319).

²⁸³ T.NFİ, 1438/40, 29 Ocak 1897 (25 Ş 1314).

²⁸⁴ T.NFİ, 1438/45, 22 Mart 1897 (18 L 1314).

Netice olarak; 1894 Depremi'nin ardından yürütülen tamiratla Kapalıçarşı'nın sınırları daraltıldı ve çarşıdaki dükkân sayısı azaltıldı. Çarşının ihalesinin gündemde olduğu dönemde padişaha arz edilen bir jurnale göre, Kapalıçarşı'da yaklaşık 4.000 dükkân ve hanlarda da 2.400 oda vardı.²⁸⁵ Ne yazık ki, tamirat sonunda Kapalıçarşı'da kaç dükkânın olduğunu tespit etmek mümkün olamamıştır; ancak, 1939 yılına ait bir tespite göre, 1930'lu yıllarda Kapalıçarşı'daki dükkân sayısı 2.447 idi.²⁸⁶ Dolayısıyla, depremden sonra başlayan tamirat sürecinde çarşı içindeki dükkân sayısının yaklaşık üçte biri nispetinde azaldığı söylenebilir. Ayrıca, bu büyük restorasyon sonrasında, daha önce çarşı içinde olan Bat Pazarı'nın önemli bir kısmı ve Alipaşa Hanı çarşı dışında kaldı; Çadırcılar Caddesi'nin üstü açık bırakılarak caddenin iki yanına iki kat dükkân inşa edildi. Bu caddenin çarşıya sınırı olan kısmına yeni kapılar yaptırıldı ki, bunlar Beyazıt Kapısı, Hacı Hüsnü Kapısı, Feşçiler Kapısı, Yorgancılar Kapısı ve Lütfullah Efendi Kapıları'ydı. Çelik Gülersoy, daha önce burada Dua Pazarı, Bat Pazarı, Yorgancılar ve Koltukçular adıyla anılan dört iç kapıdan bahsetmekte ve Çadırcılar Caddesi'nin çarşı dışında bırakılmasıyla bu kapıların birer dış kapıya dönüştüğünü ifade etmektedir.²⁸⁷ Gülersoy'un bahsettiği kapılardan Bat Pazarı Kapısı Feşçiler Kapısı ve Dua Pazarı Kapısı da Hacı Hüsnü Kapısı olmalıdır. Yorgancılar Kapısı ise, halen aynı adla anılıyor. Ancak, Koltukçular Kapısı'nın bugün hangi adla anıldığını yahut bugüne ulaşım ulaşmadığını tespit etmek mümkün olmamıştır. Çarşı-yı Kebir Tamirat Komisyonu, tespit edebildiğimiz ve kaynaklara yansıdığı kadarıyla, on han, bir mescit, bir cami, bir sıbyan mektebi, yirmi beşten fazla sokak, üç ana cadde ve yedi kapı tamir ve inşa ettirmişti.

Kapalıçarşı'nın içindeki yeniliklere gelince, burada da önemli değişiklikler oldu. Deprem öncesinde çarşıdaki dükkân sistemi oldukça farklıydı. Ahşap olan dükkânlar, duvar önlerinde olan küçük mekânlardı ve kepenk olarak kullanılan kapı sundurmaları vardı. Dolap adıyla anılan bu dükkânlarda esnaf, peyke adı verilen yüksek bir yerde oturur, eşyalarını da peykelerin altındaki sandıklara koyardı. Dükkânlar iki yana değil de, aşağı inen veya yukarı çıkan iki kepenkle kapatılırdı ve dükkânların önlerinde camekân, vitrin ve duvar yoktu. Depremden sonraki restorasyonda ise, peyke ve dolap usûlü dükkân uygulaması kaldırıldı. Yukarıda da ifade edildiği gibi, camekân usûlü,

²⁸⁵ Y.PRK.AZJ, 30/60, 18 Ocak 1895 (21 B 1312). Bu bilgi, Semavi Eyice'nin bir belgeye dayalı olarak verdiğini ifade ettiği, çarşıda 1894 Depremi'nden birkaç yıl önce 4.399 dükkân ve 2.195 oda olduğuna ilişkin bilgiye yakındır (Semavi Eyice, "Büyük Çarşı", *DİA*, İstanbul 1992, VI, s. 509).

²⁸⁶ Yaşar Baş, *İstanbul Kapalıçarşısı (XV. Yüzyılın İkinci Yarısı-XVII. Yüzyıl)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2008, s. 53.

²⁸⁷ Ç. Gülersoy, *a.g.e.*, s. 12.

yani bugünkü dükkân anlayışı getirildi, sıra dükkân görüntüsü oluştu. Üstelik tüm dükkânlar aynı olsun diye de bunlara belli bir ölçü kondu. Yeni sistemde dükkânlar kemerlerin dibinde yer alıyordu. Kapalıçarşı içinde kalan hanların mimarî yapısında da bazı değişiklikler oldu. Nitekim, restorasyonda klasik orta avlulu hanların yerini kenarlarına yahut ortalarına beton ilavelerin konduğu hanlar aldı. Depremden fazla etkilenmeyen bedestenler ise, eski mimarîlerini korudu. İç tezyinata da tonozlara ve duvarlara kalemişi süslemeler yapıldı.²⁸⁸

Kapalıçarşı'nın tamiri için böyle kapsamlı bir çalışma yapılmasında ve esasen tamiri dükkân sahiplerine ait olan onarımın devlet aracılığıyla yürütülmesinde, şüphesiz Çarşı'nın asâr-ı atikadan olması kadar devletin en büyük ticaret merkezi olması da etkili oldu.

VI.VI. AYASOFYA CAMİİ

Ayasofya da, 1894 Depremi'nden etkilenen tarihî eserlerden biriydi. İlk gün Yıldız Sarayı'na ulaşan haberlerde, ağır hasar olmamakla birlikte sıvaların döküldüğü yönünde bazı bilgiler yer alıyordu.²⁸⁹ İlk detaylı keşif çalışmasını yapan Şehremaneti'nde kurulan keşif komisyonu, caminin yay kemerlerinde ve mihrap kısmında yer yer sıva çatlakları ile türbe tarafında kule tabir edilen kısmının çok az yerinden oynadığını ve caminin 14.735 kuruşa onarılabileceğini tahmin ediyordu. Bu keşifte komisyon üyelerinden D'Aronco bulunmadı. Daha önce de ifade edildiği gibi, depremden sonra II. Abdülhamid'in selâtin camilerinin ve büyük camilerin mimarî tarzlarına uygun bir şekilde onarımı için görevlendirdiği D'Aronco, Evkaf Nezareti'ne sunduğu raporda altında imzası olmasına rağmen bu keşfe katılmadığını ve hatta, bu keşfin gerçeği yansıtmadığını iddia ediyordu.

D'Aronco, Ayasofya'nın tarihî önemine işaret ederek binanın en iyi şekilde onarılmasını gerektiğini söylüyordu. Deprem, ona göre, Ayasofya'da hafif bir hasara neden oldu; fakat, daha önce harap olan kısımları açığa çıkararak hasarını arttırdı. Bu nedenle, D'Aronco, Ayasofya'nın pek sağlam olmadığı kanaatini taşıyordu. Büyük kubbeyi taşıyan duvarların oturmasından ve ön taraftaki desteklerin baskısından kaynaklanan hasarlar oluşmuş ve caminin girişinde bulunan yarım kubbe yerinden oynayarak çatlamıştı. Bu sebeple, bina, dayanıklılığını kaybetmişti. Ayrıca, kemerlerin dayandığı sütunlar eğilerek kemerleri destekleyen duvarlar da çatlamıştı. D'Aronco,

²⁸⁸ Y. Baş, *a.g.t.*, s. 62; Ç. Gülersoy, *a.g.e.*, s. 19, 22.

²⁸⁹ Y.PRK.SGE, 6/31, 10 Temmuz 1894 (6 M 1312).

daha önce yapılan onarımların çok kötü ve yapılan işin sıva çatlaklarını kapama ve boyama şeklinde olduğuna; ayrıca, kubbedeki kurşunların da yenilenmesi gerektiğine işaret etti. Sonuç olarak, minarelerin, mihrabın üzerindeki iki pencerenin, dışarıdaki kulelerden birinin ve kubbe ile çatılardaki kurşunların tamiri; sol taraftaki ayaklardan birinin güçlendirilmesi; caminin sağındaki sıvaların çoğunun, bütün oluk ve boruların yenilenmesi ile cami girişinde ve içinde yer alan mermer kitabelerin ve kabartmaların onarılması gerektiğini ve bütün bu tamiratın 87.150 kuruşu bulacağını belirtiyordu.

D'Aronco'nun keşfiyle birlikte iki keşiften hangisinin dikkate alınması gerektiğine karar veremeyen Evkaf Nezareti, meseleyi hükümete havale etti. Hükümet, bir ara D'Aronco, Vallaury, Jasmund ve Sarkis Bey'den müteşekkil bir komisyonunun Ayasofya'nın keşfini yeniden yapmasını düşündü; ancak, daha sonra tamiratı geciktireceğini hesaplayarak bundan vazgeçti. Sonuçta, Ayasofya'nın, D'Aronco'nun yaptığı keşif ve düzenlediği keşif defteri üzerinden tamirine karar verdi.²⁹⁰

Kararın ardından Ayasofya'nın tamirine başlandığını tahmin ediyoruz. Nitekim, daha önce Evkaf Nazırı Galip Paşa'nın Sadaret'e takdim ettiği ifade edilen listede, Ayasofya Camii, tamirine başlanan vakıf eserleri kategorisinde yer almaktadır.

D'Aronco'nun, restorasyon öncesinde Ayasofya hakkında bilgi veren katalog ve kitapları incelediği anlaşılıyor. Nitekim, onun kütüphanesinde bulunan bazı kitaplar restorasyonu bu çerçevede yapmaya çalıştığını göstermektedir. Bu çalışmalara rağmen, söz konusu restorasyon yine de Ayasofya'da bulunan ve sanat tarihi açısından büyük bir önem taşıyan mozaiklerin tahrip olmasını engelleyemedi. Çünkü, depremde hasar gören yarım kubbenin sağlamlaştırılması ve büyük kemerin güçlendirilmesi için kemer içindeki mozaik parçaları kaldırılırken mozaikler tahrip oldu.²⁹¹

VI.VII. DERSAADET VE TOPKAPI SARAYI SURLARI

Seraskerliğin denetiminde olan Dersaadet Surları'nın ilk hasar tespiti, Şehremaneti'ne bağlı kalfa ve mühendisler tarafından yapıldı. Askerî makamlar yerine sivillerin bu işle görevlendirilmesinin nedeni, ağır hasar gören surların ve burçların

²⁹⁰ İ.EV, B1312/11, 15 Eylül 1894 (14 RA 1312); 22 Kasım 1894 (23 CA 1312); 9 Ocak 1895 (12 B 1312); 15 Ocak 1895 (18 B 1312).

²⁹¹ Şüphesiz bunlar içinde en önemli kitap, *Aja Sofia, Constantinople, As Recently Restored by Order of H. M. Abdul Medjid (Sultan Abdülmecid Hazretleri'nin Buyruğuyla Yakınlarda Restore Edilen İstanbul'daki Ayasofya)* adlı Fossati kardeşler tarafından hazırlanan eserdir. Bu kitap, II. Abdülhamid'in kütüphanesinde bulunuyordu ve kütüphanedeki önemli eserlerinden biriydi (*Osmanlı Mimarı, D'Aronco, İstanbul Projeleri 1893-1909, Restorasyonlar, Projeler*, Kitaplar, İstanbul 2006, s. 40-41).

diplerinde inşa edilmiş olan derme-çatma hanelere zarar vermesiydi.²⁹² Mühendis Hacı Rıza Efendi, Papasoğlu Kosti Kalfa ile Yanko Kalfa'dan oluşan teknik heyet, Yeni Camii'den Ayvansaray'a, oradan da Yedikule'ye kadar olan Haliç ve Kara Surlarının kontrollerini yaptı. Buna göre, Haliç surlarında 21 burç, diğer tarafta da 29 burç olmak üzere toplam 50 burç ağır hasar gördü ve teknik heyet, bu ağır hasarlı kısımların yıkılmasına karar verdi.²⁹³

Şehremaneti, bunun üzerine kazaya meydan vermemesi için tehlike arz eden surların ve burçların bir an önce yıkılmasını Seraskerlik'ten istedi.²⁹⁴ Ancak, II. Abdülhamid, Topkapı Sarayı Surları ve İstanbul Surları'nın asâr-ı atikadan olması nedeniyle ve yıkılacak kısımların bir an önce onarılması amacıyla²⁹⁵ surların bir kez de Erkân-ı Harp Dairesi'nce kontrol edilmesini istedi.²⁹⁶ Bu çerçevede Seraskerlik İstihkâm ve İnşaat Dairesi'nin himayesinde ve Erkân-ı Harbiyye miralaylarından Halit Bey ile Erkân-ı Harbiyye kaymakamlarından Hafız Mehmet Bey'den müteşekkil bir komisyon kuruldu.²⁹⁷ *Sabah* gazetesinde adı "İstanbul Surları Tamirat Komisyonu" olarak geçen bu komisyon,²⁹⁸ surların tamirinden de sorumluydu.²⁹⁹

Öncelikle Ahırkapı'dan Yedikule'ye kadar olan Marmara Surları ile Yedikule'den Ayvansaray'a kadar olan Kara Surlarını kontrol eden komisyonun tespitlerine göre, deprem, Ayvansaray'dan Eğrikapı'ya kadar olan burçlar ile Yedikule burcu dışındaki burçları ya tamamen ya da kısmen yıkıktı. Ayrıca, sur ve burçların tehlikeli kısımlarının yıkım masraflarının da dâhil olduğu bir keşif defteri düzenleyerek³⁰⁰ İstihkâm ve İnşaat Dairesi'ne teslim etti.³⁰¹ Bu arada bir nüshası da Şehremaneti'ne gönderildi.³⁰² Erkân-ı Harp Dairesi'nin gerek olmadığını belirterek gönderilmesine karşı çıktığı³⁰³ keşif defterinin bir nüshasının Şehremaneti'ne teslim edilmesinin nedeni, muhtemelen bilgilendirmektir. Çünkü, surlara bitişik haneler vardı ve tehlike arz eden surlardan düşen taşlar hanelere ve yoldan geçenlere zarar verebilirdi;

²⁹² 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Sabah*, nr. 1766, s. 2.

²⁹³ Y.MTV, 101/7, 23 Temmuz 1894 (19 M 1312); 24 Temmuz 1894 (20 M 1312).

²⁹⁴ *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 163, 8 Ağustos 1894 (5 S 1312).

²⁹⁵ Y.MTV, 101/7, 25 Temmuz 1894 (21 M 1312).

²⁹⁶ Y.PRK.ŞH, 5/18, 9 Ağustos 1894 (6 S 1312); *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 188, 15 Ağustos 1894 (12 S 1312).

²⁹⁷ *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 193, 25 Ağustos 1894 (22 S 1312).

²⁹⁸ 19 Ekim 1894 (18 R 1312), *Sabah*, nr. 1864, s. 3.

²⁹⁹ Y.MTV, 105/59, 23 Eylül 1894 (22 RA 1312).

³⁰⁰ İ.ŞE, RA 1312/15, 20 Eylül 1894 (19 RA 1312).

³⁰¹ *YEE.d.*, nr. 1088, vr. 70, 19 Eylül 1894 (18 RA 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1674, s. 187, 20 Eylül 1894 (19 RA 1312); Y.MTV, 105/59, 23 Eylül 1894 (22 RA 1312). Defterin onayı için bkz. *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 244, 28 Eylül 1894 (27 RA 1312).

³⁰² 17 Ekim 1894 (16 R 1312), *Saadet*, nr. 3115, s. 1; 1 Kasım 1894 (2 CA 1312), *Saadet*, nr. 3131, s. 1.

³⁰³ *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 235, 2 Eylül 1894 (1 RA 1312); İ.ŞE, RA 1312/15, 19 Eylül 1894 (18 RA 1312).

dolayısıyla gereken tedbirlerin alınması amaçlanmış olabilir. Bir yandan keşfi yapılan kısımlarda bu tamirat başlatılırken,³⁰⁴ komisyon da surların Ayvansaray'dan Bahçekapı'ya kadar olan Haliç Surları'nın keşfini yaptı.³⁰⁵

Askerî makamların hazırladığı keşif defteri, Şehremaneti mühendis ve kalfalarının düzenlediği keşif raporundan daha ayrıntılıydı. İkinci keşifte, hasarlı kısımlar, bunların ne kadarının yıkılması gerektiği hususu oldukça ayrıntılı olarak ele alındı ve ilk keşfe oranla bazı yerlerde daha fazla hasar, bazılarında da daha az hasar tespit edildi. Nitekim, ilk keşif heyeti kara surları tarafında 13 burcun yıkılması gerektiğini belirtirken; ikinci komisyon burçlardan ziyade kale duvarlarının yıkılmasını uygun buldu.

Dersaadet Surları'ndan Marmara ve Kara Surları'nın keşif bedeli 136.793 kuruştur.³⁰⁶ II. Abdülhamid, bu paranın Osmanlı Bankası'ndan depremde hasar gören resmî kurumların tamiri amacıyla alınan krediden karşılanmasını istedi.³⁰⁷ Komisyonun keşfini daha sonra yaptığı Haliç Surları kısmının keşif bedeli ise, 36.650 kuruş olarak tespit edildi. Bu sıralarda bankadan alınan 250.000 liralık kredi tükendiği için Nizamiye Hazinesi'nden alınmasına karar verildi.³⁰⁸

Tamirata, Kara Surları'nın çok hasarlı olan önemli kapılarından başladığı anlaşılıyor. Nitekim, *Sabah* gazetesi, depremde ağır hasar gören Edirnekapı'nın tamirinin tamamlanarak açıldığını ve komisyonun, tehlike arz eden kısımların yıkılmasından hemen sonra Topkapı'nın onarımına başlamayı kararlaştırdığını yazıyordu.³⁰⁹ Tamirat sırasında tarihî eser niteliğindeki bazı değerli taşlar da Müze-yi Hümayûn'a nakledildi.³¹⁰

Komisyonun tamirat sırasında karşılaştığı en büyük sorunlardan biri, kale duvarlarıyla burçlara bitişik olarak yahut onlarla iç içe inşa edilmiş olan hanelerdi. Çünkü, bu durumda komisyonun sınırları tam olarak tayin edilemiyordu. Bunun üzerine, Seraskerlik Şehremaneti'nden emlak sahiplerinin ellerindeki tapu senetleri

³⁰⁴ *Sabah* gazetesinin, Edirnekapı'nın tamir edilerek Topkapı'nın tamirine başlanacağı haberi, surların tamirine keşif defterlerinin onaylanmasından hemen sonra başladığını göstermektedir (19 Ekim 1894/18 R 1312, nr. 1864, s. 3).

³⁰⁵ *BEO.AYN.d.*, nr. 1675, s. 391, 22 Ocak 1895 (25 B 1312).

³⁰⁶ Bu defterde yıkılması istenen bazı kısımların yer tanımlamaları ise, "...Mevlevihanekapısı'nda Topkapı'ya doğru 100 m. mesafede kâin burç mahallinin 4 m. ve 5 m. irtifa'ında bir mahallin iç yüzü mâil-i inhidam olduğundan", "...kapu tarafından 30 ve diğer taraftan 40 m. tülündeki sur kısmının irtifa'ına kadar indirilmesi" şeklindedir (İ.Ş.E, RA 1312/15, 9 Eylül 1894/8 RA 1312).

³⁰⁷ *BEO.AYN.d.*, nr. 1674, s. 187, 20 Eylül 1894 (19 RA 1312); Y. MTV, 105/59, 23 Eylül 1894 (22 RA 1312).

³⁰⁸ *BEO.AYN.d.*, nr. 11675, s. 391, 22 Ocak 1895 (25 B 1312).

³⁰⁹ 19 Ekim 1894 (18 R 1312), *Sabah*, nr. 1864, s. 3.

³¹⁰ *Sabah*'a göre, tamir sırasında bulunan 19 adet mermer çiçekli taş Miralay Halid Bey tarafından müzeye nakledildi (27 Şubat 1895/1 N 1312, nr. 1995, s. 1).

çerçevesinde yapılacak bir çalışmayla bu sınırların tespit edilmesini istedi. Şehremaneti, bu hususu gösteren bir defter hazırlanmasına karar verdi.³¹¹

Maalesef eldeki veriler Dersaadet Surları'nın onarımının ne zaman bittiğini veya ne kadarının tamamlandığını ifade etmek için yeterli değildir. Ancak, muhtemelen kredi parasından karşılanması sebebiyle Marmara ve Kara Surları'nın onarımı Haliç Surları'ndan önce tamamlandı. Zira, kaynaklarda 1895 yılının ikinci yarısından itibaren bu kısımlar hakkında bir bilgi yoktur. Haliç Surları'na gelince, surların tamiri için gereken paranın temin edilemediği anlaşılıyor. Nitekim, bu kısmın tamiri için gereken 36.000 kûsur kuruş Nizamiye Hazinesi'nden ödenemedi ve paranın Şehremaneti'nden karşılanması istendi. Fakat, Şehremaneti bütçesinin bu onarım için yetersiz olması nedeniyle bundan da vazgeçildi³¹² ve bu kısımların hasarına dair şikâyetler uzun yıllar devam etti.³¹³

Topkapı Sarayı Surları'nın keşif ve tamiri Dersaadet Surları'yla eş zamanlı olarak yürütüldü. İlk keşif, Şehremaneti kalfaları ve mühendisleri tarafından yapıldı. Keşif heyeti, Demirkapı'dan Ahırkapı'ya kadar bazı kale bedenlerinin ve burçların üst kısımlarının ve Daye Hatun Mahallesi Caddesi'nde 32 nolu hanenin yanındaki burcun yıktırılmasını kararlaştırdı. Bu kısmın keşif bedeli, 13.459 kuruştur. Keşif defteri Şehremaneti'nde kurulan heyet-i fenniyye ve komisyon-ı mahsûs tarafından incelenip onaylandı.³¹⁴

Topkapı Sarayı'nı çevreleyen surların yeniden inşası gereken kısımlarının tamamen yıkılarak bu kısımların uzun süre açık kalmasını uygun görmeyen Hazine-i Hassa Nezareti, tamir ve inşanın yıkılacak kısımlarla beraber yürütülmesini istedi. Muhtemelen bu nedenle Şehremaneti'nce yapılan keşiften bir müddet sonra dönemin ünlü mimarlarından D'Aronco'ya bir keşif daha yaptırılması uygun görüldü.³¹⁵ Kararın ardından Topkapı Sarayı Surları'nın ve özellikle de burçlarının ayrıntılı olarak hazırlanan keşif defteri Şehremaneti'nde kurulmuş olan keşif komisyonu tarafından düzenlendi ve yine Şehremaneti'ndeki tamirat komisyonunca incelendi.³¹⁶ Elimizde

³¹¹ ŞD, 776/25, 11 Nisan 1895 (15 L 1312).

³¹² MV, 88/40, 4 Temmuz 1896 (23 M 1314); ŞD, 786/25, 20 Ağustos 1896 (11 RA 1314).

³¹³ ŞD, 783/18, 25 Mart 1896 (10 L 1313); 811/30, 22 Haziran 1901 (5 RA 1319), 6 Şubat 1902 (27 L 1319).

³¹⁴ Saray-ı Hümâyûn Hademe Kolağası İbrahim Efendi'nin gözetiminde yürütülen keşif heyetinde Mühendis Veli Efendi, Tanaş Kalfa, Midillili Kosti Kalfa ve Coumbary Vasil Kalfa yer aldı (Y.MTV, 101/7, 25 Temmuz 1894/21 M 1312; 101/13, 26 Temmuz 1894/22 M 1312).

³¹⁵ İ.HUS, RA 1312/9, 3 Eylül 1894 (2 RA 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1687, s. 214, 4 Eylül 1894 (3 RA 1312); nr. 1699, s. 339.

³¹⁶ İ.ŞE, CA 1312/5, 14 Kasım 1894 (15 CA 1312), 24 Kasım 1894 (25 CA 1312); İ.HUS, C 1312/13, 8 Aralık 1894 (9 C 1312).

D'Aronco tarafından düzenlenmiş bir keşif defteri olmamasına rağmen onun Hendesehane memurlarından Binbaşı Asaf Bey'le Topkapı Sarayı sur ve burçlarını kontrol ettiği 18 Temmuz 1895 tarihli bir sadaret tezkeresinden anlaşılıyor.³¹⁷ Dolayısıyla bu keşif D'Aronco tarafından yapıp keşif komisyonunca onaylanmış olabileceği gibi, saray surlarının ve burçlarının ayrıca Şehremaneti'ndeki keşif komisyonunca kontrol edilmiş olduğu düşünülebilir.

Keşif defterinde depremde hasar gören yerlerin dışında onarımı gereken kısımlara ait bilgiler de vardı. Keşif defterinden Demirkapı'dan Otlukkapısı'na kadar olan kale burçları ve bu burçların arasındaki kale duvarlarının üst kısmında yer alan piyade siperleri depremde hasar gördüğü ve kısmen yıkıldığı anlaşılıyor. Alay Köşkü dışındaki kısımların tamiri için 250.024 kuruş gerektiği hesaplandı. Bu paranın depremde hasar gören yerlerin tamiri için alınan krediden ödenmesi ve tamiratın Dersaadet Surları'nda olduğu gibi Seraskerlik tarafından üstlenilmesi kararlaştırıldı.³¹⁸

Surların tamiratının sorumluluğu Erkân-ı Harbiye miralaylarından Halit Bey'e verildi. Ancak, kısa bir süre sonra keşif bedelinin yetersiz olduğu gerekçesiyle tamire ara verildi.³¹⁹ Bunun üzerine Şehremaneti yeni bir keşif yapılmasını talep etti.³²⁰ Ne yazık ki, bu süreçte yapılanları tespit etmek mümkün olmadı; fakat, saray surlarının tamirinin tamamlanması hayli uzun sürdü.³²¹

VI.VIII. KIZTAŞI

Keşif ve tamirinin özel olarak kurulan bir komisyona havale edildiği bir diğer yapı da, Bizans dönemine ait bir eser olan ve halk arasında daha çok Kıztaşı³²² olarak anılan Marcianus Anıtı'ydı. 5. yüzyıla tarihlenen ve 19. yüzyıla kadar pek çok afete maruz kalan bu anıt, bu dönemde bir evin bahçesinde ve haraptı. Bir ara Müze-yi Hümayûna nakli tasarlandı; ancak, bu mümkün olmadı. Depremde Kıztaşı sütunun ağır hasar görmesinin ardından müzeye nakli meselesi yeniden gündeme geldi.

³¹⁷ Y.A.HUS, 332/60, 18 Temmuz 1895 (25 M 1313).

³¹⁸ İ.ŞE, CA 1312/5, 14 Kasım 1894 (15 CA 1312), 24 Kasım 1894 (25 CA 1312); İ.HUS, C 1312/13, 8 Aralık 1894 (9 C 1312).

³¹⁹ 25 Nisan 1895 (30 L 1312), *Sabah*, nr. 2053, s. 1.

³²⁰ Y.A.HUS, 332/60, 18 Temmuz 1895 (25 M 1313).

³²¹ Nitekim, *Servet-i Fünûn*'un 30 Temmuz 1896 tarihli nüshasında Topkapı Sarayı'nı çevreleyen surların tamiri sırasında Ahırkapı tarafından bazı tarihî nitelikli eserlere rastlandığı haberi yer aldı (30 Temmuz 1896/18 Temmuz 1312, nr. 281-ek, s. 164).

³²² İmparator Marcianus adına 5. yüzyılda dikilen anıtın kaidesinde yer alan zafer tanrıçası Nike kabartması nedeniyle *Kıztaşı* olarak anılır. Vaktiyle sütunun üzerinde imparator heykeli vardı (A. Bilban Yalçın, "Kıztaşı", *DBİA*, İstanbul 1994, V, 17).

Şehremaneti'nin Kıztaşı sütunun tehlike arz ettiği ve tamir edilmesi gerektiği yönünde Maarif Nezareti'ne ihbarı üzerine hasar tespiti için Müze Müdüriyeti'nden özel memurlar gönderildi. İsimlerini ve bilgi düzeylerini tespit edemediğimiz bu memurların yaptığı hasar tespitinde, sütunun üzerindeki başlık ile resimli taşın [muhtemelen Nike kabartması] tamir edilemeyecek derecede hasar gördüğü; sütunun ise, 3.800 kuruşa onarılabileceği anlaşıldı. Öte yandan müze yetkilileri, tamir edilemediği için söz konusu sütun başlığı ve resimli taşın, teknik bir heyet gözetiminde yerinden alınarak müzeye nakledilmesini kararlaştırdı. Maarif Meclisi de, kararı onayladı. Ancak, II. Abdülhamid, "bu gibi asâr-ı atıkanın" yerinden kaldırılmasının halk arasında dedikodulara sebep olacağı³²³ ve ayrıca söz konusu eserlerin şehri güzelleştirdiği düşüncesinden hareketle karara karşı çıkararak Kıztaşı'nın yerinde onarılmasını istedi.³²⁴

Çıkan iradenin ardından Müze-yi Hümâyûn Müdür Muavini Halil Edhem Bey başkanlığında teknik bir heyetin kurulması kararlaştırıldı.³²⁵ Bu çerçevede Maarif Nezareti Muhasebecisi Şükrü Bey, Müze-yi Hümâyûn Muhasebecisi Recep Bey, Müze-yi Hümâyûn Dâhiliye Memuru Kadri Bey, İnşaat Memuru Ali Bey, Maarif Nezareti Kalfası Makasdar Kalfa ve Mösyö Tony'den müteşekkil bir heyet keşif ve tamirden sorumlu oldu.³²⁶ Sütun tamiri muhtemelen birkaç ay sonra tamamlandı.³²⁷

VI.IX. GAYRİMÜSLİMLERE VE YABANCILARA AİT DİNÎ VE SOSYAL MÜESSESELERİN KEŞİF VE TAMİRİ

1894 Depremi'nin gayrimüslimlere ve yabancılara ait binalar üzerindeki etkisi hakkındaki bilgilerimizin çoğu basında yer alan haberlere dayanır. Zira, gayrimüslimlere ait olan kurumların tamiri ve inşası devletin iznine tâbi ve bunlar hakkındaki kayıtlar da arşivlerde olmasına rağmen gereken izin alınmasından sonraki süreç nispeten daha bağımsız yürütülmekteydi. Nitekim, bu kurumların inşası ve tamiri için gereken para bunların kendi bütçelerinden karşılanmakta; kayıtları da patrikhane veya sefaret ve konsolosluk gibi kurumlarda tutulmaktaydı. Dolayısıyla dönemin arşiv vesikaları, deprem sonrası süreçte gayrimüslimlere ve yabancılara ait dinî ve sosyal

³²³ Abdülhamid, "...bu gibi asâr-ı atıkanın mahallerinden kaldırılması halkca gûft u gûyu (dedikodu) müceb olacağı melhûz olub belki bunun meş'um addolunması bile ba'idü'l-ihhtimal olmadığına..." şeklindeki ifadesiyle (İ.MF, R 1312/4, 19 Ekim 1894/18 R 1312), vaktiyle İstanbul'u istilalardan, kötülüklerden ve salgın hastalıklardan korumak için dikilen taşların halk arasında uğurlu olduğuna inanılmasını kastetmiş olmalıdır. Zira, Bizans İmparatorlarının diktirdiği bu 15 tılsımlı taştan biri, Marcianus Anıtı, yani Kıztaşı'dır (www.arkitera.com-27.05.2009).

³²⁴ İ. MF, R 1312/4 (9 Ekim 1894/10 R 1312; 19 Ekim 1894/18 R 1312).

³²⁵ 5 Kasım 1894 (6 CA 1312), *Saadet*, nr. 3135, s. 2.

³²⁶ 5 Aralık 1894 (6 C 1312), *Sabah*, nr. 1911, s. 1.

³²⁷ Tamirin ardından bu defa teşhiri için sütunun bulunduğu yarı kâgir konağın satın alınmasına ve yanındaki ahşap konağın da ibtidai mektebine dönüştürülmesine karar verildi. Konağın satın alış bedeli olan toplam 800 liranın inşaat ve tamirat tertibinden karşılanması uygun görüldü (İ.MF, R 1313/1, 24 Eylül 1895/4 R 1313).

müesseselerin keşif, tamir ve inşasında takip edilen yolları ortaya koymada, binaların hasar derecelerini ve maliyetlerini tespit etmede açıklayıcı bilgi vermekten uzaktır. Bu kurumların kendi kaynaklarının dağınık olması ise, araştırmacıların bu noktada karşısına çıkan büyük sorunlardan biridir. Depremın gayrimüslimlere ve yabancılara ait müesseselere verdiği zararlar ilgili basında çıkan haberler de, daha çok depremin yarattığı şaşkınlığın etkisiyle ve her bilginin doğru olduğu düşüncesinden hareketle gazete sütunlarına taşınan haberlerden ibarettir ve bunların doğruluğunu test etmek eldeki veriler ve yukarıda izah edilen gerekçeler nedeniyle oldukça zordur. Öyle ki, basında hasar gördüğünü tespit ettiğimiz bazı binaların tam adını veya yerini tespit etmek mümkün olamamıştır. Nitekim, ekteki envanter incelendiğinde, gayrimüslimlere ait kurumların adlarından ziyade Rum Kilisesi veya Ermeni Mektebi şeklinde genel tanımlar verildiği görülür. Hatta bazılarının hangi cemaate ait olduğu bile belli değildir. Dolayısıyla depremin bu tür kurumlar üzerindeki etkisi hakkında en fazla bilgi veren kaynak olan basının verilerini bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Söz konusu kaynaklar dışında gayrimüslimlere ait binaların depremde hasar gördüğüne ve tamirine dair literatürde dağınık halde bulunan bazı bilgiler vardır. Ancak, bu bilgileri dönemin kaynaklarıyla teyid etmek oldukça zordur; çünkü, bu yapıların hasar gördüğüne dair arşiv vesikalarında ve basında pek bilgi yoktur. Örneğin, Adnan Şişman'ın *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri* adlı çalışmasında 1894 Depremi'nde hasar gördüğünü ifade ettiği Kadıköy'deki Saint Joseph Koleji'nin³²⁸ depremde zarar gördüğüne dair dönemin arşiv ve gazete kayıtlarında bir bilgiye rastlanamadı. Diğer yandan dönemin kaynaklarında yer alan bazı yapılar da yanlış yer adlarıyla ifade edilmiş olabilir. Nitekim, Burgazada'da bulunan Aya Yorgi (Ayios Yeoryios) Manastırı'nın depremde hasar gördüğü hakkında kaynaklarda bir kayıt olmamasına rağmen *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'nin "Burgazada" maddesinde aynı adla anılan kilisenin yıkılıp 1897'de yeniden inşa edildiği yazılıdır.³²⁹ Dönemin basınında ise, Büyükada'da hasar gören yerler sıralanırken Aya Yorgi Manastırı'ndan bahsedilmekte; fakat, bu defa mevcut literatürde bu yönde bilgiye rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu durum, hasar gören Aya Yorgi Manastırı'nın yerinin basında yanlış verilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Başka hiçbir kaynakta bu isme rastlanılmaması da eldeki bilginin doğruluğunun tespitini zorlaştırmaktadır.

³²⁸ A. Şişman, *a.g.e.*, s. 132.

³²⁹ N. Gülen, *a.g.m.*, s. 338.

Eldeki veriler ışığında depremin gayrimüslim ve yabancı müesseseler üzerindeki etkisinin rakamsal boyutu hakkında bir tespit yapmak mümkündür, elbette. Ama, bu tespitte yanılma payının olduğu göz ardı edilmemelidir. Yukarıda *Hasar Gören ve Yıkılan Binaların Sayısı* başlığı altında ayrıntılı olarak ele aldığımız gibi, deprem Hristiyanlara ve Musevilere ait ibadethanelerin 37'sine, gayrimüslim ve yabancı okulların 15'ine, hastanelerin 3'üne ve 4 de sefaret binasına zarar verdi.

Gayrimüslim cemaatlere ve yabancılara ait olup depremde hasar gördüğünü ve tam adlarını tespit ettiğimiz binalardan bazıları Büyükada'da Hristos Kilisesi ile Manastırı, Burgazada'da Hristos Manastırı ile Aya Yani Kilisesi, Heybeliada'da Ruhban Okulu, Elen Ticaret Okulu, Rahip Arsenios nam-ı diğer Terk-i Dünya Manastırı, Cibali'deki Aya Nikola Kilisesi; yabancılara ait Saint Esprit Katedrali, Sankt Maria Kilisesi ve bazı kayıtlarda Alman-İsviçre Okulu olarak da geçen Beyoğlu Alman Okulu'ydu.

Depremin gayrimüslim cemaatlere ait ibadethaneler, okullar ve hastaneler üzerindeki etkisi hakkında bilgi veren ilk kayıtlar, hükümet merkezine ve Yıldız Sarayı'na gönderilen telgraflar ve jurnallerdi. Bu kayıtlara göre, deprem en çok Heybeliada'daki Ruhban Mektebi'ne ve Balıklı Rum Hastanesi ile Yedikule dışındaki Ermeni Hastanesi'ne zarar vermişti. İlk bilgiler arasında daha çok bu kurumların yer almasının nedeni, sarsıntıların devam etmesi ve hasar nedeniyle yöneticiler, öğrenciler ve hastaların bina dışına çıkarılmak zorunda kalınmasıydı. Çünkü, kurumlar Şehremaneti'ne ve Zaptiye Nezareti'ne müracaat ederek çadır talebinde bulunuyordu. Yukarıda da ifade edildiği gibi, çadır konusunda Müslüman-gayrimüslim ayırt edilmeksizin eldeki imkânlar doğrultusunda gereken yardımlar yapılmıştı.

Deprem şokunun yavaş yavaş atlatılmasının ardından patrikhanelerin keşif çalışmalarına başladığı tahmin edilebilir. Zira, yukarıda *Kurumların ve Şahısların Yaptığı Şartlı Yardımlar* kısmında açıklandığı gibi, Rum Patriği'nin depremden on gün sonra Adliye ve Mezahip Nezareti'ne gönderdiği bir tezkereyle, başta Heybeliada Ruhban Mektebi olmak üzere depremde hasara uğrayan bütün müesseseler ve Rum halkına yardım edilmesini istemesi patrikhanenin böyle bir talepten önce bir ön çalışma yaptırmış olduğunu düşündürmektedir. Bu yardım talebinden kısa bir süre sonra da hasar gören binaların tamir masraflarının karşılanması için patrikhane denetiminde, yukarıda ayrıntıları verilen, bir iane komisyonu kuruldu.

Gazetelere yansıyan bazı ifadelerden keşif ve tamir çalışmalarının patrikhaneler tarafından yürütüldüğü anlaşılıyor. Nitekim, *Sabah*'ın 12 Eylül tarihli nüshasında belirtildiği üzere, Ermeni Patrikhanesi tarafından İstanbul ve çevresindeki Ermeni Kiliseleri idarî heyetlerine bir yazı gönderilerek depremde hasar gören veya yıkılan kilise ve mektep gibi binaların keşiflerinin yapılması istendi. Ayrıca, bir masraf cetveli düzenlenerek patrikhaneye gönderilmesi talep ediliyordu.³³⁰ Depremde hasar gören kilise ve diğer dinî ve sosyal müesseselerin tamirine başlanması için gerekli olan izin Eylül'ün ortalarında çıktı³³¹ ve peyderpey tamir ve inşaat çalışmaları başladı.

Şüphesiz bu konuda ilgili kurumların karşısına çıkan en önemli sorun, gayrimüslimlere ait müesseselerin onarımı için gereken parayı bulmaktı. Gayrimüslim cemaatler, bu sorunun çözümü için, daha önce ayrıntılı olarak görüldüğü gibi, patrikhanelerin denetiminde bir yanda bağış toplarken, diğer yandan patrikler hükümete müracaat ederek İâne-i Musâbin Komisyonu'ndan kendilerine pay ayrılmasını istediler. Komisyonun yaptığı 384.000 kûsur kuruşluk yardımın ve patrikhanelerin topladığı bağışların ne kadarını mabedlere, ne kadarını okullara veya hastanelere harcadığını ve hasar gören yapılardan ne kadarını onardığını bilemiyoruz.³³² Öte yandan *İhsaiyat Mecmuası*'nda yer alan kiliselerin adlarından ve sayılarından yola çıkarak da hasar gören kiliselerden ne kadarının tamir edildiğini tespit etmek de verilerin yetersizliği nedeniyle mümkün olamadı. Nitekim, envanterde görüleceği gibi, Yakacık'ta bir Rum kilisesi olarak geçen mabedin tam adına ulaşmak mümkün olmadığı gibi, bu civarda bir kilisenin varlığına da söz konusu mecmuada rastlanılmadı.

Yabancılarla ait dinî ve sosyal kurumların durumu hakkında kaynaklara yansıyan bilgiler de, tıpkı gayrimüslim kurumlarında olduğu gibi, genel olarak hasar gören yapılar için talep edilen izinler ve tamir için toplanan bağışlar şeklindedir. Örneğin; Hariciye Nezareti'ne ulaşan bilgilere göre, Yeşilköy'deki Latin Kilisesi yıkıldı ve

³³⁰ 12 Eylül 1894 (11 RA 1312), *Sabah*, nr. 1827, s. 2.

³³¹ 15 Eylül 1894 (14 RA 1312), *Sabah*, nr. 1830, s. 3; *Saadet*, nr. 3084, s. 2; *BEO.AYN.d*, nr. 1657, s. 7, 26 Eylül 1894 (25 RA 1312). Çıkan ilk iznin İstanbul, Boğaziçi ve Adalar'daki kilise, mektep gibi kurumlar için olduğu anlaşılıyor. Nitekim, Rum Patrikhanesi daha sonra İzmit, Adapazarı, Tuzla, Kartal, Katırlı ve Silivri tarafındaki kurumların tamiri için de izin istedi. Gereken izin Ekim ayının başlarında çıktı (*BEO.AYN.d*, nr. 1657, s. 20, 2 Ekim 1894/1 R 1313).

³³² Nitekim, dönemin kaynaklarında "Yedikule dışındaki Rum Hastanesi" şeklinde geçen Balıklı Rum Hastanesi'nin (Y.MTV, 99/71, 13 Temmuz 1894/9 M 1312; Y.A.HUS, 305/7, 21 Temmuz 1894/17 M 1312; *BEO.AYN.d*, nr.1696, s. 393, 1 Ağustos 1894/28 M 1312) hasar gören kısımları ve tamiri hakkında pek fazla bilgi sahibi değiliz; ancak hastanenin yıkılan dairelerinin inşasının 1900 yılına kadar başlamadığı söylenebilir. Zira, yıkılan binanın hastaneye ait arsa üzerine yeniden inşası ile bazı ilave birimlerin yapılması için patrikhane hükümete müracaat etmiş ve mesele ancak 20 Mayıs 1900'de Şûrâ-yı Devlet'te görüşülebilmisti (ŞD, 806/47, 20 Mayıs 1900/20 M 1318).

Fransa Sefareti'nin himayesinde olan kilisenin yönetimi, o çevrede başka bir kilise olmadığı için bir hanenin kilise olarak kullanılmasını istedi.³³³

Yabancılara ait kurumların keşif ve tamirleri de gayrimüslimlerin kurumlarına benzer şekilde yapıldı ve bu konuda genel olarak sorumluluğu sefaretler üstlendi. Onarım masrafları, *Kurumların ve Şahısların Yaptığı Şartlı Yardımlar* başlığı altında izah edildiği gibi, ilgili sefaretleri aracılığıyla toplanan ianeler ile kurumların kendi halkına, bankalara ve yardım derneklerine yaptıkları yardım çağrılarına cevap veren şahısların bağışlarıyla ödendi. Örneğin, Fransa Büyükelçiliği, Katolik din kurumları ile okullara maddî yardımda bulundu. Yapılan yardımlar içerisinde en önemlileri, herhalde Avrupa hükümdarları tarafından yapılan şartlı yardımlardı. Nitekim, Avusturya İmparatoru Franz Joseph, Beyoğlu'ndaki Avusturya-Macaristan Mektebi³³⁴ ile Sankt Maria Kilisesi için 4.000 frank; Alman İmparatoru Wilhelm de Beyoğlu Alman Okulu için 5.000 mark yardımda bulundu. Maddî sıkıntıların aşılması, elbette uzun bir süreçti. Bu nedenle bazı kurumların inşasına veya tamirine başlanması bir yıldan uzun sürdü.³³⁵

³³³ İ.HUS, M 1312/183, 24 Temmuz 1894 (20 M 1312). Meseleyi görüşen Şehremaneti Meclisi, Katolik Kilisesi bitişinde ve kilise akaratından olan bir hanenin mabet olarak kullanılması uygun buldu. Karar, padişahça da kabul edildi (İ.AZN, S 1312/1, 11 Ağustos 1894/8 S 1312; *BEO.NGG.d.*, nr. 685, sr. nr. 165).

³³⁴ Sankt George Avusturya Lisesi.

³³⁵ Nitekim, Alman Okulu'nun inşasına Ağustos 1896'da başlanabildi (A. Şişman, *a.g.e.*, s. 319).

YEDİNCİ BÖLÜM

DEPREMİN KAMU ZİHNİNE YANSIMASI

10 Temmuz günü meydana gelen depreme ve depremin İstanbul üzerindeki etkilerine dair haberler, kısa süre içinde hem Osmanlı ülkesinin en ücra yerlerinde,¹ hem de Avrupa ve Amerika'da duyuldu. İstanbul'da büyük bir deprem meydana geldiği haberini ve neden olduğu trajediyi elçilikleri, telgraf şirketleri ve basından öğrenen Avrupa'daki hükümdarlar ve devlet adamları Hariciye Nezareti'ne taziye ve geçmiş olsun telgrafları çekti. İngiltere kraliçesi,² İspanya kral ve kraliçesi,³ Sırp Kralı⁴ ve Hollanda kraliçesi'nin⁵ yanı sıra Osmanlı Devleti'nin Berlin,⁶ Madrid,⁷ Ragusa,⁸ Stockholm⁹ ve Lahey Sefirleri¹⁰ bu felâketten duydukları üzüntüyü dile getirdi. Öte yandan devletin taşradaki görevlileri de, haber ulaşır ulaşmaz İstanbul halkının acılarını paylaştıklarını bildiren telgrafları Yıldız Sarayı'na gönderdi.¹¹ Basın, bu konuyla yakından ilgilendi ve depremle ilgili tüm haberleri okuyucusuna ulaştırdı. Bunun yanı sıra deprem, halkın zihninde derin izler bıraktı. Öyleki, halkın acılarını bir nebze olsun paylaşmak isteyen şair ve ozanlar yaşananları tasvir ederek bu depremin yarattığı acıları kendi dillerince anlattılar.

Bu başlık altında, basına yansıyan ve kimi zaman bazı spekülasyonlara ve tartışmalara neden olan depremle ilgili haberler, basına uygulanan sansür, yurtdışı basınında bu deprem hakkında çıkan haberler ile depremin edebiyatımıza yansımaları hususu üzerinde durulacaktır.

VII.I. DEPREMLE İLGİLİ SPEKÜLASYONLAR VE BAZI TARTIŞMALAR

10 Temmuz Depremi'nin yarattığı ilk şok ve sonrasında yaşananlar, yerini bir müddet sonra merak ve bilgi eksikliği sorununa bıraktı. İlk önceleri ailesi, eşini-dostunu

¹ Y.PRK.ZB, 13/51, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312); Y.PRK.SRN, 4/64, 20 Temmuz 1894 (16 M 1312).

² YEE, nr. 1088, vr. 37, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312); Y.PRK.BŞK, 37/17, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312).

³ HR.MTV, 697/44, 21 Temmuz 1894; 513/62.

⁴ Y.PRK.EŞA, nr. 20/3, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312); YEE.d, nr. 815, vr. 57.

⁵ HR.MTV, 513/67, 24 Temmuz 1894; 697/47; Y.A.HUS, 303/98.

⁶ HR.MTV, 513/55, 11 Temmuz 1894.

⁷ HR.MTV, 513/56, 12 Temmuz 1894.

⁸ HR.MTV, 513/65, 23 Temmuz 1894.

⁹ HR.MTV, 513/63, 15 Temmuz 1894.

¹⁰ HR.MTV, 513/64, 17 Temmuz 1894.

¹¹ Y.PRK.SRN, 4/64, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312); Y.A.HUS, 303/26, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312).

merak edenler, biraz zaman geçince *Depremde kaç kişi ölmüş?, Kaç kişi yaralanmış?, Nereler yıkılmış?, Yeni ve şiddetli bir deprem olacak mı?* gibi sorulara cevap arar oldular. Dönemin şartları gereği, bu eksikliğin giderilebileceği yegâne araç; gazetelerdi. Nitekim, gazeteler, hemen deprem ertesinde sorulara cevap aramaya başladı. İnsanların merakı, belki de basını harekete geçiren, depremle ilgili hemen hemen her duyumun gazete sütunlarına taşınmasını sağlayan itici güç oldu. Gazeteler hükümetin onlara iletmiş resmî bilgilerin yanı sıra sair İstanbul gazeteleri¹² ile yabancı basında çıkan ve etrafta deveran eden haberleri de okuyucularına ulaştırıyorlardı. Çoğu kere kendilerine ulaşan bilgileri araştırmadan veya başka gazetelerden alıntılanarak yayımlayan basın kuruluşlarının bu tavrı asılsız veya abartılı bazı haberlerin yayılmasına ve kamuoyunda spekülasyon tartışmaların çıkmasına sebep olabiliyordu.

Gazetelere yansıyan asılsız haberlerin başında hasar gören yerler geliyordu. Zira, deprem sonrasında yaşanan karmaşada hasar gören yerlerin tespit edilmesindeki zorluk hata payını arttıran bir etken olarak karşımıza çıkar. Basının konuya ilgisi ve depreme dair haberlerin bir an önce kamuoyuna duyurulma arzusu resmî ve gayr-i resmî bilgilerin hemen gazetelere taşınmasına sebep oluyordu. Ancak, resmî makamlar dışındaki haber kaynaklarından elde edilen bilgilerin kimi zaman araştırma süzgecinden geçirilmemesi, kimi zaman da olduğundan fazla abartılması uygulanacak sansürün de habercisi oldu.

Asılsız haberler içinde en çarpıcı olanı, Marmara Denizi'ndeki İssız Ada veya nam-ı diğer Hayırsız Ada'nın çöktüğü yolunda *Sabah* gazetesinde yayımlanan haberdir.¹³ Ancak, haberin asılsızlığı birkaç gün sonra anlaşıldı ve gazete tarafından tekzip edildi.¹⁴ Benzer bir diğer haber, Yalova'da dağ hamamlarının hasar gördüğü şeklindeydi. Fakat, halk arasında deveran eden bu haber de, diğeri gibi asılsız olup tekzibe muhtaçtı.¹⁵ Her iki haberin tekzip tarihleri ise, oldukça manidardır. Zira, bu tekzipler, haberin yayımlanmasının hemen ardından değil, kapatma ve ihtarname cezalarının uygulanması sonrası gazetelerdeki yerlerini almıştır.

¹² Sair İstanbul gazetelerinden maksat, Rumca, Ermenice gibi dillerde yayın yapan gazeteler ile Beyoğlu basınıdır.

¹³ 11 Temmuz 1894 (7 M 1312), *Sabah*, nr. 1766, s. 1.

¹⁴ 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Sabah*, nr. 1769, s. 2.

¹⁵ 19 Temmuz 1894 (15 M 1312), *Saadet*, nr. 3027, s. 1; 19 Temmuz 1894 (15 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4815, s. 1. Asılsız bir başka haber de, Galata'da bulunan Crédit Lyonnais binasının hasar gördüğü idi. Bu haber, *Sabah*'ın kapatma kararının alındığı gün *Tercümân-ı Hakikat* tarafından yalanlandı (13 Temmuz 1894/9 M 1312, nr. 4810, s. 1). Haberin böyle bir günde yayımlanmasında hükümetin tavrının etkili olduğu düşünülebilir.

Sansüre yol açan olaylar silsilesi, önce Rumca yayınlanan *Nea Epitheorissis*¹⁶ adlı gazetenin 10 Temmuz tarihli nüshasında Darülaceze binasının bazı yerlerinin yıkıldığı haberini yayımlaması ile başladı. Gerçekte hiçbir hasar olmayan inşaat halindeki bina hakkında böyle asılsız bir haberin çıkması yetkilileri harekete geçirdi ve gazetenin imtiyaz sahibine ihtarname verildi. Bu ihtarname, hem binanın durumunun kamuoyu ile paylaşılması, hem de diğer basın organlarına bir uyarı niteliği taşıması amacıyla dönemin gazetelerinde “İhtârname Sûreti” başlığı altında “Nea Epitheorissis nâm Rumca gazetenin 1107 nolu ve 28 Haziran sene 1310 tarihli Salı günkü nüshâsında Darülaceze binasından bir mikdârının hareket-i arzdan münhedim olduğu yazılmış ise de, mezkûr ebniyede asla inhidâm olmadığı gibi hiçbir tarafında çatlak dahi bulunmadığı cihetle tekzîb-i keyfiyete ibtidâr ve ba’demâ bu gibi havâdislerin bilâ-tahkîk derc ve neşr edilmemesi lüzumu mezkûr gazete sahib-i imtiyâzına katiyyen beyân ve ihtâr olunur.” şeklinde yayımlandı.¹⁷ Darülaceze binasının durumu ile ilgili haberler ilerleyen günlerde de basına yansıdı. Nitekim, *Tercümân-ı Hakikat*, birkaç gün sonraki nüshasında depremin binaya hiçbir zarar vermediğini; bunun da binanın sağlamlığına delalet ettiğini vurgulamaktaydı.¹⁸ İnşaat halindeki bir bina hakkında asılsız haber yapılmasının yarattığı bu tepki pek ağır olsa da, devletin yapımına hayli önem verdiği anlaşılan Darülaceze binasının henüz yapım aşamasında zarar görmesi, herhalde itibarının zedelenmesi anlamına gelecekti.

Sansüre giden yolda ikinci olay, *Sabah* gazetesinin *Le Stamboul*’dan 12 ve 13 Temmuz tarihli nüshalarında Cibali’deki Tütün Fabrikası’nın ciddi şekilde hasar gördüğünü, 10 kişinin enkaz altında kaldığını ve fabrikanın ağır hasar nedeniyle tatil edildiğini alıntılamaıydı.¹⁹ Gerçekte ise, tatil edilme nedeni ihtiyatî olup fabrikada ciddi bir hasar mevcut değildi.²⁰ Bu haber de, diğeri gibi dönemin gazetelerinden hem *Saadet*,²¹ hem de haberi yayımlayan *Sabah* gazetesi tarafından tekzip edildi.²²

¹⁶ İstanbul’da Rumca olarak yayınlanan gazetenin sahibi Papadopoulos idi (*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, sene 1312, s. 939).

¹⁷ 14 Temmuz 1894 (10 M 1312), *Saadet*, nr. 3022, s. 1; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4811, s. 2; 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Sabah*, nr. 1769, s. 1. *Sabah* gazetesinin ihtârnameyi bir gün gecikmeli yayımlamasının nedeni, gazeteye 13 Temmuz günü 1 gün süreyle uygulanan kapatma cezasıdır.

¹⁸ 21 Temmuz 1894 (17 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4817, s. 2.

¹⁹ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Sabah*, nr. 1767, s. 1; 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Sabah*, nr. 1768, s. 1.

²⁰ 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Sabah*, nr. 1769, s. 2; 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Saadet*, nr. 3023, s. 2; 16 Temmuz 1894 tarihli *Moniteur Oriental* gazetesinin tercümesi için bkz. A. Batur, *a.g.m.*, s. 32.

²¹ 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Saadet*, nr. 3023, s. 2.

²² 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Sabah*, nr. 1769, s. 2.

Bardağı taşıran son damla ise, *Konstantinopolis*²³ adlı Rumca yayımlanan gazeteden alıntı yapan *Sabah* gazetesinin 13 Temmuz tarihli sayısında Mekteb-i Harbiyye-i Şahane'nin yıkılarak 22 kişinin yaralanıp, 3 kişinin öldüğü haberini yayımlaması oldu.²⁴ Özellikle böyle bir haberin, taşrada duyulup çocukları bu okulda okuyan ailelerin telaşlanmasının yaratacağı karmaşa göz önünde bulundurularak hemen tahkikat yapıldı. Sonuç, basın açısından hiç iyi olmadı. Zira, söz konusu durumun halk üzerindeki “havf ve heyecanı” arttırması üzerine hükümet, sessizliğini bozarak bu türden yayımlar yapan İstanbul basınına sıkı bir sansür uygulamaya başladı.

II. Abdülhamid, asılsız olduğu tespit edilen haberi kamuoyuna duyurmada asıl sorumlu olarak gördüğü *Sabah* gazetesinin söz konusu nüshalarının toplattırılmasını ve gazetenin tamamen kapatılmasını emretti.²⁵ Aynı gün gazetenin imtiyaz sahibi Mihran Efendi çağırılarak meselenin aslı soruldu ve bir daha bu türden haberler neşretmemesi konusunda uyarıldı.²⁶ Belki de bu görüşmeden sonra, Abdülhamid, *Sabah*'ın tamamen değil, bir gün süreyle kapatılmasına karar verdi.²⁷ Ayrıca, haberle ilgili bir tekzip yazısıyla birlikte tatil kararının da gazetelerde yayımlanmasını istedi.²⁸ *Sabah* gazetesi, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312) günü yayımlanmadı. Öte yandan gazetenin bir gün; alıntının yapıldığı *Konstantinopolis*'in de bir hafta süreyle tatili ve tekzip haberi hem *Saadet*, hem *Tercümân-ı Hakikat* gazetelerinin aynı günkü nüshalarında yayımlanırken;²⁹ haberin resmî olarak tekzibi Beyoğlu basınından *Moniteur Oriental*'de de yer aldı.³⁰ Kapatma cezasının tenzil gerekçesi tam olarak bilinemese de, gazete imtiyaz sahibinin haberi başka bir gazeteden alıntı yaptığını ifade etmesinin hafifletici bir sebep olduğu düşünülebilir. Ancak, burada ilginç olan bir başka nokta, aynı haberin *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinde de yer almasına³¹ karşın *Sabah* gazetesinin başına gelenlerin *Tercümân-ı Hakikat* için söz konusu edilmemesidir.

Toplumda tedirginlik, korku ve dehşetin yaygınlaşmasına neden olabilecek olan asılsız haberlerin yayınlanması, gazetelere yapılan bu müdahalelerin ana sebebi gibi görünmektedir. Fakat, dönemin özelliği gereği bu müdahaleler biraz sert olur. Önce

²³ Nikolaidi Efendi tarafından çıkarılan gazete Pazar günleri hariç her gün yayımlanmakta idi (*Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*, sene 1313, s. 981).

²⁴ 13 Temmuz 1894 (9 M 1312), *Sabah*, nr. 1768, s. 2.

²⁵ İ.HUS, M 1312/172, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312).

²⁶ Y.PRK.ŞH, 4/106, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312).

²⁷ Y.A.HUS, 302/95, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312).

²⁸ İ.HUS, M 1312/172, 13 Temmuz 1894 (9 M 1312).

²⁹ 14 Temmuz 1894 (10 M 1312), *Saadet*, nr. 3022, s. 1; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4811, s. 1.

³⁰ A. Batur, *a.g.m.*, s. 32.

³¹ 12 Temmuz 1894 (8 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4809, s. 3.

ihbarname, sonra kapatma cezaları şeklinde devam eden bu uygulamaların ardından tüm basın kuruluşlarına bir uyarı yapılır. II. Abdülhamid, yeni bir irade-i seniyye ile “ahalinin havf ve dehşetini mûcib olmamak üzere hareket-i arz vukû’atı hakkında gazetelere tahfif-i lisan ettirilmesini” emreder.³² Zaman zaman doğru nitelikli haberlere de uygulanan³³ bu denetim ve müdahaleler gerçekten de etkili olur. Zira, 14 Temmuz’dan sonra yayımlanan gazetelerde, ilk günlerin aksine, kamuoyunun moralini yüksek tutmayı hedefleyen yayınların yapıldığı açıkça görülür.³⁴

Asılsız ve abartılı haberler, elbette, yalnızca İstanbul basınında yer almadı. Dönemin taşra ve dış basını da İstanbul Depremi’yle ilgili benzer türden haberlere geniş yer verdi. Zaman zaman basında çıkan bu haberlerin doğru olup olmadığının sorulması³⁵ Bâbiâli’yi yeni tedbirler almaya sevk etti. II. Abdülhamid gerek taşrada, gerekse dış basında çıkan veya çıkması muhtemel asılsız ve abartılı haberlerin önüne geçmek amacıyla, İstanbul’da deprem sonrasındaki durumu özetleyen bir tamimin yayınlanmasına karar verdi. Tamimde, 10 Temmuz 1894 (28 Haziran 1310) Salı günü 6,5–7 saniye süreyle meydana gelen depremin çok büyük hasarlara neden olmadığı ve sarsıntılarının Cumartesi gününe kadar hafif bir şekilde tekrarladığı hususları yer aldı. Tamimin, hem vilayetlere, hem de sefaretlere gönderilmesi istendi.³⁶ Bu doğrultuda hazırlanan tamim ertesi günü sefaretlere gönderildi.³⁷ Ancak, yine de abartılmış haberlerin ve depremle ilgili soruların sorulmasının önüne geçilemedi.³⁸ Özellikle yabancı basında benzer haberlerin yer almaya devam etmesi üzerine padişah, daha sonra deprem hakkında halkı endişeye sevk edebilecek yayın yapan yabancı gazetelerin ülkeye girişini yasakladı.³⁹

³² İ.HUS, M 1312/35, 14 Temmuz 1894 (10 M 1312).

³³ Yine, *Sabah* gazetesinde Mekteb-i Harbiyye haberinin yayımlandığı gün, Kapalıçarşı’nın Fesçiler Caddesi ve Kuyumcular Caddesi ile Yağlıkçılar tarafının tamamen yıkıldığının haber yapılması üzerine (13 Temmuz 1894/9 M 1312, nr. 1768, s. 2), imtiyaz sahibi bir kez daha uyarılır (Y.PRK.ŞH, 4/106, 15 Temmuz 1894/11 M 1312).

³⁴ Bu tarihten itibaren ölü-yaralı sayısı ile hasar gören yerlere ilişkin haberler yerini; hükümetin aldığı tedbirler, tamir edilen yerler, toplanan ve dağıtılan ianeler, belki de en önemlisi bu depremin yakın çevredeki büyük depremlerden hafif olduğu ve halk arasında deveren eden deprem senaryolarına inanılmaması yolundaki haberlere bırakır.

³⁵ HR.MTV, 513/55, 11 Temmuz 1894; 513/56, 12 Temmuz 1894.

³⁶ İ.HUS, M 1312/54, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312).

³⁷ Tamimde, depremin meydana geldiği saat, süresi, artçı sarsıntılarının saatleri ve ne zamana kadar devam ettikleri belirtilmekteydi (HR.MTV, 513/57, 18 Temmuz 1894). Depremden sonra Almanya (HR.MTV, 513/55, 11 Temmuz 1894), İspanya (HR.MTV, 513/56, 12 Temmuz 1894), İngiltere (HR.MTV, 667/45, 22 Temmuz 1894), Karadağ ve Amerika’da (HR.MTV, 513/57, 18 Temmuz 1894) gazetelerin abartılı haberler yayınlaması üzerine hazırlandığı tahmin edilen bu tamim diğer sefaretlere de gönderildi.

³⁸ HR.MTV, 513/59, 20 Temmuz 1894.

³⁹ *BEO.AYN.d.*, nr. 1689, s. 44, 26 Temmuz 1894 (22 M 1312). İstanbul’da depremlerin devam edeceğine dair haberleri yayımlayan *Petit Journal* ve *Zanta* ile bu türden haber yapan yabancı gazetelerin ülkeye girişi yasaklandı (İ.HUS, M 1312/181, 23 Temmuz 1894/19 M 1312; *BEO.AYN.d.*, nr. 1694, s. 228, 24 Temmuz 1894/20 M 1312).

II. Abdülhamid, bir yandan bu tedbirleri alırken, diğer yandan 10 Temmuz'dan sonra halk arasında deveren eden daha büyük ve şiddetli bir deprem olacağı ve depremin nedenine ilişkin haberlerle de mücadele etti. Nitekim, bazı yerlerde sıcak maden sularının çıktığı, denizin çekildiği şeklinde bir takım haberlerin gazetelere yansması üzerine gerekli çalışmaları başlattı. Yapılan tahkikat sonucu Sarıyer'de sıcak maden sularının çıktığı yönündeki⁴⁰ ve Yeşilköy'de denizin çekildiğine dair *Neologos*⁴¹, ta yer alan haberlerin uydurma olduğu anlaşılır.⁴²

Yalnızca basına uygulanacak sansürle bu meselenin önünü alamayacağını farkında olan II. Abdülhamid, 10 Temmuz Depremi sonrasında ortaya çıkan spekülasyonları gidermek ve/veya en azından halkın endişelerini azaltmak amacıyla başka yollara da başvurmuştu. Nitekim, depremden birkaç gün sonra Rasadhâne-i Âmire Müdürü Coumbary Efendi'nin, kritik dönemin atlatıldığı ve depremin tekrarının mümkün olmadığını izah eden raporunun gazetelerde neşredilmesi⁴³ bu anlamda değerlendirilmelidir. Öte yandan daha önce bahsi geçen mabeyn tercümanlarından Louis Sabuncu'nun yalnızca Avrupalı bilim adamlarının depremlere ilişkin görüşlerine yer vermeyip, 10 Temmuz Depremi'nin merkezi ve nedeni hakkında bazı tespitler yaparak bir rapor hazırlaması da benzer bir amaca hizmet etmiş olmalıdır. Zira, Sabuncu, saray tercümanıdır; bir deprembilimci değildir. Benzer şekilde yine bir deprem uzmanı olmayan muhtemelen Meclis-i Âyan üyelerinden ve padişaha yakın isimlerden biri olan Logofet Bey'in İstanbul depremlerine dair hazırladığı istatistikî çalışma ve İstanbul depremlerinin tarihsel süreç içerisinde giderek azaldığını ifade eden raporu da aynı çerçevede değerlendirilebilir.

Halkı teskine yönelik bu çalışmaların çıkış noktası deprem sonrasında gündeme gelen spekülasyonlar ve/veya tartışmalardı. Zira, esas olarak muhtemel depremler ve depremin meydana geliş sebebi çerçevesinde yoğunlaşan söz konusu tartışmalar zaman zaman bilimsel zeminde, zaman zaman da spekülasyon şeklinde sürer gider.

⁴⁰ Y.A.HUS, 302/77, 12 Temmuz 1894 (8 M 1312). Deprem sonrasında İstanbul depreminin volkanik olduğunu kanıtlamak isteyenlerin dayanaklarından biri olan yeraltından sıcak suların fişkırması iddiası, dönemin yer bilimcisi Halil Edhem Bey tarafından çürütülmeye çalışılmıştır. Halil Bey'e göre, yeraltından çıkan sıcak sular sadece volkanlara işaret etmemekte, zaman zaman depremlerin oluşturduğu yarıklardan da sıcak sular yeryüzüne çıkabilmektedir (*a.g.e.*, s. 10).

⁴¹ Stavros S. Vutiras tarafından kurulan ve 1866'dan 1922'ye kadar yayınlanan Rumca gazete (*DBİA*, İstanbul 1995, VIII, 333).

⁴² 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Sabah*, nr. 1769, s. 2.

⁴³ 16 Temmuz 1894 (12 M 1312), *Saadet*, nr. 3024, s. 1; 17 Temmuz 1894 (13 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4813, s. 2.

Depremi'nin mahiyetine ve nedenlerine ilişkin sorularda esas merak konusu elbette daha büyük ve şiddetli bir depremin olup olmayacağı idi. Halk arasında deveran eden depremin ilk haftasında⁴⁴ –hatta ve hatta senesinde⁴⁵- şiddetli bir deprem olacağı yönündeki söylentiler,⁴⁶ meseleyi ister istemez depremin türü konusuna, yani İstanbul depreminin volkanik mi, yoksa tektonik mi olduğu sorusuna çaktı. Zira, etkileri, şiddeti ve devamlılığı açısından her iki deprem türü arasında farklılıklar vardır. Dolayısıyla bu sorunun cevabı o dönem İstanbul'unun yakın geleceği açısından önem taşımaktadır. Bu sorun, kimi zaman spekülasyonların yapılmasına da neden olur. Öte yandan halkın konuyla yakından ilgilenmesi, yapılan spekülasyonlarla/tartışmalarla ilgili olarak kamuoyunun da bilgilendirilmesi zorunluluğunu doğurur. Ancak, bu bilgilendirme resmî görüş çerçevesinde gelişir.

Depremi'nin mahiyetiyle ilgili ortaya çıkan görüş ayrılıklarının başında 1894 Depremi'nin volkanik bir deprem olduğu iddiası gelir. Kimliği ve bilgi düzeyini tespit edemediğimiz Mösyö Falip (Philip olsa gerek) ve depremden sonra *Moniteur Oriental*'e demeç veren Maden Mühendisi Mösyö Schenider güneş ve ayın yeraltındaki erimiş kayaları bir nevi med cezir gibi harekete geçirerek burada volkanik patlamalara neden olduğunu,⁴⁷ 10 Temmuz Depremi'nin de Marmara Denizi'nde Heybeli, Büyükkada ile Yeşilköy arasında bulunan böyle bir yanardağın püskürmesi sonucu meydana geldiğini savunur.⁴⁸ Bu görüşe sahip bilim adamlarının en önemli dayanakları, görgü şahitlerinin işaret ettiği, depremden sonra denizin Yeşilköy açıklarında mürekkep rengine dönmesi,

⁴⁴ Ancak, depremin ilk haftasında büyük bir sarsıntı olmadı (18 Temmuz 1894/14 M 1312, *Sabah*, nr. 1772, s. 2). Benzer haberlerin zaman zaman yabancı basında da yer aldığını görüyoruz (İ.HUS, M 1312/181, 23 Temmuz 1894/19 M 1312).

⁴⁵ Y.MTV, 124/38, 9 Temmuz 1895 (16 M 1313). Depremi'nin senesinde yeni ve şiddetli bir deprem olacağı haberi, Beyoğlu gazetelerinden *The Levant Herald*'da yayımlandı. Çıkan haberler yüzünden halkın büyük korku ve endişe duyması üzerine Rasadhâne-i Âmire deprem şubesi müdürü Prof. Agamennone bir açıklama yaparak yeni bir depremin ne zaman olacağını asla bilinmeyeceğini, depremlerin güneşe veya bir takvime bağlı olarak meydana gelmediğini belirtir (15 Temmuz 1895, nr. 23, s. 331).

⁴⁶ 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Sabah*, nr. 1769, s. 2; 16 Temmuz 1894 (12 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4812, s. 2; 17 Temmuz 1894 (13 M 1312), *Sabah*, nr. 1771, s. 1; 18 Temmuz 1894 (14 M 1312), *Sabah*, nr. 1772, s. 2; *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4814, s. 1.

⁴⁷ H. Edhem Bey, *a.g.e.*, s. 20–21. 10 Temmuz Depremi ile ilgili pek de bilimsel olmayan bir rapor hazırlayan Louis Sabuncu da, yukarıda izah edildiği gibi, Mösyö Schenider'in güneş lekeleri ile depremler arasında bağlantı olduğu ve depremin volkanik olduğu yönündeki görüşlerini Avrupalı bilim adamlarının tespitlerine dayanarak reddetmektedir (Y.PRK.TKM, 32/13, 21 Temmuz 1894/17 M 1312).

⁴⁸ Schenider, ayrıca, eskiden İstanbul'un çeşitli yerlerinde derin kuyuların olduğunu, birkaç yerden delikler açılırsa yeraltındaki gazların dışarı çıkacağını iddia eder. Bu iddialara risalesi aracılığıyla cevap veren Halil Edhem Bey, böyle bir durumun bilimsel açıdan mümkün olamayacağını, vaktiyle İstanbul'dan açılan kuyuların da su ihtiyacını karşılamak için açıldığını ifade etmektedir (*Hareket-i Arza Dair Birkaç Söz*, s. 25). Schenider'in gündeme getirdiği teklif, pek gerçekçi görünmemektedir. Zira, olayı, jeolojik ve sismik bir hadise olarak görmeyip, tamamen bir maden mühendisi mantığıyla ele almakta ve yeraltında oluşan gaz basıncı nedeniyle depremin oluştuğu kanısında olduğu anlaşılmaktadır.

binlerce palamut balığının telef olması, bazı yerlerden gaz, buhar ve kükürtlü suların çıkması gibi belirtilerdi.⁴⁹

Söz konusu iddialara, görüşlerine ileride ayrıntılı olarak yer verilecek olan, Avusturyalı kimyager J. Nowack da katılır. İlk mektuplarında bu yönde bir bilgiye rastlayamadığımız Nowack'a göre, 10 Temmuz Depremi yeraltındaki bir çöküntüden değil, Büyükada civarında çamur püskürten bir volkanın patlaması sonucu meydana gelir.⁵⁰

1894 Depremi'nin volkanik bir deprem olduğu iddiası, dönemin hem İstanbul,⁵¹ hem de Avrupa gazetelerinde yer alır. Nitekim, konuyu Avrupa gazetelerinden öğrenen Messina Türk konsolosluğundan Zeki Bey, 1891'de Pantallaria Adası⁵²nda meydana gelen deprem belirtileri ile İstanbul depreminde görüldüğü ifade edilen yukarıdaki belirtiler arasında benzerlikler kurarak bu iddialara katkıda bulunur.⁵³ Elbette Zeki Bey'in amacı, 1894 Depremi'nin volkanik bir deprem olduğunu kanıtlamak değil, böyle bir deprem hakkında ileri sürülen iddialar ile tanık olduğu Pantallaria Depremi arasındaki benzerliklere dikkat çekmektir.

1894 Depremi'nin volkanik olmadığı görüşü, dönemin depremin mahiyeti konusunda yürütülen tartışmalar içinde daha ağırlıklı bir yer tutar. Özellikle İstanbul'un jeolojik oluşumu ve tarihsel depremlerin sistematik olarak değerlendirilmesi, yaşanan son depremin tektonik olduğu görüşünü destekler. Bu görüşü savunanların başında 1894 Depremi'ni bilimsel olarak araştıran Eginitis gelir. Eginitis'e göre, İzmit Körfezi'ndeki eksenin yönü, fay eğrilerinin uzunluğu, şiddeti ve etki alanlarının genişliği depremin tektonik bir deprem olduğunu ortaya koyar. Zira, volkanik patlamalardan kaynaklanan depremlerin etki alanları, şiddet ve devamlılığı tektonik depremlere göre farklılık

⁴⁹ 21 Ağustos 1894 (19 S 1312), *Sabah*, nr. 1806, s. 2. Benzer verilere Lady Neave de anılarında yer verir: "Herkes, her an Marmara Denizi'nde bir yerlerde faal bir yanardağın çıkabileceğini ve Konstantinopolis'i yok edebileceğini düşünüyordu. Aslında, ihtiyar bir balıkçı bu felaketin Marmara Denizi'nden geldiğini; çünkü, yanlarında yanık izi olan barbunyalara tuttuğunu söylemişti." (a.g.e, s. 112).

⁵⁰ HR.MTV, 697/54, 8 Nisan 1895; Y.A.HUS, 324/98, 18 Nisan 1895 (21 L 1312).

⁵¹ *Saadet* gazetesi, halk arasında dolaşan "şu gün, şu saatte bir volkanın ortaya çıkacağı"na dair haberlere itibar edilmemesi telkininde bulunur (15 Temmuz 1894/11 M 1312, nr. 3023, s. 1). Aynı haber *Sabah* ve *Tercümân-ı Hakikat* gazetelerinde de yer alır. Haberde, hiçbir fen ve aklın kabul edemeyeceği böyle sözlere inanılmaması gerektiği belirtilir (15 Temmuz 1894/11 M 1312, *Sabah*, nr.1769, s. 2; 16 Temmuz 1894/12 M 1312, *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4812, s. 2; 17 Temmuz 1894/13 M 1312, *Sabah*, nr. 1771, s. 1). Bunun yanında gazetelerde, depremlerin türlerine ilişkin bazı teknik bilgiler de yer alır. Nitekim, *Malûmat* dergisinde Abdülhamid'in özel kâatibi Hüseyin Kâzım imzalı, "Harekât-ı arziyye" başlıklı makalede, volkanik depremler hakkında teknik ve ayrıntılı bilgi verilir (10 Ağustos 1894/7 S 1312, *Malûmat*, nr. 24, s. 2-3). Dergide bir yazı dizisi olarak başlanan makalenin devamı, tespit edemediğimiz bir nedenle, yayımlanmaz.

⁵² Sicilya'nın güneyinde bulunan bir ada.

⁵³ Zeki Bey'in ifadesine göre, Pantallaria'da meydana gelen depremde denizaltında bazı patlamalar olur; deniz yüzeyi mürekkep rengine dönerek etraf metal parçacıkları ile kaplanır (HR.MTV, 697/48, 31 Temmuz 1894; 513/68; Y.A.HUS, 311/75, 28 Ekim 1894/27 R 1312).

gösterir. Oysa, tektonik depremler yavaş yavaş meydana gelir ve oluşması için uzun yıllar gerekir. Eginitis raporunun sonunda tüm bu açıklamalara dayanarak depremin tehlikeli zamanının geçtiğini ve aksini iddia edenlerin sözlerine itibar edilmemesi gerektiğini belirtmeyi de ihmal etmez.⁵⁴ Bir sismolog olarak Eginitis'in raporu kaleme almaktaki gerçek amacı; kamuoyuna da yansıyan depremin mahiyeti hakkındaki bu iddialara cevap vermek değil, 1894 Depremi'yle ilgili bilimsel verileri sunmak ve değerlendirmektir. Ancak, söz konusu iddiaların kamuoyunda yansımaları ve konuya duyulan merak, Eginitis'i eldeki veriler ışığında iddiaları cevaplamaya ve depremin tehlikeli zamanının geçtiği yönündeki açıklamayı yapmaya mecbur bırakmıştır.

Dönemin jeologlarından Halil Edhem Bey de, depremin ardından, önce *Sabah* gazetesinde makale ve daha sonra da risale olarak neşrettiği *Hareket-i Arza Dair Birkaç Söz* başlıklı çalışması ile depremin türü ve mahiyetiyle ilgili bazı yorumlarda bulunur. Halil Bey bu risalede, genel olarak yeni çalışmalar ışığında depremle ilgili bilgiler verdikten sonra, İstanbul ve çevresinin jeolojik yapısına değinir. Bu bilgilere göre, İstanbul ve İzmit Körfezi'nin oluşumunda, birkaç istisna dışında, volkan patlamalarına rastlanmaz. Öte yandan volkanik depremler, tıpkı Vezüv yanardağı yakınındaki Napoli'de olduğu gibi, sık aralıklarla meydana gelir. Oysa, tarihsel süreç içinde İstanbul'da, volkanik depremlerde olduğu gibi, çok sık deprem meydana gelmez. Halil Bey, bu noktadan hareketle 10 Temmuz Depremi'nin asla volkanik olamayacağını, bunun tarihsel ve jeolojik gerçeklerle bağdaşmadığını ifade ederek; bu depremin sebebinin yer kürenin çöküp yerinden kaymasında veya yeraltındaki boşlukların yıkılmasında aramak gerektiğini öne sürer. Kısaca, İstanbul depreminin tektonik veya çöküntü depremi olduğunu ifade etmeye çalışır.⁵⁵

İşte tam da bu noktada İstanbul depremlerinin tarihselliği ve ne kadar sürede tekrarlandığı büyük bir önem taşır. Hem İstanbul halkını yeni deprem söylentileri konusunda teskin etmek, hem de depremin niteliği tartışmalarına bir katkıda bulunmak gayesiyle bazı istatistikî çalışmalar gündeme gelir. Fransa'da kimliği konusunda bilgi sahibi olamadığımız Mösyö Piere tarafından doğu zelzeleleri hakkında yapılan çalışmanın verileri, Halil Edhem Bey'in risalesinde yer alır. Piere'nin çalışmasını

⁵⁴ YEE, 11/24, s. 29–30.

⁵⁵ Halil Bey, depremin tektonik mi, çöküntü depremi mi olduğu ile ilgili olarak kesin bir yargıda bulunmamakta, bu konuda kesin kararın, ileride yapılacak çalışmalarla ortaya konabileceğini ifade etmektedir (Halil Edhem, *a.g.e.*, s. 26–32; 21 Ağustos 1894/19 S 1312, *Sabah*, nr. 1806, s. 2–3). Ancak, Halil Bey'in tercümesini yaptığı bilenen *Muhtasar İlm-i Tabakatü'l-arz* adlı çalışmada İstanbul depreminin bünyevi yani tektonik bir deprem olduğu görüşü kesin ifadelerle yer alır (Halil Edhem Bey, *a.g.e.*, s. 73).

değerlendiren Halil Bey, doğudaki depremlerin pek azının İstanbul'da meydana geldiğini, bunların çoğunun da çevre vilayetlerdeki sarsıntıların tesiri olduğunu ifade eder. Böylece İstanbul'un tarihsel süreç içerisinde depreme çok fazla maruz kalmadığının izahını yapar.⁵⁶ Halil Bey'in depremleri anlattığı bir risalede, söz konusu bilgileri vermesi anlamlıdır. Zira, ona göre bu istatistikler, büyük ve şiddetli başka bir depremin olmayacağına işaret ve depremin volkanik olmadığı görüşünü de teyit etmektedir.

İstanbul depremleriyle ilgili hazırlanan bir başka istatistikî çalışma, *Sabah* gazetesinde yayımlanır. Gazete, artçı sarsıntıların giderek seyrekleştiğini ve depremin en şiddetli döneminin geçtiğini belirttikten sonra İstanbul'un fethinden itibaren vuku bulan depremlerin tarihlerine yer verir.⁵⁷ Yukarıda da ifade edildiği gibi, Logofet Bey tarafından kaleme alınan ve padişaha takdim edilen çalışmada da, aynı noktaya vurgu vardır. Logofet Bey arızasında, İstanbul'un kuruluşundan 1894 yılına kadar İstanbul'da meydana gelen şiddetli depremlerin tarih ve sayısını verir ve bu istatistikî verileri kendince yorumlar. Ona göre, 376'dan 1064 yılına kadar 55 kez, ondan sonraki 830 senelik zaman dilimi içinde yalnızca 8 kez deprem olur. Logofet Bey, bu sonuçtan hareketle İstanbul'da şiddetli depremlerin tarihsel süreçte giderek seyrekleştiğini ve yakın bir zamanda büyük bir depremin olmayacağını belirtir.⁵⁸ Logofet Bey'in hazırladığı çizelgeler dikkatli olarak incelendiğinde, listenin eksik ve hatta depremlerin tarihlerinde bazı hataların olduğu göze çarpar. Tarih hatalarının, hicri tarihi miladiye çevirmeden kaynaklanmış olabileceğini bir kenara bırakacak olursak, Logofet'in İstanbul depremleri hakkında eksik bilgi vermesini; bu konuda yetkin olmamasından ya da çalışmanın amacından, yani söz konusu verilerin halkı teskin etmek için kullanılacak olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Zira, tüm bu bilimsel nitelikli verilerin ve bunların yorumlarının sadece bilimsel zeminlerde tartışılmayıp gazetelere yansıtılmasının, dolayısıyla kamuoyuyla paylaşılmasının halkı rahatlatmak amacıyla yapıldığı açıktır. Ayrıca, dönemin gazete ve dergilerinde, depremlere dair teknik

⁵⁶ Halil Edhem Bey, *a.g.e.*, s. 29–31. Aynı amaca hizmet gayesiyle hazırlanmamış olduğunu tahmin ettiğimiz ve bilgi düzeyini tespit edemediğimiz Oscar Bey Rendelmann tarafından Paris'te yayımlanan *Le Tremblement de Terre de Constantinople (Juillet 1894)* adlı risalede de, genel olarak depremlerden bahsedildikten sonra, İstanbul'da hissedilen bazı depremler hakkında istatistikî veriler sunulur. Çok fazla teknik olmayan bilgilerin yer aldığı çalışmadaki bu veriler incelendiğinde, depremlerin tarihlerinde bazı hataların yapılmış olduğu görülür. Risaledeki ifadelerden deprem sırasında İstanbul'da olduğu izlenimini veren Oscar Bey, çalışmasında 13 Temmuz'a kadar olan gelişmeleri aktarır (O. B. Rendelmann, *a.g.r.*, s. 18, 21–23).

⁵⁷ 17 Temmuz 1894 (13 M 1312), *Sabah*, nr. 1771, s. 1.

⁵⁸ YEE, 91/35, 1894 (1312). Logofet Bey, 1905 (1321) yılında İstanbul'da meydana gelen deprem ve diğer afetlerle ilgili olarak iki cetvel hazırlayarak padişaha takdim etmiştir. Bu cetvellerden depremlerle ilgili olanı 1894 (1312) yılında takdim ettiği cetvelden farklı olarak İstanbul'da hasar gören yerleri de içermektedir (YEE, 91/19).

bilgilere yer verilmesine,⁵⁹ özellikle volkanik depremler ve bunların etkilerinin ayrıntılarıyla sütunları işgal ettiğine bakılırsa,⁶⁰ halka verilmek istenen mesaj daha net bir şekilde anlaşılacaktır.

Üzerinde spekülasyonların ve tartışmaların yoğunlaştığı bir başka konu, depremin meydana geliş nedeniydi. Bu konudaki en uçuk yorum, depreme Marmara Denizi'nde sondaj yapan bir geminin neden olduğu iddiasıdır. Esasen sansasyon yaratmak amacıyla dillendirilen bu iddia, deprem fırsatçılarının kurgusu sonucu ortaya atılmıştı. Peşte'de yayımlanan 28 Ağustos 1894 tarihli *Pester Lloyd* gazetesinde yer alan Rob Milne imzalı habere göre, Arak Malpendo ve Rus asıllı Pestoşef, mühendis Herbert Tredanfer'in keşfettiği burguyu 6.096 m. (200 bin kadem) derinliğe indirebilecek kişiye 5 milyon dolar ödül vermeyi kararlaştırır. Bunun üzerine mühendis Tredanfer ve makalenin yazarı Rob Milne, 1894 Temmuz'unda Marmara Denizi'nde çalışmalara başlar. İddiaya göre, burğu 9 Temmuz günü 1.646 m. (54 bin kadem) derinliğe ulaşır ve ertesi gün İstanbul'da deprem meydana gelir.⁶¹

Haberin Yıldız Sarayı'na ulaşması üzerine derhal soruşturma başlatılır. Sansasyon kokan böyle bir haberin bile ciddiye alınarak soruşturulması Abdülhamid'in yaklaşım ve karakterinden kaynaklanmaktadır. Bu haberi dikkate almasının en önemli nedeni, kişiliğinin ve az önce ifade edilen doğal bir refleks olmanın yanı sıra haberin iç kamuoyunda yaratacağı tesirden duyduğu endişedir.⁶² Sonuç olarak; yapılan tahkikatta haberin sansasyonel olduğu ve sırf okuyucularda ilgi uyandırmak amacıyla kaleme alındığı anlaşılır.⁶³ Bir başka deyişle haber, depremin yarattığı korkuyu kullanarak prim yapmak isteyenlerin kurgusu neticesi ortaya çıkmıştır.

⁵⁹ 17 Temmuz 1894 (13 M 1312), *Sabah*, nr. 1771, s. 1; 18 Temmuz 1894 (14 M 1312), *Tercümân-ı Hakikat*, nr. 4814, s. 1; 21 Ağustos 1894 (19 S 1312), *Sabah*, nr. 1806, s. 1-2.

⁶⁰ *Malûmat*'ta yayımlanan ve derginin sahiplerinden Hüseyin Kâzım Bey (Kadri) imzalı makalede depremler hakkında bilgi verilirken, özellikle volkanik depremlerin oluşumuna değinilir (29 Temmuz 1894/7 S 1312, *a.g.d.*, nr. 24, s. 2-3).

⁶¹ Söz konusu ödül Rotschild Bankası'na yatırılır. Tredanfer ve Milne'nin Marmara Denizi'nde çalışmalara başlamasından kısa bir müddet sonra mühendis Tredanfer, Paris'ten gelen haber üzerine işleri Milne'ye bırakır. Milne, makalesinde ilk denemelerinde 122 m. (4.000 kadem) derinliğe ulaştıklarını ve burada sıcak kum ile karşılaştıklarını, bu durumun bir yanardağı işaret ettiği ve daha ileri gidilirse kötü sonuçlar doğuracağı bilmelerine rağmen çalışmalara devam ettiklerini belirtir (Y.MTV, 105/6, 2 Eylül 1894/1 RA 1312; Y.A.HUS, 308/94, 10 Eylül 1894/9 RA 1312).

⁶² Y.PRK.BŞK, 37/69, 2 Eylül 1894 (1 RA 1312). Benzer bir iddia, Yıldız'a gönderilen bir jurnalde yer alır. Buna göre, depremden önce Sarayburnu açıklarında bir mavnadan uzun zincire takılı bir makine denize indirilir ve zelzeleye sebep olur (M. T. Biren, *a.g.e.*, I, s. 54). Sözü edilen bu haber, *Pester Lloyd* gazetesinde yayımlanan Milne'nin yazısı hakkındaki jurnal olmalıdır. Çünkü, iki haber arasındaki benzerlik dikkat çekici olduğu gibi, bu bilginin Mabeyn başkatibi Mehmet Tevfik Bey'in anlarında yer alması ve onun bu süreci yakından tanıyan biri olması, söz konusu ihtimali kuvvetlendirir.

⁶³ Önce Posta ve Telgraf Nezareti'nden mühendis Tredanfer'in muhaberatı hakkında bilgi istenir. Ancak, bu yönde herhangi bir kayda rastlanmaz. Diğer yandan makalede sözü geçen nitrogliserin ve dinamit kullanıldığı şeklindeki haberlerin de asılsız olduğu ortaya çıkar (Y.MTV, 105/6, 16 Eylül 1894/15 RA 1312; Y.A.HUS, 309/17, 17 Eylül

Depremi neden kaynaklandığı iddialarında farklı ve ilginç bir başka yorum, Avusturyalı kimyager Joseph Nowack'tan gelir. Onun yorumunu ilginç kılan, depremleri önceden bildiğini iddia etmesidir. Ona göre, gökyüzündeki olaylar yeryüzünde bazı değişikliklere neden olur. Öte yandan güneşte meydana gelen lekeler de depremlerin habercisidir. Nowack, güneşteki lekelerle 10 Temmuz Depremi'nden önce de rastladığını ve bu durumdan bilim adamı olan bir dostunu haberdar ettiğini iddia eder.⁶⁴ Ancak, onun Viyana Sefareti'ne ilk müracaatı 10 Temmuz'dan önce değil, depremden üç gün sonradır. Nowack'ın iddiası, ertesi gün, yani 14 Temmuz günü İstanbul'da yeni bir depremin meydana geleceğiydi.⁶⁵ Nowack'ın işaret ettiği gün gerçekten de, İstanbul'da hafif bir sarsıntı meydana gelir,⁶⁶ fakat bu, o güne kadar aralıksız devam eden artçılardan biridir. Bâbü'lî bu ihbarın ve belki de artçı sarsıntının ardından Viyana Sefareti'nden Nowack'ın kimliğinin, bilimsel yetkinliğinin, Viyana Akademisi veya Rasathanesine mensup olup olmadığının araştırılmasını ister. Tahkikat sonucunda Nowack'ın resmî herhangi bir görevinin olmadığı, sadece meteorolojik olayları inceleyen bir kimyager olduğu anlaşılır.⁶⁷

Nowack, bu ilk müracaattan sonra muhayyel depremler konusundaki ihbarlarını sürdürür. Fakat, bu defaki ihbarları gerçekleşmez.⁶⁸ Nowack'ın yaptığı tahminler üzerine konuyla yakından ilgilenen II. Abdülhamid, bu gibi ihbarların halkı endişeye sevkedeceği düşüncesinden hareketle kendisinden ayrıntılı bir açıklama ister.⁶⁹ Söz konusu durum üzerine Nowack, çalışmaları hakkında oldukça detaylı bir mektubu Viyana Sefareti aracılığıyla gönderir.⁷⁰ Ancak, onun açıklamalarını ikna edici bulmayan

1894/16 RA 1312). Diğer yandan konuyu soruşturmak üzere görevlendirilen Viyana Sefareti ikinci kâtibi ile Peşte Başşehbenderi, hemen *Pester Lloyd*'un imtiyaz sahibinden Rob Milne'nin kimliği ve bu bilgiyi nereden edindiği konusunda bir açıklama talep eder. Alınan cevapta, Rob Milne'nin Amerikalı bir yazar olduğu ve zaman zaman okuyucuların ilgisini çekmek amacıyla kurgulanmış bazı makaleleri sözü geçen gazetede neşrettiği ifade edilir (Y.A.HUS, 308/94, 11 Eylül 1894/10 RA 1312; Y.MTV, 105/6, 16 Eylül 1894/15 RA 1312). Gelen bir başka tahriratta ise, Milne'nin San Fransisco'da olup orada bir başka gazetenin muharriri olduğu belirtilir (Y.MTV, 105/70, 26 Eylül 1894/25 RA 1312).

⁶⁴ HR.MTV, 697/51, 7 Ağustos 1894; Y.A.HUS, 305/68, 9 Ağustos 1894 (6 S 1312).

⁶⁵ Nowack'ın iddiasına göre, bu deprem 10 Temmuz Depremi'nden daha hafif olacaktı (HR.MTV, 697/39, 13 Temmuz 1894). Diğer yandan Hariciye Nezareti'ne gelen bu telgraf 13 Temmuz tarihlidir. Ancak, Nowack, daha sonra Viyana Sefareti'ne gönderdiği mektubunda sefarete müracaat tarihini 14 Temmuz olarak belirtir (HR.MTV, 697/52, 7 Ağustos 1894). Nowack, muhtemelen mektubunda, çektiği ilk telgrafın tarihinde yanılmıştır.

⁶⁶ 15 Temmuz 1894 (11 M 1312), *Saadet*, nr. 3023, s. 1; *Sabah*, nr. 1769, s. 2.

⁶⁷ HR.MTV, 697/42, 19 Temmuz 1894; Y.A.HUS, 303/72, 22 Temmuz 1894 (18 M 1312).

⁶⁸ Nowack, Viyana Sefareti aracılığıyla Bâbü'lî'ye ikinci ihbarını 4 Ağustos 1894'te yapar. Sefarete bir mektup gönderen Nowack, güneş lekelerinin durumuna göre, Ağustos'un 5, 7 ve 13. günlerinde yeni depremlerin olmasından korktuğunu ve bunların 10 Temmuz'daki depremden şiddetli olmayacağını iddia eder (HR.MTV, 697/50, 4 Ağustos 1894; Y.A.HUS, 305/16, 5 Ağustos 1894/2 S 1312).

⁶⁹ İ.HUS, S 1312/141, 5 Ağustos 1894 (2 S 1312). Padişahın iradesi üzerine, Hariciye Nazırı Sait Paşa, Viyana Sefiri Ziya Paşa'dan Nowack'ın tahminlerini hangi bilimsel verilere dayanarak yaptığının sorulmasını ister (HR.MTV, 513/70, 5 Ağustos 1894; 19 Ağustos 1894).

⁷⁰ Nowack, mektubunda Temmuz'un 10, 12 ve 18. günlerinde depremlere sebep olan güneş lekelerinin Ağustos'un 5, 7 ve 13. günlerinde tekrar ortaya çıkmasının muhtemel olduğunu bahseder. Ardından "Abrus Precatorius" adlı bir

Bâbiâlî, işaret ettiği günlerde depremlerin meydana gelmemesi ve bilimsel olarak depremleri önceden haber vermenin mümkün olmadığı fikrinden hareket ederek onun bir deprem fırsatçısı olduğunu anlar. Buna rağmen Nowack ısrarla muhayyel depremler konusunda Bâbiâlî'yi uyarmaya devam eder.⁷¹ Onun bu ısrarının altında yatan gerçek neden, çalışmaları için gerekli olan paranın karşılanma arzusuuydu.⁷² Nitekim, Nowack, bu isteğini daha sonraki müracaatlarında açıkça dile getirip çalışmalarına karşılık tahsisat talep edecek⁷³ ve söz konusu ihbarlarıyla uzunca bir müddet Bâbiâlî'nin gündemini meşgul edecektir.⁷⁴

Son olarak dönemin tüm bu tartışmaları ve spekülasyonları değerlendirildiğinde; söz konusu tartışmaların aslında günümüzden pek de farklı olmadığı söylenebilir. Tıpkı 1999 Depremleri'nden sonra olduğu gibi, 1894 Depremi'nin ardından da bilimsel ve bilimsel olmayan tartışmalar her türlü denetime rağmen kamuoyu önünde yapılmış ve insanlar duyduğu her şeye inanarak adeta korkularının esiri olmuşlardı. Zira, deprem evde, işte, devlet dairelerinde, kısaca her yerde konuşulan konuların başında geliyordu. Bu durum kaçınılmaz olarak depremle ilgili söylenen her şeyin doğru olarak algılanmasında önemli bir etken olmuştur.

bitkinin güneşteki lekelerle ilgili olarak gözlemlerine yardımcı olduğunu, depremin adet ve şiddetini güneş lekelerinin değişimine bağlı olarak belirlediğini ve güneş lekelerinin bir devreden diğerine geçişi arasındaki dönemde tekrar şiddetli depremlerin olabileceğini ayrıntılarıyla anlatır. Nowack, mektubunun sonuna kendi tespitleri hakkında bazı gazetelerde çıkan yazıları da ilave eder (HR.MTV, 697/52, 7 Ağustos 1894). Sonuç itibariyle, Nowack tespitlerine ilişkin yayınlanan bu yazılar ve mektuplarla Bâbiâlî'yi ikna etmeye çalışır. Nowack'ın mektubunda özellikle vurguladığı bir başka nokta; oldukça masraflı olduğunu ifade ettiği ve çalışmalarında kendisine yardımcı olan *Abrus Precatorius* adlı bitki hakkında ayrıntılı bilgi vermesidir (HR.MTV, 697/52, 7 Ağustos 1894).

⁷¹ Nowack'ın bir sonraki müracaatı yaklaşık bir yıl sonra 7 Nisan 1895'tedir. Bu tarihte Viyana Sefareti'ne bir mektup gönderen Nowack, 15 Nisan'a kadar Edirne civarında daha şiddetli hissedilecek yeni bir deprem ihbarında bulunur. İhbarı hemen Hariciye Nezareti'ne gönderen Sefaret, onun daha önceki tespitlerinin doğru çıkmadığı belirtmeyi de ihmal etmez (HR.MTV, 697/53, 8 Nisan 1895; Y.A.HUS, 324/98, 18 Nisan 1895/21 L 1312).

⁷² Nowack, daha ilk müracaatından itibaren yaptığı işin masraflı olduğundan, özellikle çalışmalarında yararlandığı *Abrus Precatorius* adlı bitkinin nadir bulunmasından ve kendi imkânlarının çalışması için yeterli olmayışından bahseder (HR.MTV, 697/51, 7 Ağustos 1894; Y.A.HUS, 305/68, 9 Ağustos 1894). Diğer yandan tespitlerine ilişkin Bâbiâlî'ye gönderdiği ayrıntılı mektubunda *The Weather-Planet Observatory* adlı bir dergide yayınlanan makalede "hükümetlerin bazı teknik araştırmalar için maddi destek sağladıkları" haberine yer vererek adeta örnek gösterir (HR.MTV, 697/52, 7 Ağustos 1894).

⁷³ Nowack'ın 15 Ocak 1903'teki müracaatının nedeni, bir başka depremin ihbarı değil, çalışmalarına devam etmek için tahsisat talep etmektir. Bâbiâlî'ye gönderdiği dilekçesinde, 10 Temmuz Depremi'nden beri yaptığı ihbarlarla Osmanlı Devleti'ne karşı önemli bir hizmette bulunduğunu; buna rağmen padişahın lütfına mazhar olamadığını belirtir. Ardından çalışmalarını tamamlamak için tahsisat talep eder (HR.MTV, 697/23, 15 Ocak 1903). Tahsisat konusunda Dersaadet Avusturya Sefiri Baron Doklis'e de başvuran Nowack, ondan da bir cevap alamaz. Bu istidadan sonra Hariciye Nezareti, Viyana Sefareti'nden Nowack hakkında yeniden bilgi ister ve sefir, onun tespitlerinin faraziye den ibaret olduğunu belirtir. Ona göre, bu tespitler doğru olsaydı, Nowack öncelikle kendi ülkesindeki bilimsel kurumlardan birinde istihdam edilirdi. Sefir, bütün bunlara rağmen yine de Rasadhane-i Âmire Müdürünün bizzat Nowack'la görüşmesinin faydalı olabileceğini belirtir. Zira, böylece Nowack'ın bilgili ve ehil bir insan olup olmadığı ortaya çıkacaktır (HR.MTV, 697/24, 5 Şubat 1903). Ancak, gerek Nowack'ın istidasına, gerek sefirin tahriratına ne cevap verildiği tespit edilememiştir.

⁷⁴ Y.PRK.MK, 22/24, 29 Mart 1907 (14 S 1325).

Muhtemel depremlerin ve özellikle fısıltı gazetesi haberlerinin⁷⁵ İstanbul ve hatta taşrada her türlü iletişim vasıtası aracılığıyla hızla yayılması İstanbul halkının gündelik hayatına dönmesinin önündeki en önemli engeldi. Belki de sırf bu sebepten dolayı Yıldız Sarayı, önceliği depremin bilimselliğinden çok panik halindeki halkı teskin etme ve başkentte hayatı normale döndürme çabalarına verdi. Nitekim, bilimsel yetkinlikleri olmadığı halde Louis Sabuncu ve Logofet Bey'in çalışmaları bu çabaya yönelikti. Bununla birlikte işin bilimsel tarafının araştırılması da ihmal edilmedi ve aynı bölgedeki depremleri araştıran bir sismolog olarak Eginitis İstanbul'a çağrıldı. Bu girişim hükümetin depremin teknik bir olay olduğu gerçeğini göz ardı etmediğini gösterir. Öte yandan Bâbîâlî'nin gerçekçi ya da değil dış basında yer alan haberleri dikkatle takip edip, sansasyonel veya spekülâtif haberlerin iç basına sızmasına engel olmak için özel bir çaba sarf etmiş olduğu da görülmektedir. Zira, Bâbîâlî, sansasyonel haber üretme peşinde koşan maceraperest Milne ve depremin yarattığı dehşetten nemalanmaya çalışan Nowack gibi fırsatçılarla da meşgul olmuştur.

Görüldüğü gibi, Bâbîâlî, hem sansür, hem de bir takım teskin çalışmaları doğrultusunda olası spekülâtif haberleri denetlemeye çalıştı. Ancak, halkın teskini konusunda asıl önemli misyonu, yine hükümetin baskıları doğrultusunda gazeteler üstlendi. Nitekim, çoğu zaman spekülâtif denecek ya da halkı endişelendirecek türde haberler tam olarak basına yansımayıp satır aralarına sıkıştırıldığı gibi, depremle ilgili kimi bilimsel nitelikli ve insanları teskin edici haberler gazete sütunlarını doldurdu. Özellikle Eginitis ve Halil Edhem Bey'in çalışmaları, fetihten önce ve sonra İstanbul'da meydana gelen depremlerin kronolojik sıralaması ile bu depremlerin ne kadar sürede bir tekrarlandığı şeklindeki haberler bir yandan halkın depremler konusunda bilgilенmesine yardımcı olurken, diğer yandan İstanbul'da hayatın normale dönmesinde etkili olmuş gibi görünmektedir.

VII.II. DEPREMİN YABANCI BASINDA YANKILARI

Yukarıda da ifade edildiği gibi, İstanbul'da bir deprem meydana geldiği haberi kısa sürede Avrupa ve Amerika'da duyuldu. Ajans ve telgraf şirketlerinin gecikmeli⁷⁶ de olsa verdikleri haber,⁷⁷ bir anda tüm dünyada merak ve ilgi konusu haline geldi.

⁷⁵ Bu haberler içinde en yaygın olanı depremin ilk haftasında daha büyük bir depremin meydana geleceği iddiaları idi (18 Temmuz 1894/14 M 1312, *Sabah*, nr. 1772, s. 2). Ancak, sonraki gelişmeler bu haberlerin asılsızlığını ortaya koydu.

⁷⁶ Daha önce *İlk Hasar Tespitleri* başlığında ayrıntılı olarak belirtildiği gibi, deprem, telgraf hatlarına zarar verdiği için haberler gecikmeli olarak gönderildi.

⁷⁷ HR.MTV, 697/45, 22 Temmuz 1894.

İmparatorlukların başkenti ve hilafetin kalbi olan bu şehrin böyle şiddetli bir depremle sarsılması elbette önemli bir haberdir. Nitekim, haber, yurt dışında duyulduğu andan itibaren basının gündeminde önemli bir yer işgal etti.

Yabancı basının en önemli haber kaynakları ajanslar ve telgraf şirketleriydi. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki elçilikleri ve konsoloslukları da Avrupa medyasının bir diğer haber kaynağıydı. Ancak, zaman zaman gazeteler İstanbul basınına yansıyan haberlere de yer verdi;⁷⁸ başka bir deyişle kâh İstanbul basını Avrupa basınına, kâh da Avrupa basını İstanbul basınına takip etmekteydi.

Özellikle Avrupa basını haberi, *İstanbul'da Deprem* başlıklarıyla verdi. Zira, deprem, İstanbul'u önemli ölçüde zarara uğratmıştı. Gerçi, İstanbul dışında da hasar vardı; ama, hem nüfusun ve iskânın burada yoğunlaşması, hem ticaretin merkezi ve hem de Doğunun en büyük başkenti olması tüm dikkatleri İstanbul'a çekti. Avusturya'da *Fremden-Blatt*,⁷⁹ Almanya'da *Orientalische Handelszeitung*,⁸⁰ Fransa'da *Matin*,⁸¹ İngiltere'de *Daily Cronicle*⁸² ve İspanya'da *El-Liberal*⁸³ gibi gazeteler haberi en kısa sürede okuyucularına duyurdu. İlk günlerde Avrupa basınında yer alan haberler, genel olarak deprem sonrası yaşanan karmaşa, tahmini ölü sayısı ve yaralıların durumu hakkındaydı.⁸⁴ Bunlardan bazıları İstanbul'da yaşanan felaketle ilgili ayrıntılı bilgi verirken olayı dramatize etmeyi de ihmal etmedi. Nitekim, *Orientalische Handelszeitung* gazetesi, yıllarca çalışılarak kazanılan emeklerin bir anda yok olduğunu, depremin on binden fazla insanı olumsuz yönde etkilediğini belirtti.⁸⁵ Öte yandan İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası Başkanı J.W. Whithall'ın Londra Belediye Başkanı'na yazdığı mektubu yayımlayan *London Morning* de 10 Temmuz Depremi'nden, "...insana dehşet veren anlar yaşatan, ticaretin durmasına, binlerce

⁷⁸ Padişahın depremedelere yaptığı iane haberini İstanbul gazetelerinden öğrenen Alman basını, bu habere gazete sütunlarında yer vermeyi ihmal etmedi (HR.MTV, 697/41, 19 Temmuz 1894).

⁷⁹ Viyana'da yayımlanan günlük gazete.

⁸⁰ İstanbul ve Würzburg'da 15 günde bir yayımlanan gazete.

⁸¹ Paris'te yayımlanan gazetede depremle ilgili bazı haberlere yer verilmektedir (HR.MTV, 697/46, 23 Temmuz 1894).

⁸² Londra'da yayımlanan gazete, 12 Temmuz 1894 tarihli nüshasında içeriğini tespit edemediğimiz, ancak Bâbüalî tarafından pek de hoş karşılanmayan bazı telgrafları yayınladı (HR.MTV, 697/38, 13 Temmuz 1894). Öte yandan İngiliz hükümeti tarafından 22 Temmuz tarihli Londra Sefareti'ne gönderilen telgrafta, İngiltere'de pek çok gazetenin 10 Temmuz Depremi'yle ilgili abartılı haberler yayınladığı belirtilir (HR.MTV, 697/45, 22 Temmuz 1894).

⁸³ Madrid'de yayımlanan gazete, deprem haberini okuyucularına "Terremoto en Constantinople" (İstanbul'da Deprem) başlığıyla duyurur. Yazıda depremin İstanbul'da büyük hasara neden olduğundan bahsedilir (HR.MTV, 513/56, 12 Temmuz 1894).

⁸⁴ Deprem haberini en kısa sürede okuyucusuna ulaştıran *Fremden-Blatt*, 12 Temmuz tarihli nüshasında "Erdbeben in Constantinople" (İstanbul'da Deprem) başlığı altındaki haberinde; deprem sonrasında yangınların çıktığından, pek çok işyerinin kapandığından, insanların geceyi açık alanlarda geçirdiğinden ve ölü sayısının 100 olduğundan bahseder (Y.PRK.GZT, 4/16, 12 Temmuz 1894).

⁸⁵ HR.SYS, 28/37, 31 Temmuz 1894.

binanın yıkımına ve yüzlerce insanın yaşamını yitirmesine neden olan deprem...” diye bahsetmekteydi.⁸⁶ Gazetelerde yayımlanan İstanbul’daki felaket haberleri bir anda Avrupa’da yankılandı. Amerika’da ise, durum biraz farklıdır. Depremle ilgili haberler ancak Osmanlı Devleti’nin Washington Sefiri Mavroyeni Bey’in gayretleri sonucu ve iane cemiyetlerinin açılma sürecinde basında yer buldu.⁸⁷

İstanbul basınında olduğu gibi, Avrupa basınında da zaman zaman abartılı ve spekülâtif haberler görülmekteydi. Haberin Avrupa’da ilgi görmesi, gazetelerde çıkan deprem haberlerinin bazen abartılı, bazen de spekülâtif şekilde yer alması Hariciye Nezareti’nin Avrupa’daki temsilcilikleriyle olan trafiğini arttırdı. Öte yandan yaşanan felaket sonrası İstanbul’un durumunun kötü olduğu yolundaki haberler Avrupa’daki Türk diplomatların doğru ve ayrıntılı bilgiye muhtaç olduğunu ortaya çıkarttı. Zira, Avrupa ricali ve bazı gazete temsilcileri sefaretlerden konuyla ilgili bilgi istedi. Ancak, gazetelerin yazdıklarından daha fazla bir bilgiye sahip olmayan sefirler, bu yöndeki soruların artması üzerine Hariciye Nezareti’ne müracaat etti.⁸⁸ Müracaat edenler arasında Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti’ndeki elçileri de vardı.

Daha önce de ayrıntılı olarak ifade edildiği gibi, gerek taşrada, gerekse yurt dışında abartılı ve spekülâtif bazı haberler Bâbîâlî’yi harekete geçirmiş ve bir tamim yayımlanmasını kararlaştırmıştı. Bu doğrultuda hazırlanan tamim, hemen ertesi gün sefaretlere ve vilayetlere gönderilmişti. Tamimde, depremin kısa süreli olduğu ve giderek hafifleme yönünde seyrettiği şeklinde bilgiler yer alıyordu. Ancak, İstanbul’dan çeşitli yollarla ulaşan ve bazen de abartılı olan haberler tamimin yetersizliğini ortaya koydu. Bundan sonra Bâbîâlî’ye yapılan müracaatların başında felaketin rakamsal boyutuna dair sorular gelmeye başladı. Akla gelen ilk sorular kaç kişinin öldüğü ve yaralandığı, hasarın büyüklüğü yönündeydi. Bu konuda özellikle İngiliz kraliçesinin sefaretini aracılığıyla ölü/yaralı sayısı ve hasarın miktarı hakkında bilgi istemesi,⁸⁹ Bâbîâlî’nin tespit işlemlerini hızlandırması üzerinde etkili olmuş görünmektedir. Zira, depremden sonraki gün hariç,⁹⁰ o güne kadar Bâbîâlî’ye Zaptiye Nezareti ve

⁸⁶ 6 Ağustos 1894, *The Levant Herald*, nr. 31, s. 381.

⁸⁷ HR.MTV, 699/10, 17 Ağustos 1894. Bu gayret ve çabalar sonucunda *Christian Herald*, *Tribune* ve *Herald Karatin* (?) gibi gazeteler İstanbul’daki duruma ilgili haberlere yer verdi (HR.MTV, 699/10, 3 Eylül 1894; 699/16, 2 Ekim 1894; HR.SYS, 63/30, 16 Ekim 1894; Y.A.HUS, 313/98, 28 CA 1312/27 Kasım 1894).

⁸⁸ Nitekim, Madrid Sefiri Hüsnü Bey, depremden sonra pek çok kişinin kendisine müracaat edip ülkenin ve İstanbul’un durumunu sorduğunu, ancak bu konuda yeterince bilgi sahibi olmadığından tatminkâr cevaplar veremediğini belirterek bilgilendirilmesini istedi (HR.MTV, 513/59, 20 Temmuz 1894). Aynı şekilde Berlin Sefiri Tevfik Paşa da Hariciye Nezareti’nden deprem hakkında bilgi talep etti (HR.MTV, 513/55, 11 Temmuz 1894).

⁸⁹ *YEE.d.*, nr. 1088, vr. 37, 15 Temmuz 1894 (11 M 1312).

⁹⁰ Daha önce de değinildiği gibi, depremden hemen sonra bildirilen ilk veriler çok da sağlıklı değildir ve yaklaşık rakamları ifade eder.

Şehremaneti'nden toplam verilere dair herhangi bir bilgi ulaşmamıştı. Bunun üzerine yaklaşık iki gün sonra depremde ölenlerin tahminî olarak 150–160 civarında olduğu, bina olarak da Edirnekapı ile Kapalıçarşı tarafında çokça hasarın bulunduğu bilgisi İngiltere'nin İstanbul Sefiri'ne bildirildi.⁹¹

Böyle büyük bir afetin 1894'te, yani II. Abdülhamid iktidarında meydana gelmiş olması, yabancı basının Osmanlı bürokrasisi ve hariciyesi tarafından yakın takibinde son derece büyük bir öneme sahiptir. Zira, Avrupa basınına kontrol etmeye ve yönlendirmeye çalışan ilk padişah olan II. Abdülhamid,⁹² İstanbul basını gibi, yabancı basını da sıkı bir takibe almıştı.⁹³ Gerçi, İstanbul'da basına uygulanan sansür ve kapatma cezaları yabancı basına uygulanamıyordu; ancak, istenmeyen haberleri yayımlayan gazete ve dergilerin ülkeye girişi yasaklanıyordu.⁹⁴ Muzır yayınlar olarak nitelendirilen yayınlara uygulanan bu politika istenmeyen deprem haberlerine karşı da uygulandı. Özellikle İstanbul'da depremlerin devam edeceğine dair ve halkı tedirgin edecek türdeki haberlerin yer aldığı gazetelerin ülkeye girişleri engellendi. Nitekim, bu türde neşriyatta bulunan *Zanta* ve *Petit Journal* gazeteleri yasaklandı.⁹⁵ Öte yandan Çırağan Sarayı'nın depremde hasar görmesi nedeniyle V. Murad'ın 10 Temmuz gecesinde Yıldız Sarayı'nda geçirdiğini yazan *Österneichischen Volk* ile *Deutsch Zeitung* gazeteleri de aynı âkıbete uğradı.⁹⁶

Deprem hakkında çıkan her haber, tıpkı Osmanlı Devleti hakkında çıkan diğer haberler gibi, yakından takip edildi. Öyle ki, kimi zaman yabancı basında yer alan spekülatif, ama incelemeye değer haberler hakkında tahkikat bile başlatıldı. Nitekim, yukarıda *Depremle İlgili Spekülasyonlar ve Bazı Tartışmalar* kısmında ayrıntılı olarak ele aldığımız *Pester Lloyd* gazetesinde Rob Milne imzasıyla çıkan haber, anında incelemeye alındı. Zira, depreme Marmara Denizi'nde sondaj yapan bir geminin neden olduğu haberi tahkikata değerdi.

⁹¹ Y.PRK.BŞK, 37/17, 17 Temmuz 1894 (13 M 1312).

⁹² II. Abdülhamid'in yabancı basınla ilişkileri ve uyguladığı politikalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, *Avrupa'nın Kıskaçında Abdülhamid*, İstanbul 1998, s. 65–71, 99–108.

⁹³ Özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Yıldız tasnifi belgeleri arasında bulunan yabancı basına ait gazete haberleri, bu takibin en önemli tanıklarındır.

⁹⁴ II. Abdülhamid, muzır saydığı yayınların ülkeye girişini engellemek amacıyla yabancı posta şirketlerinden yardım ister ve kapitülasyon haklarını kaybetmekten korkan pek çok posta şirketi Abdülhamid'in teklifini kabul ederdi. Bu sayede muzır yayınların ülkeye girişi kontrol altına alınmış olurdu (O. Koloğlu, *a.g.e.*, s.79–80).

⁹⁵ İ.HUS, M 1312/181, 23 Temmuz 1894 (19 M 1312); *BEO.AYN.d.*, nr. 1694, s. 228, 24 Temmuz 1894 (20 M 1312); nr. 1689, s. 44, 26 Temmuz 1894 (22 M 1312).

⁹⁶ Y.PRK.HR, 19/72, 28 Ekim 1894 (27 R 1312). Esasen bu gazetelerin ülkeye girişini engelleyen temel neden, haberin asılsızlığından çok gazetede V. Murad'dan bahsedilmesi olabilir.

İlerleyen günlerde, doğal olarak yabancı basında yer alan haberler depremin İstanbul'un ticari hayatı üzerindeki etkileri ve depremzedeler yararına toplanan ianeler hakkındaydı. Bunlardan ilki, aynı zamanda toplanacak ianelerin de gerekçesini oluşturmaktaydı. Özellikle *Orientalische Handelszeitung* gazetesi, 31 Temmuz tarihli nüshasında depremzedelerin ve İstanbul'da ticari hayatın durumunu "...evsiz, yarı çıplak insanlar onları güçsüz bırakan acılarla yas tutuyorlar... yıllarca sarf edilen çabalar, her şey gitmiş, yok olmuş... İstanbul'un ticaret yerlerinin hepsi korkunç bir darbe ile yenilgiye uğradı ve milyonlarca değerli ürün çarşı enkazının altında toprağa gömüldü" cümleleriyle tasvir ederken;⁹⁷ yine Almanya'da yayımlanan *Allgemeine Zeitung* Gazetesi "Türkiye'deki Ekonomik Kriz" başlıklı makalesinde ekonomik buhranın nedenini, 1893'te baş gösteren koleraya ve 1894 Depremi'ne bağlıyordu.⁹⁸ Bazı gazetelerin ekonomik krizin aşılması ve ticaretin yeniden canlandırılması yönünde teklifleri de oldu. Bu tekliflerin en dikkat çekenini, *Orientalische Handelszeitung*'ta yer aldı. Gazete, Almanların Türkiye'yi ikinci vatan olarak görmeleri gereğini vurgulayarak,⁹⁹ İstanbul halkına yardım edebilmek için bir taraftan iane cemiyetlerine yardım yapmak, diğer taraftan da Türk mallarını satın alarak ticaretin canlandırılmasına yardımcı olmak gerektiğini belirtti. Gazetenin ticaretin canlandırılmasına yardımcı olmak için önerisi ise, Türk mallarının, özellikle bayan malzemeleri ve döşemeliklerin, adı geçen gazete aracılığıyla tanıtılması; isteyenlerin de gazeteye müracaat ederek bu malları satın almasıdır.¹⁰⁰ Alman basınının konuya ilgi göstermesinde ve hatta ilginin boyutunu biraz aşarak Alman halkından depremzedeler için ticarî yardım yapmasını istemesinde, dönemin Türk-Alman yakınlaşmasının ve bunun siyasî getirilerinin rolü büyük olmalıdır.

Yabancı basının depremzedelere asıl önemli katkısı, yaptığı yardım çağrılarını oldu. Çünkü, gerek Osmanlı sefaretlarının, gerekse yurtdışında bulunan belediye ve bazı ticaret odalarının depremzedelere yardım amacıyla kurduğu cemiyet ve komiteler yardım çağrılarını gazeteler aracılığıyla yapıyorlar; İstanbul halkının durumunu tasvir eden bildirimleri yayınlattırıyorlardı.¹⁰¹ Dolayısıyla bu çağrılar ve bildirimler doğrultusunda haber yapan basın sayesinde halkın İstanbul'da hissedilen depreme gösterdiği teveccüh

⁹⁷ Y.PRK.GZT, 4/18, 31 Temmuz 1894.

⁹⁸ HR.SYS, 29/10, 8 Kasım 1894.

⁹⁹ Y.PRK.GZT, 4/18, 31 Temmuz 1894; HR.SYS, 28/37.

¹⁰⁰ Önerinin devamında, arzu edenlerin gazetenin İstanbul'daki temsilciliğine müracaat edebileceği de belirtilmekteydi (Y.PRK.GZT, 4/18, 31 Temmuz 1894).

¹⁰¹ Londra Şehremaneti'nin başkanlığında kurulan bir komisyon Londra'da yayımlanan *The Times* ve bazı gazetelerde bir beyanname yayınlattırır (26 Temmuz 1894/22 M 1312, *Sabah*, nr. 1780, s. 1).

arttı.¹⁰² Bununla beraber bazı basın kuruluşlarının yardımların artması yönünde özel bir çaba harcadığı da görülmektedir. Nitekim, daha önce bahsedilen *Orientalische Handelszeitung* gazetesi, Almanların depremzedeler için ellerinden geleni yapmalarını istedi ve bunun bir şeref borcu olduğunu yazdı. Daha sonra da hayırseverlerin gazeteleri aracılığıyla yardım edebileceklerini ve yapılacak yardımların gazetelerinde yayımlanacağını bildirdi.¹⁰³ Öte yandan New York'ta yayımlanan *Christian Herald* gazetesi de, Amerikan kamuoyunun İstanbul'daki felaketle ilgilenmesinde büyük rol oynadı. En az sefaretler ve New York Ticaret Odası kadar gayret gösteren gazete, imtiyaz sahibinin başkanlığında bir de iane komitesi kurdu.¹⁰⁴ Paris'te de *Ajans Fournier*, *Le Figaro* ve *Gaulois* gazetelerinin himayesinde bir komisyon kuruldu.¹⁰⁵ Zaman zaman bu komitelerin faaliyetleri İstanbul basınında da yer aldı.¹⁰⁶ Öte yandan ianede bulunanların ve yardımseverlere verilecek olan madalyayı almaya hak kazananların listesi de gazetelerde yayımlandı.¹⁰⁷ Böylece, kamuoyu yardıma teşvik edildi. Görüldüğü gibi, yabancı basın bir yandan Osmanlı sefaretleri ve yurtdışındaki ticaret odaları aracılığıyla açılan iane cemiyetleri için yardım çağrısında bulunurken, diğer yandan da kendi denetiminde iane cemiyetleri kurarak felaketin maddi boyutlarını kısmen de olsa hafifletmeye çalıştı.

Tüm bu iyimser ve yardımsever tabloya rağmen, basında kimi zaman toplanan ianelerin dağıtımı hakkında pek de olumlu olmayan iddialar yer aldı. Gazetelere yansıyan bu iddiaların ortak noktası, iane dağıtımındaki usulsüzlüktü. Zira, iddialara göre, toplanan ianelerin yalnızca cüzi bir kısmı halka dağıtılıyor; kalan kısmı ise, memurlar arasında paylaştırılıyordu.¹⁰⁸ İddiaların diğer tarafında da, yabancı ülkelerden toplanan yardımların çoğunlukla Müslümanlara dağıtıldığı ya da camilerin tamirine

¹⁰² Nitekim, başlangıçta İstanbul'da yaşanan depreme ve Mavroyeni Bey'in gayreti sonucu açılan iane cemiyetlerine pek ilgi göstermeyen Amerikan halkının ilgisi bazı gazetelerin özel çabalarıyla oldu. Amerikan gazetelerinin insanları yardıma teşvik etmek için yazdıkları da oldukça ilginçti. Zira, bir yandan İstanbul felaketzedeleri için Avrupa halkının birbirleriyle yarıştığını, ancak, bu konuda Amerika'da henüz bir şey yapılmamış olduğunu ifade ederken; diğer yandan da daha önce II. Abdülhamid'in Amerika'daki orman yangınlarında ve Jonston felaketzedelerine yaptığı yardımları dile getirirler (HR.MTV, 699/10, 17 Ağustos 1894; 699/ 16, 1 Eylül 1894; Y.A.HUS, 310/86, 13 Eylül 1894; 313/98, 27 Kasım 1894/28 CA 1312).

¹⁰³ Y.PRK.GZT, 4/18, 31 Temmuz 1894.

¹⁰⁴ Y.A.HUS, 313/98, 27 Kasım 1894 (28 CA 1312); HR.MTV, 699/20, 9 Ekim 1894.

¹⁰⁵ HR.MTV, 513/60, 20 Temmuz 1894; 699/1; Y.A.HUS, 303/70, 22 Temmuz 1894 (18 M 1312).

¹⁰⁶ 29 Temmuz 1894 (25 M 1312), *Saadet*, nr. 3037, s. 1; 30 Temmuz 1894, *The Levant Herald*, nr. 30, s. 366.

¹⁰⁷ HR.MTV, 513/58, 19 Temmuz 1894; 515/71, 18 Mayıs 1896.

¹⁰⁸ İlk olarak *Le Dix-Neuvième Siècle* gazetesi 7 Eylül 1894 tarihli sayısında, depremde mağdur olan yalnızca 3.000 kişiye 300 ekmek dağıtıldığını ve Fransa'da toplanan ianelere de Osmanlı makamlarının el koyarak memurların kendi aralarında parayı paylaştıklarını iddia etti. Gazete, bu nedenle bağışların *Union Francais* tarafından dağıtılmamasının bir hata olduğunu dile getirmektedir. Benzer şekilde Paris'te çıkan bir başka gazeteden alıntı yapan *Le Soir* gazetesi de aynı günkü nüshasında, depremzedeler için toplanan ianeden Hıristiyanlara ve Osmanlı başkentinde yaşayan Fransız vatandaşlarına verilmediğini söylemektedir (Y.PRK.TKM, 32/78, 9 Eylül 1894/8 RA 1312).

harcandığı yer alıyordu. Nitekim, İngiltere’de yayımlanan *Standard* gazetesinin iddiası bu yöndedir. İddiaya göre, depremzedeler için toplanan 60.000 liranın yalnız 17.000 lirası muhtaçlara dağıtıldı. Bununla beraber ihtiyaç sahiplerine sadece 3’er lira ödeme yapıldığını; Müslümanlara Hıristiyanlardan daha fazla ödendiğini; ayrıca, paranın %20’sinin dağıtım masrafı adıyla indirildikten sonra, bir kısmının memurların eline geçtiğini, büyük bir kısmının da camilerin tamirine sarf edildiğini iddia etti.¹⁰⁹ *Standard*’ın benzer iddialarını sürdürmesi üzerine harekete geçen Bâbiâli, gazetenin ilgili nüshalarının ülkeye girişini yasakladı.¹¹⁰

İstanbul basınında olduğu gibi, yabancı basın da birbirlerinin haberini kaynak göstererek zikredebiliyordu. Nitekim, *Standard* gazetesinde çıkan yukarıdaki haber ve iddialar Amerika’daki *Tribune* gazetesinde yer aldı. Bunun üzerine Osmanlı Washington Sefiri Mavroyeni Bey, söz konusu iddialara cevaben bir tekzip yayınlattı. Tekzipte, yardımda bulunan kişilerin isimleriyle yaptıkları bağış miktarı ve ianenin dağıtıldığı kişilerin isim listelerinin İstanbul gazetelerinde yayımlandığı ifade edildi.¹¹¹ Gerçekten de, ilgili başlıkta ele alındığı gibi, İstanbul basınında bu yönde hemen her gün resmî tebliğler yayımlandı. Hatta Mavroyeni Bey, belki de sırf bu spekülasyonlara zemin hazırlamamak için Amerika’da toplanan bağışların Amerika Birleşik Devletleri makamları tarafından İstanbul’a ulaştırılmasını istedi.¹¹² Fakat, yine de bu tür haberlerin çıkması engellenemedi.¹¹³

Benzer türdeki haberlerin yabancı basında bu kadar revaç bulması, basının yapılacak harcamaları denetlemek veya yönlendirmek gibi gayelerle hareket ettiği

¹⁰⁹ HR.MTV, 699/17, 2 Ekim 1894.

¹¹⁰ Y.A.HUS, 312/17, 1 Kasım 1894 (2 CA 1312).

¹¹¹ HR.MTV, 699/17, 2 Ekim 1894.

¹¹² Toplanan bağışlar, ABD’nin İstanbul Sefiri Terrell aracılığıyla İâne-i Musâbin Komisyonu’na gönderildi (HR.MTV, 699/41, 10 Ocak 1895; 699/43, 18 Ocak 1895).

¹¹³ Nitekim, New York’ta çıkan *Tribune* ve daha sonra da *Boston Transcript* gazetelerinde yayımlanan bir makalede, depremzedeler için toplanan bağışların ihtiyaç sahiplerine dağıtılacağı meçhul olduğu, bu paranın Osmanlı memurlarının elinde kalacağı ve benzer olayların 1893 Malatya Depremi’nde de yaşandığı iddia edildi. Gazetenin iddiasına göre, Malatya Depremi’nde depremzedeler için daha çok Ermenilerden toplanan 4.000 liranın 1.000 lirası yalnızca Müslümanlara dağıtıldı; kalan miktar ile de padişah adına bir camii inşasına başlandı. Makalede, benzer hadiselerin İstanbul depremzedeleri için toplanan bağış paralarının başına geleceği ileri sürülerek paraların Osmanlı memurlarına teslim edilmeyip elçiler aracılığıyla dağıtılması tavsiye edildi (HR.MTV, 699/7, 10 Ağustos 1894). Haber alma sistemini gazete haberleri üzerinden işleten Bâbiâli, tahmin edileceği gibi, bu haberi de incelemeye aldırdı ve tahkikat sonucunu Hariciye Nezareti aracılığıyla Washington Sefareti’ne gönderdi. Tahkikatta, Malatya depremzedeleri için toplanan 790.453 kuruşun ayırım yapılmaksızın tüm din mensuplarına dağıtıldığı, kalan 338.000 kuruşun da depremde hasar gören mabet ve okulların tamir masraflarına harcandığı sonucu ortaya çıktı. Öte yandan toplanan tüm ianelerin 1894 Depremi’nden zarar gören depremzedelerin hepsine din farkı gözetilmeksizin evlerinin hasarları nispetinde dağıtıldığı, İâne Komisyonu’nun her din mensubu kişiler tarafından teşekkül ettiği, dağıtılan kişilerin isimleri ve yapılan yardımın miktarının defterlere kaydedilerek gazetelerde de yayımlandığı bir kez daha belirtildi (HR.SYS, 63/30, 16 Ekim 1894). Öte yandan Almanya’da da *Frankfurt* gazetesi 10 Kasım tarihli nüshasında, toplanan 6,5 milyon kuruşluk ianenin yalnızca 2,5 milyon kuruşunun ahaliye dağıtıldığını, bu nedenle halkın soğuk havalarda çadırlarda yaşamaya mecbur bırakıldığını yazdı (Y.PRK.EŞA, 24/69, 10 Kasım 1894).

izlenimini uyandırır. Zira, tüm bu iddialarda ortak bir başka nokta, toplanan ianelerin Osmanlı makamlarına teslim edilmeyip sefaretler veya güvenilir kuruluşlar aracılığıyla dağıtılma talebidir.¹¹⁴ Belki de, bu talepler haklı görülerek zaman zaman yabancı iane cemiyetleri ve sefaretler topladıkları bağışları depremde zarar gören kendi misyonlarına bağlı kurumlara doğrudan aktarabilmek için Osmanlı makamlarından izin istediler.¹¹⁵

Her ne kadar gazetelere yansıyan bu iddiaların bir çoğu spekülatif nitelikte olsa da, ianelerin çok az bir kısmının muhtaçlara dağıtıldığı ve bu nedenle ahalinin çadırlarda yaşamaya mecbur olduğu şeklindeki iddialarda haklılık payı vardır. Zira, Ekim sonu itibarıyla gazetelerde ilan edilen toplam iane miktarı 6 milyon kuruşun biraz üzerindeyken;¹¹⁶ dağıtılan miktar 1,5 milyon kuruş civarında kalmıştır.¹¹⁷ Ancak, bu durum, iane dağıtımındaki yolsuzluktan ve hatta yolsuzluğun devletin eliyle düzenlenmesinden ziyade organizasyon eksikliğinden ve yardım edileceklerin isimlerinin tespitindeki aksaklıktan ileri gelmiştir.

Depremden sonra kurulan iane sandıklarında biriken paraların nerelere sarf edildiği ve devamında ortaya çıkan iddiaların Bâbîâlî'yi rahatsız ettiği açıktır. Gazetelerin ülkeye girişini yasaklamanın tek başına bir çözüm olmadığını gören II. Abdülhamid'in, daha önce de Türkiye hakkında çıkan haberlerde olduğu gibi,¹¹⁸ dış basını manipüle ederek susturma yoluna gittiği söylenebilir. Nitekim, söz konusu iddiaların gazetelerde boy gösterdiği bir dönemde 17 Ekim tarihli *Paris* gazetesinde çıkan bir haber, Abdülhamid'in yabancı basınla ilişkiye girerek söz konusu iddiaları yalanladığı izlenimini uyandırmaktadır. Zira, gazetede, daha önceki iddiaların aksine, padişahın iradesinden sonra İstanbul'da depremin olumsuz etkilerinin silindiğinden, kurulan İâne-i Musâbin Komisyonu'nun faydalı olduğundan, her sokakta düzenli bir şekilde dağıtılan ianeler sayesinde İstanbul'un yeniden canlanarak mamur hale geldiğinden bahsedilmektedir. Haberde, ayrıca, padişaktan da övgüyle söz edilir.¹¹⁹ Ancak, yine de, bu iddialarla yeterince mücadele edilemediği söylenebilir.

İanede dağıtımındaki usulsüzlüklerin yabancı basında revaçta olduğu bir dönemde böyle bir haberin yer alması elbette şaşırtıcıdır. Birbirine taban tabana zıt bu

¹¹⁴ HR.MTV, 699/7, 10 Ağustos 1894; Y.PRK. TKM, 32/78, 9 Eylül 1894 (8 RA 1312); HR.MTV, 699/17, 2 Ekim 1894.

¹¹⁵ Nitekim, Dresden İane Komitesi topladığı paraların İstanbul'daki İsviçre-Alman Mektebi'ne tahsis edilmesi için izin istedi (HR.MTV, 699/42, 17 Ocak 1894).

¹¹⁶ 6.119.640 kuruş (26 Ekim 1894/26 R 1312, *Sabah*, nr. 1872, s. 1).

¹¹⁷ 1.596.039,5 kuruş (24 Ekim 1894/24 R 1312, *Sabah*, nr. 1870, s. 1).

¹¹⁸ O. Koloğlu, *a.g.e.*, s. 271–292.

¹¹⁹ Bu haberin tercümesi *Sabah* gazetesinde aynen yayımlandı (30 Kasım 1894/2 C 1312, nr. 1907, s. 2).

iki haberin ötesinde, gerçek olan İstanbul'un eski mamur ve canlı haline dönmesinin çok güç olduğu ve zaman aldığıdır. Dolayısıyla basında İstanbul'un eski günlerine döndüğü şeklindeki haberler, sadece bir yanıltmadan veya çıkan spekülasyon haberlerin etkisini azaltmadan ibaret görünmektedir.

Son olarak; İstanbul'da bir deprem meydana geldiği haberi dış basında ilk gününden itibaren önemli bir yer işgal etti. Nitekim, kimi zaman spekülasyon nitelik taşıyan, kimi zaman da yardımseverliğin timsali haline gelen haberler gazete sütunlarına taşındı. Birinci türdeki haberlerde bazen Türkiye'yi hedef alan basın, ikinci türdeki haberlerde Türk halkına yapılacak yardım için tüm imkânlarını seferber etti. Özellikle bu sonuncu türden haberlerde dış basının olumlu etkisi yadsınamaz. Zira, yukarıda da ifade edildiği gibi, bu konuda iane cemiyetlerinin açılmasında ve depremzedeler için bağış toplanmasında azami gayret gösterdi. Netice itibarıyla; dış basında *İstanbul Depremi* başlıkları ile yer alan 1894 Depremi en az yurtiçindeki kadar ilgi uyandırdı ve Doğu haberleri içinde önemini uzun süre korudu.

VII.III. DEPREMİN EDEBİYATIMIZA YANSIMASI

Edebiyat, geçmişte yaşanan olayların toplum belleğinde oluşturduğu izlerin yansımasıdır, bir açıdan. İnsanları etkileyen, hafızasına kazınan motiflerin bir tezahürü. Bu nedenle özellikle sosyal tarih alanında çok özel bir yeri vardır, edebiyatın. Zira, milletlerin hayatında büyük yankılar uyandıran olayların, nesilden nesile aktarılmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Hele söz konusu olan geçmişte yaşanmış bir olayın toplum tarafından nasıl algılandığı ise, edebî eserler daha da önem kazanır. Nitekim, Orta Asya'da yaşayan Türkler'in sosyal hayatına dair ipuçları için destanlarına,¹²⁰ Orhun Kitabeleri'ne ve Attila'nın Avrupa'da nasıl algılandığını anlamak için de Nibelungen Destanı'na bakmak yeterlidir. Esasen bu gibi eserler çoğu kere subjektif değerler ve değerlendirmeleri bünyesinde barındırır; ancak, bir yönüyle de yaşanan gerçekliğe dair ipuçlarını taşırlar. Dolayısıyla bu başlık altında, sadece 1894 Depremi'nin insan algılamasında nasıl bir yer edindiği ve hangi figürlerin öne çıkarıldığı hususu ele alınacaktır.

¹²⁰ Oğuz Kağan Destanı, Ergenekon Destanı, Göç Destanı, Türeyiş Destanı ve Manas Destanı.

1894 Depremi, veri çokluğunun yanında edebî zenginliği açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Nitekim, bu depremin, toplum ve birey üzerinde uyandırdığı yankı iki destan¹²¹ ve bir şiire konu olmuştur.

Destanlardan ilki, depremin olduğu yıllarda Fatih Askerî Rüşdiyesi'nde öğrenci olan Halid Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Henüz çocuk denilecek bir yaşta iken depremin yıkıcı yüzüyle tanışan Halid Efendi'nin, çok da sanatsal olmayan eserinde, deprem sırasında ve sonrasında gözlemlerini yansıttığı görülür. *Hareket-i Arz Destanı* başlığını taşıyan destanda, deprem anında insanların yaşadığı şaşkınlık, korkular, halkın çektiği acılar ve deprem nedeniyle viraneye dönen İstanbul'un durumu içten ve oldukça yalın bir üslûpla ifade edilir. İlk dizelerinde, depremin günü ve saati, nasıl başladığı ve yaşanan panik hali çoşkulu bir dille anlatılır. Şair, Muharrem ayında bir Salı günü kendisinin okulda olduğu bir saatte ani bir sarsıntı sonucu insanların büyük bir acıyla yüzyüze geldiğini ifade ettikten sonra okulda yaşananları anlatmaya başlar. İlk sarsıntıda, muhtemelen şokun etkisiyle herkesin durduğunu, ardından gelen şiddetli sarsıntının korkuya neden olarak insanların "Allah" diye bağıştığını, kimilerinin dualar ettiğini, kimilerinin ağladığını, okulda bulunanların herşeyi bırakarak kaçtığını ve daha sonra ailelerini görmeye gittiğini anlatır. Destanda, depremin sebebiyet verdiği yıkımlara da işaret eden Halid Efendi, okulun teneffüshanesinin¹²² yıkıldığını belirtmeyi de ihmal etmez. Halid Efendi, okuldaki izlenimlerinin ardından yolda gördüklerini ve deprem sonrasında İstanbul'un büründüğü görüntüyü de biraz tasvir eder. Nitekim, depremden sonra Fatih civarında çıkan yangını¹²³ ve tulumbacıların "pervane misali ateşe dalarak" bu yangını söndürdüğünü anlatır. Destanın diğer kısımlarında depremin neden olduğu yıkımlardan, enkaz altından çıkarılanlardan ve toplanan yardımlardan bahseder. Yıkılan yerlere dair bazı detayların olduğu bu dizelerde, Edirnekapı'da Mihrimah Sultan Camii'nin minaresinin ve Fatih Camii'nin aleminin yıkıldığı; İstanbul Surları'nın hasar gördüğü; kışla, karakol gibi binaların duvarlarının çatladığı; Kapalıçarşı'nın harap olduğu ve burada enkaz altında kalarak ölenlere ait cesetlerin meydanlara serildiği; yine o civarda yıkılan bir handan yaralı olarak bir kişinin

¹²¹ Bahsi geçen destanlar, edebiyatta "yapma destan" olarak adlandırılan edebî bir türün örnekleridir. Yapma destanlar, herhangi bir olay hakkında ozanın destan kurallarını gözeterek oluşturduğu metinlerdir. Burada yazarın duyguları ve olaya bakış açısı çok önemlidir. Doğal destanlardan farklı olarak yapma destanların yazarı bellidir ve olayın anlatılışında halkın katkısı oldukça azdır. Bu türün en bilinen örnekleri; Mehmet Akif Ersoy'un Çanakkale Şehitleri ile Nazım Hikmet'in Kuvva-yı Milliyye Destanı'dır (www.turkeyarena.com-20.06.2009).

¹²² Genellikle okullarda, ders aralarında dinlenmek için öğrencilerin çıktığı salon veya bahçe (*Türkçe Sözlük*, II, 1452).

¹²³ Şekerci Hanı yangını olmalıdır.

çıkarıldığı; insanların açık alanlara çıktığı ve son olarak bazı zengin aileler ile yabancı devletlerin yardım yaptığı hususu ele alınır. Destan, toplam 21 kıtadır.

1	<i>Dinleyin ahvali baştan ibtidâ
İstanbul şehrinde olan kazayı
Karalar giymekte ahali hâlâ
Nice baba yiğit gitti ziyâne</i>	2	<i>Muharrem ayında bir Salı günü
Saat de hemen geçmişti dördü
Ahali hemen zulüm gördü
Cihan bulanmıştı toza dumâne</i>
3	<i>Fatih Rüşdiyesi'nde ders okurduk
Hareket başladı cümlemiz durduk
Şiddeti arttırdı hepimiz korktuk
Allah diye bağışdık ulu Yezdâne</i>	4	<i>Zabitler derki:-Bu ne felâket
Var mı bizim için cây-i selâmet
Olur ise ancak Mevlâ'dan hidâyet
Cümlelerin halleri demiştim yamâne</i>
5	<i>Kurtulduk mektepten çok şükür ettik
Kimsede hal kalmadı cümlemiz bittik
Peder maderimizi görmeye gittik
Hazır olduk ol emr ü fermâne</i>	6	<i>Kimisi bıraktı hep kitaplarını
Kurtarmak için hep canlarını
Koştular görmeye hep hanelerini
Hepsinin gözyaşları oldu revâne</i>
7	<i>Teneffüshane baştanbaşa yıkıldı
Şakirdân zabit sokaklara döküldü
Çok şükür Tanrıya hepsi kurtuldu
Koç kurban kesildi Rabb ü Sübhâne</i>	8	<i>Görün Çırçırılılar yangına geldi
Pervane misali ateşe daldı
Kurtardı çok yerleri kurbanlar aldı
Çok şükür ettiler emrü'l-sübhâne</i>
9	<i>Sandıklar gelmişti karşı taraftan
Kurtardı çok yerleri Bâri Yaradan
Lutfündan gösterdi gayret insâne</i>	10	<i>Yıkıldı cümle haneler hanlar
Kalmadı asla sağlam duvarlar
Ahalinin göz yaşı sel gibi çağlar</i>

Çok dua ettiler ulu Yezdâne

- 11 *Ne çare bozulmaz takdir-i Hüdâ*
Hemen yardım etsin cümleye Mevlâ
Yıkıldı Fatih'in alemler hâlâ
Çıkmaz oldu müezzin ezâne
- 12 *Yıkıldı Edirnekapı minaresi¹²⁴*
Harap olmuştu civarlar kalesi¹²⁵
Kurtulmanın yoktu gayri çaresi
Herkes dökülmüştü bağ ü bostâne
- 13 *Yıkıldı cümle kâgir binalar*
Çatladı karakol kışla duvarlar
Harap oldu cümle hanlar hamamlar
Bu da ibret oldu böyle cihâne
- 14 *Yıkıldı Yeni Camiin külhânı*
Billah söylemem asla hilâfi
Ey kerem kanı cenâb-ı Bâri
Yazık değil miydi bunca insâne
- 15 *Zelzeleden Çarşı olmuştu harap*
Dökülmüş cümle taş ile türap
Burada ezilenler gayet bihesap
Leşleri serdiler cümle meydâne
- 16 *Bir kimse var idi hanın içinde*
O da kalmıştı bu zulüm dibinde
Çıkardılar toz toprak içinde
Yazıl elif kaddi döndü kemâne
- 17 *Anı kurtardılar toprak içinden*
Tuttular hemen iki kolundan
Verdi bir sada ol derunundan
Çehresi benzerdi bir kahramâne
- 18 *Allah din ü devlete vermesin zevâl*
Cümlesi buldu keyfide kemâl
Ehli servet yardımda etmedi ihmâl
Rahmet ettiler ehl-i İslâme
- 19 *Her bir devletten iane geldi*
Takdir böyle imiş yerini buldu
Nice canlar gül gibi soldu
- 20 *Nasıl hareket desem bu bir zulümdür*
Söz laf anlamaz böyle bir zâlimdir
Kimi babacığım kimi evladım der

¹²⁴ Bahsi geçen Edirnekapı Camii, Mihrimâh Sultan Camii'dir.

¹²⁵ İstanbul Surları kastedilmektedir.

21 Sene bin üç yüz on iki¹²⁶ tamam

Takdir bu hali eyledim beyan

Söylesem çoktur hâsılı kelam

Gayret et Halid işbu destâne¹²⁷

1895 yılında Kanlıcalı Hüseyin (Poyraz)'ın derlediği yazma bir mecmuada metni bulunan¹²⁸ ve deprem nedeniyle yaşanan dramı anlatan anonim destan,¹²⁹ bu deprem hakkında yazıldığını tespit ettiğimiz ikinci eserdir. 23 dörtlükten oluşan bu destanın dili de oldukça sadedir ve depremin sebebiyet verdiği ölümlerin şekline dair ilginç bir örneklemedir. Destanda, sarsıntılar sırasında yıkılan yapılardan düşen parçaların tesiriyle ağır yaralanıp ölen bir kişinin nasıl bir tabloyla karşı karşıya olduğu, ölüm anı ve ölünün defnedilmesine kadarki süreçte yaşananlar, depremde üzerine yıkılan bir baca sonucu hayatını kaybeden Salih isimli bir okul öğrencisinin ağzından anlatılır. Destana göre, “Ada Mektebi”nde¹³⁰ öğrenci olan Salih Efendi, okulun

¹²⁶ 1894 Depremi, hicri takvime göre 1312 tarihinde meydana gelmiştir.

¹²⁷ H. Kınaylı, “Deprem, ...”, 4470.

¹²⁸ M. H. Bayrı, *a.g.e.*, s. 31. Bayrı'nın “Kanlıcalı Hüseyin Poyraz adında eski bir tulumbacı reisinin 1895 senesinde tertip eylediği yazma dergiden...” şeklinde verdiği bilgi, F. Ürekli tarafından yanlış yorumlanmıştır. Çünkü, Ürekli, dipnotta Bayrı'ya atıfta bulunmasına rağmen, söz konusu destanın Kanlıcalı Hüseyin Poyraz'a ait olduğunu ifade eder (*a.g.e.*, s. 70).

¹²⁹ Destanın kime ait olduğu her ne kadar belli değilse de, Osman Cemal Kaygılı'nın, *İstanbul'da Semaî Kahveleri ve Meydan Şairleri* adlı eserinde Bedesten beğçilerinden Yaylalı Halim Ağa (veya Baba) ya da Deli Hakkı adındaki bir meydan şairine ait olduğunu söylediği *Büyük Hareket-i Arz* veya *Hareket-i Arz Destanı* başlıklı destanın (*a.g.e.*, İstanbul 1937, s. 25), söz konusu destan olduğu düşünülebilir. Nitekim, anonim destanın üslûbunun “semaî kahveleri”nde söylenen “meydan şiiirleri”ne benzerliği ile destanın eski bir tulumbacı reisinin derlediği mecmuada yer alması bu ihtimali kuvvetlendirir. Çünkü, M. H. Bayrı'nın *İstanbul Folkloru* adlı eserinde semaî kahvelerinde söylenen destanlara dair verdiği ilk örnek ile bu destan arasındaki benzerlik oldukça şaşırtıcıdır. Nitekim, örnek destanda yer alan kelimeler ile 1894 Depremi'ni anlatan anonim destanda geçen kelimeler neredeyse aynıdır ve her iki destan farklı temaları aynı üslûpta ele almıştır. Örneğin; “Ada mektebine yazıldım encam/Tahsille geçirdim üç sene eyyam/Meğer bulmuş idi ömrümüz hitam/Merg ü can tenimden eyledi tayran” ile Kanlıcalı Hüseyin (Poyraz)'ın derlediği destanda geçen “Ada mektebine yazılıp girdim; Üç sene güzelce tahsil eyledim; Merg ü can uçunca kaldı kafesi” (*a.g.e.*, İstanbul 2007, s. 39–41, 173) gibi mısralar ile her iki destanın ölen kişinin ölüm anını, üstelik aynı tarzda anlatması tesadüf olamayacak kadar birbirine benzer. Bununla beraber, semaî kahvelerinin başında gelen tulumbacı kahvelerinden (M. H. Bayrı, *a.g.e.*, s. 166) birinde söylenmiş olması muhtemel *Hareket-i Arz Destanı*'ni, eski bir tulumbacı reisinin derlemiş olması pek de ihtimal dışı değildir. Tüm bunlara ek olarak; Kaygılı'nın, metnine ulaşamadığını söylediği *Hareket-i Arz Destanı*'nin içeriğiyle ilgili semaî kahvesi müdâvimlerinin görüşlerine yer vererek şairin İstanbul'da deprem nedeniyle yaşanan trajik anları sade üslûpla ve mükemmel bir şekilde anlattığını belirtmesi de (*a.g.e.*, s. 27, 29) bu görüşü desteklemektedir.

¹³⁰ Heybeliada'daki Bahriye Mektebi olmalıdır. Zira, bu dönemde Adalar'da, her ikisi de Heybeliada'da olan iki okul vardı. Bunlardan biri, Bahriye Mektebi; diğeri de, Rum Ticaret Mektebi idi. Rum Ticaret Mektebi, Rum azınlığın gittiği bir okul olduğundan, “Ada Mektebi” olarak anılan okul, Bahriye Mektebi olmalıdır. Öte yandan dönemin gazetelerinden *Saadet*'te, Heybeliada'da bir caminin minaresinden düşen parçaların ismi tespit edilemeyen bir öğrencinin ölümüne neden olduğunu belirtilmesi de (11 Temmuz 1894/7 M 1312, nr. 3019, s. 1), bu düşüncüyü destekler. Çünkü, Heybeliada'da bulunan ve hasar gören tek cami Bahriye Mektebi'ne aittir. Üstelik Salih Efendi'nin ölüm şekli ile gazetede öldüğü belirtilen öğrencinin ölüm şekli aynıdır. Aradaki tek fark, birinde düşen parçanın bacadan, diğesinde minareden koptuğunun ifade edilmesidir.

yemekhanesinde kitap okuduğu esnada deprem meydana gelir ve dışarı çıkarken sarsıntılar nedeniyle düşen taş parçaları sonucu ağır yaralanır. Arkadaşlarının feryatları arasında hastaneye götürülmesine rağmen kurtarılamadığı anlaşılan Salih Efendi ölümünün ardından gasledilmek üzere hamama götürülür ve depremde hayatını kaybeden diğer insanların cesetleriyle birlikte bir gece orada kalır.

İlkine göre, depreme dair daha az bilgiler içeren bu destan, genel olarak depremin verdiği acıya işaret eder. Salih Efendi'nin kara bahtının ve trajik ölümünün anlatıldığı destanın tam metni ise, şöyledir:

1	<i>Dinleyin vasfedem halim sizlere</i>	2	<i>Anamın rahminden düştüm düşeli</i>
	<i>Bakın neler geldi başıma ihvan</i>		<i>Görmedim gözümün yaşın sileni</i>
	<i>Vukuunu göstermesin sizlere</i>		<i>Maderle pederim vefat edeli</i>
	<i>Bu cümle âlemi yoktan yaratan</i>		<i>Güldürmedi beni felek bir zaman</i>
3	<i>Kader böyle imiş ben ne yapayım</i>	4	<i>Ağlama ey gönül ağlarsan n'olur</i>
	<i>Kalmıştı dünyada bir tane dayım</i>		<i>Emri Hakk ne ise yerini bulur</i>
	<i>Bu gidişle n'olur acep bu halim</i>		<i>Gün olur her vücut toprağın bulur</i>
	<i>Diye gece gündüz eylerdim efgân</i>		<i>İman selâmeti versin ol Yezdân</i>
5	<i>Küçükken tahsile merak ederdim</i>	6	<i>Kazandım herkesin teveccühünü</i>
	<i>Hamdolsun Yarabbi muradıma erdim</i>		<i>Severlerdi Salih diyerek beni</i>
	<i>Ada mektebine yazılıp girdim</i>		<i>Pek seyrek görürdüm Beylerbeyi'ni</i>
	<i>Durmaz çalışırdım her an ve zaman</i>		<i>Olurdu bu kalbi mahzunum şadan</i>
7	<i>Üç sene güzelce tahsil eyledim</i>	8	<i>Bir Salı sabahı borular urdu</i>
	<i>Gençlikte feleğe bilmem n'eyledim</i>		<i>Cümle talebeler sıraya durdu</i>
	<i>Yaşım onbeş idi vefat eyledim</i>		<i>Zulmet indi her tarafı bürüdü</i>
	<i>Ah edip tutsunlar matemim yâran</i>		<i>Kaza vukuuna delil asuman</i>

- 9 *Paydos urdu dersten hepimiz çıktık* 10 *Elimde kitabım okur iken ah*
Cümlemiz lokanta yolunu tuttuk *Hareket oluyor dediler eyvah*
Ekli taam edip biraz oturduk *İhvan bağırsarak derlerdi Allah*
Kim bilir yazılmış mevtime ferman *Bize imdat etsin ol Ulu Sübhan*
- 11 *Konuldu mezara kuş kadar tenim* 12 *Biçarenin çamlar altında kabri*
Boşanan kanımdan kızıl kefenim *Çekti elin fani dünyadan gayri*
Çok oldu arkamdan eyvah edenim *Mevla dayısına bahşetsin sabrı*
Dayımın dü-çeşmi daima giryan *Neyleyim aksine döndü bu devran*
- 13 *Aman Allah dedim nedir bu halet* 14 *Refiklerim feryat figan ederek*
Çıkarken kapıdan çünkü selamet *Ah Salih sana ne oldu diyerek*
Yıkıldı başıma baca nihayet *Kaldırdılar cümle hücum ederek*
Etti beni o dem hak ile yeksan *Ağzımdan boşandı cismimdeki kan*
- 15 *Bütün yaran etrafımı alarak* 16 *Tabip bey görünce kesildi sesi*
Çeşm-i giryanları yaşla dolarak *Çünkü alıyordum ben son nefesi*
Hastane yoluna revan olarak *Merg u can uçunca kaldı kafesi*
Ederdi cümlesi ah ile efgan *Ecelim vermedi bir lahza aman*
- 17 *Hamama koydular o gece naşım* 18 *Güneş tulû etti bak sabah oldu*
Bağladılar çenem sardılar *Kazan ile suyum ocağa kondu*
Yanımda yatarı mevta yoldaşım *Cümle levazım ihzar olundu*
Gözetirdi nöbetçiler kapıdan *Yatırdılar teneşire ol zaman*
- 19 *Gasl ü tathir işte tamam olunca* 20 *Tabutumu musallaya koydular*

Tabuta bu nazik vücut konunca *Namazımı cümle ihvan kıldılar*
Cümle ihvan gelip saf saf durunca *Sonra mezarlığa revan oldular*
Başladı duaya imam ol zaman *Ederek her biri ah ile efgan*

21 *A dostlar bu dünya fanidir fani* 22 *Halimden şikâyet olmasın Hakk'a*
Nerde validem nerde pederim hani *İnsan düşünürse eğer bir defa*
Terk edip gittiler fani cihani *Doğrusu yanıktır bu olan vak'a*
Bu gençlikte ölüm vermesin Yezdan *Neydelim böyleymiş Allah'tan ferman*

23 *Yirmi sekiz haziranda¹³¹ ihvanım*
Kara toprak oldu işte mekânım
Okuyanlar benim garip destanım
Etsinler ruhuma Fatiha ihsân¹³²

1894 Depremi'nin trajik hikâyesi, dönemin ve edebiyatımızın ünlü simalarından Tevfik Fikret tarafından da dile getirilmiştir. Nitekim, *Zelzele* başlıklı şiiri ile 1894 Depremi'nin neden olduğu tabloyu tasvir eder.

Bin üç yüz ondu... Henüz dün bu köhne izbeye sen
Misafir olmuşsun,
Ki hep sinirli ve hummâlî hastalar gibi yer
Birden
İçin için ve uzun
Bir ihtilâc ile çırpındı, kırdı, yıktı...
Birer döküntü; kalanlar bütün ezik, kurâda
Bir inkisâr-ı huşû en şerefli başlarda,
Minareler bile ser-be-zemîn,

¹³¹ Depremi meydana geldiği, 10 Temmuz tarihinin Rumî karşılığı olan 28 Haziran [1310] günü kastedilmektedir.

¹³² M. H. Bayrı, *a.g.e.*, s. 31-32.

*Beşer bu sadme-i meş'ûma böyle uğrar da
Biraz tenebbüh eder.
Biraz tenebbüh için bin belâ... Ne ders-i haşîn!*

*

*Sen işte böyle siyah günlerin misafirisin,
Hayâtın elbette
Kolay ve neş'e-fezâ bir seyâhat olmayacak;
Lâkin
Bu tâh-i mihnette
Kolay ve neş'e-fezâ bir seyâhatin ancak
Hayâli vardır; uzak bir serâp için koşmak
Nihâyetinde yorulmak ve boş yorulmaktır;
Hayâtı dîv-i hakîkatle çarpışan kazanır;
Zafer biraz da hasâr
İster;
Koşan cihâd-ı meâlîye şanlı, lâkin ağır,
Mahûf adımlar atar,
Önünde zelzeleler, arkasında zelzeleler!¹³³*

Tevfik Fikret, bu şiirde, depremden bir müddet sonra doğan oğlu Halûk'a, bir anlamda doğduğu günlerdeki tabloyu ve siyasi ortamı anlatır. İlk kısımda, *yer, sinirli ve hummalı hastalar gibi, birden için için ve uzun bir çırpınış ile kırdı, yıktı. Keder ve korku yüzleri soldurdu. Evler, aileler hepsi birer döküntü. Kalanlar ise, ezik, hurda... Minareler yerle bir olmuş* diyerek bu zelzelenin şiddetini gözler önüne serer. Sinirli ve hummalı bir hastaya benzettiği yeryüzünün, aniden ama içten içe gelen bir sarsıntıyla adeta çırpındığını ve yeryüzünde ne varsa yıktığını ifade eder. Depremin jeolojik etkilerinin ardından bunun insanlar ve yapılar üzerindeki etkisi tasvir edilirken, depremin toplum psikolojisi üzerindeki etkilerine değinilir. Hissedilen korkunun yerini

¹³³ Y. Nabi, *Tevfik Fikret, ...*, s. 72.

keder ve karamsarlığa bırakması toplumu ümitsizliğe sürükler ve derinden sarsar. Fikret, daha sonra hasar gören yahut yıkılan minarelerden bahseder. Bunun nedeni, aslında minarelere yüklenen anlama ilgilidir. Zira, onun, “en şerefli başlar” olarak nitelendirdiği minarelerin yıkılmasında Tanrı’nın insanlara anlatmak istediği çok önemli; ama, bir o kadar da zalimce bir ders vardır.

Şiirin ikinci kısmında ise, şair, siyasi fikirlerini yansıtır. Yukarıda çizdiği tablo ile siyasi tabloyu özdeşleştirilerek bu durumdan kurtulmanın pek kolay olmadığı, ancak, yine de mücadele edilmesi gerektiği vurgulanır.¹³⁴

Tevfik Fikret’in, 10 Temmuz Depremi’nden oldukça etkilendiği, bu dizelerden anlaşılmaktadır. Nitekim, daha önce açıklandığı gibi, matbaası depremde zarar görmemesine rağmen, Fikret’in arkadaşlarıyla birlikte çıkardığı *Malûmat*, matbaa işçilerinin ailelerine destek olmak için tatil edilerek depremden sonraki hafta yayımlanmamıştı. *Zelzele*’nin yazılış sebebi, esasen, toplumu derinden etkileyen bu olayın Fikret’in sanatçı duygusallığına yansımından ziyade oğlu Halûk’un kişiliğinde dönemin yönetimiyle depremin yarattığı görüntü ve acı arasındaki benzerliklere dikkat çekmekti.¹³⁵ Ancak, bu dikkat, 1894 Depremi’nin şairin belleğinde oluşturduğu izlerin açığa çıkmasında rol oynadı. Depremin üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra yazıldığı anlaşılan *Zelzele* şiiri,¹³⁶ depremin sebebiyet verdiği hazin tablonun şairin zihninde hâlâ canlılığını korumakta olduğunu ve onun siyasî fikirlerini de bu görüntü temelinde kurduğunu göstermesi açısından ilginçtir.

Tüm bu eserlerden anlaşılacağı gibi, 1894 Depremi, gerek meydana gelişi ve gerekse sonuçları itibariyle İstanbul halkının hafızasında yer etmiş, büyük yıkımlara

¹³⁴ Özcan Aygün, “Tevfik Fikret’in “Zelzele” Şiiri Üzerine Bir Tahsil Denemesi”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III/1, Edirne 2003, s. 47–55.

¹³⁵ Şiirin, *Halûk’un Defteri*’nde yayımlanması da, kaleme alış nedenini ortaya koyar. Nitekim, Ruşen Eşref, bu yapıt için “Halûk’un Defteri, Fikret’in inkılâptan evvel ve sonra bu memleket gençliği için düşündüğü, duyduğu emellerin, kuvvetlerin, ümitlerin ve ideallerin birer formülüdür.” derken; Mehmet Kaplan da, şairin bu dönemde yazdığı eserlerde, zaman zaman idealistin verdiği mücadeleyi ele alırken eşyayı veya bir olayı sembol yapmada büyük başarı gösterdiğini ifade eder. Nitekim, *Promete*’de, Tanrılara başkaldıran mitolojik bir kahramanı, *Halûk’un Vedat*’nda bir çınarı sembolize ettiğini belirtir (M. Kaplan, *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*, İstanbul 1971, s. 138,140, 142).

¹³⁶ 1911’de Tanin Matbaası’nda basılan *Halûk’un Defteri* adlı şiir kitabında yayımlanan eserin yazılış tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak, *Zelzele*’nin, Tevfik Fikret’in 1900’de yayımladığı, 1896-1900 tarihlerinde yazdığı ve Servet-i Fünûn’da çıkan şiirlerinin yer aldığı *Rübâb-ı Şikeste* adlı şiir kitabında olmaması ve şiirin esasen depremi değil, dönemin siyasî yapısını anlatarak vermek istediği mesaj, eserin bu tarihten sonra (1900) yazılmış olabileceğini düşündürür. Gerçi dönemin siyasî yapısı gereği böyle bir şiirin yayımlanmasına imkan yoksa da, şairin siyasî ve fikrî ağırlıklı şiirlerini genel olarak Servet-i Fünûn’un kapatılmasından sonra (1901) yazması (Y. Nabi, *Tevfik Fikret*, ..., s.8; İsmail Parlatur, *Tevfik Fikret*, Ankara 2004, s. 70) bu görüşü doğrular. Bununla birlikte, Hüsnü Kınaylı’nın ifadesine göre de, Tevfik Fikret, bu şiiri depremden birkaç yıl sonra yazmıştır (H. Kınaylı, *a.g.m.*, 4470).

neden olmuş, hatta siyasî ortamın tasvirinde mehz teşkil etmiş çok önemli sosyal olaylardan biri olma özelliğine sahiptir.

SONUÇ

Büyük ölçüde İstanbul ve çevresini etkileyen 10 Temmuz Depremi veya 1894 Depremi, 19. yüzyılda Marmara Denizi'nin doğusunda meydana gelen son büyük depremdi. Daha önceki Marmara Denizi depremleriyle kıyaslandığında eldeki verileri açısından daha fazla bilgi sahibi olmamıza rağmen bu depremle ilgili günümüze kadar farklı ve bir çoğu bilimsel olmaktan uzak görüşler ortaya atıldı.

1894 Depremi ile ilgili en fazla yapılan yanlışlardan biri bu depremden *İstanbul Depremi* olarak bahsedilmesidir. Zira, böyle bir tanımlama depremin merkez üssünün İstanbul olduğu izlenimini vermektedir. Oysa, depremin merkezi Marmara Denizi'nin doğusunda bir noktadadır. Gerçi, 1894 Depremi'ni bilimsel olarak incelemek üzere İstanbul'a davet edilen Eginitis, yaptığı araştırma sonucu depremin merkezinin bir nokta olmayıp büyük bir eksen olduğunu söylüyorsa da, herhalde böyle bir merkez üssü tespiti o dönemin teknik imkânları açısından pek mümkün değildi. Bugün, artık bilimsel çevreler bu depremden "Marmara Denizi Depremi" yahut "1894 Depremi" şeklinde bahsetmektedirler.

Dönemin kaynaklarında geçen bu ifade, esasen depremin merkez üssünü değil, etki alanını yahut etkilediği merkezi tanımlamaktadır. Bu tanımlamada, ayrıca İstanbul'un imparatorluğun başkenti olmasının rolü de büyük olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu tanımlama pek de yersiz sayılmaz. Zira, 1894 Depremi, en fazla İstanbul'u, özellikle de nefsi İstanbul yani Sur İçi'ni etkiledi. Nitekim, eldeki verilere göre, depremde hasar gördüğü tespit edilen 20.959 sivil yapıdan yaklaşık 20.300'ü bugünkü İstanbul ili sınırları içinde bulunuyordu. Bunların 10.171'i de birinci derece hasarlı yapıları. Yalnızca Sur İçi'nde hasar gören 12.762 sivil yapıdan 7.574'ü ağır hasarlıydı. Hasar gören sivil yapı sayısının bu bölgede yoğunlaşmasında, zemin özellikleri ve bu bölgenin en eski yerleşim yerlerinden biri olması etkili olmuş olabilir. Çünkü, buradaki yapılar eski ve köhne olup bu durum depremin bu bölgedeki şiddetini arttırdı. Diğer yandan depremin yönü de böyle bir tablonun ortaya çıkmasında etkili olmuş olabilir. Yalnızca sivil yapılar değil, kamu binaları, vakıf eserleri ve gayrimüslimlere ait binalar da depremden nasibini aldı. Dolayısıyla depremde hasar gören bina sayısı 22.500'i buldu.

Bütün bu rakamsal verilere karşılık depremde hasar gören yapıların hasarının niteliği, üzerinde durulması gereken bir başka konuydu. Zira, bunun tespiti sayıca tespitten daha anlamlıdır. Çünkü, minare, baca ve balkon gibi yapı elemanlarının yıkılmasıyla binanın yıkılması aynı şeyi ifade etmemektedir. Dolayısıyla kaynaklarda çok açık olmayan bu durum depremde hasar gören hane sahiplerine ödenen para üzerinden tespit edilmeye çalışılarak ve deprem mağdurlarına ödenen para hane sayısına bölünerek elde edilen sonuçlar üzerinden yorum yapıldı. Buna göre, sayıca hasarlı bina sayısı az olan Büyükdere'deki mağdurlara kişi başına daha fazla ödeme yapıldığı görüldü. Bunu Sirkeci, Beyazıt ve Kumkapı civarındaki mağdurlar ile Küçükçekmece'deki mağdurlara ödenen miktar takip etti. Bu durumda depremde sayıca en fazla hasar gören Cerrahpaşa ve çevresi söz konusu tablonun gerisinde kaldı. Bu sonuçtan hareketle deprem Büyükdere ve çevresinde daha etkili oldu, denilebilir.

Bu noktada karşımıza çıkan sorulardan biri de, bu depremin 1999 Gölcük Depremi'yle benzer olup olmadığıdır. Zira, bu sorunun cevabı muhtemel Marmara Denizi Depremi hakkında bir yorum yapabilme imkânı tanıyacaktır. Ancak, bunun için öncelikle kriterlerin ortaya konulması gerekecektir, yani hasar gören bina sayısı mı yoksa hasar gören binaların niteliği mi esas olarak alınacaktır? İlkinin kriter olarak alınabilmesi için dönemlerin şartlarının eşit niteliğe sahip olması gerekir. Oysa 1894 ile günümüzde bu çevrede var olan bina sayısının oldukça farklıdır. Bu nedenle, 1894 Depremi'nin sayıca İstanbul'da etkili olmasını İzmit ve çevresinde bina sayısının bu tarihlere az oluşuna bağlamak mümkündür. Eğer bu kıyaslamayı yalnızca İstanbul üzerinde yapacak olursak, burada da yine bazı farklılıklar göze çarpar. Çünkü, 1894'ten 1999'a kadarki süre içinde bina sayısında artış olmakla beraber eski ahşap ve taş yapılar yerini kimi yerde bitişik nizam ve tuğla malzemeye bırakmıştır ve bunlar da öncekine nispeten depreme daha dayanıklıdır.

İkinci durumun kriter alınması durumunda ise, iki deprem arasında bazı benzerlikler göze çarparsa da -Avcılar'da ortaya çıkan tablo gibi- hasarlı yapıların niteliğinin farklı olduğu görülür. Bir defa, 1894 Depremi'nde İzmit, Adapazarı ve Bursa'da hasarın niteliği dönemin kaynaklarında ikinci derece hasar olarak vasıflandırılmıştır. Hasarlı bina sayısı ise, 649 olup bu sayı İstanbul ile kıyaslanmayacak düzeydedir. Oysa, 1999 Depremi'nde tam aksi bir durum ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, 1894 Depremi'nin merkez üssünü İzmit Körfezi'nin biraz batısında aramak gerekir ve etkilenen alan da Gölcük Depremi'nden farklıdır, denilebilir.

1894 Depremi hakkında merak edilen bir başka konu da, bu depremin büyük bir deprem olup olmadığıdır. Günümüzde bu hususu belirleyen kriter depremin açığa çıkardığı enerji miktarı, yani magnitüd'üdür (aletsel büyüklüğü). Aletsel büyüklük, halk arasında çoğu kere şiddet olarak ifade edilmektedir. Ancak, bu doğru değildir. Zira, daha önce ayrıntılarıyla ele alındığı gibi, şiddet, depremlerin yeryüzünde meydana getirdiği yıkımlar ile insanlar ve yapılar üzerindeki etkilerdir. 1894 Depremi'nin aletsel büyüklüğü ve şiddetine gelince, bu tarihlerde henüz depremlerin ortaya çıkardığı enerji miktarını ölçebilen bir sismograf yoktur. Dönemin sismografları da, ancak bir yerde depremin vukuunu ve yönünü belirlemektedir. 1894 Depremi'nin şiddeti ise, Eginitis, bu bölgede meydana gelen ve sığ olarak nitelendirilen depremlerle kıyaslandığında şiddetinin az olduğunu ifade etmektedir. Ancak, bu depremin insanlar ve binalar üzerindeki etkisini gözlemlediğimizde, özellikle hasar gören bina sayısı açısından şiddetli bir deprem olarak tanımlayabiliriz. Nitekim, MSK cetveline göre, deprem, bazı yerlerde 9, bazı yerlerde 8 şiddetindeydi; yani *çok yıkıcı* ve *yıkıcı* nitelik taşıyordu.

İnsanlar üzerindeki etkileri açısından değerlendirildiğinde ise, ortaya çıkan sonuç binalar üzerindeki etkileriyle pek örtüşmemektedir. Çünkü, depremin öğle saatlerinde ve asıl yıkıcı etkiyi ikinci sarsıntıda yapması ölü ve yaralı sayısının az olmasında etkili oldu. Nitekim, devletin resmî rakamlarına göre, deprem 161 kişinin hayatını kaybetmesine, 378 kişinin yaralanmasına ve 3.703 kişinin de evsiz kalmasına neden oldu.

1894 Depremi'yle ilgili bir başka merak konusu da, depremin devlete ne kadara mal olduğudur. Arşiv vesikaları, bu konuda pek açıklayıcı bilgi vermemektedir; ancak, kabaca bir hesap yapılabilir. İlk olarak depremin ardından kamu binalarının ve bazı vakıf eserlerinin tamir ve inşası için Osmanlı Bankası'ndan 250.000 liralık kredi kullanıldı. Bunun yanı sıra deprem mağdurlarına dağıtılmak üzere kurulan İâne-i Musâbin Komisyonu'nda yaklaşık 100.000 Osmanlı lirası toplandı ve bu parayla hasar gören sivil yapılar onarıldı. Bunun dışında evkaf gibi kurumlara kendi bünyelerindeki binaların inşası için ek ödenek ayrıldı ki, bu paranın 5.750 lirası padişahın ihsanıydı. Dolayısıyla depremin devlete maliyeti 350.000 Osmanlı lirasını aşıyordu. Buna şahısların yaptığı harcamalar dâhil değildi.

1894 Depremi, Osmanlı Devleti'nde madalya ve berat gibi simgelerin halkı ianeye teşvik etmek amacıyla kullanıldığı ilk olaydı. Nitekim, daha önce 1873-1875 Anadolu Kıtlığı ve 1892-1893 Kolera Salgını gibi doğal afet ve salgın hastalıklarla

mücadelede halkın yardımına başvurulmuş olmasına rağmen *Hareket-i Arz Madalyası*'na benzer bir simge kullanılmadı. Depremzedelere belli bir miktarın üzerinde yardım yapanlara madalya verilmesi fikri II. Abdülhamid tarafından gündeme getirilerek İâne-i Musâbin Komisyonu Nizamnamesi'nin 8. maddesinde yer aldı. Sembolik bir anlam taşımaya rağmen yardımseverler bu madalyalara ilgi gösterdi. Nitekim, gazetelerde madalya alacakların isim listeleri yayımlandığında birçok kişi ismini listelerde bulamayınca komisyona müracaat ederek hak ettiği madalyasını talep etti.

Bu alanda bir ilk olan madalyaların basılması sırasında bir takım acemilikler de oldu. Nitekim, bağışların devam ettiği bir dönemde altın, gümüş ve bakır madalyalardan kaçar adet basılması gerektiğinin ve bunların büyük boy mu, yoksa küçük boy mu olacağıın tespitinde bazı sorunlar yaşandı. Diğer yandan madalyaların üzerine bağışta bulunanların isminin kazılacak olması da bu süreçte yaşanan başka bir sorundu. Zira, ilki bazı madalyaların israfına; ikincisi de özellikle yabancı kökenli bağışçıların isimlerinin Osmanlı alfabesiyle kazınmasında bazı zorlukların yaşanmasına neden oluyordu. Belki de, bu nedenle daha sonra benzer amaçlarla verilen madalyalarda bağışçıların isminin kazınmasına gerek görülmedi.

1894 Depremi'nden sonra bir deprem rasathanesi yahut rasathanede bir deprem şubesi kurma düşüncesi gündeme geldi. Devlet, deprem konusundaki bilgi eksikliğini ve acizliğini bu deprem vesilesiyle fark etmiş ve sorunu aşmak için harekete geçmişti. İlk önce sefaretleri aracılığıyla öteden beriden duyduğu sismograflar hakkında bilgi istedi. Diğer yandan da en iyi sismografin satın alınması ve bir deprem uzmanının da rasathanede istihdam edilmesi için girişimlerde bulundu. Sefaretlerden gelen cevaplar doğrultusunda en iyi sismografin depremlerin sıkça meydana geldiği İtalya'da üretildiği öğrenilince Roma Rasathanesi'yle görüşüldü. Nihayet, burada geliştirilen sismograflar satın alınarak Roma Rasathanesi'nin Jeodinamik Şubesi Müdürü olan Profesör Agamennone'u Rasadhâne-i Âmire Hareket-i Arziyye Şubesi Müdürü unvanıyla istihdam edildi. Ardından İstanbul Maçka'daki Silahhane'nin karşında bulunan arsaya rasathanenin deprem şubesi kuruldu. Ancak, bu iş oldukça zaman aldı. Bu sırada Osmanlı coğrafyasında meydana gelen depremlerin rasathaneye bildirilmesine dair posta-telgraf merkezleriyle demiryolu şirketlerine bir tamim gönderildi. Benzer tebliğler vilayetlerdeki idadi mekteplerine iletildi. Agamennone, bir yandan bu işlerle meşgul olurken; diğer yandan da bu coğrafyada meydana gelen depremler hakkında istatikî

verilerin yer aldığı bir de risale yayınladı. Bunlar dışında herhangi bir çalışmanın yapılamadığı rasathanenin deprem şubesi, bir müddet daha benzer çalışmalara devam etti. Ancak, depremin ilk günlerindeki heyecanını kaybeden yetkililer, daha sonra deprem rasathanesine yahut rasathanenin deprem şubesine gereken ilgiyi göstermedi.

Netice itibariyle, 1894 Depremi'nin merkez üssü Marmara Denizi'nin doğusunda ancak İzmit Körfezi'nin batısında bir noktada olsa gerektir. Asıl yıkıcı etkiyi İstanbul'da gösteren 1894 Depremi, hasarlı bina sayısı, yarattığı mağdurlar ve maliyeti açısından bu bölgedeki büyük depremlerden biri olarak anılabilir. Bunun yanı sıra, bu deprem Osmanlı Devleti'nde doğal bir afet sonrasında devletin çabuk organize olabildiğini göstermesi bakımından da önem arzeder.

BİBLİYOGRAFYA

I. ARŞİV KAYNAKLARI BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

a) Belgeler

1. Bâbîâli Evrak Odası (BEO)
2. Hariciye Nezareti Evrakı
 - Hariciye Nezareti, Mütenevvi Evrakı (HR.MTV)
 - Hariciye Nezareti, Siyasi Evrakı (HR.SYS)
3. İrade Tasnifi
 - DUİT
 - İrade, Adliye ve Mezahip (İ.AZN)
 - İrade, Askeriye (İ.ASK)
 - İrade, Bahriye (İ.BH)
 - İrade, Dahiliye (İ.DH)
 - İrade, Evkaf (İ.EV)
 - İrade, Hariciye (İ.HR)
 - İrade, Hususi (İ.HUS)
 - İrade, Maliye (İ.ML)
 - İrade, Rüsûmât (İ.RSM)
 - İrade, Taltifat (İ.TAL)
 - İrade, Ticaret ve Nafia (İ.TNF)
 - İrade, Orman ve Maadin (İ.OM)
 - İrade, Sıhhiye (İ.SH)
 - İrade, Şehremaneti (İ.ŞE)
 - İrade, Tophane-i Amire (İ.TPH)
 - İrade, Zaptiye (İ.ZB)
4. Maarif Nezareti Evrakı

-Maarif Nezareti, Meclis-i Kebir-i Maarif Evrakı (MF.MKB)

-Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi Evrakı (MF.MKT)

5. Meclis-i Vükelâ Evrakı (MV)

6. Sadaret Divan Kalemi Mukavelenameler Evrakı

7. Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD)

8. Ticaret Nezareti Evrakı

-Ticaret Nezareti, Dosya Usûlü Evrakı (T.)

-Ticaret Nezareti, Heyet-i Fenniyye Evrakı (T.HFN)

-Ticaret Nezareti, Nafia İdaresi Evrakı (T.NFİ)

9. Yıldız Tasnifi

-Yıldız, Esas Evrakı (YEE)

-Yıldız, Sadaret Hususî Marûzât (Y.A.HUS)

-Yıldız, Sadaret Resmî Marûzât (Y.A.RES)

-Yıldız, Mütenevvi (Y.MTV)

-Yıldız, Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı (Y.PRK.A)

-Yıldız, Perakende Evrakı Askeri Maruzatı (Y.PRK.ASK)

-Yıldız, Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller Maruzatı (Y.PRK.AZJ)

-Yıldız, Perakende Evrakı Adliye ve Mezahip Nezareti Maruzatı (Y.PRK.AZN)

-Yıldız, Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK)

-Yıldız, Perakende Evrakı Dahiliye Maruzatı (Y.PRK.DH)

-Yıldız, Perakende Evrakı Elçilik Şebenderlik Ataşemiliterlik Maruzatı (Y.PRK.EŞA)

-Yıldız, Perakende Evrakı Gazete Maruzatı (Y.PRK.GZT)

-Yıldız, Perakende Evrakı Hariciye Maruzatı (Y.PRK.HR)

-Yıldız, Perakende Evrakı Maarif Maruzatı (Y.PRK.MF)

-Yıldız, Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Maruzatı (Y.PRK.MK)

- Yıldız, Perakende Evrakı Maliye Maruzatı (Y.PRK.ML)
- Yıldız, Perakende Evrakı Meşihat Maruzatı (Y.PRK.MŞ)
- Yıldız, Perakende Evrakı Maiyet-i Seniyye ve Yaveran Dairesi Maruzatı (Y.PRK.MYD)
- Yıldız, Perakende Evrakı Orman-Maadin-Ziraat Maruzatı (Y.PRK.OMZ)
- Yıldız, Perakende Evrakı Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri Maruzatı (Y.PRK.SGE)
- Yıldız, Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzatı (Y.PRK.ŞH)
- Yıldız, Perakende Evrakı Serkurenalık Maruzatı (Y.PRK.SRN)
- Yıldız, Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği Maruzatı (Y.PRK.TKM)
- Yıldız, Perakende Evrakı Ticaret ve Nafia Maruzatı (Y.PRK.TNF)
- Yıldız, Perakende Evrakı Zaptiye Maruzatı (Y.PRK.ZB)

b) Defterler

1. Bâbîâli Evrak Odası, Ayniyat Defterleri (BEO.AYN.d)
2. Bâbîâli Evrak Odası, Nezaret Gelen Giden Defterleri (BEO.NGG.d)
3. Evkaf Nezareti Defterleri (EV.d)
4. Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye Mazbataları, 1894, 17 Temmuz 1894 tarihli karar.
5. Ticaret Nezareti Defterleri (T.d)
6. Yıldız Esas Evrakı Defterleri (YEE.d)

II. KAYNAK ESERLER VE İNCELEMELER

AHMET CEVDET PAŞA (haz. Cavid Baysun), *Tezâkir*, c. I, Ankara 1991.

AHMET KAMİLÎ, *Tâkvim-i Devr-i Dâim*, İstanbul 1311.

AHUNBAY, Zeynep, “Cafer Ağa Medresesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 365-366.

....., “Cedid Ali Paşa Medresesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 391-392.

....., “Efdalzâde Medresesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 133-134.

....., “Ekmekçizâde Ahmed Paşa Medresesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 146-147.

....., “Kepenekçi Sinan Medresesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 547.

....., “Mehmed Ağa Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 355-356.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988.

AKIN, Günkut, “Abdülmeceid Türbesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 53-54.

AKIN, Nur, “Beyoğlu”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 216.

....., “Fener”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 279-281.

AKIN, Tülay, “Mustafa III Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 554.

AKPINAR, Alişan-Eugene Rogan, *Aşiret Mektep Devlet Osmanlı Devleti’nde Aşiret Mektebi*, İstanbul 2001.

AKPOLAT, Mustafa, “Vallaury, Alexandre”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 364–365.

AKYILDIZ, Ali, “Hazine-i Evrak’ın Kurulması ve İlk Tasnif Usûlleri (1846–1856)”, *Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, Ankara 1995, s. 69–84.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 2001.

ALKAN, Mehmet. Ö, “ Toplumsal ve Siyasi Açından 1894 İstanbul Depremi Üzerine”, *Toplumsal Tarih*, sayı 70, Ekim 1999, s. 11–17.

....., “Hatıralarda Deprem”, *Cogito*, Deprem Özel Sayısı, sayı 20, İstanbul 1999, s. 27-32.

ALPAY, Birol, “Abdülhamid I Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 36–37.

AMBRASEYS, N. N- FİNKEL, C. F, “10 Temmuz 1894 Marmara Denizi Depremi ve Tarihi Binalara Etkisi”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, sayı 93, İstanbul 1999, s.2–11.

....., “İstanbul’u Sarsan Depremler”, *İstanbul, Deprem Özel Sayısı*, sayı 31, Ekim 1999, s. 76-91.

....., *Türkiye’de ve Komşu Bölgelerde Sismik Etkinlikler, Bir Tarihsel İnceleme, 1500–1800*, İstanbul 2006.

ARLI, Hakan, “Altunizâde Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 230-232.

....., “Bebek Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 116.

ARTAN, Tülay, “İbrahim Paşa Sarayı”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 128–130.

....., “Beşiktaş Sarayı”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 171-173.

....., “Çağlayan Kasrı”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 461.

....., “Sadullah Paşa Yalısı”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 396-397.

“Aşiret Mektebi”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 369-370.

AVCI, Meral, “Terkos Gölü”, *DBİA*, İstanbul 1995, VII, 252–253.

AYAR, Mesut, *Osmanlı Devleti’nde Kolera İstanbul Örneği (1892–1895)*, İstanbul 2007.

AYDÜZ, Salim, “Kandilli Rasathanesi”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 302.

....., *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara 2006.

AYGÜN, Özcan, “Tevfik Fikret’in “Zelzele” Şiiri Üzerine Bir Tahsil Denemesi”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III/1, Edirne 2003, s. 47–55.

“Ayvansaray”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 491-495.

AYVANSARAYÎ Hüseyin Efendi-Ali Satı Efendi-Süleyman Besim Efendi (hz. Ahmet Nezih Galitekin), *Hadikatü’l-Cevâmi (İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mimari Yapılar)*, İstanbul 2001.

BACOLLA, A, *Tableaux pour La Coïncidence des Dates*, Constantinople 1910.

BARAZ, Rebii, “İstavroz Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 256-257.

BAŞ, Yaşar, *İstanbul Kapalıçarşısı (XV. Yüzyılın İkinci Yarısı-XVII. Yüzyıl)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2008.

- BATUR, Afife, “Arnavutköy Karakolu”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 318.
-, “Aziziye Karakolu”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 510-511.
-, “Balyan Ailesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 40-41.
-, “Bir Depremin Yüzyıl Dönümü”, *İstanbul*, sayı 10, Temmuz 1994, s. 25-32.
-, “Darülfünun Binası”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 562-563.
-, “D’Aronco, Raimondo Tommaso”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 550-551.
-, “Dolmabahçe Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 88-89.
-, “A. Jasmund”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 317-318.
-, “Maçka Silahhanesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 237.
-, “Ortaköy Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 143-144.
-, “Rasathane-i Amire Binası İçin Mimarî Projeler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 2005, VI/2, s. 125-126.
-, “Sanayi Mektebi Binaları”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 444-446.
-, “Sanayi-i Nefise Mektebi Binaları”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 447-448.
-, “Selimiye Kışlası”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 515-516.
-, “Taşkışla”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 221-223.
-, “Valide Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 360-362.
- BATUR, Selçuk, “Beylerbeyi Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 203-205.
-, “Mecidiye Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 314-316.
- BAYRAK, Orhan, *İzahlı İstanbul Sözlüğü*, İstanbul 2004.
- BAYRI, Mehmet Halit, *İstanbul Folkloru*, İstanbul 2007.
- BAYTOP, Turhan, “Eczacı Mektebi Tarafından Kullanılan Binalar”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 2002, III/2, s. 1-11.
-, “Faik Paşa”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 255-256.

....., “Mısır Çarşısı”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 449.

BELGE, Murat, “Balıkpazarı”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 26-27.

BİREN, Mehmet Tevfik [hz.Ezzan Hürmen], *II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, I, İstanbul 1993.

Birinci Dâire-i Belediye [hz. Selman Soydemir-Kemal Erkan], İstanbul 2006, s. XXI-XXII.

“Bitpazarları”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 249-250.

“Bolayır, Ali Ekrem”, *Büyük Larousse*, İstanbul 1986, IV, 1772.

“Bozdoğan Kemerı”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 319-320.

CAN, Cengiz, “Hazine-i Evrak Binası”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 37-38.

....., “Saint Esprit Kilisesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 413-414.

CAN, Taha Batur, “10 Temmuz 17 Ağustos’un aynısıydı!..”, *Tarih ve Düşünce*, sayı 1, Ekim 1999, s. 17-21.

CANTAY, Gönül, “Ali Paşa Hanı”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 196.

....., “Astarıcı Hanı”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 358.

....., “Baltacı Hanı”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 32.

....., “Bodrum Hanı”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 265.

....., “Büyük Yeni Han”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 349-350.

....., “Cebeci Hanı”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 389-390.

....., “Şeker Hanı”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 157.

....., “Valide Hanı”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 362-363.

....., “Yağcı Hanı”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 396.

“Cibali Tütün Fabrikası”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 429.

ÇAKAN, İsmail L-Muhammed EROĞLU, “Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib”, *DİA*, İstanbul 1988, I, 76-79.

ÇALIŞIR, Deniz, “Osman Ağa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 159.

1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük, (haz. Sıddık ÇALIK), İstanbul ty.

ÇAVAŞ, Raşit, "Direklerarası", *DBİA*, İstanbul 1994, III, 60-61.

ÇEÇEN, Kazım, "Ayvat Bendi", *DBİA*, İstanbul 1994, I, 496.

....., "Bentler", *DBİA*, İstanbul 1994, II, 154.

....., "Halkalı Suları", *DBİA*, İstanbul 1994, III, 524-527.

....., "Kırkçeşme Tesisleri", *DBİA*, İstanbul 1994, V, 1-4.

....., "Taksim Suyu Tesisleri", *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 200.

....., "Topuzlu Bent", *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 295-296.

....., "Valide Bendi", *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 359-360.

ÇELEBİ, Rezan, "Beylerbeyi Hamamı", *DBİA*, İstanbul 1994, II, 205.

....., "Ferhad Paşa Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, III, 291-292.

....., "Feyzullah Efendi Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1994, III, 308.

....., "Kandilli Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 410.

....., "Kuleli Bahçe Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, V, 117.

ÇİFTÇİ, Cafer, "Osmanlı'da Sosyal Yardımlaşma", *Bursa Defteri*, Nisan 2007, sayı 29, s. 44-52.

ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa, "Amcazâde Hüseyin Paşa Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1994, I, 236-239.

....., "Cerrah Mehmet Paşa Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1994, II, 411-413.

....., "Hafız Ahmed Paşa Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1994, III, 492-493.

....., "Halil Paşa Türbesi, Sebili ve Çeşmesi", *DBİA*, İstanbul 1994, III, 513.

....., "İskender Paşa Mektebi ve Türbesi", *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 208-209.

....., “Kasap İlyas Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 477-478.

....., “Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 403-404.

....., “Vezir Hanı”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 382-383.

ÇORBACIOĞLU, Mesude, “1894 Zلزهlesi Hakkında Rapor”, *Hayat Tarih*, sayı 9, Eylül 1976, s. 58–62.

ÇORUHLU, Tülin, “Mekteb-i Harbiye”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 372–374.

....., “Orhaniye Kışlası”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 137-138.

DANIŞMEND, İ. Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1961.

DEMİRİZ, Yıldız-Baha Tanman, “Piyale Paşa Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 254-258.

DEMİRSAR, Belgin, “Emirgan Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 169-170.

....., “Osman Reis Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 164-165.

....., “Süleyman Ağa Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 92-93.

DEMİRTAŞ, Ramazan-Cenk ERKMEN, *Deprem ve Jeoloji*, Ankara 2000.

DERİNGİL, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdülhamid Dönemi (1876–1909)*, İstanbul 2002.

DETHIER, P. A, *Boğaziçi ve İstanbul (19. Yüzyıl Sonu)*, İstanbul 1993.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1992.

DİŞÖREN, N. Esra, “Davud Ağa Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 6-7.

....., “Düğmecibaşı Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 107.

....., “İmrahor Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 168-169.

....., “Kazancı Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 512.

....., “Kemankeş Mustafa Paşa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 522.

....., “Makbul İbrahim Paşa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 277.

....., “Mimar Sinan Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 468-469.

....., “Nişancı Mehmed Paşa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 87.

....., “Timurtaş Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 271.

....., “Vaniköy Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 368.

....., “Yarhisar Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 439-440.

....., “Yusuf Şücaüddin Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 538.

....., “Üsküplü Camii ve Hamamı”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 352.

DİZER, Muammer, *Deprem*, İstanbul 1991.

....., “Rasathane-i Amire”, *Bilim Tarihi*, Şubat 1993, sayı 16, s. 3-10.

....., “Türkiye’de Meteoroloji”, *Bilim Tarihi*, Temmuz 1993, sayı 21, s. 3-19.

DÖLEN, Emre, “Feshane”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 297-298.

DURSUN, Haluk, “İstanbul’u Seven Katlanır Depremine; Neydi O Eski Zلزeler”, *Tarih ve Düşünce*, sayı 1, Ekim 1999, s. 10-16.

“Ebu Eyyub El-Ensari”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 118.

EDHEM, Halil, *İlm-i Maadin ve İlm-i Tabakatü’l-arz*, İstanbul 1317.

....., *Muhtasar İlm-i Tabakatü’l-arz*, İstanbul 1317.

EĞİN, Ergün, “Kısıklı Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 6.

EKEN, Ahmet, *Kartpostallarda İstanbul*, İstanbul 1992.

EKİN, Ümit, “1822 Halep-Antakya Depremi ve Bölgeye Etkileri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 17, İstanbul 2007, s. 29-50.

ELDEM, Edhem, *İftihar ve İmtiyaz Osmanlı Nişan ve Madalyaları Tarihi*, İstanbul 2004.

EMRENCE, Cem, “Alınan Koruyucu Önlemler ve İstanbul’da Kolera Salgını (1893–1894)”, *Tarih ve Toplum*, sayı 88, Ağustos 1999, s. 46–51.

ENGİN, Vahdettin, “II. Abdülhamit’in Hususi İradeleri Işığında 1894 İstanbul Depremi ve Gündelik Hayata Etkisi”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22–23 Mayıs 2000*, İstanbul 2001, s. 141–149.

ERCAN, Ahmet, *Marmara’da Deprem*, İstanbul 2001.

ERDEM, Nuriye P-Ervin LAHN, *Türkiye Depremleri İzahlı Katalogu*, İstanbul 2001.

ERDENEN, Orhan, *İstanbul Adaları*, İstanbul 1962.

ERDOĞAN, Esra Güzel, “Sefer Kethüda Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 489.

....., “Kepenekçi Sinan Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 548.

....., “Molla Hüsrev Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 485-486.

....., “Seyyid Ömer Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 545.

....., “Tezkireci Osman Efendi Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 261.

....., “Yavuz Er Sinan Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 446-447.

ERDOĞAN, Kutluay, “Baytar Mektepleri”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 111-112.

....., “Katolik Okulları”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 491-492.

ERGİN, Kazım-Uğur GÜÇLÜ-Zeki UZ, *Türkiye ve Civarının Deprem Katalogu*, İstanbul 1967.

ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. II, İstanbul 1995.

....., *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. IV, İstanbul 1995.

....., *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, c. V, İstanbul 1995.

ERKMEN, Cenk bkz. DEMİRTAŞ, Ramazan

- “Ermeni Kiliseleri”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 183-184.
- EROĞLU, Muhammed bkz. ÇAKAN, İsmail.
- EROĞLU, Özkan, “Havyar Hanı”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 25.
- ERÜRETEN, Metin, *Osmanlı Madalyaları ve Nişanları, Belgelerle Tarihi*, İstanbul 2001.
- EYİCE, Semavi, “Ağa Hamamı”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 92-93.
-, “Arap Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 294-295.
-, “Âşir Efendi Kütüphanesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 368.
-, “Atik Mustafa Paşa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 406-407.
-, “Ayasofya”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, s. 446-457.
-, “Ayasofya İmaretı”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 458-459.
-, “Ayasofya Medresesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 460-461.
-, “Ayasofya Muvakkithanesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 461.
-, “Ayasofya Şadırvanı”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 463-464.
-, “Ayazma Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 471-472.
-, “Ayvansaray”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 491-495.
-, “Balaban Ağa Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 9-10.
-, “Bâli Paşa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 27-29.
-, “Bayezid Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 87-96.
-, “Büyük Çarşı”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 507-513.
-, “Çukur Çeşme Hamamı”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 537-538.
-, “Davud Paşa Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 7-8.
-, “Ebulfazl Mahmud Efendi Medresesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 121-122.
-, “Fethiye Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 300-301.
-, “Gül Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 434-435.
-, “Halil Ethem Eldem”, *DİA*, İstanbul 1995, XI, 18-19.

-, “İmrahor Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 166.
-, “Kara Ahmed Paşa Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 437.
-, “Kariye Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 466-469.
-, “Kasım Ağa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 479-480.
-, “Kefeli Mescit”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 517-518.
-, “Kılıç Ali Paşa Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 557-559.
-, “Küçük Ayasofya Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 146-149.
-, “ Sokollu Mehmed Paşa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 30-31.
-, “Yeraltı Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 502.
-, “Zeyrek Kilise Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 555-557.
- EYİCE, Semavi-Baha Tanman, “Koca Mustafa Paşa Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 30-34.
-, “Sancakdâr Hayreddin Mescidi ve Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 448-449.
- FAROQUHÎ, Suraiya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, İstanbul 2001.
- FİNKELE, Caroline, “Tevarih-i Harekât-ı Arz”, *Toplumsal Tarih*, sayı 15, Mart 1995, s. 12-17.
- C. F. FİNKELE bkz. AMBRASEYS, N.N.
- GALİTEKİN, A. Nezih-İlhami Yurdakul, “İstanbul Türbeleri”, *İstanbul Araştırmaları Dergisi*, II, İstanbul 1997, s. 91-146.
- GÖLEN, Zafer, *Osmanlı Devleti 'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, Ankara 2006.
- GÜLEN, Nejat, “Burgazada”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 335-339.
-, “Heybeliada”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 54-57.
-, “Kınalıada”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 560-562.
- GÜLERSOY, Çelik, *Kapalıçarşı'nın Romanı*, İstanbul 1979.

-, “Tophâne”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 274-276.
- GÜLERYÜZ, Naim, “Alliance Israelite Okulları”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 206.
- GÜLTEKİN, Gülbin, “Mercan Ağa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 393-394.
-, “Mihrişah Valide Sultan Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 459-461.
-, “Zeynep Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 550-451.
- “Gümrükler”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 446-447.
- GÜNDÜZ, Feryal Saygılıgil, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Kadınlara Mahsus Bir Hastane: Haseki”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, sayı 5, İstanbul 1999, s. 95–112.
- GÜNERGUN, Feza, “Salih Zeki ve Astronomi: Rasathane-i Amire Müdürlüğü’nden 1914 Tam Güneş Tutulmasına”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 2005, VII/1, s. 99–122.
- GÜNERGUN, Feza-Sevtap Kadioğlu, “İstanbul Üniversitesi’nin Yerleşim Tarihçesi Üzerine Notlar”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 2006, VIII/1, s. 135–163.
- HÜR, Ayşe, “Doğancılar”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 80-81.
-, “Rasathane-i Amire”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, s. 307.
-, “Telefon”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 241-243.
- “Hüseyin Kâzım Kadri”, *Büyük Larousse*, İstanbul 1986, XI, 5452–5453.
- IKEYA, Motoji bkz. ULUSOY, Ülkü.
- IŞIN, Ekrem, “Bahariye Mevlevihanesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 537-540.
-, “Haşim Efendi Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 15-16.
- “İlkokullar”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 157-158.
- İNALCIK, Halil, “Galata”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 348-354.
-, “İstanbul, Yangınlar ve Depremler”, *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, 232.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Avârız Vakfı”, *DBİA*, İstanbul 1991, IV, 109.

“İstanbul Adaları’nda Korunması Gereken Tarihî Doku: Büyükada Örneği”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, sayı 2, İstanbul 1998-1999, s. 90).

İstanbul Belediyesi İhsaiyât Mecmu’ası, İstanbul 1335.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler Harita Katalogu, *Beyoğlu-Plan de Galata, Pera, Taxim, Pangaldi et Farikeuy 1895*, No:1, Hrt 005319/06.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Nadir Eserler Harita Katalogu, *Beyoğlu-Plan de Galata, Pera, Taxim, Pangaldi et Farikeuy 1895*, No:1, Hrt 005319/02.

İŞLİ, Nedret, “Haseki”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 1-2.

KADIOĞLU, Sevtap bkz. Feza GÜNERGÜN.

KAPLAN, Mehmet, *Tevfik Fikret Devir-Şahsiyet-Eser*, İstanbul 1971.

KARA, Fahrünnisa Ensari, “Defterdar”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 14-16.

....., “Nişanca”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 83-84.

KARAKAYA, Enis, “Eski Hamam”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 202-203.

....., “Nallı Mescit”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 42-43.

....., “Nişancı Hamamı”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 84-85.

....., “Tahir Efendi Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 190-191.

....., “Uşşaki Tekkesi Çeşmesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 329.

KARAKIŞLA, Yavuz Selim, “Depremin Nedeni Petrol Arama Gemisi mi?”, *Toplumsal Tarih*, sayı 110, Şubat 2003, s. 28-31.

....., “Arşivden Bir Belge: 1894 Depreminde Ölenlerin Ailelerine Yardım”, *Toplumsal Tarih*, sayı 71, Kasım 1999, s. 29-31.

KARNİK, Vit, *Seismicity of the European Area*, Holland 1971.

KAYGILI, Osman Cemal, *İstanbul’da Semaî Kahveleri ve Meydan Şairleri*, İstanbul 1937.

KAYSERİLİOĞLU, Sertaç-Cemi Kuntay, “Postaneler”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 280-282.

KINAYLI, Hüsni , “Deprem-Zelzele”, *İA*, İstanbul 1966, VIII, 4469–4471.

KIRANLAR, Safiye “Uluslar Arası Saatin Kabul Edilmesi Ve İleri Saat Uygulaması Kapsamında Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Zaman Kavramının Şekillendirilmesi (1919–1946)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 15, İstanbul 2006, s. 65–96.

KOÇ, Havva, “Beyazıt Devlet Kütüphanesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 189-190.

KOLOĞLU, Orhan, *Avrupa’nın Kıskaçında Abdülhamid*, İstanbul 1998.

KÖKER, Osman, “İstanbul, Adapazarı, İzmit, Yalova, 10 Temmuz 1894 Sansüre Uğramış Bir Deprem”, *Toplumsal Tarih*, sayı 69, Eylül 1999, s. 4–7.

KUBAN, Doğan, “Aksaray”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 161-165.

....., “Beyazıt”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 180–188.

....., “Haseki Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 4-5.

....., “Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 43-46.

....., “Laleli”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 187-189.

....., “Mahmud Paşa Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 268-271.

....., “Mihrimah Sultan Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 454-456.

....., “Nişancı Mehmed Paşa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 85-87.

....., “Nuruosmaniye Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 100-103.

....., “Rüstem Paşa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 371-373.

....., “Süleymaniye Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 96-104.

....., “Yeni Cami Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 464-467.

....., “Zal Mahmud Paşa Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 542-543.

KUBİLAY, Ayşe Yetişkin, “Davutpaşa Kışlası”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 11-12.

....., “Gümüşsuyu Kışlası”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 450.

....., “Humbaracı Kışlası”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 96-97.

....., “Kalyoncu Kışlası”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 401.

....., “Rami Kışlası”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 306.

KUNERALP, Sinan, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839–1922)*, İstanbul 1999.

....., “Orta Anadolu’da Kıtık (1873–1875)”, *Tarih ve Toplum*, sayı 76, Nisan 1990, s. 54-56.

KUNTAY, Cemi bkz. Kayserilioğlu, Sertaç

KUTUN, Banu, “Çuhacı Han”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 535.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, Ankara 2000.

La Dix-Neuvième Caravane D’Arcueil, Paris 1895.

LEVY, Matthys-Mario Salvari, *Deprem Kuşağı, Deprem Nedir? Ne Değildir?*, İstanbul 2000.

Maarif-i Umûmiyye Nezareti İdaresinde Bulunan Mekâtib-i İbtidaiyye, Rüşdiyye, İdadiye, Âliye ile Mekâtib-i Hususiye-i Ecnebiyye’nin ve Dersaadet’de Tahriri İcra Kılınan ve Taşrada Mevcud Bulunan Kütüphanelerin İstatistikî, 1311–1312 Sene-i Maliyesi, İstanbul 1318.

MARMARA, Rinaldo, “Latin Cemaatinde 1894 Depremi”, *İstanbul Deprem Özel Sayısı*, sayı 31, Ekim 1999, s. 93–94.

“Mercan”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 393.

“Mekteb-i Mülkiye”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 374.

MUŞMAL, Hüseyin, “Konya Eyaleti Ilgın Kazası’nda 1866 Depremi Üzerine Bir İnceleme”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 20, Konya 2008, s. 517–528.

NABİ, Yaşar, *Tevfik Fikret, Hayatı, Sanatı, Şiirleri*, İstanbul 1967.

NAZA, Emine, “Ali Fakih Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 193.

....., “Arapkapısı Mescidi ve Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 296.

....., “Bayezid Ağa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 87.

....., “Bayezid-i Cedid Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 96.

....., “Çakır Ağa Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 461.

....., “Dâye Hatun Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 12.

....., “Emin Bey Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 157-158.

....., “Emin Sinan Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 158.

....., “Hacı Bayram Kaftani Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 468.

....., “Hoca Hamza Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 80-81.

....., “Kantarcılar Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 417-418.

....., “Kaptan İbrahim Paşa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 433-434.

....., “Kürkçübaşı Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 172.

....., “Molla Aşki Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 483.

....., “Selçuk Sultan Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 497-498.

....., “Şirmerd Çavuş Türbesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 184.

....., “Yavaşça Şahin Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 443-444.

NEAVE, Dorina, *Sultan Abdülhamit Devrinde İstanbul’da Gördüklerim*, İstanbul 2008.

“Neologos”, *DBİA*, İstanbul 1995, VIII, 333.

OĞUZOĞLU, Yusuf, “Osmanlı Arşivi Kayıtlarına Göre 1855 Bursa Depremi”, *Bursa Yöresi’nin Depremelliği ve Deprem Tarihi*, Bursa 2001, s. 72–79.

- OKÇUOĞLU, Tarkan, “Ali Kethüda Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 193-194.
-, “Anadoluhisarı Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 258-259.
-, “Baltalimanı Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 34.
-, “Bulgurlu Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 333.
-, “Burmali Mescit”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 340.
-, “Büyükdere Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 363.
-, “Cafer Ağa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 365.
-, “Hadım İbrahim Paşa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 490-491.
-, “Hamidiye Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 543-544.
-, “Mehmed Ağa Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 355-356.
-, “Mesih Mehmed Paşa Camii, Türbesi ve Çeşmesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 406-407.
-, “Pertevniyal Valide Sultan Türbesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 246.
- ORTAYLI, İlber, “Langa”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 195-196.
- Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Salih Zeki Özel Sayısı*, VII/1, İstanbul 2005.
- Osmanlı Mimarı, D’Aronco, İstanbul Projeleri 1893–1909, Restorasyonlar, Projeler*, Kitaplar, İstanbul 2006.
- OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*, İstanbul 1994.
- ÖCAL, Nevzat, *Türkiye’nin Sismisitesi ve Zelzele Coğrafyası*, İstanbul 1968.
- ÖDEKAN, Ayla, “Baltalimanı Sahilsarayı”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 34-35.
- ÖZ, Tahsin, *İstanbul Camileri*, I, II, Ankara 1997.
- ÖZBEK, Nadir, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet*, İstanbul 2004.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Îâne”, *DİA*, XIX, İstanbul 1999, 229-232.
- ÖZDAMAR, Mustafa, *Dersâadet Dergâhları*, İstanbul 1994.

- ÖZDEMİR, Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Saatler*, İstanbul 1993.
- ÖZGÜÇ, Nazmiye, “Eminönü”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 158-164.
- ÖZGÜVEN, Burcu, “Darüşşafaka, Mimari”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 2.
- ÖZTİN, Feriha, *10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu*, Ankara 1994.
- ÖZTÜRK, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara 1995.
- PAKSOY, İ. Günay, “Hüsrev Paşa Türbesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 110.
- PAMUKÇIYAN, Kevork, “1893 Kolera Salgını ve 1894 Büyük Depremi”, *Tarih ve Toplum*, sayı 132, Aralık 1994, s. 13–15.
-, “Depremler-Osmanlı Dönemi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 33-35.
-, “Yedikule Ermeni Hastanesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 460.
- PARLATIR, İsmail, *Tevfik Fikret*, Ankara 2004.
- RENDELMANN, Oscar Bey, *Le Tremblement de Terre de Constantinople (Juillet 1894)*, Paris 1894.
- ROGAN, Eugene bkzç AKPINAR, Alişan.
- SABUNCUZADE LOUIS ALBERİ [haz. Mehmet Kuzu], *Yıldız Sarayı'nda Bir Papaz*, İstanbul 2007.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avârız”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 108-109.
- SAKAOĞLU, Necdet, “Canfeda Kadın”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 383.
-, “Emetullah Gülnuş Valide Sultan”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 156-157.
-, “Kavaklar”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 496.
-, “Taş Mektep”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 220.
- SALMAN, Yıldız, “Santa Maria Draperis Kilisesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 455-456.
- SALVARİ, Mario için bkz. LEVY, Matthys.

- SANER, Turgut, “Fuad Paşa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 341.
-, “Fuad Paşa Türbesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 341-342.
-, “Hidayet Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 71.
- SAYACI, Kenan, “Deniz Harp Okulu”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 25-26.
- SAYGILIGİL GÜNDÜZ, Feryal, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinde Kadınlara Mahsus Bir Hastane: Haseki”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, sayı 5, İstanbul 1999, s.95–112.
- SEÇKİN, Nadide, “Yeni Valide Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 468-470.
- SEROPYAN, Vağarşag, “Ermeni Okulları”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 187.
- SEZER, Hamiyet, “1894 İstanbul Depremi Hakkında Bir Rapor Üzerine İnceleme”, *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. 18, sayı 29, Ankara 1996, s. 169–197.
- SUNER, Yasemin, “Zeki Paşa Yalısı”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 547.
- ŞEVKET, İ, *Mizanü’s-sına’a*, Dersaadet 1304.
- ŞİŞMAN, Adnan, *XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti’nde Yabancı Devletlerin Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Ankara 2006.
- TABBAN, Ahmet-Sinan GENÇOĞLU, *Deprem ve Parametreleri*, Ankara 1975.
- TANMAN, Baha, “Abdüselam Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 55.
-, “Abdüselam Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 55-57.
-, “Ağaçkakan Mescidi ve Sıbyan Mektebi”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 96-97.
-, “Ağaçkakan Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 97.
-, “Akbiyık Mescidi ve Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 154-155.
-, “Alacaminare Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 174-175.
-, “Atik Valide Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 407-412.
-, “Ayakapı Karkolu”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 437-438.
-, “Bâlâ Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 6-9.

-, “Balçık Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 14-15.
-, “Con Paşa Köşkü”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 438-439.
-, “Çamlıcalı Mehmed Efendi Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 467-468.
-, “Çorlulu Ali Paşa Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 527-529.
-, “Derunî Mehmed Efendi Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 37-38.
-, “Dırağman Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 49-51.
-, “Ferruh Kethüda Camii ve Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 294-295.
-, “Hallaç Baba Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 530-531.
-, “İskender Paşa Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 208.
-, “Hacı Beşir Ağa Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 469-473.
-, “Hacı Evhad Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 473-475.
-, “Hacopulo Köşkü”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 481.
-, “İshak Paşa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 197.
-, “Ka’b Türbesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 321.
-, “Kadem-i Şerif Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, s. 327-328.
-, “Kara Baba Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 437-438.
-, “Karabaş Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 440-441.
-, “Kartal Baba Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 470-471.
-, “Kurban Nasuh Mescidi ve Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 125.
-, “Kuşadalı Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 134-135.
-, “Küçük Efendi Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 150-152.

-, “Merkez Efendi Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 396-400.
-, “Mimar Acem Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 465-467.
-, “Molla Çelebi Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 483-484.
-, “Molla Çelebi Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 484-485.
-, “Murad Paşa Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 518-519.
-, “Nasuhi Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 50-51.
-, “Nureddin Cerrahi Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 97-99.
-, “Oğlanlar Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 123-124.
-, “Perişan Baba Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 242-243.
-, “Saliha Sultan Çeşmesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 427-428.
-, “Selami Ali Efendi Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 492.
-, “Sinan Erdebili Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 567-568.
-, “Şah Sultan Camii ve Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 125-127.
-, “Şeyh Vefa Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 173-176.
-, “Tahir Ağa Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, s. 189-190.
-, “Ümmi Sinan Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 338.
-, “Yavedud Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 444-445.
-, “Zerdecizâde Hüseyin Efendi Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 547-548.
-, “Zihgirci Kemaleddin Mescidi ve Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 558-559.

TANMAN, Baha bkz. DEMİRİZ, Yıldız.

TANMAN, Baha bkz. EYİCE, Semavi.

- TANRIKORUR, Çinuçen, “Alaturka”, *DBİA*, İstanbul 1989, II, 343-344.
- TANYELİ, Gülsün, “Laleli Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 190-193.
- TAYŞI, Hasan, *Türkiye 'ye Mahsus Evkatı Şer' iye Cetvelleri*, İstanbul 1958.
- “Telgraf”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 243-244.
- TERZİ, Arzu, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Ankara 2000.
- TOKAY, Hale, “İtalya Evi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 303.
-, “İvaz Efendi Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 310-311.
-, “Nakşidil Sultan Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 41.
-, “Şah Sultan Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 127.
- TOUMARKİNE, Alexandre, “Kırım Savaşı Sırasında Osmanlı'da Hayırseverlik, Filantropi ve Vatansever Bağışlar”, *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853–1856), 22-23 Mayıs 2006*, İstanbul 2007, s. 45-52.
- TUNCEL, Metin, “Türkiye Haritacılığında Dönüm Noktası: Kiepert Haritaları”, *Prof. Dr. Işın Demirkent'in Anısına*, İstanbul 2008, s. 733–737.
- TÜDAV Kıyı Yönetimi Grubu, “Deprem, Su Hareketleri ve Kıyılarımız”, *İstanbul, Deprem Özel Sayısı*, sayı 31, Ekim 1999, s. 73-75.
- Türkçe Sözlük*, II, TDK, Ankara 1988.
- ULUÇAY, Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980.
- ULUSOY, Ülkü-Motoji İKEYA, *Deprem Habercisi Olaylar ve Bilimsel Yorumlar*, Ankara 2001.
- ÜREKLİ, Fatma, *İstanbul'da 1894 Depremi*, İstanbul 2000.
- ÜSDİKEN, Behzat, “Çiçek Pasajı”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 508.
- ÜŞÜMEZSOY, Şener, *17 Ağustos Sonrası Marmara'da Deprem Riski*, İstanbul 2001.
- YALÇIN, A. Bilban, “Kıztaşı”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 17.
- YAŞAR, Necdet, “Heybeliada Ruhban Okulu”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 57-58.
- YAVAŞ, Doğan, “Üskübîye Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 343.

- YAVUZ, Yıldırım, “Abdülhamid I Medresesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 37-38.
-, “Fethiye Medresesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 301-302.
- YAZICI, Nesimi, *Ocak 1898 Balıkesir Depremi ve Sonrası*, Ankara 2003.
-, “1898 Balıkesir Depremi”, *Tarih Boyunca Anadolu’da Doğal Afetler ve Deprem Semineri 22-23 Mayıs 2000*, İstanbul 2001, s. 151-195.
- YELMEN, Hasan, “Kazlıçeşme”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 512-514.
- YERGÜN, Uzay, “Nafia Nezareti Binası”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 25-26.
- YETKİN, Şerare, “Çinili Hamam”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 516.
- YILDIRIM, Nuran, *Darülaceze Müessesesi Tarihi*, İstanbul 1996.
-, “Balıklı Rum Hastanesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, s. 25.
-, “Cüzamhaneler”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 456.
-, “Gureba Hastanesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 430-432.
-, “Haseki Darüşşifası ve Hastanesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 2-3.
-, “Haydarpaşa Numune Hastanesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 32-33.
-, “İstanbul’da Nöbet Mahalleri-Nöbet Eczaneleri (1845–1895)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, İstanbul 2005, VI/2, s. 151–182.
-, “İtalyan Hastanesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 303-304.
-, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, V, s. 1320–1338.
-, “1893’te İstanbul’da Kolera Salgını”, *Tarih ve Toplum*, sayı 129, Eylül 1994, s. 14-25.
-, “Tersane-i Âmire Fabrikalarında Tebhir Makinası/Etöv Üretimi ve Kullanımı”, *Dünü ve Bugünü İle Haliç, Sempozyum Bildirileri 22–23 Mayıs 2003*, İstanbul 2004, s. 421-429.

....., “1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistikleri”, *Tarih ve Toplum*, sayı 150, Haziran 1996, s. 51-54.

....., “Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyye”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 374.

....., “Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 375-377.

YILDIZ, Gültekin, *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.

YILDIZ, Mehmet, “1855 Bursa Depremleri”, *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri*, İstanbul 2001, s. 119-139.

YURDAKUL, İlhami, *Aziz Şehre Leziz Su Dersaadet (İstanbul) Su Şirketi (1873-1933)*, İstanbul 2010.

YURDAKUL, İlhami bkz. GALİTEKİN, A. Nezih.

YÜCEL, Erdem, “Büyükçekmece Köprüsü”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 358.

....., “Davutpaşa”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 9-10.

YÜKSEL, İ. Aydın, “Ahi Çelebi Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 104-105.

....., “Atik Ali Paşa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 403.

....., “Atik Ali Paşa Külliyesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, I, 403-406.

....., “Daltaban Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, II, 544.

....., “Dizdariye Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 73.

....., “Firuz Ağa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 321.

....., “Kara Davud Paşa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 438.

....., “Katip Kasım Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 491.

....., “Lütfi Paşa Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 231.

....., “Mismârî Şücâ Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 476-477.

....., “Saraç İshak Mescidi ve Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 456-457.

....., “Soğanağa Mescidi”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 25.

....., “Takkeci İbrahim Ağa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 194-195.

ZARCONÉ, Thierry, “Emir Buhari Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 165.

III. SÜRELİ YAYINLAR

-Malûmât

-Saadet

-Sabah

-Servet-i Fünûn

-Tercümân-ı Hakikat

-The Levant Herald

IV. SALNÂMELER

- CERVATÎ, Raphael, *Annuaire Oriental 1893–1894*, Constantinople 1311.

-....., *Annuaire Oriental 1895*, Constantinople 1312.

-Devlet Salnâmeleri, sene 1312, 1313.

-Rasadhâne-i Âmire Salnâmesi, sene 1288

V. İNTERNET SİTELERİ

<http://affettimseni.com>-25.10.2008.

<http://ansiklopedi.turkcebilgi.com>-27.10.2008.

<http://denizce.com/medihasultan.asp>-19.10.2008.

<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/937/11667.pdf>-17.06.2010.

<http://diaturkiye.com>-27.10.2008.

http://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:q7O0bG_u150J:www.mo.org.tr/-05.03.2011.

<http://earthquake.usgs.gov>-22.08.2004.

<http://gezenbilir.com>-26.10.2008.

<http://kapalicarsi.org.tr/harita>-19.10.2008.

[http://misticshop.yetkinforum.com/havas-ilmi-açıklamalar-bilgiler-f19/](http://misticshop.yetkinforum.com/havas-ilmi-aciklamalar-bilgiler-f19/)-12.10.2009.

<http://okuyucu.org>-27.10.2008-25.10.2008.

<http://rumelikavagim.com>-27.10.2008.

<http://sanattarihi.sa.funpic.de>-25.10.2008.

[http://seyyahin.blogcu.com/uskudar-dergâhlari](http://seyyahin.blogcu.com/uskudar-dergahlari)-19.10.2008.

<http://seyyahin.blogcu.com/1802871/08.07.2008>.

<http://sozluk.sourtimes.org>-27.10.2008.

<http://tarihogretmeni.net>-25.10.2008.

http://tr.wikipedia.org/wiki/İstanbul_Surları-13.04.2007.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Çağaloğlu_Anadolu_Lisesi-25.06.2011.

<http://turkforum.gen.tr>-21.10.2008.

<http://www.agdsariyer.com>-26.10.2008.

<http://www.beyoglu.bel.tr>-19.10.2008.

<http://www.bianet.org/bianet>-19.10.2008.

<http://www.borsamania.net/>; <http://www.enverpasadergisi.com>-22.10.2008.

<http://www.emniyet.gov.tr>-22.07.2008.

<http://www.gezirehberi.com>-25.10.2008.

<http://www.hayalleme.com/indexphp/2008/08/defteri-hakani>-25.06.2011.

<http://www.istanbulgezirehberi.org/kariye-camii.html>-07.04.2011.

<http://www.kenthaber.com/>-19.10.2008.

<http://www.muhtinbayram.com>-26.10.2008.

<http://www.nedirbilelim.com>-25.10.2008.

http://www.oodegr.com/tourkika/eortes/monastiri_ag_spyridon.htm-19.02.2011.

<http://www.renovanews.com>-28.07.2008.

<http://www.scribd.com/doc/26747369-lisan-mektebi>-25.06.2011.

<http://www.varbak.com>-25.10.2008.

<http://yolgecen.wordpress.com>.

www.arkitera.com-27.05.2009.

www.biographien.ac.at/lautenburg_sigmund-04.07.2009.

www.bisav.org.tr/21/07/2008.

www.gatetoturkey.com/istanbul_semtler/00026/index.php?langsel=tr-10.08.2009.

www.gezi-yorum.net/15.06.2009.

www.istanbulburda.com.

www.istanbulsağlık.gov.tr/w/dergi/mayis2006/editördenpdf-04.06.2008.

www.tecelli.com; www.dinikonu.com/esat-efendi; www.kurankursumezunlari.com., ekitap.kulturturizm.gov.tr -19.10.2008.

www.tobb.org.tr/rehber/ingiltere/bcc_of_TR.pdf-10.03.2010.

www.turkeyarena.com-20.06.2009.

www.turkiyat.selcuk.edu.tr/dergi21.htm-25.04.2011.

www.wikipedia.org/wiki/Paul_Lange-04.07.2009.

<http://www.sj.k12.tr>-22.10.2008.

EKLER

1894 Deprem’inde hasar gören yerleri gösterir envanter tablosu

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Abbas Ağa Camii ¹	Beşiktaş	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 33, 62; İ.EV, CA 1314/14; Tercüman, 5405-304.
Abbas Ağa Camii bkz. Selçuk Sultan Camii			
Abdi Subaşı Camii ²	Fener	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 7, 29, 47; İ.EV, Ş 1312/24.
Abdullah Ağa Camii bkz. Ser-bostanî Abdullah Ağa Camii			
Abdullah Efendi Zaviyesi ³	Odabaşı Çarşısı ⁴	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 39.
Abdülbaki Efendi Camii ⁵	Üsküdar Sultantepeci	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 29; İ.EV, Ş 1312/24.
Abdülhalim Abdüsselim Abdülkelim Dergâhı	Üsküdar Büyük Karakol Bitişiği	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 23, 56; İ.EV, Ş 1312/24.
Abdülhalim Efendizâde Abdülhay Efendi Dergâhı nam-ı diğer Hallacıbaba Dergâhı ⁶	Üsküdar Ahmediye Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 28; İ.EV, Ş 1312/24.
Abdülmecid Han Türbesi ⁷	Sultan Selim Çarşamba	Sıvalarının birkaç yerinden döküldüğü	Y.PRK.ŞH, 5/5.
Abdülvedüd Camii bkz. Hatice Sultan Camii			
Abdürrahim Medresesi bkz. Cedid Abdürrahim Medresesi			
Abdüsselam Camii ⁸	Halıcıoğlu Sütlüce	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 17; İ.EV, Ş 1312/24 .

¹ Banisi Darüssaade Ağası Abbas Ağa’dır. *Hadika*’da caminin mahallesi olduğu belirtilmektedir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 506).

² *Mahmutağa* veya *Kuburbeli Camii* olarak da anılan caminin banisi Kanunî döneminde yapılan su yolları emini olan Mahmut Ağa’dır (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 98). Camiyi ilk olarak Abdi Subaşı inşa ettirmiş; ancak, harap olunca bu defa Mahmut Ağa tarafından yeniden yaptırılmıştır. *Hadika*’da mahallesinin olduğu belirtilen cami, Fenerkapısı yakınında olup (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 271), bugün Mismarcı Yokuşu Sokağı ile Abdi Subaşı Sokağı arasındadır. Evkaf Nezareti’ne ait listenin 29. sayfasında *Fener’de Abdi Subaşı Mahallesi Camii şerifi* şeklinde ifade edilen cami Abdi Subaşı Camii olmalıdır. Zira, dönemin İstanbul’unda mahalleler adlarını genel olarak o civarda inşa edilen cami veya mescitlerden alırlar.

³ Belgede *Rifâiye Tarikatı*’na ait olduğu ifade edilmektedir.

⁴ Fatih ilçesi Macuncu yakınlarındaki *Odabaşı Camii* adındaki eser nedeniyle Odabaşı Çarşısı, bu caminin yakınlarında olmalıdır.

⁵ *Baki Efendi Camii* olarak da anılır. Banisi Abdülbaki Efendi isimli bir hayır sahibidir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 646).

⁶ Toptaşı, İnkılap Mahallesi, Çavuşdere Caddesi’nde bulunmaktadır. 17. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulan tekke, bazı kaynaklarda *Abdülhay Efendi* ve *Gani Efendi* adlarıyla da anılır (Baha Tanman, “Hallaç Baba Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, III, 530-531).

⁷ Sultan Selim ya da Yavuz Selim Camii’nin arkasında Yavuz Selim Türbesi’nin karşısındadır (Günkut Akın, “Abdülmecid Türbesi”, *DBİA*, I, 53).

⁸ Sütlüce Mahallesi, Abdüsselam Sokağı ile Erenler Tekkesi Sokağı arasındadır. Başdeftardar Abdüsselam Bey tarafından mescit olarak yaptırılan mabet, Aşçı Hüseyin Ağa adındaki bir hayırsahibinin minber koydurması ile camiye dönüştürülmüştür. Mekan daha sonra cami-tekke kimliği kazanmıştır (Baha Tanman, “Abdüsselam Camii Tekkesi”, *DBİA*, I, 55).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Abdüsselam Dergâhı ve Meşrutahanesi ⁹	Koska Ağa Çeşmesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 18, 66; İ.EV, Ş 1312/24.
Abidin Çelebi Dergâhı ¹⁰	Fatih Civarı Otlukçu Yokuşu Kadiçeşmesi Yenihamam	Oturulamayacak şekilde hasar gördüğü ve kabristan duvarının cadde tarafının hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 20, 47; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1768.
Acıçeşme Camii ¹¹	Kasımpaşa Kulaksız Caddesi	Minaresinin yıkıldığı	Y.PRK.ZB, 13/50.
Acıçeşme Karakolu		Hasar gördüğü	Saadet, 3019.
Acıçeşme	Galata Emekyemez Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 26; İ.EV, Ş 1312/24.
Adalar Jandarma Karakolları		Tehlikeli şekilde hasar gördüğü	Y.PRK.ZB, 13/50.
Adile Sultan Camii	Soğancılar ¹²	Minaresinin hasar gördüğü	Sabah, 1767.
Adliye Camii ve Minaresi, Medrese, Mektep ve Müştemilatı ¹³	Üsküdar Ayazma	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 13, 57; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, N 1313/4.
Adliye Nezareti		Ticaret-i Bahriye'nin koltuk merdivenleri ve ikinci hukuk dairesinin müzakere odasında bazı çatlaklar; İstinaf Ticaret Odası'nın ise, cüz'i siva işi olduğu.	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 118; İ.HUS, M 1312/33; İ.HUS, M 1312/36; İ.HUS, M 1312/163; İ.HUS, RA 1312/43; Saadet, 3026; Saadet, 3028; Sabah, 1767; Tercüman, 4814; The Levant Herald, 29; YEE.d, nr. 1088, vr. 68; Y.MTV, 108/50; Y.MTV, 99/49; Y.PRK.ŞH, 4/95; Y.PRK.ŞH, 5/6; Y.PRK.ŞH, 5/11.
Agop'un Kahvehanesi	Irgatpazarı Karababa Tekkesi Sokağı	Son tarafındaki duvarın hasar gördüğü	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Ağa Camii bkz. Yakup Ağa Camii			
Ağa Hamamı bkz. Samatya Hamamı			
Ağa Yokuşu'ndaki Camii ¹⁴		Çoğu yerlerinin harap olduğu	Sabah, 1767.

⁹ Kaynaklarda *Koğacı Dede*, *Koğacı Şeyh*, *Sadi Abdüsselam*, *Asitane-i Abdüsselam* adlarıyla da anılan tekke, Mimar Kemalettin Mahallesi, Börekçi Ali ve Ağa Çeşmesi Sokaklarının kavşağında, Koca Ragıp Paşa İlkokulu'nun yerinde bulunmaktaydı. Mescit, darülhadis, medrese ve tekkesiyle birlikte küçük bir külliye oluşturan bu yapılar topluluğu, 16. yüzyıl ricalinden Papaszâde Mustafa Paşa (Çelebi) tarafından yaptırılmıştır (Baha Tanman, "Abdüsselam Tekkesi", *DBİA*, I, 55-56). Dergâhı, Sa'dî tarikatına aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

¹⁰ Belgelerde *Sa'diye tarikatına* ait bir dergâh olduğu ifade edilmektedir. Dergâh, Şeyh Abid Çelebi Dergâhı olarak da anılmaktadır.

¹¹ Banisi deniz komutanlarından Kurt Kaptan'dır. *Hadika*'da *Kurd Çelebi Mescidi* olarak geçmektedir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 417).

¹² Zindankapı yakınlarında olmalıdır.

¹³ Belgelerde *Sultan Mahmud Han-ı Sani vakfına ait olduğu* şeklinde ifade edilmektedir. *Hadika*'ya göre, Şemsi Paşa yakınlarında olan ve mahallesi olmayan külliye banisi II. Mahmut'tur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 601).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Ağaçkakan Camii bkz. İskender Çelebi Camii			
Ağaçkakan Tekkesi bkz. Ahmet Niyazi Efendi Dergâhı			
Ahır [3 Adet]	Ömerli Köyü	Duvarlarının yıkıldığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Ahi Çelebi Camii ¹⁵	Taşçılar Eminönü Yemiş İşkelesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 37; Saadet, 3020; Tercüman, 4808.
Ahizâde Yusuf Efendi Mescidi ¹⁶ ve Medresesi ¹⁷	Fatih Darüşşafaka Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 5; İ.EV, Ş 1312/24.
Ahmediye Camii ve Medresesi ¹⁸	Üsküdar Ahmediye Mahallesi	Son cemaat yerinin çatlayıp yıkıldığı ve medresenin bir kubbesinin yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 13; İ.EV, Ş 1312/24; Saadet, 3019; Sabah, 2089; Sabah, 2094.
Ahmet Ağa Lokantası	Aksaray Valide Camii Karşısı	Üst katının ön tarafı ve çatısının çatladığı	Sabah, 1769.
Ahmet Baba Zaviyesi	Yedikule Dışı Kazlıçeşme Bitişiği	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 30.
Ahmet Esrarî'r-Rifaî Dergâhı	Kıztaşı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 26; İ.EV, Ş 1312/24.
Ahmet Kethüda Camii ¹⁹	Cerrahpaşa Civarı	Muhafaza duvarlarının hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 41, 60.
Ahmet Niyazi Efendi Dergâhı ²⁰	Kocamustafapaşa Ali Fakih Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 51; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 2233.
Ahmet Paşa Camii bkz. Cezayirli Ahmet Paşa Camii			

¹⁴ Gazete haberinde *Ağa Yokuşu'ndaki Camii* şeklinde ifade edilen mabedin hangisi olduğunu tespit etmek mümkün olamamıştır.

¹⁵ Banisinin Ahi Çelebi Mehmed olduğu bilinen cami, Haliç kıyısında, Galata Köprüsü'nün batısında yer alan Zindan Hanı'nın hemen yanbaşıda yer almaktadır (İ. Aydın Yüksel, "Ahi Çelebi Camii", *DBİA*, I, 104). *Kanlı Fırın Mescidi* olarak da bilinir.

¹⁶ Banisi Ahizâde Yusuf bin Cüneyd-i Tokadî olan mescit, Fatih Camii yakınındadır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 83).

¹⁷ Elimizdeki mevcut kaynaklarda bu isimde bir medreseye rastlanmamıştır. Bununla beraber Evkaf Nezareti'nin listesinde (*EV.d*, nr. 28331) zikredilmeyen medrese, Evkaf Nezareti'nden Sadarete gönderilen listede (İ.EV, Ş 1312/24) yer alır. Öte yandan bu ikinci listede mescitten bahsedilmez. Söz konusu durum ikinci listede mescit yerine medrese yazılmış olduğu izlenimini vermekle beraber zaman zaman bu iki liste arasında farklılıkların olduğu gerçeği göz önüne alınırsa her iki yapıyı ayrı ayrı değerlendirmek yerinde olacaktır.

¹⁸ Tersane Emimi Ahmet Ağa tarafından inşa ettirilen cami, medrese, kütüphane, türbe, sebil ve çeşmeden oluşan külliyeinin bir parçasıdır. Medresesi, Gündoğumu Caddesi ile Esvapçı Sokağı köşesindedir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 317).

¹⁹ Kürkçübaşı Ahmet Şemsettin Mahallesi'nde bulunan yapının banisi Sadrazam Has Murad Paşa'nın Kethüdası Ahmet Efendi'dir. Cami, 1828'de *Şem'i Molla* tarafından tamir edildiği için bu isimle veya *Aşkı Molla* adıyla da anılır (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 20).

²⁰ Ağaçkakan Mescidi'nin yanında olduğu için *Ağaçkakan Tekkesi* adıyla da anılır. 1840'ta Bedevî Tarikatından Şeyh Ahmet Baba olarak tanınan Şeyh Hacı (Elhac) Ahmed Niyazi Efendi tarafından kurulmuştur (Baha Tanman, "Ağaçkakan Tekkesi", *DBİA*, I, 97). *EV.d*, nr. 28331'de Bedevî Dergahı olarak geçmektedir.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Ahmet Paşa Mektebi	Hobyar	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 18; İ.EV, Ş 1312/24.
Ahmet Sıdkı Efendi Dergâhı	Bebek Kayalar Mevkii	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 21, 48; İ.EV, Ş 1312/24.
Ahşap Ahır	Malta Çarşısı	Yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Akarca Mescidi bkz. Öksüzce Hatip Mescidi			
Akarçeşme Mekteb-i İbtidaisi	Kadırga	Tamamen yıkıldığı	Saadet, 3020.
Akarçeşme Mescidi bkz. Emin Sinan Camii			
Akbaba Mescidi bkz. Canfeda Hatun Camii			
Akbıyık Camii ²¹	Ahırkapı Akbıyık	Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 221; EV.d, nr. 28331, s. 2, 45; İ.EV, Ş 1312/24; İ.HUS, R 1312/2.
Aksaray Karakolu ²²	Aksaray	Hasar gördüğü	Y.MTV, 106/44; Y.MTV, 102/73.
Alaca Mescit ²³	Galata Çeşmeyanı Mahmudiye Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 38.
Alacaminare Mescidi ²⁴	Üsküdar Bağlarbaşı Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 16; İ.EV, Ş 1312/24.
Âlem Matbaası ²⁵		Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1702, s. 129.
Âlembey Camii ²⁶	Aksaray Valide Camii Selimağa Sokağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 9; İ.EV, Ş 1312/24.
Alemdâr Hasan Baba Mescidi bkz. Baba Hasan Alemî Camii			
Ali Efendi Medresesi ²⁷ bkz. Rûznâmçeci Ali Efendi Medresesi			
Ali Fakih Camii nam-ı diğer Kavaklı Camii ²⁸	Kocamustafapaşa	Hasar gördüğü ve minaresinin harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 11, 69; Saadet, 3023.

²¹ Banisi Hacı Bayram-ı Velî halifelerinden Akbıyık Dede (Baha Tanman, “Akbıyık Mescidi ve Tekkesi”, *DBİA*, I, 154) lakaplı Muhyiddin Efendi olup Fatih dönemi ricalindedir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 85).

²² Aksaray Meydanı’ndan Cerrahpaşa’ya çıkan yolun başında, eski bir yeniçeri koluğunun yerine yapılmış olup 1957’de yıkılmıştır (Doğan Kuban, “Aksaray”, *DBİA*, I, 163).

²³ Banisi Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi olup minberi Kasımpaşa Camii’nin imamı Şeyh Hüseyin Efendi tarafından koydurulmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 428).

²⁴ Nakşibendî tarikatından Hacı Dede olarak anılan Şeyh Hacı (Elhac) Hüseyin Dede tarafından 1730 yılında kurulan ve söz konusu mescit nedeniyle *Alacaminare Tekkesi* (Sadık Efendi *Dergâhı*) olarak anılan tekkenin karşısında yer alır (Baha Tanman, “Alacaminare Tekkesi”, *DBİA*, I, 174).

²⁵ Belgede Mekteb-i Sanayi’nin akaratından olduğu ifade edilmektedir.

²⁶ Banisi Âlem Bey denilen mîr-i alem Gazi Mahmud Ağa olup minberi Solak Kapudan Mehmed Ağa tarafından koydurulmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 80). Cami, *İğciler Mescidi* olarak da anılır (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 76).

²⁷ Beyazıt civarında Tavşantaşı’nda bulunan *Rûznâmçeci Ali Efendi Medresesi* olmalıdır.

²⁸ Banisi Fatih Sultan Mehmed’in Çobanbaşısı Ali Fakih Efendi olup caminin haziresinde gömülüdür. Yapı, depremde yıkıldıktan sonra 1910 yılında Mısırlı bir hanım tarafından yeniden yaptırılmıştır (Emine Naza, “Ali Fakih Camii”, *DBİA*, I, 193).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Ali Kethüda Camii bkz. Sarıyer Camii			
Ali Paşa Camii	Çatalca	Kubbesiyle duvarlarının çatladığı	Saadet, 3021; The Levant Herald, 29.
Âli Paşa Camii bkz. Yakup Ağa Camii			
Ali Paşa Hanı ²⁹	Kantarcılar	Arka tarafının yıkıldığı	Sabah, 1767.
Altıboğcazâde Defter[dar] Ahmet Paşa Camii ³⁰	Kadıçesmesi Fatih Müftü Hamamı Civarı	Cami ve minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 6; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 2269.
Altıpoğça Camii bkz. Altıboğcazâde Defterdar Ahmet Paşa Camii			
Altımermer Karakolu	Altımermer	Tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44.
Altunî Mescidi bkz. Hacı Şaban Ağa Mescidi			
Altunizâde Camii ³¹	Altunizâde	Hela duvarlarının hasar gördüğü	Y.MTV, 99/56.
Alyanak Dergâhı ³²	Macuncu Yakını Uzun Yusuf	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 68, 41; İ.EV, N 1321/1.
Âma ve Dilsiz Mektebi	Kadırga	Hasar gördüğü	İ.ŞE, RA 1312/14; BEO.AYN.d, nr. 1674, s.160; BEO.NGG.d, nr. 685, sr. nr. 460; Y.MTV, 108/50.
Amcazâde Hüseyin Paşa Medresesi İçindeki Cami, ³³ Kütüphane ve Bitişindeki Mektep ³⁴	Saraçhanebaşı	Hasar gördüğü. Mescidin harap olduğu, mektebin kısmen yıkıldığı ve medresesinin ise tamamen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 5, 54; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, N 1315/7; Saadet, 3019; Sabah, 1766; Y.MTV,100/40; Y.PRK.ZB, 13/50.

²⁹ Küçükpazar'da Unkapanı Caddesi ile Kibleçeşme Caddesi arasında bulunan hanın banisi tam olarak bilinmemekteyse de, Çorlulu Ali Paşa'ya ait olduğu tahmin edilmektedir (Gönül Cantay, "Ali Paşa Hanı", *DBİA*, I, 196).

³⁰ Fatih Camii'nin kuzeyinde yer alan caminin banisi Ahmet Paşa'dır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 70).

³¹ Banisi Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde önemli görevlerde bulunmuş olan Altunizâde İsmail Zühdü Paşa'dır. Cami, külliye'nin bir parçası olup 1865 yılında inşa edilmiştir. Külliye'de, cami dışında hamam, sıbyan mektebi, muvakkithane, dükkanlar, fırın, imam ve müezzin meşrutahaneleri ile çeşme yer almaktadır (Hakan Arlı, "Altunizâde Külliyesi", *DBİA*, I, 230).

³² Belgelerde *Zihgirci Alyanak Dergâhı* olarak da geçmektedir. Kocamustafapaşa-Silivrikapı arasında, Osmanlı döneminde "Lalezâr" olarak anılan semtte, Uzun Yusuf Mahallesi Zehgirci Mescit Sokağı ile Vani Dergâhı Sokağı'nın köşesindedir. Mescidi, 16. yüzyılın başlarında Zihgirci Kemaleddin adında bir hayır sahibi tarafından yaptırılmıştır. Rifaîliğe bağlı Alyanak Şeyh Ali Efendi'nin meşihat koydurması üzerine bu tarikata ait bir tekke haline gelmiştir (Baha Tanman, "Zihgirci Kemaleddin Mescidi ve Tekkesi", *DBİA*, VII, 558).

³³ *Hadika*'da *Hüseyin Paşa Medresesi Mescidi* olarak geçmekte olan mescit, medresenin dershanesidir. Banisi Hüseyin Paşa, Köprülüzâde Fazıl Ahmet Paşa'nın amcazâdesi olduğu için Amcazâde denilen mescidin minaresi yoktur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 135).

³⁴ Sofular Mahallesi Eski Saraçhane Sokağı'nda yer alan külliye, medrese, dersane-mescit, kütüphane, sıbyan mektebi, dükkanlar ve sebilden oluşmakta iken daha sonra bunlara Şeyhülislam Mustafa Efendi tarafından 1739'da bir çeşme ilave edilmiştir (Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Amcazâde Hüseyin Paşa Külliyesi", *DBİA*, I, 236).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Anadolu Demiryolu Hattı		Bozüyük mevki'ine kadar olan hat üzerinde bulunan istasyonların tamamının hasar gördüğü 480 km.ye kadar olan yerlerdeki tüm köyler ve yerleşimlerin büyük hasar gördüğü	Sabah, 1767; Tercüman, 4809; The Levant Herald, 28.
Anadoluhisarı	Anadoluhisarı	Bazı burçlarının yıkıldığı	Saadet, 3019; Saadet, 3021; Y.MTV, 99/56.
Anadoluhisarı Camii ³⁵	Anadoluhisarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 16; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 99/56.
Anadolukavağı Camii ³⁶	Anadolukavağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 16; İ. EV, Ş 1312/24.
Ankaravî Mehmed Efendi Medresesi- Ankaravî İsmail Efendi Medresesi ³⁷	Şehzadebaşı Hoşkadem Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 5, 66; Y.MTV, 100/40.
Arabacıbaşı Camii ³⁸	Vefa Caddesi	Minaresinin yıkıldığı	Saadet, 3019; ³⁹ Sabah, 1766.
Arabacılar Mescidi bkz. Hoca Halil Attar Camii			
Arakiyeci Cafer Efendi Mescidi ⁴⁰	Yenibahçe Civarı Şehremini Saray Meydanı Silivrikapı Yayla Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 10; İ.EV, Ş 1312/24.
Arakiyeci İbrahim Çavuş Camii ⁴¹	Topkapı Surları Dışı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 34, 63; Sabah, 2218.
Arap Camii ⁴²	Galata	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 41; Tercüman, 4809.
Arap Camii Karakolu-Jandarma Karakolu	Galata	Harap olduğu	Sabah, 1766; Tercüman, 4809.

³⁵ Anadoluhisarı ile Kanlıca yolu arasında olan cami, Fatih Sultan Mehmed tarafından inşa ettirilmiştir (Tarkan Okçuoğlu, “Anadoluhisarı Camii”, *DBİA*, I, 259).

³⁶ Baniyesi Kösem Valide Sultan denilen Mahpeyker Sultan'dır. Yapı, Kavak Kalesi'nin inşa edildiği dönemde yapılmış olup Ayvansarayî'ye göre, kale dışında yer almaktadır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 553, 591).

³⁷ Belgelerde her iki şekilde de geçen medresenin daha çok bilinen adı *Ankaravî Mehmed Efendi Medresesi*'dir. Yanında bulunan Hoşkadem Mescidi nedeniyle zaman zaman *Hoşkadem Medresesi* olarak da anılır. Belediye Sarayı'nın arkasında bulunan medresede, bugün “Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı” ve “Kaşgarlı Mahmut Dil Enstitüsü” faaliyet göstermektedir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 257).

³⁸ Tahsin Öz'ün hazırladığı *İstanbul Camileri* adlı eserde *Arabacı Camii*, *Vuynuk Şücağ Camii* olarak geçen mabedin banisi Fatih devri devlet adamlarından Şücaeddin İbrahim Efendi'dir. Cami, Manifaturacılar Çarşısı yapılıırken yıktırılmıştır (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 151).

³⁹ Gazete haberinde *Unkapamı Caddesi*'ndeki *Şücaeddin Camii* şeklinde geçmektedir.

⁴⁰ Banisi Arakiyeci Cafer olan caminin minberini Katip Mehmed Efendi koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 112). *Takyeci/Takkeci Mescidi* olarak da anılmaktadır.

⁴¹ Banisi İbrahim Çavuş olan cami, mektep ve sebilden müteşekkil bir külliyeinin parçasıdır (İ. Aydın Yüksel, “Takkeci İbrahim Ağa Camii”, *DBİA*, İstanbul 1994, VII, 194). *Takyeci/Takkeci Camii* olarak da bilinir.

⁴² Bazı kaynaklarında Mesa Domeniko şeklinde adlandırılan kilise, 1475'e doğru *Galata Camii* adıyla camiye çevrildi. 1492'de İspanya'dan göç ettirilen Endülüs Araplarının cami çevresine yerleşmesinden sonra da bu mekan, *Arap Camii* olarak adlandırılmıştır (Semavi Eyice, “Arap Camii”, *DBİA*, I, 294).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Arapkapısı Mescidi bkz. Hacı Hüseyin Ağa Camii			
Arnavutköy Camii ⁴³	Arnavutköy	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 48; İ.EV, Ş 1312/24.
Arnavutköy Karakolu ⁴⁴	Arnavutköy	Tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44.
Arpa Emine Mehmed Efendi Mescidi bkz. Emin-i Cev Mehmed Efendi Mescidi			
Arpa Emine Mescidi bkz. Emin-i Cev Mehmed Efendi Mescidi			
Arpa Emine Mustafa Mescidi bkz. Emin-i Cev Mustafa Efendi Camii			
Arpacı Mescidi ⁴⁵	Eyüp Cezeri Kasım Paşa Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 26; İ.EV, Ş 1312/24.
Asım Molla'nın Sahilhanesi	Üsküdar	Bahçe duvarının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Askeri Baytar Mektebi bkz. Baytar Mektebi			
Askerî Tekaüd Sandığı	Beyazıt	Hasarın fazla olduğu	BEO.AYN.d, 1674, s. 10; İ.HUS, S 1312/55; Y.MTV,115/38; Y.MTV, 104/90; Y.PRK.ZB, 13/50.
Asmalı Mescit bkz. Hoca Ferhat Camii			
Astarcılar Sokağı bkz. Kapalıçarşı			
Aşçı Dükkanı	Kasımpaşa Tabakhane Sokağı	Duvarlarının çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Aşçı Dükkanı	Mektep Sokağı Bomonti Yakınları	Yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Aşçıbaşı Camii ⁴⁶	Üsküdar Karacaahmet Yakını	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 16; İ.EV, Ş 1312/24.
Aşçıbaşı Mehmed Efendi'nin Sahilhanesi	Beykoz	Mutfak bacasının tehlikeli bir hale geldiği	Y.MTV, 99/56.
Âşir Efendi Kütüphanesi ⁴⁷	Sultanhamamı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 3; İ.EV, Ş 1312/24.

⁴³ Arnavutköy'de II. Mahmut tarafından inşa ettirilen *Tevfikkiye* nam-ı diğer *Akıntıburnu Camii* (T. Öz, *a.g.e*, II, s. 66; www.istanbulburda.com) olmalıdır.

⁴⁴ Boğaziçi Akıntıburnu'nda Arnavutköy-Bebek Caddesi üzerinde bulunan yapı, 1843'te inşa edilmiştir (Afife Batur, "Arnavutköy Karakolu", *DBİA*, I, 318).

⁴⁵ Banisi Arpacı Hayreddin'dir (Ayvansarayî, *a.g.e*, s. 366).

⁴⁶ Banisi IV. Mehmed dönemi tabbah reislerinden Mehmed Ağa olan caminin minberini III. Ahmet döneminde başaşçı olan Selim Ağa koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e*, s. 633).

⁴⁷ Bahçekapı, Âşir Efendi ve Sultanhamam Caddelerinin birleştiği köşede yer alan kütüphane, I. Mahmut'un reisülküttaplarından Mustafa Efendi ve oğlu Şeyhülislam Mustafa Âşir Efendi tarafından kurulmuştur (Semavi Eyice, "Âşir Efendi Kütüphanesi", *DBİA*, I, 368).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Aşiret Mektebi ⁴⁸	Kabataş ⁴⁹	Hasar gördüğü	İ.HUS, S 1312/51; İ.HUS, CA 1312/49; İ.ŞE, S 1312/5; Y.A.HUS, 307/82; YEE.d, nr. 1088, vr.78; Y.MTV, 108/50; Y.PRK.ŞH, 5/17.
Ataullah Efendi Mekteb-i İbtidaiyyesi	Bozdoğan Kemerli	Yıkıldığı	Sabah, 1769.
Atik Ali Paşa Camii ⁵⁰	Hırka-i şerif Cıvarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 11; İ.EV, Ş 1312/24; The Levant Herald, 28.
Atik Ali Paşa Camii, İmaret, Medresesi, Mektebi ve Müştemilatı ⁵¹	Divanyolu Çemberlitaş	Hasar gördüğü. Medresesinin tamamen çöktüğü	EV.d, nr. 28331, s. 2, 35, 57; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, ZA 1313/3; Saadet, 3019; Sabah, 2075; Y.MTV, 100/40.
Atik İbrahim Paşa Medresesi bkz. İbrahim Paşa-yı Atik Camii, Medresesi ve Müştemilatı			
Atik İmaret Camii ⁵²	Fatih Cıvarı Kadıçeşmesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 6; İ.EV, Ş 1312/24.
Atik Mustafa Paşa Mahallesi'ndeki Hamam ⁵³	Ayvansaray	Taşlarının düştüğü	Sabah, 1766.

⁴⁸ Müslüman Arap, Kürt ve Arnavut asıllı eşraf ve aşiret reislerinin çocuklarının İstanbul'da okutularak kendi bölgelerinde askerî ve idarî memuriyetlerde görev alması amacıyla açılan okuldur (Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 2001, s. 219). 1892'de sembolik olarak açılan mektebin ilk binası Akaretler'dedir. Mektep, daha sonra Kabataş'taki Esmâ Sultan Sarayı'na taşınmıştır ("Aşiret Mektebi", *DBİA*, I, 369). Ancak, Eugene Rogan ve Alişan Akpınar okulun 1892'de Kabataş'taki Esmâ Sultan Sarayı'nda açıldığını belirtir (Alişan Akpınar-Eugene Rogan, *Aşiret Mektep Devlet Osmanlı Devleti'nde Aşiret Mektebi*, İstanbul 2001, s. 19-20).

⁴⁹ Belgede *Kabataş'ta* olduğu ifade ediliyor.

⁵⁰ *Zincirlikuyu, Karagömrük, Vasat Ali Paşa Camileri* de denilen Cami, bugün Fatih İlçesi, Atikali semtinde Fevzi Paşa Caddesi'ndeki set üzerindedir. Zincirlikuyu adını, caminin yakınında bulunan bir kuyudan almıştır. Civarında Hattat Rakım Efendi Medresesi, Türbesi ve Semiz Ali Paşa Medresesi vardır. Banisi olan Atik Ali Paşa, II. Bayezid devrinde iki defa sadrazam olmuştur. İstanbul'da camileri, medresesi, imaret ve hankâhı; Edirne'de cami ve hankâhı vardır (İ. Aydın Yüksel, "Atik Ali Paşa Camii", *DBİA*, I, 403).

⁵¹ II. Mahmut Türbesi'nden Çarşıkapı'ya uzanan Yeniçeriler Caddesi üzerindedir. Külliye, cami, medrese, imaret, tekke, sıbyan mektebi ve han (Elçi Han)'dan meydana gelmiştir. Bugün bu eserlerden cami ve önu kesilmiş olarak medrese mevcuttur. Hankâhın ise, avlu giriş kapısı yanında bulunan ve üzerinde bir muvakkithane kitabesi olan yapı olduğu sanılır. İmaret, hazirenin devamında idi. Vakfiyede imarete yakın olduğu ifade edilen kervansaray ise, bugün yoktur. Cami, *Sedefçiler, Eski Ali Paşa, Çemberlitaş, Dikilitaş, Vezirhanı, Sandıkçılar Camii* olarak da anılır (İ. Aydın Yüksel, "Atik Ali Paşa Külliyesi", *DBİA*, I, 403-404; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 104).

⁵² Kiliseden çevrilmiş olan cami, Ayvansaray'ye göre Yarhisar Camii yakınındadır (Ayvansaray'ı, *a.g.e.*, s. 73).

⁵³ Ayvansaray'da üç eski hamamın varlığı bilinmektedir. Biri Atik Mustafa Paşa Camii'nin üst tarafında bulunan Mustafa Paşa Hamamı, ki bu hamam yıkılmıştır; ikincisi Hançerli Yokuşu'nda bulunan Hançerli Hamamı; üçüncüsü ise, bugün sadece yeri bilinen Yalı Hamamı'dır (Semavi Eyice, "Ayvansaray", *DBİA*, I, 494). Burada bahsi geçen hamam, Atik Mustafa Paşa Camii'nin üst tarafında yer alan Mustafa Paşa Hamamı olmalıdır.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Atik Mustafa Paşa Camii ⁵⁴	Atik Mustafa Paşa Mahallesi Ayvansaray	Minaresiyle içerisinde büyük bir kısmının harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 51; İ.EV, L 1314/4; Sabah, 1767.
Atik Valide Sultan Camii, Dergâhı, İmaret, Medresesi, Mektebi, Muvakkithanesi ve Müştemilatı ⁵⁵	Üsküdar Toptaşı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 13; İ.EV, Ş 1312/24; ŞD, 134/1.
Atik Taşkışla ⁵⁶	Daire-i Seraskerî Yakını	Birçok yerinin yarılp çatladığı	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 10; İ.HUS, S 1312/55; Y.MTV, 104/90; Y.MTV, 115/38; Y.MTV, 106/44 ⁵⁷ ; Y.MTV, 102/120; ⁵⁸ Y.PRK.MYD, 15/8.
Atik Zaptiye Dairesi ⁵⁹ bkz. Muhacirin Komisyonu Dairesi			
Atlamataşı İnas Rüşdiye Mektebi- Atlamataşı Mektebi	Üsküdar	Binanın cadde tarafından tehlikeli şekilde harap olduğu. Muallimhanesinin harap olduğu	MF.İBT, 42/104; MF.İBT, 39/56; Saadet, 3019; Sabah, 2072; Y.A.HUS, 307/82; ⁶⁰ Y.MTV, 108/50; ⁶¹ Y.MTV, 99/56.
Atlamataşı Mescidi bkz. Hoca Halil Attar Camii			
Attar Dükkanı	Kasımpaşa Yemeniçi Sokağı	Üst katının çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Attar Mescidi bkz. Hoca Halil Attar Camii			
Avcı Bey Camii ⁶²	Eğrikapı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 71.
Avcı Mehmed Camii bkz. Avcı Bey Camii			

⁵⁴ İçinde sahabeden Hazret-i Cabir'in kabrinin bulunduğu inancıyla *Cabir Camii* olarak da adlandırılmaktadır. Eski bir Bizans kilisesi olan yapı, kara surları ile Haliç kıyısı arasında kalan sahada Ayvansaray semtinin içindedir; ancak, 1933'te yapılan düzenleme sonucu surdışında kalmıştır (Semavi Eyice, "Atik Mustafa Paşa Camii", *DBİA*, I, 406). Cabir bin Şemre veya Cabir bin Abdullah olarak bilinen sahabenin türbesi ise, cami içindedir ("Ayvansaray", *DBİA*, I, 494). Cami, bazı kaynaklarda *Koca Mustafa Paşa Camii* adıyla da anılır (Orhan Bayrak, *İzahlı İstanbul Sözlüğü*, İstanbul 2004, s. 156).

⁵⁵ Külliye, medrese, cami, darülhadis, darüşşifa, imaret, sıbyan mektebi, tabhane, darülkurra, dergâh, han, çiftahamam ve çeşmeden müteşekkildir. III. Murat'ın annesi Nurbanu Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır. Gülnüş Valide Sultan'ın Üsküdar İskele Meydanı'nda Yeni Valide Külliyesi'ni yaptırması üzerinde *Eski Valide, Atik Valide* veya *Valide-i Atik* isimleriyle tanınmıştır (Baha Tanman, "Atik Valide Külliyesi", *DBİA*, I, 407). Dergâhı, Şabanî tarikatına aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

⁵⁶ Süleymaniye Kışlası olmalıdır.

⁵⁷ Belgede *Süleymaniye Kışla-yı Hümayûnu* olarak geçmektedir.

⁵⁸ Belgede *1. alayın 1. taburunun ikamet ettiği koşulları ihtiva eden Daire-i askerî dahilindeki Taşkışla-yı Hümayûn* şeklinde geçmektedir.

⁵⁹ Belgelerde *Muhacirin Komisyonu Heyeti'nin ikamet ettiği* şeklinde ifade edilmektedir. Bab-ı Zaptiye yada Zaptiye Dairesi ilk olarak merkezi konumu nedeniyle Bahçekapı'daki Ticaret Konağı'nda açılmıştır (Gültekin Yıldız, *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Islahatı (1839-1908)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002, s. 88). Simdiki Postane binasının yerinde olan yapı, daha önce Çengelöğlü Tahir Paşa'nın konağı olup Zaptiye Nezareti Sultanahmet'e taşınınca *Atik Zaptiye* olarak anıldı (O. N. Ergin, *Mecelle...*, II, s. 957).

⁶⁰ Atlamataşı Mektebi şeklinde geçmektedir.

⁶¹ Atlamataşı Mektebi şeklinde geçmektedir.

⁶² Banisi Sultan Mehmed'in Avcıbaşı Mehmed Bey'dir. Eğrikapı'da bulunan cami (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 78), *Eğrikapı Mescidi* veya *Avcı Mehmed Camii* olarak da anılır.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Avnizâde Hankâhı	Mevlanakapı Civarı Yayla Caddesi Aydın Kethüda Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 26; İ.EV, Ş 1312/24.
Avratpazarı ⁶³ Karakolu	Cerrahpaşa Civarı	Tamirinin gerektiği	Y.MTV, 106/44.
Avrupa Hanı bkz. Kapalıçarşı			
Avrupa Otelı	Burgazada	Yıkıldığı	Moniteur Oriental bkz. A. Batur, s. 28; Sabah, 1767.
Avusturyalı Belvü'nün [Belle Vue] Kiraladığı Otel	Galata Kasaplar Sokağı Zahire Gümrüğü Karşısı	Üst katının yıkıldığı	Sabah, 1766.
Aya Eirenne	Topkapı Sarayı	Kubbesinin bazı yerlerinin çatladığı	Moniteur Oriental bkz. A. Batur, s. 27; The Levant Herald, nr. 28.
Ayakapı Karakolu ⁶⁴	Ayakapı	Tamirinin gerektiği	Y.MTV, 106/44.
Aya Nikola Kilisesi ⁶⁵	Cibali	Kubbesinin harap olduğu	Tercüman, 4808.
Ayasofya Camii, İmareti, Medresesi, Mektebi, Muvakkithanesi, Şadırvan ve Türbeleriyle Müştemilatı ⁶⁶	Ayasofya	Kubbesiyle kubbenin dayandığı destekler ve yan taraf kemerlerinin vesair mahallerinin deprem nedeniyle tehlikeli bir şekilde çatladığı ve eğildiği; ayrıca içindeki büyük direk ile sıvalarının çatladığı Caminin depremden dolayı meydana gelen hasarının cüz'î olup büyük kubbesinin altındaki desteklerin yatay, etrafındaki pencerelerin kemerlerindeki kısımların dikey olarak çatladığı, iç desteklerle diğer küçük kubbelerin depremden önce harap olan kısımlarının daha da haraplaştırıldığı ve bazı duvarlarının çatladığı	BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 221; EV.d, nr. 28331, s. 1, 45; İ.EV, B 1312/11; İ.EV, Ş 1312/24; İ.HUS, R 1312/2; Saadet, 3151; Sabah, 1852; Y.PRK.SGE, 6/31.

⁶³ Haseki ile Cerrahpaşa arasında, eski Arkadios Forumu çevresidir (Nedret İşli, "Haseki", *DBİA*, IV, 2).

⁶⁴ Küçükmustafapaşa Mahallesi, Ayakapı Mescidi'nin bitişiğindedir. Sadrazam Şehlagöz Ahmet Paşa, Ayakapı Mescidi'ni yeniden inşa ettirirken yanına bir yeniçeri kolluğu yaptırmış; Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra bu kolluk, karakola dönüştürülmüştür (Baha Tanman, "Ayakapı Karakolu", *DBİA*, I, 437).

⁶⁵ 18. yüzyılın ilk çeyreğinde Aynaroz Vatopedi Manastırı'nın metekhionu olarak yapılan kilise, Ayakapı'da bugün Abdüleziz Paşa Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Balıkçıların ve denizcilerin koruyucusu olarak kabul edilen Aziz Nikola'ya ithafen yapılmıştır. Cemaatinin azlığı nedeniyle yalnızca yortu günleri ayin yapılmaktadır (<http://www.sj.k12.tr-22.10.2008>).

⁶⁶ II. Mehmed tarafından yaptırılan medrese, *Ayasofya Camii* yanında idi; ancak, 1935'te yıktırıldı. Öte yandan Sıbyan Mektebi de Ayasofya avlusunda yer almakta idi (Semavi Eyice, "Ayasofya Medresesi", *DBİA*, I, 460). Cami, daha sonra I. Mahmut döneminde yapılan imaret ve şadırvanla birlikte sıbyan mektebi, kütüphane ve sebilden oluşan bir külliye haline gelmiştir (Semavi Eyice, "Ayasofya İmareti", *DBİA*, I, 458-459; Semavi Eyice, "Ayasofya Şadırvanı", *DBİA*, I, 463). Muvakkithanesi ise, Abdülmecit döneminde 1853'te yaptırılmıştır (Semavi Eyice, "Ayasofya Muvakkithanesi", *DBİA*, I, 461). Ayasofya türbesinde bulunan sultanlar II. Selim, III. Murad, III. Mehmed, I. Mustafa ve Sultan İbrahim'dir. Bunun dışında III. Murad'ın şehzâdeleri ve bir hanım sultanın türbesi de bulunmaktadır (Semavi Eyice, "Ayasofya", *DBİA*, I, s. 449).

		Türbe tarafındaki kulenin cüz'i şekilde çatladığı Baş minare külahının altındaki bir adet somunun yerinden oynadığı	
Ayasofya-i Kebir Vakfı Camii ⁶⁷	Yedikule Dışı Kazlıçeşme Cıvarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s.20, 48.
Ayasofya Merkez Rüşdiye Mektebi	Yerebatan	Ziyadece hasar gördüğü ve bu nedenle eski zabıta civarındaki Hakkı Paşa konağına nakli Okulun bahçesine nazır olan Zaptiye Nezareti ve Şehremaneti duvarının kısmen yıkıldığı	BEO.AYN.d, nr. 1683, s.132, 138, 208, 265; İ.MF, R 1312/2; MF.MKB, 65/102; MF.MKB, 65/134; MF.İBT, 42/13; Sabah, 1860.
Ayastefanos Jandarma Karakolu- Ayastefanos Süvari Zaptiye Karakolu ⁶⁸	Yeşilköy	Harap olduğu ve yıkıldığı	İ.ASK, L 1312/9; Sabah, 1917; Sabah, 2000; Sabah, 2063.
Aya Yani Kilisesi ⁶⁹	Burgazada	Hasar gördüğü	Sabah, 2186.
Aya Yorgi Manastırı ⁷⁰	Büyükada veya Burgazada	Hasar gördüğü	Sabah, 1767; Sabah, 1768; Sabah, 1769.
Ayazma Basmahanesi	Üsküdar	Yıkıldığı	Sabah, 1767; Tercüman, 4810; The Levant Herald, 28.
Ayazma Camii Muvakkithanesi ve Müştemilatı ⁷¹	Üsküdar	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 13; İ.EV, Ş 1312/24.
Ayazma Nizamiye Karakolu	Üsküdar	Bazı yerlerinin çatladığı	Y.MTV, 99/56.
Aydın Kethüda Camii ⁷²	Yayla Caddesi Mevlanakapı Yakını	Minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 12, 26; İ.EV, Ş 1312/24.

⁶⁷ Belgede *Ayasofya-i Kebir Vakfı'na ait olduğu ifade edilen caminin hangisi olduğunu tespit etmek oldukça güçtür. Zira, Ayasofya-i Kebir Vakfı'na ait Yedikule yakınlarındaki cami, sur dışında değil, sur içindedir ve Yedikule Camii olarak anılmaktadır. Bu eserin banisi Fatih Sultan Mehmed'tir (Ayvansarayî, a.g.e, s. 295). Diğer yandan Yedikule dışında Kazlıçeşme yakınlarında yine Fatih tarafından yaptırılan ve aynı adla anılan bir başka mabet daha vardır. Ancak, Ayvansarayî'ye göre, bu yapı *Fatih Vakfı'na* aittir (Ayvansarayî, a.g.e, s. 301).*

⁶⁸ Depremin olduğu yıllarda Seraskerlik'e bağlı olan jandarma birimlerinin süvari ve piyade olmak üzere iki bölümü bulunmaktaydı. Gazete haberinde yalnızca *jandarma karakolu* ifadesinin geçmesi ve belgelerde sadece *Ayastefanos Süvari Zaptiye Karakolu*'ndaki hasarının belirtilmesi söz konusu karakolun süvari zaptiye karakolu olabileceğini düşündürmektedir.

⁶⁹ Diğer adı *Ioannes Prodromos Kilisesi*dir. Bugün Gökdemir Sokağı'nda Sait Faik Müzesi'nin karşısındadır. 1896'da yeniden inşa edilmiştir (Nejat Gülen, "Burgazada", *DBİA*, İstanbul 1994, II, 337).

⁷⁰ Gazete haberinin *Büyükada'dan Mektup* başlığı altında verilmesi, söz konusu manastırın Büyükada'da olduğu izlenimini verir. Ancak, literatürde Büyükada'daki manastırın değil, Burgazada'daki *Aya Yorgi Kilisesi*'nin hasar gördüğüne dair bilgiler yer alır (N. Gülen, "Burgazada", *DBİA*, II, 338). Dolayısıyla haberde yer alan manastır Burgazada'daki olmalıdır.

⁷¹ III. Mustafa tarafından annesi Mihrîşah Emine Sultan adına yaptırılan cami, vakıf olarak yaptırılan hamam, han ve küçük dükkanların yanı sıra sıbyan mektebi, muvakkithane, çeşmeden müteşekkil bir külliye'nin parçasıdır (Semavi Eyice, "Ayazma Camii", *DBİA*, I, 471).

⁷² Banisi Davut Paşa'nın kethüdası Aydın Kethüda olup minberini Çelebi Ulak ismiyle anılan Seyyid Mehmed Sadık Ağa koydurmuştur (Ayvansarayî, a.g.e, s. 292). Cami, *Yayla Mescidi* olarak da bilinir.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Aynışâh Sultan Mektebi	Bâbîâli Civarı	Harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1661, s.207; EV.d, nr. 28331, s. 20, 53; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, M 1314/11.
Aynihayat Camii ⁷³	Kadırga Meydanı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 42.
Ayvat Bendi ⁷⁴ bkz. Kırkçeşme Suyolları			
Azebzâde Dergâhı ⁷⁵ ve Türbesi	Kasımpaşa Hacı Hüsrev Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 23, 52; İ.EV, Ş 1312/24.
Aziz Bey Sahilhanesi	Kabataş	Ziyadece harap olduğu	Saadet, 3117.
Aziziye Karakolu ⁷⁶		Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 10; İ.HUS, S 1312/55; Y.MTV, 102/73; Y.MTV,104/90; Y.MTV, 115/38;.
Baba Hasan Alemî Camii ⁷⁷	Aksaray Horhor Baba Hasan Alemi Sokağı	Minaresi hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 58.
Baba Mahmut Bekir Ağa Darülhadisi bkz. Darülhadis Bekir Ağa Medresesi			
Babaeski Telgrafhanesi		Ön duvarının çatladığı	Saadet, 3022.
Bâbîâli Binası	Cağaloğlu	Meclis odasıyla daire-i sadaret, amedi-i divan-ı hümayûn kalemi odası, dahiliye mektubî kalemi, nüfus kalemi, evrak odalarının hasar gördüğü Hariciye Nezareti; cüzi bazı pencere ve kapı çatlaklıklarıyla tavan kornişlerinin sıvasının döküldüğü. Hariciye muhasebecisi odasının dışında baca altında 1 m. kadar çatlak olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1649, s. 435; BEO.AYN.d, nr. 1651, s. 311; BEO.AYN.d, nr. 1652, s. 169; BEO.AYN.d, nr. 1673, s. 434; BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 428; BEO.AYN.d, nr. 1676, s. 193; BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 172, 297, 435; İ.HUS, M 1312/33; İ.HUS, M 1312/28; İ.HUS, M 1312/154 (Sadaret, Dahiliye, Hariciye); İ ML, B 1312/22; Tercüman, 4817; Y.A.HUS,

⁷³ Baniyesi III. Mustafa'nın hasekisi Aynihayat Hatun'dur. Cami, *Aynihayat Hatun Mescidi* ve *Katırcıhanı Mescidi* olarak anılır (T. Öz, a.g.e, I, s. 86). Ancak, belgede *Aynihayat Camii* olarak geçmektedir.

⁷⁴ İstanbul'un kuzeyinde Kemerburgaz nahiyesinin doğusunda Belgrat Ormanı içindeki Ayvat Deresi üzerindedir. Kanunî döneminde hizmete giren Kırkçeşme tesislerinin kuzey kolu üzerinde bulunan Ayvat Bendi, 1765'te III. Mustafa tarafından yaptırılmış olup kitabesi yoktur (Kazım Çeçen, "Ayvat Bendi", *DBİA*, I, 496).

⁷⁵ Belgeye göre, *Bedevî tarikatına* ait bir dergâhtır.

⁷⁶ Karaköy'de köprünün Galata çıkışında, Perşembepazarı ile Karaköy Meydanı arasında bulunmakta idi. Bugün mevcut değildir (Afife Batur, "Aziziye Karakolu", *DBİA*, I, 510).

⁷⁷ Banisinin Alemdar Hasan Ağa olduğu caminin minberini zimmet vekili Katip Mustafa Efendi koydurmuştur. Hoşkadem Camii yakınındaki mabedin, mahallesi bulunmaktadır (Ayvansarayî, a.g.e, s. 101). Cami, *Baba Hasan Mescidi* veya *Alemdâr Hasan Baba Mescidi* olarak da anılır.

			303/42 (Dahiliye, Hariciye); Y.A.HUS, 307/82; Y.A.HUS, 302/49; Y.A.HUS, 302/52; Y.A.HUS, 302/62 (Sadaret, Dahiliye, Hariciye); Y.A.HUS, 308/102; YEE.d, nr. 1088, vr. 68; Y.PRK.HR, 19/51 (Hariciye); Y.PRK.ŞH, 5/6; Y.PRK.ŞH, 5/11; Y.PRK.ŞH, 4/95 (Dahiliye, Hariciye).
Bâbiâli Karakolu		Bazı yerlerinin çatladığı	Saadet, 3019; Y.MTV, 106/44.
Bâbiâli Mahkemesi		Hasar gördüğü	Y.MTV, 108/50.
Bâbiâli Mescidi bkz. Nallı Mescit			
Bâbiâli Su Yolları		Yıkıldığı	ŞD, 817/9; ŞD, 134/56; Y.MTV, 104/78.
Bâbiseraskerî-Seraskerlik Binası ⁷⁸	Beyazıt	Beyazıt tarafındaki kapının saçaklarının düştüğü ve büyük kapısı üzerindeki kubbenin hasar gördüğü	Sabah, 1766; Y.MTV, 115/38; Y.MTV, 102/73 (Hassa Müşirliği Dairesi); Y.MTV, 102/73 (Merkez Kumandanlığı Dairesi); Y.PRK.SGE, 6/31.
Babüssaade Ağası Hüseyin Ağa Camii ve Mektebi bkz. Hüseyin Ağa Camii ve Mektebi			
Bademlik Bektaşî Dergâhı bkz. Kadim Bademlik Dergâhı			
Badula Camii	Kasımpaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 72.
Bağcılar Camii	Ayasofya Bitişîği Topkapı Sarayı Dahili	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 2, 48; İ.EV, Ş 1312/24.
Bağdat Kasr-ı Hümâyûnu Karakolu		Tehlikeli şekilde hasar gördüğü	Y.MTV,106/44; Y.PRK.SGE, 6/30.
Bahariye Karakolu	Eyüp	Tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44.
Bahariye Mevlevihanesi ⁷⁹	Eyüp	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 17; İ.EV, Ş 1312/24.

⁷⁸ Bugün *İstanbul Üniversitesi Merkez Binası* olarak kullanılmaktadır. Ahşap olan Bâbiseraskerî binası, 1864'te yıkılarak Fransız mimar Bourgeois (1821-1884) tarafından kâgir olarak yapılmıştır. 1866'da tamamlanan bina, Seraskerlik teşkilatının 1879'da Harbiye Nezareti'ne dönüştürülmesi üzerine Harbiye Nezareti olarak anılmıştır (F.Günergun-S. Kadioğlu, *a.g.m.*, s. 140-142).

⁷⁹ Haliç'in Bahariye semtindedir. Bugün yalnızca mescidi vardır (Ekrem Işın, "Bahariye Mevlevihanesi", *DBİA*, I, 537).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Bahçekapı Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV, 102/73; Y.MTV,104/90; Y.MTV, 106/44.
Bahçeköy Karakolu bkz. Süvari Karakolu			
Bahçeli Han	Fatih	Kısmen yıkıldığı, duvarlarının tehlikeli bir şekilde hasar gördüğü	Sabah, 1767; Tercüman, 4808.
Bahriye Karakolu	Okmeydanı Hasbahçe Karşısı	Yıkıldığı	Sabah, 2289.
Bahriye Mektebi ⁸⁰	Heybeliada	Öğretmenlerin ikametine ait olan hanelerden bazılarının kısmen yıkıldığı	BEO.AYN.d, nr. 1663, s.80, 113; İ.BH, C 1312/5; Moniteur Oriental bkz. A. Batur, s. 28; Saadet, 3019; Saadet, 3020; Sabah, 2232; Tercüman, 4809; The Levant Herald, 28.
Bahriye Mektebi Camii	Heybeliada	Minare külahının yıkıldığı	BEO.AYN.d, nr. 1663, s. 80; Saadet, 3020.
Bahriye Nezareti		Bina ve müstemilatının cüz'ice zarar gördüğü	The Levant Herald, 29.
Bahriye Nazırı'nın Tasarrufundaki Otel	Büyükdere Caddesi	Harap olduğu	Y.MTV, 99/56.
Bakırcı Dükkanları	Beyazıt Simkeşhanenin Arka Tarafı	Tamamen yıkıldığı	Sabah, 1768.
Baki Efendi Camii bkz. Abdülbaki Efendi Camii			
Bakkal Eyüp Ağa'nın Tütüncü Dükkanı	Anadolukavağı	Kiremitlik üzerinden yukarısının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Bakkal Dükkanı	Bostancı'ya Üç Çeyrek Mesafe	Hasar gördüğü	Saadet, 3019.
Bakkal Dükkanı	Cami-i kebir Arkadere Mahallesi	Tamamıyla yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Bakkal Dükkanı	Çarşıkapı Makasçılar Dahili	Üst katının yıkılmak üzere olduğu	Sabah, 1769.
Bakkal Dükkanı ⁸¹	Gebze Çarşı Meydanı	Tamamen yıkıldığı	Saadet, 3020.
Bakkal Dükkanı	Gedikpaşa	Bazı yerlerinin yıkıldığı	Saadet, 3019.
Bakkal Dükkanı	Gemlik	İçinde bulunan şişe, bardak vs. şeylerin birçoğunun kırıldığı	Saadet, 3022.

⁸⁰ 1827'de Mühendishane-i Bahri-i Hümayûn'da açılan *Mekteb-i Ulûm-ı Bahriyye*, *Mekteb-i Fünûn-ı Bahriyye-i Şâhâne*, *Mekteb-i Bahriyye* ve *Bahriye Mektebi* adlarıyla anıldı. Okul, 1834'te Heybeliada'daki Kalyoncu Kışlası'na, 1838'de Kasımpaşa'daki bugün Deniz Hastanesi olan binaya, 1852'de yine Heybeliada'daki yerine taşındı (Kenan Sayacı, "Deniz Harp Okulu", *DBİA*, İstanbul 1994, III, 25-26).

⁸¹ Belgede *Gazi Mustafa Paşa Vakfına* ait olduğu ifade edilmektedir.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Bakkal Dükkanı	Halıcıoğlu İskelesi	Yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Bakkal Dükkanı	Kepekçiler Sokağı	Arka cihetinin çatısının hasar gördüğü	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Bakkal Dükkanı	Koska Tramvay Caddesi	Kagir dükkanın tamamen yıkıldığı ve tehlikeli olması sebebiyle belediye ekipleri tarafından yıktırıldığı	Sabah, 1768.
Bakkal Dükkanı	Tophane Hatap İskelesi	Kısmen yıkıldığı	Y.PRK.SGE, 6/32.
Bakkal Dükkanı	Üsküdar Kemeraltı	Bacasıyla bazı yerlerinin harap olduğu	Y.MTV, 99/56.
Bakkal Tanaş'ın Dükkanı	Üsküdar	Duvarının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Baklalı Kemaleddin Camii ⁸²	Langa Tiryaki Hasan Paşa Sokağı Aksaray	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 9; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1767.
Bâlâ Dergâhı ⁸³	Silivrikapı	Tamirine başlanacağı	İ.EV, RA 1312/2.
Bâlâ Kapısı Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44.
Bâlâ Tekkesi Şeyhinin Mutasarrıf Olduğu Dört Dükkan	Sebzeçi Sokağı	Bazı yerlerinin harap olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Balaban Ağa Camii ⁸⁴	Çukurçeşme Laleli	Yıkıldığı	Tercüman, 4808; Saadet, 3020.
Balat Camii bkz. Ferruh Kethüda Camii			
Balat Karakolu	Balat	Tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44.
Balçık Dergâhı ⁸⁵	Eyüp Cezeri Kasım Camii Cıvarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 29, 53; İ.EV, Ş 1312/24.
Balıkhane Nazırı'nın Mutasarrıf Olduğu Dükkan	Defterdar İskelesi	Bacasının yıkıldığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Balıklı Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV, 106/44.

⁸² Banisi Baklacı Kemaleddin olup İstanbul'un fethine katılanlardan biridir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 111). Cami, *Baklalı Mescit* ve *Koğacı Mescidi* olarak da anılır.

⁸³ Silivrikapı, Veledi Karabaş Mahallesi'nde yer alan külliyeinin bir parçasıdır. Topçubaşı Bâlâ Süleyman Ağa tarafından yapılan mescide, daha sonra *Rifaî tarikatına* ait bir meşihat konarak tekke ilave edilmiştir. Zamanla harap olan *Bâlâ Mescidi* ve *Tekkesi*, Abdülaziz döneminde 1862-63'te, II. Mahmut'un saraylılarından Sazkâr Kalfa tarafından cami-tevhithane olmak üzere yeniden inşa ettirilmiştir. Sonraları II. Abdülhamit'in analığı Perestü Kadınefendi tarafından tekkenin yanına *Bâlâ Mektebi* olarak bilinen mektep, sebil-muvakkithane-çeşme-şadırvan yaptırılmış, böylece bir külliye dönüşmüştür (Baha Tanman, "Bâlâ Külliyesi", *DBİA*, II, 6).

⁸⁴ Günümüze ulaşmayan eser, Laleli'de Harikzedeler Sokağı'nda bulunuyordu. Fetihten sonra eski bir Bizans veya bazı kaynaklarda geç Roma dönemine ait bir eser olan yapı, Balaban Ağa bin Abdullah adlı bir sekbanbaşı tarafından mescide çevrilir (Semavi Eyice, "Balaban Ağa Mescidi", *DBİA*, II, 9).

⁸⁵ Eyüp'te Defterdar İskelesi'nin eskiden Balçık İskelesi olarak anılan mevkiinde bulunmaktadır. Tekke, önceleri darülhadis olarak kullanılmış, daha sonra tekkeye dönüştürülmüştür. 16. yüzyılın sonunda ise, Gazi Tiryaki Hasan Paşa tarafından tekke-mescit olarak yeniden inşa edilmiştir (Baha Tanman, "Balçık Tekkesi", *DBİA*, II, 14). Tekke, *Sa'dî tarikatına* aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Balıklı Rum Hastanesi ⁸⁶	Yedikule Dışı	Tehlikeli şekilde harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1696, s. 393; Saadet, 3082; Y.A.HUS, 305/7; Y.MTV, 99/71.
Balıkpazarı'ndaki Mescit ⁸⁷	Balıkpazarı İskelebaşı	Minaresi yıkıldığı	Moniteur Oriental bkz. A. Batur, s. 27; Saadet, 3019; Sabah, 1766; Tercüman, 4808; Y.PRK.ŞH, 5/4.
Bâlî Baba Mescidi ve Meşrutahanesi	Eyüp Kapıcıçeşmesi Caddesi	İmam meşrutahanesinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 33, 66.
Bâlî Paşa Camii ⁸⁸	Hoca Üveys Mahallesi Hüsrevpaşa Bali Paşa Caddesi	Son cemaat mahallinin kubbeleri, içindeki pencereler ve mihrap duvarlarının yıkıldığı, minaresinin hasar gördüğü ve aleminin uçtuğu	EV.d, nr. 28331, s. 11, 33; İ.EV, Ş 1312/24; Saadet, 3021; Sabah, 1768.
Balmumcuzâde Muhiddin Bey'in Sahilhanesi	Haydarpaşa Rıhtım Boyu	Gerek cadde, gerek çayır tarafındaki büyük duvarlarının çoğu mahallerinin çatlamış olduğu	Saadet, 3019.
Baltacı Hanı bkz. Kapalıçarşı			
Baltalimanı Camii bkz. Zahir Nazırı Arif Efendi Camii			
Baltalimanı Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV,102/73; Y.MTV, 106/44.
Baltalimanı Sahilsarayı bkz. Mediha Sultan Sahilsarayı			
Bandırma Askeri Deboyu		Bazı duvarların çatladığı	Saadet, 3022.
Bandırmalı Şeyh Yusuf Efendi Dergâhı ⁸⁹	Üsküdar İnadiye Zeynep Kamil Hastanesi Yanı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 26; İ.EV, Ş 1312/24; Saadet, 3021.
Bargirciler Kethüdası Hanı	Debbağhane Meydanı	Dükkanlarının ön tarafının çatladığı ve tenzifat ahırının bazı yerlerinin hasar gördüğü	Y.PRK.ŞH, 5/4.

⁸⁶ Kaynaklarda *Yedikule dışındaki Rum Hastanesi* şeklinde geçmektedir. Bu hastane, ilk önce 1454'te Karaköy'de Büyükbalıklı Han'da faaliyete geçmiş; ancak, daha sonra Galata Limanı'na gelen gemilerin veba hastalığını getirmesi nedeniyle bugün bulunduğu Yedikule dışındaki Küçükbalıklı bölgesine taşınmıştır (Nuran Yıldırım, "Balıklı Rum Hastanesi", *DBİA*, II, s. 25).

⁸⁷ Gazetelerde tam adı belirtilmeyen mescit, *Balıkpazarı İskelesi Mescidi* olmalıdır. Mescidin ilk banisi II. Mustafa döneminde yaşamış hayır sahibi bir kadındı. Ancak, daha sonra III. Selim döneminde Sadrazam İzzet Mehmed Paşa tarafından yeniden inşa edilerek minber koydurulmuştur. Mahallesi olmayan mescidin cemaati kayıkçılar, sandalcılar, Balıkpazarı hamalları idi. Mescit, 1936 yılında Eminönü Meydanı açılırken yıktırılmıştır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 325).

⁸⁸ Vezir İskender Paşa'nın kızı Hümâ Hatun tarafından eşi, I. Süleyman (Kanuni)'in vezirlerinden Bâlî Paşa adına yaptırılmıştır. Babası İskender Paşa'nın da Bâlî Paşa Camii yakınında Yeni Odalar denilen [Kızıtaşı] yeniçeri kışlası civarında *Terkim Mescidi* olarak bilinen mescidi vardır (Semavi Eyice, "Bâlî Paşa Camii", *DBİA*, II, 28). Cami, *Hümâ Sultan Camii* şeklinde anılırsa da, *Bâlî Paşa Camii* adıyla meşhurdur.

⁸⁹ Yeni adı Gündoğumu Caddesi olan Menzilhane Yokuşu'nun Karacaahmet Türbesi tarafının başındaydı. Kaynaklarda *Şeyh Yusuf Efendi, Bandırmalı, İnadiye ve Haşim Baba Dergâhı* olarak da geçer. Burası *Celvetilik'e bağlı Haşimilik kolunun merkez tekkesi* olup 1752 yılında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa tarafından inşa ettirilmiştir (Ekrem Işın, "Haşim Efendi Tekkesi", *DBİA*, İstanbul 1994, IV, 15).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Bargirciler Ahır	Çatladıkapı	Arsa duvarının tehlikeli şekilde ayrıldığı	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Baruthâne-i Âmire ⁹⁰		Binaların çoğunun yıkıldığı, barut fişek mahzenlerinden bazılarının yalnızca duvarlarının çatladığı, iki büyük bacanın yıkıldığı, diğerinin ise hasar gördüğü	Sabah, 1767; Y.PRK.MYD, 15/6; Y.PRK.ZB, 13/50.
Basmacı Dükkanı	Humbarahane Caddesi Hasköy	Haraplaştığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Batpazarı nam-ı diğer Çadırcılar Caddesi bkz. Kapalıçarşı			
Batpazarı Çarşısı	Üsküdar	Yağhane tarafının yarılp tehlikeli bir hale geldiği	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Bayezid Ağa Camii ⁹¹	Topkapı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 30.
Bayezid Bey Mektebi	Yenibahçe Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 60.
Bayezid Camii, İmaret, Medresesi, Mektebi, Muvakkithanesi, Şadırvanı, Türbesi ve Müştemilatı ⁹²		Cami kubbelerinin bazı yerlerinin yıkıldığı, mihrabi üzerinde alçıdan yapılan pencerelerin zarar gördüğü. Şadırvan ve hademe odalarının tamirinin gerektiği	BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 221, 280, 325; EV.d, nr. 28331, s. 1; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, ZA 1313/13; İ.EV, L 1312/14; İ.EV, C 1312/18; İ.HUS, R 1312/2; Saadet, 3019; Saadet, 3151; Saadet, 3167; Sabah, 1766; Sabah, 1893; Sabah, 1958; T.NFİ, 1325/8 (imaret); Y.MTV, 101/33.
Bayezid-i Cedid Camii ⁹³	Samatya Etyemez Civarı	Yıkılmaya yüz tuttuğu ve etraf duvarının hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 30; Sabah, 1929.
Bayezid Han Vakfı'na Ait Camii	Çatalca Sancağı İnceğiz Köyü	Bir hayli yerinin tamirinin gerektiği	İ.EV, Ş 1313/26.

⁹⁰ İstanbul'da kurulan baruthanelerden genel olarak *Baruthâne-i Âmire* şeklinde bahsedilmesine rağmen bu ifade, Bakırköy'deki baruthane kurulana kadar bir kurumu nitelememekteydi. Belgelerde daha çok *Baruthâne-i Âmire* olarak geçen yapı, *İstanbul Baruthânesi* ve *Âsitâne-i Saadet Baruthânesi* adıyla da anılırdı. İstanbul'un fethinden sonra Sur İçi'nde inşa edilen baruthanelerin çıkan yangınlar sebebiyle tahrip olup bir yandan da halka zarar vermesi üzerine kurulacak olan yeni baruthanenin şehrin dışına yapılması kararlaştırıldı. Böylece bir baruthane inşası için en uygun yer olarak Bakırköy yakınlarındaki İskender Çelebi Bahçesi seçildi. Geçirdiği çeşitli onarımlarla günümüze kadar ulaşan Baruthâne-i Âmire binası, bugün Bakırköy Belediyesi sınırları içinde, Ataköy IX. Kısımda yer almakta olup Uluslar Arası Yunus Emre Kültür Merkezi adı ile faaliyette bulunmaktadır (Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, Ankara 2006, s. 28, 39).

⁹¹ Topkapı'da, Suriçi'nde, Kara Ahmet Camii'nin karşısındadır. Banisi II. Mehmed'in sekbanbaşlarından Bayezid Ağa'dır (Emine Naza, "Bayezid Ağa Camii", *DBİA*, II, 87).

⁹² Külliye, cami, medrese, imaret, kervansaray, tabhane, sıbyan mektebi, hamam, muvakkithane, sebil ve türbeden oluşmaktadır (Semavi Eyice, "Bayezid Külliyesi", *DBİA*, II, 87).

⁹³ Bugün Muhzir Sokağı'nda yer alan ve II. Bayezid tarafından yaptırılan caminin minberini zeamet sahibi Dâyi Ömer Ağa koydurmuştur. Yapı, bulunduğu yer dolayısıyla *Etyemez Mescidi* olarak da anılır (Emine Naza, "Bayezid-i Cedid Mescidi", *DBİA*, II, 96).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Bayezid [Merkez] Rüşdiye Mektebi		Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 209; BEO.AYN.d, nr. 1675, s. 282; BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 156, 237, 358; BEO.AYN.d, nr. 1673, s. 466; İ.HUS, M 1312/163; İ.ŞE, C 1312/11; MF.MKB, 66/39; Y.A.HUS, 307/82; Y.MTV, 108/50.
Bayram Paşa Medresesi ⁹⁴	Haseki Külliyesi Yakını	Kısmen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Bayram Paşa Mekteb-i İbtidaiyyesi- Bayram Paşa-yı Velî Mektebi	Haseki Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 41, 66.
Bayram Paşa-yı Velî Mektebi bkz. Bayram Paşa Mekteb-i İbtidaiyyesi			
Bayram Paşa-yı Velî Türbesi	Hasköy	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 19; İ.EV, Ş 1312/24.
Bayram Paşa Su Yolları bkz. Halkalı Suyolları			
Baytar Askeri Rüşdiyesi bkz. Baytar Mektebi			
Baytar Mektebi ⁹⁵	Eyüp	Hasar gördüğü	İ.ASK, RA 1312/32; Y.MTV, 104/90; Y.MTV,115/38.
Bebek Camii ⁹⁶	Bebek İskelesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 14, 48; İ.EV, Ş 1312/24.
Bebek Karakolu		Karakol duvarının tehlikeli bir şekilde hasar gördüğü	Y.MTV,99/83; Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 106/44.
Bedestanî Hacı Halil Mektebi	Suhte Sinan Mahallesi Et Meydanı Sülüklü Çeşmesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 26; İ.EV, Ş 1312/24.
Bedesten	Galata Yorgancılar	Bazı yerlerinin çatladığı ve kubbesinin tehlikeli bir şekilde harap olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4; Tercüman, 4810.
Bedesten bkz. Kapalıçarşı			
Bedevî Dergâhı ⁹⁷ bkz. Ahmet Niyazi Efendi Dergâhı			

⁹⁴ Külliye olarak inşa edilen yapılar topluluğunun banisi Sadrazam Bayram Paşa'dır. Medrese, sıbyan mektebi, sebil, çeşme, türbe ve tekkeden oluşan külliyenin medresesi, Haseki Caddesi ile Haseki Kadın Sokakları köşesindedir. (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 283).

⁹⁵ 1884'te Eyüp'teki İplikhane'de rüşdiye düzeyinde açılan okul (Kutluay Erdoğan, "Baytar Mektepleri", *DBİA*, II, 111), belgelerde *Askeri Baytar Mektebi* ve *Baytar Askeri Rüşdiyesi* olarak geçmektedir.

⁹⁶ *Hadika*'da banisinin III. Ahmet olduğu ifade edilen cami (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 528), Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından padişah III. Ahmet adına yaptırılmış olup 1913'te yıktırıldı. Bugünkü yapıyı ise, yıktırıldığı dönemde Evkaf Başmimarı olan Mimar Kemaleddin inşa etti (Hakan Arlı, "Bebek Camii", *DBİA*, II, 116).

⁹⁷ Belgede Kocamustafapaşa Ali Fakih Mahallesi'nde olduğu ifade edilen bu tekke, *Ağaçkakan Tekkesi* ya da nam-ı diğer *Ahmet Niyazi Dergâhı* olmalıdır. Zira, daha önce de belirtildiği gibi, Ağaçkakan Tekkesi *Bedevî tarikatına* aittir.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Bedevî Dergâhı Semahanesi ⁹⁸	Çengelköy	Yıkıldığı	Saadet, 3023.
Behram Çavuş Camii ⁹⁹	Kadırga Liman Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 4; İ.EV, Ş 1312/24.
Bekâr Paşa Dergâhı ¹⁰⁰	Yokuşçeşme Cerrahpaşa	Tamamen yıkıldığı	Sabah, 1767.
Bekir Paşa Mekteb-i İbtidaisi ¹⁰¹	Aksaray Çakırağa Mahallesi	Kubbesinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 25, 73; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1768.
Belgradköy Karakolu	Belgradköy	Tehlikeli bir hale geldiği ve askerlerin Bahçeköy'deki süvari karakoluna nakledildiği	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Bent ¹⁰² Kemerleri ¹⁰³ bkz. Taksim Suyolları			
Bereketzâde Camii ¹⁰⁴	Galata Kulesi Cıvarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 38, 57.
Beşiktaş Jandarma Karakolu-Beşiktaş Zabıta Dairesi ¹⁰⁵		Çoğu yerlerinin çatladığı ve kulelerinin yıkıldığı	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 66; ¹⁰⁶ BEO.AYN.d, nr. 1676, s. 398; İ.ASK, M 1312/19; Y.MTV, 100/58, ¹⁰⁷ Y.MTV, 102/73.
Beşiktaş Mekteb-i Askeriyyesi-Beşiktaş Rüşdiyye-i Askeriyyesi		Tamirinin gerektiği	Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 106/44.
Beşiktaş Merkez Karakolu		Çatılarının yıkıldığı	Sabah, 1766; Y.MTV, 100/58.
Beşiktaş Merkez Rüşdiyyesi		Duvarlarının çatladığı ve camlarının kırıldığı	Sabah, 1766.

⁹⁸ İnternetteki kayıtlarda Ahmet Bedevî Dergâhı adıyla geçen dergâh, Çengelköy'de Halk Caddesi'ndeki Çıkma Sokak'ta bulunuyordu. Dergâh, İbrahim Edhem Efendi'nin kızı Rabia Adviye Hanım tarafından eşi Şeyh Ahmet Efendi için yaptırılmıştı (<http://seyyahin.blogcu.com/uskudar-dergahlari-19.10.2008>).

⁹⁹ *Hadika*'ya göre, mahallesi olan caminin banisi Sadrazam Tavi Mehmed Paşa'nın sadreti döneminde Çavuşbaşı olan Behram Çavuş'tur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 110).

¹⁰⁰ Tekkenin diğer adı *Kamil Efendi Tekkesi*'dir (Baha Tanman, "Kamil Efendi Tekkesi", *DBİA*, IV, 404). Tekke, *Rıfâî tarikatı*na aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

¹⁰¹ Belgede *Şeyhülharem Sadr-ı esbak* şeklinde geçmektedir.

¹⁰² Suyu depolamak ve kabartmak için yapılan, günümüz Türkçesi'nde baraj ve bağlama sözcükleriyle karşılanan su tesisinin adıdır. İstanbul'un kuzeyinde Belgrat Ormanı içindeki Kırkçeşme sistemine bağlı dört bent: *Büyük Bent*, *Karanlık Bent*, *Ayvat Bendi* ve *Kirazlı Bent* dışında, Taksim sistemi içerisindeki Bahçeköy'deki *Topuzlu Bent*, *Valide Bendi*, *II. Mahmut Bendi*, Anadolu Yakasının suyunu sağlayan *Elmalı Bendi* ve Azatlı Baruthanesinde değirmenleri döndürmek için yapılan *Şamlar Bendi* Osmanlı döneminden günümüze kalmış yapılardır (Kazım Çeçen, "Bentler", *DBİA*, II, 154; P.A. Dethier, *Boğaziçi ve İstanbul (19. Yüzyıl Sonu)*, İstanbul 1993, s. 84).

¹⁰³ Belgede *üç adet bent kemerleri* olarak zikredilmektedir. Bunlar *Topuzlu*, *Mahmut Bendi*, diğer de annesinin adını taşıyan *Valide Bendi* kemerleri olmalıdır.

¹⁰⁴ Banisi Hacı Ali bin Hasan olup mahallesi bulunmaktadır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 428).

¹⁰⁵ Belgede hem *Beşiktaş Zabıta Dairesi*, hem de *Beşiktaş Jandarma Karakolu* şeklinde geçmektedir. Her iki yapı aynı olmalıdır. Zira, askerî zabıta, bu dönemde Seraskerlik'e bağlı olduğundan belgede geçen dairenin jandarma karakolu olması muhtemeldir.

¹⁰⁶ Beşiktaş Zabıta Dairesi.

¹⁰⁷ Beşiktaş Karakolu.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Beşiktaş Sahilsarayı ¹⁰⁸		Harem, efendiler daireleri, mabeyn bölümlerinde cüz’i hasar, divan yerinin etraf duvarlarının ikisinde büyükçe hasar, kubbede ufak-tefek ve yaylarda bazı çatlaklar olduğu. Harem-i hümayunun büyük mutfak duvarlarının tehlikeli bir şekilde çatladığı ve mutfak bacasının çöktüğü	Y.MTV, 99/56; Y.MTV, 100/4; Y.MTV, 108/145; Y.MTV, 140/89; Y.PRK.BŞK, 39/21; Y.PRK.ŞH, 4/95.
Beşiktaşlı Hacı Abdülkadir Efendi’nin Damadı Mustafa Efendi’nin Hanı	Esirpazarı Çemberlitaş Civarı	Üst katın ön tarafının tehlikeli şekilde hasar gördüğü	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Beyazıt Su Yolları bkz. Halkalı Suyolları			
Beyazıt Yangın Kulesi ¹⁰⁹		Hasar gördüğü	Y.MTV, 104/90; Y.MTV, 115/38.
Beyceğiz Camii bkz. Hoca Kasım Beyceğiz Camii			
Beykoz Mekteb-i İbtidaiyesi		Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 38.
Beylerbeyi Camii, Muvakkithane ve Müstemilatı ¹¹⁰		Minaresinin şerefesinin yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 14, 45; İ.EV, R 1312/19; İ.EV, Ş 1312/24; Saadet, 3019; Sabah, 1856; Tercüman, 4809; Y.A.HUS, 304/23; YEE.d, nr. 1088, vr. 42.
Beylerbeyi Hastanesi		Hasar gördüğü	İ.ASK, RA 1312/32; Y.MTV, 104/90; Y.MTV, 115/38.
Beylerbeyi İstavroz Karakolu-Beylerbeyi Karakolu		Harap olduğu	Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 104/90; ¹¹¹ Y.MTV, 106/44; Y.MTV, 115/38. ¹¹²
Beylerbeyi Rüşdiye Mektebi		Harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 291; İ.ŞE, R 1312/12; MF.İBT, 43/17.

¹⁰⁸ 18. yüzyılın ortalarından itibaren sürekli onararak yeni binalar eklenen saraya *Beşiktaş Sarayı* yada *Dolmabahçe Köşkü* ve *Bahçesi* denilmiştir. Bu saray, Abdülmecit döneminde yıktırılarak 1853-1854’te yerine bugünkü *Dolmabahçe Sarayı* yapılmıştır. *Beşiktaş Sarayı*, hem *Dolmabahçe Sarayı*, hem II. Mahmut devrinde yapılmış eski *Çırağan Sarayı*, hem de Abdülaziz devrinde yapılan yeni *Çırağan Sarayı* ile karıştırılırken, sarayın bir köşkü olan Çinili Köşk’ün *Beşiktaş Kasrı*, diğer bölümlerinin de *Dolmabahçe Köşkleri* olarak adlandırılması literatürde birçok karışıklığa yol açmıştır (Tülay Artan, “Beşiktaş Sarayı”, *DBİA*, II, 171-173). Belgede zikredilen *Beşiktaş Sarayı*, *Dolmabahçe Sarayı* olmalıdır.

¹⁰⁹ 1828’de II. Mahmut tarafından Senekerim Balyan’a yaptırılmıştır. 83 m. olan kule, sekizgen planlı ve yuvarlak pencerelidir. Yangın gözetlemenin yanı sıra meteorolojik çalışmalar için de kullanılmıştır (F. Günergun-S. Kadioğlu, *a.g.m.*, s. 148).

¹¹⁰ I. Abdülhamit tarafından annesi Rabia Sultan adına İstavroz Sarayı’nın hırka-i şerif dairesi yıktırılarak yaptırılan Beylerbeyi Camii, hamam, sıbyan mektebi ve iki çeşmenin inşa edilmesiyle bir külliye dönüştürülmüştür (Selçuk Batur, “Beylerbeyi Camii”, *DBİA*, II, 203; Rezan Çelebi, “Beylerbeyi Hamamı”, *DBİA*, II, 205).

¹¹¹ Belgede depremde hasar görmediği ifade edilmektedir.

¹¹² Belgede depremde hasar görmediği ifade edilmektedir.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Beylik Suyolu bkz. Halkalı Suyolları			
Beyoğlu Bidayet Mahkemesinin İkinci Hukuk Dairesi	Galata Tünel Sokağı	Hasar gördüğü	Saadet, 3026.
Beyoğlu Kışla-yı Hümâyûnu		Millet Bahçesi tarafına açılan kapı tezyinatlarının düştüğü	Y.MTV, 104/90; ¹¹³ Y.PRK.MYD, 15/8
Beyoğlu Mutasarrıflığı ¹¹⁴		Mutasarrıflık dairesi, tevkifhane duvarları, içindeki koşullar ile teneffüs, tahsilat, tahkikat ve deniz memurluğu odalarının hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1651, s. 55; BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 118; BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 215; İ.HUS, RA 1312/37; ŞD, 1291/9; ŞD, 1291/11; Y.MTV, 108/50.
Beyoğlu Telgrafhanesi		Harap olduğu	Sabah, 1768; Y.MTV, 99/56.
Bez Fabrika-ı Hümâyûnu		Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 10; Y.MTV, 115/38; Y.MTV, 104/90.
Bezm-i Âlem Valide Sultan Camii-Valide Camii	Yenibahçe	Harap olduğu	EV.d, 28331, s. 19, 50; İ.EV, R 1313/2; İ.EV, Ş 1312/24; ŞD, 135/1.
Bezm-i Âlem Valide Sultan Camii bkz. Dolmabahçe Camii			
Bezm-i Âlem Mektebi	Silivrikapı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 11; İ.EV, Ş 1312/24.
Bezzâz-ı Cedid nam-ı diğer Ali Paşa Camii ¹¹⁵	Uzunçarşı	Minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 35.
Bimarhane		Erkeklerin kaldığı 3. koğuş, eczane, gezinti alanı, kalem odası tavanlarının harap olduğu, sıvalarının döküldüğü	İ.ŞE, M 1313/2; Sabah, 2076; Sabah, 2111; Sabah, 2133; ŞD, 777/19.
Birinci Daire-i Belediye		Tehlikeli şekilde hasar gördüğü	İ.HUS, S 1312/83; Saadet, 3060; Y.A.HUS, 306/68.
Boschetto Hotel	Yeşilköy	Hasar gördüğü	The Levant Herald, 28.
Bodrum Hanı bkz. Kapalıçarşı			

¹¹³ Seraskerlik tarafından hazırlanan ve daha sonra düzenlenen diğer listede (Y.MTV, 115/38, 18 Şubat 1895) yoktur.

¹¹⁴ 1877 yılında Zaptiye teşkilatında yapılan yapılanmada, doğrudan Zaptiye Nezareti'ne bağlı Zaptiye Dairesi ve kaymakamlıklar kuruldu. Buna göre, Fatih Zabıta Dairesi, Adalar Kaymakamlığı, Anadolu'da Üsküdar ve İzmit Mutasarrıflığı ile Rumeli'de Beyoğlu Mutasarrıflığı oluşturuldu. Aynı zamanda Beyoğlu Mutasarrıflığına bağlı olarak Beşiktaş Zaptiye Dairesi ile dört kaza mutasarrıflığı da bulunmaktaydı. 1879 yılında askeri zabıta görevi yeniden Seraskerlik'e bırakıldı. 1880'de de Fatih zabıtası ile Üsküdar ve Beyoğlu Mutasarrıflıklarına ek olarak Beşiktaş, Beyoğlu, Galata, Hasköy, Yeniköy ile Büyükdere zabıta memurlukları eklendi (<http://www.emniyet.gov.tr-22.07.2008>).

¹¹⁵ Banisi Bezzâz-ı Cedid Ali Paşa olan caminin minareleri yıkılmıştır. Cami, *Bezzaziye Mescidi*, *Merdivenli Mescit* olarak da anılır (T. Öz, a.g.e, I, s. 36).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Borsa Salonu ve Komisyon Hanı ¹¹⁶		Bazı mahallerinin çatladığı ve camlarının kırıldığı Kapısının yıkıldığı, bazı mağazaların çatladığı	BEO.AYN.d, nr. 1701, s. 416, 470; İ.HUS, M 1312/55; Saadet, 3019; The Levant Herald, 29; YEE.d, nr. 1088, vr. 37.
Bosnavî Medresesi bkz. Darülhadis Bosnavî Medresesi			
Bostanbaşı Hamamı	Tophane	İç tarafı kapısının üzerinin tehlikeli bir halde çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Bostancı İstasyonu		Biraz hasar gördüğü	Saadet, 3019.
Bostaniçi Camii ¹¹⁷	Tophane	Minaresinin külahının yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 59; Y.PRK.ŞH, 5/4.
Boyacı Dükkanı	Fatih Karaman caddesi	Cadde tarafının yıkıldığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Boyacı Dükkanı	Sebzeci Sokağı Civarındaki Leblebici Dükkanı Karşısı	Harap olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Boyahane Camii veya Fuat Paşa Camii ¹¹⁸	Fazlıpaşa Yerebatan Peykhane Sokağı	Minaresinin yıkıldığı ve bazı yerlerinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 19, 65; İ.EV, Ş 1312/24; Saadet, 3019.
Bozdoğan Kemer ¹¹⁹		Bir duvarın yıkıldığı	Saadet, 3020.
Bozhali (?) Köyü Camii		Minaresinin kapı tarafından çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Bozhali (?) Köyü Fırını		Üzerinin yıkıldığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Börekçi Dükkanı	Çarşıkapı	Kagir üç katlı börekçi Dükkanının üst katının yıkıldığı, diğer kısmının da tehlikeli bir halde olduğu	Sabah, 1768.
Börekçi Fırını	Üsküdar Boyacı Sokağı	Bacasının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Börekçi Fırını	Yavedud Caddesi	Yıkıldığı	Sabah,1767; Y.PRK.ŞH, 5/4.
Börekçi Halil Ağa'nın Fırını	Üsküdar Kızlarağası	Bacasının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.

¹¹⁶ Osmanlı Devleti'nde ilk borsa Galata'daki *Havyar Hanı*'nda başlamış olup, bu han daha sonra *Konsolid Han* veya *Komisyon Hanı* olarak adlandırıldı. Bu hanın üst katı ise, Borsa Salonu olarak kullanılıyordu (<http://www.borsamania.net>; <http://www.enverpasadergisi.com-22.10.2008>).

¹¹⁷ Bostaniçi Camii Sokağında bulunan caminin banisi, Abdülâtilâf Efendi'dir (Esra Güzel Erdoğan, "Sefer Kethüda Mescidi", *DBİA*, VI, 489). Ancak, *Hadika*'da banisinin Sefer Kethüda olduğu ifade edilmektedir. Mahallesi bulunan cami, Tophane yakınındadır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 465). Belgede *Bostaniçi Camii* olarak geçen mabet, *Sefer Kethüda Camii* veya *Kethüda Camii* olarak da anılır.

¹¹⁸ Sultanahmet'te Klodfarer ile Peykhane Caddelerinin bulunduğu yerdedir. Daha önce Fatih Sultan Mehmed döneminde yapılmış olan *Uzun Şüca' Mescidi*'nin yerine Sadrazam Fuad Paşa tarafından inşa ettirilmiştir (Turgut Saner, "Fuad Paşa Camii", *DBİA*, III, 341). Turgut Saner tarafından yazılan ansiklopedi maddesinde Fazlı Paşa Camii'ne hiçbir atıfta bulunulmazken, aynı ansiklopedinin *Fazlı Paşa Sarayı Camii* olarak belirtilen kısmında *bkz. Fuad Paşa Camii* şeklindeki atıf dikkat çekmektedir. Diğer yandan Tahsin Öz'ün hazırladığı *İstanbul Camileri* adlı çalışmada yapı, her üç şekilde yani *Fuat Paşa Camii*, *Fazlıpaşa Sarayı Camii* ve *Uzun Şücağ Mescidi* olarak anılır. Her iki çalışmada dikkat çeken husus ise, *Boyahane Camii* adına rastlanmamasıdır. Ancak, belgede çok açık bir şekilde *Fazlıpaşa'da Fuad Paşa demekle maruf Boyahane Camii* ifadesi yer alır.

¹¹⁹ Geç Roma ve erken Bizans dönemine ait olan su kemeridir. Bugün bir kısmı Saraçhanebaşı'nda olan kemer *Valens* ya da *Hadrianus Kemer*i olarak da bilinir ("Bozdoğan Kemer", *DBİA*, II, 319).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Buhûri Osman Ağa Camii ¹²⁰	Kadıköy	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 41, 70.
Bulgurlu Camii ¹²¹	Üsküdar Bulgurlu	Minaresiyle duvarlarının yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 13, 16, 46; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 99/56. ¹²²
Burmalı Mescit ¹²³	Şehzâdebaşı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 5, 46; İ.EV, Ş 1312/24.
Bursa Merkez Hükümet Dairesi	Bursa	Zaten harap olan yapının depremde tehlikeli bir şekilde hasar gördüğü	Y.A.HUS, 303/77.
Büklüce Hanı	Kaputçular Caddesi Karakol Karşısı	Üst katın bir odasının belediye ekipleri tarafından yıktırıldığı	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Büyük Karakol veya Nizamiye Karakolu ¹²⁴	Üsküdar	Mutfağının yıkılarak ikametinin mümkün olmadığı	BEO, 35041; İ.ASK, RA 1312/32; Saadet, 3019, 3020; Sabah, 1767; Sabah, 1845; Tercüman, 4809; The Levant Herald, 28; Y.MTV, 104/90; Y.MTV, 115/38; Y.PRK.ASK, 93/51; Y.PRK.ZB, 13/35.
Büyük Köprü ¹²⁵	Büyükçekmece	Birçok mahallerinin çatladığı ve her iki taraf korkuluklarının bazı mahallerinin yıkıldığı	Saadet, 3022; Tercüman, 4811.
Büyük Mecidiye Camii bkz. Ortaköy Camii			
Büyük Piyale Paşa Camii ¹²⁶	Kasımpaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 37; İ.EV, R 1314/19; Sabah, 1767; Tercüman, 4809.

¹²⁰ *Hadika*'da ve *Öz*'de Buhûri olarak anılmayan mescit, *Kadıköyü Camii* veya *Osman Ağa Camii* olarak bilinen cami olmalıdır. Bu caminin banisi I. Ahmet dönemi Babüssaade Ağası Osman Ağa'dır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 656); öte yandan Kadıköy'de bulunan Osman Ağa Camii 1894 Depremi'nde hasar gören yapılar arasındadır. Cami, Kadıköy Çarşısı içinde Söğütlüçeşme Caddesi'nin kenarında yer alır (Deniz Çalışır, "Osman Ağa Camii", *DBİA*, İstanbul 1994, VI, 159).

¹²¹ Üsküdar-Dudullu yolu üzerinde bulunan mescidin banisi, Teberdar Mehmed Ağa'dır. Mescit, Veziriazam Bayram Paşa'nın minber koydurmasıyla camiye dönüştürülmüştür (Tarkan Okçuoğlu, "Bulgurlu Mescidi", *DBİA*, II, 333).

¹²² Belgede *Bulgurlu karyesinde karye-i mezkur camii şerifi minaresiyle duvarları münhedim olduğu...* şeklinde geçmektedir.

¹²³ Şehzâdebaşı Camii'nin kuzeyinde avlu kapısının önünde yer alır. 1497 yılında vakfedildiği anlaşılan mescidin banisi Mevlânâ Emin Nureddin Osman'dır. Mescide ismini veren burmalı minare, İstanbul'da tek örnek olmasıyla dikkat çeker (Tarkan Okçuoğlu, "Burmalı Mescit", *DBİA*, II, 340).

¹²⁴ Tembel Hacı Mehmed Mahallesi'nde bugünkü Yapı Kredi Bankası'nın arkasında Balıkpazarı'nın girişinde bulunmaktaydı (<http://seyyahinblogcu.com-26.10.2008>).

¹²⁵ Bu köprü, Büyükçekmece ile Mimarşinan Köyü arasında ulaşımı sağlayan köprü olmalıdır. Kanunî, *Zigetvar Seferi*'ne çıkarken köprünün yapımını başlatmış, II. Selim zamanında tamamlanmıştır. *Büyükçekmece Köprüsü* olarak da anılır (Erdem Yücel, "Büyükçekmece Köprüsü", *DBİA*, II, 358).

¹²⁶ Cami, medrese, tekke, türbe, hazire, sıbyan mektebi, sebil, çarşı ve hamamdan müteşekkil külliyeinin banisi II. Selim'in damatlarından Kaptan-ı Derya Piyale Paşa'dır (Yıldız Demiriz-Baha Tanman, "Piyale Paşa Külliyesi", *DBİA*, VI, 254).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Büyük Valide Hanı ¹²⁷		Deniz tarafına bakan kısmının tehlikeli bir şekilde yıkılmak üzere olduğu	Sabah, 1768.
Büyük Yeni Han ¹²⁸	Çakmakçılar	Bazı mahallerinin ve ocak bacalarının harap olduğu	BEO.NGG.d, nr. 685, sr. nr. 90; ¹²⁹ İ.HUS, M 1312/171; Saadet, 3056.
Büyükkada Camii bkz. Hamidiye Camii			
Büyükdere Camii ¹³⁰	Büyükdere	Minaresinin şerefeden yukarısının çatlayarak yıkılmak üzere olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 16, 27; İ.EV, Ş 1312/24; Saadet, 3019; Sabah, 1910; ¹³¹ Tercüman, 4809; Y.MTV, 99/56.
Büyükdere Karantinahanesi	Büyükdere	Ziyadece harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1691, s. 123; İ.SH, C 1312/1; Saadet, 3151; 3171; Sabah, 1917.
Cabir Hazretlerinin Türbesi-Hazreti Cabir Türbesi bkz. Atik Mustafa Paşa Camii			
Cafer Ağa Medresesi ¹³²	Ayasofya	Kısmen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Cafer Ağa Mescidi ¹³³	Kadıköy	Depremden çokça harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 29, 60; İ.EV, Ş 1316/5; İ.EV, Ş 1312/24.
Cafer Efendi Medresesi ¹³⁴	Kıztaşı	Kısmen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Cağalzâde Mektebi	Üsküdar	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 67.
Canbaz Mustafa Efendi Camii ¹³⁵	Haseki Civarı Avratpazarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 12; İ.EV, Ş 1312/24.
Canbaz Mustafa Bey Camii ¹³⁶	Kocamustafapaşa Yakını Cambaziye Mahallesi		EV.d, nr. 28331, s. 30, 65.

¹²⁷ Mercan'da Çakmakçılar Yokuşu ile Fırıncılar Yokuşu arasında bulunan han, Kösem Sultan tarafından yaptırılmıştır (Gönül Cantay, "Valide Hanı", *DBİA*, VII, 362).

¹²⁸ Kapalıçarşı ile Mısır Çarşısı arasında, İstanbul hanlarının yoğun olduğu alanda inşa edilmiş olan yapının III. Mustafa döneminde inşa edildiği tahmin edilmektedir (Gönül Cantay, "Büyük Yeni Han", *DBİA*, II, 349).

¹²⁹ Emniyet Sandığı, bu dönemde Büyük Yeni Han içerisinde bulunduğundan bilgileri birleştirilmiştir.

¹³⁰ Çayırbaşı Caddesi üzerindedir. Camii, III. Mustafa döneminde Sadaret Kethüdası olan Mehmed Ağa tarafından yaptırılmıştır (Tarkan Okçuoğlu, "Büyükdere Camii", *DBİA*, II, 363).

¹³¹ Gazetede *Büyükdere'de kâin olub ahiren hareket-i arzdan kamilen harab olduğu yazılan camii şerifin* şeklinde ifade edilmektedir.

¹³² Ayasofya'nın kuzeyinde Soğukkuyu Sokağı ile Alemdar Caddesi arasında bulunan medresenin banisi Kanunî dönemi Babüssaade ağalarından Cafer Ağa'dır (Zeynep Ahunbay, "Cafer Ağa Medresesi", *DBİA*, II, 365). Medrese, bulunduğu mahal nedeniyle *Soğukkuyu Medresesi* olarak da anılır.

¹³³ Kadıköy'de Moda Caddesi üzerinde bulunan caminin banisi Babüssaade ağalarından Cafer Ağa'dır (Tarkan Okçuoğlu, "Cafer Ağa Camii", *DBİA*, II, 365).

¹³⁴ *Darülhadis-i Kıztaşı* olarak da anılan medrese hakkında çok fazla bilgi yoktur. Ancak, yapı, 1908 Büyük Çırcır Yangını'nda yanmıştır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 263).

¹³⁵ Cerrahpaşa Kargı Sokağı'nda bulunan caminin Canbaz Mustafa Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Eser, *Canbaziye Camii* adıyla da anılırdı. Günümüze ulaşmamıştır (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 38).

¹³⁶ Banisinin Canbaz Mustafa Ağa'nın olduğu yapı, Kocamustafapaşa'da Eski Cami Sokağı'nda bulunmaktaydı. Günümüze ulaşmamıştır (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 38).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Camcı Ali Camii ¹³⁷	Vezneciler	Harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 5, 62; İ.EV, L 1314/18; İ.EV, Ş 1312/24.
Camcı Muhiddin Mescidi	Haseki Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 31.
Camcılar Camii bkz. Gureba Hüseyin Ağa Camii			
Cami-i Atik ¹³⁸		Minarelerinin hasar gördüğü	Sabah, 1769.
Canfeda Hatun Camii ¹³⁹	Beykoz Akbaba Köyü	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 62.
Canfeda Hatun [Kadın] Camii ¹⁴⁰ ve Mektebi	Karagümrük	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 7, 28, 59; İ.EV, Ş 1312/24.
Cankurtaran Camii ¹⁴¹	Sultanahmet Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 2, 45; İ.EV, Ş 1312/24; İ.HUS, R 1312/2.
Cankurtaran Mescidi bkz. Katip Şemseddin Camii			
Cebeci Hanı ¹⁴²	Asmaaltı ¹⁴³	Bir odasının yıkıldığı	Tercüman, 4809.
Cedid Abdürrahim Medresesi bkz. Yeni Medrese			
Cedid Ali Paşa Camii	Babaeski	Şadırvanın suyunun tamamen dışarı çıktığı	Saadet, 3022.
Cedid Ali Paşa Medresesi ¹⁴⁴	Fatih Civarı Zincirlikuyu	Kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 36; Y.MTV, 100/40.
Cedid İbrahim Paşa Medresesi ¹⁴⁵	Şehzâdebaşı	Kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 35, 72; Y.MTV, 100/40.
Cedid Mehmed Efendi Medresesi ¹⁴⁶	Kabasakal	Kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 35; Y.MTV, 100/40.
Cedid Valide Sultan Camii bkz. Valide Sultan Camii			

¹³⁷ Banisinin Ali Çelebi olduğu caminin minberini Şeyhülislam Pirizâde Sahip Mehmed Efendi koydurmuştur. Kuyucu Murat Paşa Türbesi yakınındadır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 124).

¹³⁸ Haber, *Tekfurdağı'ndan varid olan bir mektubta* şeklinde başlıyor. Ancak, içinde geçen *Cami-i Atik* ve *Selimiye Camii* Edirne'de olmalıdır.

¹³⁹ Baniyesi I. Ahmet döneminde Harem-i Hümayûnda kethüda kadın olan Canfeda Hatun'dur. Yuşa Dağı yakınındadır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 558).

¹⁴⁰ Karagümrük'te eski bir mescidin yerine inşa edilen cami ve mektebin dışında Canfeda Kadın tarafından Saraçhane'de bir çeşme-sebil, Kasımpaşa'da bir zaviye, Beykoz Akbaba'da bir mescit ve hamam yaptırılmıştır (Necdet Sakaoğlu, "Canfeda Kadın", *DBİA*, II, 383).

¹⁴¹ Banisi II. Mehmed'in Topçubaşısı Hasan Ağa'dır (Tahsin Öz, *a.g.e.*, I, s. 38).

¹⁴² Kapalıçarşı hanları grubundan olan hanın kenarındaki sıra dükkanlar Yağlıkçılar Caddesi'ne açılır (Gönül Cantay, "Cebeci Hanı", *DBİA*, II, 390).

¹⁴³ Mısır Çarşısı ile Nalburular Çarşısı arasında bulunan çarşı (O. Bayrak, *a.g.e.*, s. 27).

¹⁴⁴ Semiz Ali Paşa Medresesi olarak da bilinen medrese, Hattat Rakım Efendi Türbesi yanında, Atik Ali Paşa Camii yakınında olduğu için halk arasında *Atik Ali Paşa Medresesi* adıyla anılır. Semiz Ali Paşa tarafından bir külliyeğe bağlı olmadan yaptırılmıştır. Asıl girişi, Nişanca Caddesi, bugünkü Hasan Fehmi Paşa Caddesi üzerinde bulunmaktadır (Zeynep Ahunbay, "Cedid Ali Paşa Medresesi", *DBİA*, II, 391).

¹⁴⁵ Darülhadis, medrese, kütüphane, çeşme ve sebilden ibarettir. Banisi Sadrazam Damat Nevşehirli İbrahim Paşa ve eşi Fatma Sultan'dır. Medrese, belgelerde *Cedid İbrahim Paşa Medresesi* olarak geçmektedir. Ancak, *Damad-ı Cedid İbrahim Paşa Medresesi*, *İbrahim Paşa Medresesi* olarak da anılır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 150).

¹⁴⁶ Medrese, Sultanahmet'te Bab-ı Hümayûn'un karşısındaki caddenin devamı olan Kabasakal Caddesi ile Mimar Mehmed Ağa Caddesi'nin kesiştiği köşede olup kapısı Kabasakal Caddesi'ndedir. Bunun için *Kabasakal Medresesi* olarak da bilinir. Banisi Elhac Mehmed Efendi'dir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 39). Yapı, bugün İstanbul Sanatları Çarşısı olarak kullanılmaktadır.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Cedid Es-Seyid Hasan Paşa Medresesi bkz. Hasan Paşa-yı Cedid Medresesi			
Cemil Bey Sahilhanesi	Paşabahçe Vapur İskelesi Bitişiği	Sokak tarafında bulunan bahçe duvarının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Cephane Karakolu bkz. Hapishane Karakolu			
Cerrahpaşa Camii bkz. Cerrah Mehmed Paşa Camii			
Cerrah Mehmed Paşa Camii, Türbesi ve Müştemilatı ¹⁴⁷		Son cemaat mahallinin kubbelerinin kısmen yıkıldığı	BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 376, 402; EV.d, nr. 28331, s. 12, 47; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1766; The Levant Herald, 28.
Cerrahpaşa Medresesi bkz. Gevherhan Sultan Medresesi			
Cerrahpaşa Merkez Rüşdiyesi ¹⁴⁸		Hasar gördüğü	Sabah, 1767.
Cerrahpaşa Su yolları bkz. Halkalı Suyolları			
Cevahir Bedesteni bkz. Kapalıçarşı			
Cezayirli Ahmet Paşa Camii ¹⁴⁹	Hocapaşa Demirkapı İstasyonu Arkası	Minare ve kubbесinin yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 4, 45; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1766.
Cezayirli Gazi Hasan Paşa Camii bkz. Gazi Hasan Paşa Camii			
Cezayirli Hasan Paşa Camii ¹⁵⁰	Kasımpaşa Kışla-yı hümâyûnu	Duvar ve kubbelerinin bir çok yerinin çatlayarak minaresinin şerefesinin dibinden yukarısının tamamen tehlikeli bir şekilde harap olduğu ve minare külahının direğinin yerinden fırlayarak büyük bir taş düştüğü	EV.d, nr. 28331, s.15; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1767.
Cezerî Kasım Paşa Camii ¹⁵¹	Bâbîâli Civarı Cağaloğlu	Camii ve minaresinin depremde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 4; İ.EV, Ş 1312/24.

¹⁴⁷ 16. yüzyılın sonlarında Mimarbaşı Davut Ağa tarafından inşa edilen külliye banisi Sadrazam Cerrah Mehmed Paşa'dır. Külliye, cami, türbe, çeşme, çift hamam ve Gevher Sultan tarafından yaptırılan medreseden oluşmaktadır (Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Cerrah Mehmed Paşa Külliyesi", *DBİA*, II, 411).

¹⁴⁸ Maarif Nezareti'nin yayımladığı 1311-1312 tarihli istatistik cetvelinde bu isimde bir okul yoktur (*Maarif-i Umûmiyye...*, s. 7). Ancak, yerini tespit edemediğimiz *Celal Bey Merkez Rüşdiyesi* veya Aksaray'daki *Mahmudiye Merkez Rüşdiyesi* olabilir.

¹⁴⁹ 17. yüzyılda Bostancıbaşı Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Cami, günümüze ulaşmamıştır (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 20).

¹⁵⁰ I. Abdülhamit döneminde Cezayirli Hasan Paşa tarafından yaptırılan Kalyoncu Kışlası (Ayşe Yetişkin Kubilay, "Kalyoncu Kışlası", *DBİA*, IV, 401) içinde yer alan cami, bulunduğu yer nedeniyle *Kalyoncular Kışlası Camii* olarak anıldığı gibi *Gazi Hasan Paşa Camii* adıyla da anılır.

¹⁵¹ İlk olarak 16. yüzyılda yapılan cami, Abdülaziz döneminde yeniden inşa edilmiş; ancak, 1957'de yıktırılmıştır (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 40). Cami, günümüzde yine aynı yerinde inşa edilmiş olup, bugün İstanbul İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nün B Blokunun biraz ilerisinde Türkiye Diyanet Vakfı'na ait kitap satış bürosunun yanındadır.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Cibali Camii bkz. Sivrikoz Camii			
Ciğirim Dede Ali Efendi Dergâhı ¹⁵²	Kasımpaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 23, 52; İ.EV, Ş 1312/24.
Ciğirim Dede Türbesi	Kasımpaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 37.
Cündî Harim Dede ¹⁵³ Türbesi	Altımermer Katip Muslihittin Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 25; İ.EV, Ş 1312/24.
Çadır Ambarı Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44.
Çadırcı Hanı-Kahveciler İçinde- bkz. Kapalıçarşı			
Çağlayan Kasr-ı hümayûnu ¹⁵⁴	Kağıthane	Mabeyn tarafındaki duvarın hasar gördüğü gibi camlarının dahi bir kısmının kırıldığı, Mirahur köşkünün dahi deniz tarafında bulunan odanın çatısının çöktüğü. Darü'l-feres-i hümayûn'un bazı duvarlarının hasar gördüğü	Y.PRK.SGE, 6/32.
Çakalburnu Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 106/44.
Çakır Ağa Camii ¹⁵⁵	Aksaray Koska	Cami ve minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 9; İ.EV, Ş 1312/24.
Çakır Ağa Camii bkz. Üsküplü Camii			
Çakır Ağa Camii ¹⁵⁶	Edirnekapı Tekfursaray Cıvarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 71.
Çakırcı Hasan Paşa Camii ¹⁵⁷	Üsküdar Doğancılar	Zarar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 13, 46; İ.EV, Ş 1312/24.
Çakırcıbaşı Camii bkz. Çakırcı Hasan Paşa Camii			
Çakmakçılar Camii bkz. Sultan III Mustafa Camii			
Çamaşırı Dükkanı	Çukurçeşme	Yıkıldığı	Tercüman, 4808.

¹⁵² Tersane yakınında olan dergâh, *Sa'dî tarikatına* aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

¹⁵³ Belgede *Fatih'in Cündibaşısı* olduğu ifade edilmektedir.

¹⁵⁴ Abdülaziz döneminde Kağıthane deresi vadisinde yapılmış olan kasrın mimarları Agop ve Sarkis Balyan'dır. Ancak, kasır günümüze gelememiştir (Tülay Artan, "Çağlayan Kasrı", *DBİA*, II, 461).

¹⁵⁵ Aksaray'da adını vermiş olduğu mahallede Namık Kemal Caddesi üzerinde Ebu Bekir Ağa Sıbyan Mektebi'nin karşısında bulunmaktaydı. Çakır Ağa tarafından 1479'da inşa ettirilmiştir (Emine Naza, "Çakır Ağa Mescidi", *DBİA*, II, 461). Minberini Ragıp Mehmed Paşa koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 117). Belgelerde Aksaray'da olduğu ifade edilen *Çakır Ağa Mescidi* ile Koska'da Çakır Ağa Mahallesi'nin mescidi olarak kabul edilen *Çakır Ağa Mescidi (Mercimek Mescidi)* aynı mescit olmalıdır. Zira, her iki mescit için verilen yerler birbirine çok yakındır. *Mercimek Camii* olarak da anılan Koska'daki *Çakır Ağa Mescidi*, D. Kuban'a göre, *Nerdübanlu Camii* olarak da anılır. Yapı, 1934'te yıkılmıştır (Doğan Kuban, "Laleli", *DBİA*, V, 187).

¹⁵⁶ Banisi Sekbanbaşı Çakır Ağa'dır. Tekfur Sarayı yakınlarındadır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 116).

¹⁵⁷ Banisi Çakırcıbaşıktan tuğ alan Mirimîrândan Hasan Paşa'dır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 639). Cami, *Çakırcıbaşı Camii* olarak da anılır.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Çamaşırcı Dükkanı	Mahmutpaşa Mahallesi Yeşil Direkli Bakkal Sokağı	Hasar gördüğü	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Çamlıcalı Mehmed Efendi Dergâhı ¹⁵⁸	Üsküdar Atik Valide Mahallesi Çavuşdere	Tamirinin gerektiği	EV.d, 28331, s. 23, 49; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 2061.
Çankırlı Mustafa'nın Kahvehanesi	Tahtakale Saka Çeşmesi Yakını	Tamamen yıkıldığı	Sabah, 1766.
Çarşamba Karakolu	Fatih	Hasar gördüğü	Y.MTV,106/44.
Çarşamba Tekkesi Mescidi bkz. Kurbağa Nasuh Camii			
Çatalca Hükümet Konağı		Duvarlarının harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1650, s. 5.
Çatal Hanı	Parmakkapı	Hacı Halim Efendi veresesinden olan kagir odaların hasar gördüğü	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Çavuş Mescidi bkz. Şüca' Çavuş Mescidi			
Çavuşbaşı Süleyman Ağa Camii ¹⁵⁹	İstanbul Ağaçesmesi Koska Tavşantaşı	Minaresinin depremde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 4, 58; İ.EV, Ş 1312/24.
Çavuşbaşı Süleyman Ağa Medresesi ¹⁶⁰	Beyazıt Cıvarı Koska	Kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 37; Y.MTV, 100/40.
Çayır Dergâhı bkz. Kasım Çelebi Camii			
Çayır Karakolu	Üsküdar	Harap olduğu	Y.MTV,102/73; Y.MTV, 106/44.
Çelebioğlu Hoca Alaaddin Camii ¹⁶¹	Alacahamam Yakını Marpuççular Sokağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 31, 37.
Çengelköy'deki Cami ¹⁶²		Duvarlarının çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Çengelköy Mescidi bkz. İskele Camii			
Çengelköy Jandarma Karakolu-Çengelköy Karakolu		Duvarının çatladığı ve harap olduğu	İ.ASK, C 1312/16; Tercüman, 4809; Y.PRK.ŞH, 5/4.

¹⁵⁸ Çamlıcalı Mehmed Efendi adlı bir şeyh tarafından kurulan tekke, *Çınarlı Tekke* ve *İdris Efendi Tekkesi* olarak da anılmaktadır. Tekkenin günümüze az bir kısmı ulaşabilmiştir (Baha Tanman, "Çamlıcalı Mehmed Efendi Tekkesi", *DBİA*, II, 467). Belgede dergâhın *Şabaniye tarikatına* ait olduğu ifade edilmektedir.

¹⁵⁹ Banisinin Çavuşbaşı Süleyman Ağa olduğu külliye, cami, medrese ve çeşmeden oluşur (Ayvansaraylı, *a.g.e.*, s. 116). Camisi, Koca Ragıp Paşa Sokağı'ndadır. Medresesi, *Çoban Çavuş Medresesi* olarak anıldığı gibi, camisi de *Çoban Çavuş Camii* şeklinde anılır. Belgelerde her iki şekilde de geçmektedir.

¹⁶⁰ Mimar Kemalettin Mahallesi Koca Ragıp Paşa Sokağı'ndadır. Belgelerde medresesinden *Çobançavuş Medresesi* şeklinde bahsedilmektedir.

¹⁶¹ *Alaca Mescit*, *Gelibolulu Alaaddin Camii*, *Ketenciler Mescidi* veya *Marpuççular Mescidi* olarak da bilinir. Banisi Çelebioğlu Alaaddin'dir (T. Öz, *a.g.e.*, I, s.21).

¹⁶² Çengelköy'de depremde hasar gören camiler *Çengelköy Mescidi* (İskele Camii veya Çınarlı Mescit), *Kerime Hatun Camii* ve *Kuleli Camii*'dir. Belgede özellikle *Çengelköy'deki Cami* ifadesinin yer alması bu caminin *Çengelköy Mescidi* olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ancak, Tahsin Öz'e göre, *Çengelköy Mescidi* olarak anılan iki mescit vardır. Bunlardan biri banisi Hacı Ömer Efendi olduğundan dolayı *Hacı Ömer Mescidi* olarak da anılan Çengelköy Mescidi; diğeri ise, Öz'de *Çınarlı Mescit* olarak da anılan ve *Hadika*'da *İskele Camii* olarak zikredilen Çengelköy Camii. Sonuncu yapıdan bahseden belgelerde açık bir şekilde vakfına da atıfta bulunarak *İskele Camii* ifadesine yer verilmesi, öte yandan diğer belgede Çengelköy'deki Camii şeklindeki ifade bu mescidin *Hacı Ömer Mescidi* olabileceğini düşündürmektedir.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Çerağî Hasan Camii nam-ı diğer Halıcı Camii	Yedikule Civarı Çerağî Hasan Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 20, 62.
Çeşme	Sofular Civarı Et Meydanı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 10; İ.EV, Ş 1312/24.
Çeşme	Sultanhamamı ¹⁶³	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 3; İ.EV, Ş 1312/24.
Çıkrıkçı Hacı Hasan Çelebi Mescidi ¹⁶⁴	Samatya Civarı Narlıkapı	İmama ait meşrutasının depremde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 25; İ.EV, Ş 1312/24.
Çıkrıkçı Kemaleddin Camii ¹⁶⁵	Fatih Civarı Sarıgez	Bazı yerlerinin yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 6; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1766.
Çınar Camii ¹⁶⁶	Samatya Yakını Kocamustafapaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 42, 69.
Çınar Karakolu	Eyüp	Tamirinin gerektiği	Y.MTV, 106/44.
Çınarlı Mescit bkz. İskele Camii			
Çiftalan Köyü'ndeki Camii	Kemberburgaz Nahiyesi Civarı Bakırköy Kazası'na Bağlı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 29; İ.EV, Ş 1312/24.
Çiftehamam	Hasköy Caddesi	Bazı yerlerinin haraplaştığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Çinili Hamam ¹⁶⁷	Zeyrek	Bir hayli hasar gördüğü ve bazı taraflarının yıkıldığı	Sabah, 1767; Sabah, 1768.
Çivici Dükkanı	Hasköy Bozahane Caddesi	Duvarının yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Çivizâde Camii ¹⁶⁸	Zeyrek Çinilihamam Sokağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 8; İ.EV, Ş 1312/24.
Çoban Çavuş Camii bkz. Çavuşbaşı Süleyman Ağa Camii			
Çoban Çavuş Medresesi bkz. Çavuşbaşı Süleyman Ağa Medresesi			

¹⁶³ Belgede çeşmenin *Âşir Efendi Kütüphanesi'nin karşısındaki taş mektebin altında* yer aldığı belirtilmektedir.

¹⁶⁴ Banisi Hasan Çelebi'dir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 121). Belgede banisinin tam adıyla anılan cami, *Çıkrıkçı Camii* veya *Hasanağa Camii* olarak da anılır.

¹⁶⁵ Banisinin Çıkrıkçı Kemaleddin olduğu mabedin minberini Sadrazam Fırazade Abdullah Paşa koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 191). Caminin diğer adı, *Sarıgez Camii*'dir.

¹⁶⁶ İlk banisi Davut Bey'dir. Daha sonra Sipahi Ocağı Çavuşlarından Ocak Kethüdası Hacı Müstedam Ağa tarafından yeniden inşa ettirilmiş ve minber koydurulmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 116). Cami, bu nedenle hem *Karamanî Davut Bey Mescidi*, hem de *Müstedam Çavuş Mescidi* olarak bilinir.

¹⁶⁷ Kırçeşme Mahallesi'nde İtfaiye Caddesi ile Çinili Hamam Sokağı'ndadır. Barbaros Hayrettin Paşa tarafından Beşiktaş'ta bulunan medreseye gelir sağlamak amacıyla yaptırılmıştır. Bir Mimar Sinan yapıtı olan eser, *Hayrettin Paşa, Kaptan Paşa, Tezgaçlılar* ya da *Zeyrek Çinili Hamam* adlarıyla da bilinir (Şerare Yetkin, "Çinili Hamam", *DBİA*, II, 516).

¹⁶⁸ Banisinin Şeyhülislam Mehmed Efendi olduğu caminin *Hadika*'ya göre, caminin bitişiğinde medresesi vardır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 117).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Çorlulu Ali Paşa Medresesi ve Kütüphanesi ¹⁶⁹	Irgatpazarı Çarşıkapı Yeniçeriler Caddesi	Medrese-i evvelinin içinde bulunan cami medrese-i sani içindeki kütüphane ve dersanenin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 35, 63; İ.EV, Z 1318/10; İ.EV, C 1314/9; Y.MTV, 100/40.
Çöplüce Kilisesi	Büyükçekmece Kazası'na Bağlı	Birkaç yerinden harap olduğu	Saadet, 3022; Tercüman, 4811.
Çuhacı Hanı bkz. Kapalıçarşı			
Çukur Medrese bkz. Müftü Hüseyin Efendi Medresesi			
Çukurçeşme Hamamı ¹⁷⁰	Laleli	Erkek ve kadın taraflarının duvarlarıyla kubbelerinin yıkıldığı	Saadet, 3020; Sabah, 1767.
Çürükelma Camii bkz. Hacı Salih Camii			
Çürüklük Rifaîye Dergâhı	Kasımpaşa Bedrettin Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 29; İ.EV, Ş 1312/24.
Dahiliye Gümrük Dairesi bkz. Emtia-i Dahiliye Gümrüğü			
Dahiliye Nezareti Dairesi bkz. Bâbîâli			
Daire-i Askeriyye Matbaası		Hasar gördüğü	Y.MTV, 104/90; Y.MTV, 115/38.
Daltaban Mescidi bkz. Katip Sinan Camii			
Damad-ı Cedid İbrahim Paşa Medresesi bkz. Cedid İbrahim Paşa Medresesi			
Damat Mehmed Paşa Camii bkz. Öküz Mehmed Paşa Camii			
Darüledep Özel Mektebi	Kadırga	Başka bir yere nakli	Saadet, 3147.
Darü'l-feres-i Hümâyûn bkz. Çağlayan Kasrı Hümâyûnu			
Darülhadis-i Bekir Ağa Medresesi ¹⁷¹	Horhor Civarı Kızıtaşı İle Şehzâdebaşı Arası	Kısmen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.

¹⁶⁹ Cami, medrese, tekke ve kütüphaneden müteşekkildir. II. Mustafa'nın damadı ve III. Ahmet'in sadrazamlarından Çorlulu Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır (Baha Tanman, "Çorlulu Ali Paşa Külliyesi", *DBİA*, II, 527).

¹⁷⁰ Laleli'de bulunan II. Mehmed dönemine ait tarihi hamamdır. *Laleli Hamamı* da denilir (Semavi Eyice, "Çukur Çeşme Hamamı", *DBİA*, II, 537).

¹⁷¹ Belgede *Darülhadis-i Bekir Ağa Medresesi* olarak geçen medrese, *Baba Mahmut Bekir Ağa Darülhadisi* veya *Darülhadis-i Ebubekir Efendi* şeklinde de anılır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 259).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Darülhadis-i Bosnavî Medresesi ¹⁷²	Kırık Tulumba Caddesi Şehzâde Civarı	Kısmen harap olduğu. Bir odasının tehlikeli bir şekilde çatladığı	EV.d, nr. 28331, s. 6; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1767; Y.MTV, 100/40.
Darülhadis-i Hasan Ağa Medresesi ¹⁷³	Bozdoğan Kemeri Civarı Kalenderhane Mahallesi	Kısmen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Darülhadis-i Hulusi Efendi Medresesi ¹⁷⁴	Fatih Civarı Otlukçu Yokuşu Darüşşafaka Caddesi	Kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 34, 63; Sabah, 2218; Y.MTV, 100/40.
Darülhadis-i İzzet Mehmed Efendi Medresesi ¹⁷⁵	Fatih Civarı Darüşşafaka'nın Karşısı	Tamamen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Darülhadis Medresesi ¹⁷⁶	Sultan Selim	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 6; İ.EV, Ş 1312/24.
Darülhadis-i Mirzeban Hatun bkz. Mirzeban [Sultan] Medresesi			
Darümuallimîn		Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1674, s.160; İ.ŞE, RA 1312/14; YEE.d, nr. 1088, vr. 68; Y.MTV, 108/50.
Darüssaade Ağası Abbas Ağa Camii bkz. Abbas Ağa Camii			
Darüssaade Ağası Camii ¹⁷⁷	Küçükmustafapaşa Civarı Çarşamba	Minaresinin harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 18, 71; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, R 1316/7.
Darüssaade Ağası Camii bkz. Mercan Ağa Camii			

¹⁷² Hakkında çok fazla bilgi sahibi olunamayan medrese, 1918'de yangınzedelerin kaldığı bir barınak halindeydi (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 260). *Sabah* gazetesinin 1767 nolu sayısında *Kırık Tulumba Caddesi'nde Bosnavî Darülhadis Medresesi'nin odasının tehlikeli şekilde çatladığı* haberi evkâf defteri ve evkâf iradesi'nde geçen *Kırık Tulumba Caddesi'ndeki Darülhadis Medresesi'nin Bosnavî Medresesi* olduğunu açıklar. Bu sebeple her iki şekilde geçen bilgiler birleştirilmiştir.

¹⁷³ Banisi Kesriyeli Ahmed Paşa'nın kızkardeşinin mültEZİMİ Hasan Ağa tarafından 1707 yılında yaptırılmıştır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 142).

¹⁷⁴ Belgede bu şekilde geçen Ömer Hulusi Efendi Darülhadisi, bazı kaynaklarda *Samanizâde Medresesi* olarak anılır. Zira, banisi olan Şeyhülislam Ömer Hulusi Efendi Samanizâde lakabıyla meşhurdur. Başhoca ve Musannif Sokakları'nın çevrelediği adada yer almaktaydı. (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 225).

¹⁷⁵ Darüşşafaka'nın ön sokağında *Yahya Efendi Medresesi'nin* yanında bulunan medresenin banisi Kütükoğlu'na göre, Vişnezâde İzzeti Şeyh Mehmed Efendi olmalıdır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 213).

¹⁷⁶ Belgede *Darülhadis Medresesi* olarak geçen bu medresenin hangi medrese olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Medresenin Çarşamba'ya yakınlığı göz önüne alındığında yukarıda ifade edilen medreselerden *Darülhadis-i İzzet Mehmed Efendi Medresesi* olma ihtimali kuvvetlidir. Zira, yalnız Y.MTV'de geçen medresenin evkaf listelerinde de yer alması muhtemeldir.

¹⁷⁷ Evkaf iradesindeki 63 nolu kayıтта *Fatih'te Çarşamba'da Darüssaade Ağası Mehmed Ağa Camii*; 239 nolu kayıтта da *Çarşamba'da Mehmed Ağa Camii minaresi* şeklinde birbirine yakın bölgelerde ve aynı adı taşıyan iki ayrı mekandan bahsedilmektedir. Söz konusu benzerlik Evkaf Defterindeki listede de karşımıza çıkar. Nitekim s. 18'de *Fatih Civarı Çarşamba'da Mehmed Ağa Camii* denirken, s. 71'de *Küçükmustafapaşa Civarı'nda Darüssaade Ağası Camii* ifadesi geçmektedir. Ancak, gerek Ayvansarayi'de, gerekse T. Öz'ün çalışmalarında aynı mahalde yer alan iki ayrı Mehmed Ağa Camii'ne rastlanmamıştır. Dolayısıyla her iki belgede de iki kez zikredilmesine rağmen aynı yapıdan bahsedilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Çarşamba'da Katip Muslihittin Mahallesi'nde olan cami, tekke, hamam, çeşme ve türbeden müteşekkil bir külliyeinin parçasıdır. 16. yüzyıla ait yapının banisi Darüssaade Ağası Habeşi Mehmed Ağa'dır (Tarkan Okçuoğlu, "Mehmed Ağa Külliyesi", *DBİA*, İstanbul 1994, V, 355).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Darüssaade Ağası Hacı Mehmed Ağa Medresesi ve Sebili ¹⁷⁸	Divanyolu Kapalıfırın Hoca Rüstem Sokağı	Hasar gördüğü ve medresesinin kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 3, 56; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 100/40.
Darüşşafaka Binası ¹⁷⁹	Sultan Selim Civarı	Tamire muhtaç olduğu Binanın çatısının bir tarafı ile tavanının tamamen yıkıldığı gibi çatıdaki kagir korkuluğun da büyük kısmının yıkıldığı Okulun erkekler kısmının bazı köşelerinin ayrıldığı, kızlar kısmının da gövde duvarının da önemli derecede hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1675, s. 141; İ.HUS, M 1312/173; İ.HUS, S 1312/51; İ.ŞE, S 1312/8; Sabah, 1766; Y.A.HUS, 303/33; Y.A.HUS, 307/82.
Darüşşifa Camii ¹⁸⁰	Fatih Civarı Mülga Esirpazarı	Hasar gördüğü	EV.d, 28331, s. 22; İ.EV, Ş 1312/24.
Davut Paşa [Ağa] Camii ¹⁸¹	Eyüp	Minaresinin yıkıldığı	Sabah, 1767.
Davut Paşa Camii ¹⁸²	Üsküdar Hakimiyet-i Milliye Caddesi	Minaresiyle kısmen yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 13, 46; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, B 1312/21; Saadet, 3019; Sabah, 2393; Tercüman, 4809; The Levant Herald, 28; Y.PRK.ZB, 13/35.
Davut Paşa Camii, Hamamı, Mahkemesi, Medresesi ve Türbesi ¹⁸³	Davutpaşa	Hasar gördüğü. Hamamının bir hayli hasar gördüğü. Medresesinin tamamen harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1661, s.408; BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 126 (Mahkemesi); BEO.NGG. d, nr. 685, sr. nr. 460; EV.d, nr. 28331, s. 12, 46; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, N 1314/15; İ.EV, B 1312/21; (medrese) Y.A.HUS, 307/82; Y.MTV, 100/40; Y.MTV, 108/50; Sabah, 1767 (hamam, cami).

¹⁷⁸ Medrese, sebil ve mektepten müteşekkildir. Medresesi, belgelerde *Mehmed Ağa Medresesi* olarak da anılır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 73). Banisi Kızlarağası (Darüssaade Ağası) Hacı Mehmed Ağa'dır. Bu nedenle *Kızlarağası Medresesi* denildiği gibi, semte adını veren Hoca Rüstem Mescidi karşısında bulunduğu için *Hoca Rüstem Medresesi* olarak da anılır (Zeynep Ahunbay, "Mehmet Ağa Külliyesi", *DBİA*, V, 356).

¹⁷⁹ Okul, 1873'te Fatih'teki Maşuk Paşa Konağı'nda açılarak faaliyete geçmiştir (Burcu Özgüven, "Darüşşafaka, Mimari", *DBİA*, İstanbul 1994, III, 2).

¹⁸⁰ Fatih Camii Külliyesi'ne ait darüşşifanın içinde bulunan müstakil bir mescittir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 161).

¹⁸¹ Belgede *Davut Paşa Camii* olarak geçmekte ise de, Eyüp civarında aynı isimde başka bir cami olmadığından adı geçen cami Eyüp'teki *Davut Ağa Camii* olmalıdır. Cami, Babüssaade Ağası Davut Ağa tarafından Eyüp Nişancısı'nda Şeyh Murat Tekkesi civarında inşa ettirilmiştir (N. Esra Dişören, "Davud Ağa Mescidi", *DBİA*, III, 6-7).

¹⁸² Banisi "Kara Nişancı" yahut "Küçük" lakaplarıyla da anılan Fatih ve II. Bayezid dönemi devlet adamlarından Davut bin Abdülhay'dır (İ. Aydın Yüksel, "Kara Davud Paşa Camii", *DBİA*, IV, 438). *Kara Davut Paşa Camii* adıyla meşhurdur.

¹⁸³ Külliye, medrese, cami, tabhane, türbe, mahkeme, imaret, mektep, hamam ve çeşmeden oluşmaktadır. Banisi II. Bayezid'in vezirlerinden Derviş Davut Paşa'dır (Semavi Eyice, "Davud Paşa Külliyesi", *DBİA*, III, 7). *Hadika*'da Davut Paşa'nın II. Bayezid dönemi sadrazamlarından olduğu yazılıdır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 158).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Davutpaşa Kışla-yı Hümâyûnu ¹⁸⁴	Davutpaşa	Cephanelik, fırının hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 84; İ.ASK, S 1312/27; Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 104/90; Y.MTV, 107/26; Y.MTV, 115/38.
Davutpaşa Merkez Rüşdiyesi		Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1687, 279; BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 338; BEO.AYN.d, nr. 1683, s. 348; İ.MF, CA 1312/5; İ.MF, L 1312/2; İ.MF, Z 1312/7; MF.MKB,66/43; MF.MKB, 68/25; MF.MKB, 66/101; MF.MKB, 73/44; Sabah, 1826; Sabah, 1767; Y.A.HUS, 307/82; Y.MTV, 108/50.
Dâye Hatun Türbesi ¹⁸⁵	Mahmutpaşa Tarakçılar	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 3; İ.EV, Ş 1312/24.
Debbağhâne Tekkesi bkz. Molla Çelebi Dergâhı			
Debbağzâde Camii bkz. Sormagir Camii			
Debbağzâde Kethüdası Hacı Hüseyin Efendi Mektebi	Altımermer Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 41.
Debbağzâde Medresesi ¹⁸⁶	Çarşambapazarı Yakını Darüşşafaka Caddesi	Tamamen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 42; Y.MTV, 100/40.
Defter-i Hakanî Nezareti		Harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1673, s. 466; BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 118; BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 156, 170, 215; BEO.AYN.d, nr. 1685, s. 1; İ.HUS, M 1312/163; Saadet, 3104; 3026; Y.A.HUS, 307/82; YEE. d., nr.1088, vr.78; Y.MTV, 108/50; Y.PRK.DFE, 1/34.

¹⁸⁴ 1831-1832'de II. Mahmut tarafından Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye askerleri için yaptırılan kışladır (Ayşe Yetişkin Kubilay, "Davutpaşa Kışlası", *DBİA*, III, 11). Bugün Yıldız Teknik Üniversitesi'nin büyük bir bölümü bu kışlada eğitim vermektedir (<http://www.renovanews.com-28.07.2008>).

¹⁸⁵ Mahmutpaşa'da Taya Hatun Mahallesi'nde, Tarakçılar Caddesindedir. *Tarakçılar Camii* adıyla anılan caminin banisi II. Mehmed'in sütanesi Ümmü Gülsüm Hatun'dur (Emine Naza, "Dâye Hatun Camii", *DBİA*, III, 12). Belgede geçen *Dâye Hatun Türbesi* bu caminin avlusunda yer alır.

¹⁸⁶ Bugün Fatih Kız Lisesi'nin köşesindedir. *Debbağzâde Mehmed Efendi Medresesi* olarak da anılır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 215).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Defterdar Camii veya Defterdar Mahmut Efendi Camii ¹⁸⁷	Eyüp Defterdar İskelesi	Cami ve helalarının hasar gördüğü	EV.d, 28331, s. 23, 47; İ.EV, Ş 1312/24.
Defterdar Ahmet Çelebi Camii ¹⁸⁸	Yenibahçe Yakını Çapa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 40; İ.EV, B 1314/8.
Defterdar Ahmet Çelebi Medresesi ¹⁸⁹	Çapa Lütfi Paşa Sokağı	Tamamen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Defterdar Ebulfazl Camii ¹⁹⁰	Hz. Halit Civarı Eyüp	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 7; İ.EV, Ş 1312/24.
Defterdar Mustafa Efendi Mektebi	Bozdoğankeçeri Şehzâde Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 5; İ.EV, Ş 1312/24.
Değirmen Ocağı Camii ¹⁹¹	Ayasofya Bitişiği Topkapı Sarayı Dahili Sarayburnu	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 2, 48; İ.EV, Ş 1312/24.
Demirci Dükkanı	Edirnekapı	Tamamen yıkıldığı	Sabah, 1766.
Demirhane-Temürhane ¹⁹²		Hasar gördüğü	Y.MTV, 115/38.
Derbend Karakolu Önündeki Terazinin Arka Tarafındaki Kurşun Borular bkz. Taksim Suyolları			
Dereşeki Köyü'ndeki Cami ¹⁹³	Beykoz	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 27, 62; İ.EV, Ş 1312/24.
Dersaadet Cihetinde Üç Antrepo		Hasar gördüğü	İ.HUS, S 1312/45.
Dersaadet Gümrüğü bkz. Emtia-i Dahiliye Gümrüğü			
Dersaadet Rıhtımı		Bazı yerlerinin çöktüğü	Saadet, 3033; Y.A.HUS, 303/41.
Dersaadet Mekteb-i İdadisi		Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1683, s. 248.

¹⁸⁷ 16. yüzyıl devlet adamlarından Defterdar Nazlı Mahmut Efendi tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır (Fahrünnisa Ensari Kara, "Defterdar", *DBİA*, III, 15). Banisi nedeniyle *Nazlı Mahmut Efendi Camii* olarak da anılır. *Hadika*'ya göre mahallesi bulunan cami, dönemin Çömlekçiler Çarşısı yakınındadır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 367).

¹⁸⁸ Mescit, Lütfi Paşa Çeşmesi yakınında olduğu için bu isimle meşhur olmuştur. Banisinin Defterdar Ahmet Çelebi Efendi olduğu cami (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 254), Çapa-Fındıkzâde'de Ördek Kasap Mahallesi Lütfi Paşa Sokağı'ndadır (İ. Aydın Yüksel, "Lütfi Paşa Mescidi", *DBİA*, V, 231).

¹⁸⁹ Mescit ve medreseden müteşekkildir. Banisi II. Bayezid, I. Selim (Yavuz) ve I. Süleyman (Kanunî) dönemlerinde başdefterdarlık yapmış olan Ahmet Çelebi'dir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 276).

¹⁹⁰ Belgelerde *Hazret-i Halid civarında Defterdar Ebulfazl Camii* olarak geçen yapıya mevcut kaynaklarda rastlanmamıştır. Ancak, Eyüp Dökmeciler'de bulunan ve Defterdar Mescidi nam-ı diğer Kara Süleyman Camii olarak anılan cami, belgede bahsi geçen eser olmalıdır.

¹⁹¹ Caminin banisi Kanunî olup minberini Hadika-i Hassa Bostanvulbaşısı olan ağalardan Sivasî Mehmed Ağa koydurmuştu. Mahfili ise, III. Osman döneminde yapılmıştı. Cami, çini kiremitle örtüldüğünden *Yeşil Kiremitli Mescit* adıyla meşhurdur. Caminin altında sıvacılar ve meremmatçılar ocağı bulunmaktaydı. Civarında da bıçkıcular, okçular ve yaycılar ocakları vardı. *Hadika*'ya göre, Bostancı Ocağı yakınında olan caminin mahallesi yoktu (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 331).

¹⁹² Askerî kuruma ait. Belgede Saraçhane Ambarı ve Matbaa-i Askerî ile birlikte verilmiştir.

¹⁹³ *Hadika*'da geçen Dereşeki Mescidi olmalıdır. Caminin banisi Molla Fenarî olup minberini Burnaz İbrahim Ağa isimli bir hayır sahibi koydurmuştu (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 558).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Derunî Mehmed Efendi Dergâhı ¹⁹⁴	Vezneciler	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 18, 63; İ.EV, Ş 1312/24.
Devoğlu Medresesi ¹⁹⁵	Süleymaniye Civarı Mercan	Kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 36; Y.MTV, 100/40.
Dırağman Camii bkz. Tercüman Yunus Bey Camii			
Dibekli Camii bkz. Emin Bey Camii			
Dikimhâne Kışla-yı Hümâyûnu		Tamirinin gerektiği. Kaymakam odasının tamirinin birkaç hafta içinde biteceği	Y.MTV,102/73; Y.MTV, 106/44.
Dimonki(?) Mektebi	Fener	Harap olduğu	Tercüman, 4808.
Direklerarası ¹⁹⁶	Şehzâdebaşı Civarı	Bir kısmının tehlikeli bir şekilde harap olduğu, kemer duvarının yıkıldığı ve tamamının yıktırıldığı	Saadet, 3019; Saadet, 3020.
Divânâne Camii ¹⁹⁷	Kasımpaşa Bahriye Nezareti Dairesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 15.
Divân-ı Muhasebât Dairesi		Mahkeme-i Ticaretin evrak odasının tavan sıvalarının döküldüğü ve merdivenlerinin hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 118; İ.HUS, M 1312/36; İ.HUS, S 1312/45; Saadet, 3028; YEE.d, nr. 1088, vr. 68; Y.MTV, 108/50; Y.PRK.ŞH, 5/6.
Divanî Ali Camii ¹⁹⁸	Gedikpaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 4, 45; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, L 1312/9.
Divân-ı Harb Dairesi		Bazı yerlerinde hasarın fazla olduğu	Y.PRK.ZB, 13/50.
Dizdariye Camii ¹⁹⁹	Büyükçekmece	Bazı duvarlarının yıkıldığı	Saadet, 3022; Tercüman, 4811.

¹⁹⁴ Kalenderhane Mahallesi'nde bulunan tekke, günümüzde İ.Ü Zooloji Enstitüsü binasının bulunduğu alanda yer almaktaydı. Nakşibendî tarikatından Derunî Şeyh Mehmed Efendi tarafından kurulmuştur (Baha Tanman, "Derunî Mehmed Efendi Tekkesi", *DBİA*, III, 37).

¹⁹⁵ Belgede *Devoğlu Medresesi* olarak bahsedilen ve Süleymaniye'de Müftülük ile Mimar Sinan Türbesi arasından inen Fetva Yokuşu'nun sol tarafındaki Odunkapısı Yokuşu'nda Devoğlu Çeşmesi ve Hoca Hamza Mescidi'nin karşısında bulunan *Siyavuş Paşa Medresesi*, Sultan II. Selim'in damadı Kanijeli Siyavuş Paşa tarafından eşi Fatma Sultan için yaptırılmıştır. Bundan dolayı medreseden *Fatma Sultan Medresesi* olarak bahsedildiği gibi, Hoca Hamza Mescidi ve Devoğlu Çeşmesi'nin karşılarında bulunması dolayısıyla zaman zaman *Hoca Hamza Medresesi* ve *Devoğlu Medresesi* adlarıyla da anılır (M. Kütükoğlu, *a.g.e*, s. 126).

¹⁹⁶ Şehzâdebaşı'nda bugünkü Vezneciler Caddesi'nin Vezneciler ile İbrahim Paşa Mescidi'nin arasındaki bölümünde oluşan 19. yüzyılın önemli eğlence merkezidir (Raşit Çavaş, "Direklerarası", *DBİA*, III, 60).

¹⁹⁷ Banisinin II. Mehmed olduğu caminin minberini Hayreddin Paşa koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e*, s. 409).

¹⁹⁸ Banisi Divan Katibi Ali Efendi'nin olduğu caminin minberini Salih Ağa adındaki bir hayır sahibi koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e*, s. 251). *Divânî Ali Çelebi Camii* veya *Gedikpaşa Camii* olarak da anılır.

¹⁹⁹ Mevcut kaynaklarda Büyükçekmece'de bulunan ve *Dizdariye Camii* adıyla anılan bir camiye tesadüf edilememiştir. Bugün Büyükçekmece İlçesi'ne bağlı Dizdariye Mahallesi adı verilen bir mahalle vardır. Böyle bir mahalle adının varlığı aynı adla anılan bir caminin olabileceği izlenimini verir.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Dizdariye Camii bkz. Dizdarzâde Mehmed Camii			
Dizdariye Medresesi ²⁰⁰	Kadırga	Tamamen harap olduğu	EV.d, 28331, s. 37; Y.MTV, 100/40.
Dizdarzâde Mehmed Camii ²⁰¹	Peykhane Yakını Kadırga Dizdariye Yokuşu	Hasar gördüğü	İ.EV, Z 1317/5.
Doğramacı Ahmet Efendi Dergâhı ²⁰²	Kasımpaşa Seyit Ali Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 23; İ.EV, Ş 1312/24.
Doğramacı Dükkanı	Üsküdar Rum Mehmet Paşa Mahallesi Balaban	Ön tarafının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Doğramacı Hüseyin Efendi'nin Dükkanı	Üsküdar	Arka tarafının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Dolmabahçe Camii ²⁰³		Bazı yerlerinin-duvarlar ve yay kemerleri, sağ minaresi ile mahfil-i hümâyûnu- hasarlı olduğu Etraf beden duvarlarının hasar gördüğü; tarafeyn mahfillerinde çatlaklıklar meydana geldiği	İ.EV, S 1312/16; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, ZA 1313/16; YEE.d, nr. 191, s. 1-2; Y.MTV, 99/65; Y.MTV, 104/80.
Dolmabahçe Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 106/44.
Dökmeciler Camii ²⁰⁴	Eyüp Cıvarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 29, 31.
Durbalı Mescidi ²⁰⁵	Üsküdar Kavukçular	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 16; İ.EV, Ş 1312/24.
Duvarcı Hanı	Tatavla ²⁰⁶	Yıkıldığı	Sabah, 1768; The Levant Herald, 28.
Dükkanlar	Balat Leblebiciler İçi	Yıkıldığı	Sabah, 1767.
Dükkanlar [140 ve 142 nolu]	Balıkpazarı ²⁰⁷ Caddesi	Tehlikeli şekilde hasar gördüğü	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Dükkanlar	Baskıcı Sokağı	Yıkıldığı	Sabah, 1767.

²⁰⁰ Medrese, Dizdariye Yokuşu ile Medrese Sokağı'nın köşesinde yer almaktaydı. *Dizdarzâde Mehmed Efendi Medresesi* adıyla da anılırdı. Medresenin yerinde bugün Özel İdare binası bulunmaktadır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 75-76).

²⁰¹ Binbirdirek'te, Dizdariye Çeşme Sokağı'ndadır. Caminin banisi, Mehmed bin İbrahim es-Said el-Askeri'dir. Cami, 1505'te inşa edilmiştir (İ. Aydın Yüksel, "Dizdariye Camii, *DBİA*, III, 73). Belgede banisinin adıyla açık bir şekilde zikredilen cami, bugün *Dizdariye Camii* olarak anılır.

²⁰² Dergâh, *Kadirî tarikatına* aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

²⁰³ Abdülmecid'in annesi Bezm-i alem Valide Sultan tarafından başlatılıp Sultan Abdülmecid tarafından tamamlanan ve Dolmabahçe Sarayı'nın güneyinde yer alan camidir (Afife Batur, "Dolmabahçe Camii", *DBİA*, III, 88).

²⁰⁴ Düğmecibaşı Mescidi olarak bilinen cami, Anadolu Kazaskeri Dökmecizâde Mehmed Bakır Efendi tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır (Esra Dişören, "Düğmecibaşı Mescidi", *DBİA*, III, 107). *Hadika*'da belirtildiğine göre, Oluklubayır yakınındadır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 351).

²⁰⁵ Banisi Ali Balî, Fatih dönemi askerlerindedir. *Hadika*'ya göre, mahallesi vardır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 646).

²⁰⁶ Bugün Kurtuluş olarak anılan semt.

²⁰⁷ Eminönü'nde Mısır Çarşısı'nın ana kapısının biraz ilerisindeki Balıkpazarı Kapısı'nın yakınındadır (Murat Belge, "Balıkpazarı", *DBİA*, II, 26).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Dükkan [2 adet]	Bayezid Camii Yanı	Çatılarının yıkıldığı	Saadet, 3019.
Dükkan [91 nolu]	Beyazıt Civarı Okçularbaşı	Üst katı belediye ekipleri tarafından yıktırıldığı	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Dükkan	Büyük Hamam Bitişiği	Tamamıyla yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Dükkan [2 Adet]	Direklerarası	Çöktüğü	Sabah, 1767.
Dükkan	Haffafhanebaşı Tütüncü Dükkanı Bitişiği	Tamamen göçtüğü	Saadet, 3019.
Dükkan [3 adet]	Kapalıçarşı İskenderboğazı Makascı Camii Bitişiği Çarşıkapı	Pek ziyade harap olduğu	Saadet, 3019.
Dükkan	Karaköy Kostoriyadi'nin Eczanesi Bitişiği	Yıkılmak üzere olduğu	Sabah, 1769.
Dükkan	Kasımpaşa Tabakhane Sokağı	Duvarlarının çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Dükkan [5 nolu]	Kocamustafapaşa Nizamiye Karakolu Karşısı	Deprem nedeniyle çıkan yangında harap olduğu	Tercüman, 4809.
Dükkanlar	Koska Caddesi	Hasar gördüğü	Sabah, 1767.
Dükkan	Sirkeci'deki Cami Karşısı	Tamamen yıkıldığı	Saadet, 3019.
Dükkan [4 adet]	Tahtacılar	Çöktüğü	Saadet, 3019.
Dükkan	Yedikule Harici Debbaghaneler İçi	Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 264.
Dükkan [3 adet]	Zindankapı	Kısmen yıkıldığı	Tercüman, 4808.
Dülbend Ağa Çeşmesi bkz. Tülbent Ağa Çeşmesi			
Dülgerzâde Camii ²⁰⁸ ve Kütüphanesi	Saraçhanebaşı Fatih Parkı Karşısı	Minaresinin yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 5, 62; İ.EV, S 1315/4; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, N 1321/1; Sabah,1766.
Ebe Kadın Camii ²⁰⁹	Aksaray Sofular	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 10; İ.EV, Ş 1312/24.
Ebulfazl Mahmut Efendi Medresesi ²¹⁰	Şehzâdebaşı	Kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 36, 71; Y.MTV, 100/40.

²⁰⁸ Banisinin Şemseddin Habib Efendi olduğu caminin minberini Çalık Osman Ağa koydurmuştur. *Şemseddin Habib Efendi Camii* olarak da anılır. *Sarı Gürz* [Sarigez olmalı] *Mescidi* karşısında mektebi vardır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 159).

²⁰⁹ Asıl banisi Hamal Hayreddin Çelebi olup daha sonra Ebe Kadın olarak tanınan Ayşe Hanım tarafından yenilenmiştir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 94). Camii, Hamal Hayreddin Camii olarak da anılır.

²¹⁰ 17. yüzyılda Şehzâdebaşı'ndaki bugünkü Belediye Sarayı'nın köşesinde yaptırılan medrese, 1954 yılında yıktırılmıştır. Banisi Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmış, ulemadan Ebulfazl Mahmut Efendi'dir (Semavi Eyice, "Ebulfazl Mahmud Efendi Medresesi", *DBIA*, III, 122). Belgede *Ebulfazl Mahmut Efendi Medresesi* olarak geçen yapı, *Ebulfazl Medresesi* olarak da anılır.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Ebulfazl Medresesi bkz. Ebulfazl Mahmut Efendi Medresesi			
Ebulfeth Camii ²¹¹	Büyükçekmece	Çatının hayli mahallinin tahrip olduğu	Saadet, 3022; Tercüman, 4811.
Ecnebi Gümrüğü		Dahilinde olan yerlerin hasar gördüğü	İ.HUS, S 1312/45.
Eczacı Tomas'ın Kanyak Fabrikası	Heybeliada	Kısmen yıkıldığı	Saadet, 3020.
Eczane	Üsküdar Ahmediye	Üst kat odalarının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Edirne Oteli	Sirkeci Cıvarı	Ön tarafının yıkıldığı	Sabah, 1766; The Levant Herald, 28.
Edirnekapı Hamamı bkz. Mihrimâh Sultan Hamamı			
Edirnekapı Camii bkz. Mihrimâh Sultan Camii			
Efdalzâde Efendi Medresesi ²¹²	Fatih Cıvarı Nişanca Camii Karşısı Şekerci Hanı Yanı	Tamamen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 36, 63; Y.MTV, 100/40.
Eğrikapı Karakolu	Eğrikapı	Tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44.
Eğrikapı Mescidi bkz. Avcı Bey Camii			
Eğrimerine Mescidi bkz. Suhte Sinan Camii			
Ekmekçi Manul'un Fırını	Debbağhane Meydanı Tophane ile Fındıklı Arası	Yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Ekmekçi Fırını Tezgahtarı Rum Milletinden Dimitri'nin Fırını	Balat Leblebiciler	Yıkıldığı	Sabah, 1766.
Ekmekçi Fırını	Sebzeci Sokağı Hasköy Çarşısı	Bazı mahallerinin tehlikeli bir şekilde harap olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Ekmekçi ve Simitçi Fırınları	Kanlıca	Bacalarının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Ekmekçibaşı Mescidi ²¹³	Edirnekapı Cıvarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 34; Sabah, 2218.
Ekmekçizâde Ahmet Paşa Medresesi, ²¹⁴ İçindeki Cami ve Türbesi	Vefa Şehzâdebaşı	Medresenin tamamen harap olduğu. Cami minaresinin külahı ile türbeye ait sebil duvarının hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 22; ²¹⁵ İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 100/40; Y.PRK.ŞH, 4/102.

²¹¹ Büyükçekmece Dizdariye Mahallesi'nde bulunan cami bugün *Fatih Sultan Mehmed Camii* yada *Fatih Camii* olarak anılır (<http://yolgecen.wordpress.com>).

²¹² Fatih'te Malta Çarşısı içinde, Şekerci Hanı ile I. Mahmut Sebili arasında idi. II. Mehmed ve II. Bayezid dönemleri ulemasından Seyyid Efdalzâde Hamidüddin Efendi tarafından yaptırılmıştı. Günümüze ulaşmamıştır (Zeynep Ahunbay, "Efdalzâde Medresesi", *DBİA*, III, 133).

²¹³ Belgede *Fatih'in Ekmekçibaşısı* olduğu belirtilmektedir.

²¹⁴ Medrese, Vefa'da Kovacılar Caddesi'nin Taştekneler Sokağı ile birleştiği köşede bulunmaktadır. Medresesi, I. Ahmet dönemi defterdarlarından Ekmekçioğlu Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır (Zeynep Ahunbay, "Ekmekçizâde Ahmed Paşa Medresesi", *DBİA*, III, 146).

²¹⁵ Evkaf iradesinde ve listesinde yalnız türbeye ait sebil duvarı söz konusu edilmektedir.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Ekşeniz (?) Köyü'ndeki Cami	Büyükçekmece Kazası'na Bağlı	Bütün bütün harap olduğu	Saadet, 3022; Tercüman, 4811.
Elbise Ambarı ²¹⁶		Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 84; İ.ASK, S 1312/27; Y.MTV, 104/90; Y.MTV,115/38.
Elen Ticaret Okulu bkz. Rum Ticaret Mektebi			
Elvanzâde Camii ²¹⁷	Unkapanı Yeşiltulumba Sokak	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 8; İ.EV, Ş 1312/24.
Emin Bey Camii ²¹⁸	Beyazıt	Minarelerinin neredeyse tamamen yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 4; İ.EV, Ş 1312/24; Saadet, 3019.
Emin Çavuş Camii	Yenibahçe civarı	Hasar gördüğü	Sabah, 2482.
Emin Ganem Mustafa Çavuş Mektebi ²¹⁹	Yedikule	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 11, 51; İ.EV, Ş 1312/24.
Emin Ganem Türbesi	Kocamustafapaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 25; İ.EV, Ş 1312/24.
Emin Sinan Camii ²²⁰	Gedikpaşa Eminsinan Sokağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 4, 44; İ.EV, Ş 1312/24.
Emin Sinan Efendi Medresesi bkz. Kepenekçi Sinan Ağa Camii ve Medresesi			
Emin-i Cev ²²¹ Mehmed Efendi Mescidi ²²²	Şehremini Civarı Paşabakkalı Yakını Topkapı Melek Hatun Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 28, 49.
Emin-i Cev Mustafa Efendi Camii ²²³	Topkapı Arpaemini Yokuşu	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 34.

²¹⁶ Seraskerlik'e bağlıdır.

²¹⁷ Banisi Elvan Çelebi olup mahallesi bulunmaktadır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 206). Banisi nedeniyle *Elvan Çelebi Camii* olarak anıldığı gibi, *Azaplar Camii* olarak da anılır. T. Öz, her iki ismi zikretmekle beraber banisi konusunda farklı bir görüş öne sürer. Ona göre, banisi Hoca Sinan'dır. 1884'te yanan cami, tamir görmüş ve 1942'de ise, yol yapımı nedeniyle yıkılmıştır (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 26).

²¹⁸ Beyazıt'ta Tavşantaşı Mahallesi'nde Tiyatro Aralığı Sokağı ile Dibekli Cami Sokağı'nın köşesindedir (Emine Naza, "Emin Bey Camii", *DBİA*, III, 157). Cami, *Dibekli Camii* olarak da anılır.

²¹⁹ Belgelerde *Emin Ganem Mustafa Çavuş Mektebi* olarak zikredilen okul, *Emin Ganem Mektebi* adı ile de anılır.

²²⁰ Banisi Fatih'in matbah emini Emin Sinan Bey'dir (Emine Naza, "Emin Sinan Mescidi", *DBİA*, III, 158). *Akarçeşme Mescidi* olarak da bilinir.

²²¹ Arpa Emini.

²²² İnşa tarihi kesin olarak bilinmeyen cami, günümüze ulaşmamıştır. Belgede banisinin adı ile zikredilen mescit, T. Öz'de *Arpa Emini Mescidi* olarak geçer (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 23).

²²³ Banisi daha sonra defterdarlık yapmış olan Arpa Emini Mustafa Efendi'dir. Caminin minberini Ferâizci Efendizâde Abdülkerim Efendi koydurmuştur. *Hadika*'da Yenibahçe Çayırı yakınında olduğu belirtilir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 74).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Emir Buharî Camii ²²⁴	Fatih Civarı Sarıgüzel	Minaresinin yıkıldığı ve kısmen çöktüğü	EV.d, nr. 28331, s. 11; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1766; The Levant Herald, 28.
Emir Buharî Dergâhı ²²⁵	Eğrikapı Dahili Toklu İbrahim Dede Mahallesi	Semahanesiyle bazı mahallerinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 51, s. 70; İ.EV, C 1313/9; Sabah, 2228; Sabah, 2288.
Emirgân Rüşdiye Mektebi bkz. Mirgün Rüşdiye Mektebi			
Emirler Camii ²²⁶	Sirkeci İstasyonu Civarı	Minaresinin yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 3, 44; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1766; Tercüman, 4808.
Emir -Emre- Hoca Medresesi ²²⁷	Bozdoğankeremi Kirazlı Mescit Civarı	Kısmen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Emir Kemaleddin Dergâhı	Gedikpaşa Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 49.
Emirgan-Mirgün- Camii ²²⁸		Minaresinin aleminin kiremitliğe düştüğü	EV.d, nr. 28331, s. 39; Y.MTV, 99/56.
Emniyet Sandığı ²²⁹ bkz. Büyük Yeni Han			
Emtia-i Dahiliyye Gümrüğü		Deniz tarafı rıhtımının hasar gördüğü, gümrük çatısının etraf duvarlarının harap olarak denize meylettığı ve kara tarafı duvar pencerelerinin hasar gördüğü. Gümrük binaları ve ambarlarının tehlikeli şekilde çatladığı Deprem nedeniyle Dersaadet ve Galata Gümrükleri binasının rahnedar olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1675, s.320; BEO.AYN.d, nr. 1694, s. 392; BEO.AYN.d, nr. 1694, s. 280; BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 119, 215, 347; BEO.AYN.d, nr. 1694, 227; İ.HUS, S 1312/45; İ.RSM, M 1312/4; İ.RSM, RA 1312/8; İ.ŞE, C 1312/13; İ.ŞE, Z 1312/1; Moniteur Oriental bkz. A. Batur, s. 32; Y.MTV, 108/50.

²²⁴ *Emir Buhari Tekkesi Mescidi* olarak da bilinen mescidin banisi II. Bayezid'dir. Asıl adı eş-şeyh es-seyyid Ahmed Nakşibendî olan Emir Buharî adına yaptırılmıştır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 84).

²²⁵ İvaz Efendi Camii'nin biraz aşağısındadır. Bugün harabe halinde olan yapı (S. Eyice, "Ayvansaray", 494), restore edilmektedir. Ayvansaray'da Dervişzâde Sokağı'nda bulunan tekkeyi, Nakşibendiliği İstanbul'a getiren ve Emir Buharî adıyla tanınan Ahmet Buharî kurmuştur. Fatih'teki tekeden sonra inşa edilen ikinci en önemli Nakşi tekkesidir (Thierry Zarcone, "Emir Buhari Tekkesi", *DBİA*, III, 165).

²²⁶ Banisinin Emir Hacı (Hoca) Seyyid Mustafa Efendi olduğu caminin minberini Defterdar Avnî Mehmed Efendi koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 85-86).

²²⁷ Bozdoğan Kemerî ile Süleymaniye arasında Kirazlı Mescit civarında idi. Medresenin adı bazı listelerde *Emir*, bazı listelerde *Emre* olarak geçmektedir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 130).

²²⁸ I. Abdülhamid tarafından şehzâdelerinden Mehmed ve onun annesi Hümâşah Kadın adına yaptırılmıştır (Belgin Demirsar, "Emirgan Camii", *DBİA*, III, 169).

²²⁹ Emniyet Sandığı Dairesi, bu dönemde Büyük Yeni Han'ın içinde yer almaktadır (*BEO.NGG d*, nr. 685, sr. nr. 90).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Erdebili Dergâhı ²³⁰	Ayasofya	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 19, 56; İ.EV, Ş 1312/24.
Ermeni Hastanesi ²³¹	Yedikule Harici	Yeni yapılan binanın saçağının uçtuğu ve kadınlar tarafı binasının çatısının açıldığı. Hastanenin taraçalarının harap olduğu	Saadet, 3021; Sabah, 1767; Tercüman, 4809; The Levant Herald, 29.
Ermeni Kilisesi	Kadıköy Mumhane Sokağı	Duvarlarından taşların düştüğü ve sokak kapısının tehlikeli bir şekilde ayrıldığı	Saadet, 3019; Sabah, 1767.
Ermeni Kilisesi ²³²	Kartal	Duvarının çatladığı, tüm avizelerin kırıldığı	Saadet, 3019.
Ermeni Kilisesi ²³³	Kınalıada	Şiddetli bir şekilde yarıldığı	Moniteur Oriental bkz. A. Batur, s. 28; Saadet, 3019; Saadet, 3020; Sabah, 1767; Tercüman, 4809; The Levant Herald, 28.
Ermeni Kilisesi	Rumelihisarı	Epeyce hasarlı olduğu	Sabah, 1767.
Ermeni Kilisesi	Samatya	Çan mahallinin çatladığı	Saadet, 3021.
Ermeni Kilisesi	Yeni Mahalle	Caddeye bakan 7 adet pencerenin çatladığı gibi, adı geçen kilisenin çeşme duvarlarının dahi tamamen yıkıldığı	Saadet, 3019.
Ermeni Mektebi ²³⁴	Kınalıada	Şiddetli bir şekilde yarıldığı	Saadet, 3020; Sabah, 1767; Tercüman, 4809.
Ermeni Mektebi	Narlıkapı	Kısmen yıkıldığı	Sabah, 1767.
Erkan-ı Harbiyye Matbaasıyla Fotoğrafhanesi		Hasar gördüğü	Y.MTV,104/90; Y.MTV, 115/38.
Erzak Ambarı ²³⁵ -Nizamiye Erzak Ambarı		Tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44; Y.MTV, 102/73.
Esat Efendi Kütüphanesi ²³⁶	Çarşamba	Harap olduğu	MF.MKB, 66/46.
Esat Efendi Medresesi bkz. Şeyhülislam Esat Efendi Medresesi			

²³⁰ Sultanahmet'te Caferiye Sokağı, Soğukçeşme Sokağı ve Soğukkuyu Çıkmazı'nın kuşattığı arsa üzerinde, Ayasofya'nın karşısında yer almaktadır. Hızır oğlu Şeyh Yusuf Sinan Erdebili tarafından 1527-28'de yaptırılan tekke, İstanbul'da Halvetîlik'in en eski faaliyet merkezlerdendi. Bugün dergâhın bulunduğu yapı, Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kiraya verilmiştir (Baha Tanman, "Sinan Erdebili Tekkesi", *DBİA*, VI, 568).

²³¹ Kazlıçeşme'de yer alan ve İstanbul'un üçüncü büyük Ermeni hastanesi olan Yedikule Ermeni Hastanesi nam-ı diğer Surp Pırgıç Hastanesi (Kevork Pamukciyan, "Yedikule Ermeni Hastanesi", *DBİA*, VII, 460) olmalıdır.

²³² Kartal'da bulunan *Surp Nişan Kilisesi* ("Ermeni Kiliseleri", *DBİA*, III, 184) olabilir.

²³³ *Surp Krikor Lusaroviç Kilisesi* ("Ermeni Kilise...", 184) olabilir.

²³⁴ *Surp Nersesyan Mektebi* (Vağarşag Seropyan, "Ermeni Okulları", *DBİA*, III, 187) olabilir.

²³⁵ Askerî kuruma ait.

²³⁶ *Şeyhülislam Esat Efendi Medresesi*'ne ait olan kütüphane olmalıdır. Zira, Esat Efendi'nin, medresenin inşasından sonra okula 135 ciltlik kitap vakfettiği (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 231) bilinmektedir.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Esbpazarı İnas Mektebi bkz. Esbpazarı İnas Rüşdiye Mektebi			
Esbpazarı İnas Rüşdiye Mektebi		Hasar gördüğü	Y.A.HUS, 307/82; YEE.d, nr. 1088, vr. 78; ²³⁷ Y.MTV, 108/50.
Esir Ali Camii bkz. Mimar Acem Camii			
Esiri Kemal Mahallesi Camii ²³⁸	Gedikpaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 25; İ.EV, Ş 1312/24.
Eski Banka	Galata	Bazı yerlerinin çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Eski Hamam ²³⁹	Üsküdar	Pencere tarafı duvarının hasar gördüğü	Y.MTV, 99/56.
Eski Hamam Caddesi'ndeki Mescit	Üsküdar	Hasar gördüğü	Y.MTV, 99/56.
Esmâ Hatun Mescidi Çeşmesi veya Esmâ Sultan Çeşmesi	Üsküdar Sarıkaya	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 16; İ.EV, Ş 1312/24.
Esmâ Sultan Çeşmesi bkz. Esmâ Hatun Mescidi Çeşmesi			
Esmahan Sultan Medresesi bkz. İsmihan Sultan Medresesi			
Esvede Hatun Türbesi	Fatih Aşıkpaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 18; İ.EV, Ş 1312/24.
Etyemez Mescidi bkz. Bayezid-i Cedid Mescidi			
Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti ²⁴⁰	Ayasofya	Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 137 (Hazine-i Evkaf); BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 16 (Hazine-i Evkaf); BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 118; İ.HUS, M 1312/39; Y.A.HUS, 307/82; YEE.d, 1088, vr. 68; Y.MTV, 108/50; Saadet, 3028.
Evkâf-ı Hümâyûn Mesârifat İdaresi Katiplerinden Hakkı Efendi'nin Sahilhanesi	Eyüp Vapur İskeleyi	Oturulamayacak bir hale geldiği ve eşyasının da tamamen hurdahaş olduğu	Sabah, 1768.
Evliya Camii bkz. Hacı Evliya Camii			

²³⁷ Bu belgede *Esbpazarı İnas Mektebi* şeklinde geçmektedir.

²³⁸ Gedikpaşa Tatlıkuyu Sokağı'nda yer alan *Esir Kemal* nam-ı diğer *Tatlıkuyu Mescidi* olmalıdır. Caminin banisi Fatih devri devlet adamlarından Esir Kemal'dir (T. Öz, a.g.e, s. 145).

²³⁹ Üsküdar Doğancılar Caddesi ile Uncular Caddesi'nin kesiştiği yerde Darı Sokağı'nda yer alan hamam, günümüzde *Şifa Hamamı* olarak anılmaktadır. Yapı, Üsküdar'ın günümüze kadar uzanan en eski hamamı olarak kabul edilmektedir (Enis Karakaya, "Eski Hamam", *DBİA*, III, 203).

²⁴⁰ Ayasofya'nın denize bakan tarafında Adliye Nezareti ile aynı yapı içinde ancak farklı blokta yer almaktaydı.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Evliya Efendi ?	Aksaray Horhor	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 10; İ.EV, Ş 1312/24.
Evrenos Baba Türbesi veya Evranos Paşa Türbesi	Edirnekapı Civarı Askeri Karakolun Bitişiği Zincirlikuyu Yakını	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 28, 51, 64; İ.EV, Ş 1312/24.
Eyüp Ağa Camii	Keçeci Piri Mahallesi Hasköy	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 17, 56; İ.EV, Ş 1312/24.
Eyüp Sultan Camii, İmareti, Medrese, Muvakkithane, Türbe ve Müştemilatı ²⁴¹	Eyüp	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 2; İ.EV, Ş 1312/24.
Eyyühüm Ahmet Efendi Camii ²⁴²	Kasımpaşa Sürahi Mahallesi Ufakköprü Sokak	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 14; İ.EV, Ş 1312/24.
Fahrettin Efendi'nin Sahilhanesi	Kanlıca Körfezi	Mutfak bacasının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Fatih Camii, İmareti, Kütüphanesi, Medresesi, ²⁴³ Mektebi, ²⁴⁴ Muvakkithanesi, Şadırvanı, Türbeleri ve Müştemilatı ²⁴⁵	Fatih	Karadeniz tarafındaki minaresinin aleminin uçtuğu, diğer minaresinin de tepesinin eğildiği ve avlu duvarlarından bazılarının yıkıldığı Sıbyan mektebi duvarının yıkıldığı Medresenin kubbe, dersane, çamaşırhane gibi yerlerinin yıkıldığı Tetimme-i Rabi' Medresesinin Çatısı Bahr-ı Sefid tarafındaki başkurşunun tamamen Bahr-ı Sefid tarafındaki çifte başkurşunun tamamen Bahr-ı Sefid tarafındaki çifte ayak kurşunun tamamen	EV.d, nr. 28331, s. 1, 6, 18, 36, 53; İ.EV, N 1313/8; İ.EV, Ş 1312/24; MF.MKB, 64/101; Saadet, 3019; Saadet, 3020; Sabah, 1766; Tercüman, 4808; Tercüman, 4809; Y.MTV, 100/40; Y.PRK.SGE, 6/31; Y.PRK.ŞH, 5/4; Y.PRK.ZB, 13/50.

²⁴¹ Tam adı Halid bin Zeyd Ebu Eyyub el-Ensari olan sahabe adına yaptırılan külliye (‘‘Ebu Eyyub El-Ensari’’, *DBİA*, III, 118). Belgelerde bu camiden ve caminin olduğu mekândan *Hazret-i Halit Camii ve civarı* şeklinde bahsedilmektedir.

²⁴² Banisinin Şemseddin Ahmed Efendi olduğu caminin minberini Kamer Hatun koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 401).

²⁴³ Sekizi Semaniye, sekizi ise Tetimme adıyla toplam 16 medreseden müteşekkildir. Caminin yakınındakiler Semaniye, ikinci sıradakiler Tetimme olarak adlandırılır. Semaniye Medreselerinin kuzey tarafındakiler ‘‘Siyah’’ (Karadeniz); güneyindekiler ise, ‘‘Sefid’’ (Akdeniz) olmak üzere doğudan batıya ‘‘baş kurşunlu’’, ‘‘çifte baş kurşunlu’’, ‘‘çifte ayak kurşunlu’’ ve ‘‘ayak kurşunlu’’ şeklinde sıralanırlar. Bunların herbirinde 19 oda ve bir dersane-mescit bulunmaktadır. Çifte baş ve çifte ayak kurşunluların dersaneleri sırt sırta olup baş ve ayak kurşunlu medreselerin dersaneleri ise, dış tarafa rastlamaktadır. Tetimme Medreselerine gelince, doğudan batıya doğru ‘‘Baş Tetimme-i sefid’’ veya ‘‘Ula-yı Tetimme’’ ve ‘‘Baş Tetimme-i Siyah’’ olarak anılır; bunlar da Akdeniz tarafındakiler ‘‘Saniye’’, ‘‘Salise’’, ‘‘Rabia’’; Karadeniz tarafındakiler ise, ‘‘Hamise’’, ‘‘Sadise’’, ‘‘Sabia’’ ve ‘‘Samine’’ adlarını taşıdı (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 176-177).

²⁴⁴ *Fatih Mekteb-i İbtidaisi* ile aynı olmalıdır.

²⁴⁵ Külliye, cami, medrese, türbe, darüşşifa, tabhane, imaret, kütüphane, darü'ttâlim, sıbyan mektebi, hamam ve kervansaraydan müteşekkildir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 176).

		Bahr-ı Sefid tarafındaki ayak kurşunu tamamen Bahr-ı Sefid'de tetimme-i evveli kısmen Bahr-ı Sefid tarafındaki tetimme-i sani kısmen Bahr-ı Sefid tarafındaki tetimme-i salis kısmen Bahr-ı siyah tarafındaki baş kurşunu tamamen Bahr-ı siyah tarafındaki çifte baş kurşunu tamamen Bahr-ı siyah ayak kurşunu tamamen Bahr-ı siyah çifte ayak kurşunu tamamen Bahr-ı siyah baş tetimme kısmen Bahr-ı siyah tetimme-i hamis kısmen Bahr-ı siyah tetimme-i sadis kısmen Bahr-ı siyah tetimme-i sabi kısmen	
Fatih Camii ²⁴⁶	Üsküdar Salacak İskelesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 16; İ.EV, B 1314/4; İ.EV, Ş 1312/24.
Fatih İbtidai Mektebi		Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 46; İ.EV, Ş 1313/15; İ.EV, Ş 1312/24; MF.MKB, 64/101; MF.MKB, 66/13; Sabah, 1832.
Fatih Nizamiye Karakolu-Fatih Karakolu		Zaten köhne olan yapının hasar gördüğü ve kapısının çatladığı. Mutfak mahallinin yıkıldığı	Saadet, 3019; Sabah, 1898; Sabah, 1954; Sabah, 2138; Tercüman, 4808; Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 104/90; Y.MTV, 115/38.
Fatih Rüşdiye-i Askeriyyesi		Yan duvarlarının yıkıldığı	İ.ASK, RA 1312/32; Sabah, 1867; Y.MTV, 104/90; Y.MTV,115/38; Y.PRK.ZB, 13/50.
Fatih Suyolları bkz. Halkalı Suyolları			
Fatma Hatun Mescidi ²⁴⁷	Üsküdar Selami Mahallesi Tekkekapi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 26.
Fatma Sultan Medresesi bkz. Devoğlu Medresesi			
Fazlı Paşa Camii bkz. Boyahane Camii			

²⁴⁶ II. Mehmed tarafından mescit olarak inşa ettirilen mabet, daha sonra Hekimbaşızâde Ali Paşa'nın minber koydurması üzerine camiye dönüşmüştür (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 636).

²⁴⁷ Baniyesi Fatma Hatun'dur. Daha sonra yanınca Zülflü Ocağı'ndan Sırmabıyık lakabıyla meşhur Hacı Mustafa adındaki bir teberdar tarafından yeniden inşa ettirilmiştir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 644).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Fehim Paşa Camii	Kumkapı	Bazı yerlerinin yıkıldığı	Saadet, 3022.
Fenarî İsa Camii bkz. Molla Ali Fenarî Camii			
Fenarî Mehmed Dede Türbesi ²⁴⁸	Molla Güranî	Türbedarlara ait odanın hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 28; İ.EV, Ş 1312/24.
Fener Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44.
Fenerkapısı Bitişindeki Camii ²⁴⁹	Fenerkapı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 57.
Ferhat Bey Camii bkz. Musalla Camii			
Ferhat Paşa Camii ²⁵⁰	Çatalca	Minaresinin kısmen hasar gördüğü	Saadet, 3021.
Ferruh Kethüda Camii ²⁵¹	Balat Hacı İsa Mahallesi Mahkemealtı Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 50.
Fes ve Çuha Fabrika-yı Hümâyûnu ²⁵²		Hasar gördüğü. İki bacasının çatladığı	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 10; İ.HUS, S 1312/55; ²⁵³ Sabah,1767; Y.MTV, 104/90; Y.MTV,115/38.
Fesçi Dükkanı	Beyazıt	Tamamen harap olduğu	Saadet, 3021.
Fesçi Bogos'un Dükkanı ile Ona Bitişik İki Dükkan	Direklerarası	Yıkıldığı	Saadet, 3019.
Fesçiler Caddesi bkz. Kapalıçarşı			
Feshâne-i Âmire bkz. Fes ve Çuha Fabrika-yı Hümâyûnu			
Fethiye Camii ²⁵⁴	Çarşamba	Büyük kubbesiyle sair yerlerinin dahi çatladığı	Sabah, 1768.
Fethiye Medresesi ²⁵⁵	Çarşamba	Duvarlarının yıkıldığı	Sabah, 1768.
Fetva Emîni Camii bkz. Karagümrük Camii			

²⁴⁸ Belgede *Fatih'in Fenercisi* olduğu belirtilmektedir.

²⁴⁹ Belgede *Fatih Sultan Mehmed Han'ın ihyagerdesi olan* şeklinde ifade edilmektedir. Bahsi geçen cami, bölgenin en ünlü camisi olarak kabul edilen *Fenerkapısı Mescidi* olmalıdır. Zira, yapının ilk inşası II. Mehmed (Fatih) dönemine tarihlendirilmektedir (Nur Akın, "Fener", *DBİA*, III, 281). 18. yüzyılda Yusuf Yazıcı tarafından yeniden onarılan caminin ahşap minaresi orjinaldir (T. Öz, *a.g.e*, I, s. 59).

²⁵⁰ Çatalca ilçesinin batısında yer alan cami, Damat Ferhat Paşa'nın vasiyeti üzerine Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir (Rezan Çelebi, "Ferhad Paşa Camii", *DBİA*, III, 292).

²⁵¹ Sadrazam Semiz Ali Paşa'nın kethüdası Ferruh Ağa tarafından 1562'de yaptırılmıştır. Cami, aynı zamanda tekkenin tevhitanesi olarak kullanılmış olup (Baha Tanman, "Ferruh Kethüda Camii ve Tekkesi", *DBİA*, III, 294), *Balat Camii* olarak da anılır.

²⁵² Belgelerde tam yeri ifade edilmeyen fabrika, Feshâne-i Âmire olarak bilinen fabrika olmalıdır. Defterdar'daki Beyhan Sultan Sarayı arsasına inşa edilmiş olan fabrika, 1877'de Seraskerlik'in yönetimine verilmiştir (Emre Dölen, "Feshane", *DBİA*, III, 297).

²⁵³ Belgede *Fes ve Bez Fabrika-yı hümâyûnu* şeklinde geçmektedir.

²⁵⁴ Çarşamba semtinde bulunan cami, Meryem Ana adına kurulmuş Teotokos tis Pammakaristu Manastırı'nın kilisesidir. III. Murat döneminde Azerbaycan ve Gürcistan'ın fethine izafeten *Fethiye Camii* adıyla camiye dönüştürülmüştür (Semavi Eyice, "Fethiye Camii", *DBİA*, III, 300). Caminin önemli bir kısmı bugün *Fethiye Müzesi* olarak kullanılmaktadır.

²⁵⁵ Fethiye Camii'nin karşısında yer alır. Banisi III. Murat dönemi sadrazamlarından Koca Sinan Paşa'dır (Yıldırım Yavuz, "Fethiye Medresesi", *DBİA*, III, 301). Banisi nedeniyle *Sinan Paşa Medresesi* adıyla da anılır. Medrese, bugün Fethiye İlköğretim Okulu olarak hizmet vermektedir.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Feyzi Efendi Vakfı'ndan Olan Cami, Mektep ve Meşrutahane bkz. Kadıasker Feyzullah Efendi Vakfı'ndan Olan Camii, Mektep ve Meşrutahane			
Fevziye Camii ²⁵⁶	İzmit	Minaresinin yarısının yıkılarak caminin tamamen harap olduğu	İ.EV, Z 1313/21; Saadet, 3020; Sabah, 1873 Tercüman, 4809; The Levant Herald, 28; Y.MTV, 99/52.
Fevziye Mektebi	Vezneciler	Mutfak bacasının hasar gördüğü	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Feyzullah Efendi Camii, Medresesi ve Mektebi ²⁵⁷	Fatih Fevzi Paşa Caddesi	Hasar gördüğü. Medresesinin kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 36, 73; Y.MTV, 100/40.
Feyzullah Efendi Camii-Maltepe bkz. Kadıasker Feyzullah Efendi Vakfı'ndan Olan Camii			
Fındıklı Camii bkz. Molla Çelebi Camii			
Fındıkkâde Dergâhi ²⁵⁸	Yüksekkaldırım Taşkasap Fındıkkâde Sokağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 22; İ.EV, Ş 1312/24.
Fırın	Beyazıt Tramvay Caddesi	Bazı mahallerinin tehlikeli bir hale geldiği	Saadet, 3019.
Fırın	Beykoz	Bazı yerlerinin çatladığı ve bir tarafının da yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Fırın	Kapalıçarşı İskender Boğazı Çarşıkapı	Pek ziyade harap olduğu	Saadet, 3019.
Fırın	Sinan Paşa-yı atık Camii Karşısı	Harik muhafaza duvarının yıkılmak üzere olduğu	Y.MTV, 99/56.
Fırın	Pendik	Yıkıldığı	Saadet, 3019; Sabah, 1767.
Fıstık Dükkanı	Ayazmakapısı Keresteciler Karşısı	Üzerindeki korkuluğun tehlikeli şekilde olduğu	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Firuz Ağa Camii ²⁵⁹	Sultanahmet	Caddeye bakan köşesinin yıkıldığı gibi minaresinin dahi çatladığı	EV.d, nr. 28331, s. 2, 48; İ.EV, Ş 1312/24; Saadet, 3019; Sabah, 2103;.
Fotoğrafçı Dükkanı	Beyazıt Balmumcular Karşısı	Tamamen yıkıldığı	Saadet, 3019.
Fotoğrafhane	Okçularbaşı	Cam odasının tehlikeli bulunarak belediye ekipleri tarafından yıkıldığı	Sabah, 1768.

²⁵⁶ Bugün Kocaeli Kemalpaşa Mahallesi'nde bulunan cami, İzmitli Mehmed Bey tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. İlk olarak 1766 Depremi'nde yıkılan camiyi, Kaptan-ı Derya Firarî Ahmet Paşa yeniden inşa ettirmiş ve bundan sonra *Fevziye Camii* adıyla anılmıştır (<http://affetimseni.com>; <http://okuyucu.org-25.10.2008>).

²⁵⁷ Banisi II. Mustafa döneminde şeyhülislamlık yapmış olan Feyzullah Efendi'dir. Mektep, kütüphane, çeşmeler, şadırvan ve medreseden oluşmaktadır. *Feyzullah Efendi Mektebi* yıkılmış, günümüze ulaşmamıştır. Medresesi ise, bugün Millet Kütüphanesi olarak faaliyettedir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 264).

²⁵⁸ Yüksekaldırım, Çapa yakınlarında olan dergâh, *Sa'di tarikatına* aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

²⁵⁹ Divanyolu Caddesi üzerinde olup II. Bayezid'in hazinedarbaşısı Firuz Ağa tarafından inşa ettirilmiştir (İ. Aydın Yüksel, "Firuz Ağa Camii", *DBİA*, III, 321).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Fransa Sefareti'ne bağlı Latin Mektebi	Büyükdere	Sakatlanan yerlerinin tamiri	BEO.AYN.d, nr. 1683, s.176.
Fransız Gümrüğü	Tophane	Bazı yerlerinin çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Fransız-Frere- Mektebi ²⁶⁰	Kadıköy Yoğurtçuçeşmesi Civarı	Orta bölümünün hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1683, s. 337; İ.AZN, L 1312/2; ŞD, 776/1.
Frenk Kilisesi	Büyükdere	Duvarları ile bazı mahallerinin harap olduğu	Y.MTV, 99/56.
Fuat Paşa Camii bkz. Boyahane Camii			
Fuat Paşa Sahilhanesi ²⁶¹	Kanlıca	Arsasının duvarlarının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Fuat Paşa Türbesi ²⁶²	Sultanahmet	Saçaklarının yıkıldığı ve bazı mahallerinin hasar gördüğü	Saadet, 3019.
Galata Gümrüğü	Galata	Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1687, s.119; İ.RSM, B 1313/1; T.d, nr. 193, s. 247.
Galata Jandarma Karakolu	Arap Camii Civarı	Duvarının çatlayıp binasının dahi kısmen harap olduğu	Sabah, 1766.
Galata Polis Merkezi		Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 118; BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 215, 262; İ.HUS, RA 1312/37.
Galata Rüşdiye Mektebi		Hasar gördüğü	Y.A.HUS, 307/82; YEE.d, nr. 1088, vr. 68; Y.MTV, 108/50.
Garipçe Kaleburnu Camii ²⁶³	Bahr-ı Siyah Boğazı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 38.
Gazhane	Kurbağalıdere	Ailelere mahsus olan dairenin çatısının çöktüğü ve odaların tavanlarının çatladığı	Saadet, 3019.
Gazi Ahmet Paşa Camii ²⁶⁴ ve Mektebi	Topkapı	Caminin tamamen yıkıldığı ve mektebin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 12, 30 (mektep), 51; İ.EV, L 1315/3; İ.EV, M 1313/15; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1766; The Levant Herald, 28.

²⁶⁰ 19. yüzyılda Frere'lerin açtığı Katolik kökenli Kadıköy Erkek İlkokulu (Kutluay Erdoğan, "Katolik Okulları", *DBİA*, IV, 492).

²⁶¹ Banisi Keçecizade Fuat Paşa'dır. Fuat Paşa'nın ölümünden sonra yalı Hıdiv İsmail Paşa'nın oğullarından Hüsnü Paşa'ya ihsan edilmiş, onun ölümü üzerine de Sait Paşa'ya satılmıştır. Yalı, çıkan bir yangın sonucu günümüze ulaşamamıştır (<http://sanattarihi.sa.funpic.de-25.10.2008>).

²⁶² Sultanahmet'te Peykhane Caddesi üzerinde yer alır (Turgut Saner, "Fuad Paşa Türbesi", *DBİA*, III, 341).

²⁶³ Garipçe, Rumelikavağı ile Rumelifeneri arasında bulunan bir köydür. Köyde, III. Mustafa tarafından yaptırılan Garipçe Kalesi hâlâ ayakta durmaktadır (<http://jptruloveb.spaces.live.com-27.10.2008>). Söz konusu cami, bu köyün camisi olabilir.

²⁶⁴ Külliye, cami, medrese, sıbyan mektebi, çeşme ve türbeden ibarettir (Semavi Eyice, "Kara Ahmed Paşa Külliyesi", *DBİA*, IV, 437). Banisi Rüstem Paşa'nın kardeşi Sadrazam Kara Ahmet Paşa'dır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 199-200). Yapı, *Topkapı Camii ve Kara Ahmet Paşa Camii* adlarıyla da anılır.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Gazi Hasan Paşa Camii bkz. Cezayirli Hasan Paşa Camii			
Gazi Hasan Paşa Camii ²⁶⁵	Büyükdere Çayırı ²⁶⁶	Minaresinin yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 17; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1767; ²⁶⁷ Sabah, 1869; Y.MTV, 99/56.
Gazi İbrahim Paşa Camii ve Mektebi ²⁶⁸	Silivrikapı	Harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 11 (mektebi), 23, 57; İ.EV, Ş 1314/10; İ.EV, Ş 1312/24 (cami ²⁶⁹ ve mektebi).
Gazi İlyas Bey Camii ve Türbesi ²⁷⁰	Gebze	Türbesinin tamamen yıkıldığı, caminin bir kısmıyla minaresinin harap olduğu	Saadet, 3020.
Gazi Sultan Orhan Camii	Gebze	Mihrabının harap olduğu	Saadet, 3020.
Gazi Sultan Orhan Camii bkz. Gazi Süleyman Camii-İzmit			
Gazi Süleyman Camii ²⁷¹	İzmit	Minaresinin yıkıldığı	Sabah, 1873; Y.MTV, 99/52.
Gazi Süleyman Paşa Camii ²⁷²	Üsküdar	Minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 34.
Gazino	Maltepe İstasyonu	Tamamen yıkıldığı	Saadet, 3019; Sabah, 1768.
Gazino	Yemiş Vapur İskelesibaşı	Tehlikesinin belediye ekipleri tarafından giderildiği	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Gedik Abdi Kaptan Camii ²⁷³	Kasımpaşa Sirkeci Muslihittin Mahallesi Zincirlikuyu Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 17, 52; İ.EV, Ş 1312/24.

²⁶⁵ Banisi III. Murat döneminde kaptan-ı deryalık yapmış olan Cezayirli Uluç Hasan Paşa'dır (Ayvansarayî, a.g.e, s. 546). Cami, *Cezayirli Hasan Paşa Camii* olarak da bilinir.

²⁶⁶ Hacı Osman Çayırı olmalıdır.

²⁶⁷ Gazete haberinde *Büyükdere'de çayır yolundaki camii şerifin minaresi yıkıldığı* şeklinde geçmektedir.

²⁶⁸ Belgelere *Gazi İbrahim Paşa Camii* ve *Gazi İbrahim Paşa Mektebi* yada *İbrahim Paşa Mektebi* şeklinde geçen yapı, *Hadım İbrahim Paşa Camii* ve *Mektebi* olmalıdır. Çünkü, kaynaklar Silivrikapı civarında İbrahim Paşa adıyla anılan başka bir esere işaret etmemektedirler. Bu nedenle bilgiler birleştirilmiştir. Cami, açık türbe, hamam, mektep ve çeşmeden oluşan külliyyeden hamam ve mektep yıkılarak günümüze ulaşmamıştır. Banisi Kanunî dönemi Anadolu Beylerbeyliği ve Kubbealtı Vezirliği görevinde bulunmuş olan Hadım veya Tavaşi lakaplı İbrahim Paşa'dır. Eser, Mimar Sinan'a aittir (Tarkan Okçuoğlu, "Hadım İbrahim Paşa Camii", *DBİA*, III, 491; <http://tarihogretmeni.net-25.10.2008>).

²⁶⁹ Cami burada *Kadı İbrahim Paşa* şeklinde geçmektedir. Belgede *Kadı İbrahim Paşa Camii* olarak zikredilen eser, bu civarda bulunan *Hadım İbrahim Paşa Camii* olmalıdır. Zira, Hadım ve Kadı kelimelerinin yazımları arasındaki benzerlik bunun harf hatası olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Bu sebeple bilgiler birleştirilmiştir.

²⁷⁰ Gazete haberinde *Nakşibendî tarikatından olan Gazi İlyas Bey Türbesi* ifadesi yer alır. Kocaeli'nin Gebze İlçesi Menzilhane Mahallesi'ndeki *İlyas Bey Camii* yakınlarında olduğunu tahmin ettiğimiz söz konusu türbe, caminin banisi İlyas Bey'e ait olmalıdır. Zira, bu mabet, Akçakoca'nın oğlu İlyas Çelebi tarafından 1323 yılında cami, zaviye ve sıbyan mektebi şeklinde yaptırılmış olup avlusunda da eski bir mezar taşı bulunmuştur (<http://www.affettimseni.com-25.10.2008>).

²⁷¹ Söz konusu cami, merkezde İzmit Körfezi'ne hakim İç Kale'de Orhan Gazi adına Gazi Süleyman Paşa tarafından yaptırılan ve Gazi Süleyman Paşa adıyla da anılan *Orhan Gazi Camii*'dir. Günümüze ulaşan *Orhan Gazi* nam-ı diğer *Gazi Süleyman Paşa Camii*'nin mimarisi Abdülmecid dönemine aittir (<http://www.varbak.com-25.10.2008>).

²⁷² Banisi IV. Mehmed dönemi vezirlerinden ve eski sadrazamlardan Süleyman Paşa olup *Hadika*'da belirtildiğine göre, Doğançılar yakınında bulunmaktadır (Ayvansarayî, a.g.e, s. 638).

²⁷³ Kaynaklarda daha çok *Gedik Abdi Mescidi* olarak geçen yapının banisi Kaptan Gedik Abdullah Ağa'dır. Minberi ise, Çavuşzâde Mustafa Efendi tarafından koydurulmuştur (Ayvansarayî, a.g.e, s. 416).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Gedikpaşa Camii bkz. Divanî Ali Camii			
Gedikpaşa Karakolu		Tamamen yıkıldığı	Tercüman, 4808; Y.PRK.ZB, 13/50.
Gemlik'teki Cami ²⁷⁴		Duvarının yıkıldığı	Saadet, 3020; Saadet, 3022; Tercüman, 4811.
Gevherhan Sultan Medresesi ²⁷⁵	Cerrahpaşa Cerrahpaşa Camii Karşısı	Kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 12, 36; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 100/40.
Göksu Jandarma Karakolu		Bir iki yerinden çatladığı ve tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44.
Gurebahane ²⁷⁶		Kiremitliğinden yukarı korkuluk mahallerinin yıkıldığı ve binanın iki üç yerinden çatladığı	Y.MTV, 99/56.
Gureba Hüseyin Ağa Camii ²⁷⁷	Aksaray	Çoğu yerleri harap ve yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 9; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1767.
Gureba Hastanesi-Gurebâ-yı Müslimîn Hastanesi ²⁷⁸	Yenibahçe	Duvarının yıkıldığı ve hastanenin bazı duvarlarının çatladığı Eczane ile mutfak arasındaki yay kemerinin üzengi mahalliyle koridor kapılarından iki kapının kırılmış olduğu Çamaşırhane bacasının zedelendiği Hastanenin çatısındaki kiremitlerin tamamen yerinden oynadığı Mutfak bacasının çatladığı 1. koğuş ile cami arasındaki duvarın pencere altı ile caminin iki taraf bölmelerinin hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1650, s.13; BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 261; BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 241; EV.d, nr. 28331, s. 10; İ.EV, CA 1312/1; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, R 1313/2; İ.EV, R 1313/4; İ.HUS, S 1312/51; İ.HUS, RA 1312/1; İ.HUS, R 1312/5; İ.ŞE, S 1312/5; İ.ŞE, S 1312/8; Saadet, 3024; Sabah,1766; Sabah, 1854; Sabah, 1868; Sabah, 1887; Y.A.HUS, 307/82; YEE.d, 1088, vr. 52;

²⁷⁴ İnternetteki gezi rehberinin belirttiğine göre, 1888 yılında Gemlik'te 32 cami bulunuyordu (<http://www.gezirehberi.com-25.10.2008>). Dolayısıyla depremde hangisinin zarar gördüğünü tespit etmek şöyle dursun bugün bunların isminin tespiti de zordur.

²⁷⁵ *Cerrahpaşa Camii* karşısında yer alan medrese, II. Selim'in kızı ve Piyale Paşa'nın eşi Gevherhan Sultan tarafından Cerrah Mehmed Paşa Külliyesi'nin bir parçası olarak 1568'de inşa ettirilmiştir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 288).

²⁷⁶ Şehremaneti'nden gönderilen listenin Beşiktaş-Yeniköy arasında hasar gören yerleri ifade etmesi sebebiyle bu gurebahane Boğaziçi'nin Rumeli yakasında olmalıdır.

²⁷⁷ *Murat Paşa Camii* yakınlarında olan yapı, *Camılar Camii* adıyla da anılır. Banisi Fatih devri Gureba-yı Yemin Ağası Hüseyin Ağa'dır. Zaman içinde harap bir hale gelen mabet, Hacı Mustafa Ağa tarafından 1893'te yenilenmiştir. Ancak, 1957'deki yol çalışmaları nedeniyle yıktırılmıştır (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 38).

²⁷⁸ 1845'te Çapa'da Bezmialem Valide Sultan tarafından inşa ettirilen hastanedir. İlk vakıf hastane olarak kabul edilen bu hastanenin vakfiyesine göre, yoksul ve kimsesiz Müslümanların ücretsiz olarak tedavi edilmesi şart koşulmuştur (Nuran Yıldırım, "Gureba Hastanesi", *DBİA*, III, 432). Bazı belgelerde *Gurebahane* şeklinde geçen bilgiler bu maddeye dahil edilmiştir. Zira, Gureba-yı Müslimîn, Gureba Hastanesi olarak adlandırılan yapının Gurebahane diye de adlandırılması mümkündür. Öte yandan Gurebahane'nin hasarı ile Gureba Hastanesinin hasarları arasında benzerlik bulunmaktadır. Bu durum her ikisinin de aynı yapı olduğunu düşündürmektedir.

		<p>2. koğuşun dış tarafının köşesindeki saçakla beden duvarının bir kısmının çatladığı</p> <p>4. koğuşun tuvaletlerinin beden duvarının üst tarafının kısmen yıkıldığı bir kısmının da yıkılmak üzere olduğu</p> <p>11. koğuş tuvaletlerinin köşesinin bir kısmının çatladığı</p> <p>Hastanenin önünde bulunan muhafaza duvarının yıkıldığı</p> <p>Başhekim odasının, 7. koğuşun, tuvaletlerin ve çamaşırhanenin üzerindeki çatının çökmüş olduğu</p> <p>Hastanenin çayır tarafındaki yüzünün saçaklarının sıvasının kısmen döküldüğü</p> <p>Hastanenin çayır tarafındaki tahta kapısının üzerindeki hünkar köşkünün altındaki sütunlardan birisinin başlığının kırıldığı</p> <p>Hastane bahçesine açılan kapılardan ikisinin dış tarafındaki kısmının esas duvarından ayrıldığı</p> <p>Zemin katta hademelere ait meydan koğuşu ile 15. koğuş pencereleri arasındaki ayaklardan bazısının çatladığı</p> <p>Cerrahi ile göz ameliyatları koğuşunun dış tarafındaki beden duvarının üstünde bulunan tuğla saçakların bir kısmının döküldüğü ve diğer kısmının da yıkılmak üzere olduğu</p>	<p>Y.MTV, 99/95; Y.MTV, 103/106; Y.MTV, 108/50; Y.PRK.ŞH, 5/17; Y.PRK.ŞH, 5/31.</p>
Gül Camii ²⁷⁹	Küçükmustafapaşa Ayakapı	Zaten tamire ihtiyaç duyduğu halde deprem nedeniyle de bazı hasarların meydana geldiği ve cüz'i bir tamirata ihtiyaç olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 7, 50; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, R 1313/3; Sabah, 1996.
Gülhane Hapishanesi		Duvarlarının cüz'i şekilde hasar gördüğü	Y.PRK.SGE, 6/30.
Gülhane Mekteb-i Askeriyesi		Tamirinin gerektiği	Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 106/44.

²⁷⁹ Haliç kıyısında bulunan cami, eski bir Bizans kilisesidir (Semavi Eyice, "Gül Camii", *DBİA*, III, 434).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Gülhane Ekmek Fırını ²⁸⁰		Bir kısmının yıkıldığı	Y.MTV, 102/73; Y.MTV,104/90; Y.MTV, 115/38; Y.PRK.SGE, 6/30.
Gümrük Başkatibi Mehmed Efendi Mescidi bkz. Öksüzce Hatip Mescidi			
Gümüşsuyu Kışla-yı Hümâyûnu ²⁸¹		Bir iki yerde duvar çatlaması ve sıva dökülmesi gibi zararsız vukuat meydana geldiği	Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 104/90; Y.MTV,106/44; Y.MTV, 115/38; Y.PRK.AZJ, 31/52.
Güngörmez Camii ²⁸²	Sultanahmet Cıvarı Tavukhane Sokağı	Minaresinin şerefesinin üst tarafının harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 221; EV.d, nr. 28331, s. 2, 6, 44; İ.EV, Ş 1312/24; İ.HUS, R 1312/2; Sabah, 1767; Tercüman, 4809; Y.PRK.ZB, 13/50.
Hacegân Mehmed Efendi Mescidi	Kasımpaşa Cıvarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 41.
Hacegî Mescidi bkz. Hacegizâde Mustafa Efendi Camii			
Hacegizâde Mustafa Efendi Camii ²⁸³	Kadıçesmesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 30, 62.
Hacı Ahmet Sıdkı Efendi Türbesi ²⁸⁴	Eyüp	Hasar gördüğü	İ.EV, Ş 1312/24; EV.d, nr. 28331, s. 29.
Hacı Ali Dergâhi ²⁸⁵	Eyüp Dökmeciler Oluklu Sokak	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 60.
Hacı Bayram Haftanı ²⁸⁶ Mescidi ²⁸⁷	Yusuf Paşa Muratpaşa Camii Cıvarı	Mescit ve minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 8, 9, 25, 58; İ.EV, Ş 1312/24.
Hacı Bekir Camii bkz. Kurbağa Nasuh Camii			

²⁸⁰ Askerî kuruma ait.

²⁸¹ Taksim'den Dolmabahçe'ye inen Gümüşsuyu Caddesi üzerinde, Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nin yanında yer alır. Hademe-i Hassa ve Muzıka-i Hümâyûn efradı için 1850'li yıllarda yaptırılmaya başlanmış; ancak, yapımına ara verildiği için Abdülaziz döneminde bitirilebilmiştir (Ayşe Yetişkin Kubilay, "Gümüşsuyu Kışlası", *DBİA*, III, 450). Y.MTV, 104/90 ve Y.MTV, 115/38'de depremde hasar görmediği ifade edilmektedir.

²⁸² Banisi Fatih'in kağnıcibaşısı olduğundan *Kağnı Mescidi* olarak da bilinir (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 79).

²⁸³ Banisi Hacegizâde Mustafa Efendi olup minberini Darüssaade Ağası Mustafa Ağa koydurmuştur. Mescit, daha sonra zaviye olarak kullanılmıştır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 149). Belgede banisinin adıyla birlikte zikredilen cami *Hacegî Mescidi* olarak anılır.

²⁸⁴ Belgede *Nakşibendî tarikatından olan Elhac Ahmet Sıdkı Efendi Türbesi* şeklinde ifade edilmektedir. Türbe, Bahariye'de bulunmaktadır (A. Nezih Galitekin-İlhami Yurdakul, "İstanbul Türbeleri", *İstanbul Araştırmaları Dergisi*, II, İstanbul 1997, s. 119).

²⁸⁵ Banisi Hacı Ali Efendi olup III. Mustafa döneminde inşa edilen yapı, II. Mahmut döneminde tamamen tamir edilerek bazı bölümler eklenmiştir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 351). Dergâh, *Nakşî tarikatına* aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr). Oluklubayır Tekkesi olarak da anılır (Mustafa Özdamar, *Dersâdet Dergâhları*, İstanbul 1994, s. 33).

²⁸⁶ Bugün Kaftani olarak bilinmektedir.

²⁸⁷ Aksaray Keçi Hatun Mahallesi'nde yer alan caminin banisi II. Mehmed'in kaftancıbaşısı olan Bayram bin Eyne Bey'dir (Emine Naza, "Hacı Bayram Kaftani Camii", *DBİA*, III, 468).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Hacı Beşir Ağa Dergâhı ²⁸⁸	Bâbîâli Hükümet Konağı Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 33, 69.
Hacı Beşir Ağa İmaretı	Kariye Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 7, 71; İ.EV, Ş 1312/24.
Hacı Beşir Ağa Mektebi ve Meşrutahanesi	Kocamustafapaşa Ali Fakih	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 11; İ.EV, Ş 1312/24.
Hacı Evhadüddin Dergâhı ve Mektebi ²⁸⁹	Yedikule Yakını	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 20, 26, 49, 60; İ.EV, Ş 1312/24.
Hacı Evliya Camii ²⁹⁰	Mevlanakapı	Minaresinin yıkıldığı	Sabah, 1767.
Hacı Ferhat Ağa Camii ²⁹¹	Haydar Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 8, 30, 57; İ.EV, Ş 1312/24.
Hacı Halil Ağa Mektebi	Hasköy Hacı Şaban Ağa Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 24, 64; İ.EV, Ş 1312/24.
Hacı Hamza Camii ²⁹²	Kocamustafapaşa Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 11, 60; İ.EV, Ş 1312/24.
Hacı Hamza Camii ²⁹³	Deveoğlu Yokuşu	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 36.
Hacı Hasan Ağa'nın Hanı	Kepekçiler Sokağı	Yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Hacı Hasan Camii	Tophane	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 38.
Hacı Hüseyin Ağa Camii ²⁹⁴	Samatya	Minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 12, 64; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, ZA 1314/3.
Hacı Hüseyin Ağa Mektebi	Fatih Civarı Haydar Yakını	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 19, 41, 63; İ.EV, Ş 1312/24.
Hacı Hüseyin Bey'in Yorgancı Dükkanı	Mektep Sokağı Bomonti yakınları	Yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.

²⁸⁸ İstanbul Valiliği yakınında Alay Köşkü Caddesi'ndedir. Cami, medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, tekke, sebil ve iki çeşmeden meydana gelen külliye, III. Ahmed ve I. Mahmud dönemlerinde Darüssaade Ağalığı yapmış olan Hacı Beşir Ağa tarafından yaptırılmıştır. Kaynaklarda *Beşir Ağa*, *Hacı Beşir Ağa*, *Darüssaade Ağası*, *Kızlarağası* gibi adlarla anılan dergâh, *Nakşibendî tarikatına* bağlıdır (Baha Tanman, "Hacı Beşir Ağa Külliyesi", *DBİA*, III, 469, 472).

²⁸⁹ Yedikule'de Hacı Evhadettin Mahallesi'nde yer alan ve cami, tekke, hamam, iki çeşme ile hazireden oluşan bu yapılar topluluğunun banisi Kasap ustalarından Hacı Evhat'tır. Camisi Mimar Sinan'ın eseridir (Baha Tanman, "Hacı Evhad Külliyesi", *DBİA*, III, 473).

²⁹⁰ Banisi Şeyhü'l-Kurradan sultan imamlığı yapmış olan Evliya Mehmed Efendi'dir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 72).

²⁹¹ Kaynaklarda bu cami ile ilgili bir bilgiye rastlanmamasına rağmen bugün Fatih İlçesi Haydar Mahallesi'nde Hacı Ferhat Cami Sokağı adında bir sokağın varlığı söz konusu caminin yerinin tespitini kolaylaştırmaktadır.

²⁹² Banisi debbâğ ustalarından Hacı Hamza'dır. Kocamustafapaşa yakınındadır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 140).

²⁹³ Küçükpazar'da, Süleymaniye Hamamı'nın altında yer alır. Mescit, mihrap durvarı tarafında bulunan çeşmeden dolayı *Deveoğlu Mescidi* adıyla da anılır (Emine Naza, "Hoca Hamza Mescidi", *DBİA*, IV, 80-81).

²⁹⁴ Samatya Narlıkapı'da Hacı Hüseyin Ağa Mahallesi'nde bulunan eser, *Arapkuyusu* ve *Arapkapısı* adlarıyla da anılır (Emine Naza, "Arapkapısı Mescidi ve Tekkesi", *DBİA*, I, 296).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Hacı İlyas Çelebi Mescidi ve Meşrutahanesi	Hırka-i Şerif Civarı Hoca Üveys Mahallesi Cumartesipazarı Yakını	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 22, 47, 69; İ.EV, Ş 1312/24.
Hacı İlyas Mescidi bkz. İlyas Çelebi Mescidi			
Hacı İsa Camii ²⁹⁵	Balat Kürkçü Çeşmesi Sokağı	Harem mahallinin dört taraf duvarının hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 7, 26, 69; İ.EV, Ş 1312/24. ²⁹⁶
Hacı Kadın Camii ²⁹⁷	Kocamustafapaşa Samatya Ali Fakih Mahallesi	Minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 11; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1767.
Hacı Mehmed Ağa Mescidi ²⁹⁸	Üsküdar Bülbülderesi	Hasar gördüğü	İ.EV, Ş 1312/24; EV.d, nr. 28331, s. 29.
Hacı Mehmed Binbaşı Camii	Galata	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 38.
Hacı Muhiddin Mescidi ²⁹⁹	Edirnekapı Tramvay Caddesi Viranodalar Sokağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 7; İ.EV, Ş 1312/24.
Hacı Muhiddin nam-ı diğer Kerime Hatun Camii ³⁰⁰	Uzun Yusuf Mahallesi Macuncu Yakını Yayla Mevlanakapı Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 34, 72; Sabah, 2218.
Hacı Mustafa Ağa Camii ³⁰¹	Zindankapı Pastırmacılar Caddesi	Kısmen yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 8, 65; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, L 1314/10; Saadet, 3020; Sabah, 1767; Tercüman, 4809; The Levant Herald, 28; Y.PRK.ŞH, 5/4; Y.PRK.ZB, 13/50.
Hacı Odacıbaşı [Hasodabaşı] Hasan Ağa Medresesi	Aksaray Horhor Çingiraklı Bostan Sokağı	Çoğu yerlerinin harap olduğu ve yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 10; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1767.

²⁹⁵ Banisinin Sancaktar Hacı İsa olduğu caminin minberini Hekimoğlu Sadrazam Ali Paşa koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 248). Muhtemelen bitişiğinde Kanuni'ye ait olan ve *Kürkçü Çeşmesi* olarak anılan çeşme nedeniyle *Kürkçü Mescidi* olarak da bilinir.

²⁹⁶ Evkaf iradesinde *Hacı Aşir Camii* gibi okunmaktadır.

²⁹⁷ Banisi Vezir İskender Paşa'nın kızı Mihrişah'tır. Mahallesi bulunan cami Kocamustafapaşa Camii yakınındadır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 133). Belgelerde *Hacı Kadın Camii* olarak geçen yapı, *Mihrişah Camii* olarak bilinir.

²⁹⁸ Üsküdar'da Balıkpazarı civarında bulunan *Tembel Hacı Mehmed Camii* nam-ı diğer *Tembeller Mescidi* olabilir. Zira, bu cami Bülbülderesi'ne yakın olup banisi de Hacı Mehmed'tir. Mescit, günümüze ulaşamamıştır (T. Öz, *a.g.e.*, II, s. 65).

²⁹⁹ Banisi Fatih'in Ekmekçibaşısı'dır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 142).

³⁰⁰ Belgede Fatih Sultan Mehmed'in bendeganından olduğu belirtilen cami, *Kerime Hatun Camii* ve *Uzun Yusuf Camii* olarak da bilinir.

³⁰¹ T. Öz'de Zindankapı'da bulunan cami ve mescitler incelendiğinde banisi Mustafa Ağa olan tek cami, *Tekneciler Mescidi*'dir. Bu nedenle söz konusu cami, *Tekneciler Mescidi* olmalıdır. Mescit, Fatih tarafından yaptırılmış olup Mustafa Ağa tarafından ihya edilmiştir (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 145).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Hacı Piri Camii ³⁰²	Yedikule	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 34, 68; Sabah, 2218.
Hacı Salih Camii ³⁰³	Hatapkapısı Keresteciler Zindankapı	Hasar gördüğü Sabah gazetesine göre, tamamen sakatlanarak tehlikeli bir hal aldığı	EV.d, nr. 28331, s. 8, 68; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1767. ³⁰⁴
Hacı Şaban Ağa Mescidi ³⁰⁵	Kasımpaşa Hasköy Akarca	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 14, 17, 21, 52, 64; İ.EV, Ş 1312/24.
Hacı Tahir Baba Dergâhı ³⁰⁶	Üsküdar Büyük Çamlıca	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 26, 52; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 2310.
Hacı Tanaş'ın Yağhanesi	Unkapanı	Yıkıldığı	Tercüman, 4808.
Hadım İbrahim Paşa Camii ³⁰⁷ ve Mektebi bkz. Gazi İbrahim Paşa Camii ve Mektebi			
Haffaf Dükkanları	Saraçhane	Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 227, 256.
Haffaf Şemseddin Türbesi	Ayazmakapı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 8, 61; İ.EV, 1312 Ş/24.
Haffaflar İçinde Bulunan Cami	Galata	Cami ile minaresinin hasar gördüğü	Sabah, 2132.
Hafız Ahmet Paşa Camii ve Medresesi ³⁰⁸	Fatih Cıvarı	Minaresinin yarısının yıkıldığı, medresesinin kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 6, 66; (medrese); İ.EV, S 1315/16; İ.EV, Ş 1312/24; Tercüman, 4808; Y.MTV, 100/40; Y.PRK.ZB, 13/50.
Hafız Paşa Camii bkz. Hafız Ahmet Paşa Camii			
Hafız Paşa Mekteb-i İbtidaiyesi		Harap olduğu	MF.MKB, 65/37.

³⁰² Banisi Debbağ Hacı Pir'dir (Ayvansarayî, a.g.e, s. 255). Cami, *Leylek Yuvası Camii* adıyla da anılır.

³⁰³ Daha çok *Odunkapısı Mescidi* olarak bilinen mabedin ilk banisi Bakkal Hacı Salih Ağa'dır. Daha sonra II. Mahmud'un başkadını Hacı Nevfidan Kadın tarafından onarılmıştır. Bu nedenle *Nevfidan Mescidi* adıyla da anılan mabet, bugün metruk durumdadır (T. Öz, a.g.e, I, s. 113; Ayvansarayî, a.g.e, s. 322). *Sabah* gazetesinde *Çürükelma Camii* şeklinde yer alan cami, belgelerde banisinin adıyla anılmıştır.

³⁰⁴ Gazetede *Çürükelma Camii* şeklinde geçmektedir.

³⁰⁵ Banisi Hacı Şaban Efendi'dir. *Hadika*'da mescidin adı *Şaban Mescidi* olarak geçmektedir (Ayvansarayî, a.g.e, s. 393).

³⁰⁶ Büyük Çamlıca Kısıklı'da Nur Baba Sokağı'ndaydı. Tahir Baba Efendi adında bir Bektaşî şeyhi tarafından kurulmuştu. Bundan dolayı dergâh *Tahir Baba Dergâhı* adıyla anılırdı. Vak'a-yı Hayriye'den sonra tekke, Nakşibendî tarikatına geçti. Abdülaziz döneminde Şeyh Nuri Baba Efendi'nin çabalarıyla yeniden Bektaşî hüviyetine kavuştu. Bundan sonra *Nuri Baba Bektaşî Dergâhı* veya *Nur Baba Bektaşî Dergâhı* adıyla anıldı (<http://seyyahinblogcu.com-26.10.2008>). *Mecmua-i Tekâyâ*'da tekkenin Nakşî tarikatına ait olduğu ifade edilmektedir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

³⁰⁷ Silivrikapı'daki.

³⁰⁸ Külliye, cami, medrese, darülkurra, kütüphane, sebil ve çeşmeden oluşmaktadır. Küçükhamam semtinde, Fevzi Paşa Caddesi'ne paralel üçüncü cadde üzerindedir (Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Hafız Ahmed Paşa Külliyesi", *DBİA*, III, 492).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Hakkı Efendi Dergâhı ³⁰⁹	Yenibahçe Yakını Keçeci Piri Mahallesi Tekke Sokağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 25; İ.EV, Ş 1312/24.
Hakkı Efendi'nin ³¹⁰ Fırını	Simkeşhane	Yıkıldığı	Saadet, 3022.
Halıcı Camii bkz. Çerağî Hasan Camii			
Halıcılar Karakolu		Hasar gördüğü	Y.MTV,106/44.
Halil Efendi Hanı [13 nolu han]	Tavukpazarı Atik Ali Paşa Mahallesi Mehmet Paşa Sokağı	Üst katının hasar gördüğü	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Halil Hamid Paşa Camii	Fatih Deve Hanı Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 6.
Halil Paşa Camii bkz. Veziriazam Halil Paşa Camii			
Halil Paşa Hanı	Fındıklı	Cadde üzerinde bulunan duvarının saçaklarının harap olduğu	Sabah, 1766; The Levant Herald, nr. 29.
Halil Paşa Türbesi ³¹¹	Üsküdar Çubuk Türbe Yokuşu	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 31.
Halim Kelim Dergâhı bkz. Abdülhalim Abdüsselim Abdülkelim Dergâhı			
Halit Hz. Camii bkz. Eyüp Sultan Camii			
Halkalı Baytar ve Ziraat Mektebi ³¹²		Hasar gördüğü. Ziraat Mektebi'nin zahire ambarının deprem sırasında tamamen yıkılmaya yüz tuttuğu	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 166, 402; BEO.AYN.d, nr. 1701, s. 451, 464; BEO.AYN.d, nr. 1702, s. 103; İ.OM, S 1312/5; İ.OM, Z 1312/1; İ.OM, S 1312/5; Sabah, 1868; Sabah, 1917; Sabah, 2249; Y.A.HUS, 302/94; Y.MTV, 108/50.
Halkalı Suyolları ³¹³		Paşaçayırı civarındaki bacası ve lağımının çöktüğü. Bazı su terazilerinin yıkıldığı	BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 132; İ.EV, S 1312/14; İ.EV, B 1313/8; İ.EV, S 1312/15; İ.EV, Ş 1312/24 (Halkalı, Turunçlu); Sabah, 1776;

³⁰⁹ Belgede *Nakşibendî* tarikatına ait olduğu ifade edilmektedir.

³¹⁰ Gazetede *Şehzâde Cami İmamı* olarak ifade edilmektedir.

³¹¹ Gülfem Hatun Mahallesi'nde Aziz Mahmut Efendi Sokağı ile Açık Türbe Sokağı'nın kesiştiği köşede yer alır. 17. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilen yapı, türbe, sebil ve çeşmeden oluşmaktadır (Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Halil Paşa Türbesi, Sebili ve Çeşmesi", *DBİA*, III, 513).

³¹² 1889 yılında idadi mezunlarından seçilen 25 öğrenci için Halkalı'da yapılan okul, ertesi yıl Ziraat Mektebi'nin faaliyete geçmesi üzerine *Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi* adını aldı. İlk baytarlar 1894 yılında mezun oldu. Okul aynı yıl, Kadırga Cinci Meydanı'nda kiralanmış bir binaya taşındı (K. Erdoğan, "Baytar Mektep...", 111).

³¹³ Halkalı Köyü ile kuzeybatısındaki Cebeciköy arasındaki sulak araziden getirilen sulara verilen ad (Kazım Çeçen, "Halkalı...", 524-525).

			Sabah, 1806; Sabah, 2120; Y.MTV, 101/20 (Halkalı, Turunçlu); Y.MTV, 99/56.
Hallacîbaba Dergâhı bkz. Abdülhalim Efendizâde Abdülhay Efendi Dergâhı			
Hallaç Dükkanı ve Civarındaki İki Dükkan	Zincirlikuyu	Harap olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Halvetî Dergâhı ³¹⁴	Yeniköy	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 34.
Hamal Hayreddin Camii bkz. Ebe Kadın Camii			
Hamam ³¹⁵	Büyükdere	Yıkıldığı	Tercüman, 4809.
Hamam	Kınalıada	Hasar gördüğü	Moniteur Oriental bkz. A. Batur, s. 28; Saadet, 3020; Tercüman, 4809.
Hamam	Yenikapı ile Kocamustafapaşa Arası Kasap İlyas Mahallesi Tramvay Caddesi	Dış duvarlarının yıkıldığı	Sabah, 1767.
Hamamî Muhiddin Mescidi ³¹⁶	Balat Kesmekaya	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 65.
Hamdullah Ağa nam-ı diğer Abdullah Ağa Camii ³¹⁷	Çengelköy	Hasar gördüğü	İ.EV, N 1312/1; BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 461.
Hamidiye Camii ³¹⁸	Büyükada	Harap olduğu ve minarelerinin yıkıldığı	Sabah, 1842; BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 308; Saadet, 3020; ³¹⁹ Tercüman; 4809; Sabah, 1821; İ.EV, Ş 1312/24; Moniteur Oriental bkz. A. Batur, s. 28.

³¹⁴ Şeyh İsmail Efendi tarafından kurulmuş tekke'dir. Günümüze kadar gelemeyen tekkenin haziresi hâlâ durmaktadır (<http://gezenbilir.com-26.10.2008>).

³¹⁵ Büyükdere Çarşısı'nda bulunan tarihi nitelikteki Büyükdere Hamamı (<http://www.agdsariyer.com-26.10.2008>) olmalıdır.

³¹⁶ Fatih Sultan Mehmed'in Hamamcıbaşı Muhyiddin Hammam tarafından inşa ettirilmiştir. Taş ve tuğla duvarlı, ahşap çatılı olan hamam, 1719 Balat Yangını'nda harap olunca Melek Ahmet Paşa tarafından yanına bir mektep yaptırılarak yeniden inşa edilmiştir (<http://www.muhtinbayram.com-26.10.2008>).

³¹⁷ Mevcut literatürde bu isimde bir camiye rastlanmamıştır. Ancak, Çengelköy'de *Çınarlı Mescit* olarak da anılan Çengelköy Mescidi'nin banisi Kaptan Abdullah Paşa'dır. İsim benzerliği adı geçen caminin bu olduğunu düşündürürse de, ünvanları (Paşa-Ağa) birbirinden farklılık arzeder. Bu durum caminin Beylerbeyi'deki Ser-Bostanî Abdullah Ağa olabileceği ihtimalini akla getirir. Dolayısıyla ya unvan ya da yer adı yanlış verilmiş olmalıdır.

³¹⁸ *Büyükada Camii* ve *Selvili Camii* olarak da anılır. Cami, Ada Camii Sokağı'nda bahçe içerisinde yer alır (Tarkan Okçuoğlu, "Hamidiye Camii", *DBİA*, III, 543).

³¹⁹ Gazetede *Büyükadacami-i şerifin minareleri dahi* şeklinde ifade edilmektedir.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Hamidiye İmaret, Kütüphanesi, Medresesi, Mektebi, Meşrutahane, Sebili, Türbesi ve Müştemilatı ³²⁰	Bahçekapı	Hamidiye Türbesi civarındaki Hamidiye muhdesliğine ait meşrutahanenin hasar gördüğü	İ.EV, Ş 1312/24; EV.d, nr. 28331, s. 15, 37, 57; ŞD, 134/29; İ.EV, R 1314/20; İ.EV, R 1314/15; İ.EV, ZA 1313/14; İ.EV, C 1313/12.
Hamidiye Karakolu	Topkapı Sarayı Dahili	Tehlikeli bir şekilde hasar gördüğü	Y.MTV,106/44; Y.MTV, 102/73; Y.PRK.SGE, 6/30.
Han [İki Han]	Galata Maltız Sokağı	Tehlikeli bir şekilde hasar gördüğü	Sabah, 1769; The Levant Herald, nr. 28.
Hanım Sultan Camii ³²¹ bkz. Sultan Camii			
Haniye Hatun Mekteb-i İbtidaiyesi	Hırka-i Şerif Cıvarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 28; İ.EV, Ş 1312/24.
Hapishane ³²²		Duvarının cüz'ice çatladığı	Saadet, 3022 (Tekirdağ Hapishanesi); Sabah, 1769.
Hapishane Karakolu		Tehlikeli bir şekilde hasar gördüğü	Y.MTV, 115/38; Y.MTV,104/90; ³²³ Y.PRK.SGE, 6/30.
Hapishane-i Umûmî		Tamiri	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 156; BEO.AYN.d, nr. 1673, s. 466; Y.A.HUS, 307/82.
Haraççı Kara Mehmed Camii ³²⁴	Unkapanı Üskübi Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 8; İ.EV, Ş 1312/24.
Harbiye Mektebi bkz. Mekteb-i Harbiyye			
Hürrem Çavuş Camii ³²⁵	Yenibahçe	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 72.

³²⁰ Külliye, mektep, imaret, sebil, çeşme, medrese ve kütüphaneden müteşekkildir. Külliye'nin imaret ve sıbyan mektebi kısmı IV. Vakıf Hanı'nın yapılması gayesiyle yıkılmış; sebil ve çeşmesi de Gülhane Parkı karşısındaki Zeynep Sultan Camii'nin köşesine taşınmıştır. Medresenin doğusunda türbe ve haziresi; güneyinde ise mescidi vardır. Mescidin batısında yer alan Yıldız Baba Türbesi ve Yıldız Hamamı kütüphanesine bitişiktir. Vakıf Hanı karşısında yer alan Hamidiye Medresesi (Sultan Abdülhamid Han Medresesi) müstakil medreselere örnek teşkil eder. Zira, bu medrese bir camiye bağlı olarak inşa edilmemiş; daha sonra banisinin türbesi, imaret, sıbyan mektebi, kütüphane, sebil gibi yapıların eklenmesiyle külliye haline gelmiştir. 1926'da yıkılmak şartıyla İstanbul Borsası'nın kullanımına bırakılan *Hamidiye Medresesi*, Borsa'nın restore ettirmesi üzerine günümüze kadar ulaşabilmiştir (Birol Alpay, "Abdülhamid I Külliyesi", *DBİA*, I, 36-37).

³²¹ Belgede *Aksaray'da Hanım Sultan Camii* şeklinde geçen yapı, *Sultan Camii* olmalıdır. Zira, gerek Ayvansarayî'de, gerekse T. Öz'de bu isimde bir camiye rastlanmamıştır. Bahsi geçen *Sultan Camii* ise, I. Selim'in kızı Hatice Sultan'ın kızı yani bir hanımsultan tarafından inşa ettirilmiştir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 175). Öte yandan T. Öz, I. Selim'in torununun adını Hatice Sultan olarak verir (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 124).

³²² Gazetede *Tekfirdağ'ından varid olan bir mektubta* şeklinde başlayan haberin içinde yer alıyor. Bu nedenle hapishane, Tekirdağ'da olmalıdır; ancak, mektupta geçen Selimiye Camii ve Cami-i Atik ifadeleri söz konusu hapishanenin Edirne'de olma ihtimalini de akla getirmektedir.

³²³ Belgede *Cephane Karakolu* olarak geçmektedir. Ancak, Y.MTV, 115/38 nolu belgede geçen *Hapishane Karakolu* ifadesinin karşısında yer alan keşif bedelinin *Cephane Karakolu* ile uyması her iki karakolun aynı olduğunu düşündürmektedir.

³²⁴ Banisi Kara Mehmed Bey olup minberi Gedikliyan Dergâhından Hacı Abdullah Bey tarafından koydurulmuştur. *Hadika*'da belirtildiğine göre, yapı Üskübî Camii [Cibali] yakınında bulunmaktadır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 145-146).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Harem İskelesi Ahır	Selimiye	Tamirinin birkaç haftaya biteceği	Y.MTV, 102/73.
Harem İskelesi Camii bkz. Tahir Efendi Camii			
Hariciye Dairesi bkz. Bâbîâli			
Harmankaya	Gemlik	Gemlik tersanesi tarafındaki mahallin denize mail olan cihetinin denize uçtuğu	Saadet, 3020; Saadet, 3022; Tercüman, 4811; The Levant Herald, 28.
Hasan Ağa Darülhadişi bkz. Darülhadiş-i Hasan Ağa Medresesi			
Hasan Baba Türbesi	Yenibahçe Molla Ali Fenarî Mahallesi	Türbe ve türbedarına ait meşruta odalarının hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 25; İ.EV, Ş 1312/24.
Hasan Efendi'nin Kahvehanesi	Eski Cumapazarı	Bazı mahallerinin çatlayıp, kahvehanelerden birinin yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Hasan Halife Camii ³²⁶	Fatih Civarı Sarıgüzel	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 6; İ.EV, Ş 1312/24.
Hasan Paşa-yı Cedid Medresesi ³²⁷	Beyazıt Civarı Vezneciler	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 35.
Hasan Paşa Hanı ³²⁸	Beyazıt ile Laleli Arası Ordu Caddesi	Arka cihetinde birkaç oda ile Fırının tamamen yıkıldığı; üst katının ise, tehlikeli bir şekilde hasar gördüğü	Sabah, 1768; 1769; Saadet, 3019; Tercüman, 4811; Y.PRK.ŞH, 4/102.
Hasanpaşa Jandarma Karakolu bkz. Hasanpaşa Karakolu			
Hasanpaşa Karakolu	Beşiktaş veya Beyazıt	Ön tarafının çatladığı ve kısmen yıkıldığı Harap olduğu	İ.ASK, CA 1312/29; Saadet 3019; Saadet, 3020; ³²⁹ Sabah, 1916; Tercüman, 4808; Tercüman, 4810; Y.PRK.ŞH, 5/4. ³³⁰

³²⁵ Banisi Divan çavuşlarından olup caminin avlusunda aynı kişi tarafından yaptırılan mektep ve çeşmesi vardır. *Hadika*'ya göre Akşemseddin Camii yakınında bulunmaktadır (Ayvansarayî, a.g.e, s. 146).

³²⁶ Banisi, Bayezid Camii'nin bina emini olup minberini Sadrazam Bayram Paşa koydurmuştur. Mesih Paşa yakınında yer alan caminin *Hadika*'ya göre mahallesi yoksa da (Ayvansarayî, a.g.e, s. 131), bugün bu adla anılan bir mahalle bulunmaktadır.

³²⁷ Medrese, sıbyan mektebi, çeşme, sebil ve dükkanlardan müteşekkil olan külliye, I. Mahmut dönemi sadrazamlarından Seyyit Hasan Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Bugün Kimyager Derviş Sokağı'nda bulunan medrese, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Eğitim Bilimleri ve Kültür Bakanlığı İslam Ansiklopedisi Yayın Müdürlüğüne tahsis edilmiştir (M. Kütükoğlu, a.g.e, s. 146-147). Kaynaklarda Cedide Es-seyyid Hasan Paşa Medresesi olarak geçen medreseden, elimizdeki belgeler *Hasan Paşa-yı Cedid Medresesi* olarak bahsettiği için buraya dercedilmiştir.

³²⁸ 1745'te Beyazıt Hamamı karşına yapılmış olan han, Koska'dadır (D. Kuban, "Laleli", 187). Seyyit Hasan Paşa Külliyesi'nin bir parçasıdır. Hanın bir kısmı Simkeşhane ile birlikte yol açma politikaları sonucu yıktırılmıştır (D. Kuban, "Beyazıt", 185). Han, *Süpürgeciler Hanı* olarak da anılmaktadır.

³²⁹ Gazetede nerede olduğu tam olarak ifade edilmeyorsa da, Sur İçi'nde hasar gören yerlerden bahsedilirken adının geçmesi bu karakolun Beyazıt'taki olduğunu düşündürür. Benzer şekilde Tercüman, 4808'deki haberde de yer belirtilmez; ancak, Sur İçi'nde bahsedilen yerlerden sonra ifade edilmesi Beyazıt'ta olduğu izlenimini verir.

³³⁰ Belgede Beşiktaş'ta olduğu ifade edilmektedir.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Hasanzâde Medresesi ³³¹	Çırçır Fatih Civarı Haydar ³³²	Kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 8, 55; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 100/40.
Haseki Nisa Hastanesi ³³³		Memurlara ait dairenin alt ve üst katları, muhafaza duvarları, mutfak, ahır, çamaşır ve hademehane kiremit ve sıvaları, gaslhane vs. hasar gördüğü. Ayrıca eczahanesi ve ecza ambarı içindeki eczaların tamamen devrilerek zayi olduğu ve ahşap hastagan dairesinin ise, yalnız sıvalarının döküldüğü Acezhanesinin büyük kubbelerinin harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1650, s. 67; BEO.AYN.d, nr. 1653, s. 212; İ.EV, N 1313/8; İ.HUS, S 1312/129; İ.HUS, S 1312/129; İ.ŞE, S 1312/13; İ.ŞE, ZA 1312/2 (acezhanesi); Sabah, 1826; ŞD, 776/5; Y.A.HUS, 305/91; Y.PRK.ŞH, 5/4; Y.PRK.ŞH, 5/24.
Haseki Sultan Camii, İmareti, Medrese ve Müştemilatı ³³⁴		Hasar gördüğü. Medresesinin kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, 53; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, N 1313/8; Y.MTV, 100/40 (medrese).
Haseki Sultan İbtidâiye Mektebi		Mektep ve muallime meşrutahanesinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 20; İ.EV, Ş 1312/24.
Hasırcı Mescidi bkz. Katip Murat Camii			
Hasodabaşı Hasan Ağa Mekteb-i İbtidaiyyesi	Aksaray	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 25; İ.EV, Ş 1312/24.
Hasodabaşı Medresesi bkz. Hacı Odabaşı Hasan Ağa Medresesi			
Hassa Müşiriyeti Dairesi ³³⁵ bkz. Seraskerlik			

³³¹ Fatih civarında Haydar'da bulunan medrese hakkında çok fazla bilgi yoktur. Medrese, 1918'de oturulamayacak durumda idi (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 176).

³³² Zeyrek yakınlarındadır.

³³³ *Haseki Sultan Darüşşifası, Haseki Zindanı, Haseki Sultan Kadın Darüşşifası, Haseki Bimarhanesi ve Haseki Nisa Hastanesi, Haseki Kadınlar Hastanesi, Haseki Şifhanesi, Acezhanesi, Haseki Mecanin Müşahedehanesi, Haseki Mahpesi, Darülcünün Bimarhanesi ve Haseki Hastanesi* gibi isimlerle anılmıştır. Darüşşifa'nın 1843'te kadınlara tahsis edilerek kimsesiz, bakıma muhtaç, hasta ve çaresiz kadınların tedavi edildiği bir kadın hastanesi oldu. 1869'da Zaptiye Müşiriyeti'ne geçince *Nisa Tevkifhanesi* adını almıştır. Daha sonra tevkifhanenin bir kısmı tutuklu hasta kadınlara tahsis edildi. 1880'de hastanenin yönetimi Şehremaneti'ne geçti. Kadın mahkumlar Sultanahmet'te yeni inşa edilmiş olan tevkifhaneye geçti. 1884'te Morali Şefik Bey'in konağı satın alınarak 1885'te yeniden hizmete sokulan hastane 1889'da yıktırılarak genişletildi (Nuran Yıldırım, "Haseki Darüşşifası ve Hastanesi", *DBİA*, IV, 2-3). *Taş Konak* olarak adlandırılan bu yapı, şimdiki Haseki Hastanesi'nin merkez binası olarak kullanılan binanın yerindeydi. 1891'de, bu binaya ek olarak iki baraka olarak inşa edilen dahiliye ve hariciye bölümleri hizmete girer. Ardından Taş Konak'ın yerine yapılan Memurin Dairesi açılır. 1894 yılına kadar çamaşırhane, hamam, ameliyathane bölümleri ile 11 baraka inşa edilir (F. Saygılıgil Gündüz, *a.g.m.*, s. 99-101).

³³⁴ Külliye, cami, medrese, imaret, darüşşifa ve sıbyan mektebinden oluşur (Doğan Kuban, "Haseki Külliyesi", *DBİA*, IV, 4-5).

³³⁵ Seraskerlik'e bağlıdır.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Hastane	Ahırkapı	Hasar gördüğü	YEE.d, nr. 1088, vr. 68, ³³⁶ Y.MTV, 108/50.
Hatice Sultan Camii ³³⁷	Edirnekapı Civarı Acıçeşme	Minare külahının devrilerek caminin çatısına saplandığı	EV.d, nr. 28331, s. 7, 59; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1768.
Hatice Sultan nam-ı diğer Abdülvedüd Camii ³³⁸	Eyüp Defterdar	Minaresinin yarısının yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 72; Sabah, 1767.
Hatice Sultan Camii, Dergâhı, İmareti, Medresesi, Mektebi, Muvakkithanesi ve Müştemilatı	Üsküdar	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 13.
Hatice Sultan Mektebi	Edirnekapı	Hasar gördüğü	Sabah, 2112.
Hatice Sultan Türbesi ³³⁹	Fatih	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 64.
Hatip Muslihiddin Mustafa Efendi Camii ³⁴⁰	Sultan Selim Çukurbostan	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 72.
Hatun Kişi Mahallesi'nde Bulunan Dergâh	Haseki Nisa Hastanesi Karşısı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 22; İ.EV, Ş 1312/24.
Hatun Camii bkz. Hacı Muhiddin Camii veya Kerime Hatun Camii			
Hatuniye Mescidi bkz. Perizat Hatun Camii			
Hatuniye Türbesi	Sultan Selim Han Türbesi Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 28; İ.EV, Ş 1312/24.
Havuzlu Mescit bkz. Lala Hüseyin Paşa Camii			
Havyar Hanı ³⁴¹ bkz. Borsa Salonu ve Komisyon Hanı			
Haydar Ağa Mescidi bkz. Haydar Kethüda Camii			
Haydar Kethüda Camii ³⁴²	Davutpaşa Mahkemesi Civarı Kocamustafapaşa	Cami ve minaresinin depremde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 12, 55; İ.EV, Ş 1312/24.

³³⁶ Belgede Ahırkapı'da bulunan hastanenin *Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye Hastanesi* olduğu ifade edilmektedir.

³³⁷ Banisi II. Bayezid'in kızı Hatice Sultan'dır. Mescit günümüze ulaşmamıştır (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 124). Cami *Sultan Mescidi* olarak da anılır.

³³⁸ Defterdar Mahallesi'nde, Yavedut Caddesi üzerindedir. İstanbul'un fethine katılan ve halk arasında Yavedud Sultan olarak tanınan Şeyh Abdülvedud Efendi tarafından 1455'te kurulmuştur. Daha sonra IV. Mehmed'in kızı olan ve tekkenin yakınında Ayvansaray'daki sahil sarayında oturan Hatice Sultan 1711'de ikametgahının karşısında, Muhammed El-ensari'nin türbesini, ayrıca mektep, sebil ve çeşme yaptırırken *Yavedud Tekkesi*'nin mescid-tevhidhanesini de ihya etmiştir. Hatice Sultan, ayrıca minber ilavesiyle camiye dönüştürmüştür. Bundan dolayı yapı *Sultan Camii* adı ile de anılır olmuştur (Baha Tanman, "Yavedud Tekkesi", *DBİA*, VII, 444).

³³⁹ Belgede *Nakşidil Valide Sultan Türbesi*'nde olduğu ifade edilmektedir.

³⁴⁰ Banisi Hatip Muslihiddin Mustafa Efendi olup Kanunî devrinde yapılmıştır. Cami, daha çok *Çukurbostan Camii* olarak anılır (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 43). Belgede banisinin tam adıyla verilen yapı, *Hatip Muslihittin Camii* şeklinde de bilinir.

³⁴¹ Galata'da Havyar Han İçi Sokağı üzerinde idi. Bu han, Galata sur kapılarından Karaköy Kapısı ile İç Karaköy Kapısı arasında bulunmaktaydı. Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş olan han 16. yüzyıla aittir (Özkan Eroğlu, "Havyar Hanı", *DBİA*, IV, 25).

³⁴² Banisi Yeniçeri Ocağı kethüdalarındandır. *Davut Paşa Camii* civarındadır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 133).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Haydarhane Camii ³⁴³	Aksaray Horhor	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 10; İ.EV, Ş 1312/24.
Haydarpaşa Hastanesi ³⁴⁴		Çoğu mahallerinin çatladığı ve tehlikeli olduğu için hastaların hastane bahçesine kurulan çadırlara yerleştirildiği	Y.MTV,104/90; Y.MTV, 115/38; Y.PRK.ASK, 93/51.
Haydarpaşa İstasyonu		Deprem nedeniyle birçok mahallinin çatladığı	Saadet, 3179.
Haydarpaşa İbrahim Ağa Zaviyesi Camii ³⁴⁵	Üsküdar	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 23, 64; İ.EV, Ş 1312/24.
Hayri Bey'in Mutasarrıf Olduğu Kayıkhanesi	Ayvansaray	Tamamen yıkıldığı	Sabah, 1767.
Hayriye Medresesi ³⁴⁶	Fatih Cıvarı	Kısmen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Hazine-i Evkâf-ı Hümâyûn bkz. Evkâf-ı Hümâyûn Nezareti			
Hazine-i Evrak ³⁴⁷	Bâbîâli Bahçesi	Harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1651, s. 313; BEO.AYN.d, nr. 1675, s. 188, 282; BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 309, 358, 415; İ.HUS, M 1312/154; ŞD, 772/15; Y.A.HUS, 302/52; Y.A.HUS, 302/62; Y.MTV, 108/50.
Hazine-i Hassa Arsası	Gedikpaşa	Set duvarlarının üst katları belediye ekipleri tarafından yıkıldığı	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Hazine-i Hümâyûn	Topkapı Sarayı	Dahilindeki bazı evanilerin yıkıldığı	Y.PRK.SGE, 6/30.
Hazine-i Hümâyûn Karakolu	Topkapı Sarayı	Tehlikeli bir şekilde hasar gördüğü	Y.PRK.SGE, 6/30.
Hazine-i Maliye bkz. Maliye Hazinesi			
Hazinedar Hanı veya Hazinedar Ağa Hanı bkz. Kapalıçarşı			

³⁴³ Banisi Haydar Dede demekle meşhur Eş-Şeyh Ali'dir. Minberini Sadrazam Nişancı Bıyıklı Ali Paşa koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 139). Mimar Ayas [Saraçhane] yakınındadır.

³⁴⁴ *Haydarpaşa Askerî Hastanesi* olmalı. Çünkü, Numûne Hastanesi'nin inşası 1901'de başlıyor (Nuran Yıldırım, "Haydarpaşa Numune Hastanesi", *DBİA*, IV, 32).

³⁴⁵ *Hadika*'da ve T. Öz'de geçen *İbrahim Ağa Çayırı Mescidi* (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 652; T. Öz, *a.g.e.*, II, s. 32) olmalıdır. Zira, bu mescit Haydarpaşa'dadır. Banisi III. Murat'ın Babüssaade Ağası İbrahim Ağa'dır. Mescit, Hacı Veliyeddin Ağa tarafından minber konulması üzerine camiye dönüşmüştür. Daha sonra bir Kadiri Tekkesi hüviyetine de sahip olan cami, 1939'da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yenilenmiştir (T.Öz, *a.g.e.*, II, 32).

³⁴⁶ Aynı isimde biri Çırçır, diğeri de Çarşamba'da olmak üzere iki ayrı medrese bulunmaktadır. Her iki medresede Fatih'te, Fatih Camii yakınında olduğundan depremde hasar gören medresenin hangisi olduğu tam olarak tespit edilememiştir.

³⁴⁷ Bugün İstanbul Valiliği'nin kullanımında olan Bâbîâli'nin Alay Köşkü karşısındaki Paşakapısı'ndan girince sağ tarafta yer alan binadır. Yapı, Gaspare Fossati tarafından tasarlanmış ve inşa edilmiştir (Cengiz Can, "Hazine-i Evrak Binası", *DBİA*, IV, 37).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Hazret-i Halit Camii bkz. Eyüp Sultan Camii			
Hazret-i Ka'b Türbesi bkz. Ka'b Hz. Türbesi			
Hekim Ali Paşa Camii, Dergâhı, Kütüphanesi ve Medresesi ³⁴⁸	Altımermer	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 22, 48; İ.EV, Ş 1312/24; Tercüman, 4808.
Hekim Çelebi Camii ³⁴⁹ ve Medresesi	Koska	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 39, 41; İ.EV, Ş 1312/24.
Hekimbaşı Hacı Ömer Efendi Medresesi ve Kütüphanesi ³⁵⁰	Molla Gürani	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 25, 32, 33, 55; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 100/40.
Hekimbaşı Nuh Efendi Medresesi bkz. Nuh Efendi Medresesi			
Hekimoğlu Ali Paşa Suyolları bkz. Halkalı Suyolları			
Helvacı Dükkanı	Aksaray Tramvay Caddesi Reji Deposu Bitişiği	Oturulamayacak derecede harap olduğu	Saadet, 3021; Sabah, 1767.
Helvacı Hanı	Üsküdar	Bazı yerlerinin tehlikeli olduğu	Y.MTV, 99/56.
Helvacıbaşı İskender Ağa Camii ³⁵¹	Kadırga	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 35.
Heybeliada'da Sahil Kenarında Bulunan Camii ³⁵²		Minaresinin yıkıldığı	Saadet, 3019; Sabah, 1766.
Heybeliada Ruhban Mektebi ³⁵³	Heybeliada	Oturulamayacak hale geldiği	BEO.AYN.d, nr. 1696, s. 393; BEO.NGG.d, nr. 686, sr. nr. 333, 350; Moniteur Oriental bkz. A. Batur, s. 28; Saadet, 3022; Saadet, 3063; Sabah, 1768; Sabah, 1870; Tercüman, 4809; Y.A.HUS, 305/7; The Levant Herald, 29.
Heybeliada Zabıta Dairesi		İkametinin mümkün olmadığı	Sabah, 2236.

³⁴⁸ Külliye, Abdal Yakup Tekkesi'nin bulunduğu arsada inşa edilmiştir ve cami, türbe, kütüphane, sebil, çeşme, şadırvan ve tekeden müteşekkildir. Tekke yıkılan *Abdal Yakup Tekkesi*'nin yerine yapılmıştır. Bu nedenle zaman zaman *Abdal Yakup Tekkesi* olarak da anılır. Tekke, *Kadirî tarikatı*na aittir. Banisi Hekimbaşı Nuh Efendi'nin oğlu Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'dır (Doğan Kuban, "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi", *DBİA*, IV, 43-44; www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

³⁴⁹ Mescit, daha önce fıldamı iken Hekim Çelebi Eş-şeyh Seyyid Mehmed İbn-i Seyyid Ahmed tarafından kurulmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 133-134).

³⁵⁰ Millet Caddesi üzerinde Molla Gürani Caddesi köşesinde yer almaktaydı. Medrese, sebil, çeşme ve sıbyan mektebinden müteşekkil külliye'nin banisi Reisü'l-tıbb ve Rumeli Kazaskerliği'ne kadar yükselmiş olan Ömer Efendi'dir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 274-275).

³⁵¹ Banisi Kanunî döneminde Helvacıbaşı olan İskender Ağa'dır. *Hadika*'ya göre, *Mehmed Paşa Camii* yakınında olan caminin mahallesi vardır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 132).

³⁵² Gazete haberinde tam adı verilmeyen cami, Heybeliada *Bahriye Mektebi Camii* olmalıdır. Zira, T. Öz'de ifade edildiğine göre, Heybeliada'da iki cami vardır. Bunlardan biri Bahriye Mektebi'ndeki cami, diğeri de 1935 yılında halk tarafından yapılarak Kazasker Abdülkadir Efendi Vakfına kaydedilen Heybeliada Camii'dir (T. Öz, *a.g.e.*, II, s. 30). İkincinin tarihi oldukça geç olduğundan yukarıda bahsi geçen *Bahriye Mektebi Camii* olmalıdır. Cami, kışla ile birlikte inşa edilmiş olup yıktırılarak mektebe ilave edilmiştir.

³⁵³ Heybeliada'da Papaz Dağı'nda kuru içindedir. İlk olarak manastır-okul olarak 809'da *Despotlar Manastırı* adıyla kurulmuştur. Yeni binanın açılışı ise, 1844'tedir (Necdet Yaşar, "Heybeliada Ruhban Okulu", *DBİA*, IV, 58).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Hıdiv-i Esbak İsmail Paşa'nın Konağı	Vezneciler	Bazı mahallerinin harap olduğu ve Vezneciler caddesine bakan kapının yıkıldığı	Saadet, 3019.
Hırka-i Şerif Camiive Müştemilatı ³⁵⁴	Atik Ali Paşa Fatih Civarı	Mahfil-i Hümâyûnu, minareleri ile bazı yerlerinin harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 11, 47; İ.EV, L 1313/4; İ.EV, M 1313/1; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, L 1318/4; İ.EV, ZA 1318/4; Saadet, 3111; Sabah, 2123; Sabah, 1766; ŞD, 134/38; ŞD, 133/17; Y.MTV, 101/33; Y.MTV, 104/90; The Levant Herald, 28.
Hırka-i Şerif Karakolu		Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 70; İ.ASK, S 1312/26; Sabah, 1891; Y.MTV, 108/32; Y.MTV, 115/38.
Hızır Bey Camii ³⁵⁵	Unkapanı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 8; İ.EV, Ş 1312/24.
Hızır Kethüda Camii	Tophane Boğazkesen Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 14; İ.EV, Ş 1312/24.
Hidayet Camii ³⁵⁶	Bahçekapı Gümrük Antrepoları Bitişiği	Minaresinin bir tarafa eğildiği, merdivenleri ve su hazinesilerinin çokça hasar gördüğü	BEO.AYN.d, 1687, s. 111, 116; BEO.AYN.d, nr. 1694, s. 241; EV.d, nr. 28331, s. 3; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, S 1316/10; İ.EV, Z 1313/9; İ.EV, S 1316/10.
Himmetzâde Dergâhı ³⁵⁷	Yenibahçe Ördek Kasap	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 30.
Hisar İçinde Bulunan Camii ³⁵⁸	Bursa	Harap olduğu	İ.EV, CA 1313/13.
Hizmetkarlar Kahvehanesi	Direklerarası	Çöktüğü	Sabah, 1767.

³⁵⁴ Abdülmecid tarafından Hırka-i şerif'in hem muhafazası, hem de ziyaret edilmesini temin etmek amacıyla yaptırdığı camidir. Bu hırka, Hz. Muhammed tarafından Veysel Karani'ye hediye edilmişti. Cami mahfel, Hünkar daireleri ve Hırka-i Saadet Odası'ndan müteşekkildir (T. Öz, a.g.e, I, s. 71).

³⁵⁵ Hacıkadın Caddesi, Hızır Bey Sokağı'nda bulunan yapının banisi İstanbul'un ilk kadısı olan Hızır Bey'dir. Caminin minberini Kazasker Abdurrahman Efendi koydurmuştur. Caminin yakınında *Hacıkadın Hamamı* adında bir yapı olduğundan cami aynı zamanda *Hacıkadın Camii* olarak da anılır (T. Öz, a.g.e, I, s. 64-65).

³⁵⁶ Eminönü'nde Yalıköşkü Caddesi ile Şeyhülislam Hayri Efendi Caddesi'nin buluştuğu noktadadır. Bugünkü yapı II. Mahmut dönemine ait olup II. Abdülhamid döneminde yeniden yapılmıştır (Turgut Saner, "Hidayet Camii", *DBİA*, IV, 71).

³⁵⁷ Mescidi Defterdar İbrahim Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. Zaviyenin şeyhi Himmet Efendi olduğundan bu isimle anılır (Ayvansarayî, a.g.e, s. 289). *Mecmua-i Tekâyâ*'da Nakkaşpaşa'da olduğu ifade edilen dergâh, Bayramî tarikatına aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

³⁵⁸ Belgede *Molla Fenari Vakfı*'ndan olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle söz konusu cami, Bursa'nın güneyindeki *Molla Fenari Camii* (<http://www.nedirbilelim.com-25.10.2008>) olmalıdır..

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Hobyar Camii ³⁵⁹ ve Mektebi	Cerrahpaşa	Harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 12; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1958.
Hobyar Mektebi ³⁶⁰	Atik Zaptiye Civarı	Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1674, s.160; İ.ŞE, RA 1312/14; Y.MTV, 108/50.
Hoca Ali Camii ³⁶¹	Tophane Lüleci Sokağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 32, 38, 56.
Hoca Ferhat Camii ³⁶²	Süleyman Paşa Hanı Bitişiği Divanyolu	Cami ve minaresinin depremde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 3, 58; İ.EV, Ş 1312/24.
Hoca Halil Attar Camii ³⁶³	Unkapanı Atlamataşı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 8; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1892.
Hoca Hamza Medresesi bkz. Devoğlu Medresesi			
Hoca Hanı	Hoca Kasım Günani Mahallesi	Sağ tarafının üst katının hasar gördüğü	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Hoca Hüsrev Camii ³⁶⁴	Kocamustafapaşa	İmamına ait meşrutahanenin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 20; İ.EV, Ş 1312/24.
Hoca İshak Efendi Camii ve Mektebi	Beykoz Kazası'na Bağlı Akbaba köyü	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 38, 70.
Hoca Kasım Beyceğiz Camii ³⁶⁵	Çarşamba	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 72.
Hoca Mescid-i Şerifi	Gelibolu	Ön tarafının hasar gördüğü	Saadet, 3022.
Hoca Nukdan Camii	Hatapkapısı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 8; İ.EV, Ş 1312/24.

³⁵⁹ Mısır Valisi Hoca Üveys Paşa yaptırmış, Şehla Ahmet Paşa da buraya bir minber koydurarak camiye çevirmiştir. Cami, bugün Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Göğüs Hastalıkları pavyonunun altında kalmıştır (Erdem Yücel, "Davutpaşa", *DBİA*, III, 10).

³⁶⁰ Ayvansarayî, Bahçekapı'daki Hobyar Camii bitişiğinde Hazine-i Âmire katibi Bosnavî Mustafa Efendi tarafından yapılan bir mektebin varlığından söz etmektedir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 148). Dolayısıyla adı geçen mektep Bahçekapı'da varlığı bilinen bu mektep olabilir.

³⁶¹ Banisi Kaptan Hoca Ali olan cami *Hendek Mescidi* olarak da anılır (T. Öz, *a.g.e.*, II, s. 30).

³⁶² *Hadika*'da *Fazlı Paşa Sarayı* yakınında olduğu ifade edilmektedir. Sultan Mahmut Türbesi'nin karşı köşesinde Piyerloti Caddesi'nin başında yer alan bu eser, 1917 yılında Türk-Alman Dostluk Yurdu yapılmak amacıyla yıktırılmıştır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 66). Cami, *Asmalı Mescit* adıyla da anılır.

³⁶³ *Hoca Halil Attar*, *Attar Mescidi*, *Arabacılar Mescidi* ve *Atlamataşı Mescidi* adlarıyla anılan mabedin banisi Hoca Halil Attar'dır. Minberi Cemşit Çavuş tarafından koydurulmuştur. Cami, 1908 ve 1939 yıllarında onarım görmüştür (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 23).

³⁶⁴ T. Öz ve Ayvansarayî'de *Hoca Hüsrev Camii* adıyla herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak, her iki kaynaktada *Bezirganbaşı Camii* adıyla anılan caminin banisi Hacı Hüsrev Çelebi'dir. Öte yandan T. Öz bu caminin mimarını Koca Sinan olarak verir ve caminin *Koca Hüsrev Camii*, *Hüsrev Çelebi Camii* ve *Ramazan Efendi Camii* adlarıyla anıldığını ifade eder (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 108-109; T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 116).

³⁶⁵ Belgede *Hoca Kasım Beyceğiz Camii* olarak ifade edilen cami, *Hadika*'da *Beyceğiz Mescidi* olarak geçen bir mescit olmalıdır. Buna göre, mescidin banisi Mehmed Bey'dir ve *Mehmed Ağa Camii* yakınındadır. *Hadika*'yı günümüz alfabetine çeviren Ahmet Nezih Galitekin de, bu mescitle ilgili yaptığı açıklamada bu mescidin Çarşamba'da Kovacı Dede ve Derviş Ali mahalleleri arasında olduğunu belirtir. Vakfiyelerde isminin olmadığını; ancak, Tarih Dergisi'nde Sultan Selim Camii nahiyesinde Mahalle-i Mescid-i Beycügezoğlu ifadesinin geçtiğini ifade eder. Vakfiye tarihi 1473'tür. Vakfiyenin aslı yazılırken mescit banisinin ismi *Sahib-ü'l-Mescid Kasım Çelebiyyü's-şehir bi-İbn-i Beğçügez* şeklinde tekrarlandığını söyler. Buna göre, mescidin adı hem birinci, hem de ikinci banisinin adıyla anılmıştır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 101).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Hoca Paşa Camii ³⁶⁶	Hocapaşa	Kubbesinin yıkıldığı ve Minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 34; İ.EV, B 1312/18; Sabah, 1766; Sabah, 2218.
Hoca Paşa Hanı		Kısmen yıkıldığı	Tercüman, 4808.
Hoca Pirî Camii bkz. Makasçılar Camii			
Hoca Rüstem Medresesi bkz. Darüssaade Ağası Hacı Mehmed Ağa Medresesi ve Sebili			
Hoca Sinan Mescidi bkz. Samanveren Camii			
Hoca Üveys-Veys- Camii bkz. Hocapaşa Camii			
Hoca Üveys Mahallesi Camii ³⁶⁷ ve Medresesi ³⁶⁸	Fatih Cıvarı Sarıgüzel	Minaresinin yarısının yıkıldığı. Medrese kemerlerinin yıkıldığı ve bazı yerlerinin tehlikeli bir şekilde çatlayarak yıkılmaya yüz tuttuğu	Saadet, 3020; Sabah, 1766.
Hoca Üveys Medresesi ³⁶⁹	Küçük Ayasofya Cıvarı Musalla	Kısmen harap olduğu	Sabah, 2228; Y.MTV, 100/40.
Hocazâde Hacı Ahmet Efendi Dergâhı ³⁷⁰	Zeyrek Cıvarı Kasap Timurhan Mahallesi	Meşrutahanesinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 22, 49; İ.EV, Ş 1312/24.
Horhor Hamamı		Külhan tarafının yıkıldığı	Sabah, 1767.
Hoşkadem Camii ³⁷¹	Şehzâdebaşı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 5.
Hristaki Hanı ³⁷²		Duvarının çatlayarak saçaklarından taşlar düştüğü	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Hristos Dağı	Büyükada	Birkaç yerinin yarıldığı	Moniteur Oriental bkz. A. Batur, s. 28; Saadet, 3020.

³⁶⁶ Banisi Üveys Paşa olup Nazır Mehmed Efendi'nin oğludur. İstanbul'da aynı isimle anılan meşhur bir mahallesi vardır (Ayvansarayî, a.g.e, s. 148).

³⁶⁷ Bu mahallede olup depremde hasar gördüğü bilinen pek çok cami bulunmaktadır. Bunlar *Balî Paşa Camii*, *Hacı İlyas Çelebi Mescidi*, *Atık Ali Paşa Camii*, *Karabaş-ı Veli Camii*'dir. Ancak, gazete haberlerinde *Hoca Üveys Mahallesi Camii* olarak tanımlanması bu caminin *Hoca Üveys Camii* olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Özellikle medresenin de cami ile birlikte verilmesi bu ihtimali kuvvetlendirir. Mesih Paşa-Sarıgüzel Şemsettin Sami Sokağı'nda bulunan Hoca Üveys Camii, bugün arsa halindedir (Tahsin Öz, a.g.e, I, s.73).

³⁶⁸ Sarıgüzel ve Kızıtaşı'nda bulunan medreseler *Uncu Hafız Medresesi*, *Fezullah Efendi Medresesi* ve *Cafer Efendi Medresesi*'dir. Gazetede tam adı verilmeyen medresenin, depremde hasar gördüğünü tespit ettiğimiz *Fezullah Efendi Medresesi* olmalıdır.

³⁶⁹ Şeyh Ferhat Mahallesi'nde bulunan medresenin banisinin Reisülküttap Emarzâde Mustafa Efendi olduğu tahmin edilmektedir (M. Kütükoğlu, a.g.e, s. 166).

³⁷⁰ Belgede Uşşakî tarikatına ait bir dergâh olduğu belirtilmektedir. *Mecmuâ-i Tekâyâ*'da Fatih cıvarı Haydar'da olduğu ifade edilen dergâh, *Hocazâde Dergâhı* adıyla anılır (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

³⁷¹ Banisi Sekbanbaşı Mehmed Ağa'dır. Bu nedenle *Sekbanbaşı Mehmed Ağa Camii* olarak da bilinir. Minberini Tuğcuzâde Hacı Ahmed Ağa koydurmuştur. *Hadika*'ya göre, yakınında *Ankaravî Mehmed Efendi Medresesi*, *Kasım Ağa Medresesi*, *Defterdar Sebili* vardır (Ayvansarayî, a.g.e, s. 145).

³⁷² Belgelerde tam yeri belirtilmeyen han, Beyoğlu'nda Banker Hristaki Zografos Efendi tarafından yaptırılan *Cité de Pera*, yani *Çiçek Pasajı* olmalıdır. Yeni tip bir çarşı binası olarak yaptırılan pasaj banisi nedeniyle *Hristaki Pasajı* adıyla da anılır (Behzat Üsdiken, "Çiçek Pasajı", *DBİA*, II, 508).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Hristos Kilisesi	Büyükada	Hasara uğradığı ve kilisenin çatısının tamamen çöktüğü ve çan kulesinin yıkıldığı	Moniteur Oriental bkz. A. Batur, s. 28; Saadet, 3020; Sabah, 1767; ³⁷³ Sabah, 1769; The Levant Herald, 28.
Hristos Manastırı	Büyükada	Yıkıldığı	Sabah, 1767; Saadet, 3020; The Levant Herald, 28.
Hristos Manastırı	Burgazada	Tamamen harap olduğu	Sabah, 1767; Moniteur Oriental bkz. A. Batur, s. 28.
Humbaracı Kışlası Camii bkz. Mihrişâh Valide Sultan Camii			
Humbarahane ³⁷⁴	Sebzeci Sokağı Hasköy Çarşısı	Etraf duvarlarının tehlikeli bir şekilde harap olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Humbarahane Hastanesi		Hasar gördüğü	Y.A.HUS,307/82; Y.MTV, 102/73; Y.MTV,115/38; Y.MTV, 104/90; BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 35; İ.HUS, S 1312/58.
Hümâ Sultan Camii bkz. Bâli Paşa Camii			
Hüsameddin Camii	Macuncu yakını	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 68.
Hüseyin Ağa Camii ve Mektebi ³⁷⁵	Tavukpazarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 63.
Hüseyin Ağa Medresesi bkz. Nazır Hüseyin Ağa Medresesi			
Hüseyin Ağa Medresesi ³⁷⁶	Sultanahmet Civarı	Hasar gördüğü	Y.MTV, 100/40.
Hüseyin Ağa Mektebi	Kızıldaş Camii Karşısı Laleli	Yıkıldığı	Sabah,1767.
Hüsrev Ağa ve Bani-i Sani Kalinzâde Ahmet Ağa Mektebi ve Mescidi	Üsküdar	Hasar gördüğü	İ.EV, Ş 1312/24; EV.d, nr. 28331, s. 23, 72.
Hüsrev Paşa Türbesi ³⁷⁷	Bali Paşa Camii Civarı Yenibahçe	Sıvalarıyla içinde bulunan Dergâhının harem, selamlık, tevhidhane ve mihrap duvarının büyük bir kısmının yıkıldığı	Sabah, 1768; Saadet, 3021; İ.EV, Ş 1312/24; EV.d, nr. 28331, s. 20.

³⁷³ Gazete haberinde *Rum Kilisesi* şeklinde geçmektedir.

³⁷⁴ *Humbaracı Ocağı* veya *Hendesehane* de denen Humbarahane, Üsküdar Toptaşı'nda bulunuyordu. 1754'te I. Mahmut'un ölümü ile kapatıldı. 1792'de *Humbarahane*, Hasköy'de yeni yapılan *Humbaracı Kışlası*'na taşındı (Ayşe Yetişkin Kubilay, "Humbaracı Kışlası", *DBİA*, IV, 96).

³⁷⁵ Belgede *Babüssaade Ağası Hüseyin Ağa Mektebi Camii* olarak ifade edilmektedir. Ancak, belgede mektebi ibaresinin üzeri çizilmiştir. Bu durumun iki nedeni olabilir; ya yanlışlıkla yazılmıştır ya da mükerrer olduğu düşünülmüştür. Fakat, ilk ihtimal akla daha yakın gelmektedir.

³⁷⁶ Belgede *Sultanahmet civarında* olduğu belirtilen medresenin *Küçük Ayasofya Medresesi* olması mümkün görünüyorsa da, Y.MTV, 100/40 nolu belgedeki listede hem *Sultanahmet Civarında Hüseyin Ağa Medresesi*, hem de *Ayasofya-yi Sagir Medresesi*'nden bahsedilmesi her ikisinin ayrı medrese olduğunu düşündürmektedir.

³⁷⁷ Bazı belgelerde Sarıgül civarında olduğu söylenmektedir. Ancak, Mimar Sinan'ın tasarladığı yapı Bali Paşa ve Hoca Efendi Sokaklarının köşesinde yer alır (İ. Günay Paksoy, "Hüsrev Paşa Türbesi", *DBİA*, IV, 110).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
İbadullah Camii bkz. Seyit Ali Camii			
İbrahim Ağa Zaviyesi Camii bkz. Haydarpaşa İbrahim Ağa Zaviyesi Camii			
İbrahim Han [oğlu] Medresesi ³⁷⁸	Hız. Halit Cıvarı Eyüp	Hasar gördüğü	İ.EV, § 1312/24; EV.d, nr. 28331, s. 7.
İbrahim Paşa-yı atık Camii, Medresesi ³⁷⁹ ve Müştemilatı	Uzunçarşılı Mercan	Müezzin meşrutahanesinin hasar gördüğü. Medresesinin kısmen harap olduğu	Sabah, 2004; BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 199; İ.EV, ZA 1312/3; EV.d, nr. 28331, s. 5, 35, 47, 67; İ.EV, § 1312/24; Y.MTV, 100/40.
İbrahim Paşa Camii ³⁸⁰	Kumkapı İbrahimpaşa Yokuşu	Hasar gördüğü	İ.EV, § 1312/24; EV.d, nr. 28331, s. 60.
İbrahim Paşa Camii ³⁸¹	Galata Yağkapanı	Hasar gördüğü	İ.EV, § 1312/24; EV.d, nr. 28331, s. 17, 60.
İbrahim Paşa Camii ve Medresesi ³⁸²	Hekimoğlu Ali Paşa Cıvarı Davutpaşa Esekapısı	Caminin hasar gördüğü. Medresesinin tamamen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 30, 66; Y.MTV, 100/40.
İbrahim Paşa Medresesi ³⁸³	Beyazıt Cıvarı	Kısmen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
İbrahim Paşa Medresesi bkz. Cedid İbrahim Paşa Medresesi			
İbrahim Paşa Mektebi bkz. Gazi İbrahim Paşa Camii ve Mektebi			
İbtidai Mektebi ³⁸⁴	Halcılar Kilise Camii Bitişiği	Hasar gördüğü	İ.EV, § 1312/24; EV.d, nr. 28331, s. 28.

³⁷⁸ Eyüp'te Cami-i Kebir Mahallesi'nde Sokollu Türbesi'nin arkasında bulunan bu medrese, bugün *Sokollu Medresesi*, arşiv belgelerinde genellikle *Şehit Mehmed Paşa Medresesi*, medrese listelerinde de *İbrahim Hanoğlu* olarak geçmektedir. Medresenin İbrahim Hanoğlu ismini taşımasının nedeni, II. Selim'in kızı İsmihan Sultan ile eşi Sokollu'nun oğlu İbrahim'in çocuklarının *İbrahim Hanzâdeler* adıyla anılmasıdır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 301).

³⁷⁹ Mercan'daki Valide Hanı'nın arkasında cami, sıbyan mektebi ve çeşmenin içinde bulunduğu bir külliye parçasıdır. Banisi II. Bayezid'in sadrazamlarından Çandarlı Halil Paşazâde İbrahim Paşa'dır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s.90).

³⁸⁰ Eser, *Muhsine Hatun Camii* olarak da bilinir. Çünkü, yapı Veziriazam İbrahim Paşa'nın zevcesi Muhsine Hatun tarafından tamamlanmıştır (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 76).

³⁸¹ *Makbul İbrahim Paşa Camii* olarak da anılır. Karaköy'de Fermeceiler Caddesi'nde bulunan cami, Kanunî dönemi sadrazamlarından Makbul ve Maktul Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır. Daha sonra II. Mahmut döneminde yenilenmiştir (Esra Dişören, "Makbul İbrahim Paşa Camii", *DBİA*, V, 277).

³⁸² *İbrahim Paşa Mescidi*, *Esekapısı Mescidi* veya *İsakapısı Mescidi* adlarıyla anılan mabet, eski bir Bizans manastırıdır. Banisi olan Hadım İbrahim Paşa, caminin yanına ayrıca medrese inşa ettirmiştir. Mimar Sinan imzası taşıyan medresesi, bugün Cerrahpaşa Hastanesi ek binalarının arka tarafında Esekapısı denen İsakapısı yakınındadır. Cami gibi, medrese de *Esekapısı Medresesi* adıyla anılırdı (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 292; T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 100)

³⁸³ Belgede *Beyazıt civarındaki İbrahim Paşa Medresesi* ifadesinin geçmesi medresenin hangisi olduğunu zorlaştırmaktadır. Çünkü, Beyazıt'ta bu isimde herhangi bir medrese bulunmamaktadır. Beyazıt'a en yakın aynı isimdeki medreselerden biri Acımusluk (Cağaloğlu)'ta, diğeri de yukarıda geçen Esekapısı'ndaki medresedir. Belgede Esekapısı'ndaki *İbrahim Paşa Medresesi*'nden ayrıca bahsedilmesi söz konusu medresenin Acımusluk'taki olduğunu düşündürmektedir.

³⁸⁴ İlkokul düzeyindeki bu okullar, "ibtidai", "numune mektebi", "taş mekteb" ve "ilk mektep" gibi adlarla anılırdı ("İlkokullar", *DBİA*, IV, 157). Yüksekaldırım'daki *Kalender Mektebi* ya da Molla Gürani'deki *Hekimbaşı Mektebi* olmalıdır.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
İbtidai Mektebi ³⁸⁵	Saraçhanebaşı	Kubbesinin tamamen yıkıldığı	Tercüman, 4808.
İbtidai Mektebi	Sultanhamamı Civarı Sultan Çeşmesi Üzeri	Çatısının tamamen çatladığı	Sabah, 1768.
İcadiye Karakolu- İcadiye Polis Mevkii	Üsküdar	Harap olduğu	Y.MTV,106/44; Y.MTV, 102/73; ŞD, 1291/11. ³⁸⁶
İdare-i Mahsusa'nın Merkez Binası	Galata	Bazı mahallerinin çatladığı ve üst katta bulunan muhasebe kaleminin çatılarının açılmış olduğu	Sabah, 1766; The Levant Herald, 28.
İdare-i Mahsusa Müdürü Con Paşa'nın Hanesi ³⁸⁷	Büyükkada	Çatladığı	Sabah, 1769.
İğciler Mescidi bkz. Âlembey Camii			
İhsan Bey'in Sahilhanesi	Büyükdere Caddesi	Duvarının harap olduğu	Y.MTV, 99/56.
İkinci Belediye Dairesi		Tamir edilemeyecek derecede harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 163.
İlyas Çelebi Mescidi ³⁸⁸	Yedikule İçi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 34; Sabah, 2218.
İlyas Efendi Mescidi bkz. Sakine Hatun Mescidi			
İlyaszâde Mescidi bkz. Sakine Hatun Mescidi			
İmam Ali Mescidi bkz. Nallı Mescit			
İmrahor Camii bkz. Mirahor Camii-Üsküdar			
İmrahor Camii bkz. Mirahor İlyas Bey Camii			
İnas Mektebi bkz. Kız Mektebi			
İnebey Camii ³⁸⁹	Langa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 10.
İngiliz Sefareti Binası ³⁹⁰	Beyoğlu	Diğer kagir binalarda olduğu gibi sıva döküntüsü olduğu, bir köşesinin duvarı da aşağıdan yukarıya doğru çatlamış olduğu	Y.PRK.BŞK, 37/17.
İngiltere Oteli	Adalar ³⁹¹	Kısmen yıkıldığı	Saadet, 3020.

³⁸⁵ Amucazâde Hüseyin Paşa İbtidai Mektebi olmalıdır. Bu mektep, daha önce zikredildiğinden sayılmamıştır.

³⁸⁶ Belgede İcadiye Polis Mevkii şeklinde geçmektedir.

³⁸⁷ Belgelere Adalar'da şeklinde geçmektedir. Yapı, Büyükkada'da Çankaya (Nizam) Caddesi'nin üzerindedir (Baha Tanman, "Con Paşa Köşkü", DBİA, II, 438).

³⁸⁸ Belgede Yedikule dahilinde İlyas Çelebi Mescidi şeklinde geçmektedir. Ancak, Yedikule'de Narlıkapı'daki Hacı İlyas Camii (diğer adı Alacamescit veya İlyas Camii)'dir. Belgede bahsedilen eser, Narlıkapı'daki Hacı İlyas Camii olmalıdır. Zira eser adında benzerlik olduğu için, bulunduğu mevkiyle kıyaslandığında, karıştırılması muhtemeldir. Hadika'da Hacı İlyas Mescidi olarak bahsi geçen mescidin Yedikule yakınında olduğu belirtilir ve caminin Alacamescid adıyla meşhur olduğu yazılıdır (Ayvansarayî, a.g.e, s. 140).

³⁸⁹ Banisi İmrahor İlyas Bey'in oğlu İnebey (İyine Bey)'dir. Minberi Balcızâde Ahmed Ağa tarafından koydurulmuştur. III. Mustafa döneminde yanan mescit, Kurşuncubaşı Hacı Ali Ağa tarafından yenilenmiştir (Ayvansarayî, a.g.e, s. 73-74; T. Öz, a.g.e, I, s. 78).

³⁹⁰ 1859'da açılan İngiliz Elçilik Binası Galatasaray'da olup Tünel çevresinde yoğunlaşan diğer elçilik binalarından oldukça uzak bir konumda yer almaktadır (Nur Akın, "Beyoğlu", DBİA, II, 216).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
İpek Böcekhanesi	Gemlik	Kiremitlerinin üzerindeki korkuluğun yıkıldığı	Saadet, 3020; Saadet, 3022; Tercüman, 4811.
İpekhane (?) Karakolu		Hasar gördüğü	Y.MTV, 102/73.
İplikçi Fırını Caddesi'nde Bulunan Cami ³⁹²	Kasımpaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 40.
İpçiler Caddesi'nde 69 nolu Dükkan	Küçükpazar	Ön tarafının hasar gördüğü	Y.PRK.ŞH, 4/102.
İpçiler Caddesi'nde 71 nolu Mağaza	Küçükpazar	Yan ve ön duvarlarının hasar gördüğü	Y.PRK.ŞH, 4/102.
İran Sefiri'nin Hanesi	Adalar	Bazı yerlerinin yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
İshak Paşa Camii ve Medresesi ³⁹³	Ayasofya Civarı Bab-ı hümâyûnun Sağ Tarafı	Hasar gördüğü, medresesinin de kısmen harap olduğu	İ.EV, § 1312/24; EV.d, nr. 28331, s. 2; Y.MTV, 100/40.
İskelebaşı'nda Yeniden İnşa Olunan Cami ³⁹⁴ bkz. Süleyman Subaşı Camii			
İskele Camii bkz. Rumelikavağı Hisarı Camii			
İskele Camii ³⁹⁵ bkz. Midillili Ali Reis Camii			
İskele Camii ³⁹⁶	Çengelköy	Duvarının hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 16, 46; İ.EV, § 1312/24.
İskele Civarındaki Rıhtım	Kandilli	Bazı yerlerinin çatladığı	Saadet, 3019; Y.PRK.ŞH, 5/4.
İskender Bey [Paşa] Camii ³⁹⁷	Hırka-i şerif Civarı Sarıgül	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 72.
İskender Çelebi Camii ³⁹⁸	Kocamustafapaşa Ağaçkakan Sokağı	Minaresinin harap olduğu	Saadet, 3023, ³⁹⁹ EV.d, nr. 28331, s. 62.

³⁹¹ *Heybeliada*'da olmalıdır.

³⁹² Belgede *Sadr-ı Esbak Mustafa Paşa Vakfı*'ndan olduğu belirtilmektedir. T. Öz'de o civarda bulunan tek cami, İplikçi Sokak'ta yer alan ve depremde hasar gördüğünü tespit ettiğimiz *Sahaf Muhiddin, Karaimam* veya *Karamanlı Mescidi* olarak bilinen camidir.

³⁹³ Külliye, cami, medrese, hamam ve sıbyan mektebinden müteşekkildir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 48). Cankurtaran Mahallesi'nde, Bab-ı Hümâyûn'dan Ahırkapı'ya inen İshak Paşa Caddesi üzerindedir. Banisi II. Mehmed ve II. Bayezid dönemi sadrazamlarından İshak Paşa'dır (Baha Tanman, "İshak Paşa Camii", *DBİA*, IV, 197).

³⁹⁴ Söz konusu cami, Unkapanı Köprüsü'nün başında yer alan *Unkapanı Camii* nam-ı diğer *Süleyman Subaşı Camii* olmalıdır. Zira, bu yapı, hem belgede tanımlanan yerde bulunmaktadır, hem de depremde hasar gören yapılar arasındadır.

³⁹⁵ Söz konusu cami, Anadolukavağı sahilinde bulunan Midillili Ali Reis Camii olmalıdır. Zira diğer camiler sahilden uzaktadırlar. Bu nedenle bilgiler birleştirilmiştir.

³⁹⁶ Belgede *Çengelköy'de Abdullah Paşa Vakfı'ndan olan İskele Camii* olarak geçen yapı *Çengelköy Mescidi* veya *Çınarlı Mescit* adlarıyla anılan cami olmalıdır. Zira, bu yapının banisi Kaptan Abdullah Paşa'dır. Öte yandan aynı mahalde *Çengelköy Mescidi* olarak anılan bir başka cami daha vardır. Ancak, bu mescidin banisi Hacı Ömer Efendi olduğundan belgede verilen bilgiyle örtüşmemektedir.

³⁹⁷ Banisinin İskender Paşa olduğu ve minberinin Kemankeş Mustafa Paşa tarafından koydurulduğu cami, Sarıgül Caddesi üzerinde olan *İskender Paşa Camii* olmalıdır. Zira, Hırka-i Şerif'te bu isimde bir camiye rastlanmadığı gibi, *Hadika*'da, İskender Paşa Camii'nin Yeni Odalar [Kızıtaşı] yakınında olduğunu ifade edilmektedir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 112). Cami, ayrıca *Terkim Mescidi* olarak da bilinir.

³⁹⁸ Banisi Debbâğ İskender Çelebi olduğu mescit, Kalaycızâde Mehmed Efendi adında bir şahsın minber koydurmasıyla camiye dönüşmüştür. Cami, sıbyan mektebi ile birlikte inşa edilmiştir. Cami, *Ağaçkakan Camii* adıyla da anılır (Baha Tanman, "Ağaçkakan Mescidi ve Sıbyan Mektebi", *DBİA*, I, 96).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
İskender Mustafa Paşa Türbesi ⁴⁰⁰	Sultanahmet Yakını	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 59.
İskender Paşa Camii ⁴⁰¹	Kanlıca	Caminin ve minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 14, 47; BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 447.
İskender Paşa Mekteb-i İbtidaiyyesi ⁴⁰²	Sultanahmet Cıvarı Güngörmez Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 30, 33, 59.
İsmail Efendi Mektebi	Uzunçarşı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 48; İ.EV, Ş 1312/24.
İsmail Zühdü Paşa Camii bkz. Altunizâde Camii			
İsmet Bey Medresesi ⁴⁰³	Yüksekkaldırım [Çapa] Defterdar Ahmet Çelebi Mahallesi	Kısmen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
İsmihan Sultan Medresesi ⁴⁰⁴	Fatih Cıvarı Çarşamba	Kısmen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
İstanbul Polis Müdüriyeti		Tahrirat kalemleri ile polis ve tulumbacıları nezaret mektubi odalarının keşfi	ŞD, 1291/11.
İstanbul Surları ⁴⁰⁵	Ayvansaray'dan Bahçekapısı'na Kadar Edirnekapı'dan Başlayıp Yedikule'ye Kadar	Harap olduğu ve Haliç cephesiyle Ayvansaray cihetinde bulunan burcun tamiri Tehlikeli olan duvarların kimisinin yıkıtılması, kimisinin tamiri a)Sulukule'nin üst tarafında Topkapı caddesine kadar burç ve duvarların yıkıtılması b)Topkapı'dan Şerbethane Sokağı'na kadar burç ve duvarların yıkıtılması c)Mevlanakapı kapısından Paşabakkalı kapısına kadar burç ve duvarların yıkıtılması	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 187, 347; BEO.AYN.d, nr. 1675, s. 391; BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 193, 244; İ.ŞE, RA 1312/15; MV, 88/40; Saadet, 3131; Saadet, 3115; Sabah,1766; Sabah, 1767; Sabah, 1864; Sabah, 1995; Sabah, 1910; ŞD, 786/25; ŞD, 783/18; ŞD, 776/25; Y.MTV, 105/59; Y.MTV, 107/54; Y.MTV,101/7; Y.PRK.ŞH, 5/18.

³⁹⁹ Gazete haberinde *Ağaçkakan Camii* şeklinde geçmektedir.

⁴⁰⁰ Türbeler başlıklı ve müellifi belli olmayan eserde, Güngörmez Mahallesi'nde olduğu ifade edilen türbe muhterik olarak gösterilmiştir (A.N. Galitekin-İ.Yurdakul, *a.g.m.*, s. 102).

⁴⁰¹ *Kanlıca Camii* olarak da bilinen caminin banisi, Mağosa Fatih Gazi İskender Paşa'dır. Kanlıca'da iskele önündeki küçük meydana bulunan cami, türbe, medrese ve hamamdan oluşan külliyeenin bir parçasıdır (Baha Tanman, "İskender Paşa Külliyesi", *DBİA*, IV, 208).

⁴⁰² Sultanahmet'te mektep ve türbeden oluşan yapı, Küçük Ayasofya Caddesi'nin doğu tarafında yer alır (Ahmet Vefa Çobanoğlu, "İskender Paşa Mektebi ve Türbesi", *DBİA*, IV, 208).

⁴⁰³ Yüksekaldırım'da Defterdar Ahmet Çelebi Camii'nin yanında yer alan medrese, 1918 yılında oldukça harap bir durumdaydı (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 276).

⁴⁰⁴ Katip Muslihittin Mahallesi'nde bulunan medrese, Fethiye Camii avlusunda *Fethiye Medresesi* olarak anılan *Sinan Paşa Medresesi*'nin yanındadır. Banisi II. Selim'in kızı ve Sokollu Mehmed Paşa'nın eşi İsmihan Sultan'dır. Medrese Esmahan Sultan Medresesi olarak da anılır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 252).

⁴⁰⁵ Haliç surları 5,5, kara surları 7,5 ve Marmara surları 9 km. olmak üzere toplam 22 km. uzunluğundadır. Hendek, dış ve iç surlardan oluşan kara surlarına bitişik, 50 m. aralıklarla yerleşen 96 burç vardır. Marmara ve Haliç surlarının önünde hendek ve dış sur yoktur. Bu surların kalınlığı 5 m., yükseklik 15 m.dir. Marmara tarafında 103, Haliç tarafında da 94 burç bulunmaktadır (http://tr.wikipedia.org/wiki/İstanbul_Surları-13.04.2007).

		<p>d) Sofu Mehmed Paşa Camii'nin arkasındaki burç ve duvarların yıktırılması</p> <p>e) Mevlanakapı dışındaki kapının üst tarafının yıktırılması</p> <p>f) Kapının bitişiğindeki burcun yıktırılması</p> <p>g) Silivrikapı'dan karakol arkasına kadar burç ve duvarların yıktırılması</p> <p>h) Belgrad kale kapısının iki tarafının duvarlarıyla burçların yıktırılması</p> <p>ı) Hacı Bostanı'ndan Yedikule kapısına kadar burç ve duvarların yıktırılması</p> <p>i) Yedikule'nin dışında birinci kalenin harap tarafının defî</p> <p>j) Bitişiğindeki kale duvarlarının mazgallarının mazarratının defî</p> <p>k) Demiryolunun geçtiği geçitin üst başındaki burç ve duvarın harap olduğu</p> <p>l) Yeni Camii'nin helalarının üstündeki kale duvarının yıktırılması</p> <p>m) Zindankapı'da Buğdaycılar sokağının sonundaki burcun harap olduğu</p> <p>n) Keresteciler'de 457 nolu Dükkanın kale duvarının yıktırılması</p> <p>o) Ayazmakapısı bitişiğindeki kale duvarının yıktırılması</p> <p>ö) Unkapanı'nda Ermeni Patrikhanesindeki Hubarcılar arsasının arkasındaki burcun yıktırılması</p> <p>p) Baklacioğlu Hanı Ömer Ağa'nın malı zahirinde bulunan burcun harap olduğu</p> <p>r) Cibâli dışında meyhane karşısındaki burcun harap olduğu</p> <p>s) Cibâli dışında Hisar sokağında Mahmut Bey hanesi karşısı kale duvarının yıktırılması</p> <p>ş) Cibâli kilisesi arkasında bulunan kale duvarının mazgallarının yıktırılması</p> <p>t) Cibâli Yenikapısı dahilinde Hisardibi Sokağı'nda burcun yıktırılması</p>	
--	--	---	--

	<p>Arslan İskelesi</p> <p>Balat Caddesi'nde Karabaş Mahallesi Ayvansaray Kapısı</p> <p>Eyüp Caddesi'ndeki Cami Bitişiği (Ayvansaray Kapısı Dışı ve Eyüp Harici) Silivrikapı</p>	<p>u)Petrokapısı'nda meyhane ittihaz edilen burcun harap olduğu ve yıktırılması ü)Dibek'te Meyhane ittihaz edilen burcun harap olduğu ve yıktırılması v)Ayvansaray Camii bitişiğindeki burcun harap olduğu ve yıktırılması y)Eğrikapı haricinde Mumhane zahirindeki burcun harap olduğu ve yıktırılması Eğrikapı Kilise Vakfı'ndan olan kahvenin üstüne etraftaki kale bedeninden büyükçe bir taşın düştüğü iki odanın hasar gördüğü Kale bedeninin çöktüğü</p> <p>Kale bedeninin yerinden ayrıldığı ve yıkılmak üzere olduğu Kale bedenlerinden kopan büyük taşların pek çok haneye zarar verdiği Kale burcunun arkasındaki kilit taşlarının deprem nedeniyle kırıldığı, bazı yerlerinin çatladığı</p> <p>Kale duvarının bazı yerlerinin yıkıldığı</p>	
İstanbul Toptaşı Mahallesi Mektebi Meşrutahanesi		Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 28; İ.EV, Ş 1312/24.

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
İstavroz Camii bkz. Ser-bostanî Abdullah Ağa Camii ⁴⁰⁶ veya Abdullah Ağa Camii			
İstinye Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 106/44.
İtalya Sefarethanesi ⁴⁰⁷	Beyoğlu	İç duvarlarının haylice çatlayıp hasar gördüğü	Sabah, 1768; Tercüman, 4810.
İtalya Hastanesi ⁴⁰⁸	Beyoğlu Tophane Sırtları	Duvarlarının birkaç yerinden çatladığı	Sabah, 1766.
İvaz Efendi Camii bkz. Kadıasker İvaz Efendi Camii			
İzmit Fabrika-i Hümâyûnu ⁴⁰⁹		Hasar gördüğü	Y.MTV,115/38.
İzmit İdadisi ⁴¹⁰		Harap olduğu	MF.MKB, 66/65.
İzmit Kasr-ı Hümâyûnu		Askerlerin ikametine tahsis edilen deboyu ilee daire-i askeriyenin duvarlarının çatladığı ve bazı yerlerin sıvalarının döküldüğü	Y.MTV, 99/52; Y.MTV, 108/71.
İzzet Paşa Dergâhi ⁴¹¹	Eyüp Servi Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 29; İ.EV, Ş 1312/24.
Jandarma Dairesi ⁴¹²		Hasarın fazla olduğu	Y.PRK.ZB, 13/50; İ.HUS, S 1312/55; Y.MTV,115/38; BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 10; Y.MTV, 104/90.
John ⁴¹³ 'un Demir Fabrikası	Aralık İskelesi Tophane	Kagir olan binanın çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Ka'b Hz.Türbesi ⁴¹⁴	Ayvansaray	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 73.

⁴⁰⁶ Beylerbeyi'ndeki.

⁴⁰⁷ Meşrutiyet Caddesi'nde bulunan ve bugün İtalya Evi olarak anılan yapı, 1951'den itibaren İtalya Kültür Merkezi olarak işlev görmektedir. Yapımına 1860'ta başlanan bina, 1867'de tamamlanmıştır. 1872'de *İtalyan Devleti Sefarethanesi* olarak kullanılmak üzere İtalya'nın o zamanki temsilcisi Kont Raffaele Barbolani'ye teslim edilmiştir (Hale Tokay, "İtalya Evi", *DBİA*, IV, 303). Belgede geçen Sefarethane binası, bugün İtalya Evi olarak bilinen bina olmalıdır. Zira, İtalya'nın siyasi birliğini tamamlamasından sonra 1900'lü yıllarda *İtalya Elçilik Binası* adıyla yeni bir bina inşa edilmiş olup Maçka'da bulunmaktadır.

⁴⁰⁸ Boğazkesen Caddesi'ni Sıraselviler Caddesi'ne bağlayan Defterdar Yokuşu'ndadır (Nuran Yıldırım, "İtalyan Hastanesi", *DBİA*, IV, 303).

⁴⁰⁹ İzmit'te Fabrika-yı Hümâyûnu olarak anılan *Hereke Fabrika-yı Hümâyûnu* olmalıdır. 1843 yılında kurulan fabrika, Osmanlı Devleti'nin o tarihe kadar halı ve ipeki dokuma alanında kurduğu en kapsamlı fabrikasıdır (<http://okuyucu.org-27.10.2008>).

⁴¹⁰ 1886-1887 yıllarında Mekteb-i İdadî adıyla açılan ve bugün Gazi Lisesi olarak faaliyet gösteren okul binası (<http://okuyucu.org-27.10.2008>) olmalıdır.

⁴¹¹ Sadrazam İzzet Paşa tarafından inşa edilmiştir. Camisi ise, tekkenin zikirhanesidir (Ayvansaray, *a.g.e.*, s. 353). M. Özdamar'ın eserinde, tekkenin adı *İzzet Mehmed Paşa Nakşi Dergâhi* olarak geçmektedir. Tekke, Düğmeciler Mahallesi Eyüp Sultan Bulvarı paralelinde Vezirtekkesi Caddesi'nde bulunmaktadır.

⁴¹² Seraskerlik'e bağlı birimdir. Bunlardan Jandarma Dairesi, bugün Beyazıt Devlet Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır (F. Günergun-S. Kadioğlu, *a.g.m.*, s. 153).

⁴¹³ Belgede *Mösyö Con'un Demir Fabrikası* şeklinde geçmektedir.

⁴¹⁴ Belgede *Ashab-ı Kirâmdan Hazret-i Ka'b Türbesi* şeklinde geçmektedir. Ayvansaray-Defterdar arasında, Abdülvedud Mahallesi Yağhane Değirmeni Sokağı üzerinde bulunmaktadır. Türbe, II. Mahmut döneminde yapılmış; ancak, Haliç Köprüsü çalışmaları sırasında ortadan kaldırılarak türbe dokusu bozulmuştur (Baha Tanman, "Ka'b Türbesi", *DBİA*, IV, 321).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Kabakçı Ali Ağa'nın Dükkanı	Hatap Meydanı	Yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Kabasakal Camii ⁴¹⁵	Sultanahmet Arastalar Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 2, 45; İ.EV, Ş 1312/24; İ.HUS, R 1312/2; Sabah, 2290.
Kabasakal Medresesi bkz. Cedid Mehmed Efendi Medresesi			
Kadem-i Şerif Dergâhı ⁴¹⁶	Davutpaşa İskelesi ⁴¹⁷ Yakını Bayezid-i cedid Mescidi Yanı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 22, 60; İ.EV, Ş 1312/24.
Kadı İbrahim Paşa Camii bkz. Gazi İbrahim Paşa Camii ve Mektebi			
Kadı Sadî Dergâhı ⁴¹⁸	Balat Kesmekaya Yakını Hüsamettin Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 23; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1768.
Kadı Sadî Mescidi ⁴¹⁹ ile İçeride Bulunan Mustafa	Balat Civarı	Minaresinin çatladığı gibi duvarlarının da yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 41; Sabah, 1768.
Kadıasker/Kazasker Abdullah Efendi Medresesi bkz. Küçük Medrese			
Kadıasker/Kazasker Abdurrahman Efendi Camii ve Müştemilatı ⁴²⁰	Yüksekkaldırım Çapa Millet Caddesi	Cami ve minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 10, 47; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, B 1313/5; Sabah, 1899.
Kadıasker/Kazasker Abdülkadir Efendi Dergâhı ⁴²¹	Edirnekapı Civarı Sarmaşık Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 30, 64.
Kadıasker/Kazasker Beklîzâde Ahmet Raşit Efendi Mektebi	Fatih Çarşamba	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 22; İ.EV, Ş 1312/24.
Kadıasker/Kazasker Camii bkz. Kadıasker/Kazasker Abdurrahman Efendi Camii			

⁴¹⁵ Banisinin Müteferrikabaşı Sinan Ağa'nın olduğu mescidin minberini Voynuk Ahmet Ağa koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 234). Cami, *Sultan Camii* adıyla da anılır.

⁴¹⁶ Günümüze ulaşan nadir tekkelerden biridir (E. Yücel, "Davutpaşa", 10). 1784 yılında Sadrazam Halil Hamit Paşa tarafından kurulmuştur. Tekke, Hazreti Muhammed'e ait bir ayak izini barındırdığı için daha ziyade *Kadem-i Şerif Tekkesi* adıyla anılmaktadır (Baha Tanman, "Kadem-i Şerif Tekkesi", *DBİA*, IV, s. 328). Belgede dergâhın *Sadî Tarikatı*'na ait olduğu belirtilmektedir.

⁴¹⁷ Samatya.

⁴¹⁸ Banisi Mısır kadınlarından Hacı Saadeddin'dir. Ayvansarayî'ye göre, mahallesi bulunan tekke (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 232), Kesmekaya yakınlarında olduğundan *Kesmekaya Tekkesi* olarak da bilinir.

⁴¹⁹ *Kara Kadı Sadî Dergâhı Mescidi* veya *Kesmekaya Tekkesi Mescidi* diye de bilinen mescit, *Kadı Sadî Dergâhı*'nın mescidi olmalıdır.

⁴²⁰ Banisi Amasyalı Kızıl Abdurrahman Efendi'dir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 229). *Kadıasker Camii* adıyla da anılır.

⁴²¹ Belgede *Halvetî Tarikatı*'na ait olduğu belirtilmektedir.

ve Müstemilatı			
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Kadıasker/Kazasker Feyzullah Efendi Vakfı'ndan Olan Camii, ⁴²² Bitişigindeki Mektep ve Meşrutahane	Maltepe	Harap olduğu	İ.EV, N 1312/11.
Kadıasker/Kazasker Hanı	Hamidiye Caddesi	Duvarlarının çatlamış olduğu	Sabah, 1766.
Kadıasker/Kazasker Hasan Efendi Camii	Zincirlikuyu Fatih Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 6; İ.EV, Ş 1312/24.
Kadıasker/Kazasker Hasan Efendi Medresesi ⁴²³	Fatih Civarı Zincirlikuyu	Tamamen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Kadıasker/Kazasker İvaz Efendi Camii ⁴²⁴	Eğrikapı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 23, 50; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, Ş 1313/22.
Kadıasker/Kazasker Hüsameddin Efendi Camii	Şehzâde Karakolu Arkası	Cami ve minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 5, 44; İ.EV, Ş 1312/24.
Kadıasker/Kazasker Mehmed Efendi Camii ve Medresesi	Hüsrev Paşa Yakını Fatih	Hasar gördüğü ve medresenin tamamen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 11, 22; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 100/40.
Kadıasker/Kazasker Mustafa Efendi Medresesi ⁴²⁵	Fatih Çarşamba	Tamamen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 5; Y.MTV, 100/40.
Kadıçesmesi Mescidi bkz. Yarhisarî Mustafa Muslihiddin Camii			
Kadırga Karakolu		Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 84; İ. ASK, S 1312/27; Sabah, 1891; Y.MTV, 108/32; Y.MTV, 115/38; Y.MTV, 104/90; Y.PRK.ASK, 99/13.
Kadirî Dergâhı Camii	Yakacak	Harap olduğu	İ.EV, S 1313/5; Sabah, 2086.
Kadıazâde Dergâhı ⁴²⁶	Altımermer	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 25; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, N 1321/1.
Kadim Bademlik Dergâhı ⁴²⁷	Hasköy Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 31, 51.

⁴²² Banisi Anadolu Kazaskerliği yapmış olan Feyzullah Efendi'dir. Bu nedenle daha çok *Feyzullah Efendi Camii* olarak bilinir. 1928'de çıkan bir yangın sonucu yok olan külliyyeden orijinal olarak yalnızca çeşmesi gelmiştir. Cami ise, 1964'te geçirdiği onarımın ardından günümüze ulaşmıştır (Rezan Çelebi, "Feyzullah Efendi Külliyesi", *DBİA*, III, 308).

⁴²³ Hasan Fehmi Caddesi üzerinde *Küçük Medrese*'nin yanında yer alan medresenin yerinde bugün Ahmed Rasim İlköğretim Okulu bulunmaktadır. Medresenin banisi Rumeli Kazaskerliği yapmış olan Hasan Efendi'dir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 238).

⁴²⁴ Bizans surlarının iç tarafında Anemos Zindanı'nın üzerinde yer almaktadır (Hale Tokay, "İvaz Efendi Camii", *DBİA*, IV, 310). Haliç'e ve sur dışına hakim bir yerde kurulan cami, Mimar Sinan'ın son yıllarında gerçekleştirilmiştir (Semavi Eyice, "Ayvansaray", 494). *İvaz Efendi Camii* adıyla da anılır.

⁴²⁵ Koğacıdede Mahallesi'nde, *Koğacıdede Medresesi*'nin karşısındadır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 223).

⁴²⁶ Banisi Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına dair fetvayı veren Şeyhülislam Kadıazâde Mehmed Tahir Efendi'dir (<http://ansiklopedi.turkcebilgi.com-27.10.2008>).

⁴²⁷ *Bademlik Bektaşî Dergâhı* adıyla da anılır.

Kafesli Fırına Bitişik Dükkan	Koska	Çatısının tamamen yıkıldığı gibi üst tarafındaki hanenin dahi çatısının çöktüğü	Saadet, 3021.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Kağrı Mescidi bkz. Güngörmez Camii			
Kahve Dükkanı	Edirnekapı'da Kalenin İki Kapısı Arası	Tamamen yıkıldığı	Saadet, 3019; Sabah, 1767.
Kahve Hanı bkz. Kapalıçarşı			
Kahve Odaları	Lüleciler	Yıkıldığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Kahvehane	Asmaaltı Tahmis Sokağı	Yan duvarı belediye ekipleri tarafından yıktırıldığı	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Kahvehane	Çengelköy	Haylice harap olduğu	Sabah, 1768.
Kahvehane	Debbağhane Meydanı Mahkeme-i şeriyeye Karşısı	Ön tarafının hasar gördüğü	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Kahvehane	Direklerarası	Çöktüğü	Sabah, 1767.
Kahvehane	Eski Cumapazarı	Yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Kahvehane	Gedikpaşa Kara Baba Dergahı Bitişiği	Yıkıldığı	Saadet, 3020.
Kahvehane	Kınalıada	Harap olduğu	Saadet, 3019.
Kahvehane	Mektep Sokağı Bomonti Yakınları	Yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Kahvehane	Pendik Durağı Bitişiği	Yıkıldığı	Sabah, 1767.
Kahvehane	Tophane'de Sirkeci İskelesi	Yıkıldığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Kalaycı Dükkanı	Cami-i kebir	Yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Kale Camii ⁴²⁸	Anadolukavağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 64.
Kale Camii bkz. Rumelikavağı Hisarı Camii			
Kalenderhane Camii ve Medresesi ⁴²⁹	Şehzâdebaşı	Medresenin kısmen; minaresi ile caminin bazı yerlerinin harap olduğu	BEO.AYN.d, 1661, s. 484; EV.d, nr. 28331, s. 22, 37, 47; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, N 1312/10; İ.EV, M 1314/7; Sabah, 2041; ŞD, 133/59; Y.MTV, 100/40.

⁴²⁸ Belgede *Kale Camii* olarak adlandırılan cami, II. Bayezid döneminde yaptırılan *Yoros Kalesi Mescidi* olmalıdır. Zira *Hadika*'da *Anadolukavağı*'nda olduğu ifade edilen camilerden (*Yoros Kalesi Mescidi*, *Anadolukavağı Mescidi*, *Ali Reis Camii* ve *Yeni Camii*) yalnızca *Yoros Kalesi Mescidi* kale içindedir. Öte yandan *DBİA*'nın "Kavaklar" maddesinde IV. Murat döneminde kalelerin yenilenmesi sırasında kalede IV. Murat'ın annesi Mahpeyker Valide Sultan tarafından bir mescit yaptırıldığı ifade edilmekteyse de (Necdet Sakaoğlu, "Kavaklar", *DBİA*, IV, 496), *Hadika*'da *Anadolukavağı Camii* olarak anılan bu caminin kale dışında olduğu belirtilir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 591).

⁴²⁹ İstanbul'un fethinden sonra camiye çevrilen Christ Acataliptos Manastır'ın fakir ve miskinler için vakfedilmesi sebebiyle *Kalenderhane Camii* adıyla anılır. Daha sonra bu camiye bir medrese ve sıbyan mektebi ilave edilerek küçük bir külliyeye dönüştürülür. Günümüze ulaşamamış olan medresesi, *Kalenderhane Sokağı*'nda yer almaktaydı (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 140).

Kalınzâde Ahmet Ağa Mektebi ve Mescidi bkz. Hüsrev Ağa Mektebi ve Mescidi			
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Kaliçe[ci] Dergâhı ⁴³⁰	Mevlanakapı Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 30.
Kalpakistanbaşı Caddesi bkz. Kapalıçarşı			
Kalyoncular Kışlası Camii bkz. Cezayirli Hasan Paşa Camii			
Kamer Hatun Mekteb-i İbtidaiyyesi		Harap olduğu	MF.MKB,71/41; MF.MKB, 64/107.
Kandilli Camii ⁴³¹		Minaresinin çatladığı. Ayrıca iskele civarındaki rıhtım ve sultansaray rıhtımının yer yer çatladığı	EV.d, nr. 28331, s. 14, 46; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 99/56; Y.PRK.ŞH, 5/4.
Kanlı Fırın Mescidi bkz. Ahî Çelebi Camii			
Kanlı Yusuf Efendi Dergâhı	Topkapı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 30, 64.
Kanlıca Camii bkz. İskender Paşa Camii			
Kantarcılar Camii ⁴³²	Kantarcılar Tahtakale Civarı	Duvarının yıkıldığı	Sabah, 2186; Tercüman, 4808.
Kantârî Baba Dergâhı ⁴³³	Gümüşsuyu Hastanesi Karşısı	Hasar gördüğü	EV.d, 28331, s. 31.
Kapalı Fırın	Fatih Karaman Caddesi Sulu Han Bitişiği	Cadde tarafının yıkıldığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Kapalıçarşı		Tolos kemerleri ve dükkanlarından çoğunun kemerleriyle ayakları, kapıları ile çarşıya açılan 18 hanın dahi çeşitli katlarının deprem nedeniyle tehlikeli şekilde harap olduğu Yol kemerlerinin yıkıldığı Canfesçiler tarafının köşesinin tamamen yıkıldığı Hakkaklar kapısının karşılıklı kemerlerinin yıkıldığı Kaçanların ifadesine göre, çarşının Nuruosmaniye Kapısı tarafındaki kemerlerle Batpazarı Kapısı civarındaki kemerin bir	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 133; BEO.NGG.d, nr. 685, sr. nr. 68; BEO.NGG.d, nr. 686, sr. nr. 67; İ.ŞE, M 1312/4; İ.HUS, M 1312/6; Saadet, 3019, 3020; Sabah, 1766; Sabah, 1767; Sabah, 1768; T.NFİ, 1438/11; T.NFİ, 1438/48; T.NFİ, 1438/50; T.NFİ, 1439/22; T.NFİ, 1439/23; T.NFİ, 1439/39; T.NFİ, 1439/128; T.NFİ, 1440/21; T.NFİ, 1440/73; T.NFİ, 1440/88; Y.PRK.SGE, 6/31; Y.PRK.ŞH, 4/92; Y.PRK.ŞH,

⁴³⁰ Belgede dergâhın *Rifaiye Tarikatı*'na ait olduğu yazılmaktadır.

⁴³¹ Caminin ilk inşası 17. yüzyılda olmasına karşın I. Mahmut döneminde yeniden inşa edilmiş olup çeşitli onarımlardan sonra bugünkü şeklini almıştır (Rezan Çelebi, "Kandilli Camii", *DBİA*, IV, 410).

⁴³² Küçükpazar'daki bu mescidin banisi Sarı Timurci (Demirci) Mevlana Muhiddin Efendi'dir. Bu nedenle *Sarı Timurci Mescidi* adıyla da anılır. Kadızâde Mehmed Efendi tarafından minberinin koydurulmasıyla camiye çevrilmiştir (Emine Naza, "Kantarcılar Mescidi", *DBİA*, IV, 417).

⁴³³ *Mecmua-i Tekâyâ*'da belirtildiğine göre, dergâh, *Sa'dî tarikatı*'na aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

		<p>kısmı, Yağlıkçılar tarafı, Çadırcılar Kapısı ciheti yıkılmış. Kuyumcular Çarşısı kemeri ile diğer tarafların yıkıldığı</p> <p>4. kısmın yıkıldığı (4. kısmı teşkil eden Yorgancılar, Fesçiler Sokakları)</p> <p>Kapalıçarşının 5. kısmını teşkil eden Keseciler, Gülsuyucular Sokaklarındaki dükkanlarının yerine bir direk dikildiği ve altındaki bodrumların kaldırılması</p> <p>Zenneciler, Kavukçular, Tuğcular Sokağı Nuruosmaniye Kapısının üzerinin ziyadesiyle çatladığı.</p> <p>Bitişindeki kebabçı dükkanıyla üç adet diğer dükkanın tamamen yıkıldığı</p> <p>Kapalıçarşı'ya bitişik Evliya Hanı üstünde olan mescidin etraf duvarlarının tehlikeli şekilde hasar gördüğü</p> <p>Çarşının Fesçiler, Kuyumcular Caddeleri ile Yağlıkçılar tarafının tamamen yıkıldığı</p> <p>Kazazlar Sokağı'nın tamamen yıkıldığı</p> <p>Çarşı civarında Yolgeçen Hanı, Baltacı Hanı, Takkeci Hanı, Sepetçi Hanı yıkılarak içeride ikametinin mümkün olmadığı</p>	<p>4/93; Y.PRK.ŞH, 6/19; Y.PRK.ŞH, 5/6; Y.PRK.ŞH, 5/4.</p>
<p>Kapalıçarşı İçinde Bulunan Bazı Han ve Dükkanlar</p> <p>Alipaşa Hanı⁴³⁴</p> <p>Alipaşa Hanı Karşısındaki Han İçindeki Cami Astarıcılar⁴³⁵</p> <p>Avrupa Hanı</p> <p>Baltacı Hanı⁴³⁶</p>		<p>Çadırcılar Caddesi'yle bu caddeyi çarşıya bağlayan caddenin örtülmesi</p> <p>Hasar gördüğü</p> <p>Kemer ve payelerinin deprem nedeniyle harap olduğu</p> <p>Yıkıldığı</p> <p>Yıkıldığı</p>	<p>BEO.AYN.d, 1687, s. 135, 140, 184, 186; DH.İD, 83-1/35; İ.HUS, M 1312/198; İ.HUS, M 1312/204; İ.ŞE, M 1312/17; İ.ŞE, M 1312/6; İ.ŞE, RA 1312/9; İ.ŞE, R 1312/6; Sabah, 1768; Sabah, 1817; Sabah, 1854; Saadet, 3019; Saadet, 3021; Tercüman, 4808; Tercüman, 4811; T.NFİ, 1438/11; T.NFİ, 1438/27; T.NFİ, 1438/31; T.NFİ, 1438/45;</p>

⁴³⁴ Kapalıçarşı hanlar bölgesinde, Çadırcılar Caddesi ile Yorgancılar Sokağı'nın birleştiği köşede inşa edilmiştir. Güneybatısında Bodrum Hanı, güneyinde Yarım Taş Han Sokağı ve bu sokağa adını veren eski bir hanın kalan mekanları ile bitişiktir. Yapı, banisinin adıyla tanınırsa da, kitabesi olmadığından hangi Ali Paşa'ya ait olduğu kesinlik kazanamamıştır. Ancak, Hekimoğlu Ali Paşa olması muhtemeldir (Gönül Cantay, "Alipaşa Hanı", 196).

⁴³⁵ Astarıcılar Hanı, Kapalıçarşı'nın kuzey tarafında Yağlıkçılar Caddesi boyunca uzanan hanlar grubunda *Cebeci Hanı*'na bitişik bir konumdadır. Doğu yanında *Küçük Sarraf Hanı* bulunur. 18. yüzyıl ait olması muhtemeldir (Gönül Cantay, "Astarıcılar Hanı", *DBİA*, I, 358).

<p>Batpazarı⁴³⁷ nam-ı diğer Çadırcılar Caddesi</p> <p>Bedesten⁴³⁸</p> <p>Bodrum Hanı⁴³⁹</p> <p>Çadırcı Hanı (Kahveciler içinde) Evliya Hanı Üstünde Olup Yağlıkçılar Caddesi Üzerinde Kapısı</p>		<p>Oturulamayacak hale geldiği</p> <p>Caddedeki bir dükkanın yeniden inşa edildiği</p> <p>Batpazarı Çarşısının Yağhane tarafının tehlikeli bir şekilde yarıldığı</p> <p>Caddesi dükkanlarıyla misafirhane-yi askeri dairesi avlusu arasında bulunan duvarın harap bir halde olduğu</p> <p>Batpazarı Kapısının yıkıldığı</p> <p>Batpazarı'nın lağvıyla Çadırcılar sokağının genişletilmesi hususu</p> <p>O tarafta bulunan 6 adet dükkanında bulunan malların tamamen yıkıntı altında kaldığı</p> <p>Sıvalarının döküldüğü</p> <p>Bazı yerlerinin açıldığı</p> <p>Bedesten'in kısmen, Çarşının da kısm-ı küllisinin harap olduğu</p> <p>Bazı mahallerinin yıkıldığı</p> <p>Alt katında deprem nedeniyle münhedim olan 2 nolu oda ile önündeki peykenin tamirine başlandığı halde tamirinin men edildiği</p> <p>Karnik Yarıcıyan'ın elbise deposunun yıkıldığı</p> <p>Yıkıldığı</p> <p>Etraf duvarlarının tehlikeden salim olmadığı</p>	<p>T.NFİ, 1439/39; T.NFİ, 1439/83; T.NFİ, 1439/136; T.NFİ, 1439/137; T. NFİ., 1439/153; T.NFİ,1440/4; T.NFİ, 1440/6; T.NFİ,1440/39;T.NFİ, 1440/59; T.NFİ, 1440/60; T. NFİ, 1440/73; Y.A.HUS, 304/11; Y.A.RES, 80/65; YEE. d, 1088, vr. 45; Y.PRK.AZJ, 31/61; Y.PRK.ŞH, 4/102; Y.PRK.ŞH, 4/106; Y.PRK.ŞH, 7/48; Y.PRK.ZB, 13/79.</p>
---	--	---	---

⁴³⁶ Baltacı (Mühneddim) Hanı, Kalpakçılar Caddesi ile İskender Boğazı Sokağı arasında Yolgeçen Hanı'nın da yer aldığı ada üzerinde, *Sorguçlu Han* ile *Kebabçı Hanı* arasındaki en küçük alanda yer alır. Yapı, Kapalıçarşı hanlar kompleksi içinde görülmektedir (Gönül Cantay, "Baltacı Hanı", *DBİA*, II, 32).

⁴³⁷ Kapalıçarşı'nın Feşçiler Kapısı'ndan girilince karşılaşılan ve eski giyim eşyası alım satımı yapılan, sağlıklı sollar dükkanlardan oluşan pazardır. Bu pazar bit pazarları içinde en ünlüsüydü ("Bitpazarları", *DBİA*, II, 249).

⁴³⁸ *İç Bedesten*, *Cevahir Bedesteni* ve *Eski Bedesten* (Bedesten-i Atik) adlarıyla anılır.

⁴³⁹ Kapalıçarşı'nın Yorgancılar Kapısı ile Çadırcılar Cadesi, Batpazarı Sokağı'nın Alipaşa Hanı ile komşu olarak inşa edilen yapının tarihi, yapıtrını ve mimarı bilinmemektedir (Gönül Cantay, "Bodrum Hanı", *DBİA*, II, 265).

<p>Bulunan Cami⁴⁴⁰ Gaytancılar Hazinedar Hanı veya Hazinedar Ağa Hanı Kahve Hanı</p> <p>Kalpakistanbaşı Caddesi</p> <p>Kazazlar Sokağı</p> <p>Kellekesan Hanı</p> <p>Kıraathane Kilise Hanı</p> <p>Kolancılar Caddesi</p> <p>Koltukçular Kuyumcular</p>		<p>İki Dükkanın yıkıldığı Tamamen yıkıldığı</p> <p>Yıkıldığı</p> <p>Kemer ve payelerinin deprem nedeniyle harap olduğu Kalpakçıarbaşı Caddesi'ndeki 42 nolu dükkanın masrafı Kalpakçıarbaşı Caddesi'nde bulunan vakıfçeşmenin tamiri Esnafın mallarını almasına müsaade edildiği(Burada zayıatın cüzi olduğu söyleniyor) Tamamen denecek derecede yıkıldığı Dükkanların tamir masrafı Bazı mahalleri ve bazı yerlerinin yıkıldığı Tehlikelerinin kaldırılması için tamamen yıktırılması Yıkıldığı Kemerlerinin deprem nedeniyle harap olduğu Dahilinde bulunan umum hizmetkarane idarehanesiyle bitişiğinde bulunan kagir hane ve bakkal dükkanının üst katının belediye ekipleri tarafından yıktırıldığı Kısmen yıkıldığı Sırmacıardan Çuhacılar kadar olan cadde ile bu caddenin ortasından Çuhacılar Hanı⁴⁴³na kadar olan diğer caddenin açtırılarak ve o caddelere katılan diğer cadde başlarının tahta ile koruma altına alınması ve orada alışverişe devam edilmesi Kuyumcular tarafının kemerleri hedm</p>	
--	--	---	--

⁴⁴⁰ Kapalıçarşı Yorgancılar Caddesi'nde bulunan *Merdivenli Camii*, *Çakırağa Camii* veya *Hacı Evliya Camii* olarak anılan cami olmalıdır. Zira, Evliya Hanı, bir taraftan Yorgancılar Caddesi'ne açılırken, diğer tarafı Yağlıkçıar Caddesi'ne bakmaktadır (T. Öz, *a.g.e*, I, s. 103; <http://kapalicarsi.org.tr/harita-19.10.2008>).

⁴⁴³ Nuruosmaniye Camii ve Kapalıçarşı'nın birleştiği yerin karşısında yer alır. Yapı, Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır (Banu Kutun, "Çuhacı Han", *DBİA*, II, 535).

		<p>olunan dükkanlar Kuyumcular Çarşısı'nda deprem nedeniyle sakatlanan kemerlerin yıktırılması Kuyumcu Çarşısı'nda Kayserilioğlu sokağında Kuyumcu Bahçevanoğlu Artin Ağa'nın dükkanından Lokmagözoğlu biraderlerinin dükkanlarına kadar olan yerlerin tamamıyla harap olduğu Kuyumcu Şahinyan'ın iki dükkanın tamamen yıkıldığı</p>	
Kürkçüler Çarşısı		Çatısının tamiri	
Orta Kazazlar		Aşçı dükkanının yıkıldığı	
Ressam Basmacılar		Kemer ve payelerinin deprem nedeniyle harap olduğu	
Sahaflar Caddesi		Kısmen münhedim olup oturulamayacak durumda olduğu	
Sepetçi Hanı		Yıkıldığı	
Sorguncu ⁴⁴¹ Hanı		Oturulamayacak hale geldiği Takkeçiler Sokağında mutasarrıf olduğu 111,113 ve 115 nolu dükkanların h. 1314'te küşad olduğu	
Terlikçiler		15, 16 nolu terlikçi esnafına ait dükkanların deprem nedeniyle yıkıldığı O ve karşısında bulunan diğer han duvarlarının sakatlanarak yıkılmaya yüz tuttuğu ve bir çok odanın da yıkıldığı Kemer ve payelerinin deprem nedeniyle harap olduğu	
Yağcı Hanı ⁴⁴²		Üç Mağazanın yıkıldığı	

⁴⁴¹ Belgede *Sorguncu* şeklinde geçen ibare *Sorguçlu* olmalıdır.

⁴⁴² Kapalıçarşı'da Kürkçüler Caddesi ile Nuruosmaniye Sokağı arasında Rabia Hanı ile komşu olarak inşa edilmiştir. Yapı üç yönde Kalpakçılar Caddesi, Nuruosmaniye Sokağı ile Tavukpazarı Sokağı ile çevrilmiştir (Gönül Cantay, "Yağcı Hanı", *DBİA*, VII, 396).

Yağlıkçılar Caddesi Yarım Taş Han Yolgeçen Hanı Yorgancı Hanı Yüncü Hanı		Tamamen yıkıldığı Yıkıldığı Tamamen yıkıldığı Oturulamayacak hale geldiği Tehlikelerinin kaldırılması için tamamen yıkıtılması Harap olan yorgancı çarşısının tathiri, yorgancılar kısmının inşası Tamamen yıkıldığı	
Kapıağası Mahmut Ağa Camii	Sultanahmet Civarı Ahırkapı Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 42, 70.
Kapıağası Mahmut Ağa Medresesi ⁴⁴⁴ ve Mektebi	Sultanahmet Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 35.
Kapıağası Mektebi	Mevlanakapı Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 40.
Kapıçı Karakolu	Galata	Tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44; Y.MTV, 102/73.
Kapıçı Hamamı	Galata Tophane Caddesi	Saçak ve duvarlarının yıkıldığı	Sabah, 1766.
Kaptan İbrahim Paşa Camii, Mektep ve Müştemilatı ⁴⁴⁵	Beyazıt Bâbiseraskerî Karşısı Üniversite Kütüphanesi Yanı	Mektebin ön tarafıyla çatısının hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 4, 59; İ.EV, Ş 1312/24; Y.PRK.ŞH, 4/102.
Kaptan Sinan Paşa Camii ⁴⁴⁶	Yenibahçe Civarı Gureba Hastanesi Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 10, 20, 57; İ.EV, Ş 1312/24.
Kaptan Paşa Mescidi bkz. Kaptan Sinan Paşa Camii			
Kapusen Rahiplerine Mahsus Mabet bkz. Katolik Kilisesi-Yeşilköy			
Kara Ahmet Paşa Camii bkz. Gazi Ahmet Paşa Camii			
Kara Baba Dergâhı ⁴⁴⁷	Çemberlitaş Civarı Atik Ali Paşa Camii Karşısı Pertevpaşa Caddesi Gedikpaşa	Bir kısmının tamamen yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 28, 50; İ.EV, Ş 1312/24; Saadet, 3020; Sabah, 1768.

⁴⁴⁴ Külliyesi cami, medrese, mektep ve çeşmeden müteşekkildir. Sultanahmet'in güneyinde Kapıağası ve Mustafa Paşa Sokakları'nın köşesinde bulunmaktadır (M. Küttükoğlu, *a.g.e.*, s. 48).

⁴⁴⁵ *EV.d*, nr. 28331 nolu defterin 59. sayfasında *Kaptan İbrahim Paşa Camii*'nin Bozdoğan Kemerı civarında, s. 4'te de Bâbiseraskerî karşısında olduğu ifade edilmektedir. *Hadika*'da Eski Saray yakınında olduğu ifade edilen cami (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 237), bugün Besim Ömer Caddesi ile Ümit Yaşar Doğanay Sokağı'nın kavşağında bulunmaktadır. Banisinin Kaptan-ı derya İbrahim Paşa olduğu külliye cami, mektep, sebil, aşhane ve hamamdan oluşmaktadır (Emine Naza, "Kaptan İbrahim Paşa Camii", *DBİA*, IV, 433).

⁴⁴⁶ Banisi Sadrazam Rüstem Paşa'nın biraderi Kaptan Sinan Paşa'dır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 182).

⁴⁴⁷ Osmanlı döneminde *Sandıkçılar* veya *Sedefçiler* olarak anılan Mimar Hayrettin Mahallesi Kara Baba Sokağı'nda yer almaktadır. Tekke, Kara Baba lakaplı Şeyh Mehmed Hilmi Efendi tarafından kurulmuştur (Baha Tanman, "Kara Baba Tekkesi", *DBİA*, IV, 437). Belgede tekkenin *Rifâi tarikatına* ait olduğu ifade edilmektedir. Bazı kaynaklarda *Kara Baba Veli Dergâhı*, *Kara Ali Baba Dergâhı* olarak da bahsedilmektedir.

Kara Davut Paşa Camii bkz. Davut Paşa Camii			
Kara Kethüda Camii bkz. Büyükdere Camii			
Kara Mehmed Paşa Camii ⁴⁴⁸	Aksaray Parkı	Minaresinin harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 9, 66; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1768.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Kara Mustafa Camii ⁴⁴⁹ bkz. Merzifonî Kara Mustafa Paşa Camii			
Kara Mustafa Paşa Medresesi ⁴⁵⁰ bkz. Merzifonî Kara Mustafa Paşa Medresesi			
Kara Nohut nam-ı diğer Şüca' Çavuş Mescidi ⁴⁵¹	Molla Güranî Yakını Suhte Sinan Mahallesi Aksaray Taşkasap	İmamına ait meşrutahanenin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 22, 59; İ.EV, Ş 1312/24.
Karabaş Camii ⁴⁵²	Tophane Kılıç Ali Paşa Camii Karşısı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 17; İ.EV, Ş 1312/24; Y.PRK.ŞH, 5/4. ⁴⁵³
Karabaş Tekkesi Mescidi bkz. Karabaş Camii			
Karabaş-ı Veli Camii ⁴⁵⁴	Yenibahçe Yakını Keçeciler Hırka-i şerif Melek Hoca Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 30
Karacaahmet Çeşmesi	Üsküdar	Saçığının tehlikeli bir şekilde çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Karagöz Sadullah Çavuş Mescidi ⁴⁵⁵	Mevlanakapı Silivrikapı Karagöz Tekkesi Sokağı	Mescit ve minaresinin hasar gördüğü İmam ve müezzinlere ait meşrutahanelerinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 12, 26, 54, 55; İ.EV, Ş 1312/24.
Karagöz Camii bkz. Muhtesip Karagöz Camii			

⁴⁴⁸ Banisi valilik görevlerinde bulunmuş olan Kara Mehmed Paşa'dır. T. Öz'e göre yapı, harap bir halde iken Aksaray Parkı'na dahil edilmiştir (T. Öz, *a.g.e*, I, s. 83).

⁴⁴⁹ Yedikule dışında Kazlıçeşme'de bulunan ve *Kasaplar Mescidi* olarak da bilinen *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Camii* olmalıdır.

⁴⁵⁰ Beyazıt civarında biri *Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi*, diğeri de *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi* olmak üzere iki ayrı medrese bulunmaktadır. Ancak, burada bahsi geçen medrese *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi* olmalıdır.

⁴⁵¹ Banisi Şüca' Ağa'dır. Tophane-i Âmire'de dökücübaşı olan Kanunî dönemi devlet adamlarındandır. *Hadika*'ya göre cami, Mehter çeşmesi yakınındadır (Ayvansarayî, *a.g.e*, s. 217).

⁴⁵² Banisi Babüssaade Ağası Korkut Beyzâde Karabaş Mustafa Ağa olup tekkesi *Halvetî tarikatına* aittir (Baha Tanman, "Karabaş Tekkesi", *DBİA*, IV, 440). Cami, *Karabaş Tekkesi Mescidi* olarak da anılır.

⁴⁵³ Bu belgede *Karabaş Mahallesi Cami-i şerifi* şeklinde geçmektedir.

⁴⁵⁴ Banisi II. Osman'ın hocası olan Şeyh Karabaş Abdurrahman Efendi'dir. Yapı, daha sonra Gonca Hatun tarafından 1890'da ihya edilmiştir (T. Öz, *a.g.e*, I, s. 82).

⁴⁵⁵ Sadullah Çavuş adındaki bir hayır sahibi tarafından yaptırılan mescit, yakınındaki Karagöz Mehmed Paşa Çeşmesi nedeniyle *Karagöz Mescidi* olarak anılır. Mescit daha sonra Halvetî-Cerrahî şeyhlerinden Zerdecizâde Hüseyin Efendi tarafından meşihat konularak mescit-tekke şekline dönüştürülmüştür. (Baha Tanman, "Zerdecizâde Hüseyin Efendi Tekkesi", *DBİA*, VII, 547). Tekke *Nureddin Tekkesi* adıyla da anılır.

Karagümrük Camii ⁴⁵⁶	Karagümrük Lökümcüler Sokağı	Minaresinin şerefesine kadar yıkılıp kubbenin üzerine düştüğü	EV.d, nr. 28331, s. 64; Saadet, 3019; Sabah, 1766. ⁴⁵⁷
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Karaimam Mescidi bkz. Sahaf Muhiddin Camii			
Karakî Hüseyin Çelebi Camii ⁴⁵⁸	Hocapaşa	Harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 4, 43, 45; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, L 1312/9; Sabah, 1995.
Karakî Mescidi bkz. Karakî Hüseyin Çelebi Camii			
Karakulak Hanı	Beyazıt	Arka tarafının tamamen yıkıldığı	Saadet, 3020.
Karamanî Davut Bey nam-ı diğer Müstedam Çavuş Camii bkz. Çınar Camii			
Karamanlı Mescidi bkz. Sahaf Muhiddin Camii			
Karamürsel'deki Cami	Karamürsel	Minaresinin tamamen yıkıldığı	Saadet, 3020; Tercüman, 4809; The Levant Herald, 28.
Karanlık Mescit nam-ı diğer Muhiddin Kocavi Camii ⁴⁵⁹	Cıbalı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 70.
Karcı Süleyman Mescidi bkz. Kırazlı Mescit			
Kariye Camii ⁴⁶⁰ ve Medresesi	Karagümrük Edirnekapı	Minaresinin şerefesine kadar yıkıldığı Medresenin kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 7, 45; İ.EV, ZA 1313/12; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, R 1312/19; Sabah, 1766; Sabah, 1856; Saadet, 3019; Y.MTV, 100/40; The Levant Herald, 28.
Kartal Hükümet Konağı		Çatısının çöktüğü	Saadet, 3019.
Kartal Baba Dergâhı ⁴⁶¹	Üsküdar Nuh Kuyusu	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 53.
Kasap Ali Ağa'nın Dükkanı	Tophane Caddesi	Kagir Dükkanın üst katının harap olduğu	Sabah, 1766.

⁴⁵⁶ Hırka-i Şerif Camii yakınında bulunan caminin banisi III. Murad dönemi sadrazamlarından Hadım Mesih Mehmed Paşa'dır (Tarkan Okçuoğlu, "Mesih Mehmed Paşa Camii, Türbesi ve Çeşmesi", *DBİA*, V, 406). Bu nedenle cami, *Mesih Paşa Mescidi* de denir. T. Öz'de belirtildiğine göre, *Fetva Emmini Camii* adıyla da anılır (T. Öz, *a.g.e*, I, s. 83).

⁴⁵⁷ Gazete haberinde *Karagümrük'teki Camii Şerif* şeklinde geçmektedir.

⁴⁵⁸ Banisinin Kileci Hüseyin Ağa olduğu mescidin minberini Tütün Gümrüğü Mukataası Emmini Hasan Ağa koydurmuştur. *Hadika*'da belirtildiğine göre, bitişiğinde *Saray Ağası Mustafa Ağa Medresesi* olup cami ile anılan bir mahallesi vardır (Ayvansarayî, *a.g.e*, s. 235). Cami, *Karakî Mescidi*, *Hüseyin Ağa Mescidi* veya *Kileci Hüseyin Ağa Mescidi* olarak da bilinir.

⁴⁵⁹ Banisi Muhyiddin Kocavi'dir. *Hadika*'ya göre, *Bıçakçı Mescidi* yakınında olan caminin mahallesi vardır (Ayvansarayî, *a.g.e*, s. 235).

⁴⁶⁰ II. Bayezid dönemi sadrazamlarından Atik Ali Paşa tarafından camiye çevrilen Khora (Hora) Kilisesi, bazı kaynaklarda *Kenise Camii* (Kilise Camii) olarak anılırsa da genel olarak *Kahriye* veya *Kariye Camii* olarak revaç bulmuştur. Cami, Atik Ali Paşa'nın Çemberlitaş'taki vakfına bağlı olduğundan (Semavi Eyice, "Kariye Camii", *DBİA*, IV, 468) zaman zaman *Kariye Atik Ali Paşa Camii* de denir.

⁴⁶¹ *Kadiri tarikatından* Kartal Baba lakaplı Şeyh Ahmet Efendi tarafından kurulmuştur. Tekke, kaynaklarda *Kartal Ahmed Efendi*, *Şeyh Ahmed Kartal* veya *Şeyh Kartal* adlarıyla anılır (Baha Tanman, "Kartal Baba Tekkesi", *DBİA*, IV, 470).

Kasap Emin Ağa'nın Dükkanı	Köprübaşı	Ön taraf saçaklarının çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Kasap Hacı Ragıp'ın İnek Ahır		Duvarlarının çatlamış olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Kasap Halil Camii ⁴⁶²	Davutpaşa Mahkemesi Civarı Toptaşı Mahallesi Molla Gürani Kızılelma Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 28; İ.EV, Ş 1312/24.
Kasap İlyas Camii ⁴⁶³	Davutpaşa İskelesi Samatya Kasap İlyas Sokağı	Minaresinin tamiri	BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 478; EV.d, nr. 28331, s. 18; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 2497.
Kasapbaşı Mescidi bkz. Kasap Halil Camii			
Kasaplar Mescidi bkz. Merzifonî Kara Mustafa Paşa Camii			
Kasavet Hamamı	Aksaray	Yıkıldığı	Sabah, 1767.
Kasım Ağa Camii bkz. Macuncu Kasım Ağa Camii			
Kasım Çelebi Mescidi nam-ı diğer Çayır Tekkesi	Silivrikapı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 20, 51; İ.EV, Ş 1312/24.
Kataroğlu Hanı	Kutucular	Kısmen yıkıldığı	Sabah, 1767.
Katip Kasım Camii ⁴⁶⁴	Langa	Kısmen yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 10, 60; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1767.
Katip Murat Camii ⁴⁶⁵	Mevlanakapı Hasırcı Melek Sokağı	Minaresinin yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 34, 62; Sabah, 1767; Tercüman, 4809.
Katip Muslihiddin Camii ⁴⁶⁶	Katip Muslihiddin Mahallesi Altımermer	Minaresinin hasar gördüğü ve tehlikeli şekilde harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 25, 28, 53, 62; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1768; Y.PRK.AZJ, 36/43.

⁴⁶² Caminin banisi Kanunî'nin kasapbaşı olan Halil Ağa'dır. Bu nedenle *Kasapbaşı Mescidi* adıyla meşhurdur. Ancak, cami 1915'te yanmış ve günümüze ulaşamamıştır (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 85).

⁴⁶³ Banisi Fatih'in askerlerinden Kasap İlyas Efendi'dir. Türbesi, caminin haziresindedir (Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Kasap İlyas Camii", *DBİA*, IV, 477).

⁴⁶⁴ Yenikapı ile Aksaray Bulvarı'nın batısında olup banisi II. Bayezid'in sır katibi olan Kasım Bey bin Abdullah'tır (İ. Aydın Yüksel, "Katip Kasım Camii", *DBİA*, IV, 491). *Sofular Mescidi* diye de bilinir.

⁴⁶⁵ Banisi Katip Murat Efendi Efendi'dir. 1509 depreminde harap olan binaların bina emini katipliği yapmıştır. Şhremini Camii yakınında olan caminin mahallesi bulunmaktadır (Ayvansaraylı, *a.g.e.*, s. 136). Cami, *Hasırcı Mescidi* olarak da anılır.

⁴⁶⁶ Banisi Koca Mustafa Paşa Camii Emni Katip Muslihiddin'dir. 1495'te yapılan mabetten eser kalmamıştır. Cami, *Uzuncaova Mescidi* adıyla da anılmaktadır (T. Öz, *a.g.e.*, s. 148).

Katip Muslihiddin Camii ⁴⁶⁷	Sultan Selim Civarı Fethiye	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 6; İ.EV, Ş 1312/24.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Katip Sinan Camii ⁴⁶⁸	Tavşantaşı Koca Ragıp Paşa Laleli	Cami ve minaresinin depremde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 4, 22, 59; İ.EV, Ş 1312/24.
Katip Şemseddin Camii ⁴⁶⁹	Süleymaniye Civarı Ağakapısı Civarı	Cami ve minaresinin depremde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 8; İ.EV, Ş 1312/24.
Katolik Kilisesi	Yeşilköy	Kubbesinin yıkıldığı	BEO.NGG.d, nr. 685, sr. nr. 165; İ.HUS, M 1312/183; ⁴⁷⁰ Moniteur Oriental bkz. A. Batur, s. 31; Saadet, 3022; Sabah, 1767; The Levant Herald, 28.
Katolik Rum Kilisesi ⁴⁷¹	Beyoğlu Sakızağacı	Harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1689, s.231; İ.ŞE, B 1312/4.
Kavafhane Çarşısı	Saraçhane Civarı	Dükkanların tamamen harap olduğu ve duvarlarından taş, tuğla ve sıvalarının döküldüğü	Sabah, 1766; The Levant Herald, 28.
Kavak Tahaffuzhanesi-Karantinahanesi		Ziyadece harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1691, s. 123; İ.SH, C 1312/1; Saadet, 3151; 3171; Sabah, 1917.
Kavaklı Camii bkz. Ali Fakih Camii			
Kayış Mustafa Ağa Medresesi ⁴⁷²	Hocapaşa	Tamamen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 3, 65; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 100/40.
Kayıkçılar Kahvehanesi	Ortaköy Dereboyu	Bazı mahallerinin yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Kaymak Mustafa Paşa Camii bkz. Kuleli Camii			
Kaysûnî Mehmed Efendi Mescidi ⁴⁷³	Mahmut Ağa Mahallesi	Minaresinin tehlikeli bir şekilde harap	EV.d, nr. 28331, s. 33; Sabah,

⁴⁶⁷ *Fethiye Camii* yakınında olan caminin banisi Katip Muslihiddin'dir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 294). *Yazıcı Camii* diye de anılır.

⁴⁶⁸ Soğanağa Daltaban Yokuşu üzerindedir. Mescidin banisi, II. Bayezid'in Matbah-ı Âmire katibi Sinan Bey'dir. Camiye *Daltaban* isminin verilmesi bitişiğinde bulunan *Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa Çeşmesinden* dolayıdır (İ. Aydın Yüksel, "Daltaban Mescidi", *DBİA*, II, 544).

⁴⁶⁹ Belgede *Katip Şemseddin Camii* olarak geçen yapı, *Hadika*'da *Cankurtaran Mescidi* (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 115), T. Öz'de de hem *Cankurtaran Mescidi*, hem de *Katip Şemseddin Kasım Camii* olarak geçer (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 39). Eserin banisi II. Bayezid'in Sırkatibi olan Katip Kasım'dır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 115).

⁴⁷⁰ Belgede *Latin Kilisesi* şeklinde belirtilmektedir.

⁴⁷¹ Bugün Tarlabası'nda bulunan *Aya Tiriada Rum Katolik Kilisesi* olabilir.

⁴⁷² Sirkeci civarında Hocapaşa semtinde Karakî Hüseyin Efendi Camii karşısında Saray Ağası Mustafa Ağa tarafından inşa ettirilmiştir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 50).

	Sütlüce Hasköy Civarı	olduğu	1767.
Kazancı Mescidi bkz. Kazgancıbaşı Ali Ağa Camii			
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Kazasker bkz. Kadiasker			
Kazazlar Sokağı bkz. Kapalıçarşı			
Kazgancı Dükkanları	Beyazıt SimkeşhaneYanı	Kısmen yıkıldığı	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 391.
Kazgancıbaşı Ali Ağa Camii ⁴⁷⁴	Tophane Fındıklı Civarı Firuzağa Taksim Sıraserviler Kazancı Yokuşu	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 17, 32, 58; İ.EV, § 1314/5.
Kazganî Sa'di Camii bkz. Saraç İshak Camii			
Kazlıçeşme Dergâhı ⁴⁷⁵	Yedikule Dışı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 28, 57; İ.EV, § 1312/24.
Kazlıçeşme'deki Cami ⁴⁷⁶	Yedikule	Minaresinin yıkıldığı	İ.EV, § 1312/24; Tercüman, 4808.
Kebabçı Ali Efendi'nin Dükkanı	Üsküdar Süleyman Ağa Mahallesi	Bacasının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Kebabçı Dükkanıyla Yanındaki Dükkan	Saraçhane Amucazâde Hüseyin Paşa Mekteb-i İbtidâî Bitişiği	Tamamen yıkıldığı	Saadet, 3019.
Keçeci Hayreddin Mescidi bkz. Sankiyedim Mescidi			
Keçi [Keyçi-Kiçi] Hatun Camii ⁴⁷⁷	Avratpazarı Haseki Hastanesi Karşısı	Tamire muhtaç olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 30; Sabah, 2103.
Kefçe Dede Mahallesi ⁴⁷⁸ Camii ⁴⁷⁹ bkz. Ahmediye Camii			

⁴⁷³ Ayvansarayî'de *Kaysûnîzâde Mescidi* olarak geçen mabedin banisi belgede geçtiği şekliyle Kaysûnî Mehmed Efendi'dir. Zincirlikuyu ile Nişancı Mehmed Paşa Camii arasında yaptırdığı bir darülkurrası vardı (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 390).

⁴⁷⁴ 16. yüzyıl tarihli mescidin banisi Kazancıbaşı Ali Ağa'dır (Esra Dişören, "Kazancı Mescidi", *DBİA*, IV, 512). Belgede banisinin adıyla geçen cami, *Kazganî Ali Mescidi* veya *Kazancı Mescidi* olarak da anılır.

⁴⁷⁵ Zakirbaşı Sokağı üzerinde bulunan Bektaşî Tekkesi'nin önünde yatan zatın Hacı Bektaşî Veli'nin halifelerinden olduğu söylenen Perişan Baba (veya Erikli Baba) nedeniyle bu tekke *Perişan Baba Tekkesi* olarak anılır (Hasan Yelmen, "Kazlıçeşme", *DBİA*, IV, 513-514). Bunun dışında tekke, son şeyhi olan Küçük Abdullah Baba'dan dolayı da aynı adla (*Küçük Abdullah Baba Tekkesi*) ve *Şeyh Mehmed Ali Baba Tekkesi* olarak da bilinir (Baha Tanman, "Perişan Baba Tekkesi", *DBİA*, VI, 242).

⁴⁷⁶ Belge ve gazetede *Kazlıçeşme'deki Cami* şeklinde ifade edilen yapının tam olarak hangisi olduğunu tespit etmek oldukça zordur. Zira, söz konusu yapı, bu civarda hasar gören camilerden *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (Kasaplar Mescidi)* ve *Silahlane Camilerinden* biri olabileceği gibi Kazlıçeşme'de yer alan başka bir cami de olabilir.

⁴⁷⁷ Ayvansarayî'ye göre mahallesi de bulunan mescit, Bayram Paşa Türbesi'yle Hacı Bayram Haftani Mescidi ortasında Kasım Ağa Mektebi'nin karşısında yer alır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 249).

⁴⁷⁸ Üsküdar Doğancılar Parkı ve Tunusbağı Caddesi'ni içine alan mahalledir (<http://sozluk.sourtimes.org-27.10.2008>).

Kefevi [Kefeli] Camii nam-ı diğer Kenisa ⁴⁸⁰ Camii ⁴⁸¹	Balat Salma Tomruk Yakını Kariye Camii Cıvarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 26; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1768.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Kellekesan Hanı bkz. Kapalıçarşı			
Kemankeş Ahmet Ağa Camii ⁴⁸²	Aksaray	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 37.
Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camii ⁴⁸³	Galata Karaköy	Harap olduğu	BEO.NGG.d, nr. 686, sr. nr. 6; İ.EV, Ş 1312/24; EV.d, nr. 28331, s. 14, 67; Sabah, 2515.
Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camii ⁴⁸⁴	Salma Tomruk	Zaten tamire muhtaç olan yapının harabiyetinin arttığı	BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 486.
Kemankeş Kara Mustafa Paşa Medresesi ⁴⁸⁵	Irgatpazarı Çemberlitaş	Kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 3; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, S 1313/15; Y.MTV, 100/40.
Kemberburgaz Karakolu		Hasar gördüğü	Y.MTV, 104/90; Y.MTV, 115/38.
Kepenekçi İshak Camii ⁴⁸⁶	Soğanağa Daltaban Çeşmesi	Cami ve minaresinin depremde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 8; İ.EV, Ş 1312/24.
Kepenekçi Sinan Ağa Camii ve Medresesi ⁴⁸⁷	Kantarcılar Deveoğlu Yokuşu	Bazı mahallerinin yıkıldığı. Medresenin de	EV.d, nr. 28331, s. 37, 60; İ.EV,

⁴⁷⁹ Gazetede bahsi geçen cami, *Ahmediye Camii* olmalıdır. Zira, kaynaklarda Ahmediye Camii'nin Kefçe Dede lakaplı Mehmed Dede tarafından yaptırılan *Kefçe Dede Mescidi*'nin yerine inşa edildiği belirtilmektedir (T. Öz, *a.g.e.*, II, s. 38; <http://sozluk.sourtimes.org>; <http://diaturkiye.com-27.10.2008>). Gazeteye yansıyan haberde *Kefçe Dede Mahallesi*'ndeki Camii ifadesinin geçmesi söz konusu yapının mahalleye adını veren mescidin Ahmediye Camii'nin olduğu izlenimini vermektedir.

⁴⁸⁰ Kilise.

⁴⁸¹ Eski bir Bizans mabedinden dönüştürülen mescidin minberi Hekimoğlu Ali Paşa tarafından koydurulmuştur. *Kefeli Mescit* olarak anılan yapı (Semavi Eyice, "Kefeli Mescit", *DBİA*, IV, 518), elimizdeki belgelerde *Kefevi Camii* olarak geçmektedir.

⁴⁸² Banisinin Sazende Ahmet Ağa olduğu mescidin minberini imam-ı sultanî Hacı Mehmed Efendi koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 252). Cami, *Kemanî Mescidi* adıyla da anılır.

⁴⁸³ Kemankeş Caddesi ile Eski Gümrük Sokağı'nın birleştiği yerdedir. *San Antonio Kilisesi* yerine inşa edilmiştir (Halil İnalçık, "Galata", *DBİA*, III, 352; Esra Dişören, "Kemankeş Mustafa Paşa Camii", *DBİA*, IV, 522).

⁴⁸⁴ *Odalar Mescidi* adıyla da bilinir. Bir Bizans kilisesi üzerine yapılmış ve 1919'da büyük bir yangın geçirmiştir (T. Öz, *a.g.e.*, s. 112).

⁴⁸⁵ Medrese, türbe, sebül ve çeşmeden meydana gelen bir külliye parçasıdır. Dersanesi mescit olarak kullanılmış olan yapı, *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Medresesi*'nin karşısında yer alır (M. Kütikoğlu, *a.g.e.*, s. 91).

⁴⁸⁶ Banisinin İshak Ağa olduğu cami, *Hadika*'da *Kepenegi Mescidi* olarak zikredilir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 249).

⁴⁸⁷ Kepenekçi Sinan Mescidi olarak da bilinen caminin banisi Hoca Sinan'dır. Yapı, Sabunhane Sokağı'ndadır. Medresesi ise, Kepenekçi ile Sabunhane sokaklarının köşesindedir. Mimar Sinan'ın eseri olan medrese, *Sinan Emir*, *Emin Sinan Efendi Medresesi* olarak da bilinir (Zeynep Ahunbay, "Kepenekçi Sinan Medresesi", *DBİA*, IV, 547; Esra Güzel Erdoğan, "Kepenekçi Sinan Mescidi", *DBİA*, IV, 548).

	Tahtakale	kısmen harap olduğu	M 1315/2; Saadet, 3019; Sabah, 1767 (medrese), ⁴⁸⁸ Y.MTV, 100/40.
Kereste Dükkanı	Üsküdar	Arka duvarının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Keresteci Dükkanı	Üsküdar	Harik muhafaza duvarının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Keresteci Fendemi'nin Dükkanı	Üsküdar	Duvarının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Kerime Hatun Camii ⁴⁸⁹	Çengelköy Kalantor Sokak	Son cemaat mahalli duvarının çatladığı. Meşrutahanesinin de hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 24, 53; İ.EV, Ş 1312/24; Saadet, 3019.
Kerime Hatun Camii bkz. Hacı Muhiddin Camii			
Kesmekaya Tekkesi bkz. Kadı Sadi Dergâhı			
Kethüda Camii bkz. Bostaniçi Camii			
Kılıç Ali Paşa Camii ⁴⁹⁰	Tophane	Kubbesinin bir miktar çatladığı	Y.PRK.SGE, 6/32.
Kılınççı Dergâhı ⁴⁹¹	Mevlanakapı Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 57.
Kılınççı Köyü Camii		Minaresinin temelinden çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Kınalıada Jandarma Karakolu		Şiddetli bir şekilde yarıldığı	Moniteur Oriental bkz. A. Batur, s. 28; Saadet, 3020; Sabah, 1767; Tercüman, 4809.
Kıraathane bkz. Kapalıçarşı			
Kırık Tulumba Caddesi'ndeki Camii ⁴⁹²	Şehzade Civarı	Harap olduğu	Sabah, 1767.
Kırkçeşme Suyolları		Zaten mürur-ı zaman nedeniyle harap olup bir de depremde harap olduğu. Ayvat Bendi'nden akan suyun Kurt Kemerinin 16 arşın kadar sağ tarafının yıkılması nedeniyle dışarı aktığı. Burgaz Köyü civarındaki Baş Havuz'un arka tarafında 35 arşın kadar lağım duvarının tonozunun yıkıldığı. Baş Havuz'a 8 arşın mesafedeki lağımın tavanının 6 arşın kadar yıkıldığı. Çavuşköy	BEO.AYN.d, nr. 1652, s. 29; BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 248; EV.d, nr. 28331, s. 44; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, B 1313/6; İ.HUS, S 1312/52; Saadet, 3097; Saadet, 3131; Sabah, 1777; Sabah, 1806; Sabah, 1848; Y.A.HUS, 316/36; Y.A.HUS, 306/11; Y.MTV, 101/20; Y.MTV, 99/56; Y.MTV,

⁴⁸⁸ Gazete haberinde *Kepenekçi Medresesi* şeklinde geçmektedir.

⁴⁸⁹ 18. yüzyılda inşa edilen caminin banisi Kerime Hatun'dur (T. Öz, *a.g.e.*, II, s. 39).

⁴⁹⁰ Tophane Meydanı'nda bulunan cami, medrese, türbe ve hamamdan oluşan bir külliyein parçasıdır. *Tophane Camii* olarak da anılan eserin banisi 16. yüzyılın önde gelen denizcilerinden Kılıç (Uluç) Ali Paşa'dır (Semavi Eyice, "Kılıç Ali Paşa Külliyesi", *DBİA*, IV, 558).

⁴⁹¹ Tekke, *Rıfai tarikatına* aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

⁴⁹² Belgede caminin tam adı zikredilmediği gibi, gerek o dönemde civarda bulunan ve gerekse depremde hasar gören camileri tespit etmek mümkün olamamıştır. Ancak, bugün şehir haritalarına göre Kırık Tulumba Caddesi'nin yeri konusunda bir tahmin yapılacak olursa, bugün Fener semtinin Haliç'e bakan yamacında yer alan Kırık Tulumba Sokağı ve civarı, yahut Horhor Caddesi'ne çıkan Kırık Tulumba Sokağı civarının olabileceği söylenebilir.

		civarındaki Suludere denilen kısmın 50 arşınlık kısmının dağ tarafındaki duvar yıkılarak suların dışarı aktığı. Bend-i Kebir'deki suyun geçtiği Kovuk Kemer'in dere tarafının 3-4 parmak kadar çatladığı	104/78.
Kırmızı Kışla ⁴⁹³	Gülhane	Tehlikeli şekilde hasar gördüğü ve alt kattaki çamaşırhaneden karantina olarak kullanılan koğuşun köşesine kadar zeminin çatladığı	İ.DH, RA 1312/53; İ.HUS, M 1312/162; Tercüman, 4810; The Levant Herald, 28; Y.MTV, 99/56.
Kısıklı Camii bkz. Ser-bostanî Abdullah Ağa Camii			
Kısıklı Jandarma Karakolu	Üsküdar	Harap olduğu	BEO, 39857; İ.ASK, C 1312/17.
Kız Mektebi ⁴⁹⁴	Cihangir	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 60.
Kız Mektebi	Kartal	Tamamen yıkıldığı	Saadet, 3019.
Kız Mektebi	Kasımpaşa Nalinci Yokuşu	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 38.
Kız Mektebi	Samatya	Şiddetli bir şekilde çatladığı	Saadet, 3021.
Kız Mektebi	Vefa Manav Sokağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 18; İ.EV, Ş 1312/24.
Kız Kulesi		Bazı mahalleri çatladığı	Saadet, 3019.
Kızılmescit Camii ⁴⁹⁵	Eyüp Kalenderhane ve Kızıldağırmen Sokağı	Minaresi deprem sırasında yıkıldığından içinde ibadetin mümkün olmadığı	EV.d, nr. 28331, s. 7; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1893.
Kızılminare Camii ⁴⁹⁶	Aksaray Horhor Caddesi	Cami ve minaresinin depremde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 9, 69; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1767.
Kızılminare Camii ⁴⁹⁷	Kiremitçi Ahmet Çelebi Mahallesi Hasköy Kalaycı Sokak	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 17, 27, 59; İ.EV, Ş 1312/24.
Kızıltaş Camii ⁴⁹⁸	Laleli Camii Karşısı	Çatısıyla bir odasının yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 9; İ.EV, Ş

⁴⁹³ Yapı, bu tarihlerde *Muhacirin Komisyonu'nun Dulhanesi* olarak kullanılmaktaydı (İ.HUS, M 1312/162).

⁴⁹⁴ Cihangir'deki *Tayyibî Mustafa Efendi Mektebi* olabileceği gibi, *Cihangir Mektebi* de olabilir.

⁴⁹⁵ Banisinin Kiremitçi Süleyman Çelebi olması nedeniyle *Kiremitçi Süleyman Mescidi* olarak da anılır (T. Öz, a.g.e, I, s. 91).

⁴⁹⁶ Belgede *Kızılminare demekle meşhur Pir Mehmed Efendi Camii* şeklinde ifade edilen cami, Fatih döneminin Kiremitçi başısı Mehmed Çelebi tarafından *Laleli Çeşmesi* civarında yaptırılmıştır (D. Kuban, "Laleli", 187). T. Öz'de Horhor Caddesi'nde olduğu belirtilen caminin minaresi şerefesine kadar kırmızı sırlı tuğladan inşa edilmiştir (T. Öz, a.g.e, I, s. 91).

⁴⁹⁷ Evkaf defterindeki listenin iki yerinde *Kiremitçi Ahmet Çelebi Camii* şeklinde ifade edilirken, s. 17'de *Kiremitçi Ahmet Çelebi Mahallesi'nde Kızılminare Camii* şeklinde zikredilmektedir. T. Öz'de banisinin Kiremitçi Ahmet olduğu belirtilen camiden, *Kiremitçi Mescidi* olarak bahsedilir. Mescidin minberi Esadullah Ağa tarafından koydurulmuştur. Minaresi kırmızı tuğladan inşa edilen cami, 1889'da yenilenmiştir (T. Öz, a.g.e, I, s. 90).

			1312/24; Saadet, 3019; Sabah, 1767.
Kızıltaş Mekteb-i İbtidaiyyesi ⁴⁹⁹	Laleli Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 22; İ.EV, Ş 1312/24.
Kızlarağası Hanı	Valide Hanı Civarı	Bir köşesinin açıldığı	Saadet, 3021.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Kızlarağası Medresesi bkz. Darüssaade Ağası Hacı Mehmed Ağa Medresesi ve Sebili			
Kıztaşı ⁵⁰⁰ Camii Civarındaki Türbe ve Fırın		Yıkıldığı	Tercüman, 4808.
Kıztaşı Sütunu ⁵⁰¹	Sarıgez [Sarıgüzel]	Harap olduğu	İ.MF, R 1313/1; İ.MF, R 1312/4; Saadet, 3135; Sabah, 1911.
Kileci Hüseyin Ağa Camii bkz. Karakî Hüseyin Çelebi Camii			
Kireççi Haçik'in Dükkanı	Üsküdar	Duvarının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Kiremitçi Ahmet Çelebi Camii bkz. Kızılminare Camii			
Kiremitçi Süleyman Mescidi bkz. Kızılmescit Camii			
Kiremitçi başı Mescidi bkz. Kızılminare Camii			
Kilise [İki Kilise]	Bakırköy	Hasar gördüğü ve yıkımına başlandığı	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 139; İ.HUS, M 1312/186.
Kilise	Belgradköyü	Kagir kilisenin bazı mahallerinin çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Kilise	Gemlik Balıkpazarı	Duvarlarının çatladığı ve mermer direklerinin mahv olduğu	Saadet, 3022; Tercüman, 4811.
Kilise ⁵⁰²	Heybeliada	Yarisının yıkıldığı	Moniteur Oriental bkz. A. Batur, s. 28; Saadet, 3019; Sabah, 1766; Tercüman, 4809.
Kilise	Küçükçekmece'ye Bağlı Kemerburgaz Köyü	İçindeki avize ve kandillerin parçalandığı	Y.MTV, 99/56.
Kilise	Tarabya	Bazı yerlerinin hasar gördüğü	Y.MTV, 99/56.
Kilise Camii bkz. Molla Ali Fenarî Camii			

⁴⁹⁸ II. Bayezid döneminde Katip Bâli Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır. Minberini Ahmet Ağa isimli biri koydurmuştur (Ayvansarayî, a.g.e, s. 217).

⁴⁹⁹ Belgede *Sitteşah Han Vakfı*'ndan olduğu zikredilmektedir.

⁵⁰⁰ Gazete haberinde *Kıztaşı Camii civarındaki türbe* şeklinde geçen yapı, harf hatası sebebiyle yanlış yazılmış olabilir. Zira, Kıztaşı Camii adında bir esere rastlanmadığı gibi Kıztaşı ile Kızıltaş ibarelerinin yazılışları birbirine yakındır.

⁵⁰¹ Fatih'te, Bizans döneminden kalma *Markianos Sütunu* olarak da bilinen sütundur. Kıztaşı adı, sütunun üzerinde yer alan nike (zafer tanrıçası) kabartmasından gelir (A. B. Yalçın, "Kıztaşı", 17).

⁵⁰² *Moniteur Oriental*'da geçen *Sainte Trinite Manastırı Rum Kilisesi* olmalıdır.

Kilise Camii ⁵⁰³	Zeyrek Çukurçeşme Karşısı	Bazı mahallerinin harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 8, 50; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, Z 1312/2; ŞD, 134/32.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Kilise Camii Medresesi ⁵⁰⁴	Vefa	Kapısı yanındaki duvarın bir kısmı belediye ekipleri tarafından yıktırıldığı	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Kilise Hanı bkz. Kapalıçarşı			
Kirazlı Mescit ⁵⁰⁵	Şehzâde Cıvarı Süleymaniye Kirazlı Mescit Sokağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 5; Sabah, 2228.
Kireçkapısı Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44.
Kiremitçi Ahmet Çelebi Camii bkz. Kızılminare Camii			
Koca Mustafa Paşa Camii, Dergâhı, İmaret, Medrese ve müştemilatı ⁵⁰⁶		Kassamı ve dervişan odalarının tamamen yıkıldığı Medresenin ise, tamamen harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 445; EV.d, nr. 28331, s. 11, 47; İ.EV, Ş 1312/17; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, N 1321/1; Sabah, 1767; Y.MTV, 100/40.
Kocamustafapaşa Rüşdiye-i Askeriyyesi		Hasar gördüğü	İ.ASK, RA 1312/32; Y.MTV, 115/38; Y.MTV, 104/90.
Kocamustafapaşa Suyolları bkz. Halkalı Suyolları			
Koca Sofu Mehmed Paşa Camii ⁵⁰⁷	Mevlanakapı	Minaresinin yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 11, 62; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1767; Tercüman,

⁵⁰³ İmparatoriçe Eirene'nin yaptırdığı *Pantokrator Manastırı Kilisesi* II. Mehmed tarafından camiye dönüştürüldüğü için (Semavi Eyice, "Zeyrek Kilise Camii", *DBİA*, VII, 556) *Kilise Camii* olarak anılır. Bitişğinde bulunan zaviyede Zeyrek Molla Mehmed Efendi müderris olduğu için hem semt, hem de Kilise Cami Zeyrek adıyla meşhur olmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 172).

⁵⁰⁴ Belgede *Kilise Camii Medresesi* olarak geçen medrese, *Molla Gürânî Medresesi* olmalıdır. Zira, Vefa'da *Molla Şemsüddin Gürânî Medresesi* olarak bilinen medrese, Fatih devri şeyhülislamlarından Şemseddin Ahmet Efendi tarafından camiye çevrilen Saint Theodor Kilisesi'nin müştemilatıdır. Medrese, Şemsettin Cami Sokağı ile Divan Efendisi Sokağı arasında bulunmaktaydı (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 133).

⁵⁰⁵ Banisi Karcıbaşı da olan Süleyman Subaşı'dır. Minberini Mollacıkzâde Ali Paşa koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 247). *Süleyman Subaşı Mescidi* ve *Karcı Süleyman Mescidi* adlarıyla da anılır.

⁵⁰⁶ Cami, türbe, zaviye, hamam, şadırvan, sebül, çeşme, imaret ve medreseden müteşekkildir. Cami, II. Bayezid döneminde bir Bizans manastırı kilisesinden camiye dönüştürülmüştür (Semavi Eyice-Baha Tanman, "Koca Mustafa Paşa Külliyesi", *DBİA*, V, 30).

⁵⁰⁷ Banisinin Sadrazam Sofu Mehmed Paşa olduğu cami (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 294), *Yenikapı Camii* adıyla da anılır.

			4809.
Koğacı Camii bkz. Baklalı Kemaleddin Camii			
Koğacıdede Camii ⁵⁰⁸	Aksaray	Çoğu yerleri harap olduğu ve bazı yerlerinin yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 9; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, L 1314/11; Sabah, 1767.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Koğacıdede Medresesi ⁵⁰⁹	Fatih Civarı Çarşamba Darüşşafaka Caddesi	Kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 6; Y.MTV, 100/40.
Kolağası Hacı Hasan Efendi'nin Berber Dükkanı	Mektep Sokağı Bomonti Yakınları	Yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Kolancılar bkz. Kapalıçarşı			
Koltukçular bkz. Kapalıçarşı			
Komisyon Hanı bkz. Borsa Salonu			
Konca Ali'nin Fabrikası	Hasköy	Duvarlarının yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Kostî oğlu Yani'nin Dükkanı	Kocamustafapaşa	Çıkan yangın sebebiyle harap olduğu	Tercüman, 4809.
Kömürcü Deposu	Şehzâdebaşı Birinci Belediye Dairesi'nin Karşısı	Duvarından bir taş düştüğü	Saadet, 3019.
Kömürcü Dükkanı	Kasımpaşa Tabakhane Sokağı	Duvarının çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Kömürcü Dükkanı	Turşucu Sokağı Hasköy	Tehlikeli şekilde harap olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Köprü	Baltalimanı	Bir tarafının çöktüğü ve yeniden inşasının gerektiği	Sabah, 2048.
Köprübaşı Beşiktaş İskelesi Bitişindeki Cami		Minaresinin yıkıldığı	Saadet, 3019.
Köprülü Mehmed Paşa Camii, Kütüphanesi ve Medresesi ⁵¹⁰	Divanyolu Çemberlitaş	Harap olan mahallerinin tamiri. Medresenin tamamen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 3, 25, 58; İ.EV, C 1314/7; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 100/40.
Kuburbeli Camii bkz. Abdi Subaşı Camii			
Kule ⁵¹¹	Adalar	Baca ve saçaklarının yıkıldığı	Sabah, 1769.
Kulebahçe Mescidi bkz. Kuleli Camii			
Kuleli Camii ⁵¹²	Çengelköy Kuleli	Minaresi şerefesinin üst tarafının çatladığı	EV.d, nr. 28331, s. 16, 62; İ.EV, Ş

⁵⁰⁸ Banisi Koğacızâde Şeyh Mehmed Efendi'dir. *Hadika*'da mahallesinin olduğu belirtilen yapı, *Murat Paşa Camii* yakınında tanımlanmıştır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 217).

⁵⁰⁹ Mescit, zaviye ve medreseden müteşekkildir. *Halvetiye* şeyhlerinden Şeyh Sevündik Şücaeddin tarafından yaptırılmıştır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 222).

⁵¹⁰ Külliye, darülhadis/medrese, darülkurra, mescit, türbe, çeşme, sebil, dükkanlar, kütüphane ve handan müteşekkildir. Medresesi, Çemberlitaş Peykhane Sokağı'nın köşesinde yer alır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 70).

⁵¹¹ Belgede *Belediye Reisi Haçopulo Efendi'nin hanesinin civarında* olduğu ifade ediliyor. Burası Büyükkada'da Çankaya (Nizam) Caddesi üzerinde bulunmakta, günümüzde Adalar İlçesi'nin kaymakamlığı ve diğer resmi daireleri barındıran hükümet konağı işlevi görmektedir. 19. yüzyılda inşa ettirilen köşk, dönemin ileri gelen tüccar ve bankerlerinden Kırıyako Haçopulo tarafından malikane olarak kullanıldığından bu adla anılmıştır (Baha Tanman, "Haçopulo Köşkü", *DBİA*, III, 481). Nuriye Garipağaoğlu'nun *Nizam'daki al tuğlalı Mizzi kulesi* olarak bahsettiği ("İstanbul Adaları'nda Korunması Gereken Tarihî Doku: Büyükkada Örneği", *Marmara Coğrafya Dergisi*, sayı 2, İstanbul 1998-1999, s. 90) kule bu olmalıdır.

			1312/24; Y.PRK.ŞH, 5/4.
Kuleli Mekteb-i İdâdi-i Şâhâne-Kuleli Mekteb-i İdâdi-i Harbî		Ziyadece tehlikeli surette çatladığı	BEO, 35041; İ.ASK, RA 1312/32; Saadet, 3019; Sabah, 1768; Tercüman, 4809; Y.MTV, 104/90; Y.MTV,115/38.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Kuleli Mekteb-i İdâdîsi Dahiliye Zabitânından Kaymakam Behçet Bey'in Sahilhanesi	Eyüp Vapur İskelesi	Duvarlarının bazı mahallerinin yıkıldığı	Sabah, 1768.
Kuleli Ocağı Mescidi bkz. Kuleli Camii			
Kumkapı Jandarma Merkezi		Bazı mahallerinin kısmen yıkıldığı	Y.PRK.ZB, 13/50.
Kumkapı Rum Mektebi		Yıkıldığı	Saadet, 3092.
Kumrulu Mescit nam-ı diğer Sinaneddin Camii ⁵¹³	Fatih Nişancı Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 18; İ.EV, Ş 1312/24.
Kunduracı Dükkanı	Kapalıçarşı'nın Nuruosmaniye Kapısı	Kısmen yıkıldığı	Sabah, 1768; Y.PRK.ŞH, 4/106.
Kunduracı Mağazası	Keresteciler Caddesi	Ön ve yan duvarlarının hasar gördüğü	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Kupon İdaresi ⁵¹⁴		Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 209; BEO.AYN.d, nr. 1675, s. 282; BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 156, 237, 352, 358; BEO.AYN.d, nr. 1673, s. 466; İ.HUS, M 1312/163; İ.ŞE, C 1312/11; Sabah, 1954; Y.MTV, 108/50.
Kurbağa [veya Kurban] Nasuh Camii ⁵¹⁵	Üsküdar Tabbaklar	Hasar gördüğü	BEO, 66671; EV.d, nr. 28331, s. 16, 60; İ.EV, Ş 1312/24.
Kurbağalıdere Merkez Karakolu		Tamirinin bittiği	Y.MTV, 102/73.
Kurşunlu Mahzen Camii bkz. Yer altı Camii			
Kurt Çelebi Camii bkz. Acıçeşme Camii			
Kurubalık (?) Hamamı		Kubbesi ve duvarlarının tamamen harap	Sabah, 1768.

⁵¹² Çengelköy ile Vaniköy arasında sahilde bulunan cami, *Kaymak Mustafa Paşa Camii*, *Kuleli Ocağı Mescidi* ve *Kulebahçe Mescidi* olarak da bilinir. Banisi Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın damadı Kaymak Mustafa Paşa'dır (Rezan Çelebi, "Kuleli Bahçe Camii", *DBİA*, V, 117; T. Öz, *a.g.e*, II, s. 42).

⁵¹³ Fatih Yenibahçe semtinde Akşemsettin Caddesi'ndedir. Mescit, Mimar Sinan'ın kendi hayratıdır. Bu nedenle *Mimar Sinan Mescidi* adıyla meşhurdur. Minberini Hakîzâde Halil Efendi koydurmuştur (Esra Dışören, "Mimar Sinan Mescidi", *DBİA*, V, 468).

⁵¹⁴ Maliye Nezareti binası müstemilatındadır.

⁵¹⁵ Üsküdar ilçesinde eskiden *Debbağlar Meydanı* olarak bilinen semtte, şimdiki Yeni Toptaşı Caddesi üzerindedir. Bazı kaynaklarda *Kurban Nasuh Mescidi* olarak da anılır. *Kurbağa Nasuh* ve *Kurban Nasuh Mescidi* isimleri dışında Hacı Bekir adındaki bir hayır sahibi tarafından minber konularak camiye çevrildiği için *Hacı Bekir Camii*, 19. yüzyılın başında Rifaî şeyhi Şeyh Nuri Efendi tarafından onarıldığı için *Şeyh Nuri Tekkesi*, tekkesinin ayin günü nedeniyle *Çarşamba Tekkesi Mescidi* adlarıyla da anılır (Baha Tanman, "Kurban Nasuh Mescidi ve Tekkesi", *DBİA*, V, 125).

		olduğu	
Kuruçeşme Camii bkz. Tezkereci Osman Efendi Camii			
Kuşadalı Dergâhı ⁵¹⁶	Aksaray Katip Muslihittin Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 25, 53; İ.EV, Ş 1312/24.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Kuşkonmaz Camii bkz. Şemsi Ahmet Paşa Camii			
Kuyucu Murat Paşa Medresesi, Sebili ve Türbesi ⁵¹⁷	Vezneciler	Hasar gördüğü ve medresesinin tamamen harap olduğu	EV.d, nr. 28331,s. 5, 59; İ.EV, Ş 1312/24; MF.MKB, 74/28; Saadet, 3019; Y.MTV, 100/40 (Medresesi).
Kuyumcular Caddesi bkz. Kapalıçarşı			
Kuzguncuk Jandarma Karakolu-Kuzguncuk Karakolu		Harap olduğu	İ.ASK, C 1312/18; İ.ASK, Ş 1313/22.
Küçük Abdullah Baba Tekkesi bkz. Kazlıçeşme Dergâhı			
Küçük Ağa Hamamı	Demirkapı Nevbethane Çeşmesi	Kısmen yıkıldığı	Sabah, 1766.
Küçük Ayasofya Camii ve Medresesi ⁵¹⁸	Küçük Ayasofya	Caminin hasar gördüğü ve medresenin tamamen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 35, 48; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1768; ŞD, 136/56; Y.MTV, 100/40.
Küçük Ayasofya Hamamı	Küçük Ayasofya	Hasar gördüğü	Sabah, 1768.
Küçük Efendi Dergâhı ⁵¹⁹ , na Bitişik Kütüphane	Yedikule Civarı	Hasar gördüğü	; EV.d, nr. 28331, s. 28; İ.EV, Ş 1312/24.
Küçük Hamam Sokağı'ndaki Dükkan	Üsküdar	Tehlikeli bir halde olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.

⁵¹⁶ Sineklibakkal'da Katip Muslihittin Camii Sokağı ile Sancaktar Müezzin Sokağı'nın sınırladığı arsa üzerindedir. Günümüze yalnızca haziresi gelebilmiştir. Tekke, 1819'da Hacı Halil Ağa arafından mutasavvıf Kuşadalı İbrahim Efendi adında yaptırılmış olup *Halvetilik'in Şabaniye koluna* bağlıdır (Baha Tanman, "Kuşadalı Tekkesi", *DBİA*, V, 134).

⁵¹⁷ Külliyesi, medrese, türbe, sebil ve çarşıdan müteşekkildir. Medresesi, Fen Fakültesi'nin arkasında, İ.Ü Rektörlüğü'ne bağlı Güzel Sanatlar Bölümü olarak kullanılmaktadır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 143).

⁵¹⁸ Cankurtaran ile Kadırga semtleri arasında yer alır. II. Bayezid döneminde Darüssaade ağası olan Hüseyin Ağa tarafından *Sergios ve Bakhos Kilisesi'*nden cami ve zaviyeye dönüştürülmüştür. Türbe, imaret, mektep, çiftahamam, zaviye ve camiden oluşan külliyenin zaviyesi, daha sonra medrese olarak kullanılmıştır (Semavi Eyice, "Küçük Ayasofya Camii", *DBİA*, V, 148).

⁵¹⁹ Kocamustafapaşa'da Merdivenliçeşme'de bulunan külliyenin esasını cami-tekke oluşturmaktadır. Burası daha çok *Feyziye Camii, Küçük Efendi, Feyzullah Efendi* ya da *Feyzi Tekkesi* olarak da tanınır (Baha Tanman, "Küçük Efendi Külliyesi", *DBİA*, V, 152).

Küçük Karakol	Üsküdar	Harap olduğu	Y.MTV,102/73; Y.MTV, 106/44.
Küçük Kutucu Hanı	Kutucular Tahtakale	Duvarlarının çatladığı ve tehlikeli şekilde hasar gördüğü	Sabah, 1767; Y.PRK.ŞH, 4/102.
Küçük Medrese ⁵²⁰	Zincirlikuyu Fatih Nişancı	Tamamen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Küçük Mecidiye Camii ⁵²¹	Çırağan	Hasar gördüğü	Y.MTV, 104/80.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Küçük Raif Camii	Kocamustafapaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 11; İ.EV, Ş 1312/24.
Küçükçekmece Kazası'ndaki Camii ⁵²²	Küçükçekmece	Tehlikeli şekilde harap olduğu	İ.EV, RA 1314/23; Sabah, 1767.
Küçükçekmece Karakolu		Rahnedar olduğu	Sabah, 2063.
Küçüksu Camii		Bir iki yerinden çatladığı	EV.d, nr. 28331, s. 14; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 99/56.
Küçüksu Karakolu-Küçüksu Jandarma Karakolu		Depremde hasar görüp tamirinin bittiği	Y.MTV, 99/56; Y.MTV, 102/73.
Kürkçü Mescidi bkz. Hacı İsa Camii			
Kürkçübaşı Ahmet Şemseddin Bey Camii ⁵²³	Topkapı	Cami ve minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 12, 46; İ.EV, Ş 1312/24.
Kürkçübaşı Hüseyin Ağa Camii ⁵²⁴	Yedikule	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 12; İ.EV, Ş 1312/24.
Kürkçübaşı Mescidi bkz. Kürkçübaşı Ahmet Şemseddin Bey Camii			
Kürkçübaşı Mescidi bkz. Kürkçübaşı Hüseyin Ağa Camii			
Kürkçüler Çarşısı bkz. Kapalıçarşı			
Kürkçükapısı Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV, 102/73; Y.MTV,106/44.
Kütahyalı Mustafa Ağa'nın Kahvehanesi	Tahtakale	Yıkıldığı	Tercüman, 4809; Y.PRK.ZB,

⁵²⁰ Nişancı Camii'nin karşısında yer alan medrese, Kazasker Hamidzâde Abdullah Efendi tarafından yaptırılmıştır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 237). Bu nedenle *Kazasker Abdullah Efendi Medresesi* diye de anılır.

⁵²¹ Çırağan Sarayı'nın arkasında, Yıldız Parkı'nın girişinde yer alır. Abdülmecit tarafından yaptırılan yapının mimarı Garabet Amira Balyan'dır (Selçuk Batur, "Mecidiye Camii", *DBİA*, V, 314).

⁵²² Belgede *Sultan Mehmed Han hazretlerinin cümle-i hayrat-ı şerifesinden* olduğu ifade edilmektedir.

⁵²³ Topkapı'da Arpa Emni Mahallesi'nde bulunan caminin banisi Kanunî dönemi Kürkçübaşı Ahmet Bey'dir (Emine Naza, "Kürkçübaşı Camii", *DBİA*, V, 172).

⁵²⁴ 17. yüzyıl mimarisi olan yapının banisi Kürkçübaşı Hacı Hüseyin Ağa'dır. Fatma Hatun isimli bir hayırsever tarafından minberinin konulmasıyla camiye dönüştürülmüştür (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 96).

			13/50.
Lala Hüseyin Paşa Camii ⁵²⁵	Kumkapı Nişancası	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 4; İ.EV, Ş 1312/24.
Lala Mehmed Ağa Mektebi	Eyüp Civarı Kasım Çavuş Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 23; İ.EV, Ş 1312/24.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Laleli Camii, İmaret, Medrese, Muvakkithane ⁵²⁶ , Türbeler ve Müştemilatı ⁵²⁷		Hasar gördüğü ve medresesinin kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 1, 31, 64; İ.EV, C 1314/22; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1767 (medrese); Y.MTV, 100/40.
Laleli Hamamı bkz. Çukurçeşme Hamamı			
Langa Hamamı		Bir hayli hasar gördüğü, bazı taraflarının yıkıldığı	Sabah, 1767.
Latin İnas Mektebi	Büyükdere	Tehlikeli bir şekilde haraplaştığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Leblebici Camii nam-ı diğer Yusuf Efendi Camii	Fatih Çarşamba Caddesi	Çokça zarar görüp ibadet edilemeyecek durumda olduğu	Sabah, 1861; Sabah, 1867.
Leylek Yuvası Camii bkz. Hacı Piri Camii			
Liman Dairesi Binası		İçinde oturulamayacak bir hale geldiği	T.HFN, 666/23; T.HFN, 667/37.
Liman-ı Kebir Hastanesi ⁵²⁸		Bazı yerlerinin hasar gördüğü	BEO.AYN.d, 1638, s. 349.
Limon İskelesi Karakolu		Ziyadesiyle harap olduğu	Saadet, 3020.
Lokanta Dükkanı	Kapalıçarşı'nın Nuruosmaniye Kapısı	Kısmen yıkıldığı	Sabah, 1768; Y.PRK.ŞH, 4/106.
Lütfü Bey-Paşa-Camii bkz. Defterdar Ahmet Çelebi Camii			
Maalem Sinagogu ⁵²⁹	Hasköy	Yıkıldığı	Sabah, 2289.
Maarif Nezareti		Harap olduğu. 3. katının tamirinin gerektiği	BEO.AYN.d, nr. 1683, s. 200; İ.HUS, S 1312/45; İ.ŞE, RA 1312/15; Y.A.HUS, 307/82; Y.MTV, 108/50; Y.PRK.HR,

⁵²⁵ Banisinin Kanunî'nin vezirlerinden Lala Hüseyin Paşa'nın olduğu mescidin minberini Hasodabaşı Hasan Ağa koydurmuştur. *Hadika*'da Tavşantaşı yakınlarında olduğu belirtilen caminin o dönemde mahallesi de vardır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 139). Cami, *Havuzlu Mescit* adıyla da anılır.

⁵²⁶ Belgelerde bazen *Laleli'deki III. Mustafa Muvakkithanesi* olarak da geçmektedir.

⁵²⁷ Laleli semtinde Ordu Caddesi ile Fethi Bey Caddesinin keşiştiği köşededir. Adımı yakınındaki Laleli Baba Türbesi'nden ya da Laleli Çeşme'den alan külliye cami, imaret, çeşme, sebil, türbe, han, medrese, muvakkithane, imam ve müezzin meşrutası ile dükkanlardan müteşekkildir (Gülsün Tanyeli, "Laleli Külliyesi", *DBİA*, V, 190).

⁵²⁸ Belgede hastanenin *Tophane'ye bağlı* olduğu belirtilmektedir.

⁵²⁹ Keçeci Piri Mahallesi'nde bulunan sinagog, 19. yüzyılda geçirdiği onarımlar nedeniyle iç mimarisinde bazı değişimlere uğramıştır. Son olarak 1905'te yanan yapı, yenilerek günümüze ulaşmıştır (<http://www.kenthaber.com/-19.10.2008>).

			19/51; Y.PRK.ŞH, 5/6; Y.PRK.ŞH, 5/49.
Macuncu Kasım Ağa Camii ⁵³⁰	Yüksekkaldırım Macuncu Mahallesi Çapa Kız Sanat Enstitüsü Civarı	Minaresi çatısı üzerine düşerek duvarların bazı yerlerinin çatladığı	EV.d, nr. 28331, s. 30; İ.EV, B 1314/8; Y.MTV, 108/99.
Maçka Silahhâne-i Hümâyûnu ⁵³¹		Silah sehparlarının devrildiği	Y.MTV, 103/44.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Mağaza	Babaeski	Duvarının çatladığı	Saadet, 3022.
Mağaza	Bahkazarı Yolluca Hanı Bitişiği	Tehlikesinin belediye ekipleri tarafından giderildiği	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Mağaza	Kasımpaşa Aralık Sokağı	Tehlikeli bir hale geldiği	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Mağaza	Lüleciler Beylik Silahhanesi Bitişiği	Duvarlarının tehlikeli şekilde çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Mağaza	Sebzeci Sokağı Hasköy Çarşısı	Harap olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Mağribî Şeyh Ali Efendi Dergâhı	Eyüp Civarı Dökmeciler	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 29; İ.EV, Ş 1312/24.
Mahlûlhane	Beyoğlu Mimar Sokağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 38.
Mahlûlhane	Galata Kemankeş Mahallesi Beyzâde Sokağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 38.
Mahmudiye Mektebi-Mahmudiye Rüşdiyesi	Aksaray Taşkasap	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 18; İ.EV, Ş 1312/24.
Mahmut Ağa Camii bkz. Abdi Subaşı Mescidi veya Kuburbeli Camii			
Mahmut Ağa Mescidi ⁵³²	Mevlanakapı Dışı Merkez Efendi Mahallesi	İmamına ait meşrutasının hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 26; İ.EV, Ş 1312/24.
Mahmut Efendi Tekkesi bkz. Molla Çelebi Dergâhı			
Mahmut Han I Suyolları bkz. Halkalı Suyolları			
Mahmut Han II Türbeleri ve Müştemilatı	Divanyolu	Türbe ve türbedar-ı rabi' meşrutahanesinin	EV.d, nr. 28331, s. 3, 20; İ.EV, Ş

⁵³⁰ Banisinin Kasım Abdullah Ağa olduğu caminin adıyla anılan bir mahallesi bulunmaktadır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 271). Belgelerde banisinin adıyla anılan cami, *Macuncu Camii* ve *Kasım Ağa Camii* olarak da bilinir.

⁵³¹ 1873'te Abdülaziz tarafından mimar Sarkis Balyan'a yaptırılmıştır. 1875'te açılan bina, Cumhuriyet döneminde askeri müze deposu olarak kullanılmış olup günümüzde İTÜ Maçka Kampüsü'nün ana binasını oluşturmaktadır (Afife Batur, "Maçka Silahhanesi", *DBİA*, V, 237).

⁵³² Banisinin II. Bayezid dönemi hayır sahiplerinden Hacı Mahmut olduğu mescide ait bir mahalle bulunmakta idi. Belgede *Mahmut Ağa Mescidi* şeklinde geçen yapı, *Hadika*'da *Hacı Mahmut Mescidi* olarak anılmaktadır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 305).

		hasar gördüğü	1312/24.
Mahmut Paşa Camii, Medresesi ve Türbesi ⁵³³	Mahmutpaşa	Camiinin dışındaki bazı taşların oynadığı ve camiyi teşkil eden iki büyük kubbenin dayandığı kemerin birkaç yerinden çatladığı. Medresesinin kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 3, 15, 19, 35, 44, 59; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, S 1314/11; İ.EV, 10/N 1314; Saadet, 3019; ŞD, 133/49; Y.MTV, 100/40.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Makasçı Camii ⁵³⁴	İskender Boğazı Çarşıkapı Makasçılar	Cami ve minaresinin pek ziyade harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 3, 45; İ.EV, L 1312/5; İ.EV, B 1318/20; İ.EV, Ş 1312/24; Saadet, 3019.
Makbul-Maktul- İbrahim Paşa Camii bkz. İbrahim Paşa Camii			
Makine Karakolu	Üsküdar	Harap olduğu	Y.MTV,106/44.
Malkoç Süleyman Ağa Camii ⁵³⁵	Yenikapı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 10, 58; İ.EV, Ş 1312/24.
Maliye Nezareti ⁵³⁶	Beyazıt	Nezaret dairesinin hasar gördüğü ve hazinenin saçaklarının düştüğü ve duvarlarının bir kısmının yıkıldığı	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 156, 237, 358; BEO.AYN.d, nr. 1673, s. 466; BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 120, 352 (Hazine-i Maliye); İ.HUS, M 1312/159; İ.HUS, M 1312/163; İ.ML, N 1312/3 (Hazine-i Maliye); İ.ŞE, C

⁵³³ Nuruosmaniye Külliyesi'nin kuzeydoğusunda yer alan külliyeinin banisi fetih sonrasında ilk büyük veziri olan Mahmut Paşa'dır. Külliye, cami, medrese, sıbyan mektebi, mahkeme, imaret, türbe, çiftehnamam, han (Kürkçü Han), çarşı ve çeşmeden müteşekkildir (Doğan Kuban, "Mahmut Paşa Külliyesi", *DBİA*, V, 268).

⁵³⁴ Banisinin Hoca Piri olduğu mescidin minberini II. Mustafa döneminde Simkeşhane Emini Surûri Mustafa Ağa koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e*, s. 267). Cami, banisinin adıyla yani *Hoca Piri Camii* şeklinde anılır. Evkaf defterininin 3. sayfasında *Makasçılar'da Piri Mehmed Paşa Camii Şerifi ve minaresi* şeklinde geçen yer de *Hoca Piri Camii* olmalıdır. Diğer yandan aynı belgede ve evkaf iradesinde *Parmakkapı'da Piri Mehmed Paşa Camii* olarak anılan yapının da bahsi geçen yapı olma ihtimali vardır. Zira, her ne kadar Parmakkapı olarak bilinen mekan bugün Beyoğlu olarak tanımlanıyorsa da, burada yukarıdaki camiye rastlanmadığı gibi, bazı internet kayıtlarında *Beyazıt Parmakkapı'da Makasçılar*" ibareleri yer almaktadır (www.tecelli.com; www.dinikonu.com; www.esat-efendi.com; www.kurankursumezunlari.com, ekitap.kulturturizm.gov.tr -19.10.2008).

⁵³⁵ Banisi Malkoç Süleymanzâde Ebubekir Efendi olan 17. yüzyıl yapısı *Malkoç Süleyman Ağa Camii*, 1868'de Sahaflar Şeyhi Ali Hoca tarafından yeniden yaptırılmıştır. Ancak, cami sahil yolu yapımı sırasında büyük ölçüde ortadan kalkmıştır (İlber Ortaylı, "Langa", *DBİA*, V, 195).

⁵³⁶ Maliye Nezareti 1869-1923 tarihleri arasında, bugün İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi olan Fuat Paşa Konağı'nda bulunmaktaydı (D. Kuban, "Beyazıt", 185). Fransız mimar Bourgeois'e yaptırılan konak, 1868'de tamamlanmış olup devlet tarafından satın alınarak Maliye Nezareti'ne tahsis edilir (F. Günergun-S. Kadioğlu, *a.g.m*, s. 154).

			1312/11; Moniteur Oriental bkz. A. Batur, s. 27; Y.A.HUS, 307/82; Y.MTV, 108/50; Y.PRK.SGE, 6/31(Hazine-i maliye); Y.PRK.ZB, 13/50 (Hazine-i Maliye).
Malta Karakolu		Tamirinin bittiği	Y.MTV, 102/73.
Maltepe Hamamı		Tamamıyla yıkıldığı	Saadet, 3021.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Maltepe Hastanesi	Bayrampaşa Sağmalcılar	Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 84; İ.ASK, S 1312/27; Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 107/26; Y.MTV, 106/44; Y.MTV, 104/90; Y.MTV, 115/38.
Maltepe Tren İstasyonu		Tamamen yıkıldığı	Saadet, 3019; Sabah, 1767; The Levant Herald, 28.
Manav Dükkanı	Divanyolu Kırathane-i Osmanî Karşısı	Saçak ve korkuluğu belediye ekipleri tarafından yıktırıldığı	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Marangozhane	Üsküdar Hoca Hasene Hatun Mahallesi Paşalimanı Caddesi	Tehlikeli şekilde harap olduğu	Y.MTV, 99/56.
Marmaralı İsak'ın Fabrikası		Yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Masraf Sokağı'ndaki Camii ⁵³⁷	Saraçhanebaşı	Harap olduğu	Sabah, 1962.
Maşuk Bey'in ⁵³⁸ Sahilhanesi	Üsküdar Ayazma	Selamlık duvarının kısmen ve bahçe duvarının yıkıldığı	Saadet, 3021; Y.MTV, 99/56.
Matbaa-i Askeri ⁵³⁹ bkz. Daire-i Askeriyye Matbaası			
Matbaa-i Osmaniyeye		Tezgahlarının bozulduğu	Y.A.HUS, 303/11.
Mecidiye Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44.
Mecidiye Kışla-yı Hümâyûnu [Taşkışla] ⁵⁴⁰		Hasar gördüğü	İ.HUS, M 1312/187; Y.A.HUS, 307/82; Y.MTV,104/90; Y.MTV, 115/38; Y.PRK.MYD, 15/8.

⁵³⁷ Saraçhanebaşı'nda olup depremde zarar gören camiler *Dülgerzâde Camii* ve *Mimar Ayas Camii*'dir. Belgede yeri tarif edilen cami, bunlardan biri olabilir.

⁵³⁸ Belgede *eski Üsküdar Mutasarrıfları'ndan* olduğu belirtilmektedir.

⁵³⁹ Belgede *Saraçhane Ambarı* ve *Demirhane* ile birlikte verilmiştir.

⁵⁴⁰ Elmadağ'da Taşkışla Caddesi üzerindedir. Galatasaray'da ahşap bir binada bulunan Mekteb-i Tıbbiye'nin çağdaş donanımına sahip ve kâgir olarak inşa edilmesi amacıyla inşasına başlanmıştır. Ancak, daha sonra duyulan ihtiyaç gereği bir kışla yapılmasına karar verilmiştir. Kırım Savaşı sırasında Fransız askerleri tahsis edilen *Mecidiye Kışlası*, savaş sonrasında bir süre boş kalmış, yeniden kullanımı ise Abdülaziz döneminde olmuştur. Günümüzde İTÜ'ye tahsis edilmiştir (Afife Batur, "Taşkışla", *DBİA*, VII, 221-222).

Mediha Sultan Sahilsarayı ⁵⁴¹	Baltalimanı	Tavanı ve etraf duvarlarının sıvalarının döküldüğü	Y.MTV, 99/56.
Medrese-i Cedid bkz. Cedid Abdürrahim Medresesi			
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Mehmed Ağa Camii bkz. Darüssaade Ağası Camii			
Mehmed Ağa Medresesi bkz. Darüssaade Ağası Hacı Mehmed Ağa Medresesi ve Sebili			
Mehmed Efendi'nin Kunduracı Dükkanı	Mektep Sokağı Bomonti Yakınları	Yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Mehmed İzzet Paşa Camii	Balıkpazarı Bahçekapı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 3, 44; İ.EV, Ş 1312/24.
Mehmed Paşa Camii ⁵⁴² bkz. Kara Mehmed Paşa Camii			
Mehmed Paşa Camii	Çatalca	Minaresinin kısmen yıkılıp duvarlarının dahi çatladığı	Saadet, 3020; Tercüman, 4809; The Levant Herald, 28.
Mehmed Tahir Ağa Dergâhı ⁵⁴³	Fatih Aşıkpaşa Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 33, 67.
Mehter Çeşmesi	Üçüncü Belediye Dairesi Dahili	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 42.
Mekteb-i Harbiyye-i Şâhâne ⁵⁴⁴	Pangaltı	Hasar gördüğü. Özellikle büyük giriş kapısı ve ikinci katta hasar olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 10; İ.HUS, S 1312/55; Moniteur Oriental bkz. A. Batur, s. 27; Sabah, 1768; Tercüman, 4809; The Levant Herald, 28; Y.MTV,104/90; Y.MTV, 115/38.

⁵⁴¹ Bugün Baltalimanı Kemik Hastanesi olarak kullanılan ve Mustafa Reşit Paşa tarafından mimar Sarkis Balyan'a yaptırılan sahil sarayıdır. Mustafa Reşit Paşa'nın adı ile anılan yalı, onun ölümüyle oğlu Galip Paşa'ya geçti. Galip Paşa'nın Abdülmecid'in kızı Fatma Sultan'la evlenmesi üzerine Fatma Sultan adına kaydedilerek sultan sarayı oldu. Ancak, Fatma Sultan'ın ölümünden sonra sahil sarayı Abdülmecid'in diğer kızı Mediha Sultan'a tahsis edildi (1883) (Ayla Ödekan, "Baltalimanı Sahilsarayı", *DBİA*, II, 34; <http://denizce.com/medihasantan.asp-19.10.2008>).

⁵⁴² Evkaf defterindeki listenin 66. sayfasında *Aksaray'da Mehmed Paşa Camii şerifi* olarak geçen yapı, Aksaray'daki *Kara Mehmed Paşa Camii* olmalıdır.

⁵⁴³ Bugün Fatih İlçesi Haydar Mahallesi'nde bulunan yapı, Kapıcıbaşı Seyyid Mehmed Tahir Ağa tarafından yaptırılmıştır. Başlangıçta *Nakşibendî*, daha sonra da sırasıyla *Halvetilik*, *Salahîlik* ve *Mevlevîlik* tarikatına ait olan tekke, son olarak Mevlevî-meşrep *Nakşibendîlik*'e mensuptu (Baha Tanman, "Tahir Ağa Tekkesi", *DBİA*, VII, s. 189).

⁵⁴⁴ Taksim-Pangaltı arasında, Cumhuriyet Caddesi'ndedir. 1862'de inşa edilen binada zaman zaman bazı değişiklikler ve eklentiler olmuştur. Toplam üç avlusu bulunan asıl okul binası yüksek bir bodrum üzerine inşa edilen iki katlı yapıdır. Daha sonra 1887'de, II. Abdülhamid döneminde, bu binaya ek olarak yemekhane ve jimnastikhane yapılmıştır (Tülin Çoruhlu, "Mekteb-i Harbiye", *DBİA*, V, 372).

Mekteb-i Mülkiyye ⁵⁴⁵		Bir odasının yıkıldığı ve tamirinin gerektiği. Mektebe ilave edilen dairenin türbe tarafındaki beden duvarının çatladığı ve mutfak bacasının da hasar gördüğü	İ.HUS, RA 1312/37; Tercüman, 4809; Y.A.HUS, 307/82; YEE.d, nr. 1088, vr. 78; Y.MTV, 108/50; Y.PRK.ŞH, 5/6; Y.PRK.ŞH, 5/14.
Mekteb-i Nüvvâb bkz. Muallimhâne-i Nüvvâb			
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Mekteb-i Sanayi ⁵⁴⁶	Sultanahmet	Bazı kemerlerinin harap olduğu ve yıkılma tehlikesi bulunduğu	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 166, 315, 351; BEO.AYN.d, nr. 1701, s. 442; BEO.AYN.d, nr. 1702, s. 18, 40, 86; İ.HUS, CA 1312/48; İ.OM, Ş 1312/8; İ.OM, C 1318/1; İ.OM, Ş 1320/1; İ.OM, 4/S 1312; İ.ŞE, R 1312/10; Sabah, 1767; Sabah, 1898; Sabah, 2243; Sabah, 3515; Y.A.HUS, 302/94; YEE.d, nr. 1088, vr. 78; Y.MTV, 108/50; Y.PRK.ŞH, 5/49; Y.PRK.ZB, 13/50.
Mekteb-i Sultanî		Hasar gördüğü	Y.A.HUS, 307/82; Y.MTV, 108/50.
Mekteb-i Tıbbiyye-i Askeriyye- Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne ⁵⁴⁷		Çatısının çöktüğü	Saadet, 3019; Y.MTV, 115/38; Y.MTV, 104/90.
Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye ⁵⁴⁸	Kadırğa	Harap olduğu	BEO.NGG.d,nr. 685, sr. nr. 460; BEO.AYN.d, nr. 1674, s.160; Y.MTV, 104/90; Y.MTV, 108/50. ⁵⁴⁹

⁵⁴⁵ Kamu yöneticisi yetiştirmek amacıyla 1859'da açılan okulun ilk adı Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiyye idi. 1863'te Divanyolu'ndaki Nuri Efendi Konağı'na taşınan okul, bir yıl sonra Vefa'daki Saib Paşa Konağı'nda; II. Abdülhamid döneminde (1877) de *Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne* adıyla günümüzde Cağaloğlu Anadolu Lisesi olan binada öğretime başladı ("Mekteb-i Mülkiyye", *DBİA*, V, 374).

⁵⁴⁶ Sultanahmet Meydanı'nın güney kanadını oluşturan yapı grubudur. *Yeniçeri Müzesi, Ziraat, Maadin ve Orman Nezareti ve Mekteb-i Sanayi* binaları üç farklı işlevi barındıran bir bina kompleksidir. 1894 Depremi'nde büyük hasar gören *Mekteb-i Sanayi* binasının yerine yapılır. Yeni yapılan bina yukarıdaki işlevlerinden sonra İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, daha sonra da Marmara Üniversitesi Rektörlüğü olarak kullanılmıştır (Afife Batur, "Sanayi Mektebi Binaları", *DBİA*, VI, 444).

⁵⁴⁷ Askeri hekim yetiştirmeyi amaçlayan öğretim kurumudur. Kuruluşundan itibaren pek çok mekanda hizmet veren okul (N. Yıldırım, "Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne", 376), 1894 Depremi'nin olduğu dönemde *Demirkapı Kışlası*'nda hizmet veriyor olmalıdır.

⁵⁴⁸ Fransızca öğretim yapan *Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne*'nin yeterli hekim yetiştirememesi ve sivil hekime duyulan ihtiyaç nedeniyle kurulan sivil tıp okuludur. 1873'te Ahırkapı'da yapılan yeni binanın yetersiz kalması üzerine 1894'te satın alınan Kadırğa'daki Menemenli Mustafa Paşa Konağı'nda öğretime devam edilmiştir (Nuran Yıldırım, "Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye", *DBİA*, V, 374).

⁵⁴⁹ Belgede *Kadırğa*'da *Mekteb-i Tıbbiyye-i şâhâne* olarak geçen okul, *Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye* olmalıdır.

Mektep ⁵⁵⁰	Saraçhanebaşı	Yıkıldığı	Saadet, 3019; The Levant Herald, 28.
Mercan Ağa Camii ⁵⁵¹	Uzunçarşı Yakını Mercan Çarşısı Beyazıt	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 34, 60; Sabah, 2218.
Mercimek Camii bkz. Çakır Ağa Camii			
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Merhametyan Eczanesi	Divanyolu	Muhafaza duvarının tehlikeli olduğu	Y.MTV, 99/56.
Merkez Efendi Camii ve Dergâhı ⁵⁵²	Mevlanakapı Dışı	Minaresi ve müştemilatının depremde hasar gördüğü Semahanesi ile Dükkanlar dairesi, türbesi, harem ve şeyh dairesinin hasar gördüğü ve dergâh minaresinin yıkıldığı (belgenin birinde zaman içinde harap olan harem dairesinin bu depremde zarar görmediği ifade ediliyor)	EV.d, nr. 28331, s. 12, 51; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, RA 1313/2; İ.EV, N 1321/1; Sabah, 2038.
Merkez Efendi Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44.
Merkez Kumandanlığı Dairesi bkz. Bâbiseraskerî			
Merzifonî Kara Mustafa Paşa Camii ⁵⁵³	Sirkeci İstasyonu Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 3; İ.EV, Ş 1312/24.
Merzifonî Kara Mustafa Paşa Camii ⁵⁵⁴	Yedikule Harici Kazlıçeşme	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 48; İ.EV, Ş 1312/24.
Merzifonî Kara Mustafa Paşa Medresesi, Sebili ve Su yolları, Türbesi ile Kabristanı ⁵⁵⁵	Irgatpazarı Çarşıkapı	Kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 35; İ.EV, S 1313/1; İ.EV, S 1313/15; İ.EV, S 1313/1; İ.EV, S 1313/15; İ.EV, M

⁵⁵⁰ Burada kastedilen *Amcazade Mektebi* olabilir.

⁵⁵¹ Tahtakale'nin güneyindeki Mercan semtinde yer alan mescit, bu semte adını vermiştir. Banisi olan Mercan Ağa'nın kim olduğu konusunda bazı tartışmalar vardır. Kimi kaynaklar Fatih'in darüssaade ağası olduğunu belirtirken, bazı kaynaklar caminin geçirdiği yangından sonra Darüssaade Nazırı Nezir Ağa tarafından yapılması sebebiyle *Darüssaade Ağası Camii* olarak anıldığını ifade ederler. Cami, *Örücüler Camii* olarak da anılır ("Mercan", *DBİA*, V, 393; Gülbin Gültekin, "Mercan Ağa Camii", *DBİA*, V, 393).

⁵⁵² Külliye, cami-tevhidhane, türbeler, çeşme ve çilehaneden oluşmaktadır (Baha Tanman, "Merkez Efendi Külliyesi", *DBİA*, V, 396). Banisi Şeyh Muslihiddin Merkez Musa Efendi İbn-i Mustafa İbn-i Kılıç Bey İbn-i Haydar olup *Hadika*'da belirtildiğine göre, aynı adı taşıyan mahallesi vardır (Ayvansarayî, *a.g.e*, s. 307, 311).

⁵⁵³ Banisinin Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın olduğu cami, Hocapaşa yakınındadır (Ayvansarayî, *a.g.e*, s. 235). Yapı, *Kara Mustafa Camii* adıyla da anılır.

⁵⁵⁴ Kazlıçeşme'den sahile doğru giden Cami-i Şerif Sokağı üzerindedir. Banisinin Merzifonlu Kara Mustafa Paşa olduğu yapı, *Kasaplar Mescidi* ve *İskele Mescidi* olarak da anılır (Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Mescidi", *DBİA*, V, 403). Bu mescide, *Kasaplar Mescidi* denmesinin nedeni, bitişiğinde yer alan salhanelerdeki kasapların uğrak yeri olmasındandır (H. Yelmen, "Kazlıçeşme", 513).

⁵⁵⁵ Çarşıkapı'da Divanyolu Caddesi üzerinde yer alan külliye, mescit, medrese, kütüphane, sıbyan mektebi, sebil, dükkanlar ve açık türbeden müteşekkildir. Külliyenin banisi IV. Mehmed dönemi kaptan-ı derya ve sadrazamlarından Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'dır (A. V. Çobanoğlu, "Merzifonlu Kara...", 402).

			1313/5; Y.MTV, 100/40.
Mesih Paşa Camii bkz. Karagümrük Camii			
Meskûkât-ı Şâhâne Dairesi		Bazı yerlerinin çatladığı	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 387; BEO.AYN.d, nr. 1687, s.117, 126; İ.HUS, RA 1312/37; Y.A.HUS, 307/82; Y.MTV, 108/50.
Meşrutahane	Hasköy Berber Ağa Sokağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 54.
Metropolithâne	Gemlik	Duvarlarının mermer direklerinin harap olduğu	Saadet, 3022.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Mevlevihâne Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44.
Meydan Camii	Rumelihisarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 56.
Meydancık Camii	Atik Zaptiye Cıvarı	Meşrutahanesinin duvarının sakatlandığı. Ancak, haberin doğruluğu kesin olmadığından araştırılması isteniyor.	BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 168.
Meyhane	Aralık Sokağı	Kağır olan yapının harap olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Mısır Çarşısı ⁵⁵⁶		İçinde bir sakatlık olmadığı yalnız Balıkpazarı tarafının kapısının çatısının biraz hasar gördüğü Hasırcılar tarafındaki Yaprakçı Hanının hasar gördüğü	Sabah, 1769; Y.PRK.ŞH, 4/102.
Mısırlı Zeynep Hanım'ın İnşa Ettirdiği Mağaza	Yakacık Çarşısı	Yıkıldığı	Saadet, 3019.
Midillili Ali Reis Camii ⁵⁵⁷	Anadolukavağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 16 (İskele Camii), 64; İ.EV, Ş 1312/24.
Mihrimâh Sultan Camii, Hamamı ve Medresesi ⁵⁵⁸	Edirnekapı	Son cemaat mahallinin ve şadırvan etrafındaki kubbeleri ile minaresinin yıkıldığı. Medresesinin de kısmen harap olduğu. Hamamının kadınlar tarafının kapı üstünün yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 7, 36, 71; İ.EV, Ş 1312/24; Saadet, 3019; Saadet, 3020; Sabah, 1766; Sabah, 1768; Tercüman, 4808; Y.MTV, 100/40; Y.PRK.ŞH, 5/4; Y.PRK.ZB, 13/50.
Mihrimâh Sultan Camii, Dergâhı, İmareti, Medrese, Mektebi, Muvakkithane ve	Üsküdar İskele	Muallimine ait meşrutahänenin hasar gördüğü (mektep)	EV.d, nr. 28331, s. 13, 23; BEO, 89841; BEO.AYN.d, nr. 1661, s.

⁵⁵⁶ Eminönü'nde bulunan çarşının yerinde vaktiyle Makron Envalos adı verilen bir Kapalıçarşı bulunmaktaydı. Ancak, Yeni Cami Külliyesi'nin bir parçası olarak yeniden yapılmıştır. Bu nedenle *Yeni Valide Çarşısı* ve *Yeni Çarşı* adı verildiyse de, daha çok Mısır Çarşısı olarak anılmıştır (Turhan Baytop, "Mısır Çarşısı", *DBİA*, V, 449).

⁵⁵⁷ Belgede *Midillili Ali Reis Vakfı'ndan olan Camii* şeklinde geçen yapı, *Ali Reis Camii* olmalıdır. Zira, caminin banisi Midillili Hacı Ali Reis'tir. *Hadika*'ya göre, Anadolu kavağı kalesi dışında bulunan cami (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 553), sahilde balık lokantalarının hemen arkasında yer almaktadır.

⁵⁵⁸ Hatice Sultan Mahallesi'nde, Edirnekapı girişindedir. Külliye, cami, türbe, medrese, sıbyan mektebi, çiftehhamam ve çarşıdan oluşmaktadır. Medresesi, Fevzi Paşa Caddesi üzerindedir (Doğan Kuban, "Mihrimah Sultan Külliyesi", *DBİA*, V, 454).

Müştemilatı ⁵⁵⁹			451; İ.EV, Ş 1312/22; İ.EV, Ş 1312/24.
Mihrişâh Camii bkz. Hacı Kadın Camii			
Mihrişâh Sultan Mekteb-i İbtidaisi ⁵⁶⁰	Eyüp	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 19, 63.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Mihrişâh Valide Sultan Camii ⁵⁶¹	Humbaracı Kışlası	Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1675, s. 376; BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 271, 420; EV.d, nr. 28331, s. 17; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, B 1316/14; İ.EV, S 1313/3; İ.ŞE, R 1312/11; Sabah, 2151; Y.MTV, 108/50; Y.PRK.ŞH, 5/47.
Mihrişâh Valide Sultan Camii	Küçüksu	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 55.
Mihrişâh Valide Sultan İmareti, Türbesi ve Müştemilatı ⁵⁶²	Eyüp	Hasar gördüğü	İ.EV, Ş 1312/24.
Mimar Acem Camii ve Mektebi ⁵⁶³	Mevlanakapı Küçük Saray Meydanı Melek Hatun Mahallesi	Minarelerinin yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 12, 66; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1767; Tercüman, 4809. ⁵⁶⁴
Mimar Asım İsa Mektebi	Mevlanakapı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 31.
Mimar Ayas Camii ⁵⁶⁵	Saraçhane	Minaresinin şerefesine kadar kubbe üzerine yıkıldığı ve bitişiğinde bulunan su terazisinin dahi harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 5, 50; İ.EV, Ş 1312/24; Saadet, 3019; Sabah, 1766; Sabah, 2544; Sabah, 2565; Sabah, 2568; The Levant Herald, 28.
Mimar Hasan Ağa Medresesi ⁵⁶⁶	Tavukpazarı Çarşıkapı	Tamamen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 4; İ.EV, Ş

⁵⁵⁹ Üsküdar meydanında yer alan ve Mimar Sinan'ın Şehzâde Camii ile aynı zamanda bitirdiği külliye, cami, medrese, sıbyan mektebi, imaret ve kervansaraydan müteşekkildir (D. Kuban, "Mihrimah Sultan ...", 456). Dergâhı, *Celveti tarikatına* aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

⁵⁶⁰ Evkaf defterindeki listenin 63. sayfasında ibtidai mektebi olduğu belirtilmekte olup, 19. sayfada yalnızca mektebi ifadesi geçmektedir. Öte yandan evkaf iradesinde yalnızca *Mihrişâh Valide Sultan Türbesi, imareti ve müştemilatının* hasar gördüğü belirtilmektedir. Bu durum Mihrişâh Valide Sultan Külliyesi'nin bir parçası olan sıbyan mektebinin değil de, yalnızca ibtidai mektebinin hasar gördüğü izlenimini verir.

⁵⁶¹ III. Selim'in Humbaracı ve lağımıcılara yaptırdığı kışlanın ortasına annesi Mihrişâh Sultan tarafından inşa ettirilen cami (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 394), *Humbaracı Kışlası Camii* adıyla anılır.

⁵⁶² Eyüp'te Bostan İskelesi yakınında yer alır. Türbe, imaret, sebil, çeşme ve mektepten müteşekkil külliyenin banisi III. Selim'in annesi Mihrişâh Valide Sultan'dır (Gülbin Gültekin, "Mihrişâh Valide Sultan Külliyesi", *DBİA*, V, 459).

⁵⁶³ I. Selim ve I. Süleyman döneminin başlarında Hassa Başmimarlığı görevini üstlenen Mimar Acem Ali tarafından inşa edilmiştir (Baha Tanman, "Mimar Acem Camii", *DBİA*, V, 465). Daha çok Mimar Acem Camii olarak bilinen cami, zaman zaman *Mimar Acem Ali Camii* ve *Esir Ali Camii* şeklinde de anılır.

⁵⁶⁴ Gazete haberinde Mevlanakapı'da hasar gören yapılar sıralanırken *Mimar Şücaaddin Camii* ifadesi geçmektedir. Ancak, Mevlanakapı'da *Mimar Camii* olarak anılan tek cami *Mimar Acem Camii*'dir. Bu sebeple gazetede ismi geçen yapı, yanlışlıkla yazılmış olmalıdır.

⁵⁶⁵ Banisi Mimar Ayas'tır. Minberini Kilârî Mehmed Ağa koydurmuştur. *Hadika*'da *Saraçhanebaşı Mescidi* olarak geçmektedir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 177).

			1312/24; Y.MTV, 100/40.
Mimar Kasım [Ağa] Medresesi ⁵⁶⁷	Şehzâdebaşı	Kısmen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Mimar Kemaleddin Camii ⁵⁶⁸	Koska	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 9, 58; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1767.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Mimar Sinan Mescidi bkz. Kumrulu Mescit			
Mirahor Camii ⁵⁶⁹	Üsküdar İmrahor Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 41, s. 69; İ.EV, M 1317/13.
Mirahor Hamamı		Bir hayli hasar gördüğü, bazı taraflarının yıkıldığı	Sabah, 1767.
Mirahor İlyas Bey Camii ⁵⁷⁰ ve Dergâhı	Samatya	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 31, 59, 69.
Mirgûn Rüşdiye Mektebi ⁵⁷¹	Emirgan	Bazı yerlerinin çatladığı	Y.MTV, 99/56.
Mirîmirân Mehmed Paşa Mektebi	Hocapaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 31, 59.
Mirzeban [Sultan] Medresesi ⁵⁷²	Ayasofya Civarı	Kısmen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Mirzâzâde Mescidi	Davutpaşa İskelesi Civarı Etyemez	Minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 12; İ.EV, Ş 1312/24.
Miskinler Dergâhı ⁵⁷³	Üsküdar Karacaahmet Civarı	Odalarının pek ziyade haraplaştığı	EV.d, nr. 28331, s. 23; İ.EV, Ş 1312/24; Y.PRK.ŞH, 5/4.
Mislî Ali Efendi Medresesi ⁵⁷⁴	Fatih Civarı Darüşşafaka Caddesi	Kısmen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Mismârî Şücâeddin Camii ⁵⁷⁵	Sultan Selim Civarı	Harap olduğu	Sabah, 2067; Tercüman, 4809.

⁵⁶⁶ Banisinin Mimar Hasan Ağa olduğu medresenin bir kısmı 1905'te yol düzeltme çalışmaları sonucu yıkılmıştır. 1918'te ise, askerlere tahsis edilmiştir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 103).

⁵⁶⁷ *Ankaravî Medresesi* ile *Hoşkadem Mescidi* civarında olduğu tahmin edilmekte olan medresenin banisi Köprülü Mehmed Paşa'nın sadarete getirilmesinde önemli rolü olan Mimar Kasım Ağa'dır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 158).

⁵⁶⁸ Banisi II. Bayezid dönemi mimarlarından Mimar Kemaleddin'dir. *Merdivenli Mescit* olarak da bilinir (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 103).

⁵⁶⁹ Salacak üstünde, Ayazma Camii yakınındadır (N. Esra Dişören, "İmrahor Mescidi", *DBİA*, IV, 168). Banisi Sadrazam Cigalzâde Sinan Paşa'nın mirahuru Hacı Mehmed Ağa'dır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 636).

⁵⁷⁰ Yedikule'deki *Studios Manastırı*'nin bir parçası olan *Ayios İoannes Prodromos (Vaftizci Yahya) Kilisesi*, II. Bayezid döneminde İmrahor İlyas Bey tarafından zaviye ve cami haline getirilmiştir (Semavi Eyice, "İmrahor Camii", *DBİA*, IV, 166).

⁵⁷¹ Belgede *Emirgan'daki rüşdiye mektebi* şeklinde geçmektedir.

⁵⁷² Darülhadis-i Mirzeban Hatun da denen medrese, Küçük Ayasofya'da demiryolunun deniz tarafında, bugün Belediye Temizlik İşleri Bürosu olarak kullanılan binanın yerinde bulunmaktaydı (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 82).

⁵⁷³ Karacaahmet'ten Kadıköy İbrahim Ağa'ya inen yol üzerinde olan yapı, Yavuz Sultan Selim tarafından yaptırılmıştır. Mescidi, *Dedeler Mescidi* olarak da anılır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 654; Nuran Yıldırım, "Cüzzamhaneler", *DBİA*, II, 456).

⁵⁷⁴ Fatih Camii'nin arkasında bulunan medrese, 1918 Fatih yangınından sonra yok olmuştur (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 210-211).

⁵⁷⁵ Sultan Selim Camii'nin altında yer alan caminin banisi Ekserci (Çivici) Şücaeddin'dir (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 51). *Ekserci, İksirci ve Çivici Mescidi* olarak da bilinir (İ. Aydın Yüksel, "Mismârî Şücâ Mescidi", *DBİA*, V, 476).

Moda Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44.
Molla Ahaveyn Camii ⁵⁷⁶	Cumartesi pazarı Yakını Çukurçeşme Sokağı	Hasar gördüğü Müezzin meşrutahanesinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 42, 66; İ.EV, Ş 1312/24.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Molla Ali Fenârî Camii ⁵⁷⁷	Halicılar Molla Ali Fenârî Mahallesi	Hasar gördüğü ve Saçaklarının yıkıldığı	BEO.AYN.d, nr. 1661, s.272; EV.d, nr. 28331, s. 6, 25, 56; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, ZA 1313/19; Saadet, 3021. ⁵⁷⁸
Molla Aşkî Camii ⁵⁷⁹	Eğrikapı Yakını Balat	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 7, 34, 58; İ.EV, Ş 1312/24.
Molla Çelebi Camii ⁵⁸⁰	Fındıklı	Caminin son cemaat yeri, sol taraf kubbesinin bir tarafı ve merdivenlerinin harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 14, 46; EV.d, nr. 28493; İ.EV, L 1312/6; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1766.
Molla Çelebi Dergâhı ⁵⁸¹	Hiz. Halit Civarı Eyüp	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 31.
Molla Hüsrev Camii ⁵⁸²	Vefa Taştekneler	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 8, 36; İ.EV, Ş 1312/24.
Molla Kestel Camii ⁵⁸³	Çukurçeşme Şehzâdebaşı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 34, 67; Sabah, 2218.
Molla Şeref Camii ⁵⁸⁴	Halicılar Vatan Caddesi	Minaresinin depremde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 62; İ.EV, Ş

⁵⁷⁶ Banileri Kanunî dönemi ulemalarından Ahmet Efendi ve Mehmed Efendi kardeşlerdir. *Mimar Sinan Mescidi* yakınında olan caminin mahallesi bulunmaktaydı (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 74).

⁵⁷⁷ Kiliseden camiye dönüştürülen eserin banisi Fenârîzâdelerden Şeyhülislam Şemseddin Mehmed Efendi'nin torunu Alaaddin Ali Efendi'dir. Minberi Sadrazam Bayram Paşa tarafından koydurulmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 216). Cami, *Fenârî İsa Camii* adıyla da anılır. Bunun nedeni, aynı aileden gelen Fenârî İsa Bey'in camiye birçok vakıf yapmasındandır (<http://www.nedirbilelim.com-25.10.2008>).

⁵⁷⁸ Gazetede *Halicılar'da kâin Kilise Camii şerifinin* şeklinde geçmektedir.

⁵⁷⁹ Balat'ta Paşa Hamamı Sokağı'ndadır. Banisi Fatih dönemi ulemasından şair Aşkî Mehmed Efendi'dir (Emine Naza, "Molla Aşkî Mescidi", *DBİA*, V, 483).

⁵⁸⁰ *Fındıklı Camii* olarak da anılan yapının banisi ulemeden İstanbul Kadılığı ve Anadolu Kazaskerliği gibi görevler üstlenen Mehmed Vusûlî Efendi'dir (Baha Tanman, "Molla Çelebi Camii", *DBİA*, V, 484).

⁵⁸¹ Belgede *Kadiriye tarikatına* ait olduğu belirtilen tekke, Eyüp'te Osmanlı döneminde *Debbağhaneler Mevkii* olarak anılan yerde, Feshane Caddesi ile Kızıl Değirmen Sokağı kavşağında yer alır. Fındıklı'daki Molla Çelebi Camii banisi olan kazasker Mehmed Vusûlî Efendi tarafından yaptırılmıştır. Kaynaklarda *Debbağhane Tekkesi* ve *Mahmut Efendi Tekkesi* adlarıyla da anılır (Baha Tanman, "Molla Çelebi Tekkesi", *DBİA*, V, 484-485).

⁵⁸² Vefa Lisesi'nin karşısında bulunan caminin banisi ulemeden Molla Hüsrev Efendi'dir. Molla Hüsrev'in İstanbul'daki üç camiinden biridir (Esra Güzel Erdoğan, "Molla Hüsrev Mescidi", *DBİA*, V, 485).

⁵⁸³ Banisi Anadolu Kazaskerliği'nde bulunmuş olan Muslihiddin Mustafa El-Kastalani'dir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 264).

			1312/24.
Moralı [Moravî] Osman Efendi Medresesi- Moravî Mehmed Efendi Medresesi	Fatih Civarı Kadiçeşmesi Otlukçu Yokuşu	Tamamen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 6; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 100/40.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Muallimhâne-i Nüvvâb ⁵⁸⁵	Süleymaniye Camii Yakını	Dershanesinin kubbesinin harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 140, 151; Y.PRK.MŞ, 5/62; Tercüman, 5403-302.
Mudanya'daki Cami		Minarenin şerefeden yukarısının yıkıldığı	Saadet, 3022.
Muhacirin Komisyonu Dairesi ⁵⁸⁶		Sevkiyat kısmının depremde harap olduğu. Deposunun çöktüğü	BEO.NGG.d, nr. 685, sr. nr. 79; BEO.NGG.d, nr. 685, sr. nr. 460; İ.HUS, M 1312/162; İ.HUS, CA 1312/49; Saadet, 3019 (depo); Sabah, 1766; Y.MTV, 99/56; Y.MTV, 99/70.
Muhacirin Komisyonu Dulhanesi bkz. Kırmızı Kışla			
Muhacirin Komisyonu Eczacıbaşı İstavrakı Efendi'nin Dükkanı	Vezneciler	Bir kısmının çöktüğü	Saadet, 3019.
Muhasebeci Ahmet Bey Camii ⁵⁸⁷	Langa Mermerciler Sokağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 10, 57; İ.EV, Ş 1312/24.
Muhiddin Kocavî Camii bkz. Karanlık Mescit			
Muhsine Hatun Camii bkz. İbrahim Paşa Camii			
Muhtesip Karagöz Camii ⁵⁸⁸	Şehzâde Civarı Horhor Kavalalı Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 46; İ.EV, Ş 1312/24.
Muhiddin Fenârî Camii	Tophane Çukurcuma İskelesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 2833, s. 17; İ.EV, Ş 1312/24.

⁵⁸⁴ Banisi Fatih ulemasından Şerafeddin-i Kırımı İbn-i Kemaleddin'dir. Halıcılar Köşkü yakınında olan caminin mahallesi vardır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 266).

⁵⁸⁵ 1853 yılında ve Şeyhülislam Meşreb Efendi'nin torunu Mehmed Arif Efendi'nin döneminde kadı yetiştirilmek üzere açılmış olan okul (Ferit Devellioğlu, "Muallimhâne-i nüvvâb", *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1992, s. 785). Bazı kaynaklarda 1855'te kurulduğu ifade edilen *Muallimhâne-i Nüvvâb*'in adı, 1883'te *Mekteb-i Nüvvâb*, 1909'da *Mekteb-i Kuzât* ve nihayet 1913'te de *Medresetü'l-Kuzât* olarak değiştirildi (www.bisav.org.tr/21/07/2008).

⁵⁸⁶ Muhacirin Komisyonu bu tarihlerde *Atik Zaptiye Dairesi* olarak bilinen binada bulunuyordu (İ.HUS, M 1312/162).

⁵⁸⁷ Banisi I. Ahmed'in muhasebecilerinden Ahmet Efendi'nin yaptırdığı Muhasebeci Camii, sahil yolu yapılırken ortadan kaldırılmış ve yerini küçük bir meydan almıştır (İ. Ortaylı, "Langa", 195).

⁵⁸⁸ Banisinin Muhtesip Mehmed Bey olduğu cami, *Şehzâde Camii* yakınında bulunuyordu (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 228).

Mu'id Ahmet Efendi Medresesi ⁵⁸⁹	Kadıçesmesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 6; İ.EV, Ş 1312/24.
Mumcular Hanı	Debbağhane Meydanı	Üst katının çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Mumcuzâde Mehmed Efendi Camii ⁵⁹⁰	Kasımpaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 17; İ.EV, Ş 1312/24.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Murat Paşa Camii ⁵⁹¹	Aksaray	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 9, 66; İ.EV, Ş 1312/24.
Murat Paşa-yı Atik Medresesi ⁵⁹²	Aksaray	Kısmen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Musa Efendi Camii	Kocamustafapaşa	Hasar gördüğü	İ.EV, Ş 1312/24; EV.d, nr. 28331, s. 11.
Musalla Camii ⁵⁹³		Minaresinin tehlikeli bir şekilde çatladığı ve sokağa doğru meylettığı	EV.d, nr. 28331, s. 10; İ.EV, Ş 1312/24; Saadet, 3020. ⁵⁹⁴
Musalla Medresesi		Kısmen harap olduğu	Sabah,1767; Y.MTV, 100/40.
Muslîzâde Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi Camii ve Medresesi		Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 10; İ.EV, Ş 1312/24.
Mustafa III Han Camii ⁵⁹⁵	Kadıköy	İmam meşrutasının depremde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 34, 64; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 2218.
Mustafa Bey Camii ⁵⁹⁶	Kıztaşı Fatih Sarıgüzel	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 18; İ.EV, Ş 1312/24.
Mustafa Camii ⁵⁹⁷	Baba Cafer Zindankapı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 18; İ.EV, Ş

⁵⁸⁹ Fatih Camii'nin arkasında *Yarhisar Mustafa Muslihiddin Camii*'nin yanındaki medrededir. Şeyhülislam Mu'id Ahmet Efendi tarafından yaptırılmıştır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 196).

⁵⁹⁰ Banisinin Mumcuzâde Yorgancı Mehmed Çelebi olduğu cami, *Hadika*'da *Peşmaniyye Mescidi* olarak geçmektedir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 416).

⁵⁹¹ Fatih'in vezirlerinden Murat Paşa tarafından yaptırılan külliye bir parçasıdır. Külliye, cami ile birlikte medrese (1936'da yıkılmıştır), hamam (1958'de Vatan Caddesi'nin açılışı sırasında yıkılmıştır), türbe ve hazireyi içerir. Caminin önündeki şadırvan 1622'de Kara Davut Paşa tarafından yaptırılmıştır (D. Kuban, "Aksaray", 162).

⁵⁹² Aksaray'da Vatan ve Millet Caddeleri'nin köşesinde inşa edilen külliye bir parçasıdır. Murad Paşa'nın Otlukbeli Savaş'ından önce vefat etmesi üzerine medrese Sadrazam Mesih Paşa tarafından tamamlanmıştır (Baha Tanman, "Murad Paşa Külliyesi", *DBİA*, V, 518; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 273).

⁵⁹³ Banisi Sadrazam Ferhat Paşa'dır. Kumkapı yakınında olan caminin mahallesi bulunmaktaydı (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 267).

⁵⁹⁴ Gazetede *Langa Musallası'nda* mahal-i mezkûre camii şerifi minaresi şeklinde ifade edilmektedir.

⁵⁹⁵ Kadıköy'ün eski iskele meydanındadır. III. Mustafa tarafından yaptırılan cami, konumu itibarıyla "Iskele Camii" adıyla anılır (Tülay Akın, "Mustafa III Camii", *DBİA*, V, 554).

⁵⁹⁶ Banisinin Fatih'in Kapıağası Muslihiddin Mustafa olduğu cami günümüze ulaşamamıştır (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 108).

⁵⁹⁷ Zindankapı'da *Hacı Mustafa Ağa Camii* olarak anılan mabet ile aynı olduğu düşünülebilir. Ancak, hem evkaf listesinde, hem de evkaf listesinde (109. ve 236. sırada) ayrı ayrı *Zindankapısı'nda Hacı Mustafa Ağa Camii* ile *Baba Cafer'de Mustafa Ağa Camii* şeklinde zikredilmesi farklı mekanlar olduğu izlenimini verir. T. Öz'ün çalışması üzerinde yapılan incelemede söz konusu mahal ve yakınında Mustafa Ağa veya Mustafa isimli kişiler tarafından yaptırılan iki camiye tesadüf edilir. Bunlardan biri *Tekneciler Mescidi* olup önce Fatih, daha sonra harap olması nedeniyle Mustafa Ağa tarafından ihya edilmiştir. Diğeri ise, *Balıkpazarı Tekkesi Mescidi*'dir. Bu mescidin ilk banisi bilinmemekle beraber ikinci kez Sultan

			1312/24.
Mustafa Çelebi Camii	Çatalca Subaşı Köyü	Minaresinin depremden harap olduğu	İ.EV, Z 1314/4.
Mustafa Paşa Camii	Koska	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 9; İ.EV, Ş 1312/24.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Mustafa Reşit Paşa Yalısı bkz. Mediha Sultan Sahilsarayı			
Mübayaacı Ali Yazıcı Camii ⁵⁹⁸	Fener	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 24; İ.EV, Ş 1312/24.
Müezzın Hacı Osman Efendi'nin Dükkanı	Beşiktaş Caddesi	Tonosunun cadde üzerine yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Müftü Ali Camii ⁵⁹⁹	Ayakapı Küçükmustafapaşa Tiftik Sokağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 8; İ.EV, Ş 1312/24.
Müftü Hüseyin Efendi Medresesi ⁶⁰⁰	Fatih Civarı Koğacıdede Mahallesi Çarşamba Darüşşifaka Caddesi	Tamamen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 18; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 100/40.
Mühelhel (?) Paşa'ya ait Sahilhane	Göksuderesi	Bahçe duvarının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Mülkiye Baytar Mektebi bkz. Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi			
Mülkiye Mektebi bkz. Mekteb-i Mülkiyye			
Münzevi Kışla-yı Hümâyûnu	Edirnekapı Dışı	Tamirinin gerektiği	Y.MTV, 102/73; Y.MTV,106/44.
Müstedam Çavuş Camii bkz. Çınar Camii			
Nahilbend [Nakilbent] Camii ⁶⁰¹	Sultanahmet Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 2, 45; İ.EV, Ş 1312/24; İ.HUS, R 1312/2.
Nakkaş Karakolu	Üsküdar	Hasar gördüğü	Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 106/44.
Nakliye Ahır		Tamirinin gerektiği	Y.MTV, 106/44.
Nakşibendî Dergâhı	Edirnekapı Dışı Kapıbaşı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 23; İ.EV, Ş 1312/24.
Nakşidil Valide Sultan Mektebi ⁶⁰²	Fatih	Harap olduğu	Y.A.HUS, 307/82; YEE. d, nr.

III. Mustafa inşa ettirmiştir. Belgede *Baba Cafer'de Mustafa Camii* ifadesinin kullanılarak banisinin Ağa, Bey gibi unvan ve sıfatlarının belirtilmemesi belgede geçen caminin Sultan

III. Mustafa tarafından yaptırılan *Balıkpazarı Tekkesi Mescidi* olduğunu düşündürmektedir.

⁵⁹⁸ Tahta Minare Mahallesi'nde bulunan cami, Hacı Reşid adında biri tarafından yaptırılmıştır (O. Bayrak, *a.g.e.*, s. 22).

⁵⁹⁹ Banisi Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi'dir. Bu nedenle *Zenbilli Ali Efendi Mescidi* adıyla da anılır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 270).

⁶⁰⁰ Banisi Şeyhülislam Ahizâde Hüseyin Efendi olan medrese, 1918 Fatih Yangını'ndan kurtulamamıştır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 224-225).

⁶⁰¹ Banisi hoca Hasan Ağa'dır. Uzunçarşı'da camisi olan İbrahim Paşa'nın silahdarlığını yapmıştı. Minberini Sadrazam Sürmeli demekle meşhur Defterdar Ali Paşa koydurmuştur. Mahallesi vardır. *Sultanahmet Camii* yakınındadır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 281).

			1088, vr. 78; Y.MTV, 108/50.
Nakşidil Valide Sultan Türbesi ⁶⁰³	Fatih	Avlusunda Abdülmecit Han'ın kızları Münire, Behice Sultan ve Selatin-i azam için bina ve ihya buyurdıkları Türbelerinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 40.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Nalbant Dükkanı	Edirnekapı Kalenin İki Kapısı Arası	Tamamen yıkıldığı	Saadet, 3019.
Nalıncı Hacı Hasan Camii ⁶⁰⁴	Kasımpaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 37.
Nallı Mescit ⁶⁰⁵	Bâbüâli Civarı	İmam meşrutasının depremde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 53, 70.
Nasuhî Dergâhı ⁶⁰⁶	Üsküdar Doğancılar Parkı Karşısı Tunusbağı Caddesi Üzeri	Keşif bedeli	EV.d, nr. 28331, s. 13, 43, 46; İ.EV, Ş 1312/24.
Nazır Hüseyin Ağa Medresesi ⁶⁰⁷	Laleli Yakını	Tehlikeli şekilde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 33, 70; Y.PRK.ŞH, 4/102.
Nazır Hüseyin Ağa Mektebi	Laleli Kızıltaş Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 41.
Neccarî Şeyh Selim Baba Dergâhı	Üsküdar Tembел Hacı Mehmet Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 21; İ.EV, Ş 1312/24.
Nevbethane Çeşmesi	Demirkapı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 37.
Nevfidan Camii bkz. Hacı Salih Camii			
Nikoli'nin Fabrikası	Hasköy Bozahane Caddesi	Yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Nisa Terzihanesi ⁶⁰⁸		Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 84; İ.ASK, S 1312/27; Y.MTV,

⁶⁰² Fatih Camii içerisinde olduğu bilinen mektep, günümüze kadar ulaşmamıştır (<http://www.kenthaber.com-19.10.2008>).

⁶⁰³ Fatih külliyesi içinde türbe ve sebilden oluşmuş küçük bir kompleks halinde yer almaktadır. Fatih Külliyesi'nin haziresinde, *Fatih Tabhanesi* karşısında bulunan yapılar, II. Mahmut'un annesi Nakşidil Valide Sultan için inşa ettirilmiştir (Hale Tokay, "Nakşidil Sultan Külliyesi", *DBİA*, VI, 41).

⁶⁰⁴ Banisi Hacı Hasan Ağa'dır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 417).

⁶⁰⁵ Cağaloğlu'na İstanbul Valiliği yanında bulunan mescit, *İmam Ali Mescidi* veya *Bâbüâli Mescidi* adları ile de anılır. Banisi Akşemseddin'in akrabalarından İmam Ali Efendi'dir. (Enis Karakaya, "Nallı Mescit", *DBİA*, VI, 42).

⁶⁰⁶ Doğancılar Parkı'nın karşısındaki çıkmazda bulunan *Nasuhî Tekkesi*, IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan'ın eşi Moralı Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır (Ayşe Hür, "Doğancılar", *DBİA*, III, 81; Baha Tanman, "Nasuhî Tekkesi", *DBİA*, VI, 50). Belgede dergâhın *Şabaniye tarikatına* ait olduğu belirtilmektedir.

⁶⁰⁷ 19. yüzyıla ait haritalarda gösterilen *Koska Medresesi*'nin, *Nazır Hüseyin Ağa Medresesi* olduğu tahmin edilmektedir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 163). Belgelerin bazılarında *Aksaray'daki Hüseyin Ağa Medresesi* olarak geçen medresenin *Nazır Hüseyin Ağa Medresesi* ile aynı olma ihtimali kuvvetlidir. Zira, bazı kaynaklarda banisinin Küçük Hüseyin Ağa olduğundan bahsedilir. Kütükoğlu, her ikisinin de aynı kişi olabileceğini belirtir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 163).

⁶⁰⁸ Askerî kuruma ait.

			104/90; Y.MTV,115/38.
Nişanca Hamamı ⁶⁰⁹		Erkek ve Kadın bölümlerinin çoğu kısımlarının yıkıldığı	Saadet, 3020; Sabah, 1767.
Nişancı [Paşa-yı Atik] nam-ı diğer Tezkereci Osman Efendi Medresesi ⁶¹⁰	Kumkapı	Kısmen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Nişancı-yı Atik Camii ⁶¹¹	Kumkapı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 59; Sabah, 1767. ⁶¹²
Nişancı-yı Cedid Mehmed Paşa Camii	Gebze Kazası'na Bağlı Aydınli köyü	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 61.
Nişancı-yı Cedid Mehmed Paşa Camii, Dergâhı, Medresesi ve Türbesi ⁶¹³	Fatih	Caminin minaresinin ve diğer kısımların hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 5, 37, 72; Y.MTV, 100/40.
Nizam Su Kumpanyası'na Ait Büyük Havuz	Büyükada Hristos Dağı	Çatladığı	Sabah, 1769.
Nizamiye Erzak Ambarı bkz. Erzak Ambarı			
Nizamiye Karakolu-Papas Köprüsü Karakolu			
Nizamiye Karakolu	Balat Caddesi	Yıkıldığı	Sabah, 1767.
Nuh Efendi Medresesi ⁶¹⁴	Kocamustafapaşa Ali Fakih Mahallesi	Tamamen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 39; Y.MTV, 100/40.
Nuh Kuyusu Karakolu	Üsküdar	Harap olduğu	Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 106/44.
Nureddin Cerrahî Dergâhı, ⁶¹⁵ Türbe ve Müştemilatı	Zincirlikuyu Karagümrük	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 6, 18; İ.EV, Ş 1312/24.
Nureddin Dergâhı ve Meşrutası ⁶¹⁶	Arpa Emni Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 39, 65.
Nuri Efendi Dergâhı ⁶¹⁷	Aksaray Yusuf Paşa Çeşmesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 25, 49; İ.EV, Ş

⁶⁰⁹ İstanbul'da Nişanca adını taşıyan üç semt bulunmaktadır; Fatih, Eyüp ve Kumkapı (Fahrünnisa Ensari Kara, "Nişanca", *DBİA*, VI, 83). Gazetede geçen *Nişanca Hamamı*'nın tam olarak yeri belirtilmiyorsa da, Kumkapı'daki *Nişanca Hamamı* olma ihtimali kuvvetlidir. Bir çifte hamam olan Nişanca Hamamı, II. Mehmed'in son sadrazamı olan Nişancı Mehmed Paşa tarafından camii ile birlikte yaptırılmıştır (Enis Karakaya, "Nişancı Hamamı", *DBİA*, VI, 84).

⁶¹⁰ Banisi Nişancı Karamanî Mehmed Paşa'dır. Kumkapı'da aynı adla anılan caminin yanındadır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 112).

⁶¹¹ Banisi Fatih'in son sadrazamı Karamanî Mehmed Paşa'dır (Esra Dişören, "Nişancı Mehmed Paşa Camii", *DBİA*, VI, 87).

⁶¹² Gazetede *Nişanca Camii* şeklinde geçmektedir.

⁶¹³ Çarşamba'da Nişanca Caddesi'nde bulunan külliye'dir. Külliye, cami, türbe, iki medrese, hankâh ve sebilden müteşekkildir Banisi Kanunî dönemi vezirlerinden Nişancı Boyalı Mehmed Paşa'dır. (Doğan Kuban, "Nişancı Mehmed Paşa Camii", *DBİA*, VI, 85; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 234).

⁶¹⁴ Banisi Hekimbaşı Nuh Efendi olup Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın babasıdır. Medrese, bugün mevcut değildir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 295-296). Medrese *Ser-etubba* yahut *Hekimbaşı Nuh Efendi Medresesi* olarak da anılır.

⁶¹⁵ Karagümrük'te Nurettin Tekkesi Sokağı'nda yer alır. *Cerrahîliğin* piri Şeyh Seyyid Muhammed Cerrahî adına III. Ahmed tarafından inşa ettirilmiştir (Baha Tanman, "Nureddin Cerrahi Tekkesi", *DBİA*, VI, 97).

⁶¹⁶ *Karagöz Mescidi* olarak da bilinen *Nureddin Tekkesi* ile aynı olmalıdır. Zira, bu tekke Silivrikapı'da Veled-i Karabaş Mahallesi'nde bulunmaktadır. Topkapı'daki Arpa Emni Mahallesi'ne yakınlığı nedeniyle aynı yerden bahsediliyor olma ihtimali kuvvetlidir.

⁶¹⁷ Belgede *Nakşibendî tarikatına* ait olduğu ifade edilmektedir.

	Cıvarı Taşkasap Sokağı		1312/24.
Nuruosmaniye Camii, İmaret, Medrese, Mektebi ve Muvakkithane, Türbeler ve Müştemilatı ⁶¹⁸		Avlusunda helalar bitişiğinde Su yolcu Mağazasının depremde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 1, 30; İ.EV, Ş 1312/24.
Nuruosmaniye Karakolu		Yıkıldığı	Tercüman, 4808.
Odabaşı Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Odalar Mescidi bkz. Kemankeş Kara Mustafa Paşa Camii (Salma Tomruk)			
Odunkapısı Camii bkz. Hacı Salih Camii			
Oğlanlar [Olanlar] Dergâhı ⁶¹⁹	Aksaray Muratpaşa Camii Cıvarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 9; İ.EV, Ş 1312/24.
Okmeydanı Dergâhı		Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1663, s. 113; İ.BH, C 1312/5; Sabah, 1912.
Okçu Musa Mahallesi ⁶²⁰ 'ndeki Cami	Galata Bankalar Caddesi	Minaresinin bazı yerlerinin çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Orhaniye Camii	Yıldız	Son cemaat yeri kapısı önündeki duvarın hasar gördüğü	İ.EV, S 1312/16.
Orhaniye ⁶²¹ ve İtfaiye Kışlası	Yıldız	Tamirinin gerektiği	Y.MTV, 102/73; Y.MTV,106/44.
Orient Pasajı	Pera	Tepesindeki taş süslemelerin düştüğü	The Levant Herald, 28.
Orman-Maadin ve Ziraat Nezareti		Üst katının yıkıldığı	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 151, 156; BEO.AYN.d, nr. 1673, s. 466; İ.HUS, M 1312/163; Y.A.HUS, 307/82; Y.A.HUS, 308/74; YEE. d., nr. 1088, vr. 78; Y.MTV, 108/50; Y.PRK.ZB, 13/50.
Orta Kazazlar bkz. Kapalıçarşı			
Ortaköy Camii ⁶²²		Minarelerinin şerefeden yukarısının	İ.EV, S 1312/16; İ.EV, RA

⁶¹⁸ Külliye, cami, medrese, türbe, imaret, kütüphane, muvakkithane, sebil ve çeşmeden müteşekkildir. Banisi Sultan I. Mahmut'tur. Medresesi, caminin Cağaloğlu tarafından girişte avlunun sol tarafındadır. Zaman zaman bu medrese, *Sultan Osman Medresesi* olarak da anılır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 106; Doğan Kuban, "Nuruosmaniye Külliyesi", *DBİA*, VI, 100).

⁶¹⁹ Aksaray'da Çakırağa Mahallesi'nde Aksaray Karakolu'nun yanında idi. 1957 yılında Millet Caddesi'nin açılması amacıyla başlatılan yol çalışmaları sırasında yıkılmıştır. Kaynaklarda *Olanlar*, *Gavsi*, *Şeyh İbrahim Efendi*, *Yakup Ağa* ve *Cism-i Latif Tekkesi* olarak da geçer. Banisinin Sekbanbaşı Yakub Ağa olduğu tekke, Olanlar Şeyhi lakabıyla tanınan İbrahim Efendi tarafından yeniden onarılmıştır (Baha Tanman, "Oğlanlar Tekkesi", *DBİA*, VI, 123). Tekke, *Kadirî tarikatına* aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

⁶²⁰ *Hadika*'da banisinin Okçu Musa Ağa olduğu *Okçu Mescidi* isminde bir mescitten bahsedilmektedir (Ayvansaraylı, *a.g.e.*, s. 428). Belgede bahsi geçen cami, bu mescit olmalıdır.

⁶²¹ II. Abdülhamid döneminde Yıldız Tepesi'nde ve Yıldız Sarayı'nın dış duvarlarına paralel olarak yapılmış kışladır. 1887'de inşa edilen *Orhaniye Kışlası*, Orhan Gazi'ye ithafen yapılmıştır (Tülin Çoruhlu, "Orhaniye Kışlası", *DBİA*, VI, 137).

		yıkıldığı ve mahfile düştüğü için kubbe duvarlarının çatladığı Bazı sütunların kırıldığı ve yerinden oynadığı; iki taraftaki mahfillerin yıkılarak yeniden inşasının gerektiği	1314/27; İ.EV, R 1321/2; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, L 1314/19; Saadet, 3019; Sabah, 1767; Sabah, 1850; ŞD, 133/63; Y.MTV, 99/56; Y.MTV, 99/65; Y.MTV, 104/80.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Ortaköy Fırını ⁶²³		Hasar gördüğü	Y.MTV, 102/73.
Ortaköy Gazinosu		Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 17; İ.EV, Ş 1312/24.
Ortaköy Jandarma Karakolu		Tamirinin birkaç haftada biteceği	BEO.AYN.d, nr. 1676, s. 398; Y.MTV, 99/83; Y.MTV, 102/73.
Ortaköy Kazası'nın Hükümet Konağı		Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1653, s. 236.
Ortaköy Tabya Karakolu bkz. Tabya Karakolu			
Osman Ağa Camii bkz. Buhûri Osman Ağa Camii			
Osman Efendi Dergâhı	Eğrikapı Dahili Molla Aşki Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 31.
Osman Paşa Medresesi ⁶²⁴	Fatih Civarı Çarşamba	Tamamen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 6; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 100/40.
Osman Paşa'nın Damadı Miralay Süleyman Bey'in Mutasarrıf Olduğu Ahırlar	Beşiktaş Köyiçi Mahkeme Sokağı	Yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Osman Reis Camii ⁶²⁵	Tarabya	Hasar gördüğü	EV, 28331, s. 29, 58; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 99/56. ⁶²⁶
Osmaniye Camii bkz. Nuruosmaniye Camii			
Otakçılar Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV, 102/73; Y.MTV,106/44.
Otakçıbaşı Hüseyin ⁶²⁷ Ağa Mescidi ⁶²⁸	Eyüp Civarı Otakçılar	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 29; İ.EV, Ş

⁶²² Abdülmecid tarafından mimar Nikogos Balyan'a yaptırılmıştır (Afife Batur, "Ortaköy Camii", *DBİA*, VI, 143). Bazı belgelerde *Mecidiye Camii* olarak geçen eserin, *Ortaköy Camii* mi, yani *Büyük Mecidiye Camii* mi, yoksa *Küçük Mecidiye Camii* mi olduğu tam olarak anlaşılamadığından belgelerin tam olarak incelenmesi gerekmektedir.

⁶²³ Askerî kuruma ait.

⁶²⁴ Banisi Özdemiroğlu Osman Paşa'dır. Medrese, *Valide Sultan Medresesi* adıyla da bilinmektedir. Darüşşafaka ve Yavuz Selim Caddeleri'nin keşiştiği yerdedir.

⁶²⁵ İstinye İskelesi yakınında Sarıyer istikametinde giderken cadde üzerinde sağ tarafta yalıların önünde yer alır. Yapı ilk olarak 1635-36'da Osman Reis isminde bir kişi tarafından yaptırılmış, daha sonra ise 1903-1904 yılında Ahmet Afif Paşa tarafından bugünkü görünümüyle yeniden inşa edilmiştir (Belgin Demirsar, "Osman Reis Camii", *DBİA*, VI, 164).

⁶²⁶ Belgede *Tarabya'da Camii şerif minaresiyle* şeklinde geçmektedir.

⁶²⁷ Belgede Hasan olarak geçen isim, Hüseyin olmalıdır. Zira *Otakçıbaşı Hasan Ağa Mescidi* olarak anılan bir esere rastlanmamış olduğu gibi Hasan ve Hüseyin kelimeleri arasındaki yazım benzerliği söz konusu sorunun noktalamaya işaretlerinden kaynaklandığını düşündürmektedir.

⁶²⁸ Belgede Fatih'in Otakçıbaşı olduğu belirtilmektedir. Banisinin Otakçıbaşı Hüseyin Ağa olduğu caminin diğer adı *Çayırbaşı Mescidi*'dir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 369).

			1312/24.
Otel	Kömürcü Sokağı	Duvarlarının çatlamış olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Hotel Boschetto bkz. Boschetto Hotel			
Hotel des Etrangers	Büyükada	Çatladığı	Sabah, 1769. ⁶²⁹
Otel Markara	Heybeliada	Üst katının tamamen yıkıldığı	Saadet, 3020.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Öküz Mehmed Paşa Camii ⁶³⁰ ve Mektebi	Karagümrük Melek Hoca Sokağı	Harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 33, 58; İ.EV, R 1314/2.
Öksüzce Hatip Mescidi ⁶³¹	Kocamustafapaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 33, 64.
Ömer Efendi Hanı	Atik Ali Paşa Mahallesi Esir Pazarı	Üst katının hasar gördüğü	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Ömer Hulusi Efendi Darülhadisî bkz. Darülhadis Hulusi Efendi Medresesi			
Ömerli Köyü Camii	Beykoz Kazası Dahili	Minaresinin çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Özbekler Dergâhı ⁶³²	Sultanahmet Mehmet Paşa Yokuşu	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 54; İ.EV, C 1313/11; Sabah, 2090.
Paçacı Dükkanı	Lonca Sokağı Ayvansaray ile Balat Arası	Yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Papas Köprüsü Karakolu-Nizamiye Karakolu	Papas Köprüsü ⁶³³	Tamirinin gerektiği Balkonuyla nöbet yerindeki parmaklıkların yıkıldığı	Saadet, 3019; Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 106/44.
Papazzâde Camii ⁶³⁴	Unkapanı Haraççı Mehmet Camii Karşısı	Camiinin şerefeden yukarısının yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 8, 70; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1766.
Papazzâde Medresesi ⁶³⁵	Beyazıt Civarı Koska Subaşı sokak	Çatısının çöktüğü	EV.d, nr. 28331, s. 9; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1766; Y.MTV, 100/40.

⁶²⁹ Yabancılar Oteli anlamına gelen otel, günümüze ulaşmamıştır (www.gatetoturkey.com/istanbul_semtler/00026/index.php?langsel=tr/erişim tarihi 10.08.2009).

⁶³⁰ Diğer adı *Damat Mehmed Paşa Camii*'dir.

⁶³¹ Banisi meçhuldür. Ancak, daha sonra Asitane Gümrüğü Başkatibi Mehmed Efendi tarafından mescit yenilenmiştir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 89). Bu nedenle *Gümrük Başkatibi Mehmed Efendi Mescidi* diye de anılır. T. Öz'de mescidin *Akarca Mescidi* olarak da bilindiği belirtilmektedir (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 114).

⁶³² Dergâh, *Nakşibendi tarikatına* aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

⁶³³ Dolapdere yakınında olmalı.

⁶³⁴ Banisinin Mustafa Paşa olduğu mescidin minberini Kadıasker Mehmed Efendi koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 101).

⁶³⁵ Koska'daki Koca Ragıp Paşa İlkokulu'nun olduğu yerde bulunmaktaydı (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 159). Papasoğlu Mustafa Paşa tarafından kurulan külliye, tekke, mescit, darülhadis, medreseden meydana gelmektedir. *Papazzâde Mustafa Çelebi Medresesi* diye de bilinir. Tekkesi ise, *Abdüselam Tekkesi* veya *Koğacıdede Tekkesi* adıyla anılır (B. Tanman, "Abdüselam Tekke..", 55).

Papaszâde Mustafa Çelebi Medresesi bkz. Papaszâde Medresesi			
Paris Oteli	Adalar	Bir köşesinin yıkıldığı	Saadet, 3020.
Paşabahçe Camii ⁶³⁶		Minaresinin şerefeden yukarısının çatladığı	EV.d, nr. 28331, s. 38; Y.MTV, 99/56.
Paşabahçe Jandarma Karakolu	Paşabahçe	Merdivenbaşı duvarının iki yerden çatladığı	Y.MTV, 99/56.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Paşakapısı Rüşdiyesi ⁶³⁷	Üsküdar	Hasar gördüğü	Y.A.HUS, 307/82; Y.MTV, 108/50.
Paşalimanı Karakolu	Üsküdar	Harap olduğu	Y.MTV, 102/73; Y.MTV,106/44.
Patrikhane Kilisesi	Kumkapı	Çatladığı	Sabah, 1767; The Levant Herald, 28.
Patrikhane Kilisesi	Fener	Duvarlarının çatladığı	Sabah, 1853; Tercüman, 4808.
Pazar Dergâhı ⁶³⁸	Kürkçübaşı Ahmet Şemsettin Mahallesi Topkapı Cıvarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 32, 54; İ.EV, Ş 1313/3.
Pazarköy'de Bulunan Camii		Minaresinin çatladığı, bazı binaların duvar ve bacalarının dahi yıkıldığı gibi bazı binaların üzerindeki kiremitlerin döküldüğü	Saadet, 3021; Saadet, 3022; The Levant Herald, 28.
Pendik Tren İstasyonu		Yarısı yıkıldığı	Saadet, 3019; Sabah, 1767.
Perakende Kasım Ağa Camii ⁶³⁹	Edirnekapı Cıvarı Karagümrük Salmatomruk	Minare ve duvarlarının çatladığı	EV.d, nr. 28331, s. 7, 72; İ.EV, Ş 1312/24; Saadet, 3019; ⁶⁴⁰ Sabah, 1768.
Perdahçı Hanı bkz. Kapalıçarşı			
Perişan Baba Tekkesi bkz. Kazlıçeşme Dergâhı			
Perizat Hatun Camii ⁶⁴¹	Fındıklı Güzel Sanatlar Akademisi Önü	Cami ve minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 14, 43, 46; İ.EV, Ş 1313/9; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 2303.
Pertevniyal Valide Sultan Camii [Valide Camii], ⁶⁴² Çeşme, Muvakkithane, Türbe ⁶⁴³ ve	Aksaray	Minareleriyle bazı mahallerinin hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 333/1; EV.d, nr. 28331, s. 9.

⁶³⁶ Banisi III. Mustafa'dır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 563).

⁶³⁷ Üsküdar Merkez Rüşdiyesi olmalıdır.

⁶³⁸ Banisi Katip Mehmed Efendi'dir. Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinde yapı tamir görmüştür (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 115).

⁶³⁹ Cami, Karagümrük semtinde Aetios Sarnıcı'nın yanında yer alır. Bir Bizans eserinden çevrilmiş olan caminin kurucusu Sekbanbaşı Kasım Ağa'dır (Semavi Eyice, "Kasım Ağa Camii", *DBİA*, IV, 479).

⁶⁴⁰ Gazetede *Kasım Ağa Camii* olarak geçmektedir.

⁶⁴¹ Banisi Kıbrıs Beylerbeyi Ahmet Paşa'nın eşi Perizat Hatun'dur (T. Öz, *a.g.e.*, s. 30). *Hadika*'da banisinin Saraylı Perizat Hatun olduğu ifade edilerek eşinin kimliği hakkında ümera-yı deryadan Arap Ahmet Paşa şeklinde bahsedilir. (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 479). Hatuniye Mescidi olarak da anılır.

Müştemilatı			
Perviz Efendi Medresesi ⁶⁴⁴	Fatih Civarı Otlukçu Yokuşu	Kısmen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Pir Mehmed Efendi Camii bkz. Kızılminare Camii			
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Pirî Mehmed Camii bkz. Makaşçı Camii			
Pirinççi Sinan Camii ⁶⁴⁵	Fatih Civarı Yeniçeşme Yediemirler Sokağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 6.
Pişmaniye Camii bkz. Mumcuzâde Mehmed Efendi Camii			
Piyale Çamaşırlığı	Kasımpaşa	Birkaç yerinden çatladığı	Y.PRK.ZB, 13/52.
Piyale Paşa Mektebi ⁶⁴⁶	Kasımpaşa Paşa Yokuşu	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 73.
Poğaçacı Fırını	Kelebek Sokağı	Ziyadece harap olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Postane ⁶⁴⁷	Bahçekapı	Bazı mahallerinin harap olduğu ve Üst katının dahi çöktüğü	İ.ŞE, CA 1312/4; Sabah, 1768; Y.MTV, 108/50; Y.PRK.ZB, 13/50.
Poyraz Camii ⁶⁴⁸	Rumelikavağı	Harap olduğu	Sabah, 2094; Sabah, 2109.
Protestan Mektebi	Kuruçeşme Caddesi	Muhafaza duvarının tehlikeli olduğu	Y.MTV, 99/56.
Pul Satan Dükkan	Edirnekapı	Harap olduğu	Sabah, 1767.
Ragıp Paşa Medresesi	Çoban Çavuş	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 37.
Rahip Arsenios Manastırı ⁶⁴⁹	Heybeliada	Oturulamayacak hale geldiği	Sabah, 1768; Tercüman, 4809. ⁶⁵⁰

⁶⁴² Aksaray Meydanı'ndaki cami, Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır (Afife Batur, "Valide Camii", *DBİA*, VII, 360).

⁶⁴³ Aksaray'da külliye'nin bir parçası olarak yapılan türbe, çeşmenin karşısında Millet Caddesi'ne paralel olarak inşa edilmiştir. Türbe, 1958'de yıkılmıştır (Tarkan Okçuoğlu, "Pertevniyal Valide Sultan Türbesi", *DBİA*, VI, 246).

⁶⁴⁴ Banisi Kanunî döneminde Anadolu Kazaskerliği yapmış olan Perviz Efendi'dir. Medrese, 1918 Fatih Yangını'ndan etkilenmiş olup günümüze ulaşmamıştır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 211, 213).

⁶⁴⁵ Banisi Fatih'in Pirinçibaşısı Sinan Ağa'dır. Minberini Bayram Paşa koydurmuştur. Mesih Paşa yakınında olan caminin mahallesi bulunmaktaydı (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 104).

⁶⁴⁶ Kasımpaşa'da Kaptan Mahallesi'nde Piyale Baruthanesi Caddesi'nde yer alan Piyale Paşa Külliyesi'nin bir parçası olan sıbyan mektebi olmalıdır. Bu külliye cami, medrese, tekke, türbe, hazire, sıbyan mektebi, sebil, çarşı ve hamamdan müteşekkildir (Y. Demiriz-B. Tanman, "Piyale Paşa Kü...", 254).

⁶⁴⁷ İstanbul'da gerçek anlamda ilk Osmanlı postanesi, 1840'ta Posta Nezareti'nin kuruluşu ve posta hizmetlerini düzenleme çalışmalarının başlamasından sonra, aynı yıl Eminönü'nde Yeni Cami avlusunda cizyehane dairesi olarak kullanılan yerde *Postahâne-i Âmire* adıyla açıldı. İki katlı ve ahşap olan bu bina, şehrin merkezî bir yerinde bulunması, sahile yakınlığı ve ticaret merkezi olması nedeniyle seçilmişti. Binanın üst katı Posta Nezareti, alt katı da İstanbul Postanesi'ne tahsis edildi. 1870'te Posta ve Telgraf İdareleri birleştirilip bir nazırın idaresine verildikten sonra Postahâne-i Âmire, *İstanbul Postanesi* adını aldı ve nezaret binası Soğukçeşme'deki İstanbul Telgraf Merkezi'ne taşındı. Öte yandan gerek nezaret kadroları, gerekse posta hizmetleri büyümesi nedeniyle Bahçekapı'daki eski ahşap bina yetersiz gelmeye başladı; nihayet 1890'da bina yıktırılarak yerine bugün Türkiye İş Bankası Müzesi olarak kullanılan kagir bina inşa edildi ve yeni bina Ekim 1892'de törenle hizmete girdi. Bahçekapı İstanbul Postanesi, 1909'da Sirkeci'de yeni yapılan Büyük Postane'ye taşındıktan sonra paket postanesi olarak kullanıldı. 1926'da da İş Bankası'na devredildi (Sertaç Kayserilioğlu-Cemi Kuntay, "Postaneler", *DBİA*, VI, 280-281; Ayşe Hür, "Telefon", *DBİA*, VII, 241; P.A. Dethier, *a.g.e.*, s. 53).

⁶⁴⁸ Gazetelerde Rumelikavağı'ndaki *Poyraz Camii* şeklinde geçen yapı, Anadolu kavağı ile Anadolu Feneri arasında bulunan Poyraz (P.A.Dethier, *a.g.e.*, s. 88) köyünün camii olmalıdır. Zira, Rumelikavağı yakınında bu isimde bir yapıya rastlanmamıştır.

Rami Kışla-yı Hümâyûnu ⁶⁵¹		Hasar gördüğü ve tamiri	İ.ASK, RA 1312/32; Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 104/90; Y.MTV, 107/26; Y.MTV, 115/38.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Rauf Paşa Kütüphanesi	Koska	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 65.
Rauf Paşa Yalısı	Fındıklı	Birkaç yerinden çatladığı	The Levant Herald, 28.
Rdostin'in Fabrikası	Sebzeci Sokağı Civarı	Kagir binanın bazı yerlerinin harap olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi Camii	Musalla	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 10.
Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi Medresesi bkz. Hoca Üveys Medresesi			
Reji Deposu	Aksaray Tramvay Mevkii	Oturulamayacak şekilde harap olduğu	Saadet, 3021.
Reji Fabrikası ⁶⁵²	Cibali	Çatısının çatladığı ve büyük deposunun ortasından çöktüğü	Sabah, 1767; Sabah, 1768.
Ressam Basmacılar bkz. Kapalıçarşı			
Reşit Mehmed Paşa Medresesi ⁶⁵³	Beyazıt Civarı	Tamamen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Rıhtım	Arnavutköy Akıntıboyu	Boydan boya çatladığı	Y.MTV, 99/56.
Rıhtım	Balıkpazarı	İstanbul tarafında sahil boyunca Limon iskelesine kadar ve daha ileri kadar zeminin yer yer çatlayarak yarıldığı ve yer yer de bir arşın eninde ve 30 cm derinliğinde göçtüğü	Sabah, 1767.
Rıhtım	Hasköy	Ziyadece harap olduğu	Tercüman, 4808.
Rıhtım	İstinye	Çatladığı	Y.MTV, 99/56.
Rıhtım	Mumhane Caddesi Önü	Ön taraflarının birkaç yerinden yarıldığı	Sabah, 1766.
Rıhtım	Tophane'den Şarap İskelesine Kadar	Rıhtımın on yerinden çatladığı	Y.PRK.SGE, 6/32.
Rıhtım Kumpanyası'na Ait Taş Ocağı	Sivriada ⁶⁵⁴	Büyük bir kayanın yuvarlandığı	Saadet, 3020; Sabah, 1767.
Rum Hastanesi bkz. Balıklı Rum Hastanesi			

⁶⁴⁹ Bugün manastır, *Terk-i Dünya Manastırı* olarak anılmaktadır. Arsenios adındaki bir keşiş tarafından kurulmuştur. Manastırın yanında *Agios Spiridon Kilisesi* vardır. Heybeliada'nın Çam Limanı mevkiinde yer alır (http://www.oodegr.com/tourkika/eortes/monastiri_ag_spyridon.htm-19.02.2011).

⁶⁵⁰ Gazete haberinde *Heybeliada'daki manastır* şeklinde geçmektedir. Aynı nüshanın başka bir sütununda da *Heybeliada'da Tepe Manastırı* ifadesi geçmektedir.

⁶⁵¹ İlk kez III. Mustafa döneminde yaptırılmış, sonra II. Mahmut döneminde Asakir-i Mansure-i Muhammediye için yenilendi. Camisi, II. Mahmut hayratıdır (Ayşe Yetişkin Kubilay, "Rami Kışlası", *DBİA*, VI, 306). Bu kışla *Selimiye* ve *Davutpaşa Kışlaları*'ndan sonraki üçüncü büyük kışladır. 1980'li yıllarda İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne devredilen bina kültür projesi kapsamındadır (<http://www.renovanews.com>.28.07.2008).

⁶⁵² 1884'te kurulan *Cibali Tütün Fabrikası*, Fransız Reji İdaresi tarafından işletilmekte olup 1925'te millileştirildi ("Cibali Tütün Fabrikası", *DBİA*, II, 429). Gazetelerde yer alan bu haber daha sonra tezkip edilmiştir.

⁶⁵³ Kütükoğlu'nda bu isimde bir medreseye rastlanmamıştır.

⁶⁵⁴ *Saadet* gazetesinde söz konusu olayın *Kınalıada*'da olduğu ifade edilmektedir.

Rum Kilisesi	Adalar	Çan kulesinin yıkıldığı ve kilisenin kubbelerinin kısmen yıkıldığı	Saadet, 3020.
Rum Kilisesi	Bostancı'ya Üç Çeyrek Mesafe	Hayli hasar gördüğü	Saadet, 3019.
Rum Kilisesi	Büyükçekmece Kazası'na Bağlı Gerda Köyü	Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1657, s. 47; Saadet, 3022; Tercüman, 4811.
Rum Kilisesi	Büyükçekmece Kazası Bağlı Cedilice(?) ⁶⁵⁵ Köyü	Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1657, s. 47; Saadet, 3022; Tercüman, 4811.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Rum Kilisesi ⁶⁵⁶	Heybeliada	Çan kulesinin yıkıldığı ve kubbelerinin de kısmen yıkıldığı	Saadet, 3020.
Rum Kilisesi	Kadıköy	Bazı mahallerinin tehlikeli bir şekilde ayrıldığı. Kubbesinin çatladığı	Saadet, 3019; The Levant Herald, 28.
Rum Kilisesi ⁶⁵⁷	Kınalıada	Hasar gördüğü; şiddetli bir şekilde yarıldığı	Moniteur Oriental bkz. A. Batur, s. 28; Saadet, 3020; Sabah, 1767; Tercüman, 4809.
Rum Kilisesi	Küçükçekmece	Yıkıldığı	Sabah, 1767.
Rum Kilisesi	Maltepe Köyü	Tamamen yıkıldığı	Saadet, 3019; Sabah, 1767; Sabah, 1768; The Levant Herald, 28.
Rum Kilisesi	Samatya	Harap olduğu	Saadet, 3021.
Rum Kilisesi	Yakacık	Kısmen yıkıldığı	Tercüman, 4809.
Rum Mehmed Paşa Camii, ⁶⁵⁸ Hankâh ve Türbesi	Üsküdar	Minaresinin kurşunları	Sabah, 2310; Y.MTV, 99/56.
Rum Mektebi	Adalar	Hasar gördüğü	Sabah, 1769.
Rum Mektebi	Erenköy'e Yakın Olan	Tamamen harap olduğu	Saadet, 3019.
Rum Mektebi	Gemlik	Üst katının bir bölümünün yıkıldığı	Saadet, 3020; Saadet, 3022; Tercüman, 4811; The Levant Herald, 28.
Rum Mektebi	Kartal	Tamamen yıkıldığı	Sabah, 1767.
Rum Mektebi	Kınalıada	Yıkıldığı	Saadet, 3020.
Rum Mektebi	Küçükçekmece	Yıkıldığı	Sabah, 1767.
Rum Ticaret Mektebi ⁶⁵⁹	Heybeliada	Yarisinin yıkıldığı ve oturulamayacak bir	Saadet, 3019; Sabah, 1768;

⁶⁵⁵ Belgede Cedilice gibi okunan kelime Çatalca da olabilir.

⁶⁵⁶ Heybeliada'daki *Sainte Trinite Manastırı Rum Kilisesi* olmalıdır.

⁶⁵⁷ Gazetelerde adı geçen kilisenin, *Ortodoks Panayia Kilisesi* olması muhtemeldir. Çünkü, adada Rumlar'a ait kiliseden çok üç adet manastır var [günümüzde yalnızca *Hristos Manastırı* kalmış, diğer ikisi yıkılmış]. Bunun dışında Ermeniler'e ait bir manastır ve kilise var [*Vartan Manastırı* ve *Surp Krikor Lusaroviç Ermeni Kilisesi*] (Nejat Gülen, "Kınalıada", *DBIA*, IV, 560).

⁶⁵⁸ Banisinin Fatih dönemi vezirlerinden Rum Mehmed Paşa'nın olduğu caminin mahallesi bulunmaktaydı (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 606).

		hale geldiği	Tercüman, 4809; The Levant Herald, 28.
Rumelihisarı		Bazı taşların düştüğü ve ritim bazı yerlerinin çatladığı	Y.MTV, 99/56.
Rumelihisarı Karakolu	Hisar Bitişiği	Bazı mahalleriyle ritim boyunun çatladığı	Y.MTV, 99/56; Y.MTV, 102/73; Y.MTV,106/44.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Rumelikavağı Hisarı Camii ⁶⁶⁰		Minaresinin kısmen yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 27; İ.EV, M 1313/14; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 2017; Sabah, 2021.
Rusya Sefarethanesi	Pera	Önemli ölçüde hasar gördüğü	The Levant Herald, 28.
Rûznâmçeci Ali Efendi Medresesi ⁶⁶¹	Tavşantaşı	Tamamen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 37; Saadet, 3022; ⁶⁶² Sabah, 2329; Y.MTV, 100/40.
Rûznâmçe-i Evvel Ali Efendi Mekteb-i İbtidaiyyesi ⁶⁶³	Aksaray Mercimek Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 19, 53; İ.EV, Ş 1312/24.
Rüstem Paşa Camii	Sapanca	Bazı mahallerinin yıkıldığı	Sabah, 1873.
Rüstem Paşa Camii ⁶⁶⁴	Tahtakale	Kubbesinin çatladığı	BEO.AYN.d, nr. 1661, 103, 414; EV.d, nr. 28331, s. 8, 46; İ.EV, Ş 1312/1; İ.EV, S 1314/9; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1767; ŞD, 133/16.
	Hoca Kasım Günani Mahallesi Hoca Hamı Caddesi	Medrese kapısı üzerinde bulunan dereboyu duvarının belediye ekipleri tarafından	Y.MTV, 100/40; Y.PRK.ŞH, 4/102.

⁶⁵⁹ Heybeliada'daki *Panayia Manastırı*'nda faaliyet gösteren *Elen Ticaret Okulu*'dur (Nejat Gülen, "Heybeliada", *DBİA*, IV, 56). Bazı gazetelerde *Tüccar Mektebi* olarak da geçmektedir.

⁶⁶⁰ Garipçe-Rumelifeneri yolunun alt tarafında bulunan ilk kale Osmanlılar tarafından *Eski Kale* olarak adlandırılıyordu. *Kavak Kalesi* veya *Hisarı* olarak anılan kale ise, iskele meydanında IV. Murat tarafından inşa ettirilir. Kale, daha sonra I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde yenilenerek bazı ilaveler yapılır. Söz konusu cami Kale ile aynı dönemde yapılır (<http://rumelikavagim.com-27.10.2008>). Banisinin Sultan IV. Murat olduğu camide günde iki kere nevbet çalınırdı (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 548). Evkaf defteri listesi ve evkaf iradelerinde *İskele Camii* olarak adlandırılan yapı, *Kavak Kalesi* ya da *Kale Camii* olarak da adlandırılan *Rumelikavağı Hisarı Camii* olmalıdır. Zira, caminin bulunduğu yer, iskele meydanıdır.

⁶⁶¹ Beyazıt civarında Tavşantaşı'nda bugünkü Midhat Paşa Caddesi'nde olduğu tahmin edilmektedir. Günümüze ulaşmayan eserin (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 88) banisinin kimliği hakkında bir bilgi mevcut değildir.

⁶⁶² Gazete haberinde *Tavşantaşı Medresesi* olarak geçen yapı, *Rûznâmçeci Ali Efendi Medresesi* olmalıdır.

⁶⁶³ Gerek Evkaf İradesi'nde, gerekse Evkaf defterinin 19. sayfasında *Aksaray'da Mercimek Mahallesi'nde Rûznâmçe-i evvel Ali Efendi Mekteb-i ibtidaiyesi* olarak geçen yapı, Evkaf defterinin 53. sayfasında *Langa-i Kebir Caddesi'nde Rûznâmçe-i evvel Ali Efendi Mektebi* şeklinde geçmektedir. Farklı yer adlarıyla zikredilmesine rağmen bu iki yer birbirine yakınlığı nedeniyle veriler birleştirilmiştir.

⁶⁶⁴ Mimar Sinan'ın Sadrazam ve Damat Rüstem Paşa için yaptığı camidir. Osmanlı döneminin en süslü camisi olarak kabul edilen eser (Doğan Kuban, "Rüstem Paşa Camii", *DBİA*, VI, 371) çinileriyle ünlüdür.

Rüstem Paşa Medresesi ⁶⁶⁵		yıkılarak	
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Rüsûmat Emaneti Dairesi ⁶⁶⁶	Bahçekapı	Gümrük idare ve ambarlarının bazı mahallerinin depremden dolayı tehlikeli şekilde çatladığı Büyük binasından Köprübaşı'na giderken sağ tarafta bulunan kagir ve ahşap birçok binanın yıkılmak üzere olduğu Gümrük muhafaza memurlarının geç-gündüz kaldıkları koşulların yıkılması gerektiği	BEO.AYN.d, nr. 1687, s.108, 246; BEO.AYN.d, nr. 1694, s. 227; İ.HUS, S 1312/45; İ.HUS, CA 1312/49; İ.HUS, M 1312/179; Sabah, 1766; Sabah, 2082; T.HFN, 670/45; T.HFN, 671/15.
Rüşdiye Mektebi ⁶⁶⁷	Çengelköy	Hasar gördüğü	Sabah, 1768.
Saatçi Dükkanı	Kapalıçarşı'nın Nuruosmaniye Kapısı	Kısmen yıkıldığı	Sabah, 1768; Y.PRK.ŞH, 4/106.
Saatçi Dükkanı	Kasımpaşa Yemeniçi Sokağı	Üst katının çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Sabuncu Hanı	Beyazıt Merkeziler Kapısı ⁶⁶⁸ Hasanpaşa Karakolu Civarı	18 odasının depremde kısmen yıkıldığı ve tehlikeli bir şekilde harap olduğu Kalın duvarının tepeden dibe kadar çatladığı	BEO.AYN.d, nr. 1676, s. 364; İ.ŞE, CA 1315/2; İ.ŞE, B 1313/4; Saadet, 3019; Sabah, 1766; Sabah, 2263; ŞD, 782/19; Tercüman, 4808; Tercüman, 4811; The Levant Herald, 28; Y.MTV, 99/56; Y.PRK.ŞH, 4/102.
Saçlı Hüseyin Efendi Dergâhı, ⁶⁶⁹ Mektebi ve Mescidi	Üsküdar Ahmediye Yeni Toptaşı Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 16, 67; İ.EV, Ş 1312/24.
Sadık Efendi Dergâhı ⁶⁷⁰	Üsküdar Pazarbaşı Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 47; İ.EV, Ş

⁶⁶⁵ Cağaloğlu'nda Cumhuriyet Gazetesi'nin arka tarafındadır. Bir Mimar Sinan eseri olan yapı, günümüzde Eminönü İlçesi Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı ve Türk 2000 Vakfı tarafından kullanılmaktadır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 60, 62).

⁶⁶⁶ Tanzimat'tan sonra devletin gümrük rüsumlarını bizzat toplaması üzerine gümrükleri düzenlemek amacıyla önce 1858'de gümrük emaneti, 1861'de de gümrük daireleri birleştirilerek *Rüsûmat Emaneti* kuruldu. Bu kurum II. Meşrutiyet dönemine kadar devam etti ("Gümrükler", *DBIA*, III, 447).

⁶⁶⁷ *Beylerbeyi Merkez Rüşdiyesi* olmalıdır.

⁶⁶⁸ Vezneciler'e giden yolun sağ tarafı.

⁶⁶⁹ Önceleri *Sadiye tarikatına* bağlıyken sonra *Sünbülî meşihatı* konmuştur (<http://seyyahin.blogcu.com/1802871/08.07.2008>).

			1312/24.
Sadullah Paşa'nın [Sahil]hanesi ⁶⁷¹	Çengelköy	Bacalarının yıkıldığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Safvet Paşa'nın Sahilhanesi'nin Kayıkhanesi	Kanlıca	İçindeki iki çifte kayığın ezildiği	Y.MTV, 99/56.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Sağrıcalar Camii bkz. Yavuz Er Sinan Camii			
Sahaf Muhiddin Camii nam-ı diğer Karaman Mahallesi Camii ⁶⁷²	Kasımpaşa İplikçi ve Sahaf Sokak	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 15, 52; İ.EV, Ş 1312/24.
Sahrayı Cedit Karakolu		Harap olduğu	İ.ASK, Ş 1312/1.
Sainte Trinite Manastırı Rum Kilisesi bkz. Kilise-Heybeliada			
Sakalar Hanı	Papas Köprüsü	İki taraf saçakları, bakkal, ve hanenin yıkıldığı	Saadet, 3019.
Sakız Ağacı Medresesi ⁶⁷³	Fatih Cıvarı	Kısmen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Sakızlı Panayot'un Dükkanı	Adalar	Tamamen yıkıldığı	Saadet, 3020.
Sakızlı'nın Fırını	Hasan Paşa Hanı Beyazıt Bitişiği	Tamamen yıkıldığı	Sabah, 1766.
Sakine Hatun Mescidi ⁶⁷⁴	Topkapı Harici İlyaszâde Mahallesi	Minaresinin depremde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 63.
Salacak Camii ⁶⁷⁵		Minaresinin ve duvarlarının çatladığı	EV.d, nr. 28331, s. 58; İ.EV, B 1314/4; Saadet, 3019; Y.MTV, 99/56.
Salıpazarı	Tophane	Bir hanenin yıkıldığı	Saadet, 3019.
Saliha Sultan Çeşmesi bkz. Topçubaşı Sarı İsmail			

⁶⁷⁰ Nuhkuyusu civarında olan tekke, 1730'da Nakşibendî tarikatından *Hacı Dede* lakaplı Şeyh Elhac Hüseyin Dede tarafından kurulur (Baha Tanman, "Alacaminare Tekkesi", *DBİA*, I, 174). Öte yandan Ayvansarayî tekkenin banisinin Hacı İbrahim isminde bir *Nakşibendî* olduğunu belirtir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 628). Belgede *Sadık Efendi Dergâhı* olarak geçen yapı, *Hacı Dede, Alacaminare, Şeyh Sadık Efendi, Ebültevfik İbrahim Efendi, İbrahim Efendi, Şeyh İbrahim Efendi* gibi adlarla da anılır (B.Tanman, "Alacaminare ...", s. 174).

⁶⁷¹ 18. yüzyıla ait sivil mimarinin en nadir örneklerinden biri olan yapı, 1872'de dönemin ünlü devlet adamı Sadullah Paşa tarafından satın alınmış ve *Sadullah Paşa Yalısı* adıyla meşhur olmuştur. Yalı bugün Türkiye Anıt Çevre Turizm Değerlerini Koruma Vakfı'na korunmaktadır (Tülay Artan, "Sadullah Paşa Yalısı", *DBİA*, VI, 396).

⁶⁷² Banisinin Sahaf Muhiddin Efendi olduğu mescidin minberini Kaymak Mustafa Paşa koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 407). Belgede hem *Sahaf Muhyiddin Camii* (EV.d, nr. 28331, s. 15, İ.EV, Ş 1312/24), hem de *Sahaf Muhyiddin nâm-ı diğer Karaman Mahallesi Camii* şeklinde anılan eser (EV.d, nr. 28331, s. 52), kaynaklarda *Karamanlı Mescidi* ve *Karaimam Mescidi* olarak da anılır.

⁶⁷³ Belgede *Sakız Ağacı Medresesi* şeklinde geçen medrese, Kütükoğlu'nun çalışmasında yer verdiği *Yahya Efendi Medresesi* ile aynı olmalıdır. Zira, Kütükoğlu'nun belirttiğine göre, bu medrese eski adı Sakız Ağacı olan ve Darüşşafaka'nın kapısının bulunduğu sokağa bakan yerde, *İzzet Mehmed Efendi Darülhadisi*'nin yanında bulunuyordu. Öte yandan bazı belgelerde söz konusu medreseden *Sakız Ağacı Yahya Efendi* şeklinde bahsedilmesi (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 215), *Sakız Ağacı Medresesi*'nin Yahya Efendi Medresesi olduğu izlenimini verir.

⁶⁷⁴ Topkapı, Çırcır Caddesi'nde bulunan cami, Topkapı yolu açıldığı sırada Belediye tarafından yıktırılmıştır. Yapı, *İlyas Efendi Mescidi* veya *İlyaszâde Mescidi* adlarıyla da anılmaktaydı (T. Öz, *a.g.e.*, s. 76).

⁶⁷⁵ Banisi Teşrifatçı Akif Mehmed Bey'dir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 636).

Ağa Çeşmesi			
Salim Bey'in Sahilhanesi	Selami Ali Efendi Mahallesi Tekye İçi Paşa Konağı	Yarıldığı	Saadet, 3019.
Samanveren Camii ⁶⁷⁶	Uzunçarşı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 35.
Samanizâde Medresesi bkz. Darülhadis Hulusi Efendi Medresesi			
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Samatya Hamamı ⁶⁷⁷		Kısmen harap olduğu	Sabah, 1767.
Samatya Tren İstasyonu	Samatya	Arka tarafındaki büyük duvarın hasar gördüğü	Sabah, 1767.
Sanayi Mektebi bkz. Mekteb-i Sanayi			
Sanayi-i Nefise Mektebi ⁶⁷⁸		Hasar gören yerlerden olduğu ve tamirinin yakında tamamlanacağı	İ.HUS, CA 1312/49; Y.MTV, 108/50.
Sancaktar Hayreddin Camii ve Dergâhı ⁶⁷⁹	Samatya Yakını Sancaktar Tekkesi Sokağı Kocamustafapaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 40, 42, 66.
Sandıkçılar Çarşısı ⁶⁸⁰	İstanbul	Dükkanların iki taraflı yıkıldığı	Sabah, 1767.
Sankiyedim Mescidi ⁶⁸¹	Fatih Civarı Manısalı Mehmet Paşa Mahallesi İmam Niyazi Sokak	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 26; İ.EV, Ş 1312/24.
Sankt Maria Kilisesi bkz. Santa Maria Kilisesi			
Santa Maria Kilisesi ⁶⁸²	Beyoğlu	Yıkıldığı	Saadet, 3022.

⁶⁷⁶ Banisi Saman emini Hoca Sinan olan mescidin minberini sadrazam Maktul Mustafa Paşa koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 192). Cami, banisi nedeniyle *Hoca Sinan Mescidi* olarak da anılırdı.

⁶⁷⁷ Gazete haberinde *Samatya Hamamı* olarak belirtilen yapı, Samatya'nın meşhur hamamı olan *Ağa Hamamı* olmalıdır. Zira, bu hamamdan zaman zaman *Samatya Hamamı* diye bahsedildiği görülmektedir. Hamam, Kapağası Yakup Ağa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Normal bir çifte hamam olarak inşa edilen eser, günümüze kadar ulaşmıştır (Semavi Eyice, "Ağa Hamamı", *DBİA*, I, 92).

⁶⁷⁸ Topkapı Sarayı'nın kuzey tarafında yer alan Arkeoloji Müzesi'nin bahçesindedir. 1882'de dönemin önemli mimarlarından Alexandre Vallaury tarafından tasarlanıp inşa edilmiştir (Afife Batur, "Sanayi-i Nefise Mektebi Binaları", *DBİA*, VI, 447).

⁶⁷⁹ Samatya'da Yedikule'ye giden caddenin sağ tarafında Bizans veya Roma döneminden kalma bir yapıdır. Kilise olmadığı anlaşılan yapının şapel veya bir mezar binası olma ihtimali vardır (Semavi Eyice-Baha Tanman, "Sancakdâr Hayreddin Mescidi ve Tekkesi", *DBİA*, VI, 449). Dergâhı, *Sa'di tarikatı*na aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

⁶⁸⁰ Belgede *İstanbul Sandıkçılar Çarşısı* olarak geçen mekan, Çemberlitaş'ta bugünkü *Atik Ali Paşa Külliyesi*'nin olduğu yerde olmalıdır. Zira, bazı kaynaklarda *Atik Ali Paşa Camii*'nden *Sandıkçılar Camii* diye bahsedilmesi (A. Yüksel, "Atik Ali Paşa...", 403), bazı kaynaklarda da *Kara Baba Tekkesi*'nin Sandıkçılar'da bulunduğu ifade edilmesi (B. Tanman, "Kara Baba...", 437) yukarıdaki görüşü doğrular.

⁶⁸¹ Belgede mescidin *Keçeci Hayreddin Vakfı*'ndan olduğu belirtilmektedir. Bu sebeple *Keçeci Hayreddin Mescidi* olarak da anılır. Bununla birlikte T. Öz, söz konusu yapının *Mehmed Şakir Efendi Mescidi* adıyla anıldığını da ifade eder (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 119).

⁶⁸² Gazete haberinde *Sent Mari Kilisesi* olarak geçen yapı, İstiklal Caddesi üzerinde Galatasaray-Tünel arasında yer alan Santa Maria Kilisesi olmalıdır. Önceleri Galata Mumhane Sokağı'nda yer alan Santa Maria Kilisesi'nin 1584'te yanması üzerine Fransisken tarikatından Madam Clara Bratola Draperis'in başlattığı bir evin arasına yeniden inşa edilen kilise, bundan sonra *Santa Maria Draperis* adıyla anılmıştır (Yıldız Salman, "Santa Maria Draperis Kilisesi", *DBİA*, VI, 456).

Saraç İshak nam-ı diğer Kazganî Sa'di Camii, Dergâhı, Meşrutahanesi ve Kabristan duvarı ⁶⁸³	Tavşantaşı Yakını Kumkapı	Bazı mahallerinin kısmen yıkıldığı ve minaresinin hasar gördüğü. Tekke ve semahanesinin yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 4, 28, 58; İ.EV, Ş 1312/24; Saadet, 3019; Sabah, 1767. ⁶⁸⁴
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Saraçhane Ambarı ⁶⁸⁵		Ambarla daire-i askeriye matbaasının depremden hasar gördüğü	Y.MTV,104/90; Y.MTV, 115/38.
Saraçhanebaşı Mescidi bkz. Mimar Ayas Camii			
Saray-ı Hümayûn bkz. Topkapı Sarayı			
Sarı Musa Camii ⁶⁸⁶	Aksaray Topkapı Tramvay Caddesi Taşkasap Samipaşa Sokağı	Harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 10, 49; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, RA 1313/3; Sabah, 2525; Sabah, 2547.
Sarı Timur Mahallesi Camii ⁶⁸⁷	Hatapkapsı	Minaresinin yarısının yıkıldığı	Sabah, 1767.
Sarıgez Camii bkz. Çıkrıkçı Kemaleddin Camii			
Sarıgüzel'deki Camii ⁶⁸⁸		Bazı mahallerinin ve minaresinin tamiri	Sabah, 1905.
Sarım İbrahim Paşa Mektebi	Hoşkadem Mahallesi Şehzâdebaşı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 5; İ.EV, Ş 1312/24.
Sarıyer Camii ⁶⁸⁹		İçinde ibadet edilemeyecek durumda olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 14; İ.EV, Ş 1312/24; Saadet, 3155.
Sarrafi Taşçıyan Serkiz'in Mutasarrıf Olduğu Sahilhane	Üsküdar Paşa Limanı	Zaten harap olan büyük duvarının depremden tamamen harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 112.
Sarrafi Dükkanı	Edirnekapı	Harap olduğu	Sabah, 1767.
Sayd-ı Cenân Kalfa Medresesi ⁶⁹⁰	Mevlanakapı Aydın Kethüda Mahallesi	Tamamen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.

⁶⁸³ Kumkapı Caddesi'nde Midhat Paşa Caddesi ile Molla Bey Sokağı'nın keşiştiği köşede yer alan eserin banisi Hacı Saraç İshak bin Abdullah'tır (İ. Aydın Yüksel, "Saraç İshak Mescidi ve Tekkesi", *DBİA*, VI, 456). Dergâhı, *Rifaî tarikatına* aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

⁶⁸⁴ Gazetede *Saraç İshak Mahallesi Camii şerifi ile tekke ve semahanesi* şeklinde ifade edilmektedir.

⁶⁸⁵ Belgede *Matbaa-i Askerî ve Demirhane* ile birlikte verilmiştir.

⁶⁸⁶ Banisi fetih için gelenlerden Sarı Musa'dır. Minberini Mahmut Çavuşzâde Feyzullah Efendi koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 194).

⁶⁸⁷ *Sarı Timur Mescidi* olarak da anılan *Kantarçılar Camii* olabilir.

⁶⁸⁸ Dönemin gazetesinde yer alan haberde Sarıgüzel'deki caminin hangisi olduğu belirtilmemiştir. Bu nedenle hasar gören yapının, bu civarda olup hasar gördüğü tespit edilen *İskender Paşa Camii*, *Mustafa Bey Camii*, *Emir Buhari Camii*, *Hasan Halife Camii*, *Balî Paşa Camii*, *Hacı İlyas Çelebi Camii* ve *Sarıgez Camii* gibi camilerden biri olabileceği gibi o civardaki başka bir cami de olabilir. Öte yandan gazetede *Sarıgüzel'deki Cami* şeklinde bahsedilmesi söz konusu caminin *Sarıgez (Sarıgüzel) Camii* olma ihtimalini kuvvetlendirir.

⁶⁸⁹ Sarıyer'de Yenimahalle Caddesi'nde olan caminin banisi II. Mustafa zamanında sadrazam kethüdası olan Ali Efendi'dir. Bu nedenle *Ali Kethüda Camii* diye de anılır (Tarkan Okçuoğlu, "Ali Kethüda Camii", *DBİA*, I, 193).

⁶⁹⁰ Günümüze ulaşmayan medrese, Kütükoğlu'na göre Aydın Kethüda Camii yanından geçen Yayla Caddesi ile Yaylak Sokağı köşesinde odun deposu olarak kullanılan arsa üzerinde bulunması muhtemeldir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, ss. 298).

Sebzevatçı Barakaları	Köprübaşı	Köşesindeki duvarın yukarısı belediye ekipleri tarafından yıktırıldığı	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Sefer Kethüda Camii bkz. Bostaniçi Mescidi			
Sekbanbaşı Kara Halil Bey Medresesi ⁶⁹¹	Karagümrük Zincirlikuyu Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 36.
Sekbanbaşı Mehmed Ağa Camii bkz. Hoşkadem Camii			
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Sekbanbaşı Mehmed Dede Türbesi	Küçükmustafapaşa Civarı Ayakapı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 31.
Sekbanbaşı Yakup Ağa Camii ⁶⁹²	Beyazıt Eski Darphane Yakını Koska Hazinesar Sokağı	Depremden dolayı içinde ibadet edilmesi mümkün olmadığı ve tamiri	EV.d, nr. 28331, s. 9; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1933.
Sekenciler Camii	Balıkpazarı Taşçılar İçi	Caminin altında bulunan yumurtacı mağazasının üzerine çöktüğü	Sabah, 1766.
Selami Ali Efendi Camii ⁶⁹³	Kısıklı	Keşif bedeli	EV.d, nr. 28331; s. 46; İ.EV, Ş 1312/24.
Selamsız Karakolu	Üsküdar	Harap olduğu	Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 106/44.
Selçuk Sultan -Hatun- Camii ⁶⁹⁴	Aksaray Taşkasap Millet Caddesi	İmam meşrutasının ve minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 10, 55, 67; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1995.
Selim Ağa Kütüphanesi ve Mektebi	Üsküdar Atlamataşı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 13; İ.EV, Ş 1312/24.
Selime Hatun Mescidi ⁶⁹⁵	Fındıklı Dereiçi Gümüşsuyu	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 38.
Selimiye Camii, Dergâhı ve Mektebi ⁶⁹⁶	Üsküdar Selimiye Kışlası Yanı	İkinci imam ve baş kayyumuna ait meşrutahanesinin ve minaresinin depremden harap olduğu Mektebinin de hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s.13; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, 20/ZA 1313; Saadet, 3019; Sabah, 2298.
Selimiye Camii ⁶⁹⁷		Minarelerinin hasar gördüğü	Sabah, 1769.

⁶⁹¹ Karagümrük Atik Ali Paşa Mahallesi'nde bulunan medrese, 1918 yılı sonunda yangınzedelerin barındığı bir mekan haline gelmişti (M. Kütükoğlu, *a.g.e*, s. 250-251).

⁶⁹² Banisinin Yakup Ağa olduğu caminin minberini Hammamî Halil Ağa koydurmuştur. Seyyid Hasan Paşa Hanı yakınında bulunuyordu (Ayvansarayî, *a.g.e*, s. 183).

⁶⁹³ Kısıklı Mahallesi'nde Şeyh Selami Ali Efendi'nin Üsküdar'da inşa ettirdiği üç tekkenin sonuncusudur. III. Ahmet ve I. Mahmut dönemlerinde defterdarlık ve Revan Kalesi muhafızlığı görevlerinde bulunan Damat Mehmed Paşazâde İzzet Ali Paşa tekkenin mescit-tevhithanesine minber eklemiştir (Baha Tanman, "Selami Ali Efendi Tekkesi", *DBİA*, VI, 492).

⁶⁹⁴ Murat Paşa Mahallesi'nde Selçuk Hatun Camii Sokağı'nın köşesinde bulunmaktaydı. Banisinin I. Mehmed'in kızı Selçuk Hatun olduğu yapı, 17. yüzyılda yandıktan Kızlarağası Abbas Ağa tarafından yeniden bina ettirilmiş ve minber konmuştur. Bu nedenle *Abbas Ağa Camii* olarak da anılmıştır (Emine Naza, "Selçuk Sultan Camii", *DBİA*, VI, 497).

⁶⁹⁵ Banisi Kılıç Ali Paşa'nın eşi Selime Hatun'dur (Ayvansarayî, *a.g.e*, s. 481).

⁶⁹⁶ Selimiye Kışlası'nın yanında olan cami, mektep, muvakkithane, çeşme, sebil, hamam ve dokuma imalathanelerinden müteşekkildir. Banisi III. Selim'dir (T. Öz, *a.g.e*, s. 58). Dergâhı, *Nakşî tarikatına* aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

⁶⁹⁷ Gazetede *Tekfurdağı'ndan varid olan bir mektubta* şeklinde başlayan haberin içinde yer alıyor. Ancak, söz konusu cami Edirne'de olmalıdır.

Selimiye Kışla-yı Hümâyûnu ⁶⁹⁸		Birkaç koğuşun bölme duvarlarının çatladığı, Kışlanın Harem iskelesi tarafındaki koğuşların ziyadece hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 10; İ.HUS, S 1312/55; Y.MTV,99/69; Y.MTV,104/90; Y.MTV, 115/38; Y.PRK.ASK,93/51.
Semiz Ali Paşa Medresesi bkz. Cedid Ali Paşa Medresesi			
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Sepetçi Hanı bkz. Kapalıçarşı			
Ser-bostanî Abdullah Ağa Camii ⁶⁹⁹	Beylerbeyi	Harap olduğu	BEO.AYN.d, 1661, s. 461; EV.d, nr. 28331, s. 14, 46; İ.EV, M 1313/12; ŞD, 134/23.
Ser-bostanî Abdullah Ağa Camii ⁷⁰⁰	Kısıklı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s.13; İ.EV, Ş 1312/24; ŞD, 134/23.
Ser-bostanî Mustafa Ağa Camii	Beykoz	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 27, 63; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, L 1317/1.
Serçe Hatun Mescidi ⁷⁰¹	Üsküdar Tophanelioğlu Bülbülderesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 16; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 99/56.
Serenci Ali Camii	Fener Yakını	Minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 17; İ.EV, Ş 1312/24.
Ser-etibba Nuh Efendi Medresesi bkz. Nuh Efendi Medresesi			
Ser-etibba Hoca Mehmed Efendi Mescidi	Hasköy	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 68.
Settariye Dergâhı ⁷⁰²	Beylerbeyi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 26, 54; İ.EV, Ş 1312/24.
Seyit Ahmet Türbesi bkz. Seyit Velayed ve Seyit Ahmet Türbeleri			

⁶⁹⁸ III. Selim döneminde Nizam-ı Cedid askerlerinin kalması amacıyla Kavak Sarayı'nın bahçesine inşa edilen kışladır. Kışla, 1812 Yeniçeri isyanında tahrip olduğundan yeniden onarımı 1825-1827'de gerçekleşti (Afife Batur, "Selimiye Kışlası", *DBİA*, VI, 515).

⁶⁹⁹ Beylerbeyi Sarayı'nın arkasında yer alan cami, *Abdullah Ağa Camii*, *İstavroz Camii* adlarıyla da anılır. III. Murat'ın bostancıbaşısı Abdullah Ağa, Beylerbeyi'ndeki bu camiden başka hamam, sıbyan mektebi, çeşme ile Kısıklı ve Langa'da birer mescit de yaptırmıştır (Rebii Baraz, "İstavroz Camii", *DBİA*, IV, 256).

⁷⁰⁰ III. Murad'ın bostancıbaşlarından Abdullah Ağa tarafından 16. yüzyılın sonlarında yaptırılmıştır (Ergün Eğin, "Kısıklı Camii", *DBİA*, V, 6) Bulunduğu yer dolayısıyla *Kısıklı Camii* olarak da bilinir.

⁷⁰¹ *Hadika*'da Serçe Mescidi diye geçen mescidin banisinin Serçe Hacı Mehmed Efendi olduğu ifade edilirken (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 645), T. Öz'de bu konuda bir netlik yoktur ve baninin Serçe Hatun veya Serçe Mehmed Efendi olabileceği belirtilir (T. Öz, *a.g.e.*, II, s. 59).

⁷⁰² Belgede *Beylerbeyi'nde Tarikat-ı aliyeden Seyyid Ahmedü'l-Bedevî hazretlerinin Settariye Dergâhı* şeklinde geçmektedir. Söz konusu dergâh, Beylerbeyi Arabacılar Sokağı ile Eski Dibek Sokağı'nın birleştiği köşede bulunan *Halim Efendi Bedevî Dergâhı* olmalıdır. Zira, dergâh *Settariye Dergâhı* adıyla anılır (<http://seyyahin.blogcu.com/uskudar-dergahlari-19.10.2008>). Ancak, *Ahmet Bedevî Dergâhı* şeklinde anılan dergâh, Çengelköy'dedir ve dergâh da depremde hasar gören yapılarındandır.

Seyit Ali [Reis] Camii ⁷⁰³	Kasımpaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 17; İ.EV, Ş 1312/24.
Seyit Velayed ve Seyit Ahmet Türbeleri	Küçükmustafapaşa Civarı Aşıkpaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 71.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Seyit Ömer Camii ⁷⁰⁴	Molla Güranî Civarı Yüksekaldırım Seyit Ömer Mahallesi	Beden duvarlarının depremde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 22, 62; İ.EV, Ş 1312/24.
Seynem(?) Köyü Polis Karakolu	Şişli	Yıkıldığı	Saadet, 3019.
Sıbyan Mektebi ⁷⁰⁵	Güngörmez	Kemerlerinin hasar gördüğü	Y.PRK.ZB, 13/50.
Sıbyan Mektebi ⁷⁰⁶	Fatih Muvakkithanesi Bitişiği	Arka duvarının yıkıldığı	Tercüman, 4808; Y.PRK.ZB, 13/50.
Sıbyan Mektebi ⁷⁰⁷	Emin Sinan Mahallesi Kadırga Civarı	Yıkıldığı	Sabah, 1767.
Sıbyan Mektebi	Emirgan	Bazı yerlerinin çatladığı	Y.MTV, 99/56.
Sıdkı Efendi Türbesi	Eyüp Sultan Civarı Bahariye Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 56.
Sıhhiye Dairesi ve Parlatoryası	Galata Yeraltı Camii Yanı	Oturulamayacak derecede olduğu	BEO.AYN.d, 1691, s. 18, 24, 81, 154, 171, 177; BEO.AYN.d, 1687, s. 171; İ.HUS, M 1312/158; İ.HUS, M 1312/166; İ.HUS, S 1312/41; İ.HUS, S 1312/38; İ. SH, RA 1312/2; Saadet, 3113; Saadet, 3117; Saadet, 3146; Saadet, 3182; Sabah, 1766; Sabah, 2135; Sabah, 1928; Sabah, 1976; Sabah, 1981; Sabah, 2114; Tercüman, 4808; T.HFN, 669/37; T.HFN, 669/83; The Levant Herald, 28; Y.A.HUS,

⁷⁰³ Caminin banisi Mısır'da kaptanlık yapmış olan Seyit Ali Reis'tir. Yapı, *İbadullah Camii* olarak da bilinir (T. Öz, *a.g.e.*, II, s. 32).

⁷⁰⁴ Davutpaşa semtinde, Altımermer Caddesi üzerinde Seyit Ömer Sokağı'ndadır. Banisi II. Bayezid'in Arpa Emini Seyid Ömer bin Fahreddin'dir (Esra Güzel Erdoğan, "Seyyid Ömer Camii", *DBİA*, VI, 545).

⁷⁰⁵ *İskender Paşa Mekteb-i İbtidâisi* olabilir.

⁷⁰⁶ Fatih Külliyesi'nin bir parçası olan mektep olmalıdır.

⁷⁰⁷ Kadırga civarındaki *Silahtar Ağa Mektebi* olabilir.

			303/20; Y.A.HUS, 305/15; YEE.d, 1088, vr. 48; Y.PRK.HR, 19/51.
Sıralılar Karakolu	Üsküdar	Hasar gördüğü	Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 106/44.
Sırbistan Sefarethanesi	Beyoğlu	İç duvarlarının haylice çatlayıp hasar gördüğü	Sabah, 1768; Tercüman, 4810.
Silahlâne Camii	Yedikule Dışı Kazlıçeşme	Harap olduğu	Sabah, 2179; ŞD, 134/84.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Silahtar Abdurrahman Efendi Camii	Kadırga Limanı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 18; İ.EV, Ş 1312/24.
Silahtar Abdurrahman Ağa Camii ⁷⁰⁸ ve Dergâhı	Üsküdar Paşalimanı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 16, 47; İ.EV, Ş 1312/24.
Silahtar Ağa Mektebi ⁷⁰⁹	Kadırga	Harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 33, 59; İ.EV, RA 1314/6.
Silivri Kalesinin Duvarı	Silivri	Bazı yerlerinin yıkıldığı	Sabah, 1910.
Silivrikapı Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44.
Sim (?) Hanı	Parmakkapı	Yarıldığı	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Simitçi Ahmet Ağa'nın Dükkanı	Beylerbeyi İstavroz	Tehlikeli bir şekilde hasar gördüğü	Saadet, 3020; Tercüman, 4809.
Simitçi Ali Efendi'nin Dükkanı	Koğacıdede Mahallesi	Yıkıldığı	Sabah, 1767.
Simitçi Fırını	Kınalıada	Harap olduğu	Saadet, 3019.
Simkeşbaşı İskender Bey Camii ⁷¹⁰	Yenibahçe Lütüpaşa Defterdar Ahmet Çelebi Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 20, 56; İ.EV, Ş 1312/24.
Simon Bey'in Sahilhanesi	Darçın Sokağı	Bazı yerlerinin hasar gördüğü	Y.MTV, 99/56.
Sinan Çavuş Medresesi	Çakırağa Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 39.
Sinan Emir Medresesi bkz. Kepenekçi Sinan Ağa Camii ve Medresesi			
Sinan Erdebili Dergâhı bkz. Erdebili Dergâhı			
Sinan Paşa Camii bkz. Kaptan Sinan Paşa Mescidi			
Sinan Paşa Camii	Okmeydanı Mumhane Sokağı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 72.
Sinan Paşa Medresesi bkz. Fethiye Medresesi			

⁷⁰⁸ Paşa Limanı Camii adıyla da anılan cami, Paşa Limanı yakınındadır (O. Bayrak, *a.g.e*, s. 204).

⁷⁰⁹ Mektep, belgede *Silahtar Ağa Vakfı'nın musakkafatından Taş İnas Mektebi* olarak geçmektedir.

⁷¹⁰ Banisinin İskender Çelebi olduğu mescit, *Simkeş Mescidi* olarak da anılmaktadır (Ayvansarayî, *a.g.e*, s. 176).

Sinan Paşa Medresesi, Türbesi ⁷¹¹	Beyazıt Civarı İrgatpazarı	Tamamen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 3, 41, 63; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 100/40.
Sinaneddin Camii bkz. Kumrulu Mescit veya Mimar Sinan Mescidi			
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Sinekli Medrese ⁷¹²	İrgatpazarı Çarşıkapı	Kısmen yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s.37; Saadet, 3019; Y.MTV, 100/40.
Sipahiler Ağası Mehmed Emin Ağa Sebili	Dolmabahçe	Su hazinesiyle bitişiğindeki taş odaların depremde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 24, 50; İ.EV, Ş 1312/24.
Sirkeci'de Bulunan Camii ⁷¹³	İstasyon Civarı	Minaresinin yıkıldığı	Saadet, 3019; Sabah, 1766.
Sirkeci İskelesi		Önünün 42 m.ye kadar yarıldığı	Sabah, 1766.
Sirkeci Mescidi bkz. Sirkeci Muslihiddin Camii			
Sirkeci Muslihiddin Camii ⁷¹⁴	Kasımpaşa Zincirlikuyu	Minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 23, 62; İ.EV, Ş 1312/24.
Sittî Hatun Mescidi ⁷¹⁵	Silivrikapı Arabacı Beyazıt Mahallesi Cambaziye	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 31.
Sivrikoz Camii ⁷¹⁶	Cibali Cibali Sigara Fabrikası Yanı	Minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 7, 70; İ.EV, Ş 1312/24.
Siyavuş Paşa Medresesi bkz. Devoğlu Medresesi			
Sobacıbaşı Pir Şeyh Ağa'nın (?) Üç Katlı Soba Deposu		İçindeki çini sobaların çoğunun devrildiği	Saadet, 3021.
Sofu İsmail Ağa Mektebi	Uzunçarşıbaşı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 18.
Sofular Mescidi bkz. Katip Kasım Camii			
Soğan Sinan Ağa Camii ⁷¹⁷	Tavşantaşı Beyazıt Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 4; İ.EV, Ş

⁷¹¹ Türbe, sebil ve medreseden müteşekkil olup banisi Yemen Fatihî Koca Sinan Paşa'dır. Medresesi, Çarşıkapı'dan Çemberlitaş'a giderken sol kolda yer alır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 100).

⁷¹² Parmakkapı'da Yeniçeriler Caddesi ile Sinekli Medrese Sokağı'nın kesiştiği yerde bulunan medrese, *Şahkulu Medresesi* adıyla da anılırdı. Banisi III. Mehmed'in nedimi olan Mehmed Çelebi'dir. Medrese bir Mimar Sinan eseridir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 89).

⁷¹³ Depremde hasar gördüğü tespit edilen *Emirler Camii ve Merzifonî Kara Mustafa Paşa Camii* Sirkeci İstasyonu civarında yer almaktadır. Belgede bahsi geçen cami, bunlardan biri olmalıdır.

⁷¹⁴ Banisi Sirkeci Muslihiddin olup minberi Hacı Hasan Ağa tarafından koydurulmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 417). Cami, kısaca *Sirkeci Mescidi* olarak anıldığı gibi, bulunduğu yer dolayısıyla *Zincirlikuyu Mescidi* şeklinde de anılır.

⁷¹⁵ Baniyesi Şeyhülislam Zenbillî Ali Efendi'nin kızı olup minberi Ağazâde Mehmed Efendi tarafından koydurulmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 176).

⁷¹⁶ Banisi Sivrikoz Mehmed Efendi'dir. Bu nedenle *Sivrikoz Mehmed Efendi Camii* diye de anılır. Minberi İbrahim Efendi isimli bir hayır sahibi tarafından koydurularak camiye dönüştürülmüştür (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 117). Cami, bugün Cibali Kapısı'nın hemen arkasında yer aldığı için halk arasında *Cibali Camii* adıyla meşhur olmuştur.

	Katip Sinan Sokağı		1312/24.
Soğukçeşme Karakolu		Tamirinin birkaç hafta içinde tamamlanacağı	Y.MTV, 102/73.
Soğukçeşme Mektebi bkz. Soğukçeşme Mekteb-i Rüşdiyye-i Askeriyyesi			
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Soğukçeşme Mekteb-i Rüşdiyye-i Askeriyyesi ⁷¹⁸		Kapısının yıkıldığı ve tamirinin gerektiği	Tercüman, 4808; Y.MTV, 102/73; Y.MTV,106/44.
Soğukkuyu Medresesi bkz. Cafer Ağa Medresesi			
Sokollu Dergâhı bkz. Şehit Mehmed Paşa Dergâhı			
Sokollu Mehmed Paşa Camii, Medrese ve Müştemilatı bkz. Şehit Mehmed Paşa Camii, Medrese ve Müştemilatı			
Sorguncu Hanı bkz. Kapalıçarşı			
Sormagir Camii ⁷¹⁹	Altmermer Civarı Hekimoğlu Ali Paşa	İmam meşrutahanesinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 66.
Su Kemer ve Mecralar		Bozulduğu için Kışla-yı hümâyûnlar ile çeşmelere su gelmediği	Y.MTV, 99/56.
Su Terazileri	Gebze	Duvarlarının yıkıldığı	Saadet, 3020.
Su Terazisi	Bulgurlu Mescit Mahallesi	Zaten köhne olan yapının tehlikeli bir şekilde olduğu	Sabah, 1768.
Su Terazisi	Hoca Kasım Günani Mahallesi Rüstem Paşa Medresesi Sokağı	Üst tarafının yıkıldığı	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Su Terazisi	Saraçhane Mimar Ayas Camii Bitişiği	Cüz'i harap olduğu	Saadet, 3019.
Su Terazisi	Vezneciler Kalenderhane Sokağı-Direklerarası	Taşlarının düştüğü	Sabah, 1767; Tercüman, 4809.
Su Yolları		Sultan Ahmet Camii, imareti vs. hayrat ile	.EV, C 1312/1; ŞD, 192/43.

⁷¹⁷ Beyazıt'ta Soğanağa Sokağı ile Nur Sokağı'nın kesiştiği köşededir. Banisinin II. Bayezid'in soğancibaşısı Sinan Ağa olduğu rivayet edilmektedir (İ. Aydın Yüksel, "Soğanağa Mescidi", *DBİA*, VII, 25).

⁷¹⁸ Alemdar'da Alay Köşkü karşısında bulunan bina, önce Adli Tıp Kurumu, günümüzde de Çocuk Mahkemesi olarak kullanılmıştır (O. Bayrak, *a.g.e*, s. 27).

⁷¹⁹ Banisi Şeyhülislam Kethüdası Debbağzâde Hüseyin Efendi olduğundan *Debbağzâde Camii* adıyla da anılır. *Hadika*'da ifade edildiğine göre, caminin mahallesi bulunmaktaydı (Ayvansarayî, *a.g.e*, s. 165).

		bazı mahallere giden su yollarının harap olduğu	
Sucu Dükkanı	Kapalıçarşı'nın Nuruosmaniye Kapısına Bitişik	Hasar gördüğü	T.NFİ, 1439/46.
Suhte ⁷²⁰ Sinan Camii ⁷²¹	Yenibahçe Halıcılar	Cami ve minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 11, 25, 57; İ.EV, Ş 1312/24.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Sulhiye Camii	Tekirdağ	Minaresinin yıkıldığı	Saadet, 3022.
Sultan Ahmet Camii, İmaret, Medresesi, Mektebi, Muvakkithanesi, Şadırvanı ve Türbeleri ⁷²²		Medresenin kısmen, caminin de bazı yerlerinin harap olduğu. Diğer birimlerin hasar gördüğü	EV.d, 28331, s. 1, 6, 49; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, ZA 1312/7; ŞD, 134/9; Tercüman, 4809; Y.MTV, 100/40; Y.MTV, 101/33; Y.PRK.ZB, 13/50.
Sultan Bayezid Camii ⁷²³	Galata	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 38; Y.MTV, 101/33.
Sultan Camii ⁷²⁴	Aksaray Alem Bey Mahallesi İnkılap Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 18, 37 (Hanım Sultan Camii); İ.EV, Ş 1312/24.
Sultan Camii bkz. Kabasakal Camii			
Sultan Çeşme	Sultanhamamı Civarı	Çeşmenin yıkılmak üzere olduğu	Sabah, 1768.
Sultan Mescidi bkz. Hatice Sultan Camii			
Sultan III Mustafa Camii ⁷²⁵	Çakmakçılar	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 3, 13, 45; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1858.
Sultan III Mustafa Camii bkz. Laleli Camii			
Sultan Osman Camii ⁷²⁶	Topkapı Harici Vidoz Köyü	Cami ve Minaresinin depremde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 12, 54; İ.EV, Ş 1312/24.
Sultan Sarayı Rihtımı	Kandilli	Bazı yerlerinin çatladığı	Y.MTV, 99/56.
Sultan Selim Camii, İmaret, ⁷²⁷ Medrese ve İçindeki Cami, ⁷²⁸ Muvakkithane, Şadırvan, Türbeler ve Müştemilatı	Sultan Selim Çarşamba	Her iki minaresinin tamamen yıkıldığı ve kubbesinin iki yerinden çatladığı İmaret duvarının yıkıldığı	BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 449 (İmaret); EV.d, nr. 28331, s. 2, (medrese) 41, 71 (medrese ve

⁷²⁰ Softa olarak bilinir.

⁷²¹ Banisi İstanbul'un fethine katılan Suhte Sinan'dır. Molla Şeref Mescidi yakınında yer alır (Ayvansarayî, a.g.e, s. 91). *Eğriminare Mescidi* adıyla da anılır.

⁷²² Külliye, cami, darüşşifa, misafirhane, imaret, sebil, darülhadis, medrese ve mektepten müteşekkildir (M. Kütükoğlu, a.g.e, s. 35). Sıbyan mektebi, Sultan Ahmet Camii'nin dış avlu duvarı üzerinde olup iki katlıdır (O. Bayrak, a.g.e, s. 16).

⁷²³ Banisinin Sultan II. Beyazıt Han olduğu caminin minberini Darüssaade Nazırı Şeyhülharem Hacı Beşir Ağa koydurmuştur (Ayvansarayî, a.g.e, s. 430).

⁷²⁴ Banisi I. Selim'in kızı Hatice Sultan'ın kızıdır (Ayvansarayî, a.g.e, s. 175).

⁷²⁵ III. Mustafa tarafından Saka Çeşmesi üzerine yapıldığı için *Sakaçeşmesi Camii* olarak da anılır. Cami, halk arasında *Çakmakçılar Camii* adıyla meşhurdur (T. Öz, a.g.e, I, s.118).

⁷²⁶ *Hadika*'da *Vidoz Camii* olarak anılan caminin banisi II. Osman'dır (Ayvansarayî, a.g.e, s. 384).

Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Sulu Han	Uzunçarşılı	Duvarlarının çatladığı	Sabah, 1767.
Surûri Mehmed Efendi Camii ⁷²⁹	Kasımpaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 14, 52.
Süleyman Ağa Camii ⁷³⁰	Beşiktaş Serencebey Yokuşu	Minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 13, 38.
Süleyman Ağa Mescidi ⁷³¹	Üsküdar Süleyman Ağa Mahallesi Karacaahmet Caddesi	Minaresiyle binasının hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 47; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 99/56.
Süleyman Paşa Hanı	Divanyolu Sultan Mahmut Türbesi Karşısı	Bir tarafı ile hanın ortasında bulunan gazoz fabrikasının yıkıldığı	Saadet 3019; Saadet, 3020; Sabah, 1766; Sabah, 1768; Tercüman, 4808, The Levant Herald, 28; Y.PRK.ŞH, 5/4; Y.PRK.ŞH, 4/102;.
Süleyman Paşa Mescidi ⁷³²	Üsküdar Doğancılar	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 56; Sabah, 2487.
Süleyman Subaşı Camii ⁷³³	Unkapanı	Minaresinin depremde hasar gördüğü Minaresinin külahının yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 8; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1766. ⁷³⁴
Süleyman Subaşı Mescidi bkz. Kirazlı Mescit			
		İmaretin depremden bazı mahallerinin harap olduğu. Çifte salis, rabi Medreselerinin	BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 264; EV.d, nr. 28331, s. 2, 36, 55;

⁷²⁷ 1911 yılında çıkartılan bir kanunla İstanbul'daki imaretler kapatılmış, bunların büyük bir bölümü yıkılarak yerlerine gelir sağlayacak yeni binalar yapılmıştı. Sultan Selim İmareti de bu binalar arasındaydı. Öte yandan I. Abdülhamit Külliyesi içinde yer alan medresenin Zahire ve Ticaret Borsası'na dönüştürülmesi sebebiyle medresenin taşınması gündeme geldi (1914). Nihayet, *Hamidiye Medresesi* I. Selim İmareti'nin yerinde yeniden inşa edildi (Yıldırım Yavuz, "Abdülhamid I Medresesi", *DBİA*, I, 37).

⁷²⁸ Medresesi, belli bir yapılar topluluğu içinde olmayıp külliyesinden uzakta yer alır. Yenibahçe Halıcılar Köşkü civarında olan medrese, bugün Şadiye Hatun Teşhis Kliniği olarak faaliyettedir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 280, 283). *Hadika*'da mescidi *Sultan Selim Medresesi Mescidi* olarak geçer. Medresenin dershanesi Kanunî döneminde minare ve minber konularak mescide dönüştürülmüştür (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 180).

⁷²⁹ *Hadika*'da *Surûri Mescidi* olarak zikredilen ve Kasımpaşa'da olduğu ifade edilen mescit ile aynı mabet gibi görünmekte ise de, *Hadika*'daki caminin banisinin Muslihiddin Mustafa bin Hacı Şaban olarak gösterilmesi (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 308) söz konusu ihtimali zayıflatmaktadır. Zira, belgede açık bir şekilde *Surûri Mehmed Efendi Camii* denmekte ve muhtemelen de banisinin adıyla anmaktadır.

⁷³⁰ Serencebey Yokuşu ile Muhtar-ı Evvel Sokağı'nın kavşağında yer alır. *Serencebey Mescidi* olarak da tanınır. İlk olarak Darüssaade Ağası Süleyman Ağa tarafından inşa edilmiştir. Mescit, 19. yüzyılda Darüssaade Ağası Amber Ağa tarafından yenilenmiştir (Belgin Demirsar, "Süleyman Ağa Mescidi", *DBİA*, VII, 92).

⁷³¹ Belgede *Darüssaade Ağası Süleyman Ağa Mescidi* şeklinde geçen yapıya kaynaklarda rastlanmamıştır. Öte yandan *Hadika*'da banisinin Süleyman Ağa olduğu *Babüssaade Ağası Camii* vardır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 615). Fakat, T. Öz, Babüssaade Ağası Camii'nin Selman Ağa tarafından inşa edildiğini belirtir. Söz konusu durum belgede hangi eserin kastedildiğinin tespitini güçleştirir.

⁷³² Banisi IV. Mehmed dönemi vezirlerinden Süleyman Paşa'dır (T. Öz, *a.g.e.*, II, s. 61).

⁷³³ Unkapanı Köprüsü başında bulunan cami, *Unkapanı Camii* olarak da bilinir. Mimar Sinan eseri olan mabet, Süleyman Subaşı tarafından inşa ettirilmiştir (T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 148).

⁷³⁴ Gazetede *İskelebaşı'nda yeniden inşa olunan cami* şeklinde geçmektedir.

Süleymaniye Camii, İmaret, Medresesi, ⁷³⁵ Muvakkithane, Türbe ve Müştemilatı ⁷³⁶		hasar gördüğü Camiiyle imaretinin depremde harap olan kısımlarının tamirine başlanacağı	İ.EV, CA 1314/11; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, Ş 1313/11; Sabah, 2316; Sabah, 2341; ŞD, 132/13; ⁷³⁷ Y.MTV, 100/40; Y.MTV, 101/33.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Süleymaniye Kışla-yı Hümâyûnu bkz. Atik Taşkışla			
Süleymaniye Suyolları bkz. Halkalı Suyolları			
Sünbülî Şeyh Halil Efendi Dergâhı	Altımermer Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 33.
Sünbülzâde Mektebi	Sultan Selim Civarı Darüşşafaka Mektebi Bitişiği	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 51.
Süpürgeci Hanı bkz. Hasan Paşa Hanı			
Süryani-i Kadim Kilisesi ⁷³⁸	Beyoğlu	Zarar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 407.
Sütçü Dükkanı	Koska Caddesi	Çatısının yıkıldığı	Sabah, 1767.
Süvari Karakolu-Bahçeköy Karakolu	Bahçeköy	Bir tarafının yıkıldığı	Saadet, 3019; Y.MTV, 115/38; Y.MTV, 99/56; Y.MTV, 104/90; Y.MTV, 115/38. ⁷³⁹
Şaban Ağa Camii bkz. Hacı Şaban Ağa Mescidi			
Şadırvan	Hüseyin Ağa Mahallesi	Hasar görenek belediye ekipleri tarafından yıkıtıldığı	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Şah Kethüda Camii	Davutpaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 18; İ.EV, Ş 1312/24.
Şah Sultan Camii, Dergâh ve Türbesi ⁷⁴⁰	Eyüp	Harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 26; İ.EV, N 1313/15; İ.EV, Ş 1312/24.

⁷³⁵ Y.MTV, 100/40 nolu belgede *Darülhadis-i Süleymaniyye Medresesi* olarak geçmektedir.

⁷³⁶ Külliye, cami, darüşşifa, tabhane, kervansaray, tıp medresesi, imaret, hamam, darülhadis, darülkurra, türbe ve medreseden oluşmaktadır (Doğan Kuban, “Süleymaniye Külliyesi”, *DBİA*, VII, 104).

⁷³⁷ Belgede depreme atıf yoktur.

⁷³⁸ Bugün Tarlabası Karakurum Sokak'ta bulunan *Meryem Ana Süryani-i Kadim Kilisesi* (<http://www.beyoglu.bel.tr-19.10.2008>; <http://www.bianet.org/bianet-19.10.2008>)'dir. Zira, o dönemde İstanbul'daki tek *Süryani Kadim Kilisesi* budur.

⁷³⁹ Belgede *Bahçeköy Karakolhane-i Hümâyûnu* şeklinde geçmektedir.

⁷⁴⁰ Silahtarağa Caddesi üzerinde cadde ile Haliç kıyısı arasında yer alır. Bu küçük külliye I. Selim'in kızlarından Şah Sultan tarafından inşa ettirilmiştir. Tekkesi, Haliç kıyısında bulunan ve sonraları *Hançerli Sultan Sarayı* adıyla şöhret olmuş Şah Sultan Sarayı'nın bahçesinde, Şah Sultan tarafından vakfedilen arazi üzerinde kurulmuştur. Başlangıçta derviş hücreleri ile harem dairesinin Haliç tarafında yer aldığı tespit edilmektedir. Şah Sultan, ayrıca avlu kapısı üzerinde ahşap bir mektep, arsanın yol tarafına da kendisi ve aile fertleri için bir türbe inşa ettirmiş, zamanla bu türbenin etrafında bir hazire oluşmuştur. Daha sonra bu yapılar topluluğuna aynı zamanda tevhidhane olarak kullanılmak üzere bir cami ekletmiştir. Söz konusu yapının mimarı Sinan'dır (Baha Tanman, “Şah Sultan Camii ve Tekkesi”, *DBİA*, VII, 125). Dergâhı, *Sünbülî tarikatına* aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

Şah Sultan Camii bkz. Zal Mahmut Paşa Camii ⁷⁴¹			
Şah Sultan Türbesi, Mektebi, Sebili ⁷⁴²	Eyüp Cezeri Kasım Paşa Mahallesi Zal Mahmut Paşa Camii Bitişiği	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 39, 40, 70.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Şahkulu Camii ⁷⁴³	Galata Kulekapısı Tünel Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 29; İ.EV, Ş 1312/24.
Şahkulu Medresesi bkz. Sinekli Medrese			
Şair Ambarı ⁷⁴⁴	Kasımpaşa	Hasar gördüğü	Y.MTV,104/90; Y.MTV, 115/38.
Şalcı Kemal'in Fabrikası	Keçeci Mahallesi	Bazı mahallerinin haraplaştığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Şarap İskelesi Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 106/44.
Şehit Ali Paşa Dergâhı	Sultanahmet	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 35.
Şehit Mehmed Paşa Camii ve Müştemilatı ⁷⁴⁵	Azapkapı	Harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 404; EV.d, nr. 28331, s. 14, 46; İ.EV, B 1312/18; İ.EV, R 1316/5; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1858.
Şehit Mehmed Paşa Camii, Medrese ve Müştemilatı ⁷⁴⁶	Sultanahmet Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 2; Sabah, 1858.
Şehit Mehmed Paşa Dergâhı ⁷⁴⁷	Sultanahmet Civarı	Harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 28, 56; ⁷⁴⁸ İ.EV, N 1313/13; İ.EV, Ş 1312/24.
Şehremini Karakolu		Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 70; İ.ASK, S 1312/26; Sabah, 1891;

⁷⁴¹ Belgelere *Zal Mahmut Paşa zevcesi Şah Sultan Camii* olarak geçen eserin hangi yapı olduğu biraz tartışmalıdır. Çünkü, Eyüp'te *Şah Sultan Camii* adıyla bilinen yapıların banileri Zal Mahmut Paşa'nın eşi Şah Sultan değil, biri I. Selim'in kızı ve Lütfi Paşa'nın eşi; diğeri de III. Selim'in kız kardeşidir. II. Selim'in kızı ve Zal Mahmut'un eşi olan Şah Sultan ise, yine Eyüp'te Zal Mahmut Paşa ile birlikte bir külliye yaptırmıştır. Ancak, bu külliye kocasının adıyla meşhur olup Zal Mahmut Paşa Külliyesi olarak tanınmıştır. Belgede kastedilen bu külliyenin camisi olmalıdır. Depremde Zal Mahmut Paşa Camii de hasar gördüğünden iki yapının bilgileri birleştirilmiştir.

⁷⁴² Belgede *Selimiye mülhakatından* olduğu belirtilen külliye, Eyüp'te Defterdar Caddesi üzerinde, Zal Mahmut Paşa Camii'nin yanında yer alır. III. Selim'in kız kardeşi Şah Sultan'ın 1800'de yaptırdığı yapılar topluluğu türbe, sebil, sıbyan mektebi, çeşme ve hazireden oluşmuş küçük bir külliye halindedir (Hale Tokay, "Şah Sultan Külliyesi", *DBİA*, VII, 127).

⁷⁴³ Banisi III. Mehmed'in nedimlerinden Mehmed Çelebi'dir. Cami 1874'te Şeyh Ataullah Efendi tarafından yenilenmiştir (T. Öz, *a.g.e.*, II, s. 62).

⁷⁴⁴ Askerî kuruma ait.

⁷⁴⁵ Unkaparı Köprüsü'nün Şişhane tarafındaki ayağının yanındadır. Galata surlarının hemen dışında inşa edilen cami, burada vaktiyle bulunan kapı dolayısıyla Azapkapı Camii olarak da anılır. Yapı, bir Mimar Sinan eseridir (Semavi Eyice, "Sokollu Mehmed Paşa Camii", *DBİA*, VII, 30).

⁷⁴⁶ Külliye, Kadırga'da Şehit Mehmed Paşa Yokuşu'nda Kadırga Su Terazisi Sokağı'ndadır. Külliye, cami, medrese, zaviye, sıbyan mektebi, imaret ve çeşmeden müteşekkildir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 77).

⁷⁴⁷ Belgede *Halvetî tarikatına* ait olduğu belirtilmektedir. Küçükayasofya, Suterazisi Sokağı'nda bulunmaktadır. Mehmed Paşa'nın eşi Esmâ Sultan'a bir hediyesidir (M. Özdamar, *a.g.e.*, s. 64).

⁷⁴⁸ S. 56'da *Sultanahmet Civarında Mehmed Paşa Dergâhı* ifadesi yer almaktadır. Ancak, burada aynı adı taşıyan başka bir tekkenin varlığından haberdar değiliz. Bu nedenle söz konusu tekkenin *Sokollu Dergâhı* olduğu düşünülerek bilgiler birleştirilmiştir.

			Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 104/90; Y.MTV, 108/32; Y.MTV, 115/38.
Şehsuvar Bey Camii ⁷⁴⁹	Kadırğa Tren yolu	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 4; İ.EV, Ş 1312/24.
Şehzâde Camii bkz. Şehzâde Mehmed Han Camii			
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Şehzâde Mehmed Han Camii, İmaret, Medrese, Muvakkithane, Türbe ve Müştemilatı ⁷⁵⁰	Şehzâdebaşı	Minarelerinin hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 444 EV.d, nr. 28331, s.1, 6 ; İ.EV, Ş 1312/24; ŞD, 133/40; Y.MTV, 101/33.
Şehzâde Karakolu-Şehzâdebaşı Karakolu		Baca ve duvarlarının yıkıldığı	Sabah, 1767; Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 106/44.
Şehzâde Mekteb-i İbtidaiyyesi		Harap olduğu	MF.MKB, 66/79.
Şekerci Hanı ⁷⁵¹	Fatih Civarı Malta	Üst katında yangının çıktığı	Saadet, 3022; Sabah, 1766; Tercüman, 4808.
Şekerci Kemal'in Dükkanı	Hasköy Çarşısı	Dış duvarının yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Şem'i Molla Camii bkz. Ahmet Kethüda Camii			
Şemseddin Gürânî Camii	Taşkasap	Hasar gördüğü	Sabah, 2549.
Şemseddin Habip Efendi Camii bkz. Dülgerzâde Camii			
Şemsi Ahmet Paşa Camii, Medresesi, Mektebi ve Müştemilatı ⁷⁵²	Üsküdar İskele Civarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 13, 56; İ.EV, L 1313/6; İ.EV, Ş 1312/24; ŞD, 137/43.
Şemsi Paşa Karakolu	Üsküdar	Depremde hasar görüp tamirinin bittiği	Y.MTV, 102/73.
Şeref Ağa Camii	Nallı Mescit Mahallesi Nuruosmaniye	Bazı mahallerinin duvarları ve meşrutahanesinin harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1661, s. 179, 208; EV.d, nr. 28331, s. 19; İ.EV, Ş 1312/24.
Şeyh Abdülvedüd Camii bkz. Hatice Sultan Camii			
Şeyh Abid Çelebi Dergâhı bkz. Abidin Çelebi			

⁷⁴⁹ Banisinin Şehsuvar Bey olduğu cami, *Yenimahalle Mescidi* olarak da bilinmektedir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 296; T. Öz, *a.g.e.*, I, s. 156).

⁷⁵⁰ Külliye, cami, medrese, sıbyan mektebi, tabhane, imaret, türbe ve fırından oluşmaktadır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 147).

⁷⁵¹ Fatih'te İslambol Caddesi ile Malta Çarşısı Sokağı'nın keşiştiği köşededir (Gönül Cantay, "Şeker Hanı", *DBİA*, VII, 157).

⁷⁵² Külliye, cami, medrese, mektep, türbe, zaviye ve kasırdan müteşekkildir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 316).

Dergâhı			
Şeyh Ahmet Efendi Dergâhı	Eyüp Cıvarı Otakçılar	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 26; İ.EV, Ş 1312/24.
Şeyh Alaüddin Camii ve Dergâhı	Sofular Molla Hüsrev Sokak	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 10, 67; İ.EV, Ş 1312/24.
Şeyh Ferhat Camii bkz. Musalla Camii			
Şeyh Hasip Efendi Dergâhı ⁷⁵³	Üsküdar Bağlarbaşı Mahallesi Toptaşı Cıvarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 23, 49; İ.EV, Ş 1312/24.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Şeyh Hüseyin Efendi Dergâhı ⁷⁵⁴	Üsküdar Toptaşı	Harap olduğu	Sabah, 2062.
Şeyh Mehmed Ali Baba Dergâhı bkz. Kazlıçeşme Dergâhı			
Şeyh Mehmed Rumî Dergâhı ⁷⁵⁵	Anadoluhisarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 27; İ.EV, Ş 1312/24.
Şeyh Nuri Tekkesi bkz. Kurbağa Nasuh Camii			
Şeyh Raşit Efendi Tekkesi	Kocamustafapaşa	Harap olduğu	Saadet, 3023.
Şeyh Taha Dergâhı ⁷⁵⁶	Davutpaşa Cıvarı Nevbahar Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 20, 53; İ.EV, Ş 1312/24.
Şeyhülharem Camii ⁷⁵⁷	Hekimoğlu Cıvarı Kocamustafapaşa Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 66.
Şeyhülharem Hüseyin Ağa Camii	Beyoğlu	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 33.
Şeyhülislam Esat Efendi Medresesi ⁷⁵⁸	Fatih Cıvarı Çarşamba	Kısmen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Şeyhülislam Efendi Mektebi	Fatih Cıvarı Çarşamba	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 26; İ.EV, Ş 1312/24.
Şeyhülislam Hasan Efendi'nin Sahilhanesi	Kanlıca	Arsasının duvarlarının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Şile Camii		Minaresi aleminin kısmen hasar gördüğü	Sabah, 2099; Y.MTV, 99/56. ⁷⁵⁹

⁷⁵³ Tabaklar Mahallesi, Devran Sokağı'nın başında yer almaktaydı. Başlangıçta *Nakşibendî tarikatına* bağlı olan dergâh, 1812'de *Bedevî tarikatına* geçer. Tekkeden günümüzde bir eser kalmamıştır (<http://seyyahin.blogcu.com/uskudar-dergahlari-19.10.2008>).

⁷⁵⁴ Gazete haberinde dergâhın *Bedevî tarikatına* ait olduğu belirtilmektedir. Ancak, kayıtlarda böyle bir Bedevî Dergâhı'na rastlanmamaktadır. Zira, internetteki kayıtlarda Hüseyin Efendi Bedevî Dergâhı olarak bahsi geçen tekke, Beylerbeyi İstavroz'da yer alırken; Toptaşı'nda hasar gören Bedevî Dergâhı'nın adı Hüseyin Efendi değil, Hasip Efendi Dergâhı'dır. Bununla birlikte Toptaşı Mahallesi'nde hasar gören bir başka dergâh, *Saçlı Hüseyin Efendi Dergâhı*'dir. Fakat, bu dergâh da *Sünbülî meşihatına* aittir. Söz konusu bilginin gazetede yer almasının bazı hataların yapılma olasılığını artırması nedeniyle söz konusu yapının *Saçlı Hüseyin Efendi* veya *Şeyh Hasip Efendi Dergâhlarından* biri olduğu düşünülmelidir.

⁷⁵⁵ Belgede *Nakşibendî tarikatına* ait olduğu belirtilmektedir.

⁷⁵⁶ *Mecmua-i Tekâyâ*'da Haseki civarında olduğu ifade edilen dergâh, *Kadirî tarikatına* aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

⁷⁵⁷ Banisinin Münşî Mehmed Efendi olduğu caminin minberini Sipahi Kalemî Başhalifesi Kusec Mehmed Efendi'nin damadı Ahmet Efendi koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 186).

⁷⁵⁸ Çarşamba'da kagir mektep, avlusundaki şadırvan ve medreseden oluşan bu küçük külliye'nin banisi Şeyhülislam İshakzâde İsmail Efendi'nin küçük oğlu Şeyhülislam Esat Mehmed Efendi tarafından 1724'te yaptırılmıştır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 230-231).

⁷⁵⁹ Belgede *Şile Karyesi*'ndeki *Camii Şerif* şeklinde geçmektedir.

Şirket-i Hayriye Memuru Hüseyin Bey'in Dükkanı	İskenderboğazı Çarşıkapı	Hasar gördüğü	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Şirmert Çavuş Camii ⁷⁶⁰	Taşkasap Civarı Aksaray Millet Caddesi	İmam meşrutasının depremde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 33.
Şûrâ-yı Devlet Dairesi		Bazı yerlerinde çatlakların olduğu	İ.HUS, M 1312/154; Y.A.HUS, 303/42; Y.PRK.HR., 19/51; Y.PRK.ŞH, 4/95; Y.PRK.ŞH, 5/11.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Şüca' Çavuş Mescidi ⁷⁶¹	Hekimoğlu Ali Paşa Camii Karşısı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 60.
Şücaaddin Anbarî Camii ⁷⁶²	Balat Oluklu Sokak	Cami ve minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 7, 50, 68; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, CA 1313/8; Sabah, 2202.
Tabhane Medresesi ⁷⁶³	Fatih	Tamamen yıkıldığı	Y.MTV, 100/40.
Tabya Karakolu-Ortaköy Tabya Karakolu ⁷⁶⁴	Ortaköy	Tamirinin gerektiği	Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 106/44.
Taha Dergâhı bkz. Şeyh Taha Dergâhı			
Tahir Efendi Camii ⁷⁶⁵	Harem İskelesi	Minare aleminin uçtuğu ve hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 16, 55; İ.EV, Ş 1312/24; Saadet, 3019.
Tahir Paşa'nın Sahilhanesi	Paşabahçe	Bahçe duvarı çatladı	Y.MTV, 99/56.
Tahmis Hanı	Asmaaltı	Köşesinin belediye ekipleri tarafından yıktırıldığı	Y.PRK.ŞH, 4/102.
Tahrir Vergi İdaresi-Vergi İdaresi ⁷⁶⁶	Beyazıt	Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1674, s. 209; BEO.AYN.d, nr. 1675, s. 282; BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 156, 237, 352, 358; BEO.AYN.d, nr.

⁷⁶⁰ Aksaray'da cami, çeşme, hazire ve türbesiyle birlikte küçük bir külliye idi. 1955-1960 yılları arasındaki imar faaliyetleri sırasında yıkılarak Millet Caddesi'ne dahil edilmiştir (Emine Naza, "Şirmert Çavuş Türbesi", DBİA, VII, 184). Banisi sipahi ocağı çavuşlarındandır. Minberini Sarı Mustafa Paşa koydurmuştur (Ayvansarayî, a.g.e, s. 190).

⁷⁶¹ Banisi Şüca' Çavuş olup minberi Su nazırı İbrahim Ağa tarafından koydurulmuştur (Ayvansarayî, a.g.e, s. 119).

⁷⁶² Belgede *Şücaaddin Anbarî Camii* şeklinde geçen yapı, *Yusuf Şücaaddin Camii* veya *Balat İskelesi Camii* olarak bilinir (T. Öz, a.g.e, I, s. 32). Yapı, Fatih dönemi alimlerinden Yusuf Şücaüddin Ambarî tarafından inşa ettirilmiştir. Minberini Çolak İmam lakaplı İsmail Efendi koydurmuştur (Esra Dişören, "Yusuf Şücaüddin Camii", DBİA, VII, 538).

⁷⁶³ *Tabhane Medresesi*, Fatih külliyesine dahildir. Medrese, caminin güneydoğusunda Akdeniz Baş Kurşunlu Medresesi'nin ilerisinde, Fevzi Paşa Caddesi'nin üst başında yer alır (M. Kütükoğlu, a.g.e, s. 192).

⁷⁶⁴ Y.MTV, 102/73'te *Ortaköy Tabya Karakolu* şeklinde geçmektedir.

⁷⁶⁵ Harem'de İskele Caddesi üzerinde bulunan cami, *Harem Camii* veya *İskele Camii* olarak da anılır. Banisi II. Mahmut döneminde defterdarlık ve Evkaf Nezareti'nde görev yapmış olan Seyyid Mehmed Tahir Efendi'dir (Enis Karakaya, "Tahir Efendi Camii", DBİA, VII, 190). Evkaf defterindeki listenin 55. sayfasında ve *Saadet* gazetesinde *Harem İskelesi Camii* şeklinde geçer.

⁷⁶⁶ Maliye Nezareti müştemilatı.

			1673, s. 466; İ.HUS, M 1312/163; İ.ŞE, C 1312/11; T.HFN, 669/87; Y.A.HUS, 307/82; Y.MTV, 108/50;.
Tahsin Bey'in Sahilhanesi	Beykoz	Bahçe duvarlarının ve binanın temelinin çatladığı	Y.MTV, 99/56.
Tahta Minare Camii ⁷⁶⁷	Balat Vodine Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 29, 50; İ.EV, Ş 1312/24.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Tahtakadı Camii ⁷⁶⁸	Kasımpaşa	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 14; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 2307.
Tahtakale Karakolu-Tahtakale Zabıta Mevkii		Yıkıldığı	Saadet, 3020; Tercüman, 4808; Tercüman, 4809.
Taksim Suyolları	Bahçeköy	Büyük kemerin yıkıldığı. Bahçeköy'deki Topuzlu, Mahmut ve Valide Bentlerindeki suların köye doğru aktığı. Bentlere ait olan kemerlerin çatladığı ve bazı kısımlarının yıkıldığı Sarayı hümayûnlarla Beyoğlu tarafına cari olan bend kemerlerinin 7 arşın mahallin yıkıldığı Derbent Karakolu önündeki terazinin arkasındaki kurşun borunun iki yerinden çatladığı	İ.EV,Ş 1312/24; İ.EV, CA 1314/9; Saadet, 3019; Sabah, 1871; Sabah, 1767; Sabah, 1806; Tercüman, 4809; Y.MTV, 99/56; Y.MTV, 99/62; Y.MTV, 104/78; Y.PRK.ŞH, 5/3.
Takyeci/Takkeci Camii bkz. Arakiyeci Cafer Ağa Camii			
Takyeci İbrahim Çavuş Camii-Takyeci/Takkeci Mescidi bkz. Arakiyeci İbrahim Çavuş Camii			
Takyeci Hanı bkz. Kapalıçarşı			
Tarabya'da Camii Şerif ⁷⁶⁹ bkz. Osman Reis Camii			
Tarsus Tekkesi ⁷⁷⁰	Mevlanakapı Tarsus Camii Sokak	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 11; İ.EV, Ş 1312/24.

⁷⁶⁷ Banisi Fatih Sultan Mehmed'tir (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 112).

⁷⁶⁸ Banisi fetih için gelenlerden Kadı Mehmed Efendi olan mescidin minberini Abacı Yusuf Ağa koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 400).

⁷⁶⁹ Tarabya'da bulunan ve depremde hasar gören *Osman Reis Camii* olmalıdır. Zira, Tarabya'ya yakın başka yerlerde camiler varsa da, Tarabya merkezindeki tek cami budur.

⁷⁷⁰ Banisi Ali Fakih olan tekkenin *Hadika*'da belirtildiğine göre mahallesi bulunmaktaydı (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 197). *Mecmua-i Tekâyâ*'ya göre, tekke *Rifaî tarikatına* aittir (www.turkiyat.selcuk.edu.tr).

Taş Mektep ⁷⁷¹	Aşir Efendi Kütüphanesi Karşısı Sultanhamamı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 3; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 1768. ⁷⁷²
Taş Mektep ⁷⁷³	Bozdoğan Kemerli Caddesi Kalenderhane	Tehlikeli yerlerinin belediye ekipleri tarafından yıktırıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 36; Y.PRK.ŞH, 4/102.
Taşçı Foti'nin Dükkanı	Üsküdar	Duvarının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Taşçı Foti'nin Dükkanının Yanındaki Mescit	Üsküdar	Pencere tarafındaki duvarın çatladığı	Y.MTV, 99/56.
Taşçı Tahir'in Dükkanı	Kepekçiler Sokağı	Dükkan odalarının yıkılmak üzere olduğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Taşkışla Cephaneliği		Tamirinin gerektiği	Y.MTV, 106/44
Taşkışla-yı Hümayûn bkz. Atik Taşkışla			
Tavşantaşı Medresesi bkz. Rûznâmçeci Ali Efendi Medresesi			
Tayyibî Mustafa Efendi Mektebi	Tophane Civarı Cihangir Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 34, 64; İ.EV, ZA 1314/6.
Tekfurdağı'nda Bulunan İki Cami	Tekirdağ	Alemlerinin düştüğü	Saadet, 3022.
Tekfurdağı Telgrafhanesi	Tekirdağ	Harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1653, s. 65; Sabah, 2046.
Tekneciler Mescidi bkz. Hacı Mustafa Ağa Camii			
Telgraf Hatları		Çanakkale-Bozcaada-Sakız hattının kesildiği Hazzopulo Pasajı'nın girişindeki telgraf direğinin yıkıldığı	Tercüman, 4809; The Levant Herald, 28.
Telgraf ve Posta Nezareti bkz. Telgrafhane			
Telgrafhane ⁷⁷⁴		Sevk ve muhabere odalarının tamamen harap olduğu ve telgraf direklerinin yıkılması nedeniyle hatların kesildiği Denizaltında bulunan telgraf kablolarının deprem nedeniyle tamiri Eyüp Sultan'a uzanan telgraf hattının birkaç yerinden kırıldığı Soğukçeşme civarında tramvay yolu üzerindeki telgrafhane tarafından kullanılan	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 198; İ.HUS, M 1312/165; İ.HUS, M 1312/163; İ.HUS, M 1312/157; Moniteur Oriental bkz. A. Batur, s. 28; Sabah, 1767; Saadet, 3019; Sabah, 1806; Tercüman, 4808; Tercüman, 4809; The Levant Herald, 28; Y.MTV, 108/50; Y.PRK.ŞH, 4/103; Y.PRK.ŞH,

⁷⁷¹ İstanbul'da kagirden yapılan sıbyan mekteplerine denmektedir (Necdet Sakaoğlu, "Taş Mektep", *DBİA*, VII, 220).

⁷⁷² Gazetede *Sultanhamam civarında bulunan Sultan Çeşmesi ve üzerinde bulunan mekteb-i ibtidai* şeklinde geçen eser ile aynı olmalıdır.

⁷⁷³ *Ataullah Efendi Mekteb-i İbtidâiyyesi* veya *Defterdar Mustafa Efendi Mektebi* olabilir.

⁷⁷⁴ İlk telgrafhane, 1855'te Bâbîâli karşısında *İstanbul Telgraf Merkezi* adıyla açıldı ("Telgraf", *DBİA*, VII, 244). 1870'te Posta ve Telgraf Daireleri birleştirilmesi üzerine Soğukçeşme'de bulunan bina, bir müddet *Posta Telgraf Nezareti Binası* olarak kullanıldı. (A. Hür, "Telefon", 241) 1892'de ise, Bahçekapı'da bulunan ahşap İstanbul Postanesi'nin yerine yapılan Postahane-i Âmire (İstanbul Postanesi) ile Posta ve Telgraf Nezareti binasına taşındı (S. Kayserilioğlu-C. Kuntay, "Postaneler", 280-281; A. Hür, "Telefon", 241).

		mahzenin tehlikeli şekilde hasar gördüğü Soğukçeşme'deki merkez telgrafhanenin oturulamayacak derecede harap olduğu Kısmen yıkıldığı	5/4.
Temürhane bkz. Demirhane			
Tercüman Yunus Bey Camii ⁷⁷⁵	Drağman	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 6; İ.EV, Ş 1312/24.
Terkim Mescidi bkz. İskender Bey Camii			
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Terkos Suyu Mecraları		Kağıthane civarı ve şehir içindeki boruların çatladığı	Sabah,1767; Tercüman, 4810; Y.MTV, 99/56; Y.PRK.ŞH, 4/96.
Terlikçiler bkz. Kapalıçarşı			
Tersane-i Âmire'deki Cami ⁷⁷⁶		Zarar görek yıkıtılıp yeniden inşası	BEO.AYN.d, nr. 1663, s. 80, 113, 128; BEO.AYN.d, nr. 1675, s. 283; İ.BH, C 1312/5; Sabah, 2551; Y.PRK.ŞH, 5/4.
Tersane-i Âmire Binbaşısı Ahmed Bey'in Sahilhanesi	Paşabahçe	Mutfak bacasının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Terzi Ohannes'in Dükkanı	Sulu Manastır	Kısmen yıkıldığı	Sabah, 1767.
Testereciler Çarşısı	Fatih	Dükkanların tamamen yıkıldığı	Sabah, 1766.
Tevfik Bey'in Sahilhanesi	Üsküdar	Bahçe duvarının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Tezkereci Osman Efendi Camii ⁷⁷⁷	Kuruçeşme	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 72.
Tezkereci Osman Efendi Medresesi bkz. Nişancı [Paşa-yı Atık] Medresesi			
Ticaret ve Nafia ⁷⁷⁸ Dairesi		Hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1675, s. 140; BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 322, 340; İ.HUS, M 1312/39; İ.TNF, C 1312/3; Y.A.HUS, 307/82; Y.MTV, 108/50.

⁷⁷⁵ Draman semtinde, Derviş Ali Mahallesi'ndedir. Cami, tekke, medrese, sıbyan mektebi ve darülkurradan müteşekkil olan külliyeinin banisi Kanunî dönemi tercümanlarından Yunus Bey'dir (Baha Tanman, "Dırağman Külliyesi", *DBİA*, III, 49). *Dırağman Camii* adıyla da anılır.

⁷⁷⁶ Ayvansaray'ye göre, Tersane'de iki cami bulunmaktadır. Bunlardan biri Çorlulu Ali Paşa tarafından Tersane'nin sahilinde yaptırılan *Çorlulu Ali Paşa Camii*; diğeri de II. Bayezid tarafından Tersane zindanında inşa ettirilen *Zindan Mescidi*'dir (Ayvansaray, *a.g.e.*, s. 409-410).

⁷⁷⁷ Kuruçeşme'de Kuruçeşme-Arnautköy yolu üzerindedir. Banisinin Tezkireci Osman Efendi olduğu yapı, *Tezkireci* veya *Kuruçeşme Camii* adıyla bilinir (Esra Güzel Erdoğan, "Tezkireci Osman Efendi Camii", *DBİA*, VII, 261; Ayvansaray, *a.g.e.*, s. 528). 'dir.

⁷⁷⁸ Nafia Nezareti Binası, Cağaloğlu'nda bulunan bugünkü İl Millî Eğitim Müdürlüğü binasıdır. 1865 Hocapaşa yangınında yanan Rıfat Paşa Konağı'nın yerine oğlu Rauf Paşa tarafından yaptırılmıştır. 1885'te Maliye Hazinesi'ne geçen bina, Nafia Nezareti Binası olarak 1931-1932 yılına kadar kullanılmıştır. Bahçesi ise, Emniyet Sandığı ve Teyyare Cemiyeti'ne tahsis edilmiştir (Uzay Yergün, "Nafia Nezareti Binası", *DBİA*, VI, 26).

Timurtaş Camii ⁷⁷⁹	Rüstempaşa Camii Civarı Kantarçılar	Minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 37; Sabah, 1767; Tercüman, 4809.
Tomruk Dairesi	Bâbüâlî Civarı	Zabtiye Nezareti'ne ait Tulumbacı Koğuşunun hasar gördüğü	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 136, 378; BEO.AYN.d, nr. 1689, s. 217, 232; Y.A.HUS, 307/82; YEE.d, nr. 1088, vr. 78; Y.MTV, 108/50.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Tomruk Hanı	Kundakçılar	Kısmen yıkıldığı	Sabah, 1767.
Topçubaşı Sarı İsmail Ağa Çeşmesi ⁷⁸⁰	Tophane Etmekçibaşı Mahallesi Kadırgalar Yokuşu	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 42, 67.
Tophane Camii bkz. Kılıç Ali Paşa Camii			
Tophâne-i Âmire Kışlası ⁷⁸¹		Mektep dairesi musiki bölümü koğuşu vs.nin depremden sıvalarının çatladığı	İ.TPH, S 1312/6; İ.TPH, RA 1312/2.
Topkapı Camii bkz. Gazi Ahmet Paşa Camii			
Topkapı Medresesi ⁷⁸²		Kısmen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Topkapı Sarayı		Saraya muhit olan Demirkapı'dan Otlukkapısı'na kadar tüm kale burcuyla burçlar arasındaki perde hatlarının deprem nedeniyle kısmen yıkıldığı, kısmen hasar gördüğü Denize bakan tarafının duvarlarının denize paralel şekilde yarıldığı	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 214, 334; BEO.AYN.d, nr. 1699, s. 339; İ.HUS, RA 1312/9; İ.ŞE, CA 1312/5; Sabah, 2053; Y.A.HUS, 332/60; Y.MTV, 101/7; Y.MTV, 101/13; Y.PRK.SGE, 6/30.
Topkapı Zabıta Karakolu		Yıkıldığı	Saadet, 3019.
Toptaşı Karakolu	Üsküdar	Harap olduğu	Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 106/44.
Topuzlu, ⁷⁸³ Mahmut ve Valide ⁷⁸⁴ Bentlerine Ait Olan Kemerler bkz. Taksim Suyolları			

⁷⁷⁹ Bugün *Timurtaş Mescidi* olarak bilinmektedir. Kantarçılar'da Hallaç Abdurrahman Sokağı'ndadır (Esra Dişören, "Timurtaş Mescidi", *DBİA*, VII, 271). Eminönü'nde Fatih Hamamı'na bitişiktir (Nazmiye Özgüç, "Eminönü", *DBİA*, III, 159). Yapının diğer adları *Hacı Timurtaş Mescidi* ve *Demirtaş Mescidi*dir. Mescit, Fatih döneminde Timurtaş Ağa tarafından yaptırılmış, ancak minberi Mahzenci Hacı Ahmet Ağa tarafından koydurulmuştur (Esra Dişören, "Timurtaş Mes...", 271).

⁷⁸⁰ Tophane'de Firuz Ağa Mahallesi'nde yer alır. Topçubaşı İsmail Ağa tarafından 1731'de yaptırılmış olan çeşmenin suyu I. Mahmud'un annesi Saliha Sultan tarafından getirtilmiştir. Bu nedenle bu adla da anılır (Baha Tanman, "Saliha Sultan Çeşmesi", *DBİA*, VII, 427).

⁷⁸¹ İstanbul'un fethinden sonra Fatih tarafından yaptırılan Tophâne-i Âmire binaları, değişik dönemlerde onarılarak son şeklini Abdülaziz döneminde alır. Belgede geçen kışlar top arabacıları, topçu neferleri ve dökücülerin ikamet etmesi amacıyla III. Selim döneminde inşa ettirilmiş olup bugünkü Nusretiye Camii ile caminin yanındaki kısmın Beşiktaş yönüne doğru uzanmaktaydı. Gerek daha sonra Tophane Müşirliği Binası olarak kullanılacak olan Topçubaşılık Binası, gerekse bu kışlar 1956-1957 yılları arasındaki imar faaliyetleri sırasında yıkılarak yola katıldı (Salim Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Ankara 2006, s. 93, 96; Çelik Gülersoy, "Tophâne", *DBİA*, VII, 275).

⁷⁸² Belgede *Topkapı Medresesi* olarak geçen yapının hangisi olduğu kesinlik kazanmamıştır. Zira, kaynaklarda bu isimde bir medreseye rastlanmamaktadır. Bununla birlikte Topkapı'da *Gazi Kara Ahmet Paşa Camii* olarak bilinen yapının *Topkapı Camii* şeklinde anılmasından hareketle söz konusu medresenin *Gazi Kara Ahmet Paşa Medresesi* olduğu söylenebilir.

Tönbekici Dükkanı	Tahtakale	Dükkanın kısmen yıkıldığı	Saadet, 3019.
Tulumbacı Koşuğu	Bostaniçi Tophane	Tehlikeli bir halde çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Turşucu Dükkanı	Çukurçeşme	Yıkıldığı	Sabah,1767.
Turunçlu Suyolları bkz. Halkalı Suyolları			
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Tutî Abdülatif Efendi Medresesi ⁷⁸⁵	Fatih	Kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 5; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 100/40.
Tuzla Tren İstasyonu		Yıkıldığı	Sabah, 1767.
Tülbent Ağa Camii	Sultanahmet Civarı Nakilbent	Hasar gördüğü	İ.EV, Ş 1312/24.
Tülbent Ağa Çeşmesi	Sultanahmet Civarı Nakilbent Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 2, 45; İ.HUS, R 1312/2. ⁷⁸⁶
Tülbentçi Camii bkz. Tülbentçi Hüsameddin Camii			
Tülbentçi Hanı	Gedikpaşa	Harap olduğu	Sabah, 1767.
Tülbentçi Hüsameddin Camii ⁷⁸⁷	Kumkapı Musalla	Cami ve minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 4; İ.EV, Ş 1312/24.
Tütün Gümrüğü Dairesi		Harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 262, 347; BEO.NGG. d, nr. 685, sr. nr. 533; Y.MTV, 108/50.
Tütüncü Dükkanı	Edirnekapı Kalesinin İki Kapısı Arası	Tamamen yıkıldığı	Saadet, 3019; Sabah, 1767.
Tütüncü Dükkanı	Kasımpaşa Yemeniçi Sokağı	Tamamıyla inhidama yüz tuttuğu	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Tütüncü Dükkanı	Haffafhanebaşı	Tamamen göçtüğü	Saadet, 3019.
Tütüncü İranlı Hüseyin Ağa'nın Dükkanı	Üsküdar Süleyman Ağa Mahallesi Karacaahmet Caddesi	Harap olduğu	Y.MTV, 99/56.
Umûmî Kütüphane ⁷⁸⁸	Beyazıt	Harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1674, s.160;

⁷⁸³ Bahçeköy'deki Acıelma Deresi'nin Eskibağlar kolu üzerindedir. 1750'de I. Mahmut tarafından yaptırılmıştır. Bu nedenle *I. Mahmut Bendi* olarak da bilinir (Kazım Çeçen, "Topuzlu Bent", *DBİA*, VII, 295).

⁷⁸⁴ Kağıthane Deresi'nin kollarından Acıelma Deresi'nin kolu olan Arabacı Mandırası Deresi'nin doğu kolu üzerindedir. Taksim isale hattının, içi sırlı künklerden galeriye çevrilmesinden sonra, sisteme daha fazla su vermek imkanı doğunca bu bent yaptırılmıştır (Kazım Çeçen, "Valide Bendi", *DBİA*, VII, 359). Bu su tesisleri Pera, Galata, Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy semtleri ile Sultan'ın saraylarına su taşımaktaydı (P. A.Dethier, *a.g.e.*, s. 84).

⁷⁸⁵ *Fatih Medresesi*'nin arka tarafındadır. Banisi sesinin güzelliği ile ünlü olan Hocazâde Abdülatif Efendi'dir. 1918 Fatih Yangını'nda yanmıştır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 198-199).

⁷⁸⁶ Belgede *Nahilbent'te vaki' çeşme* şeklinde geçen yapı, bu olmalıdır.

⁷⁸⁷ Banisinin Hüsameddin Çelebi olduğu caminin minberini Dergâh-ı Âli kapıcıbaşılarından reisülküttap kethüdası Hacı Mustafa Ağa koydurmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 162). *Tülbentçi Camii* diye de bilinir.

			İ.ŞE, RA 1312/14; T.NFİ, 1440/61; YEE. d, nr.1088, vr.78; Y.MTV, 108/50.
Un Değirmeni	Unkapanı	Bacasının yarısının yıkıldığı	Sabah, 1845.
Un Fabrikası	Gelibolu	Zirvesinden 2 m. aşağısının harap olduğu	Saadet, 3022.
Unkapanı Camii bkz. Süleyman Subaşı Camii			
Unkapanı Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 106/44.
Uşşakî Dergâhı ⁷⁸⁹	Yedikule	Kısmen yıkıldığı	Sabah, 1767.
Uzun Han	Fatih Cıvarı Esbazarı	Kısmen yıkıldığı	Y.PRK.ZB, 13/50.
Uzun Yusuf Camii bkz. Hacı Muhiddin Camii			
Uzuncaova Mescidi bkz. Katip Muslihiddin Camii			
Üçbaş Medresesi ⁷⁹⁰	Fatih Cıvarı Karagümrük Cıvarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 63.
Üçüncü Daire Merkezi	Cerrahpaşa Haseki	İç sıvalarının ve bahçe duvarı ile muhafaza duvarının düştüğü. Daire ile tanzifat ahırlarının çatısının tamirinin gerektiği	BEO.AYN.d, nr. 1653, s. 35; İ.ŞE, L 1312/2.
Ümmî Sinan Camii	Kadıçesmesi Cıvarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 70; Sabah, 2112.
Ümmî Sinan Dergâhı ⁷⁹¹	Şehremini	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 53.
Üskübî [Üsküplü] Camii ⁷⁹²	Cıbalı Tütün Fabrikası Cıvarı	Hasar gördüğü	EV.d, 28331, s. 7, 31, 70; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 2221.
Üskübî İbrahim Ağa Camii nam-ı diğer Yerebatan Mescidi ⁷⁹³	Yerebatan	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 2, 3, 50; İ.EV, Ş 1312/24; ⁷⁹⁴ Sabah, 2286.
Üskübîye Mescidi bkz. Üskübî İbrahim Ağa			

⁷⁸⁸ Beyazıt semtindeki sürücülerin ahır olarak kullandıkları ve çok harap durumda olan eski *Beyazıt İmareti*'nin, II. Abdülhamit tarafından onarılarak kütüphaneye dönüştürülmesiyle kurulmuştur (D. Kuban, "Beyazıt", 186). II. Abdülhamid'in özel bütçesinden katkıda bulunarak 1884'te açılan kütüphane, *Kütüphâne-i Umûmî-i Osmanî* adıyla anıldı (Havva Koç, "Beyazıt Devlet Kütüphanesi", *DBİA*, II, 189).

⁷⁸⁹ Yedikule'de İmrahor İlyas Bey Caddesi üzerindedir (Enis Karakaya, "Uşşaki Tekkesi Çeşmesi", *DBİA*, VII, 329).

⁷⁹⁰ Zincirlikuyu'da, Kaba Halil Efendi Medresesi'nden Fethiye Caddesi'ne inerken sağda bulunan mescit ve medreseden müteşekkildir. Banisinin Müderris Nureddin Hamza olduğu medresenin mimarı Sinan'dır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 242).

⁷⁹¹ Topkapı-Şehremini arasında Arpa Emni Mahallesi'nde yer alır. Tekke, Halvetiliğin İstanbul'da kurulan kollarından *Sinaniliğin* merkezidir. Şeyh İbrahim Ümmî Sinan tarafından inşa edilmiştir (Baha Tanman, "Ümmî Sinan Tekkesi", *DBİA*, VII, 338).

⁷⁹² Cıbalı'de Haraççı Kara Mehmed Mahallesi'nde, eski tütün fabrikasının yakınında yer almaktadır. Fatih döneminde Çakır Ağa tarafından mescit olarak yaptırılmış, Kanunî döneminde Anadolu Defterdarı Süleyman Çelebi tarafından Mimar Sinan'a onartılmış ve minber konularak camiye çevrilmiştir (Esra Dişören, "Üsküplü Camii ve Hamamı", *DBİA*, VII, 352).

⁷⁹³ Sultanahmet'te Yerebatan Caddesi'nde bulunan mescidin banisi II. Mehmed'in şatırcıbaşısı Mehmed Ağa'dır. Ancak, bugün kapısı üzerinde Üskübî İbrahim Ağa'nın adı yazılıdır. Bu nedenle *Üskübîye Mescidi* adıyla da anılır. (Doğan Yavaş, "Üskübîye Mescidi", *DBİA*, VII, 343).

⁷⁹⁴ Evkaf iradesinde ve evkaf defterinin listesinde (s. 2) *Sultanahmet'te Yerebatan Camii şerifi* ve (s. 3) *Ayasofya'da Yerebatan'da Üskübî İbrahim Ağa Camii Şerifi* şeklinde sanki iki ayrı cami imiş gibi ifade ediliyor olmasına rağmen tüm kaynaklarda her iki ismin de aynı mabedi tanımladığı görülmektedir.

Camii			
Üsküdar Mekteb-i İdadi-i Mülkiyyesi		Harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 93.
Valide Camii bkz. Bezm-i Âlem Valide Sultan Camii			
Valide Camii ⁷⁹⁵	Bahr-ı Siyah Boğazı Rumelikavağı	Yıkıldığı	İ.EV, M 1313/14.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Valide Sultan Camii, ⁷⁹⁶ Muvakkithanesi, Türbesi, Sebil ve Müştemilatı ⁷⁹⁷	Bahçekapı	Camiiinin minare külâhlarının güneydoğudan kuzeybatıya doğru yerinden oynadığı	BEO.NGG. d, nr. 685, sr. nr. 116; BEO.AYN.d, nr. 1661, s.105, 208, 291, 365; EV.d, nr. 28331, s. 3, 45; İ.EV, R 1312/19; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, CA 1312/7; İ.EV, C 1313/12; Saadet, 3019; Sabah, 1766; Sabah, 1769; Sabah, 1856; Y.MTV, 101/33.
Valide Sultan Medresesi bkz. Osman Paşa Medresesi			
Valide Sultan Medresesi bkz. Vanî Mehmed Efendi Medresesi			
Validebağı Karakolu	Üsküdar	Harap olduğu	Y.MTV, 102/73; Y.MTV, 106/44.
Vanî Baba Ahmet Efendi Dergâhı ⁷⁹⁸	Kocamustafapaşa Civarı Arabacı Beyazıt Mahallesi	Hasar gördüğü	İ.EV, Ş 1312/24; EV.d, nr. 28331, s. 28, 57.
Vanî Mehmed Efendi Medresesi ⁷⁹⁹	Valide Sultan Camii Civarı Bahçekapı ⁸⁰⁰	Kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 3; İ.EV, Ş 1312/24; Y.MTV, 100/40.

⁷⁹⁵ Caminin banisi IV. Mehmed'in annesi Valide Turhan Hatice Sultan'dır. Hatice Sultan'ın kardeşi Yusuf Ağa için yaptırdığı bu cami *Yusuf Ağa Camii* adıyla da anılır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 552). Mahallenin Maslak Sokağı'nda bulunan cami II. Dünya Savaşı sırasında iki yıl ibadete kapatılarak askeri birlik karargahı olarak kullanılır (<http://rumelikavagim.com-27.10.2008>).

⁷⁹⁶ Belgelere bu cami, *Cedid Valide Sultan Camii* olarak geçmektedir.

⁷⁹⁷ Eminönü Meydanı'ndadır. III. Murad'ın eşi ve III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan adına 1598'de inşasına başlanmasına rağmen IV. Mehmed'in annesi Turhan Hatice Sultan tarafından 1661'de tamamlanabilmiştir. Yeni Camii Külliyesi, cami, türbe, kütüphane, çarşı, hamam, köşk, darülkurra (bugün İş Bankası'nın bulunduğu yer), sıbyan mektebi, sebil, çeşme ve muvakkithaneden ibarettir (Doğan Kuban, "Yeni Cami Külliyesi", *DBİA*, VII, 464-465; M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 57-58).

⁷⁹⁸ La'lizâde Şeyh Vanî Seyyid Ahmed Efendi tarafından Silivrikapı'da Zehgirci Kemal Mescidi yakınlarında kurulmuştur. *Lalezâr Tekkesi* ve *Vanî Dergâhı* adlarıyla da bilinir (<http://turkforum.gen.tr-21.10.2008>).

⁷⁹⁹ Bahçekapı'da olduğu kaydedilen medresenin, Yeni Cami Külliyesi içinde yer alması planlanmıştı; ancak, muhtemelen daha sonra Soğukçeşme civarına, Haseki Hamamı Caddesi'ne taşındı. *Valide Sultan Medresesi* adını taşıyan yapı, Vanî Es-seyyid Mehmed Efendi'nin derslik inşa ettirmesi nedeniyle *Vanî Efendi Medresesi* olarak da anılır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 57-58). Y.MTV, 100/40'ta yalnızca *Vanî Medresesi* olarak geçmektedir.

Vaniköy Camii ⁸⁰¹		Son cemaat yerinin yıkıldığı. Tamamen yıkıldığı	Saadet, 3019; Saadet, 3024; Sabah, 1768; Tercüman, 4809; The Levant Herald, 28.
Vasilyadi Kiyados'un Fırını ve Birahane	Adalar	Kısmen yıkıldığı	Saadet, 3020.
Vefa Camii ⁸⁰²		Minaresinin aleminin yıkıldığı	Sabah, 1766.
Vefa Karakolu		Çatılarının ziyadece ayrıldığı	Y.PRK.ASK, 99/13; Y.MTV, 106/44.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Veled-i Karabaş Camii ⁸⁰³	Silivrikapı Cıvarı Mevlanakapı Karabaşveli Sokağı	Minaresi şerefesiyle direğinin çatlamış olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 31, 67.
Verdi Tiyatrosu	Beyoğlu	Hasar gördüğü	Sabah, 2162.
Vergi İdaresi bkz. Tahrir Vergi İdaresi			
Vezir Hanı ⁸⁰⁴	Tavukpazarı	Harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 212; Saadet, 3021; Sabah, 1766; Sabah, 1767; The Levant Herald, 28.
Veziriazam Halil Paşa Camii ⁸⁰⁵	Fatih	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 72.
Vuynuk Şücaeddin Camii bkz. Arabacıbaşı Camii			
Yağcı Hanı bkz. Kapalıçarşı			
Yağhane	Batpazarı Sokağı Üsküdar	Ocağı ile bazı mahallerin tehlikeli bir hale geldiği	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Yağlıkçılar Caddesi bkz. Kapalıçarşı			
Yahudi Mektebi ⁸⁰⁶ -Musevi Alyans Mektebi	Balat	Yıkıldığı. Yanındaki kagir duvarın yıkıldığı	Sabah, 1766; Sabah, 1767; The

⁸⁰⁰ Yıldız Mütenevvia'da *Sultanahmet Civarında* olduğu belirtilmektedir.

⁸⁰¹ Vaniköy'de vapur iskelesinin arkasında yer alır. Caminin bulunduğu alan, IV. Murat tarafından Şeyh-i Sultanî Vanî Mehmed Efendi'ye temlik edilmiş ve cami bu arazi üzerinde inşa ettirilmiştir (Esra Dişören, "Vaniköy Camii", *DBİA*, VII, 368).

⁸⁰² Vefa'da Hacı Kadın Mahallesi'ndedir. *Hadika*'da II. Bayezid tarafından yaptırıldığı ifade edilmekteyse de (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 187), esasen Fatih tarafından Zeynî tarikatı mensubu ve *Şeyh Vefa* olarak tanınan Muslihiddin Mustafa Efendi adına yaptırılmıştır. Camisi cami-tevhidhane şeklindedir (Baha Tanman, "Şeyh Vefa Külliyesi", *DBİA*, VII, 173-174).

⁸⁰³ Banisi Yenibahçe'deki Karabaş Mescidi'nin banisi olan Şeyh Abdurrahman Efendi'nin oğlu Hoca Mahmut Efendi'dir. Bu nedenle cami, Veled-i Karabaş adıyla anılır. Caminin minberi A'rec Ayşe Hatun tarafından koydurulmuştur. *Hadika*'da Lalezar yakınlarında (Silivrikapı) olduğu ifade edilen caminin (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 284), kendi adıyla anılan bir mahallesi bulunmaktadır.

⁸⁰⁴ Çemberlitaş'ta Vezir Hanı Caddesi'ndedir. Sadrazam Fazıl Ahmet Paşa tarafından yaptırılarak Köprülü Külliyesi'ne dahil edilmiştir (Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Vezir Hanı", *DBİA*, VII, 382).

⁸⁰⁵ Banisi Sadrazam Halil Paşa'dır. *Hadika*'da işaret edildiğine göre, caminin karşısında Şeyhülislam Seyyid Fezullah Efendi'nin medresesi, kütüphanesi, mektep ve çeşmesi bulunmaktaydı (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 143). Cami, *Halil Paşa Camii* adıyla da bilinmekteydi.

⁸⁰⁶ Balat'ta, bu dönemde biri kız, diğeri erkek olmak üzere laik eğitim veren iki Yahudi okulu bulunuyordu (Naim Güleriyüz, "Alliance Israelite Okulları", *DBİA*, I, 206). Belgede *Alliance Israelite* olarak adlandırılan bu okullardan hangisinin depremde hasar gördüğü belirtilmemiştir.

			Levant Herald, nr. 28.
Yahya Efendi Camii	Taksim Kazgancı Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 38.
Yahya Kethüda Camii ⁸⁰⁷ ve Mektebi	Kasımpaşa Pirinççi Kahya Sokak	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 17, 52; İ.EV, Ş 1312/24.
Yahya Paşa Mekteb-i İbtidaîsi	Kadırğa	Duvarlarının çatladığı	Sabah, 1767; Sabah, 2112.
Yahya Tevfik Efendi Medresesi ve Meşrutahanesi ⁸⁰⁸	Fatih Civarı Yeniçeşme	Kısmen harap olduğu	EV.d, nr. 28331, s. 33; Y.MTV, 100/40.
Yahu (?) Tekkesi	Kasımpaşa Yahya Kethüda Mahallesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 23, 52; İ.EV, Ş 1312/24.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Yakup Ağa Camii ⁸⁰⁹ bkz. Sekbanbaşı Yakup Ağa Camii			
Yakup Ağa Camii ⁸¹⁰	Beyazıt Bâbıseraskerî Karşısı Mercan Yokuşu	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 5, 44; İ.EV, Ş 1312/24.
Yakup Ağa Camii ⁸¹¹	Yayla	Minaresinin ve müştemilatının depremde hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 12; İ.EV, Ş 1312/24.
Yakupzâde Mescidi bkz. Yakup Ağa Camii			
Yalıköyü Camii ⁸¹²	Beykoz Hünkar İskelesi Yakını	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 38.
Yamalı Hamam	Tophane	Kapısıyla bazı mahallerinin tehlikeli şekilde çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4 .
Yamalı Fırın	Tophane	Duvarlarının tehlikeli şekilde çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Yarhisar Mescidi bkz. Yarhisarî Mustafa Muslihiddin Camii			
Yarhisarî Mustafa Muslihiddin Camii ⁸¹³	Fatih Civarı Kadıçeşmesi	Camii ve minaresinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 6, 20, 65; İ.EV, Ş 1312/24.
Yarım Han	Asmaaltı	İki odasının yıkıldığı	Saadet, 3020; Sabah, 1766; Sabah, 1767; Tercüman, 4809; The

⁸⁰⁷ Tavi Mehmed Paşa'nın kethüdası Yahya Kethüda Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. Cami avlusunda tekke, mektep ve şadırvanı bulunmaktadır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 401).

⁸⁰⁸ Fatih'te Fevzi Paşa Caddesi'ne paralel Yedi Emirler Sokağı ile Yusuf Ziya Paşa Sokağı'nın kesiştiği yerde bulunmakta idi. 1918 Fatih Yangını'ndan kurtulamayarak tamamen yıkılmıştır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 229-230).

⁸⁰⁹ Belgelerde *Aksaray'da Yakup Ağa Camii* olarak ifade edilen yapı, *Sekbanbaşı Yakup Ağa Camii* olmalıdır. Zira, söz konusu eser Aksaray'a yakındır.

⁸¹⁰ Banisi Eski Saray ağası Yakup Ağa olup minberini Valide-i Atik Nurbanu Sultan koydurmuştur. Eski Saray kapısında olan yapı (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 79), *Ağa Camii* ve *Âli Paşa Camii* adlarıyla da anılır.

⁸¹¹ Banisi Yakup Efendi'nin oğlu Seyyid Mustafa Efendi olduğu için cami daha çok *Yakupzâde* lakabıyla anılmıştır (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 295).

⁸¹² Banisi Hassa Serbostancılarından Mustafa Ağa olup minberi İzzet Ali Paşa tarafından koydurulmuştur (Ayvansarayî, *a.g.e.*, s. 559).

⁸¹³ Fatih'te Kadıçeşme Sokağı'nda bulunmaktadır. Fatih döneminde İstanbul Kadısı olan Yarhisarlı Mustafa Muslihiddin Efendi tarafından 1461'de yaptırılmıştır (Esra Dişören, "Yarhisar Mescidi", *DBİA*, VII, 440). Cami bulunduğu yer dolayısıyla *Kadıçeşmesi Mescidi* olarak da anılır.

			Levant Herald, 28; Y.PRK.ZB, 13/50.
Yarım Taş Han bkz. Kapalıçarşı			
Yavaşca Şahin Camii ⁸¹⁴	Uzunçarşı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 5, 47; İ.EV, Ş 1312/24.
Yavedud Camii bkz. Hatice Sultan Camii			
Yavuz Er Sinan Camii ⁸¹⁵	Unkapanı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 21, 56; İ.EV, Ş 1312/24; Sabah, 2188.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Yavuz Mehmed Ağa Camii ⁸¹⁶	Davutpaşa Cıvarı	Minaresi ve müezzin meşrutahanesinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 22; İ.EV, Ş 1312/24.
Yayla Mescidi bkz. Aydın Kethüda Camii			
Yazıcı Camii bkz. Katip Muslihiddin Camii			
Yazıcı Sokağı'ndaki Camii ⁸¹⁷	Galata Yüksekaldırım	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 38.
Yedinci Daire ⁸¹⁸		Bazı mahallerinin sıvaları düşerek ve bazı mahallerinde hasar gördüğü	Y.MTV, 99/56.
Yemeniciler Çarşısı	Tavukpazarı	Neredeyse tamamen denecek şekilde yıkıldığı	Sabah, 1766; The Levant Herald, 29.
Yemiş Hanı	Tahtakale	Kısmen yıkıldığı	Saadet, 3019; Sabah, 1767.
Yemişçi Dükkanı	Edirnekapı	Harap olduğu	Sabah, 1767.
Yeni Karakol		Tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44.
Yeni Camii bkz. Valide Sultan Camii-Bahçekapı			
Yeni Medrese ⁸¹⁹	Fatih Cıvarı-Çarşamba Darüşşafaka Caddesi üzerinde	Tamamen harap olduğu	Y.MTV, 100/40.
Yeni Valide Sultan Camii bkz. Valide Sultan Camii-Bahçekapı			
Yeni Valide Sultan Camii ⁸²⁰	Üsküdar	Minarelerinin alemlerinin harap olduğu	Y.MTV, 99/56.

⁸¹⁴ Fatih döneminde yapılan caminin banisi İstanbul'un fethine katılan askerlerden Yavaşca Şahin'dir (Emine Naza, "Yavaşca Şahin Mescidi", *DBİA*, VII, 444).

⁸¹⁵ Unkapanı ile Eminönü arasındaki Ragıp Gümüşpala Caddesi ile Yavuz Sinan Sokağı'nın birleştiği köşededir. Banisi Yavuz Er Sinan, Fatih'in alemdarlarındandır (Esra Güzel Erdoğan, "Yavuz Er Sinan Camii", *DBİA*, VII, 446). Cami, *Sağrıcılar Camii* adıyla da anılır.

⁸¹⁶ Davut Paşa Camii yakınında olan caminin banisi Sekbanbaşı Yavuz Mehmed Ağa olup minberi Kisedâr Sabih Ali Efendi'nin eşi Hatice Kadın tarafından koydurulmuştur (Ayvansaraylı, *a.g.e.*, s. 298).

⁸¹⁷ Galata'da Kulekapısı Cıvarı'nda *Müeyyetzade Camii* olarak da bilinen *Yazıcı Camii* olmalıdır. Caminin banisi Müeyyetzade Mehmed Efendi'dir (T. Öz, *a.g.e.*, II, s. 70).

⁸¹⁸ Boğaziçi'nin Rumeli yakasından sorumlu idi.

⁸¹⁹ Belgelerde *Abdürrahim Medresesi* ve *Cedid Abdürrahim Medresesi* olarak da geçmektedir. Darüşşafaka Caddesi üzerinde, Yavuz Selim'e giderken sağ tarafta, Yeşil Sarıklı Sokağı ile Otlukçu Yokuşu arasında kalan adada bulunan medrese, şeyhülislam ve imam-ı sultani Mahmut Efendi'nin oğlu Rumeli Kazaskeri Abdürrahim Efendi'dir. Medrese, *Medrese-i Cedid* olarak da anılır (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 207).

Yenikapı Camii bkz. Koca Sofu Mehmed Paşa Camii			
Yenimahalle Mescidi bkz. Şehsuvar Bey Camii			
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Yeraltı Camii ⁸²¹	Galata	Minaresinin alt tarafından 5-6 m. kalıncaya kadar tamamen yıkıldığı	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 171; BEO.AYN.d, nr. 1691, s. 24; EV.d, nr. 28331, s. 14, 58; İ.EV, Ş 1312/24; İ.HUS, S 1312/38; Sabah, 1766; Sabah, 2108; Tercüman, 4808; The Levant Herald, 28; YEE.d, nr. 1088, vr. 48.
Yerebatan Camii bkz. Üskübîye Camii			
Yıldız Hanı	Üsküdar Kızlarağası	Bazı yerlerinin harap olduğu	Y.MTV, 99/56.
Yoçdar (?) Köyü Camii	Büyükçekmece'ye Bağlı	Bütün bütün harap olduğu	Saadet, 3022; Tercüman, 4811.
Yolgeçen Hanı bkz. Kapalıçarşı			
Yorgancı Hanı bkz. Kapalıçarşı			
Yorgancı Emin Efendi'nin Kahvehanesi	Üsküdar	Bazı yerlerinin harap olduğu	Y.MTV, 99/56.
Yumurtacı Dükkanı	Pastırmacılar	Kısmen harap olduğu	Tercüman, 4809.
Yunus Efendi Dergâhı	Fındıklı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 19; İ.EV, Ş 1312/24.
Yusuf Ağa Camii bkz. Valide Camii			
Yusuf Ağa Mektebi ⁸²²	Rumelikavağı Hisarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 27; İ.EV, Ş 1312/24.

⁸²⁰ IV. Mehmed'in hasekisi, II. Mustafa ile III. Ahmet'in annesi Gülnüş Valide Sultan adına yaptırılmıştır. *Rabia Gülnuş, Ümmetullah Gülnuş, Gülnuş Sultan, Gülsüm Emetullah Sultan* adlarıyla da bilinir. Bıraktığı eserlerden dolayı İstanbul'da *Valide-i Cedid, Yeni Valide* olarak da tanınır (Necdet Sakaoğlu, "Emetullah Gülnuş Valide Sultan", *DBİA*, III, 156). Külliye, cami, hünkar mahfili, türbe, sebil, muvakkithane, çeşme, şadırvan, sıbyan mektebi, arasta, imaret, meşruta evleri ve mahyacı odasından müteşekkildir (Nadide Seçkin, "Yeni Valide Külliyesi", *DBİA*, VII, 468).

⁸²¹ Karaköy'de olan *Yeraltı Camii, Kurşunlu Mahzen Camii* olarak da adlandırılmıştır. Bu ibadet yeri aslında gemilerin Haliç'e girişini önlemek üzere Galata'dan Sirkeci yönüne, Bizans döneminde çekilen zincirin bir ucunun bağlandığı kuledir. 18. yüzyılda Sadrazam Mustafa Bahir Paşa tarafından camiye dönüştürülmüştür (Semavi Eyice, "Yeraltı Camii", *DBİA*, VII, 502).

⁸²² Belgede *Cedid Valide Sultan Evkafı'ndan* olduğu belirtilmiştir. Bu durum mektebin Rumelikavağı'ndaki *Yusuf Ağa Camii* yani *Valide Camii* ile aynı dönemde yapıldığına işaret etmektedir.

Yusuf Efendi Camii bkz. Leblebici Camii			
Yusuf Paşa Camii	Aksaray	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 9; İ.EV, Ş 1312/24.
Yusuf Paşa Mekteb-i İbtidaîyyesi	Aksaray	Dersane ve mektep karşısındaki su yolcu külliyesinin hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 28, 66; İ.EV, Ş 1312/24.
Yusuf Şücaaddin Anbarî Camii bkz. Şücaaddin Anbarî			
Yusuf Ziyaeddin Efendi ⁸²³ Mekteb-i İbtidaîyyesi	Bâbiâli Civarı Mahmudiye Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 22, 59; İ.EV, Ş 1312/24.
Yükhane Karakolu		Tamirinin gerektiği	Y.MTV,106/44.
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Yüncü Hanı bkz. Kapalıçarşı			
Yüzbaşı Ali Efendi'nin Kahvehanesi	Debbağhane Meydanı	Bazı mahallerinin çatladığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Zahire Nazırı Arif Efendi Camii ⁸²⁴	Baltalimanı	Hasar gördüğü ve minaresinin şerefeden yukarısının yıkıldığı	EV.d, nr. 28331, s. 71; Y.MTV, 99/56.
Zal Mahmut Paşa Camii ve Türbesi ⁸²⁵	Hiz. Halit Civarı Eyüp	Caminin esas duvarının çatladığı	EV.d, nr. 28331, s. 7, 54; İ.EV, Ş 1312/24; İ.EV, N 1313/15; İ.EV, ZA 1315/6; İ.EV, CA 1317/12; Sabah, 1767; ŞD, 137/29. ⁸²⁶
Zaptiye Nezareti Dairesi	Ticarethane Sokağı	Nöbet odasıyla altındaki tulumbacı koğuşunun deprem nedeniyle harap olduğu ve büyük muhafaza duvarlarının hasar gördüğü	BEO.AYN.d, 1687, s. 336; İ.ŞE, CA 1312/4; İ.ŞE, CA 1312/6; ŞD, 1291/11.
Zaptiye Tevkifhanesi ⁸²⁷		Harap olduğu	BEO.AYN.d, nr. 1687, s. 156; BEO.AYN.d, nr. 1673, s. 466; BEO.NGG. d, nr. 685, sr. nr. 460; ŞD, 1291/8; Y.A.HUS, 307/82; Y.MTV, 108/50.
Zarif Mustafa Paşa Hanı	Fatih Büyük Karaman Caddesi	Caddeye bakan tarafının yıkıldığı	Y.PRK.ŞH, 5/4.

⁸²³ Belgede *Eski Tersane Eminlerinden* olduğu ifade edilmektedir.

⁸²⁴ *Baltalimanı Camii* olarak anılmaktadır. Caminin ilk banisi Paşmakçı Şücaaddin olup, minberi III. Ahmet'in imamı Seyit Mehmed Efendi tarafından konmuştur. Ancak, daha sonra yapının yıkılması üzerine bu defa 1826-1827 tarihleri arasında Zahire Nazırı Arif Efendi yeniden inşa ettirmiştir (Tarkan Okçuoğlu, "Baltalimanı Camii", *DBİA*, II, 34).

⁸²⁵ Eyüp ilçesinde Defterdar Caddesi ile Zal Paşa Caddesi arasında yer alır. Külliye, Kanunî'nin vezirlerinden Zal Mahmut Paşa ile karısı II. Selim'in kızı Şah Sultan tarafından yaptırılır ve bir cami, medrese, kurucularının türbesi ve çeşmeden oluşur (Doğan Kuban, "Zal Mahmud Paşa Külliyesi", *DBİA*, VII, 542).

⁸²⁶ Belgede *Eyüb'de Zal Mahmud Paşa zevcesi Şah Sultan Camii şerifiyle Sultan Selim kerimesi Şah Sultan Camii ve türbesinin* şeklinde geçmektedir.

⁸²⁷ Belgelerde *Zaptiye Tevkifhanesi* olarak geçen birimin ayrı bir bina mı yoksa nezaret dairesinin içinde mi olduğunu tespit etmek oldukça zordur. Ancak, belgelerde kaynaklarda *Zaptiye Tevkifhanesi* şeklindeki vurgu, bu birimin ayrı bir bina olduğunu düşündürür.

Zekeriya Efendi Medresesi ⁸²⁸	Fatih Çarşamba Darüşşafaka Caddesi	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 5; İ.EV, Ş 1312/24.
Zekeriyaköy'deki Camii		Minaresinin yıkıldığı	Tercüman,4809.
Zeki Paşa'nın Sahilhanesi ⁸²⁹	Rumelihisarı	Duvarının yıkıldığı	Y.MTV, 99/56.
Zenbilli Ali Efendi Camii bkz. Müftü Ali Camii			
Bina Adı	Bulunduğu Mevki	Gördüğü Hasar	Kaynak
Zeynep Sultan Camii ⁸³⁰	Ayasofya Cıvarı Soğukçeşme	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 2; İ.EV, Ş 1312/24.
Zeyrek Kilise Camii bkz. Kilise Camii			
Zeytinburnu Fabrika-yı Hümâyûnu ⁸³¹		Fişenkhanesine bağlı gazhane bacasının depremden yıkıldığı	BEO.AYN.d, nr. 1638, s. 345, 346, 396, 439; İ.HUS, S 1312/48; İ.TPH, B 1312/3; Saadet, 3020; Sabah, 1767; The Levant Herald, 28; Y.A.HUS, 307/82.
Zihgirci Alyanak Dergâhı bkz. Alyanak Dergâhı			
Zincirlihan	Yeni Camii Karşısı Üsküdar	Kagir ahırların çöktüğü	Y.PRK.ŞH, 5/4.
Zincirlikuyu Camii bkz. Atık Ali Paşa Camii			
Zincirlikuyu Mescidi bkz. Sirkeci Muslihiddin Camii			
Zincirlikuyu Karakolu	Fatih	Hasar gördüğü	Y.MTV,106/44.
Zindankapı Camii ⁸³²		Bazı mahallerinin kısmen yıkıldığı	Saadet, 3019; Tercüman, 4808.
Zor İmaret	Sultanahmet Cıvarı	Hasar gördüğü	EV.d, nr. 28331, s. 2; İ.EV, Ş 1312/24.

⁸²⁸ Çarşamba'da bugünkü Fatih Kız Lisesi'nin olduğu yerde idi. Banisi Bayramzâde Zekeriya Efendi'dir (M. Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 216).

⁸²⁹ Rumelihisarı'nda Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün altında Baltalimanı-Hisar yolundadır. 19. yüzyıl son çeyreğinde inşa edilen yalının mimarı Levanten mimar Alexandre Vallauray olarak kabul edilmektedir. Yalının sahibi II. Abdülhamid döneminde Tophane Müşirliği ve Askerî Mektepler Nazırlığı yapmış olan Zeki Paşa'dır (Yasemin Suner, "Zeki Paşa Yalısı", *DBİA*, VII, 547).

⁸³⁰ Fatih İlçesinde Alemdar Caddesi üzerinde, Gülhane Parkı'nın karşısında yer almaktadır. Yapı, III. Ahmed'in kızı Zeynep Sultan tarafından yaptırılmıştır (Gülbin Gültekin, "Zeynep Sultan Camii ve Sıbyan Mektebi", *DBİA*, VII, 550).

⁸³¹ 1843 yılında Ohannes ve Boghos Dadian tarafından kurulan bir demir fabrikasıdır (S. Ayduz, *a.g.e.*, s. 92).

⁸³² Gerek Ayvansarayî, gerekse T. Öz'de yapılan incelemelerde *Zindankapı Camii* isminde bir esere rastlanmamıştır. Öte yandan bu dönemde Zindankapı'da bulunan camiler ise şunlardır; *Ahi Çelebi Camii*, *Balıkpazarı Tekkesi Mescidi*, *Nevfidan Mescidi (Odunkapısı Mescidi)*, *Soğancılar Mescidi* ve *Tekneciler Mescidi*'dir. Bu yapılardan Ahi Çelebi Camii, belgelerde Hacı Mustafa Ağa ve Mustafa Camileri olarak geçen ve *Balıkpazarı Tekkesi* ile *Tekneciler Mescitleri* olduklarını tahmin ettiğimiz mabetler depremden hasar görmüşlerdir. *Saadet* gazetesinde geçen cami, bunlardan biri olmalıdır. Diğer yandan *Tercüman*'da *Zindankapısı*'nda bir camii şerif şeklinde geçen yapı, muhtemelen *Saadet*'teki yapı ile aynıdır.